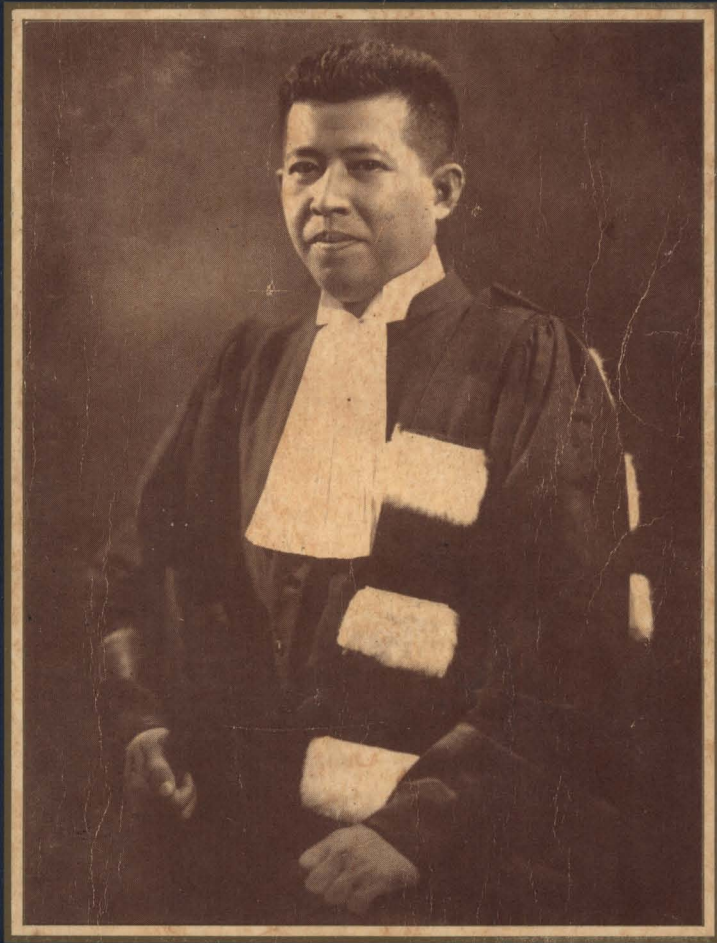

ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน
ของ
ปรีดี พนมยงค์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ วัน แห่งการออกสัญกรรม
ของผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์
๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของ ปรีดี พนมยงค์

www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion OPENBASE.in.th

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
ครบรอบ ๑๐๐ วัน แห่งการออกกฎหมาย
ของผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์
๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน
ของ
ปรีดี พนมยงค์

สารบัญ

ถ้อยแถลง	๑๐
กวีนิพนธ์ : คมทวน คันธนู	๑๕
ภาพชุด	๑๙
ปริตี พนมยงค์ : ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๕๒๖	๗๗
ปารุกถาธรรม : พระราชันหมื่น	๘๗
ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของ ปริตี พนมยงค์	
ปารูเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย (พ.ศ.๒๔๗๑)	๑๐๕
คำอธิบายกฎหมายปกครอง (พ.ศ.๒๔๗๔ แก้ไขปรับปรุง พ.ศ.๒๕๑๓)	๑๒๙
คำอธิบายกฎหมายปกครอง (ร่วมกับพระสารสาส์นประพันธ์ พ.ศ.๒๔๗๕)	๒๗๕
คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล (พ.ศ.๒๔๗๔)	๓๐๓
คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม (พ.ศ. ๒๔๗๓)	๔๒๙
Du Sort des Sociétés de Personnes en cas de Décès d'un Associé	๕๔๓
(Etude de droit français et de droit comparé)	
คำแปลเฉพาะบทนำจากวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศส (พิรุณา ดิงศภัทิตย์)	๖๑๓
นายปริตี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาตัส" คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓ (ปรีชา สุวรรณทัต)	๖๒๗
ภาคผนวก	
บรรณานุกรมงานเขียนของปริตี พนมยงค์ และงานเขียนที่เกี่ยวกับปริตี พนมยงค์	๖๓๗
รายนามคณะกรรมการและอนุกรรมการจัดงานอนุสรณ์ผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฯพณฯ ปริตี พนมยงค์	๖๔๔
กำหนดการจัดงานครบรอบ ๑๐๐ วัน (๙ สิงหาคม ๒๕๒๖)	๖๙๓

ถ้อยแถลง

ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ชื่อของปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๕๒๖) คงเป็นชื่อที่โดดเด่นที่สุดชื่อหนึ่งที่จะได้รับการจารึกไว้ จากพื้นพ้องของครอบครัวเกษตรกร จากการเป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษา จนกระทั่งได้รับปริญญาเอกแห่งรัฐของฝรั่งเศส การมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ การเป็นรัฐมนตรี (มหาดไทย การต่างประเทศ การคลัง) และภายหลังดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นผู้นำขบวนการเสรีไทย เป็นรัฐบุรุษอาวุโส และเป็นนายกรัฐมนตรีในที่สุด คงจะพอที่จะพิสูจน์บทบาทและความสามารถของปรีดี พนมยงค์

นอกเหนือจากบทบาทและตำแหน่งดังกล่าว ปรีดี พนมยงค์ ยังเป็นผู้ประศาสน์การ หรือ “ผู้ให้” การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านได้สร้างชีวิตและวิญญานให้กับธรรมศาสตร์ อันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งที่สองของประเทศ

ในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ วันแห่งการอัญกรรมของท่านปรีดี พนมยงค์ (๔ สิงหาคม ๒๕๒๖) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการศึกษาวิเคราะห์กิตติกรรมประกาศของปรีดี พนมยงค์ ในส่วนที่เกี่ยวกับผลงานทางกฎหมาย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้นำบทความทางกฎหมาย ตำรา วิทยานิพนธ์ และปาฐกถา ที่ปรากฏลงพิมพ์อยู่ในสมัยแรกของหนังสือ นิติสารัตถ์ และที่ท่านได้แสดงไว้ในขณะที่ท่านเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ผลงานทางกฎหมายของท่านนั้นนับว่ามีอยู่มากมาย ที่นำผลงานทางกฎหมายของท่านมาลงพิมพ์ไว้นี้ นับว่าเป็นเพียงส่วนน้อยจากผลงานที่ได้ปรากฏอยู่เป็นอันมาก

ตำรา และบทความทางกฎหมายต่างๆ ของ ปรีดี พนมยงค์ แม้จะได้แสดงไว้เป็นเวลาประมาณเกือบ ๕๐ ปีแล้ว แต่ก็นับว่ามีส่วนสำคัญในการส่งเสริมความเจริญของงานของวิชากฎหมายและการศึกษานิติศาสตร์ในประเทศไทยมาจนถึงทุกวันนี้ เพราะวิชากฎหมายจะเจริญงอกงามได้ก็ด้วยมีธรรมศาสตร์อาจารย์ทางกฎหมายหลายๆ ท่านได้ช่วยกันคิด ค้นคว้า วิจัย และแสดงให้ปรากฏ เพราะกฎเกณฑ์ที่ได้ยอมรับนับถือกันว่าเป็นการถูกต้องนั้น ต่อมาอาจเห็นว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่ผิดเพราะมีเหตุผลอันดีกว่าที่แสดงว่าเป็นเช่นนั้น แต่ในอนาคตก็ไม่อาจมีใครทำนายได้ว่า กฎเกณฑ์ที่เห็นกันว่าผิดนั้นจะไม่กลับกลายมาเป็นกฎเกณฑ์ที่เห็นถูกต้อง เนื่องมาจากมีเหตุผลอันดีกว่าและเป็นวิทยาศาสตร์มาลบล้างเหตุผลเดิม ตำราและบทความทางกฎหมายต่างๆ ของ ปรีดี พนมยงค์ ที่ได้แสดงไว้ย้อนสะท้อนให้เห็นแนวความคิดของท่าน ประมาณได้เกือบ ๕๐ ปีมาแล้ว ก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์อันเป็นวิทยาศาสตร์ดังกล่าวแล้ว

กิตติกรรมประกาศทางกฎหมายของ ปรีดี พนมยงค์ ที่ได้นำพิมพ์ลงในหนังสือ "ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของ ปรีดี พนมยงค์" นี้ อาจแยกได้เป็นสองส่วนคือ ส่วนที่เกี่ยวกับสาขากฎหมายมหาชน และในส่วนที่เกี่ยวกับสาขากฎหมายเอกชน โดยได้นำพิมพ์รักษาต้นฉบับเดิมของท่านไว้ทุกประการ

ในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายมหาชน เรื่องแรกคือ ปาฐะเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๑ อันเป็นปาฐะเรื่องแรกของท่านแสดงที่สามัคยาจารย์ ณ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๔๗๑ ต่อมาได้ลงพิมพ์ใน นิติสารัน นับว่าคำอธิบายเรื่องนี้เป็นปัญหาใหม่ของไทยในสมัยนั้นที่เพิ่งได้เริ่มมีการศึกษาค้นคว้าถึงสมมุติฐาน ต้นเหตุของการกระทำผิดอาญา โดยท่านผู้แต่งได้แยกแยะให้เห็นถึงความคิดของสำนักค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ สำนักหนึ่งค้นคว้าโดยพิจารณาถึงลักษณะอวัยวะ และเหตุอันเป็นส่วนตัวของผู้กระทำผิด ส่วนอีกสำนักหนึ่งค้นคว้าหาสมมุติฐานโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะฐานะการดำรงชีวิตของผู้กระทำผิด คำอธิบายของท่านนี้ ได้พิมพ์รูปร่างลักษณะของบุคคลผู้กระทำผิดเพื่อแสดงให้เห็นว่า รูปร่างของบุคคลจะมีความสัมพันธ์กับการกระทำผิดของเขาหรือไม่อีกด้วย ส่วนการป้องกันนั้น ท่านได้เสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงแผนการศึกษาว่า

๑. ในขั้นต้นเด็กจะต้องเรียนอยู่โรงเรียนในนคร ๒. ต่อไปเด็กจะต้องไปอยู่นา ๓. ต่อไปเด็กจะต้องอยู่ป่า ดังนี้ ผลัดเปลี่ยนไปอย่างละ ๑ ภาค หรือ ๑ ปี ..... หรือวันหยุด แทนที่จะให้เด็กนอนอยู่กับบ้าน หรือไปตากอากาศในสถานที่หรูๆ จะส่งเด็กไปให้รู้จักนาเสียบ้าง ป่าเสียบ้าง ก็คงจะดีกว่าที่จะเพาะและอบรมเด็กให้เป็นคนเยอหยิ่งหัวสูง.....

ตำราทางกฎหมายอีกเล่มหนึ่งที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง ได้แก่ตำรากฎหมายมหาชน คือ คำอธิบายกฎหมายปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๔ นับได้ว่าท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เป็นผู้นำความคิด การสอนและเขียนคำอธิบายกฎหมายมหาชน ตั้งแต่สมัยที่ท่านได้เป็นผู้บรรยายวิชานี้ ณ โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม คำอธิบายกฎหมายปกครอง ของท่าน ได้อธิบายถึงแนวความคิดที่ท่านเรียกว่า “สิทธิและหน้าที่จากสภาพตามธรรมชาติแห่งการเป็นมนุษย์” ซึ่งจำแนกออกได้เป็น ๓ ประการคือ ความเป็นอิสระ หรือเสรีภาพ (Liberté) ความเสมอภาค หรือสมภาพ (Egalité) และ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันฉันพี่น้อง หรือภราดรภาพ (Fraternité) นอกจากนี้ คำอธิบายกฎหมายปกครองของ ปรีดี พนมยงค์ ยังได้บรรจุไว้ซึ่งหลักการระบอบการปกครองท้องถิ่น คดีปกครองท้องถิ่น การงานในทางปกครอง และคดีปกครอง ฯลฯ เป็นต้น กล่าวได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้บรรยาย และให้กำเนิดเป็นศาสตราจารย์ในทางกฎหมายปกครองคนแรกของไทยโดยแท้

ในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายเอกชนนั้น ได้นำกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลที่ปรีดี พนมยงค์ ได้แสดงที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นคำอธิบายหลักกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล โดยอาศัยกฎหมายภาคพื้นยุโรปเป็นรากฐาน คำอธิบายนี้จะเป็ประโยชน์ในการศึกษาถึงประวัติและวิวัฒนาการที่เกี่ยวข้องฐานะของคนต่างด้าวในประเทศไทยและพงศาวดารการใช้กฎหมาย เนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันอีกด้วย

คำอธิบายในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้นำ คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัท และสมาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ และได้นำวิทยานิพนธ์ของปรีดี พนมยงค์ ที่เสนอเพื่อรับปริญญาเอก Docteur d'Etat อันเป็นปริญญาชั้นสูงสุดของประเทศฝรั่งเศส และเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับปริญญาเอกของรัฐ วิทยานิพนธ์ของท่านชื่อว่า Du Sort des Sociétés de Personnes en cas de Décès d'un Associé (Etude de droit français et de droit comparé) “ภาวะของโซซิเอเต้ เดอ แปร็ชอนน์ ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย”* (ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เนื่องจากได้นำต้นฉบับที่เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสลงพิมพ์โดยรักษาเนื้อความไว้เหมือนต้นฉบับเดิมทุกประการ เพื่อประกอบการศึกษาของผู้สนใจ ได้แปลบทนำและบทสรุปของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ไว้ประกอบการศึกษาด้วย ทั้งนี้โดยได้รับความอนุเคราะห์จากคุณพิรุณา ดิงศภัทัย

*มีหนังสือบางเล่มและบทความฉบับ ได้แปลวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ว่า “ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตาย ฐานะของห้างหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร”

ในส่วนสุดท้ายได้นำคดีเรื่องประทุษร้ายส่วนแบ่ง พลาคิสัย ซึ่งปรีดี พนมยงค์ ได้เป็น
ทนายความให้แก่จำเลยในคดีนี้ ท่านได้เป็นทนายแก้ต่างคดี เมื่อท่านมีอายุเพียง ๒๐ ปี โดยมี
อาจารย์ปรีชา สุวรรณทัต เป็นผู้เขียนบทนำและนิติทัศน์บางประการของคดีนี้

นอกจากเป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อท่านผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยฯ
และแสดงเกียรติของท่านทางวิชาการให้ปรากฏแล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังหวังว่าผลงาน
ทางวิชาการที่นำมารวมไว้ครั้งนี้ จะยังประโยชน์ให้กับมหาชนทั่วไปอีกด้วย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

Branonny

แต่

รัฐบุรุษ

● เนาในขณะนั้น	นครินทร์
ยังมีดโดยยุคทมิฬ	มุ่งล้อม
กลบอดีตกลบแผ่นดิน	ดำเนิน
เป็นปริศนาตั้งป้อม	ปกป้องปิดหนา
หลายคราหลายครั้งหลบ	หลีกหนี
เคืองคับกองอัคคี	รอบข้าง
ก่อร่างซึ่งเสรี -	- ไทยเหล่า
แล้วเสรีเสรีกว้าง	กว้างหิวปลิวหาย
ทวยเบื้องอาชญาบัตรรัง	รัฐบุรุษ
คือแพะรับบาปผูก	โผล่หน้า
เพชรตกคลุกดมทรุด	แสงส่อง
ต่างเขตยื่นแขนอ้า	โอบได้รัศมี

● ปรี ซาคาล้ำเซิด
ดี เด่นโดยความคิด
พนม ฐูปเทียนประดิษฐ์
ยงค์ เด่นประดับทั้งด้าว

กำแพงพังอยู่แล้ว
เหลือช่วงอดีตกาลฉาย
มนุษย์ซึ่งตกกระแสนาย
เหลือแต่อนุสรณ์แต่้ม

ในความมืดมุงคว่ำ
ที่ทึบทำเลแฝง
ชีวิตย่อมเสาะแสวง
ตกต่ำแต่ต้นตอ -

ไถ่ถามทั้งหมด मैं
ย่อมพบย่อมพานสถา -
หาสืบปुरुษหนึ่งสา -
ทั้งโลกฤหาหาล้วน -

บุชิต
เด่นอะคร้าว
ค่าประดับ
เด่นด้าวเหลืองแดง

ลุ่มสลาย
เฉิดแฉล้ม
อริยสัจจ์
แต่งทิ้งทุกสมัย

ไขวแสวง
ไฝ่ก่อ
หวังสุข
- ใต้เต้าตัวตาม

มองหา
- นภาพถ้วน
- มารถสบ
- ยากแล้แลเห็น

เป็นแสงในที่ลึน
เป็นสิ่งอันสมบูรณ์
เป็นเสียงซึ่งเพิ่มพูน
เป็นสังขารเพื่อล้าง

แสงสูญ
แบบสร้าง
สกัดพาย
ลบเงื่อมเงาธรรม

บุญทำกรรมแต่งได้
กรรมแต่งบุญเติมไป
รัฐบุรุษแห่งรัฐสมัย
รับคลื่นคำต้านค้าน

โดยใคร
ไปด้าน
เสมือนฝั่ง
ใส่ไคล้เคลือบสี

● ผู้ ที่คับแคบแท้
คง ป่ายคงเบนคง
ปรี ดีพนมยงค์
ดา รดาษความดีตั้ง

ทำหลง ลืมฮา
บ่อยครั้ง
ยังอยู่ ยืนเฮย
แต่เบื้องบรรพกาล บารนี้

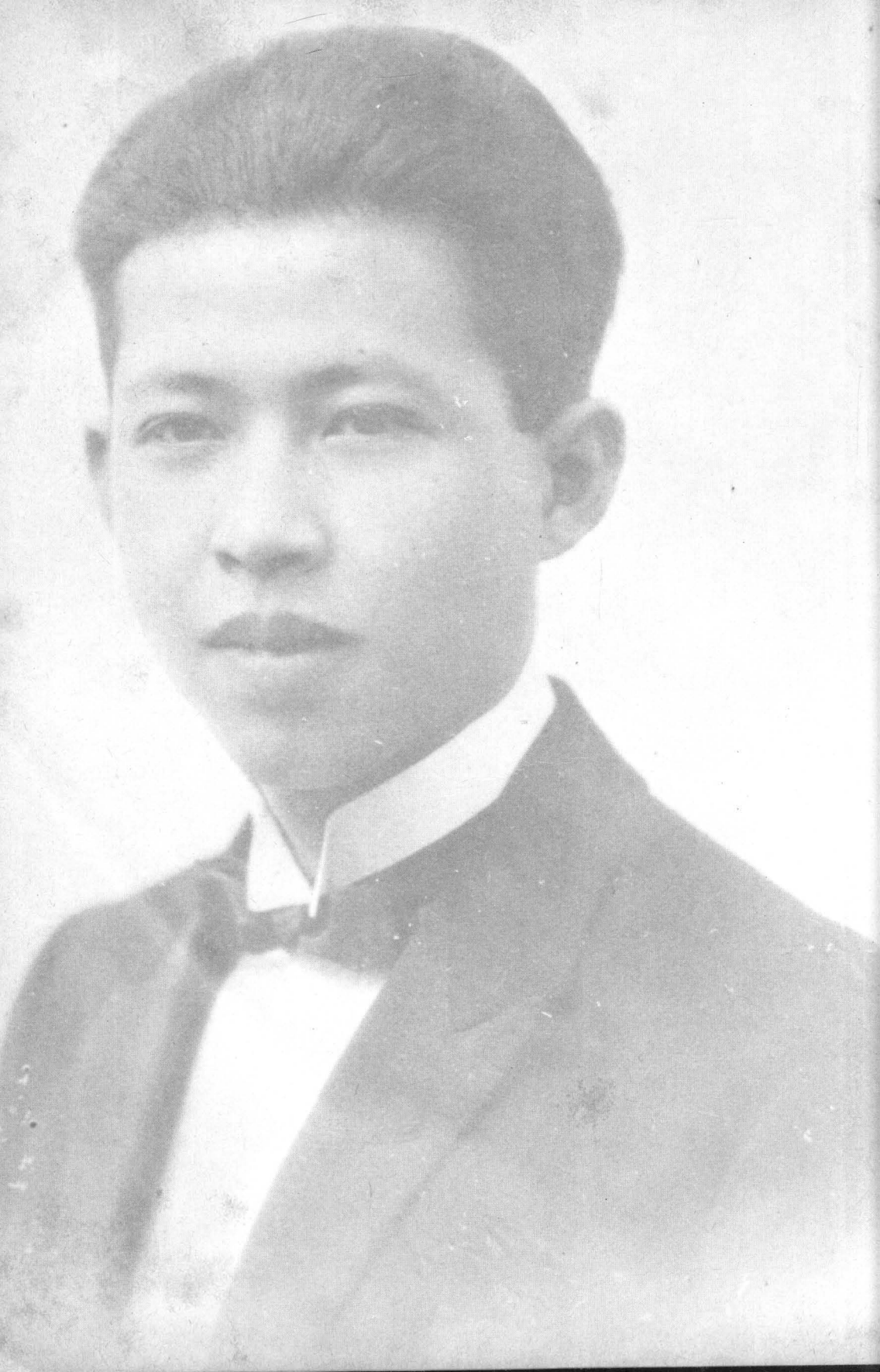
คมทวน คันธนู

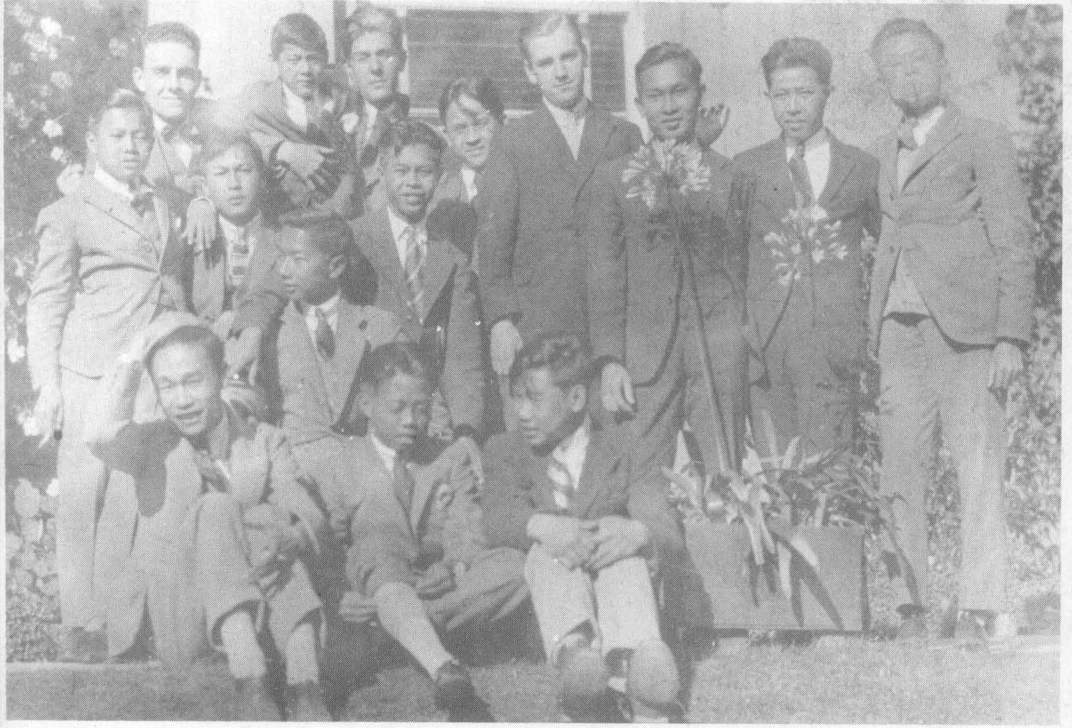

ภาพชุด

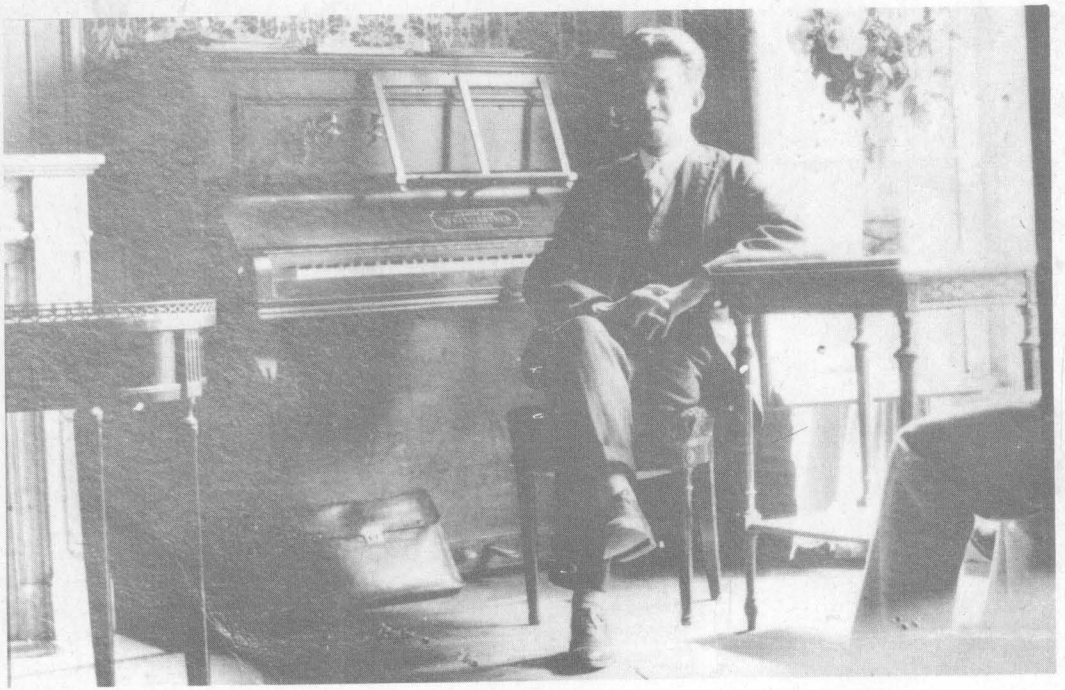

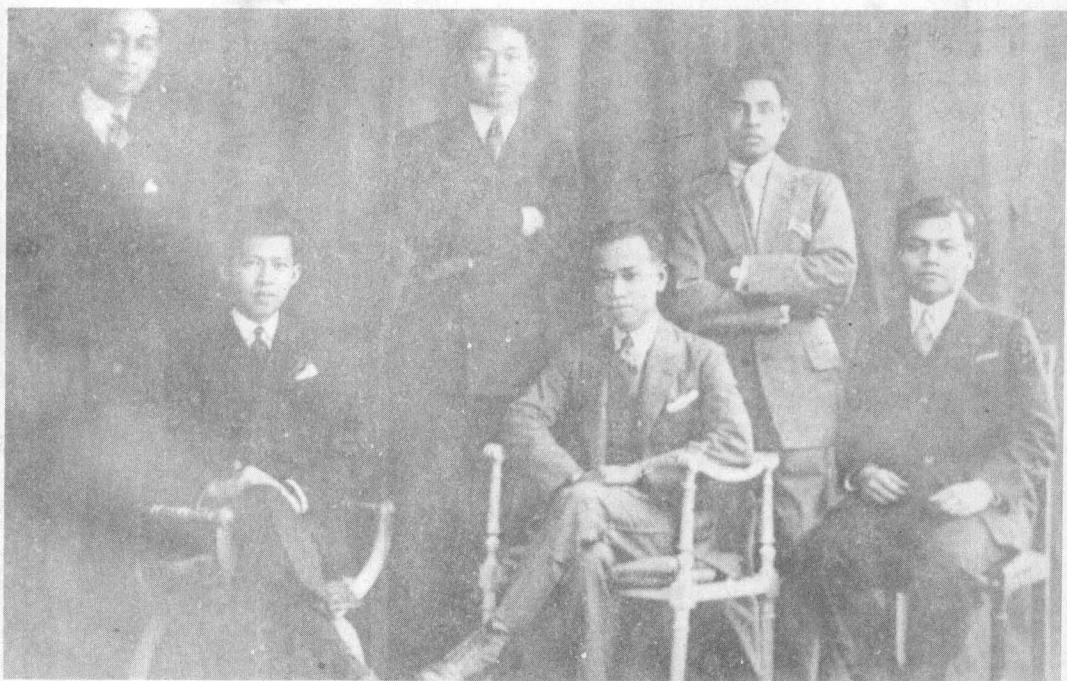

สมัยเรียนหนังสือที่ฝรั่งเศส ถ่ายที่เมืองกง
พ.ศ. ๒๔๖๕ (อายุ ๒๒ ปี)

ปรีดี พนมยงค์ (คนที่สองจากขวามือ)
สมัยศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส

สมัยศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๗๐

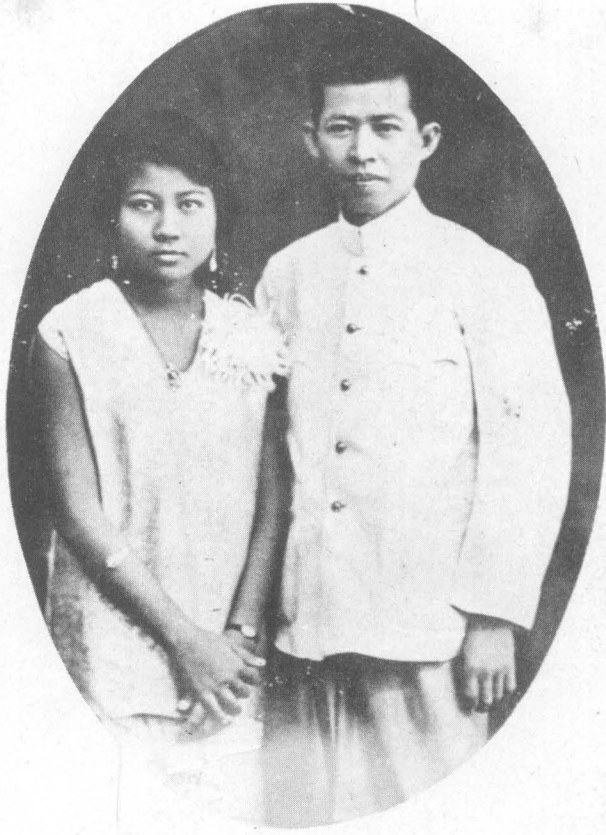

ถ่ายที่ฝรั่งเศสสมัยเรียนหนังสือ
แถวหน้า จากซ้าย ปรีดี พนมยงค์, หลวงวิจิตรวาทการ, ชม จารุรัตน์
แถวยืน จากซ้าย ควง อภัยวงศ์, แถบ อภัยวงศ์, ดวง รักตะประจิต

บ้านเลขที่ ๙ Rue du Sommerard กรุงปารีส สถานที่ประชุมวางแผนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕
(ภาพนี้ถ่าย พ.ศ. ๒๕๒๖)

สมรส ปรีดี พนมยงค์ และ พูนศุข ณ ป้อมเพชร์
๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑

งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๗๗
ทำเป็นรูปพระยาพลพลพยุหเสนา และ ปรีดี พนมยงค์ ชูพานรัฐธรรมนูญ

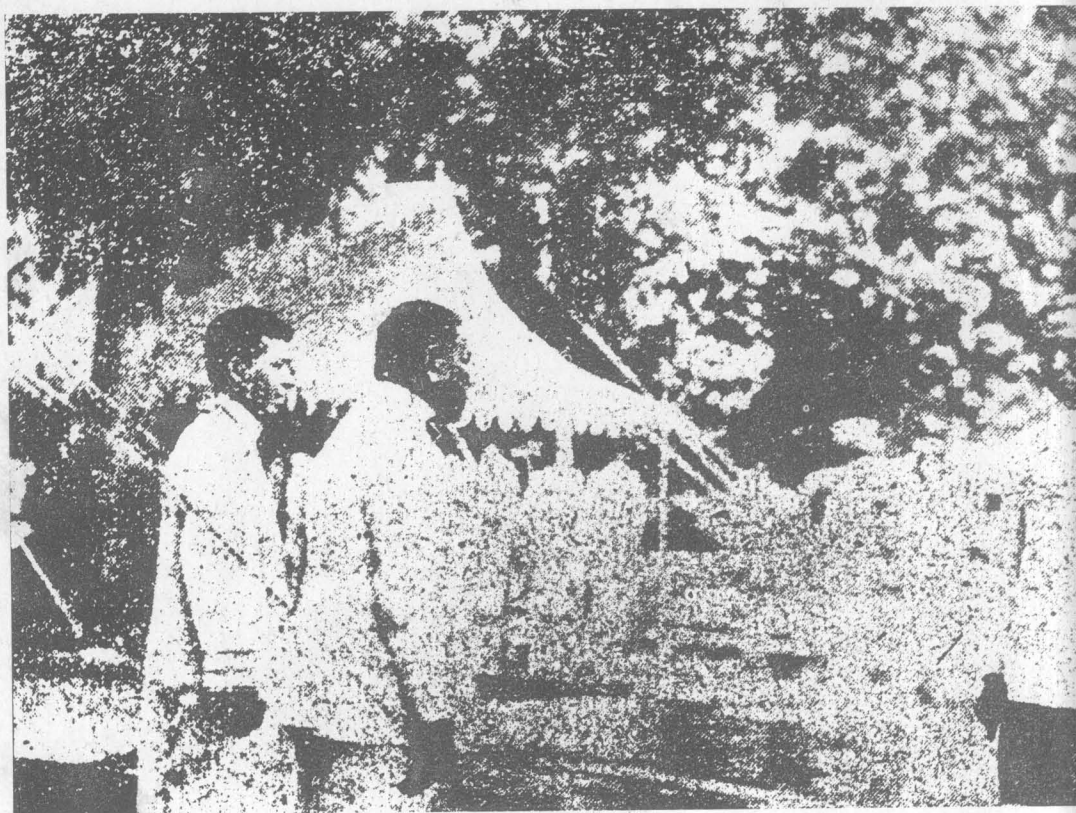
ปรีดี - พูนสุข พนมยงค์ ถ่ายที่กรุงปารีส พ.ศ. ๒๔๗๖

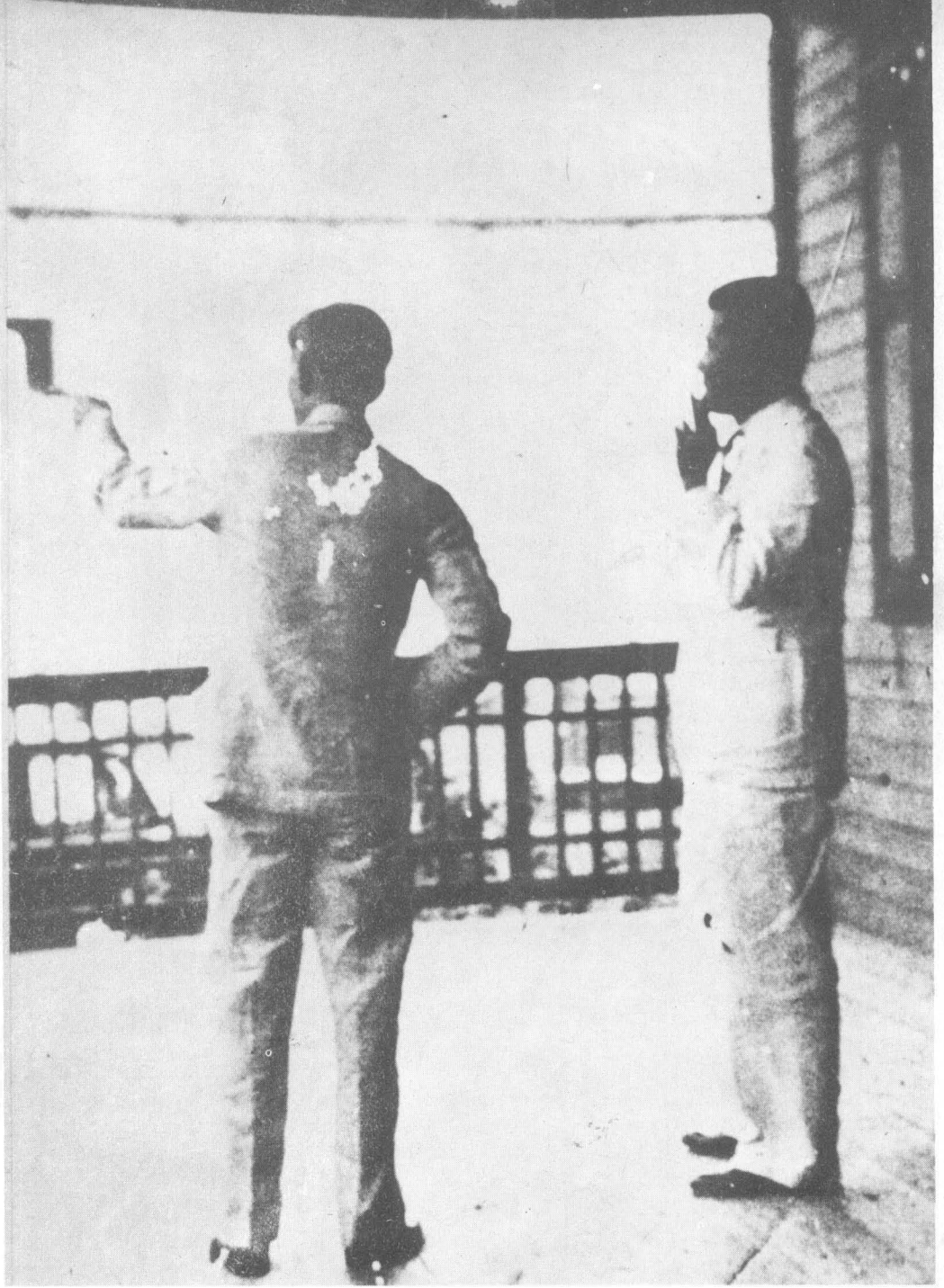
ในชุดญี่ปุ่น บนเรือเดินสมุทร พ.ศ. ๒๔๗๖ "สมัยถูกเนรเทศ"

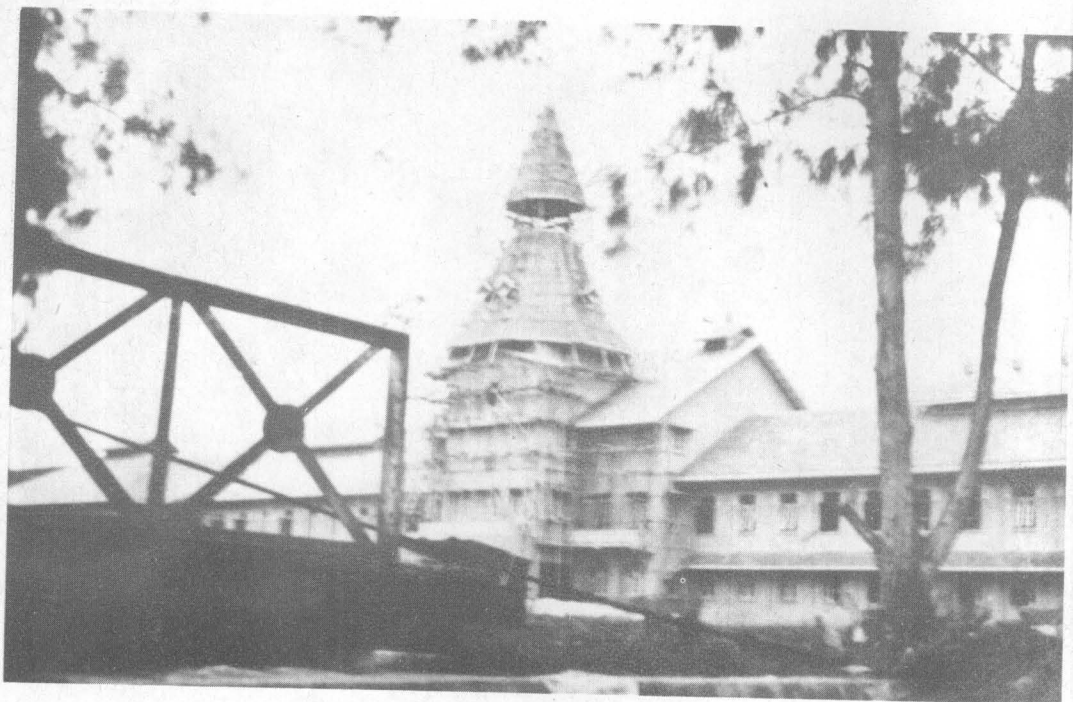
บนเรือโดยสารกับท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ จากญี่ปุ่นมากรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๗๘

วันสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ณ ที่ตั้งโรงเรียนกฎหมาย เชียงสะพานผ่านพิภพลีลา)
๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี และหลวงประดิษฐมนูธรรม ผู้ประศาสน์การ
ถวายเป็นปฐมรับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์รัชกาลที่ ๗

ปรีดี พนมยงค์ และ ขุนประเสริฐศุกมาตรา (ประเสริฐ จันทรมบูรณ) ณ เรือนไม้ริมน้ำ (ด้านศิลปศาสตร์)
ดูสถานที่ก่อสร้างตึกโดม มธก. ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๘

ก่อสร้างตึกโดม มธก. ๒๔๗๗

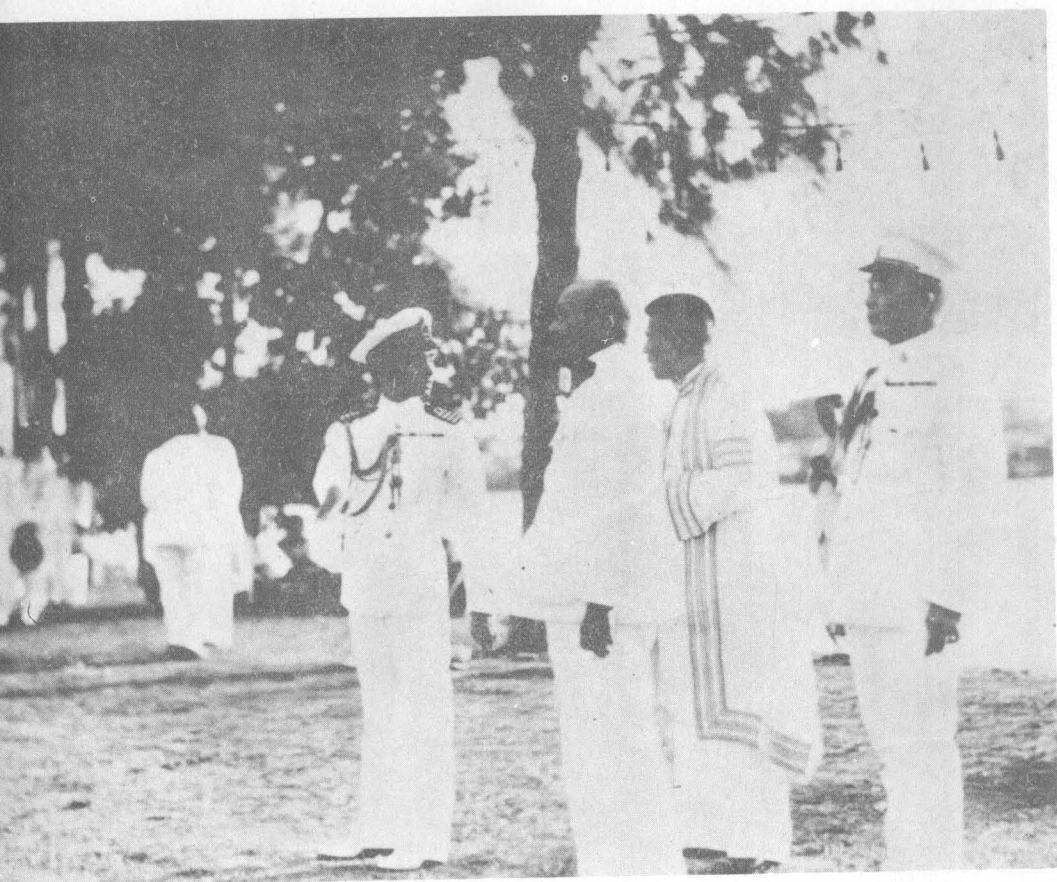

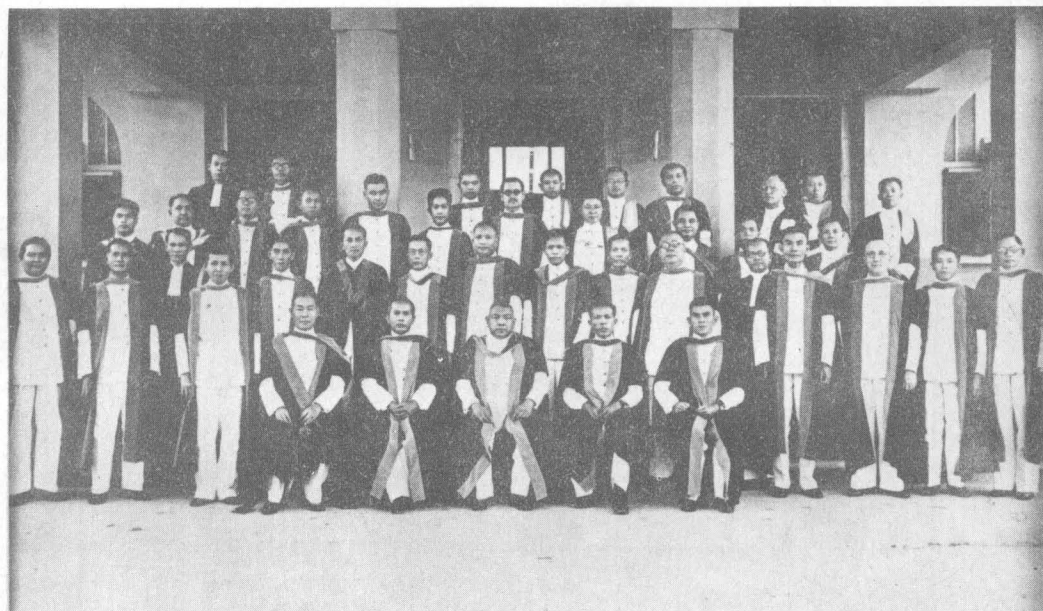

เปิดตึกโดม ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๙

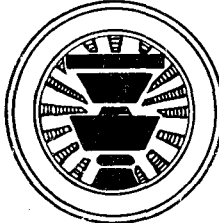

วันเปิดศึกโตม จากซ้ายไปขวา พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา, เจ้าพระยามราช (ปั้น สุขุม),
ปรีดี พนมยงค์, เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน (อุ้ม พิชเยนทรโยธิน)

วันต้อนรับศาสตราจารย์วิสามันท์ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

คำปฏิญาณในการรับปริญญาตรี
 แห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ข้าพเจ้าจะรักษาไว้และปฏิบัติตาม
 จีวรรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร
 สยาม

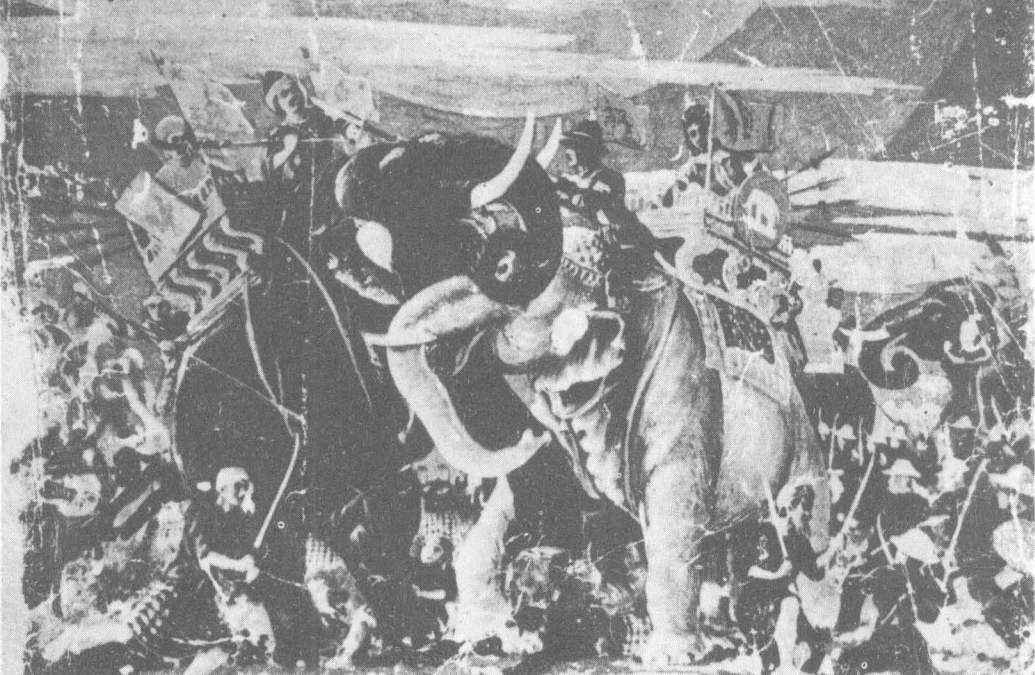
ข้าพเจ้าจะดำรงตนอยู่ในทางที่ชอบ
 จะไม่ปฏิบัติผิดศีลธรรม อันจะนำมา
 ซึ่งเกียรติคุณ แห่ง มหาวิทยาลัยวิชา
 ธรรมศาสตร์ และ การเมือง และ เพื่อ
 ชำติ สำนึก พระมหากษัตริย์ และ
 รัฐธรรมนูญ ฯ

THE KING OF THE WHITE ELEPHANT

BY
FRIDI BANOMYONG

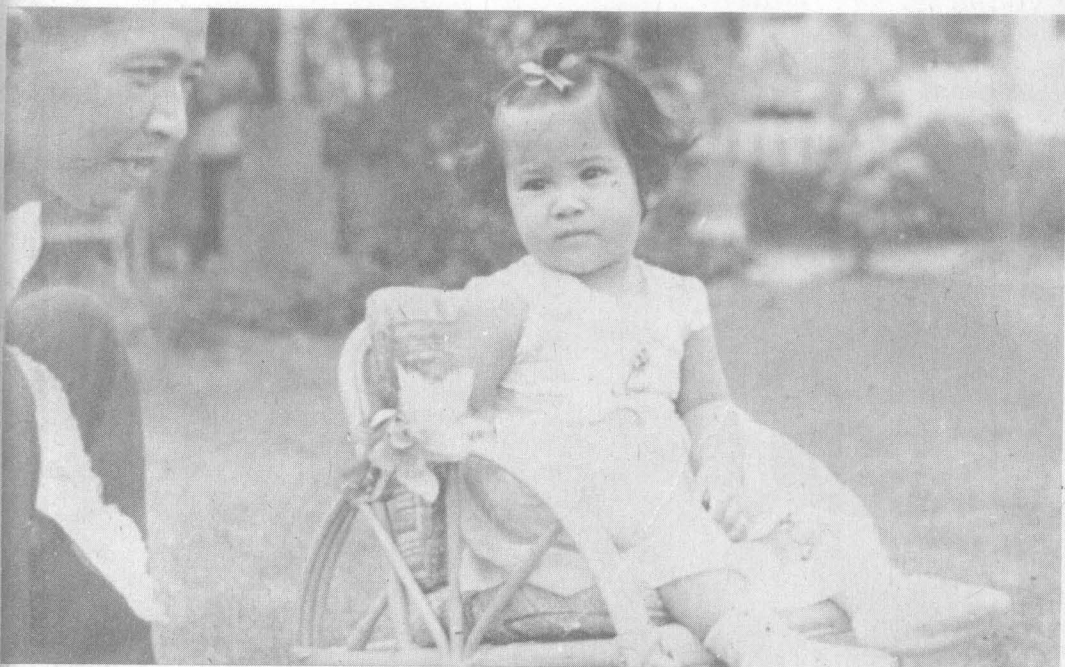
โพลิน นิลรังสี นางเอก "พระเจ้าช้างเผือก"

โพลิน นิลรังสี นางเอก "พระเจ้าช้างเผือก"

อำนวยการสร้าง "พระเจ้าช้างเผือก" พ.ศ. ๒๔๘๒ - ๒๔๘๓

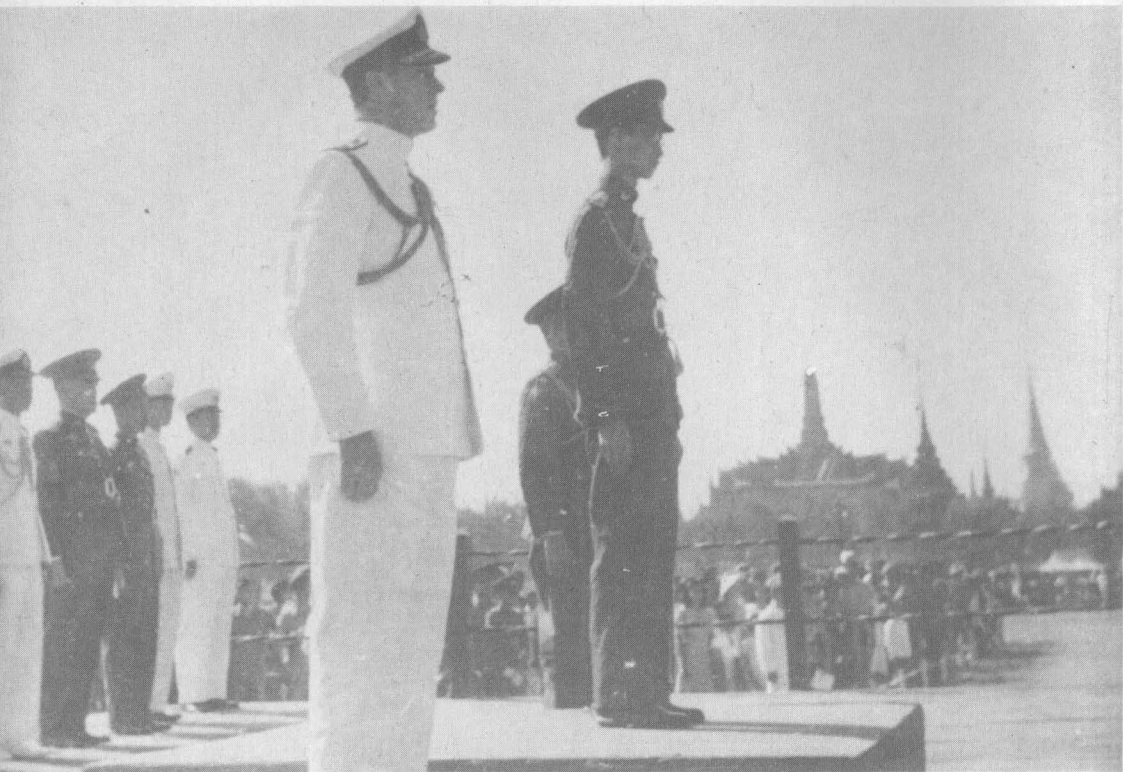
กับบุตรสาว (อุษณี) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๘๔

ทอดกรุ่นที่ ไพลิน พระตะบอง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง
๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘

เลดีเมาท်แบตเดน, ปรีดี พนมยงค์, คุณหญิงเลขา อภัยวงศ์ ในงานเลี้ยงรับรอง
กรุงเทพ ฯ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง

พิพิธภัณฑ์
เรือรบไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และ ลอร์ด หลุยส์ เมาทแบคเคน
ในพิธีสวนสนามหน้าพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง
ปรีดี พนมยงค์ ยืนอยู่แถวหลัง ขวาสุด

สวนสนามเสรีไทย

นายกรัฐมนตรีปรีดี พนมยงค์ ถวายรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๕

ปรีดี และท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ในงานเลี้ยงรับรองพรรคลิเบอรัล กรุงลอนดอน พ.ศ. ๒๔๘๙

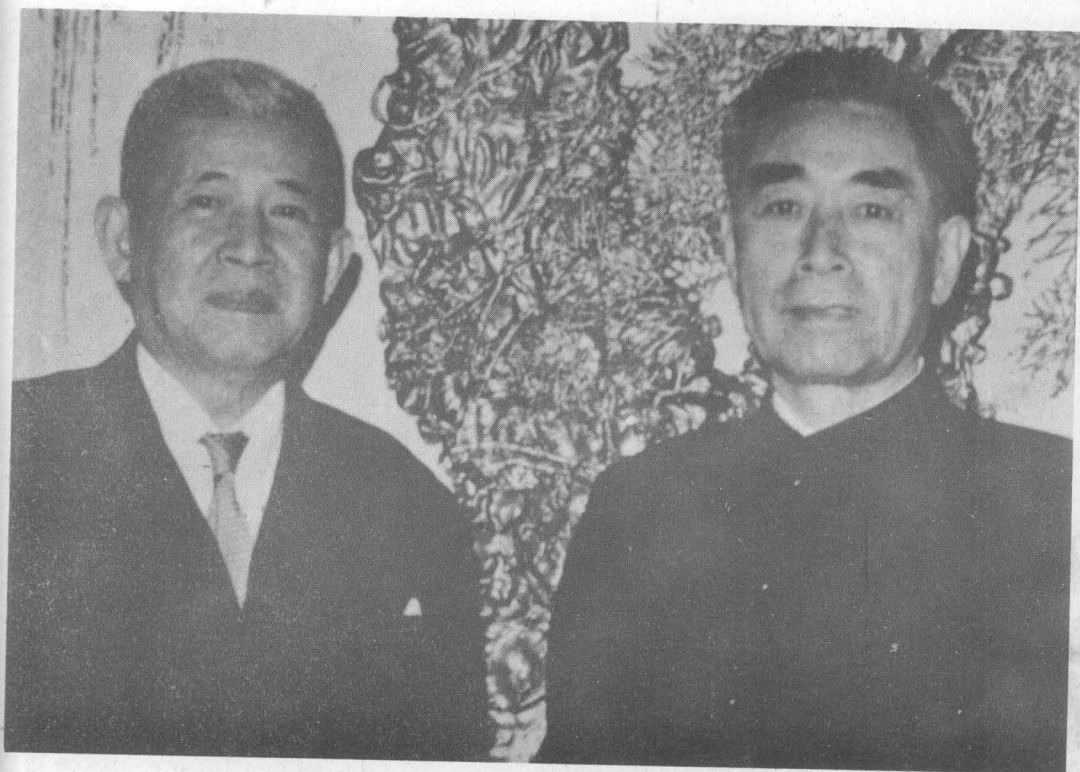

สิงคโปร์ ด้กัการเมือง หลังรัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐

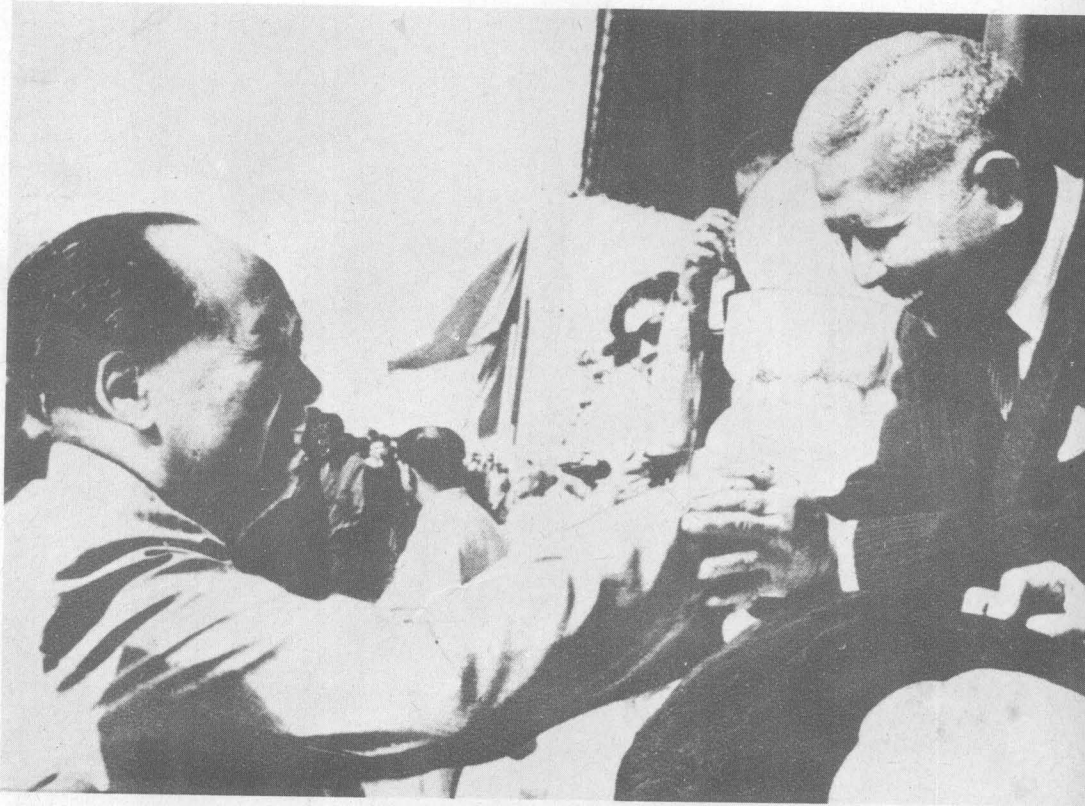

ณ บ้านเกิดهماเจ็ดตุ้ง ที่ยูนนาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗

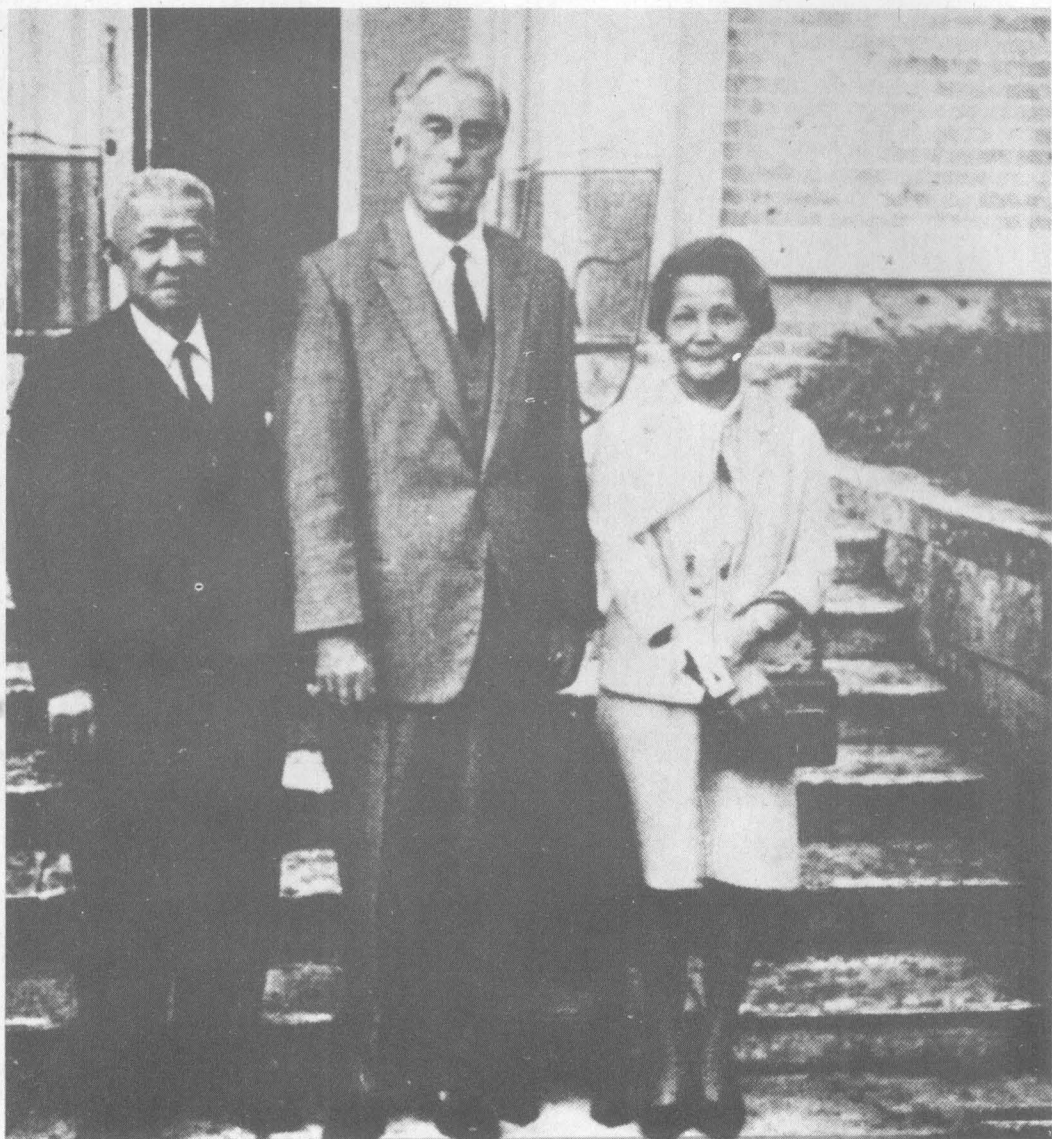

ณ บ้านพักที่กวางตุ้ง พ.ศ. ๒๕๐๔

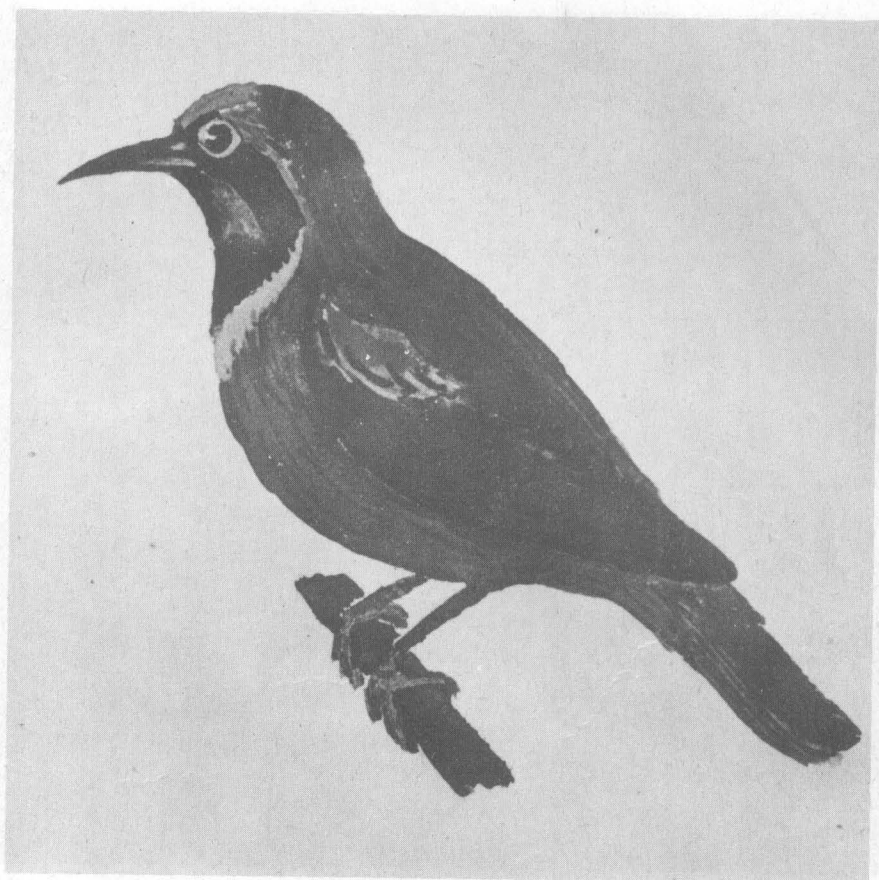

ประธานเหมาเจ๋อตุง และปรีดี พนมยงค์ ณ กรุงปักกิ่ง ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

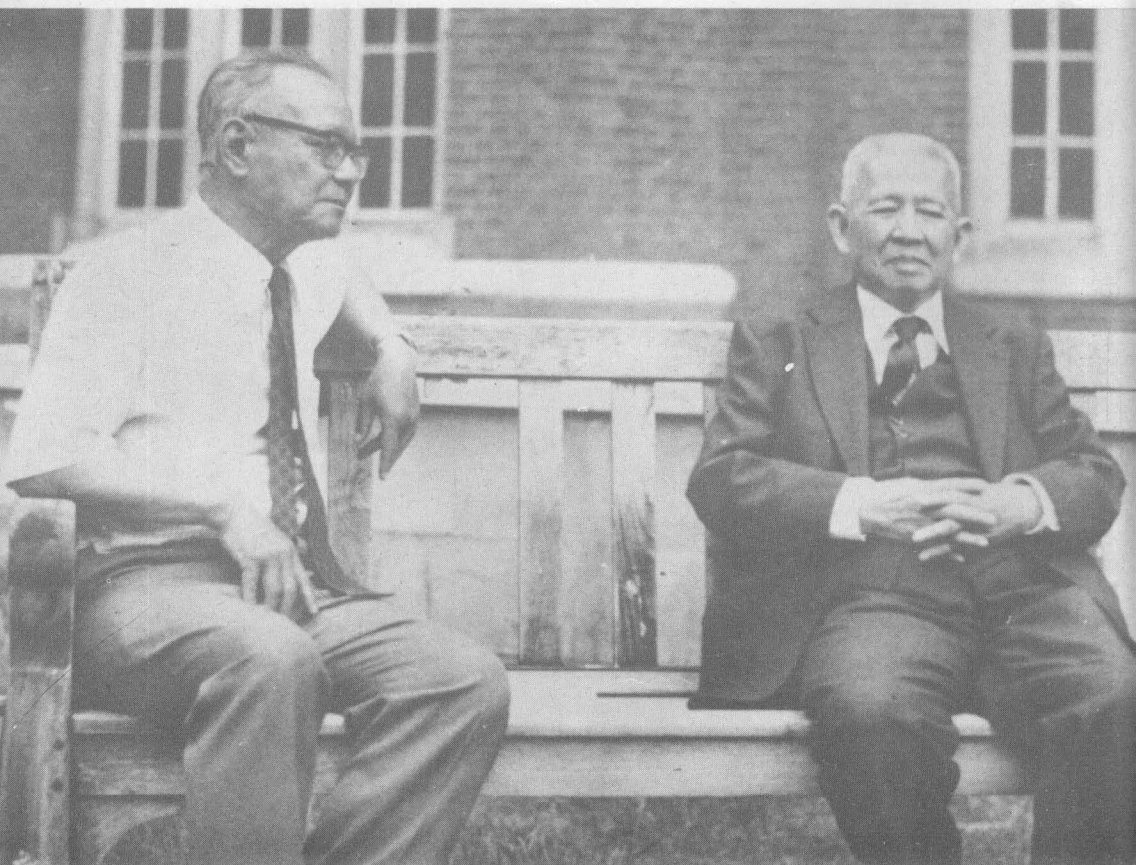

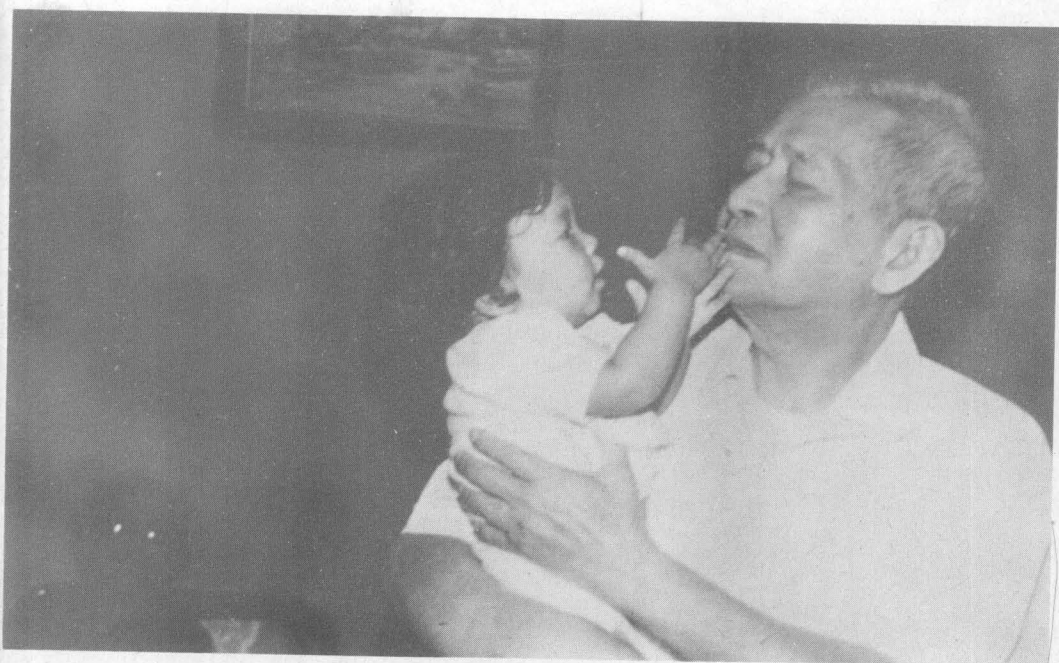
ปรีดี - พูนศุข พนมยงค์ กับ ลอร์ด หลุยส์ เมท์แบตเตน ณ ปราสาทบรอดแลนด์
ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

นก คลอโรปซิส ออริฟรอนส์ ปรีดีอิ สถาบันสมิธโซเนียน ได้ค้นพบนกพันธุ์ใหม่ ซึ่งอาศัยอยู่แถบภูเขาหิมาลัย ตลอดจนถึงทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยจัดทะเบียนนกนั้นไว้ภายใต้หมายเลขUSNM ๓๑๑๕๓๘ และตั้งชื่อนกนั้นเป็นทางการในภาษาละตินว่า CHLOROPSIS AURIFRONS PRIDIИ "เพื่อเป็นเกียรติแก่ ปรีดี พนมยงค์(หลวงประดิษฐมนูธรรม) หัวหน้าขบวนการเสรีไทย" (ดู Smithsonian Miscellaneous Collections, Volume ๑๐๖)

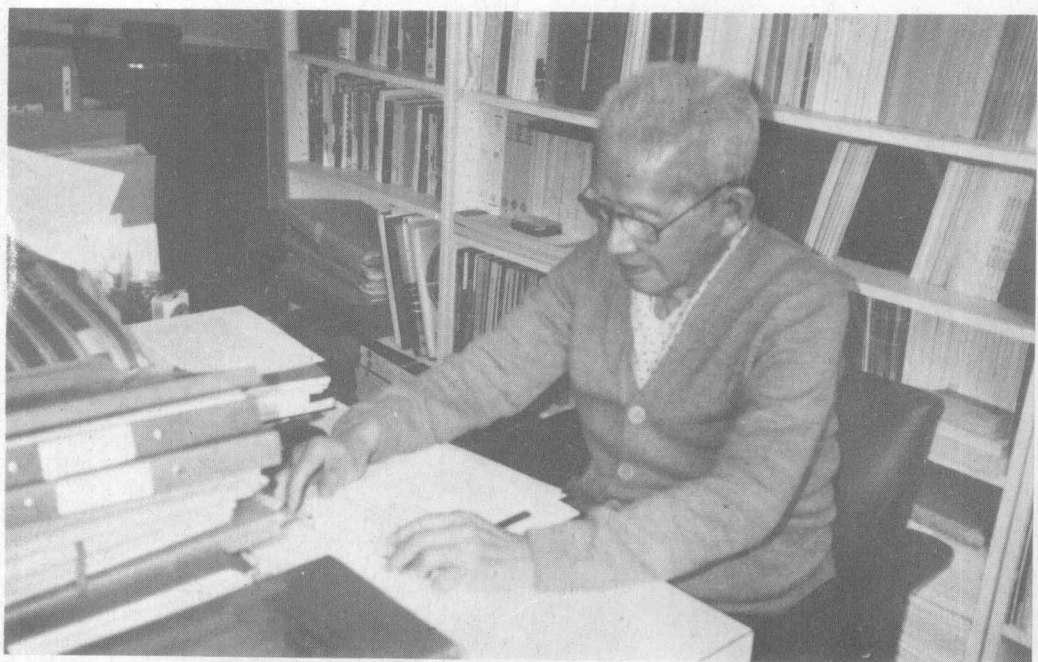
ปรีดี พนมยงค์ และ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่มหาวิทยาลัยลอนดอน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

กับหลาน (ปรีดีวิษณุ พนมยงค์) ที่ปารีส พ.ศ. ๒๕๒๐

๑๗๓ Avenue Aristide Briand, Antony, ชานกรุงปารีส บ้านพักบ้านปลายชีวิต

ที่โต๊ะทำงาน ณ บ้านพักชานกรุงปารีส
(สถานที่ที่ปรีดี พนมยงค์ ถึงอสังกรรม เมื่อ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖)

ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ และบุตรธิดา ที่หน้าศพท่านปรีดี

ที่ตั้งศพ ณ บ้านพักخانกรุงปารีส ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖

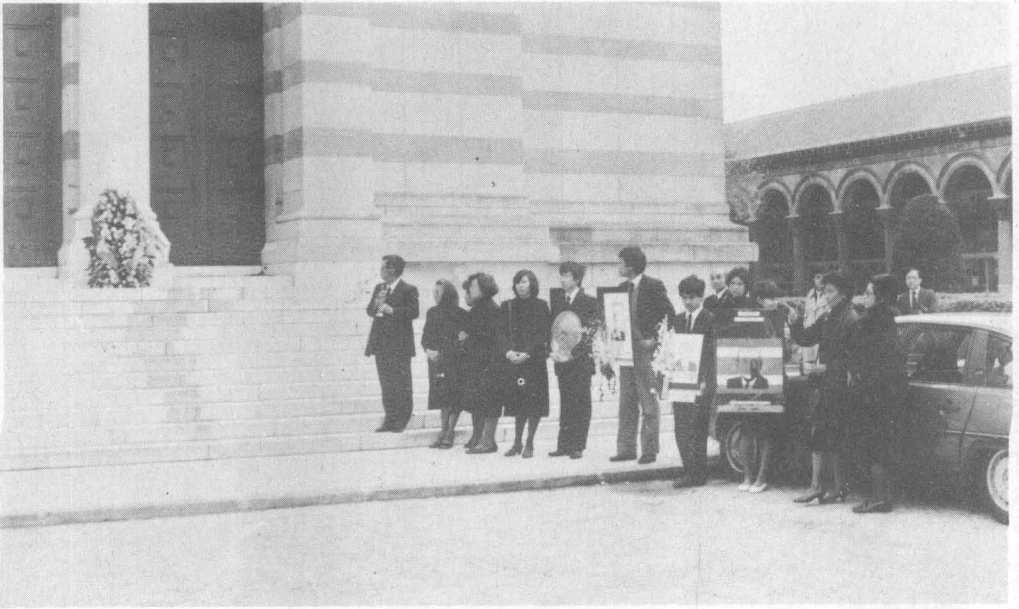

ฅาปนสถาน แปร้ ลาแซต กรุงปารีส ๙ พฤษภาคม ๒๕๒๖

พระสงฆ์ ๑๑ รูป นำโดยพระราชันท์มุนี (เปี่ยมญาณันตะ) ถึงบริเวณฉาปนสถาน แปร ลาซาล

ท่านผู้ถึงพูนศุข พนมยงค์ และบุตรหลาน
ตั้งแถวรับศพท่านปรีดี

ภายในฌาปนสถาน แปร์ ลาแซส
ที่ตั้งศพปรีดี พนมยงค์

ที่เก็บอังคารของปรีดี พนมยงค์ ณ บ้านพักชานกรุงปารีส

“ Truth is immortal. Truth reveals itself.
When the Thai People thoroughly understand his thought and works
and want him home, home he will go.”

วิญญานท่านปรีดี

วิญญานท่าน	ปรีดี	พนมยงค์
คือธง	ธรรมจักร	ศักดิ์สิทธิ์
คือโดม	ตำรง	คงความคิด
เทิดสถิต	สังฆกรรม	สถาวร
ท่านผู้	ประศาสน์การ	ธรรมศาสตร์
ประกาศ	เป็นเกียรติศรี	อนุสรณ์
สิทธิประชา	ธิปไตย	ไม่ขาดตอน
ยังกำจร	แก้ไข	ผู้ไฝ่ธรรม
ท่านก้าวสู่	ความตาย	อันไม่ตาย
เสรีภาพ	ผ่องพราย	จักฉายนำ
ส่องแผ่นดิน	กันตาน	อันมีดำ
ประวัติศาสตร์	จะจดจำ	เป็นตำนาน
เปิดหน้า	ประวัติศาสตร์	ประชาสิทธิ
จงจิต	จรตจิต	สืบผะสาน
จงเจตน์	สืบเจต	นาการ
คารวะท่าน	ปรีดี	พนมยงค์

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖

“โดยส่วนตัวแล้ว ข้าพเจ้ามีเพียงแต่ปรารถนาได้เห็นการอยู่ร่วมกันโดยสันติของชาติต่าง ๆ ในโลก หากยังปรารถนาให้สันติภาพนั้นเกิดขึ้นภายในแต่ละชนชาติก็ระนั้นก็ตามสันติภาพดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้จริงก็ด้วยอาศัยระบอบประชาธิปไตยทั้งโดยนิติบัญญัติและพฤตินัยเท่านั้นทั้งนี้เพราะชนชาติใดก็ดีซึ่งดื้อมดำในความคิดแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงนั้นย่อมไม่ปรารถนาที่จะทำลายชนชาติอื่น ๆ ซึ่งก็ต้องการเลือกระบอบเศรษฐกิจการเมือง และสังคมของตนอย่างเสรี ด้วยเงื่อนไขเท่านั้นชาติต่าง ๆ ในโลกจะสามารถอยู่ด้วยกันได้โดยสันติ และจะมีต้องหวาดกลัว “สงครามเวียดนาม” ครั้งใหม่อีกต่อไป”

จากบทสรุปในหนังสือ “ชีวิตอันผันผวนและเวลาสี่สิบเอ็ดปีที่ข้าพเจ้าลี้ภัยในเมืองจีน”
ของ ปรีดี พนมยงค์

GRANDE CHANCELLERIE
DE LA
LÉGIION D'HONNEUR

SERVICES
DE LA LÉGIION D'HONNEUR
ET
DE LA MÉDAILLE MILITAIRE

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

ORDRE NATIONAL DE LA LÉGIION D'HONNEUR

Le Grand Chancelier de l'Ordre national de la Légion d'Honneur,

Certifie que, par décret du quinze février

mil neuf cent trente neuf

Monsieur LUANG PRADIST MANUDHARM

Ministre des Finances du Siam

ancien Ministre des Affaires Etrangères

a été élevé à la dignité de

GRAND ' CROIX DE LA LEGION D'HONNEUR

Paris, le 8 Avril 1971

Scellé du sceau de l'Ordre sous le n° 50.206
Le Secrétaire Général adjoint,

คำแปลคำประกาศ

สำนักเครื่องอิสริยาภรณ์

สาธารณรัฐฝรั่งเศส

แห่ง

เลฌ็อง ดอนเนอร์

เครื่องอิสริยาภรณ์แห่งเลฌ็อง ดอนเนอร์ *

เลขาธิการสำนักเครื่องอิสริยาภรณ์แห่งเลฌ็องดอนเนอร์ ขอรับรอง
ว่า โดยอาศัยพระราชบัญญัติฉบับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ คศ. ๑๙๓๙ มงสิเออร์
หลวงประดิษฐมนูธรรม รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง อดีตรัฐมนตรีกระทรวงการ
ต่างประเทศแห่งสยาม

ได้รับการเชิดชูเกียรติแห่ง

เครื่องอิสริยาภรณ์แห่งเลฌ็อง ดอนเนอร์

ให้ ณ กรุงปารีส วันที่ ๘ เมษายน คศ. ๑๙๗๑

(ลงนาม)

ประทับตรา เครื่องอิสริยาภรณ์หมายเลข ๕๐๒๐๖

(ลงนาม)

รองเลขาธิการ

★ Ordre national de Légion d'Honneur เป็นเครื่องอิสริยาภรณ์สูงสุดของฝรั่งเศส
ซึ่งให้เป็นเกียรติแก่รัฐบุรุษสำคัญของประเทศต่าง ๆ

ประกาศ

อานันทมหิดล

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญ ๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่า ตลอดเวลาที่ นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความสามารถ บำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอันมากประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่อง นายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจการการแผ่นดินเพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

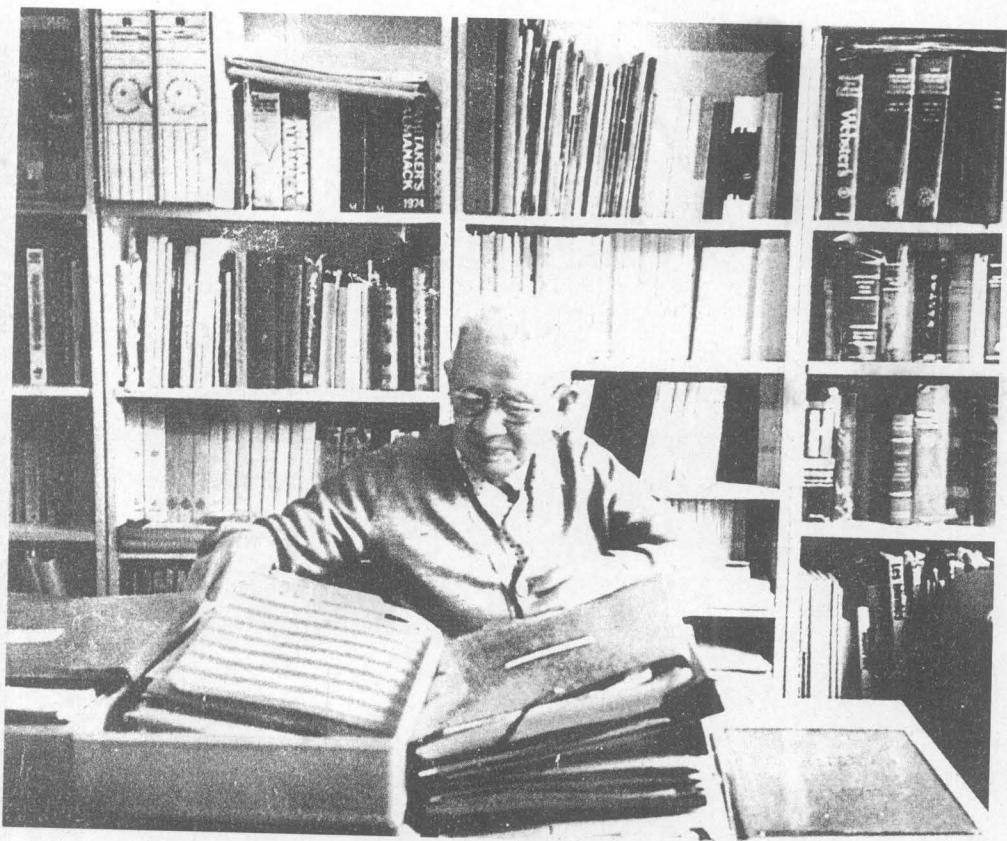
ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘

เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช

นายกรัฐมนตรี

ปรีดี พนมยงค์

ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๕๒๖*

๑. ชาตภูมิ

ท่านปรีดี เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ณ บ้านริมคลองเมืองฝ่งเหนือ ตำบลท่าวาสกรี ตรงข้ามกับวัดพนมยงค์ อำเภอกรุงเก่า (อำเภอพระนครศรีอยุธยา) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ท่านเป็นลูกคนที่สองของนายเสียง และนางลูกจันทร์ มีอาชีพชาวนา พี่น้องทั้งหมดมีอยู่ ๘ คน เป็นชาย ๔ คน เป็นหญิง ๔ คน

นามสกุล “พนมยงค์” นั้น ท่านเจ้าคุณวิมลมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า ขณะนั้นเป็นผู้ตั้งให้ ตามคำขอร้องของนายเสียงผู้เป็นบิดา โดยใช้ชื่อวัด “พนมยงค์” มาเป็นนามสกุล

๒. การศึกษา

ท่านปรีดี เริ่มเรียนหนังสือครั้งแรกเมื่ออายุ ๕ ขวบ ที่โรงเรียนบ้านครูแสง ซึ่งเป็นโรงเรียนเซนต์คัคดี ต่อมาได้ไปอยู่กับยายที่อำเภอท่าเรือ แล้วไปเรียนที่บ้านหลวงปราณีประชาชน จากนั้นย้ายไปเรียนอยู่ที่วัดรวกจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๒ ขณะนั้นมีอายุ ๙ ขวบ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ซึ่งนับว่าเป็นเด็กที่เรียนดีมากคนหนึ่ง

เนื่องจากโรงเรียนวัดรวกล้มเลิกไปเพราะครูที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงเกิดตายลงเด็กชายปรีดี จึงกลับมาอยู่บ้านเดิมที่อำเภอกรุงเก่า และเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนวัดศาลาปูนจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ อายุตอนนั้น ๑๐ ขวบ บิดามารดาได้ส่งให้เข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยอาศัยอยู่กับท่านมหาบางที่วัดเบญจมบพิตรจนกระทั่งจบชั้นมัธยมเตรียม ขณะนั้นที่วัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้จัดตั้งโรงเรียนมัธยมตัวอย่างขึ้นเด็กชายปรีดีจึงกลับไปเรียนต่อที่บ้านเกิดจนจบชั้นมัธยม ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ อายุได้ ๑๔ ปี

หลังจากนั้น บิดามารดาได้นำเข้ามาในกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่งเพื่อศึกษาเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไป โดยได้พักอยู่กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลเสาชิงช้า และได้เข้าเรียนที่

*โดยกลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โรงเรียนสวนกุหลาบ เรียนอยู่ได้ ๖ เดือนจึงได้เข้าเรียนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เมื่อต้นปีพ.ศ. ๒๔๖๐ ขณะนั้นอายุ ๑๗ ปี ใช้เวลาเรียนกฎหมาย ๒ ปีเศษ ก็สอบไล่ได้เนติบัณฑิตชั้นที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ มีอายุเพียง ๑๙ ปีเท่านั้น นับว่าเป็นเนติบัณฑิตที่มีอายุน้อยที่สุดคนหนึ่งในขณะนั้น

เมื่อจบกฎหมายใหม่ ๆ ท่านได้ขออนุญาตเป็นทนายความได้ว่าความคดีเรือสำเภา ของนายลิ้มชุ่นหรง่วน ซึ่งเป็นคดีที่สร้างชื่อเสียงให้ท่านเป็นอย่างมากต่อมาได้เข้ารับราชการในกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล ในตำแหน่งเสมียนโทจนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ คัดเลือกได้ทุนนักเรียนหลวงของกระทรวงยุติธรรมไปศึกษาวิชากฎหมายที่ฝรั่งเศส

เมื่อท่านไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส ในชั้นต้นได้ศึกษาภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ และภาษาละติน ใช้เวลาไม่ถึงปีก็สามารถสอบเข้าคณะนิติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเมืองกอง (Caen) ใช้เวลาเรียนที่นั่น ๓ ปี และสอบได้ปริญญาตรีทางนิติศาสตร์ (Licencié en droit) ตามลำดับ หลังจากนั้นได้ย้ายไปศึกษาที่มหาวิทยาลัยปารีสในระดับปริญญาโทและเอก

ท่านปรารถนาจะการศึกษาในระดับปริญญาโททั้งทางด้านกฎหมายและเศรษฐศาสตร์ และได้ทำวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอก หรือที่เรียกว่า Docteur en droit (Sciences Juridiques) เรื่อง Du sort des sociétés de personnes en cas de décès d'un associé (Etude de droit français et de droit comparé) แปลเป็นภาษาไทยว่า “ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตายฐานะของหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ)” สอบได้ระดับเกียรตินิยมดีมาก (très bien) จัดได้ว่าเป็นคนไทยคนแรกที่สอบได้ปริญญาเอกของรัฐ (Docteur d'Etat) ซึ่งคนไทยโดยทั่วไปจะได้ดูขงฎบัตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัย (Docteur de l'Université) นอกจากนี้ท่านยังสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจ (Diplôme d'Etudes Supérieures d'Economie Politique)

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนั้นกลุ่มนักเรียนไทยในยุโรปได้รวมตัวกันก่อตั้งสมาคมนักเรียนไทยภาคพื้นยุโรป (ยกเว้นอังกฤษ) ขึ้นโดยชื่อว่า สามัคยานุเคราะห์สมาคม (มีอักษรย่อว่า ส.ย.ว.ม. อักษรย่อภาษาอังกฤษว่า SIAM) ส่วนชื่อเต็มในภาษาฝรั่งเศสคือ Association Siamoise d'intellectualité et d'assistance mutuelle ท่านปรินได้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมใน พ.ศ. ๒๔๖๘ สมาคมนีกล่าวดำเนินการรวบรวมแนวความคิดของผู้นำรุ่นใหม่ อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้มีการประชุมกลุ่มผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ขึ้นเป็นครั้งแรกที่บ้านเลขที่ ๙ Rue du Sommerard ณ กรุงปารีส

หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วก็ได้เดินทางกลับสยาม และถึงกรุงเทพในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐

๓. ชีวิตการทำงาน

เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพ ท่านได้รับตำแหน่งผู้พิพากษาชั้น ๖ กระทรวงยุติธรรมได้ทำการฝึกหัดเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา และต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมายเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

ต่อมาได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอกหลวงประดิษฐมนูธรรม เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ และได้รับการเลื่อนยศเป็นอำมาตย์ตรีในปีต่อมา

ในช่วงที่รับราชการในกระทรวงยุติธรรมนี้ ท่านปรีดีได้รวบรวมกฎหมายไทยตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในสภาพกระจัดกระจายให้มารวมเป็นเล่มเดียว ใช้ชื่อว่า “ประชุมกฎหมายไทย” หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์นซึ่งเป็นโรงพิมพ์ส่วนตัวของท่านเอง

นอกจากงานที่กรมร่างกฎหมายแล้ว ท่านยังเป็นอาจารย์ผู้บรรยายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมอีกด้วย โดยเริ่มสอนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ในชั้นแรกได้สอนวิชากฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓ ว่าด้วยลักษณะหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม ต่อมาได้สอนวิชากฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลอีกด้วย ลูกศิษย์ของท่านในช่วงดังกล่าวนี้ได้แก่ นายสัญญาธรรมศักดิ์ นายจิตติ ติงคะภักดิ์ นายดิเรก ชัยนาม นายเสริม วินิจฉัยกุล นายเสวต เปี่ยมพงศ์สานต์ นายไพโรจน์ ชัยนาม นายจินดา ชัยรัตน์ นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี และนายศิริ สันตะบุตร

ในพ.ศ. ๒๔๗๔ โรงเรียนกฎหมายได้เปลี่ยนหลักสูตรการสอน มีการเพิ่มเติมวิชาใหม่ ๆ เข้าไปในหลักสูตร เช่น วิชากฎหมายปกครองซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรก และท่านปรีดีเป็นผู้บรรยายวิชาดังกล่าว ลูกศิษย์ของท่านในช่วงนี้ ได้แก่ นายทองเปลว ชลภูมิ นายยวด เลิศฤทธิ นายประยูร กาญจนดุล นายชัย เรืองศิลป์ นายฟอง สิทธิธรรม นายมาลัย หุวะนันทน์ เป็นต้น

กล่าวกันว่าวิชากฎหมายปกครองนี้ เป็นวิชาที่สร้างชื่อเสียงเป็นอย่างมากทั้งนี้เพราะสาระของวิชานี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิชากฎหมายมหาชน ซึ่งอธิบายถึงหลักการแบ่งแยกอำนาจออกไปโดยอันเป็นหัวใจของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งในการสอนวิชาดังกล่าวนี้ต้องอาศัยความกล้าหาญและความมุ่งมั่นทางการเมืองอยู่ไม่น้อย เมื่อคำนึงถึงว่าในขณะนั้นประเทศไทยยังปกครองอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

จากการสัมภาษณ์นักเรียนกฎหมายในช่วงนั้น ได้รับคำบอกเล่าว่าอาจารย์ปรีดีได้อนุญาตให้นักเรียนเข้าพบเพื่อปรึกษาปัญหาการเรียนที่บ้านบ่อมเพชรอันเป็นบ้านพักของท่าน ถนนสีลม ได้ซึ่งทำให้มีลูกศิษย์ไปพบปะที่บ้านอยู่เนือง ๆ จึงทำให้อาจารย์คุ้นเคยและมีความสัมพันธ์กับนักเรียนกฎหมายอย่างดี

๔. ท่านปรีดีกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย คณะราษฎรได้ตระหนักถึงความจำเป็นในอันที่จะปูพื้นฐานความคิดทางการเมืองให้ลัทธิและโอกาสกับประชาชนส่วนใหญ่ที่จะได้รับการศึกษา

ท่านปรีดีได้เสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช ๒๔๗๖ ต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ ๘ ก.พ. ๒๔๗๖ สภาผู้แทนราษฎรได้ผ่านร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวดังปรากฏใน พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ ว่า

“โดยที่สภาผู้แทนราษฎรถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้วก็เป็นสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยประเทศ และให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้ง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ”

เมื่อพิจารณาถึงคำกราบบังคมทูลของท่านปรีดีในฐานะผู้ประสานกรรมการมหาวิทยาลัยต่อสมเด็จพระมหานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในวันเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็จะเห็นได้ชัดถึงจุดมุ่งหมายของการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้ที่ว่า

“การตั้งสถานศึกษา ตามลักษณะของมหาวิทยาลัยย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์และเป็นปัจจัยในการแสดงความก้าวหน้าของประเทศ ประชาชนชาวสยามจะเจริญในอารยธรรมได้ก็โดยอาศัยการศึกษาอันดีตั้งแต่ชั้นต่ำตลอดถึงการศึกษาชั้นสูงเพราะฉะนั้นในการที่จะอำนวยความสะดวกและประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้ จึงจำต้องมีสถานการศึกษาในครบบริบูรณ์ทุกชั้น มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำบำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรได้ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น”

ท่านปรีดีเป็นผู้ประสานกรรมการมหาวิทยาลัย เป็นผู้วางหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัย จัดหาบุคลากรสถานที่ ผู้บรรยาย เป็นผู้ให้ความคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัย

หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในระยะเริ่มแรกเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องด้วยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่สำคัญ ๆ คือกฎหมาย รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการทูต ซึ่งจะแบ่งการสอนในมหาวิทยาลัยออกเป็น ๓ ระดับ คือ ปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก รวมถึงการศึกษาในระดับเตรียมปริญญา ที่เรียกว่าเตรียม ม.ธ.ก. รวมทั้งจัด

การศึกษาในระดับประกาศนียบัตร คือ หลักสูตรการศึกษาระดับประกาศนียบัตร

เมื่อมีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นนั้น ท่านไม่ได้ทำหน้าที่ผู้บรรยายวิชากฎหมาย แต่ได้ทำหน้าที่ทางด้านบริหารมหาวิทยาลัยเป็นผู้ประสานการมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ตำแหน่งนี้ได้ถูกยกเลิกโดยคำเสนอแนะของรัฐบาลจอมพลป. และได้มีตำแหน่งอธิการบดีแทนซึ่งจอมพลป.เป็นอธิการบดีคนแรก ตลอดระยะเวลาที่เป็นผู้ประสานการท่านดำรงตำแหน่งอุปนายกของ “คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ซึ่งกรรมการชุดนี้ทำหน้าที่พิจารณานโยบายของมหาวิทยาลัยรวมถึงกำหนดระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ การผลิตตำรา ฯลฯ ดังนั้นท่านจึงมีความใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้อย่างมาก

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเปิดโอกาสให้ประชาชนจำนวนมากที่สุดได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้ ดังปรากฏว่าในปีแรกที่มีการเปิดสอนมีผู้มาสมัครเข้าเป็นนักศึกษาเป็นจำนวนถึง ๗,๐๙๔ คน ที่อยู่ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดทั่วประเทศ การที่มีคนจำนวนมากสนใจสมัครเรียนเป็นผลสืบเนื่องมาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้สิทธิข้าราชการเข้าเรียนได้ในฐานะที่เป็นตลาดวิชาอีกทั้งเนื่องจากค่าเล่าเรียนต่ำมากเพียงปีละ ๒๐ บาท (ซึ่งในขณะนั้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเก็บปีละ ๘๐ บาท)

๕. ชีวิตทางการเมือง

ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านปรีดีเป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนร่วมกับคณะราษฎรทำการยึดอำนาจเปลี่ยนมูลฐานระบอบการปกครอง ท่านปรีดีเป็นผู้ร่างแถลงการณ์ และร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นหนึ่งในเจ็ดคนของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นหนึ่งในสมาชิกผู้แทนราษฎรชั่วคราวในจำนวน ๗๐ คน

การจัดตั้งรัฐบาลภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญชุดแรก (๒๘ มิ.ย. ๒๔๗๕-๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕) ประกอบด้วยคณะกรรมการราษฎร (คณะรัฐมนตรี) ๑๕ คน ในจำนวนนี้ท่านปรีดีได้ร่วมเป็นกรรมการด้วย

ท่านได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการราษฎรให้เป็นผู้ร่างหลักการเศรษฐกิจประจำชาติ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” และได้เสนอต่อคณะกรรมการราษฎรในวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๗๕ (พ.ศ. ๒๔๗๖ ตามปฏิทินใหม่) หลักการสำคัญของ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ได้แก่การที่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมให้ราษฎรทุกคน (ยกเว้นในกรณีต่าง ๆ ที่ปรากฏในร่าง พ.ร.บ.) เป็น “ข้าราชการ” หรือลูกจ้างของรัฐบาล

ให้รัฐบาลประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ให้รัฐบาลเป็นผู้วางแผนการพัฒนาประเทศ หลังจากที่ได้มีการเสนอ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงมีข้อวินิจฉัยว่า เป็นแนวความคิดที่ลอกเลียนแบบ “บอลเชวิค” ของโซเวียต

ในที่สุดท่านจำต้องเดินทางออกไปประเทศฝรั่งเศสอีกครั้งตามคำขอร้องขอรัฐบาลในวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้ตลอดระยะเวลาที่ออกไปนอกประเทศ โดยให้ปีละ ๑,๐๐๐ ปอนด์

วันที่ท่านปรินต์ออกเดินทางไปฝรั่งเศสนั้นมีผู้คนได้ไปส่งที่ท่าเรือ บีไอ.เป็นจำนวนมาก เช่นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐมนตรี เช่น พระยาพหลฯ พระยามานวราช หลวงศุภชลาศัย หลวงพิบูลสงคราม นายตัว ลพานุกรม พ่อค้า ประชาชน ข้าราชการที่เคารพนับถือท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กอดจูบเป็นการอาลัยต่อหน้าประชาชนเป็นเวลานาน หลังจากนั้นได้เกิดการรัฐประหารซึ่งนำโดย พ.อ.พระยาพหลฯ ท่านปรินต์ได้เดินทางกลับมามาประเทศสยาม และได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นพิสูจน์แนวความคิดและการกระทำของท่านซึ่งคณะกรรมการมีมติเอกฉันท์ว่า “หลวงประดิษฐฯ ไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ดังที่ถูกกล่าวหา” ท่านปรินต์ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ (๒๔๗๗ ตามปฏิทินใหม่) และเป็นติดต่อกัน ๒ สมัย จนกระทั่งมีการปรับปรุงคณะรัฐบาลเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองของโลกกำลังเข้าสู่ภาวะตึงเครียดที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในช่วงนี้เองที่ท่านได้พยายามเจรจากับชาติมหาอำนาจตะวันตกเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาที่ประเทศเสียเปรียบ โดยเฉพาะในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจนเป็นผลสำเร็จ (ซึ่งสัญญาไม่เสมอภาคที่สยามทำกับประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ได้กระทำมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นมา) ในการตั้งรัฐบาลชุดใหม่เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยมี พ.อ.หลวงพิบูลสงครามรัฐมนตรี ท่านปรินต์ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

ในช่วงที่เกิดสงครามอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ สถานการณ์ภายในประเทศมีความสับสนมาก เนื่องจากรัฐบาลสนับสนุนให้ประชาชนเดินขบวนเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงจากฝรั่งเศส ท่านปรินต์กลับมีแนวนโยบายที่เรียกร้องให้มีการใช้สันติวิธีโดยการเจรจากับการทูตแทนการทำสงคราม นักเรียนเตรียม ม.ธ.ก. ในช่วงนั้นได้ให้สัมภาษณ์ว่า อาจารย์ปรินต์ไม่เห็นด้วยกับการเดินขบวนเพื่อเรียกร้องดินแดนคืนมาซึ่งก็นับว่าท่านมีสายตาทียาวไกล

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยึดตราทัพผ่านไทยไปยังพม่าและสิงคโปร์ และรัฐบาล

ไทยประกาศเป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่น และได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๕ นโยบายเข้าร่วมสงครามดังกล่าวขัดแย้งกับแนวทางของท่านปรีดี ดังนั้นหลังจากประกาศสงครามเพียง ๙ วัน ท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งมีผลให้ท่านพ้นไปจากตำแหน่งทางการเมือง

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ ๑ นั้นท่านปรีดีได้ก่อตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นภายในประเทศซึ่งภายหลังได้ร่วมมือกับขบวนการเสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นก่อนหน้านั้นในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ โดยท่านได้ใช้รหัสว่า “รูธ” (Ruth) ในการติดต่อกับขบวนการเสรีไทย ความสำคัญของขบวนการเสรีไทยอยู่ที่เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศไทยไม่ได้ถูกปรับให้เป็นประเทศผู้แพ้สงคราม ซึ่งทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประเทมหาอำนาจไปได้

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น รัฐบุรุษอาวุโส เพื่อเป็นการยกย่องและตอบแทนคุณความดีของท่านปรีดี และได้รับพระราชทานตราคุณูปการซึ่งเป็นตราสูงสุดที่บุคคลธรรมดาได้รับเพียงไม่กี่ท่าน

๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านปรีดีได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกโดยเฉพาะปัญหาภาวะเงินเฟ้อ เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ๒๔๘๘ คณะรัฐบาลชุดนี้จึงหมดวาระลง เนื่องจากมีการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ท่านปรีดีก็ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ แต่ยังไม่ทันจะมีการประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ในวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ก็ได้เกิดกรณีสวรรคตขึ้น ท่านปรีดีจึงได้กราบบังคมทูลลาออก และได้รับแต่งตั้งให้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งในวันที่ ๑๓ มิถุนายนปีเดียวกันและดำรงตำแหน่งอยู่เพียง ๒ เดือน ก็ลาออกอีกครั้งหนึ่ง

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เกิดการรัฐประหารโดยกลุ่มทหารบก ซึ่งนำโดย พ.อ.ผิน ชุณหะวัณ และ พ.ท.หลวงกาจสงคราม ท่านปรีดีจึงได้ลี้ภัยไปพำนักยังสิงคโปร์ โดยได้รับความช่วยเหลือจากทั้งสถานทูตอังกฤษและสหรัฐอเมริกาท่านปรีดีลี้ภัยเรือบรรทุกน้ำมันของบริษัทเชลล์ชื่อ เอ็ม วี เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ด้วยความลำบากยิ่ง หลังจากนั้นได้มีการเลือกตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ แต่คณะรัฐมนตรีได้ถูกคณะรัฐประหารบีบบังคับให้ลาออกเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ฉะนั้นพอถึงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านปรีดีจึงได้ลอบกลับเข้ามา ท่ามกลางสถานการณ์ที่กลุ่มทหารเรือและผู้รักประชาธิปไตยต้องการที่จะยึดอำนาจคืนจากคณะรัฐประหาร ๒๔๙๐ หรือที่เรียกกันว่า “กบฏวังหลวง” ความพยายามครั้งนี้ล้มเหลว ท่านปรีดีเดินทางออกจากประเทศไทยไปยังสิงคโปร์เพื่อจะไปสหรัฐอเมริกา แต่โดยเหตุที่

มีปัญหาเกี่ยวกับหนังสือเดินทางท่านจึงต้องเดินทางไปยังประเทศจีนซึ่งขณะนั้นยังอยู่ภายใต้รัฐบาล
ก๊กมินตั๋งแทนต่อเมื่อพ.ศ. ๒๕๑๓ จึงได้เดินทางต่อไปยังกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และได้พำนักอยู่
ที่นั่นตลอดมา

ตลอดเวลาที่พำนักต่างประเทศนี้ ท่านได้เขียนบทความและหนังสือต่าง ๆ เสนอแ่ง
คิด คำแนะนำทางการเมืองให้กับสังคมไทยอยู่ตลอดเวลาเช่น

ความเป็นเอกภาพกับปัญหาสามจังหวัดภาคใต้ (๒๕๑๗)

ท่านปรีดีชี้แนวทางประชาธิปไตย (๒๕๑๗)

ระบบสังคมนิยมและระบบคอมมิวนิสต์จะเหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่ (๒๕๑๘)

อนาคตของเมืองไทยกับสถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้าน (๒๕๑๘)

นอกจากนี้ยังได้ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยเช่น

ความเป็นมาของชื่อประเทศสยามกับประเทศไทย (๒๕๑๗)

มหาราชและรัตนโกสินทร์ (๒๕๒๕)

ชีวิตครอบครัว

จากการที่มีชีวิตพัวพันกับปัญหาสำคัญ ๆ ของประเทศเสมอมาการดำเนินชีวิตในครอบครัว
ของท่านจึงได้รับผลกระทบจากการเมืองไปด้วย ครอบครัวของท่านมีบุตรชายคนแรก คือ
पाल พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
แผ่นดินเพียง ๖ เดือนเท่านั้น และเมื่อท่านได้รับการขอร้องให้เดินทางออกนอกประเทศไปยังฝรั่งเศส
ด้วยกรณี “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านจึงต้องพลัดพรากจากครอบครัวเป็น
ครั้งแรกในขณะที่บุตรยังเล็กมาก

ความกระทบกระเทือนที่ใหญ่หลวงมากสำหรับครอบครัวของท่านคือ กรณีรัฐประหาร
ในปีพ.ศ. ๒๔๙๐ ตัวท่าน ต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่สิงคโปร์ส่วนครอบครัวของท่านนั้น ก็ได้รับการ
คุกคามจากคณะรัฐประหาร ท่านผู้หญิงพูนศุข และลูก ๆ ต้องลี้ภัยไปอยู่สวิตเซอร์แลนด์
ยุ่งยากที่ตามมาคือท่านถูกกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันในกรณีสวรรคตซึ่งมีผลให้ถูกงดบำนาญนับ
ตั้งแต่วันขึ้นฟ้องคดีประทุษร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ทำให้ครอบครัว
ขาดรายได้ที่สำคัญไปบ้านพักต้องถูกเอาไปให้เช่าเพื่อหารายได้มาจุนเจือแก่ครอบครัว ท่านผู้หญิง
ต้องกลับไปอยู่บ้านเดิมกับพ่อแม่ และหารายได้เพิ่มด้วยการทำขนมขาย

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ท่านผู้หญิง และ ปาล พนมยงค์ ถูกจับในกรณีกบฏสันติภาพ ซึ่งการ
จับกุมครั้งนี้ได้มีผู้ถูกจับกุมคุมขังเป็นจำนวนมากเช่น นักศึกษาของมหาวิทยาลัย หนังสือ
พิมพ์ ปัญญาชน นักสันติภาพ เป็นต้น ท่านผู้หญิงถูกคุมขังอยู่ ๘๔ วัน แต่เนื่องด้วยกรมอัยการ
ได้พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่มีหลักฐานพอที่จะฟ้องฐานกบฏ จึงได้รับการปล่อยตัว ในขณะที่

ปาล พนมยงค์ถูกส่งฟ้องศาล และพิพากษาจำคุกในข้อหากบฏเป็นเวลา ๒๐ ปี และได้รับการลดหย่อนผ่อนโทษ เหลือ ๑๓ ปี ๔ เดือน แต่ก็ได้รับนิรโทษกรรมใน พ.ศ. ๒๕๐๐ หลังจากถูกจำคุกเป็นเวลา ๔ ปีเศษ

หลังจากที่ท่านผู้หญิงได้รับอิสรภาพจึงได้เดินทางไปสมทบกับท่านปรีดีที่ประเทศจีน โดยนำบุตรเล็ก ๆ ไปด้วย

ท่านปรีดีและครอบครัวพำนักอยู่ที่ประเทศจีนจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๓ จึงได้อพยพไปอยู่ที่บ้านหลังเล็กเลขที่ ๑๗๓ ถนน Aristide Briand ซานกรุงปารีสประเทศฝรั่งเศส เวลาส่วนใหญ่ของท่านอุทิศให้กับการเขียนหนังสือ โดยเฉพาะการค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมไทยเป็นครั้งคราวท่านจะตอบรับเชิญจากคนไทยกลุ่มต่าง ๆ ในประเทศฝรั่งเศสเพื่อแสดงปาฐกถาในเรื่องที่เกี่ยวกับสังคมไทย ดังที่จะปรากฏในสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ในระยะเวลาต่อมา

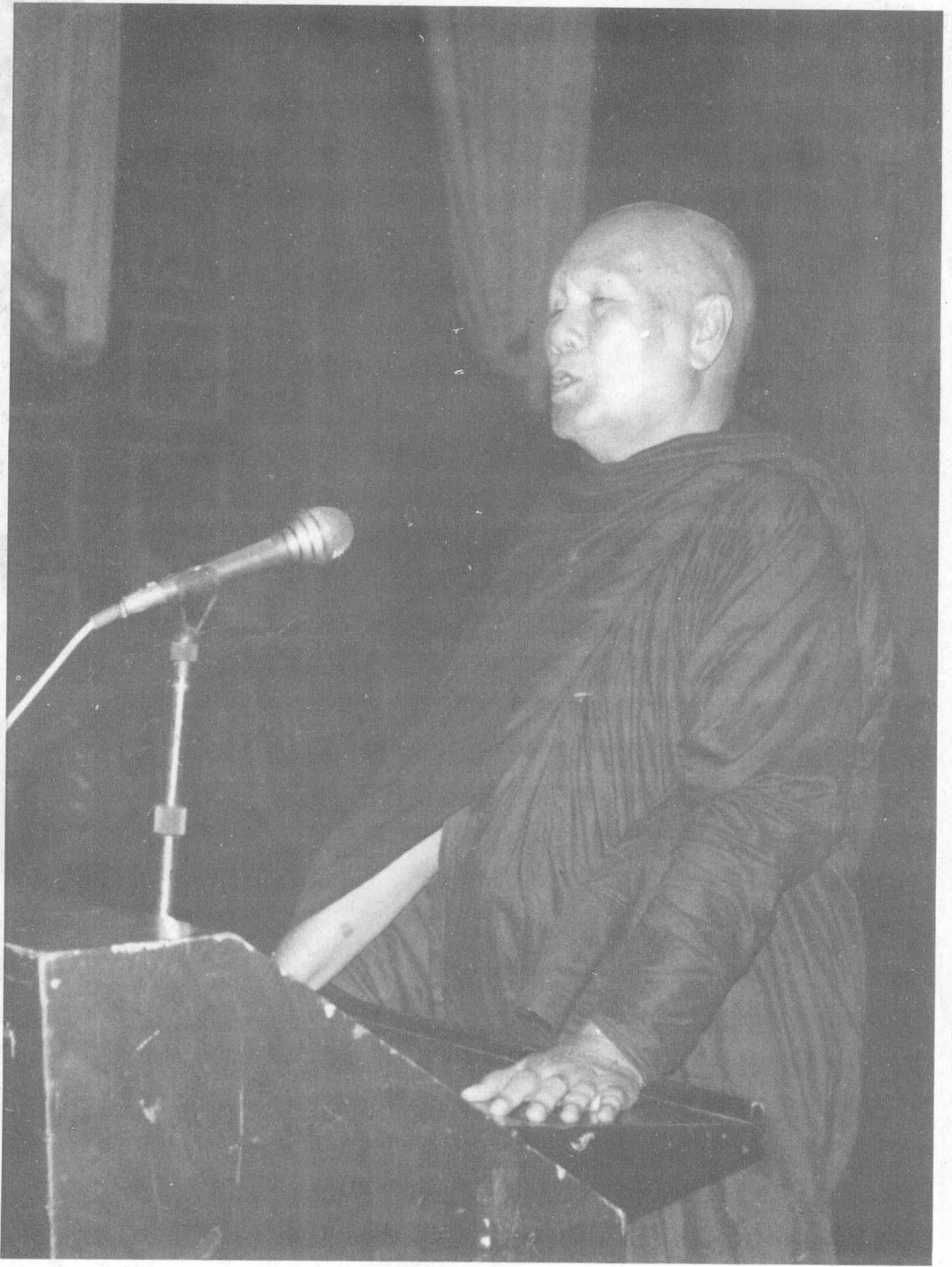
วันพฤหัสบดีที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เวลาประมาณเที่ยงวันตามเวลาท้องถิ่น หลังจากที่ท่านทำภารกิจประจำวันเช่นเคย ท่านก็ได้ถึงแก่อสัญกรรมเนื่องจากหัวใจวาย ณ ที่บ้านพักของท่านนั่นเอง

พ่อนำชาติด้วยสมอมและสองแขน

พ่อสร้างแคว้นธรรมศาสตร์ประกาศศรี

พ่อของข้าฯ นามระบือชื่อ “ปรีดี”

แต่คนดีเมืองไทยไม่ต้องการ

ปาฐกถาธรรมของพระราชญาณมุนี

(ปัญญาันทกิกขุ)

๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖

ขอเจริญพรแต่ท่านอธิบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านนายกสมาคมธรรมศาสตร์ และพี่น้องพุทธบริษัททั้งหลายที่ได้มาร่วมประชุมในวันนี้ วันนี้เป็นวันสำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพราะเป็นวันที่ครบรอบ ๔๙ ปี แห่งการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้ มหาวิทยาลัยแห่งนี้เกิดขึ้นเพราะมีจุดหมายเพื่อสร้างคนให้เหมาะแก่ระบอบประชาธิปไตย ผู้ที่คิดตั้งมหาวิทยาลัยนี้ขึ้นก็คือท่านรัฐบุรุษอาวุโส ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้ว แต่ว่าพวกเราทั้งหลายที่เป็นชาวธรรมศาสตร์หรือประชาชนทั่วไปได้รู้จักบุคคลผู้นี้ ย่อมมีความเศร้าโศกเสียใจอาลัยถึงความดีความงามของท่าน จึงได้กระทำอะไรกันหลายอย่าง เป็นการแสดงออกซึ่งน้ำใจว่าเรามีความรักมีความเคารพต่อท่านผู้นี้แม้พระสงฆ์องค์เจ้า โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม วัดมหาธาตุ ท่านเคยอยู่อยุธยามาก่อน มีความคุ้นเคยต่อท่านรัฐบุรุษอาวุโสมาได้ทราบว่าท่านถึงแก่กรรม ก็ได้ทำบุญให้เป็นพิเศษที่วัดมหาธาตุด้วยเช่นเดียวกัน

อาตมานับว่ามีบุญอยู่หน่อยที่ได้ร่วมในพิธีงานศพ เนื่องที่ได้ไปร่วมก็เพราะเหตุผลที่ว่า เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน ได้เดินทางไปทำบุญทอดผ้าป่า ที่วัดป่าจิตวิเวกซึ่งห่างไปจากกรุงลอนดอนไปประมาณสัก ๕๐ ไมล์ เป็นวัดที่อยู่แบบป่า มีสงฆ์เป็นฝรั่งล้วน ๑๔ รูป เคยไปเยี่ยมครั้งหนึ่งแล้ว เป็นพระที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบน่าเลื่อมใส ทำการเผยแพร่วิชชาศาสนาได้ดีควรสนับสนุนช่วยเหลือให้กำลังใจ เมื่อกลับมาเมืองไทยก็ได้บุคคลกลุ่มหนึ่งได้คิดในเรื่องการจะไปทอดผ้าป่า ได้นิมนต์อาตมาไปด้วยก็เลยเดินทางไป เมื่อ ๒๙ เมษายน ถึงนครลอนดอนเมื่อวันที่ ๓๐ วันที่ ๒ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ถึงแก่อนิจกรรม ขณะนั้นได้พักอยู่ที่วัดป่าแล้วคุณหน้อย (หม่อมมาราชวงศ์ สายสวาสดี สวัสดิวัฒน์) ได้ไปเรียนให้ทราบว่าท่านทราบข่าวอะไรเกี่ยวกับท่านปรีดีหรือเปล่า บอกว่ายังไม่ทราบ คุณหน้อยก็บอกว่า ท่านปรีดี ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว เมื่อวันนี้เอง เมื่อวันที่ ๒ วันนั้น เมื่อได้ทราบข่าวเช่นนั้นก็รู้สึกสลดใจ แล้วก็คิดว่าควรจะได้พูดปลอบใจท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย ก็คิดว่าทำอย่างไรจึงพูดกันได้ คุณหน้อยก็ต่อโทรศัพท์ให้ ก็ได้พูดปลอบโยนไปแล้ว ก็บอกว่าเสียดายในวันผาศพงไม่ได้มีโอกาสมาร่วม เพราะว่าไม่ได้วีซ่าเข้าประเทศฝรั่งเศส

จากประเทศไทย ฝรั่งเศสที่เขาแปลกที่ว่าถ้าคนไทยจะไปวิชาในต่างประเทศเพื่อไปฝรั่งเศสเขาไม่ให้ เขาถามว่าเมืองไทยไม่มีกงสุลฝรั่งเศสหรือจึงมาวิชาที่นี่ บอกว่ามี แล้วทำไมไปวิชาที่โน่น แล้วเขาก็ไม่ให้อาตมาคิดว่าคงหมดหวังไม่มีโอกาสจะไปร่วมได้ แต่ว่าเมื่อใกล้วันที่จะทำการเผาศรีระว่างกายของท่านผู้นี้ ท่านผู้หญิงก็ได้โทรศัพท์มาบอกคุณหน่อย บอกว่าให้พยายามเอาท่านเจ้าคุณมาให้ได้ คุณหน่อยก็เข้ามาหาบอกว่าถ้าอาตมายินดีไป ก็วิ่งเดินได้เหมือนกันคือไปทำรีเอนทรีวิชา เข้าประเทศอังกฤษก่อนแล้วก็ไปที่กงสุลฝรั่งเศส แกเป็นสุภาพสตรีแกก็พูดจนกระทั่งกงสุลใจอ่อน บอกว่าเอาละให้เป็นพิเศษ แต่ว่าให้ไปเอาหนังสือจากสถานทูตมาหน่อย เมื่อไปสถานทูตท่านเอกอัครราชทูตไม่อยู่มากรุงเทพฯ ก็ไม่มีใครทำหน้าที่ให้แต่มีข้าราชการคนหนึ่งเป็นเพื่อนกับคุณปาล พนมยงค์ บอกว่าไม่เป็นไรครับผมเป็นเพื่อนคุณปาลผมจะทำเอง แล้วก็ออกหนังสือในนามสถานทูตให้เรียบร้อย ก็ได้เดินทางไปในวันที่ ๘ เดือน พฤษภาคม เมื่อมาถึงก็มุ่งไปที่บ้านเลย ศพเข้าหีบเรียบร้อยแล้ว ก็ไปยื่นแอบแฝงส่วนกุศลให้ตามสมควร แล้วก็ไปยื่นสนทนากับท่านผู้หญิงและคณะ แล้วก็ไปพักที่บ้านท่านเอกอัครราชทูตแห่ง.....กรุงปารีส ท่านให้พักสะดวกสบายดี วันรุ่งขึ้นวันที่ ๙ เวลาบ่าย ๒ โมง ก็เชิญศพไปสู่สุสาน ณ. กรุงปารีส สุสานนี้เขาใหญ่โตมากมีบริเวณกว้างขวาง เขามีถนน ซอยเป็นสิบ ๆ ซอย เวลาเข้าไปก็ต้องถามเขาว่าไปตรงไหน พอบอกให้เรียบร้อยก็ไปจนถึงบริเวณสุสานเวลา ๑๔ นาฬิกา ศพก็ไปถึงแล้วเอาไปวางไว้ข้างล่าง พวกเราก็กว้างไปทำพิธีข้างบน ขออนุญาตเอาศพขึ้นไปขึ้นบนหน่อยเขาก็ไม่ขัดข้อง และยกศพขึ้นไปทาง ณ ที่สมควรซึ่งได้จัดไว้ แล้วก็จัดโต๊ะหมู่บูชามีพระพุทธรูปเอาไปประดิษฐานไว้ด้วย ผู้คนที่มาร่วมงานศพวันนั้น จำนวนประมาณ ๔๐๐ คน ที่รู้ว่า ๔๐๐ คนเพราะว่าดอกไม้จันทน์ที่เอาไปจากกรุงเทพฯ นั้นมัน ๔๐๐ กว่า นับแล้วหมดไป 400 ดอก แสดงว่ามีคน ๔๐๐ คนที่มาในงานวันนั้นก็มิเอกอัครราชทูตจากจากประเทศจีนมาด้วย ก็นำพวงหรีดมาด้วย และประธานาธิบดีฝรั่งเศสนายมิตแตร์รอดก็ได้ส่งพวงหรีดมาวางหน้าศพด้วยเหมือนกัน พระสงฆ์ที่ไปประชุมกันวันนั้นก็มิจำนวนสิบกว่ารูป คือพระประเทศลาวด้วย พระที่มาจากวัดพุทธประทีป อีก ๓ รูป ๔ ทั้งอาตมาเป็นทั้งหมดก็ ๑๐ กว่ารูป มีการทอดผ้ามหาบังสุกุล นิมนต์พระให้ท่านซักผ้า เสร็จแล้วอาตมาก็ได้ถือโอกาสกล่าว สัมโม ธนีย กัมมา หรือ ส่งเวย คัมมา ก็ได้ ต่อที่ประชุมวันนั้น อาตมาก็ได้กล่าวมีใจความว่า ความจริงในคำที่กล่าวได้บันทึกทบทวนไว้เรียบร้อยแล้ว เขาก็ได้ถอดเทปเรียบร้อยแล้ว แต่ว่าจะเอามาอ่านมันก็ไม่ดี สู้พูดจากน้ำใจดีกว่า เพื่อให้เป็นที่ประทับใจผู้ฟังทั้งหลาย

เวลาอาตมาพูดถึงความดีคนอื่นที่ดีมาก ๆ นี้มันมีข้อบกพร่องอยู่อย่างหนึ่งคือมักตื่นตันใจ เวลาพูดมันพูดไม่ออก มันเย่ หน้าอกตันขึ้นมา ต้องหายใจแรงสักหน่อยจึงพูดต่อไปได้ ดังนั้นท่านเห็นว่าอาตมาหยุดนั้นไม่ใช่จนปัญญา แต่ว่ามันแน่นข้างในป็นธรรมชาติเช่นนั้นถ้าพูดถึงเรื่องความดีของคนดีทั้งหลายทั้งปวงแล้วมันตื่นตันใจทุกที อาการเช่นนี้เป็นธรรมชาติของร่างกายไม่ใช่อะไร

อันนี้จะพูดเล่าให้ฟังว่าวันนั้นเอกอัครราชทูตไทยกับภรรยา ก็ไปด้วยเหมือนกันและคนไทยก็มีมาก มาจากประเทศอังกฤษ มาจากประเทศเบลเยียม จากฮอลแลนด์ จากเยอรมัน จากประเทศอิตาลี ก็มี มาจากเกาะเอลบาก็มี ที่มารวมกันในวันนั้น และไปจากกรุงเทพฯก็มี ทุกคนที่นั่นมาด้วยน้ำใจจริง ๆ มาด้วยความรัก มาด้วยความเคารพต่อผู้ที่จากพวกเราทั้งหลายไป ที่ประชุมบริเวณสุสานซึ่งเขาทำไว้แน่นไป เก้าอี้ไม่พอนั่ง เจ้าหน้าที่สุสานบอกว่าตั้งแต่เผาศพมานานแล้วยังไม่เคยเห็นศพได้มีคนมากเท่านี้ เพราะว่าพวกฝรั่งไม่ค่อยมีคนไปมากปกติเอาอย่างนั้น ศพนี้มีคนมากที่สุดเขาว่าอย่างนั้น เมื่อได้เวลาอาตมาก็ยืนขึ้นพูดต่อที่ประชุมว่า

บัดนี้ พวกเราทั้งหลายได้มาประชุมกันเพื่อให้เป็นเกียรติแก่บุคคลผู้หนึ่งที่ได้ทำประโยชน์ต่อชาติแก่เมืองไทยเป็นอย่างมาก ถ้าเราทั้งหลายมีความรักประชาธิปไตย เห็นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย เราทุกคนก็เป็นลูกหนี้ของบุคคลผู้นี้ เพราะโดยสมอบัญญา สามารถของบุคคลผู้นี้ได้ นำระบอบประชาธิปไตยมาให้แก่พวกเราทั้งหลายที่เป็นผู้มีน้ำใจ กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลที่ได้เสียสละชีวิตเลือดเนื้อ กระทำความดีงามให้แก่ประเทศชาติก็ได้มาประชุมกันเพื่อเป็นพยานในความงามความดีของบุคคลผู้ที่ได้ถึงแก่กรรมไปนี้ เรามาจากสถานที่ไกล ๆ เสียสละปัจจัยเป็นค่าเดินทางเพื่อมาร่วมประชุมกันไว้อาศัยในคุณงามความดีของท่านรัฐบุรุษอาวุโส นับว่าเป็นการกระทำที่ได้แสดงออกซึ่งน้ำใจที่เรามีความกตัญญูกตเวทีต่อบุคคลที่ได้ทำคุณประโยชน์ ให้ชาติบ้านเมืองของเรา จึงนับเป็นการประชุมที่ยิ่งใหญ่เป็นการประชุมที่เต็มไปด้วยเกียรติยศที่เราทั้งหลายจะพึงทำให้ได้กับบุคคลผู้นี้ ซึ่งท่านได้มาถึงอนิจกรรมในต่างประเทศ ไม่เหมือนในประเทศไทย ถ้าท่านถึงอนิจกรรมในประเทศไทยศพของท่านก็จะได้รับบรรจุในโกศเกียรติยศ และได้รับพระมหากรุณาธิคุณหลายอย่างหลายประการ ศพต้องไปทำการพระราชทานเพลิงที่วัดเทพศิรินทร์ ถ้าไปทำที่นั่น ลูกศิษย์ลูกหาซึ่งมีจำนวนมากมายังเป็นคนแก่ คนวัยกลาง และอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาวจะไปประชุมกันจนสถานที่ไม่พอจะยืนจะนั่งกันก็ได้ แต่ว่าท่านมาถึงแก่อนิจกรรมในต่างประเทศ พวกเราที่มีความเคารพก็อดสำหรับมาร่วมชุมนุมกัน ทำให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่คือท่านผู้หญิงและลูก ๆ และญาติของท่านผู้ถึงอนิจกรรมมีความสบายใจ แม้จะมีความทุกข์ มีความเศร้าโศก อันเกิดขึ้นจากการพลัดพรากจากบุคคลที่รักและพอใจ แต่เมื่อเราทั้งหลายได้มาประชุมกันในรูปอย่างนี้ความเศร้าโศกความเสียใจ อาลัยอาวรณ์ที่มีอยู่นั้นก็จางไปบ้างเป็นบางครั้งบางคราว เราทุกคนจึงเป็นผู้มีส่วนในการช่วยให้คนที่มีความทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ซบใจคลายไปจากทุกข์ความเดือดร้อน การทำให้ผู้อื่นคลายจากความทุกข์ความเดือดร้อนนั้นเป็นอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อใดเรามีโอกาสที่จะทำอะไรให้คนอื่นได้คลายจากความทุกข์ความเดือดร้อนได้ เราควรจะทำทันที อย่าช้าอยู่เป็นอันขาด อาตมาจึงขอขมน้ำใจของพี่น้องทั้งหลายที่อยู่ในต่างประเทศ ที่อดส่ำให้ได้เดินทางมาให้

เกียรติแก่งานศพในวันนี้แทนเจ้าภาพด้วย อันบุคคลที่นอนอยู่ในหีบน้อยบนอัมพจันทร์ที่วางไว้
นี้ เราทั้งหลายควรได้สำนึกว่าเป็นบุคคลที่ได้กระทำคุณประโยชน์แก่ชาติไทย เมืองไทยมิใช่
น้อย เพราะประเทศไทยเราได้เปลี่ยนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย
นั้นก็โดยมันสมองด้วยความคิดความอ่านของบุคคลผู้นี้

ในสมัยที่ท่านมาทำการศึกษาวิชากฎหมายอยู่ที่กรุงปารีสแล้วก็ได้เห็นระบอบการ
ปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศยุโรปว่าเขาจัดกันอย่างไร ทุกคนมีสิทธิมีเสียงในบ้านเมืองของ
ตนอย่างไร คนที่มีความสามารถก็มีโอกาสเข้ามารับใช้ประเทศชาติของตนได้ บ้านเมืองก็มีความ
เจริญก้าวหน้าไปตามสมควรแก่ฐานะ ถ้านึกถึงประเทศไทยที่ปกครองกันแบบสมบูรณาญาสิทธิราช
กันอยู่ อำนาจการปกครองบ้านเมืองไปอยู่กับบุคคลเพียงกลุ่มเดียวไม่ได้กระจายอำนาจออก
ไป เราควรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เข้ากับระบอบที่ทันสมัยซึ่งชาวโลกทั้งหลายเขา
ได้ปฏิบัติกันไปแล้ว ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นในจิตใจของท่านผู้นี้ แต่่างานใหญ่จะกระทำโดยผู้เดียวมิได้
ต้องหาพรรคหาพวกมาร่วมแรงร่วมใจกันในการพาพวกที่จะมาร่วมใจกันนั้นไม่ใช่ว่าหาพวก
มาเที่ยวตามร้านขายยา ขายสุรยาเมาหรือไปเที่ยวตามไนท์คลับมันทำได้ง่าย แต่การหาพวกมา
ร่วมกันเสียสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อเสี่ยงกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองมันไม่ใช่เรื่องที่ทำ
ได้ง่าย ๆ จึงต้องไปเที่ยวสนทนาเยี่ยมพรายความคิดความเห็นกับคนนั้นคนนี้ว่ามีความคิดความเห็นอย่าง
ไรบ้าง ผลที่สุดก็ได้ครบพวก ๗ คนด้วยกัน ๗ คนนั้นเวลานี้ได้ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว เหลืออยู่คน
เดียวคือ หลวงศิริราชไมตรี สิงหเสนี ชื่ออาตมานึกไม่ออกในขณะนี้ แต่ก็นามสกุล สิงหเสนี
(จรรยา สิงหเสนี) ก็มีความคุ้นเคยกับอาตมาอยู่เหมือนกันท่านผู้นี้ แต่เวลานี้ร่างกายก็อ่อนแอเต็ม
ที่ ไม่ค่อยจะแข็งแรง ยังเหลือเพียงคนเดียวใน ๗ คนนั้น ได้ไปประชุมกันที่ร้านกาแฟเพื่อปรึกษา
หารือกันในเรื่องราวเราจะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างไร แล้วก็มิในกลุ่มนั้นก็มีการอยู่
ด้วย เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลวงทัศนัยนิยมศึก ซึ่งเป็นทหาร และมีนายแนบ พลโยธิน
ได้ร่วมกันปรึกษาหารือกันเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองโดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ
และจะสงวนไว้ซึ่งพระมหากษัตริย์ให้มีอยู่ในบ้านเมืองของเราต่อไป น้ำใจของบุคคลที่จะคิดเปลี่ยน
แปลงการปกครองนั้นมีได้คิดทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังมีความจงรักภักดีต่อสถาบันนี้
อยู่ จึงได้ไม่ทำลายให้สูญสิ้นไป เมื่อคิดได้แล้วก็ได้ร่วมพรรคร่วมพวกกลับมาเมืองไทย ก็ได้
เริ่มอบรมบ่มนิสัยของนักศึกษาที่เลือกเรียนกฎหมาย พอท่านกลับมาแล้วก็เรียนการสอน
กฎหมาย ลูกศิษย์ของท่านในสมัยนั้นก็แก่หง่อมแล้ว

เมื่อวานซี้นได้รับจดหมายฉบับหนึ่งจากคุณจินดา ชัยรัตน์ เขาบอกว่าเป็นลูกศิษย์รุ่น
นั้น รุ่นเดียวกันตายไปทั้งหมดแล้วยังเหลืออยู่คนเดียวคือผม แต่ว่าตาก็ไม่ค่อยจะดีแล้วซึกจะมองอะไร

ไม่ค่อยจะเห็น ท่านแรกคนที่สอบได้ที่ ๑ นั้นไม่อยู่แล้ว แก่ได้ที่ ๒ แต่เวลานี้ก็เป็นที่ ๑ อยู่แล้วในหมู่คนทั้งหลาย เล่าให้ฟังอย่างนั้น

และการสอนกฎหมายก็คือสอนอุดมคติในการที่จะนึกคิดในทางที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมลงไปในสมองของนักกฎหมายเหล่านั้น ผลที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อไม่ต้องทำให้ใครเกิดความทุกข์ความเดือดร้อน แม้พวกราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายที่คณะราษฎรได้อัญเชิญไปพักไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ก็มีได้รับความเสียหายในเรื่องร่างกายในชีวิต การเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงเรียบร้อยเพราะผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีน้ำใจเป็นธรรมพอมากอยู่ ไม่อยากจะทำให้ใครมีความทุกข์ความเดือดร้อนแม้แต่น้อย ในเรื่องไม่อยากจะทำให้ใครมีความทุกข์ความเดือดร้อน เป็นคุณธรรมสำคัญที่ฝังติดอยู่ในใจของท่านรัฐบุรุษอาวุโสนี้ตลอดเวลา ซึ่งเราจะเห็นได้จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว แม้ว่าเขาจะให้ทำอะไร ท่านก็มีหลักการอยู่ในใจว่าเราจะต้องทำในสิ่งที่จะไม่ให้ใครเดือดร้อน เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองต้องการเปลี่ยนแปลงให้คนทุกคนได้มีความสุขได้มีการทำมาหากินสะดวกสบาย ให้เจริญในการศึกษา ในทางเศรษฐกิจ ในทางสังคม อะไรต่าง ๆ พื้นฐานทางจิตใจของท่านรัฐบุรุษอาวุโส นั้น เป็นที่มีคุณธรรมประจำใจอยู่ตลอดเวลาและคุณธรรมประจำใจอีกอันหนึ่งซึ่งเราทั้งหลายควรจะรับรู้และควรจะช่วยกันถ่ายทอดมาใส่ไว้ในจิตใจของเราที่เป็นศิษย์ทั้งหลายที่มาประชุมกันในวันนี้ คือท่านเป็นผู้ที่ไม่หวังลาภผลสักการะ ไม่ต้องการความมักใหญ่ใฝ่สูง อะไรมากนัก ต้องการเพียงประกาศเตือนว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสทำอะไร ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ชาติ แก่บ้านเมืองเท่านั้น ก็พอแล้ว อันนี้จะเห็นได้ในครั้งที่ท่านนายกรัฐมนตรีพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งท่านมีความรักท่านรัฐบุรุษอาวุโสนี้มาก และที่มีปัญหาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อตั้งรัฐบาลเสร็จแล้ว และก็มีเรื่องไม่ค่อยจะเหมาะจะควรเกิดขึ้น คือได้ปิดสภา ฯ จดใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวอะไรอย่างนี้ ท่านปรกติก็ต้องเดินทางไปต่างประเทศ เพราะว่าทราบว่าคุณบอกให้ไปต่างประเทศเสียก่อนท่านก็ไป ในเวลาที่เรือเดินทางไปนั้น เจ้าคุณพหล ฯ ท่านแสดงความรักแสดงความเมตตา ออกนอกหน้าให้ใคร ๆ ทั้งหลายได้เห็น คือได้สวมกอดหอมแก้มท่านปริตีชวาซ้ายมากมายหลายครั้งหลายหน แล้วท่านมาพูดในที่ประชุมในสภา ฯ คราวหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีความจริงใจต่อบุคคลผู้นี้ ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในความคิดความอ่านในความรู้ความสามารถของบุคคลผู้นี้ ในวันที่จะต้องเดินทางไปต่างประเทศข้าพเจ้าไม่กลัวอะไร กล้าแสดงออกซึ่งความรักอันมีอยู่ในน้ำใจของข้าพเจ้าต่อท่านผู้นี้อย่างเปิดเผย ซึ่งท่านทั้งหลายได้เห็นอยู่แล้ว อันเป็นการแสดงน้ำใจท่านเชษฐบุรุษที่มีต่อรัฐบุรุษอยู่ในครานั้น ท่านแสดงออกด้วยความจริงใจ อันไม่กลัวอันตรายใด ๆ อันจะเกิดขึ้นแก่ท่าน และเมื่อภายหลังได้กลับมา เพราะว่าความจริงหนีความจริงไม่พ้น ความบริสุทธิ์ยังคงมี

ท่านไม่ได้เปลี่ยนอุดมการณ์ของท่าน ท่านยังมีความคิดแน่วแน่ที่จะจับจะทำสิ่งทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ชาติแก่บ้านเมืองต่อไป ไม่ว่าจะเข้าไปจัดการงานในกระทรวงใด ก็ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจการในกระทรวงนั้น อยู่มหาดไทยก็ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเช่น การขยายอำนาจ มีการตั้งเทศบาลท้องถิ่นเพื่อให้คนรู้จักปกครองท้องถิ่น รู้จักใช้สิทธิ์ใช้เสียงกัน ระบบเทศบาลจึงได้เกิดขึ้นในประเทศไทยด้วยอาศัยสมองของท่าน รัฐมนตรีมหาดไทยคนหนุ่มที่มีความคิดก้าวหน้า ท่านทำอย่างนั้นแล้วก็เอาใจใส่ในราชการงานเมืองไปเที่ยวตรวจตราท้องที่ดูแล แล้วก็เอาใจใส่ข้าราชการคนไหนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีความคิดริเริ่ม มีความคิดสร้างสรรค์ก็ยกย่องเชิดชูให้ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นไปเพื่อจะให้ปฏิบัติงานให้เป็นที่กว้างขวางต่อไป อันนี้เป็นคุณธรรมที่มีอยู่ในน้ำใจของท่าน แล้วก็เมื่อไปอยู่กระทรวงต่างประเทศก็ได้คิดในการที่จะเปลี่ยนแปลงสัญญาประชาคมที่เราทำไว้เหมือนกับถูกมัดมือชกจากฝรั่งที่มาแสวงหาผลประโยชน์ทางเอเชียในสมัยนั้นเป็นสัญญาที่ไม่ถูกต้องเพราะเราเสียเปรียบมาก ก็ไปพูดทำความเข้าใจกับชาติเหล่านั้นเพื่อแก้ไขสัญญา ได้เสนอเรื่องนี้ต่อคณะรัฐบาล คณะรัฐบาลก็อนุมัติให้ท่านไป ความจริงเขาก็อยากให้ไปต่างประเทศอยู่แล้ว เพราะอยู่ในเมืองไทยมันเป็นอะไรโหวงคอคอบบางพวกบางคนอยู่ ก็อยากให้ไปซะ แต่ว่าท่านไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของชาติไทยอีกเหมือนกัน แล้วในการไปก็เรียกว่าเสียสละอยู่สักหน่อย ไม่รู้ว่าจะไปทำได้สำเร็จหรือเปล่า เพราะชาวตะวันตกยังหวงอำนาจ ยังหวงประโยชน์กันอยู่ทั้งนั้น แต่ต้องใช้ความพยายามเต็มที่เพื่อจะให้ได้สิ่งที่เราต้องการ ท่านก็เดินทางไปกรุงปารีส ไปประเทศอิตาลีไปประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ที่มีความสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศไทย แล้วก็ได้ผลประโยชน์จากการไปคราวนั้น เขาลดหย่อนข้อสัญญา ผ่อนคลายลงไปให้เราได้อะไรพอสมควรแก่ฐานะขึ้นมาบ้าง อันนี้คืองานที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในกระทรวงนั้น ๆ แล้วยังมีงานอื่นอีก

นอกจากเช่นนั้นแล้ว เมื่อมาอยู่กระทรวงการคลัง ก็เห็นว่าเรากู้เงินเขา เราเสียดอกเบี้ยเขาแพงเกินไป ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องดอกเบี้ยก็ต้องเดินทางไปต่างประเทศเพื่อไปพูดจา ดอกเบี้ยให้มันน้อยลงไปสักหน่อย เพราะว่าคนยืมเงินเขาดอกเบี้ยแพง ๆ มันก็ลำบากจะเดือดร้อน วุ่นวาย ท่านก็พยายามไปพูดจาหว่านล้อมประเทศนั้น ประเทศนี้ ที่เป็นเจ้าหนี้ของพวกเราทั้งหลาย ผลที่สุดก็ได้เปลี่ยนดอกเบี้ย อาตมาจำได้เคยอ่านหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น แล้วหนังสือพิมพ์เขาเขียนว่า ดอกเบี้ยที่ได้อัดลงนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ทำงานอีก ๓ ชาติก็ไม่สามารถจะมีเงินได้เท่า นั้น อันนี้เรียกว่าท่านทำงานเพื่อประโยชน์ แก่ชาติแก่บ้านเมืองเราทั้งหลายที่เกิดมาในรุ่นหลังที่ได้มาประชุมอยู่ต่อหน้าสรีระร่างกาย อันไรรวิญญาณ์ของท่านในหีบใบน้อยนี้ เราอาจจะไม่รู้ในเรื่องทุกสิ่งทุกประการที่ผ่านมาในชาติบ้านเมืองของเราว่า ท่านผู้นี้ได้เสียชีวิตขนาดไหน เสียสละอย่างไร เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ประชาชนโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ให้เรานึกเปรียบเทียบ

ว่า คนที่เข้าไปเป็นใหญ่เป็นโตในบ้านเมืองส่วนมาก เขาจะอยู่ฐานะมั่นคง มีความร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเงินทองกันทั้งนั้น แต่ว่าผู้ต้นคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใช้สมองใช้สติปัญญา ปฏิบัติงานให้แก่ประเทศชาติให้มาเกือบ ๒๐ ปีที่ติดต่อกันนั้น ท่านไม่ได้มีทรัพย์สินสมบัติอะไรติดเนื้อติดตัว ที่อยู่ปารีสนี้ก็ได้อยู่บ้านไม่ใหญ่ไม่โตอะไร คนบางคนอาจคิดว่าท่านไปสบายอยู่กรุงปารีส

ความจริงท่านไม่ได้มีความสบายทางจิตใจ ร่างกายไม่ค่อยมีโรคภัยเบียดเบียนหรือ แต่ว่าทางใจนั้นท่านไม่สู้จะสบายใจเท่าไร เพราะว่าท่านพึ่งข่าวบ้านเมืองอยู่เสมอ รู้ว่าสภาพเมืองไทยเป็นอย่างไร ท่านก็มีความเป็นห่วงกังวลแต่ว่าท่านก็ไม่มีโอกาสมารับใช้ประเทศชาติบ้านเมืองของเรา เมืองไทยนี้พูดไปแล้วมันก็อากำพอยู่อย่างหนึ่ง คนดี ๆ มีปัญญาที่จะพอมิปัญญาใช้สติปัญญานั้นเพื่อพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าได้ แต่ไม่มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติได้ อย่างนี้เรียกว่าพูดตามภาษาพวกหมอดูเขาว่า ดาวเมืองมันไม่ค่อยจะดีนะ ใ้วันทีวางศิลาฤกษ์ปักเสาหลักเมืองคงไม่ค่อยจะดีเท่าใด บ้านเมืองมันจึงอากำพคนดี คนดีไม่มีโอกาสจะรับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง ถ้าสมมติว่าบุคคลผู้นี้ได้ทำงานติดต่อกันตลอดมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งท่านปลดเกษียณอายุราชการออกไป เมืองไทยคงจะต้องก้าวหน้ากว่านี้ในด้านเศรษฐกิจ ในด้านการคลัง และในด้านการศึกษาหลายแง่หลายมุม คงจะเปลี่ยนแปลงตามแนวความคิดของท่านผู้นี้-เพราะว่าท่านผู้นี้ใช้เวลาใช้ความรู้ เพื่อคิดเพื่อค้ำอยู่ตลอดเวลา ค้นคว้าตำรับตำรา ศึกษาเหตุการณ์ในต่างประเทศ เพื่อจะเอามาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองของเราอยู่ตลอดเวลา แต่ท่านไม่มีโอกาสจะทำได้ต้องละเหี่ยวร่อนออกจากบ้านจากเมือง ต้องไปอยู่ต่างประเทศ เช่นไปอยู่ในเมืองจีน ๒๑ ปี ไม่ใช่เวลาสั้นน้อย แต่คุณธรรมความรู้ความสามารถสติปัญญาที่มีอยู่นั้น ไม่มีโอกาสได้รับใช้สนองคุณประเทศชาติบ้านเกิดเมืองมารดร อันนี้เป็นเรื่องที่ทราทหลายสลดใจในเรื่องนี้ อยู่ แต่ว่าจะทำอย่างไรได้ เหตุการณ์นี้มันผ่านไปแล้ว และในที่สุดท่านก็มาอยู่กรุงปารีสเมื่อท่านมาอยู่กรุงปารีส ท่านก็ทวงสิทธิ์บางประการเช่น เงินบำนาญที่ท่านพึ่งจะมีพึ่งจะได้ในฐานะเป็นรัฐบุรุษอาวุโส ผู้ทำราชการบ้านเมืองเป็นประโยชน์แก่ชาติมานาน แต่ว่ารัฐบาลในสมัยนั้นก็ไม่ได้บำนาญแก่ท่าน ท่านจะต้องขอความยุติธรรมต่อศาล แล้วผลในที่สุดศาลก็ตัดสินว่ามีสิทธิ์ควรจะได้ รัฐบาลควรจะจ่ายเงินบำนาญให้แก่บุคคลผู้นี้ แล้วก็ได้เบิกย้อนหลังเงินที่พอจะซื้อบ้านเป็นรังนอนอยู่ในกรุงปารีสซึ่งไม่ใหญ่โตมโหฬารอะไร ถ้าเปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ในต่างประเทศในสมัยปัจจุบันนี้เขามีบ้านใหญ่โตราคาแพง ๆ กันทั้งนั้น แต่บ้านของท่านไม่ใหญ่โตอะไรเล็กน้อยเดียว พออยู่ได้ แล้วท่านก็อยู่อย่างผู้มักน้อยสันโดษทำการศึกษาค้นคว้าอยู่ตลอดเวลา

เมื่อปี ๒๕๒๒ อาตมาได้เดินทางผ่านกรุงปารีส ก็ในใจก็คิดถึงอยู่อยากจะไปเยี่ยมเยียนให้ถึงสำนักหลักแหล่งของท่าน แต่ก็ไม่ว่าท่านอยู่ตรงไหน ก็พอดีมีนักศึกษาชายหญิง ๒ คน มาเยี่ยมอาตมา อาตมาก็ถามว่าท่านปรีดีของเราอยู่ที่ไหนในกรุงปารีส หลวงพ่ออยากจะไปเยี่ยม พวกเรา

รู้จักบ้างไหม หนูผู้หญิงคนหนึ่งเขาบอกว่าหนูรู้จัก หนูเบอร์โทรศัพท์ท่าน แต่หนูจะโทรไปเรียนท่านเอง แล้วเขาก็โทรศัพท์ไปบอกท่าน รุ่งขึ้นท่านก็มารับเอาตมาที่โรงแรม ๙ โมงเช้า มารับไปที่บ้าน แล้วก็ไปสนทนาเรื่องอะไร ๆ ต่าง ๆ บางเรื่องบางประการจนเวลาฉันเพล ฉันเพลเสร็จแล้วก็สนทนากันต่อไปจนกระทั่ง ๔ โมงเย็น จึงให้คนอารถไปส่งที่โรงแรมที่พักรวันนั้นเป็นวันที่มีการรู้ข่าวเรื่องการเลือกตั้งในประเทศไทย เพราะว่าทางกรุงเทพโทรศัพท์ไป ท่านก็ว่าคุณผู้หญิงไปรับโทรศัพท์ ท่านก็ว่าวันนี้เป็นวันที่มีนัดหมายโทรศัพท์จากกรุงเทพ คืออาทิตย์หนึ่งก็โทรศัพท์กันครั้งหนึ่ง เพื่อส่งข่าวคราวในบ้านในเมืองแล้วก็ได้รู้ข่าวว่าผลการเลือกตั้งในประเทศเป็นอย่างไร มีนักศึกษามานั่งอยู่คนหนึ่ง ท่านก็บอกว่าคุณจะต้องศึกษา ต้องหาข้อมูลว่า ทำไมพรรคประชาธิปไตยจึงพ่ายแพ้ยับอย่างนี้ มันเรื่องอะไร เป็นที่น่าสนใจน่าสนใจเพราะว่าพรรคนี้ครองความเป็นใหญ่ในกรุงเทพมหานครมาแล้ว แต่ทำไมไปแพ้เขานี้เป็นเรื่องอะไร น่าศึกษาหาความรู้ความเข้าใจ ท่านพูดกับเด็กอย่างนั้น อาตมาก็นึกในใจว่าท่านเป็นผู้คิดถึงบ้านถึงเมืองตลอดเวลาแล้วก็สนทนากันหลายเรื่อง แม้เรื่องทางศาสนาท่านก็สนทนาเหมือนกัน จะเล่าให้ฟังหน่อยคือ ท่านบอกว่าการคณะสงฆ์ท่านว่าเป็นอย่างไร อาตมาก็บอกว่าเหมือนเดิมไม่ค่อยจะมีอะไรก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก เพราะว่าพระมหาเถระท่านเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ อายุมาก ๆ แล้วทั้งนั้น งานการอะไรก็เป็นไปตามเรื่องตามราว ท่านก็บอกว่า ผมวางแผนให้แล้วด้วยการออกกฎหมายพระราชบัญญัติปี ๒๕๔๔ ตัวเลขไม่แน่นอน แต่ดูมันราวนั้น ก็ให้มีสังฆสภา ให้มีสังฆมนตรี บอกว่าให้มีสังฆสภานี้ไม่ใช่เพื่ออะไร เพื่อให้พระหนุ่มได้มีโอกาสทำงาน เพราะได้เอามาร่วมชุมนุมกันได้ปรึกษาหารือกัน ในการที่จะจัดการอะไร ๆ ให้มันก้าวหน้า คนแก่ที่เป็นพระมหาเถระจะเป็นแต่เพียงที่ปรึกษาเป็นผู้ที่วินิจฉัยว่า อะไรควรอะไรไม่ควร คนหนุ่มจะได้มีโอกาสรับใช้พระศาสนา เพราะคนหนุ่มที่เรียนสูง ๆ เรียนปริญญา ๔ ประโยค เป็นบัณฑิต เป็นอะไรถ้าจบแล้วไม่มีงานทำ ท่านนั่งเฉย ๆ ถ้าท่านนั่งเฉย ๆ กิเลสก็จะเฟื่องฟู ผลที่สุดก็ลาสิกขาไปทำงานตามบริษัท ห้างร้าน ทำงานราชการทั้งหมด พระศาสนาก็ขาดพระที่จะปฏิบัติงานพระศาสนา ผมมองเห็นว่ามันจะไปไม่รอด จึงได้ออกกฎหมายใหม่ พระราชบัญญัติสงฆ์ให้เป็นอย่างนั้น แต่ที่หลังเขามายุบของผมขณะนี้มันน่าเสียดาย ท่านก็บอกมาว่าท่านเจ้าคุณลองไปหาวิธีที่จะกู้อันนี้ขึ้นมาใหม่ อาตมาบอกว่าอาตมาทำไม่ได้ อาตมามีหน้าที่เพียงสั่งสอนคนเพียงอย่างเดียว เรื่องการปกครองคณะสงฆ์อาตมาไม่เกี่ยวข้อง ท่านบอกให้ไปหาวิธีพูดจาให้คนเกิดความรู้จักความเข้าใจ ให้พระตื่นตัว เพื่อจะให้ร่วมใจร่วมแรงกันปฏิบัติงานให้เป็นประโยชน์ขึ้น อันนี้เป็นข้อเสนอที่ได้พูดกับท่านเมื่อปีโน้น ๒๕๒๒ แล้วอาตมาก็จากท่านมา แต่เมื่อรู้ว่า ใครจะไปก็อุตส่าห์หาหนังสือธรรมะ ของท่านพุทธทาสให้บ้าง ของอาตมาเองบ้าง ส่งไปให้ท่านได้พูดได้อ่านได้สนใจในเรื่องนี้เสมอมา

ตลอดระยะเวลากาลโดยเฉพาะคุณ ฉลบชลีย์ พลังกูร นี่แก่ไปทุกปี เวลาไปก็มักจะแหวะ

ไปที่วัดบอกว่า ดิฉันจะไปเยี่ยมท่านที่ปารีส ท่านมีอะไรจะฝากไปไหม อาตมาก็ได้ฝากไปทุกครั้ง ทุกคราว ได้มีความสัมพันธ์ทางจิตใจในรูปอย่างนี้ ใจความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้ มันเนื่องมาจากครั้งหนึ่ง จะเล่าให้ฟังสักหน่อยว่ามันเป็นมาอย่างไร คือเมื่อสมัยท่านเป็นผู้สำเร็จราชการงานมันก็น้อย ไม่รู้จะทำอะไรแต่ความจริงท่านก็ติดตลอดเวลา โดยเฉพาะในสงครามมหาเอเซีย ในฐานะที่เป็นผู้สำเร็จราชการ ท่านก็เป็นสตรีไทยติดต่อกับต่างประเทศตลอดเวลา แต่ตอนนั้นยังไม่เกิดสงครามท่านก็ยังมีเวลาว่าง ได้ส่งคุณ วุฒิ สุวรรณรัตน์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี ให้บอกนิมนตร์ท่าน เจ้าคุณพุทธทาสมาให้ผมสักหน่อย ใจผมจะไปมันก็ไม่สะดวก ให้ท่านมาตีกันว่า มาคุยกันซักหน่อย แล้วท่านจำคุณไปคุยกันตั้ง ๓ วัน คุยกันตั้งแต่บ่ายโมงถึง ๔-๕ โมง ๓ วันติดต่อกัน ๓ วัน คุยกันยาวเหลือเกิน ท่านมีความดำริเลื่อมใสในงานท่านพุทธทาส อยากจะทำอุบายให้เป็นเหมือนไชยาสักแห่งหนึ่ง แล้วท่านก็ให้ท่านจำคุณไปดู วัดพนมยงค์ เป็นวัดที่ใกล้บ้านผม ไม่ใช่ตระกูลผมสร้างหรอกแต่ว่าบิดา มารดาไปสร้างบ้านอยู่ตรงนั้น นามสกุลก็ไปตรงกับชื่อวัดเขา ใจที่ไปตรงกันเพราะว่าเวลาตั้งนามสกุลนี้ ท่านจำคุณเจ้าอาวาสวัดหน้าเมรุ หน้าพระเมรุนะว่าอยู่หน้าวัดพนมยงค์นั้นแหละ เอานามสกุลพนมยงค์ก็แล้วกัน เลยตระกูลก็ติดมาอย่างนั้น ก็เกิดสัมพันธ์กับวัดนั้นขึ้นมาท่านก็เลยคิดจะบำรุงวัดนั้นให้มีสภาพแบบในไชยา ท่านจำคุณก็ไปดูแล้วก็พาสถาปนิกไปด้วย สร้างกุฏิอย่างไร จะปลูกต้นไม้อย่างไรให้เรียบร้อย ปัญหามันเกิดว่าแล้วจะเอาพระที่ไหนไปอยู่ ท่านบอกว่ามีพระ อาตมาจะเอาพระมาให้ แล้วก็มาดูวัดสามพระยาตอนนั้น ท่านจำคุณก็สั่งให้มาพบที่วัดที่ท่านพัก แล้วก็ไปคุยกับท่านปรีดี ก็เลยไปกับท่านนั่งคุยกันตั้งแต่ตั้งที่กล่าวไป ตั้งแต่ ๙ โมง เรื่อยไปคุยตั้งนาน ท่านก็กล่าวว่ามีความรู้ขนาดไหนพระองค์นี้ บอกว่าความรู้ ๔ ประโยค ท่านก็ยิ้ม ๆ ไม่รู้ว่ามันความรู้น้อยไปหรืออย่างไร ท่านก็ยิ้ม ๆ ของท่าน แต่ว่าอาตมามี ๔ ท่านเจ้าคุณพุทธทาสมี ๓ ท่านนั่นเอง แต่ว่าพระที่จะเป็นเปรียญ ๓ นี้ ทำมากกว่าค้นคว้า มากกว่าเปรียญ ๔ ประโยค ทำงานค้นคว้ากัน อาตมาก็เลยว่าจะไปดูให้ แต่ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงคือญี่ปุ่นบุกประเทศไทยใน การนี้ไม่สำเร็จตามความปรารถนา แต่ว่าชื่อท่านบัญญัติกันที่ยังอยู่ในใจของท่านแล้ว เพราะฉะนั้นเวลาทำอะไรเช่นว่าทำบุญอายุในกรุงเทพฯ ท่านก็นิมนต์ไปบ้าน ซึ่งอาตมาก็ติดเข้าไปด้วยเหมือนกัน ดิฉันนิมนต์ไป แต่บางองค์แม้จะติดนิมนต์ ก็ไม่กล้ามาไม่กล้าไปในงานบุญนั้น เพราะกลัวเหตุอะไร ๆ ขึ้นมาอาตมานั้นไม่เป็นไร เรามั่นใจสุจริต ไม่คิดร้ายต่อบ้านเมืองเขานิมนต์ไปรับไทยทาน ไปสวดมนต์ก็ไปตามหน้าที่มีอะไรจะแสดงออกก็แสดงออกได้ เพราะโดยน้ำใจนั้นอาตมาเชื่อว่าท่านผู้นี้บริสุทธิ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่มีอะไรที่เศร้าหมองไม่มีอะไรเสียหายเป็นผู้ที่มีความรักชาติจริง ๆ เสียสละจริง ๆ เพื่อชาติเพื่อบ้านเมืองของเราเพราะฉะนั้นคนจึงมีความรัก มีความเคารพ โดยเฉพาะพวกเราที่ในธรรมศาสตร์อาตมาพูดไปในแนวอย่างนั้น ในวันนั้นเมื่อพูดสมควรแล้วเขาก็ยังสกลเอื้อทำการวางดอกไม้ก็พูดแทนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และรองอธิการบดีชื่ออะไรจำไม่ได้

นำดอกไม้จันทน์ไปซื้อใหญ่มอบให้อาตมา อาตมาก็ไปวางเป็นคนแรก วางเสร็จแล้วท่านพูดคนอื่น ๆ ขึ้นวางต่อไป แต่ว่าก่อนที่จะวางดอกไม้จันทน์นั้น อาตมาได้บอกสมาคมที่ประชุมว่าขอให้เราลุกขึ้นยืน ทำความสลดใจไว้อาลัยแก่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ๑ นาที ทุกคนก็ยืนสงบนิ่ง เป็นภาพประทับใจ ขณะนั้น เป็นเรื่องประทับใจ เขาก็ได้ถ่ายวีดิโอเทปเอาไว้เหมือนกัน แต่ไม่ได้นำมาแสดงในวันนี้อยู่ที่ปารีสนั้นแหละ ต้องติดต่อกับท่านผู้หญิงในเรื่องนี้ เอามาฉายดูกันก็ได้

เสร็จแล้วก็เชิญวิทยุศพลงไปข้างล่างเพื่อเอาเข้าเตาเผา ได้ทราบว่าคุณพูดไว้ก่อนจะถึงแก่กรรมคือพูดบอย ๆ ว่า ถ้าฉันตายแล้วอย่าไปยุ่งอะไรมาก ให้เผาไว้เป็นขี้เถ้าหมดไปเลย ให้เป็นขี้เถ้าแล้วไอ้ขี้เถ้าก็เอาไปโปรยลงในน้ำชะก็หมดเรื่องไป อย่าเอาไปเที่ยวบรรจุไว้วัดนั้นวัดนี้ให้เป็นที่รุ่มรวย นี่เป็นความคิดของท่าน ไม่อยากจะให้กระดูกไปเที่ยวใส่นั้นใส่นี้ไว้วัดนั้นวัดนี้ ท่านไม่นิยมชมชอบในเรื่องอย่างนั้น ให้เอาไปทิ้งน้ำชะ ไปลอยน้ำตามความนิยมของคนบางประเทศ ท่านคิดอย่างนั้น แต่ว่าแม้จะเอาขี้เถ้าไปทิ้งลอยในน้ำ แต่ว่าความดีที่ท่านได้กระทำไว้แก่ชาติบ้านเมืองนั้นลอยไม่ได้ ไม่มีใครจะนำเอาความดีของท่านไปลอยในกระแสน้ำสายไหนในประเทศไทยได้ ไม่มีใครจะทิ้งความงามความดีของท่านได้ ไม่มีใครจะเอาความดีท่านไปลอยในสายน้ำสายไหนในประเทศไทยได้ ไม่มีใครจะทิ้งความงามความดีของท่านได้ ผู้ใดที่เคยรู้จักมักคุ้นเคยเห็นกริยาอาการเห็นความคิดความอ่านของบุคคลผู้นี้มากเท่าอาตมาก็คงจะนึกว่า สิ่งที่ท่านทำไว้มันเหลือหลายเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งชื่อสมัยแรกว่าธรรมศาสตร์การเมืองมีการเมืองด้วยนะเพราะต้องการสอนคนให้รู้จักการเมืองรู้จักปฏิบัติตนต่อบ้านเมืองในทางที่ถูกที่ชอบ

อาตมาเคยมาแสดงปาฐกฐาสมัยที่ยังไม่มีห้องประชุมนี้ แสดงบนตึกที่มียอดบอกว่ามหาวิทยาลัยนี้มีชื่อว่าธรรมศาสตร์การเมือง ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยนี้เป็นบุคคลที่สนใจธรรมะ จึงเอาธรรมะขึ้นมาแล้วเอาการเมืองไว้ข้างหลังแสดงว่าคนจะเป็นนักการเมืองต้องมีคุณธรรม มีความรู้ มีความสามารถ คุณธรรมนักการเมืองที่สำคัญก็คือว่าต้องเสียสละประโยชน์สุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ประเทศชาติ เราเข้าไปรับอาสารับใช้ประเทศชาติเพื่อจัดการบ้านเมืองให้เจริญให้ก้าวหน้า เราก็ไม่ควรจะหวังอะไรตอบแทนนอกจากว่ามันเกิดเองตามธรรมชาติเพราะทำสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้นมันเป็นเรื่องธรรมชาติ แต่ว่าโดยน้ำใจนั้นเราเข้าไปเพื่อให้ไม่ได้เข้าไปเพื่อจะเอา เพราะเราเรียนธรรมะควบคู่กันกับการเมือง ชื่อของธรรมศาสตร์นั้นจึงมีชื่อว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์การเมือง แต่ต่อมานั้นคำว่าการเมืองนั้นตัดออกไปอย่างกับว่าตัดสิทธิของคนไม่ให้เล่นการเมืองอย่างนั้นแหละ แล้วคนเขาก็เล่นการเมืองกันไม่เป็นระเบียบ เพราะไม่มีระบอบที่ได้ศึกษา

มาอย่างเรียบร้อยมันก็อุ่นสายสัมพันธ์กัน ความจริงควรจะมีค่าน้ำไว้ด้วยตามที่ท่านได้ตั้งไว้ และเมื่อท่านเป็นผู้ประกาศนการคนแรกท่านก็ไม่ได้รับเงินเดือนอะไร เงินเดือนที่จะได้จะมีจากการเป็นผู้ประกาศนการนั้นท่านไม่ได้เอา ท่านได้มอบให้แก่มหาวิทยาลัยเพื่อเอาไปจ่ายอะไรอะไรต่อไป แต่ท่านเป็นแล้วท่านไม่ได้รับผลตอบแทน อันนี้คือหัวใจแห่งการเสียสละเพื่อความสุขแก่ชาติแก่บ้านเมือง ซึ่งเราหาคนอย่างนี้ได้ยาก เรียนการปกครองอย่างนี้มา ๕๐ ปีแล้วหาคนอย่างนี้ได้ก็คน ท่านทั้งหลายลองคิดดูเถอะ ว่ามีเพียงคนเดียวเท่าที่เรารู้จัก ก็มีอยู่เพียงหนึ่งเท่านั้น นอกนั้นก็ไม่ได้มีน้ำใจถึงขนาดอย่างนี้หรือ ออกันนี้แหละที่เราทั้งหลายควรจะได้ระลึกถึง ควรจะได้ถ่ายทอดวิญญานของท่าน

วันนี้เราได้มาประชุมกันที่มหาวิทยาลัยนี้เพื่อระลึกถึงวันก่อตั้ง ไอ้การก่อตั้งเราก็ระลึกถึงบุคคลผู้หนึ่ง และเมื่อนึกถึงบุคคลผู้หนึ่งเราก็นึกว่าท่านมีคุณธรรมอย่างไร มีความงาม ความดีอย่างไร เราอย่าให้คุณธรรมนั้นสูญหายไป ให้สูญไปแต่เพียงร่างกายอันเป็นวัตถุ แต่ว่าคุณธรรมความงามความดีทั้งหลายนั้นเราจะไม่ให้สูญหายไปไหนแต่จะให้อยู่ในจิตใจของเราต่อไป เราทั้งหลายที่เป็นครู เป็นอาจารย์เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้ ควรจะได้ช่วยกันถ่ายทอดเจตนารมณ์แห่งความเสียสละของท่านผู้ประกาศนการ ให้มาสถิตย์มันอยู่ในจิตใจของพวกเราทั้งหลาย ถ้าเราทั้งหลายเกิดมาชาติหนึ่งอยู่ในโลกคงไม่นานเท่าใด เราก็จะต้องจากโลกไป เราไม่มีอะไรที่แท้จริงเป็นของ ๆ เรา เราไม่ได้มีอะไรมา เราไปก็ไม่ได้มีอะไรไป แต่ว่าเรามีหน้าที่ที่จะต้องทำงานตามหน้าที่ของเราว่าทำงานแล้วมีผลเกิดขึ้นอันนั้นเป็นผลของงาน มันเป็นเรื่องธรรมดา เราก็มีส่วนมีผลจากการปฏิบัติงานนั้น แต่ว่าจิตใจของเรานั้นต้องมุ่งมั่นว่า เราจะรับใช้ประเทศชาติ รับใช้สังคม รับใช้เพื่อนมนุษย์ มีอะไรที่ เราจะช่วยเหลือสังคม มนุษยชาติ ผู้ร่วมบ้านเกิดเมืองนอนกันให้มีความสุขให้มีความเจริญได้มีความก้าวหน้าได้ เราก็ต้องช่วยกันจัดช่วยกันทำ อย่างนี้ก็เรียกว่าได้ถ่ายทอดวิญญานของท่านผู้ประกาศนการมาใส่ไว้ในจิตใจของเราทั้งหลาย วิญญานนั้นนี้ควรจะถ่ายทอด ไอ้วิญญานที่ไปเชิญกันสำนักต่าง ๆ อันเป็นวิญญานบ้า ๆ บอ ๆ ไม่ค่อยได้สาระอะไร สำนักทั้งหลายทั้งปวง

สมัยรัชกาลที่ ๔ ใครเชิญวิญญานแบบนั้นถูกโบยหลัง ๑๐๐ ที่ เสียเงินหลัง ๑๐๐ ที่ สมัยนั้นเจ้าทั้งหลายไม่กล้ามาทรง กลัวถูกโบยหลัง ๑๐๐ ที่ เตี้ยนี่เจ้าเยอะแยะเวลานี้เจ้าพ่อ เจ้าแม่ เจ้าพี่เจ้าน้อง เจ้าเด็กตัวน้อย ๆ ก็มี แสดงว่าคนสมัยนี้โง่กว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ คือมันในแง่นี้ไม่ใช่เรื่องอะไรเราไม่ควรจะเชิญวิญญานแบบนั้นแต่เราควรที่จะเชิญวิญญานคนเพื่อคุณธรรม ความงาม ความดีของบรรพบุรุษมาใส่ไว้ในใจของเรา เช่น คุณพ่อ คุณแม่ เรามีความงาม ความดีอย่างไรเชิญวิญญานนั้นมาใส่ไว้ในใจเรา ครูอาจารย์มีวิญญานคือความดีอย่างไร เชิญมาใส่ไว้ในใจของเรา ผู้ประกาศนการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์การเมือง ซึ่งเริ่มต้นในสมัยนั้นหลังเปลี่ยนแปลง

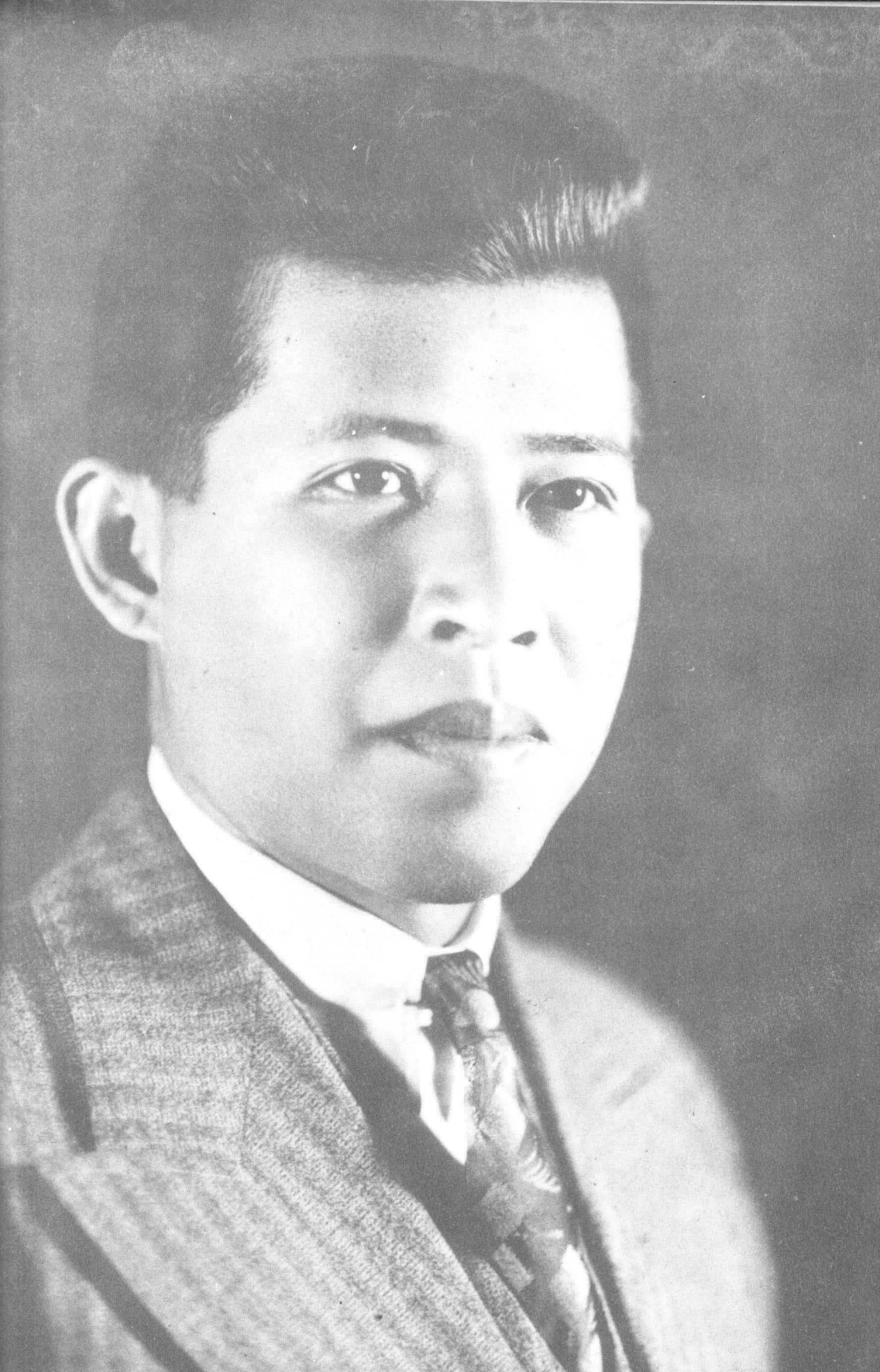
ปกครองได้ ๑ ปี ท่านมีคุณธรรมอย่างไร ช่วยรักษาคุณธรรมนั้นไว้ในจิตใจของพวกเราทั้งหลาย ก็ได้ชื่อว่าท่านไม่ตายไปจากพวกเรา อันนี้เป็นเรื่องที่เราจะได้กระทำ

อีกอย่างหนึ่งที่เราจะกระทำได้ทราบแล้วว่าทำแล้ว แต่อาตมายังไม่เห็นรายละเอียดคือยังไม่เห็นตราสารอะไรคือมูลนิธิของท่านควรกระทำ มูลนิธิของท่านปรีดี พนมยงค์ ควรจะตั้งไว้เป็นมูลนิธิถาวร เพื่อไว้จ่ายตามวัตถุประสงค์ที่เรากรรมการทั้งหลายได้ช่วยกันจัดกันทำขึ้น ลูกศิษย์ลูกหาคนที่ได้รับประโยชน์จากระบบการปกครองประชาธิปไตย มีเงินมีทองก็ควรจะมาช่วยกันเสียสละบ้าง และช่วยกันบริหารให้งานมูลนิธินี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชุมชนตามอุดมการณ์ของท่านผู้ประศาสน์การถ้าหากท่านจะทราบโดยัญญาวินิจฉัยโดยทางหนึ่งว่าคณะศิษย์ของท่านมีความรักมีความเคารพในท่าน แล้วก็ไปปฏิบัติงานด้วยการตั้งมูลนิธิเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้แล้วนั้นแหละจะทำให้ท่านปลื้มอกปลื้มใจ และได้ชื่อที่เราทั้งหลายได้บูชาเคารพ สักการะ วิญญาณของท่านโดยการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นความสุขต่อไปเมื่อทำบุญ ๕๐ วันที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ วันนั้นท่านนายพลเอก ทวี จุลทรัพย์ ท่านก็อุทิศส่าห์ไปเหมือนกัน ไปแล้วท่านก็เซ็นเช็คให้ ๕ หมื่นบาท วันนั้น เข้าร่วมเป็นมูลนิธิ คุณไสว สุทธิพิทักษ์ รับเอาไปแล้ว วันนั้นมารีเบลาไม่ทราบ คุณไสว สุทธิพิทักษ์ มารับเอาไป ๕ หมื่น แล้วก็ยังมีคนอื่นเยอะแยะที่มีเงินมีทองมาก ๆ เช่น คุณบุญชู โรจนเสถียร เป็นต้นเงินเยอะนี่เอามาใช้จ่ายเป็นประโยชน์ต่อไป และก็มีการมีพวกมากมาย วันนั้น ได้คุยกับข้าราชการคนหนึ่งอยู่กรมอัยการ ผมกำลังมองว่าคุณคณะกรรมการผู้ก่อตั้งมีความมั่นใจขนาดไหน ถ้าเห็นว่ามีคามตั้งใจจริงเป็นประโยชน์ ก็จะชักชวนพวกเพื่อนรุ่นเดียวกันให้ช่วยกันบริจาค ก็คงจะได้หลายหมื่นเหมือนกัน มีคนจะให้เยอะเลย ที่เขาตั้งใจจะให้เพราะมีคนที่คุณเคารพท่านอยู่มากมาย แต่ไม่กล้าพูด ไม่กล้าแสดงเท่านั้นเอง เพราะว่ากลัวว่าจะเป็นอันตราย ในเรื่องที่เขาหาว่าท่านนี้เป็นคนคอมมิวนิสต์เป็นอะไรไป ความจริงไม่ได้เป็นอย่างนั้น ท่านมีความรักประเทศชาติ มีความเคารพสถาบันพระมหากษัตริย์แน่นแฟ้นมั่นคง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่เพราะอำนาจแห่งความริษยาแข่งดีกันระหว่างมนุษย์นี่เอง ทำให้คนดีไม่มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง อันนี้เป็นสิ่งที่เราต้องรู้และเราต้องช่วยกันทำลาย ก็เลสทั้งหลายที่มีมันจะเกิดขึ้นรบกวนจิตใจของเราอย่าให้มีโอกาสผุดขึ้นมาในใจ ให้นิใจของเราเต็มไปด้วยความคิดที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นทุกวันทุกเวลา ตื่นเช้าก็ตั้งจิตอธิษฐานว่าวันนี้ขอให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติ ขอให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสใช้ความรู้ความสามารถทรัพย์สินสมบัติ เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่มหาชนตามฐานะที่ข้าพเจ้าจะกระทำได้ ถ้าเราได้ช่วยกันตั้งใจประพฤติปฏิบัติกันในรูปแบบนี้ เราก็จะมีความสุขใจและได้ชื่อที่เราได้เดินตามรอยเท้าของท่านผู้ประศาสน์การซึ่งเป็นที่รักที่เคารพของพวกเราทั้งหลาย นี่เป็นเรื่องที่อาตมาขอฝาก

ไว้ ให้ช่วยพูดกันต่อ ๆ ไปถึงเรื่องนี้ และก็ช่วยกันจัดช่วยกันทำให้เกิดความมั่นคงแก่มูลนิธิ อันจะเป็นประโยชน์ต่อไป ธรรมศาสตร์นี้ลูกศิษย์มากมายเหลือเกิน ท่วมบ้านท่วมเมือง ถ้าได้รู้จักกันก็คงจะได้ช่วยกัน ไม่ต้องอื่น ไปดูสมาคมธรรมศาสตร์ใหญ่กว่าใคร ๆ ทั้งหมด วันนั้นอาตมาไปในงานไว้อาลัยคุณปาล เป็นเรื่องที่เราจะภูมิใจในสิ่งนี้ เพราะคณะศิษย์ธรรมศาสตร์นั้น มีน้ำใจเต็มไปด้วยความเสียสละเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะนักศึกษาที่กำลังเข้ามาศึกษาเล่าเรียน ก็ให้นึกถึงวิญญูณแห่งความเสียสละ วิญญูณแห่งความสามัคคี วิญญูณแห่งความรักประเทศชาติบ้านเมืองของผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยนี้ และช่วยกันสืบต่อวิญญูณนั้น ให้เจริญงอกงามต่อไปตามสมควรแก่ฐานะแห่งตน แห่งตน

อาตมาภาพรู้สึกมีความสบายใจมากที่ได้มีโอกาสมาแสดงความในใจที่มีต่อบุคคลผู้นี้ มาปรากฏแก่ท่านทั้งหลาย ที่มาประชุมกันในวันนี้ วันก่อนได้รับจดหมายบัตรสนเท่ห์ฉบับหนึ่ง เขียนมาจากแถวราชบุรี อะไรแถวนี้ เขียนมาบอกว่าท่านรู้ไม่ว่าท่านปรีดี คือใคร ทำอะไรไว้แก่พระมหากษัตริย์ และทำไมท่านจึงพุดยงของชมเชย เสียใจเหลือเกินที่ไม่ได้มีโอกาสจะตอบบุคคลผู้ซึ่งลาตดาขาวคนนั้นได้ แล้วเขียนมาไม่เซ็นชื่อ ไ้เราจะตอบอย่างไร มันไม่ได้ประโยชน์อะไร เขียนอย่างนั้นนะ ถ้าหากว่ารู้ชื่อก็จะตอบไปให้รู้ว่าดีอย่างไร จะได้ลอคัดไอ้ที่พุดที่กรุงปารีส ส่งไปให้แก่อ่าน แกจะได้รู้ว่าอ้อมมันเป็นอย่างไร มันเป็นอย่างนี้ ไอ้คนเราบางคนมันก็แยะอย่างนั้นแหละ ไม่มองหาคำความดีของคนอื่น มองแต่แง่ร้ายกันตลอดเวลา การมองแง่ร้ายของคนอื่นเราเป็นทุกข์ขึ้นนะ ถ้าเรามองแง่ดี เราสบายใจ มีความสุขใจจึงขอให้เข้าใจอย่างนี้

พุดมาถึงสมควรแก่เวลา ขอยุติไว้แต่เพียงเท่านี้ ขออำนาจกุศลบุญราศรี ที่เราทั้งหลายได้บำเพ็ญกันในวันก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้ ขอบุญกุศลนี้จงประสบผลสำเร็จแก่ผู้ทำนุผู้ประกาศนการที่ได้ถึงอนิจกรมไปแล้ว จงทุกประการด้วย และขออวยพรให้ชาวธรรมศาสตร์ทั้งหลาย ที่ได้ร่วมประชุมก็ดี ไม่ได้มาก็ดี จงเป็นผู้เจริญงอกงามในคุณงาม

ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน

ของ

ปรีดี พนมยงค์

ปาฐะ

เรื่อง

ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญา

ผู้กระทำผิดกฎหมาย

โดย

นายปรีดี พนมยงค์

เนติบัณฑิตสยาม

ดอกเตอร์กฎหมายฝรั่งเศส

ประกาศนียบัตรชั้นสูงในทางเศรษฐวิทยา

ผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย

อาจารย์โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

แสดงที่

สามัคยาจารย์

ณวันที่ ๑๐ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์น

คำนำ

เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๖๑ นายปรีดี พนมยงค์ เนติบัณฑิตสยาม ดอกเตอร์อังกฤษ และประกาศนียบัตรชั้นสูงในทางเศรษฐศาสตร์ ได้มีใจไปแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สโมสร เรื่องปัญหาเกี่ยวกับการลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย ตามคำเชิญของข้าพเจ้า เป็นธรรมดาที่ปาฐกถาใหม่เข้ามาสู่ที่ประชุม ผู้คอยฟังย่อมคาดหมายต่าง ๆ กัน เพราะยังไม่รู้จักอรรถาธิบายใจคอกันดี ข้าพเจ้าเองยังฟังก็ยังไม่รู้ลึกซึ้งขึ้นทุกทีว่า นายปรีดี พนมยงค์ แม้ฟังจะกลับมารับราชการในสยามก็จริง แต่เป็นผู้มีความคิดกว้างขวางรอบคอบกว่าคาดหมายมากมิได้เป็นแต่เนติบัณฑิตผู้เปรี๊ยะด้วยนิติศาสตร์อย่างเดียว แต่เป็นผู้ที่อาจเห็นทั้งทางได้ทางเสียแห่งการใช้กฎหมายเป็นอย่างรอบคอบด้วยเป็นเยี่ยงอย่างอันดีแก่คนครุทั่วไป เพราะฉะนั้นเมื่อ นายปรีดี พนมยงค์ มาขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำนำให้ ในโอกาสที่จะพิมพ์หนังสือนี้ข้าพเจ้าจึงยินดีรับเขียนให้ ข้าพเจ้าขอเสริมท้ายด้วยว่า หนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือควรอ่านสำหรับบุคคลทุกชนชั้นและอาชีพ

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑
(ลงพระนาม) ธาณินิวัต

ปัญหาเกี่ยวแก่การ ลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย

ท่านทั้งหลาย

การที่ข้าพเจ้า นำปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมายมาแสดง ณ ที่นี้ ก็เนื่องมาจากเสด็จเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้มีพระประสงค์จะใคร่ให้ข้าพเจ้าพูดเรื่องกฎหมายแก่การศึกษา ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเอาเรื่องนี้แสดง เพราะเป็นเรื่องหนึ่งที่จะสื่อให้เห็นถึงความเกี่ยวพันระหว่างกฎหมายกับการศึกษาซึ่งจะแยกออกจากกันให้เด็ดขาดไม่ได้

อนึ่งปัญหาคล้ายเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้เคยเขียนเป็นหัวข้อไว้ครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๖ แล้วได้พิมพ์ลงเป็นภาษาฝรั่งเศสในหนังสือซึ่งข้าราชการสถานทูตสยามกรุงปารีส และสมาคมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสและสวิตเซอร์แลนด์ ได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นอุทิศแด่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ แต่ข้าพเจ้ายังมีได้ทำขึ้นเป็นภาษาไทย จึงถือโอกาสเอาเรื่องคล้าย ๆ กันเช่นนั้นมาแสดงปาฐะ ณ ที่นี้ โดยดัดแปลงหรือแก้ไขให้สมกับกาลเทศะ

ปาฐะเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้คิดประกอบชื่อขึ้นเอง เกรงว่าบางทีถ้อยคำที่ได้คิดประกอบขึ้นอาจจะทำให้บางท่านเข้าใจผิดไปได้ เพราะฉะนั้นก่อนที่จะบรรยายถึงเนื้อเรื่องของปาฐะนี้จึงอยากที่จะทำความตกลงถึงความหมายของปัญหาเรื่องนี้เสียก่อน

ปาฐะเรื่องนี้มีชื่อว่า “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย”

ถ้อยคำซึ่งอาจจะกระทำให้เข้าใจผิดก็มีอยู่ ๒ ตอน คือการลงอาชญาตอนหนึ่งและผู้กระทำผิดกฎหมายอีกตอนหนึ่ง

คำว่า “การลงอาชญา” นี้ ความประสงค์ของข้าพเจ้า หมายถึงอาชญาสำหรับลงโทษแก่ผู้กระทำผิด ดังบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๒ แห่ง ประมวลกฎหมายอาญากล่าวคือ

- การประหารชีวิต
- การจำคุก
- การปรับเงิน
- การอยู่ภายในเขตที่อันมีกำหนด
- การริบทรัพย์สิน
- การเรียกประกันทานบน
- รวม ๖ สถาน^๑ ด้วยกัน

ยังมีคำอีกตอนหนึ่งซึ่งอาจทำให้เข้าใจผิดได้เหมือนกัน คือคำว่า “ผู้กระทำผิดกฎหมาย” คำว่า

๑ วิธีลงอาชญาต่าง ๆ นี้มีอย่างไรให้ดูต่อไป

“กฎหมาย” แต่ลำพังหมายความว่าหลักแห่งศีลธรรมหรือแห่งความสงบเรียบร้อยอันมนุษย์ซึ่งรวบรวมกันอยู่เป็น หมู่, เป็นคน, หรือเป็นประเทศ, พึ่งปฏิบัติ ถ้าขัดชินก็จะต้องรับโทษ อันอาจเป็นโทษในทางอาชญาดังที่กล่าวมาแล้ว หรืออาจเป็นโทษในทางแพ่ง เช่นเราทำให้บ้านของผู้ใดหักพังเสียหาย เราก็คงต้องใช้ค่าเสียหายเป็นราคาเงิน หรือทำการอย่างใดให้คู่กับความเสียหายของผู้นั้น เป็นต้น

นี้พูดถึงกฎหมายโดยทั่ว ๆ ไป แต่กฎหมายซึ่งจะเข้าอยู่ในเรื่องที่ข้าพเจ้าจะบรรยายนี้ คงจำกัดเอาแต่กฎหมาย ซึ่งถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องรับโทษในทางอาญาดังกล่าวมาแล้ว กฎหมายเช่นนี้พึงมีขึ้นได้โดยคำสั่งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้าการกระทำใดของคุณคนมิได้ต้องด้วยบทบัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว บุคคลนั้นมิอาจที่จะรับอาชญา

เพราะฉะนั้น คำที่ว่า “ผู้กระทำผิดกฎหมาย” ในที่นี้ข้าพเจ้าหมายถึง ผู้ที่ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามหลักแห่งศีลธรรมหรือแห่งความสงบเรียบร้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้สูงสุดแผ่นดินได้ตราไว้

เมื่อรวมคำทั้งหลายนี้เข้าแล้ว ปาฐะในเรื่องนี้มีความหมายถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องด้วย “การประหารชีวิต, การจำคุก, การปรับเป็นพินัย, การอยู่ภายในเขตที่อันมีกำหนด, การริบทรัพย์สิน, การเรียกประกันทานบนแก่ผู้ฝ่าฝืนต่อหลักแห่งศีลธรรม หรือหลักแห่งความสงบเรียบร้อยซึ่งเป็นอันตราย หรือทำให้ประเทศเสียหาย”

ปัญหาในเบื้องต้นมีอยู่ว่า เหตุใดกฎหมายจึงลงอาชญาแก่ผู้กระทำผิด นักปราชญ์ในทางกฎหมายให้เหตุผลอันสำคัญที่จะรวมกล่าวได้ก็คือ

๑. เพื่อชดใช้ความเสียหายให้แก่สาธารณชน

๒. เพื่อป้องกันการกระทำผิดมิให้เกิดขึ้นโดยทำโทษให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น และเพื่อแก้สันดานของผู้ร้ายมิให้กระทำผิดขึ้นอีก

สำหรับเหตุประการที่ ๑ ที่ว่าเพื่อชดใช้ความเสียหายให้แก่สาธารณชนนั้นก็เพื่อจะแก้แค้นให้แก่สาธารณชน หรือแก่ประเทศที่ได้รับความชุนเคืองในการที่มีผู้มาทำให้เสียหาย จริงอยู่เป็นการที่เอาเวรมาระงับเวร แต่ก็เป็นเวรที่จำเป็นต้องกระทำ เพราะมนุษย์ในโลกนี้ยังไม่บรรลุนิศาบันนี้ ขอให้สังเกตดูเถิดว่า ถ้าเราได้เห็นหรือบางทีเพียงแต่ได้ทราบว่ามีผู้ร้ายคนหนึ่งมาทำร้ายต่อเพื่อนมนุษย์อีกคนหนึ่งโดยไม่มีธรรมถึงแม้เราจะมิได้เกี่ยวข้องเป็นพี่น้องของผู้ถูกร้ายก็ดี เรายังมีความเคืองแค้นต่อผู้ร้ายจะมากหรือน้อยก็ตามแต่ความรู้สึกหรือนิสสัยของคุณคนที่ได้เห็นหรือทราบเหตุนั้น กฎหมายจึงจำต้องให้ความพอใจหรือระงับความแค้นในข้อนี้เพื่อที่จะมิให้มีความตื่นเต้นในประเทศ ความจริงในสมัยนี้กฎหมายกรณผู้กระทำผิดมากอยู่แล้ว ซึ่งแต่ครั้งโบราณการลักทรัพย์อาจถูกพวกราษฎรขี้แย่งเอาไปฆ่าเสียก็ได้แต่เดี๋ยวนี้เพียงถูกจำคุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นเราจะลงความเห็นเอาว่าการลงอาชญาโดยเหตุประการที่ ๑ นี้เป็นการไม่สมควรหาได้ไม่

เหตุประการที่ ๒ ที่ว่าเพื่อป้องกันการกระทำผิดมิให้เกิดขึ้นนั้น อาจจะทำให้เกิดเป็นปัญหาทุ้มเถียง ตั้งแต่วิชาคำนวณสถิติได้มีความเจริญขึ้น ก็แสดงให้เห็นจำนวนนักโทษเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี จึงเกิดมีผู้ตั้งคำ

ถามขึ้นเนื่อง ๆ ว่าอาชญาที่ลงแก่ผู้กระทำความผิดนั้นได้ป้องกันการกระทำความผิดมิให้เกิดได้จริงหรือไม่ จริงอยู่บางท่านอาจคัดค้านว่าสถิติไม่ไช่ของจริง แต่ข้าพเจ้าจะไม่ยกขึ้นโต้เถียงในข้อนี้ เพราะเหตุว่าสถิติที่ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปเป็นสถิติที่รัฐบาลของเราได้ทำขึ้นฉะนั้นจึงขอสันนิษฐานไว้ก่อนว่า เป็นของจริง

การฆ่าคน กฎหมายได้บัญญัติโทษไว้ นับว่าเป็นโทษอย่างแรงอยู่แล้วสำหรับมนุษย์คือ อาจต้องโทษถึงประหารชีวิต (ให้ดูกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๒๔๙-๒๕๐) แต่สถิติกลับสอนให้เราเห็นว่า จำนวนผู้ร้ายในเรื่องฆ่าคนตายหรือในเรื่องอื่น ๆ หาได้ลดน้อยลงไปไม่

เช่นโทษสำหรับฆ่าคนตาย

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔	มี	๔๓๒
๒๔๖๕	..	๖๑๒
๒๔๖๖	..	๕๘๔
๒๔๖๗	..	๕๓๖
๒๔๖๘	..	๕๙๕
ถัว ๕ ปี		๕๕๒

หรือเอาคดีทั้งหมด

๒๔๖๔	=	๔๐,๖๖๑
๒๔๖๕	=	๔๖,๒๓๗
๒๔๖๖	=	๕๐,๔๔๘
๒๔๖๗	=	๕๐,๒๐๘
๒๔๖๘	=	๔๙,๖๓๓
ถัว ๕ ปี		๔๗,๔๓๗

ตามสถิติที่ปรากฏดังนี้ เราจะกล่าวได้ถนัดปากหรือว่าการลงอาชญาอย่างร้ายแรงโดยไม่ต้องอาศัยวิธีอื่น ๆ นั้น สามารถที่จะป้องกันการกระทำความผิดได้ จึงเกิดมีผู้สงสัยในผลแห่งการลงอาชญาดังกล่าวแล้ว ก่อนที่จะตัดสินว่าข้อสงสัยนั้นจะถูกต้องเพียงไร เราต้องทราบเสียก่อนว่า วิธีลงอาชญาทำอย่างไร กล่าวคือ

สำหรับโทษประหารชีวิตนั้น คือการตัดศีรษะ

สำหรับจำคุก คือการคุมขังไว้ในเรือนจำใช้ให้ทำงาน

สำหรับปรับ คือการชำระเงินเป็นพินัยให้แก่รัฐบาล

สำหรับให้อยู่ภายในเขตที่อันมีกำหนด คือการกักให้อยู่แต่ในเขตใดเขตหนึ่ง หรือไม่ให้เข้าไปอยู่ในเขตใด

สำหรับริบทรัพย์สิน คือเอาของที่ใช้ในการทำความผิดเป็นของรัฐบาล

สำหรับเรียกประกันทานบน คือการประกันอันเป็นเงินหรือบุคคลมารับรองว่าจะไม่ทำเหตุร้ายภายในกำหนดไม่เกินกว่า ๒ ปี ถ้าทำเหตุร้ายขึ้นก็จะต้องถูกปรับซึ่งไม่เกินกว่า ๕๐๐ บาท

รวมความว่าการลงอาชญาอัน คือ ประหารชีวิตอย่างหนึ่ง การทรมานร่างกายและการจำกัดเสรีภาพอย่างหนึ่ง เช่นการจำคุก, การให้อยู่ภายในเขตที่อันมีกำหนด และการทำให้ทรัพย์สินของผู้กระทำผิดลดน้อยลงอีกอย่างหนึ่ง เช่นการปรับ, การริบทรัพย์สิน, การเรียกประกันทานบนอาชญาเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่จะทำให้คนกลัวไม่กล้าทำผิด เพราะเป็นห่วงต่อชีวิต, ร่างกาย, เสรีภาพ, ทรัพย์สินสมบัติ เหตุฉะนั้นอาชญาเหล่านี้จึงมีผลอย่างยิ่งสำหรับป้องกันบุคคลที่มีนิสัยอ่อนคิดเห็นแต่ประโยชน์ส่วนของตน รู้เท่าถึงผลของอาชญามิให้กระทำผิด

แต่การลงอาชญาเช่นที่กล่าวแล้วจะมีผลป้องกันการกระทำผิดได้จริงจึงเพียงไร และเสมอไปหรือไม่ นั้น ก็จำเป็นต้องพิจารณาว่ามนุษย์ที่ทำความผิดต่อกฎหมายนั้น มีลักษณะเป็นคนที่มิมีนิสัยอ่อนรู้เท่าถึงผลของอาชญาตั้งนั้นทุกคนหรือไม่? และบุคคลที่กระทำผิดกฎหมายจะมีนิสัยแปลกไปจากลักษณะที่กล่าวแล้วได้บ้างหรือไม่ จะมีเหตุอื่นใดนอกจากที่กล่าวแล้วมาก่อนให้บุคคลต้องกระทำผิดต่อกฎหมายได้บ้าง ข้อความเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของปัญหาที่เราต้องพิจารณาถึงนี้ เพราะเหตุว่าการที่จะหาวิธีป้องกันการกระทำผิด เราจะต้องค้นคว้าเพื่อทราบเหตุของการกระทำผิดประจวบความเจ็บไข้ ก่อนที่จะป้องกันก็ต้องทราบสมุฏฐานของความเจ็บไข้เสียก่อน ดังที่ท่านจะเห็นได้จากประกาศต่าง ๆ ของกรมสาธารณสุข เช่นประกาศมีว่า “อย่าดื่มน้ำโสโครก ฯลฯ ” นี้ก็เพราะกรมสาธารณสุขรู้ถึงเหตุของการเป็นโรคอหิวาต์นั้นว่าเนื่องมาจากการบริโภคของโสโครกจึงต้องหาวิธีป้องกันโดยจำกัดมิให้เกิดเหตุขึ้น ฉะนั้นใดก็ดีการกระทำผิดก็ต้องเนื่องมาจากเหตุเป็นปฐม

ก่อนที่จะกล่าวต่อไป ข้าพเจ้าต้องขอทบทวนเหตุให้ทราบไว้เสียก่อน ปัญหาที่เกี่ยวกับเรื่องป้องกันการกระทำผิดต่อกฎหมายนั้นอาจเกิดขึ้นได้ ๓ สถานด้วยกัน คือ

๑. ทางวิทยาศาสตร์
๒. ในทางรัฐประศาสนศาสตร์
๓. ในทางนิติศาสตร์

กล่าวคือเมื่อการกระทำผิดได้เกิดขึ้น เช่นนายแดงลักทรัพย์ของนายดำไปเช่นนี้ ข้อที่ควรพิจารณามี ๓ ประการ คือ

๑. พิจารณาถึงเหตุผลว่า ทำไมนายแดงจึงลักทรัพย์ของนายดำไป จะเป็นด้วยขัดสนยากจนหรือมีสันดานเป็นคนชอบลักขโมย นี้เรียกว่า ปัญหาในทางวิทยาศาสตร์ เพราะการที่ทราบเรื่องนี้จะต้องอาศัยการศึกษาในทางวิทยาศาสตร์ จะเป็นทางเศรษฐวิทยาหรือทางแพทย์ หรือทางจิตตศาสตร์ก็ตาม

๒. พิจารณาถึงวิธีว่าจะทำอย่างไรจึงจะป้องกันไม่ให้เกิดความผิดขึ้นอีก นี้เรียกว่าปัญหาในทางรัฐประศาสนศาสตร์ เพราะเป็นวิธีที่ประเทศจักต้องเอาใจใส่

๓. พิจารณาถึงว่าการกระทำผิดเช่นนั้นขึ้นอยู่กับกฎหมายที่ได้บัญญัติไว้แล้วมาตราใด

เรียกว่าปัญหาในทางนิติศาสตร์ เพราะเกี่ยวแก่ผู้มีอาชีพในทางกฎหมาย

ปัญหาประการที่ ๓ นี้ได้ศึกษากันอยู่แล้วในโรงเรียนกฎหมาย

ปัญหาที่ยังคงเหลืออยู่ซึ่งจะเกี่ยวกับปาฐะเรื่องนี้ ก็คือ ปัญหาอันเกิดขึ้นเกี่ยวกับในทางวิทยาศาสตร์ คือปัญหาที่ว่า เหตุใดจึงมีการประทุษร้าย และปัญหาอันเกี่ยวกับวิธีที่จะป้องกันการประทุษร้ายมิให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์แก่คนทุก ๆ คนมิใช่แต่ผู้ที่มีอาชีพในทางกฎหมายเท่านั้น โดยเหตุที่ปัญหาทั้ง ๒ นี้เป็นส่วนประกอบอย่างสำคัญแห่งความสันติสุขในประเทศเพราะว่าประเทศจะพึงอยู่เป็นปกติสุขได้ก็ต้องปราศจากการเบียดเบียนประทุษร้าย ต่อทรัพย์สินสมบัติ ชีวิต ชื่อเสียง

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า การลงอาชญาจะมีผลป้องกันการกระทำผิดได้เพียงไรหรือไม่นั้นเราจำต้องค้นคว้าถึงเหตุของการกระทำผิด

เหตุของการกระทำผิด ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วในหมายเหตุข้างต้น ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับทางวิทยาศาสตร์ เพราะนักปราชญ์ทั้งหลายที่ค้นหาเหตุนี้มิได้ชี้แต่เพียงปากกาขีดเขียนตามความนึกความฝัน ท่านเหล่านั้นใช้วิธีทดลองโดยเครื่องวัดความรู้สึกของผู้ร้าย, โดยลักษณะของผู้ร้าย, โดยวิชาแพทย, โดยวิชาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของมนุษย์, หรือด้วยวิชาคำนวณทางสถิติซึ่งมีหลายนักปราชญ์ และหลายวิธีด้วยกันแต่อย่างไรก็ตามเราอาจจะแบ่งวิธีของลัทธิต่าง ๆ ในการค้นคว้าหาเหตุนี้ได้ ออกเป็น ๒ จำพวก

พวกที่ ๑ ค้นคว้าหาเหตุโดยที่พิจารณาถึงลักษณะอวัยวะ และเหตุอันเป็นส่วนบุคคลของผู้กระทำผิด ซึ่งฝรั่งเศสเรียกลัทธินี้ว่า เอโกลองโตรโปจิก

พวกที่ ๒ ค้นคว้าหาเหตุโดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของหมู่เหล่าสถานที่ ฐานะความเป็นอยู่ ความดำรงชีวิตของผู้กระทำผิดซึ่งฝรั่งเศสเรียกลัทธินี้ว่า เอโกลโซซิโอลอจิก

ข้าพเจ้าจะได้บรรยายลัทธิทั้งสองจำพวกนี้เป็นลำดับไป

ลัทธิจำพวกที่ ๑ การค้นหาเหตุในส่วนตัวบุคคลของผู้กระทำผิด ท่านนักปราชญ์ที่นิยมในลัทธินี้มีความเห็นว่า การกระทำผิดนั้นพิจารณาลอย ๆ ไป โดยไม่พิจารณาถึงบุคคลผู้กระทำผิดไม่ได้ ดังเช่นโรคภัยไข้เจ็บจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีผู้ต้องโรคภัยไข้เจ็บ เหตุฉะนั้นก่อนอื่นจึงควรพิจารณาถึงลักษณะของตัวผู้ร้าย เพราะการกระทำผิดย่อมเกิดขึ้นจากนิสัยสันดานและเหตุธรรมดาในส่วนตัวของผู้ร้ายเอง กล่าวคือมีมนุษย์บางคนที่เกิดมาสำหรับทำความผิด ดังเช่นมนุษย์ที่เกิดมาสำหรับให้วันโรคเข้าครอบงำ เหตุฉะนั้นนิสัยสันดานอวัยวะส่วนตัวบุคคลผู้ร้ายจึงเป็นข้อสำคัญจะส่อให้เราเห็นเหตุของการกระทำผิด

ลัทธินี้ท่านศาสตราจารย์ เซซาร์ลองโบรโซ แห่งมหาวิทยาลัยตูริน ประเทศอิตาลี ได้เป็นผู้สถาปนาขึ้นไว้ คือเป็นผู้เริ่มค้นคว้าโดยวิธีนี้แล้วแต่งเป็นตำราในหนังสือ ให้นามว่า “โลโมเดแลงกอนเต มนุษย์ผู้กระทำผิด” พิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๘๗๖ แปลมาเป็นภาษาฝรั่งเศสและต่อนี้ได้มีสหทัยหรือศิษยานุศิษย์ได้ช่วยค้นคว้าและเผยแพร่วิชานั้นในหนังสือพิมพ์และตำราต่าง ๆ

การค้นหาเหตุของลัทธินี้แยกออกได้เป็น ๒ ตอน คือ

๑. พิจารณาถึงลักษณะต่าง ๆ ของผู้กระทำผิด

๒. หามูลเหตุและบ่อเกิด

พิจารณาถึงลักษณะของผู้กระทำผิด ผู้กระทำผิดแยกออกเป็น ๕ เหล่าหรือ

จำพวก คือ ๑. ผู้ร้ายโดยกำเนิด ๒. ผู้ร้ายโดยความเคยหรือความชินต่อการกระทำผิด ๓. ผู้ร้ายโดยเผชิญ ๔. ผู้ร้ายโดยโทษหรือโมหะ ๕. ผู้ร้ายโดยจริตไม่สมประกอบ และการค้นคว้าที่ขึ้นชื่อลือนามของลัทธินี้ก็คือ ผู้ร้ายโดยกำเนิดซึ่งข้าพเจ้าจะบรรยายให้ละเอียดกว่าผู้ร้ายจำพวกอื่น ๆ เพราะเวลาคงจะไม่พอที่จะจาระไนโดยละเอียดได้ทั้งหมด

จำพวกที่ ๑. ผู้ร้ายโดยกำเนิด

คือจำพวกที่เกิดมาภักนิยมแต่การกระทำผิดเป็นสันดานติดตัวมาที่เดียว ลักษณะของผู้ร้ายจำพวกนี้มีดังนี้

๑. รูปร่างมีเค้าต่างกับกับมนุษย์ตามปกติการทดลองเปรียบเทียบของศาสตราจารย์ปรากฏดังนี้
ก) กะโหลกศีรษะ ในระวางมนุษย์ที่มีกะโหลกศีรษะ

จ ๑๑๐๑-๑๒๐๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

มีคนร้ายมากกว่าดี ผู้ร้ายจำพวกนี้มักเป็นผู้ร้ายลักทรัพย์

จ ๑๒๐๑-๑๒๕๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

มักจะมีคนสติไม่สมประกอบ

จ ๑๒๕๑-๑๓๐๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

จำนวนคนร้ายมากกว่าคนดี มีผู้ร้ายฆ่าคนตายเป็นส่วนมาก ผู้ร้ายลักทรัพย์มีน้อย

จ ๑๔๐๑-๑๔๕๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

จำนวนคนร้ายกับคนดีเท่ากัน

จ ๑๔๕๑-๑๕๐๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

จะมีคนร้ายมากกว่าคนดีนิดหน่อย

จ ๑๕๐๑-๑๕๕๐ เซ็นติเมตรลูกบาศก์

จำนวนคนดีมากกว่าคนร้าย

ข) อวัยวะอื่น ๆ ที่ได้สังเกตคือ หู หน้าผาก จมูก ขากรรไกร เช่นผู้ร้ายกรรไกรกว้างข้างล่างยื่นออกมา หูกาง จมูกหักและยกขึ้นสูง หน้าผากโคก หน้าผากเล็กและต่ำ ถ้าจะจาระไนให้ละเอียดด้วยแล้วก็ต้องการเวลาอีกหลายวัน เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจะขอกล่าวไว้โดยย่อ และแสดงภาพประกอบ (ซึ่งได้เลือกคัดมาจากหนังสือของศาสตราจารย์ลองโบรโซ) ให้ท่านเห็นเป็นเค้าดังนี้

๑. ผู้ร้ายโดยกำเนิด อายุ ๓๔ ปี ชาวเมืองมิลาน (อิตาลี) จมูกถกขึ้น หูกว้างและกาง, หน้าผากโคก, ระวังริมฝีปากข้างบนกับจมูกมีระยะห่างกันมาก เคยต้องโทษฐานย่องเบา ล้วงกระเป๋าเข้ามาแล้ว ๑๓ ครั้ง

๒. นักโทษปล้นที่ บาซิลิกาด ต้องขังอยู่ที่ เปซาโร (อิตาลี) มีลักษณะเป็นผู้ร้ายโดยกำเนิดหลายอย่าง เช่น หัวกลม, จมูกถกขึ้น, หูใหญ่และกาง กรรไกรกว้าง ไม่มีเครา

๓. นักโทษฐานปลอมแปลงเอกสารและเงินตรา มีลักษณะหน้าผากต่ำโคก, ขากรรไกรข้างล่างยื่นออกมากกว่าข้างบน

๔. นักโทษฐานวางยาพิษ ค้ำหน้าอ้อมริมฝีปากบางมาก, ขากรรไกรโต, ไม่มีเครา (มีลักษณะนักโทษโดยกำเหนิดไม่มาก)

๕. นักโทษฐานข่มขืนกระทำชำเราและฆ่าเจ้าทุกข์ตายหลายคน มีลักษณะหน้าผากต่ำ, ทுகว้าง และกาง, ขากรรไตรโต, หน้าสีเหลือง (อย่างไทยเรียกว่าหน้าคล้ายสิงห์โต)

(ก) *Marc*

7

(ข) *Gribaldi of*

8

(ค) *Beniamino De Conno*

(ง) *Robinson*

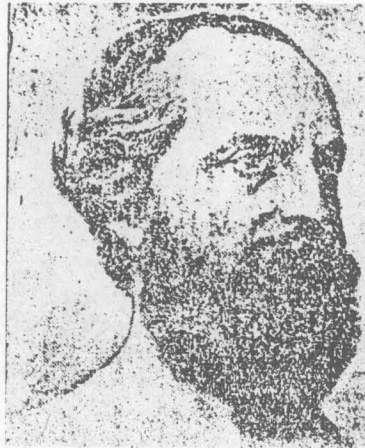
(จ) *Charles de Bury*

(ฉ) *Charles de Bury*
Alfredus de Bury

๖. นี่เป็นลายมือชื่อของผู้ร้ายโดยกำเนิดที่สำคัญ ๆ มีลักษณะเด่นขนาดหนัก ซึ่งแสดงถึงความกระด้างแห่งความรู้สึกหรือใจแข็ง เช่น (ก) ลายมือชื่อของมาราต ผู้ยุยงให้มีการฆาฏกรรมในคราวกบฏใหญ่ฝรั่งเศส (ข) ลายมือชื่อของโรเบสปีแอร์ผู้ยุยงให้ มีการฆาฏกรรมใหญ่ฝรั่งเศส และอักษร อาร์ มักเขียนชัด และผู้ร้ายโดยกำเนิดบางคนเขียนอักษรติดกันมาก และยุ่งจนอ่านแทบไม่ออก เช่น ค.จ.ฉ.

๗. นักโทษการเมือง นางสาวชาร์ลอตต์ เดอ กอ เดย์ เกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๗๖๘ หลานสาวของกอร์เนย์ นักประพันธ์ผู้ลือนามฝรั่งเศสได้เป็นผู้เอามิดเทงนายมาราต์ ผู้ยุ้งให้มีการฆาฏกรรมในคราวกบฏใหญ่ฝรั่งเศส นางได้ถูกศาลกบฏตัดสินให้ประหารชีวิต สำเร็จโทษเมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๗๙๓ ไม่มีลักษณะเป็นผู้ร้ายโดยกำหนดเลย

๘. นักโทษการเมือง ออร์ซินี เกิดที่เมลโดลา (อิตาลี) พยายามจะปลงพระชนม์พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ในวันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๕๘ แต่ไม่สำเร็จ ศาลตัดสินประหารชีวิต และถูกสำเร็จโทษในปีนั้น ไม่มีลักษณะเป็นผู้ร้ายโดยกำหนดเลย

๙. นักโทษการเมือง มิราโบ เป็นหัวหน้าคนหนึ่งในคราวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองฝรั่งเศส สมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ เกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๗๔๙ ตาย ค.ศ. ๑๗๙๑ ไม่มีลักษณะเป็นผู้ร้ายโดยกำเนิด

๑๐. นักโทษการเมือง บาคูนิน หัวหน้ากบฏรัสเซียคนหนึ่ง เกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๔ ตายเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๖ ไม่มีลักษณะเป็นผู้ร้ายโดยกำเนิด

๒. อาการภายใน หรือ ความรู้สึกของผู้ร้ายโดยกำเนิด ผู้ร้ายจำพวกนี้ เส้นประสาทแข็งไม่ตื่นตื่นถึงการยั่วยวนหรือความกระทบกระทั่งอื่น ๆ

การทดลองเช่นนี้ ท่านศาสตราจารย์ลองโบรโซ ใช้เครื่องไฮโดรฟิโกโมกราฟ^๑ คือเครื่องสำหรับวัดความรู้สึกคล้ายเครื่องวัดชีพจรกล่าวคือ เขามือข้างซ้ายของผู้ร้ายคนหนึ่งวางลงบนเครื่องนั้น แล้วเอาสายลวดทองแดงติดไว้กับแขนขวา แล้วกระแสไฟฟ้าจะเดินตาม สายนั้นเข้าไปในหลอดลวด (โบบิน) แล้วหลอดลวดนี้เข้าไปติดต่อกับอีกเครื่องหนึ่ง ซึ่งมีเข็มเดินขึ้นเดินลง ปลายเข็มนี้หันหาหมึกไว้ เมื่อเข็มเดินก็จะขีดบนกระดาษเป็นรอย คือถ้าขีดเข็มขึ้นก็มีความตื่นตื่นมาก ถ้าขีดลงก็มีความตื่นตื่นเล็กน้อยหรือห้อยละเหย ถ้าเป็นปกติก็คงไม่มีความรู้สึกหรือกระด้าง

ผลแห่งการทดลองคงมีดังนี้

กาเซินลี ผู้ร้ายต้องโทษหลายครั้ง อายุ ๒๒ ปี ขากรรไกรยื่นออกมาไม่มีเครา ชีพจรเดินเป็นปกติ เส้นประสาทกระด้าง

- ก) เมื่อเอารูปผู้หญิงอนาจารให้ดู ดิกรีขึ้นบ้างเล็กน้อย แล้วทีหลังก็ลดลงเป็นปกติโดยเร็ว
- ข) เมื่อเอาปืนมาให้ดู ดิกริลดลงอย่างช้าและประเดี๋ยวก็กลับเป็นดังเดิม
- ค) เมื่อเห็นเหล่า ดิกรีขึ้นแล้วลง
- ง) เมื่อได้ยินเสียงปืนตั้น น้อยลง ๒ คราวและลดลง

จำพวกที่ ๒ นักโทษโดยความเคยชิน มนุษย์ที่จะเคยชินต่อความผิด มักเนื่องมาจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ชอบทำงาน จึงต้องลักขโมยเขากินและโดยมากเป็นผู้ร้ายประทุษร้ายต่อทรัพย์ นักโทษจำพวกนี้อาจเกิดโดยทางมฤตก หรือโดยความชอบรูปนิสัย

จำพวกที่ ๓ นักโทษโดยเหตุทำขึ้นโดยไม่มีเหตุใดเหตุหนึ่งมาบังนาคาลมีนิสัยด้านทานเหตุ นั้นไว้ไม่ได้ เช่น เรือล่มในทะเล กำลังหิวเข้าพ้อขึ้นจากฝั่งมาได้พบบ้าน ๆ หนึ่ง ขอเข้าเขากินเขาก็ไม่ให้ จึงต้องขโมยเขากิน พอประทังชีวิตตั้งนี้เป็นต้น

จำพวกที่ ๔ นักโทษโดยบันดาลโทษระโมหะ นักโทษจำพวกนี้มีเลือดร้อน เส้นประสาทไม่กระด้าง และกระทำความผิดเกินสมควรกับเหตุโดยมากเป็นนักโทษทำร้ายร่างกายหรือฆ่าเขาตายและเมื่อกระทำความผิดลงไปแล้วก็เกิดเสียใจในภายหลัง

๑ เครื่องวัดความรู้สึกเช่นนี้บางทีจะมีประโยชน์ได้บ้างใน การที่จะทราบว่าจำเลยผู้ต้องหาในคดีอาญาได้มีความรู้สึกถึงการกระทำผิดของตนอย่างไรบ้าง เช่น จำเลยต้องหาว่าฆ่าคนตาย จำเลยปฏิเสธข้อหาถ้าหากจะเอารูปของผู้ที่ถูกฆ่าตายมาให้จำเลยดู โดยอาศัยเครื่องเช่นนี้วัดความรู้สึกแล้ว บางทีเข็มของเครื่องอาจชี้ให้เห็นถึงความละห้อยละเหย ? แต่ว่าความรู้สึกของมนุษย์มีต่างกัน เพราะฉะนั้นเครื่องเช่นนี้อาจคลาดเคลื่อน

ได้ทราบว่ามีนักปราชญ์ทางอัยยาคมวิทยา ซึ่งศึกษาโดยการทดลองได้กำลังพยายามทดลองเครื่องวัดความรู้สึกใหม่ ๆ แต่ผลสำเร็จจะมีเพียงไร เป็นเรื่องซึ่งควรคำนึงต่อไป

จำพวกที่ ๕ นักโทษโดยจริตไม่สมประกอบนักโทษจำพวกนี้ได้แก่คนบ้า คนบอ แต่ไม่ถึงกับคลั่ง ซึ่งแบ่งออกได้มากมายหลายอย่างหรือที่เราเรียกรวม ๆ กันว่าบ้าห่าร่อยจำพวก

เมื่อได้พิจารณาถึงลักษณะของผู้ร้ายเสร็จแล้วผู้นิยมในลัทธิของโทรโปโรจิก อธิบายเหตุต่าง ๆ ของผู้กระทำผิดว่า เกิดขึ้นโดย

มีโรคภัยอย่างหนึ่ง

โดยจริตไม่สมประกอบอันติดมาในสันดานอย่างหนึ่ง

โดยทางมฤตคอย่างหนึ่ง

โดยมีอวัยวะคล้ายกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่ง

ที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นความเห็นของลัทธิจำพวกที่ ๑ ซึ่งเรียกว่าเอโกล อองโทรโปโลจิก คือ ลัทธิที่ได้ถือเอาว่าความผิดย่อมเกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะอวัยวะ และเหตุอันเป็นส่วนประจำบุคคลของผู้กระทำผิด

บัดนี้จะกล่าวถึงลัทธิจำพวกที่ ๒ ซึ่งเรียกว่า เอโกล โซซิโอโลจิก คือ ลัทธิที่ค้นคว้าหาเหตุโดยพิจารณาถึงหมู่เหล่าความสัมพันธ์ สถานที่ฐานะแห่งความเป็นอยู่ ฐานะแห่งความดำรงชีวิตของผู้กระทำผิด

ลัทธิจำพวกที่ ๒ นี้ ได้มีนักปราชญ์ในทางวิทยาศาสตร์ ว่าด้วยความเกี่ยวพันของมนุษย์ ได้ค้นคว้าแต่งตำราขึ้นไว้มีอาทิ ท่านดาร์เดอะ ในหนังสือให้ชื่อว่า ลาคริมมินาลิต คอมปาเร ฟิมพ์ที่กรุงปารีส ค.ศ. ๑๘๘๖ และเราคงจะพบข้อความในหนังสือ ลาคริมมิโนโลจียา ของท่านกาโรฟาโรผู้เป็นอัยการประจำศาลอุทธรณ์เมืองเวนิส และเป็นผู้แทนราษฎรในสภาเซเนตแห่งประเทศอิตาลี ฟิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสที่กรุงปารีสครั้งแรก ใน ค.ศ. ๑๘๙๐ และแปลมาเป็นภาษาอังกฤษ ฟิมพ์ที่โบสถ์ตัน ในประเทศอเมริกา ค.ศ. ๑๙๑๔

ลัทธิจำพวกนี้เห็นว่าการที่ความผิดได้เกิดขึ้นนั้นเนื่องมาจากอาการภายนอกที่แวดล้อมผู้กระทำผิด หรือ หมู่เหล่าคนของผู้กระทำผิดซึ่งอาจเป็นโดยฐานะแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศ และฐานะในทางเศรษฐกิจ

ก) ฐานะแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศ คือว่า ถ้าฝูงชนใดไม่มีความรู้สึกและไม่ได้ประพฤติสิ่งที่มีมนุษย์ซึ่งรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคนจะต้องประพฤติต่อกัน คอยเบียดเบียนต่อร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติชื่อเสียงของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ก็ได้ชื่อว่ายังไม่ถึงขีดแห่งศีลธรรมอันดี ความประทุษร้ายต่อกันก็อาจที่จะเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ได้อย่างหนึ่ง เช่นพวกคนป่าคนดอย หรือซึ่งเราจะพบเนื่อง ๆ ในกรุงเทพฯ นี้เอง มีคนคอยแกลังค์ต่อยานเช่นเอาตะปูไปวางไว้ในถนนเพื่อให้รถยนต์อย่างแตก ฯลฯ ต่าง ๆ เหล่านี้ จะเรียกว่ามนุษย์จำพวกนั้นได้บรรลุถึงซึ่งศีลธรรมอันดีอย่างไรได้

ข) ฐานะในทางเศรษฐกิจ บางท่านกล่าวว่าความผิดความประทุษร้ายนั้น อาจเกิดขึ้นฐานะในทางเศรษฐกิจ คือความขาดแคลนในสิ่งที่จำเป็นสำหรับความเป็นอยู่ เช่นการขาดอาหาร สถานที่อยู่ เครื่องอุป

โรคต่าง ๆ หรือนัยหนึ่งที่เราเรียกกันว่า “ความจน”

ความจนอาจเกิดขึ้นจากสภาพธรรมดา เช่นผู้ชนที่อยู่ในภูมิภาคหรืออากาศที่ไม่เหมาะสมและความจนอาจเกิดขึ้นจาก การกระทำของบุคคล ซึ่งอาจเป็นได้จากการที่บุคคลใด ๆ ได้ทำตนของตนเองอย่างหนึ่ง มีอาทิ ความเกียจคร้าน ความสุรุษสุร่าย ความไม่เหมาะสมแก่ภูมิภาค การเสพยาของมีนเมาจนติดตัว (เพราะเหตุที่ของมีนเมาต่าง ๆ นั้น ชายเป็นราคาแพงและประเทศได้เป็นผู้ขายเสียคนเดียว เมื่อเสพยาของมีนเมานี้ติดตัวแล้ว ก็จะนำมาซึ่งความยากจนเป็นแน่แท้) ความสุรุษสุร่ายหรือความจนอาจเกิดขึ้นจาก **การกระทำของบุคคลอื่น** เช่นขบวนการที่ทำการเพาะปลูกได้เข้าดี แต่ถูกพวกซึ่งเรียกกันว่า “เจ้าทุ่ง” กดราคาเสียให้ต่ำดั่งนี้เป็นต้น

นี่แหละเป็นลัทธิ ๒ ฝ่าย ซึ่งได้เป็นปฏิปักษ์กันมาช้านาน คือต่างฝ่ายก็ถือดีเอาตามความเห็นในลัทธิของตน

บัดนี้จึงถึงคราวที่เราจะต้องตัดสินใจว่า การกระทำผิดได้เกิดขึ้นจากเหตุอันใดแน่

ตามความเห็นของข้าพเจ้านั้น เราจะลงความเห็นถือเอาลัทธิอันใดอันหนึ่งแต่ลำพังนั้นไม่ได้เพราะต่างลัทธิก็มีเหตุที่แท้จริง และก็ย่อมมีข้อยกเว้นด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เช่นกับลัทธิที่กล่าวว่าความผิดนั้นย่อมเกิดขึ้นจากนิสัยสันดานอันเป็นส่วนตัวบุคคลของผู้ร้าย ความเห็นนี้อาจเป็นจริงเพราะอาจมีผู้ร้ายโดยกำเนิด แต่ก็อาจมีได้เหมือนกันที่มนุษย์บางคนมีนิสัยดี แต่ความจำเป็นในทางเศรษฐกิจหรือความอปรนในทางศีลธรรมยังไม่เพียงพอ จึงกระทำความผิดขึ้น หรือในหมู่คนยากจนเราอาจพบผู้ที่ประพฤติดียิ่งกว่าผู้มีทรัพย์สินเสียอีก

เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นด้วยกับท่านศาสตราจารย์กฎหมายของข้าพเจ้าในประเทศฝรั่งเศสว่า ความผิดอาจมีมูลมาแต่เหตุของทั้ง ๒ ลัทธิ นั้นซึ่งต้องพิจารณาประกอบกันไป คือเป็นเหตุอันเนื่องมาจากส่วนตัว หรือเหตุภายในตัวของบุคคลอย่างหนึ่ง และเหตุภายนอกหรือความสัมพันธ์ในหมู่คนลุ่มที่แวดล้อมผู้กระทำความผิดอีกอย่างหนึ่ง จะถือตามลัทธิหนึ่งแต่ลำพังไม่ได้ฉะนั้นผลจึงมีว่า ในระวางมนุษย์ที่กระทำผิดกฎหมาย คงมีผู้ที่ไม่มีนิสัยอ่อน หรือรู้เท่าถึงผลของการลงอาชญา หรืออาจเป็นผู้ที่ถูกเหตุแวดล้อมภายนอกจึงได้กระทำผิด สำหรับบุคคลที่มีสติสัมปชัญญะไม่กระวนกระวายหนักแน่นด้านทานต่อเหตุแวดล้อมได้นั้น คงจะไม่ค่อยได้กระทำผิดเสมอไป

เมื่อเราได้วินิจฉัยปัญหาข้างต้นดั่งนี้แล้ว จะหยุดเสียเพียงนั้นก็สมควร หน้าที่ของพลเมืองดีควรพิจารณาต่อไปว่า จะมีวิธีใดบ้างที่จะช่วยป้องกันการกระทำผิดซึ่งเอกชนควรปฏิบัติได้ไม่ขัดต่อรัฐประศาสน์ของรัฐบาล แต่ขอให้เข้าใจเสียทันทีว่า ข้าพเจ้าไม่ไหลลงความเห็นจะให้เลิกการลงอาชญา ข้าพเจ้าเห็นความจำเป็นว่าจำต้องมีอาชญา เพราะถึงอย่างไรก็ตาม อาชญาย่อมมีผลอยู่ ดังเช่นนักโทษที่มีสันดานร้ายกระทำความผิดโดยมิได้มีเหตุภายนอกอันใดมาบังคับหรือกระทำลงโดยไม่ได้หวังต่อประโยชน์อันดีอย่างใด อาชญาที่จะลงแก่พวกนี้ต้องเป็นอาชญาที่แรง มิฉะนั้นนักโทษพวกนี้ก็หาเช็ดหลาบไม่ที่ข้าพเจ้าจะบรรยายถึงวิธีอื่นนั้น ก็คงแต่เพียง

วิธีที่จะสนับสนุนการป้องกันการกระทำผิดเท่านั้นวิธีที่จะป้องกันการกระทำผิดนั้น จะต้องอนุโลมตามสมมุติฐานของเหตุแห่งการกระทำผิดดังกล่าวมาแล้ว กล่าวคือจะต้องเป็นวิธีที่ป้องกันนิสสัยสันดานร้าย และเป็นวิธีที่ป้องกันเหตุภายนอกหรือการแวดล้อม ซึ่งอาจทำให้ผู้มีนิสสัยดีต้องกระทำผิด^๑

วิธีที่จะป้องกันนั้นอาจแยกออกได้เป็น ๒ จำพวก คือ

- ๑) วิธีที่จะปฏิบัติก่อนเกิดการกระทำผิด
- ๒) วิธีที่จะปฏิบัติเมื่อความผิดเกิดขึ้นแล้ว

๑) วิธีที่จะปฏิบัติก่อนเกิดการกระทำผิด

วิธีนี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับกรการกำจัดโรค ก็คือ วิธีการสาธารณสุขนั่นเอง คือเตรียมการป้องกันไว้เพื่อทำลายเหตุอันเป็นสมมุติฐานแห่งการกระทำผิด วิธีที่สำคัญ ๆ ก็คือ การศึกษาอบรมในทางศีลธรรมและการเศรษฐกิจ

การศึกษาอบรมในทางศีลธรรม คำว่า “ศึกษา” นี้ข้าพเจ้าตั้งใจที่จะกล่าวถึงการทำให้รู้ในสิ่งที่ผิดและชอบ ไม่ใช่เพียงการอ่านหนังสือออกเขียนได้ พูดฝรั่งเก่ง จริงอยู่ความรู้จักในสิ่งที่ผิดและชอบจะต้องเนื่องมาจากการนั้น แต่ถ้าเราจะพอใจแต่เพียงการอ่านหนังสือออก พูดฝรั่งเก่งเท่านั้นแล้ว แทนที่จะป้องกันการกระทำผิดกลับจะเป็นเครื่องมือในการกระทำผิด คือผู้ร้ายฉลาดขึ้นจึงอาจหาหนทางทำผิดกฎหมายได้มากขึ้น สถิติในประเทศฝรั่งเศสตามที่โดซองวิลได้เขียนลงในหนังสือพิมพ์ชื่อ เรอวิเตส์ เดอส์มองเดอส์ ค.ศ. ๑๘๘๗ ส่อให้เห็นว่าจำนวนนักโทษ ๑๐๐% มีนักโทษที่อ่านออกเขียนได้ ๗๐% ที่ไม่รู้หนังสือ ๓๐% เพราะฉะนั้นจึงส่อให้เห็นว่าการรู้หนังสืออย่างเดียวยังไม่เป็นการเพียงพอที่จะป้องกันการกระทำผิด จึงจำต้องอาศัยการศึกษาอบรมให้รู้ในสิ่งที่ผิดและชอบ หรือการเป็นพลเมืองดีการที่จะให้เป็นไปตั้งวันนี้ ข้าพเจ้าหวังว่า ท่านที่เป็นครูทั้งหลายคงมีความสามารถยิ่งกว่า ข้าพเจ้าในการที่จะชี้แจงว่า จะสำเร็จไปได้หรือไม่และโดยเหตุใด ข้าพเจ้ามาพูด ณ ที่นี้ก็โดยนำเหตุผลมาแสดงให้เห็นว่า ถ้าการเป็นไปดังกล่าวแล้วก็คงจะเป็นวิธีหนึ่งที่จะป้องกันการประทุษร้ายมิให้เกิดขึ้น

การเศรษฐกิจ ความเห็นในการป้องกันการกระทำผิดนั้นมีลัทธิในทางเศรษฐกิจมากมาย แต่ไม่ใช่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะนำเอาลัทธิซึ่งอาจมีวัตถุประสงค์ในทางเปลี่ยนแปลงฐานะแห่งการเศรษฐกิจของประเทศมาแสดง เพราะฉะนั้น การเศรษฐกิจที่ข้าพเจ้าจะกล่าวในที่นี้คงเป็นแต่ในทางที่ไม่ผิดต่อกฎหมายเท่านั้น

๑. ส่วนการทำให้เป็นตัวอย่างนั้น ก็ดูเหมือนว่ากฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ จะเห็นเป็นการเพียงพอแล้ว คือราษฎรอาจทราบได้จากหนังสือพิมพ์หรือจากกิตติศัพท์ แต่กฎหมายฝรั่งเศสได้มีบทบัญญัติในประมวลอาญามาตรา ๓๖ ว่าคำพิพากษาให้ประหารชีวิต, จำคุก, แรเทศ, ขาดจากสิทธิในการเมือง ฯลฯ จำต้องปิดประกาศไว้ยังที่ว่าการเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลที่ได้ตัดสินแห่งหนึ่ง, ที่ว่าการตำบลซึ่งความผิดเกิดขึ้นแห่งหนึ่ง, ที่ว่าการตำบลซึ่งจำเลยมีภูมิลำเนาแห่งหนึ่ง, ที่ว่าการตำบลซึ่งจำเลยจะต้องรับโทษแห่งหนึ่ง (รวม ๔ แห่งด้วยกัน)

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า เหตุที่จะเกิดการกระทำผิดซึ่งเนื่องมาจากเศรษฐกิจนั้น ก็คือ ความจน ความขาดแคลนในสิ่งที่ต้องการสำหรับความเป็นอยู่ การที่จะบำบัดให้หายจากความจนหรือความขาดแคลนนี้ไม่ใช่เป็นของง่าย มิฉะนั้นทุก ๆ คนจะเป็นเศรษฐีกันหมด แต่อย่างไรก็ตาม เราจะถือเอาความยุ่งยากนั้นขึ้นมาเป็นข้อตัดใจ มิให้ต้องขวนขวายบำรุงการเศรษฐกิจมิได้เลย เพราะความจำเป็นในเรื่องบริโภคและอุปโภคย่อมมีอยู่ทุกวัน

การบำรุงเผยแผ่ในทางเศรษฐกิจนั้น ก็จำต้องอาศัยชนหมู่มากและเอกชนเป็นรายบุคคล

สำหรับชนหมู่มากนั้นเกี่ยวแก่รัฐประศาสน์นโยบายของรัฐบาล ข้าพเจ้าจะไม่อาจเอื้อมไปพูดถึงว่า จะต้องทำอย่างไร เพราะข้าพเจ้าไม่ใช่ตั้งตัวเป็นศาสตราจารย์ผู้วิเศษ ข้าพเจ้ามาพูดฐานะเอกชน เพราะฉะนั้นจึงจะกล่าวแต่การบำรุงเศรษฐกิจของเอกชนซึ่งเป็นหน้าที่อันคนสามัญอาจปฏิบัติได้เท่านั้น

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า ความจนอันอาจเกิดขึ้นจากการที่บุคคลทำตนของตนเอง ก็คือความเกียจคร้าน ความไม่รู้เท่าถึงการ ทำให้ถูกคนอื่นเขาโกง ความเสเพลสุรุ่ยสุร่าย ความเสเพลสุร่ายาเมาจนติด ความไม่ชินต่อภูมิประเทศหรืออากาศ เหตุต่าง ๆ เหล่านี้จะลดน้อยลงไปก็ต้องอาศัยการศึกษาเป็นส่วนสำคัญ คือการรู้ของจริง ความจริง การอบรมนิสัยไม่ให้เสเพลสุรุ่ยสุร่าย แต่ไม่ใช่หัดให้เหนียวแน่นจนเกินไป คือควรหัดให้รู้จักใช้ในสิ่งที่ควร และไม่ฉะเพาะแต่ความจำเป็นของตน ต้องมีใจเผื่อแผ่เมตตากรุณาช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในทางที่ควรซึ่งไม่เรียกว่าสุรุ่ยสุร่าย มีจิตต์แข็งพอที่จะต้านทานต่อของมีนเมา, สิ่งที่ยั่ววน, ความชินต่อภูมิประเทศ หรืออากาศอันเป็นของจำเป็นอย่างยิ่งเพราะที่ดินซึ่งว่างเปล่าก็ดี หรือทรัพย์สินอันเลี้ยงประเทศสยามไว้ได้ก็ดี มิใช่ว่าจะมีขึ้นในพระนคร เข้า ไม้สัก แร่ดีบุก เหล่านี้มีขึ้นนอกเขตพระนครทั้งนั้น แต่เป็นที่น่าเสียใจที่ยังมีบุคคลมากมาย มิได้เหลียวแลต่อการทำมาหากิน อันเป็นลำเป็นสัน และขาดความเคยชินต่อภูมิประเทศของเราเสียฉะนี้บางคนนึกทะนงตนว่ามีทรัพย์สินจึงไม่นำพาต่อการทำมาหากินเช่นนั้นแต่ทรัพย์สินนั้นยอมเคลื่อนที่ศูนย์ไปได้ ถึงแม้ว่าบุคคลจะมีที่ดิน ซึ่งกฎหมายเรียกว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์โดยสภาพมีอาจเคลื่อนที่ได้ก็ดี แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดินอาจเปลี่ยนมือไปยังคนอื่นได้ ครั้นเมื่อทรัพย์สินหมดไปแล้วจะหันไปทำมาหากินนอกพระนครออกไปก็ย่อมจะไม่ได้ผลดี บางคนอาจแก้ตัวว่า เราอาจจ้างกรรมกรโดยตนเป็นนายงานแต่เมื่อนายงานไม่รู้จักงาน ลูกจ้างก็ยอมคิดหาทางบิดไม่ทำงานได้เต็มที่ ในที่สุดเมื่อหมดทรัพย์สินและไม่สามารถทำมาหากินตั้งเพื่อนร่วมชาติได้โดยไม่ชินต่อภูมิประเทศของตนแท้ ๆ ก็จะมีกรรมกรกระทำผิดขึ้น จริงอยู่ความผิดนี้อาจมิใช่การปล้น^๑ การฆ่าคนตายแต่อาจเป็นการยักยอก^๒ หรือฉ้อโกง^๓ อันเป็นการกระทำผิดของผู้ที่ตั้งตนว่าเป็นผู้ดีขึ้นก็ได้

๑ ปล้น คือการที่คนตั้งแต่สามคนด้วยกันขึ้นไปแลมี ศาสตราวุธแม้แต่คนเดียว ทำการลักทรัพย์ด้วยใช้กำลังทำร้ายผู้อื่น หรือขู่เชิญว่าจะทำร้ายเขา (ให้ดูกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๓๐๑ และ ๒๙๔)

๒ ยักยอก คือการเบียดบังเอาทรัพย์ ซึ่งผู้อื่นได้มอบหมายไว้ เป็นประโยชน์ส่วนตน ฯลฯ ให้ดูกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๓๑๔

๓ ฉ้อโกง คือการใช้อุบายหลอกลวงให้ผู้อื่นผู้ใดหลงทรัพย์ ฯลฯ (ให้ดูกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๓๐๔)

เมื่อยังอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเคยได้ยินว่ามีศาสตราจารย์คนหนึ่งได้คิดวางแผนการศึกษาใหม่เพื่อจะแก้ข้อความดังกล่าวแล้ว คือ

๑. ในชั้นต้นเด็กจะต้องเรียนอยู่โรงเรียนในนคร
๒. ต่อไปเด็กจะต้องไปอยู่นา
๓. ต่อไปเด็กจะต้องไปอยู่ป่า

ดังนั้นผลัดเปลี่ยนไปอย่างละ ๑ ภาค หรือ ๑ ปีก็ตาม เพื่อให้เด็กได้ชินต่อภูมิประเทศทั้งหลายและจัดให้นักเรียนทุกคนทำรายงานตนในที่ต่าง ๆ ซึ่งได้ไปอยู่เพื่อจะได้รู้จักความสังเกต

ท่านศาสตราจารย์นี้ ถึงแม้ข้าพเจ้ายังนึกชื่อไม่ออกก็เห็นว่าแผนของท่านดีจึงต้องขอกล่าวไว้และนำพิจารณา ถึงแม้จะยังไม่มีความเห็นแต่ผู้ปกครองนักเรียน ซึ่งถ้าเห็นว่าแผนเช่นนั้นดีมีโอกาที่จะปฏิบัติได้ คือในระหว่างวันหยุดแทนที่จะให้เด็กนอนอยู่กับบ้าน หรือไปตากอากาศในสถานที่หรู ๆ จะส่งเด็กไปให้รู้จักนเสียบ้าง ป่าเสียบ้าง ก็คงจะดีกว่าที่จะเพาะและอบรมเด็กให้เป็นคนเยอหยิ่งหัวสูง หัดไม่ให้รู้จักทำอะไร ซึ่งถ้าจะว่ากันตรง ๆ แล้ว การไม่รู้จักทำอะไรนั้นไม่จำเป็นต้องสอน เพราะเกือบพูดได้ว่าเป็นการง่ายยิ่งกว่ากินเข้าเสียบอก

ความคิดของศาสตราจารย์ผู้นั้นมีส่วนตรงกับความคิดของนักปราชญ์อื่น ๆ เหมือนกัน ดังเช่นท่านโรเบิร์ต ครีนอง เคอร์ซอลล์ ผู้ซึ่งเคยเป็นอธิบดีกรมอัยการในรัฐบาลแห่งรัฐอิลลินอยด์ สหพันธรัฐอเมริกา ได้กล่าวไว้ในปาฐะให้ชื่อว่า ไครมส์ อเคนสต์ คริมินัลส์ พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๐ และพระยาเมธาธิบดีผู้ซึ่งเคยเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการมาแล้ว ได้แปลเป็นภาษาไทยให้ชื่อว่า ปาฐะเรื่องประทุษร้ายต่อผู้ร้าย ในหน้า ๔๘ ท่านได้กล่าวไว้ดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาที่ดีแท้ ต้องให้เป็นไปในทางที่จะสอนคนให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองและผู้อื่นด้วย เบื้องต้นควรสอนให้รู้จักหน้าที่ ๆ จะรักชาติ และเพื่อให้มีความระในตัวเอง ก็จำเป็นต้องอบรมในทางที่จะไม่ให้อึดฝืนผู้อื่น การทำบาบหลังคน คือฟุ้งน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจก็ตี ด้วยอุบายเล่ห์กลก็ตี ด้วยการหยิบยืมหรือด้วยการขอกก็ตี เป็นของเลวทรามต่ำช้าที่สุด ควรสอนให้นักเรียนทุกคนรู้จักการช่างที่เป็นประโยชน์ ควรหัดมือให้ทำการได้ เหมือนอย่างหัดใจให้คิดเป็น ควรสอนให้รู้จักวัตถุที่เป็นของจริง ไม่ใช่ของเท็จ และให้รู้จักสภาพความเป็นอยู่แห่งชีวิตที่แท้ ไม่ใช่ชีวิตเทียม เมื่อดังนี้ความรู้สึกเป็นอิสระภาพจะพลันเกิดขึ้นแก่ใจ อันจะเป็นหลักอย่างมั่นคงของเกียรติยศ และของนิสยใจคอที่ดี ผู้ใดรู้สึกตัวว่าเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นจำเป็นต้องมีอารมย์อ้อมเอิบเกิดขึ้นในใจเป็นธรรมดา

รวมความก็คือ การศึกษาในของจริงมีไชของสมมต

๒. วิธีที่จะปฏิบัติเมื่อเกิดความผิดขึ้นแล้ว

เมื่อความผิดได้เกิดขึ้นจนศาลได้พิพากษาชี้ขาดแล้ว ผู้ร้ายก็ต้องได้รับอาญาตามที่กฎหมายได้

กำหนดไว้ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ต่อจากนั้นไปเป็นหน้าที่ของผู้ควบคุมดูแลนักโทษซึ่งเปรียบประดุจเป็นแพทย์ที่จะต้องรักษาโรคอันได้เกิดขึ้น เหตุฉะนั้นวิธีที่จะปฏิบัติต่อนักโทษหรือการลงอาชญาจึงเป็นการสำคัญ ในการที่จะตัดสินสัจฉานของนักโทษให้เป็นคนดี และในการนี้ก็จำต้องศึกษาให้ทราบถึงเหตุต่าง ๆ ที่นักโทษได้กระทำผิด นักปราชญ์ในยุโรปได้พยายามวางแผนของการลงอาชญา โดยแบ่งนักโทษออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่นนักโทษที่ฉุนเฉียวเลือดร้อน พวกนี้ต้องพยายามดัดแปลงโดยเอาธรรมะมาสั่งสอนให้จงความโทษะโมหะหรือนักโทษที่ทำผิดด้วยความขาดแคลนไม่มีที่ทำมาหากิน ก็ต้องพยายามสอนอบรมให้รักในอาชีพที่ชอบ และจัดตั้งทัศนคติ เหล่านี้เป็นตัวอย่างจะเอานักโทษทุก ๆ ประเภทไปสอนธรรมะแต่อย่างเดียว หรือเอานักโทษทุกประเภทไปหัดในทางกลกรรมแต่อย่างเดียวย่อมจะเป็นการไม่เหมาะต่อวัตถุประสงค์แห่งการลงอาชญา

ดังนั้นวิธีที่จะปฏิบัติเมื่อความผิดเกิดขึ้นแล้วจึงต้องอาศัยการศึกษาและวิชาครู ซึ่งผู้ควบคุมดูแลนักโทษควรต้องทราบ และถ้าจะพูดอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ต้องเป็นวิชาครูอันยิ่งกว่าที่จะใช้ในโรงเรียนสามัญ เพราะเป็นการสอนผู้ใหญ่ไม่ใช่สอนเด็ก

สรุปรวมความดังกล่าวแล้ว การป้องกันการกระทำผิดต่อกฎหมาย เมื่อก่อนความผิดได้เกิดขึ้นก็ดี หรือการลงอาชญาเมื่อความผิดได้เกิดขึ้นแล้วก็ดี ย่อมทำให้เกิดปัญหา และการที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ย่อมอาศัยการศึกษาอบรมเป็นสิ่งสำคัญ เหตุฉะนั้นกฎหมายจึงมีการศึกษาแกมอยู่ด้วย ซึ่งจะแยกจากกันให้เด็ดขาดไม่ได้

อนึ่งการวินิจฉัยเกี่ยวกับการลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย เป็นปัญหาที่ใหญ่โต ถ้าจะทราบให้ละเอียดต้องอ่านหนังสือหลายเล่ม และบางทีต้องแรมปี ปาฐะที่ข้าพเจ้าได้นำมาแสดงในวันนี้ คงเป็นส่วนหนึ่งของสารบาญแห่งปัญหาเรื่องนั้นเท่านั้น และมีใช่เป็นของที่ข้าพเจ้าพบขึ้นเอง ความจริงเป็นปัญหาที่ทุ่มเถียงกันมาช้านานแล้ว ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ซึ่งเสร็จจากการเรียนมาใหม่ ๆ ข้อความที่ข้าพเจ้าได้แสดงไปนี้ก็ได้อาศัยคำสั่งสอนที่ได้รับมา ถ้าหากปาฐะนี้จะเป็ประโยชน์แก่ท่านบ้างแล้วก็ควรต้องขอบพระคุณท่านนักปราชญ์ทั้งหลายที่ได้ใช้กำลังกายกำลังความคิดค้นคว้าหาเหตุผลในเรื่องนี้และนำออกเผยแผ่เพื่อมนุษยให้ถึงซึ่งสันติสุข

ข้าพเจ้าขอบพระคุณเพียงนี้ โดยขอบพระคุณเสด็จเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่ได้ประทานโอกาสให้ข้าพเจ้าได้มาแสดง และขอบขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้ให้เกียรติยศแก่ข้าพเจ้าในการที่ได้มาในวันนี้ และขอบขอบใจนายร้อยเอกสนธิ แสงรัศมีสัตว์ ปริญา เอ.ดี. ฝ่ายแพทย์สัตว์แห่งประเทศไทยฝรั่งเศส และเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์แห่งสมาคมแพทย์ระหว่างชาติ ที่ได้ช่วยอำนวยความสะดวกผู้กระทำผิดประกอบแสดงปาฐะครั้งนี้

คำอธิบาย
กฎหมายปกครอง

(พ.ศ. ๒๔๗๔ แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๑๓)

โดย
หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
(ปรีดี พนมยงค์)

สารบัญ

คำอธิบายกฎหมายปกครอง

ข้อความเบื้องต้น

	หน้า
ลักษณะ ๑ กฎหมายปกครองคืออะไร	๑๔๓
ลักษณะ ๒ เหตุสำคัญซึ่งกฎหมายปกครองแยกออกเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งกฎหมาย	๑๔๘
ลักษณะ ๓ ที่มาแห่งกฎหมายปกครองและชนิดต่าง ๆ แห่งหลักกฎหมายปกครอง	๑๕๐
ข้อ ๑ ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ	๑๕๑
ข้อ ๒ ความเสมอภาค (สมภาพ)	๑๕๔
ข้อ ๓ ความช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องหรือภาคีภาพ	๑๕๖

ภาค ๑

ระเบียบการปกครอง

ลักษณะ ๑ ข้อความทั่วไป	๑๖๐
หมวด ๑ ประเทศ แผ่นดิน รัฐ	๑๖๐
ส่วนที่ ๑ รัฐเดี่ยวและรัฐรวม	๑๖๑
ข้อ ๑ รัฐเดี่ยว	๑๖๑
ข้อ ๒ รัฐรวม	๑๖๑
ส่วนที่ ๒ รัฐเอกราชเต็มที่และไม่เอกราชเต็มที่	๑๖๒
ข้อ ๑ รัฐเอกราชเต็มที่	๑๖๒
ข้อ ๒ รัฐไม่เอกราชเต็มที่	๑๖๒
หมวด ๒ รัฐบาล	๑๖๓
ส่วนที่ ๑ รัฐบาลตามความหมายอย่างกว้าง	๑๖๓
ข้อ ๑ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง	๑๖๓
ข้อ ๒ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุด โดยผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้ จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ได้แต่งตั้งไว้	๑๖๔
ข้อ ๓ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้นโดยผู้แทนอัน จะเพิกถอนได้ตามความพอใจ	๑๖๔

ข้อ ๔ รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็ม
ที่ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุด

๑๖๔

ส่วนที่ ๒ รัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ

๑๖๔

๑- รัฐบาลราชาธิปไตย

๑๖๕

๒- รัฐบาลประชาธิปไตย

๑๖๕

ส่วนที่ ๓ รัฐบาลตามความประพฤตินทางเศรษฐกิจ

๑๖๖

จำพวกที่ ๑ ลิเบรลลิสม์

๑๖๖

จำนวนที่ ๒ โซเชลลิสม์

๑๖๗

จำนวนที่ ๓ ลัทธิผสมระหว่างลัทธิจำพวกที่ ๑ และที่ ๒

๑๖๗

หมวด ๓ ผลแห่งความต่างกันระหว่างรัฐและรัฐบาล

๑๖๘

หมวดเพิ่มเติม ระเบียบการปกครองโดยลัทธิคหกรรมในสมัยพุทธกาล

๑๖๘

ลักษณะ ๒ ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในรัฐ

๑๖๙

คำชี้แจงทั่วไป

๑๖๙

หมวด ๑ พระบรมราชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๑๗๐

ส่วนที่ ๑ สมบูรณาญาสิทธิราช

๑๗๐

ส่วนที่ ๒ ธรรมะของพระเจ้าแผ่นดิน

๑๗๒

ฟิไตโนต

๑๗๓

ประเภท ๑ คือทศพิธราชธรรม

๑๗๓

ประเภท ๒ ราชจรรยาวัตร

๑๗๓

ประเภท ๓ จักรวรรดิวัตร

๑๗๓

ส่วนที่ ๓ พระราชานุภาพตามคติของไทยในครั้งเดิม

๑๗๕

หมวด ๒ พระราชานุภาพของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)

และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)

๑๗๗

หมวด ๓ การสืบราชสันตติวงศ์

๑๗๘

ส่วนที่ ๑ พระราชสิทธิในการทรงสมมติแลทรงถอนพระรัชทายาท

๑๗๙

ส่วนที่ ๒ ลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์

๑๘๐

บทที่ ๑ กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชนัดดา

๑๘๑

บทที่ ๒ กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดา

แต่ทรงมีสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนี หรือพระโอรสของ

สมเด็จพระอนุชา

๑๘๒

- บทที่ ๓ กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดาทั้ง
ไว้สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระ
พระอนุชาต่างพระชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้ ๑๘๒
- บทที่ ๔ กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดาทั้ง
ไว้สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนีและไว้สมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาต่าง
พระชนนี แต่ทรงมีพระเจ้าพี่ยาเธอ หรือพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระโอรส
ของพระเจ้าพี่ยาเธอ หรือพระเจ้าน้องยาเธอ ๑๘๓
- บทที่ ๕ กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดา
พระอนุชาพร้อมพระชนนี พระเชษฐาและพระอนุชาต่างพระชนนี
พระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ แต่ทรงมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
และพระเจ้าบรมวงศ์เธอหรือพระโอรส ๑๘๓
- ส่วนที่ ๓ ผู้ที่ต้องยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์ ๑๘๔
- ส่วนที่ ๔ เวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ๑๘๔
- ส่วนเพิ่มเติม การแก้กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ ๑๘๔
- หมวด ๔ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ๑๘๕
- ส่วนที่ ๑ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์ ๑๘๕
- ส่วนที่ ๒ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์
ไม่ได้ประทับอยู่ในพระนคร ๑๘๖
- หมวด ๕ สภาการแผ่นดิน ๑๘๗
- ส่วนที่ ๑ สมัยโบราณจนถึงสมัยแก้ไขการปกครองในต้นรัชกาลที่ ๕ ๑๘๘
- ส่วนที่ ๒ สมัยจัดแก้ไขการปกครองในต้นรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๖ ๑๘๘
- บทที่ ๑ เสนาบดีสภา ๑๘๘
- ส่วนที่ ๒ รัฐมนตรีสภา ๑๘๘
- บทที่ ๓ พระราชบัญญัติปริวิเคาน์ซิล คือที่ปรึกษาในพระองค์ ๑๘๙
- ส่วนที่ ๓ สมัยรัชกาลที่ ๖ ๑๘๙
- ส่วนที่ ๔ สมัยรัชกาลปัจจุบัน ๑๘๙
- บทที่ ๑ อภิรัฐมนตรีสภา ๑๘๙
- ข้อ ๑ หน้าที่ของสภา ๑๘๙
- ข้อ ๒ สมาชิก ๑๘๙
- ข้อ ๓ ประธานที่ประชุม ๑๘๙

บทที่ ๒	เสนาบดีสภา	๑๙๓
	ข้อ ๑ หน้าที่ของเสนาบดีสภาในฐานะเป็นสภาการแผ่นดิน	๑๙๓
	ข้อ ๒ สมาชิก	๑๙๔
	ข้อ ๓ ประธานที่ประชุม	๑๙๔
บทที่ ๓	สภากรรมการองคมนตรี	๑๙๔
	ข้อ ๑ ว่าด้วยองคมนตรี	๑๙๕
	ข้อ ๒ ว่าด้วยกรรมการองคมนตรี	๑๙๖
	ข้อ ๓ สภากรรมการองคมนตรี	๑๙๗
ลักษณะ ๓	ระเบียบแห่งอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการ	๑๙๘
	ข้อความทั่วไป	๑๙๘
	ผลดี	๒๐๐
	ผลร้าย	๒๐๐
	ทางแก้	๒๐๑
หมวด ๑	รัฐบาลกลาง (มัธยภาค)	๒๐๑
	ส่วนที่ ๑ การแบ่งแยกประเภทอำนาจบริหารสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงแก้ไข การปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕	๒๐๒
	ส่วนที่ ๒ การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหาร ตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลง แก้ไขการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๖	๒๐๔
	ส่วนที่ ๓ การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารในรัชกาลที่ ๖	๒๐๖
บทที่ ๑	เทศบาลเมือง	๒๐๗
บทที่ ๒	คนที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่าง	๒๐๗
	ส่วนที่ ๔ การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารในรัชกาลปัจจุบัน	๒๐๘
บทที่ ๑	เทศบาลเมือง	๒๐๘
บทที่ ๒	คนที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่าง	๒๑๐
	ส่วนที่ ๕ ระเบียบการปกครองของกระทรวง และเทศบาลอิสระ	๒๑๐
	ข้อความทั่วไป	๒๑๐
หมวด ๒	การแบ่งแยกอำนาจบริหารของรัฐบาลออกเป็นส่วนต่าง ๆ ใน พระราชอาณาจักร (มัธยานุภาค)	๒๑๑
	ส่วนที่ ๑ ระเบียบการปกครองในหัวเมือง	๒๑๓
บทที่ ๑	ระเบียบการปกครองมณฑล	๒๑๔

ข้อ ๑	อำนาจบริหาร	๒๑๔
ข้อ ก.	เจ้าหน้าที่ทำการแทนรัฐบาลกลาง	๒๑๔
ข้อ ข.	เจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงทบวงการต่าง ๆ	๒๑๕
	กระทรวงมหาดไทย	๒๑๕
	กระทรวงธรรมการ	๒๑๕
	กระทรวงพระคลังฯ	๒๑๕
	กระทรวงเกษตรราธิการ	๒๑๕
	กระทรวงกลาโหม	๒๑๕
	กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม	๒๑๖
	กระทรวงยุติธรรม	๒๑๖
ข้อ ๒	อำนาจตุลาการ	๒๑๖

บทที่ ๒	ระเบียบการปกครองจังหวัด	๒๑๖
ข้อ ๑	อำนาจบริหาร	๒๑๖
ข้อ ก.	เจ้าหน้าที่ทำการแทนรัฐบาลกลาง	๒๑๖
ข้อ ข.	เจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงทบวงการต่าง ๆ	๒๑๗
ข้อ ๒	อำนาจตุลาการ	๒๑๗

บทที่ ๓	ระเบียบการปกครองอำเภอ	๒๑๗
	การตั้งอำเภอท้องที่	๒๑๗
	การตั้งกิ่งอำเภอ	๒๑๘
ข้อ ๑	อำนาจบริหาร	๒๑๘
ข้อ ก.	พนักงานปกครองอำเภอ	๒๑๘
	พนักงานปกครองกิ่งอำเภอ	๒๑๘
ข้อ ข.	หน้าที่และอำนาจของกรมการอำเภอ	๒๑๙
	ข้อความทั่วไป	๒๑๙
ข้อ ๒	อำนาจตุลาการ	๒๒๐

บทที่ ๔	ระเบียบการปกครองตำบล	๒๒๐
ข้อ ๑	พนักงานปกครองตำบล	๒๒๐
ข้อ ก.	กำนัน	๒๒๑
	๑. การแต่งตั้ง	๒๒๑

๒. การออกจากตำแหน่ง	๒๒๑
ข้อ ข. ผู้ทำการแทนกำนัน	๒๒๑
ข้อ ค. แพทย์ประจำตำบล	๒๒๑
๑. การแต่งตั้ง	๒๒๑
๒. การออกจากตำแหน่ง	๒๒๑
ข้อ ง. สารวัตร	๒๒๒
ข้อ จ. ราษฎรผู้ช่วยกำนันและเพาะการ	๒๒๒
ข้อ ๒. หน้าที่และอำนาจของเจ้าพนักงานปกครองตำบล	๒๒๒
ข้อ ๓. การประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบล	๒๒๒
บทที่ ๕. ระเบียบการปกครองหมู่บ้าน	๒๒๓
ข้อ ๑. พนักงานปกครองหมู่บ้าน	๒๒๓
ข้อ ก. ผู้ใหญ่บ้าน	๒๒๔
๑. การแต่งตั้ง	๒๒๔
ก) คุณสมบัติของผู้ที่มีสิทธิออกเสียง	๒๒๔
ข) คุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน	๒๒๔
ค) วิธีออกเสียงลงมติ	๒๒๕
๒. การออกจากตำแหน่ง	๒๒๕
ข้อ ข. ผู้ทำการแทนผู้ใหญ่บ้าน	๒๒๕
ข้อ ค. ราษฎรผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและเพาะการ	๒๒๕
ข้อ ๒. หน้าที่และอำนาจผู้ใหญ่บ้าน	๒๒๖
ส่วนที่ ๒. ระเบียบการปกครองในมณฑลกรุงเทพฯ	๒๒๖
บทที่ ๑๑. ระเบียบการปกครองมณฑล	๒๒๖
ข้อ ๑. อำนาจตุลาการหรือบริหาร	๒๒๖
ข้อ ๒. อำนาจศาลาการ	๒๒๖
บทที่ ๒. ระเบียบการปกครองจังหวัด	๒๒๖
บทที่ ๓. ระเบียบการปกครองอำเภอ	๒๒๗
บทที่ ๔. และบทที่ ๕. ระเบียบการปกครองตำบลและหมู่บ้าน	๒๒๘
หมวด ๓. การแบ่งแยกอำนาจบริหารบางอย่างออกจากรัฐบาลกลาง	
เพื่อให้ท้องถิ่นจัดทำเอง (มัธยมศึกษา)	๒๒๘

ส่วนที่ ๑ การปกครองโดยแบ่งแยกอำนาจบริหารบางอย่างออกจาก
รัฐบาลกลาง เพื่อให้ท้องถิ่นจัดทำเอง (มัธยวิภาค) โดยทั่วไป

๒๒๘

บทที่ ๑ ระเบียบการปกครองท้องถิ่น

๒๒๘

ข้อ ๑ ลำดับชั้น

๒๒๘

ข้อ ๒ การก่อให้เกิดการปกครองท้องถิ่น

๒๒๙

ข้อ ๓ พนักงาน

๒๒๙

ข้อ ๔ การดูแลควบคุม

๒๒๙

บทที่ ๒ กิจกรรมแห่งการปกครองในท้องถิ่น

๒๓๐

ข้อ ๑ ประเภทแห่งกิจการ

๒๓๐

ข้อ ๒ วิธีปฏิบัติกิจการ

๒๓๐

บทที่ ๓ การเงินแห่งการปกครองท้องถิ่น

๒๓๐

ข้อ ๑ รายได้

๒๓๐

ก. รายได้ธรรมดา

๒๓๐

ข. รายได้พิเศษ

๒๓๑

ข้อ ๒ รายจ่าย

๒๓๑

ก. รายจ่ายธรรมดา

๒๓๑

ข. รายจ่ายพิเศษ

๒๓๑

บทที่ ๔ คดีปกครองของท้องถิ่น

๒๓๒

ส่วนที่ ๒ การแบ่งแยกอำนาจตุลาการให้ท้องถิ่นจัดทำเองตามพระราช

บัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗

และแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. ๒๔๕๘

๒๓๒

บทที่ ๑ ระเบียบแห่งการปกครองสุขาภิบาล

๒๓๒

ข้อ ๑ ลำดับชั้น

๒๓๒

ก. สุขาภิบาลเมือง

๒๓๒

ข. สุขาภิบาลท้องที่

๒๓๒

ข้อ ๒ การก่อให้เกิดสุขาภิบาล

๒๓๒

ข้อ ๓ พนักงานสุขาภิบาล

๒๓๒

ก. สุขาภิบาลเมือง

๒๓๓

ข. สุขาภิบาลท้องที่

๒๓๓

ข้อ ๔ การดูแลควบคุม

๒๓๓

บทที่ ๒	กิจการแห่งสุขาภิบาล	๒๓๓
	ข้อ ๑ ประเภทแห่งกิจการ	๒๓๓
	ข้อ ๒ วิธีปฏิบัติกิจการ	๒๓๔
	การเงินแห่งสุขาภิบาล	๒๓๔
	ข้อ ๑ รายได้	๒๓๔
	ข้อ ๒ รายจ่าย	๒๓๔
	ข้อ ๓ การทำงานประมาณ	๒๓๔
บทที่ ๔	คดีปกครองสุขาภิบาล	๒๓๔
	หมวดที่ ๔ ระเบียบข้าราชการ	๒๓๔

ภาค ๒

การงานในทางปกครอง

ลักษณะ ๑	การกระทำในทางปกครอง	๒๓๖
	หมวด ๑ การกระทำสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป	๒๓๖
	ส่วนที่ ๑ คำสั่งบังคับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๒๓๗
บทที่ ๑	พระราชกฤษฎีกา	๒๓๗
บทที่ ๒	พระราชกำหนด	๒๓๗
บทที่ ๓	ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ	๒๓๘
	ส่วนที่ ๒ การกระทำของเสนาบดี	๒๓๘
บทที่ ๑	กฎเสนาบดี	๒๓๘
บทที่ ๒	ประกาศเสนาบดี	๒๓๙
บทที่ ๓	ข้อบังคับเสนาบดี	๒๓๙
	ส่วนที่ ๓ การกระทำของพนักงานอื่น ๆ	๒๓๙
	หมวด ๒ การกระทำสำหรับเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะราย	๒๔๐
	ส่วนที่ ๑ การกระทำฝ่ายเดียว	๒๔๐
บทที่ ๑	คำสั่ง	๒๔๐
บทที่ ๒	การอนุญาตให้กระทำการและการยกเว้นภาวะหรือหน้าที่	๒๔๑
บทที่ ๓	การก่อให้เกิด เปลี่ยนแปลง ระงับซึ่งสิทธิหรือหน้าที่หรือฐานะในกฎหมาย	๒๔๑
บทที่ ๔	การกระทำฝ่ายเดียวชนิดอื่น ๆ	๒๔๑

ส่วนที่ ๒ การกระทำหลายฝ่าย ๒๔๒

ส่วนที่ ๓ หลักทั่วไปในการที่จะอาศัยพิจารณาว่าการกระทำของฝ่าย
ปกครองจะใช้ได้หรือไม่? ๒๔๒

ลักษณะ ๒ ชะนิตต่าง ๆ แห่งการงานในทางปกครอง ๒๔๒

หมวดที่ ๑ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำโดยจำเป็นเพื่อการป้องกันและ
รักษาความสงบเรียบร้อย ๒๔๓

ส่วนที่ ๑ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร ๒๔๓

บทที่ ๑ การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางปกครอง ๒๔๔

ตอนที่ ๑ ข้อความทั่วไป ๒๔๔

ข้อ ๑ การกระทำเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย ๒๔๕

ข้อ ๒ หลักที่จะต้องระลึกในการใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อย ๒๔๖

ข้อ ๓ วิธีใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อย ๒๔๖

๑ วิธีสามัญ ๒๔๖

๒ วิธีวิสามัญ ๒๔๗

ก. การเรียกทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน ๒๔๗

กรณีซึ่งทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน ๒๔๗

ผู้มีอำนาจเรียก ๒๔๗

โอกาสที่เรียก ๒๔๘

วิธีเรียก ๒๔๘

การปฏิบัติของฝ่ายทหารที่ได้รับคำขอร้อง ๒๔๘

การรักษาผู้เจ็บ ๒๔๙

ทหารเลิกทำการ ๒๔๙

ข. การใช้กฎอัยการศึก ๒๔๙

ตอนที่ ๑ การป้องกันภัยอันตรายของราษฎรและรักษาความสงบเรียบร้อยในท้องถิ่น ๒๕๐

ตอนที่ ๒ การสาธารณสุข ๒๕๐

ตอนที่ ๓ การควบคุมการทำมาหากิน ๒๕๑

ตอนที่ ๔ การควบคุมการศึกษา ๒๕๑

ตอนที่ ๕ การควบคุมศาสนา ๒๕๒

ตอนที่ ๖ การควบคุมการสมาคม ๒๕๒

ตอนที่ ๗ การควบคุมการแสดงความเห็น ๒๕๒

	ตอนที่ ๘ การคุ้มครองศิลปกรรม	๒๕๒
	ตอนที่ ๙ การควบคุมคนต่างด้าว	๒๕๒
บทที่ ๒	การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดี	๒๕๒
	ส่วนที่ ๒ การป้องกันอาณัติ	๒๕๔
	ส่วนที่ ๓ การจัดการรักษารัฐสมบัติ	๒๕๕
บทที่ ๑	สาธารณสมบัติ	๒๕๕
	ตอนที่ ๑ ที่ดินรกร้างว่างเปล่า	๒๕๕
	ตอนที่ ๒ ทรัพย์สินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน	๒๕๕
	ตอนที่ ๓ ทรัพย์สินใช้ประโยชน์ของแผ่นดินโดยฉะเพาะ	๒๕๕
บทที่ ๒	สมบัติซึ่งรัฐได้มีเหมือนดังเอกชน	๒๕๕
บทที่ ๓	สมบัติของพระคลังข้างที่	๒๕๖
	หมวดที่ ๒ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความ เป็นอยู่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร	๒๕๖
	ส่วนที่ ๑ ในทางเศรษฐกิจ	๒๕๗
บทที่ ๑	ประดิษฐกรรม	๒๕๗
บทที่ ๒	ปรีวัตรกรรม	๒๕๗
บทที่ ๓	วิภาคกรรม	๒๕๘
บทที่ ๔	โภคกรรม	๒๕๘
	ส่วนที่ ๒ ในทางสมาคมกิจ	๒๕๘
บทที่ ๑	การสาธารณสุข	๒๕๘
บทที่ ๒	การช่วยเหลือคนอนาถาและไร้ความสามารถ	๒๕๘
บทที่ ๓	การพยากรณ์	๒๕๙
บทที่ ๔	การศึกษา	๒๕๙

ภาค ๓

การคลังของประเทศ

หมวด ๑	งบประมาณ	๒๖๐
	ส่วนที่ ๑ ข้อความทั่วไป	๒๖๐
	ส่วนที่ ๒ การเตรียมทำงบประมาณ	๒๖๐

หมวด ๒ รายได้

๒๖๐

ส่วนที่ ๑ รายได้ตามวิธีกติ

๒๖๑

บทที่ ๑ ภาษีอากร

๒๖๑

บทที่ ๒ ผลแห่งอุตสาหกรรมแลทรัพย์สินของรัฐ

๒๖๑

ส่วนที่ ๒ รายได้ตามวิธีพิเศษ

๒๖๑

บทที่ ๑ ชะนิตต่าง ๆ แห่งการกู้เงิน

๒๖๑

ตอนที่ ๑ การกู้เงินโดยทางตรง

๒๖๒

ตอนที่ ๒ การกู้เงินทางอ้อม

๒๖๒

บทที่ ๒ วิธีที่รัฐบาลกระทำเพื่อระงับหนี้และเพื่อลดหนี้

๒๖๒

หมวด ๓ รายจ่าย

๒๖๓

ส่วนที่ ๑ งบประมาณเงินเดือน

๒๖๓

ส่วนที่ ๒ งบประมาณค่าใช้จ่าย

๒๖๓

ส่วนที่ ๓ งบประมาณการจร

๒๖๔

ย่อคำอธิบายกฎหมายปกครอง ภาค ๔ ว่าด้วยคดีปกครอง

(โดยหลวงประดิษฐมนูธรรม)

๒๖๔

ภาค ๔

คดีปกครอง

๒๖๕

หมวด ๑ การฟ้องเจ้าหน้าที่ในทางปกครองต่อศาลยุติธรรม

๒๖๖

ส่วนที่ ๑ หลักนิยมในประเทศสยาม

๒๖๖

บทที่ ๑ การฟ้องทบวงการเมือง

๒๖๖

บทที่ ๒ การฟ้องเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดา

๒๖๖

ส่วนที่ ๒ ข้อยกเว้นที่ยอมให้ผู้ต้องเสียหายร้องต่อศาลยุติธรรมได้

๒๖๗

หมวด ๒ การอุทธรณ์คำสั่งหรือการกระทำของเจ้าหน้าที่ในทาง

ปกครองตามที่บทกฎหมายอนุญาตไว้

๒๖๘

หมวด ๓ การร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ในทางปกครอง

๒๖๙

หมวด ๔ การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒๖๙

พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา

๒๖๙

การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเท็จ

๒๗๒

ข้อความเบื้องต้น

ลักษณะ ๑

กฎหมายปกครอง คืออะไร

กฎหมายปกครองเป็นวิชาใหม่ที่จะเริ่มสอนที่โรงเรียนกฎหมาย วิเคราะห์ศัพท์แห่งกฎหมายปกครอง ยังเป็นการยากที่จะให้ถูกต้องแน่แท้ได้ แต่อย่างไรก็ตามของวิชานี้ประกอบขึ้นด้วยศัพท์สองคำ คือกฎหมายและปกครอง เพราะฉะนั้นก่อนอื่น ควรทราบถึงความหมายแห่งคำทั้งสองนี้พวกเป็นเค้าไว้เสียในเบื้องต้นก่อน

คำว่า “กฎหมาย” มีทางที่วิเคราะห์ศัพท์ได้ ๒ สถาน

สถานที่ ๑ ตามความหมายอย่างแคบ คำว่ากฎหมาย หมายถึงคำสั่งคำบังคับของผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน (ซึ่งสุดแต่ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินหรือประเพณีการปกครองแผ่นดินจะได้อำนาจไว้ เช่นในประเทศสยาม คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว)

สถานที่ ๒ ตามความหมายอย่างกว้าง คำว่ากฎหมาย หมายความว่าหลักที่บุคคลจำต้องประพฤติตาม ถ้าไม่ประพฤติตามก็อาจจะต้องถูกบังคับให้ประพฤติตามหรืออาจจะต้องมีโทษ ซึ่งอาจเป็นโทษในทางอาญา ในทางแพ่ง ในทางปกครอง เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นกฎหมายอาจเป็นคำสั่งคำบังคับซึ่งผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินได้บัญญัติไว้ก็ได้ หรือผู้มีอำนาจในการออกคำสั่งบังคับได้บัญญัติไว้ก็ได้ เช่นกฎเสนาบดี ข้อบังคับเจ้าพนักงานและรวมทั้งหลักแห่งความประพฤติอื่น ๆ ซึ่งมีได้ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อใครไม่ประพฤติตามอาจมีผลดังกล่าวแล้วเช่นจารีตประเพณี หลักกฎหมายทั่วไป

วิเคราะห์ดังสถานที่ ๑ ประมวลกฎหมายแพ่งฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ดำเนินการตาม คือจะต้องเป็นกฎหมายที่ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นไว้ แต่ประมวลแพ่งฉบับนั้นมิได้ใช้ เพราะมีฉบับใหม่ออกแทน และตามฉบับใหม่มิได้วิเคราะห์ศัพท์ไว้โดยตรง แต่ความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๔ ดูเหมือนกฎหมายจะมีความหมายอย่างกว้าง ซึ่งต่างกับคำว่า บทกฎหมาย (กฎหมายซึ่งเราศึกษาถึงนี้จะต้องมีความหมายอย่างกว้าง เพราะบทกฎหมายที่ขีดเขียนไว้นั้นไม่เพียงพอ คือจะต้องอาศัยจารีตประเพณีกฎหมายเทียบเคียง หลักกฎหมายทั่วไป)

คำว่า “ปกครอง” คำนี้มีผู้เข้าใจกันต่าง ๆ บางครั้งคำว่า ปกครอง มีความหมายเฉพาะ กิจการของกระทรวงมหาดไทย บางครั้งมีความหมายกว้าง^๒ รวมอำนาจสูงสุดทั้งหลายของประเทศเข้าไว้ในคำนี้ด้วย

ปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ^๓ วิเคราะห์ศัพท์ไว้เป็นกลาง ๆ ว่า คຸ້ມครอง รักษา ดูแล ควบคุม

การคຸ້ມครอง รักษา ดูแล ควบคุมนี้ อาจเป็นไปได้ในระหว่างเอกชนด้วยกัน หรือในระหว่างบุคคลในครอบครัว เช่น การที่บิดามารดาปกครองบุตร สามีปกครองภรรยา การพิทักษ์หรือการอนุบาลคนไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถการปกครองเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายแพ่ง ซึ่งนอกขอบแห่งกฎหมายที่เราจะศึกษาถึง

แต่มนุษย์หลาย ๆ คนที่รวบรวมกันอยู่เป็นประเทศก็จำเป็นต้องมีการคຸ້ມครอง รักษา ดูแล ควบคุม วิชาที่เราจะศึกษาถึงนี้จะตัดทอนเอาเฉพาะการปกครองมนุษย์ที่รวบรวมกันอยู่เป็นประเทศเท่านั้น และนับว่าเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งอำนาจสูงสุดในประเทศ

อำนาจสูงสุดในประเทศนั้นอาจแยกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. อำนาจในการบัญญัติกฎหมาย หรืออำนาจนิติบัญญัติ

(Pouvoir Legislatif)

๒. อำนาจในการปฏิบัติตามกฎหมาย หรืออำนาจบริหาร หรืออำนาจตุลาการ

(Pouvoir exécutif)

๓. อำนาจในการวินิจฉัยกฎหมาย หรืออำนาจตุลาการ

(Pouvoir Judiciaire)

กล่าวคือมนุษย์ที่จะรวบรวมกันอยู่ได้เป็นประเทศย่อมจะต้องมีกฎหมายเพื่อบังคับควบคุมประพฤติ จะต้องผู้มีอำนาจในการบัญญัติกฎหมายนั้น จะต้องมียอำนาจในการที่จะปฏิบัติหรือรักษาดูแลให้บุคคลกระทำตามกฎหมายแล้วถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นในกฎหมาย หรือในการปฏิบัติก็จะต้องมีการวินิจฉัยปัญหานั้นให้ลุล่วงไปได้

อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจตุลาการนั้น ตามลัทธิกฎหมายฝรั่งเศสย่อมแยกออกจากอำนาจบริหารหรือตุลาการ เพราะถ้าจะให้รวมกันอยู่แล้ว ในการปกครองอาจจะนำมาซึ่งความไม่ยุติธรรมได้

๑. ความหมายเช่นนี้ทำให้บางท่านคิดไปว่ากฎหมายปกครอง หมายถึงกฎหมายว่าด้วยการตำรวจ เช่น การให้ส่วนจับกุมการทะเบียน ฯลฯ

๒. ความหมายกว้างเช่นนี้ทำให้บางท่านคิดไปว่า กฎหมายปกครองหมายถึงกฎหมายว่าด้วยธรรมเนียมปกครองแผ่นดิน

๓. ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๗ ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๙๓ ให้ใช้ตาม ก็แปลความไว้เช่นเดียวกันนี้ด้วยเหมือนกัน”

การปกครองที่จะศึกษาถึงนี้จึงเข้าอยู่ในสาขาอำนาจบริหาร ใครเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจนี้ และอำนาจนี้ใช้กันอย่างไร เกี่ยวข้องกับเอกชนที่รวมกันอยู่ในประเทศนั้นอย่างไร เหล่านี้ย่อมเป็นวัตถุที่ประสงค์แห่งกฎหมายปกครอง

เหตุฉะนั้นกฎหมายปกครองจึงอาจมีความหมาย^๑ โดยสังเขปว่า “หลักและข้อบังคับซึ่งว่าด้วยระเบียบและวิธีดำเนินการของราชการฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการและว่าด้วยความเกี่ยวข้อง ซึ่งเอกชนจะพึงมีแก่ราชการ”

อนึ่งมีข้อที่จะต้องสังเกตว่า กฎหมายปกครองนี้ต่างกับกฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน^๒ กล่าวคือกฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเป็นกฎหมายที่บัญญัติถึงระเบียบแห่งอำนาจสูงสุดในแผ่นดินทั้งหลาย และวิธีดำเนินการทั่วไปแห่งอำนาจเหล่านี้ หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า กฎหมายธรรมนูญการปกครองวางหลักทั่วไปแห่งอำนาจสูงสุดในประเทศ และกฎหมายปกครองจำแนกระเบียบแห่งอำนาจบริหาร หรืออำนาจตุลาการให้พิสดารออกไป และว่าด้วยการใช้อำนาจนี้, แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายทั้งสองนี้ก็เป็นสาขาอันแยกมาจากกฎหมายมหาชนด้วยกันเหตุฉะนั้นในบางเรื่องจึงแยกออกจากกันให้เด็ดขาดไม่ได้ (การแยกกฎหมายออกเป็นแผนกต่าง ๆ ให้ดูคำสอนในลักษณะธรรมศาสตร์)

๑. ดูวิเคราะห์ศัพท์คำกฎหมายปกครอง โดยดอกเตอร์แอล ดูปลาตร์ ในหนังสือนิติสาส์นปีที่ ๑ เล่ม ๑ หน้า ๔๔

๒. Droit constitutionnel

หมายเหตุ: - เพื่อความสะดวกในการค้นห้ พล.ต.ต.พัฒนา นิลพัฒนานนท์ จึงได้นำข้อความในหนังสือนิติสาส์น ปีที่ ๑ เล่ม หน้า ๔๔ ที่อ้างถึง ซึ่งมีความว่าด้วยกฎหมายปกครองมาลงไว้ด้วยแล้ว ดังนี้: -

กฎหมายปกครองเป็นสาขาอันสำคัญแยกมาจากกฎหมายมหาชน กฎหมายมหาชนนั้นต่างกับกฎหมายเอกชน และการจัดแบ่งกฎหมายเช่นนี้ ซึ่งยังใช้อยู่ในสมัยปัจจุบัน มีกำหนดมาแต่ในสมัยโบราณ ด้วยเหตุที่ได้ปรากฏแล้วในกฎหมายโรมัน

กฎหมายมหาชนนั้น อาจให้บทวิเคราะห์ศัพท์ได้ดังนี้ คือ เป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายซึ่งบังคับนิติสัมพันธ์อันเกิดขึ้น เนื่องจากหน้าที่ประเทศแสดงตัวเป็นผู้บังคับปกครองในพระราชอาณาจักร โดยรักษาความสงบเรียบร้อย ระเบียบการเก็บภาษีอากร และการที่ประเทศแสดงตัวนอกพระราชอาณาจักร เป็นผู้ทำการเกี่ยวกับประเทศอื่น ๆ

กฎหมายมหาชนย่อมมีสาขากฎหมายปกครองนี้เป็นส่วนประกอบอย่างสำคัญ กล่าวโดยเฉพาะสำหรับประเทศซึ่งอยู่ในคอนติเนนต์^๑ ยุโรป มีประเทศฝรั่งเศสเป็นอาทิ ซึ่งเป็นประเทศที่กฎหมายปกครองได้มีความเจริญมาก ข้าพเจ้าจะได้แสดงเหตุผลให้เห็นในตอนต่อไป แต่เป็นการตรงกันข้าม ในประเทศซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพวกอองโกลซีกข์ของมีอาทิ คือ ประเทศอังกฤษดูเหมือนว่ากฎหมายปกครองยังไม่ได้มีผู้ใดได้เขียนคำอธิบายรวบรวมเป็นวิชาหนึ่ง และซึ่งแสดงหลักทั่วไปของการปกครอง ท่านฮอลล์แลนดได้กล่าวไว้ในตำราธรรมศาสตร์ อธิบายถึงวัตถุแห่งกฎหมายปกครอง แต่ท่านเชลมอนด์มิได้กล่าวถึงเสีย

๑. Institute de Justinien I.I. & 4.

๒. ที่เรียกว่า คอนติเนนต์ยุโรป คือทวีปยุโรป ยกเว้นเกาะอังกฤษ

เลย ข้อที่ควรสังเกต คือ กฎหมายปกครองยังมีได้สอนในเนติบัณฑิตยสภาอังกฤษ

ถึงกระนั้นก็ดี ในทุกประเทศ เราอาจแต่งคำอธิบายกฎหมายปกครองได้ และจัดให้มีการสอนอันจะทำประโยชน์ให้โดยปราศจากค่าคัดค้านเลย ไม่ว่าในประเทศใด ย่อมมีการปกครอง ซึ่งในสมัยนี้ปรากฏว่าเป็นการสำคัญ และปรากฏโดยวิธีต่าง ๆ เราจะทราบวิธีดำเนินการของแผ่นดินในสมัยนี้ได้อย่างไร ถ้าเราไม่ทราบส่วนประกอบให้ครบเสียก่อนแล้ว

ไม่ว่าในประเทศใด เราอาจวิเคราะห์ศัพท์กฎหมายปกครองได้ดังนี้ คือ หลักและข้อบังคับ ซึ่งว่าด้วยระเบียบและวิธีดำเนินการของราชการฝ่ายตุลาการ และว่าด้วยความเกี่ยวข้องซึ่งเอกชนจะพึงมีแก่ราชการ

ในประเทศสยาม สมุดหรือตำราสอนวิชากฎหมายปกครอง จะอธิบายให้เราทราบถึงการแบ่งหน้าที่ในการปกครอง ในระหว่างกระทรวงทบวงการ และในการแบ่งพื้นประเทศเป็นเขตสำหรับปกครอง ระเบียบการและอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายการปกครองในเขตเหล่านั้น เราจะได้ทราบหน้าที่อันสำคัญของแผ่นดิน และแผนนราชการต่าง ๆ ซึ่งจะต้องกระทำหน้าที่นั้น อนึ่งรัฐบาลจำต้องรักษาวินัย จัดปรองดองประโยชน์ของรัฐบาลกับประโยชน์ของเอกชน และในการที่จะกระทำให้บรรลุถึงผลเช่นนี้ รัฐบาลจำต้องจำกัดเสรีภาพแห่งบุคคลเสียบ้าง เป็นต้นว่าวางข้อบังคับเกี่ยวกับด้วยเสรีภาพในการเขียนหนังสือ เสรีภาพในการสมาคม เสรีภาพแห่งการทำงาน โดยตั้งตนเป็นผู้ทำการเด็ดขาดแต่ผู้เดียว สำหรับกิจการบางอย่าง รัฐบาลเป็นผู้จัดการทมิฬของตน และในฐานะนี้ย่อมมีคุณสมบัติเป็นผู้นั่ง แต่รัฐบาลได้ตั้งทบวงการปกครองไว้เพื่อเป็นธุระในกิจการนี้

อุทาหรณ์อีกเรื่องหนึ่ง คือ รัฐบาลเป็นเจ้าของบ่อแร่, ป่าไม้ รัฐบาลจะจัดการทำประโยชน์เสียเองก็ได้ แต่รัฐบาลนิยมให้ประทานบัตร หรืออนุญาตแก่เอกชนไปจัดการ มีบทกฎหมายกำหนดดวงเกณฑ์อันเอกชนผู้ขอประทานบัตร หรือผู้รับอนุญาตจะพึงต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง นี้ก็เรียกว่าเป็นกฎหมายปกครองด้วยเหมือนกัน

ข้าพเจ้าได้ยกแต่อุทาหรณ์ขึ้นกล่าวเท่านั้น แต่บทวิเคราะห์ศัพท์ของสาขากฎหมายนี้ซึ่งข้าพเจ้าได้ให้ไว้แล้วก่อนแสดงให้เห็นว่า กฎหมายปกครองเป็นสิ่งซึ่งอาจเข้าใจกันได้

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กฎหมายปกครองได้มีความเจริญมากในประเทศฝรั่งเศส เหตุผลอันสำคัญในข้อนี้ เราจะต้องค้นหาตามวิธีดังที่เราใช้ในประเทศฝรั่งเศส ในการที่จะเข้าใจหลักซึ่งเรียกว่า หลักการแบ่งอำนาจ หรืออำนาจวิภาค ในประเทศฝรั่งเศสอำนาจปกครองแผ่นดินแยกออกเป็น ๓ ชนิด

๑. อำนาจนิติบัญญัติ คืออำนาจที่จะออกกฎหมาย
๒. อำนาจตุลาการหรือบริหาร คืออำนาจที่จะปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎหมาย
๓. อำนาจตุลาการ คืออำนาจที่จะตัดสินว่าผู้ต้องห่าจะปฏิบัติการตามกฎหมายหรือไม่

เพื่อจะรวบรัดเรื่องซึ่งเราศึกษาอยู่นี้ ขอแจ้งว่าในประเทศฝรั่งเศส เขาได้ประสงค์จะแยกอำนาจตุลาการกับอำนาจตุลาการ ให้ขาดจากกันทีเดียว และไม่ยอมให้ศาลยุติธรรมชี้ขาดว่ากิจการที่พนักงานฝ่ายตุลาการทำลงนั้นถูกหรือผิด

เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเข้าทำสัญญาในกิจการเพื่อสาธารณประโยชน์ (เช่นตัดถนนสร้างสะพานฯ) หรือสิ่งเหมาะให้ใช้ของที่ต้องการ เหล่านี้ ฝ่ายตุลาการมีอาจถูกฟ้องต่อศาลยุติธรรมในเรื่องหน้าที่อันเกิดมีแก่ตนจากสัญญานั้น ๆ เพื่อจะวินิจฉัยคดีเหล่านี้จึงได้มีศาลปกครองขึ้น ประกอบด้วยผู้พิพากษาซึ่งไม่เป็นตุลาการในศาลยุติธรรม แต่เป็นตุลาการของฝ่ายปกครอง ดังนี้จึงเป็นฝ่ายปกครอง มิใช่ฝ่ายตุลาการ ที่จะวินิจฉัยการอันฝ่ายปกครองกระทำไปและถ้าผู้พิพากษาของศาลปกครองบังคับให้ฝ่ายปกครองกระทำการใด ๆ แล้ว ก็เท่ากับฝ่ายปกครองได้รับคำสั่งจากตนเอง และมีโทษแก่ฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม

อนึ่ง กฎหมายปกครองอนุญาตให้บุคคลผู้มีส่วนได้เสียร้องขอให้เพิกถอนคำสั่งบางอย่างของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้ คำสั่งเพิกถอนนี้มีแต่ศาลปกครองเท่านั้นที่จะทำได้ ศาลยุติธรรมไม่มีอำนาจจะสั่งได้เลย^{๑)}

อาศัยคำชี้แจงโดยย่อที่กล่าวมาแล้ว ผลจึงมีว่า กฎหมายปกครองมีเขตกว้างอยู่ เพราะว่าด้วยการปกครองรวมอยู่ด้วย คือประกอบด้วยปัญหาว่าด้วยธรรมนูญศาลปกครอง (สภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน และศาลปกครอง) กับทั้งการศึกษาเรื่องอำนาจ และวิธีพิจารณาของศาลปกครองและการศึกษาบทกฎหมายพิเศษสำหรับบังคับกรณีศาลปกครองจะต้องพิจารณา

การที่ในประเทศไทยไม่มีศาลปกครอง ทำให้ส่วนประกอบของกฎหมายปกครองน้อยลง แต่กระนั้นก็ยังมีลักษณะสำคัญเหลืออยู่ คือการศึกษาระเบียบการและวิธีดำเนินการของราชการแผ่นดินและความเกี่ยวพัน (โดยไม่มีการพิพาท) ระหว่างข้าราชการกับเอกชนเราได้กล่าวไว้แล้วในบทวิเคราะห์ศัพท์ ส่วนที่เหลือยังมีวงเขตกว้างพออยู่แล้ว

เมื่อได้วิเคราะห์ถึงกฎหมายปกครองโดยวิธีนี้แล้ว ใครจะเป็นผู้ที่คัดค้านประโยชน์ของกฎหมายปกครองได้อย่างจริงจัง

สำหรับผู้พิพากษา, ทนายความ, ผู้ทำพาณิชย์การและอุตสาหกรรมในอนาคต, และผู้ที่ประสงค์จะรับราชการในทางฝ่ายการปกครอง ย่อมเป็นการจำเป็นที่จะรู้จักการปกครองทั่วไปต้องทราบถึงอำนาจและวงเขตของอำนาจแห่งเจ้าหน้าที่การปกครอง ซึ่งเราจะต้องมีการเกี่ยวข้องอยู่ด้วยทุกวัน ในทุกประเทศ และรวมทั้งประเทศไทยด้วย

การปกครองได้ขยายและเจริญขึ้นในประเทศไทย เมื่อ ๒๐ ปีมาแล้วนี้ ได้เพิ่มแผนกราชการขึ้นอีกมาก และได้ขยายทบวงการสาขาที่มีอยู่แล้ว ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า ความเจริญในทางการปกครองของประเทศไทยในปัจจุบันสมัย เป็นสิ่งที่เพียงพอเพื่อจัดให้มีวิชากฎหมายปกครองที่แสดงหลักการปกครอง ซึ่งใช้อยู่ในประเทศไทย

ดอกเตอร์ แอล. คูปลาด์

ผู้อำนวยการแผนกวิชาแห่งสถานศึกษา

(คัดจากนิตินาสัน แผนกสามัญ ปีที่ ๑ เล่ม ๑ แต่หน้า ๔๒ ถึงหน้า ๔๕)

---

๑ ในประเทศไทยพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. ๒๔๖๑ กล่าวถึงกรณีที่จะเพิกถอนคำสั่งของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้ (มาตรา ๒๔) ซึ่งผู้จัดการหรือครูใหญ่อาจร้องขอต่อศาลยุติธรรม ให้เพิกถอนคำสั่งของเสนานิติให้ปิดโรงเรียน

หมายเหตุ: - พ.ร.บ. โรงเรียนราษฎร ฉบับปี ๒๔๖๑ เวลานี้ยกเลิกแล้ว

ลักษณะ ๒

เหตุสำคัญซึ่งกฎหมายปกครองแยกออกเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งกฎหมาย

การแยกกฎหมายปกครองออกเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งกฎหมายนั้นหาได้นิยมทั่วไปในทุกประเทศไม่ ทั้งนี้ก็เพราะนัยแห่งกฎหมายปกครองแตกต่างกันในระหว่างลัทธิกฎหมายของฝูงชนต่าง ๆ เราอาจแยกลัทธิกฎหมายที่สำคัญ ๆ ออกได้เป็น ๔ จำพวก

๑. ลัทธิกฎหมายฝรั่งเศส
๒. ลัทธิกฎหมายเยอรมัน
๓. ลัทธิกฎหมายแองโกลแซกซอน
๔. ลัทธิกฎหมายญี่ปุ่น

(๑) ลัทธิกฎหมายฝรั่งเศส

ลัทธินี้ประสงค์แยกอำนาจปกครองแลอำนาจตุลาการให้เด็ดขาด จึงถือหลักสำคัญอยู่ว่า

- ก. ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง กฎหมายธรรมดาจะใช้ไม่ได้กล่าวคือกฎหมายที่จะใช้จะต้องเป็นกฎหมายพิเศษ เพราะในทางปกครองมีหลักเกณฑ์พิเศษที่แตกต่างออกไปจากกฎหมายธรรมดา
- ข. ศาลยุติธรรมไม่มีอำนาจวินิจฉัยคดีที่เกี่ยวกับการปกครอง กล่าวคือคดีเช่นนี้จะต้องวินิจฉัยตามทางการปกครอง เพื่อรักษาความอิสระภาพแห่งอำนาจปกครอง (ให้ดูคำอธิบายกฎหมายฝรั่งเศสซึ่งดอกเตอร์ แอล. ดูปลาตร์ จะสอน)

(๒) ลัทธิกฎหมายเยอรมัน

ความเจริญแห่งกฎหมายปกครองในประเทศเยอรมนี เนื่องมาจากลัทธินิติรัฐ (Rechtsstaat) กล่าวคือ รัฐไม่ใช่จะทำหน้าที่ตำรวจบังคับบัญชาเราฝ่ายเดียวเท่านั้นรัฐจำต้องปฏิบัติตามกฎหมายทั้งหลาย จึงมีหลักเกณฑ์ที่รัฐจะต้องปฏิบัติตาม และหลักเหล่านี้จึงเกิดเป็นกฎหมายปกครอง และจัดเป็นสาขาในกฎหมายมหาชน

(๓) ลัทธิกฎหมายแองโกลแซกซอน

ท่านไดซี^๑ กล่าวว่า ลัทธิกฎหมายปกครองไม่มีในประเทศอังกฤษ แต่ท่านกู๊ดเนาว์^๒ แห่งมหาวิทยาลัย โกลัมเบียในนครนิวยอร์กกล่าวไว้ในหนังสือกฎหมายปกครองเทียบเคียงว่า ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าหลักกฎหมายปกครองจะไม่มีเสียทีเดียว แต่เนื่องด้วยผู้เขียนตำรากฎหมายมิได้แยกไว้

แม้กระนั้นก็ดี ในประเทศอังกฤษก็ไม่มีศาลปกครองเหมือนดังลัทธิฝรั่งเศสเพื่อวินิจฉัยคดีที่เกี่ยวข้องในทางปกครอง

๑. Dicey: The Law of the Constitution 3rd. ed., 304-306

(๔) ลัทธิกฎหมายญี่ปุ่น

ตามคำอธิบายหลักกฎหมายปกครองญี่ปุ่นโดยศาสตราจารย์โอตา กฎหมายปกครองญี่ปุ่นดำเนินไปตามลัทธิเยอรมัน

ตามนัยแห่งลัทธิต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ความต่างกันอันสำคัญก็อยู่ที่การแบ่งแยกอำนาจ การจำกัดอำนาจปกครอง การวินิจฉัยคดีในทางปกครอง ส่วนหลักเกณฑ์พิเศษในทางปกครอง เช่นระเบียบการปกครองความเกี่ยวข้องระหว่างอำนาจปกครองกับเอกชนก็ย่อมมีด้วยกันในทุกประเทศ แม้แต่ในประเทศสยามก็เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ เราจะเห็นได้จากการศึกษาต่อไปว่ามีบทกฎหมายหลายฉบับที่วางระเบียบอำนาจการปกครอง เช่นในเรื่องการตั้งกระทรวงทบวงการต่าง ๆ และมีบทกฎหมายที่ใช้บังคับถึงการกระทำของฝ่ายปกครอง จะเป็นในทางตำรวจเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย หรือในทางการกระทำอันเกี่ยวแก่การส่งเคราะห์พลเมือง หรือบำรุงในทางเศรษฐกิจก็ตาม และนอกจากนั้นยังมีบทกฎหมายอันเกี่ยวข้องกับคดีปกครอง เช่นการอุทธรณ์คำสั่ง ของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองกฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่ใช่กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือกฎหมายเอกชนอื่นจึงจำต้องจัดเป็นอีกสาขาหนึ่ง และที่ได้นำมาสอน ณ โรงเรียนกฎหมายตามหลักสูตรใหม่ของสภานิติศึกษา

“... in England and in countries which, like the United States, derive their civilization from English sources, the system of administrative law and the very principles on which rests are unknown.”

๒. Frank J. Goodnow: Comparative Administrative Law, page 6-7

“... The general failure in England and the United States to recognize an administrative law is really due, not to the non-existence in these countries of this branch of the law but rather to the wellknown failure of English law writers to classify the law.”

ลักษณะ ๓

ที่มาแห่งกฎหมายปกครองและชนิดต่าง ๆ แห่งหลักกฎหมายปกครอง

กฎหมายปกครองก็เนื่องมาจากเหตุที่ทุกประเทศย่อมมีการปกครอง จึงต้องมีกฎหมายแผนกนี้

กฎหมายปกครองนั้นอาจจะเป็นบทบัญญัติที่ขีดเขียนไว้ เป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ได้ขีดเขียนไว้ เป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ เช่นจารีตประเพณี หลักกฎหมายทั่วไป

สำหรับบทกฎหมายที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นมีอยู่มากมาย และเราคงจะมีโอกาสศึกษาถึงในภาคต่อ ๆ ไป

ส่วนจารีตประเพณีก็คงจะได้กล่าวถึงบ้าง แต่ก็เป็นการยากที่จะระบุไว้ให้ครบถ้วน เพราะไม่ใช่เป็นสิ่งที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

หลักกฎหมายทั่วไป คือหลักที่มนุษย์รวบรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะหรือประเทศจะต้องประพุดติดต่อกัน แต่ปัญหาที่ว่ามนุษย์จะต้องประพุดติดต่อกันอย่างไร จึงจะรวมกันอยู่ได้เป็นปกติสุขนั้นก็ต้องอาศัยวิทยาศาสตร์ ซึ่งว่าด้วยความสัมพันธ์^๑ ของฝูงชนที่รวบรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ เป็นเครื่องช่วยในการวินิจฉัย วิทยาศาสตร์จำพวกนี้มีสาขาต่าง ๆ เช่น สมาคมวิทยา^๒ เศรษฐวิทยา^๓ ศิลธรรม^๔ ศาสนา^๕ รัฐประศาสน์^๖ กฎหมาย^๗ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น วิชาเหล่านี้ย่อมจำเป็นสำหรับวิชาปกครอง เหมือนดังที่จำเป็นในการศึกษากฎหมายโดยทั่ว ๆ ไป

ในบรรดาหลักกฎหมายทั่วไปซึ่งแอบแฝงอยู่ในวิชาต่าง ๆ ยังมีหลักกฎหมายทั่วไปประเภทหนึ่งซึ่งอาจจะยกขึ้นกล่าวในเบื้องต้นนี้ อันอาจจะเป็นประโยชน์ในการศึกษากฎหมายปกครอง คือสิทธิของมนุษย์ชน

มนุษย์ซึ่งเกิดมามีสิทธิและหน้าที่ในอันที่จะดำรงชีวิต และรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมชาติแห่งการเป็นมนุษย์นั่นเอง และซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. Sciences sociales
๒. Sociologie
๓. Economie politique
๔. Morale
๕. Religion
๖. Politique
๗. Droit

๑. ความเป็นอิสระ หรือเสรีภาพ (Liberté)
๒. ความเสมอภาค หรือสมภาพ (Egalité)
๓. ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันพี่น้อง หรือภราดรภาพ (Fraternité)

แต่จะต้องทราบเสียในที่นี้ว่า สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เด็ดขาดเพราะย่อมมีขึ้นจากสภาพธรรมดา เหตุฉะนั้นอาจจะถูกจำกัดโดยบทกฎหมาย หรือโดยจารีตประเพณีตามกาลเทศะ ซึ่งอาจเป็นว่าในสมัยหนึ่งมีข้อจำกัดอย่างหนึ่งในอีกสมัยหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่ง หรือผันแปรไปตามประเทศต่าง ๆ จะให้เหมือนกันทั้งหมดไม่ได้ สุดแต่ความต้องการของประเทศนั้นและในสมัยนั้นอย่างไร

ข้อ ๑

ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ (Liberté)

หมายถึงความอิสระที่บุคคลอาจจะทำการใด ๆ ได้ โดยไม่เป็นที่รบกวนละเมิดต่อบุคคลอื่น เราอาจแยกความเป็นอิสระออกได้ดังนี้

- (๑) ความเป็นอิสระในตัวของบุคคล (หรือในร่างกาย)
- (๒) ความเป็นอิสระในเคสดาน
- (๓) ความเป็นอิสระในการทำมาหากิน
- (๔) ความเป็นอิสระในทรัพย์สิน
- (๕) ความเป็นอิสระในการเลือกถือศาสนา
- (๖) ความเป็นอิสระในการสมาคม
- (๗) ความเป็นอิสระในการแสดงความเห็น
- (๘) ความเป็นอิสระในการศึกษา
- (๙) ความเป็นอิสระในการร้องทุกข์

๑) ความเป็นอิสระในตัวของบุคคล

มนุษย์ย่อมเป็นอิสระในตัวของตนจะกระทำอาการกริยา ในส่วนที่เกี่ยวกับร่างกายได้ ผลแห่งความเป็นอิสระในตัวของบุคคลมีที่สำคัญดังต่อไปนี้

ก. มนุษย์ย่อมเป็นไทย ทาสในประเทศสยามในเวลานี้ไม่มีแล้ว (ดูพระราชบัญญัติลักษณะ ทาส ร.ศ. ๑๒๔)

ข. มนุษย์จะถูกจับกุมตามความพอใจของเจ้าพนักงานไม่ได้ การจับกุมจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขและตามแบบที่กฎหมายได้กำหนดไว้ (ให้ดูพระราชบัญญัติความอาชญากรรมโทษสำหรับใช้ไปพลางก่อน ร.ศ. ๑๑๔ มาตรา ๑ ซึ่งมีความว่าการจับกุมผู้กระทำความผิดล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งมีโทษหลวงนั้น ห้ามไม่ให้เกาะกุมจับตัวคนใดคนหนึ่งมา หรือจะเอาตัวคนใดคนหนึ่งกักขังไว้สำหรับที่จะ

พิจารณาความนั้น โดยที่ผู้พิพากษาผู้มีหน้าที่ตามกฎหมายไม่ได้ออกหมายให้เกาะกุมจับตัวคนนั้นมาเว้นไว้แต่เมื่อจับกุมคนหนึ่งคนใดกำลังทำความผิดล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งมีโทษหลวงอยู่กิติ หรือคนใดคนหนึ่ง ซึ่งมีเหตุสงสัยว่าทำการล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งมีโทษหลวงจะหลบหนีหายไปเสียกิติ จึงไม่ต้องออกหมายจับก่อนและในหมายจับนั้นต้องกล่าวไว้โดยย่อด้วยว่า คนผู้ต้องจับนั้นเป็นผู้ที่สงสัยว่ากระทำการผิดล่วงละเมิด พระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งมีโทษหลวงอย่างไรเมื่อไร ณ ที่ตำบลใด ๆ นั้นด้วย)

นอกจากศาล ผู้ที่จะมีอำนาจออกหมายจับ ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๒ มาตรา ๔ ซึ่งมีความว่า ในเขตต์กรุงเทพมหานคร ให้ปลัดบัญชาการ ผู้รักษาพระนคร ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ อธิบดีกรมตำรวจ ผู้บัญชาการตำรวจนครบาล ผู้บังคับการหรือผู้กำกับการตำรวจนครบาล ผู้บังคับการตำรวจภูธรกลาง ผู้บังคับการหรือผู้กำกับการตำรวจภูธรประจำจังหวัด ผู้บังคับกองตำรวจภูธรประจำจังหวัดหรืออำเภอ มีอำนาจออกหมายจับหมายค้นบ้านเรือนและหมายเรียกพยานได้

ในหัวเมืองนอกเขตต์กรุงเทพมหานคร ให้ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภออธิบดีกรมตำรวจ ผู้บังคับการหรือผู้กำกับการตำรวจภูธรประจำมณฑล ผู้บังคับการตำรวจภูธรกลาง ผู้บังคับกองตำรวจภูธรประจำจังหวัดหรืออำเภอ มีอำนาจออกหมายตั้งว่ามาในวรรคต้นทุกประการ

ถ้าผู้มีอำนาจออกหมายตั้งว่ามาแล้วไปกระทำการด้วยตนเองก็ให้มีอำนาจจับค้นบ้านเรือนและเรียกพยานได้สวนได้โดยไม่ต้องมีหมาย

การศึกษาถึงเรื่องหมายจับ และเรื่องจับกุม ให้ดูในคำอธิบายวิธีพิจารณาความอาชญา ความเป็นอิสระในตัวบุคคลนี้ มีกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๒๖๘ ถึง ๒๗๘ ว่าด้วยความผิดฐานะกระทำให้เสื่อมเสียอิสระภาพเป็นบทที่คุ้มครองสนับสนุน

ค. โทษที่จะลงแก่ผู้กระทำผิดจะต้องเป็นไปตามที่กฎหมายกำหนดไว้ศาลจะเลือกลงโทษตามชอบใจไม่ได้ (ให้ดูกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา ๑๒) โทษอื่น ๆ เช่นโทษเขียน ทรมานต่าง ๆ ไม่มีแล้ว

๒) ความเป็นอิสระในเคหสถาน

เคหสถานเป็นที่อาศัยของมนุษย์ มนุษย์ย่อมมีความอิสระในที่นั้น ใครจะเข้ามารบกวนไม่ได้ กฎหมายอาชญาบัญญัติความคุ้มครองไว้ในฐานบุกรุก (มาตรา ๓๒๗-๓๓๑) แม้แต่เจ้าพนักงานจะเข้าไปตรวจค้นเคหสถานก็จะต้องปฏิบัติตามแบบ และเงื่อนไขที่กฎหมายได้กำหนดไว้ ให้ดูพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๒ มาตรา ๔ ที่ได้อ้างแล้วใน (ก) ข้างต้น

๓) ความเป็นอิสระในการทำมาหากิน

มนุษย์ย่อมมีสิทธิเลือกการทำมาหากิน กล่าวคือ จะเลือกประดิษฐ์เลือกวิชาชีพหรือเลือกชนิดแห่งอาชีพใด ๆ ก็ได้ แต่เสรีภาพนี้มีข้อจำกัดเพื่อประโยชน์ของมนุษย์อื่นร่วมกัน เช่น

ก) การอาชีพบางชนิดได้ห้ามขาด เช่นการทำวัตถุอันลามก ดูพระราชบัญญัติปรามการทำให้แพร่หลายและการค้าวัตถุอันลามก พ.ศ. ๒๔๗๑ มาตรา ๓-๔

ข) อาชีพบางอย่างผู้ประกอบการต้องมีคุณสมบัติเพียงพอเช่นนายความ ดูพระราชบัญญัตินายความ พ.ศ. ๒๔๕๗ และพระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. ๒๔๖๖ เพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๒

ค) อาชีพบางอย่างต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ เช่นการรถไฟ ชลประทาน ธนาคารออมสิน เครดิตฟองซิเอร์ ทางหลวง ฯลฯ ดูพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขายอันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผลผูกแห่งสาธารณชน พ.ศ. ๒๔๗๑

ง) อาชีพบางชนิดรัฐบาลให้ผูกขาดตัดตอน เช่น การจำหน่ายสุรา

๔) ความเป็นอิสระในทรัพย์สิน

มนุษย์มีสิทธิที่จะใช้ เก็บดอกผล จำหน่ายจ่ายโอนตามความพอใจแต่มีจำกัด ในเรื่องการบังคับซื้อ (Expropriation) เพื่อตัดถนนทำทางรถไฟ ชลประทานหรือการสาธารณประโยชน์อื่น

๕) ความเป็นอิสระในการเลือกถือศาสนา

มนุษย์จะเลือกถือศาสนาหรือไม่ถือเลยก็ได้ ซึ่งต่างกับประเทศฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งได้ทรงเลิกถอนพระราชกฤษฎีกาแห่งเมือง นองท์ (Révocation de l'Edit de Nantes) ซึ่งตัดความเป็นอิสระแก่บุคคลในการเลือกถือศาสนาคริสต์ตามลัทธิโปรเตสแตนต์

๖) ความเป็นอิสระในการสมาคม

มนุษย์ไม่ใช่อะไรเกิดมาเพื่ออยู่คนเดียว มนุษย์ย่อมเกิดมาเพื่ออยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่น เหตุฉะนั้นมนุษย์จึงมีอิสระในการสมาคมกับเพื่อนมนุษย์อื่น

การสมาคมนี้มีความหมาย ๒ ประการ คือ

ก) การรวมกันชั่วคราวครั้งคราว เพื่อสนทนาหรือออกความเห็น ไม่ใช่เป็นการตั้งสมาคมเป็นนิจ การรวมกันเช่นนี้กฎหมายอาชญาลงโทษแต่ชนิดที่ผิดต่อกฎหมายที่ว่าด้วยช่องโจรและอั้งยี่ ม. ๑๗๗-๑๘๒ และฐานก่อการจลาจล ม. ๑๘๓-๑๘๔

ข) การรวมกันตั้งเป็นสมาคม ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๒๗๔-๑๒๗๗ คือการรวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ที่ประสงค์อันใดอันหนึ่งอันจะทำเป็นนิจสิน ความเป็นอิสระเช่น

นี้มีบทกฎหมายจำกัดไว้ คือต้องจดทะเบียนมิฉะนั้นมีโทษตามกฎหมายอาชญามาตรา ๓๖๗ (ให้ดูคำสอน ป.พ.พ. บรรพ ๓ มาตรา ๑๐๑๒ ถึงมาตรา ๑๒๙๗ ของผู้สอนใน พ.ศ. ๒๔๗๐, ๒๔๗๑, ๒๔๗๒)

๗) ความเป็นอิสระในการแสดงความคิดเห็น

มนุษย์มีอิสระในตัวบุคคลในร่างกายของตน เหตุฉะนั้นมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่มีกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา ๑๐๓, ๑๐๔ ได้จำกัดไว้

การแสดงความคิดเห็นโดยทางสมุดเอกสารแล้ว ความอิสระภาพนั้นยังมีข้อจำกัดตามพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร พ.ศ. ๒๔๗๐

๘) ความเป็นอิสระในการศึกษา

มนุษย์มีอิสระที่จะเลือกศึกษาศิลปวิชาใดตามที่ตนชอบ จะบังคับให้เรียนวิชานั้น ๆ ห้ามเรียนวิชานั้น ๆ ไม่ได้ แต่ความเป็นอิสระนี้มีแต่ในการเลือกเรียนไม่หมายความถึงกับมีอิสระที่จะไม่เรียนเสียทีเดียว การศึกษาย่อมเป็นสิ่งสำคัญเพื่อประโยชน์ของมนุษย์นั่นเอง จึงได้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ บังคับให้พลเมืองไทยต้องศึกษา

ส่วนการให้ความศึกษานั้น บุคคลก็มีความเป็นอิสระ แต่จะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๖๐

๙) ความเป็นอิสระในการร้องทุกข์

เมื่อมนุษย์ได้รับความข่มเหงอันไม่เป็นธรรมจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือจากพนักงานทะบวงการใด ๆ นอกจากจะฟ้องร้องต่อศาลยุติธรรมตามกฎหมายแล้วยังอาจมีจะร้องทุกข์ไปยังผู้มีอำนาจเหนือ หรือทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การร้องทุกข์นี้มีประเพณีมาแต่โบราณกาลแล้ว และบางทีมีประเพณีจนถึงให้แก้กฎหมายก็มี เช่น เรื่องอ่าแดงเหมือน ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔

ข้อ ๒

ความเสมอภาค (สมภาพ)

มนุษย์เมื่อเป็นอิสระดังกล่าแล้ว ก็อาจที่จะใช้ความอิสระของตนเสมอภาคกับเพื่อนมนุษย์อื่น ความเสมอภาคในที่นี้หมายถึงความเสมอภาคในกฎหมาย กล่าวคือ สิทธิและหน้าที่ในทางกฎหมายเช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ใช่หมายความว่ามนุษย์จะต้องมีความเสมอภาคในการมีวัตถุสิ่งของ ความเสมอภาคในกฎหมายนี้อาจเป็นทั้งในทางสิทธิและในหน้าที่หรือภาระ

๑) ความเสมอภาคในสิทธิ

ก) มลิตีที่จะได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมายเดียวกัน ยกเว้นแต่บุคคลพิเศษ เช่น เจ้า นาย ทหารบก ทหารเรือ ฯลฯ ที่มีกฎหมายพิเศษ

ข) มลิตีที่จะร้องให้ศาลเช่นเดียวกันวินิจฉัยนอกจากบุคคลพิเศษซึ่งขึ้นต่อศาลกระทรวงวัง ศาลทหารบก ศาลทหารเรือ

ค) มลิตีที่จะเข้ารับราชการเช่นเดียวกัน เมื่อมีคุณสมบัติตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ ดู พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระราชบัญญัติตุลาการ พ.ศ. ๒๔๗๑

๒) ความเสมอภาคในหน้าที่หรือในภาระ เช่น

ก) มีหน้าที่จะต้องเสียภาษีอากรด้วยกัน ในเรื่องนี้ ควรระลึกถึงพระมหากษัตริย์ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ซึ่งได้พระราชทานลายพระราชหัตถ์เลขมาอย่างเสนาบดีกระทรวงนครบาลว่าดังนี้

(สำเนาลายพระราชหัตถ์เลข)

ที่ ๓/๔๙

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๓๑

ถึง เจ้าพระยายมราช

ด้วยแต่ก่อน ๆ มาการเก็บภาษีที่ดินแลโรงงาน กรมพระคลังข้างที่ยังไม่ได้เคยเสียภาษีให้กับเจ้าพนักงานสรรพากรเลย บัดนี้ฉันมาไตร่ตรองดูเห็นว่าทรัพย์สินสมบัติของฉันทังหลายที่เป็นส่วนตัวก็เท่ากับเป็นทรัพย์สินสมบัติของคนธรรมดาคนหนึ่งแต่เหตุใดฉันมาเอาเปรียบแก่คนทั่วไปซึ่งดูไม่เป็นการสมควรเลย ส่วนของ ๆ ผู้อื่นจะไปเก็บเอากับเขา ของ ๆ ตัวเองจะเกี่ยวกันเอาไว้ เพราะคนธรรมดาทั่วไปใครที่มีทรัพย์สินสมบัติเป็นที่ดินหรือโรงงาน เมื่อถึงคราวที่เจ้าพนักงานจะเก็บภาษีเขาก็ต้องเสียภาษีให้กับเจ้าพนักงานตามส่วนมากแลน้อยของทรัพย์สินสมบัติที่เขาอยู่ตัวฉันเองต่างหากจากในทางราชการแล้ว ฉันทก็ถืออยู่ว่าฉันเป็นคนธรรมดาคนหนึ่งทรัพย์สินสมบัติของฉันทที่มีอยู่ก็นับว่าเป็นส่วนมาก ถ้ารัฐบาลจะแบ่งผลประโยชน์ของฉันทที่ได้มาจากทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดนั้นบ้าง ฉันมีความยินดีเต็มใจที่จะเฉลี่ยให้เป็นการอุดหนุนชาติแลบ้านเมืองอย่างคนสมัญด้วยเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้เจ้าพระยายมราชเก็บภาษีอากรในที่ดินแลโรงงานซึ่งนับว่าเป็นสมบัติของส่วนตัวฉันเอง อย่างเช่นที่ได้เคยเก็บมาจากคนอื่น ๆ ทั่วไปนั้น

สยามินทร์

(คัดจากหนังสือ ลักษณะจดหมายราชการของพระยาอินทราธิบดี หน้า ๙๑)

ข) มีหน้าที่จะต้องรับราชการทหารด้วยกัน ให้ดูพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ.

๒๔๖๐ มาตรา ๔ ที่ว่า

“ผู้ชายที่เป็นไทยตามความในพระราชบัญญัติสัญชาติ พระพุทธศักราช ๒๔๕๖ มาตรา ๓ มีหน้าที่รับราชการทหารด้วยตนเองจงทุกคน”

ข้อ ๓

ความช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องหรือภราดรภาพ (Fraternité)

มนุษย์เกิดมาเพื่ออยู่ร่วมกันดังกล่าวแล้ว มนุษย์จำต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในประเทศหนึ่งถ้ามนุษย์คนหนึ่งต้องรับทุกข์ เพื่อนมนุษย์อื่นก็รับทุกข์ด้วย จะเป็นโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม เหตุฉะนั้นเพียงแต่มนุษย์มีความอิสระและมีความเสมอภาคจึงยังไม่เพียงพอ คือจำต้องมีการช่วยเหลือกันฉันท์พี่น้องด้วยความช่วยเหลือนี้อาจเป็นเอกชนช่วยเหลือกันเองโดยตรง หรือช่วยเหลือโดยปฏิบัติหน้าที่ต่อรัฐอันเป็นศูนย์กลาง และรัฐได้กระจายความช่วยเหลือไปยังเอกชนอีกคนหนึ่ง ความช่วยเหลือนี้จึงอาจแยกพิจารณาโดยประการดังนี้

- ๑) หน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ
- ๒) หน้าที่ของรัฐต่อเอกชน

๑) หน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ

ก. เอกชนมีหน้าที่ต้องเคารพต่อครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นสมุฏฐานแห่งการรวมกันเป็นประเทศ
 ข. เอกชนมีหน้าที่ต้องเคารพต่อกฎหมาย มิฉะนั้นความเป็นอิสระและความเสมอภาคจะไม่มี
 ค. เอกชนมีหน้าที่ต้องทำมาหากินอันเป็นทางเผยแผ่ช่วยความเจริญของประเทศ การสละเปลไม่ทำอยู่เป็นหลักแหล่งอาจมีโทษตามกฎหมายอาชญา มาตรา ๓๐ และตามพระราชบัญญัติตัดสินคนจนจรัลจ.ศ. ๑๒๗ มาตรา ๑

- ง. เอกชนมีหน้าที่ต้องช่วยกันเสียภาษีอากร (ให้ดูในความเสมอภาคที่ได้กล่าวมาแล้ว)
  - จ. เอกชนมีหน้าที่ต้องรับราชการทหาร (ให้ดูในความเสมอภาคที่ได้กล่าวมาแล้ว)
- กิจการที่สำคัญ ๆ ก็คือ

- ๑. ในการช่วยทำให้เกิดเศรษฐกิจ มีการบำรุงแรงงาน ที่ดิน เงินทุน
- ๒. ในการช่วยทำให้เศรษฐกิจได้เคลื่อนที่แลกเปลี่ยนกันได้สะดวกเช่นในการคมนาคม แลอุปกรณ์ในการแลกเปลี่ยน มีอาทิการธนาคาร
- ๓. ในการช่วยสงวนเศรษฐกิจไว้ให้ยืนยง และสงเคราะห์มนุษย์เป็นต้น

๒) หน้าที่ของรัฐต่อเอกชน

รัฐมีหน้าที่ต้องรักษาอิสระภาพและความเสมอภาคของมนุษย์ต้องคุ้มครองร่างกายชื่อเสียงทรัพย์สิน หน้าที่ชนิดนี้เป็นหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอกประเทศ มีการ

ตำรวจ ทหาร ฯลฯ และรัฐยังมีหน้าที่ต้องจัดการสงวนรักษาและกระจายเผยแพร่บำรุงร่างกาย อนามัย ทรัพย์สิน เพื่อยังหมู่คณะหรือประเทศให้ถึงซึ่งความสมบูรณ์

ก. การช่วยเหลือมนุษยที่เจ็บยากจนชั้นไร้แก่เผ่า เช่น การจัดตั้งสถานพยาบาลบรรเทาทุกข์ มีอาทิ การสงเคราะห์ทารก คนจรตไม่สมประกอบ คนจน คนป่วย คนแก่ มารดาครอบครัวที่มีบุตรมาก

ข. การพยากรณ์ถึงความทุกข์อันจะบังเกิดขึ้นแก่มนุษย์ และจัดวิธีป้องกันเช่นในเรื่องเบี้ยบ้านญาติ ของข้าราชการ ของคนงาน

ค. การศึกษา อันจะช่วยให้มนุษย์รู้เท่าถึงการณในการประกอบกิจการใด ๆ หรือในการอยู่ร่วมกับ เพื่อนมนุษย์อื่น

ง. การจัดหางานและการทำมาหากินให้พลเมือง (และการช่วยในทางเศรษฐกิจอื่น ๆ)

ผลอันเกิดจากละเมิดต่อสิทธิของมนุษย์ชน

สิทธิของมนุษย์ชนดังกล่าวแล้วนับว่าเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งพนักงานทระวงการบริหารจะต้อง เคารพ การละเมิดอาจมีผลได้ดังนี้

๑. ผลในทางกฎหมาย
๒. ผลในทางปกครอง
๓. ผลในทางธรรมะ

๑. ผลในทางกฎหมาย

สิทธิของมนุษย์ชนบางชนิดมีบทกฎหมายคุ้มครอง ผู้ใดละเมิดก็อาจถูกลงโทษ เช่นในเรื่องความเป็นอิสระในตัวบุคคล ในเทศสถานตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

๒. ผลในทางปกครอง

บุคคลใดละเมิดต่อสิทธิของมนุษย์ชนแล้ว ถ้าการละเมิดนั้นไม่เข้าอยู่ในขอบแห่งการฟ้องร้องต่อ ศาลยุติธรรมแล้ว ผู้ถูกละเมิดสิทธิอาจร้องทุกข์ในทางปกครองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในเรื่องความเป็นอิสระในการร้องทุกข์ ถ้าเจ้าพนักงานเป็นผู้ละเมิดก็อาจได้รับโทษ เช่นที่กล่าวไว้ในพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑

๓. ผลในทางธรรมะ

สิทธิของมนุษย์ชนใด ซึ่งการละเมิดไม่มีผลในทางปกครองหรือในทางกฎหมายแล้ว สิทธินั้นก็ยังมีผลในทางธรรมะ คือการละเมิดอาจยังให้บุคคลเกิดความไม่พอใจ อาจทำให้ผู้ละเมิดโดยการกระทำหรือละเว้นกระทำเป็นที่น่าอดสู้อับอาย (ดูคำอธิบายเรื่องศีลธรรมในลักษณะธรรมศาสตร์ของศาสตราจารย์ เออูต์ อาจนำผลร้ายอื่นมาได้

เช่นในเรื่องความอิสระในการเลือกถือศาสนา ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้เพิกถอนแก่ผู้ถือศาสนาโปรเตสแตนต์นั้น ทำให้ผู้ถือศาสนาเช่นนั้นพากันไม่พอใจและอพยพไปอยู่ประเทศอื่น เช่นประเทศเยอรมันนี่เป็นอาทิ ทำให้ฝรั่งเศษขาดพลเมือง และขาดผู้ที่สำคัญ ๆ ไปมาก

**แผนแห่งการศึกษากฎหมายปกครอง
ซึ่งเราจะได้นำเนื้รต่อไปนั้นจะได้แบ่งออกเป็นภาคดังนี้**

- ภาค ๑. ว่าด้วยระเบียบการปกครอง
- ภาค ๒. ว่าด้วยกรงงานในทางปกครอง
- ภาค ๓. ว่าด้วยกรคลังของประเทศ
- ภาค ๔. ว่าด้วยกรพิพากษาในการปกครอง

ภาค ๑ ระเบียบการปกครอง

ลักษณะ ๑ ข้อความทั่วไป

ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่า มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นประเทศจำเป็นต้องมีการปกครอง ก่อนที่จะศึกษาถึงระเบียบแห่งการปกครอง เราควรทราบถึงข้อความทั่วไปอันเกี่ยวแก่สภาพแห่งการที่มนุษย์ได้รวมกันอยู่เป็นประเทศนั้นเสียก่อน

หมวด ๑ ประเทศ แผ่นดิน รัฐ (ฝรั่งเศส Etat อังกฤษ State)

การที่มนุษย์รวมกันอยู่เป็นประเทศและมีรัฐบาลปกครองนี้ ตามนัยแห่งกฎหมายระวางประเทศถือว่าการรวมกันเช่นนั้นมิฐานะเป็นนิติบุคคล กล่าวคือมีสิทธิและหน้าที่เหมือนดังบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง เช่นสิทธิในการมีทรัพย์สิน ในการเข้าตกลงกับนานาประเทศอื่นโดยใช้นามของประเทศนั้นเอง และมีหน้าที่ต้องเคารพตามข้อตกลงระวางประเทศหรือตามประเพณีระวางประเทศ (ให้ดูคำอธิบายกฎหมายระวางประเทศแผนกคดีบุคคลของผู้สอน ณ โรงเรียนกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๓ และคำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๐๑๒ ถึงมาตรา ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๗๒)

ศัพท์ใช้เรียกนิติบุคคลเช่นนั้นมิอยู่หลายคำ เช่นคำว่า ประเทศ แผ่นดิน รัฐ แต่ศัพท์เหล่านี้เราจะยืนยันว่า คำไหนถูกกว่าคำไหนยังไม่ได้ กับทั้งความคิดในการสมมติคนบุคคลที่รวมกันเช่นนี้ เป็นนิติบุคคลนั้นก็พึงเกิดขึ้นไม่ช้านัก

คำว่า ประเทศ แผ่นดิน หรือรัฐ ตามนัยที่มุ่งจะให้ตรงกับคำว่า Etat ในภาษาฝรั่งเศส หรือ State ในภาษาอังกฤษนั้นให้เข้าใจว่าต่างกับนัยของคำว่า Nation ตามกฎหมายฝรั่งเศส หรือซึ่งจะแปลเป็นไทยก็คือ “ชาติ”

ชาติ (Nation) หมายความว่าคนบุคคลซึ่งมีเชื้อสายอันเดียวกัน พูดภาษาเหมือนกันขนบธรรมเนียมเหมือนกัน แต่คนของบุคคลเช่นนั้น มิอาจเป็นนิติบุคคลในกฎหมายระวางประเทศ เช่น เอสเตรียสูงการีก่อนสงครามรวมกันเป็นรัฐหนึ่งเป็นนิติบุคคลหนึ่ง แต่ชาติเอสเตรียและชาติสูงการียังคงมี แต่มิได้นับว่า

เป็นนิติบุคคลในกฎหมายระหว่างประเทศ รัฐใดที่มีผู้ชนชาติเดียวเท่านั้นแล้วความต่างกันในเรื่องรัฐและชาติ จึงเกิดขึ้นได้ยาก

รัฐต่าง ๆ ในโลกนี้มีหลายชนิด และอาจแบ่งแยกพิจารณาได้หลายสถาน

ส่วนที่ ๑

รัฐเดี่ยวและรัฐรวม

ข้อ ๑ รัฐเดี่ยว (Etat simple)

หมายถึงรัฐซึ่งการใช้อำนาจสูงสุดทั้งภายนอกภายในได้รวมอยู่แห่งเดียวไม่แยกย้าย เช่น ประเทศสยาม ประเทศญี่ปุ่น ประเทศฝรั่งเศส

ข้อ ๒ รัฐรวม (Etat composé)

หมายถึงการที่หลายรัฐได้รวมกัน แต่การใช้อำนาจสูงสุดได้แยกจากกันสุดแต่มากและน้อย เราอาจสังเกตได้ว่ารัฐรวมนั้นอาจเป็นได้หลายประการ

ก. หัวหน้าประเทศเป็นบุคคลเดียวกัน (Union personnelle)

ทั้งนี้หมายถึงรัฐซึ่งต่างก็ใช้อำนาจสูงสุดของตนเองทั้งภายนอกภายในไม่มีขึ้นแก่กัน แต่หัวหน้าประเทศเช่น พระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลคนเดียวกัน เช่นประเทศเบลเยียมกับประเทศคองโกระวาง พ.ศ. ๑๘๘๔ ถึง พ.ศ. ๑๘๙๕ ซึ่งพระเจ้าเลโอโปลที่ ๒ เป็นพระเจ้าแผ่นดินเบลเยียมและประเทศคองโกด้วย โดยประเทศคองโกไม่ได้เป็นประเทศราชของเบลเยียม

ข. อำนาจภายนอกร่วมกันแต่อำนาจภายในแยกจากกัน (Union réelle)

เช่นประเทศนอร์เวย์และสวีเดนก่อนที่ประเทศนอร์เวย์แยกออกเป็นเอกราชและทุกวันนี้ให้ดูลักษณะของประเทศดัตช์มาร์กกับฮิสแลนด์

ค. รัฐซึ่งได้ร่วมกันมอบอำนาจภายนอกไว้แก่คนกลางเป็นผู้ใช้แทนในนามของรัฐซึ่งรวมกันนั้น แต่ต่างรัฐ ยังคงเป็นเอกราชเดิมที่ (Confédération des Etats)

รัฐชนิดนี้คล้ายสมาคมระหว่างรัฐ ยังไม่ใช่สหรัฐ (Etat fédéral) ที่เดียว คืออำนาจภายนอกยังคงมีอยู่ เว้นแต่จะต้องมอบหมายให้คนกลางซึ่งไม่ใช่รัฐบาลกลาง เช่นคอนเฟเดอเรชันเยอรมัน ก่อนสถาปนาอาณาจักรเยอรมัน ส่วนรัฐต่าง ๆ ในสวิตเซอร์แลนด์ซึ่งยังใช้นามว่า คอนเฟเดอเรชัน นั้นแต่เดิมก็มีลักษณะเช่นนั้นจริงแต่บัดนี้ได้กลับกลายมา มีสภาพคล้ายสหรัฐ (Etat fédéral) มาก

ง. สหรัฐ (Etat fédéral)

สหรัฐ คือหลาย ๆ รัฐรวมกันตั้งรัฐบาลขึ้นเป็นผู้ถือและใช้อำนาจภายนอก เช่นการต่างประเทศและอำนาจภายในบางอย่าง เช่นการทหาร การไปรษณีย์ ฯลฯ แทนรัฐอื่น ๆ ส่วนอำนาจภายในอย่างอื่นนั้นต่างรัฐก็มีอำนาจเดิมที่ เช่นสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

ส่วนที่ ๒

รัฐเอกราชเต็มทีและไม่เอกราชเต็มที

ถ้าจะพิจารณาถึงความเป็นเอกราชของประเทศว่าจะเต็มทีหรือไม่แล้ว เราอาจแยกรัฐออกได้เป็น ๒ ประเภท

- ๑. รัฐเอกราชเต็มที
- ๒. รัฐไม่เอกราชเต็มที

ข้อ ๑

รัฐเอกราชเต็มที

รัฐชนิดนี้คือรัฐที่อาจใช้อำนาจทั้งภายนอกภายในได้โดยไม่ต้องพึ่งคำบังคับบัญชาของรัฐอื่น เช่นในทวีปเอเชียมี ประเทศญี่ปุ่น สยาม จีน เปอร์เซีย ตุรกี ส่วนการเกรงใจกันในระหว่างประเทศนั้น อาจมีได้ แต่เมื่อไม่ปรากฏโดยเปิดเผยว่ารัฐใดจะต้องพึ่งคำบังคับบัญชาของรัฐอื่นแล้ว ก็ยังถือว่ารัฐนั้นเป็นเอกราชเต็มที

ข้อ ๒

รัฐไม่เอกราชเต็มที

รัฐซึ่งมีความเอกราชไม่เต็มทีนั้นอาจเป็นไปได้โดยหลายสถาน

ก. โดยตกอยู่ในความอารักขา (Etat protégé) อำนาจทั้งภายนอกภายในส่วนมากตกอยู่แก่รัฐซึ่งเป็นผู้พิทักษ์ เช่นประเทศเขมร ซึ่งตกอยู่ในความอารักขาของประเทศฝรั่งเศส

ข. รัฐซึ่งต้องส่งบรรณาการให้แก่รัฐอื่น

รัฐเช่นนี้ในสมัยโบราณมีมากในทวีปเอเชีย ในสมัยนี้ในทวีปยุโรปยังมีบ้างเช่น รัฐอองดอร์ (Andorre) ซึ่งอยู่ระหว่างสเปนกับฝรั่งเศส ต้องชำระเงินปีละ ๙๖๐ แฟรงก์ให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศส และ ๔๖๐ แฟรงก์แก่สังฆราชอ็อร์เจิล

ค. รัฐซึ่งอำนาจภายนอกโดยมากตกอยู่แก่รัฐอื่น แต่บางอย่างมีสิทธิใช้ได้โดยลำพังเอง ส่วนอำนาจภายในมีเต็มที (Dominion)

รัฐชนิดนี้ เช่น แคนนาตา, แอฟริกาใต้, นิวซีแลนด์ ฯลฯ ซึ่งใช้อำนาจภายนอกบางอย่าง เช่นการเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ

ง. นอกจากนั้นการไม่เป็นเอกราชเต็มทีซึ่งอาจมีอีกหลายอย่าง มากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งควรศึกษาโดยละเอียดในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง

หมวด ๒

รัฐบาล

เมื่อทราบแล้วว่าการรวมของมนุษย์เป็นประเทศมีสภาพเป็นนิติบุคคล จำหังแต่สภาพนิติบุคคลเท่านั้นก็จะกระทำกิจการไปไม่ได้ คือจำต้องมีบุคคลหรือคนบุคคลเป็นผู้จัดการ บุคคลหรือคนบุคคลนี้เรียกกันว่า รัฐบาล ประดุจสมาคมซึ่งเป็นนิติบุคคล ก็จำต้องมีคณะกรรมการเพื่อจัดการสมาคมฉะนั้น (ดู ป.พ.พ. มาตรา ๑๒๗๔-๑๒๗๗)

รัฐบาลจะมีกี่ชนิดนั้นอาจแยกพิจารณาตามความหมายของรัฐบาลนั่นเอง คือสุดแต่จะพิจารณาตามความหมายอย่างกว้าง, อย่างแคบ, หรือตามความหมายในทางเศรษฐกิจ

ส่วนที่ ๑

รัฐบาลตามความหมายอย่างกว้าง

ตามความหมายอย่างกว้าง รัฐบาลคือบุคคลหรือคนบุคคล ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของประเทศทั้งสามชนิด คืออำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ ตามแนวแห่งความหมายอย่างกว้างนี้ เราอาจแยกรัฐบาลออกได้เป็น ๔ ชนิด

๑. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง
๒. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ได้แต่งตั้งไว้
๓. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนได้ตามความพอใจ
๔. รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ

ข้อ ๑

รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง (Gouvernement direct)

การปกครองชนิดนี้อาจจะมีขึ้นได้ในประเทศเล็ก เพราะในประเทศใหญ่ ๆ ราษฎรจะใช้อำนาจโดยตนเองทุก ๆ อย่างย่อมเป็นไปโดยไม่ได้ผลดี แม้กระนั้นก็ตาม ในสมัยโรมันเมื่อครั้งสร้างกรุงโรมใหม่ ๆ ราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดในการบัญญัติกฎหมายโดยตรง คือได้มาชุมนุมกันลงมติออกเสียง แต่ในการปฏิบัติตามกฎหมาย และในการวินิจฉัยกฎหมาย ก็จำต้องมอบให้บุคคลหรือคนบุคคลอื่นเป็นผู้กระทำแทน

ทุกวันนี้ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ การบัญญัติกฎหมายอาจต้องได้รับอนุมัติราษฎร เช่นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ส่วนกฎหมายอื่น เมื่อราษฎรตั้งแต่ ๓๐,๐๐๐ คนได้ร้องขอ หรือเมื่อ ๘ รัฐ ได้ร้องขอกฎหมายนั้นต้องนำปรึกษารัฐและให้ราษฎรลงมติ

ในอาณาจักรเยอรมันนี้ ประธานาธิบดีก็มีอำนาจในการนำกฎหมายปรึกษาให้ราษฎรลงมติ แต่วิธีของประเทศสวีเดนหรือเยอรมันนี้ควรจัดว่า เป็นวิธีผสมระวางวิธีที่ ๑ กับวิธีที่ ๒

ข้อ ๒

**รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดโดยผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้
จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ได้แต่งตั้งไว้** (Gouvernement représentatif)

การปกครองชนิดนี้ ราษฎรได้แต่งตั้งผู้แทนเป็นผู้ใช้อำนาจแทน และผู้แต่งตั้งนี้อยู่ในตำแหน่งตามระยะเวลาที่ได้กำหนดไว้ นั้น ราษฎรจะเพิกถอนเสียไม่ได้ วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้อยู่โดยมากในโลก เช่นในประเทศ อังกฤษ, ฝรั่งเศส, ญี่ปุ่น

ข้อ ๓

**รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้นโดยผู้แทน
อันจะเพิกถอนได้ตามความพอใจ** (Gouvernement semi - représentatif)

การปกครองชนิดนี้คือราษฎรได้ตั้งผู้แทนขึ้นไว้เป็นผู้ใช้อำนาจแทน แต่ในบางกรณีราษฎรอาจจะถอนอำนาจนั้นและใช้อำนาจนั้นเสียเอง เช่นการสั่งให้เลิกสภาโดยเสียงราษฎรในสวีเดนหรือการถอดถอนผู้แทน (Recall) ในสหภาพรัฐอเมริกา และในอาณาจักรเยอรมันนี้ทุกวันนี้ บทกฎหมายบางฉบับอาจจะต้องได้รับมติของราษฎร เช่นประธานาธิบดีมีอำนาจนำกฎหมายที่สภาการแผ่นดินได้ลงมติแล้ว แต่ยังไม่ประกาศใช้ออกให้ราษฎรลงมติได้ (รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินแห่งอาณาจักรเยอรมันนี้ มาตรา ๗๓) อันเป็นวิธีผสมระวางวิธีที่ได้กล่าวแล้วในข้อ ๑ และ ๒ เช่นบทกฎหมายได้ร่างในสภา และได้นำออกให้ราษฎรลงมติ

ข้อ ๔

**รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่
ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุด** (Monarchie absolue)

การปกครองโดยวิธีนี้ เช่นการปกครองประเทศสยาม และซึ่งจะได้ศึกษาต่อไปในเบื้องหน้า

ส่วนที่ ๒

รัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ

ถ้าจะเพ่งเล็งถึงรัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ เราอาจจัดแบ่งรัฐบาลออกเป็นรัฐบาลราชา

ธิปไตย และประชาธิปไตย การแบ่งเช่นนี้โดยพียงถึงผู้เป็นประมุขแห่งอำนาจบริหารบัญญัติว่าเป็นบุคคลชนิดใด ถ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่ารัฐบาลราชาธิปไตย ถ้าเป็นบุคคลอื่นซึ่งมิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่ารัฐบาลประชาธิปไตย

๑. รัฐบาลราชาธิปไตย

ตามลัทธินี้อำนาจบริหารบัญญัติตกอยู่กับบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และอำนาจนี้เป็นพระราชมฤตกตกทอดกันต่อ ๆ ไป. ได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวงศ์เดียวกัน รัฐบาลราชาธิปไตยอาจแยกออกได้เป็น ๕ ชนิด

๑. รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจไม่จำกัด (Monarchie absolue) คือพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจทำการใด ๆ ได้โดยไม่จำกัด และใช้พระราชอำนาจด้วยพระองค์เอง เช่นประเทศสยาม

๒. รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด (Monarchie limitée) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจในการแผ่นดินนอกจากอำนาจในการพิธีและลงพระนาม และยอมให้อำนาจพระนามในกิจการต่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใช้อำนาจด้วยตนเอง อำนาจทั้งหลายในการบริหารตกอยู่กับคณะเสนาบดี เช่นในประเทศอังกฤษ และเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้เอง จึงมีสุภาษิตอังกฤษอยู่ว่า "King can do no wrong" พระเจ้าแผ่นดินไม่อาจทำผิด ถ้าจะพูดกลับอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้ ก็ทำผิดไม่ได้เอง

๓. รัฐบาลราชาธิปไตย อำนาจจำกัดเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน แต่ยึดครมหาเสนาบดีมีอำนาจเกือบเต็มที่ในทางบริหาร เว้นไว้แต่ในบางกรณีต้องได้รับปรึกษาจากสภาการแผ่นดิน (การปกครองตามลัทธิ Fasciste) (ดูกฎหมายอิตาลีลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๑๙๒๕ ว่าด้วยหน้าที่และเอกสิทธิ์ของหัวหน้ารัฐบาลซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีและเลขาธิการรัฐ)

๔. รัฐบาลราชาธิปไตย ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจร่วมกับอัครมหาเสนาบดีซึ่งเป็นคณทหาร เช่นสเปนในสมัยนายพล เดอริเวอรา (เรียกลัทธินี้ตามภาษาฝรั่งเศสว่า Directoire militaire) อัครมหาเสนาบดีมีอำนาจเสนอกฤษฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดินเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตก็มีผลเป็นกฎหมายทีเดียว (ดูพระราชกฤษฎีกาพระเจ้าแผ่นดินสเปนลงวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๑๙๒๓)

๕. รัฐบาลราชาธิปไตย มีอำนาจจำกัดเล็กน้อย คือกิจการบางชนิดต้องปรึกษาคณะเสนาบดี แต่ไม่ต้องปรึกษาสภาเลยก็ได้ พระราชกฤษฎีกาต้องมีลายมือชื่ออัครมหาเสนาบดีและเสนาบดียุติธรรมและเสนาบดีเจ้าหน้าที่กำกับ (เช่นการปกครองประเทศยูโกสลาเวียทุกวันนี้ ให้ดูกฎหมายลงวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๑๙๒๙)

๒. รัฐบาลประชาธิปไตย

รัฐบาลชนิดนี้ ผู้เป็นหัวหน้าแห่งอำนาจบริหารมิใช่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน คือเป็นบุคคลสามัญหรือ

คนบุคคลซึ่งราษฎรได้เลือกแต่งตั้งไว้มีกำหนดเวลา การอยู่ในตำแหน่งไม่เป็นมฤตคตกทอดไปได้แก่ผู้อยู่ในสกุลเดียวกัน

รัฐบาลประชาธิปไตยมี ๒ ชนิด

๑. รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งธรรมนูญการปกครองแผ่นดินได้ระบุให้ประธานาธิบดีเป็นหัวหน้าในทางบริหาร เช่นประเทศฝรั่งเศส

๒. รัฐบาลประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจบริหารได้ตกอยู่แก่คนบุคคล เช่นสหเรปบลิก* โซเชิลลิสต์ โซเวียต ซึ่งอำนาจบริหารได้ตกอยู่คนบริหารกลาง เป็นต้น แต่มีประธานคนบริหารกลางไม่ใช่ประธานาธิบดีแห่งเรปบลิก

ส่วนที่ ๓

รัฐบาลตามความประพฤติในทางเศรษฐกิจ

ในทางเศรษฐกิจ รัฐบาลอาจดำเนินวิธีและลัทธิต่าง ๆ กัน จะแยกลัทธิของรัฐบาลต่าง ๆ ออกให้ละเอียดนักไม่ได้ ผู้ใดประสงค์ศึกษาก็ควรศึกษาในทางพงศาวดารแห่งลัทธิเศรษฐกิจ แต่ในเบื้องต้นนี้เราอาจจัดรัฐบาลที่มีความประพฤติในทางเศรษฐกิจต่าง ๆ กันออกได้เป็น ๓ จำพวก

จำพวกที่ ๑ รัฐบาลซึ่งถือลัทธิเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า ลิเบรลลิสต์ (Libéralisme) คือ ถือว่าเอกชนควรมีเสรีภาพในการประกอบเศรษฐกิจ รัฐไม่ควรเข้าแทรกแซง ลัทธินี้แยกออกเป็นกิ่งก้านมากมาย เช่น ลัทธิฟิสิกิอกราท, ลัทธิของอาตามสมิซ, มาลธัส, ริกาโด, สจวตมิล, มาซาล, จ.บ.เซบาสลิวาต์

สรุปรวมความตามลัทธิต่าง ๆ มีข้อที่ลงรอยกันได้ดังนี้

๑. กฎธรรมดาในทางเศรษฐกิจ

กฎและความเป็นไปตามธรรมดาในทางเศรษฐกิจย่อมมียอมเป็นขั้น รัฐจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหรือความเป็นไปนั้นไม่ได้ เหตุฉะนั้นการเข้าแทรกแซงของรัฐในทางเศรษฐกิจจึงไม่ได้ผลดี

๒. อำนาจแห่งประโยชน์ส่วนตนของเอกชน

มนุษย์ย่อมนึกถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ของคนทั่วไป ประโยชน์ส่วนตนของเอกชนจึงมีอำนาจยิ่งที่จะจูงใจให้บุคคลกระทำกิจการในทางเศรษฐกิจ เพื่อเพิ่มพูนความสุขของตน แต่รัฐอาจได้ประโยชน์เพราะการนี้โดยทางอ้อม เหตุฉะนั้นควรปล่อยให้เอกชนประกอบกิจการตามเสรีภาพ

---

๑. ประเทศนี้คือประเทศรัสเซียเดิม ในสมัยปัจจุบันเปลี่ยนนามใหม่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "Union des Républiques Socialistes Soviétiques" ใช้อักษรย่อ "U.R.S.S." แปลว่า ประเทศเรปบลิกต่าง ๆ ซึ่งรวมกันปกครองถือลัทธิโซเชิลลิสต์จัดการปกครองโดยคนสามัญ (ทหาร-กรรมกร-ชาวนา) ที่เรียกว่า Soviet.

๓. การเข้าแทรกแซงของรัฐ

รัฐไม่ควรเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ เพราะเหตุที่เอกชนอาจทำได้ดีกว่าดังกล่าวแล้ว (แต่บางสาขาของลัทธินี้ได้ยอมให้รัฐเข้าแทรกแซงบ้างในบางกรณี)

๔. กรรมสิทธิ์ของเอกชน

เนื่องจากเหตุทั้ง ๓ ประการข้างต้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องยอมให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินนั้นได้ตามที่เป็นมาแล้ว เพราะจะเป็นเครื่องจูงใจให้เอกชนมุ่งหาประโยชน์ส่วนตน และประเทศย่อมได้ประโยชน์จากการนั้นโดยทางอ้อมการยกเลิกกรรมสิทธิ์เอกชนเสียโดยเอาทรัพย์สินมาอยู่ในกรรมสิทธิ์รวมของรัฐนั้นจะทำให้บุคคลที่ถอยในการประกอบเศรษฐกิจ

จำพวกที่ ๒ รัฐบาลซึ่งถือลัทธิจำพวกโซเชลลิสต์ลัทธินี้มีมากหลายและมีมาครั้งโบราณกาล และซึ่งแยกออกเป็นคอมมิวนิสต์ คอลเลกติวิสต์ อาสโซซิเอตนิสต์ โซเชลลิสต์ กลักรรรม ฯลฯ

ข้อสำคัญที่ลงรอยกันโดยมาก คือ

๑. ลัทธิเหล่านี้ ดำเนินฐานะปัจจุบันในเรื่องกรรมสิทธิ์ของเอกชน, การแข่งขันทำมาหากิน, การไม่เสมอภาคในทางเศรษฐกิจ

๒. หลักในเรื่องวางระเบียบปกครองนั้นคือยกเลิกไม่ให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ทรัพย์สินให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์รวม (Co - propriété) ระวังมนุษย์แต่สาขาต่าง ๆ ของลัทธิโซเชลลิสต์ได้แตกต่างกันบ้างในเรื่องกรรมสิทธิ์รวมนี้คือจะให้มีการสิทธิ์รวมในทรัพย์สินทั้งหมดทุก ๆ ประเภท หรือเป็นแต่เพียงทรัพย์สินที่เป็นทุนทำให้เกิดทรัพย์สินอื่น เช่นที่ดินเงินทุน ส่วนทรัพย์สินที่จะต้องจับจ่ายใช้สอยให้คงมีการสิทธิ์เอกชนได้เช่นในการอุปโภคบริโภค

๓. โดยเหตุดังกล่าวแล้ว รัฐจึงต้องเข้าแทรกแซง ในการเศรษฐกิจเพราะเป็นกิจการของมนุษย์ที่ร่วมกัน

จำพวกที่ ๓ คือรัฐบาลที่ถือลัทธิผสมระหว่างลัทธิจำพวกที่ ๑ และที่ ๒ ซึ่งมีแตกออกหลายกิ่งก้านสาขา เช่นลัทธิแทรกแซง “Interventioniste” ซึ่งยอมรับให้มีการสิทธิ์ของเอกชนแต่ต้องการให้รัฐเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ

ลัทธิโซลิดาริสต์ ผู้คิดลัทธินี้มีชื่อเสียง คือ ศาสตราจารย์ซาลส์จิตแห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส ตามลัทธินี้มนุษย์ยอมอาศัยซึ่งกันและกัน จึงควรจัดให้มีสหกรณ์ต่าง ๆ เช่นในการประดิษฐ์ การใช้ การจำหน่าย เป็นต้น (ในเบื้องต้นเมื่อการศึกษายังเจริญไม่ถึงขีด การนี้ก็จะต้องมีการวิธบังคับก่อน)

หมวด ๓

ผลแห่งความต่างกันระวางรัฐและรัฐบาล

ผลแห่งความแตกต่างกันในระวางรัฐกับรัฐบาลที่ได้กล่าวมาแล้วแต่เบื้องต้นมีที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. บทกฎหมายที่ได้ออกโดยถูกต้องในสมัยหนึ่งสมัยใดก็ตาม ถ้าบทกฎหมายนั้นมีได้ยกเลิก ก็คงใช้ได้ตลอดไป แม้ในระวางนั้นประเทศหรือรัฐจะได้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลโดยประการใดก็ตาม ให้สังเกตว่าบทกฎหมายไทยที่ได้ออกในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งคงใช้ได้เสมอในทุกวันนี้ แม้จะได้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหรือเปลี่ยนพระราชวงศ์ เว้นแต่บทกฎหมายนั้นจะได้ยกเลิกหรือมีข้อความขัดแย้งขัดกับกฎหมายใหม่ หรือกฎหมายใหม่ได้มีข้อความทับเสียแล้ว

๒. ข้อตกลงระวางประเทศหรือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ได้กระทำกันในระวางประเทศ กล่าวคือในระวางรัฐต่อรัฐนั้นยังคงใช้ได้อยู่เสมอ ถึงแม้คนรัฐบาลหรือลัทธิของรัฐบาลในประเทศหนึ่งประเทศใดที่เป็นภาคแห่งสัญญานั้นจะเปลี่ยนแปลงก็ตาม เช่นสัญญาทางพระราชไมตรีระวางประเทศสยามกับโปรตุเกส ค.ศ. ๑๘๕๙ ยังคงใช้ได้ตลอดมาจนถึงสัญญาฉบับใหม่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึงแม้ในระวางนั้นประเทศโปรตุเกสจะได้เปลี่ยนแปลงรัฐบาลราชาธิปไตยเป็นประชาธิปไตย

๓. หนี้สินของรัฐจะเป็นโดยการกู้ยืมมาจากรัฐหรือประเทศอื่นก็ดี หรือกู้ยืมมาจากพลเมืองก็ดี ถ้ารัฐนั้นมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลใหม่ รัฐบาลใหม่จะต้องชำระหนี้สินของรัฐ^๑

หมวดเพิ่มเติม

ระเบียบการปกครองโดยสามัคคีธรรมในสมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาล การปกครองอาณาจักรในชมพูทวีปนี้มีลัทธิต่าง ๆ บางอาณาจักรมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด ดำรงยศเป็นมหาราชาบ้าง ราชาบ้าง บางอาณาจักรไม่มีพระเจ้าแผ่นดินคือปกครองอย่างที่เราเรียกว่า **โดยสามัคคีธรรม**

อาณาจักรสักกชนบทซึ่งเป็นชาติภูมิและพระวงศ์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้แยกออกเป็นกรุงกบิลพัสดุ์นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ทรงอธิบายไว้ว่า ได้ปกครองโดยสามัคคีธรรมคือไม่มีพระเจ้าแผ่นดินเมื่อมีกิจการแผ่นดินที่จะต้องวินิจฉัย ผู้เป็นหัวหน้าราษฎรก็ประชุมกันปรึกษาแล้วช่วยกันจัดตามสมควร ขอให้ดูหนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑ หน้า ๒๐, ๒๑, ๒๒ ซึ่งมีความดังนี้

๑ แต่สหเรปูถิก โสเชลลิสัม โสเวียด ไมยอมนชำระหนี้ซึ่งประเทศรัสเซียครั้งพระเจ้าซาร์ ได้กู้ยืมมาจากต่างประเทศเพราะเหตุนี้จึงทำให้ประเทศที่เป็นเจ้าหนี้ค้ำเคืองมากนัก เช่นประเทศอังกฤษ เป็นต้น

“นครเหล่านี้ มีวิธีปกครองอย่างไร ไม่ได้กล่าวชัด แต่สันนิษฐานตามประเพณี ชนบทเช่นนี้ ปกครองโดยสามัคคีธรรมเหมือนธรรมเนียมในแคว้นแคว้นวัชชีและแคว้นแคว้นมัลละ ในแคว้นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่าลิจฉวี ในแคว้นแคว้นมัลละมีเจ้าวงศ์หนึ่ง เรียกว่ามัลละเป็นผู้ปกครอง แต่ในแคว้นแคว้นมัลละมี ๒ นคร คือกุสินารา ๑ ปาวา ๑ ในวงศ์เจ้าทั้งสองนั้น ไม่ได้เรียกผู้ใดผู้หนึ่งว่าเป็นราชาไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธ และพระเจ้าปเสนทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล ท่านทั้งสองนี้เขาเรียกว่าราชา ส่วนเจ้าในพระวงศ์ทั้งสองนี้เขาเรียกว่าลิจฉวีและมัลละเสมอกันทั้งนั้น เมื่อมีกิจเกิดขึ้นมีการสงครามเป็นต้นเจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกันปรึกษา แล้วช่วยกันจัดตามควร พวกศากยะ ในบาลีพระวินัยกิติ ในบาลีมัชฌิมนิกายกิติ ในบาลีอังคุตตรนิกายกิติ เรียกว่าลิกกะเสมอกันทั้งนั้น พระสุทโธทนะพุทธบิดาก็เรียกว่าสุทโธทนลิกกะเหมือนกัน เว้นไว้แต่พระภัททิยะ โอรสนางกาฬิโคธาผู้อยู่ในชั้นเดียวกับพระอนุรุทธะ ในบาลีวินัยเรียกสักยราชา แต่ในบาลีมหาปทานสูตรที่มหินิกายมหาวรรค เรียกสุทโธทนะว่าราชา ในยุคอรธกถาเข้าใจว่าเป็นราชาทีเดียว ถ้าฟังคำว่าลิกกะเสมอกัน ความสันนิษฐานก็จะฟังได้ว่า สักกชนบทอันอยู่ในปกครองโดยสามัคคีธรรมหาไม่มีพระราชาไม่ ถ้านุมัติว่า ศากยะบางองค์ทรงยศเป็นพระราชาก็มี ความสันนิษฐานก็จะฟังมีว่านั่นเป็นยศสืบกันมาตามสกุลเช่นผู้ครองนครแห่งพระเจ้าโอกกการาชก็น่าจะดำรงยศเป็นพระราช หรือเป็นยศสำหรับผู้ครองนครทีเดียว ความปกครองก็คงเป็นไปโดยสามัคคีธรรมนั่นเอง

ศากยะผู้ครองนคร หากจะไม่ได้มียศเป็นราชตามธรรมเนียมของชนบทอันปกครองโดยสามัคคีธรรมก็ติดตามธรรมเนียมของสกุลอันมียศไม่ถึงนั้นก็ดี หรือเพราะเป็นเมืองออกของโกศลรัฐก็ดี จะเรียกในภาษาไทยว่าพระเจ้าเห็นไม่ชัดเพราะคำนี้ใช้เรียกเจ้าประเทศราชก็ได้ และถ้าแยกยศราชาเป็นมหาราชาและราชาแล้ว จะเรียกว่าราชาก็ได้ เช่นพวกลิจฉวีในอรธกถาบางแห่งเรียกว่าราชาก็มี แต่ใช้พหูพจน์ที่หมายความว่ามียศเสมอกัน ไม่มีใครเป็นใหญ่กว่าใคร จะใช้โวหารอย่างอื่นขัดเชิง เพราะในพวกไทยเรา ท่านผู้ปกครองมียศเป็นราชาสืบกาลนานมาแล้ว เพราะเหตุนั้นในหนังสือนี้ จักเรียกศากยะผู้ครองนครว่าราชาหรือพระเจ้าแต่อย่าฟังเข้าใจว่า เป็นมหาราชาหรือราชาธิราช”

ลักษณะ ๒

ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในรัฐ คำนี้แจ่มทั่วไป

ได้กล่าวมาแล้วว่า อำนาจสูงสุดในแผ่นดินนั้นอาจแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหารหรือตุลาการ อำนาจตุลาการ

อำนาจทั้ง ๓ นี้ในบางประเทศได้แยกมอบไว้แก่บุคคลหรือคณะบุคคลต่างหากจากกัน เช่น อำนาจนิติบัญญัติมอบไว้แก่สภาผู้แทนราษฎร ซึ่งอาจมีสภาเดียวหรือหลายสภา (ให้ดูคำอธิบายกฎหมาย อังกฤษหรือกฎหมายฝรั่งเศส ซึ่งว่าด้วยการบัญญัติกฎหมายในประเทศนั้น ๆ) อำนาจบริหารมอบไว้แก่ผู้ เป็นหัวหน้าในประเทศซึ่งอาจเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประธานาธิบดี หรือคณะกรรมการ บริหาร และอำนาจตุลาการนั้นมอบไว้แก่ศาล

แต่ในบางประเทศอำนาจอันสูงสุดทั้งหลายนี้ได้มอบไว้แก่บุคคลเดียว คือพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว เป็นต้น

ในประเทศสยาม อำนาจสูงสุดทั้งสิ้นนี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ถัดจาก พระองค์ลงไปก็มีทบวงการเมืองต่าง ๆ ซึ่งได้รับมอบหมายจากพระองค์ให้ใช้อำนาจเหล่านี้ เหตุฉะนั้นการ แบ่งแยกอำนาจในประเทศสยามก็อาจมีได้ในระวางทบวงการต่าง ๆ ซึ่งได้รับมอบหมายอำนาจจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ขอให้ดูพระราชดำรัสในการเปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ซึ่งล่อให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงทราบถึงการแบ่งแยกพระราช อำนาจมอบไว้แก่บุคคลหรือคณะบุคคลต่างหากจากกัน จึงได้ทรงรับสั่งว่า "...ในส่วนราชกิจที่จะกระทำให้ สำเร็จตามกฎหมาย (บริหาร) นี้ก็ดี ถ้าในส่วนราชกิจที่จะพิจารณาตีความนี้ก็ดี (ตุลาการ) เราก็มีเสนาบดี ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมือง และข้าราชการทั้งหลายฝ่ายตุลาการอยู่ส่วนหนึ่ง กับเราก็มีผู้พิพากษาศาลา การ และข้าราชการทั้งหลายฝ่ายตุลาการอยู่อีกส่วนหนึ่ง เป็นผู้ซึ่งทั้งหมดด้วยกันอันจำเป็นต้องกระทำ การแทนตัวเรา แลเป็นผู้รับผิดชอบต่อเราด้วยแต่ส่วนราชกิจที่จะคิดทำกฎหมาย (นิติบัญญัติ) นั้น ตั้งแต่เวลาที่ปริกษาราชการแผ่นดิน หยุดไม่ได้กระทำการมาแล้ว ก็ไม่ได้มีพนักงานจัดไว้เป็นกรม สำหรับช่วยกันทำการส่วนนี้ การอันจะช่วยกันทำส่วนนี้นั้นแลที่เรามุ่งหมายท่านทั้งหลายอยู่ (คือสมาชิก แห่งรัฐมนตรีสภา)--"

หมวด ๑

พระบรมราชานุญาตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนที่ ๑

สมบูรณาญาสิทธิราช

พระบรมราชานุญาตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นที่ล้นพ้นไม่มีข้อใดสิ่งอัน ใด หรือบทกฎหมายใดได้จำกัดพระราชอำนาจ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ (พระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว) ได้ทรงมีพระราชดำรัสไว้เมื่อประมาณ ๔๐ ปีเศษมาแล้วถึงเรื่องนี้ ดังปรากฏในหนังสือ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครอง

แผ่นดิน (ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เจ้าอยู่หัวในวันตรงกับเสด็จสวรรคตที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๙) หน้า ๖๐ และ ๖๓ มีความดังต่อไปนี้

“อนึ่งพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใดด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ล้นที่พ้น ไม่มีข้อใดสิ่งอันใด หรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความที่เป็นจริงแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติกการอันใดก็ต้องเป็นไปตามทางที่สมควรและที่เป็นยุติธรรม เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าไม่มีความรังเกียจอันใดเลยซึ่งจะมีกฎหมายกำหนดพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดิน เช่นประเทศทั้งปวงมีกำหนดต่าง ๆ กันนั้น เมื่อจะกระทำกฎหมายสำหรับแผ่นดินให้เป็นหลักฐานทั่วถึง ก็ควรจะคงว่าด้วยพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้ แต่การซึ่งควรที่จะกำหนดอย่างไรนั้นข้าพเจ้าต้องขอชี้แจงความเห็นอันมิใช่ความเห็นที่เข้ากับตัวไว้โดยย่อว่า พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศหมายเอาประเทศยุโรป ซึ่งปกครองบ้านเมืองมี กำหนดพระบรมราชานุญาตต่าง ๆ กัน ด้วยอาศัยเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงได้มีข้อบังคับสะกิดกันเป็นชั้น ๆ ตามลำดับเหตุการณ์ ซึ่งมีขึ้นในบ้านเมืองนั้น ๆ เหตุการณ์ทั้งปวงนั้นก็ยังไม่เป็นได้ทั่วถึงกัน เพราะฉะนั้น แบบอย่างจึงยังไม่คงเป็นแบบเดียวกันทั่วไปได้ทุกประเทศ ส่วนที่กรุงสยามนี้ยังไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้ว จึงเป็นขึ้นเหมือนประเทศอื่น ๆ ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้านแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไปจึงได้คิดทำ เป็นการผัดกันตรึงกันข้าม และการที่จะปกครองบ้านเมือง เช่นประเทศสยามนี้ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือ ประเทศยุโรปก็ยังไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ และจะไม่เป็นที่พอใจของราษฎรทั่วหน้าด้วยเหมือนอย่างถ้าจะมีปาลิเมนต์จะไม่ผู้ใดสามารถเป็นสมาชิกได้สักก็คน และโดยว่าจะมีสมาชิกเหล่านั้น เจริญการได้ก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึงเพราะไม่มีความรู้แลการฝึกหัดอันใดแต่เดิมมาเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้และจะซ้ำเป็นที่หวาดหวั่นของราษฎรผู้ซึ่งไม่เข้าใจเรื่องราวอันใด เพราะไม่ได้นึกไม่ได้ต้องการเกิดขึ้นในใจเลย ราษฎรคงจะเชื่อพระเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอร์ออฟปาลิเมนต์ เพราะปกติทุกวันนี้ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากันเป็นความจริง เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่าราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินควรที่จะกำหนดตามแบบเดิม แต่ในข้อนี้เป็นข้อจริงอย่างไร คือเหมือนหนึ่งไม่กำหนดตามคำพูดอันนอก ๆ แบบ เช่นเรียกพระนามว่าเจ้าชีวิต ซึ่งเป็นที่หมายว่า มีอำนาจอันจะฆ่าคนให้ตายโดยไม่มีความคิดอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ ซึ่งความจริงจริงสามารถจะทำได้ แต่ไม่เคยทำเลยนั้นก็จะเป็นการสมควรแก่บ้านเมืองในเวลาสั้นอยู่แล้ว

พระราชดำรัสนี้ได้ทรงไว้เมื่อ ๔๐ ปีล่วงมาแล้ว

ส่วนที่ ๒

ธรรมเนียมของพระเจ้าแผ่นดิน

แม้พระราชานุญาตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่มียกกฎหมายจำกัดไว้ก็ดี พระองค์ก็ทรงดำริไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตรและราชจรรยาอื่น ๆ จะเห็นได้ว่า ในการราชาภิเษก พระปฐมบรมราชโองการซึ่งพระองค์ได้พระราชทานเมื่อทรงรับราชการแล้ว ก็คือพระองค์จะทรงครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ และทรงตั้งสัตยาธิษฐาน ตั้งพระราชพฤทัยดำรงทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรจรรยาและอื่น ๆ ขอให้ดูหนังสือราชกิจจานุเบกษาพิเศษ ฉบับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๕๓-๕๔ ซึ่งมีความดังนี้

“แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทยตามความภาษามคธดังนี้

กูรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชการครองแผ่นดินโดยธรรม สม่ำเสมอเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาจักรเหนือท่านทั้งหลายกับโลกสมบัติเป็นที่พึ่ง จัดการปกครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเถอ

พระราชครูรับพระบรมราชโองการเป็นปฐมว่า

ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระบรมราชโองการพระบัญชาสุรัสวดีสันทปฐมธรรมิกราชวาจาด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

เสร็จแล้ว.....

ทรงตั้งสัตยาธิษฐานตั้งพระราชพฤทัยดำรงทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตรจรรยาและอื่น ๆ ตามพระบรมราชประสงค์”

อย่างไรเรียกว่า ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร จรรยา และอื่น ๆ ของพระเจ้าอยู่หัวนั้น มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้เคยถวายวิสัชนาในงานพระราชพิธีราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๒ (ให้ดูหนังสือเทศนาพิเศษถวายในเบญจมรัชชกาล ซึ่งการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ได้แจกในงานพระศพพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี) และในงานพระราชพิธีราชาภิเษกรัชชกาลที่ ๖ ใจความในเทศนานั้นพึงแยกธรรมะของพระเจ้าแผ่นดินออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

- ประเภท ๑ ทศพิธราชธรรมมี ๑๐ ประการ
- ประเภท ๒ ราชจรรยาวัตรมี ๔ ประการ
- ประเภท ๓ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ

(ฟุตโนต)

ประเภท ๑ คือทศพิธราชธรรม

คือธรรม ๑๐ ประการสำหรับพระเจ้าแผ่นดินมีดังนี้

๑. “ทาน” การที่พระราชทานวัตถุแก่ผู้สมควรได้รับพระราชทาน
๒. “สัส” การที่ทรงตั้งสังฆราชระงับรักษาพระอาการกายวาจาให้สะอาดงามปราศจากโทษควรครหา
๓. “ปริจาค์” การที่ทรงพระราชบริจาคไทยธรรมบรรเทาภัยวิบัติของโลกเสียได้
๔. “อาชฺชว” ความที่มีพระอริยาศยประกอบด้วยความซื่อตรง ดำรงในสัตย์สุจริต
๕. “มทฺทว” ความที่มีพระอริยาศยอ่อนละมุน ไม่ถือถือพระองค์ด้วยอำนาจกษัตริย์และมานะ
๖. “ตป” การที่ทรงสมทานกุศลวัตร เฝ้ามลยาณกัจจอกุศลวิทกบาปธรรมให้เสื่อมสูญไม่ตั้งอยู่ได้
๗. “อกุโธ” การที่ไม่ทรงพระพิโรธโดยวิสัยไซเหตุที่ควรจะทรงพระพิโรธ
๘. “อวิหีสญจ” การที่ไม่ทรงเบียดเบียนประชาชนให้ได้ทุกข์ยาก ด้วยเหตุอันไม่ควรกระทำ
๙. “ชนฺติญจ” มีพระหฤทัยดำรงมั่นในขันติ มีความอดทนในสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องหน้า
๑๐. “อวิโรธน” ทรงรักษายุติธรรมไม่ให้แก่ปรมนผิดจากสิ่งที่ทรงและดำรงพระอาการทรงที่ ไม่แสดงให้วิการด้วย

ยินดียินร้าย

บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ลำดับนั้นพระปิตุและโสมนัสมีประมาณไม่น้อยจะเกิดมีแต่พระองค์ เพราะได้ทรงพิจารณาเห็นทศพิธราชธรรมนี้ดำรงมั่นในพระบรมราชสันตทานเป็นนิตย์ ฯ

ประเภท ๒ ราชจรรยาวัตร

สังคหวัดถุอันเนื่องในราชจรรยาวัตรนั้น ๔ ประการดังนี้

๑. “สสฺสเมธ” ความที่ทรงพระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขตต์
๒. “ปุริสเมธ” ความที่ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษ
๓. “สมฺมาปาส” อุบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจมนุษย์ให้นิยมยินดี
๔. “ววจาเปยฺย” ตรีสวาจาอ่อนหวานควรเต็มไว้ในใจทำความเป็นที่รักให้เกิด

สี่สังคหวัดถุนี้เป็นอุบายให้เกิดรัฐสมบัติ ซึ่งได้นามบัญญัติว่า “นิรคฺคลี” สถานที่ราบคาบปราศจากโจรภัย จนถึงมีทหารเรือไม่ต้องลงกลอนเป็นที่ครบ ๕ ฯ

ประเภท ๓ จักรวรรดิวัตร

โดยนัยอันมาในพระบาลีและอรรถกถาจักรวรรดิสูตร ในคำภีร์ทิมณิกาย ฯ บรรยายความโดยสังเขปว่า พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้สถิตในเอกราชยวราชธิปไตย ปกครองรัชสมัยมาจนพล “ควรดำรงพระองค์ในธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อิงอาศัยให้เป็นหลัก ลักการเคารพนบฏก็อุบาย มีธรรมเป็นเบื้องหน้าคัจฉงชัย มีธรรมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดีแต่นั้นควรสถิตในขันตีเมตตากรุณา สามสามัคคีธรรม อุปถัมภ์บำรุงชนนिरด้วยสถานันดรเคสหสถานและ อนุสารสมบัติ คอยห้ามกันสรรพภัยปัทวันตราย ทรงจัดธมมีกรักษาวรรณคฺตโยบายสมควรอย่างนี้ให้เนื่องในจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ

๑. ควรพระราชทานโอวาทแก่แก่นแค้นปุริกาฏราชานารีพระราชบุตร บุตรี พระสนมกำนัล ซึ่งนับว่าอันโตชน ให้สถิตในกุศลสมาทาน และพระราชทานธนาสารสมบัติพัสดราภรณ์สถานันดรอิสสรียศักดิ์ ทรงพิทักษ์รักษาห้ามกันสรรพภัยปัทวันตราย และควรทรงอนุเคราะห์พลกาย ด้วยพระราชทานลาภและยศเหมือนอย่างนั้น กับทั้งเบี้ยเลี้ยงและรางวัล ไม่ให้ล่วงกาล

๒. ควรทรงผูกไมตรีสมานราชสัมพันธ์มิตร กับอภิสิทธิ์คชัตริย์สมนตราช ด้วยมหัศมภัณฑมิ่งมงคลบรรณาการมีคชสาร อัศวชาไนยและอุดมรัตนเป็นต้น

๓. ควรให้พระราชวงศานุวงศ์ซึ่งนับว่าอนุยัตกษัตริย์ ขึ้นบานด้วยพระราชทานยานพาหนะตามควรแก่อิสสรียศ

๔. ควรทรงเกื้อกูลแก่คฤหัสถ์พราหมณ์ด้วยเครื่องพรตและไทยธรรม มีข้าว น้ำ ฝ้านุ่งห่มเป็นต้น และอนุเคราะห์คฤหบดีชนด้วยพระราชทานพืชข้าวปลูกและแอกไถหังโคกระบือเครื่องอุดหนุนแก่การนา

๕. ควรทรงอนุเคราะห์ประชาชนชวานิคมชนบทเหมือนอย่างนั้น ให้เลี้ยงชีพเป็นสุขตามวิสัย

๖. ควรทรงจัดการสมณพราหมณาจารย์ผู้ดำรงในสามัญญคุณพรหมัญญคุณ ขจัดบาปให้ร้ายบั้งและลอยเสียจากสันดานด้วยพระราชทานสมณบริกขาร พราหมณบริกขาร เกื้อกูลแก่ธรรมปฏิบัติ

๗. ควรทรงจัดให้มีกุศปักษาตีล้นความผดุงหวาดเสียว เทียวไปมาโดยผาสูกสำราญด้วยพระราชทานอภัยห้ามไม่ให้ใครเบียดเบียฬกระทำอันตราย

๘. ควรห้ามชนทั้งหลายไม่ให้กระทำธรรมิกกิจ ชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตล้วนชอบ ประกอบการเลี้ยงชีพโดยทางธรรม

๙. ชนใดขัดสนไม่มีทรัพย์พอจะเลี้ยงชีพ โดยลัมมาอาชีวะได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์เจือจานให้เลี้ยงชีพ ไม่ต้องแสวงหาโดยทางทุจริต

๑๐. ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณาจารย์ผู้สถิตในสามัญญคุณพรหมัญญคุณ ตรัสถามถึงบุญบาปกุศลากุศลให้ทราบประจักษ์ชัด

๑๑. ควรทรงตั้งวิริตีห้ามจิตมิให้เกิดอธรรมราคค่าภุชณาในอนมณีสถาน

๑๒. ควรทรงประหารวิลม โลกเจตนา ห้ามจิตมิให้ปราถนาลาภที่ไม่ควรจะได้ ฯ

ส่วนที่ ๓

พระราชานุญาตตามคติของไทยในครั้งเดิม

พระราชานุญาตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในประเทศสยามนี้ได้มีคติมาจากไทยในครั้งเดิม ซึ่งต่างกับการปกครองของขอม การปกครองของขอมคล้ายกับกษัตริย์ในประเทศยุโรปสมัยโบราณ เช่นในประเทศฝรั่งเศสสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน ซึ่งถือว่าพระราชานุญาตของกษัตริย์นั้นได้มาจากพระเจ้า

ถ้าจะทราบคติแห่งราชานุญาตให้ดีแล้ว ควรอ่านหนังสือปาฐกถาของสมเด็จพระยาธำมรงค์ทรงแสดงที่สามัคยาจารย์ เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๔๗๐ ความในปาฐกถาคอนที่เกี่ยวกับพระราชานุญาตดังนี้

“ก็แต่ประเพณีการปกครองของขอมกับของไทยเหมือนกันอย่างหนึ่ง ซึ่งถือเอาอาชญาสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลักในการปกครอง มาผิดกันที่พวกขอมถือลัทธิตามชาวอินเดีย สมมติว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระโพธิสัตว์หรือเป็นพระอิศวร พระนารายณ์แบ่งภาคลงมาเลี้ยงโลก และอาศัยพราหมณ์เป็นเจ้าตำราการปกครอง ลักษณะการที่พวกขอมปกครองราษฎรจึงคล้ายกับนายปกครองบ่าวตรงกับคำภาษาอังกฤษซึ่งเรียกว่า Autocratic Government

ส่วนวิธีการปกครองของไทยนั้นนับถือพระเจ้าแผ่นดินเป็นบิดาของประชาชนทั้งปวง วิธีการปกครองก็เอาลักษณะการปกครองสกุลมาเป็นคติเป็นต้น แต่ถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือน คำว่า “ครัว” เดิมทีเดียวเห็นจะหมายความว่าผู้ปกครองครัวเรือน อันธรรมาศัยย่อมร่วมครัวไฟกัน ภายหลังมาจึงเข้าใจคำว่า พ่อครัวกลายเป็นผู้ประกอบอาหาร ๆ หลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครองเรียกว่า ลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็นเมืองชั้นอยู่ในปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองเป็นขุน หลายเมืองรวมกันประเทศอยู่ในปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน แต่โบราณเรียกว่าพ่อขุนข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ได้นามว่า ลูกขุน ดังนั้นจึงเห็นว่า วิธีการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครองบุตร หรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า Paternal Government ยังใช้เป็นหลักวิธีปกครองประเทศสยามสืบมาจนทุกวันนี้”

แต่ในกาลต่อมากการปกครองของประเทศสยาม ได้มีลัทธิขอมมาเจือปนอยู่บ้าง เช่นในเรื่องทาส ซึ่งสมเด็จพระยาธำมรงค์ได้ทรงกล่าวไว้ว่า พวกไทยที่ลงมาอยู่ข้างใต้มารับประพาศการณใช้ทาสตามประเพณีขอม

ดังนั้นธรรมะตามที่กล่าวมาแล้วจึงสืบเนื่องมาแต่ทางพระพุทธศาสนา

(พีตโนต)

ส่วนธรรมะของขัตติย สืบเข้ามาแต่อินเดียนั้น จะมีนัยะอย่างไรก็ขอให้ดูพระชาลินพนธินพระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรื่องพระราชนิพนธ์ ๑๒ เดือน (ตอนที่ด้วยพระราชนิพนธ์สังฆปาณกาล คือถือน้ำพระพิพัฒน์สังจาถ์นี้

“เมื่อจะคิดหาต้นเหตุการถือน้ำให้ได้ความว่า เหตุใดเมื่อให้คนอ่านคำสาบาลทำลัทธิแล้วจึงต้องให้ดื่มน้ำชำระพระแสงอีกด้วยเล่า ก็เห็นว่าลัทธิที่ใช้ น้ำล้างอาวุธเป็นน้ำสาบาลนี้ต้นแรกที่จะเกิดขึ้นด้วยการทหารเป็นวัชชัตติย ฤๅกระษัตริย์ ที่นับว่าเป็นชาติทหารในจำพวกที่หนึ่งของชาติซึ่งแบ่งกันอยู่ในประเทศอินเดียคล้ายกันกับในตัวของอังกฤษสุมาโรของญี่ปุ่น ชาติชัตติยเป็นชาติที่ไม่ได้ทำกินด้วยการค้าขายไถหว่านปลูกเพาะ ฤๅรับไทยทานจากผู้ใดผู้หนึ่งให้ *ย่อมหาเลี้ยงชีวิตด้วยคมอาวุธ* แต่มี*ผู้ร้ายเที่ยวลอบลัททำโจรกรรม* ใช้ปราบปรามโดยตรง ซึ่งหน้าให้ตกอยู่ในอำนาจ แล้วแลได้ทรัพย์สินสมบัติ โดยผู้ซึ่งกล่าวกรงกำลังอำนาจยกยอให้ แต่การที่ประพฤตินั้น เมื่อว่าโดยอย่างยิ่งแล้วก็อยู่ในเป็นผู้ร้ายนั่นเอง แต่เป็นผู้ร้ายที่มีความลัทธิ แลคิดแบ่งการที่ตัวประพฤติ (ถึงแม้ว่าไม่เป็นธรรมแท้ของโลกย์) ออกเป็นสองภาค ภาคหนึ่งถือว่าการซึ่งตนจะกระทำเช่นนั้นไม่เป็นการผิดธรรม ภาคหนึ่งถ้าตนจะกระทำเช่นนั้นเป็นการผิดธรรม คำว่าธรรมในที่นี้เป็นธรรมของชาติชัตติย มิใช่ธรรมของโลกย์ เมื่อว่าเท่านั้นจะเข้าใจยาก จะต้องยกตัวอย่างให้เห็นหน่อยหนึ่ง ว่าตามลัทธิความประพฤติของชาติชัตติยโบราณ คือเหมือนหนึ่งว่ามีอำนาจเป็นชาติชัตติยได้ปกครองแผ่นดิน ทราบว่าลูกสาวของชัตติยเมืองอื่นมีอยู่สมควรแก่ตน ๆ คนยังไม่มีคู่ซึ่งจะได้อภิเษก เมื่อไปสูลขอบิดามารดาของหญิงนั้นไม่ยอมให้ ชัตติยผู้ไปสูลขอถือว่าการที่ตัวคิดนั้นเป็นการขอขบธรรม ด้วยเข้าใจว่าจะเอามาทำอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์มายกยอให้เป็นใหญ่โต บิดามารดาของหญิงที่ไม่ยอมให้ นั้นหมิ่นประมาทต่อผู้ซึ่งไปสูลขอ เป็นการประพฤติผิดธรรมประเพณี เพราะไม่รักษาเกียรติยศต่อกัน ผู้ซึ่งไปสูลขอสามารถที่จะประกาศแก้ทหารของตัว ว่าการซึ่งตัวประพฤตินั้นเป็นการขอขบธรรม แต่บิดามารดาของหญิงประพฤติไม่ชอบธรรม จะต้องยกไปรบชิงเอานางให้จงได้ แล้วก็ยกกองทัพไปทำลายบ้านเมืองนั้นเสียได้โดยถือเป็นการผิดธรรม ฤๅเมื่ออยู่ดี ๆ เชื่อว่าตัวมีวิชาความรู้กำลังวังชาแข็งแรง ยกไปชวนพระราชาที่เป็นชาติชัตติยอื่นซึ่งเสมอ ๆ กันให้มาลงฝีมือกัน เมื่อผู้ใดแพ้บ้านเมืองก็เป็นสินพินัน ก็ถือว่าการซึ่งชัตติยผู้ไปชวนนั้นไม่ได้ประพฤติผิดธรรมเหมือนกัน

ก็ถ้าชัตติยนั้นไปพบลูกสาวชาวบ้านซึ่งมีชาติต่ำกำลังน้อยไม่สามารถจะต่อสู้ ดุจดิงมาด้วยอำนาจกำลังพวกมาก ฤๅเห็นคนยากไร้เดินอยู่ตามถนน เอาศาสตราวุธประหารให้ถึงแก่ความตายฤๅป่วยลำบาก ชัตติยผู้ซึ่งประพฤติการทั้งสองอย่างนี้เป็นประพฤติผิดธรรม การยุคดีธรรมแลไม่ยุติธรรม ฤๅต้องด้วยธรรมของพวกชัตติยนั้นเป็นดังนี้ จึงกล่าวว่ามีชัตติยธรรมของโลกย์”

หมวด ๒

พระราชานุญาตของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)

ในปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว ซึ่งมีพระบรมราชานุญาตสูงสุดในประเทศ แต่ในสมัยเดิมยังมีเจ้านายบางพระองค์ ซึ่งทรงพระอิสริยยศเกือบเท่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ว่า สัญญาทางพระราชไมตรีบางฉบับ ซึ่งประเทศสยามได้ทำไว้กับต่างประเทศ มีอาทิสัญญากับ อังกฤษ ค.ศ. ๑๘๕๖ กับฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๘๕๖ กับปรัสเซีย ค.ศ. ๑๘๖๒ ได้ทำในนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ เหตุฉะนั้นการศึกษาถึงพระราชานุญาตของกรมพระราชวังบวรในสมัยก่อนจึงยังคงเป็นประโยชน์แก่วิชชากฎหมาย

ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือสถานพิมุขนี้ ไม่ปรากฏในกฎหมายแต่โบราณ ครั้นต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีพระราชกำหนดศักดินาพลเรือน จึงปรากฏศักดินาพระมหาอุปราช

ตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาได้ทรงตั้งให้แก่หลวงสรศักดิ์ และให้เสด็จอยู่ที่วังจันทร์เกษม สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือ^{*} เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายว่า วังจันทร์เกษมนี้ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงเปลี่ยนนามวังนี้ให้ศักดิ์สูงขึ้นเสมอด้วยพระราชวังหลวงเรียกว่าพระราชวังบวรสถานมงคล จึงเลยเอาที่วังนั้นเป็นชื่อเรียกรวมบรรดาข้าราชการที่ขึ้นในพระมหาอุปราชว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขนั้น ก็เป็นตำแหน่งที่สืบมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา คือได้ทรงตั้งนายจบกษประสิทธิ์ศิลป์ ซึ่งเป็นคู่คิดเอาราชสมบัติ ให้เป็นเจ้ามโหสถยศชั้นสูงรองแต่พระมหาอุปราชลงมา และให้ไปอยู่ที่วังหลัง เรียกพระนามวังหลังว่า พระราชวังบวรสถานพิมุข ก็เอาพระนามที่ใช้เป็นนามกรมของข้าราชการที่สังกัดขึ้นในวังหลังว่า กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

อนึ่งการตั้งกรมและเรียกพระนามเจ้านายตามกรมนั้น เป็นแบบอย่างมาตั้งแต่แผ่นดินพระนารายณ์ และสืบมาจนทุกวันนี้

เหตุฉะนั้นตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลและสถานพิมุขในสมัยเดิม จึงเป็นตำแหน่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแก่เจ้านายที่มีความชอบยิ่งใหญ่ สามีขุนนางบางคนเข้าใจกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (วังหลวง) เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๑ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓

ในบางสมัย กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงดำรงอิสริยยศเกือบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน ดังเช่น

^{*} คู่มือหนังสือเรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย หน้า ๑๓, ๑๔

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งสัญญากับต่างประเทศได้ทำในนามของพระองค์รวมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และชาวต่างประเทศเรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒

กรมพระราชวังบวรทั้งสองตำแหน่งไม่มีเสมอไปทุก ๆ รัชกาล กล่าวคือในบางรัชกาลไม่มีเลย ในบางรัชกาลมีแต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเท่านั้น

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขมีแต่ในรัชกาลที่ ๑ ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้มีทุก ๆ รัชกาลจนถึงรัชกาลที่ ๔

พระราชานุญาตของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลและสถานพิมุขในสมัยเดิมจะมีอย่างไรบ้างนั้น คิดว่าคงแล้วแต่กาลสมัย เพราะไม่ได้มีบทกฎหมายกำหนดไว้แน่นอน

ครั้งต่อมาในรัชกาลที่ ๔ คือในปฏิศักราช ๑๒๓๖ จึงได้มีพระราชกำหนดว่าด้วยกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขนั้นไม่ได้ตั้งขึ้นอีก และไม่ได้มีอยู่ในสมัยนั้น พระราชกำหนดนี้จึงมีกล่าวถึง) ตามพระราชกำหนดนี้ พระราชานุญาตของกรมพระราชวังบวรเป็นเสมือนกิตติมศักดิ์คือมีทหารได้เพียงสองร้อยคน เพื่อรักษาพระราชวังบวร ส่วนการแผ่นดินทุก ๆ อย่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบังคับสิทธิ์ขาดแต่พระองค์เดียว

เหตุฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงคงเป็นเสมือนตำแหน่งกิตติมศักดิ์ เมื่อปฏิศักราช ๑๒๔๗ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์หลังนี้ได้เสด็จทิวงคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงประกาศยกเลิกตำแหน่งนั้นเสียทีเดียว โดยมีข้อความในพระราชปรารภอยู่ตอนหนึ่งว่าดังนี้

“เป็นตำแหน่งลอยอยู่มิได้มีคุณต่อแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นแต่ต้องใช้เงินแผ่นดินซึ่งจะต้องใช้รักษาตำแหน่งยศพระมหากษัตริย์อยู่เปล่า ๆ โดยมาก”

ตั้งแต่นั้นมา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรจึงไม่มีอีกต่อไป

หมวด ๓

การสืบราชสันตติวงศ์

ตามที่ปรากฏในพงศาวดาร การสถาปนาพระราชวงศ์ได้ขึ้นปกครองประเทศสยามนั้น อาจเป็นโดยพระเจ้าอยู่หัวพระองค์แรกในพระราชวงศ์นั้นได้ก่บ้านเมืองให้มีอิสสรภาพ และได้ตั้งพระองค์เองหรือราษฎรได้สมมติพระองค์ขึ้นโดยตรงหรือโดยปริยายให้เป็นพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ ในสมัยก่อน ยังมีกรแย่งชิงราชสมบัติเปลี่ยนพระราชวงศ์

เมื่อพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดในราชวงศ์หนึ่งได้เสด็จสวรรคตโดยมิได้หมคพระราชวงศ์นั้นแล้ว พระราชอำนาจในการปกครองแผ่นดินก็ได้ตกทอดไปยังเจ้านายผู้เป็นเชื้อพระราชวงศ์นั้น

ในสมัยเดิมไม่มีบทกฎหมายระบุไว้โดยตรงว่า เจ้านายพระองค์ใดจะเป็นผู้สืบราชสันตติวงศ์

แต่ในบางครั้งพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนได้ทรงตั้งพระมหากุปราชา หรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลไว้ ในกรณีเช่นนี้ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางก็ได้ยึดเชิญพระมหากุปราชาหรือกรมพระราชวังบวรขึ้น เสดยราชก็มิอยู่บ้าง แต่จะว่าพระมหากุปราชาเป็นผู้รับราชสมบัติหรือไม่ตามกฎหมายนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสไว้ว่า ในเรื่องนี้ไม่มีปรากฏในกฎหมายแห่งหนึ่งแห่งใด

ในบางครั้งพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนมิได้ทรงตั้งพระมหากุปราชาหรือกรมพระราชวังบวรไว้ หรือตั้งแล้ว แต่ท่านที่กล่าวนี้ได้สวรรคตหรือถึงวคคก่อนพระเจ้าอยู่หัว ปัญหาในข้อที่จะควรเชิญพระมหากุปราชาขึ้นเสวยราชหรือไม่ นั่นจึงไม่เกิดขึ้น พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางจึงได้เลือกสรรอัญเชิญเจ้านายพระองค์หนึ่งซึ่งเห็นสมควรให้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติดังเช่นพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔ และพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕) เป็นต้น

ครั้นถึงปีจุลศักราช ๑๒๔๗ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์หลังได้ถึงวคค ได้มีประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลตามที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่นั้นมาปัญหาที่ว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะทรงเป็นผู้สืบราชสันตติวงศ์หรือไม่จึงหมดไป

ในปี จ.ศ. ๑๒๔๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชให้ทรงดำรงพระยศสมเด็จพระพุทธเจ้า เพื่อสืบราชสันตติวงศ์ครั้นถึง ร.ศ. ๑๑๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นสวรรคต จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเป็นรัชทายาทสำหรับสืบราชสันตติวงศ์

แม้กระนั้นก็ดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำรัสว่า ควรที่จะให้มีพระราชกฤษฎีกาเป็นกำหนดลำดับราชสันตติวงศ์ให้มั่นคงเป็นแบบอย่างต่อไป ดังปรากฏในหนังสือพระราชดำรัสเล่มที่อ้างแล้วข้างต้นหน้า ๖๑-๖๒

พระบรมราชประสงค์นี้ได้บรรลุซึ่งผลสำเร็จในรัชกาลที่ ๖ คือเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ มีข้อสำคัญควรศึกษาในหมวดนี้ คือ

ส่วนที่ ๑

พระราชสิทธิในการทรงสมมติแลทรงถอนพระรัชทายาท

ตามมาตรา ๕ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพและพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งตามที่จะทรงเห็นสมควรให้เป็นพระรัชทายาท แต่การที่ทรงสมมติให้เป็นพระรัชทายาทเช่นนี้ท่านให้ถือว่าเป็น การละเพาะพระองค์ของพระรัชทายาทพระองค์นั้น

พระราชทายาทที่ได้ทรงสมมติขึ้นนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสวรรคตก็ได้เสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์โดยทันที (ให้ดูมาตรา ๖)

อนึ่งพระราชทายาทที่ได้ทรงสมมติขึ้นนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงถอนจากตำแหน่งก็ได้ และถ้าได้ทรงถอนเช่นนั้น พระโอรสและบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านที่ถูกถอนก็จะต้องถูกยกเว้นจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ (ให้ดูมาตรา ๗)

ส่วนที่ ๒

ลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์

ในกรณีซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลงโดยมิได้ทรงสมมติพระราชทายาทนั้น ตามมาตรา ๘ แห่งกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวถึงนี้ ให้เป็นหน้าที่ท่านเสนาบดีอัญเชิญเสด็จเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่ ๑ ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์ ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๙ ขึ้นทรงราชย์ เว้นแต่ท่านที่ถูกยกเว้นตามมาตรา ๑๑ และ ๑๒ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ (ให้ดูในส่วนที่ ๓)

ลำดับสืบราชสันตติวงศ์ ซึ่งมาตรา ๙ ได้บัญญัติไว้ นั้น อาจแยกออกได้ดังนี้

๑. กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา
๒. กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชธิดา แต่ทรงมีสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระอนุชา
๓. กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชธิดา กับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชாத่างพระชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้
๔. กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชธิดา กับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระชนนี และไร้สมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาท่างพระชนนี แต่ทรงมีพระเจ้าพี่ยาเธอหรือพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระโอรสของพระเจ้าพี่ยาเธอหรือน้องยาเธอ
๕. กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชธิดา กับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระชนนี และไร้สมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาท่างพระชนนี กับไร้พระเจ้าพี่ยาเธอหรือพระเจ้าน้องยาเธอ แต่ทรงมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ หรือพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าหรือพระเจ้าบรมวงศ์เธอนี้

ตัวบทกฎมณเฑียรบาลนี้ได้รับผู้เจ้านายไว้ขีดแล้วจะได้เชิญตัวบทนั้นมากล่าวไว้ต่อไป ขอให้ผู้ศึกษาพิจารณาโดยถี่ถ้วน

บทที่ ๑

กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชนัดดา

ข้อ ๑ ถึง ๗ แห่งมาตรา ๙ ของกฎมณเฑียรบาลนี้มีข้อความบัญญัติไว้ว่า

(๑) สมเด็จพระพุทธเจ้า^๑

(๒) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าหาพระองค์ไม่แล้ว ให้อัญเชิญพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระพุทธเจ้า และพระอัครชายาของสมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นขึ้นทรงราชย์ หรือถ้าพระราชโอรสพระองค์ใหญ่หาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระราชโอรสองค์รอง ๆ ต่อไปตามลำดับพระชนมายุ

(๓) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าหาพระองค์ไม่แล้ว และไร้พระราชโอรสของท่านด้วย ไซร์ก็ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอัครมเหสี

(๔) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ หาพระองค์ไม่แล้ว แต่ถ้ามีพระโอรสอยู่ก็

ให้อัญเชิญพระโอรสอนุโลมตามข้อความในมาตรา ๒ แห่งมาตรานี้

(๕) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระอัครมเหสีหาพระองค์มิได้

แล้ว และไร้พระราชโอรสของท่านด้วย ไซร์ก็ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์อื่น ๆ ในสมเด็จพระอัครมเหสี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นสืบกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒ - ๓ และ ๔ แห่งมาตรานี้

(๖) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในสมเด็จพระอัครมเหสีหาพระองค์ไม่แล้ว และ

พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในพระมเหสี^๒ รองถัดลงไปตามลำดับชั้นพระอิสริยยศแห่งพระมารดา หรือถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอหาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ สืบกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒ - ๓ และ ๔ แห่งมาตรานี้

(๗) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในพระมเหสีรอง หาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว และพระโอรส

ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ให้อัญเชิญพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุมากที่สุด หรือถ้าพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้นหาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าน้องยา

๑ คูวิเคราะหัดัพทในมาตรา ๔ (๓) ซึ่งมีความว่า

“สมเด็จพระพุทธเจ้า” คือสมเด็จพระบรมราชโอรสพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอัครมเหสี

๒ พระมเหสีรองนั้นมีวิเคราะห้อยู่ในมาตรา ๔ (๖) ว่า “พระมเหสีรอง” คือพระชายาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ดำรงพระเกียรติยศรองลงมาจากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีมีพระเกียรติยศสูงต่ำเป็นลำดับกัน คือสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระนางเจ้า พระราชเทวี พระนางเธอ พระอัครชายาเธอ ดังนี้เป็นต้น

เธอพระองค์นั้น แต่ถ้าแม้ว่าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุมากที่สุดนั้นหาพระองค์ไม่แล้ว และพระโอรสของท่านก็ไม่หาไม่ด้วยแล้ว ก็ให้อัญเชิญพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมา หรือพระโอรสของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นสลับกันไปตามลำดับโดยอนุโลมตามข้อความที่มีในข้อ ๒ - ๓ และ ๔ แห่งมาตรานี้

บทที่ ๒

กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดา แต่ทรงมีสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระอนุชา

ข้อ ๘, ๙, ๑๐ แห่งมาตรา ๙ ของกฎมณเฑียรบาลนี้ มีข้อความบัญญัติไว้ว่า

(๘) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดาท่านให้อัญเชิญ สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชนนี พระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมาจากพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้น ทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์

(๙) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระอนุชาพระองค์ที่ควรได้ทรงเป็นทายาทนั้นหาพระองค์ไม่เสีย แล้ว ท่านให้อัญเชิญพระโอรสของสมเด็จพระอนุชาพระองค์นั้นตามลำดับโดยอนุโลมตามข้อความใน ข้อ ๒ แห่งมาตรานี้

(๑๐) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระอนุชาพระองค์ใหญ่หาพระองค์ไม่แล้ว และพระโอรสของท่านก็ หาพระองค์ไม่แล้วอีกด้วยไซ้ ท่านให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระชนนีพระองค์ที่ถัดลงไป ตามลำดับพระชนมายุ หรือพระโอรสของสมเด็จพระอนุชาพระองค์นั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ อนุโลมตามข้อความในข้อ ๒ - ๓ และ ๔ แห่งมาตรานี้

บทที่ ๓

กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชนัดดา กับทั้งไว้สมเด็จพระอนุชาร่วมพระชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้

ข้อ ๑๑ แห่งมาตรา ๙ ของกฎมณเฑียรบาลนี้ มีข้อความบัญญัติไว้ว่า

(๑๑) ถ้าสมเด็จพระอนุชาร่วมพระชนนีหาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว และพระโอรสของสมเด็จพระอนุชานั้นก็ไม่หาไม่ด้วยแล้ว ท่านให้อัญเชิญสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชานั้นสลับกันไปตามลำดับโดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒,

๓, ๒ และ ๖^๑ แห่งมาตรานี้

บทที่ ๔

กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชธิดากับทั้งไว้สมเด็จพระอนุชาหรือพระขนิษฐาหรือพระเชษฐาหรือพระอนุชาต่างพระชนนี แต่ทรงมีพระเจ้าพี่ยาเธอ หรือพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระโอรสของพระเจ้าพี่ยาเธอ หรือพระเจ้าน้องยาเธอ

ข้อ ๑๒ แห่งมาตรา ๙ ของกฎหมายนี้บัญญัติไว้ว่า

(๑๒) ถ้าแม่สมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนีก็หาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว และโอรสของสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชานั้นก็หาไม่ด้วยแล้วไซ้ ท่านว่าให้อัญเชิญพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระโอรสของพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอตามลำดับสืบกันโดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๗ แห่งมาตรานี้

บทที่ ๕

กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้พระราชโอรสและพระราชธิดาพระอนุชาหรือพระขนิษฐาหรือพระเชษฐาหรือพระอนุชาต่างพระชนนี พระเจ้าพี่ยาเธอ น้องยาเธอ แต่ทรงมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอหรือพระโอรส

ข้อ ๑๓ แห่งมาตรา ๙ ของกฎหมายนี้บัญญัติไว้ว่า

(๑๓) ต่อเมื่อหมดพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ อีกทั้งพระโอรสของท่านนั้น ๆ แล้วไซ้ ท่านจึงให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ หรือพระโอรสและเชื้อสายของท่านพระองค์นั้นตามลำดับแห่งความสนิทมากแล่น้อยโดยอนุโลมตามข้อความที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๑๒ แห่งมาตรานี้

๑ ข้อ ๖ เกี่ยวด้วยลำดับพระอิสริยยศแห่งพระมารดาของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาลำดับตามมาตรา ๔ (๔) เป็นต้นนี้ คือสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี, พระนางเจ้าพระราชเทวี, พระนางเธอ, พระอัครชายาเธอ
๒ ข้อ ๒, ๓, ๔, เกี่ยวด้วยกรณีซึ่ง พระเชษฐาหรืออนุชา ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ในพระมเหสีรอง หากพระองค์ไม่แล้ว ให้เชิญพระโอรสของสมเด็จพระบรมเชษฐาหรืออนุชารับขึ้นเสวยราชย์ก่อนพระเชษฐาหรืออนุชาของพระองค์ลงไป
เมื่อหมดสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาหรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาในพระมเหสีรองพระองค์ที่มีอิสริยยศสูงที่สุดแล้วจึงให้เชิญพระเชษฐาหรืออนุชาหรือพระโอรสในสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาในพระมเหสีรองที่ถัดลงไป

ส่วนที่ ๓

ผู้ที่ต้องยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์

เจ้านายเป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์ซึ่งจะต้องถูกยกเว้นจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ในกรณีที่กำลังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๑, ๑๒, ๑๓

๑. มีลักษณะตามมาตรา ๑๑ คือ

(๑) มีพระสัญญาวิปลาด

(๒) ต้องราชสันต์ เพราะประพุดิผิดพระราชกำหนดกฎหมายในคดีมหันตโทษ

(๓) ไม่สามารถทรงเป็นอัครพุทธศาสนูปถัมภก

(๔) มีพระชายาเป็นนางต่างด้าว กล่าวคือ นางที่มีสัญชาติเดิมเป็นชาวประเทศอื่น นอกจากชาวไทยโดยแท้

(๕) เป็นผู้ที่ได้ถูกถอนออกแล้วจากตำแหน่งพระรัชทายาท ไม่ว่าจะการถูกถอนนั้นจะเป็นไปในรัชชกาลใด ๆ

(๖) เป็นผู้ที่ได้ถูกประกาศยกเว้นออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์

๒. พระโอรสอีกทั้งบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านที่ต้องด้วยลักษณะตามมาตรา ๑๑ ก็จะต้องถูกยกเว้นจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ (ให้ดูมาตรา ๑๒)

๓. ราชนารี (ให้ดูมาตรา ๑๓)

ส่วนที่ ๔

เวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์

มาตรา ๑๔-๑๘ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ ได้บัญญัติกรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ซึ่งเมื่อเจ้านายพระองค์ใดอยู่ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์ตามมาตรา ๙ ก่อนพระองค์อื่น ๆ แล้ว แม้พระชนมายุยังไม่ครบ ๒๐ บริบูรณ์ ก็ทรงเสวยราชย์ได้ แต่มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

(ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจะกล่าวในหมวด ๔)

ส่วนเพิ่มเติม

การแก้กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์

การแก้กฎมณเฑียรบาลนี้ ควรดูมาตรา ๑๙-๒๐ ซึ่งมีความว่า

มาตรา ๑๙ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง

ตรากฎมณเฑียรบาลนี้ไว้ให้เป็นราชานิติธรรมอันมั่นคง เพื่อดำรงพระบรมราชจักรีวงศ์ไว้ชั่วกาลนาน และได้ทรงใช้พระวิจารณ์โดยสุชุมประชุมทั้งโบราณราชประเพณีแห่งกรุงสยามตามที่ได้เคยมีปรากฏมา ในโบราณราชประวัติทั้งประเทศตามที่โลกนิยมในสมัยนี้เข้าไว้พร้อมแล้ว ฉะนั้น หากว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดในอนาคตสมัยทรงพระราชดำริที่จะแก้ไขหรือเพิกถอนข้อหนึ่งข้อใดในกฎมณเฑียรบาลนี้ ก็ให้ทรงคำนึงถึงพระอุปการะคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลนี้ขึ้นไว้ แล้วและทรงปฏิบัติตามข้อความในมาตรา ๒๐ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้เถิด

มาตรา ๒๐ ถ้าแม้เมื่อใดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเหตุจำเป็นที่จะต้องแก้ไขหรือเพิกถอนข้อความใด ๆ แม้แต่ส่วนน้อยหนึ่งในกฎมณเฑียรบาลนี้ไซ้ ท่านว่าให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนัดประชุมองคมนตรีสภา ให้มีองคมนตรีมาในที่ประชุมไม่น้อยกว่า ๒ ส่วนใน ๓ แห่งจำนวนองคมนตรีทั้งหมด แล้วและพระราชทานข้อความอันมีพระราชประสงค์จะให้แก้ไขหรือเพิกถอนนั้นให้สภาปรึกษากันและถวายความเห็นด้วยความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต ถ้าและองคมนตรีมีจำนวนถึง ๒ ส่วนใน ๓ แห่งผู้ที่มาประชุม นั้นลงความเห็นว่าการแก้ไขหรือเพิกถอนตามพระราชประสงค์แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงค่อยมีพระบรมราชโองการให้แก้ไขหรือเพิกถอน แต่ถ้าแม้ว่าองคมนตรีที่มาประชุมนั้นมีผู้เห็นควรให้แก้ไขหรือเพิกถอนเป็นจำนวนไม่ถึง ๒ ใน ๓ แล้วไซ้ ก็ขอให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชั้นตรงับพระราชดำริที่จะทรงแก้ไขหรือเพิกถอนนั้นไว้เถิด

หมวด ๔

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์อาจมีได้ในเหตุดังนี้

๑. โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์

๒. โดยเหตุที่พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมอบหมายในโอกาสที่ไม่ได้ประทับในพระนคร

นอกจากนี้อาจมีได้ในเหตุอื่น ๆ อีก คือสุดแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงมอบในโอกาสที่ทรงเห็นสมควร

ส่วนที่ ๑

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในเวลาที่มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเช่นนี้ได้เคยมีมาแต่โบราณกาลครั้งที่แล้วมา ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้มีขึ้นในขณะมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังทรงพระเยาว์

ในรัชกาลที่ ๖ ได้มีกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ และในหมวดที่ ๖ ของกฎมณเฑียรบาลนี้ได้ว่าด้วยเวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระเยาว์

ตามมาตรา ๑๔ ถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุไม่ครบ ๒๐ พรรษา ท่านว่ายังทรงสำเร็จราชการสิทธิ์ขาดโดยพระองค์เองไม่ได้ กิจการทั้งปวงให้ตกเป็นภาระของสภาสำเร็จราชการแผ่นดิน ต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรียกโดยย่อว่า สภาสำเร็จราชการแผ่นดิน (ให้เทียบดูมาตรา ๑๘)

๑. สมาชิกแห่งสภาสำเร็จราชการแผ่นดิน

สมาชิกแห่งสภานี้ มี ๓ คือ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ๑ สมุหมนตรี ๒ (ให้ดูมาตรา ๑๘ วรรค ๑)

ก. ผู้ซึ่งควรเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

(๑) เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ที่มีพระชนมายุเกิน ๒๐ พรรษา และไม่ต้องด้วยลักษณะตามมาตรา ๑๑, ๑๒ (ให้ดูมาตรา ๑๖)

(๒) เสนาบดีเป็นผู้พร้อมกันเลือก (ให้ดูมาตรา ๑๕)

ข. ผู้ซึ่งควรเป็นสมุหมนตรี

๑. เสนาบดีผู้มีอาวุโสมากที่สุดในราชการ ๒ ท่าน (ให้ดูมาตรา ๑๗)

๒. อำนาจของสภาและของสมาชิก

ก. กิจการทั้งปวงที่โดยปกติตกเป็นพระราชภาระของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ตกเป็นภาระของสภานี้ (ให้ดูมาตรา ๑๘ วรรค ๒)

ข. ราชกิจที่เป็นการดำเนินตามระเบียบอันมีแบบแผนผู้สำเร็จราชการพระองค์เดียวมีพระบัญชาสั่งและลงพระนามโดยลำพังได้ (ให้ดูมาตรา ๑๘ วรรค ๓ ตอน ๑)

ค. ราชกิจที่มีปัญหาโต้แย้ง เกี่ยวด้วยเปลี่ยนแปลงหลักแห่งรัฐประศาสนโยบาย หรือเกี่ยวข้องออกพระราชกำหนดกฎหมายใหม่หรือแก้ไขพระราชกำหนดกฎหมายที่มีอยู่แล้ว ต้องให้ผู้สำเร็จราชการลงพระนามในคำสั่ง และให้สมุหมนตรีทั้งสองท่านลงนามกำกับด้วยจึงจะใช้ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๘ วรรค ๓ ตอนสุดท้าย)

ส่วนที่ ๒

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ประทับอยู่ในพระนคร

ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้ประทับอยู่ในพระนครนั้น ในบางครั้งพระองค์ได้เคยมีพระบรมราชโองการ ทรงมอบพระราชภาระบางอย่างให้เจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งทรงมีพระบัญชาสั่งแทนพระองค์

แต่ถ้าการไม่ประทับอยู่ในพระนครมีกำหนดนาน ได้เคยมีประกาศตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์

ประกาศการรักษาพระนครได้เคยมีปรากฏในรัชกาลที่ ๔ คือ ในปัจจุศักราช ๑๒๓๐ ซึ่งเสด็จไปจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ตามประกาศนั้นได้ระบุพระนามและนามผู้รักษาพระนครไว้รวมหลายท่าน แต่จะมีอำนาจอย่างไรบ้างนั้น ไม่ปรากฏตามประกาศนี้

ใน ร.ศ. ๑๑๔ ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทวีปยุโรปครั้งแรก ได้มีพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งว่าด้วยอำนาจและหน้าที่และการปรึกษาไว้เป็นระเบียบ

ใน ร.ศ. ๑๒๔ ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทวีปยุโรป ครั้งที่ ๒ ก็ได้มีประกาศรักษาพระนครเปลี่ยนแปลงวิธีการจากพระราชกำหนด ร.ศ. ๑๑๔ นั้น

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้มีประกาศรักษาพระนคร ๓ ฉบับ ฉบับที่ ๑ เมื่อเสด็จประพาสประเทศชวา ฉบับที่ ๒ เมื่อเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน ฉบับที่ ๓ ซึ่งใช้อยู่ในทุกวันนี้ คือในเวลาเสด็จประเทศอเมริกา ตามประกาศฉบับสุดท้ายนี้ อำนาจและหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นดังต่อไปนี้

๑. เป็นประธานทั้งอภิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภา
๒. ในการบังคับบัญชาราชการนั้น ถ้าผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเห็นว่าราชการอันใดสำคัญที่ควรกราบบังคมทูล ขอเรียนพระราชปฏิบัติ ก็ให้รับกราบบังคมทูลโดยทางโทรเลข ถ้าเป็นราชการสำคัญอันเคยมีแบบแผนพระราชนิยมอยู่แล้วก็ดี หรือไม่เป็นราชการสำคัญก็ดี ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครก็มีอำนาจบังคับบัญชาให้เสร็จไปตามเห็นสมควร สุดแต่อย่าให้ราชการบ้านต้องติดขัดได้

(ให้ดูประกาศลงวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๓)

หมวด ๕

สภาการแผ่นดิน

สภาการแผ่นดิน หมายถึงคณะบุคคลซึ่งมีหน้าที่ หรือมีทั้งอำนาจและหน้าที่ในการปรึกษาหารือ หรือในการชี้ขาดในกิจการของแผ่นดินหรือรัฐ

ในประเทศซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสมบูรณาญาสิทธิราช ดังเช่นในประเทศสยาม สภาการแผ่นดินก็มีหน้าที่แต่ในการถวายคำปรึกษาเท่านั้นหาได้มีอำนาจในการชี้ขาดราชการแผ่นดินไม่

แต่ในประเทศซึ่งมีลัทธิการปกครองอย่างอื่น คือ ถือว่าอำนาจสูงสุดในแผ่นดินเป็นของราษฎร สมาชิกในสภาการแผ่นดินเป็นผู้แทนของราษฎร ดังนั้นแล้วสภาการแผ่นดินก็มีอำนาจและหน้าที่ในการชี้ขาดกิจการอันเป็นอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน เช่น ในการออกกฎหมาย (นิติบัญญัติ) ควบคุมดูแลคณะเสนาบดี ซึ่งเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจในทางธุรการหรือบริหาร และในบางประเทศสภาการแผ่นดินยังมีอำนาจในทางตุลาการ เช่นสภาขุนนางในบางประเทศ ซึ่งทำหน้าที่เป็นศาลสูงสุดด้วย

สภาการแผ่นดินทั้งสองประเภทดังได้กล่าวมาแล้วจะมีอำนาจหน้าที่แตกต่างกันอย่างไรก็

ตาม แต่ก็มีส่วนร่วมกันอยู่บ้างอย่างหนึ่ง คือได้อาศัยความคิดของบุคคลหลายคนช่วยกันคิด การอาศัยความเห็นของคนมาก ๆ เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหลายพระองค์ได้ทรงทราบพระราชหฤทัย ดังจะเห็นได้ในพระราชปรารภต่าง ๆ ดังนี้ ๆ

๑. พระราชปรารภในรัชชกาลที่ ๕ ในประกาศตั้งเคาน์ซิล ออฟสเตต จ.ศ. ๑๒๓๖ มีความว่า “ครั้งนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการผลประโยชน์บ้านเมืองสิ่งใดที่จะเกิดขึ้น และการที่ยังรกร้างมาแต่เดิมมากนั้น ถ้าจะทรงจัดการแต่พระองค์เดียวก็จะไม่มีใครได้จะสำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้ช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว การซึ่งรกร้างมาแต่เดิมก็จะได้ปลดเปลื้องไปได้ทีละน้อย ความดีความเจริญก็คงจะบังเกิดแก่บ้านเมือง”

๒. พระราชปรารภ รัชชกาลปัจจุบัน ในการตราพระราชบัญญัติองค์มนตรี พ.ศ. ๒๔๙๐ มีความว่า

“โดยที่ทรงมั่นพระราชหฤทัยว่า ในการปกครองย่อมมีปัญหาข้อราชการบางข้อ ซึ่งหากได้ปรึกษาฟังความเห็นของบุคคลผู้มีสติปัญญา มีความรู้หยั่งถึงทุกขุสขของประชาชนเป็นจำนวนมากคนด้วยกัน ก็ย่อมจะเป็นการดีมีคุณประโยชน์”

สภาการแผ่นดินซึ่งจะกล่าวในหมวดนี้ จะได้เลือกคัดแต่เฉพาะสภาซึ่งเป็นที่ปรึกษาแห่งอำนาจสูงสุด เช่นในทุกวันนี้ มีอภิรัฐมนตรีสภา เสนาบดีสภา สภากรรมการ องค์มนตรี ส่วนสภาอื่นซึ่งเป็นสภาที่ปรึกษาราชการเฉพาะอำนาจบริหารบางชนิด เช่นสภาป้องกันพระราชอาณาจักร สภาการคลัง สภาเผยแผ่พาณิชย์นั้นจะได้กล่าวในลักษณะซึ่งว่าด้วยผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจบริหาร

สภาการแผ่นดินในประเทศไทยได้มีมาแต่โบราณกาลแล้ว อำนาจมากบ้างน้อยบ้าง แต่ได้เปลี่ยนแปลงผันแปรตามกาลสมัย การศึกษาถึงสภาการแผ่นดินในสมัยก่อนด้วยนั้น คงจะเป็นประโยชน์ที่สื่อให้เห็นความผันแปรของสภาเช่นนี้เหตุฉะนั้นจะได้แบ่งแยกอธิบายตามยุคสมัย ดังต่อไปนี้

๑. สมัยโบราณจนถึงสมัยแก้ไขการปกครองในต้นรัชชกาลที่ ๕
๒. สมัยแก้ไขการปกครองในต้นรัชชกาลที่ ๕ จนถึงรัชชกาลที่ ๖
๓. สมัยรัชชกาลที่ ๖
๔. สมัยรัชชกาลปัจจุบัน

ส่วนที่ ๑

สมัยโบราณจนถึงสมัยแก้ไขการปกครองในต้นรัชชกาลที่ ๕

คณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสืบต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีอยู่ ๒ จำพวก คือลูกขุน ณ ศาลาและลูกขุน ณ ศาลหลวง

๑. ลูกขุน ณ ศาลา คือข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งในทางธุรการต่าง ๆ เช่นเสนาบดีเป็นต้น

๒. ลูกขุน ณ ศาลหลวง คือลูกขุนที่ เป็นผู้สำหรับพิพากษาคดีของราษฎร

ในการบัญญัติกฎหมายมีปรากฏว่า บางคราวลูกขุนทั้งสองจำพวกประชุมกันปรึกษาเรียบเรียงพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว บทกฎหมายนั้นก็ เป็นอันใช้ได้ นอกจากลูกขุนทั้งสองจำพวกนี้แล้ว ในบางครั้งโปรดเกล้าฯ ให้มีพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้บังคับบัญชาราชการไปเป็นประธานในการปรึกษานั้นบ้าง (ให้ดูหนังสือพระราชดำรัสที่ได้อ้างมาแล้วข้างต้น หน้า ๖๐)

ส่วนที่ ๒

สมัยจัดแก้ไขการปกครองในต้นรัชการที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๖ บทที่ ๑

เสนาบดีสภา

ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งได้ทรงจัดการปกครองแบ่งแยกออกเป็นกระทรวง และมีเสนาบดีเป็นหัวหน้าในกระทรวงนั้นก็ ได้ มีที่ประชุมเสนาบดีพิจารณาราชการเสมอมาหรือที่เรียกว่า เสนาบดีสภา ซึ่งสืบเนื่องมาจากลูกขุน ณ ศาลาตามที่ได้กล่าวมาแล้วในส่วนที่ ๑

ส่วนลูกขุน ณ ศาลหลวงนั้น เมื่อได้จัดราชการยุติธรรมใหม่ก็เป็นอันไม่มีแล้ว

ส่วนที่ ๒

รัฐมนตรีสภา

ในต้นปี จุลศักราช ๑๒๓๒ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งที่พิจารณาราชการแผ่นดิน ซึ่งเรียกว่า เคนีซิลเลอร์ ออฟ สเตต มีหน้าที่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริการสิ่งใด ซึ่งเป็นข้อราชการที่สำคัญและจะตั้งเป็นกฎหมาย และได้พระราชทานพระราชดำรินั้นมายังที่ปรึกษา ที่ปรึกษาจะต้องกราบทูลความเห็นของตน และให้โอกาสที่ปรึกษาตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป มีความเห็นในการแผ่นดินอย่างไร ก็ให้นำเรื่องราวขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อจะได้ทรงปรึกษาที่ปรึกษาทั้งปวง

ครั้นต่อมาในปีเดียวกันนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตราพระราชบัญญัติดังนี้

๑. พระราชบัญญัติเคนีซิล ออฟ สเตต คือ ที่พิจารณาราชการแผ่นดิน
๒. พระราชบัญญัติปริวี เคนีซิล คือ ที่ปรึกษาในพระองค์

ในบทนี้จะกล่าวถึง เคนี ซิล ออฟ สเตต ส่วนปริวี เคนี ซิล นั้นจะกล่าวในบทที่ ๓
พระราชบัญญัตินี้วางระเบียบแห่งสภาที่พิจารณาราชการแผ่นดิน เช่นการทรงพระกรุณาแต่งตั้ง

ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินระเบียบการประชุม แต่หน้าที่ของสภาก็คงเป็นที่ปรึกษาราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่มีเสียงเด็ดขาดอย่างไร

ครั้นถึง ร.ศ. ๑๑๓ ก่อนที่จะเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติรัฐมนตรี และยกเลิกพระราชบัญญัติ จุลศักราช ๑๒๓๖

ตามพระราชบัญญัติ ร.ศ. ๑๑๓ นี้ สภาแห่งรัฐมนตรีสภามี ๒ จำพวก คือ

จำพวกที่ ๑ เสนาบดีสภาหรือผู้แทนเสนาบดี

จำพวกที่ ๒ ผู้ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดั้งขึ้นอีกไม่น้อยกว่า ๑๒ นาย

รัฐมนตรีสภา ซึ่งได้ทรงตั้งไว้นั้นมีหน้าที่ดังปรากฏในมาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัตินั้นว่า มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาหารือข้อความซึ่งทรงพระราชดำริเห็นเป็นการสมควรที่จะให้ปรึกษากัน โดยมีพระกระแสรับสั่งตรงจะเพาะมาซึ่งที่ประชุมนั้น หรือโดยพระราชทานพระกระแสรับสั่งให้เสนาบดีผู้หนึ่งเชิญมาซึ่งที่ประชุมกับทั้งข้อความที่รัฐมนตรีขอปรึกษา โดยมีรัฐมนตรีอื่นอีก ๓ นายรับรอง

พระบรมราชประสงค์ในการตั้งรัฐมนตรีสภามีปรากฏอยู่ในพระราชดำรัสเปิดรัฐมนตรีสภาว่า จะให้เป็นพนักงานในการคิดท่างกฎหมาย แต่ไม่ใช่ไปทำลายมนตรี เพราะสภานี้มีหน้าที่ในการปรึกษาร่างบทกฎหมายดังกล่าวแล้ว ไม่มีเสียงเด็ดขาดอย่างไร

รัฐมนตรีสภา เมื่อได้ตั้งขึ้นแล้วได้ปรึกษากิจการมากมาย พระราชบัญญัติที่ออกในระหว่าง ร.ศ. ๑๑๓ ถึง ร.ศ. ๑๑๖ โดยมากได้ผ่านสภานี้ และยังได้ปรึกษาร่างพระราชบัญญัติที่สำคัญ ๆ อีกมาก แต่มิได้ประกาศใช้เป็นกฎหมาย เช่นพระราชบัญญัติลูกขุนสามัญเป็นต้น

เมื่อเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ใน ร.ศ. ๑๑๖ แล้ว รัฐมนตรีสภาก็ได้ปรึกษากิจการน้อยลงไปทุกที แต่ใน ร.ศ. ๑๑๘ ยังได้มีพระราชบัญญัติเพิ่มเติมในเรื่องระเบียบการประชุมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งได้เคยแก้ไขไว้แล้ว เมื่อ ร.ศ. ๑๑๔

เมื่อเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ใน ร.ศ. ๑๒๖ แล้ว ในราชกิจจานุเบกษาไม่ปรากฏรายงานการประชุมรัฐมนตรีสภาและท่านรัฐมนตรีที่ได้ทรงตั้งไว้ก็คงล่องลับไปหลายท่าน ไม่ปรากฏว่าได้ทรงแต่งตั้งขึ้นแทน ส่วนเสนาบดีซึ่งเป็นสมาชิกประเภทที่ ๑ ถึงแม้ว่ายังคงมีอยู่ก็ได้มีการประชุมปรึกษากันในฐานะอื่น คือในที่ประชุมเสนาบดีหรือเสนาบดีสภา เหตุฉะนั้นรัฐมนตรีสภาก็อาจมีองค์ประชุมไม่ครบ จึงมิได้มีการประชุมกันต่อไป

การจะตั้งสภานิติบัญญัติหรือป่าเลียม์นติในประเทศสยามให้มีอำนาจเต็มทีนั้น คงจะได้ทรงพระวิจารณ์โดยสุขุมแล้ว

ใน ร.ศ. ๑๑๖ คือ ค.ศ. ๑๘๙๗ นั้น เป็นสมัยที่ในประเทศยุโรป เช่น ประเทศรัสเซียอันเป็นมหาประเทศก็ยังมีได้มีสภาการแผ่นดินซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด สภาดูมา (Douma) ซึ่งคล้ายกับสภาการแผ่นดิน

ดินเพิ่งเริ่มจะมีการประชุมใน ค.ศ. ๑๙๐๖ เมื่อประเทศรัสเซียได้แพ้ญี่ปุ่น เหตุฉะนั้นประเทศสยามในครั้งกระนั้นดูเหมือนจะเดินหน้าประเทศรัสเซียในทางสภาการแผ่นดินเสียอีก

เรื่องสภาการแผ่นดินในประเทศนั้น พระเจ้าแผ่นดินในยุโรปได้ออกความเห็นก็มี เช่นพระเจ้าแผ่นดินนอร์เวย์ ได้ทรงมีความเห็นในเรื่องปาเลียมেন্টในประเทศสยามซึ่งได้ทรงพระราชปรารภกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในหนังสือ “พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน” เล่ม ๒ หน้า ๓๖ ว่าดังนี้

“ดินเนอวันนี้ไม่สู้มีคนสำคัญ คอยไปปรหมินิสเตออยู่สักครู่หนึ่งก็บอกว่ มาไม่ได้ คิดถูกพวกสตอดติง คือ ปาลีเมนต์ทวน ไปรหมินิสเตอคนนี้เป็นตัวผู้ที่คิดอ่านแยกเมืองนอร์เวจากสวีเดน เป็นคนฉลาดมากพูดอังกฤษดีกว่าบ่อนักกว่าอย่าได้มีสตอดติงในเมืองไทยเลย เจ้าแผ่นดินก็พูดเหมือนกัน”

บทที่ ๓

พระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล คือ ที่ปรึกษาในพระองค์

ในคราวเดียวกับที่ได้ทรงตราพระราชบัญญัติ เคาน์ซิล ออฟ สเตต พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ ได้ทรงตราพระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล คือที่ปรึกษาในพระองค์

หน้าที่ของสภานี้ไม่ใช่จะเป็นแต่เพียงที่ปรึกษาการส่วนพระองค์ คือมีหน้าที่เกี่ยวกับราชการแผ่นดินด้วยซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ดำรัสสั่ง เช่น ให้สืบราชการ ให้ไปเข้าประชุมในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นบางครั้งบางคราวหรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นคณะ (Committee) ข้าราชการมีอำนาจเหมือนศาลรับสั่ง (ดูข้อ ๑๕ แห่งพระราชบัญญัตินี้)

สมาชิกแห่งสภานี้ไม่มีกำหนด คือสุดแต่จะทรงมีพระราชประสงค์และจะต้องสิ้นตำแหน่งเมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัว นอกจากพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่จะทรงตั้งขึ้นอีก เมื่อรัฐมนตรีสภาได้สงบเรียบร้อยตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ปรากฏในราชกิจจานุเบกษาว่า สภากองมนตรีได้มีการประชุมกันตรวจชำระความฎีกาบ่อย ๆ แต่ครั้งนั้นจัดระเบียบราชการยุติธรรมเป็นแบบแผนเรียบร้อยแล้ว การประชุมของสภากองมนตรีก็สงบเรียบร้อยไปจนสิ้นรัชกาลที่ ๕ นั้น

ส่วนที่ ๓

สมัยรัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลที่ ๖ มন্ত্রীที่ปรึกษามีอยู่แต่เพียงสองคณะ คือ องคมนตรี ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า “ปรีวีเคาน์ซิล” ที่ปรึกษาในพระองค์คณะ ๑ และที่ประชุมเสนาบดีคณะ ๑ จะเห็นได้จากพระราชดำรัสในรัชกาลปัจจุบันในการทรงตั้งอภิรัฐมนตรีสภา ณ วันเสาร์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ (ราชกิจจา

ภาค ๒ หน้า ๒๖๑๘) ได้ทรงมีพระกระแสรับสั่งถึงราชประเพณีมีมาว่า

“เราคิดเห็นว่าตามราชประเพณีซึ่งมีอยู่ในบัดนี้ พระเจ้าแผ่นดินมีมนตรีสำหรับเป็นที่ทรงปรึกษาหรือสองคณะด้วยกัน คือองคมนตรีซึ่งทรงตั้งไว้เป็นจำนวนมาก สำหรับทรงปรึกษากิจการพิเศษอันเกิดขึ้นจะเพาะสิ่งจะเพาะอย่างคณะ ๑ กับเสนาบดีสภาผู้บังคับบัญชาราชการกระทรวงต่าง ๆ มีจำนวนหย่อนยี่สิบสำหรับทรงปรึกษาหรือราชการอันกำหนดไว้เป็นหน้าที่ในกระทรวงนั้น ๆ คณะ ๑”

ดังนั้นก็ส่อให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ ๖ สภาการแผ่นดินที่ยังคงมีอยู่ก็ คือ เสนาบดีสภาและสภาองคมนตรี

ส่วนรัฐมนตรีสภาได้สงบเงียบไปตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เสด็จกลับจากยุโรปแล้ว

แม้สภาองคมนตรีจะมีใครได้มีการประชุมกันเสมอก็ดี ก็ยังได้ทรงพระกรุณาตั้งองคมนตรีเสมอ ๆ

ผู้เป็นองคมนตรี อาจได้รับพระมหากรุณาเงินเลี้ยงชีพ ตาม พ.ร.บ.ปรีวีเคาน์ซิล จ.ศ. ๑๒๓๖ ข้อ ๘ คือเมื่อเป็นองคมนตรีครบ ๑๐ ปีแล้ว ถ้าได้เงินเดือนในตำแหน่งอื่น หรือได้เบี้ยบำนาญไม่ถึงยี่สิบชั่งจะได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงชีพจนถึงยี่สิบชั่ง นับว่าเป็นพระมหากรุณาแก่ผู้เป็นองคมนตรีมาก

ส่วนที่ ๔

สมัยรัชกาลปัจจุบัน

ในรัชกาลปัจจุบัน สภาการแผ่นดินมี ๓ คือ

๑. อภิรัฐมนตรีสภา
๒. เสนาบดีสภา
๓. สภากรรมการองคมนตรี

บทที่ ๑

อภิรัฐมนตรีสภา

สภานี้ได้ทรงตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘

(ดูพระราชดำรัสทรงตั้งอภิรัฐมนตรีสภาในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๒ หน้า ๒๑๖๘)

ข้อ ๑ หน้าที่ของสภา

ในพระราชดำรัสมีความว่า “สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงปรึกษาราชการทั้งปวงเป็นนิตย์ เพื่อจะได้เป็นกำลังแก่การที่ทรงพระราชวินิจฉัยราชการทั้งปวง”

ข้อ ๒ สมาชิก

ก) จำนวน

สมาชิกในสภานี้มี ๕

ข) คุณสมบัติของอภิรัฐมนตรี

ผู้ซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นอภิรัฐมนตรีนั้น ต้องมีคุณสมบัติตามที่ปรากฏในพระราชดำรัสว่า

“ผู้ซึ่งสมควรจะเป็นสมาชิก จำต้องเป็นผู้ซึ่งมีความคุ้นเคยและชำนาญงานราชการมากมาแต่ก่อน และประกอบด้วยเกียรติคุณทั้งความปรีชาสามารถสมควรเป็นที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนมหาชนทั้งหลาย”

ข้อ ๓ ประธานที่ประชุม

การประชุมของสภานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับเป็นประธาน หรือได้ทรงมอบให้ผู้สำเร็จราชการเป็นประธานต่างพระองค์ (ให้ดูหน้าที่ผู้สำเร็จราชการที่ได้ศึกษามาแล้ว)

บทที่ ๒

เสนาบดีสภา

เสนาบดีสภาได้มีมาแต่รัชกาลที่ ๕ แล้ว เสนาบดีมีหน้าที่แต่เพียงกระทำกิจในทางบริหารหรือทางธุรการอย่างเดียว คือยังถวายคำปรึกษาในราชการแผ่นดินด้วย

ในบทนี้จะกล่าวถึงเสนาบดีสภาในฐานะเป็นสภากาการแผ่นดิน ส่วนเสนาบดีในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ในทางบริหาร จะได้กล่าวในลักษณะต่อไป

ข้อ ๑ หน้าที่ของเสนาบดีสภาในฐานะเป็นสภากาการแผ่นดิน

ก) หน้าที่ทั่วไป

ปรากฏในพระราชดำรัสตั้งอภิรัฐมนตรีสภาว่า

“เสนาบดีสภา ผู้บังคับบัญชาราชการกระทรวงต่าง ๆ มีจำนวนหย่อนยี่สิบ สำหรับทรงปรึกษาหารือราชการอันกำหนดไว้เป็นหน้าที่ในกระทรวงนั้น”

ทั้งนี้เข้าใจว่า แม้ราชการใดจะเป็นหน้าที่ของกระทรวงใดโดยอะพาะกิติ แต่ได้ทรงพระกรุณาปรึกษาในเสนาบดีสภา

ข) หน้าที่พิเศษในบางเรื่อง

ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์นั้น เสนาบดีมีหน้าที่ในบางเรื่อง เช่น ัญญเชิญผู้สืบราชสันตติวงศ์ขึ้นทรงราชย์ตามลำดับว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ซึ่งได้ศึกษามาแล้ว หรือเชิญเจ้านายขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการเมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเยาว์ ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในหมวด ๓ ปัญหาว่ามีว่า ท่านเสนาบดี

ในที่นี้จะหมายความถึงเสนาบดีสภาหรือไม่?

ข้อ ๒ สมาชิก

สมาชิกของเสนาบดีสภาก็คือ เสนาบดี อภิรัฐมนตรี ราชเลขาธิการ ซึ่งเทียบตำแหน่งเท่าเสนาบดี

ข้อ ๓ ประธานที่ประชุม

การประชุมต้องมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือผู้สำเร็จราชการมาเป็นประธาน

บทที่ ๓

สภากรรมการองคมนตรี

สภานี้สืบเนื่องมาจาก ปรีวีเคาน์ซิล ซึ่งได้ตั้งขึ้นแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ ซึ่งต่อ ๆ มาเปลี่ยนเรียกว่า “สภาองคมนตรี”

จำนวนองคมนตรีไม่มีจำกัด จึงมีจำนวนมากขึ้นทุก ๆ ที่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันขึ้นเสวยราชย์ก็ได้ทรงตั้งองคมนตรี ซึ่งพระรามาธิบดีที่ ๖ ทรงตั้งไว้

ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมราชเลขาธิการบรรพทิศพระราชากระแสน์พระราชประสงค์จะทรงฟังความเห็นองคมนตรี ในเรื่องธงชาติ คือ ในรัชกาลที่ ๖ ได้เปลี่ยนธงช้างมาเป็นธงไตรรงค์ มาในรัชกาลปัจจุบันทรงปรารภว่ามีข้อควรพิจารณา ๕ สถาน คือ

- (๑) เลิกธงไตรรงค์ใช้ธงช้างแทน หรือ
- (๒) ใช้ธงช้างเป็นธงราชการ ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติ หรือ
- (๓) ใช้ธงช้างเป็นธงราชการและเป็นธงชาติ ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงสีสำหรับประเทศ ใช้ในการตกแต่งสถานที่ในวันรื่นเริงเป็นต้น หรือ
- (๔) ใช้ธงไตรรงค์ผสมกับธงช้างพื้นแดงในธงเดียวกัน หรือ
- (๕) คงไว้ตามรูปเดิมอย่างเดี๋ยวนี้

กรรมการองคมนตรีได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นแตกต่างกัน

ครั้งต่อมาเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคมศกนั้นได้มีพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติดังนี้

“ความเห็นเรื่องธงชาติที่องคมนตรีทูลเกล้าฯ ถวายขึ้นมานั้นแตกต่างกันมาก ไม่มีน้ำหนักไปทางใดชัดเจน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงใช้ไปตามเดิม” (ราชกิจจานุ เล่ม ๔๕ หน้า ๖๐๗)

ตามพระบรมราชวินิจฉัยดังนี้ จึงทรงฟังความเห็นองคมนตรีไม่ได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะองคมนตรีบางท่านคงเห็นตามพระรามาธิบดีที่ ๖ ว่าธงช้างทำยาก และไม่ใคร่ได้ทำแพร่หลาย ประเทศที่ทำไม่รู้จักช้าง ทำรูปร่างไม่นาคู หังคนใช้ถ้าไม่ระวังมักจะชกธงกลับทำให้น่ารังเกียจรำคาญ บางท่านคงเห็นอย่างอื่น

แตกต่างกันออกไป จนความเห็นไม่มีน้ำหนักไปทางใดชัดเจน เพราะมีทางอาจคำนึงได้ถึง ๕ ประการ ความเห็นก็อาจแตกต่างได้ ๕ ประการ

พระราชบัญญัติ

องคมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๐

ต่อมาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยองคมนตรีขึ้นใหม่ และให้ยกเลิกพระราชบัญญัติปริวิเศนาคิล จ.ศ. ๑๒๓๖

ข้อ ๑

ว่าด้วยองคมนตรี

ตามพระราชบัญญัติใหม่นี้มีข้อความควรสังเกตว่า องคมนตรีที่ทรงตั้งมาแต่เดิมก็คงเป็นองคมนตรี แต่ไม่มีสิทธิเป็นสมาชิกในสภากรรมการองคมนตรีนั้นผู้มีสิทธิจะต้องเป็น “กรรมการองคมนตรี” ที่ทรงตั้งจากองคมนตรี เหตุฉะนั้นฐานะขององคมนตรีก็ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง

ก) **คุณสมบัติ** สุดแต่ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสามารถและทรงคุณธรรมสมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยตั้งขึ้นไว้เป็นองคมนตรี (มาตรา 4)

ข) **การทรงตั้ง** โดยพระราชทานสัญญาบัตรและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจึงจะสมบูรณ์ (มาตรา ๕)

ค) **การออกความเห็น** มีความเห็นอย่างไรก็กราบบังคมทูลได้โดยตรง (มาตรา ๖)

ง) **มาตรา ๗** ผู้ที่ได้รับราชการมาในตำแหน่งองคมนตรีตลอดเวลาสิบปีได้เงินเดือนเบี้ยหวัดเบี้ยบำนาญในราชการไม่ถึงปีละพันหกร้อยบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะโปรดให้ได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงชีพตลอดเวลาที่เป็องคมนตรีในปีหนึ่งรวมทั้งเบี้ยเลี้ยงชีพและเงินอื่น ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าพันหกร้อยบาท แต่ถ้าเคยเป็นกรรมการองคมนตรีตามความในมาตรา ๑๒ ด้วยแล้ว ให้เพิ่มอัตราขึ้นเป็นจำนวนสองพันสี่ร้อยบาท

จ) **การสิ้นตำแหน่ง**

๑) โดยสิ้นรัชกาลตามมาตรา ๘ ผู้ใดได้เป็นองคมนตรีแล้วให้อยู่ในตำแหน่งนั้นไปจนสิ้นรัชกาล และมีกำหนดอยู่ได้อีกหกเดือนจึงจะขาดจากตำแหน่ง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ได้สืบราชสมบัติพระองค์ใหม่จะโปรดให้เป็นองคมนตรีต่อไปก็ตั้งทรงตั้งใหม่

๒) โดยทรงถอดถอน (ดูมาตรา ๙)

นอกจากนี้อาจสิ้นโดยการตาย และมีปัญหาเมื่อองคมนตรีเป็นผู้ไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถว่าจะต้องสิ้นตำแหน่งหรือไม่?

ข้อ ๒

ว่าด้วยกรรมการองคมนตรี

ก) คุณสมบัติและการแต่งตั้ง ทรงตั้งจากจำนวนองคมนตรี (ดูมาตรา ๑๒)

ข) การออกความเห็น

๑) ปรีกษาหรือแสดงความคิดเห็น ได้เพียงทำความตกลงในข้อความที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานลงมาให้ปรีกษาโดยพระองค์เอง

๒) อนึ่งถ้ากรรมการองคมนตรีมีจำนวนไม่น้อยกว่าห้าคนพร้อมกันเข้าชื่อทำหนังสือยื่นต่อนายกแห่งสภากรรมการองคมนตรีว่า มีข้อความสำคัญเกี่ยวกับสวัสดิภาพแห่งบ้านเมืองและประชาชนอันควรจะได้ประชุมปรีกษาวាយความเห็นไซ้ ให้สภานายกนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเพื่อให้ปรีกษากันได้

ค) เอกสิทธิในการแสดงความเห็น

มาตรา ๑๔ กรรมการองคมนตรีไม่ต้องรับผิดชอบในถ้อยคำใด ๆ ที่ได้กล่าวหรือแสดงเป็นความเห็นหรือในการออกเสียงลงคะแนนในที่ประชุมสภาองคมนตรี ผู้ใดผู้หนึ่งจะว่ากล่าวฟ้องร้องกรรมการองคมนตรีเพราะเหตุนั้นหาได้ไม่

อนึ่งบุคคลที่สภาได้เชิญให้มาชี้แจงหรือออกความเห็นนั้น ก็ให้ได้รับความยกเว้นดุจกัน

ง) เบี้ยเลี้ยงชีพ ดูมาตรา ๗ ในเรื่องเบี้ยเลี้ยงชีพองคมนตรีข้างต้น คือถ้าองคมนตรีเคยเป็นกรรมการองคมนตรีให้เพิ่มอัตราขึ้นเป็นจำนวนสองพันสี่ร้อยบาท

จ) การสิ้นตำแหน่ง

๑) โดยถึงเวรออก คือกรรมการองคมนตรีจักอยู่ในตำแหน่งได้เพียงคราวละ ๓ ปี แต่ทรงตั้งซ้ำอีกได้ (ดูมาตรา ๑๕) มาตรา ๑๖ กรรมการองคมนตรีคนใดต้องออกจากตำแหน่งกรรมการโดยเหตุอื่น นอกจากถึงเวรออกตามคราวพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งองคมนตรีอื่นเข้าแทนที่เพื่อให้ครบจำนวนแต่ผู้แทนเช่นนี้จะอยู่ในตำแหน่งกรรมการเพียงเท่าเวลาที่เหลืออยู่ของกรรมการที่ออกไป

๒) โดยลาออก (ดูมาตรา ๑๗)

๓) โดยสภากรรมการกราบบังคมทูลขอให้ออก คือมาตรา ๑๘ กรรมการองคมนตรีคนใดประพฤติไม่สมควรจะอยู่ในตำแหน่งกรรมการ สภากรรมการจะประชุมกันทำคำปรึกษาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อให้ออกเสียจากตำแหน่งกรรมการนั้นก็ได้ แต่ต้องให้โอกาสแก่กรรมการผู้นั้นชี้แจงแก้ตัวก่อนทำคำปรึกษาขึ้นทุกเกล้าฯ ถวาย

๔) โดยสิ้นตำแหน่งองคมนตรี เช่นโดยสิ้นรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงตั้ง และเหตุอื่น ๆ ให้ดูในเรื่องการสิ้นตำแหน่งองคมนตรีที่กล่าวมาแล้ว

ข้อ ๓

สภากรรมการรองมนตรี

ก) จำนวนกรรมการ

สืบลคน กรรมการเลือกกันเอาเป็นสภานายก ๑ อุปนายก ๑ เมื่อได้รับพระบรมราชานุมัติ ผู้รับเลือกเข้ารับตำแหน่งได้ (ดูมาตรา ๑๒) แต่สภาอาจเชิญผู้หนึ่งผู้ใดมาชี้แจงหรือแสดงความเห็นต่อที่ประชุมเพื่อประกอบข้อปรึกษาได้ (ดูมาตรา ๑๓ วรรค ๓) ผู้รับเชิญไม่ใช่กรรมการไม่มีสิทธิออกเสียง

ข) หน้าที่ของสภา

“เพื่อประชุมปรึกษาหารือข้อราชการตามแต่จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานลงมาให้ปรึกษา” (ดูมาตรา ๑๑)

การพระราชทานลงมาให้ปรึกษานี้ อาจเป็นโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ โดยพระองค์เอง (ดูมาตรา ๑๓ วรรค ๑) หรือโดยกรรมการพร้อมกันห้าคน เข้าชื่อทำหนังสือยื่นต่อนายก ว่ามีข้อความเกี่ยวกับสวัสดิภาพแห่งบ้านเมือง และประชาชนอันควรจะได้ประชุมปรึกษากวดยความเห็น เมื่อสภานายกรับบังคับมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ปรึกษากันได้แล้ว สภาก็อาจปรึกษาข้อความนั้นได้ (ดูมาตรา ๑๓ วรรค ๒)

ค) ผู้มีหน้าที่ดำเนินการสภา

ก) นายก

ข) อุปนายก

ทั้ง ๒ เลือกตั้งโดยกรรมการแต่ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติ (ดูมาตรา ๑๒, ๑๙, ๒๐)

ค) เลขานุการ ทรงตั้งข้าราชการในกรมราชเลขาธิการคนหนึ่งเป็นผู้มีหน้าที่รักษาทะเบียนเป็นเลขานุการที่ประชุม (ดูมาตรา ๑๐, ๒๓, ๒๗)

ง) การประชุม

๑) องค์ประชุม

จำนวนกรรมการต้องไม่น้อยกว่าสิบห้าคนจึงจะประชุมกันได้ (ดูมาตรา ๒๔)

๒) การนัดประชุม

สภานายกเป็นผู้สั่ง (ดูมาตรา ๒๒)

๓) ระเบียบวาระ

จะปรึกษาเรื่องใดต้องบอกไปในหนังสือนัด (มาตรา ๒๓) การประชุมต้องตามระเบียบวาระที่กำหนดไว้ นอกจากที่ประชุมจะตกลงเป็นอย่างอื่น (มาตรา ๒๔)

๔) ประธานที่ประชุม

สภานายก เป็นประธาน ถ้าไม่มีมา อุปนายกแทน ถ้าทั้งสองไม่อยู่ในที่ประชุมก็ให้กรรมการเลือกกันเองเป็นประธานชั่วคราวประชุมนั้น (ดูมาตรา ๒๑)

๕) การลงมติ

ให้เอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ กรรมการมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนนถ้าเสียงเท่ากัน ผู้เป็นประธานออกเสียงเพิ่มขึ้นอีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด (ดูมาตรา ๒๖)

๖) ทูลเกล้าฯ ถวายคำปรึกษา

คำปรึกษาของสภากรรมการองคมนตรีนั้น

สภานายกมีหน้าที่ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ (ดูมาตรา ๒๘)

๗) รายงานการประชุม

เลขาธิการต้องจดรายงานการประชุม เสนอให้กรรมการตรวจรับรองในคราวหน้า (ดูมาตรา ๒๗)

จ) อนุกรรมการ

มาตรา ๒๙ สภากรรมการองคมนตรีมีอำนาจตั้งอนุกรรมการเพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือให้ผู้สอบสวนพิจารณาทำความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งขึ้นเสนอต่อที่ประชุมใหญ่เพื่อปรึกษาหารือตกลงอีกชั้นหนึ่งก็ได้ ประธานอนุกรรมการนั้นเมื่อสภาไม่ได้ตั้ง ก็ให้อนุกรรมการเลือกกันเองตั้งขึ้นเป็นประธานได้

อนุกรรมการมีอำนาจเชิญเจ้ากระทรวงทบวงการและคนภายนอกได้ตั้งที่บัญญัติไว้สำหรับสภากรรมการในมาตรา ๑๓

อนุกรรมการและผู้ทำอนุกรรมการเชิญมาชี้แจงแสดงความเห็นนั้นให้รับประโยชน์ตามมาตรา ๑๔ ด้วย

มาตรา ๓๐ ในการประชุมอนุกรรมการนั้น ต้องมีอนุกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่า ๓ คนจึงจะเป็นองค์ประชุมปรึกษาการได้ เว้นแต่อนุกรรมการนั้นจะมีจำนวนตั้งขึ้นเพียง ๓ คน เมื่อมาประชุมแต่ ๒ คนก็ให้นับว่าเป็นองค์ประชุมได้

ลักษณะ ๓

ระเบียบแห่งอำนาจบริหาร หรืออำนาจตุลาการ

Organisation du pouvoir exécutif

ข้อความทั่วไป

อำนาจบริหารหรือตุลาการนี้ย่อมมีวงกว้าง คือรวมทั้งกรปฏิบัติตามกฎหมายและการปกครองโดยทั่ว ๆ

ไป ยกเว้นแต่ในกิจการที่เกี่ยวกับการบัญญัติกฎหมายและการวินิจฉัยคดีซึ่งจัดเข้าในสาขาแห่งอำนาจสูงสุดอื่น ๆ

ยิ่งในประเทศที่มีอาณาเขตกว้างขวางและมีพลเมืองอยู่มาก พลเมืองทั้งหมดในประเทศนั้น ๆ อาจมีส่วนได้เสียเหมือนกันก็มี และกิจการบางอย่างพลเมืองอันอยู่ในท้องถิ่นหนึ่ง อาจมีส่วนได้เสียต่างกับพลเมืองในอีกท้องถิ่นหนึ่ง

ระเบียบแห่งอำนาจบริหารจึงอาจเป็น

(๑) ระเบียบ ซึ่งใช้บังคับแก่พลเมืองทั่วไปในทุก ๆ อาณาเขต คืออำนาจบริหารซึ่งรวมอยู่ในศูนย์กลาง หรือที่เรียกกันว่า รัฐบาลกลาง แต่ระเบียบเช่นนี้เรียกตามภาษากฎหมายปกครองฝรั่งเศสว่า "Centralisation" ซึ่งน่าจะแปลว่า "มัธยภาค"

(๒) ระเบียบ ซึ่งใช้บังคับให้เหมาะสมแก่ท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งอาจมีได้โดย ๒ วิธี คือ

ก) โดยรัฐบาลกลางได้แยกอาณาเขตแห่งอำนาจนั้น ๆ ออกเป็นส่วนต่าง ๆ เช่นแบ่งแยกออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ประจำส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นผู้แทนรัฐบาลกลาง ไม่ใช่เป็นเจ้าหน้าที่ของท้องถิ่นนั่นเอง การแยกอำนาจจากรัฐบาลกลางเช่นนี้เรียกตามภาษากฎหมายปกครองฝรั่งเศสว่า "Déconcentration" ซึ่งน่าจะแปลว่า "มัธยานุภาค" คือ เป็นส่วนน้อย ๆ ที่แยกออกไปจากรัฐบาลกลาง ส่วนเหล่านี้หาได้มีสภาพเป็นนิติบุคคลต่างหากจากรัฐบาลกลางไม่

ข) โดยแยกอำนาจบริหารหรือธุรการในท้องถิ่นบางอย่างให้แก่คณะ ซึ่งราษฎรในท้องถิ่นนั้นได้เลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ใช้อำนาจเอง ท้องถิ่นนี้มีสภาพเป็นนิติบุคคลต่างหากจากรัฐบาลกลางเฉพาะอำนาจบางอย่าง ซึ่งตนมีอิสระที่จะทำได้ การแยกอำนาจบริหารเช่นนี้เรียกตามภาษากฎหมายปกครองฝรั่งเศสว่า "Décentralisation" ซึ่งน่าจะแปลว่า "มัธยวิภาค" คือเป็นการแบ่งแยกอำนาจบริหารบางอย่างออกจากรัฐบาลกลาง ซึ่งต่อไปจะมีขึ้นได้โดยพระราชบัญญัติเทศบาล

ระเบียบอำนาจบริหารซึ่งใช้บังคับให้เหมาะสมแก่ท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งอาจมีได้ ๒ วิธี ดังกล่าวแล้วนั้น แม้จะคล้ายกันในข้อที่แบ่งแยกอำนาจรัฐบาลกลางมาไว้ในท้องถิ่นก็ตาม แต่มีข้อต่างกันในสารสำคัญเหล่านี้

๑. คณะพนักงานซึ่งเป็นผู้แทนรัฐบาลกลางตามส่วนแห่งอาณาเขตต่าง ๆ โดยมากรัฐบาลเป็นผู้ตั้ง คือ เป็นผู้แทนของรัฐบาลกลางโดยตรง ควรสังเกตว่าแม้กานันผู้ใหญ่บ้านซึ่งราษฎรเป็นผู้ตั้งก็ยังคงเป็นผู้แทนของรัฐบาลกลางอยู่โดยตรงเท่ากับว่าราษฎรได้มีโอกาสแต่เพียงเลือกผู้แทนของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำอยู่ในท้องถิ่นของตนเท่านั้น

แต่คณะพนักงานในการปกครองชนิดที่แบ่งแยกอำนาจธุรการให้ราษฎรในท้องถิ่นจัดทำเอง "มัธยวิภาค" (หรือการปกครองเทศบาลในภาษาไทย) ตามทางที่ควรราษฎรในท้องถิ่นผู้เลือกตั้งขึ้น ราษฎรในท้องถิ่นก็ย่อมจะมีเสียงในการดูแล คณะพนักงานเช่นนี้เป็น

ผู้แทนท้องถิ่นในตุระการของท้องถิ่นนั้นโดยฉะเพาะจะเป็นผู้แทนของรัฐบาลกลาง ก็แต่กิจการบางชนิด ซึ่งได้รับมอบหมาย คณะพนักงานเช่นนี้จึงขึ้นอยู่กับรัฐบาลกลางแต่เพียงในการดูแลครอบงำ

ในทุกวันนี้ สำหรับประเทศสยามตามพระราชบัญญัติ จัดการสุขาภิบาลหัวเมืองพนักงานท้องถิ่นยังมีการแต่งตั้งโดยรัฐบาลอยู่ซึ่งควรจะได้แก้ไขโดยพระราชบัญญัติเทศบาล

๒. การปกครองอย่างมัธยวิภาคนี้ คือตามที่กล่าวมาในวิธี ข. ข้างต้นมีสภาพเป็นนิติบุคคล กล่าวคือท้องถิ่นนั้น ๆ มีสิทธิและหน้าที่โดยฉะเพาะต่างหากจากรัฐซึ่งเป็นอีกบุคคลหนึ่ง แต่การแบ่งแยกตามวิธีที่ได้กล่าวในวิธี ก. หาได้ทำให้ส่วนต่าง ๆ แห่งอาณาเขตที่มีสภาพเป็นนิติบุคคลขึ้นต่างหากไม่ เช่นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ไม่ใช่เป็นนิติบุคคล ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๗๓ ซึ่งได้ระบุนามเทศบาลปกครองท้องถิ่น (Local administrations) และประชาบาลทั้งหลาย (Municipalities) คือการปกครองทำนอง “มัธยวิภาค” (Décentralisation หรือเทศบาลในภาษาไทย ไม่ได้กล่าวถึง มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน

การปกครองโดยวิธีแยกอำนาจตุระการให้ราษฎรในท้องถิ่นจัดทำเองมีผลดีและผลร้ายดังนี้

ผลดี

๑. กิจการบางชนิดที่แยกออกไป เช่นการสุขาภิบาลย่อมเหมาะสมแก่ท้องถิ่นโดยฉะเพาะ และกิจการอย่างอื่น ซึ่งท้องถิ่นต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตจะปฏิบัติอย่างเดียวกันไม่ได้ เมื่อได้แบ่งแยกเสียเช่นนั้นก็จะเหมาะสมแก่ท้องถิ่นเป็นราย ๆ ไป

๒. กิจการที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นก็ควรจะให้ผู้ที่ป็นราษฎรในท้องถิ่นนั้นเป็นพนักงานจัดทำ เพราะเป็นผู้ที่รู้จักภูมิประเทศและความต้องการของท้องถิ่นนั้น ๆ ย่อมดีกว่าบุคคลซึ่งรัฐบาลกลางจะได้แต่งตั้งออกไป ซึ่งจะรู้จักประเทศดีกว่าราษฎรในท้องถิ่นไม่ได้

๓. วิธีเลือกตั้งพนักงานโดยราษฎรในท้องถิ่นนั่นเอง ย่อมทำให้ผู้ที่รับเลือกตั้งต้องเอาใจใส่ในกิจการของท้องถิ่นและจะต้องจัดให้มีโครงการซึ่งตนจะปฏิบัติเมื่อได้รับเลือก เพราะการเลือกโดยวิธีเช่นนี้ย่อมการแข่งขันในระหว่างผู้ที่ถือสิทธิ์ต่าง ๆ และย่อมเปิดโอกาสให้ราษฎรในท้องถิ่นได้เลือกตั้งผู้ที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นและตามความนิยมในลัทธิของตน

๔. กิจการของท้องถิ่นย่อมจะสำเร็จไปได้ไว และรวดเร็ว เพราะไม่ต้องเสนอเรื่องขึ้นไปเป็นลำดับเหมือนดังการปกครองที่ได้กล่าวในวิธี ก.

๕. และผลดียังมีอีกอย่างหนึ่งสำหรับประเทศที่ราษฎรได้เลือกตั้งผู้แทนในสภาการแผ่นดิน คือราษฎรที่อยู่ในท้องถิ่นก็เท่ากับได้รับความฝึกหัดในการเลือกผู้แทนในสภาการแผ่นดิน และสนใจในความเป็นไปของประเทศ

ผลร้าย

๑. ทำให้อำนาจรัฐบาลกลางลดน้อยถอยลงไป

๒ อาจจะทำให้ผู้ที่ได้รับเลือกปฏิบัติกรล้าเอียงเข้าข้างฝ่ายผู้เลือกคน คือเข้าทางฝ่ายที่ถือลัทธิอันเดียวกัน

ทางแก้

ทางแก้ผลร้ายที่ได้กล่าวมาแล้วอาจจะกระทำได้ดังนี้

๑. กิจการที่จะมอบให้แก่ราษฎรในท้องถิ่นนั้นจะต้องเป็นกิจการที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นโดยตรง สิ่งใดที่ได้มอบหมายไป จะเป็นภัยอันตรายต่อความเป็นอยู่ของประเทศทั้งหมดแล้วก็ไม่ควรมอบให้
๒. รัฐบาลกลางยังทรงไว้ซึ่งอำนาจควบคุมดูแล เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรในท้องถิ่นกระทำการอันเป็นภัยอันตรายต่อประเทศ

ส่วนการป้องกันความลำเอียงนั้นก็อยู่ในอำนาจรัฐบาลกลาง ซึ่งจัดควบคุมดูแล เช่นการใดที่พนักงานท้องถิ่นปฏิบัติไปไม่ชอบก็ควรให้ร้องอุทธรณ์ได้ (ในประเทศ ฝรั่งเศสจึงมีศาลปกครองต่างหากจากศาลยุติธรรม)

การศึกษาถึงระเบียบแห่งอำนาจบริหารจะได้แยกออกเป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. การปกครองอย่างมัธยภาค (Centralisation) หรือรัฐบาลกลาง
๒. การปกครองอย่างมัธยานุภาค (Déconcentration) หรือการแยกอำนาจรัฐบาลกลางไปในส่วนต่าง ๆ แห่งอาณาเขตต์
๓. การปกครองอย่างมัธยวิภาค (Décentralisation) หรือการแยกอำนาจบริหารบางอย่างให้ท้องถิ่นจัดทำเอง
๔. ระเบียบข้าราชการ คือผู้ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร

หมวด ๑

รัฐบาลกลาง (มัธยภาค, Centralisation)

อำนาจบริหารซึ่งรวมอยู่ในรัฐบาลนี้คือ อำนาจที่จะใช้ในกิจการซึ่งพลเมืองทั่วพระราชอาณาเขตต์มีส่วนได้เสียเหมือนกัน อำนาจที่รวมอยู่ในรัฐบาลกลางนี้ก็ยังมีกว้างอยู่นั่นเอง เหตุฉะนั้นอำนาจนี้จึงแบ่งแยกออกตามประเภทต่าง ๆ ของอำนาจนั้น เช่นแบ่งแยกออกเป็นกระทรวงทบวงการต่าง ๆ หัวหน้ากระทรวงทบวงการเหล่านี้ ต่างทำงานของตนรับผิดชอบโดยตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในประเทศไทย มิได้มีอรรคมหาเสนาบดี เป็นผู้รวบรวมเสนาบดีต่าง ๆ เข้าเป็นคณะรับมอบหมายอำนาจรวมกันไปเหมือนดังในประเทศอื่น ๆ

การแบ่งแยกอำนาจบริหารออกตามชนิดต่าง ๆ ของการงานนั้นได้มีมาแต่ในสมัยโบราณแล้ว เหตุฉะนั้นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลง การแบ่งแยกอำนาจเช่นนี้ ตั้งแต่ในสมัยโบราณมาจนถึงสมัยปัจจุบันจึงเป็นประโยชน์ในกฎหมายปกครอง

ส่วนที่ ๑

การแบ่งแยกประเภทอำนาจบริหารสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงแก้ไขปกครอง แผ่นดินในรัชกาลที่ ๕

ในสมัยนี้อำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการได้แบ่งแยกมอบแก่เสนาบดี ซึ่งรวมด้วยกันมี ๖ ตำแหน่ง ยกเป็นอรรคมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง

อรรคมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ

๑. สมุหนายก

๒. สมุหพระกลาโหม

แต่เดิมดูเหมือนจะให้สมุหนายกบังคับการพลเรือนและสมุหพระกลาโหมบังคับการทหาร แต่ในสมัยต่อมาสมุหทั้ง ๒ นี้มิได้บังคับทบวงการฝ่ายทหารหรือฝ่ายพลเรือนแยกกันเด็ดขาด เป็นแต่มีหน้าที่รวบรวมจำนวนคนฝ่ายพลเรือนคนหนึ่ง ฝ่ายทหารคนหนึ่ง แต่ในเวลาทำสงครามก็ใช้ทั้งทหารและพลเรือนออกรบต่อสู้ข้าศึก นอกจากนี้สมุหทั้ง ๒ ยังมีอำนาจในทางชำระความเกี่ยวกับภาษีอากร หน้าที่จึงก้าวก้าวกัน

มาภายหลังสมุหทั้ง ๒ นี้ได้บังคับบัญชาทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน แต่แบ่งแยกอาณาเขตกัน สมุหนายกบังคับการหัวเมืองภาคเหนือ สมุหพระกลาโหมบังคับหัวเมืองภาคใต้ ครั้นต่อมาสมุหพระกลาโหมคนหนึ่งมีความผิดโปรดเกล้าฯ ให้เอาหัวเมือง ซึ่งสมุหพระกลาโหมเคยว่ากล่าวนั้นไปขึ้นในกรมทำคือเสนาบดีคลังมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงคืนหัวเมืองให้สมุหพระกลาโหม คงให้กรมทำบังคับการแต่งหัวเมืองปากอ่าว หัวเมืองจึงแยกกันขึ้นอยู่ ๓ กระทรวง จนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ เหตุฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และสมุหนายกมีหน้าที่ทั้งการมหาดไทย ทหาร ยุติธรรม คลัง

เสนาบดี ๔ ตำแหน่งหรือจตุสดมภ์ ซึ่งเรียกตามสามัญว่า เวียง (เมือง) วัง คลัง นา

๑. เวียง (เมือง) คือกรมเมืองหรือกรมพระนครบาล มีหน้าที่บังคับกองตระเวน อำเภอกำนัน เขตต์ กรุง บังคับศาลพิจารณาความฉกรรจ์มหันตโทษบังคับการคุก (ต่อมาได้ว่าภาษีเรือ โรงร้าน ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ แต่ภายหลังการภาษีนี้ตกเป็นหน้าที่กรมอื่น)

๒. วัง คือกรมวังมีหน้าที่รักษาพระราชมณเฑียร และพระราชวังชั้นนอกชั้นใน จัดการพระราชพิธีชั้นนอกชั้นใน จัดการพระราชพิธีทั้งปวง ตั้งศาลชำระความเกี่ยวกับจำเลยเป็นสมใน

๓. คลัง คือกรมท่า เดิมบังคับการเงินภายหลังมีหน้าที่ติดต่อกับต่างประเทศ เช่นซื้อขายของแก่ชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขาย และแต่งสำเภาไปค้าต่างประเทศ ควบคุมคนต่างด้าว จึงได้กลายเป็นผู้ว่าการต่างประเทศด้วย ต่อมาได้บังคับหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งได้โอนมาจากสมุหพระกลาโหม ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้ว่าเพียงหัวเมืองปากอ่าว จึงมีหน้าที่หลายอย่าง คือ คลัง ต่างประเทศ ทหาร มหาดไทย ยุติธรรม

๕. นา คือกรมนา มีหน้าที่ดูแลรักษานาหลวง เก็บทางเข้าค่านาจากราษฎร ซื่อเข้าชั้นฉางหลวง ตั้งศาลพิจารณาคความเกี่ยวกับที่นาโคกระบือให้แล้วเสร็จไปโดยเร็ว

หะบวงการต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับบางกรมมีงานทำน้อย บางกรมมีงานทำมากจนเกินไป ต่อมาจึงได้ตั้งกรมแยกหน้าที่ไปจากจตุสดมภ์

ในหนังสือพระราชดำรัสรัชชกาลที่ ๕ เล่มที่ได้เคยอ้างมาแล้วได้แยกกรมต่าง ๆ ออกเป็น ๔ จำพวก

จำพวกที่ ๑ กรมที่มีหน้าที่พลเรือน และถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายพลเรือนโดยแท้
 จำพวกที่ ๒ กรมที่มีหน้าที่ฝ่ายทหารและถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายทหารโดยแท้
 จำพวกที่ ๓ กรมที่มีหน้าที่ฝ่ายทหาร แต่ถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายพลเรือน
 จำพวกที่ ๔ กรมที่มีหน้าที่ฝ่ายพลเรือน แต่ถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายทหาร

กรมซึ่งมีหน้าที่ฝ่ายพลเรือน และถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายพลเรือนโดยแท้ นั้น คือกรมพระสุรัสวดี กรมลูกขุน กรมธรรมการ กรมหมอ กรมพระอาลักษณ์ กรมพระคลังต่าง ๆ กรมภูษามาลา ส่วนกรมที่มีหน้าที่ฝ่ายทหาร และถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายทหารโดยแท้ นั้น คือกรมอาษา ๔ เหล่า กรมพระตำรวจ กรมกองมอญ เป็นต้น

ส่วนกรมที่มีหน้าที่ฝ่ายทหาร แต่ถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายพลเรือนนั้น คือกรมล้อมพระราชวัง กรมแสงปืนโรงใหญ่ กรมช่าง กรมม้า เป็นต้น

ส่วนกรมที่มีหน้าที่ฝ่ายพลเรือน แต่ถือว่าเป็นหะบวงการฝ่ายทหารนั้น คือกรมช่าง ๑๐ หมู่ เป็นต้น ในจำพวกที่ ๑ “กรมพระสุรัสวดี” เป็นพนักงานที่จะรักษาทะเบียนทางว่าว บัญชีไพร่พลทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในกรุงและหัวเมือง เป็นบัญชีกลางที่สำหรับจะกำกับมหาดไทย กลาโหม จ่ายเลข มีศาลสำหรับพิจารณาคความในคดีที่แบ่งสังกัดหมู่หมวดไพร่พล เป็นพนักงานที่สำหรับจะเก็บเงินแทนราชการซึ่งไพร่ไม่ได้ทำ เป็นพนักงานที่จะออกโฉนดบัตรหมาย ในข้าราชการทั้งปวงที่จะให้รู้ทั่วไป

“กรมลูกขุน” มีหน้าที่ชี้ขาดในคดี แต่ไม่ใช่เป็นผู้พิจารณา ให้ดูข้อความโดยละเอียดในคำอธิบายพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

“กรมธรรมการ” มีหน้าที่พิจารณาพระสงฆ์ต่อพระสงฆ์ หรือพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับคดีส่วนการศึกษาชั้นอยู่ในกรมราชบัณฑิต

“กรมหมอ” แต่เดิมมี ๒ แผนกคือหมอสำหรับว่าความและหมอโรงพระโสด แต่พวกแรกนั้นเลิกเสีย เหลือแต่หมอรักษาโรค เป็นหมอสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ

“กรมพระอาลักษณ์” มีหน้าที่รักษากฎหมายฉบับหลวงหนึ่งจบ และเป็นผู้จารึกสุพรรณบัตร หมายตั้งขุนนาง เขียนพระราชสารกับคัดเขียนหนังสือต่าง ๆ มีบทกลอน เป็นต้น

“กรมพระคลัง” ต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับเรียกเร่งพระราชทรัพย์ รับของส่วนบรรณาการ

ภาษีอากรต่าง ๆ

“กรมภูษามาลา” มีหน้าที่เกี่ยวกับเครื่องต้น เครื่องทรงของพระเจ้าแผ่นดิน รวมทั้งกรมแสง ต่อมากรมแสงได้มีเจ้านายไปควบคุม จึงได้แยกกิจการออกจากกรมภูษามาลา

จำพวกที่ ๒ กรมซึ่งมีหน้าที่ฝ่ายทหารและถือว่าเป็นทบวงการฝ่ายทหารคือกรมอาสา ๘ เหล่า อาสาใหญ่ซ้ายขวา อาสารองซ้ายขวา เชนทองซ้ายขวา ทวนทองซ้ายขวา ทั้ง ๘ กรมนี้เป็นทหารหน้าสำหรับรักษาพระนครและพระราชอาณาเขตต์ นอกจากนี้ยังมีกรมทหารอื่น ๆ ถ้าจะทราบโดยละเอียดให้ดูหนังสือพระราชดำรัสหน้า ๔๖ ถึง ๕๕

จำพวกที่ ๓ กรมที่มีหน้าที่ฝ่ายพลเรือน แต่ถือว่าเป็นทบวงการฝ่ายพลเรือนเช่นกรมล้อมพระราชวัง ที่ไม่ได้ถือว่าเป็นทบวงการฝ่ายทหารนั้น เพราะคนพวกนี้ไม่ต้องไปราชการทัพ คือมีหน้าที่แต่จะรักษาพระราชวังอย่างเดียว นอกจากนี้ยังมีกรมแสงปืนโรงใหญ่ กรมช่าง กรมม้า ถ้าจะทราบโดยละเอียดให้ดูหนังสือพระราชดำรัสหน้า ๔๔ ถึง ๔๖

จำพวกที่ ๔ กรมซึ่งมีหน้าที่ฝ่ายพลเรือน แต่ถือว่าเป็นทบวงการฝ่ายทหารนั้น คือการช่างสิบหมู่ ที่ถือว่าเป็นทบวงการฝ่ายทหาร ก็คงจะเป็นด้วยช่างเกิดขึ้นในหมู่ทหารเหมือนทหารช่างเดี๋ยวนี้ แต่ภายหลังมาเมื่อทำการต่าง ๆ มากขึ้นจนถึงเป็นการละเอียด เช่น เขียน ปั้น แกะ สลัก ก็เลยติดอยู่ในฝ่ายทหารให้ดูพระราชดำรัสหน้า ๕๕ ถึง ๕๖

กรมต่าง ๆ ที่ได้ตั้งขึ้นมาใหม่นี้แม้จะเป็นกรมอิสระ ผู้บังคับบัญชากรมก็ไม่มีตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดี หรือลูกขุน ณ ศาลา ผู้ที่มีตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดีเช่นนี้ก็คือ อรรคมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง และเสนาบดี ๔ ตำแหน่ง รวมเป็น ๖ ตำแหน่งตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ส่วนที่ ๒

การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงแก้ไข

การปกครองแผ่นดิน ในรัชกาลที่ ๕ จนสิ้นรัชกาลที่ ๖

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติใหม่ การแบ่งแยกอำนาจบริหารได้มีเหมือนดังได้กล่าวแล้วในส่วนที่ ๑ แต่การแบ่งแยก เช่นนั้นยังไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย จึงได้ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขเริ่ม แต่การแยกกระทรวงพระคลังออกจากกระทรวงการต่างประเทศตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น ขอให้ดูประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี ลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑ ซึ่งในตอนกลางมีความว่าดังนี้

“จะกล่าวตั้งแต่เสนาบดี ๖ ตำแหน่ง ที่มีอยู่แต่แรกได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติมา มีอรรคมหาเสนาบดี ๒ คือ (๑) เสนาบดี กรมมหาดไทย ที่สมุหนายกได้บังคับบัญชาการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง (๒) เสนาบดีกรม พระกระลาโหม ที่สมุหพระกระลาโหม ได้บังคับบัญชาการหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวง แลการทหารบกทหารเรือ จตุสดมภ์ ๔ คือ (๑) เสนาบดีที่พระคลัง ได้บังคับบัญชาการต่างประเทศ แลกรม

พระคลัง (๒) เสนาบดีกรมเมือง ได้บังคับบัญชาการรักษาทหารนคร แลความนครบาล (๓) เสนาบดีกรมวัง ได้บังคับบัญชาในพระบรมมหาราชวัง (๔) เสนาบดีกรมนาที่เกษตราธิบดี ได้บังคับบัญชาการไร่นารวมเป็น ๖ ตำแหน่ง นับว่าเป็นตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดี ฤๅลูกขุน ฤๅ ศาลา แลในที่ประชุมนี้ บางที่มีพระบรมวงษานุวงศ์บางพระองค์ แลขุนนางผู้ใหญ่บางท่าน อย่างเช่นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้นเป็นต้น อยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย ครั้นต่อมาในปีกุนลัปศีกจุลศักราช ๑๒๓๗ (ร.ศ. ๙๔) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกระทรวงพระคลัง ออกจากกระทรวงการต่างประเทศ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น แลในปีมะแมเบญจศักราช ๑๒๔๕ (ร.ศ. ๑๐๒) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เติมกระทรวงโทรเลขแลไปรษณีย์ขึ้นใหม่ แลในปีกุนนพศักราช ๑๒๔๙ (ร.ศ. ๑๐๖) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกรมทหารบกทหารเรือออกจากรมพระกระลาโหม ตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น แลในรัตนโกสินทรศก ๑๐๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการโยธาต่าง ๆ ที่อยู่ในกระทรวงต่าง ๆ มาตั้งเป็นกระทรวงโยธาธิการขึ้น แลรวมกรมโทรเลขไปรษณีย์ เข้าในกระทรวงโยธาธิการ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมธรรมการแลสังฆการีที่ขึ้นอยู่ในกรมมหาดไทย มารวมกับกรมศึกษาธิการ เป็นกระทรวงหนึ่งต่างหากแล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่ากระทรวงเมือง ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการเป็นกอมมิตติ บังคับการมาแต่ปัจจุวัศศั กจุลศักราช ๑๒๔๘ (ร.ศ. ๑๐๕) นั้นได้จัดการแก้ไขเป็นแบบแผนขึ้นใหม่ ควรให้เลิกกอมมิตตินั้นเสีย ให้คงเป็นเสนาบดีไปตามเดิม แลกระทรวงกระษेत्रาธิการที่ได้บังคับการโรงพยาบาลสินค้าเข้าออกนั้น ให้ยกไปขึ้นกระทรวงคลัง ให้คงแต่กระษेत्रพานิชการ และการกระษेत्रากรที่จะจัดขึ้นใหม่ต่อไป แลกระทรวงยุติธรรม ที่จะได้รวบรวมผู้พิพากษาและตระลาการพิจารณาคดีความนั้น ก็ได้จัดการขึ้นต้นพอจะให้ราชการเป็นไปได้ในแห่งเดียวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นกระทรวงใหญ่ขึ้น แลกรมพระอาลักษณ์มีราชการนำที่มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่เรียกว่ากระทรวงมูรธาธร แลกระทรวงยุทธนาธิการนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการจัดลงเป็นแลควรให้แก่กระทรวงเป็นกรมยุทธนาธิการ บังคับบัญชากรมทหารบกทั้งปวง มีผู้บัญชาการให้มียศเสมอเสนาบดี แลให้เข้าไปในที่ประชุมเสนาบดีด้วย แต่การบาดหมายราชการทั้งปวงนั้นให้กรมพระกลาโหมเป็นเจ้าหน้าที่ไปตามธรรมเนียมเดิม แลกรมทหารเรือกรมช่างกรมแสง ซึ่งยกไปกระทรวงยุทธนาธิการนั้นให้ยกมาขึ้นกรมพระกลาโหม เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการมีกระทรวงใหญ่ ให้ประชุมกันปลุกษาราชการตามหน้าที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกันเป็นที่ประชุมเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง เรียกว่าเสนาบดีสภาฤๅลูกขุน ฤๅ ศาลาอันจะมีหน้าที่รวมกันแลต่างกันโดยพแนก ซึ่งมีพระราชบัญญัติต่างหาก จะประกาศต่อไปภายหลังแล้วดังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่าให้บันดาเสนาบดีทั้งปวงนี้ ให้มียศเสมอเหมือนกันทั้งสิ้นไม่ให้ถือว่าเป็นอรรคมหาเสนาบดี ฤๅเป็นาจตุลสมกรม ฤๅเป็นเสนาบดีตำแหน่งใหม่ แลพนักงานหน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งปวงนี้ จะให้มีพระราชบัญญัติออกต่อไปในภายหลังด้วย”

ในสมัยเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองใน ร.ศ. ๑๑๑ นี้ เสนาบดีจึงรวมด้วยกันมี ๑๒ ตำแหน่ง ดังต่อไปนี้

ก) ๖ ตำแหน่งเดิม

๑. มหาดไทย
๒. กลาโหม
๓. การต่างประเทศ
๔. วัง
๕. นครบาล
๖. เกษตร

ข) ๖ ตำแหน่งใหม่

๗. คลัง
๘. ยุติธรรม
๙. ยุทธนาธิการ
๑๐. ธรรมการ
๑๑. โยธาธิการ
๑๒. มุรธาธิการ หรือ มุรธาธร

ให้พึงสังเกตว่าที่จะเห็นได้จากประกาศตั้งเสนาบดี ร.ศ. ๑๑๑ นี้ว่า ในครั้งนั้นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงกลาโหม ยังหาได้แบ่งแยกชนิดแห่งหน้าที่จากกันไม่ คงแบ่งแยกแต่อาณาเขตต์แห่งการบังคับบัญชาในประเทศ

ครั้นต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๓ จึงได้มีการประกาศจัดป็นหน้าที่กระทรวงกลาโหมและมหาดไทย คือ ให้กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่รักษาการภายในพระราชอาณาเขตต์เว้นแต่ใน กรุงเทพมหานครเป็นหน้าที่กระทรวงนครบาล ส่วนกระทรวงกลาโหมเปลี่ยนนามมีหน้าที่รักษาการภายในเหมือนดังแต่ก่อน ส่วนกรมยุทธนาธิการให้ขึ้นกระทรวงกลาโหม แต่ผู้บัญชาการกรมยุทธนาคนมียศเสมอเสนาบดีเป็นสมาชิกในเสนาบดีสภา ใน ร.ศ. ๑๑๕ ได้ยกเลิกกระทรวงมุรธาธรสมทบงานกระทรวงนี้เข้ากับกรมราชเลขาธิการ

ส่วนที่ ๓

การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารในรัชกาลที่ ๖

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลนี้ ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติม การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารดังต่อไปนี้

บทที่ ๑

ทะบวงการเมือง

๑. ใน ร.ศ. ๑๒๙ ให้แยกกรมทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหมตั้งเป็นกระทรวงทหารเรือ ส่วนกระทรวงกลาโหมคงมีหน้าที่เกี่ยวฉะเพาะทหารบกและการเกณฑ์คนเข้ารับราชการทหาร

๒. ใน ร.ศ. ๑๓๐ ได้ทรงแยกราชการกรมพระอาลักษณ์ออกจากกรมราชเลขาธิการตั้งขึ้นเป็นกระทรวง เรียกว่ากระทรวงมรุธาธร มีหน้าที่เกี่ยวแก่การรักษาทะเบียนฐานันดรศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ รักษาทะเบียนดวงตรา

๓. ในปี ร.ศ. ๑๓๐ นี้ยังได้ทรงจัดราชการกระทรวงโยธาธิการใหม่คือ ยกกรมคลองจากกระทรวงเกษตราช้ขึ้นอยู่ในกระทรวงโยธา ให้ยกเลิกกรมโยธาในกระทรวงโยธา แยกแผนกการช่างก่อสร้างส่วนหนึ่งมาขึ้นกระทรวงนครบาล ให้กระทรวงโยธามีหน้าที่เกี่ยวแก่การสื่อสาร การคมนาคม คือ การรถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข ทาง และเปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการว่า “การทรงคมนาคม”

๔. ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้แยกกรมธรรมการมาขึ้นในพระราชสำนักเปลี่ยนนามกระทรวงธรรมการเดิมว่า กระทรวงศึกษาธิการมีหน้าที่เกี่ยวแก่การศึกษา

๕. ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสภาเผยแผ่พาดิษย์ ยกกรมพาดิษย์และสถิติพยากรณ์ในกระทรวงพระคลังขึ้นสู่ฐานกระทรวง อยู่ในบังคับบัญชาสภาเผยแผ่พาดิษย์ให้มีหน้าที่เกื้อหนุนการพาดิษย์

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้มีประกาศเพิ่มเติมว่าด้วยสภาเผยแผ่พาดิษย์หรือกระทรวงพาดิษย์แบ่งกิจการออกเป็นสองส่วน

ก. คิดและปลูกษาการตกเป็นหน้าที่ของสภาเผยแผ่พาดิษย์

ข. กระทำการ คือ ปฏิบัติการตามที่คิดและปรึกษาการตกเป็นหน้าที่ของกระทรวงพาดิษย์

๖. ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้โอนราชการในกระทรวง นครบาลมารวมในกระทรวงมหาดไทย เว้นแต่กรมราชทัณฑ์ให้ออนขึ้นกระทรวงยุติธรรม และให้ออนกรมอัยการในกระทรวงยุติธรรมไปขึ้นกระทรวงมหาดไทย

บทที่ ๒

คณะที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่าง

นอกจากแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารตั้งได้กล่าวมาแล้ว คณะหรือสภาฝ่ายที่ทรงปรึกษาก็ยังมีเสนาบดีสภา ซึ่งสืบเนื่องมาแต่ในครั้งก่อน ๆ อันเป็นสภาที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารโดยทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้ยังได้ทรงสถาปนาคณะที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่าง (ซึ่งเราไม่จัดเข้าอยู่ในสภาการแผ่นดิน) คือ

๑. สถาปียงกันพระราชอาณาจักรซึ่งได้ทรงตั้งขึ้นใน ร.ศ. ๑๒๙ เมื่อคราวแยกกรมทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหมตั้งเป็นกระทรวงทหารเรือ ซึ่งจะได้ปรึกษาในการดำริห์จัดการปึงกันพระราชอาณาจักร (ซึ่งต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในรัชชกาลปัจจุบัน)
๒. สถาปผยแผ่พาดินชัยซึ่งได้ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เพื่อคิดแลปรีษาการแผยแผ่พาดินชัย
๓. สภากรรรมการรถไฟมีหน้าที่กำกับตรวจตราการรถไฟ (ดูพระราชบัญญัติจัดวางการรถไฟแลทางหลวง พ.ศ. ๒๔๖๔)
๔. สภาการคลังตั้งใน พ.ศ. ๒๔๖๕ มีหน้าที่พิจารณาปัญหาหังปวงในเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดิน

ส่วนที่ ๔

การแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารในรัชชกาลปัจจุบัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ นั้นเองได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมการแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารดังต่อไปนี้

บทที่ ๑

ทะบวงการเมือง

๑. ได้ประกาศเลิกกระทรวงมุรธาธร ยกการทำงานหังปวงไปรวมกับกรมราชเลขาธิการ เหมือนดังในรัชชกาลที่ ๕
๒. รวมหน้าที่ราชการกระทรวงคมนาคมและพาดินชัย การตั้งเป็นกระทรวงคมนาคมและพาดินชัยการ ภายหลังเปลี่ยนนามเป็น “กระทรวงพาดินชัยและคมนาคม”
๓. รวมกรมธรรมการกับกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งเป็นกระทรวงธรรมการตามเดิมเหมือนดังในรัชชการที่ ๕
๔. ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งราชบัณฑิตยสภาตามข้อ ๑ แห่งประกาศตั้งแห่งสภานี้ มีความอยู่ตอนหนึ่งว่า บรรดาการซึ่งกรรรมการหอพระสมุศลสำหรับพระนครได้ทำอยู่แต่ก่อนก็ตี อำนาจหน้าที่กรรรมการหอพระสมุศลสำหรับพระนคร อันมีอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมายที่ได้ตั้งไว้ก็ดี และหน้าที่ของกรรรมราชบัณฑิตซึ่งยังคงมีอยู่ก็ตี ให้รวมมาเป็นอำนาจหน้าที่ของราชบัณฑิตยสภาหังล้นอนึ่งในพระราชปราชรมมีความว่า ควรจะฟื้นฟูหน้าที่กรรรมราชบัณฑิต ซึ่งเป็นกระทรวงราชการฝ่ายพลเรือนแต่โบราณ

เหตุฉะนั้นราชบัณฑิตสภาจึงเป็นกระทรวงการเมือง หาใช่เป็นแต่เพียงที่ประชุมสำหรับปรึกษากิจการเท่านั้นไม่ กล่าวคือ มีอำนาจและหน้าที่ปฏิบัติในทางตุลาการหรือในทางบริหาร แต่จะมีฐานะเป็นกระทรวงหรือไม่นั้นไม่มีตัวบทได้กล่าวถึง ส่วนสภานายกของราชบัณฑิตยสภาในทุกวันนี้ก็เป็นองค์ภริรัฐมนตรีและซึ่งเข้าไปที่ประชุมภริรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภาตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

๕. ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมราชการกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม

นอกจากการเปลี่ยนแปลงแก้ไขที่สำคัญดังกล่าวมาแล้ว ยังได้มีการแก้ไขระเบียบภายในของกระทรวงต่าง ๆ และโอนการงานลับเปลี่ยนในระหว่างกระทรวงทบวงการเหล่านั้น

ในปัจจุบันนี้กระทรวงทบวงการเมืองอันเป็นสาขาของอำนาจตุลาการ หรืออำนาจบริหาร ซึ่งได้แบ่งแยกออกมานั้นจึงคงเป็นดังนี้

ก. กระทรวง

๑. กระทรวงมหาดไทย
๒. กระทรวงกลาโหม
๓. กระทรวงการต่างประเทศ
๔. กระทรวงวัง
๕. กระทรวงเกษตร
๖. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
๗. กระทรวงยุติธรรม
๘. กระทรวงธรรมการ
๙. กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

ข. กรมซึ่งมีฐานะเท่ากระทรวง

คือ กรมราชเลขาธิการ (ดูประกาศเลิกกระทรวงมูรธาธร พ.ศ. ๒๔๖๘)

ค. ทบวงการอิสระ

คือ ราชบัณฑิตยสภา

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วยังมีกรมหรือกระทรวงการ ซึ่งขึ้นต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่มีหน้าที่ส่วนพระองค์ เช่นกรมพระคลังข้างที่ กรมราชองครักษ์ เป็นต้น

บทที่ ๒

คณะที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่าง

คณะที่ปรึกษาในส่วนอำนาจบริหารบางอย่างที่ได้มีมาแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๖ ก็ได้มีอยู่ต่อมา แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เปลี่ยนแปลงแก้ไขระเบียบการบ้างเช่นเปลี่ยนระเบียบสภากรคลัง ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ และเปลี่ยนแปลงแก้ไขระเบียบสภาป้องกันอาณาจักร

นอกจากนี้ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งสภากรรมการรักษาพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ มีหน้าที่รักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินั้น (พระราชบัญญัตินี้จะไดกล่าวดอไปหมวดที่ ๔)

ส่วนที่ ๕

ระเบียบการปกครองของกระทรวงและทบวงการีสสร

ข้อความทั่วไป

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในส่วนต่าง ๆ ซึ่งว่าด้วยการแบ่งแยกประเภทแห่งอำนาจบริหารออกเป็น กระทรวงและทบวงการีสสรนั้น ได้เกิดมีขึ้นโดยจารีตประเพณี หรือโดยบทกฎหมายซึ่งอาจรวมเรียกได้ว่า มีขึ้นโดยกฎหมาย (คำว่ากฎหมายในที่นี้ให้เทียบดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๔)

แต่ระเบียบของกระทรวงทบวงการีสร จะพึงเป็นไปตามกฎหมายหรือไม่นั้นควรดูคำอธิบายของกรมหลวงราชบุรี ในหนังสือว่าด้วยพระราชบัญญัติในปัจจุบันเล่ม ๑ ในคำซึ่งว่าด้วยกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีความอยู่ตอนหนึ่งว่า

“ตามธรรมเนียมโบราณที่ส่วนราชการมีอำนาจที่จะเป็นเจ้าพนักงานเป็นหมู่เป็นกรมได้ต่าง ๆ รับผิดชอบต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียว ถึงหมู่กรมในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะได้เป็นไปเหมือนในพระราชบัญญัติก็ดี บางที่เสนาบดีขึ้นหลังจะได้จัดแบ่งแปลงไปแล้วบ้าง ซึ่งมหาชนหาทราบได้ไม่ จึงเป็นการยากที่จะทราบว่า ทุกวันนี้พระราชบัญญัตินั้น ๆ จะตรงกับความจริงอย่างไร เพียงไร ทั้งนี้ก็ไม่เป็นการสำคัญ เพราะโอกาสที่พระราชบัญญัติเหล่านี้จะเป็นข้อโต้เถียงกันในศาลานั้นน้อยนักน้อยหนา ตามธรรมดาก็คงจะว่ากันในสภาที่ว่าการแผ่นดินทั้งสิ้น”

แต่ในทุกวันนี้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๗๒-๗๓ ได้สมมติให้ทบวงการีสรเป็นนิติบุคคล

ตามธรรมดากระทรวงและทบวงการีสรก็ย่อมแยกประเภทแห่งการงานของตนออกเป็นหลายสาขา เรียกว่ากรมบ้าง กองหรือแผนกบ้าง สาขาเหล่านี้จะพึงมีฐานะเป็นนิติบุคคลหรือไม่นั้นนอกจากปัญหาที่จะ

ทุ่มเถียงกันในเรื่องคำว่าทะเบียนการเมืองและกรมในรัฐบาลตามมาตรา ๗๓ แล้ว ก็ยังจะต้องพิจารณาในเบื้องต้นเสียก่อนว่ากรมหรือสาขาของทะเบียนการเมืองมีระเบียบถูกต้องตามกฎหมาย กล่าวคือ ได้ตั้งขึ้นหรือได้เริ่มสภาพนิติบุคคลโดยถูกต้องหรือไม่ เหตุฉะนั้นการศึกษาถึงระเบียบแห่งการปกครองของกระทรวงและทะเบียนการอิสสระจึงควรอาศัยหลักกฎหมาย

บรรดากระทรวงและทะเบียนการตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมวางระเบียบที่คล้ายกัน คือได้จัดแบ่งแยกชนิดแห่งการงานของกระทรวงทะเบียนการเหล่านั้นออกเป็นสาขาต่าง ๆ เช่นแบ่งออกเป็นกรม และในกรมหนึ่งแยกออกเป็นกรมย่อย หรือแยกออกเป็นกองเป็นแผนก และมีหัวหน้าเป็นผู้บังคับบัญชาสาขาแห่งกิจการซึ่งได้แบ่งแยกออกมา

อีกประการหนึ่งกิจการของกระทรวงทะเบียนการย่อมมีกิจการอันเกี่ยวข้องกับธุรการกลาง หรือการบัญชาการกลางอย่างหนึ่ง ซึ่งบังคับบัญชากิจการของกระทรวงทะเบียนการนั้น ๆ และยังมีการปฏิบัติตามคำสั่งบัญชาการกลางไปในท้องถิ่นต่าง ๆ หรือตามส่วนแห่งอาณาเขตต์ของประเทศ ซึ่งได้แบ่งแยกออกไป ในการนี้ก็ได้มีสำนักงานหรือผู้แทนของกระทรวงทะเบียนการเหล่านั้นไปประจำอยู่ แต่ทั้งนี้อาจมีข้อที่แตกต่างกัน กล่าวคือ บางกระทรวงทะเบียนการได้มีผู้แทนอยู่ในทุกส่วนแห่งอาณาเขตต์ของประเทศที่ได้แบ่งแยกออกไปนั้น แต่บางกระทรวงทะเบียนการก็ไม่มีสำนักงานหรือผู้แทนไปประจำอยู่ในทุกส่วนแห่งอาณาเขตต์ ทั้งนี้แล้วแต่ความจำเป็นหรือประโยชน์แห่งระเบียบของกระทรวงทะเบียนการต่าง ๆ นั้น

รายการพิสดารแห่งการแยกสาขาต่าง ๆ ของกระทรวงนั้น จะดไว้ไม่กล่าวเพราะคงทราบได้จากหนังสือที่เกี่ยวกับระเบียบ หรือทำเนียบกระทรวงทะเบียนการต่าง ๆ อยู่แล้ว

หมวด ๒

การแบ่งแยกอำนาจบริหารของรัฐบาลออกเป็นส่วนต่าง ๆ

ในพระราชอาณาเขตต์ (มัธยานภาค Déconcentration)

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในหมวด ๑ อำนาจธุรการหรือบริหารได้แบ่งแยกตามชนิดแห่งการงานของอำนาจนั้นออกเป็นกระทรวงทะเบียนการต่าง ๆ แต่ก็คงเป็นอำนาจของรัฐบาลกลางนั่นเอง

ในประเทศที่มีอาณาเขตต์กว้างขวางอำนาจในทางธุรการของรัฐบาลกลางจะรวมกันอยู่แต่ในเมืองหลวงแห่งเดียวนั้นย่อมเป็นการไม่สะดวก เหตุฉะนั้นจึงจำต้องแบ่งแยกอำนาจในทางธุรการหรือบริหารนี้ออกไปไว้ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตต์

การแบ่งแยกเช่นนี้ได้กล่าวมาแล้วว่าอาจจะกระทำได้โดยสองวิธี

วิธีที่ ๑ แบ่งอำนาจบริหารของรัฐบาลกลางออกไปเป็นสาขาใหญ่น้อยตามส่วนต่าง ๆ แห่งอาณาเขตต์ (มัธยานภาค)

วิธีที่ ๒ แบ่งแยกให้แก่คณะซึ่งราษฎรในท้องถิ่นนั้นได้เลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ใช้อำนาจเอง (มัธยมภาค)

ในหมวดนี้จะได้กล่าวแต่การแบ่งแยกตามวิธีที่ ๑ เท่านั้น ส่วนวิธีที่ ๒ จะได้กล่าวในหมวดต่อไป ให้สังเกตว่าแม้การแบ่งแยกตามวิธีที่ ๑ นี้ จะต่างกับวิธีที่ ๒ ดังได้กล่าวแล้วก็ยังต่างกับการแบ่งแยกอำนาจของรัฐต่าง ๆ ในประเทศที่เป็นสหรัฐ เพราะในประเทศที่เป็นสหรัฐนั้นรัฐต่าง ๆ ที่ได้ผสมเข้ากันนั้นได้มีฐานะเป็นนิติบุคคล และมีอำนาจที่จะออกกฎหมายซึ่งบางทีกฎหมายของรัฐต่าง ๆ นั้นก็ขัดกันขึ้นเอง ดังเช่นกฎหมายของรัฐต่าง ๆ ในสหปาลีรัฐอเมริกา แต่การแบ่งแยกส่วนต่าง ๆ แห่งพระราชอาณาเขตนี้ ส่วนต่าง ๆ นั้นไม่มีสภาพเป็นนิติบุคคล คือถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งรัฐกลางนั่นเอง กับอีกประการหนึ่งส่วนต่าง ๆ แห่งพระราชอาณาเขตเหล่านั้นก็ไม่มีอำนาจที่จะออกบทกฎหมาย กล่าวคือ บทกฎหมายย่อมเหมือนกันทั่วทุกส่วนต่าง ๆ แห่งพระราชอาณาเขต (ทั้งนี้ไม่หมายความว่าเจ้าพนักงานจะไม่มีอำนาจออกคำสั่ง แต่คำสั่งของเจ้าพนักงานมีลักษณะไปในการบริหารซึ่งได้ออกขึ้นไว้เพื่อปฏิบัติการตามบทกฎหมายซึ่งผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจนิติบัญญัติได้ตราขึ้นไว้)

ในสมัยก่อนแก้ไขการปกครองในต้นรัชกาลที่ ๕ ประเทศสยามได้มีประเทศราชขึ้นอยู่ เหตุฉะนั้นจึงอาจที่จะจัดแบ่งอาณาเขตออกเป็นอาณาเขตของประเทศสยามโดยแต่อย่างหนึ่ง และอาณาเขตที่เป็นประเทศราชอย่างหนึ่ง ประเทศราชเหล่านั้นคงมีฐานะเป็นรัฐซึ่งมีเจ้านายของชาตินั้นปกครองเอง แต่ต้องถวายต้นไม้เงินทองกับเครื่องราชบรรณาการต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อาณาเขตของประเทศสยามโดยแต่นั้นได้แบ่งแยกออกเป็นราชธานี และหัวเมืองซึ่งขึ้นอยู่ในวงราชธานีส่วนหนึ่ง และหัวเมืองซึ่งอยู่ในภายนอกราชธานีอีกส่วนหนึ่ง บรรดาหัวเมืองขึ้นนอกวงราชธานีนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชวงศ์หรือข้าราชการเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิ์ขาดอย่างเป็นผู้ต่างประเทศองค์ทุกอย่าง และมีกรมการ พนักงานปกครองเองทุกแผนกอย่างเช่นในราชธานี ส่วนภายในเขตเมืองหนึ่งได้แบ่งแยกออกเป็นแขวงมีหมื่นแขวงเป็นผู้ครอบครอง ในแขวงหนึ่งแยกออกเป็นตำบล มีกำนันเป็นหัวหน้า ในตำบลหนึ่งแยกออกเป็นบ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้า

ส่วนทะบวงการซึ่งบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ได้แบ่งแยกอยู่ในสมุหนายกบ้าง (ปักข์เหนือ) และอยู่ในบังคับบัญชาสมุทกลาโหมบ้าง (ปักข์ใต้) และในกรมพระคลังบ้าง (หัวเมืองท่า) ให้ดูข้อความโดยละเอียดที่ได้กล่าวมาแล้วในหมวดที่ ๑

ครั้นต่อมาเมื่อรวมการปกครองภายในให้ขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ยกวันมณฑลกรุงเทพฯ ให้ขึ้นกระทรวงนครบาล และได้จัดมณฑลเทศาภิบาลขึ้นนั้น ประเทศราชก็ยังคงมีอยู่และมีการปกครองตามระเบียบของประเทศนั้น ๆ เช่นประเทศกั้นตัน ตรังกานู ส่วนหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งถือว่าเป็นอาณาเขตของประเทศสยามโดยตรงก็ได้จัดแบ่งแยกออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล แม้กระนั้นก็ดี บางส่วนแห่งอาณาเขตผลเมืองได้มีขนบธรรมเนียม หรือลัทธิแตกต่างกับส่วนอื่น ๆ จึงได้มีข้อบังคับพิเศษสำหรับส่วนต่าง ๆ นั้น เช่นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) ร.ศ. ๑๑๙ และกฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ ๗ หัวเมือง (มณฑลปัตตานีในเวลาอัน) ร.ศ. ๑๒๐ ซึ่งจะได้กล่าวในส่วนที่เป็นพิเศษในระเบียบการ

ปกครองจังหวัด

(ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์จะได้กล่าวเมื่อมีโอกาสพอ)

ต่อมาประเทศราชของสยามซึ่งมีฐานะเป็นรัฐได้ตกไปเป็นของต่างประเทศ อาณาเขตต์สยามทุกวันนี้จึงมีแต่รัฐเดียว เหตุฉะนั้นปัญหาที่ว่าส่วนต่าง ๆ ไตในพระราชอาณาจักรจะมีสภาพเป็นรัฐอีกหรือไม่นั้นจึงหมดไป

ในทุกวันนี้อาณาเขตต์สยามได้แบ่งออกเป็นส่วนต่าง ๆ คือ

๑ มณฑล

๒ ในมณฑลหนึ่งแบ่งออกเป็นจังหวัด

๓ ในจังหวัดหนึ่งแบ่งออกเป็นอำเภอ

๔ ในอำเภอหนึ่งแบ่งออกเป็นตำบล

๕ ในตำบลหนึ่งแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน

แต่ในมณฑลกรุงเทพฯ ได้มีระเบียบการปกครองเป็นพิเศษจากมณฑลอื่น ๆ การศึกษาถึงระเบียบแห่งการปกครองในมณฑลกรุงเทพฯ จะได้แยกไว้ต่างหาก

ส่วนที่ ๑

ระเบียบการปกครองในหัวเมือง

บทที่ ๑

ระเบียบการปกครองมณฑล

มณฑลเป็นส่วนใหญ่แห่งพระราชอาณาจักรที่ได้แบ่งแยกออก การแบ่งแยกมณฑลนี้ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขเพิ่มเติมตลอดมา ในทุกวันนี้มี ๑๔ มณฑล ตามลำดับอักษรดังนี้ กรุงเทพ จันทบุรี นครไชยศรี นครราชสีมา นครสวรรค์ นครศรีธรรมราช ปราจีนบุรี ปัตตานี พายัพ พิศณุโลก ภูเก็ต ราชบุรี อุรุยา อุดร

ในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงตั้งอุปราชประจำภาค คือ หลาย ๆ มณฑลมีอุปราชดูแลควบคุมเหนือสมุหเทศาภิบาลประจำมณฑลนั้น ๆ หรือบางมณฑลเช่นมณฑลอุษายามณฑลเดียวหัวหน้ามณฑลนั้นดำรงฐานะเป็นอุปราช แต่ตำแหน่งอุปราชนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเสีย

ระเบียบการปกครองมณฑลได้มีแบบแผนมาแต่เริ่มจัดมณฑลเทศาภิบาลในรัชกาลที่ ๔ แต่ได้มีข้อบังคับหรือแบบแผนแยกย้ายกันอยู่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้รวมกระทรวงนครบาลเข้าในกระทรวงมหาดไทยแล้ว จึงได้มีข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ (ฉบับที่ ๑) บัญญัติถึงระเบียบการปกครองมณฑลไว้ แต่ข้อบังคับนี้มิได้ปฏิบัติครบถ้วน

ก่อนที่จะศึกษาถึงระเบียบแห่งการปกครองมณฑลซึ่งจะได้กล่าวต่อไปควรระลึกว่าส่วนต่าง ๆ แห่ง

อาณาเขตที่ได้แบ่งแยกออกไปนี้ไม่มีฐานะเป็นรัฐ เหตุฉะนั้นอำนาจสูงสุดในประเทศที่แบ่งแยกออกไปประจำตามส่วนต่าง ๆ จึงมีแต่อำนาจบริหารหรือตุลาการและอำนาจตุลาการ ส่วนอำนาจในการออกกฎหมายหรืออำนาจนิติบัญญัตินั้นไม่ได้แบ่งแยกออกไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้อำนาจนิติบัญญัตินี้ บทกฎหมายที่จะใช้แก่พลเมืองในส่วนต่าง ๆ ย่อมเหมือนกันซึ่งต่างกับประเทศที่เป็นสหรัฐ ที่กฎหมายของรัฐหนึ่งอาจต่างและขัดกับอีกรัฐหนึ่ง

ข้อ ๑

อำนาจบริหาร

ส่วนต่าง ๆ แห่งอาณาเขตที่ได้แยกออกนี้ควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งรัฐกลางหาใช่เป็นส่วนหนึ่งของกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียวไม่ เหตุฉะนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายตุลาการหรือบริหารจึงควรจัดแบ่งเป็นเจ้าหน้าที่ทำการแทนรัฐบาลกลางหนึ่ง และเจ้าหน้าที่แทนกระทรวงทบวงการต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง

ข้อ ก เจ้าหน้าที่ทำการแทนรัฐบาลกลาง

ตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ มาตรา ๓ ในมณฑลหนึ่ง ๆ ให้มีสมุหเทศาภิบาลเป็นประธานสำเร็จราชการรับผิดชอบรักษาการในมณฑลนั้นให้เรียบร้อยตามแบบแผน และให้มีอำนาจบังคับบัญชาพนักงานทั้งหลายในมณฑลนั้น

สมุหเทศาภิบาลนี้ในรัชกาลที่ ๖ ได้มีประกาศลงวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘ แสดงให้เห็นว่าเป็นตำแหน่งที่ขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคือเป็นผู้แทนพระองค์ในฝ่ายตุลาการหรืออำนาจบริหารนี้ ไม่ใช่แต่จะเป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียวไม่

ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบันได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เปลี่ยนสังกัดสมุหเทศาภิบาลให้ขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย (ดูประกาศลงวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๙) แต่ก็คงเป็นที่เข้าใจกันว่าสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้แทนของรัฐบาลกลางในมณฑลนั้น ๆ ด้วย

อำนาจและหน้าที่ของสมุหเทศาภิบาลนั้นตามมาตรา ๓ แห่งข้อบังคับที่อ้างมาแล้วก็คือ รับผิดชอบรักษาการในมณฑลนั้นให้เรียบร้อยตามแบบแผน และให้มีอำนาจบังคับบัญชาพนักงานทั้งหลายในมณฑลนั้น

พนักงานทั้งหลายในที่นี้คือพนักงานซึ่งกระทรวงทบวงการฝ่ายตุลาการได้แต่งตั้งขึ้นไว้ (ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในข้อ ข.) แต่อำนาจบังคับบัญชาของสมุหเทศาภิบาลอันเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่เหล่านี้จะต้องเป็นไปตามที่เสนาบดีเจ้ากระทรวงได้ตกลงเห็นชอบพร้อมกันจัดตั้งขึ้นไว้ให้เป็นเจ้าหน้าที่รักษาในแผนกนั้น ๆ และให้อยู่ในบังคับบัญชาของสมุหเทศาภิบาล (ให้ดูมาตรา ๔ และมาตรา ๕ แห่งข้อบังคับนั้นหรือตามประเพณีที่เคยมีมา)

ในกรณีนี้สมุหเทศาภิบาลไม่อยู่ตามข้อบังคับที่กล่าวถึงนี้ให้สมุหเทศาภิบาลมอบฝากการแก่

เจ้าหน้าที่ผู้มียศสูงในที่นั่งเป็นผู้แทนตัว ถ้ามีเหตุพิเศษซึ่งไม่ทันได้รับมอบหมายการทำงาน ให้ปลัดมณฑลรักษาการแทน ถ้าปลัดมณฑลไม่อยู่ให้อัยการมณฑลรักษาการแทน แต่เดี๋ยวนี้ตำแหน่งปลัดมณฑลได้ยกเลิกแล้ว

ข้อ ข. เจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงทบวงการต่าง ๆ

กระทรวงทบวงการต่าง ๆ นั้นหาได้มีผู้แทนไปประจำทุกกระทรวงทบวงการไม่ บางกระทรวงก็มีผู้แทนประจำอยู่หลายแผนก

กระทรวงมหาดไทย

- (๑) สมุหเทศาภิบาล
- (๒) อัยการมณฑลมีหน้าที่รับผิดชอบรักษาการในเรื่องที่เกี่ยวข้องแก่คดี เช่นการไต่สวนฟ้องร้อง
- (๓) ผู้บังคับการตำรวจมณฑลรับผิดชอบรักษาการในแผนกรักษาความสงบเรียบร้อยปราบปรามโจรผู้ร้าย
- (๔) มหาดไทยมณฑลรักษาการในแผนกปกครอง (ตามความหมายของกระทรวงมหาดไทย)
- (๕) สาธารณสุขมณฑลรับผิดชอบรักษาการในแผนกสาธารณสุข
- (๖) เสมียนตรามณฑลรับผิดชอบรักษาการพัสดุ แบบพิมพ์ การเงิน ซึ่งแยกออกจากคลัง

กระทรวงธรรมการ

มีธรรมการมณฑลเป็นผู้แทนกิจการของกระทรวงนี้

กระทรวงพระคลัง ฯ

ในแผนกสรรพากรมี สรรพากรมณฑลเป็นผู้รักษาการแผนกเก็บเงินภาษีอากร นอกจากนี้ยังมีผู้ตรวจการฝิ่นและผู้ช่วยเจ้าพนักงานสุรา ส่วนคลังมณฑลซึ่งเคยมีอยู่แต่ก่อนนั้นได้ยกเลิกแล้ว ได้จัดแบ่งเป็นภาค คือรวมหลาย ๆ จังหวัดเป็นภาคหนึ่งมีผู้กำกับคลังภาคเป็นหัวหน้า

กระทรวงเกษตราธิการ

มีเกษตรหรือราชโลทกิจมณฑล นอกจากนี้ในการป่าไม้ได้จัดแบ่งออกเป็นภาคมีป่าไม้ประจำภาคเป็นหัวหน้า

กระทรวงกลาโหม

ในส่วนกองทัพบกได้มีกองทัพบก กองพล กรม กองทหารไปตั้งอยู่ในส่วนต่าง ๆ แห่งอาณาเขตต์ แต่ในส่วนปกครองท้องถิ่นได้จัดแบ่งออกเป็นมณฑลทหารบก ซึ่งบางมณฑลทหารบกมีอาณาเขตต์ครอบงำหลายมณฑลแห่งการปกครองตามธรรมดา มณฑลทหารบกหนึ่งมีผู้บัญชาการเป็นผู้บังคับบัญชาในส่วนการเกณฑ์ทหารเวลานี้ไม่มีสัสดีมณฑล คือได้จัดแบ่งเป็นภาครวมหลาย ๆ จังหวัดเป็นหนึ่งภาคมีสัสดีภาคเป็นหัวหน้า

กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

ในส่วนไปรษณีย์โทรเลขมีผู้จัดการไปรษณีย์โทรเลขภาครวมหลาย ๆ จังหวัดเป็นหนึ่งภาค
ในส่วนทางหลวง บางท้องถิ่นได้มีนายช่างภาคประจำอยู่

กระทรวงยุติธรรม

ในส่วนธุรการไม่มีผู้แทน ในประเทศฝรั่งเศสกรมอัยการขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรม อัยการ
ในท้องถิ่นเป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในส่วนธุรการ แต่ในส่วนตุลาการ ได้มีศาลมณฑล
ประจำอยู่

ส่วนกระทรวงอื่น ๆ เช่นกระทรวงวัง กระทรวงการต่างประเทศ ไม่มีผู้แทนประจำอยู่ตามมณฑล

ข้อ ๒ อำนาจตุลาการ

ในส่วนตุลาการมีศาลมณฑลตั้งอยู่ประจำมณฑล อำนาจของศาลนี้ให้ดูในคำอธิบายพระธรรมนูญ
ศาลยุติธรรม

บทที่ ๒

ระเบียบการปกครองจังหวัด

ในมณฑลหนึ่งแบ่งออกเป็นหลายจังหวัด เดิมเรียกว่าเมือง

ระเบียบการปกครองจังหวัดนี้เดิมมีกฎข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๖ ต่อมาได้มีกฎ
ข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว (ฉบับที่ ๑) พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่ได้อ้างมาแล้วข้อความในกฎอื่น ๆ ที่
ขัดกันกับกฎ พ.ศ. ๒๔๖๔ ก็ให้นำมาใช้ไม่ได้

ในบางจังหวัดนอกจากในมณฑลกรุงเทพฯ ยังมีระเบียบการปกครองเป็นพิเศษโดยอาศัยข้อบังคับ
สำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) เช่น จังหวัด เชียงใหม่ ลำพูน น่าน
ลำปาง แต่ในทุกวันนี้การปฏิบัติว่าด้วยระเบียบการปกครองจังหวัดลำปางได้เปลี่ยนแปลงไปโดยจะอนุโลม
ให้คล้ายกับจังหวัดอื่น ๆ

ข้อ ๑ อำนาจบริหาร

ข้อ ก. เจ้าหน้าที่ทำการแทนรัฐบาลกลาง

ในจังหวัดหนึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน เป็นผู้รับผิดชอบราชการในจังหวัดนั้นให้
เรียบร้อยตามแบบแผน และให้มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาพนักงานทั้งหลายในจังหวัดนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดนี้
ขึ้นอยู่กับสังกัดกระทรวงมหาดไทย

เวลานี้บางจังหวัดคือ เชียงใหม่ ลำพูน น่าน มีเจ้าสนามหลวงเป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบในราช
การพื้นบ้านพื้นเมืองทั่วไปให้ดูข้อ ๓๕ แห่งข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ
(พายัพ) ร.ศ. ๑๑๙ และตามข้อ ๒๔ แห่งข้อบังคับนั้น คำว่าเจ้าสนามหลวง คือ คณะข้าราชการ ๓ นาย

มีเจ้าผู้ครองนครหรือผู้ครองนครหนึ่ง ข้าหลวงประจำนคร (ปลัดมณฑลประจำจังหวัด) หนึ่งข้าหลวงผู้ช่วยหนึ่ง

ข้อ ข. เจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ

กระทรวงมหาดไทยมีผู้ว่าราชการจังหวัดในบางจังหวัดที่มีงานมาก ก็มีปลัดจังหวัดเป็นผู้ช่วย นอกจากนี้มีอัยการจังหวัด ผู้บังคับกองตำรวจภูธรจังหวัดสาธารณสุขจังหวัด เสมียนตราจังหวัด และพะอัมระรงซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องแก่การราชทัณฑ์

กระทรวงธรรมการมีธรรมการจังหวัด

กระทรวงพระคลังมีคลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด

กระทรวงพาณิชย์และคมนาคมมีพนักงานไปรษณีย์โทรเลข และบางจังหวัดได้มีนายช่างทาง

กระทรวงเกษตร มีเกษตรจังหวัดหรือนายทะเบียนที่ดิน หรือราชโลหกิจจังหวัด หรือสัตวแพทย์ และพนักงานป่าไม้มีบางจังหวัด

กระทรวงกลาโหมมีเสนาธิการจังหวัด ผู้บังคับการทหารจังหวัดและอาจมีกรมกองทหารประจำอยู่

กระทรวงยุติธรรมไม่มีในส่วนธุรการ

กระทรวงวัง กระทรวงการต่างประเทศไม่มี อำนาจหน้าที่ของพนักงานเหล่านี้ให้ดูในบทที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยระเบียบการปกครองมณฑล

ข้อ ๒ อำนาจตุลาการ

มีศาลจังหวัดตั้งอยู่

บทที่ ๓

ระเบียบการปกครองอำเภอ

จังหวัดหนึ่งแยกออกเป็นหลายอำเภอระเบียบการปกครองอำเภอมีปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ (ฉบับที่ ๑) ส่วนระเบียบการปกครองอำเภอในชั้นในพระนครมีการปกครองเป็นพิเศษ

การตั้งอำเภอหรือกิ่งอำเภอ ให้ดูพระราชบัญญัติปกครองท้องที่มาตรา ๖๒ ถึง ๖๕

การตั้งอำเภอท้องที่

ท้องที่หลายตำบลซึ่งสมควรอยู่ในความปกครองอันเดียว ให้จัดเป็นอำเภอสมุหเทศาภิบาลจะต้องเริ่มจัดการอย่างนี้

- ๑ กำหนดเขตต์ท้องที่อำเภอมีเครื่องหมายจดเขตต์อำเภออื่นทุกด้าน
- ๒ เขตต์ตำบลให้ตรงกับเขตต์อำเภอ
- ๓ ที่ว่าการอำเภอต้องอยู่ในที่ซึ่งจะปกครองราษฎรได้สะดวก

สมุหเทศาภิบาลบอกข้อกำหนดเหล่านี้มาอย่างเสนาบดี ๆ นำความกราบบังคมทูล เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงประกาศตั้งอำเภอได้

การตั้งกิ่งอำเภอ

อำเภอใดมีท้องที่กว้างขวาง เมื่อสมุหเทศาภิบาลได้รับอนุมัติเสนาบดีแล้วรวมตำบลบางตำบลตั้งเป็นกิ่งอำเภอ ๆ หนึ่ง จะมีกิ่งเดียวหรือหลายกิ่ง หรือจะไม่มีกิ่งเลยก็ได้

ข้อ ๑ อำนาจบริหาร

เจ้าหน้าที่ในฝ่ายบริหารหรือฝ่ายธุรการนี้มีปรากฏตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ มาตรา ๖๖ ถึง ๘๒ ซึ่งว่าด้วยการจัดตั้งกรรมการอำเภอและข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ มาตรา ๑๑ ถึง ๑๕

ข้อ ก. พนักงานปกครองอำเภอ

อำเภอหนึ่งมีพนักงานปกครองคณะหนึ่ง ซึ่งเรียกว่ากรรมการอำเภอแยกเป็นรายตำแหน่งดังนี้

๑. นายอำเภอซึ่งเป็นประธานรับผิดชอบปกครองรักษาการในอำเภอนั้นให้เรียบร้อยตามแบบแผน ถ้าเป็นตำแหน่งพิเศษเรียกว่าผู้ว่าราชการอำเภอ เช่นอำเภอแม่สอด อำเภอเบตง
๒. ปลัดอำเภอเป็นผู้ช่วยและผู้แทนนายอำเภอ อยู่ในบังคับบัญชาอำเภอ อำเภอหนึ่งมีจำนวนปลัดอำเภอมากน้อยตามสมควรแก่ราชการ ตามปกติมีปลัดอำเภอขวา ปลัดอำเภออื่น ๆ เป็นปลัดซ้าย แต่ตามข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ มาตรา ๑๔ ได้ระบุตำแหน่งปลัดตำรวจอำเภอโดยประสงค์จะให้มีขึ้น เพื่อรับผิดชอบรักษาการในแผนกรักษาความสงบเรียบร้อยปราบปรามโจรผู้ร้าย (การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดี : Police judiciaire) และให้ปลัดอำเภอคงรับผิดชอบรักษาการในแผนกปกครอง

๓. สมุหบัญชีอำเภอ คือข้าราชการสังกัดกรมสรรพากร มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยนายอำเภอในการเก็บภาษีอากร และผลประโยชน์แผ่นดิน

นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่สังกัดกระทรวงอื่น ๆ ซึ่งช่วยเหลือกรรมการอำเภอเช่นปลัดอำเภอ กรรมการอำเภอ ผู้บังคับหมวด หรือหมู่ตำรวจจรด บางอำเภอที่มีราชการมากก็มีเสมียนตราอำเภอ ในบางครั้งได้เคยดำรงจะให้ให้มีเกษตรประจำอำเภอ นอกจากนี้ในบางอำเภอซึ่งมีศาลจังหวัดตั้งอยู่ก็มีพะอัมระงเรือนจำที่อยู่ในอำเภอนั้น

เจ้าหน้าที่กรมการอำเภอแม้มีตำแหน่งต่างกัน แต่มาตรา ๖๘ แห่งลักษณะปกครองท้องที่ให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

กิจการบางขณะนิติกฎหมายได้ระบุให้เป็นหน้าที่ของนายอำเภอโดยเฉพาะในกรณีเช่นนั้นก็จะต้องทำแทนกันไม่ได้ แต่ในกิจการอย่างอื่น ๆ นายอำเภอจะมอบหมายให้กรรมการอำเภอคนอื่นทำแทนก็ได้ ให้ดู

มาตรา ๗๘ ถึง ๘๑

ปัญหาในเรื่องนี้อาจเกิดขึ้นในเรื่องการออกหมายจับ หมายค้น ตามวิธีพิจารณาความอาชญาว่า อำนาจนั้นจะมีได้เฉพาะตัวนายอำเภอเท่านั้นหรือไม่ ซึ่งต้องวินิจฉัยตามความเห็นของผู้สอนวิธีพิจารณาความอาชญา

พนักงานปกครองกิ่งอำเภอ

พนักงานนี้จะเป็นกรรมการอำเภอรองแต่นายอำเภอ ตำแหน่งใดอยู่ประจำการและจะมีเสมีนพนักงานอยู่ประจำทำการที่กิ่งอำเภอเท่าใด ก็แล้วแต่จะสมควรตามปกติมีปลัดกิ่งอำเภอประจำอยู่ ให้ดูมาตรา ๗๐ กิจการใดจะแยกจากอำเภอมาทำที่กิ่งอำเภอนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจที่จะกำหนดโดยอนุมัติของเทศบาล

ข้อ ข. หน้าที่และอำนาจของกรรมการอำเภอ ข้อความทั่วไป

ตามมาตรา ๑๓๒ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ หน้าที่และอำนาจของกรรมการอำเภอในทางธุรการนี้มิวงเขตต์กว้าง คือนอกจากที่จะมีบทกฎหมายระบุไว้โดยตรงเป็นหน้าที่ของกรรมการอำเภอแล้ว กรรมการอำเภอยังมีหน้าที่รักษาการให้เป็นไปตามพระราชกำหนดกฎหมายอื่น ๆ ซึ่งแม้ว่าบทกฎหมายนั้น ๆ จะมิได้กำหนดไว้ให้เป็นหน้าที่ของผู้ใดก็ดี

หน้าที่ซึ่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ได้ระบุไว้โดยฉะเพาะนั้น ได้จัดแบ่งแยกออกดังนี้

- ก. การปกครองท้องที่ (มาตรา ๘๓ ถึง ๙๒)
  - ข. การป้องกันภัยอันตรายของราษฎรและรักษาความสงบในท้องที่ (มาตรา ๙๓-๑๐๐)
  - ช. การที่เกี่ยวกับความแพ่งและความอาชญา (มาตรา ๑๐๑-๑๐๘)
  - ค. การป้องกันโรคภัย (มาตรา ๑๐๙-๑๑๓)
  - ด. บำรุงการทำนาค้าขาย ป่าไม้และทางไปมาต่อกัน (มาตรา ๑๑๔-๑๒๓)
  - ฆ. บำรุงการศึกษา (มาตรา ๑๒๔-๑๒๖)
  - ง. การเก็บภาษีอากร (มาตรา ๑๒๗-๑๒๙)
  - จ. หน้าที่เบ็ดเสร็จ (มาตรา ๑๓๐-๑๓๒)
- (ขอให้ดูตัวบทพระราชบัญญัติที่กล่าวถึงนี้)

ให้พึงสังเกตว่าหน้าที่กรรมการอำเภอในประเทศสยามนั้นมีทั้งการรักษาความสงบเรียบร้อยในทางปกครอง (Police administrative) และทั้งในทางอรรถคดี (Police judiciaire) เช่นการสืบสวนไต่สวน ฯลฯ คดีอาชญาซึ่งในบางประเทศถือว่าเป็นกิจการในทางยุติธรรม จะเห็นได้ว่า ประเทศที่มีประมวลวิธีพิจารณาอาชญาได้บัญญัติการสืบสวนไต่สวน ฯลฯ ไว้ในประมวลวิธีพิจารณาอาชญา นั้น และจะเห็นได้เด่นชัดว่า

การนี้ต่างกับคำที่เรียกในภาษาฝรั่งเศสว่า Police administrative แปลตามตัวว่าตำรวจปกครอง จะได้กล่าวถึงการรักษาความสงบเรียบร้อยเหล่านี้ไว้ในภาค ๓ ต่อไป

ข้อ ๒ อำนาจตุลาการ

แม้กรรมการอำเภอจะมีอำนาจเปรียบเทียบความแพ่งก็ดี แต่อำนาจเช่นนั้นไม่ใช่อำนาจตุลาการ เพราะไม่มีอำนาจจะพิพากษาคัดสินให้เด็ดขาด

อำนาจตุลาการในที่นี้หมายความถึงศาลยุติธรรม ซึ่งตั้งอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ ในพระธรรมนูญ ศาลยุติธรรมได้กล่าวถึงศาลแขวง แต่บัดนี้ไม่มีศาลแขวงไปตั้งอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ ในครั้งก่อนบางอำเภอได้มีศาลแขวงไปตั้งอยู่ เช่นอำเภอปากพนังก่อนที่มีศาลจังหวัดในทุกวันนี้บางอำเภอได้มีศาลจังหวัดตั้งประจำอยู่ เช่นอำเภอปากพนัง อำเภอไชยา อำเภอกระบี่นบุรี

ในท้องที่ใดไม่มีศาลยุติธรรมตั้งประจำ คดีก็จะต้องว่ากล่าวกันในศาลจังหวัดซึ่งอำเภอนั้นได้อยู่ในเขตต์

บทที่ ๔

ระเบียบการปกครองตำบล

ในอำเภอหนึ่งแบ่งแยกออกเป็นหลายตำบล

ตำบลหนึ่งรวมหลายหมู่บ้าน ราว ๒๐ หมู่บ้าน เมื่อสมุหเทศาภิบาลเห็นชอบให้รวมหมู่บ้านนั้นตั้งเป็นตำบลแล้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดจะต้องกำหนดหมายเขตตำบลนั้นให้ทราบได้โดยชัดว่ามีเพียงใด ถ้าที่หมายเขตไม่มีลำห้วย หนอง คลอง บึงบาง หรือสิ่งใดเป็นสำคัญก็ให้จัดมีหลักปักหมายเขตไว้เป็นสำคัญ (ให้ดูมาตรา ๒๙)

ในท้องที่ใดซึ่งราษฎรได้ตั้งทำมาหากินชั่วคราวมากจนได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านชั่วคราวขึ้น ถ้าหมู่บ้านชั่วคราวนี้อยู่ในท้องที่ป่าเปลี่ยวห่างจากกำนันในท้องที่นั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นจำเป็นจะต้องมีกำนันขึ้นต่างหากก็ให้เลือกตั้งว่าที่กำนันเป็นตำบลชั่วคราวฤดูกาลนั้น (ให้ดูมาตรา ๒๖)

อำนาจซึ่งแยกไปอยู่ตามตำบลนี้ยังมีแต่อำนาจธุรการส่วนอำนาจตุลาการนั้นไม่มี

ข้อ ๑ พนักงานปกครองตำบล

- ก. กำนัน
- ข. ผู้ทำการแทนกำนัน
- ค. แพทย์ประจำตำบล
- ง. สารวัตร
- จ. ราษฎรผู้ช่วยกำนันฉะเพาะการ

ข้อ ก. กำนัน

๑. การแต่งตั้ง

ผู้ใหญ่บ้านทั้งปวงในตำบลนั้นเลือกคนใดคนหนึ่งในหมู่บ้านของตนเป็นกำนัน นายอำเภอเป็นผู้เป็นประธานในการเลือกตั้ง ผู้ใดคะแนนเสียงข้างมากเป็นผู้สมควรที่จะเป็นกำนัน เมื่อได้รับหมายตั้งจากผู้ว่าราชการจังหวัดแล้ว การแต่งตั้งจึงจะสมบูรณ์ (ให้ดูมาตรา ๓๐ และ ๓๒)

๒ การออกจากตำแหน่ง

เหตุที่จะต้องออกจากตำแหน่งมีบัญญัติไว้ในมาตรา ๓๑ คือ

- ๑) เมื่อต้องออกจากผู้ใหญ่บ้าน
- ๒) เมื่อผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้นโดยมากด้วยกันร้องขอให้เอาออกจากตำแหน่งกำนัน
- ๓) เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นว่าความสามารถไม่พอแก่ตำแหน่ง และสมุหเทศาภิบาลเห็นชอบด้วย

กำนันที่ต้องออกจากตำแหน่งด้วยเหตุ (๒) หรือ (๓) ไม่ขาดจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่เป็นอยู่

ข้อ ข. ผู้ทำการแทนกำนัน

ถ้ากำนันทำการในหน้าที่ไม่ได้ในช่วงคราวเวลาใด เช่น ไปทางไกล เป็นต้น ให้มอบอำนาจและหน้าที่ไว้แก่ผู้ใหญ่บ้านคนใดคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในตำบลเดียวกันให้ทำการแทน และให้ผู้แทนนี้มีอำนาจเต็มทีในตำแหน่งกำนัน แต่การที่กำนันจะมอบหมายหน้าที่ให้แก่ผู้ใหญ่บ้าน ทำการแทนเช่นนี้ ให้บอกผู้ใหญ่บ้านทั้งหลายในตำบลเดียวกัน และบอกกรมการอำเภอให้ทราบไว้ด้วย

ข้อ ค. แพทย์ประจำตำบล

๑. การแต่งตั้ง

วิธีเลือกแพทย์ประจำตำบลให้กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ประชุมพร้อมกันเลือกผู้ที่มีความรู้ในวิชาแพทย์ แต่ผู้ที่เป็นแพทย์ประจำตำบลนั้นจะเลือกถูกผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านอยู่แล้ว หรือยังไม่ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ได้เหมือนกัน แต่ห้ามมิให้เลือกผู้ที่อยู่ในท้องที่ตำบลอื่น เว้นแต่ผู้ที่เป็นแพทย์ประจำตำบลที่ไกลเพียงกันอยู่แล้วและเขายอมจะทำการรวมเป็นสองตำบล ถ้าผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นเป็นการสมควรแล้วก็เป็นได้ (ให้ดูมาตรา ๔๕-๔๖)

๒. การออกจากตำแหน่ง

เหตุที่แพทย์ประจำตำบลจะต้องออกจากตำแหน่งนั้นเหมือนกับเหตุที่กำนันจะต้องออกจากตำแหน่งทุกประการ (ให้ดูมาตรา ๔๗ และ ๓๑)

ข้อ ง. สารวัตร

ในตำบลหนึ่งมีสารวัตรสำหรับเป็นผู้ช่วย และรับใช้สรวอยของกำนันสองคนผู้ที่จะเป็นสารวัตรนี้แล้วแต่กำนันจะร้องขอให้ผู้ใดเป็น แต่ต้องได้รับความเห็นชอบของผู้ว่าราชการจังหวัดด้วยจึงเป็นได้ และกำนันมีอำนาจเปลี่ยนสารวัตรได้ (ให้ดูมาตรา ๔๔)

ข้อ จ. ราษฎรผู้ช่วยกำนันละเพาะการ

นอกจากแพทย์ประจำตำบลสารวัตรและผู้ใหญ่บ้านในตำบลนั้น พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ให้อำนาจกำนันที่จะเรียกผู้ใดมาหาหรือให้ช่วย เช่นในการเกิดจลาจล ชิงทรัพย์ หรือไฟไหม้ หรือเหตุร้ายสำคัญอย่างใด ๆ กำนันมีอำนาจเรียกผู้ใหญ่บ้านแลลูกบ้านในตำบลออกช่วยต่อสู้ติดตามจับผู้ร้าย หรือติดตามเอาของกลางคืน หรือดับไฟ หรือช่วยอย่างอื่นตามควรแก่การโดยเต็มกำลัง (ให้ดูมาตรา ๖๐, ๔๓ และ ๖๗)

ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าลูกบ้านที่ได้ช่วยเหลือกำนันเช่นนั้นจะถือว่าเป็นเจ้าพนักงานได้หรือไม่ ศาลฎีกาได้เคยพิพากษาคำพิพากษาในคำพิพากษาศาลฎีกา ๒๖๕ ปี ๒๔๖๗ ธรรมสาร เล่ม ๘ หน้า ๑๗๖ “กำนันบอกลูกบ้านให้ช่วยจับผู้ร้าย ถ้าผู้ใดยิงลูกบ้านตาย ในเวลานั้นต้องมีความผิดฐานฆ่าเจ้าพนักงานกระทำความผิดตามที่ตาย ตามกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา ๒๕๐ ข้อ ๒”

ข้อ ๒ หน้าทีและอำนาจของเจ้าพนักงานปกครองตำบล

(ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๓๔-๔๙)

ข้อ ๓ การประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบล

๑) ผู้มีอำนาจเรียกประชุม

กำนันเป็นผู้มีอำนาจเรียกประชุม (ให้ดูมาตรา ๕๐)

๒) การชี้ขาดตกลง

ให้เอาเสียงข้างมาก (ให้ดูมาตรา ๕๐)

๓) กำหนดการประชุม

ก. ตามปกติประชุมทั้งผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบลเดือนละหนึ่งครั้งเสมอไป (ให้ดูมาตรา ๕๑)

ข. เหตุการณ์พิเศษ

ตามตัวบทบางมาตราให้กำนันเรียกทั้งผู้ใหญ่บ้าน และแพทย์ตำบลประชุมบางที่เรียกแต่ผู้ใหญ่บ้าน เรียกประชุมทั้งผู้ใหญ่บ้านและแพทย์ประจำตำบลในกรณีที่มีบัญญัติไว้ตั้งแต่มาตรา ๕๔-๖๑ เรียกประชุมแต่ผู้ใหญ่บ้านในกรณีที่มีบัญญัติไว้ในมาตรา ๕๒-๕๙

บทที่ ๕

ระเบียบการปกครองหมู่บ้าน

ในตำบลหนึ่งแยกออกเป็นหลายหมู่บ้าน

หมู่บ้านมีหลาย ๆ บ้านรวมกัน การที่จะกำหนดว่าบ้านกี่บ้านจะควรเป็นหมู่บ้านหนึ่งนั้น ให้อาศัยความสะดวกแก่การปกครองเป็นประมาณ คือ

๑. ถ้าเป็นที่มีการอยู่รวมกันมากถึงจำนวนบ้านน้อยให้อาศัยเอาจำนวนคนเป็นสำคัญประมาณราว ๒๐๐ คน เป็นหมู่บ้านหนึ่ง

๒. ถ้าเป็นที่ผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างไกลกันถึงจำนวนคนจะน้อย ถ้าจำนวนบ้านไม่ต่ำกว่า ๕ บ้าน แล้วจะจัดเป็นหมู่บ้านหนึ่งก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๘)

นอกจากหมู่บ้านที่ตั้งไว้ประจำดังกล่าวแล้ว ถ้าในท้องที่ได้มีราษฎรไปตั้งชุมชนทำการหาเลี้ยงชีพ แต่ในบางฤดูกาลและมีจำนวนมากพอที่จะจัดเป็นหมู่บ้านนายอำเภออาจประชุมราษฎรในหมู่บ้านนั้นเลือกผู้ใหญ่บ้านเป็นการตั้งหมู่บ้านชั่วคราวขึ้นเฉพาะฤดูกาลที่ราษฎรจะตั้งชุมชนกันอยู่ในที่นั้น (ให้ดูมาตรา ๒๒)

หมู่บ้านชั่วคราวนี้ตามปกติให้รวมอยู่ในกำนันในตำบลเดิม แต่ถ้าเป็นที่ห่างไกลจากกำนันผู้ว่าราชการจังหวัดจะตั้งว่าที่กำนันเป็นนายตำบลชั่วคราวก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๒๖ และคำอธิบายในบทที่ ๔ ที่กล่าวมาแล้ว)

หมู่บ้านใด ๆ ที่ได้ตั้งขึ้นแล้ว ถ้ามีลูกบ้านเพิ่มขึ้นจนมีจำนวนซึ่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านตำบลนั้นปรึกษากันเห็นว่า เกินกว่าความสามารถในผู้ใหญ่บ้านคนเดียวที่จะดูแลปกครองให้เรียบร้อยได้ ให้กำนันนำความแจ้งต่อกรมการอำเภอ ให้พิเคราะห์ดูอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้กรมการอำเภอบอกเข้าไปยังผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควรแล้วก็ให้ตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ และเลือกผู้ใหญ่บ้านเพิ่มเติมขึ้นใหม่ (ให้ดูมาตรา ๑๙ ข้อ ๑)

ศัพท์คำว่า “บ้าน” ซึ่งกล่าวถึงในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่นั้นหมายความว่า “เรือนหลังเดียวก็ตาม หลายหลังก็ตาม ซึ่งอยู่ในเขตที่มีเจ้าของเป็นอิสระส่วนหนึ่ง” เช่น บ้าน ห้องแถว แพร เรือ ซึ่งจอดประจำอยู่ที่ใด ถ้ามีเจ้าของหรือผู้เช่าครอบครองเป็นอิสระต่างหากห้องหนึ่ง หลังหนึ่ง ลำหนึ่งหรือหมู่หนึ่งในเจ้าของหรือผู้เช่าคนหนึ่งนั้นก็นับว่าบ้านหนึ่งเหมือนกัน (ให้ดูมาตรา ๗ ข้อ ๑)

แต่วัด สถานที่ทำการรัฐบาล เช่น โรงพยาบาล โรงทหาร โรงเรียน เรือนจำ ที่ทำการไปรษณีย์ สถานีรถไฟ หรือสำนักงานของรัฐบาล อยู่ในความปกครองของหัวหน้าในที่นั้น ไม่นับว่าเป็นบ้านตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ (ให้ดูมาตรา ๗ ข้อ ๓)

ข้อ ๑ พนักงานปกครองหมู่บ้าน

ในหมู่บ้านหนึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครอง ถ้าเป็นหมู่บ้านชั่วคราวเรียกว่า “ว่าที่ผู้ใหญ่บ้าน”

นอกจากนี้ยังมีผู้ทำการแทนผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและเพาะการ

ข้อ ก. ผู้ใหญ่บ้าน

๑. การแต่งตั้ง

การตั้งผู้ใหญ่บ้านนี้กระทำกันโดยวิธีออกเสียงลงมติของราษฎร ซึ่งมีสิทธิออกเสียงลงมติดังจะได้กล่าวต่อไป ผู้ที่ได้รับเสียงข้างมากเป็นผู้ควรเป็นผู้ใหญ่บ้านนายอำเภอจะต้องรายงานขอหมายตั้งจากผู้ว่าราชการจังหวัด (ให้ดูมาตรา ๑๔ และ ๑๖)

ในการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านนี้ พลเมืองสยามได้มีสิทธิในการเมืองอยู่บ้านเพียงเล็กน้อย แต่ผู้ที่มีสิทธิออกเสียงก็ดี หรือผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านก็จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติตามที่จะได้กล่าวต่อไป

ก) คุณสมบัติของผู้ที่มีสิทธิออกเสียง

มาตรา ๑๑ มีความว่า ราษฎรชายหญิงที่จะเป็นผู้เลือกผู้ใหญ่บ้านได้นั้น

- (๑) ต้องเป็นคนในบังคับสยาม
- (๒) ต้องเป็นฆราวาสมีอายุแต่ ๒๐ ปีขึ้นไป

ดังนั้นความไม่สามารถอันเนื่องมาจากเพศในการออกเสียงลงมติซึ่งในบางประเทศได้บัญญัติขึ้นไว้จึงไม่มีในประเทศสยาม

คำว่าเป็นคนในบังคับสยาม เมื่อตีความหมายอย่างกว้างแล้วก็ย่อมรวมทั้งบุคคลที่มีสัญชาติไทยและคนต่างด้าวที่อยู่ในบังคับสยาม เช่นคนจีนเป็นต้น ในประเทศอื่นหลายประเทศซึ่งมีราษฎรได้มีสิทธิในทางการเมืองอย่างมากมายนั้นได้ถือระเบียบโดยเคร่งครัดว่า คนต่างด้าวไม่มีสิทธิในทางการเมืองของประเทศที่คนต่างด้าวเข้าไปอยู่นั้น สิทธิในทางการเมืองจะพึงมีพึงได้แก่บุคคลที่มีสัญชาติของประเทศนั้นและจะต้องเป็นชาติเซน (บางครั้งแปลว่าเป็นพลเมือง บางครั้งแปลว่าอิสสรบุรุษ) กล่าวคือบุคคลที่มีสัญชาติของประเทศหนึ่งอาจจะไม่เป็นชาติเซนไปทั้งหมด การไม่เป็นชาติเซนนั้นนี้อาจเนื่องมาจากเพศหรืออุปการะการให้ถอนการเป็นชาติเซน หรืออาจเป็นราษฎรในดินแดนอันเป็นเมืองขึ้น (คำว่าชาติเซนต่างกับคนสังกัดในบังคับคนในอารักขา พลเมืองในอาณาเขตต์อาณัติแทนสันนิบาติชาติ (ให้ดูในคำอธิบายกฎหมายระวางประเทศแผนกคดีบุคคลของผู้สอน)

ข) คุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน

๑. ต้องเป็นคนในบังคับสยาม
๒. ต้องเป็นฆราวาสมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป
๓. ต้องเป็นชาย
๔. ต้องเป็นเจ้าของมิใช่เป็นคนใช้หรือลูกจ้างของผู้อื่น

เจ้าบ้านนั้นมิวิเคราะห์ศัพท์ที่อยู่ในมาตรา ๗ ข้อ ๑ จะครอบครองด้วยเป็นเจ้าของก็ตาม ด้วยเป็นผู้อาศัยโดยชอบด้วยกฎหมายก็ตาม แต่มีข้อยกเว้นอยู่ว่า ผู้ซึ่งสมควรจะว่าผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านชั่วคราว แม้จะไม่มีบ้านช่องเป็นภูมิลำเนาในที่นั้น

ก็อาจได้รับเลือกเป็นว่าที่ผู้ใหญ่บ้านได้ (ให้ดูมาตรา ๒๓)

๕. ต้องไม่ใช่เป็นทหารในกองประจำการ (ทั้งนี้ให้ดูมาตรา ๑๒)

ถ้าราษฎรเลือกผู้ใหญ่บ้านถูกผู้ต้องข้อมาย่างใด ถ้าต้องเลือกใหม่ นายอำเภอต้องแจ้งความต่อผู้ว่าราชการจังหวัด ให้ทราบเหตุผลทุกรายไป (ให้ดูมาตรา ๑๕)

ค) วิธีออกเสียงลงมติ

อาจกระทำได้โดยสองวิธี

ออกเสียงโดยเปิดเผย เช่นราษฎรผู้เลือกได้แสดงความประสงค์เมื่อเจ้าพนักงานได้ไปตามความเห็นและได้ตอบเจ้าพนักงานในที่ประชุมนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๓ ตอนต้น)

ออกเสียงโดยวิธีลับ เมื่อเจ้าพนักงานเห็นว่าการที่เลือกโดยเปิดเผยจะไม่คล่องใจราษฎรผู้เลือก จะให้มาบอกแต่โดยเงียบแต่ที่ละคนมิให้เพื่อนรู้ว่าเลือกผู้ใดก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๓ ตอนท้าย)

๒. การออกจากตำแหน่ง

ผู้ใหญ่บ้านจะต้องออกจากตำแหน่งตามเหตุที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๘ คือ

๑. ไปอยู่เสียพันท้องที่หมู่บ้านที่ว่างแล้วเกินกว่า ๖ เดือนขึ้นไป
๒. ต้องราชทัณฑ์อย่างใด ๆ นับแต่ต้องจำคุกขึ้นไป
๓. ไปมียศและตำแหน่งราชการอย่างอื่นซึ่งจะทำการในหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้
๔. กระทำการทุจริตในหน้าที่หรือผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นว่าความสามารถไม่พอแก่

ตำแหน่ง

๕. ลูกบ้านในหมู่บ้านนั้นโดยมากด้วยกันร้องขอให้เปลี่ยน

๖. ลูกบ้านอพยพไปอยู่ที่อื่นจนเป็นหมู่บ้านไม่ได้

ถ้าเป็นหมู่บ้านชั่วคราวว่าที่ผู้ใหญ่บ้านก็ต้องออกจากตำแหน่งเมื่อหมดฤดูกาลซึ่งราษฎรตั้งชุมนุมกันอยู่ในที่นั้น ตามที่จะได้กำหนดไว้ในหมายตั้ง (ให้ดูมาตรา ๒๕)

เมื่อผู้ใหญ่บ้านต้องออกจากตำแหน่ง ก็จะต้องคือหมายตั้งสำมะโนครัวทะเบียนบัญชีให้แก่กำนันเพื่อจัดการต่อไป (ให้ดูมาตรา ๒๐)

ข้อ ข. ผู้ทำการแทนผู้ใหญ่บ้าน

ถ้าผู้ใหญ่บ้านคนใดทำการในหน้าที่ไม่ได้ในครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ให้มอบหน้าที่แก่ผู้ใหญ่บ้านคนใดคนหนึ่งหมู่บ้านที่ใกล้เคียงในตำบลเดียวกันให้ทำการแทนและต้องบอกกำนันให้ทราบ (ให้ดูมาตรา ๒๑)

ข้อ ค. ราษฎรผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจะเพาะการ

ผู้ใหญ่บ้านอาจเรียกราษฎรให้ช่วยเหลือได้ในกิจการบางอย่าง (ให้ดูมาตรา ๒๗ ข้อ ๗ และเทียบใน

เรื่องผู้ช่วยกำนันฉะเพาะการที่กล่าวมาแล้ว)

ข้อ ๒. หน้าที่และอำนาจผู้ใหญ่บ้าน

(ให้ดูมาตรา ๒๗-๒๘)

ส่วนที่ ๒

ระเบียบการปกครองในมณฑลกรุงเทพฯ

การปกครองในมณฑลกรุงเทพฯ มีระเบียบแตกต่างกับการปกครองในหัวเมืองหลายประการ ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงความแตกต่างที่สำคัญ

บทที่ ๑

ระเบียบการปกครองมณฑล

ข้อ ๑ อำนาจธุระการหรือบริหาร

ก่อนประกาศรวมกระทรวงนครบาลเข้าอยู่ในกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๖๕ การปกครองท้องที่ ในมณฑลกรุงเทพฯ อยู่ในหน้าที่ของกระทรวงนครบาลเมื่อได้รวมกระทรวงนครบาลเข้าในกระทรวงมหาดไทย แล้ว ตามประกาศฉบับนั้นมีความว่า การปกครองท้องที่พร้อมทั้งงานประชาภิบาล นครภิบาล อันเป็นหน้าที่ฉะเพาะกรุงเทพพระมหานครนั้น ให้มีสมุหพระนครบาลเป็นหัวหน้ารับผิดชอบอย่างสมุหเทศาภิบาลแห่งมณฑลต่าง ๆ หัวพระราชาอาณาจักร

และตามตัวบทในข้อบังคับในลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ มาตรา ๑๗ ให้สมุหพระนครบาลสั่งการโดยอนุมัติเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ส่วนเจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งมีแปลกจากมณฑลในหัวเมือง เช่นกิจการในกระทรวงมหาดไทยได้ให้กรมเจ้าท่าซึ่งแต่เดิมเป็นกรมชั้นอธิบดีมาขึ้นอยู่กับสมุหพระนครบาล ส่วนการเรือนจำได้มีกองมหันตโทษและกองลหุโทษ ซึ่งผู้บังคับบัญชาเป็นชั้นเจ้ากรมขึ้นอยู่กับสมุหพระนครบาล

ในส่วนอัยการมีกรมอัยการเป็นผู้บังคับบัญชา

ส่วนกิจการของกระทรวงทบวงการอื่น ๆ ให้เทียบดูในเรื่องระเบียบการปกครองหัวเมือง

ข้อ ๒ อำนาจตุลาการ

ให้ดูคำอธิบายพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

บทที่ ๒

ระเบียบการปกครองจังหวัด

จังหวัดในมณฑลกรุงเทพ ฯ นอกจากจังหวัดพระนครและธนบุรี มีระเบียบคล้ายกับจังหวัดในหัวเมือง เว้นแต่กิจการบางชนิด เช่นการทะเบียนเรือได้มีนายทะเบียนเรือประจำอยู่

ส่วนจังหวัดพระนครและธนบุรีได้มีระเบียบการปกครองแตกต่างจากจังหวัดในหัวเมือง การงานในทางธุรการของสองจังหวัดนี้ได้รวมกัน

ในส่วนการไต่สวนคดีอาชญา ตำรวจนครบาลมีหน้าที่ในการนี้ และเมื่อได้ประกาศยกเลิกอัยการพระนครบาลใน พ.ศ. ๒๔๗๒ อำเภอนอกในจังหวัดพระนครและธนบุรีได้งดการไต่สวนคดีอาชญาให้ดูคำอธิบายในบทที่ ๓ ซึ่งจะได้อีกต่อไป

บทที่ ๓

ระเบียบการปกครองอำเภอ

อำเภอและจังหวัดอื่น ๆ นอกจากในจังหวัดพระนครและธนบุรีคงมีระเบียบการปกครองเหมือนกับอำเภอในจังหวัดหัวเมืองอื่น ๆ ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๒

ส่วนอำเภอที่ขึ้นจังหวัดพระนครและธนบุรีนั้น ตามนัยแห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมืองชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้แยกออกเป็นอำเภอนอกและอำเภอนอกใน อำเภอนอกคงมีระเบียบเหมือนอำเภอในจังหวัดหัวเมือง ส่วนอำเภอนอกในคงมีระเบียบแตกต่างออกไปตามประกาศ พ.ศ. ๒๔๕๘ ให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ในเขตตั้งขึ้นในกรุงเทพมหานคร แต่เพียงบางมาตราเท่านั้น คือมาตรา ๖๒-๖๓ ข้อ ๑-๒-๓ และมาตรา ๖๔ ถึง ๘๒ ซึ่งว่าด้วยการตั้งอำเภอ มาตรา ๕๒ ซึ่งว่าด้วยคนจรจัดหรือคนที่แสดงอาการมาดร้ายซึ่งกรมการอำเภอจะต้องจัดการฟ้องร้องเอาโทษตามมาตรา ๓๐ แห่งประมวลกฎหมายอาชญามาตรา ๘๖ ถึง ๙๒ ว่าด้วยหน้าที่การปกครองท้องที่ มาตรา ๙๗ ถึง ๑๐๐ ว่าด้วยเรื่องโรงเรียนที่ข้าราชการราษฎรอยู่ในที่เปลี่ยว และราษฎรอัตคัด มาตรา ๑๐๓ ถึง ๑๐๕ ว่าด้วยชั้นสูตรตราสินเปรียบเทียบความอาชญามาตรา ๑๐๘ ถึง ๑๑๘ ว่าด้วยเปรียบเทียบความแพ่ง การป้องกันโรคภัย บำรุงการทำนาค้าขายและทางไปมาต่อกัน มาตรา ๑๒๑ ถึง ๑๓๒ ว่าด้วยรักษาพันธุ์สัตว์น้ำที่สาธารณประโยชน์ที่วัด บำรุงการศึกษา การเก็บภาษีอากร หน้าที่เบ็ดเสร็จ

ตามนี้อำเภอนอกคงมีหน้าที่ไต่สวนคดีอาชญา หรือทำหน้าที่ซึ่งเรียกว่าตำรวจยุติธรรม (ซึ่งจะได้อธิบายถึงความหมายในภาคต่อไป) ส่วนอำเภอนอกในหน้าที่ตกอยู่แก่ตำรวจนครบาล

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้มีประกาศเลิกอัยการพระนครบาลตามประกาศนั้นมีความว่า ให้เลิกอัยการนครบาลเสีย ให้ตำรวจนครบาลทำการไต่สวนฟ้องร้องคดียังศาลไปรษณีย์ต่อไป

ตั้งนี้ประกาศ พ.ศ. ๒๕๗๒ จึงมิได้ยกเลิกอำนาจหน้าที่อำเภอชั้นนอกในการไต่สวนไว้โดยตรง แต่เมื่อการฟ้องร้องคดีได้โอนไปตั้งนั้น ตามทางราชการที่ปฏิบัติอำเภอชั้นนอกได้จัดทำการไต่สวนคดีอาชญาหน้าที่เช่นนี้ก็ยังคงอยู่แก่ตำรวจนครบาล

บทที่ ๔ และ บทที่ ๕

ระเบียบการปกครองตำบลและหมู่บ้าน

อำเภอชั้นนอกคงแยกออกเป็นตำบลและหมู่บ้านเหมือนในหัวเมือง มีพนักงานปกครองตำบลและหมู่บ้าน ส่วนอำเภอชั้นในแยกออกเป็นตำบลแต่ไม่ได้มีพนักงานปกครองโดยจะเพาะ ส่วนหมู่บ้านเหมือนดังในหัวเมืองนั้นไม่มี

หมวด ๓

การแบ่งแยกอำนาจบริหารบางอย่างออกจากรัฐบาลกลาง เพื่อให้ท้องถิ่นจัดทำเอง (มัธยวิภาค)

ในหมวดนี้จะกล่าวถึงการแบ่งแยกอำนาจบริหารหรือธุรการในท้องถิ่นบางอย่างให้แก่คนซึ่งราษฎรในท้องถิ่นนั้นได้เลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ใช้อำนาจเอง (มัธยวิภาค Décentralisation)

การแบ่งแยกเช่นนี้ต่างกับที่ได้กล่าวในหมวด ๒ อย่างไร มีผลดีอย่างไร ผลร้ายอย่างไร วิธีแก้ผลร้ายมีอย่างไร ได้กล่าวมาแล้วในหนังสือนิติสาส์นปีที่ ๔ เล่ม ๘ หน้า ๖๑๒-๖๑๗

การปกครองชนิดนี้จะได้กล่าวโดยทั่วไปเสียก่อนในตอนที่ ๑ แล้วจะได้กล่าวถึงระเบียบแห่งการปกครองสุขาภิบาลในประเทศสยามเวลานี้ ในตอนที่ ๒

ส่วนที่ ๑

การปกครองโดยแบ่งแยกอำนาจบริหารบางอย่างออกจากรัฐบาลกลาง เพื่อให้ท้องถิ่นจัดทำเอง (มัธยวิภาค) โดยทั่วไป

บทที่ ๑

ระเบียบการปกครองท้องถิ่น

ข้อ ๑ ลำดับชั้น

ท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศหนึ่งย่อมมีสภาพและฐานะต่างกัน เหตุฉะนั้นท้องถิ่นที่จะมีการปกครอง

ชนิดนี้จึงต้องแบ่งออกเป็นหลายประเภท

ตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ได้แบ่งแยกออกเป็นสุขาภิบาลเมืองซึ่งถ้าการนั้นได้จัดในที่ตั้งเมือง และสุขาภิบาลท้องที่ซึ่งถ้าการนั้นได้จัดในที่ตั้งตำบล

ตามร่างพระราชบัญญัติเทศบาลได้แบ่งเทศบาลออกเป็นชั้น เอก โท ตริ ตามจำนวนพลเมืองในท้องถื่นั้น และยังมีเทศบาลชนบทอีกชนิดหนึ่ง

สำหรับประเทศญี่ปุ่นได้แบ่งออกเป็นเทศบาลสำหรับนคร และเทศบาลตามหัวเมืองซึ่งเทศบาลตามหัวเมืองยังแยกออกอีกเป็น ๒ ชนิด คือ เทศบาลในที่ชุมนุมชนแห่งเมืองและเทศบาลในชนบท

ข้อ ๒ การก่อให้เกิดการปกครองท้องถิ่น

วิธีก่อให้เกิดการปกครองชนิดนี้อาจกระทำได้โดย ๒ ประการ

ก. โดยอนุญาตแห่งรัฐบาลกลางให้แก่ชุมนุมชนเป็นราย ไปดั่งที่ปรากฏในพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง มิใช่มีขึ้นตามสภาพแห่งท้องถื่นั้นเอง

ข. ในบางประเทศเช่นประเทศฝรั่งเศสและญี่ปุ่น การปกครองชนิดนี้มีขึ้นโดยสภาพแห่งท้องถื่นั้น ๆ เอง ซึ่งกฎหมายได้บัญญัติไว้ว่าชนิดใดจะต้องมีการปกครอง โดยราษฎรในท้องถื่นั้นได้รับมอบอำนาจตุระการบางชนิดมาจัดทำเองตำบล (Commune) และมณฑล (Département) ของประเทศฝรั่งเศส และญี่ปุ่นได้มีการปกครองชนิดนี้โดยสภาพและโดยกฎหมาย

ข้อ ๓ พนักงาน

พนักงานแห่งการปกครองชนิดนี้อาจได้เข้ารับตำแหน่งโดย ๒ วิธี

ก. โดยการแต่งตั้งของรัฐบาลกลาง ซึ่งวิธีนี้จะจำเป็นก็สำหรับในเบื้องต้นหรือในขณะที่ราษฎรในท้องถื่นั้นยังมีความอบรมไม่เพียงพอ แต่เมื่อใดที่ราษฎรในท้องถื่นั้นได้มีความอบรมสำหรับในการปกครองเช่นนี้แล้ว การแต่งตั้งพนักงาน ก็จะต้องกระทำโดยวิธีที่ ๒ คือ

ข. ราษฎรเป็นผู้เลือกตั้ง วิธีนี้ย่อมเหมาะสมแก่การปกครองชนิดนี้ให้ดูข้อความทั่วไปแห่งคำอธิบายลักษณะ ๓ นี้

ข้อ ๔ การดูแลควบคุม

การดูแลควบคุมอาจมีได้ ดังนี้

ก. กรรมการหรือมนตรีซึ่งราษฎรจะได้เลือกตั้งขึ้นไว้ อาจมีอำนาจและหน้าที่ในการดูแลควบคุมให้พนักงานปฏิบัติการไปโดยชอบ และการกระทำบางชนิดจะต้องได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการหรือคณมนตรีนี้

ข. รัฐบาลกลางอาจดูแลควบคุมโดยบัญญัติให้การปกครองท้องถิ่นได้ปรึกษาหารือในกิจการ

บางชนิด และดูแลมิให้การปกครองท้องถิ่นทำนอกเหนือบทกฎหมาย และในบางประเทศรัฐบาลกลางมีอำนาจสั่งให้เพิกถอนกิจการ ซึ่งการปกครองท้องถิ่นได้กระทำไปอันเป็นการไม่ชอบด้วยกฎหมาย

บทที่ ๒

กิจการแห่งการปกครองในท้องถิ่น

ข้อ ๑ ประเภทแห่งกิจการ

การปกครองท้องถิ่น อาจมีกิจการที่พึงกระทำ หรือวัตถุประสงค์ ๒ ชนิด คือ

ก. กิจการอันเกี่ยวข้องกับท้องถิ่นนั้นโดยเฉพาะ เช่นการสุขาภิบาลตามพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมืองและกิจการอย่างอื่น ๆ ซึ่งนิยมกันว่าเป็นกิจการแห่งท้องถิ่น ไม่ใช่กิจการแห่งรัฐบาลกลาง แต่ปัญหาอาจเกิดขึ้นได้ในการที่จะแบ่งแยกอำนาจเช่นนี้ซึ่งต้องแล้วแต่กาลเทศะ

ข. กิจการของรัฐบาลกลางซึ่งได้มอบให้การปกครองท้องถิ่น เป็นผู้กระทำแทน เช่นในเรื่องทะเบียนและในการตำรวจบางชนิด

ข้อ ๒ วิธีปฏิบัติกิจการ

วิธีปฏิบัติกิจการตามวัตถุประสงค์คล้ายกันกับวิธีที่ปฏิบัติโดยรัฐบาลกลางกล่าวคืออาจเป็นโดยนิติกรรม หรือการกระทำในทางปกครอง เช่นในการออกคำสั่งออกบทบัญญัติเมื่อมีกฎหมายสนับสนุน (ให้เทียบดูในเรื่องคำสั่งและกฎเสนาบดีซึ่งคงจะได้ศึกษาในทางธรรมศาสตร์)

บทที่ ๓

การเงินแห่งการปกครองท้องถิ่น

การปกครองชนิชนี้ย่อมมีสภาพเป็นนิติบุคคล เหตุฉะนั้นจึงมีสิทธิและหน้าที่หรือมีกองทรัพย์สินต่างหากรัฐอันเป็นอีกนิติบุคคลหนึ่ง

การเงินอาจแยกออกเป็นรายได้อย่างหนึ่งและรายจ่ายอีกอย่างหนึ่ง

ข้อ ๑ รายได้

รายได้ อาจเป็นรายได้ตามธรรมดาและรายได้พิเศษ

ก. รายได้ธรรมดา

รายได้ชนิดนี้มีภาชีอากรหรือจังกอบ คือ การบังคับให้ราษฎรนำเงินมาให้ตามกำหนด ภาชีอากรอย่างใดจะควรได้แก่ท้องถิ่นย่อมเป็นปัญหาที่ยุกยากในการที่จะกำหนดให้แน่นอน แต่อาจมีบทกฎหมายได้กำหนดลงไว้ นอกจากนี้ยังมีรายได้ธรรมดาอีกประเภทหนึ่ง คือเงินอุดหนุนจากรัฐบาลกลาง รวมความว่าราย

ได้ตามธรรมดาที่หมายถึงรายได้ซึ่งไม่ใช่ว่าตามปกติ อีกอย่างหนึ่งถ้าท้องถิ่นใดกระทำ การค้าอยู่ด้วยเช่นการไฟฟ้า การรถราง ฯลฯ รายได้จากการค้านั้นอันเป็นปกติก็อาจเป็นรายได้ตามธรรมดา

บ. รายได้พิเศษ

รายได้ชนิดนี้หมายถึงรายได้ซึ่งไม่ใช่ว่าตามปกติ คือ ท้องถิ่นอาจที่จะได้รับเป็นครั้งคราว หรือใน เหตุพิเศษ เช่นมีบุคคลใดยกทรัพย์สินให้แก่ท้องถิ่นโดยเสนหา แต่ในบางคราวรายได้ของท้องถิ่นไม่พอแก่รายจ่าย หรือทรัพย์สินไม่พอแก่การที่จะลงทุนในการค้า การปกครองท้องถิ่นก็จำเป็นต้องหาเงินอันเป็นรายได้พิเศษ เช่นการเรียกราย การออกสลากกินแบ่ง หรือใช้วิธีกู้เงิน การกู้เงินอาจจะกระทำได้โดยหลายวิธี

การกู้เงินอาจเป็นการกู้ต่อเอกชนเหมือนดังกับที่เอกชนได้กระทำในระวางกันโดยให้ประกันหรือจำนองทรัพย์สินก็ตามแต่ความสะดวก หรือความเหมาะสมหรืออาจเป็นการกู้ต่อมหาชนโดยออกกรมธรรม์ กู้ คือออกหนังสือตราสารซึ่งแต่ละฉบับมีมูลค่าเท่ากับมอบให้แก่ผู้ให้กู้เป็นผู้ถือไว้ และให้ได้รับดอกเบี้ยตามอัตราและกำหนดในกรมธรรม์นั้น แต่เพื่อที่จะล่อใจให้มหาชนนิยมการกู้เงิน การปกครองท้องถิ่นในบางประเทศได้ให้สิทธิแก่ผู้ถือกรมธรรม์ที่จะได้รับรางวัลโดยออกสลากกินแบ่ง ส่วนดอกเบี้ยก็ยังคงได้ตามเดิม

(การกู้เงินของรัฐบาลให้ดูในภาค ๓)

การที่การปกครองท้องถิ่นก็ได้กระทำการกู้เงินนั้น มีปัญหาเกิดขึ้นว่าการกู้เงินอย่างไรจึงจะเป็นการยุติธรรม หลักที่นิยมกันก็คือ ถ้าการกู้เงินนั้นเพื่อจะได้เงินมาลงทุนในสิ่งที่เป็นสาธารณูปโภคอันเป็นประโยชน์ต่อพลเมือง การกู้เงินโดยเหตุเช่นนั้นก็ควรที่จะกระทำ แต่ถ้ากู้มาเพื่อไปใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย หรือจ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็นก็ย่อมจะเป็นการที่ไม่สมควร เพราะจะกระทำให้ผู้ที่ต้องเสียภาษีอากรต้องรับภาระฝ่ายเดียวโดยไม่ได้ประโยชน์แม้แต่เล็กน้อยตอบแทน

อนึ่งการกู้เงินต่อมหาชนเป็นจำนวนมาก ๆ ท้องถิ่นก็ไม่สามารถจะชำระให้แก่ผู้ให้กู้ได้ในคราวเดียว การใช้นั้นจึงต้องกระทำกันเป็นเวลานานปี ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า วิธีเช่นนี้ไม่เป็นการยุติธรรมสำหรับบุคคลในชั้นหลัง ซึ่งจะต้องรับภาระในการใช้นั้น แต่ความจริงการลงทุนทำสิ่งอันเป็นสาธารณูปโภคนั้น บุคคลชั้นหลังก็ได้รับประโยชน์ด้วย เหตุฉะนั้นการกู้เงินจึงได้แบ่งเฉลี่ยการใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนปีนับตั้งแต่ปีที่กู้เงิน หรืออีก ๒-๓ ปีภายหลัง จนกระทั่งถึงเวลาที่จะใช้เงินเสร็จกล่าวคือ บุคคลทุก ๆ สมัยได้ช่วยกันรับภาระในการใช้จ่ายเงินและแบ่งเฉลี่ยตามส่วน

ข้อ ๒ รายจ่าย

รายจ่ายของท้องถิ่นอาจเป็น

ก. รายจ่ายตามธรรมดา เช่นค่าจ้างหรือเงินเดือนของพนักงานของท้องถิ่นนั่นเอง

ข. รายจ่ายพิเศษ เช่นในส่วนที่เกี่ยวข้องแก่การลงทุนในการบำรุง หรือก่อสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณูปโภค หรือสาธารณูปโภค

บทที่ ๔

คดีปกครองของท้องถิ่น

ในบางประเทศได้มีศาลปกครองเพื่อวินิจฉัยคดี อันเกี่ยวแก่ทางปกครองและถ้าหากไม่มีศาลปกครองก็จะต้องมีวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อป้องกันมิให้การปกครองท้องถิ่นได้ทำนอกเหนือกฎหมาย

ส่วนที่ ๒

**การแบ่งแยกอำนาจตุลาการให้ท้องถิ่นจัดทำเองตามพระราชบัญญัติ
จัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๗ และแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. ๒๔๕๔**

บทที่ ๑

ระเบียบแห่งการปกครองสุขาภิบาล

ข้อ ๑ ลำดับชั้น

การจัดสุขาภิบาลมี ๒ อย่าง คือ

ก. **สุขาภิบาลเมือง** ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า “สุขาภิบาลสำหรับเมือง” สำหรับจัดในท้องที่ซึ่งจังหวัดตั้งอยู่

ข. **สุขาภิบาลท้องที่** ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า “สุขาภิบาลสำหรับตำบล” สำหรับจัดในท้องที่ซึ่งเป็นที่ประชุมชนมากอยู่ในตำบล

การจัดสุขาภิบาลนี้มีเขตต์ท้องที่โดยจะเพาะ กล่าวคือ ไม่ได้จัดไปตลอดเขตต์ของจังหวัดหรือตำบล เหตุฉะนั้นเขตต์ของสุขาภิบาลจึงอาจต่างกับเขตต์ของจังหวัดหรือตำบล

ข้อ ๒ การก่อให้เกิดสุขาภิบาล

ในท้องที่ใดจะจัดให้มีสุขาภิบาล สมุหเทศาภิบาล ต้องปรึกษากำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องที่นั้น แต่เมื่อกำนันผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้นเห็นชอบด้วยโดยมากแล้ว สมุหเทศาภิบาลมีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจัดการสุขาภิบาลในท้องที่นั้น

ในใบบอกต้องระบุข้อความตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๖ คือ กำหนดเขตต์ท้องที่ ๆ จะจัดการสุขาภิบาลทุกด้าน จำนวนบ้านเมืองและพลเมืองซึ่งอยู่ในเขตต์ท้องที่นั้น ภาษีโรงเรือนในท้องที่นั้นที่รัฐบาลเก็บได้ อยู่เป็นเงินปีละเท่าใด และความเห็นของสมุหเทศาภิบาลว่าจะจัดสุขาภิบาลประเภทใด

ข้อ ๓ พนักงานสุขาภิบาล

พนักงานสุขาภิบาลย่อมได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลกลาง ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑ และ ๑๒

ก. สுகาภิบาลเมือง

มีกรรมการ ๙ คน ตามมาตรา ๑๑ คือ ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานโดยตำแหน่ง ๑ ปลัดจังหวัดฝ่ายสุขาภิบาลเป็นเลขานุการและเป็นประธานแทนผู้ว่าราชการจังหวัดในเวลาผู้ว่าราชการจังหวัดมาทำการในสุขาภิบาลไม่ได้ ๑ นายอำเภอท้องที่ ๑ นายแพทย์สุขาภิบาล ๑ นายช่างสุขาภิบาล ๑ และกำนันในตำบลซึ่งอยู่ในเขตต์สุขาภิบาล ๔ นาย ถ้ากำนันในตำบลในเขตต์นั้นไม่มีครบ ๔ นาย ให้สมุหเทศาภิบาลมีอำนาจเลือกบุคคลซึ่งอยู่ในเขตต์ท้องที่นั้น และเป็นผู้ที่มีส่วนเสียภาษีโรงเรือนเป็นกำนันพิเศษจนได้จำนวนกำนันสำหรับกรรมการสุขาภิบาลครบ ๔ คน แต่กำนันพิเศษนั้น ให้มีตำแหน่งอยู่เสมอ ๒ ปี เมื่อถึงเวรออกแล้วจะรับเลือกต่อไปอีกก็ได้

ข. สுகาภิบาลท้องที่

ตามมาตรา ๑๒ ที่ได้แก้ไขใหม่กรรมการสำหรับสุขาภิบาลท้องที่มีนายอำเภอเจ้าของท้องที่เป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง ๑ และให้แพทย์สุขาภิบาล ๑ กับปลัดอำเภอ และกำนันในเขตต์ท้องที่สุขาภิบาลนั้นเป็นกรรมการ

ข้อ ๔ การดูแลควบคุม

การดูแลควบคุมสุขาภิบาลนั้น ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๗ และ ๑๘ กล่าวคือ

ก. สมุหเทศาภิบาลและผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งปกครองท้องที่ซึ่งจัดสุขาภิบาลมีหน้าที่จะต้องคอยตรวจตราแนะนำ และช่วยแก้ไขความขัดข้องอุดหนุนการสุขาภิบาลให้สำเร็จเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ตามสมควรแก่การ มีอำนาจที่จะห้ามหรือสั่งให้งด ให้ถอนการอย่างใด ๆ ที่เห็นว่ากรรมการจัดทำโดยไม่จำเป็นและไม่สมควรแก่ประโยชน์ เช่นในการจ่ายเงินสุขาภิบาลในทางที่ไม่สมควร เป็นต้น

ข. เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมีอำนาจออกกฎข้อบังคับเพื่อให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัติ

บทที่ ๒

กิจการแห่งสุขาภิบาล

ข้อ ๑ ประเภทแห่งกิจการ

ตามมาตรา ๔ กิจการแห่งสุขาภิบาลมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

- (๑) การรักษาความสะอาดในท้องที่
- (๒) การป้องกันและรักษาความไข้เจ็บในท้องที่
- (๓) การบำรุงรักษาทางไปมาในท้องที่

ครั้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้มีการแก้ไขมาตรา ๑๓ ใหม่ ซึ่งให้อำนาจสุขาภิบาลท้องที่ที่จะกระทำการุ้เหเบียนหึ่งปวง ในท้องที่สุขาภิบาลนั้นด้วย เช่นทะเบียนคนเกิดคนตาย

ข้อ ๒ วิธีปฏิบัติกิจการ

วิธีปฏิบัติกิจการให้ดูในภาคที่ ๒ แต่มีวิธีเฉพาะสุขาภิบาลอยู่อย่างหนึ่ง คือกรรมการมีอำนาจออกคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษร กำหนดเวลาบังคับให้เจ้าบ้านจัดการกระทำความสะอาดตามที่กรรมการเห็นสมควร ถ้าเจ้าบ้านไม่ทำตามคำสั่งของกรรมการมีความผิดตามกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๓๓๔ ข้อ ๒

การเงินแห่งสุขาภิบาล

ข้อ ๑ รายได้

รายได้ของสุขาภิบาล คือผลประโยชน์ที่เก็บได้จากภาษีโรงเรือน และเงินผลประโยชน์อย่างอื่นที่กระทรวงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ได้แก่สุขาภิบาล ให้ดูมาตรา ๘-๙-๑๐

ข้อ ๒ รายจ่าย

รายจ่ายอาจเป็นตามธรรมดา เช่นค่าจ้างหรือเงินเดือนของพนักงาน และอาจเป็นรายจ่ายพิเศษ เช่นในการลงทุนทำถนนเป็นต้น

ข้อ ๓ การท่างบประมาณ

กรรมการสุขาภิบาลเมือง และกรรมการสุขาภิบาลท้องที่จะต้องปรึกษาหารือกันท่างบประมาณรายรับรายจ่ายเงินประจำปีทุก ๆ ปี ยื่นต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อนำเสนอสมุหเทศาภิบาล เมื่อสมุหเทศาภิบาลได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วจึงให้ป็นใช้ได้

บทที่ ๔

คดีปกครองสุขาภิบาล

ประเทศสยามไม่มีศาลปกครองโดยจะเพาะ (ให้เทียบดูคำอธิบายในภาค ๔ ว่าด้วยคดีปกครอง)

หมวดที่ ๔

ระเบียบข้าราชการ

ได้กล่าวมาแล้วว่าตามนัยที่เข้าใจกันในประเทศสยามอำนาจสูงสุดในแผ่นดินทั้งหลายเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่พระองค์ได้ทรงมอบหมายอำนาจบางอย่างให้แก่บุคคลอื่นปฏิบัติ บุคคลเหล่านี้เรียกว่าข้าราชการ และมีหลายประเภท คือ

- ๑ ข้าราชการพลเรือน
- ๒ ข้าราชการตุลาการ

๓ ข้าราชการทหาร

๔ ข้าราชการตำรวจ

๕ ข้าราชการในพระราชสำนัก

บรรดาข้าราชการเหล่านี้มีระเบียบที่คล้ายกันก็คือ เป็นผู้ที่มีอำนาจซึ่งเล็กน้อยแล้วแต่ชั้นของราชการนั้น ซึ่งต่างกับลูกจ้างของห้างหุ้นส่วนบริษัท หรือของเอกชนตามธรรมดา ถ้าจะพิจารณาในทางกฎหมายอาญาก็จะเห็นได้ว่า มีความผิดอันเกี่ยวกับเจ้าพนักงานหรือข้าราชการเป็นพิเศษต่างหากจากความผิดอันเกี่ยวกับเอกชนโดยทั่ว ๆ ไป

(ต่อไปนี้ได้อธิบายตามตัวบทในพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน, ตุลาการบำเหน็จบำนาญ ขอให้ดูพระราชบัญญัตินั้น ๆ)

ภาค ๒ การงานในทางปกครอง

เราได้ทราบแล้วว่าการทำงานที่มนุษย์จะรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะได้ก็จำเป็นต้องมีการปกครอง ปัญหาต่อไปจึงมีว่า การปกครองนั้นมีการงานอย่างไรบ้าง ซึ่งเมื่อประกอบขึ้นแล้วจะทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้โดยความสุขสมบูรณ์ และการประกอบการทำงานในทางปกครองจะต้องอาศัยการกระทำอย่างใดบ้าง

ในภาคนี้จะได้แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

ลักษณะ ๑ ว่าด้วยการกระทำในทางปกครอง

ลักษณะ ๒ ชะเนิตต่าง ๆ แห่งการงานในทางปกครอง

ลักษณะ ๑

การกระทำในทางปกครอง

เพื่อประกอบการทำงานอันเป็นวัตถุประสงค์แห่งการปกครอง การปกครองย่อมต้องอาศัยซึ่งการกระทำ (กรรม) การกระทำของทางปกครองนี้อาจเป็น การกระทำโดยการแสดงเจตนาในทางปกครอง (acte administratif) และการกระทำปะเนิตอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการแสดงเจตนา แต่เป็นการปฏิบัติวัตถุแห่งการปกครอง (acte matériel) เช่นการสอนนักเรียน สร้างถนน การกระทำปะเนิตนี้เกี่ยวกับทางปะเนิตเป็นส่วนมาก แต่การกระทำโดยการแสดงเจตนาของฝ่ายปกครอง (acte administratif) ย่อมเกี่ยวกับทางกฎหมายซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

การกระทำโดยการแสดงเจตนาของฝ่ายปกครองนี้อาจเป็นได้ดังนี้

- ๑ การกระทำสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป
- ๒ การกระทำสำหรับณะปะเนิตหรือณะปะเนิตราย

หมวด ๑

การกระทำสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป

การกระทำปะเนิตนี้เกี่ยวกับวิธีการออกคำสั่งคำบังคับสำหรับบุคคลทั่วไป

คำสั่งคำบังคับอาจมีได้จาก อำนาจทั้ง ๓ ประการตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคือ

- ๑ คำสั่งคำบังคับของผู้ทรงไว้ ซึ่งอำนาจนิติบัญญัติหรืออำนาจออกกฎหมายคำสั่งปะเนิตนี้ในประเทศไทยได้ออกเป็นแบบพระราชบัญญัติ

๒ คำสั่งคำสั่งแห่งอำนาจตุลาการได้แก่คำพิพากษา คำสั่งคำสั่งของศาล (ให้ดูคำอธิบาย
 ธรรมศาสตร์ในตอนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาว่าคำพิพากษาของศาลจะเป็นกฎหมายหรือไม่ และจะบังคับบุคคลทุก ๆ
 คนได้เพียงไร)

๓ คำสั่งคำสั่งแห่งอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการ ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจบริหารหรือตุลาการจะออก
 คำสั่ง และคำสั่งก็ได้ก็แต่ภายในเงื่อนไขอันจำกัด เพราะอำนาจนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อปฏิบัติการให้เป็น
 ไปตามอำนาจนิติบัญญัติ จะออกคำสั่งคำสั่งนอกเหนือหรือแข่งขันแย้งซึ่งอำนาจนิติบัญญัติไม่ได้
 ต่อไปนี้จะได้แยกกล่าวถึงคำสั่งคำสั่งแห่งอำนาจบริหารโดยสังเขป

ส่วน ๑

คำสั่งคำสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ได้ทรงพระราชอำนาจบริหารนี้ได้ทรงตราบทกฎหมายที่
 เรียกว่าพระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนด ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ

บทที่ ๑

พระราชกฤษฎีกา

พระราชกฤษฎีกาเป็นบทบริหาร ซึ่งใช้บังคับราษฎรทั่วไป พระราชกฤษฎีกานี้อาจออกโดยอาศัย
 อำนาจพระราชบัญญัติที่ประกาศให้ใช้แล้วก็ได้ เช่น พระราชกฤษฎีกาจัดวางทางรถไฟสายต่าง ๆ ที่ได้ออก
 โดยอาศัยอำนาจพระราชบัญญัติจัดการวางทางรถไฟ และทางหลวง หรืออาจออกโดยอาศัยหลักกฎหมายซึ่ง
 ไม่ได้ประกาศเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ เช่นพระราชกฤษฎีกาให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและ
 พานิชย์

ในประเทศสยามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวย่อมทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดจะทรงตราคำสั่งคำสั่ง
 ในทางอำนาจชนิดใดก็ได้ แต่พระราชกฤษฎีกา ซึ่งได้ออกโดยเนื่องจากกฎหมายที่ยังไม่ได้ประกาศเป็นลาย
 ลักษณ์อักษรนั้นมีลักษณะคล้ายกับพระราชบัญญัติมาก ข้อสำคัญที่ควรสังเกตก็คือว่า พระราชบัญญัตินั้น
 ได้ออกโดยอำนาจนิติบัญญัติ เพราะฉะนั้นจึงจะมีข้อความที่เป็นหลักสำคัญ ส่วนพระราชกฤษฎีกาได้ออก
 โดยอำนาจบริหาร จึงเป็นอุปกรณ์ของหลักสำคัญอันได้ออกโดยพระราชบัญญัติ

บทที่ ๒

พระราชกำหนด

พระราชกำหนด เป็นบทบริหารคล้ายกับพระราชกฤษฎีกา แต่โดยมาก พระราชกำหนดเป็นบท

บัญญัติที่เกี่ยวกับบุคคลหรือข้าราชการบางจำพวก เช่นพระราชกำหนดเกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย แต่ในกาลก่อน ๆ มาพระราชกำหนดมีลักษณะดังเช่นพระราชบัญญัติก็ได้ เช่นพระราชกำหนดอาชญากรรมกระทำผิดสัญญา ร.ศ. ๑๑๗

บทที่ ๓

ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ

เป็นข้อความซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงบอกกล่าวแก่ราษฎรในโอกาสพิเศษ มี อาทิในคราวประกาศสงคราม พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีกฎหมายหลายซึ่งใช้ได้แก่เจ้านายและข้าราชการในพระราชสำนัก ซึ่งมีปัญหาว่าจะใช้แก่บุคคลอื่น ๆ ได้เพียงไรบ้าง?

ส่วนที่ ๒

การกระทำของเสนาบดี

เสนาบดีอาจบัญญัติคำสั่งคำสั่งสำหรับบุคคลทั่วไปได้หลายประเภท คือ

- ๑ กฎเสนาบดี
- ๒ ประกาศเสนาบดี
- ๓ ข้อบังคับเสนาบดี

บทที่ ๑

กฎเสนาบดี

คือบทบัญญัติซึ่งได้ออกโดยเสนาบดี เพื่อรักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสนาบดีจะพึงมีอำนาจออกกฎได้ก็ต่อเมื่อพระราชบัญญัตินั้น ๆ ได้ให้อำนาจไว้ และการออกกฎเสนาบดินี้จะต้องไม่เป็นการนอกเหนือพระราชบัญญัติที่เสนาบดีได้รับอำนาจ หรือกฎเสนาบดีได้ออกขึ้นเพื่อเป็นการแข่งขันต่ออำนาจนิติบัญญัติก็ใช้ไม่ได้ เช่นเสนาบดีไม่มีอำนาจที่จะกำหนดโทษจำคุกผู้กระทำการฝ่าฝืนกฎเสนาบดี

อนึ่งยังมีปัญหาต่อไปถึงเรื่องแบบแห่งกฎเสนาบดีว่าจะต้องประกาศในราชกิจจานุเบกษาหรือไม่

อนึ่งมีข้อที่ควรสังเกตว่า ถ้าเสนาบดีได้ออกโดยอ้างพระบรมราชานุญาตให้ใช้เป็นกฎหมายแล้ว เสนาบดีอาจที่จะกำหนดโทษผู้กระทำความผิดได้ ดังเช่นกฎเสนาบดีว่าด้วยที่กุศลสถานขณะนิตกาลเจ้า พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้มีปัญหามาสู่ศาลฎีกาว่า กฎเสนาบดินี้จะพึงใช้ลงโทษผู้กระทำการขัดขืนได้หรือ

ไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชวินิจฉัยว่า “กฎเสนาบดีนี้ใช้ลงโทษแก่ผู้กระทำการขัดขึ้นได้ เพราะได้ออกโดยอ้างพระบรมราชานุญาต” จึงมีผลเหมือนดั่งบทบัญญัติที่ได้ออกโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ตุลาพิพากษาฎีกาที่ ๒๘๘ ถึง ๒๙๑ พ.ศ. ๒๔๖๖ และปัญหายังมีต่อไปว่า กฎเสนาบดีฉบับนี้ จะมีลักษณะเป็นกฎเสนาบดีตามธรรมดาหรือมีลักษณะเป็นพระราชบัญญัติแต่เรียกชื่อผิดไปว่า เป็นกฎเสนาบดี

บทที่ ๒

ประกาศเสนาบดี

“คือข้อความที่เสนาบดีได้แจ้งให้ราษฎรทราบถึงระเบียบหลักเกณฑ์ที่เสนาบดีได้วางไว้เพื่อปฏิบัติตามบทบัญญัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” เช่นประกาศเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ใช้พระราชบัญญัติซัง ดวง วัด ในตำบลต่าง ๆ ซึ่งบังคับให้ผู้เป็นเจ้าของเครื่องซัง ดวง วัด ตามวิธีเมตริกนำไปให้เจ้าพนักงานสำรวจและทำการให้คำรับรอง

อนึ่งประกาศเสนาบดีอาจเป็นข้อความที่เสนาบดีได้แจ้งให้ราษฎรทราบถึงระเบียบแห่งกิจการเพื่อปฏิบัติตามกฎเสนาบดี เช่นประกาศเสนาบดีกำหนดตั้งคลังออมสินเหล่านี้เป็นต้น

บทที่ ๓

ข้อบังคับเสนาบดี

เสนาบดีอาจออกข้อบังคับอันเป็นบทบัญญัติ ซึ่งเกี่ยวแก่การวางระเบียบในกระทรวงที่เสนาบดีได้บังคับบัญชา

ส่วนที่ ๓

การกระทำของพนักงานอื่น ๆ

นอกจากเสนาบดีพนักงานอื่น ๆ หรือสภาใด ๆ มีอำนาจที่จะวางระเบียบข้อบังคับโดยอาศัยอำนาจจากกฎหมายซึ่งเป็นข้อบังคับสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป (แต่การกระทำสำหรับเฉพาะบุคคลมีปัญหาว่า เจ้าพนักงานจะออกคำสั่งบังคับโดยอาศัยหลักกฎหมายที่มีได้ขีดเขียนได้เพียงไร ให้ดูต่อไปในหมวดที่ ๒)

ตัวอย่างสภาที่ได้รับอำนาจจากพระราชบัญญัติให้ออกข้อบังคับได้ เช่นข้อบังคับมารยาตรทนายความว่าด้วยเครื่องแต่งกายสุภาพ พ.ศ. ๒๔๕๙ ซึ่งได้ตราไว้โดยเนติบัณฑิตยสภา อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๔๕๙ มาตรา ๑๘

หมวด ๒

การกระทำสำหรับละเพาะบุคคลหรือละเพาะราย

การกระทำขณะนี่ย่อมใช้ได้ละเพาะบุคคลหรือละเพาะรายเท่านั้น หากเป็นคำสั่งคำบังคับโดยทั่ว ๆ ไปไม่ การกระทำขณะนี่ย่อมเกี่ยวแก่การที่จะปฏิบัติตามกฎหมาย จะเป็นโดยกฎหมายได้บัญญัติไว้ให้การปกครองต้องกระทำดั่งนั้นดั่งนี้ หรือให้อำนาจแก่การปกครองที่จะใช้ดุลยพินิจได้เป็นเรื่อง ๆ ไป เราอาจแยกการกระทำขณะนี้ออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑ การกระทำฝ่ายเดียว
- ๒ การกระทำหลายฝ่าย

ส่วนที่ ๑

การกระทำฝ่ายเดียว

การกระทำฝ่ายเดียว หมายความว่า การที่อำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการได้กระทำโดยสมัครใจแต่ฝ่ายเดียว โดยไม่มีความประสงค์ตรงกันเสมือนดั่งในเรื่องสัญญา หรือในเรื่องนิติกรรมหลายฝ่าย การกระทำฝ่ายเดียวนี้อาจจะเทียบได้คล้ายกับในเรื่องนิติกรรมฝ่ายเดียวตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ การกระทำฝ่ายเดียวอาจมีได้ดังต่อไปนี้

บทที่ ๑

คำสั่ง

คำสั่งหมายความว่า การห้ามไม่ให้กระทำ หรือการบังคับให้กระทำอันเป็นคำสั่งของพนักงานฝ่ายปกครอง คำสั่งของเจ้าพนักงานนี้ถ้ามิได้มีบทกฎหมายบัญญัติลงโทษผู้ฝ่าฝืนไว้เป็นประการอื่นแล้ว ผู้ฝ่าฝืนก็อาจรับโทษตามกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา ๓๓๘ ข้อ ๒ ซึ่งมีความว่า

ผู้ใดขัดขืนไม่กระทำตามคำสั่งหรือบังคับอันชอบด้วยกฎหมายที่เจ้าพนักงานชั้นหนึ่งชั้นใดลงมา นั้น ท่านว่ามีความผิดต้องระวางโทษชั้น ๓ (โทษชั้น ๓ คือสถานหนึ่งจำคุกไม่เกิน ๑๐ วัน สถานหนึ่งปรับไม่เกิน ๕๐ บาท สถานหนึ่งทั้งจำทั้งปรับเช่นว่านี้ด้วยกัน ให้ดูมาตรา ๓๓๒)

ปัญหาในเรื่องนี้มีอยู่ว่า ชอบด้วยกฎหมายนั้น หมายความว่ากฎหมายที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือจะรวมทั้งกฎหมายที่ไม่ได้ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรด้วย ในเรื่องนี้จะต้องพิจารณาว่า คำว่าชอบอาจต่างกับคำว่าขัดกับกฎหมาย ถ้าหากว่าใช้คำว่าขัดกับกฎหมาย การใดที่กฎหมายไม่ห้ามไว้ เจ้าพนักงานก็อาจออกคำสั่งได้ เพราะฉะนั้นความเห็นในเรื่องนี้จึงยังแตกต่างกันอยู่

บทที่ ๒

การอนุญาตให้กระทำการและการยกเว้นภาระหรือหน้าที่

การกระทำเหล่านี้ย่อมเนื่องจากมีบุคคลร้องขอขึ้น ต่างกับในเรื่องคำสั่งดังกล่าวในบทที่ ๑ และต่างกับในเรื่องการกระทำหลายฝ่าย เพราะเหตุว่าในเรื่องนี้แม้การกระทำของพนักงานฝ่ายปกครองจะเกิดขึ้นจากการที่มีบุคคลร้องขอก็ตาม แต่การร้องขอนั้นไม่ใช่เป็นคำเสนออันมีลักษณะเหมือนดังในเรื่องสัญญา การอนุญาตให้กระทำการมีได้เมื่อบุคคลร้องขอกระทำการสิ่งใดซึ่งกฎหมายได้บัญญัติห้ามไว้ นอกจากจะได้รับอนุญาตของพนักงานฝ่ายปกครอง ส่วนการยกเว้นภาระหรือหน้าที่ซึ่งกฎหมายบังคับให้กระทำ เช่นในเรื่องภาษีอากร เป็นต้น

บทที่ ๓

การก่อให้เกิด เปลี่ยนแปลง ระวังซึ่งสิทธิหรือหน้าที่ หรือฐานะในกฎหมาย

การกระทำประเภทนี้อาจเกี่ยวข้องกับข้าราชการอย่างหนึ่ง และอาจเกี่ยวข้องกับเอกชนอื่น ๆ อีกอย่างหนึ่ง การกระทำอันเกี่ยวข้องกับข้าราชการเช่น การตั้ง เลื่อนตำแหน่ง หรือโยกย้ายหรือการออกจากราชการ ได้มีหลักเกณฑ์อันเกี่ยวข้องกับข้าราชการตามที่ได้ศึกษามาแล้ว

ส่วนการกระทำอันเกี่ยวข้องกับเอกชนอื่น ๆ อาจมีได้ เช่นในเรื่องรับจดทะเบียนห้างหุ้นส่วน บริษัท สมาคม หรือการจดทะเบียนบริษัทห้าง หรือการก่อให้เกิดสิทธิและหน้าที่โดยประการอื่น ๆ

การกระทำของฝ่ายปกครองตั้งว่าสมควรสังเกตว่า ในบางเรื่องพนักงานฝ่ายปกครองจำต้องกระทำ แต่ในบางเรื่องพนักงานปกครองอาจใช้ดุลยพินิจได้ การใดที่พนักงานฝ่ายปกครองจำต้องกระทำหรืออาจใช้ดุลยพินิจได้นั้น ก็จำต้องพิจารณาถึงบทกฎหมายอันเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ

แต่ปัญหาอาจมีได้อันเกี่ยวกับในคดีปกครองว่า ถ้าพนักงานฝ่ายปกครองไม่กระทำในสิ่งที่ตนต้องกระทำ หรือใช้ดุลยพินิจโดยไม่ชอบ เอกชนจะมีทางแก้ได้อย่างไรบ้าง ในเรื่องนี้จะได้กล่าวต่อไปในภาคที่ ว่าด้วยคดีปกครอง

บทที่ ๔

การกระทำฝ่ายเดียวชนิดอื่น ๆ

นอกจากการกระทำฝ่ายเดียวที่สำคัญดังกล่าวมาแล้ว ฝ่ายปกครองยังอาจที่จะกระทำอย่างอื่น ๆ ได้อีกหลายชนิด เช่นการรับรองสำเนา ทะเบียนคนเกิด คนตาย การรับรองลายมือชื่อ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

ส่วนที่ ๒

การกระทำหลายฝ่าย

การกระทำหลายฝ่ายอาจมีได้ เช่นฝ่ายปกครองได้ทำสัญญากับเอกชนชนิดอื่น ๆ ให้รับמהากระทำกิจการ หรือขายพัสดูลิ่งของให้แก่ฝ่ายปกครอง สัญญาเช่นนี้ก็ควรต้องถือหลักเหมือนดังสัญญาในกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เพราะเหตุที่ในประเทศสยามมิได้มีศาลปกครองเป็นพิเศษ และการที่แยกสัญญาออกเป็นสัญญาในกฎหมายเอกชน และสัญญาในกฎหมายปกครองจึงไม่สู้มีประโยชน์นัก ส่วนการที่จะบังคับฝ่ายปกครองให้ปฏิบัติตามสัญญาทุกข้อทุกกะทงจะได้หรือไม่ นั้นย่อมเกี่ยวแก่ในคดีปกครอง แต่อย่างไรก็ตาม เอกชนที่ทำสัญญากับฝ่ายปกครองนั้นอาจที่จะใช้สิทธิไม่ชำระหนี้ได้ เมื่อฝ่ายปกครองยังมีได้ชำระหนี้เสมือนดังในเรื่องสัญญาต่างตอบแทน ให้ดูผลแห่งหนี้ส่วนที่ว่าด้วยการไม่ชำระหนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒

ในบางประเทศฝ่ายปกครองซึ่งได้แยกออกเป็นนิติบุคคลต่าง ๆ ดังเช่นเทศบาลอาจที่จะทำนิติกรรมร่วมระวางเทศบาลตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป เช่นทำข้อตกลงว่าจะทำการไฟฟ้าหรือการประปาาร่วมกัน ซึ่งถ้าจะเทียบกันข้อตกลงระวางประเทศแล้ว ก็คล้ายกับสัญญาระวางประเทศตกลงทำการสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งร่วมกันในระวางประเทศ

ส่วนที่ ๓

หลักทั่วไปในการที่จะอาศัยพิจารณาว่าการกระทำของฝ่ายปกครองจะได้หรือไม่?

- ๑ บุคคลผู้กระทำให้มีอำนาจ
- ๒ วัตถุประสงค์ไม่ขัดต่อกฎหมายหรือชอบด้วยกฎหมาย
- ๓ ได้มีการแสดงเจตนา
- ๔ แบบ

ในเรื่องแบบนี้จะต้องกระทำตามที่กฎหมายได้บังคับ เช่นในบางเรื่องอาจจะต้องกระทำด้วยขีดเขียน แต่ถ้ากฎหมายไม่ได้บังคับอาจจะกระทำด้วยปากเปล่าหรือบางที อาจที่จะกระทำด้วยอาณัติสัญญา เช่นอาณัติสัญญาของตำรวจเป็นต้น

ลักษณะ ๒

ชนิดต่าง ๆ แห่งการงานในทางปกครอง

การศึกษาถึงชนิดต่าง ๆ แห่งการงานของฝ่ายปกครองย่อมกระทบถึงปัญหาสำคัญที่ว่าฝ่ายปกครองมีหน้าที่จะต้องกระทำการประเภทใดบ้าง

ความเห็นในเรื่องนี้ แตกต่างกันอยู่มากหลายซึ่งอาจจัดแบ่งออกได้ดังนี้

ความเห็นที่ ๑ เห็นว่าฝ่ายปกครองมีหน้าที่กระทำเฉพาะกิจการซึ่งจำเป็นเพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อยเท่านั้น เช่นการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร การป้องกันอาณาจักร การจัดการรักษาสมบัติส่วนกิจการในทางเศรษฐกิจและกิจการที่เกี่ยวกับบำรุงหรือเพิ่มพูนความสมบูรณ์ของราษฎรนั้นจะต้องปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ เหตุฉะนั้นหน้าที่ของฝ่ายปกครองตามความเห็นนี้จึงอยู่ในวงจำกัด รัฐได้อธิปไตยนี้ย่อมมีนามสมญาว่า รัฐตำรวจ (Etat-gendarme)

ความเห็นที่ ๒ ตามความเห็นนี้ฝ่ายปกครองนอกจากมีหน้าที่ดังที่กล่าวในความเห็นที่ ๑ แล้ว ยังมีหน้าที่เพิ่มความสุขสมบูรณ์ให้แก่ราษฎรเช่นการเศรษฐกิจงานขณะนิติรัฐจะต้องเข้าแทรกแซงหรือเข้าเป็นเจ้าของทำการเอง การปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำอาจจะเกิดการแก่งแย่ง ผลสุดท้ายใครมีกำลังในทางทรัพย์สินก็จะช่วยชนะแก่ผู้ขัดสนมีผู้ให้นามสมญาว่ารัฐผู้สังเคราะห์ (Etat-providence)

ผู้สอนเห็นว่า ในทุกวันนี้เกือบจะกล่าวได้ว่าแทบทุกประเทศรัฐได้เข้าเกี่ยวข้องในทางเศรษฐกิจส่วนการเกี่ยวข้องมากหรือน้อยก็สุดแล้วแต่ความนิยมของประเทศนั้น ๆ แม้แต่ในประเทศสยามก็เห็นได้ว่ามีโรงงานหรือการเศรษฐกิจบางอย่างซึ่งรัฐบาลได้ทำเอง หรือได้เข้าแทรกแซง

เหตุฉะนั้นการงานในทางปกครองอาจจัดแบ่งออกได้เป็นสองประเภทดังนี้

ประเภทที่ ๑ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำโดยจำเป็น เพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย

ประเภทที่ ๒ การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะ และความเป็นอยู่ ความสมบูรณ์ของราษฎร

หมวดที่ ๑

การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำโดยจำเป็นเพื่อการป้องกัน และรักษาความสงบเรียบร้อย

การงานเหล่านี้มีอาทิคือ

- ๑ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร
- ๒ การป้องกันอาณาจักร
- ๓ การจัดการรักษารัฐสมบัติ

ส่วนที่ ๑

การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร

การรักษาความสงบเรียบร้อยนี้ศัพท์ในภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า “โปลิศ” Police ซึ่งเป็นการรักษา

ความสงบเรียบร้อยใน **ทางปกครอง** อย่างหนึ่ง (Police administration) และการรักษาความสงบเรียบร้อยใน **ทางอรรถคดี** อีกอย่างหนึ่ง (Police Judiciaire)

การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางปกครองมีวัตถุประสงค์ไปในทางป้องกันมิให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อย ย่อมเกี่ยวแก่ฝ่ายปกครองโดยแท้ แต่การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดีมีวัตถุประสงค์ไปในทางปราบปรามการกระทำอันเกิดขึ้นซึ่งผิดต่อกฎหมาย หรือนำมาซึ่งความไม่สงบเรียบร้อย การนี้ย่อมเกี่ยวในทางยุติธรรม จึงได้เรียกกันในภาษาฝรั่งเศสว่า Police Judiciaire ซึ่งแปลเป็นไทยได้ว่า “**ตำรวจยุติธรรม**” ในบางประเทศเช่นในประเทศฝรั่งเศสการรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดีหรือทางตำรวจยุติธรรม ตกเป็นหน้าที่ของข้าราชการซึ่งขึ้นต่อผู้รักษายุติธรรม เป็นผู้ควบคุมบัญชาการและมีพนักงานฝ่ายปกครองเช่นตำรวจนครบาลหรือตำรวจภูธรเป็นผู้ช่วยเหลือ

อนึ่งในประเทศที่มีประมวลวิธีพิจารณาความอาชญา ได้บัญญัติถึงการซึ่งเรียกโดยย่อว่า ตำรวจยุติธรรมนี้ไว้ในประมวลนั้นด้วย เช่นการไต่สวน ชัดสูตรเหล่านี้จะเห็นได้ชัดว่าเกี่ยวแก่วิธีสบัญญัติคือเป็นวิธีที่จะใช้ว่าการกระทำผิดได้เกิดขึ้นจนถึงพิพากษาลงโทษผู้กระทำผิด

แต่ในประเทศสยามการรักษาความสงบเรียบร้อยทั้งสองประเภทได้ระคนปนกันอยู่ในฝ่ายปกครอง และมักจะถือกันว่า การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดีเป็นหน้าที่สำคัญยิ่งจะเห็นได้ในหน้าที่กรมการอำเภอ เมื่อความเข้าใจและปฏิบัติกันเป็นดังนี้ในประเทศสยาม การสอนกฎหมายปกครองในประเทศสยามก็ต้องเพิ่มคำอธิบายโดยสังเขปเกี่ยวแก่การสืบสวนไต่สวนคดีไว้ด้วย ซึ่งต้องนับว่าเป็นเหตุผลพิเศษเฉพาะประเทศสยามเท่านั้น (ผู้สอนต้องออกตัวว่าคำของผู้สอนอธิบายเฉพาะเรื่องสืบสวนไต่สวนนี้แปลกกว่าคำอธิบายกฎหมายปกครองของหลายประเทศ คือจะเอาสิ่งที่จัดว่าเกี่ยวกับวิธีพิจารณาความอาชญาเข้ามากล่าวไว้ด้วย อันนอกขอบแห่งกฎหมายปกครองอยู่บ้าง)

บทที่ ๑

การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางปกครอง

ตอนที่ ๑

ข้อความทั่วไป

การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางปกครองหรือเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Police administrative แปลตามตัวว่า **ตำรวจปกครอง** นั้นเกี่ยวแก่การที่จะป้องกันมิให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยซึ่งต่างกับการรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดีซึ่งเป็นการกระทำเพื่อนำตัวผู้ที่กระทำผิดให้ต้องรับโทษตามกฎหมาย

ศัพท์คำว่าสงบเรียบร้อย (Ordre public) ได้เคยใช้มาแล้วในประมวลกฎหมายแพ่งและ

พาณิชย์ คำนี้นในทางกฎหมายปกครองศาลปกครองในประเทศฝรั่งเศสเคยตีความหมายว่าเกี่ยวแก่การ
รักษาความสงบ การคุ้มครองความปลอดภัยอันจะเกิดขึ้นจากบุคคล หรือจากทรัพย์สินของบุคคล หรือเกิดจาก
โรคภัยไข้เจ็บขอให้เทียบดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๙๓ ถึง ๑๐๐ ซึ่งว่า
ด้วยการป้องกันภัยอันตรายของราษฎร และการรักษาความสงบในท้องที่ว่าด้วยการป้องกันโรคภัย

ข้อ ๑ การกระทำเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย

การกระทำเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยนี้เกี่ยวเนื่องแก่การบังคับ ซึ่งอาจเป็นการบังคับให้กระทำ
หรือให้ละเว้นกระทำการบังคับนั้นอาจกระทำต่อสิ่งเหล่านี้

๑ กระทำต่ออสังหาริมทรัพย์ ซึ่งอาจเป็นได้เช่นกระทำความผิดร่างกายมีเป็นต้นว่าการจับกุม
กักขังผู้ที่ก่อความไม่สงบเรียบร้อย ซึ่งมีใช่เป็นการจำคุกการกักขังนี้จะต้องกระทำเท่าที่กฎหมายอนุญาตให้
การบังคับให้บุคคลบางประเภทต้องให้แพทย์ตรวจ เช่นในเรื่องหญิงนครโสเภณี ดูพระราชบัญญัติ
ป้องกันหญิงสัญจรโรค ร.ศ. ๑๒๗ มาตรา ๒๒-๒๖-๒๗

การบังคับให้ฉีดยาหรือปลูกใช้ทรัพย์สิน ดูพระราชบัญญัติระงับโรคระบาด พ.ศ. ๒๔๕๖ มาตรา ๙
และดูพระราชบัญญัติจัดการป้องกันไข้ทรพิษ พ.ศ. ๒๔๕๖

การบังคับให้อยู่ในที่ใดที่หนึ่ง หรือไม่ให้เข้าไปในที่ใดที่หนึ่งเช่นในขณะที่เกิดโรคระบาด ดู
พระราชบัญญัติระงับโรคระบาดมาตรา ๓ ข้อ ๓ และ ๕

การบังคับให้เข้าช่วยป้องกันภัยอันตราย เช่นในเรื่องหน้าที่ราษฎรซึ่งจะต้องช่วยกันผู้ใหญ่บ้าน
จะเพาะกาล หรือในเรื่องซึ่งต้องถูกเกณฑ์ให้ถางพง ล้อมรั้วซ่อมแซมบ้านเรือน ดูพระราชบัญญัติปกครองท้องที่
มาตรา ๙๕ ถึง ๙๗

อนึ่งการกระทำต่อร่างกายเช่นการใช้อาวุธเข้าทำต่อผู้ที่ก่อความไม่สงบเรียบร้อยหรือการทำร้ายต่อ
ร่างกายด้วยประการอื่น ฝ่ายปกครองจะต้องกระทำโดยระมัดระวังไม่ให้เกินจาก ขอบแห่งกฎหมาย
ในเรื่องนี้น่าชมฝ่ายทหารที่ได้บัญญัติถึงการใช้อาวุธ เมื่อฝ่ายพลเรือนได้ขอให้ช่วยรักษาความสงบ
เรียบร้อย ให้ดูข้อบังคับว่าด้วยระเบียบราชการทหารประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๔๖๑ ข้อ ๒๑๗, ๒๑๘ ที่จะกล่าว
ต่อไปข้างหน้า

๒ กระทำต่อเคหสถานของมนุษย์ชน เช่นการเข้าไปในเคหสถานเพื่อตรวจค้น (การรักษาความ
สงบเรียบร้อยในทางอรรถคดีซึ่งเกี่ยวกับการตรวจค้นของกลาง)

ในเวลาใช้กฎอัยการศึก ฝ่ายทหารอาจจะเข้าอาศัยหรือกระทำการอันเกี่ยวแก่เคหสถานของ
มนุษย์ชนตามที่บัญญัติไว้ในกฎอัยการศึก พ.ศ. ๒๔๕๖ มาตรา ๘-๙-๑๓

๓ กระทำแก่ทรัพย์สินแห่งมนุษย์ชน เช่นการยึดทรัพย์สินอันอาจก่อให้เกิดมีภัยอันตรายหรือความ
ไม่สงบเรียบร้อย ในเวลาใช้กฎอัยการศึก (ให้ดูกฎอัยการศึก พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐-๑๑-๑๒)

ข้อ ๒ หลักที่จะต้องระลึกในการใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อย

เราจะเห็นได้จากที่ได้กล่าวในตอนต้นถึงสิทธิแห่งมนุษยชนโดยทั่วไปว่า มนุษย์มีอิสระที่จะทำการอันใดได้ตามความพอใจ แต่ถ้าหากปล่อยให้มนุษยชนใช้ความอิสระภาพนี้โดยไม่จำกัดแล้ว การกระทำตามอิสระภาพของคนหนึ่งอาจจะเป็นการรบกวนต่ออีกคนหนึ่งหรือต่อมหาชน เหตุฉะนั้น เพื่อป้องกันรักษาความสงบเรียบร้อยสิทธิแห่งมนุษยชนจึงจำต้องถูกจำกัดโดยการกระทำของฝ่ายปกครอง การจำกัดสิทธิแห่งมนุษยชนเป็นข้อยกเว้นจากหลักในเรื่องสิทธิแห่งมนุษยชน เหตุฉะนั้นการใช้อำนาจในเรื่องนี้จึงต้องอยู่ภายในวงเขตต์ดังนี้

๑ การจำกัดอิสระภาพจะต้องมีกฎหมายอนุญาตไว้ (ปัญหาที่ว่ากฎหมายนี้จะเป็นกฎหมายที่ขีดเขียนไว้หรือไม่)

๒ การจำกัดอิสระภาพต้องเป็นไปเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การรักษาความสงบเรียบร้อย ศาสตราจารย์โอคา แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโตได้อธิบายความข้อนี้ไว้ว่า จะต้องระลึกหลักอันมีใจความดังนี้

ก. การใช้อำนาจจะควรใช้ต่อยันตรายอันเกิดขึ้นจริง และมีลักษณะที่จะก่อการไม่สงบเรียบร้อย (การจับส่งสัยควรระวังให้มาก)

ข. แม้ว่าความไม่สงบเรียบร้อยจะเกิดขึ้นก็ดี แต่หมู่คณะจะทนการนี้ได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจ หรือซึ่งถ้าใช้อำนาจขึ้นแล้วก็จะเกิดผลร้ายยิ่งขึ้นกว่าการไม่ใช้อำนาจก็ควรงดการใช้อำนาจดีกว่า ซึ่งต้องพิจารณาตามกาลเทศะ

ค. การใช้อำนาจจะต้องพิจารณาให้พอดีกับภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นไม่ควรให้รุนแรงเกินไป

๓ การใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อยต้องกระทำต่อผู้ที่กระทำผิดจริง ๆ เหตุฉะนั้นการจับกุมไม่ควรที่จะจับราษฎรรวมกันมาหลาย ๆ คนแล้วเลือกหาผู้กระทำผิดในภายหลัง (วิธีที่เรียกกันว่า "เหวี่ยงแห")

๔ การรักษาความสงบเรียบร้อยต้องเป็นไปเพื่อมหาชนฝ่ายปกครองจะเข้าเกี่ยวข้องกับกิจการของเอกชนไม่ได้ หรือในกิจการภายในบ้านเรือนของเอกชนก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน นอกจากกฎหมายจะอนุญาตไว้เป็นพิเศษ หรือการกระทำภายในบ้านเรือนเป็นผิดต่อกฎหมายอาญา

ข้อ ๓ วิธีใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อย

การใช้อำนาจรักษาความสงบเรียบร้อยอาจมี ๒ วิธี คือ

๑ วิธีสามัญ

๒ วิธีวิสามัญ

๑ วิธีสามัญ

ได้แก่การใช้วิธีตามเวลาปกติ และผู้ใช้อำนาจเป็นผู้ที่มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยใน

เวลาปกติ หรือจะเรียกโดยย่อ ๆ ว่า ผู้ที่ใช้อำนาจเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน เช่น กรมการอำเภอ ตำรวจเป็นต้น (ให้ดูระเบียบอำนาจบริหารที่ตั้งได้กล่าวในตอนต้น)

๒ วิธีวิสามัญ

ได้แก่การใช้วิธีรักษาความสงบเรียบร้อยในเวลาที่มีเหตุการณ์พิเศษ และเมื่อผู้ที่มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในเวลาปกติไม่มีกำลังพอจะจัดการป้องกันรักษาความสงบเรียบร้อยได้ วิธีวิสามัญนี้มีเป็นต้นว่า

ก. การเรียกทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน

ข. การใช้กฏอัยการศึก

ก. การเรียกทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน

ให้ดูข้อบังคับว่าด้วยระเบียบราชการทหารประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๔๖๑ ภาคที่ ๑๓ ว่าด้วยการเรียกทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน ข้อ ๒๑๒ ถึง ๒๒๑

กรณีที่ต้องทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน

ข้อ ๒๑๒ เมื่อกำลังฝ่ายตำรวจไม่สามารถจะรักษาความสงบเรียบร้อยได้แล้ว จึงให้เรียกทหารออกช่วยได้ในกิจการดังจะบ่งไว้เป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑ สำหรับการดับเพลิง การรักษาทรัพย์สินสมบัติเนื่องจากการไฟไหม้ หรือน้ำท่วม หรือภัยพิบัติอย่างอื่น

ในจังหวัดพระนครโดยฉะเพาะทหารบกต้องปฏิบัติในเรื่องการเพลิงไหม้ตามแบบประเพณีซึ่งมีมาแต่โบราณไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนในมณฑลหัวเมืองถ้าที่ใดสามารถจะจัดทหารช่วยดับเพลิงได้ก็ควรจัดช่วย

๒ สำหรับจับนักโทษซึ่งหนี หรือจับผู้ร้าย หรือผู้กระทำความผิดอย่างอื่น ๆ เมื่อปรากฏว่านักโทษหรือผู้กระทำความผิดนั้น ๆ รวมกันเป็นจำนวนมาก และมีอาวุธติดอาวุธอย่างเข้มแข็ง

๓ สำหรับระงับเหตุเมื่อมีการกำเริบขนาดใหญ่ในหมู่พลเมือง หรือมีการรวมกันขัดขืนแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนผู้ปกครองท้องถิ่น

๔ สำหรับระงับการกำเริบในที่คุมขัง

ผู้มีอำนาจเรียก

ข้อ ๒๑๓ ในการที่จะเรียกทหารออกทำการตามความในข้อ ๒๑๒ นั้น ในกรุงเทพมหานครเป็นสิทธิของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่จะเรียกได้ โดยที่ทำความตกลงกับเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ในมณฑลกรุงเทพพระมหานคร อุปราชเรียกได้จากผู้บัญชาการมณฑลทหารบกภายในเขตที่ตั้งตนปกครอง (เวลานี้ไม่มีอุปราช) สมุหเทศาภิบาลเรียกได้จากผู้บัญชาการมณฑลทหารบกภายในมณฑลซึ่งตนปก

ครอง ผู้ว่าราชการจังหวัดเรียกได้จากผู้คัดบทหารบภายในจังหวัดซึ่งตนปกครอง

โอกาสที่จะเรียก

ข้อ ๒๑๓ (วรรค ๒) การเรียกนั้นทำได้ต่อเมื่อเกิดเหตุขึ้นแล้วและปรากฏแล้วว่า ลำพังแต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนไม่สามารถระงับเหตุได้ แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนซึ่งมีสิทธิเรียกทหารได้นั้น มีสิทธิขอร้องให้ทหารเตรียมตัวล่วงหน้าไว้ก่อนได้

วิธีเรียก

ข้อ ๒๑๔ (ตอนต้น) ในการเรียกทหารออกช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนผู้เรียกต้องแจ้งให้ชัดว่า เรียกสำหรับช่วยในการอย่างไร ต้องการกำลังเท่าใด และบอกเรื่องราวอย่างอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารเข้าใจการณ์ได้แจ่มแจ้ง

การปฏิบัติของฝ่ายทหารที่ได้รับคำขอร้อง

ถ้าคำขอร้องให้ทหารเตรียมตัวดังกล่าวในข้อ ๒๑๓ วรรค ๒ ฝ่ายทหารต้องปฏิบัติตามข้อ ๒๑๔ ซึ่งมีความว่า

“เมื่อได้รับคำขอร้องให้ทหารเตรียมตัวดังกล่าวไว้ข้างบนนี้ ผู้บังคับบัญชาฝ่ายทหารต้องจัดกองทหารเวรขึ้นในกรมต่าง ๆ เตรียมพร้อมเสมอที่จะออกทำการได้ไม่ว่าเวลาใด และสั่งให้พลทหารนั้นประจำกอง กับถ้าเห็นจำเป็นก็ให้ส่งหมู่ตรวจหรือหมู่ลาดตระเวนออกตรวจตราการด้วย”

ถ้าคำขอร้องเป็นคำร้องให้ช่วยกระทำการรักษาความสงบเรียบร้อยฝ่ายทหารจะต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

ข้อ ๒๑๕ (ตอนท้าย) เมื่อผู้บังคับบัญชาฝ่ายทหารได้ทราบคำชี้แจงโดยละเอียดแล้ว จึงกำหนดกำลังและเหล่าชนิดทหารให้เหมาะสมตามที่ตนเห็นสมควรและต้องกำหนดให้นายทหารผู้ใดผู้หนึ่งรวมกันบังคับบัญชาทหารซึ่งไปทำการช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนนั้นโดยแน่ชัด

ข้อ ๒๑๖ เมื่อทหารได้มาถึงที่ซึ่งเกิดเหตุแล้ว และเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนเห็นว่า จำต้องใช้กำลังทหารเป็นแน่นอน ก็ให้มอบงานแก่ผู้บังคับกองทหารต่อนั้นไป ผู้บังคับบัญชาฝ่ายทหารเป็นผู้อำนวยความสะดวกทุกอย่าง เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนต้องกระทำการทุกประการ (ให้สังเกตว่าต่างกับการใช้กฎอัยการศึก ซึ่งถ้าเขตใดใช้กฎอัยการศึก เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนทุกตำแหน่งรวมทั้งอำนาจตุลาการด้วย ให้ดูคำอธิบายว่าด้วยการใช้กฎอัยการศึกซึ่งจะกล่าวต่อไป)

ข้อ ๒๑๗ ทหารจะใช้อาวุธได้ตามกำหนดดังต่อไปนี้

ก. เมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนได้มอบงานให้แล้ว และเมื่อได้ประกาศแล้ว ๓ ครั้งว่าทหารจะใช้อาวุธ

๑) สำหรับบังคับฝูงชนซึ่งมีวุ่นกันกระทำการนั้นให้กระจายออก

๒) สำหรับปราบฝูงชนซึ่งกีดกันการเคลื่อนที่ของกองทหาร

ข. ถ้าฝูงชนซึ่งก่อการร้ายหรือนักโทษได้เริ่มสู้รบกับทหารก่อนกิติ ทำร้ายร่างกายแก่บุคคลใด ๆ เห็นปรากฏชัดกิติ ทำลายทรัพย์สินสมบัติกิติ หรือทำการขัดขวางมิให้ทำการจับกุมผู้มีความผิดซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ทำการจับกุมตั้งนี้ ให้ใช้อาวุธได้ทีเดียวโดยมิต้องรอให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนมอบงานตามความในข้อ ๒๑๖ และไม่ต้องประกาศให้รู้ตัวล่วงหน้าว่าจะใช้อาวุธ

ข้อ ๒๑๘ เมื่อจำเป็นต้องใช้อาวุธ ผู้บังคับบัญชาฝ่ายทหารอาจสั่งให้ใช้อาวุธพันแห่ง หรืออาวุธยิงตามแต่จะเห็นว่าเหมาะกับเหตุการณ์ แต่ให้พึงจำไว้ว่าการใช้อาวุธยิงนั้นอาจกระทำให้บังเกิดอันตรายแก่ผู้ปราศจากความผิดได้ง่าย เพราะลูกกระสุนแล่นไปได้ไกลมาก ฉะนั้นควรใช้ต่อเมื่อจำเป็นแท้เท่านั้น

การรักษาผู้เจ็บ

ข้อ ๒๑๙ เมื่อได้มีผู้ใดถูกบาดเจ็บลงเพราะทหารใช้อาวุธ การรักษาพยาบาลผู้เจ็บซึ่งมิได้เป็นทหารนั้นตกเป็นธุระของเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือน

ทหารเลิกทำการ

ข้อ ๒๒๐ ทหารเลิกทำการเมื่อผู้บังคับกองทหารเห็นว่าความสงบได้กลับมีแล้ว ผู้บังคับกองทหารบอกให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนทราบแล้วก็นำทหารกลับ

บ. การใช้กฏอัยการศึก

กฏอัยการศึกนี้ ใช้เมื่อเวลามีเหตุจำเป็นเพื่อจะได้รักษาความเรียบร้อยปราศจากภัยซึ่งจะมีมาจากภายนอกหรือภายในพระราชอาณาจักร กล่าวคือ จะเป็นโดยมีสงครามหรือเกิดจลาจล

เมื่อเขตใดในพระราชอาณาจักรได้ใช้กฏอัยการศึก สภาพแห่งการปกครองในเวลานี้ฝ่ายทหารมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนทุกตำแหน่งไม่ว่าในกระทรวงทบวงการใด ๆ กับในการระงับปราบปรามหรือรักษาความสงบเรียบร้อยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนต้องช่วยเหลือเกื้อหนุนราชการทหารทุกสิ่งทุกอย่างตามความต้องการของเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหาร ให้ดูกฏอัยการศึก พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๖

อนึ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับอำนาจศาล พลเมืองซึ่งได้กระทำความผิดเป็นคดีอาชญาในเขตต์แขวงที่ใช้กฏอัยการศึกนั้น ไม่ว่าจะเป็คดีอาชญาอย่างไรต้องพิจารณาพิพากษาในศาลทหารทั้งสิ้น และให้เป็นไปตามพระธรรมนูญศาลทหารทุกประการ แต่ศาลพลเรือนคงมีอำนาจพิจารณาพิพากษาความอาชญาที่ตกค้างอยู่ก่อนใช้กฏอัยการศึก และศาลทหารมีอำนาจที่จะพิจารณาพิพากษาความอาชญาที่ตกค้างอยู่เมื่อเลิกใช้กฏอัยการศึก ให้ดูกฏอัยการศึกมาตรา ๗

ความเสียหายซึ่งอาจบังเกิดขึ้นแก่บุคคลในเรื่องอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารมาตรา ๘ ถึง ๑๕ บุคคลที่ได้รับความเสียหายจะร้องขอค่าเสียหายหรือค่าปรับแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารไม่ได้ ให้ดูมาตรา ๑๖

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นควรดูข้อความที่เกี่ยวกับกฎอัยการศึกษาดังต่อไปนี้

(๑) การประกาศใช้กฎอัยการศึกษให้ดูมาตรา ๒-๓-๔

(๒) การเลิกใช้กฎอัยการศึกษให้ดูมาตรา ๕

(๓) อำนาจเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารให้ดูมาตรา ๘

การตรวจค้น ให้ดูมาตรา ๙

การเกณฑ์ ให้ดูมาตรา ๑๐

การห้าม ให้ดูมาตรา ๑๑

การยึด ให้ดูมาตรา ๑๒

การเข้าอาศัย ให้ดูมาตรา ๑๓

การทำลายหรือเปลี่ยนแปลงสถานที่ ให้ดูมาตรา ๑๔

การขับไล่ ให้ดูมาตรา ๑๕

(๔) ในเวลาปรกติสงบศึก เจ้ากระทรวงซึ่งบังคับบัญชาทหารมีอำนาจตรากฎเสนาบดีขึ้นสำหรับบรรยายข้อความเพื่อให้มีความสะดวกและเรียบร้อยในเวลาที่จะใช้กฎอัยการศึกษได้ตามสมควร ส่วนในเวลาสงครามหรือจลาจล แม่ทัพใหญ่หรือแม่ทัพรองมีอำนาจออกข้อบังคับบรรยายความ เพื่อเติมให้การดำเนินไปตามความประสงค์ของกฎอัยการศึกษนี้ และเมื่อได้ประกาศกฎเสนาบดีหรือข้อบังคับของแม่ทัพในทางราชการแล้ว ให้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชบัญญัตินี้ให้ดูมาตรา ๑๗

ต่อไปนี้จะได้แยกอธิบายชนิดต่าง ๆ แห่งการรักษาความสงบเรียบร้อย ซึ่งได้แยกไว้แล้วแต่ตอนต้น

ตอนที่ ๑ การป้องกันอันตรายของราษฎร

และรักษาความสงบเรียบร้อยในท้องที่

ก. ทัวไปให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่มาตรา ๒๗, ๓๔, ๔๒, ๕๔ และมาตรา ๙๓-๑๐๐

ข. การป้องกันอันตราย อันเกิดแต่การเล่นมหรสพ ให้ดูพระราชบัญญัติป้องกันภัยอันตรายอันเกิดแต่การเล่นมหรสพ พ.ศ. ๒๔๖๔

ค. การป้องกันภัยอันตราย อันเนื่องแต่วัตถุระเบิด ให้ดูพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดอาชญา เนื่องแต่วัตถุระเบิด พ.ศ. ๒๔๖๕

ง. การควบคุมอาวุธปืน ให้ดูพระราชบัญญัติอาวุธปืนและเครื่องกระสุนปืน ร.ศ. ๑๓๑

ตอนที่ ๒ การสาธารณสุข

ก. การป้องกันโรคภัยทั่ว ๆ ไป ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่มาตรา ๑๐๙-

๑๑๓ นอกจากนี้ดูเป็นต้นว่า พระราชบัญญัติป้องกันไข้ทรพิษ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระราชบัญญัติโรคระบาด พ.ศ. ๒๔๕๖ พระราชบัญญัติป้องกันลัทธิโจร ร.ศ. ๑๒๗

ข. การควบคุมผู้ทำการแพทย์ ให้ดูพระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. ๒๔๖๖ และเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๒

ค. การควบคุมยาเสพติดให้โทษ ให้ดูพระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. ๒๔๖๔

ตอนที่ ๓ การควบคุมการทำมาหากิน

ก. ทั่ว ๆ ไปให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๑๔-๑๒๓

ข. การควบคุมการทำมาหากินบางอย่าง ให้ดูเป็นต้นว่าพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขาย อันกระทบถึงความปลอดภัยและผาสุกแห่งสาธารณชน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระราชบัญญัติการควบคุมการขายทอดตลาด และการค้าของเก่า พ.ศ. ๒๔๗๔ นอกจากนี้ให้ดูเป็นต้นว่า พระราชบัญญัติรถลาก ร.ศ. ๑๒๐ พระราชบัญญัติค่าน้ำ ร.ศ. ๑๒๐ พระราชบัญญัติรถจ้าง ร.ศ. ๑๒๔ และยังมีการทำมาหากินซึ่งเกี่ยวแก่พระราชบัญญัติอื่น ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น เช่นการค้าอาวุธปืนและกระสุนปืน การแพทย์ ฯลฯ อนึ่งอาชีพบางชนิด เกี่ยวแก่การแสดงความเห็นที่รัฐบาลประสงค์ควบคุมให้ดูพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร พ.ศ. ๒๔๗๐ ส่วนอาชีพอันเกี่ยวแก่ทางอรรถคดีนั้นให้ดูพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๔๕๗

ค. การควบคุมป่าไม้ ให้ดูพระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. ๒๔๕๖ และให้ดูพระราชบัญญัติรักษาดินไม้สัก ร.ศ. ๑๑๖

ง. การควบคุมการทำเหมืองแร่ ให้ดูพระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ. ๒๔๖๑ แก้ไขใน พ.ศ. ๒๔๗๔ และพระราชบัญญัติจำกัดแร่ดิบ ร.ศ. ๑๒๗

จ. การควบคุมทางไปมาต่อกัน ให้ดูพระราชบัญญัติรักษาคลอง ร.ศ. ๑๒๑ รถลาก ร.ศ. ๑๒๐ รถจ้าง ร.ศ. ๑๒๔ รถยนต์ ร.ศ. ๑๒๘ และ พ.ศ. ๒๔๗๓ การเดินเรือในน่านน้ำสยาม พ.ศ. ๒๔๕๖ ป้องกันเหตุเรือโดนกัน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระราชบัญญัติจัดการรถไฟและทางหลวง พ.ศ. ๒๔๖๔ พระราชบัญญัติทางหลวงที่ได้รับล้มปรุชาน พ.ศ. ๒๔๗๓ พระราชบัญญัติการเดินอากาศ พ.ศ. ๒๔๖๔

ตอนที่ ๔ การควบคุมการศึกษา

ก. ทั่ว ๆ ไป ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ มาตรา ๑๒๔-๑๒๖

ข. การสอน ดูพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๖๑

ค. การเรียน ดูพระราชบัญญัติปถมนศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔

ตอนที่ ๕ การควบคุมศาสนา

- ก. พระพุทธศาสนา ดูพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑
- ข. คริสตศาสนา ดูพระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะฐานะของวัดบาทหลวงโรมันคาทอลิกในกรุงสยาม ตามกฎหมายซึ่งได้ประกาศและแก้ไข ตั้งต้นแต่ใน ร.ศ. ๑๒๗ และให้คู่มือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสประกอบด้วย

ตอนที่ ๖ การควบคุมการสมาคม

- ก. สมาคมโดยทั่ว ๆ ไป ดูประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๒๗๔-๑๒๗๗ และกฎหมายอาชญา มาตรา ๓๔๑-๓๗๐
- ข. สหกรณ์ ให้ดูพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๑

ตอนที่ ๗ การควบคุมการแสดงความเห็น

- ก. ในเรื่องสมุดเอกสารหนังสือพิมพ์ ดูพระราชบัญญัติปี พ.ศ. ๒๔๗๐
- ข. ภาพยนตร์ ให้ดูพระราชบัญญัติภาพยนตร์ พ.ศ. ๒๔๗๓

ตอนที่ ๘ การคุ้มครองศีลธรรม

- ก. ดูพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พ.ศ. ๒๔๗๑
- ข. พระราชบัญญัติการทำให้แพร่หลาย ซึ่งวัตถุอันลามก พ.ศ. ๒๔๗๑

ตอนที่ ๙ การควบคุมคนต่างด้าว

- ก. การเนรเทศ ดูพระราชบัญญัติว่าด้วยการเนรเทศ ร.ศ. ๑๓๑
- ข. การส่งผู้ร้ายข้ามแดน ให้ดูพระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน พ.ศ. ๒๔๗๒ และสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๙ กับสหภาพลัทธิอเมริกา พ.ศ. ๒๔๖๖
- ค. ในเรื่องคนเข้าเมือง ให้ดูพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๗๐ (พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนี้ ย่อมรวมถึงการแก้ไขเพิ่มเติมเนื่องแต่พระราชบัญญัตินั้น ๆ ด้วย)

บทที่ ๒

การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดี

การรักษาความสงบเรียบร้อยในทางอรรถคดี หรือเรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า Police Judiciaire แปลตามตัวว่าตำรวจยุติธรรมนั้น เป็นการกระทำเพื่อนำตัวผู้ที่กระทำความผิดในทางอาชญาให้ต้องรับโทษตามกฎหมาย ซึ่งต่างกับการรักษาความสงบเรียบร้อยโดยตรง และได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น การนี้ในประเทศสยามถือว่าเป็นกิจการสำคัญอันหนึ่งของฝ่ายปกครอง

เมื่อมีบุคคลได้กระทำความผิดในทางอาชญาเกิดขึ้นทางฝ่ายปกครองมีกิจที่จะต้องกระทำดังต่อไปนี้

๑. สืบสวน คือการสืบสวนให้ทราบว่า บุคคลใดเป็นผู้กระทำความผิด และมีหลักฐานพยานอย่างไร ขอให้ดูหนังสือว่าด้วยหลักการสืบสวนคดีอาชญาของพระยามานวราชเสวี

๒. ใต้สวน คือการจดบรรทึกถ้อยคำของผู้ซึ่งหาว่ากระทำความผิดและหลักฐานพยานในคดีนั้น อันเกี่ยวแก่วิธีพิจารณาความอาชญาในชั้นต้น ผู้ที่มีอำนาจใต้สวนนี้คือ ฝ่ายตุลาการและฝ่ายปกครอง ทางฝ่ายตุลาการให้ดูคำอธิบายวิธีพิจารณาความอาชญาซึ่งเกี่ยวกับศาลซึ่งมีอำนาจใต้สวน แต่ฝ่ายปกครองนั้นมีการกำหนด ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๑ และตำรวจให้เทียบดูพระราชบัญญัติเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา ร.ศ. ๑๒๐ และพ.ศ. ๒๔๗๑ กับประกาศเลิกกองอัยการนครบาล พ.ศ. ๒๔๗๒ การใต้สวนของฝ่ายปกครองยังไม่สำเร็จเด็ดขาดทีเดียว ศาลไม่เชื่อตามคำใต้สวนนั้นเสมอไปให้ดูตัวอย่างคดีในกรุงเทพฯ ฯ ที่แม้ฝ่ายปกครองจะใต้สวนแล้ว คดีนั้นก็ต้งนำมาสู่ศาลไปปรึกษาให้ใต้สวนอีก

๓. การจับกุม คือการใช้อำนาจกระทำให้ผู้ต้องจับเข้าอยู่ภายใต้ความบังคับของผู้จับโดยอำนาจกฎหมาย บุคคลผู้มีอำนาจจับให้ดูพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๒ และดูในเรื่องระเบียบแห่งการปกครอง ลักษณะที่ว่าด้วยอำนาจบริหารหรือธุรการตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

๔. การคุมขัง คือการกักตัวจำเลยไว้ เพื่อที่จะดำเนินตามวิธีพิจารณาความอาชญาต่อไป แต่ฝ่ายปกครองจะยอมให้มีประกันก็ได้ ให้ดูกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ มาตรา ๑๐๑ ข้อ ๕ และดูข้อบังคับอัยการ พ.ศ. ๒๔๖๕ ข้อ ๙

๕. การตรวจค้น คือการค้นเคหสถานบ้านเรือนหีบห่อหรือตัวบุคคลเพื่อหาตัวผู้กระทำความผิด หรือหลักฐานพยานในคดี ให้ดูพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๒

๖. การยึดวัตถุพยาน คือการยึดวัตถุอันเป็นหลักฐานพยานแห่งคดีให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๑ ข้อ ๔ และ ๒๗ ข้อ ๓ และดูพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๑ มาตรา ๓

๗. การอายัด คือการมอบหมายตัวคน หรือสิ่งของไว้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่ เพื่อจะจัดการฟ้องร้องว่ากล่าวต่อไป ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๖ และดูกฎหมายโปлицซ้อ ๕๓ และลักษณะตระลาการ มาตรา ๒๙

๘. การตราสิน คือการแจ้งความต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ เพื่อทำบรรทึกเป็นหลักฐานตามคำฟ้องร้องของเจ้าทรัพย์ ในเมื่อเกิดเหตุเสียหายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดเช่นถูกโจรภัยเป็นต้น ให้ดูลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๔

๙. ชันสูตรทรัพย์ คือเจ้าหน้าที่จัดบันทึกส่วนของทรัพย์ที่ได้เสียหายแต่ซากของทรัพย์ยังเหลืออยู่

๑๐. ชันสูตรบาดแผลและชันสูตรพลิกศพ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๗ มาตรา ๑๐๓ มีความว่า เมื่อมีเหตุผู้คนถูกกระทำร้ายตายลงในท้องที่อำเภอใดก็ดี ฟกช้ำหรือมีบาดแผลสาหัสเจ็บป่วยก็ดี ผู้ที่ถูกทำร้ายฟกช้ำหรือมีบาดแผลมาขอให้ชันสูตรก็ดี เป็นหน้าที่ของกรรมการอำเภอที่จะตรวจชันสูตรหรือพลิกศพตามพระราชบัญญัติ และจดคำให้การพร้อมด้วยพยาน และทำหนังสือเพื่อพิสูจน์ไว้เป็นหลักฐาน

การชันสูตรศพนั้น อาจจะเป็นได้ทั้งในกรณีที่มีการฆาฏกรรม และในกรณีที่ไม่มีการฆาฏกรรม เช่นการชันสูตรพลิกศพที่ตายด้วยภยันตรายอื่น ๆ ซึ่งไม่ใช่การฆาฏกรรม ซึ่งรัฐบาลได้ปฏิบัติในการชันสูตร เช่นในเรื่องไฟไหม้ตาย เป็นต้น

แต่ในเรื่องฆาฏกรรมนั้น ให้ดูพระราชบัญญัติชันสูตรพลิกศพ พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งได้แบ่งฆาฏกรรมไว้เป็น ๒ ชนิด คือ:-

๑. ฆาฏกรรมอันเป็นวิสามัญ คือผู้ตาย ๆ ด้วยเจ้าพนักงานฆ่าตายในเวลาทำการตามหน้าที่
๒. ฆาฏกรรมอันเป็นสามัญ เมื่อผู้ตาย ๆ ด้วยผู้อื่นซึ่งมิใช่เป็นข้าราชการหรือเจ้าพนักงาน หรือแม้จะตายโดยเจ้าพนักงานกระทำให้ตาย แต่ไม่เกี่ยวแก่กระทำตามหน้าที่ ก็ถือว่าเป็นการฆาฏกรรมอย่างสามัญ

อนึ่งฆาฏกรรมตามพระราชบัญญัตินี้ มาตรา ๓ มีความว่า การตายจะเป็นด้วยฆ่าตนเองก็ดี หรือผู้อื่นฆ่าให้ตายก็ดี กิริยาอย่างนี้เรียกว่าฆาฏกรรม

๑๑. การเนรเทศและการส่งผู้ร้ายข้ามแดน ให้ดูในบทที่ ๑ ตอนที่ ๙ ว่าด้วยการควบคุมคนต่างด้าวข้างต้น

ส่วนที่ ๒

การป้องกันอาณาจักร

บทที่ ๑ กำลังแห่งการป้องกันอาณาจักร

ตอน ๑ กำลังฝ่ายทหารบก

ตอน ๒ กำลังฝ่ายทหารเรือ

ตอน ๓ กำลังอากาศยาน

บทที่ ๒ การเกณฑ์พลเมืองเพื่อป้องกันอาณาจักร

ตอน ๑ การเกณฑ์ทหารให้ดูพระราชบัญญัติ พ.ศ. ๒๔๖๐

ตอน ๒ การเกณฑ์พลเมืองอุดหนุนราชการทหาร ให้ดูพระราชบัญญัติ พ.ศ. ๒๔๖๔

ส่วนที่ ๓

การจัดการรักษารัฐสมบัติ

รัฐสมบัติได้แยกออกได้เป็น ๒ ชนิด คือ :-

๑. สาธารณสมบัติ (Domaine public)

๒. สมบัติซึ่งรัฐได้มีเหมือนดังกับเอกชน (Domaine privé)

แลควรทราบถึงฐานะแห่งสมบัติของพระคลังข้างที่

บทที่ ๑

สาธารณสมบัติ

ให้ดูประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๔, ๑๓๐๖ และ ๑๓๐๕

ตอน ๑ ที่ดินรกร้างว่างเปล่า

ประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๔ อนุมาตรา ๑ ลักษณะเบ็ดเสร็จ บทที่ ๔๒ พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ตอน ๒ ทรัพย์สินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน

เป็นต้นว่าที่ชายตลิ่ง ทางน้ำ ทางหลวง ทะเลสาบ ดูประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๔ อนุมาตรา ๒ และให้ดูคำอธิบายในส่วนที่ ๑ ตอน ๓ ว่าด้วยการควบคุมทางไปมาต่อกัน

ตอน ๓ ทรัพย์สินใช้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินโดยเฉพาะ

เป็นต้นว่าป้อมและโรงทหารสำหรับราชการบ้านเมือง เรือรบ อาวุธยุทโธภัณฑ์ดูประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๔ อนุมาตรา ๓

การจัดการรักษานั้นต้องดูระเบียบการของทบวงการที่เกี่ยวข้อง

บทที่ ๒

สมบัติซึ่งรัฐได้มีเหมือนดังเอกชน

รัฐอาจมีอำนาจเหมือนดังเอกชน เช่นมีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งบุคคลได้ออมนำให้เกี่ยวกับหนี้สินอันมีต่อรัฐเป็นต้น สมบัติประเภทนี้เข้าอยู่ในลักษณะเดียวกับทรัพย์สินของเอกชน เว้นแต่จะยึดไม่ได้ให้ดูประมวลแพ่งพาณิชย์ มาตรา ๑๓๐๗

บทที่ ๓

สมบัติของพระคลังข้างที่

ให้ดูนัยแห่งสมบัติของพระคลังข้างที่ ตามพระราชหัตถเลขาถึงเสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ ๑๕ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑ ดังได้อ้างมาแล้วในตอนต้นแห่งคำอธิบายซึ่งว่าด้วยความเสมอภาค

หมวดที่ ๒

การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะ และความเป็นอยู่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

การงานประเภทนี้ ถ้าจะเรียกตามศัพท์ภาษาฝรั่งเศสของศาสตราจารย์โอดา แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต คือ Service de soin ปัญหาข้อแรกก็คืออย่างไรเรียกว่าความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งยังไม่มีรัฐใด ปฏิเสธว่า การที่ปกครองไม่ประสงคให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ แต่เป็นการตรงกันข้าม ซึ่งต่างรัฐก็ประสงค์ที่จะให้ราษฎรของตนได้รับความสุขสมบูรณ์

ข้อความพิศดาร อันเกี่ยวแก่ความสุขสมบูรณ์นั้นมียู่มาก แต่สิ่งที่สำคัญเหล่านี้คงจะไม่มีใคร ปฏิเสธ คือการมีอาหารรับประทานด้วยความพอใจ มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่อันเหมาะแก่ความสุขและความพอใจของบุคคล มีความสะดวกในการเคลื่อนที่หรือหมุนเวียนจากแห่งหนึ่ง การพักผ่อนและหาความเพลิดเพลิน ร่างกายได้รับความเหน็ดเหนื่อยเพราะได้ทำงาน แม้จะเป็นเด็ก เฉาขราเจ็บป่วยก็ได้รับความสุขสมบูรณ์นี้

วิธีที่ฝ่ายปกครองได้กระทำ อาจแตกต่างกันตามรัฐและตามลัทธิต่าง ๆ กล่าวคือบางรัฐฝ่ายปกครองได้กระทำเพียงแต่การควบคุมและส่งเสริมให้เอกชนกระทำ หรือให้เอกชนรวมกันเป็นสหกรณ์กระทำ ขึ้น และในทางรัฐได้ลงมือทำเสียเองแทนเอกชน

การที่รัฐได้ลงมือทำเสียเองนั้นอาจเป็นด้วยลงทุนและหาจ้างบุคคลด้วยความสมัคร หรือทำสัญญาจ้างธรรมดา และสำหรับในประเทศสยามฝ่ายปกครองอาจจะใช้วิถีเกณฑ์จ้างคือการเกณฑ์ให้ราษฎรทำการงาน แต่ได้ให้ค่าจ้างซึ่งไม่ใช่เป็นสัญญาจ้างธรรมดา ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง ร.ศ. ๑๑๙

ชนิดแห่งการงาน ซึ่งฝ่ายปกครองจะต้องกระทำในเรื่องนี้ อาจที่จะแบ่งออกเป็นสาขาใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประการ คือ :-

- ๑ ในทางเศรษฐกิจ
- ๒ ในทางสมาคมกิจ

ส่วนที่ ๑

ในทางเศรษฐกิจ

บทที่ ๑ ประดิษฐกรรม (Production des richesses)

การประดิษฐกรรมอาจมีมากหลายอย่าง การที่จะศึกษาในทางกฎหมายปกครองจะตัดกล่าวข้อความเฉพาะในเรื่องอุตสาหกรรม ส่วนสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์แห่งประดิษฐกรรม เช่น แรงงาน สภาพธรรมชาติ และเงินทุนย่อมเกี่ยวแก่ในทางเศรษฐกิจโดยตรง จะยกไว้ไม่กล่าว

อุตสาหกรรม อาจแยกออกได้เป็น ๓ ชนิด คือ :-

๑. **กสิกรรม (Industrie extractive)** คือ :- หมายความว่ารวมถึงการกระทำอันเกี่ยวแก่การ

นำเอาสิ่งซึ่งเกิดจากสภาพธรรมชาติมาเป็นสินค้าหรือเป็นเศรษฐกิจ เช่น การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ เหมืองแร่ ป่าไม้ การหาปลา เป็นต้น จะเพาะในเรื่องนี้ทางฝ่ายปกครองได้กระทำแต่เพียงเป็นการส่งเสริมและการควบคุม ดังเช่นการเหมืองแร่ ป่าไม้ แต่ฝ่ายปกครองยังมีได้ลงมือกระทำการเหล่านี้ เหมือนดังเอกชนที่มีอยู่บ้างก็เพียงแต่สถานที่ทดลอง ซึ่งมีได้มุ่งจะทำประโยชน์เพิ่มพูนรายได้ของประเทศในทางนั้นโดยตรง

๒. **การหัตถกรรม (Industrie manufacturière)** คือหมายความว่าถึงการกระทำโดยเปลี่ยนแปลงสินค้าดิบ หรือสิ่งที่เกิดจากสภาพธรรมชาติให้เปลี่ยนรูปไปเป็นสินค้าอื่น กิจการเหล่านี้ในประเทศ

สยามรัฐบาลได้ลงมือกระทำเองก็มีอยู่บ้าง เช่น โรงงานของทหาร โรงงานของกระทรวงพระคลัง เช่น ผืน เหล้า เหล้านี้เป็นต้น

๓. ส่วนอุตสาหกรรมอีกอย่างหนึ่ง คือ **พาณิชย์กรรม** นั้น จะกล่าวในบทที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยปริ

วัตรกรรม

บทที่ ๒ ปริวัตรกรรม (Circulation des richesses)

ปริวัตรกรรมย่อมหมายถึงการเคลื่อนที่ หรือหมุนเวียนแห่งเศรษฐกิจ คือ ย่อมรวมทั้งคมนาคมและพาณิชย์กรรม

การคมนาคมในส่วนที่รัฐบาลได้ควบคุมเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยได้กล่าวมาแล้วในหมวดที่

๑ แต่ในเรื่องที่ฝ่ายปกครองได้กระทำเหมือนดังเอกชนก็มี เป็นต้นว่า การรถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข โทรศัพท์ เป็นต้น

ส่วนการพาณิชย์กรรม ซึ่งฝ่ายปกครองได้กระทำยังไม่มี มีแต่การกระทำเพื่อส่งเสริม เช่น สภาเผยแพร่พาณิชย์และมีการตั้งข้าหลวงใหญ่ แต่สถานแลกเปลี่ยน (Bourse) หรือตลาดค้ายังไม่มี ในเรื่องนี้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เดิรก้าวหน้า ให้ดูมาตรา ๘๔๓ ซึ่งบัญญัติไว้ดังนี้

มาตรา ๘๔๓ ตั๋วแทนค่าต่างคนใดได้รับคำสั่งให้ขายหรือซื้อทรัพย์สินอันมีรายการชานราคาของ

สถานแลกเปลี่ยน ท่านว่าตัวแทนคนนั้นจะเป็นผู้ซื้อหรือผู้ขายเองก็ได้ เว้นแต่จะมีข้อห้ามไว้ชัดเจนโดยสัญญา ในกรณีเช่นนั้น ราคาอันจะพึงใช้เงินแก่กันก็พึงกำหนดตามรายการขายราคาทรัพย์สินนั้น ณ **สถานแลกเปลี่ยน** ในเวลาเมื่อตัวแทนค้าต่างให้คำบอกกล่าวว่าตนจะเป็นผู้ซื้อหรือผู้ขาย

เมื่อตัวการรับคำบอกกล่าวเช่นนั้นถ้าไม่บอกปัดเสียในทันที ท่านให้ถือว่าตัวการเป็นอันได้สนองรับการนั้นแล้ว"

ส่วนการเครดิตได้เริ่มมีสิทธิเพื่ออุดหนุนชานวนาให้ได้กู้เงินแต่ก็ยังไม่แพร่หลาย

บทที่ ๓ วิภาคกรรม (Repartition des richesses)

วิภาคกรรม ย่อมหมายถึงการแบ่งเศรษฐกิจทรัพย์สินจะเป็นปัญหาในเรื่องเงินเดือนหรือค่าจ้างระวางนายจ้างกับลูกจ้าง แต่การนัดหยุดงานจะต้องพิจารณาตามนัยแห่งกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๑๐๔ ที่แก้ไขใหม่

ส่วนการแบ่งที่ดินได้เคยมีตัวอย่าง ดังเช่นพระราชกฤษฎีกากำหนดการแบ่งที่ดินในอำเภอบางบ่อ บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ และบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทราให้แก่ราษฎร พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นต้น

บทที่ ๔ โภคยกรรม (Consummation des richesses)

โภคยกรรม หมายความว่า การใช้เศรษฐกิจทรัพย์สินจะเป็นโดยอุปโภค หรือ บริโภคก็ตาม เวลานี้ยังไม่มีสิทธิในการใช้ แต่เอกชนจะตั้งขึ้นก็ได้ตามพระราชบัญญัติ สิทธิส่วนการควบคุมหรือกำหนดการใช้เศรษฐกิจทรัพย์สินยังไม่มี

ส่วนที่ ๒

ในทางสมาคมกิจ

ความจริงสมาคมกิจอาจเป็นส่วนหนึ่งแห่งเศรษฐกิจ แต่ปัญหาบางอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์กับสมาคม ควรยกมากล่าวในที่นี้ แทนที่จะกล่าวในทางเศรษฐกิจ

บทที่ ๑ การสาธารณสุข

ฝ่ายปกครองของประเทศสยาม ได้ตั้งหน้าที่จะบำรุงดังที่ได้มีกรมสาธารณสุขขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย

บทที่ ๒ การข่วยเหลือคนอนาถา และไร้ความสามารถ

ในเรื่องนี้ก็มีอยู่บ้างดังเช่นมีโรงพยาบาลสำหรับรักษาโรคภัยไข้เจ็บแต่การข่วยเหลืออย่างอื่น ๆ ดัง

เช่นการจัดสถานที่อยู่โดยราคาย่อมเยาไว้แก่คนงานหรือคนอนาถายังไม่มี พวกเหล่านี้บางที่อาศัยศาลาวัด

บทที่ ๓ การพยากรณ์ (Prévoyance sociale)

เวลานี้มีพระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญสำหรับข้าราชการพลเรือนและทหารแต่สำหรับคนงานประเภทอื่น ๆ ไม่มี และทางฝ่ายปกครองได้จัดตั้งคลังออมสิน

บทที่ ๔ การศึกษา

การศึกษาได้มีโรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนของรัฐบาลหรืออยู่ในความคุ้มครองของรัฐบาล ให้ดูที่ได้กล่าวมาแล้วในหมวด ๑

ภาค ๓
การคลังของประเทศ

หมวด ๑
งบประมาณ
ส่วนที่ ๑ ข้อความทั่วไป

งบประมาณ คือการกำหนดประมาณรายได้รายจ่ายของประเทศในกิจการซึ่งจะกระทำในภายหน้า และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว โดยได้ทรงตราขึ้นเป็นพระราชบัญญัติ งบประมาณจึงเป็นบทกฎหมายชนิดหนึ่ง ซึ่งมีกำหนดเวลาใช้ เช่นในประเทศสยามชั่ว ๑ ปี ให้ดูพระราชบัญญัติการงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๖

สิ่งที่ปรากฏในงบประมาณก็คือรายได้อย่างหนึ่ง และรายจ่ายอีกอย่างหนึ่ง ให้ดูในหมวดที่ ๒ และที่ ๓ ต่อไป

ส่วนที่ ๒ การเตรียมทำงบประมาณ

๑. เจ้ากระทรวงเป็นผู้เตรียม ให้ดูมาตรา ๒-๔ และต้องยื่นภายในกำหนดให้ดูข้อบังคับเสนอบติกระทรวงพระคลังฯ ข้อ ๑

ถ้ายื่นไม่ทัน กระทรวงพระคลังฯ จะไม่รับพิจารณาและตั้งจำนวนเงินให้ใหม่ก็ได้ ให้ดูมาตรา ๓

๒. เมื่อเตรียมตั้งว่าเสร็จแล้ว เสนอบติกระทรวงพระคลังฯ ทำรายงานทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อได้พระราชทานพระราชดำริในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้ย่อรายการในงบประมาณอันได้รวบรวมแล้วตราเป็นพระราชบัญญัติประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ให้ดูมาตรา ๔

เสร็จแล้วเสนาบดี กระทรวงพระคลังฯ ส่งสำเนางบประมาณไปยังกระทรวงต่าง ๆ ให้ปฏิบัติกรับจ่ายตามงบประมาณนั้น เว้นแต่ในเรื่องการโอนเงินรายจ่ายจากประเภทหนึ่ง ไปตั้งจ่ายในประเภทอื่นซึ่งอาจทำได้ตามข้อบังคับของเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ และถ้าเงินไม่พออาจที่จะมีการตั้งงบประมาณเพิ่มเติม ซึ่งจะต้องทำตามแบบพระราชบัญญัติ เรียกว่าพระราชบัญญัติงบประมาณเพิ่มเติม ให้ดูมาตรา ๖-๙

หมวด ๒

รายได้

รายได้ของประเทศนั้นอาจเป็นรายได้ตามวิธีปกติอย่างหนึ่ง และตามวิธีพิเศษอีกอย่างหนึ่ง

ส่วนที่ ๑

รายได้ตามวิธีปกติ

บทที่ ๑ ภาษีอากร

คือจำนวนเงินซึ่งพลเมืองในประเทศหนึ่งจะต้องชำระให้แก่รัฐ เพื่อค่าใช้จ่ายของรัฐ
ภาษีอากรมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ :-

๑. เป็นหนี้ตามกฎหมายที่บุคคลต้องชำระ
๒. เป็นการกระทำซึ่งพลเมืองช่วยกันออกค่าใช้จ่ายของรัฐ

ท่านอดัมสมิทกล่าวไว้ว่า ภาษีอากรที่ดีและเหมาะสมนั้น จะต้องตั้งขึ้นโดยถือหลักดังนี้ :-

๑. ต้องเฉลี่ยตามส่วนแห่งความสามารถของบุคคล
๒. ต้องมีวิธีกำหนดอัตราแน่นอน
๓. ต้องไม่ทำความรำคาญให้แก่ผู้ชำระภาษีอากรมากนัก
๔. การเก็บภาษีอากร ต้องใช้จ่ายโดยประหยัดให้มาก

บทที่ ๒ ผลแห่งอุตสาหกรรมแลทรัพย์สินของรัฐ

รัฐอาจประกอบอุตสาหกรรมเสียเอง หรืออาจเป็นเจ้าของทรัพย์สิน รัฐอาจได้ผลจากการ
นั้น เช่นรายได้จากการรถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข ค่าเช่า ค่า จำหน่ายทรัพย์สินสมบัติของรัฐ เป็นต้น

ส่วนที่ ๒

รายได้ตามวิธีพิเศษ

เมื่อรายได้ตามวิธีปกติไม่เพียงพอ รัฐอาจหาวิธีพิเศษมาช่วยเพิ่มพูนรายได้ วิธีพิเศษนี้มีอาทิ :-

๑. เร็ยราย
  ๒. ออกสลากกินแบ่ง
  ๓. กู้เงิน
- ฯลฯ

ต่อไปนี้จะได้กล่าวเฉพาะการกู้เงิน

บทที่ ๑

ชนิดต่าง ๆ แห่งการกู้เงิน

การกู้เงินของรัฐอาจเป็นโดยตรงและทางอ้อม

ตอนที่ ๑ การกู้เงินโดยตรง

คือรัฐบาลได้ออกใบกู้แก่เอกชน หรือกู้ตรงต่อรัฐบาลต่างประเทศ การกู้โดยตรงนี้อาจเป็น

๑. การกู้ตามธรรมดา คือรัฐบาลออกใบกู้ให้ดอกเบี้ยตามสมควร โดยไม่บังคับหรือเรียกร้องให้พลเมืองให้กู้เงินโดยเห็นแก่ชาติ

๒. การกู้โดยความรักชาติ คือรัฐบาลเรียกร้องให้พลเมืองให้กู้เงินโดยเห็นแก่ชาติ แต่ประโยชน์ที่ผู้ให้กู้จะพึงได้รับนั้นน้อยกว่าการกู้ธรรมดา การกู้ชนิดนี้รัฐบาลไม่มีใครได้รับผลเต็มที่ เพราะเหตุการกู้เงินย่อมเป็นกิจการที่เกี่ยวข้องแก่แสวงหาประโยชน์มากกว่าในทางรักชาติ

๓. การกู้โดยบังคับ คือรัฐบาลได้กำหนดให้พลเมืองจำต้องออกเงินให้รัฐบาลตามส่วนที่พลเมืองจะให้ได้ วิธีนี้แม้ประเทศจะได้ผลดี ก็เป็นการทำให้ราษฎรเดือดร้อน เพราะคล้ายกับเป็นการเพิ่มภาษีอากร

ตอนที่ ๒ การกู้เงินทางอ้อม

ถ้าหารัฐบาลมีอาจกู้เงินโดยตรงได้ จะเพราะเหตุใดก็ตาม ยังมีวิธีที่รัฐบาลอาจดำเนินทางอ้อมเพื่อหารายได้มาใช้จ่ายการกู้เงินทางอ้อมนี้มีมากหลายเกี่ยวกับนโยบายแห่งการเงิน วิธีที่กระทำที่สุดแต่แต่อำนาจแห่งการออกธนบัตรในประเทศ เช่น

๑. ประเทศที่รัฐบาลเป็นผู้ที่ออกธนบัตรเอง รัฐบาลก็ออกธนบัตรให้มากขึ้น

๒. ประเทศที่รัฐบาลมอบอำนาจแห่งการออกธนบัตรให้ธนาคารใดธนาคารหนึ่ง ตามธรรมดาก็มีข้อตกลงกันว่า รัฐบาลมีสิทธิบังคับให้ธนาคารนั้นออกเงินให้รัฐบาลกู้และให้ไปเท่าใด รัฐบาลก็ยอมให้ธนาคารออกธนบัตรเพิ่มขึ้น จนถึงเท่ากับค่าที่รัฐบาลกู้มาจากธนาคาร

บทที่ ๒

วิธีที่รัฐบาลกระทำเพื่อระงับหนี้ และเพื่อลดหนี้

๑. โดยชำระหนี้ตามข้อสัญญา ซึ่งอาจเป็นชำระคราวเดียวทั้งหมด เมื่อถึงกำหนดเวลาที่ตกลงกันได้ หรือผ่อนใช้เป็นงวด ๆ ดังเช่นวิธีที่รัฐบาลสยามปฏิบัติมาแล้ว

๒. โดยปฏิเสธไม่รับรูหนี้สิน ซึ่งรัฐบาลก่อนได้ทำไว้ เช่น สหเรпублиก โซเซียลลิสต์โซเวียตปฏิเสธไม่รับรูหนี้สินซึ่งรัฐบาลครั้งพระเจ้าซาร์ได้ทำไว้

๓. โดยไม่สามารถชำระหนี้ เพราะมีหนี้สินล้นพ้นตัวตกอยู่ในฐานะเสมือนบุคคลล้มละลาย แต่มิได้ปฏิเสธไม่รับรูหนี้สิน เช่น รัฐมิสซิสซิปปีแกน ในสหภาพรัฐอเมริกาได้กระทำในกลางสัตวรรษที่

๑๙

๔. โดยตกลงลดหนี้กับเจ้าหนี้ เช่น ข้อตกลงระวางประเทศไอวยุคป์กับเจ้าหนี้ใน ค.ศ.

๑๘๗๖

๕. โดยแปลงใบกุ่มเดิมออกใบกุ่มใหม่ให้แทน ซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยลดน้อยลงกว่าเดิม เช่นในประเทศสเปน
 เปลี่ยนกระทำใน ค.ศ. ๑๘๘๒

๖. โดยชำระดอกเบี้ยที่ค้างด้วยใบกุ่มใหม่ เช่น ประเทศตุรกีกระทำใน ค.ศ. ๑๘๗๕

๗. โดยชำระหนี้ด้วยเงินตราที่มีค่าน้อยกว่าในขณะที่กู้ เช่นในขณะที่กู้หน่วยแห่งเงินตรา ๑
 เหรียญมีค่าเท่ากับเนื้อทองบริสุทธิ์ ๒ กรัม แต่ถึงคราวที่จะชำระหนี้รัฐ ทำให้ ๑ เหรียญนั้นมีค่าลดลงมา
 เพียง ๑ กรัมเช่นมีการออกธนบัตรให้มากขึ้นตั้งนี้เป็นต้นวิธีนี้ในภายหลังสงครามได้มีหลายประเทศได้กระทำ

๘. โดยเก็บภาษีในดอกเบี้ยเงินกู้ เช่นดอกเบี้ยร้อยละ ๗ และเก็บภาษีจากดอกเบี้ยนั้นเสีย ๑
 เปอร์เซนต์หักกันแล้วดอกเบี้ยคงเหลือ ๖ เปอร์เซนต์ตั้งนี้เป็นต้น

หมวด ๓ รายจ่าย

งบประมาณรายจ่ายกระทรวงและกรมทั้งปวง งบหนึ่ง ๆ แยกเป็นประเภทใหญ่ ๒ ประเภท
 คือ :-

๑. เงินเดือน

๒. ค่าใช้สอย

ส่วนรายจ่ายเงินซึ่งไม่ประจำเรียกว่า ประเภทการจร

ส่วนที่ ๑

งบประมาณเงินเดือน

การตั้งงบประมาณสำหรับตำแหน่งใหม่ หรือขึ้นเงินเดือนสำหรับตำแหน่งเก่า (นอกจากขึ้นรายปี
 ตามอัตรา) จะตั้งไม่ได้วันแต่จะได้อนุญาตก่อนแล้ว แต่การขึ้นเงินเดือนบางราย ซึ่งได้รับอนุญาตไม่ทันที่
 เจ้ากระทรวงจะได้ตั้งให้แล้ว แต่ได้แจ้งให้กระทรวงพระคลังฯ ทราบ ก่อนวันที่ ๓๑ มกราคม สกก่อนนั้นกระ
 รวงพระคลังฯ จะตั้งเพิ่มงบประมาณให้

ส่วนที่ ๒

งบประมาณค่าใช้จ่ายสอย

งบประมาณค่าใช้จ่ายสอยให้ตั้งเงินตามที่จะจ่ายจริงในศกนั้น ถ้าเงินที่ตั้งนั้นมีจำนวนผิดไปจาก
 จำนวนเงินที่อนุญาตปีก่อนมาก ก็ให้เจ้าของกระทรวงยื่นคำอธิบายให้แจ่มแจ้ง

การโอนเงินค่าใช้จ่ายสอยจากประเภทหนึ่ง ไปตั้งจ่ายในประเภทอื่น ในงบประมาณเดียวกัน
 นั้น เจ้ากระทรวงอนุญาตให้โอนได้ แต่ต้องแจ้งความให้กรมตรวจและกรมสารบัญชีทราบทุกราย

การโอนเงินจากประเภทใหญ่ไปตั้งจ่ายในประเภทใหญ่ อีกประเภทหนึ่งนั้น ถ้าโอนอยู่ในงบประมาณเดียวกันแล้ว กระทรวงพระคลังฯ เป็นผู้อนุญาตได้ให้เจ้ากระทรวงผู้จะขอโอนยื่นบัญชีโอนมายังกระทรวงพระคลังฯ ตามซึ่งกำหนดไว้ในข้อบังคับห้ามมิให้โอนไปตั้งจ่ายในเงินเดือน ซึ่งยังไม่ได้อนุญาตอัตรา

ส่วนที่ ๓

งบประมาณการจร

งบประมาณการจรนั้นให้ตั้งเงินจําแนกรายการเป็นราย ๆ มีคำชี้แจงรูปการณและจำนวนเงินที่ประมาณว่าจะต้องจ่ายทั้งสิ้น จนการสำเร็จกับทั้ง จำนวนเงินที่จะขอจ่ายในปีของงบประมาณนั้นด้วย (ให้ดูข้อบังคับเสนาบดี กระทรวงพระคลังฯ ออกตามพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๖)

จบคำอธิบายกฎหมายปกครอง ซึ่งได้แสดง ณ โรงเรียนกฎหมายใน พ.ศ. ๒๔๗๔

ในปีหน้าถ้ามีโอกาสจะได้อธิบายเพิ่มเติมในบางตอนที่กล่าวไว้โดยย่อเพราะไม่มีเวลาพอที่จะอธิบายพิศดารในปีนี้

หลวงประดิษฐมนูธรรม
(ปรีดี พนมยงค์)

ย่อคำอธิบายกฎหมายปกครอง

ภาค ๔

ว่าด้วยคดีปกครอง

คำนำ

กฎหมายปกครอง (Droit administratif) มีวงเขตต์กว้างตามที่นักเรียนได้ทราบเค้าโครงการแล้ว ในปีนี้ไม่มีเวลาพอที่จะอธิบายและบอกให้จดได้ทั้งหมด จึงได้พิมพ์ย่อคำอธิบายนี้ขึ้น สิ่งใดที่ยังบกพร่องอยู่จะได้อธิบายเพิ่มเติมด้วยปากเปล่า

หลวงประดิษฐมนูธรรม

(ปรีดี พนมยงค์)

๑๖/๔/๒๕

ภาค ๔

คดีปกครอง

ตามที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้นจะเห็นได้ว่า การปกครองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมอบให้เจ้าหน้าที่เป็นผู้กระทำ แต่พระองค์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด

เจ้าหน้าที่ในทางปกครองเป็นบุคคลธรรมดาหรือนิติบุคคลก็อาจจะมีปฏิบัติหน้าที่ไม่ถูกต้องกฎหมายหรือใช้ดุลยพินิจผิดพลาดทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเสียหายผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายจะมีทางฟ้อง หรือร้องทุกข์ได้อย่างไรบ้าง และโดยวิธีใดนั้น เป็นหัวข้อสำคัญแห่งการสอนภาคที่ ๔ ซึ่งว่าด้วยคดีปกครองนี้

ได้อธิบายมาแล้วในเบื้องต้น แห่งคำอธิบายกฎหมายปกครองนี้ว่า ในบางประเทศ เช่นในประเทศคอนติเนนตัล ยุโรป มีอทธิ ฝรั่งเศส เยอรมัน ฯลฯ และในประเทศญี่ปุ่น ได้มีศาลปกครองตั้งขึ้นแยกจากศาลยุติธรรมเพื่อวินิจฉัยคดีปกครอง แต่ในประเทศสยามมิได้มีศาลปกครองเช่นนั้น เหตุฉะนั้นผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายจากการกระทำของฝ่ายปกครองจึงมีทางที่จะฟ้องหรือร้องทุกข์ได้เพียงจำกัด และโดยวิธีต่าง ๆ คือ

๑. โดยฟ้องเจ้าหน้าที่ในทางปกครองต่อศาลยุติธรรม
๒. โดยอุทธรณ์คำสั่งหรือการกระทำของเจ้าหน้าที่ในทางปกครอง
๓. โดยร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ในทางปกครองตามที่บทกฎหมายได้อนุญาตไว้
๔. โดยทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

หมวด ๑

การฟ้องเจ้าหน้าที่ในทางปกครองต่อศาลยุติธรรม

ส่วนที่ ๑

หลักนิยมในประเทศไทย

เจ้าหน้าที่ในทางปกครองนี้ควรต้องแยกพิจารณาทบทวนการเมืองอย่างหนึ่ง และบุคคลธรรมดาอีกอย่างหนึ่ง

บทที่ ๑

การฟ้องทบทวนการเมือง

ทบทวนการเมืองซึ่งเป็นนิติบุคคลอาจเป็นโจทก์ฟ้องราษฎรได้ แต่ถ้าราษฎรเป็นโจทก์ฟ้องทบทวนการเมืองแล้ว หลักนิยมในประเทศไทยเกิดขึ้นใน ร.ศ. ๑๒๑ ว่า ทบทวนการเมืองเมื่อถูกฟ้องไม่จำเป็นต้องยอมมาเป็นจำเลย ให้ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๕๒๐/๑๒๑ ระหว่าง เนือง โจทก์ กรมทหารเรือ จำเลย

ก่อนคำพิพากษาศาลฎีกาจะฉบับนี้ ได้เคยมีคดีเรื่องหนึ่งตามคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๕๓/๑๑๘ ระหว่าง ซี.รามานาเดน โจทก์ กระทรวงโยธาธิการ จำเลยซึ่งกระทรวงโยธาธิการ ได้ยอมเป็นจำเลย ปัญหาในเรื่องเอกสิทธิของกระทรวงที่จะไม่ยอมเป็นจำเลยยังมีได้เกิดขึ้น

ครั้งต่อมาในร.ศ.๑๒๕ กระทรวงยุติธรรมได้วางหลักไว้ใน “กฎที่ ๖๐ ว่าด้วยการที่ศาลจะมีหมายถึงกรมและกระทรวงต่าง ๆ” เป็นใจความว่า เรื่องฟ้องกรมและกระทรวงเป็นจำเลย ศาลย่อมมีหมายไปยังกรมอัยการเลย ให้มีเป็นหนังสือแจ้งความไปยังเจ้ากรมอัยการ เพราะเขาจะมาก่ความก็ได้ไม่มาก็ได้

ภายหลังที่ได้ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แล้ว จึงเกิดปัญหาขึ้นใหม่ว่า กรมกระทรวงเมื่อถูกฟ้องจำต้องยอมเป็นจำเลยหรือไม่ เพราะทบทวนการเมืองยอมเป็นนิติบุคคลตามมาตรา ๗๒ (๑), ๗๓ กับทั้งมาตรา ๗๐ ได้บัญญัติไว้ว่านิติบุคคลย่อมมีสิทธิและหน้าที่เหมือนบุคคลธรรมดา เว้นเสียแต่สิทธิและหน้าที่ซึ่งว่าโดยสภาพจะมีพึงเป็นได้เฉพาะแก่บุคคลธรรมดาเท่านั้น แต่ปัญหานี้ศาลฎีกาได้วินิจฉัยไว้ในคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๑๐๖ พ.ศ. ๒๔๗๓ ว่า ต้องถือตามบันทึสด้านแห่งคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๕๒๐/๑๒๑

บทที่ ๒

การฟ้องเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดา

เมื่อผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายมีอาจฟ้องทบทวนการเมืองได้ โดยที่ทบทวนการเมืองไม่ยอมเป็นจำ

เลยแล้ว ปัญหาที่ยังคงมีอยู่ว่า ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนเสียหายจะฟ้องเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาได้หรือไม่
ในเรื่องนี้เห็นว่าควรจะต้องพิจารณาตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งว่าด้วยการ
ลเมิด คูมาตรา ๔๒๐, ๔๒๑

ส่วนที่ ๒

ข้อยกเว้นที่ยอมให้ผู้ต้องเสียหายร้องต่อศาลยุติธรรมได้

หลักนิยามตามที่ไดกล่าวแล้วในส่วนที่ ๑ นั้น ได้มีข้อยกเว้นตามพระราชบัญญัติโรงเรียน
ราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๖๑ คือ

๑) คำคัดค้านของเสนาบดีกระทรวงธรรมการไม่ให้ดำรงโรงเรียนอยู่ก็ดี คัดค้านไม่ให้เปิดโรงเรียนใหม่ก็ดี ผู้จ้างดำรงโรงเรียนหรือจะเปิดโรงเรียนใหม่มีสิทธิยื่นคำร้องขอให้ศาลวินิจฉัยว่า คำคัดค้านนั้นไม่มีมูลสมควร โรงเรียนนั้นจะคงดำรงอยู่หรือจะเปิดใหม่ไม่ได้ จนกว่าศาลจะได้ตัดสินคดีเป็นที่สุดว่าให้ดำรงหรือให้เปิดตั้งนั้นได้ แต่ศาลมีอำนาจในระหว่างพิจารณาชั้นใดชั้นหนึ่งเพื่อออกคำสั่งผ่อนให้โรงเรียนดำรงอยู่ชั่วคราว หรือให้เปิดโรงเรียนได้ชั่วคราว (คูมาตรา ๑๓)

๒) คำสั่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการให้ถอนครูคนใดคนหนึ่งออกก็ถ้าผู้จัดการโรงเรียนไม่ถอนภายในกำหนด เสนาบดีกระทรวงธรรมการจะบังคับผู้จัดการโรงเรียนไม่ได้ คือ จะต้องร้องขอต่อศาลให้ชี้ขาดตัดสินบังคับให้ถอนครูคนนั้น (คูมาตรา ๑๗)

๓) คำสั่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการให้ปิดโรงเรียน ผู้จัดการโรงเรียนหรือครูใหญ่จะร้องขอให้ศาลวินิจฉัยว่า คำสั่งให้ปิดโรงเรียนนั้นไม่มีมูลสมควรและขอให้เพิกถอนคำสั่งคำบังคับนั้นเสีย ก็ให้ร้องได้ตามทำนอง (คูมาตรา ๒๕)

ในการพิจารณาคดีพิพาทด้วยการเปิดหรือปิดโรงเรียนก็ดี ด้วยการให้ถอนครูออกก็ดี ศาลพึงให้โอกาสแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการและแก่บัณฑิตผู้มีประโยชน์ได้เสียกับคดีนั้น เพื่อได้นำพยานหลักฐานมาพิสูจน์คดีที่ศาลเห็นสมควรและฟังการม ได้แย้งทั้ง ๒ ฝ่ายก่อนแล้วจึงพิพากษา สำนวนคดีเช่นนี้ให้ปิดตราแดง เร่งพิจารณาข้ามลำดับเลขอย่างคดีวนตามกระบวนการพิจารณาความแพ่ง (คูมาตรา ๒๔)

พระราชบัญญัตินี้มีประโยชน์มากในทางกฎหมาย และเมื่อพิจารณาโดยถ้อยถ้วนแล้วจะเห็นว่า เมื่อคำสั่งของเสนาบดีกระทรวงธรรมการมีมูลโดยชอบด้วยกฎหมายแล้ว ผู้ใดร้องต่อศาลก็พ่ายแพ้ไปเอง ฝ่ายปกครองไม่เสียหายอันใด

หมวด ๒

การอุทธรณ์คำสั่งหรือการกระทำของเจ้าหน้าที่ในทางปกครอง ตามที่บทกฎหมายอนุญาตไว้

ข้อยกเว้นที่ยอมให้ผู้ต้องเสียหายในการกระทำของฝ่ายปกครองร้องต่อศาลยุติธรรมตามที่ได้กล่าวในหมวดที่ ๑ ส่วนที่ ๒ นั้น เป็นตัวอย่างอันดีอย่างหนึ่งแต่บัดนี้การร้องคัดค้านคำสั่งของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้มีวิธีใหม่ คือ วิธีอุทธรณ์คำสั่งต่อผู้มีอำนาจเหนือ ๆ ในที่นี้ก็คือ ผู้บังคับบัญชาทบวงการนั้น ๆ เอง เช่น

๑. พระราชบัญญัติคนเข้าเมืองมาตรา ๑๖ ซึ่งคำสั่งของเจ้าหน้าที่ห้ามมิให้คนต่างด้าวเข้ามาในพระราชอาณาจักานั้น ให้แจ้งแก่คนต่างด้าวเป็นลายลักษณ์อักษร คนต่างด้าวนั้นอาจอุทธรณ์คำสั่งของเจ้าพนักงานได้ภายในสี่สิบแปดชั่วโมง เสนาบดีเป็นผู้วินิจฉัยข้ออุทธรณ์และคำวินิจฉัยของเสนาบดีนั้นต้องนับว่าเป็นที่สุด

แต่ผู้ใดต่อสู้ว่ามีได้เป็นคนต่างด้าวจะนำคดีของตนขึ้นสู่ศาลเพื่อพิจารณาคดีตามนี้เปิดโอกาสให้ศาลพิจารณาว่าเป็นคนต่างด้าวหรือไม่เท่านั้น

๒. พระราชบัญญัติสมุดเอกสาร มาตรา ๒๔ บุคคลที่ถูกสมุหพระนครบาล หรือสมุหเทศาภิบาลบอกปิดไม่ออกใบอนุญาตให้พิมพ์และใช้เครื่องพิมพ์ดีดเพื่อเป็นบรรณาธิการก็ดี เพื่อเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ก็ดี หรือถูกถอนใบอนุญาตก็ดี ตามที่กล่าวในมาตรา ๑๐, ๑๑, ๑๘, ๑๙ บุคคลนั้นมีสิทธิที่จะร้องอุทธรณ์ต่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้โดยมูลว่าไม่ชอบหลักการ แต่ในระวางอุทธรณ์ให้บังคับไปตามคำวินิจฉัยของสมุหพระนครหรือสมุหเทศาภิบาลนั้น

๓. พระราชบัญญัติจำกัดแร่ดีบุก พ.ศ. ๒๔๗๔ มาตรา ๑๑ ซึ่งถ้าผู้ขอใบอนุญาตแร่ไม่พอใจในการประเมินของกรมการประเมินที่ตั้งเจ้าพนักงานราชโลหกิจประจำท้องที่ได้แจ้งให้ทราบตามความในวรรคต้น มาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัตินี้ผู้ขอใบอนุญาตแร่มีสิทธิที่จะทำเรื่องราวอุทธรณ์การประเมินนั้นต่อเสนาบดีได้ แต่ให้ยื่นอุทธรณ์ต่อเจ้าพนักงานราชโลหกิจประจำท้องที่ภายใน ๗ วัน นับแต่วันได้รับแจ้งความการประเมินนั้นเป็นต้นไป ผู้อุทธรณ์ต้องเสียค่าธรรมเนียมตามจำนวนที่ระบุไว้ในกฎเสนาบดี ให้เจ้าพนักงานราชโลหกิจประจำท้องที่รวบรวมสำนวนอุทธรณ์ส่งผ่านไปยังสมุหเทศาภิบาล เพื่อจะมีความเห็นประการใด แล้วส่งสำนวนเรื่องนั้นพร้อมด้วยความเห็นมายังเสนาบดี เมื่อเสนาบดีได้พิจารณาสั่งการประการใดแล้วให้เป็นอันยุติเด็ดขาดเพียงนั้น

๖๑๖

๖๑๖

๖๑๖

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การอุทธรณ์คำสั่งหรือการกระทำของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองมีลักษณะต่างกับการร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือที่จะกล่าวในหมวด ๓ อยู่บ้าง เช่น โดยมากการอุทธรณ์มีกำหนด

อายุความ (เว้นแต่ในเรื่องสมุดเอกสารไม่ปรากฏ) ส่วนการร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือนั้นไม่มีกำหนดเวลา แต่จะต้องถือตามกำหนดเวลาอันสมควร

หมวด ๓

การร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ในทางปกครอง

นอกจากการที่กฎหมายให้สิทธิแก่ผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายร้องต่อศาลหรืออุทธรณ์ต่อผู้มีอำนาจเหนือแล้ว ผู้ได้รับความเดือดร้อนก็อาจที่จะร้องทุกข์ต่อผู้มีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ที่ทำให้เดือดร้อนหรือเสียหายนั้นได้ แต่ผู้ที่ได้รับคำร้องทุกข์จะปฏิบัติให้อย่างไรนั้นไม่มีบทกฎหมายบังคับ จึงต้องพิจารณาตามหลักธรรม

แต่ผู้มีอำนาจเหนือที่ปฏิบัติไม่ชอบ และกรณีเขาอยู่ในข่ายที่ผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้แล้ว ผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายก็อาจทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ ตามที่จะได้กล่าวต่อไปในหมวด ๔

หมวด ๔

การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ประเพณีที่ราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อนทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นได้มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแล้ว จะเห็นได้จากปรากฏของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ นั้นว่า

พระเจ้าแผ่นดินก็วางพระองค์เป็นอย่างบิดาของประชาชน เช่นผูกกะดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวัง ใครมีทุกข์ร้อนก็ให้ไปสั่นกะดิ่งร้องทุกข์ได้ดังนี้

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ได้มีประเพณีเช่นนี้ และได้สืบต่อ ๆ มาจนกระทั่งกรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ได้ทรงตราพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาไว้ดังมีข้อความปรากฏต่อไปนี้

พระราชกฤษฎีกา

วางระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าด้วยได้ทรงสังเกตเห็นมาว่า การทูลเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ หรือขอพระราชทานพระมหากรุณาบรรรมีในกิจต่าง ๆ ตามที่กระทำกันอยู่ในเวลาที่แล้วมายังหาเป็นระเบียบเรียบร้อยดีไม่ เพราะความไม่เข้าใจระเบียบแบบแผนอันควรที่จะประพฤตินั้นแลเป็นเหตุ

การที่พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ข้าแผ่นดินทุกชั้นได้มีโอกาสทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงได้นั้น ก็เหมือนทรงประกาศพระราชประสงค์ให้ปรากฏชัดเจนว่าพระองค์ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งแห่งกุลบิดรของชาวไทย มีพระราชหฤทัยปรารถนาที่จะระงับทุกข์ผดุงสุขแห่งประชาชนอยู่เป็นนิจ และจะได้มีพระราชประสงค์ที่จะลดหย่อนพระมหากรุณาธิคุณข้อนี้ก็หามิได้ แต่เป็นการสมควรอยู่เหมือนกันที่ข้าแผ่นดินจะเข้าใจว่าพระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ซึ่งต้องทรงปฏิบัติหรือทรงพระราชดำริและทรงแนะนำผู้ที่รับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ อยู่เป็นเนืองนิจ จะได้ประทับบอกว่าเปล่งก็หามิได้และถ้าแม้จะต้องทรงเป็นพระราชธุระโดยพระองค์เองในการวินิจฉัยฎีกาทุกฉบับที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว ก็จะหาเวลาทรงพระราชดำริในราชกิจพแนกอื่น ๆ ไม่ได้เลย จึงมีความจำเป็นที่ต้องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการศาลฎีกาไว้เป็นผู้พิจารณาบรรดคดีเป็นศาลอุทธรณ์ชั้นสูงสุดเพื่อแบ่งพระราชภาระส่วน ๑

ถึงกระนั้นก็ดี การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงจะได้ทรงห้ามปรามหรือตักเตือนเสียทีเดียวนั้นก็หามิได้ ยิ่งทรงพระกรุณาธิคุณของข้าแผ่นดินอยู่เหมือนกันทั้งนี้นับว่าปนพระมหากรุณาอันควรที่จะรู้สึกอยู่ทั่วหน้ากัน แต่บางคนก็ยังเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่า การที่ยังทรงรับฎีกาอยู่นั้นแปลว่าทรงรับอุทธรณ์จากศาลฎีกาชั้น ๑ จึงได้มีผู้ถวายฎีกาคัดค้านหรือโต้แย้งคำพิพากษาศาลฎีกาอยู่เนือง ๆ ทำให้เปลืองเวลาเป็นอันมาก ส่วน ๑ กับอีกประการ ๑ มีบุคคลบางคนซึ่งไม่รู้จักกาลเทศะเที่ยวดักถวายฎีกาในเวลาและที่อันไม่เหมาะด้วยประการทั้งปวงนั้น อยู่เนือง ๆ

เหตุฉนี้จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชกฤษฎีกากำหนดระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ บรรดาฎีกาที่จะทูลเกล้าฯ ถวายโดยตรงและที่จะทรงรับวินิจฉัยโดยพระองค์เองนั้น ต้องตกอยู่ในลักษณะอย่างใดอย่าง ๑ ดังต่อไปนี้คือ

๑. ขอพระราชทานพระมหากรุณาลดหย่อนผ่อนโทษ ซึ่งศาลหลวงใด ๆ ตั้งแต่ศาลฎีกาลงไป ได้วางบทแล้วตามพระราชกำหนดกฎหมาย (แต่ไม่ใช่โต้แย้งคำพิพากษาของศาลนั้น ๆ)

๒. ขอพระราชทานพระมหากรุณา ขอรับพระราชทานพระราชนุเคราะห์ในกิจส่วนตัว เพื่อปลดเปลื้องความทุกข์อันจะหาหนทางปลดเปลื้องโดยอาการอื่นไม่ได้นอกจากขอพระราชทานพระมหากรุณาโดยตรง

๓. กล่าวโทษเจ้าหน้าที่ ผู้ใช้อำนาจนอกเหนือที่สมควรแก่หน้าที่ราชการซึ่งตนปฏิบัติอยู่ หรือใช้อำนาจนั้นโดยอาการอันรุนแรงเกินเหตุ จนทำให้ข้าแผ่นดินได้รับความเดือดร้อน

๔. กล่าวโทษเจ้าหน้าที่ผู้ประพฤติดุจริตในหน้าที่ มีการใช้อำนาจทางราชการเพื่อกดขี่ข่มเหง หรือฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นต้น

ข้อ ๒ บรรดาที่ฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ต้องมีนามและตำแหน่งและสถานที่ของผู้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกานั้นปรากฏว่าอยู่ในฎีกาเพื่อเจ้าหน้าที่จะได้พบตัวผู้ถวายฎีกาได้โดยง่าย ไม่ต้องเสียเวลานั้นเกินกว่าที่จำเป็น (บัตรสนเท่ห์ไม่ทรงรับพิจารณาเป็นอันขาด)

ข้อ ๓ ถ้าแม้ว่าฎีกานั้นจะทูลเกล้าฯ ถวายโดยตนเอง ให้ปฏิบัติเป็นระเบียบดังต่อไปนี้

๑. ถ้าเป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้ในวันที่เสด็จออกขุนนาง และให้พูดจาตกลงกับเจ้าพนักงานกระทรวงว่าจะให้คอยเฝ้าในแห่งใด จึงจะเป็นที่เหมาะที่สุดสำหรับที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระหัตถ์ได้ หรือถ้าเป็นการด่วนแต่ไม่มีโอกาสเหมาะที่จะทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระหัตถ์ จะนำฎีกานั้นไปส่ง ณ ที่ทำการราชเลขาณการเองก็เที่ยวก็ได้

๒. ถ้ามิใช่ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ก็ให้ไปคอยทูลเกล้าฯ ถวายที่หน้าพระลานสวนดุสิต ถ้าประทับอยู่สวนดุสิต หรือที่ถนนหน้าพระลานริมประตูวิเศษไชยศรีถ้าประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีนายตำรวจไปยืนคอยอยู่เพื่อ รับฎีกาในเวลาที่จะเสด็จพระราชดำเนินผ่านไป หรือถ้าเป็นการด่วนจะรวมมิได้ ก็ให้นำฎีกาไปส่งยังทิมดาบกรมพระตำรวจก็เที่ยวก็ได้

ข้อ ๓ ถ้าเป็นเวลาเสด็จเสียบมณฑลหัวเมือง หรือประทับอยู่ในพระราชสำนักในหัวเมือง ผู้ที่เป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตรจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยตรงเอง ก็ให้พูดจานัดหมายกับเจ้าหน้าพนักงานกระทรวง เพื่อเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในโอกาสอันเหมาะ หรือถ้ามิใช่ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ก็ให้ถามที่กรมพระตำรวจเพื่อนัดหมายไปรับฎีกาต่อหน้าพระที่นั่งหรือจะส่งที่กรมพระตำรวจก็เที่ยวก็ได้

ข้อ ๔ ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาที่จะส่งฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายโดยทางไปรษณีย์ให้สอดฎีกาในซองสลักหลังว่า “ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวาย” ซองนั้นต้องเปิดผนึกไว้ แต่ให้สอดลงในซองอีกชั้น ๑ สลักหลังของซองถึงราชเลขาณการ ซองชั้นนอกนี้ให้ปิดผนึกและปิดตัวตราไปรษณีย์ตามระเบียบการส่งหนังสือทางไปรษณีย์

ข้อ ๕ ถ้าผู้ใดจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาโดยวิธีอันผิดระเบียบซึ่งกล่าวมาแล้วในข้อ ๓ นั้น ถ้าเป็นที่ภายในเขตต์พระราชฐานให้เป็นหน้าที่เจ้าพนักงานกระทรวงวังและกรมพระตำรวจว่ากล่าวตักเตือนให้ประพฤติให้ถูกระเบียบ และถ้าจำเป็นก็ให้ห้ามปรามเสีย อย่าให้เป็นที่ยุ่งเคืองหรือรำคาญได้มาล่องธุลีพระบาทได้ ถ้าเป็นที่ภายนอกพระราชฐานให้เป็นหน้าที่เจ้าพนักงานกองอารักขา คือกรมกองตระเวน(ในกรุง) และกรมตำรวจภูธร (ในหัวเมือง) ว่ากล่าวแลห้ามปรามดังกล่าวมาแล้ว

อนึ่งถ้าพะเอนเป็นเวลาเจ้าหน้าที่มีทันทที่จะว่ากล่าวห้ามปราม ผู้ถวายฎีกาได้เข้าไปยื่นฎีกาเสียแล้วณนี้ไซ้ ห้ามมิให้ผู้ใดรับฎีกาที่ถวายผิดระเบียบเช่นนั้น ต้องให้ถวายใหม่ให้ถูกต้องตามระเบียบจึงค่อยรับ

ให้เป็นหน้าที่เจ้ากระทรวงผู้ปกครองท้องที่ออกคำชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจข้อความในพระราชกฤษฎีกานี้แจ้งทุกประการ และให้เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ปฏิบัติกิจการตามหน้าที่ของตนโดยเข้มงวดกวดขันสืบไป

พระราชกฤษฎีกาพระราชทานมา ณ วันที่ ๕ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวันที่ ๑๕๑๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเท็จ

การทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาเท็จ ได้เคยมีปัญหาว่า ผู้ทูลเกล้าฯ จะมีผิดตามกฎหมายลักษณะอาญาท
ใด ศาลมณฑลนครราชสีมา ได้ตัดสินในคดีแดง ที่ ๕๖๗/๒๔๗๑ ดำเนินตามมาตรา ๑๕๙ แห่งกฎหมาย
ลักษณะอาญา

คำอธิบาย
กฎหมายปกครอง

(ร่วมกับพระสารสาส์นประพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕)

บรรยายที่โรงเรียนกฎหมาย
วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ - ๓๑ มีนาคม ๒๔๗๕

คำอธิบายกฎหมายปกครอง

โดย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

ข้อความเบื้องต้น

ลักษณะ ๑

กฎหมายปกครองคืออะไร

วิเคราะห์ศัพท์แห่งกฎหมายปกครอง ยังเป็นการยากที่จะให้ถูกต้องแน่แท้ได้ แต่อย่างไรก็ตามของวิชานี้ประกอบขึ้นด้วยศัพท์ ๒ คำ คือ กฎหมาย และปกครอง เพราะฉะนั้นก่อนอื่น ควรทราบถึงความหมายของคำทั้ง ๒ นี้ พอเป็นเค้าไว้เสียในเบื้องต้นก่อน

คำว่า “กฎหมาย” มีทางที่วิเคราะห์ศัพท์ได้ ๒ สถาน

สถานที่ ๑ ตามความหมายอย่างแคบ คำว่ากฎหมาย หมายถึงคำสั่งคำบังคับของผู้ซึ่งทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน (ซึ่งสุดแต่ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน หรือประเพณีการปกครองแผ่นดินจะกำหนดไว้ เช่นในประเทศสยาม คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) ได้บัญญัติไว้ให้บุคคลประพฤติตาม

สถานที่ ๒ ตามความหมายอย่างกว้าง คำว่า “กฎหมาย” หมายความว่าความถึงหลักที่บุคคลจำต้องประพฤติตามถ้าไม่ประพฤติตาม ก็อาจจะต้องถูกบังคับให้ประพฤติตามหรืออาจต้องมีโทษ ซึ่งอาจเป็นโทษในทางอาญา ในทางแพ่งหรือในทางปกครองเหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นกฎหมายอาจเป็นคำสั่งคำบังคับ ซึ่งผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินได้บัญญัติไว้ก็ได้ เช่นกฎเสนาบดี ข้อบังคับเจ้าพนักงานและกฎหมายอาจเป็นหลักแห่งความประพฤติอื่น ๆ ซึ่งมีได้ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เมื่อใครไม่ประพฤติตาม อาจมีผลดังกล่าวแล้ว เช่นจารีตประเพณี หลักกฎหมายทั่วไป

วิเคราะห์ศัพท์ดังกล่าวที่ ๑ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ดำเนินการตาม คือ จะต้องเป็นกฎหมายที่ขีดเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นไว้ แต่ประมวลแพ่งและพาณิชย์ฉบับนั้นมิได้ใช้ เพราะมีฉบับใหม่ออกแทน และตามฉบับใหม่ มิได้วิเคราะห์ศัพท์ไว้โดยตรง แต่ความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๔ มีในไปในทางที่ว่า กฎหมายมีความหมายอย่างกว้าง ซึ่งต่างกับคำว่ากฎหมาย กฎหมายซึ่งเราศึกษาถึงนี้ จะต้องมีความหมายอย่างกว้าง เพราะกฎหมายที่เกี่ยวกับปกครองซึ่งขีดเขียนไว้แล้วนั้นไม่เพียงพอ จำจะต้องอาศัยจารีตประเพณีกฎหมายเทียบเคียง และหลักกฎหมายทั่วไปประกอบด้วย

คำว่าปกครองมีผู้เข้าใจกันต่าง ๆ บางครั้งคำว่าปกครอง หมายถึงกิจการของกระทรวงมหาดไทย บางครั้งมีความหมายกว้าง คือรวมอำนาจสูงสุดทั้งหลายของประเทศเข้าไว้ในคำนี้ด้วย

เป้าหมายของกระทรวงธรรมการวิเคราะห์ศัพท์ไว้เป็นกลาง ๆ ว่า คຸ້ມครอง รักษา ดูแล ควบคุม

การคุ้มครอง รักษา ดูแล ควบคุมนี้ อาจเป็นไปได้ในระวางเอกชนด้วยกัน หรือในระวางบุคคล ในครอบครัวระวางที่บิดามารดาปกครองบุตร สามปกครองภริยา การพิทักษ์ หรือการอนุบาลคนไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถ การปกครองเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายแพ่ง ซึ่งนอกขอบแห่งกฎหมายซึ่งเราจะศึกษาถึง

แต่มนุษย์หลายคนที่รวมกันอยู่เป็นประเทศ ก็จำเป็นต้องคุ้มครอง รักษา ดูแล ควบคุม วิชาที่เราจะศึกษาถึงนี้ จะตัดทอนเอาเฉพาะการปกครองมนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นประเทศเท่านั้น การคุ้มครองรักษา ดูแล ควบคุม อันเป็นวัตถุประสงค์แห่งวิชานี้ นับว่าเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งอำนาจสูงสุดในประเทศ

อำนาจสูงสุดในประเทศนั้น อาจแยกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. อำนาจในการบัญญัติกฎหมาย หรืออำนาจนิติบัญญัติ
๒. อำนาจในการปฏิบัติตามกฎหมาย หรืออำนาจบริหาร หรืออำนาจตุลาการ
๓. อำนาจในการวินิจฉัยกฎหมาย หรืออำนาจตุลาการ

กล่าวคือ มนุษย์ที่จะรวมกันอยู่ได้เป็นประเทศ ย่อมจะต้องมีกฎหมายเพื่อบังคับควบคุมประพฤติ จึงต้องมีผู้ซึ่งมีอำนาจในการบัญญัติกฎหมายนั้น และจะต้องมีอำนาจในการที่จะปฏิบัติ หรือรักษาดูแลให้บุคคลกระทำตามกฎหมายและถ้ามีปัดหาเกิดขึ้นในกฎหมายหรือในการปฏิบัติก็จะต้องมีการวินิจฉัยปัญหา นั้นให้ลุล่วงไปได้

อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจตุลาการนั้น ตามลัทธิกฎหมายฝรั่งเศส ย่อมแยกออกจากอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการ เพราะถ้าจะให้รวมกันอยู่แล้ว ก็อาจจะนำมาซึ่งความไม่ยุติธรรมได้ กล่าวคือ ผู้วินิจฉัยกฎหมาย จะเป็นผู้วินิจฉัยกฎหมายซึ่งตนได้บัญญัติขึ้นเอง

การปกครองซึ่งจะศึกษาถึงนี้ จัดเข้าอยู่ในสาขาอำนาจบริหาร หรืออำนาจตุลาการ กล่าวคือ อำนาจในการปฏิบัติตามกฎหมาย หรืออำนาจในการวินิจฉัยกฎหมาย เหตุฉะนั้นกฎหมายปกครอง จึงอาจมีความหมายโดยสังเขปว่าหลักและข้อบังคับ ซึ่งว่าด้วยระเบียบและวิธีดำเนินการของราชการฝ่ายบริหารหรือฝ่ายตุลาการ และว่าด้วยความเกี่ยวข้องกับซึ่งเอกชนจะพึงมีแก่ราชการ

อนึ่งมีข้อซึ่งจะต้องสังเกตว่า กฎหมายปกครองนี้ต่างกับกฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน กล่าวคือกฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน เป็นกฎหมายที่บัญญัติถึงระเบียบแห่งอำนาจสูงสุดในแผ่นดินทั้งหลาย และวิธีดำเนินการทั่วไปแห่งอำนาจเหล่านี้ หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน วางหลักทั่วไปแห่งอำนาจสูงสุดในประเทศ และกฎหมายปกครองจำแนกระเบียบและวิธีการแห่งอำนาจบริหารหรืออำนาจตุลาการให้พิศดารออกไป และว่าด้วยการใช้อำนาจนี้ แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายทั้งสองนี้ก็ป็นสาขาอันแยกมาจากกฎหมายมหาชนด้วยกัน เหตุฉะนั้นในบางเรื่องจึงแยกออกจากกันให้เด็ดขาดไม่ได้ (การแยกกฎหมายออกเป็นแผนกต่าง ๆ ให้ดูคำสอนในลักษณะธรรมศาสตร์)

ลักษณะ ๒

เหตุสำคัญซึ่งกฎหมายปกครองแยกออกเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งกฎหมาย

การแยกกฎหมายปกครองออกเป็นสาขาอันหนึ่งแห่งกฎหมายนั้น หาได้นิยมทั่ว ๆ ไปในทุก ๆ

ประเทศไม่ ทั้งนี้ก็เพราะนัยแห่งกฎหมายปกครองแตกต่างกันในระวางลัทธิกฎหมายของฝูงชนต่าง ๆ

เราอาจแยกลัทธิกฎหมายที่สำคัญ ๆ ออกได้เป็น ๔ จำพวก คือ-

๑. ลัทธิกฎหมายฝรั่งเศส
๒. ลัทธิกฎหมายเยอรมัน
๓. ลัทธิกฎหมายแองโกลแซกซอน
๔. ลัทธิกฎหมายญี่ปุ่น

๑. ลัทธิกฎหมายฝรั่งเศส

ลัทธินี้ประสงค์แยกกฎหมายปกครองและอำนาจตุลาการให้เด็ดขาด จึงถือหลักสำคัญอยู่ว่า

ก. ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครองกฎหมายธรรมดาจะใช้ไม่ได้ กล่าวคือ กฎหมายที่จะใช้ต้อง

เป็นกฎหมายพิเศษ เพราะในทางปกครองมีหลักเกณฑ์พิเศษแตกต่างออกไปจากกฎหมายธรรมดา

ข. ศาลยุติธรรมไม่มีอำนาจวินิจฉัยคดีที่เกี่ยวกับการปกครอง กล่าวคือ คดีเช่นนี้จะต้องวินิจฉัย

ตามทางการปกครอง เพื่อรักษาความอิสริยภาพแห่งอำนาจปกครอง

๒. ลัทธิกฎหมายเยอรมัน

ความเจริญแห่งกฎหมายปกครองในประเทศเยอรมันนี้ เนื่องมาจากลัทธินิติรัฐ(Rechtstaat)

กล่าวคือรัฐไม่ใช่จะทำหน้าที่ตำรวจบังคับบัญชาเราฝ่ายเดียวเท่านั้น รัฐจำต้องปฏิบัติตามกฎหมายทั้ง

หลาย จึงมีหลักเกณฑ์ที่รัฐจะต้องปฏิบัติตาม และหลักเหล่านี้จึงเกิดเป็นกฎหมายปกครอง และจัดเป็นสาขา

ในกฎหมายมหาชน

๓. ลัทธิกฎหมายแองโกลแซกซอน

ท่านไดซิกกล่าวว่า ลัทธิกฎหมายปกครองไม่มีในประเทศอังกฤษ แต่ท่านกูดนาวแห่งมหาวิทยาลัย

โกลัมเบียในนครนิวยอร์ก กล่าวไว้ในหนังสือปกครองเทียบเคียงว่า ทั้งนี้มิใช่หลักกฎหมายปกครองจะไม่มี

เสียทีเดียว แต่เนื่องด้วยผู้เขียนตำรากฎหมายมิได้แยกไว้

แม้กระนั้นก็ดี ในประเทศอังกฤษไม่มีศาลปกครองเหมือนดังกฎหมายฝรั่งเศส เพื่อวินิจฉัยคดีที่

เกี่ยวข้องในทางปกครอง

๔. ลัทธิกฎหมายญี่ปุ่น

ตามคำอธิบายหลักกฎหมายปกครองญี่ปุ่น โดยศาสตราจารย์โอดา กฎหมายปกครองญี่ปุ่นดำเนิน

ตามลัทธิกฎหมายเยอรมัน

ตามนัยแห่งลัทธิต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ความต่างกันอันสำคัญก็อยู่ที่การแบ่งแยกอำนาจ การจำกัดอำนาจปกครอง การวินิจฉัยคดีในทางปกครอง ส่วนหลักการพิเศษในทางปกครอง เช่นระเบียบการปกครองความเกี่ยวข้องระหว่างอำนาจปกครองกับเอกชนก็ย่อมมีด้วยกันในทุกประเทศ แม้แต่ในประเทศสยามก็เช่นเดียวกับในประเทศอื่น ๆ เราจะเห็นได้จากการศึกษาต่อไปว่า มีบทกฎหมายหลายฉบับที่วางระเบียบอำนาจการปกครอง เช่นในเรื่องอำนาจการตั้งกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ และมีบทกฎหมายที่ใช้บังคับถึงการกระทำของฝ่ายปกครอง จะเป็นในทางตำรวจเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย หรือในทางการกระทำอันเกี่ยวแก่ส่งเคราะห์พลเมืองหรือบำรุงในการเศรษฐกิจก็ตาม และนอกจากนั้นยังมีกฎหมายอันเกี่ยวกับคดีปกครอง เช่นการอุทธรณ์คำสั่งของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองกฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ใช่กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือกฎหมายเอกชนอื่น ฉะนั้นจึงจำต้องจัดเป็นอีกสาขาหนึ่ง

ลักษณะ ๓

ชนิดต่างแห่งหลักกฎหมายปกครอง

กฎหมายปกครอง ก็เนื่องมาจากเหตุที่ทุกประเทศมีการปกครอง จึงจำเป็นต้องมีกฎหมายแผนกนี้ กฎหมายปกครองนั้น อาจเป็นบทบัญญัติที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือมิได้ขีดเขียนไว้ เป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ เช่นจารีตประเพณีกฎหมายเทียบเคียงหลักกฎหมายทั่วไป

สำหรับกฎหมายที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นใช้กระจัดกระจายอยู่มากมาย และเราคงจะมี โอกาสศึกษาในภาคต่อ ๆ ไป ส่วนจารีตประเพณี ก็คงจะได้กล่าวถึงบ้าง แต่ก็เป็นการศึกษาที่จะระบุไว้ให้ครบ ถ้วน เพราะไม่ใช่เป็นสิ่งที่ขีดเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและกฎหมายเทียบเคียง ก็คงจะได้กล่าวถึงในบาง โอกาสชนิดต่าง ๆ แห่งกฎหมายเหล่านี้มีลักษณะอย่างไร ควรดูคำสอนลักษณะธรรมศาสตร์

หลักกฎหมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องนำมาใช้ในเมื่อไม่มีบทกฎหมายจารีตประเพณีกฎหมายเทียบ เคียงก็คือหลักกฎหมายทั่วไป หลักกฎหมายทั่วไปนี้ หมายถึงหลักที่มนุษย์ซึ่งรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่คณะหรือ เป็นประเทศจะต้องประพฤติต่อกัน แต่ปัญหาที่ว่ามนุษย์จะต้องประพฤติต่อกันอย่างไร จึงจะรวมกันอยู่ได้เป็น ปกติสุขนั้น ก็จำต้องอาศัยวิทยาศาสตร์ซึ่งว่าด้วยความสัมพันธ์ของฝูงชนที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ มาเป็นเครื่องช่วยวินิจฉัย วิทยาศาสตร์จำพวกนี้มีสาขาต่าง ๆ เช่น สมาคมวิทยา เศรษฐวิทยา ศิลธรรม ศาสนา รัฐประศาสน์ กฎหมาย ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น วิชาเหล่านี้ย่อมจำเป็นสำหรับวิชา ปกครอง เหมือนดังที่จำเป็นในการศึกษากฎหมายโดยทั่ว ๆ ไป

ในบรรดาหลักกฎหมายทั่วไป ซึ่งแอบแฝงอยู่ในวิชาต่าง ๆ ยังมีหลักกฎหมายทั่วไปประเภท หนึ่ง ซึ่งจะต้องทราบเสียในเบื้องต้น เพราะจำเป็นที่สุดในการศึกษากฎหมายปกครอง คือหลักที่ว่าด้วย สิทธิของมนุษย์ชน

มนุษย์ซึ่งเกิดมาย่อมมีสิทธิและหน้าที่ ในอันที่จะดำรงชีวิตและรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมดาแห่งการเป็นมนุษย์นั้น และซึ่งอาจจำแนกออกได้ เป็น ๓ ประการ คือ-

๑. เสรีภาพ (Liberté)

๒. สมภาพ (Egalité)

๓. ภادرภาพ (Fraternité) หรือความช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันที่พี่น้อง

แต่จะต้องทราบเสียในที่นี้ว่า สิทธิและหน้าที่เหล่านี้มิใช่เป็นสิ่งที่เด็ดขาด เพราะย่อมมีขึ้นจากสภาพธรรม

เหตุฉะนั้นอาจถูกจำกัดโดยบทกฎหมาย หรือโดยจารีตประเพณีตามกาลเทศะ ซึ่งอาจเป็นว่า ในสมัยหนึ่งมีข้อจำกัดเป็นไปอย่างอื่น หรือผันแปรไปตามประเทศต่าง ๆ จะให้เหมือนกันทั้งหมดไม่ ได้ สุดแต่ความต้องการของประเทศนั้นและในสมัยนั้นอย่างไร

ส่วนที่ ๑

เสรีภาพ

หมายถึงสิทธิที่บุคคลจะกระทำการใด ๆ ได้โดยไม่มีใครบังคับ เมื่อการนั้นไม่เป็นที่รบกวนและละเมิดต่อบุคคลอื่น

เราอาจแยกเสรีภาพออกได้ดังนี้-

๑. เสรีภาพในร่างกาย
๒. เสรีภาพในเคหาสถาน
๓. เสรีภาพในการทำมาหากิน
๔. เสรีภาพในทรัพย์สิน
๕. เสรีภาพในการเลือกถือศาสนา
๖. เสรีภาพในการสมาคม
๗. เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น
๘. เสรีภาพในการศึกษา
๙. เสรีภาพในการร้องทุกข์

บทที่ ๑

เสรีภาพในร่างกาย

มนุษย์ย่อมมีอิสระในร่างกายของตนที่จะกระทำการกิจกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องแก่ร่างกายได้ ผลแห่งเสรีภาพในร่างกาย มีที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. มนุษย์ย่อมเป็นไทย ทาสในประเทศสยามในเวลานี้ไม่มีแล้ว (ดูพระราชบัญญัติลักษณะ ทาส ร.ศ. ๑๒๔)

๒. มนุษย์จะถูกจับกุมตามความพอใจของเจ้านักงานไม่ได้ การจับกุมจะต้องเป็นไปตามเงื่อนไข และตามแบบที่กฎหมายได้กำหนดไว้ (ให้ดูคำสอนลักษณะวิธีพิจารณาความอาชญา)

๓. โทษที่จะลงแก่ผู้กระทำความผิด จะต้องเป็นไปตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ศาลจะเลือกลงโทษตามชอบใจ ไม่ได้ให้ดูกฎหมายอาชญา มาตรา ๑๒) โทษอื่น เช่นโทษเขี่ยนทรมานต่าง ๆ ไม่มีแล้ว

บทที่ ๒

เสรีภาพในเคหสถาน

เคหสถานเป็นที่อาศัยของมนุษย์ ๆ ย่อมมีเสรีภาพในที่นั้น ถ้าใครเข้ามารบกวนก็อาจจะต้องมีโทษ กฎหมายอาชญาได้บัญญัติความคุ้มครองไว้ในฐานบุกรุกนั้น แต่เจ้าพนักงานจะเข้าไปตรวจค้นเคหสถาน ก็จะต้องปฏิบัติตามแบบและเงื่อนไขที่กฎหมายได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นเจ้าพนักงานเอง อาจจะต้องมีผิดในทางอาชญา

บทที่ ๓

เสรีภาพในการทำมาหากิน

มนุษย์ย่อมมีสิทธิเลือกการทำมาหากิน กล่าวคือ จะเลือกประดิษฐ์ เลือกวิชาชีพ หรือเลือกชนิดแห่งอาชีพใด ๆ ก็ได้ แต่เสรีภาพนี้มีข้อจำกัดเพื่อประโยชน์ของมนุษย์อันร่วมกัน เช่น

๑. อาชีพบางชนิดได้ห้ามขาด เช่นการท้าวตูลามก ดูพระราชบัญญัติปราบการทำให้แพร่หลายและการค้าวัตถุลามก พ.ศ. ๒๔๗๑ มาตรา ๓-๔

๒. อาชีพบางอย่าง ผู้ประกอบอาชีพต้องมีคุณสมบัติเพียงพอ และจะต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาล เช่นทนายความ (ดูพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. ๒๔๕๗) และแพทย์ (ดูพระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. ๒๔๖๖ เพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๒)

๓. อาชีพบางอย่างต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ หรือจะต้องได้รับสัมปทาน เช่น การรถไฟ ขลประทาน ธนาคาร ออมสิน เกรดีฟองซีเอ ทางหลวง ฯลฯ (ดูพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขายอันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผาสุกแห่งสาธารณชน พ.ศ. ๒๔๗๑ และพระราชบัญญัติทางหลวงที่ได้รับสัมปทาน พ.ศ. ๒๔๗๓)

๔. อาชีพบางชนิดรัฐบาลให้ผูกขาดตัดทอน เช่นการจำหน่ายสุรา

บทที่ ๔

เสรีภาพในทรัพย์สิน

มนุษย์มีสิทธิที่จะใช้เก็บดอกผลจำหน่ายจ่ายโอนทรัพย์สินที่ตนมิกรรมสิทธิตามความพอใจ แต่เสรีภาพนี้ย่อมมีข้อจำกัดเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์อื่น ๆ ให้ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๔ ซึ่งว่าด้วยแดนแห่งกรรมสิทธิและการใช้สิทธิ เพราะเหตุที่มนุษย์มีเสรีภาพในทรัพย์สิน การที่จะบังคับให้มนุษย์สละกรรมสิทธิในทรัพย์สิน จะกระทำไปได้ก็ต่อเมื่อเป็นสาธารณประโยชน์แม้กระนั้นก็ดี การบังคับซื้อ

จะต้องกระทำเมื่อได้มีพระราชกฤษฎีกา เช่นพระราชกฤษฎีกาซึ่งว่าด้วยการตัดถนนทำทางรถไฟหรือชลประทาน หรือการสาธารณประโยชน์อื่น ๆ

บทที่ ๕

เสรีภาพในการเลือกถือศาสนา

มนุษย์จะเลือกถือศาสนาหรือไม่ถือเลยก็ได้ หลักนี้ในประเทศสยามได้นิยมถือกันมานานแล้ว จะเห็นได้ว่าประเทศสยามได้รับรองฐานะของศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ เช่นมีพระราชบัญญัติลักษณะว่าด้วยฐานะของวัดบาคหลวงโรมันคาทอลิกในกรุงสยาม ตามซึ่งกฎหมายได้ประกาศและแก้ไขตั้งต้นตั้งแต่ ร.ศ. ๑๒๗

ในประเทศฝรั่งเศส เมื่อครั้งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงเพิกถอนความเป็นอิสระแก่บุคคลในการเลือกถือศาสนาตามลัทธิโปรเตสแตนต์ ผลร้ายที่ได้รับก็คือ บุคคลที่ถือศาสนานี้ ได้พากันอพยบไปอยู่ในต่างประเทศ ซึ่งทำให้ฝรั่งเศสขาดบุคคลที่สำคัญ ๆ ไปหลายคน

บทที่ ๖

เสรีภาพในการสมาคม

มนุษย์ไม่ใช่เกิดมาเพื่ออยู่คนเดียว มนุษย์ย่อมเกิดมาเพื่ออยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่น เหตุฉะนั้นมนุษย์จึงมีเสรีภาพในการสมาคมกับเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ

การสมาคมนี้ ในประเทศสยามได้มีข้อจำกัด ฉะนั้นเราควรแยกพิจารณาการรวมของมนุษย์ออกเป็น ๒ ประการ คือ-

๑. การรวมกันชั่วคราวครั้งคราวเพื่อสนทนาหรือออกความเห็น ไม่ใช่เป็นการตั้งสมาคม เช่นนักเรียนกฎหมาย ๑๐ คนได้นัดกันไปพบ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ในวันที่ ๑ กรกฎาคม ปีนี้ เพื่อได้โต้เถียงปัญหากฎหมาย การรวมกันเช่นนี้ยังไม่เข้าลักษณะเป็นสมาคม เหตุฉะนั้นมนุษย์ก็อาจมีเสรีภาพที่จะกระทำได้เว้นไว้แต่วัตถุที่ประสงค์ของการรวม จะเป็นผิดต่อกฎหมายลักษณะอาชญาที่ว่าด้วยช่องโจรและอั้งยี่ (มาตรา ๑๗๗ ถึง ๑๘๒) หรือฐานก่อการจลาจล (มาตรา ๑๘๓ ถึง ๑๘๔)

๒. การรวมกันตั้งเป็นสมาคม ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (๑๒๗๔ ถึง ๑๒๗๗) คือการรวมกันเพื่อวัตถุที่ประสงค์อันใดอันหนึ่งจะทำเป็นนิติชน ความเป็นเสรีภาพเช่นนี้มีบทกฎหมายจำกัดไว้ คือต้องจดทะเบียน มิฉะนั้นมีโทษตามกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๓๖๗ (ให้ดูคำสอนประมวลแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓ มาตรา ๑๐๑๒ ถึง ๑๒๗๗ ของผู้สอนใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง ๒๔๗๒)

บทที่ ๗

เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

มนุษย์มีเสรีภาพในร่างกายของตน เหตุฉะนั้นควรที่มนุษย์จะมีเสรีภาพที่จะใช้สมองของตนแสดงความคิดเห็นเพื่อสาธารณประโยชน์ แต่เสรีภาพนี้มีข้อจำกัดให้ถูกกฎหมายลักษณะอาญา มาตรา ๑๐๓ ถึง ๑๐๔ อนึ่งการแสดงความคิดเห็นโดยทางสมุดเอกสาร ยังมีข้อจำกัดอยู่ในพระราชบัญญัติสมุดเอกสาร พ.ศ. ๒๔๗๐ อีก

บทที่ ๘

เสรีภาพในการศึกษา

มนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือกศึกษาศิลปวิชาใด ๆ ตามที่ตนชอบ จะบังคับให้เรียนวิชานั้น ๆ ห้ามเรียนวิชานั้น ๆ ไม่ได้ แต่เสรีภาพนี้มีแต่ในการเลือกเรียนไม่หมายความถึงเสรีภาพที่จะไม่เรียนเลยทีเดียว การศึกษาย่อมเป็นสิ่งสำคัญเพื่อประโยชน์ของมนุษย์นั่นเอง จึงได้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ บังคับให้พลเมืองไทยต้องศึกษา

ส่วนการให้ความศึกษานั้น บุคคลก็มีเสรีภาพแต่จะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๖๐

บทที่ ๙

เสรีภาพในการร้องทุกข์

เมื่อมนุษย์ได้รับความข่มเหงอันไม่เป็นธรรมจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือจากพนักงานทะบวงการใด ๆ ก็ควรมีเสรีภาพที่จะร้องทุกข์ขอให้ปลดเปลื้องความไม่เป็นธรรมนั้น การร้องทุกข์นี้ควรให้ฟ้องร้องต่อศาลยุติธรรมกับกฎหมาย หรือมีฉะนั้นก็ควรให้ร้องทุกข์ไปยังผู้มีอำนาจเหนือ หรือทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ให้ดูคำอธิบาย ภาค ๔ ว่าด้วยคดีปกครอง)

ในบางประเทศ เช่นในประเทศฝรั่งเศส ได้มีศาลปกครอง ซึ่งมีอำนาจวินิจฉัยคดีปกครอง ในประเทศเช่นนั้น เมื่อบุคคลได้รับความเสียหายจากพนักงานหรือทะบวงการใด ๆ ก็ย่อมมีสิทธิที่จะฟ้องร้องได้ ปกติหากมีอยู่แต่ว่า รูปคดีเช่นนั้นอยู่ในอำนาจศาลยุติธรรม หรืออำนาจศาลปกครอง ทะบวงการเมืองจะบิดพลิ้วไม่ยอมเป็นจำเลยไม่ได้

ส่วนที่ ๒

สมภาพ

มนุษย์เมื่อมีเสรีภาพดังกล่าวแล้ว ก็อาจที่จะใช้เสรีภาพของตนเสมอเหมือนกับเพื่อนมนุษย์อื่น ๆ สมภาพในที่นี้หมายถึงความเสมอภาคในกฎหมาย กล่าวคือ เสมอภาคในสิทธิและหน้าที่ ไม่ใช่หมายความว่า เสมอภาคในวัตถุสิ่งของ เช่นไม่หมายความว่ามนุษย์จะต้องมีเงินเท่า ๆ กัน ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดโดยแท้ ไม่มีลัทธิใดจะกล่าวเช่นนั้น นอกจากจะสมมติขึ้น

ความเสมอภาคในกฎหมายนี้ อาจเป็นทั้งในทางสิทธิ และในหน้าที่หรือภาระ

๑. มนุษย์มีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมายเดียวกัน ยกเว้นแต่บุคคลพิเศษ เช่นเจ้านาย ทหารบกทหารเรือที่มีกฎหมายพิเศษ
๒. มีสิทธิจะร้องให้ศาลชนิดเดียวกันวินิจฉัย นอกจากบุคคลพิเศษซึ่งขึ้นต่อศาลรับสั่ง ศาลทหารบก ศาลทหารเรือ
๓. มีสิทธิที่จะเข้ารับราชการเช่นเดียวกัน เมื่อมีคุณสมบัติตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ ดูพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑ และพระราชบัญญัติตุลาการ พ.ศ. ๒๔๗๑

บทที่ ๒

ความเสมอภาคในหน้าที่หรือในภาระ

ความเสมอภาคในหน้าที่หรือในภาระมีเป็นต้นว่า

๑. หน้าที่ต้องเสียภาษีอากรด้วยกัน ในเรื่องนี้ควรระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ ซึ่งได้พระราชทานลายพระราชหัตถเลขาไปยังเสนาบดีกระทรวงนครบาล ดังปรากฏสำเนาต่อไปนี้

(สำเนาลายพระราชหัตถเลขา)

ที่ ๓/๔๕

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๓๑

ถึง เจ้าพระยายมราช

ด้วยแต่ก่อน ๆ มาการเก็บภาษีที่ดินและโรงร้านกรมพระคลังข้างที่ยังไม่ได้เคยเสียภาษีให้กับเจ้าพนักงานสรรพากรเลย บัดนี้ฉันมาไตร่ตรองดู เห็นว่าทรัพย์สินสมบัติของฉันททั้งหลายที่เป็นส่วนตัวก็เท่ากับเป็นทรัพย์สินสมบัติของคนธรรมดาคนหนึ่ง แต่เหตุใดฉันมาเอาเปรียบแก่คนทั่วไป ซึ่งดูไม่เป็นการสมควรเลย ส่วนของ ๆ ผู้อื่นจะไปเก็บเอากับเขา ของ ๆ ตัวเองจะเกียจกันเอาไว้เพราะคนธรรมดาทั่วไปใครที่มีทรัพย์สินสมบัติเป็นที่ดินหรือโรงร้าน เมื่อถึงคราวที่เจ้าพนักงานจะเก็บภาษี เขาก็ต้องเสียภาษีให้

กับเจ้าพนักงานตามส่วนมากและน้อยของทรัพย์สินสมบัติที่เขามืออยู่, ตัวฉันเอง ถ้านอกจากในทางราชการแล้ว ฉันก็ถืออยู่ว่า ฉันเป็นคนธรรมดาคนหนึ่ง ทรัพย์สินสมบัติของฉันที่มีอยู่ก็นับว่าเป็นส่วนมาก ถ้ารัฐบาลจะแบ่งผลประโยชน์ของตนที่ได้มาจากทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดนั้นบ้าง ฉันมีความยินดีเต็มใจที่จะเฉลี่ยให้เป็นการอุดหนุนชาติและบ้านเมืองอย่างคนสามัญด้วยเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้เจ้าพระยาสมรราชเก็บภาษีอากรในที่ดินและโรงงาน ซึ่งนับว่าเป็นสมบัติของส่วนตัวฉันเองอย่างเช่นที่ได้เคยเก็บมาจากคนอื่น ๆ ทั่วไปนั้น

สยามินทร์.

ต่อมาในรัชกาลปัจจุบัน ได้มีประกาศเรื่องความอึดคักผิดเคือง ลงวันที่ ๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ ความตอนหนึ่งในประกาศนั้น ซึ่งปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙ หน้า ๑๕๑ มีว่า “แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็สู้ทรงสละเงินขึ้น ซึ่งเคยได้ใช้สรอยส่วนพระองค์ออกช่วยราชการแผ่นดินเป็นส่วนใหญ่ และยอมให้เก็บภาษีทรัพย์สินส่วนพระองค์ อันต้องพิกัดเหมือนประชาชนทั้งปวง

๒. มีหน้าที่จะต้องรับราชการด้วยกัน ให้ดูพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๖๐ มาตรา ๔ ที่ว่า

ผู้ชายที่เป็นไทยตามความในพระราชบัญญัติสัญชาติพระพุทศักราช ๒๔๕๖ มาตรา ๓ มีหน้าที่

ต้องรับราชการทหารด้วยตนเองทุกคน

ส่วนที่ ๓

ภาคีภาพ (Fraternité)

มนุษย์เกิดมาเพื่ออยู่ร่วมกันดังกล่าวแล้ว มนุษย์จำต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในประเทศหนึ่งถ้ามนุษย์คนหนึ่งต้องรับทุกข์ เพื่อนมนุษย์อื่นก็รับทุกข์ด้วย จะเป็นโดยทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม จะมากมายหรือเพียงเล็กน้อยก็ตาม เหตุฉะนั้นเพียงแต่มนุษย์มีความเสรีภาพและต่างก็มีความเสมอภาค จึงยังไม่เพียงพอที่จะรวมกันอยู่ได้ คือจำต้องมีการช่วยเหลือกันโดยตรง หรือช่วยเหลือโดยปฏิบัติหน้าที่ต่อรัฐอันเป็นศูนย์กลาง และรัฐได้กระจายความช่วยเหลือไปยังเอกชนอีกคนหนึ่ง ฉะนั้นความช่วยเหลือกันซึ่งจะกล่าวถึงนี้ จะแยกพิจารณาดังนี้

๑. หน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ
๒. หน้าที่ของรัฐต่อเอกชน

บทที่ ๑

หน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ

ในเรื่องหน้าที่ของเอกชนต่อรัฐ จะมีอยู่อย่างไรบ้างนั้น ก็จำเป็นต้องพิจารณาตามลัทธิวิถีที่ประเทศนั้น ๆ จะดำเนิน สำหรับประเทศสยามเห็นว่า หน้าที่สำคัญของเอกชนต่อรัฐมีเป็นต้นว่า

๑. เอกชนมีหน้าที่ต้องเคารพต่อครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นสมุฏฐานแห่งการรวมกันเป็นประเทศ
๒. เอกชนมีหน้าที่ต้องเคารพต่อกฎหมาย มิฉะนั้นความเป็นอิสระหรือเสรีภาพและความเสมอภาคจะไม่มี
๓. เอกชนมีหน้าที่ต้องทำมาหากิน อันเป็นทางเผยแผ่ช่วยความเจริญของประเทศ การเสเพลไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง อาจมีโทษตามกฎหมายอาชญามาตรา ๓๐ และตามพระราชบัญญัติตัดสินคนจรจัด ร.ศ. ๑๒๗ มาตรา ๑

๔. เอกชนมีหน้าที่ต้องช่วยกันเสียภาษีอากร (ให้ดูในเรื่องสมภาพที่ได้กล่าวมาแล้ว)
๕. เอกชนมีหน้าที่ต้องรับราชการทหาร (ให้ดูในเรื่องสมภาพที่ได้กล่าวมาแล้ว)

บทที่ ๒

หน้าที่ของรัฐต่อเอกชน

การศึกษาถึงหน้าที่ของรัฐต่อเอกชน ย่อมกระทบถึงปัญหาสำคัญที่ว่ารัฐมีหน้าที่จะต้องกระทำการประการใดให้เอกชนบ้าง เมื่อคนได้รับสิ่งซึ่งเอกชนได้กระทำไปแล้วความเห็นในเรื่องนี้ นักการเมืองยังไม่ลงรอยกันได้ และมีลัทธิอยู่มากหลาย ซึ่งถ้าจะจัดแบ่งออกเป็นจำพวกใหญ่ ๆ ก็คงมีอยู่ ๒ ความเห็นดังนี้

ความเห็นที่ ๑ เห็นว่ารัฐมีหน้าที่กระทำเฉพาะกิจการซึ่งจำเป็น เพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อยเท่านั้น เช่นการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร การป้องกันอาณาจักร การจัดรักษารัฐสมบัติ ส่วนกิจการในทางเศรษฐกิจ และกิจการที่เกี่ยวกับบำรุง หรือเพิ่มพูนความสมบูรณ์ของราษฎรนั้น จะต้องปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำไปตามเรื่อง เหตุฉะนั้นหน้าที่ของรัฐตามความเห็นนี้จึงอยู่ในวงจำกัด รัฐได้อธิบายนี้ ย่อมมีนามสมญาว่า รัฐตำรวจ (Etat-Gendarme)

ความเห็นที่ ๒ ตามความเห็นนี้ รัฐนอกจากมีหน้าที่ดังที่ได้กล่าวในความเห็นที่ ๑ แล้ว ยังมีหน้าที่ช่วยให้ราษฎรได้มีความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจ และในทางสมาคมกิจ การเศรษฐกิจบางชนิดรัฐจะต้องเข้าแทรกแซงหรือเข้าเป็นเจ้าของทำการเอง การปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ อาจจะมีการแก่งแย่ง ผลสุดท้ายใครมีกำลังมากในทางทรัพย์สินก็จะมียุทธชนะแก่ผู้ขาดสน จึงมีผู้ให้นามสมญารัฐที่ถือลัทธินี้ว่า รัฐผู้สังเคราะห์ (Etat-Providence)

ผู้สอนเห็นว่า ในทุกวันนี้เกือบจะกล่าวได้ว่าแทบทุกประเทศ รัฐได้เข้าเกี่ยวข้องในทางเศรษฐกิจ ส่วนการเกี่ยวข้องมากหรือน้อย ก็สุดแล้วแต่ความนิยมของประเทศนั้น ๆ แม้แต่ในประเทศสยามก็เห็นได้ว่า มีโรงงานหรือการเศรษฐกิจบางอย่าง ซึ่งรัฐบาลได้ทำเองหรือได้เข้าแทรกแซง เหตุฉะนั้นหน้าที่ของรัฐต่อเอกชน จึงควรจัดแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑. หน้าที่ซึ่งรัฐจะต้องกระทำโดยจำเป็น เพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย

หน้า ๔ บรรทัดสุดท้าย วรรค ๒ คำว่า “สาขาบริหารบัญญัติ” แก้เป็น “สาขาอำนาจบริหาร”

หน้า ๕ บรรทัดที่ ๒ คำว่า “ปฏิบัติตามกฎหมาย” ให้เติมคำว่า “ไม่เกี่ยวแก่อำนาจในการบัญญัติกฎหมาย” ลงข้างท้าย

หน้า ๑๔ บรรทัดที่ ๑ คำว่า พ.ศ. ๒๔๗๕ แก้เป็น ๒๔๕๗

๒. หน้าที่ซึ่งรัฐจะต้องกระทำ เพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ ความสมบูรณ์ของราษฎร

ข้อ ๑ หน้าที่ซึ่งรัฐจะต้องกระทำโดยจำเป็น เพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย

หน้าที่เหล่านี้มีอาทิ

ก. การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอาณาจักร

ข. การป้องกันอาณาจักร

ค. การจัดการรักษารัฐสมบัติ

ข้อ ๒ หน้าที่ซึ่งรัฐจะต้องกระทำ เพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ความสมบูรณ์

ของราษฎร

หน้าที่ซึ่งรัฐจะต้องกระทำในเรื่องนี้ อาจที่จะแบ่งออกเป็นสาขาใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประการ

ก. ในทางเศรษฐกิจ รัฐจะต้องช่วยเหลือเข้าแทรกแซงกิจการอันเกี่ยวกับเศรษฐกิจ มีเป็นต้นว่า

๑. ประดิษฐ์กรรม ซึ่งหมายความถึงการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของ หรือเรียกว่าการประดิษฐ์เศรษฐกิจ อันเป็นปัญหาเกี่ยวกับอุตสาหกรรม และจะต้องจัดหาหรือจัดบำรุงสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์แห่งประดิษฐ์กรรม เช่นแรงงาน ที่ดิน และเงินทุน

๒. ปรีวรรตกรรม ซึ่งหมายถึงการเคลื่อนที่หรือหมุนเวียนแห่งเศรษฐกิจ เช่นการคมนาคมและการพาณิชย์

๓. วิชากรรม คือหมายถึงการที่จะกำหนดแบ่งเศรษฐกิจ เช่นในเรื่องเงินเดือนหรือค่าจ้างระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือการแบ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศ ดังเคยมีตัวอย่าง เช่น พระราชกฤษฎีกากำหนดการแบ่งที่ดินในอำเภอบางบ่อ บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ และบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ให้แก่ราษฎร พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นต้น

๔. โภคยกรรม หมายความว่า การใช้เศรษฐกิจซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้น จะเป็นโดยอุปโภคหรือบริโภคก็ตาม และการอดออมถนอมใช้อันเกี่ยวกับการประหยัดทรัพย์

ข. ในทางสมาคมกิจ

ความจริงสมาคมกิจ อาจเป็นส่วนหนึ่งแห่งเศรษฐกิจ แต่ปัญหาบางอย่างที่เกี่ยวข้องด้วยมนุษย์กับสมาคมควรยกมากล่าวในที่นี้ กิจการเหล่านี้มีเป็นต้นว่า

๑. การสาธารณสุข

๒. การช่วยเหลือคนอนาถาและไร้ความสามารถ

๓. การหางานให้พลเมืองทำ

๔. การพยากรณ์ เช่นในเรื่องบำเหน็จบำนาญ สำหรับคนชราหรือทุพลภาพ

๕. การจัดให้พลเมืองได้รับการศึกษา

ส่วนที่ ๔

ผลอันเกิดจากละเมิดสิทธิของมนุษย์ชน

สิทธิของมนุษย์ชนดังกล่าวแล้ว นับว่าเป็นหลักสำคัญ ซึ่งพนักงานและทบวงการต่าง ๆ จะต้องเคารพ การละเมิดอาจมีผลได้ดังนี้

๑. ผลในทางกฎหมาย
๒. ผลในทางปกครอง
๓. ผลในทางธรรม

บทที่ ๑

ผลในทางกฎหมาย

สิทธิของมนุษย์ชนบางชนิด มีบทกฎหมายคุ้มครองผู้ใดละเมิดก็อาจถูกลงโทษ เช่นในเรื่องเสรีภาพในร่างกาย ในเคสสถานตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

บทที่ ๒

ผลในทางปกครอง

บุคคลใดละเมิดต่อสิทธิของมนุษย์ชน ถ้าการละเมิดนั้นไม่เข้าอยู่ในขอบแห่งการฟ้องร้องต่อศาลยุติธรรมแล้ว ผู้ถูกละเมิดสิทธิ อาจร้องทุกข์ในทางปกครองดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องเสรีภาพในการร้องทุกข์ ถ้าเจ้าพนักงานเป็นผู้ละเมิด ก็อาจมีโทษในทางปกครองได้ เช่นโทษผิดวินัยตามที่กล่าวไว้ในพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑

บทที่ ๓

ผลในทางธรรม

สิทธิของมนุษย์ชนใด ซึ่งการละเมิดไม่เป็นผิดในทางกฎหมาย หรือในทางปกครองไม่รับรู้ด้วยแล้ว สิทธินั้นก็ยังมีผลในทางธรรม คือการละเมิด อาจก่อให้เกิดความไม่พอใจ และเมื่อเพิ่มมากขึ้นอาจนำผลร้ายอื่นมาได้ หรืออาจทำให้ผู้ละเมิดได้รับความอดสู้อับอาย เพราะการที่ได้กระทำไปโดยผิดต่อสิทธิแห่งมนุษย์ชน

แผนแห่งการศึกษากฎหมายปกครอง

ภาค ๑ ระเบียบการปกครอง

ภาค ๒ การงานในทางปกครอง

ภาค ๓ การคลังของประเทศ

ภาค ๔ คดีปกครอง

ภาค ๑ ระเบียบการปกครอง

ลักษณะ ๑ ข้อความทั่วไป

ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่า มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นประเทศ จำต้องมีการปกครอง ก่อนที่จะศึกษาถึงระเบียบแห่งการปกครอง เราควรทราบถึงข้อความทั่วไป อันเกี่ยวแก่สภาพแห่งการที่มนุษย์ได้รวมกันอยู่เป็นประเทศนั้นเสียก่อน

หมวด ๑ ประเทศ, แผ่นดิน, รัฐ (State-Etat)

การที่มนุษย์รวมกันอยู่เป็นประเทศ และมีรัฐบาลปกครองนี้ ตามนัยแห่งกฎหมายระวางประเทศถือว่า การรวมกันเช่นนั้น มีฐานะเป็นนิติบุคคล กล่าวคือ มีสิทธิและหน้าที่เหมือนดังบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง เช่นสิทธิในการมีทรัพย์สิน ในการเข้าตกลงกับนานาประเทศอื่น โดยใช้นามของประเทศนั้นเอง และมีหน้าที่ต้องเคารพตามข้อตกลงระวางประเทศ หรือตามประเพณีระวางประเทศ (ให้ดูคำอธิบายกฎหมายระวางประเทศแผนกคดีบุคคลของผู้สอน ณ โรงเรียนกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๓)

ศัพท์ที่ใช้เรียกนิติบุคคลเช่นนั้นมียุหลายคำ เช่นคำว่า ประเทศ, แผ่นดิน, รัฐ แต่ศัพท์เหล่านี้เราจะยืนยันว่า คำไหนถูกกว่าคำไทยยังไม่ได้ กับทั้งความคิดเห็นในการอนุมัติคณะบุคคลที่รวมกันเช่นนี้เป็นนิติบุคคลนั้น ก็พึงเกิดขึ้นไม่นานนัก

คำว่า 'ประเทศ' 'แผ่นดิน' หรือ 'รัฐ' มีความหมายต่างกับคณะบุคคล ซึ่งมีเชื้อสายอันเดียวกันพูดภาษาเหมือนกัน ขนบธรรมเนียมเหมือนกัน ซึ่งในภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า nation ซึ่งถ้าจะขอยืมคำแปลภาษาไทยมาใช้ไปพลางก่อน ก็คือคำว่า 'ชาติ' คณะของบุคคลซึ่งมีเชื้อสายอันเดียวกันนี้ มีอาจเป็นนิติบุคคลในกฎหมายระวางประเทศ เช่น ในรัฐที่มีหลายชาติรวมกัน แต่ละชาตินั้นหาได้เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายระวางประเทศไม่ เช่น เอสเตรีย - ฮังการี (Austria - Hungary) เมื่อก่อนมหาสงครามรวมกันเป็นรัฐหนึ่ง แต่ชาติเอสเตรียและชาติฮังการียังคงมี แต่มิได้นับว่าเป็นนิติบุคคลในกฎหมายระวางประเทศ รัฐใดที่มีผู้ชนชาติเดียวเท่านั้น ความต่างกันในเรื่องรัฐและชาติจึงเกิดขึ้นได้ยาก กล่าวคือรัฐเช่นนั้นได้มีบุคคลชาตินั้นประกอบรวมกันเป็นประเทศจะกล่าวว่ารัฐนั้นเป็นนิติบุคคล หรือชาตินั้นเป็นนิติบุคคลเรียกเท่าๆ กัน แต่ปัญหาก็จะเกิดยุ่งยากในเมื่อรัฐหนึ่งได้รวมบุคคลหลายชาติเข้าไว้

รัฐต่างๆ ในโลกนี้มีหลายชนิด และอาจแบ่งแยกพิจารณาไว้หลายสถาน

ส่วนที่ ๑

รัฐเดี่ยวและรัฐรวม

ข้อ ๑ รัฐเดี่ยว (Etat simple)

หมายถึงรัฐซึ่งการใช้อำนาจสูงสุดทั้งภายนอกภายใน ได้รวมอยู่แห่งเดียวไม่แยกย้ายเช่น ประเทศสยาม ประเทศญี่ปุ่น ประเทศฝรั่งเศส

ข้อ ๒ รัฐรวม (Etat composé)

หมายถึงการที่หลายรัฐได้รวมกัน แต่การใช้อำนาจสูงสุดได้แยกจากกันสุดแต่มากและน้อย เราอาจสังเกตได้ว่า รัฐรวมนั้นอาจเป็นได้หลายประการ

ก. หัวหน้าประเทศหรือรัฐเป็นบุคคลเดียวกัน

ทั้งนี้หมายถึงรัฐซึ่งต่างก็ใช้อำนาจสูงสุดของตนเองทั้งภายนอกภายในไม่ขึ้นแก่กัน แต่หัวหน้ารัฐ เช่นพระเจ้าแผ่นดินเป็นบุคคลเดียวกัน เช่นประเทศเบลเยียม (Belgium) กับประเทศคองโก (Congo) ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๕ ถึง ๑๘๙๕ ซึ่งพระเจ้าเลโอโพลด์ (Léopold) ที่ ๒ เช่นพระเจ้าแผ่นดินเบลเยียมและพระเจ้าแผ่นดินคองโกด้วย โดยประเทศคองโกไม่ได้เป็นประเทศราชของเบลเยียม (แต่บัดนี้ประเทศคองโกเป็นประเทศราชของเบลเยียม)

ข. อำนาจภายนอกพร้อมกัน แต่อำนาจภายในแยกกัน

เช่นประเทศนอร์เวย์ (Norway) และประเทศสวีเดน (Sweden) ก่อนที่ประเทศนอร์เวย์แยกออกเอกราช

ค. รัฐซึ่งได้ร่วมกันมอบอำนาจภายนอกไว้แก่สมาคม ราชอาณาจักรเป็นผู้ใช้อำนาจภายนอกนั้น แทนในนามของรัฐต่าง ๆ ซึ่งรวมกันนั้น แต่ต่างรัฐยังคงเป็นเอกราชเต็มที่ (Confédération des Etats) เช่นเยอรมันนี (Germany) ก่อนสถาปนาเป็นอาณาจักร

รัฐชนิดนี้คล้ายกับรัฐที่เรียกกันว่า "สหรัฐ" แต่ยังคงกันอยู่คืออำนาจภายนอก ต่างรัฐถือว่ายังคงมีอยู่ เว้นแต่ได้มอบหมายให้สมาคมกลาง ซึ่งไม่ใช่รัฐบาลกลางเป็นผู้ใช้อำนาจแทน

๒. สหรัฐ (Etat fédéral)

คือหลาย ๆ รัฐรวมกันตั้งรัฐบาลกลางขึ้นเป็นผู้ถือและใช้อำนาจภายนอก เช่นการต่างประเทศ และอำนาจภายในบางอย่าง เช่น การทหาร การไปรษณีย์ ฯลฯ ผู้แทนรัฐอื่น ๆ ส่วนอำนาจภายในนั้น ต่างรัฐก็มีอำนาจเต็มที่ เช่นสหรัฐอเมริกา (United States of America) และอาณาจักรเยอรมันนี (Federated Germany) ในทุกวันนี้เป็นต้น

ส่วนที่ ๒

รัฐเอกราชเต็มที่และเอกราชไม่เต็มที่

ถ้าจะพิจารณาถึงความเป็นเอกราชของประเทศว่าจะเต็มที่หรือไม่แล้ว เราอาจแยกรัฐออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ-

๑. รัฐเอกราชเต็มที่
๒. รัฐเอกราชไม่เต็มที่

ข้อ ๑ รัฐเอกราชเต็มที่

รัฐชนิดนี้ คือรัฐที่อาจใช้อำนาจทั้งภายนอกภายในได้ โดยไม่ต้องฟังคำสั่งบังคับบัญชาของรัฐอื่น เช่นในทวีปเอเชียมีประเทศญี่ปุ่น สยาม จีน เปอร์เซีย ตุรกี ส่วนการเกรงใจกันในระวางประเทศนั้นก็อาจมีได้ แต่เมื่อไม่ปรากฏโดยเปิดเผยว่า รัฐใดจะต้องฟังคำสั่งบังคับบัญชาของรัฐอื่นแล้ว ก็ยังถือว่ารัฐอื่นนั้นเป็นเอกราชเต็มที่

ข้อ ๒ รัฐไม่เอกราชเต็มที่

รัฐซึ่งมีความเอกราชไม่เต็มที่นั้น อาจเป็นได้โดยหลายสถาน เช่น

- ก. โดยตกอยู่ในความอารักขา (protectorat)

รัฐเช่นนี้ยังมีสภาพเป็นนิติบุคคล แต่อำนาจทั้งภายนอกและอำนาจภายในส่วนมาก ตกอยู่กับรัฐซึ่งเป็นผู้พิทักษ์ เช่นประเทศเขมร ซึ่งตกอยู่ในความอารักขาของประเทศฝรั่งเศส

อนึ่งควรสังเกตว่า รัฐที่ตกอยู่ในความอารักขานั้นต่างกับดินแดนที่เป็นเมืองขึ้นโดยตรงของประเทศใดประเทศหนึ่ง กล่าวคือ รัฐที่ตกอยู่ในความอารักขา ยังมีสภาพเป็นนิติบุคคล แต่ดินแดนอันเป็นเมืองขึ้นโดยตรงนั้น สภาพแห่งนิติบุคคลได้หมดไป

- ข. รัฐซึ่งต้องส่งบรรณาการให้แก่รัฐอื่น

รัฐเช่นนี้ในสมัยโบราณมีมากในทวีปเอเชีย ในสมัยนี้ในทวีปยุโรปยังมีอยู่บ้าง เช่นรัฐ Andorre ซึ่งอยู่ระหว่างสเปนกับฝรั่งเศส ซึ่งต้องชำระเงินบรรณาการให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสเป็นต้น

ค. รัฐซึ่งอำนาจภายนอกตกอยู่กับรัฐอื่น แต่ก็ยังมีอำนาจภายนอกที่จะจัดการได้โดยลำพังเอง ส่วนอำนาจภายในมีเต็มที่ ทั้งนี้หมายความว่ารัฐที่เรียกว่า Dominion แห่งอาณาจักรอังกฤษ รัฐชนิดนี้มีเป็นต้นว่า แคนาดา แอฟริกาใต้ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ จะเห็นได้ว่า รัฐเหล่านี้อาจใช้อำนาจภายนอกบางอย่างได้ เช่นการเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ

ง. รัฐซึ่งเป็นอาณาเขตต่อต้านสันนิบาตชาติกล่าวคือ รัฐซึ่งแต่เดิมเป็นเมืองขึ้นของเยอรมันนีหรือของตุรกี แต่ภายหลังมหาสงคราม สัมพันธมิตรได้ยกอาณาเขตต์เหล่านี้ขึ้นต่อสันนิบาตชาติ และสันนิบาตชาติได้มอบให้บางประเทศเป็นผู้จัดการแทน อาณัติแทนสันนิบาตชาติมี ๓ ชนิด

คือ A.B.C. (ให้ดูคำอธิบายของผู้สอนในหนังสือบทบัณฑิตย์ เล่ม ๖ ตอนที่ ๔ พุทธจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓)

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว การไม่เป็นเอกราชเต็มที่ ยังอาจมีหลายอย่างมากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งควรศึกษาโดยละเอียดในกฎหมายระวางประเทศแผนกคดีเมือง

หมวด ๒

รัฐบาล

เมื่อทราบแล้วว่า การรวมของมนุษย์เป็นประเทศมีสภาพเป็นนิติบุคคล ลำพังแต่สภาพนิติบุคคลเท่านั้นก็จะกระทำกิจการไปไม่ได้ คือจำต้องมีบุคคลหรือคณะบุคคลเป็นผู้จัดการ บุคคลหรือคณะบุคคลนี้เรียกกันว่า รัฐบาล ประดุจสมาคมซึ่งเป็นนิติบุคคล ก็จำต้องมีคณะกรรมการเพื่อจัดการสมาคม ฉะนั้น (ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๒๗๔ ถึง ๑๒๗๗)

รัฐบาลจะพึงมีที่ชะนิดนั้น อาจแยกพิจารณาตามความหมายของรัฐบาลนั่นเอง คือสุดแต่จะพิจารณาตามความหมายอย่างกว้างอย่างแคบ หรือตามความหมายในทางเศรษฐกิจ

ส่วนที่ ๑

รัฐบาลตามความหมายอย่างกว้าง

ตามความหมายอย่างกว้าง รัฐบาลคือ บุคคลหรือคณะบุคคล ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของประเทศทั้ง ๓ ชะนิด คือ อำนาจบัญญัติกฎหมาย อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ ตามแนวแห่งความหมาย อย่างกว้างนี้ เราอาจแยกรัฐบาลออกได้เป็น ๔ ชะนิด

๑. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง
๒. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้ จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ได้แต่งตั้งไว้
๓. รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยมีผู้แทนอันราษฎรจะเพิกถอนได้ตามความพอใจ
๔. รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่ ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุดของรัฐ

ข้อ ๑ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดเองโดยตรง

การปกครองชะนิดนี้อาจจะเป็นไปได้ในประเทศเล็ก ซึ่งมีพลเมืองแต่เพียงเล็กน้อย แต่ในประเทศใหญ่ ๆ ราษฎรจะใช้อำนาจโดยตนเองทุกอย่างย่อมเป็นทางไม่สะดวก แม้กระนั้นก็ตาม ในสมัยโรมันเมื่อครั้งสร้างกรุงโรมใหม่ ๆ พลเมืองยังมีจำนวนน้อย ราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดโดยตรงแต่จะเพาะในการบัญญัติกฎหมาย คือได้มาชุมนุมกันลงมติในกฎหมายที่จะบัญญัติขึ้น ส่วนอำนาจสูงสุดอื่น ๆ

เช่นในการปฏิบัติตามกฎหมาย หรืออำนาจบริหาร และในการวินิจฉัยกฎหมาย ซึ่งเป็นการที่จะต้องกระทำประจำวัน ก็จำเป็นต้องมอบให้บุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งได้เลือกตั้งขึ้น เป็นผู้กระทำการแทน ถ้าราษฎรจะทำเสียโดยตรงทั้งหมด ก็จะไม่มีความจำเป็น แต่ในการบัญญัติกฎหมายนั้น ไม่ใช่เป็นการที่จะต้องกระทำทุก ๆ วัน เหตุฉะนั้นราษฎรก็อาจที่จะใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยตรงได้

ทุกวันนี้ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ การบัญญัติกฎหมายอาจต้องได้รับอนุมัติราษฎร เช่นในเรื่องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ส่วนกฎหมายอื่นเมื่อราษฎรตั้งแต่สามหมื่นคนได้ร้องขอ หรือเมื่อ ๘ รัฐได้ร้องขอ กฎหมายนั้นต้องนำปรึกษาราษฎร และให้ราษฎรลงมติ

ในอาณาจักรเยอรมันนี้ ประธานาธิบดีมีอำนาจในการนำกฎหมายปรึกษาให้ราษฎรลงมติ แต่วิธีของประเทศสวิตเซอร์แลนด์หรือเยอรมันนี้ควรจัดว่าเป็นวิธีผสมระหว่างวิธีที่ ๑ กับวิธีที่ ๒ ที่จะกล่าวต่อไป

ข้อ ๒ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุด โดยมีผู้แทนอันจะเพิกถอนไม่ได้ จนกว่าจะพ้นระยะเวลาที่ได้แต่งตั้งไว้

การปกครองชนิดนี้ราษฎรได้แต่งตั้งผู้แทนเป็นผู้ใช้อำนาจแทน และผู้แต่งตั้งนี้อยู่ในตำแหน่งตามระยะเวลาที่ได้กำหนดไว้แล้วนั้น ราษฎรจะเพิกถอนเสียไม่ได้ วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้อยู่โดยมากในโลก เช่นในประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น เป็นต้น

ข้อ ๓ รัฐบาลซึ่งราษฎรได้ใช้อำนาจสูงสุดนั้น โดยผู้แทนอันราษฎรจะเพิกถอนได้ตามความพอใจ

การปกครองชนิดนี้ คือราษฎรได้ตั้งผู้แทนขึ้นไว้เป็นผู้ใช้อำนาจแทน แต่ในบางกรณีราษฎรอาจจะถอนอำนาจนั้น เช่นการสั่งให้เลิกสภาโดยมติของราษฎรในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ หรือการถอดถอนผู้แทนในสหพันธรัฐอเมริกา การปกครองชนิดนี้ ราษฎรมิได้มอบอำนาจให้ผู้แทนอย่างเด็ดขาด ในอาณาจักรเยอรมันนี้ทุกวันนี้ บทกฎหมายบางฉบับอาจจะต้องได้รับมติของราษฎร เช่นประธานาธิบดีมีอำนาจนำกฎหมายซึ่งสภาการแผ่นดินได้ลงมติแล้ว แต่ยังไม่ประกาศใช่ออกให้ราษฎรลงมติได้ (รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินแห่งอาณาจักรเยอรมันนี้ มาตรา ๗๓)

ข้อ ๔ รัฐบาลซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนาจเต็มที่ในการที่จะใช้อำนาจสูงสุด

การปกครองโดยวิธีนี้ เช่นการปกครองประเทศสยาม และซึ่งจะได้ศึกษาต่อไปในเบื้องหน้า

ส่วนที่ ๒

รัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ

เมื่อกล่าวถึงรัฐบาลตามความหมายอย่างแคบ รัฐบาลหมายถึงบุคคลหรือคณะบุคคล ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดในทางบริหาร ซึ่งบางครั้งรวมทั้งอำนาจตุลาการด้วย แต่ไม่รวมถึงอำนาจบัญญัติกฎหมาย เหตุฉะนั้นจึงได้เรียกว่ารัฐบาลตามความหมายอย่างแคบตามแนวที่ได้กล่าวนี้ การที่จะแบ่งรัฐบาลออกเป็นกี่ชนิดก็เพ่งเล็งกันถึงผู้เป็นประมุขแห่งอำนาจบริหารว่าเป็นบุคคลชนิดใด ถ้าเป็นบุคคลอื่นซึ่งไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดิน ก็เรียกว่ารัฐบาลประชาธิปไตย

ข้อ ๑ รัฐบาลราชาธิปไตย

ตามลัทธินี้ การเป็นประมุขแห่งอำนาจบริหารตกอยู่กับบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า พระเจ้าแผ่นดิน หรือ “พระเจ้าอยู่หัว” และอำนาจนี้เป็นพระรชมฤตตกทอดกันต่อ ๆ ไป ได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ในพระราชวงศ์เดียวกัน

รัฐบาลราชาธิปไตย อาจแยกออกได้เป็น ๕ ชนิด

๑. รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจไม่จำกัด หรือที่เรียกกันตามภาษาสามัญว่า รัฐบาลซึ่งพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมาย รัฐบาลชนิดนี้พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจทำการใด ๆ ได้โดยไม่จำกัด เช่นรัฐบาลประเทศสยาม

๒. รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัด ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไม่มีอำนาจในการแผ่นดิน นอกจากอำนาจที่จะเป็นประธานในการพิธี และอำนาจในการลงพระนามในบทกฎหมายต่าง ๆ และยอมให้อำนาจพระนามในกิจการต่าง ๆ แต่พระองค์มิได้ใช้อำนาจด้วยพระองค์เอง อำนาจบริหารที่แท้จริงตกอยู่กับคณะเสนาบดี เช่นในประเทศอังกฤษ และเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้นี้เอง จึงมีภาษิตอังกฤษอยู่ว่า King can do no wrong หมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินไม่อาจทำผิด ถ้าจะพูดกลับอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทำอะไรไม่ได้ ก็ทำผิดไม่ได้ด้วยเอง

๓. รัฐบาลราชาธิปไตยอำนาจจำกัดจะเพาะพระเจ้าแผ่นดิน แต่อัครมหาเสนาบดีมีอำนาจเกือบเต็มที่ในทางบริหาร เว้นไว้แต่ในบางกรณีต้องได้รับปรึกษาจากสภาการแผ่นดิน เช่นการปกครองในประเทศอิตาลีทุกวันนี้ (ดูกฎหมายอิตาเลียนฉบับลงวันที่ ๒๔ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ ว่าด้วยหน้าที่และเอกสิทธิ์ของหัวหน้ารัฐบาล ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีและรัฐเลขาธิการ)

๔. รัฐบาลราชาธิปไตย ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจร่วมกับอัครมหาเสนาบดีซึ่งเป็นคณะทหาร เช่นการปกครองประเทศสเปนในสมัยนายพลเดอริออร่า อัครมหาเสนาบดีมีอำนาจเสนอกฤษฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาต ก็มีผลเป็นกฎหมายทีเดียว (ดูพระราชกฤษฎีกาพระเจ้าแผ่นดินสเปน ฉบับลงวันที่ ๑๕ กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๓) แต่ลัทธินี้ได้สูญสิ้นไปแล้ว

๕. รัฐบาลราชธิปไตย ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจที่จะกระทำการด้วยพระองค์เอง แต่กิจการบางชนิดจะต้องปรึกษาคณะเสนาบดี แต่ไม่ต้องปรึกษารัฐสภาเลยก็ได้ พระราชกฤษฎีกาต้องมีลายมือชื่ออัครมหาเสนาบดีและเสนาบดียุติธรรมและเสนาบดีเจ้าหน้าที่กำกับ เป็นการระวางการใช้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน เช่นการปกครองประเทศยูโกสลาเวีย ตามกฎหมายลงวันที่ ๘มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๙แต่ลัทธินี้ได้เลิกใช้แล้ว

(ยุติการสอนเพียงเท่านี้ ต่อไปขอให้ดูคำอธิบายของพระสารสาสน์ประพันธ์
ผู้สอนแทน)

คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล

โดย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

(ปรีดี พนมยงค์)

ซึ่งได้แสดงที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

พิมพ์แจก

ในการณานาปณกิจศพ นายเสียง พนมยงค์

ณ วัดเทพศิรินทราวาศ

วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

คำนำ

เนื่องในการฉาบปกิฉพ นายเสียง พนมยงค์ บิดาหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเป็นผู้เริ่มแรกก่อตั้งมหาวิทยาลัยนี้ และได้ให้ความอุปการะโดยดำรงตำแหน่งเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยตลอดมา มิได้รับประโยชน์ตอบแทนการทำงานซึ่งได้ปฏิบัติด้วยความมานะบากบั่น มิได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยอย่างใด วาระนี้ถึงโอกาสที่พึงจะแสดงกตเวทิตาในบุญคุณอันใหญ่หลวง ที่หลวงประดิษฐมนูธรรม มีต่อมหาวิทยาลัยนี้ มหาวิทยาลัยจึงขอมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการฉาบปกิฉครั้งนี้ด้วย

โดยที่มหาวิทยาลัยเป็นสถานการศึกษา จึงเห็นว่า ควรจัดพิมพ์หนังสือวิชากฎหมายอันเป็นภาระหน้าที่ของมหาวิทยาลัยโดยฉะเพาะแจกเป็นของขำรวย และในการเลือกเรื่องสำหรับพิมพ์ขึ้นในโอกาสเช่นนี้ก็ไม่มีอะไรจะสนองคุณผู้บุพพการีดียิ่งกว่าสิ่งที่เป็นการงานของหลวงประดิษฐมนูธรรมนั่นเอง ดังนี้ มหาวิทยาลัยจึงได้เลือกเอาคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้สอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ จัดพิมพ์ขึ้น

คำอธิบายกฎหมายลักษณะนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรม ได้แสดงไว้เป็นเวลาหลายปีแล้ว เป็นธรรมดาอยู่เองที่ในระหว่างระยะเวลาที่ล่วงเลยมานั้นอาจมีพระราชกำหนดกฎหมายและเหตุการณ์บางอย่างอันเกี่ยวข้องกับกฎหมายลักษณะนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปแต่หลักใหญ่ก็คงดำรงอยู่และต้องใช้ได้เป็นอย่างดี ด้วยความประสงค์ที่จะรักษาดั้งเดิมของหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งได้เขียนไว้ในครั้งกระนั้นให้คงอยู่ทุกส่วนประการหนึ่ง และโดยที่หลักใหญ่อันเป็นสาระสำคัญมิได้เปลี่ยนแปลงไปอีกประการหนึ่ง มหาวิทยาลัยจึงมิได้ทำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขต้นฉบับนั้นแต่ประการใด

ในที่สุดมหาวิทยาลัยหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจในวิชากฎหมายทั้งหลาย และขอท่านที่ได้รับขำรวยหนังสือเล่มนี้ได้ช่วยตั้งประดิษฐานให้วิญญาณ นายเสียง พนมยงค์ ได้รับความสงบสุขตามผลานิสงส์ที่หลวงประดิษฐมนูธรรม ผู้บุตร ได้สร้างสมไว้เป็นประโยชน์ยังแก่บ้านเมืองยากที่จะหาสิ่งใดเสมอเหมือนนั้น เทอญ.

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

วันที่ ๒ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๕

สารบัญ

คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

ภาค ๑

ข้อความเบื้องต้น

หมวดที่ ๑	กฎหมายระหว่างประเทศ คือ อะไร ?	๓๑๔
ส่วนที่ ๑	ประเทศ	๓๑๔
บทที่ ๑	ประเทศ คือ อะไร ?	๓๑๔
บทที่ ๒	รัฐบาล	๓๑๖
บทที่ ๓	ประเทศเอกราช	๓๑๗
ส่วนที่ ๒	ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ	๓๑๗
บทที่ ๑	เกี่ยวพันในคดีเมือง	๓๑๗
บทที่ ๒	เกี่ยวพันในคดีบุคคล	๓๑๘
บทที่ ๓	ความเกี่ยวพันในคดีอาชญา	๓๑๙
บทที่ ๔	ความเกี่ยวพันในกระบวนการวิธีพิจารณาคดี	๓๑๙
ส่วนที่ ๓	ลักษณะและชนิดของหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ	๓๒๐
บทที่ ๑	ลักษณะ	๓๒๐
บทที่ ๒	ชนิดของหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ	๓๒๒
หมวดที่ ๒	วัตถุประสงค์กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล	๓๒๖

ภาค ๒

สัญชาติ

หมวดที่ ๑	ข้อความทั่วไป	๓๒๗
หมวดที่ ๒	การมีสัญชาติ	๓๒๙
ส่วนที่ ๑	การมีสัญชาติโดยกำเนิด	๓๒๙
บทที่ ๑	การมีสัญชาติโดยกำเนิด ตามพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖	๓๓๐
ปัญหา ๑	อย่างไรเรียกว่าได้กำเนิด	๓๓๑

ปัญหา ๒ ฐานะของบุตรที่เกิดด้วยภรรยาโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ๓๓๑

ปัญหา ๓ ฐานะของบุตรบุญธรรม ๓๓๒

บทที่ ๒ การมีสัญชาติโดยกำเนิดตามข้อตกลงพิเศษระหว่างประเทศ
สยามกับต่างประเทศ ๓๓๗

ส่วนที่ ๒ การมีสัญชาติโดยการแปลงชาติ ๓๔๖

บทที่ ๑ ลักษณะคนต่างด้าวแปลงชาติเป็นคนไทย ๓๔๘

บทที่ ๒ ลักษณะคนไทยที่แปลงชาติเป็นคนต่างด้าว ๓๕๒

ส่วนที่ ๓ การมีสัญชาติโดยการแต่งงาน ๓๕๕

บทที่ ๑ หญิงต่างด้าวแต่งงานกับชายไทย ๓๕๕

บทที่ ๒ หญิงไทยแต่งงานกับคนต่างด้าว ๓๕๖

ส่วนที่ ๔ การมีสัญชาติโดยอาณาเขตต์ประเทศเปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ ๓๕๖

บทที่ ๑ บุคคลชนิดใดเรียกว่าพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้น ? ๓๕๖

บทที่ ๒ การเปลี่ยนสัญชาติเช่นนี้จะมีผลตั้งแต่เมื่อใด ? ๓๕๘

บทที่ ๓ วิธีที่บุคคลสละการเปลี่ยนสัญชาติตามอาณาเขตต์ ๓๕๙

ส่วนที่ ๓ การสิ้นสัญชาติ ๓๖๑

หมวดที่ ๔ การกลับคืนสู่สัญชาติเดิม

ภาค ๓

ฐานะของคนต่างด้าว ๓๖๑

ฐานะของต่างด้าวในปัจจุบัน ๓๖๓

หมวดที่ ๑ ฐานะของคนต่างด้าวโดยทั่วไป ๓๖๓

ส่วนที่ ๑ ฐานะในสิทธิมหาชน ๓๖๓

บทที่ ๑ การเข้ามาในอาณาเขตต์ ๓๖๔

บทที่ ๒ การเนรเทศ ๓๖๕

บทที่ ๓ การส่งผู้ร้ายข้ามแดน ๓๖๖

ส่วนที่ ๒ ฐานะในสิทธิเอกชน ๓๖๗

บทที่ ๑	สิทธิในสภาพบุคคล	๓๖๗
บทที่ ๒	สิทธิในเรื่องหนี้	๓๖๗
บทที่ ๓	สิทธิในทรัพย์สิน	๓๖๗
หมวดที่ ๒	ฐานะของคนต่างด้าวตามที่สัญญาระหว่างประเทศได้กำหนดไว้	๓๖๙
ส่วนที่ ๑	คนต่างด้าวที่มีสิทธิพิเศษในทางศาลแต่ไม่ใช่คนอังกฤษหรือฝรั่งเศส	๓๗๐
ส่วนที่ ๒	คนฝรั่งเศส	๓๗๑
บทที่ ๑	Citizen พลเมืองฝรั่งเศส	๓๗๑
บทที่ ๒	คนชาวเอเชียในบังคับและในความอารักขาฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในมณฑลอุดร และอิสานไม่ว่าจะจดทะเบียนเมื่อใด กับคนชาวเอเชียในบังคับและอารักขาฝรั่งเศสที่ อยู่ นอกมณฑลทั้ง ๒ แต่ได้จดทะเบียน ณ สถานกงสุล ก่อนวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗)	๓๗๓
บทที่ ๓	คนชาวเอเชียในบังคับและในความอารักขาฝรั่งเศส นอกมณฑลอุดรและ อิสานที่ได้จดทะเบียนภายหลัง วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗) กับ คนในบังคับและในอารักขาฝรั่งเศสที่ไม่ใช่ชาวเอเชีย	๓๗๔
ส่วนที่ ๓	คนอังกฤษ	๓๗๔
บทที่ ๑	คดีชั้นต้น	๓๗๕
บทที่ ๒	คดีชั้นอุทธรณ์	๓๗๘
บทที่ ๓	คดีชั้นฎีกา	๓๗๘
หมวดที่ ๓	ฐานะของนิติบุคคลต่างด้าว	๓๗๘
ส่วนที่ ๑	ประเทศเอกราช	๓๗๙
ส่วนที่ ๒	คณะบุคคลและกองทรัพย์สินอื่น ๆ	๓๗๙

ภาคที่ ๔

การใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมาย

เอกชนระหว่างประเทศขัดกัน

พงษาวดารการใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน
ชนิดต่าง ๆ ของกฎหมายเอกชนที่ขัดกัน

๓๘๐
๓๘๑
๓๘๒

ประเภทที่ ๑ กฎหมายส่วนบุคคล

๓๘๓

ประเภทที่ ๒ กฎหมายท้องถิ่น

๓๘๓

ข้อจำกัดแห่งการใช้กฎหมายต่างด้าว

๓๘๔

บรรพ ๑

ลักษณะ ๑

บทเบ็ดเสร็จทั่วไป

๓๘๕

ลักษณะ ๒

บุคคล

๓๘๕

หมวดที่ ๑ บุคคลธรรมดา

๓๘๕

ส่วนที่ ๑ สภาพบุคคล

๓๘๕

ส่วนที่ ๒ ความสามารถ

๓๘๗

ส่วนที่ ๓ ภูมิลำเนา

๓๘๗

ส่วนที่ ๔ สาปสูญ

๓๘๘

ส่วนสุดท้าย (เพิ่มเติม) สัญชาติ

๓๘๙

หมวด ๒ นิติบุคคล

๓๙๐

ลักษณะ ๓

ทรัพย์สิน

๓๙๑

ความเห็นในประเทศต่าง ๆ

๓๙๓

ลักษณะ ๔

นิติกรรม

๓๙๓

หมวด ๑ บทเบ็ดเสร็จทั่วไป

๓๙๔

บทที่ ๑ วัตถุประสงค์แห่งนิติกรรม

๓๙๔

บทที่ ๒ แบบแห่งนิติกรรม

๓๙๕

หมวด ๒ แสดงเจตนา

๓๙๗

หมวด ๓ โฆษะและโฆษิยะ

๓๙๗

หมวด ๔ เงื่อนไขและเงื่อนไขเริ่มต้นหรือเวลาสิ้นสุด

๓๙๗

ลักษณะ ๕

ระยะเวลา

๓๙๘

ลักษณะ ๖

อายุความ

๓๙๘

บรรพ ๒

หนี้

๓๙๙

ลักษณะ ๑

บทเบ็ดเสร็จทั่วไป

๓๙๙

หมวด ๑	วัตถุแห่งหนี้	๓๙๙
หมวด ๒	ผลแห่งหนี้	๔๐๐
	ส่วนที่ ๑ การไม่ชำระหนี้	๔๐๐
	ส่วนที่ ๒ รับช่วงสิทธิ	๔๐๐
	ส่วนที่ ๓ และ ๔ การใช้สิทธิเรียกร้องของลูกหนี้เพิกถอนการฉ้อฉล	๔๐๐
	ส่วนที่ ๕ สิทธิยึดหน่วง	๔๐๑
	ส่วนที่ ๖ บุริมสิทธิ	๔๐๑
หมวด ๓	ลูกหนี้เจ้าหนี้หลายคน	๔๐๑
หมวด ๔	โอนสิทธิเรียกร้อง	๔๐๑
หมวด ๕	ความระงับหนี้	๔๐๑
	ส่วนที่ ๑ การชำระหนี้	๔๐๒
	ส่วนที่ ๒ ปลดหนี้	๔๐๓
	ส่วนที่ ๓ หักกลบบลหนี้	๔๐๓
	ส่วนที่ ๔ แปลงหนี้ใหม่	๔๐๓
	ส่วนที่ ๕ หนี้เคลื่อนกลิ้งกัน	๔๐๓

ลักษณะ ๒

สัญญา

๔๐๓

หมวด ๑	ก่อให้เกิดสัญญา	๔๐๔
หมวด ๒	ผลของสัญญา	๔๐๔
หมวด ๓	มัดจำ และกำหนดเบี้ยปรับ	๔๐๔
หมวด ๔	เลิกสัญญา	๔๐๔

ลักษณะ ๓	
จัดการงานนอกสั่ง	๔๐๔
ลักษณะ ๔	
สามารถทำได้	๔๐๔
ลักษณะ ๕	
ละเมิด	๔๐๕
บรรพ ๓	
เอกเทศสัญญา	๔๐๕
ข้อความทั่วไป	
ลักษณะ ๑	
ซื้อขาย	๔๐๖
ลักษณะ ๒	
แลกเปลี่ยน	๔๐๗
ลักษณะ ๓	
ให้	๔๐๗
ลักษณะ ๔	
เช่าทรัพย์	๔๐๗
ลักษณะ ๕	
เช่าซื้อ	๔๐๗
ลักษณะ ๖	
จ้างแรงงาน	๔๐๗
ลักษณะ ๗	
จ้างทำของ	๔๐๗
ลักษณะ ๘	
รับขน	๔๐๗

ลักษณะ ๙	
เยี่ยม	๔๐๘
ลักษณะ ๑๐	
ฝากทรัพย์	๔๐๘
ลักษณะ ๑๑	
ค้ำประกัน	๔๐๘
ลักษณะ ๑๒	
จำนอง	๔๐๘
ลักษณะ ๑๓	
จำนำ	๔๐๘
ลักษณะ ๑๔	
เก็บของในคลังสินค้า	๔๐๘
ลักษณะ ๑๕	
ตัวแทน	๔๐๙
ลักษณะ ๑๖	
นายหน้า	๔๐๙
ลักษณะ ๑๗	
ปราณีประนอมยอมความ	๔๐๙
ลักษณะ ๑๘	
การพะนั้นและบันทึกต่อ	๔๐๙
ลักษณะ ๑๙	
บัญชีเดินสะพัด	๔๑๐
ลักษณะ ๒๐	
ประกันภัย	๔๑๐
ลักษณะ ๒๑	
ตั๋วเงิน	๔๑๐

ข้อ ๑ ความสามารถ	๔๑๐
ข้อ ๒ แบบ	๔๑๐
ข้อ ๓ ผล	๔๑๑

ลักษณะ ๒๒

หุ้นส่วนและบริษัท	๔๑๑
-------------------	-----

ลักษณะ ๒๓

สมาคม	๔๑๑
-------	-----

บรรพ ๔

ทรัพย์สิน

ข้อ ๑ ความสามารถ	๔๑๒
ข้อ ๒ แบบ	๔๑๒

บรรพ ๕

ครอบครัว

ลักษณะ ๑

ผู้เมีย

๔๑๒

หมวด ๑ สัญญาแต่งงาน	๔๑๒
---------------------	-----

ส่วนที่ ๑ ความตกลง	๔๑๓
--------------------	-----

ส่วนที่ ๒ ความสามารถ	๔๑๓
----------------------	-----

บทที่ ๑ การกำหนดอายุ	๔๑๓
----------------------	-----

บทที่ ๒ ข้อขัดข้องในการสมรส	๔๑๓
-----------------------------	-----

ส่วนที่ ๓ แบบพิธีการสมรส	๔๑๖
--------------------------	-----

หมวด ๒ ผลของการสมรสในส่วนที่เกี่ยวกับตัวบุคคลสามีภรรยา	๔๑๖
--	-----

หมวด ๓ ผลของการสมรสในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา	๔๑๖
--	-----

หมวด ๔ การหย่าและร้าง	๔๑๗
-----------------------	-----

ลักษณะ ๒

บุตรกับบิดามารดา

๔๑๘

หมวด ๑ การเป็นบุตรของบิดามารดา	๔๑๘
--------------------------------	-----

ส่วนที่ ๑ บุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย	๔๑๘
--------------------------------	-----

	บทที่ ๑ วิธีขอร้องให้แสดงว่าเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย	๔๑๘
	บทที่ ๒ เหตุแห่งการที่จะยอมรับให้พิสูจน์	๔๑๘
	ส่วนที่ ๒ บุตรโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย	๔๑๘
	ส่วนที่ ๓ บุตรบุญธรรม	๔๑๘
หมวด ๒	อำนาจและหน้าที่ของบิดามารดาอันเกี่ยวแก่บุตร	๔๑๘

ลักษณะ ๓

การคุ้มครองของผู้ไม่มีความสามารถเต็มภูมิ ๔๒๐

หมวด ๑	ผู้เยาว์	๔๒๐
หมวด ๒	ผู้ไร้ความสามารถและเสมือนไร้ความสามารถ	๔๒๐

บรรพ ๖

มฤตก ๔๒๐

ลักษณะ ๑

มฤตกไม่มีพินัยกรรม ๔๒๐

ลักษณะ ๒

มฤตกพินัยกรรม ๔๒๑

ข้อความต่อท้ายสำหรับภาค ๔

ลักษณะ ๑

ล้มละลาย ๔๒๒

ลักษณะ ๒ กรรมสิทธิ์หนังสือหรือการค้าขายแปดนต์ ๔๒๓

ภาค ๕

วิธีพิจารณาการแผนกเอกชนระหว่างประเทศ

หมวดที่ ๑	อำนาจศาล	๔๒๔
หมวดที่ ๒	วิธีดำเนินคดีจนถึงการพิพากษา	๔๒๔
หมวดที่ ๓	วิธีปฏิบัติตามคำพิพากษาหรือผลแห่งคำพิพากษาของศาลต่างด้าว	๔๒๔

คำอธิบาย

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

โดย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

(ปรีดี พนมยงค์)

ซึ่งได้แสดงที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔

ภาคที่ ๑

ข้อความเบื้องต้น

หมวดที่ ๑

กฎหมายระหว่างประเทศคืออะไร?

กฎหมายระหว่างประเทศคือหลักที่ใช้บังคับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การที่จะทราบความหมายที่ได้กล่าวไว้ดังนี้ เราควรแยกพิจารณาข้อความสำคัญเหล่านี้เสียก่อนคือ-

๑. ประเทศ
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
๓. ลักษณะและชนิดของหลักที่ใช้บังคับระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ส่วนที่ ๑

ประเทศ

บทที่ ๑

ประเทศคืออะไร?

คำว่า “ประเทศ” นั้นอาจมีความหมายได้หลายประการ ปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ พิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๓๔๒ ให้ความหมายตามที่มาของคำนี้ คือตามภาษาสันสกฤตว่า “ตำบล บ้าน เมือง แวนแคว้น” แต่เราจะเห็นได้ต่อไปว่าความเกี่ยวพันระหว่างตำบล ด้วยกันแล้ว คือระหว่างตำบลกับเมืองนั้นย่อมอยู่ในความบังคับแห่งกฎหมายภายในของประเทศซึ่งครอบงำตำบลและเมืองนั้นหาใช่กฎหมายระหว่างประเทศไม่

คำว่า “ประเทศ” ซึ่งใช้กันในภาษาไทยและตามความหมายของวิชาซึ่งเราศึกษานี้หมายความว่าบุคคลซึ่งรวบรวมกันอยู่ในอาณาเขตต์ ๑ มีรัฐบาลปกครอง (ให้เทียบดูหัวข้อกฎหมายนานาชาติประเทศแผนกคดีเมืองของพระมงกุฎเกล้า ฯ หน้า ๘)

คณะบุคคลซึ่งรวมกันตามนัยแห่งกฎหมายระหว่างประเทศถือว่าเป็นนิติบุคคล กล่าวคือมีสิทธิและหน้าที่เหมือนกับบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง

นอกจากคำว่า “ประเทศ” แล้วยังมีผู้นิยมใช้คำว่า “แผ่นดิน” บ้าง “รัฐ” บ้าง เพื่อแสดงความหมายของคณะบุคคลที่กล่าวถึงนี้ แต่เราจะตัดสินใจเอาคำไหนว่าถูกต้องกว่ากันยังไม่ได้ เพราะในภาษาไทยนั้นเรายังใช้คำเหล่านี้ปะปนกันอยู่

บทที่ ๒ รัฐบาล

เราต้องสังเกตว่า “ประเทศ” ต่างกับ “รัฐบาล” คำว่า “รัฐบาล” มีความหมายได้ ๒ ประการ ก. ตามความหมายอย่างกว้าง รัฐบาลคือบุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของประเทศ อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นอาจจัดแบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวก คือ :-

๑. อำนาจนิติบัญญัติ
๒. อำนาจบริหาร
๓. อำนาจตุลาการ

ข. ตามความหมายอย่างแคบ รัฐบาลคือบุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งมีอำนาจในทางบริหาร คือเป็นผู้ซึ่งมีอำนาจและหน้าที่ปฏิบัติการให้เป็นไปตามกฎหมายของรัฐธรรมนูญ

แต่จะโดยความหมายอย่างกว้างหรืออย่างแคบก็ตาม รัฐบาลหมายถึงบุคคลหรือคณะบุคคลซึ่งมีสิทธิและหน้าที่ใช้อำนาจของประเทศในนามของประเทศ และถ้าจะเทียบกับสมาคมแล้ว ประเทศก็คือตัวสมาคม ซึ่งเป็นนิติบุคคลนั่นเอง และรัฐบาลนั้นเสมือนกับคณะกรรมการจัดการสมาคม

ผลแห่งความแตกต่างในระหว่างประเทศกับรัฐบาลนั้นมิในเรื่องซึ่งเราศึกษาอยู่นี้ว่า ข้อตกลงระหว่างประเทศหรือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ทำในระหว่างประเทศนั้นยังคงใช้ได้อยู่เสมอ ถึงแม้คณะรัฐบาลของอีกประเทศหนึ่งจะเปลี่ยนแปลงก็ตาม เช่นสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศสยามกับโปรตุเกส

ค.ศ. ๑๘๘๙ ยังคงใช้ได้ตลอดมาจนถึงสัญญาฉบับใหม่ ซึ่งให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นต้นไป ถึงแม้ในระหว่างนั้นประเทศโปรตุเกสได้เปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็ดี

บทที่ ๓

ประเทศเอกราช

ประเทศซึ่งเป็นผู้อยู่ใต้กฎหมายซึ่งเรากำลังศึกษาต้องเป็นประเทศเอกราช คือมีอำนาจอิสระที่จะจัดการทั้งภายในและภายนอกประเทศได้ตามอำเภอใจโดยไม่ต้องฟังคำสั่งของนิติบุคคลอื่น

เพราะฉะนั้นความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเอกราชจึงจัดเข้าอยู่ในบังคับแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ ส่วนความเกี่ยวพันระหว่างประเทศราชกับประเทศที่มีอำนาจเหนือ หรือระหว่างตำบลกับตำบลในประเทศเดียวกัน หรือในระหว่างรัฐต่าง ๆ ที่รวมเข้าเป็นสหปาลิรัฐนั้นก็อยู่ใต้อำนาจของกฎหมายภายในระหว่างประเทศนั่นเอง ไม่ใช่กฎหมายระหว่างประเทศ เช่นรัฐต่าง ๆ ในประเทศสวิสเซอร์แลนด์

ส่วนที่ ๒

ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ

ประเทศย่อมมีความเกี่ยวพันกันได้หลายประการ คือ :-

๑. เกี่ยวพันในคดีเมือง
๒. เกี่ยวพันในคดีบุคคล
๓. เกี่ยวพันในคดีอาชญา
๔. เกี่ยวพันในคดีกระบวนวิธีพิจารณาคดี

บทที่ ๑

เกี่ยวพันในคดีเมือง

เราได้กล่าวมาแล้วว่า ตามนัยแห่งกฎหมายระหว่างประเทศนั้นประเทศมีฐานะเป็นนิติบุคคล เพราะเหตุนี้ประเทศจึงมีสิทธิและหน้าที่เหมือนดังบุคคลธรรมดาคนหนึ่ง สิทธิและหน้าที่ของประเทศอันเป็นนิติบุคคลจึงอาจเกี่ยวพันระหว่างกันหรือพิพาทได้เช่นกัน เช่นในเรื่องเขตแดน ในเรื่องทางไมตรี การทำสงคราม การสงบศึก

การเกี่ยวพันโดยอากรเช่นนี้มีลักษณะไปในทางสิทธิและหน้าที่มหาชน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้พระราชทานนามแห่งกฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้ว่า “กฎหมายนานาชาติประเทศแผนกคดีเมือง” และซึ่งได้เปลี่ยนเรียกกันทุกวันนี้ว่า “กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง” คดีเมืองในที่นี้

คือมหาชน หรือ(Public) นั่นเอง กฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้ตรงกับที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Public International Law และภาษาฝรั่งเศสว่า Droit International Public

บทที่ ๒ เกี่ยวพันในคดีบุคคล

คือเกี่ยวพันในสิทธิและหน้าที่เอกชนแห่งพลเมืองของประเทศซึ่งอาจเป็นโดยเหตุที่พลเมืองได้กระทำการเกี่ยวข้องกับคนต่างด้าวหรือในระหว่างคนต่างด้าวด้วยกันเองซึ่งไปอยู่ในประเทศอื่น เช่นเกี่ยวข้องกันในปัญหาว่าด้วยบุคคล ทรัพย์สิน หนี้ และวิธีได้สิทธิในทรัพย์สินที่ประเทศเกี่ยวข้องกันเพราะประเทศต่างฝ่ายก็เป็นผู้ดูแลระวางรักษาผลประโยชน์พลเมืองของตน ข้อโต้แย้งอาจเกิดขึ้นเพราะกฎหมายเอกชนของประเทศหนึ่งต่างกับอีกประเทศหนึ่ง เช่นกฎหมายของประเทศฝรั่งเศสบัญญัติว่า ชายจะมีภรรยาโดยถูกต้องตามกฎหมายได้แต่คนเดียว แต่กฎหมายไทยยอมให้ชายมีภรรยาได้หลายคนสมมติว่านายเรมองค์ ชาวฝรั่งเศส จะแต่งงานกับนางสีหญิงไทย หรือกับนางมารีหญิงฝรั่งเศสในเมืองไทย ผู้ที่จะทำการสมรสจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศไหน ดังนี้เป็นต้น เพราะเหตุที่ประเทศเกี่ยวข้องกันในกฎหมายเอกชน กฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้จึงเรียกกันว่ากฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล หรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า Private International Law และตามภาษาฝรั่งเศสว่า Droit International Privé

คำว่า “คดีบุคคล” นี้ก็มีความหมายถึงคดีเอกชนนั่นเอง เพราะฉะนั้นกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลจึงมีความหมายโดยสังเขปว่า หลักซึ่งใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศในข้อพิพาทอันเกี่ยวด้วยกฎหมายเอกชน

ต้องระวางอย่าวิเคราะหัดพิพาทกฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้ว่าเป็นหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างพลเมืองของประเทศหนึ่งกับของอีกประเทศหนึ่ง เพราะวิเคราะหัดพิพาทเช่นนี้มีอาจที่จะคุ้มถึงข้อพิพาทระหว่างประเทศได้ทั้งหมด ดังเช่นชาวสยาม ๒ คนไปแต่งงานกันในเมืองต่างประเทศ ปัญหาเกิดมีขึ้นว่าจะใช้กฎหมายอะไรมาพิจารณาถึงความสามารถ แบบของการแต่งงาน ทั้งนี้เราจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งงานนั้นเป็นชาวสยามด้วยกันเอง มีสัญชาติอย่างเดียวกัน จึงหาใช้ข้อพิพาทในระหว่างพลเมืองของประเทศต่าง ๆ ไม่ได้ว่าหลักเกณฑ์ในเรื่องแต่งงานเช่นนี้ก็เข้าอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล อุทาหรณ์อีกอย่าง เช่นชาวอังกฤษคนหนึ่งได้ขายขนมลงในประเทศสยาม มีผู้รับมรดก ๓ คน ซึ่งมีสัญชาติเป็นอังกฤษทั้งนั้น ดังนี้ข้อพิพาทก็เป็นไปในระหว่างพลเมืองประเทศเดียวกัน หาใช่ในระหว่างพลเมืองของประเทศหนึ่งกับอีกประเทศหนึ่งไม่ แต่ข้อพิพาทอันนี้ก็จัดเข้าอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลอยู่แน่นอน

เพราะฉะนั้นกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลนี้คงกล่าวถึงความเกี่ยวข้องในระหว่างประเทศต่อประเทศ มิใช่เป็นข้อเกี่ยวข้องในระหว่างเอกชนต่อเอกชนแต่อย่างเดียว เพราะปัญหาที่ว่าจะใช้กฎหมายของประเทศไหน ก็เท่ากับปัญหาที่ว่าประเทศไหนจะมีอำนาจสั่งให้พลเมืองของประเทศนั้นประพฤติตาม

ไปถึงอาณาเขตต์เพียงใด

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองและแผนกคดีบุคคลคงมีลักษณะเหมือนกันในข้อที่
ว่า กฎหมายระหว่างประเทศทั้ง ๒ แผนกนี้บังคับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่อประเทศ จะต่างกันก็แต่
วัตถุประสงค์ของการเกี่ยวพันนั้นคือวัตถุประสงค์ของแผนกคดีเมืองเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่มหาชน และวัตถุประสงค์ของแผนกคดีบุคคล
เกี่ยวกับกฎหมายเอกชน

บทที่ ๓

ความเกี่ยวพันในคดีอาชญา

คือเกี่ยวพันกันโดยเหตุที่พลเมืองกระทำผิดอาชญา เช่นพลเมืองของประเทศหนึ่งกระทำผิดแล้วหลบ
หนีไปประเทศอื่น หรือตั้งต้นกระทำผิดในประเทศหนึ่งแล้วไปกระทำผิดสำเร็จในอีกประเทศหนึ่ง หรือทำผิด
ในทะเล ในอากาศ หรือเกี่ยวข้องด้วยการส่งผู้ร้ายข้ามแดนเหล่านี้ กฎหมายอาชญาาระหว่างประเทศจึงอาจแตกต่าง
กันขึ้นปัญหาจึงมีว่าจะใช้กฎหมายอันใดบังคับความสัมพันธ์ชนิดนี้

ความเกี่ยวพันในคดีอาชญาาระหว่างประเทศย่อมมีวัตถุประสงค์ต่างกับสาขาทั้ง ๒ ของกฎหมายระหว่าง
ประเทศดังกล่าวข้างต้น เหตุฉะนั้นจึงควรเป็นสาขาอีกแผนกหนึ่งแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ เพราะเหตุว่าจะ
เข้าไปรวมกับแผนกคดีเมืองก็ไม่เหมาะ กล่าวคือในแผนกคดีเมืองนั้นประเทศเกี่ยวข้องกันโดยสิทธิและหน้าที่
ของประเทศในฐานะเป็นนิติบุคคล และในแผนกคดีบุคคลนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันในกฎหมายเอกชน
และผลของกฎหมายเอกชนกับกฎหมายอาชญา์ยอมต่างกัน

กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาชญา์นี้ได้มีมานานแล้ว แต่ยังมีได้รวบรวมให้เป็นวิชาโดย
เฉพาะ แต่บัดนี้ได้มีการศึกษาแล้ว ณ สภากาการศึกษากฎหมายระหว่างประเทศที่กรุงเฮก

บทที่ ๔

ความเกี่ยวพันในกระบวนการวิธีพิจารณาคดี

ประเทศย่อมเกี่ยวพันกันในกระบวนการวิธีพิจารณาคดี แต่ไม่ควรที่จะแยกออกเป็นสาขาต่างหากจาก
สาขาอื่น ๆ แห่งกฎหมายระหว่างประเทศ เพราะวิธีพิจารณาคดีเป็นแต่วิธีบัญญัติ จึงควรรวมอยู่ในสาขา
สารบัญญัตินั้น ๆ เช่นถ้าเกี่ยวกับกฎหมายเอกชนก็รวมอยู่ในแผนกคดีบุคคล ถ้าเกี่ยวกับคดีอาชญา์ก็รวมอยู่
ในแผนกคดีอาชญา

นอกจากสาขาต่าง ๆ ที่ได้อ้างมาแล้วยังมีผู้แยกกฎหมายระหว่างประเทศออกเป็นแผนกคลัง
แผนกโรงงาน แผนกพาณิชย์ ฯลฯ แต่ทั้งนี้ก็สุดแต่ความจำเป็นของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แต่ที่ได้อ้าง
ไว้ข้างต้นนี้เพียง ๓ แผนก คือ แผนกคดีเมือง แผนกคดีบุคคล แผนกคดีอาชญา ก็นับว่าเป็นสาขาที่สำคัญ ๆ
ในปัจจุบันนี้เท่านั้น

ส่วนที่ ๓ ลักษณะและชนิดของหลักที่ใช้บังคับ ความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ

บทที่ ๑ ลักษณะ

การที่จะพิจารณาถึงลักษณะของหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศนั้นจำต้องวินิจฉัยปัญหา ๒ ข้อ ดังนี้

๑. หลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเป็นกฎหมายอันแท้จริงหรือไม่?
๒. กฎหมายระหว่างประเทศเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายภายในประเทศหรือไม่?
๑. หลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเป็นกฎหมายอันแท้จริงหรือไม่?

เพราะเหตุผู้ที่อยู่ใต้กฎหมายระหว่างประเทศเป็นประเทศเอกราชไม่ขึ้นต่อกัน ไม่มีผู้ใดมีอำนาจเหนือที่จะบังคับบัญชา หลักที่จะใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศจึงมีลักษณะไปในทางธรรมมากกว่าในทางกฎหมาย กล่าวคือผู้ไม่ประพฤติตามดังกล่าวนั้นก็มิอาจจะต้องรับโทษเสมอไป เหตุฉะนั้นจึงมีผู้นิยมเรียกวิชานี้ว่าธรรมระหว่างประเทศ

นับจำเดิมแต่มีการประชุมที่กรุงเฮก นานาประเทศได้พยายามบัญญัติโทษสำหรับลงแก่ประเทศที่ไม่ประพฤติตามหลักดังกล่าวนี้หรือนัยหนึ่งจะทำธรรมระหว่างประเทศให้เป็นกฎหมายแท้จริง เช่นสัญญากรุงเฮก ลงวันที่ ๑๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๗ อันเกี่ยวข้องกับกฎหมายและการสงครามก็ได้บัญญัติถึงโทษปรับที่จะพึงลงแก่ประเทศหรือรัฐซึ่งผู้แทนได้ทำผิดขนบธรรมเนียมแห่งการสงคราม

และต่อมาหลายประเทศได้ตกลงกันตั้งสโมสรสันนิบาตชาติและได้ตกลงวางกำหนดโทษหลายอย่าง เช่นโทษปิดประตูค้าในทางเศรษฐกิจ และในทางปราบปรามโดยกองทัพของประเทศที่ประพฤติตาม แต่ถึงกระนั้นก็ดี เรายังเรียกวิชานี้ว่าเป็นกฎหมายอันแท้จริงยังไม่ได้ เพราะเหตุว่าการปราบปรามโดยกองทัพของประเทศที่ประพฤติตามนั้นก็เสมือนกับการทำสงครามนั่นเอง บางทีอาจมีผลสำหรับประเทศเล็ก แต่สำหรับมหาประเทศนั้นยังเป็นปัญหาว่าจะทำได้จริงเพียงไร อีกประการหนึ่งในเวลานี้ชาติต่าง ๆ ในโลกก็ยังมิได้รวบรวมอยู่ในสโมสรอันเดียวกัน คือยังมิได้เป็นสมาชิกของสันนิบาตชาติไปทั้งหมด เช่นสหภาพรัฐอเมริกา และสหภาพรัฐโซเวียตก็หาได้เป็นสมาชิกของสโมสรสันนิบาตชาติไม่

๒. กฎหมายระหว่างประเทศเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายภายในประเทศหรือไม่?

ปัญหาข้อนี้นักปราชญ์กฎหมายได้เถียงกัน บางท่านกล่าวว่าตามลัทธิ Common Law นั้นกฎหมายระหว่างประเทศ ย่อมเป็นกฎหมายภายในเพราะเป็น Common Law และบางท่านกล่าวว่าทางฝ่าย Continent คือ ประเทศฝรั่งเศส, อิตาลี เป็นอาทิ ประเทศเหล่านี้มีประมวลกฎหมายออกใช้ กฎหมาย

ระหว่างประเทศจึงไม่ใช่เป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายภายใน

ข้าพเจ้าเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้น บางทีก็จะเนื่องจากความหมายแห่งคำว่า “กฎหมายภายใน” คำว่า “กฎหมายภายใน” นั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าหมายถึงกฎหมายที่ใช้ภายในประเทศซึ่งอาจเป็นกฎหมายมหาชนหรือกฎหมายเอกชนก็ได้ เพราะฉะนั้นเราควรพิจารณาตามสาขาต่าง ๆ แห่งกฎหมายภายใน ว่ากฎหมายระหว่างประเทศจะเข้าอยู่ในสาขาใดได้บ้าง?

กฎหมายระหว่างประเทศไม่น่าจะเป็นกฎหมายภายในแผนกเอกชน โดยเหตุที่พลเมืองมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายแห่งรัฐอธิปไตยของตน บางทีจะเพราะเหตุนี้เอง สัญญาระหว่างประเทศถึงแม้จะได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันกันแล้วก็มีผลแต่ระหว่างประเทศ ยังไม่มีผลต่อพลเมือง จนกว่าจะได้มีประกาศของรัฐบาลอธิปไตยให้ใช้เป็นกฎหมายต่อพลเมือง ถ้ามีฉะนั้นพลเมืองที่ห้ามิตต่อหลักกฎหมายระหว่างประเทศก็จะต้องรับโทษ และประกาศของรัฐบาลอธิปไตยให้สัญญาใด ๆ เป็นกฎหมายก็จะมีประโยชน์ และก็ไม่จำเป็นที่จะต้องประกาศกันอีกเพราะว่าแลกเปลี่ยนสัตยาบันแล้ว สัญญานั้นก็ย่อมใช้ได้ในตัว (ประกาศของรัฐบาลอธิปไตยให้ใช้สัญญาระหว่างประเทศเป็นกฎหมายนั้น โดยมากเป็นประกาศให้มีผลย้อนหลังคือมีจะให้ใช้ตั้งแต่วันที่แลกเปลี่ยนสัตยาบัน)

แต่ให้พึงสังเกตว่ากฎหมายภายใน ไม่ใช่มีแต่กฎหมายเอกชนอย่างเดียว กล่าวคือย่อมมีกฎหมายมหาชนเป็นสาขาอันใหญ่อยู่ด้วย

กฎหมายมหาชนนี้ยังแยกออกเป็นต้นว่ากฎหมายลักษณะอาชญากฎหมายปกครอง กฎหมายรัฐธรรมนูญ

กฎหมายระหว่างประเทศไม่น่าเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายภายในแผนกอาชญา เพราะพลเมืองหรือเอกชนจะพึงได้รับโทษก็แต่โดยบทกฎหมายที่รัฐบาลอธิปไตยได้บัญญัติไว้ ถ้าหากกฎหมายระหว่างประเทศเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายภายในแผนกอาชญาแล้ว เหตุใดเราจึงต้องมีพระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พ.ศ. ๒๔๗๑ เพราะเหตุว่าการค้าหญิงและเด็กหญิงนั้น ได้มีข้อตกลงระหว่างประเทศอยู่แล้ว และยังไปก่อนั้น นานาประเทศยังได้เคยรับรองกันเป็นหลักมานานแล้วว่า ความผิดชนิดนี้เป็นความผิดระหว่างประเทศ คล้าย ๆ กับเป็นความผิดฐานโจรสลัด คือแม้จะทำผิดภายนอกประเทศ อีกประเทศหนึ่งที่จะจับผู้กระทำความผิดได้ก็อาจลงโทษได้ เพราะฉะนั้นจึงน่าคิดว่า กฎหมายระหว่างประเทศไม่น่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายภายในแผนกอาชญา

กฎหมายระหว่างประเทศไม่น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายภายในแผนกปกครอง เพราะเหตุว่าผู้ที่อยู่ใต้กฎหมายระหว่างประเทศเป็นประเทศเอกราชย่อมมีสิทธิที่จะจัดการปกครองได้ตามความพอใจ และที่ยิ่งกว่านั้นก็คือมีหลักกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองว่านานาประเทศย่อมไม่เข้าแทรกแซงในกิจการภายในแห่งการปกครองของประเทศอื่น

กฎหมายระหว่างประเทศอาจเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎหมายภายในแผนกธรรมนูญปกครองแผ่นดิน

(รัฐธรรมนูญ) ทั้งนี้หมายความว่าประเทศจะออกกฎหมายให้ขัดต่อกฎหมายระหว่างประเทศไม่ได้ ส่วนการปกครองจะจัดอย่างไรก็ได้ การออกกฎหมายย่อมเป็นส่วนหนึ่งแห่งธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน (ให้ดูรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรเยอรมัน)

ตัวอย่างแห่งการที่ประเทศมีอาจออกบทกฎหมายภายในให้เป็นการขัดต่อกฎหมายระหว่างประเทศนั้น เช่นกฎหมายลงวันที่ ๓ กันยายน ค.ศ. ๑๘๒๗ ของพระบรมราชาแห่งรัสเซีย ซึ่งห้ามมิให้เรือของคนต่างด้าวเข้ามาเดินภายในระยะทาง ๑๐๐ ไมล์จากฝั่งทะเลรัสเซีย นานาประเทศก็ได้คัดค้านกฎหมายฉบับนั้น ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ รัฐบาลอิตาลี ซึ่งตั้งอยู่ในอเมริกากลางได้ออกกฎหมายว่า รัฐบาลไม่รับผิดชอบต่อความเสียหายอันเกิดขึ้นต่อพลเมืองหรือคนต่างด้าวเพราะเหตุสงครามภายในหรือการจลาจลคณะทูตประจำประเทศอิตาลีก็ได้คัดค้านกฎหมายฉบับนั้น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า แม้ประเทศจะมีอำนาจออกกฎหมายภายใน อย่างไรก็ตามแต่ประเทศก็จำต้องเคารพต่อกฎหมายระหว่างประเทศในการออกกฎหมายภายในนั้น ๆ

บทที่ ๒

ชนิดของหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพัน ระหว่างประเทศ

เนื่องจากลักษณะของหลักที่ใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเราจึงอาจแบ่งหลักเหล่านี้ออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. การแสดงเจตนาของประเทศ

๒. หลักธรรมระหว่างประเทศทั่วไป

ส่วนคำพิพากษาของศาลจะเป็นกฎหมายระหว่างประเทศได้อย่างไรนั้นจะได้พิจารณาต่อไปในภายหลัง

๑. การแสดงเจตนาของประเทศ

การแสดงเจตนาของประเทศ คือการที่ประเทศได้แสดงว่าจะถือเอาหลักหรือข้อบังคับอันใดอันหนึ่งขึ้นบังคับความเกี่ยวพันระหว่างตนกับประเทศอื่น ประเทศอาจแสดงเจตนาเช่นนี้ได้โดยตรงอย่างหนึ่ง โดยปริยายอีกอย่างหนึ่ง

ข้อ ก. การแสดงเจตนาโดยตรง

การแสดงเจตนาเช่นนี้อาจแยกออกได้เป็น ๒ ชนิด คล้ายกับในเรื่องนิติกรรม คือ

(๑) การแสดงเจตนาโดยตรงหลายฝ่าย

(๒) การแสดงเจตนาโดยตรงฝ่ายเดียว

(๑) การแสดงเจตนาโดยตรงหลายฝ่าย

ทั้งนี้ก็คือข้อตกลงระหว่างประเทศซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น สัญญา อนุสัญญา โปรโตคอล

ข้อตกลง

ข้อตกลงระหว่างประเทศนี้นับว่าเป็นหลักสำคัญสำหรับบังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ เพราะเหตุที่ประเทศต่างก็เป็นเอกราชไม่มีผู้ใดออกบทกฎหมายบังคับบัญชาตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น ความตกลงของประเทศจึงเป็นเครื่องผูกมัดได้อย่างหนึ่ง

ข้อตกลงระหว่างประเทศมี ๒ ชนิด คือ

(ก) ข้อตกลงแต่เพียงระหว่าง ๒ ประเทศ เช่นข้อตกลงระหว่างประเทศสยามกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๘๙๙ ว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม

(ข) ข้อตกลงระหว่างหลายประเทศ เช่นอนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๘๙๖ กับ ๑๙๐๒ ซึ่งว่าด้วยการพิจารณา การสมรส การหย่า และการพิทักษ์ผู้เยาว์ และให้ดูข้อตกลงตั้งสโมสรสันนิบาตชาติซึ่งเป็นข้อตกลงระหว่างหลายประเทศ

(๒) การแสดงเจตนาโดยตรงฝ่ายเดียว

ทั้งนี้หมายความว่า นอกจากข้อตกลงระหว่างประเทศแล้วประเทศใดประเทศหนึ่งแต่ฝ่ายเดียว อาจแสดงเจตนาเป็นลายลักษณ์อักษร ถือเอาหลักอันใดอันหนึ่งขึ้นบังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศ แต่การแสดงเจตนาเช่นนี้จะผูกมัดก็แต่ประเทศที่แสดงเจตนาเพราะฉะนั้นจึงไม่ควรที่จะขัดต่อหลักทั่วไปของกฎหมายระหว่างประเทศเพราะประเทศที่ออกกฎหมายขัดต่อกฎหมายระหว่างประเทศนั้นอาจถูกคัดค้านได้ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว การแสดงเจตนาฝ่ายเดียวเช่นนี้ก็จำต้องเคารพต่อหลักแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ

การแสดงเจตนาฝ่ายเดียวอาจทำได้โดยหลายวิธีดังนี้ คือ

(ก) โดยออกบทกฎหมาย

สำหรับประเทศสยาม เราอาจเห็นได้ดังต่อไปนี้ เช่นพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๕๘ ซึ่งว่าด้วยการวางเงินไว้เป็นประกันในศาล เมื่อโจทก์เป็นผู้ยื่นนอกอำนาจศาล

(ข) โดยหนังสือหรือเอกสารซึ่งประเทศหนึ่งได้มีไปยังอีกประเทศหนึ่ง เช่นหนังสือลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เสนาบดีว่าการต่างประเทศของกรุงสยามได้ทรงมีไปยัง อัครราชทูตอังกฤษ ณ กรุงเพท ฯ เพื่อขยายความข้อตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษ ค.ศ. ๑๘๙๙ ดังนี้ หนังสือนี้ก็เป็นการแสดงเจตนาฝ่ายเดียวของประเทศสยาม

(ค) โดยประกาศของรัฐบาลหรือของผู้มีอำนาจในการปกครองแผ่นดินซึ่งไม่ใช่บทกฎหมาย

เช่นประกาศของกระทรวงการต่างประเทศจีน ค.ศ. ๑๙๒๔ อันเกี่ยวกับสัญญาหยุดติธรรมซึ่งมีความว่า “ข้อ ๓ ในกรณีซึ่งเกี่ยวกับสัญญาเก่าซึ่งได้ถึงที่สุดแล้วแต่ยังไม่ได้ทำสัญญาใหม่ขึ้นแทนนั้น รัฐบาลจีนจะได้ออกประกาศข้อบังคับชั่วคราวอันสมควรในฐานะปัจจุบัน” และข้อบังคับชั่วคราวซึ่ง

ได้ออกวันเดียวกันกับประกาศนั้นมีความว่าดังนี้“..... ๗ ข้อ ๓ บุคคลและทรัพย์สินของบุคคลต่างด้าวในประเทศจีนนั้น จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายจีน”

“ข้อ ๔ คนต่างด้าวในประเทศจีนต้องอยู่ใต้บังคับแห่งกฎหมายจีน และอยู่ในอำนาจศาลจีน”

ดังนี้ประกาศของกระทรวงการต่างประเทศจีนก็เป็นแต่การแสดงเจตนาฝ่ายเดียวเท่านั้น จะมีผลถึงกับล้างสัญญาซึ่งได้ทำไว้กับประเทศอื่น ๆ อันเป็นการแสดงเจตนาหลายฝ่ายไม่ได้

ข. การแสดงเจตนาโดยปริยาย

คือหลักซึ่งประเทศได้ยอมรับขึ้นบังคับความเกี่ยวพันเฉพาะตนหรือระหว่างตนกับประเทศอื่น และเป็นหลักซึ่งประเทศได้เคยปฏิบัติมาแต่มิได้แสดงเจตนาให้ปรากฏตามแบบของการแสดงเจตนาโดยตรง การแสดงเจตนาโดยปริยายอาจแยกออกได้เป็น ๒ ชนิด

๑. การแสดงเจตนาโดยปริยายหลายฝ่าย

๒. การแสดงเจตนาโดยปริยายฝ่ายเดียว

๑. การแสดงเจตนาโดยปริยายหลายฝ่าย

คือประเพณีระหว่างประเทศทั้งนี้ข้าพเจ้าหมายความว่า หลักที่เคยปฏิบัติกันมาในระหว่างประเทศโดยมิได้มีข้อตกลงหรือการแสดงเจตนาเป็นลายลักษณ์อักษรโดยแจ้งชัด

ให้พึงสังเกตว่าประเพณีระหว่างประเทศนั้นต่างกับจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่นอันใช้ภายในประเทศ เพราะเหตุว่าประเพณีระหว่างประเทศนั้นถือกันว่าเป็นข้อตกลงหรือสัญญา ระหว่างประเทศโดยปริยายซึ่งประเทศต่าง ๆ ได้ยอมรับในการประพฤติตาม ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่ประเทศต่างก็เป็นเอกราชนั่นเอง ไม่มีใครออกคำสั่งบังคับบัญชา ประเพณีระหว่างประเทศจึงไม่มีลักษณะเป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจสูงสุด คือมีลักษณะเป็นแต่เพียงสัญญาโดยปริยาย

แต่จารีตประเพณีท้องถิ่นนั้นเป็นคำสั่ง คำบังคับโดยปริยายของผู้มีอำนาจสูงสุดของประเทศ กล่าวคือ ถ้าผู้ใดไม่ทำตามก็อาจได้รับโทษ (ในทางแพ่ง) ซึ่งมีลักษณะเป็นกฎหมาย (ดูมาตรา ๔ ประมวลแพ่ง ๗)

เราอาจแยกแสดงเจตนาโดยปริยายหลายฝ่าย หรือประเพณีระหว่างประเทศออกเป็น ๒ ชนิด คล้ายกับข้อตกลงระหว่างประเทศ คือ

ก. ประเพณีระหว่าง ๒ ประเทศ

ข. ประเพณีระหว่างหลายประเทศ

อุทาหรณ์ ประเทศสยามยอมให้คนชาติจีนมีสิทธิเหมือนกับคนไทยในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน และถ้าประเทศจีนก็ยอมปฏิบัติต่อคนไทยซึ่งอยู่ในประเทศจีนดั่งนั้นแล้ว ส่วนประเทศอื่น ๆ มิได้มีประเพณีที่ยอมให้คนไทยมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศนั้นแล้วความประพฤติระหว่างประเทศสยามกับประเทศจีนก็เป็นแต่เพียงประเพณีระหว่าง ๒ ประเทศเท่านั้น คนชาติอื่นจะอ้างประเพณีเช่นนี้ให้ประเทศสยามปฏิบัติต่อ

พลเมืองของตนไม่ได้ แต่ถ้าประเพณีเช่นนี้ได้มีระหว่างประเทศสยามกับประเทศอื่นด้วยแล้ว ประเพณีเช่นนั้นก็
เป็นประเพณีระหว่างหลายประเทศซึ่งเป็นหลักที่จะใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างประเทศเหล่านั้นได้
แต่ประเพณีระหว่างประเทศที่มีได้ขีดเขียนไว้โดยตรงเช่นนี้จะทราบกันได้อย่างไร?

การที่จะทราบได้นั้นก็จำต้องสังเกตถึงการที่ประเทศได้ปฏิบัติมาอย่างไร เช่นถ้าเป็นเรื่องคดีบุคคล
ศาลในประเทศได้ตัดสินคดีไปอย่างไร หรืออาศัยประวัติศาสตร์ หรือค้นทราบเอาจากหลักฐานจากหนังสือ
ซึ่งบางประเทศได้จัดพิมพ์ขึ้นรวบรวมข้อความที่เกี่ยวข้องกับประเทศอื่น ๆ เช่นประเทศอังกฤษได้รวบรวม
พิมพ์ขึ้นเรียกว่าสมุดปกสีน้ำเงิน ของอิตาเลียนสมุดปกสีเขียว ของเยอรมันสมุดปกสีขาว ของฝรั่งเศสสมุดปก
สีเหลือง

๒. การแสดงเจตนาโดยปริยายฝ่ายเดียว

ทั้งนี้หมายความว่าประเพณีของประเทศหนึ่งแต่ฝ่ายเดียวในการที่จะปฏิบัติต่อประเทศใดประเทศ
หนึ่ง เช่นประเทศสยามยอมให้ชนชาติจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมีสิทธิเหมือนกับคนไทยในการถือกรรมสิทธิ์
ที่ดิน แต่ถ้าประเทศจีนไม่ได้ปฏิบัติตอบเช่นนั้นด้วยแล้ว ความประพฤติดังกล่าวของประเทศสยามต่อประเทศ
จีน ก็เป็นเพียงการแสดงเจตนาโดยปริยายฝ่ายเดียว

ปัญหาที่มีอยู่ว่า การแสดงเจตนาแต่ฝ่ายเดียวนี จะใช้ผูกพันประเทศที่แสดงเจตนาให้ปฏิบัติต่อ
ประเทศอื่นได้ก็ประเทศ เห็นว่าต้องพิจารณาแล้วแต่กรณีเป็นเรื่อง ๆ ไปว่า การแสดงเจตนาของประเทศนั้นประสงค์
จะให้ผูกพันต่อประเทศใดบ้าง

ข้อ ๒ หลักธรรมระหว่างประเทศทั่วไป

ดังที่เราเห็นจากตอนต้นแล้วว่า หลักกฎหมายระหว่างประเทศอันสำคัญนั้นก็คือข้อตกลงระหว่าง
ประเทศ และถ้าไม่มีข้อตกลงระหว่างประเทศแล้ว ก็อาจอาศัยการแสดงเจตนาโดยปริยาย หรือประเพณี
ระหว่างประเทศ แต่ถ้าอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มีก็ต้องอาศัยหลักธรรมระหว่างประเทศทั่วไปขึ้นบังคับ ทั้งนี้จะ
เห็นได้ว่าสัญญาระหว่างประเทศหลายฉบับได้ระบุความข้อนี้ไว้ เช่น

๑. สัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๘๙๙ อันเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของประเทศกลาง ในการสงครามทาง
เรือบัญญัติไว้ในคำปรารภว่า “ถ้ากรณีเกิดขึ้นนอกจากที่กล่าวไว้โดยตรงตามข้อตกลงฉบับนั้นแล้ว
ท่านให้ถือเอาหลักทั่วไปแห่งธรรมระหว่างประเทศขึ้นบังคับ”

๒. สัญญากรุงลอนดอน ค.ศ. ๑๙๐๗ อันเกี่ยวกับศาลทรัพย์สินทะเลระหว่างประเทศก็ได้บัญญัติไว้
ในมาตรา ๒ วรรค ๒ ว่า “ถ้าไม่มีบทบัญญัติในสัญญานั้นแล้ว ให้ศาลวินิจฉัยคดีตามหลักธรรมระหว่าง
ประเทศ และถ้าหากว่าหลักซึ่งนานาประเทศได้ยอมรับในความประพฤติไม่ปรากฏว่าเคยมีแล้ว ให้ศาลวินิจฉัย
ตามหลักทั่วไปแห่งความตรงและความยุติธรรมเหมาะสมแก่กรณีนั้น ๆ”

สรุปรวมความแห่งหลักที่ได้อ้างข้างต้นนี้ ข้าพเจ้าจึงขอเรียกว่าหลักธรรมระหว่างประเทศทั่ว
ไป แต่การที่จะอธิบายให้ละเอียดซึ่งลงไปว่าอะไรเป็นหลักธรรมทั่วไปบ้างแล้ว ก็จะเกินขอบอำนาจแห่ง

สาขากฎหมายระหว่างประเทศซึ่งข้าพเจ้าจะอธิบายในที่นี้ เพราะฉะนั้นจึงขอให้เป็นหน้าที่ของผู้ศึกษาที่จะหาความรู้กว้างขวางต่อไปค้นคว้าเอาจากคำอธิบายหรือความเห็นของนักปราชญ์กฎหมายระหว่างประเทศ

ข้อ ๓. ปัญหาเรื่องคำพิพากษาของศาล

คำพิพากษาของศาล ไม่ว่าจะคำพิพากษาของศาลภายในประเทศนั่นเอง หรือของศาลประจำยุติธรรมระหว่างประเทศ หรืออนุญาโตตุลาการระหว่างประเทศ ไม่มีลักษณะเป็นกฎหมาย เพราะศาลไม่มีอำนาจออกกฎหมาย คือมีหน้าที่แปลกฎหมาย

แต่อย่างไรก็ตาม คำพิพากษาของศาลก็นับว่าเป็นประโยชน์ที่จะชี้ให้เห็นว่า หลักกฎหมายระหว่างประเทศที่ได้มีอยู่แล้วนั้นมีความหมายเพียงไร และถ้าเกี่ยวข้องกับหลักธรรมระหว่างประเทศทั่วไปแล้ว ก็อาจทำให้เราทราบได้ว่า ศาลได้หยิบยกเอาหลักอันใดมาบังคับคดีอันเป็นการทำให้มีความสะดวกในการวินิจฉัยกรณีต่อ ๆ ไป

หมวดที่ ๒

วัตถุประสงค์กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

เราได้ให้ความหมายโดยสังเขปแห่งกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลว่า เป็นหลักซึ่งใช้บังคับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในข้อพิพาทอันเกี่ยวกับกฎหมายเอกชน เหตุฉะนั้นวิชาแผนกนี้จึงมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

๑. สัญชาติ
๒. ฐานะของคนต่างด้าว
๓. การใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน
๔. วิธีพิจารณาแผนกเอกชนระหว่างประเทศ

ขอชี้แจงโดยย่อถึงวัตถุประสงค์ ๔ ประการดังกล่าวข้างต้นนั้น คือ

๑. สัญชาติ

สัญชาตินั้นถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือการเป็นพลเมืองของประเทศ และถ้าจะเทียบกับสมาคมซึ่งเป็นนิติบุคคลแล้ว สัญชาติก็คือการเป็นสมาชิกของประเทศซึ่งเป็นนิติบุคคลนั่นเอง

ส่วนบุคคลอื่นซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศโดยมิใช่เป็นพลเมืองของประเทศที่เข้ามาอยู่นี้เรียกว่าคนต่างด้าว ให้พึงสังเกตว่า ข้อพิพาทระหว่างเอกชนอันเป็นวัตถุประสงค์แห่งกฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้ ย่อมมีระหว่างพลเมืองกับคนต่างด้าวหรือในระหว่างคนต่างด้าวด้วยกันเอง หากใช้ในระหว่างพลเมืองต่อพลเมืองในประเทศไม่ เหตุฉะนั้นจึงจำต้องทราบเสียก่อนว่า การเป็นพลเมืองหรือการมีสัญชาตินั้นเป็นหลักเกณฑ์อย่างไร

๒. ฐานะของคนต่างด้าว

การศึกษาในเรื่องนี้ก็เป็นที่ประเด็นสำคัญเช่นเดียวกับเรื่องสัญชาติ กล่าวคือ ก่อนที่จะทราบถึงความ

เกี่ยวข้องกับกฎหมายเอกชนระหว่างประเทศแล้วก็จำต้องทราบว่า คนต่างด้าวนั้นมีฐานะหรือมีสิทธิเหมือน และต่างกับพลเมืองอย่างไร?

๓. การใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน

กฎหมายเอกชนของประเทศหนึ่งย่อมแตกต่างกับของอีกประเทศหนึ่ง ถ้ากฎหมายเอกชนเหมือนกันทั่วโลกแล้ว กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลนี้ก็ย่อมมีไม่ได้ เมื่อกฎหมายขัดกันพลเมืองของประเทศซึ่งเกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว หรือคนต่างด้าวเกี่ยวข้องระหว่างกันในประเทศอื่นแล้วตั้งเช่นอุทาหรณ์ที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น เราก็ต้องวินิจฉัยว่าจะใช้กฎหมายของประเทศใดบังคับและในกรณีอย่างไร

๔. วิธีพิจารณาแผนกเอกชนระหว่างประเทศ

เราได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ข้อพิพาทระหว่างประเทศอันเกี่ยวกับวิธีพิจารณาในเรื่องกฎหมายเอกชนนั้น ควรรวมอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกนี้ เพราะเหตุที่วิธีพิจารณาเป็นวิธีบัญญัติคือวิธีที่จะนำไปสู่การใช้กฎหมายอันเป็นสารบัญญัติ ไม่ควรจัดเป็นอีกสาขาหนึ่งแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ

ภาคที่ ๒

สัญชาติ

หมวดที่ ๑

ข้อความทั่วไป

ตามวิเคราะห์ศัพท์ของศาสตราจารย์เวส แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส สัญชาติ คือเครื่องมัดโดยนิตินัยซึ่งผูกพันบุคคลไว้กับประเทศ (ให้ดูหนังสือคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลของศาสตราจารย์เวส หน้า ๑)

แต่ถ้าจะให้ความหมายอย่างง่าย ๆ สัญชาติก็คือการเป็นพลเมืองของประเทศตามที่ได้กล่าวมาแล้วในคำชี้แจงโดยย่อ (ให้ดูภาคที่ ๑ หมวดที่ ๒)

สัญชาตินั้น ถือกันว่าเป็นสิ่งประกอบสภาพบุคคล กล่าวคือ มนุษย์ที่มีสภาพเป็นบุคคลก็ตีการรวบรวมคณะบุคคลหรือกองทัพสันอันมีสภาพเป็นนิติบุคคลก็ตี เหล่านี้บุคคลหนึ่งก็ย่อมมีสัญชาติเป็นสิ่งประกอบสภาพของตน เหตุฉะนั้นกฎหมายของบางประเทศตั้งเช่นในประเทศฝรั่งเศสจึงบัญญัติเรื่องสัญชาติไว้ในประมวลแพ่งฯ

เมื่อกฎหมายเรื่องสัญชาติเป็นกฎหมายที่เกี่ยวกับสภาพของบุคคลแล้ว ประเทศเอกราชก็ย่อมมีสิทธิที่จะบัญญัติไว้ว่าบุคคลเช่นไรจะมีสัญชาติของประเทศนั้น หรือจะสิ้นสัญชาติ หรือจะกลับคือสัญชาติเดิม

แต่หลักดังกล่าวนี้อาจมีข้อยกเว้นถ้าประเทศเอกราชได้มีข้อตกลงกันไว้เป็นพิเศษกับประเทศอื่น ดังเช่นข้อตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยาม ค.ศ. ๑๘๙๙

แต่ถ้าไม่มีข้อตกลงกันไว้เป็นพิเศษแล้ว ผลร้ายก็อาจเกิดขึ้นได้กล่าวคือ ประเทศหนึ่งก็บัญญัติหลักไว้อย่างหนึ่ง และประเทศอื่นก็บัญญัติหลักไว้อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้แก่งแย่งกันถึงการที่จะเอาบุคคลคนเดียวกันมาเป็นพลเมือง เหตุฉะนั้นนักปราชญ์กฎหมายจึงพยายามที่จะปรึกษาคงลงในเรื่องวางกำหนดกฎหมายสัญชาติซึ่งจะให้เป็นที่ของสันนิบาตชาติเป็นฐานะปรึกษาหารือ และ ณ บัดนี้ก็ยังไม่ลงรอยกันได้

เมื่อผลร้ายอาจเกิดขึ้นได้ดังกล่าวแล้ว การออกกฎหมายเรื่องสัญชาติจึงควรอาศัยหลักธรรมดาขึ้นเป็นข้อคำนึงประกอบด้วยกล่าวคือ

๑. ประเทศไม่ควรบังคับให้บุคคลมีสัญชาติ ทั้งนี้หมายความว่า การมีสัญชาตินั้นย่อมต้องให้ไปตามใจสมัครทั้งฝ่ายพลเมืองและฝ่ายประเทศผลจึงมีว่า

ก. ประเทศจะบังคับให้คนต่างด้าวมา มีสัญชาติของประเทศนั้นไม่ได้

ข. ประเทศจะปฏิเสธไม่ให้พลเมืองของตนโอนสัญชาติไม่ได้

๒. บุคคลแต่ละคนจำต้องมีสัญชาติอื่นหนึ่ง เพราะเหตุว่าการไม่มีสัญชาตินั้น นอกจากจะผิดต่อหลักทางนิติศาสตร์ที่ว่าสัญชาติเป็นสิ่งประกอบสภาพบุคคลแล้ว ยังอาจเป็นภัยต่อความสงบของโลกและอาจจะทำให้บุคคลเหล่านั้นหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองเช่นในการรับราชการทหาร แต่หลักอันนี้บางประเทศก็หาได้ระลึกถึงเสมอไปไม่ ซึ่งอาจทำให้เกิดกรณีได้ว่าบุคคลไม่มีสัญชาติเสียแล้ว ดังเช่นในคราวมหาสงครามที่แล้วมา ประเทศเยอรมนีได้ถอนสัญชาติเยอรมันของบุคคลที่ได้แปลงชาติมาเป็นเยอรมันแล้วแต่ก่อนมหาสงคราม ดังนั้นบุคคลเหล่านั้นก็อาจไม่มีสัญชาติเสียเลยถ้าหากประเทศที่ตนมีสัญชาติอยู่เดิมไม่ยอมรับให้กลับเข้าสู่สัญชาติเดิมหรือตามประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสมาตรา ๑๙ เดิมได้บัญญัติไว้ว่าหญิงฝรั่งเศสที่แต่งงานกับคนต่างด้าวย่อมถือสัญชาติของสามี แต่เมื่อมีบางประเทศที่ไม่ยอมให้หญิงมีสามีถือสัญชาติของสามี ประเทศฝรั่งเศสจึงแก้ประมวลกฎหมายแพ่งมาตรา นั้นเสียใหม่ คือหญิงฝรั่งเศสที่แต่งงานกับบุคคลต่างด้าวจะถือสัญชาติของสามีก็ต่อเมื่อกฎหมายแห่งประเทศของสามียินยอมตั้งนั้น มิฉะนั้นหญิงฝรั่งเศสก็ยังคงมีสัญชาติเดิม ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้บุคคลปราศจากสัญชาติ

๓. บุคคลคนเดียวไม่ควรจะมีสองสัญชาติในคราวเดียวกันมิฉะนั้นประเทศทั้งสองก็อาจที่จะเรียกร้องให้บุคคลนั้นปฏิบัติหน้าที่อันเป็นปรปักษ์กันได้ เช่นในเรื่องรับราชการทหารหรือในระหว่างเวลาที่มีสงครามระหว่างสองประเทศนั้น

เพื่อป้องกันการแก่งแย่งซึ่งอาจเกิดขึ้นนี้ประเทศใดประเทศหนึ่งจะรับการแปลงชาติของคนต่างด้าวแล้วก็ควรต้องให้บุคคลนั้นพ้นจากการเป็นพลเมืองแห่งประเทศเดิมของเขา

แต่หลักนี้ประเทศเยอรมนีหาได้ถือตามไม่ เพราะกฎหมายฉบับลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๑๓ ยอมให้พลเมืองเยอรมันซึ่งแปลงเป็นคนสัญชาติอื่นแล้ว มีสิทธิสงวนสัญชาติเยอรมันไว้ได้โดยได้

รับอนุญาตจากรัฐบาลเยอรมันเป็นลายลักษณ์อักษร และเพราะเหตุนี้เอง เมื่อคราวที่ประเทศสยามประกาศสงครามกับประเทศเยอรมนี จึงได้มีพระบรมราชโองการให้ถอนสัญชาติไทยซึ่งชาวเยอรมันบางคนได้แปลงไว้ นั้น ให้พึงสังเกตพระบรมราชโองการเหล่านั้นไม่ขัดกับหลักที่ ๒ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เพราะเหตุว่าผู้ที่ถูกถอนสัญชาติไทยเหล่านั้นยังคงมีสัญชาติเยอรมันอยู่ตามเดิม

การศึกษาเรื่องสัญชาติอาจที่จะแยกออกได้ดังนี้

๑. การมีสัญชาติ
๒. การสิ้นสัญชาติ
๓. การกลับคืนสู่สัญชาติเดิม

หมวดที่ ๒ การมีสัญชาติ

บุคคลอาจมีสัญชาติได้โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. โดยกำเนิด
๒. โดยการแปลงชาติ
๓. โดยการแต่งงาน
๔. โดยอาณาเขตต์เปลี่ยนอิสสระภาพ

ส่วนที่ ๑ การมีสัญชาติโดยกำเนิด

คือสัญชาติที่บุคคลมีอยู่แต่เดิม แต่คำว่า “กำเนิด” นี้อาจเป็นปัญหาได้ว่า จะหมายความถึงขณะที่เด็กปฏิสนธิ หรือเมื่อคลอดจากรกมารดาที่มีสภาพเป็นบุคคลตามประมวลกฎหมายแพ่งฯ แล้วขอให้ดูในคำอธิบายที่จะกล่าวต่อไปในส่วนนี้ข้อ ๑

การที่ประเทศจะออกกฎหมายบัญญัติว่าบุคคลใดมีสัญชาติของประเทศนั้น ประเทศจำต้องระลึกว่าบุคคลนั้นได้มีหรืออาจจะมี ความจงรักภักดีผูกพันต่อประเทศนั้นอย่างไร เพราะบุคคลซึ่งไม่มีความจงรักภักดีต่อประเทศนั้น ประเทศย่อมไม่พึงปรารถนาที่จะเอามาเป็นพลเมือง

ตามหลักธรรมตา มนุษย์ย่อมมีความผูกพันต่อประเทศใดประเทศหนึ่งด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

๑. โดยการสืบสายโลหิต (Jus Sanguinis) กล่าวคือบุคคลได้สืบสายมาจากบุคคลซึ่งมีสัญชาติของประเทศใดประเทศหนึ่ง
๒. โดยดินแดน (Jus soli) ซึ่งบุคคลได้เกิดหรือมีกำเนิด

ในทุกวันนี้เราอาจแบ่งวิธีที่ประเทศต่าง ๆ ได้บัญญัติถึงเรื่องสัญชาติออกได้เป็น ๓ จำพวก จำพวกที่ ๑ ประเทศที่ถือหลักสัญชาติทางสายโลหิตเป็นเกณฑ์สำคัญ กล่าวคือบุคคลสืบสายมาแต่คนสัญชาติใดต้องมีสัญชาตินั้นได้แก่ประเทศเยอรมนี, ออสเตรเลีย ฯลฯ

จำพวกที่ ๒ ประเทศที่ถือหลักสัญชาติตามดินแดนเป็นเกณฑ์สำคัญ กล่าวคือบุคคลเกิดในดินแดนใดก็มีสัญชาติของประเทศนั้น เช่น ประเทศโดยมากในทวีปอเมริกาใต้

จำพวกที่ ๓ ประเทศที่ใช้หลักทั้ง ๒ นั้นเป็นเกณฑ์สำคัญควบกันไป เช่น สยาม ฝรั่งเศส อิตาลี เป็นต้น

ให้พึงสังเกตว่ากฎหมายในเรื่องสัญชาตินั้นประเทศเห็นประโยชน์อย่างไรก็บัญญัติตามที่เห็นสมควร ซึ่งสุดแล้วแต่นโยบาย แต่จะสละไม่ระลึกถึงหลักธรรมดาดังกล่าวข้างต้นนั้นไม่ได้ เช่นเราจะบัญญัติให้บุคคลที่เกิดในประเทศจีนมีบิดามารดาเป็นคนสัญชาติจีนให้บุคคลนั้นมาถือสัญชาติไทยย่อมเป็นการไม่สมควร

กฎหมายไทยเรื่องสัญชาติโดยกำเนิดนั้น มีปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ มาตรา ๓ อนุมาตรา ๑, ๒ และ ๓ ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้ทั่วไปสำหรับประเทศสยาม นอกจากนี้ประเทศสยาม ได้มีข้อตกลงพิเศษกับบางประเทศอันนับได้ว่าเป็นข้อยกเว้นจากพระราชบัญญัติสัญชาติ การศึกษาเรื่องการมีสัญชาติโดยกำเนิดนั้น จะได้แบ่งออกเป็น ๒ บท คือ บทที่ ๑ ว่าด้วยพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ บทที่ ๒ ข้อตกลงพิเศษเรื่องสัญชาติระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศ

บทที่ ๑ การมีสัญชาติโดยกำเนิด ตามพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖

พระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖ มาตรา ๓ ได้บัญญัติว่า “บุคคลเหล่านี้เป็นคนไทย คือ

- ๑. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่บิดาเป็นคนไทย แม่เกิดในพระราชอาณาจักรสยามก็ดี เกิดนอกพระราชอาณาจักรก็ดี
- ๒. บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ
- ๓. บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม”

ข้อ ๑ ตามอนุมาตรา ๑ แห่งมาตรา ๓ ของพระราชบัญญัติสัญชาตินั้น กฎหมายได้พึงเล็งถึงหลัก สัญชิตตามสายโลหิตดังกล่าวคือได้ถือตามสัญชาติแห่งบิดาของบุตร ไม่ว่าบุตรจะเกิดในพระราชอาณาจักร

สยาม หรือนอกพระราชอาณาจักรก็ดี

การศึกษาในเรื่องนี้มีปัญหาที่จะต้องพิจารณา ๓ ประการ คือ

๑. อย่างไรเรียกว่าได้กำเนิด
๒. ฐานะของบุตรซึ่งเกิดด้วยภรรยาโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย
๓. ฐานะของบุตรบุญธรรม

ปัญหา ๑ อย่างไรเรียกว่าได้กำเนิด

ทั้งนี้คือว่ามนุษย์ซึ่งเกิดมามีสภาพเป็นบุคคลแล้วนั้นต้องถือ สัญชาติของบิดาในขณะที่ปฏิบัติ หรือในขณะที่คลอดเพราะระหว่างที่ทารก ยังอยู่ในครรภ์มารดานั้น บิดาอาจที่จะแปลงชาติได้ ทั้งนี้หมายถึง ประเทศที่ไม่ยอมขยายการแปลงชาติของบุคคลถึงบุตรของผู้นั้นด้วย ให้ดูพระราชบัญญัติ มาตรา ๑๐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาจมีกฎหมายสัญชาติของบางประเทศที่ไม่ยอมขยายการแปลงชาติถึงบุตรภรรยาของผู้นั้น

ความเห็นในเรื่องนี้มี ๒ ทาง คือ

ความเห็นที่ ๑ ต้องพิจารณาตามสัญชาติของบิดาในขณะที่ทารกนั้นคลอด เพราะสภาพบุคคลย่อมเริ่มเมื่อทารกคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว ตาม ป.พ.พ. มาตรา ๑๔

ความเห็นของผู้สอนเห็นว่า ในเรื่องนี้ปัญหาไม่ได้อยู่ที่สภาพบุคคล ปัญหาอยู่ที่ว่า เมื่อทารกคลอดมาเป็นบุคคลแล้วจะถือสัญชาติใด เหตุฉะนั้นจึงไม่น่าที่จะวินิจฉัยตามบทกฎหมายที่ว่าด้วยสภาพบุคคล

คำว่า “ได้กำเนิด” ในพระราชบัญญัตินี้น่าจะต้องพิจารณาตามมูลเหตุว่า กรณีที่บัญญัติไว้ในอนุมาตรา ๑ นี้ กฎหมายได้พุ่งเล็งถึงหลักตามสายโลหิต หรือหลักตามดินแดนตามที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า ในการบัญญัติอนุมาตรา ๑ นี้ กฎหมายได้ถือหลักตามสายโลหิต เมื่อเป็นดังนี้สายโลหิตของบิดาก็ย่อมเริ่มแต่ขณะที่เด็กปฏิสนธิไม่ใช่เมื่อเด็กเกิดแล้ว เพราะฉะนั้นน่าจะคิดว่า “กำเนิด” ในที่นี้หมายถึงเมื่อเด็กปฏิสนธิในครรภ์มารดา

ปัญหา ๒ ฐานะของบุตรซึ่งเกิดด้วยภรรยา โดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย

ถ้าบิดาปฏิเสธไม่รับว่าเป็นบุตร แต่มารดาไม่ปฏิเสธเด็กนั้นถือสัญชาติของมารดาตามอนุมาตรา ๒

ถ้าถูกปฏิเสธทั้งฝ่ายบิดาและมารดาเด็กก็ย่อมมีฐานะเป็นบุคคลที่บิดามารดาไม่ปรากฏ ต้องถือสัญ

ชาติตามดินแดนตามความใน อนุมาตรา ๓

ถ้าบิดามารดารับรองว่าเป็นบุตรในกรณีที่กฎหมายยอมให้มีการรับรองได้ บุตรนั้นก็ย่อมถือสัญชาติของบิดา (แต่อย่างไรจะรับรองได้แลไม่ได้นั้นต้องพิจารณาตามกฎหมายลักษณะฉ้อฉล)

ปัญหา ๓

ฐานะของบุตรบุญธรรม

บุตรบุญธรรมคงถือสัญชาติแห่งบิดาเดิมของตน ไม่ใช่ถือสัญชาติของบิดาใหม่ เพราะบุตรบุญธรรมไม่ได้กำเนิดหรือได้สายโลหิตมาจากบิดาใหม่ ถ้าบุตรบุญธรรมประสงค์จะมีสัญชาติของบิดาใหม่ก็ต้องทำการแปลงชาติ

ข้อ ๒ บุคคลผู้ได้กำเนิดแต่มารดาเป็นคนไทย แต่ฝ่ายบิดาไม่ปรากฏ บุคคลนั้นจะเกิดในประเทศใดก็ตาม ก็ย่อมถือสัญชาติไทย เช่นชาวยุโรปซึ่งมาได้หญิงไทยเป็นภรรยาลับ และชาวยุโรปถูกกฎหมายแห่งประเทศของตน ห้ามมิให้ทำการรับรองบุตรอันเกิดโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ดังนี้บุตรนั้นก็มิฐานะเป็นบุคคลที่บิดาไม่ปรากฏ ย่อมต้องถือสัญชาติของมารดา ถ้ามารดาเป็นคนไทยบุตรนั้นก็มิมีสัญชาติไทย

ข้อ ๓ บุคคลผู้ได้กำเนิดในพระราชอาณาจักรสยาม

บุคคลเช่นนี้บิดามารดาจะมีสัญชาติใดก็ตาม มาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติสัญชาติได้บัญญัติให้บุคคลนั้นมีสัญชาติไทย ดังนี้จะเห็นได้ว่า กฎหมายถือหลักสัญชาติตามดินแดน

ปัญหาที่จะต้องพิจารณาก็คือ อย่างไรเรียกว่าพระราชอาณาจักรสยาม?

พระราชอาณาจักรสยามก็คืออาณาเขตต์ของประเทศสยามอาณาเขตต์ของประเทศนั้นย่อมเป็นสิ่งจำเป็นที่ประกอบสภาพประเทศเอกราชถ้าประเทศใดไม่มีอาณาเขตต์ก็ไม่นับว่าเป็นประเทศ อาณาเขตต์ของประเทศหนึ่ง ๆ นั้นอาจมี ๓ แดน ดังนี้

- ๑. แดนดิน
- ๒. แดนน้ำ
- ๓. แดนอากาศ
- ก. แดนดิน

คือส่วนแห่งแผ่นดินในโลกซึ่งประเทศใดมีอำนาจสูงสุดบังคับบัญชา แดนดินนี้ย่อมหมายถึง (๑) พื้นดินและใต้พื้นดินรวมทั้งแม่น้ำ ลำคลอง ภายในอาณาเขตต์อันเป็นที่ตั้งของประเทศ (๒) เมืองขึ้นหรือประเทศราช

ส่วนสถานทูตของประเทศหนึ่งซึ่งไปตั้งอยู่ในอีกประเทศหนึ่งนั้นตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศที่ยอมรับกันทั่วไปในเวลานี้ไม่ถือเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาจักร จริงอยู่คณะทูตย่อมมีสิทธิเหนือสถานทูตอย่างเต็มที่ กล่าวคือฝ่ายบ้านเมืองแห่งท้องถิ่นซึ่งสถานทูตนั้นตั้งอยู่ไม่มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้อง แต่สิทธิเช่นนี้เป็นแต่

เพียงสิทธิพิเศษของทูตเท่านั้น หากทำให้สถานทูตกลายเป็นส่วน ๑ แห่งอาณาจักรไม่

อุทาหรณ์ หญิงชาวเปอร์เซียได้คลอดบุตรในสถานทูตนครเวย์ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศสยาม ดังนั้นบุตรของชาวเปอร์เซียนั้นก็ได้ชื่อว่าเกิดในพระราชอาณาจักรสยาม ไม่ใช่ในประเทศนครเวย์ แต่ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่าไม่หมายความว่าถึงคณะทูต ซึ่งบุตรได้เกิดในสถานทูตเพราะเหตุว่าทูตและบริวารของทูตมีสิทธิพิเศษเป็นส่วนตัว และยอมรับกันว่าถ้าเกิดบุตรขึ้นมาแล้ว บุตรนั้นก็ย่อมมีสัญชาติของคณะทูตนั้นเอง

แต่ศาลฎีกาได้เคยพิพากษาในคดีที่อุปัตุตสยามกระทำผิดในเมืองต่างประเทศ ในหน้าที่ตำแหน่งราชการของประเทศสยามนั้นถือเหมือนอย่างทำผิดในประเทศของตน เมื่อผู้นั้นเข้ามาอยู่ในกรุงสยามศาลสยามมีอำนาจพิจารณาพิพากษาลงโทษได้ (ฎีกา ๑๐๓๕/๒๔๖๔.๕ ธรรมสาร ๗๐๒) ให้สังเกตว่าคำพิพากษานี้ไม่ได้ตัดสินเฉพาะคดีอาญาและเกี่ยวแก่อุปัตุตสยามซึ่งกระทำผิดในตำแหน่งราชการของประเทศเท่านั้น และน่าคิดว่าหลักซึ่งนานาประเทศได้ยอมรับกันอยู่ทั่วไปว่าสถานทูตไม่ใช่ว่าเป็นส่วน ๑ แห่งอาณาเขตต์ของประเทศผู้เป็นเจ้าของสถานทูตนั้นยังคงใช้ได้

ข. แคนน้ำ

(๑) ทะเลที่ไม่เป็นเขตต์น่านน้ำ

ทะเลถือว่าเป็นทรัพย์สินสมบัติกลาง ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์โดยเฉพะ ทุก ๆ ประเทศย่อมมีเสรีภาพที่จะเข้าไปในทะเลเพราะฉะนั้นเรือที่มีสัญชาติของประเทศใด (ซึ่งต้องพิจารณาตามกฎหมายทะเล) แล่นอยู่ในทะเลใดจะเป็นเรือรบหรือเรือพาณิชย์ย่อมถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาเขตต์ของประเทศนั้น

(๒) ทะเลที่เป็นน่านน้ำ

หมายถึงทะเลชายฝั่งของประเทศ แต่จะถือเขตต์ยาวเพียงใดนั้นยังเถียงกันอยู่

บางความเห็นถือเอาระยะที่สุดซึ่งปืนใหญ่จะยิงไปถึง แต่วิธีนี้จะใช้เสมอไปไม่ได้ กล่าวคือปืนใหญ่อยอมยิงได้ไกลยิ่ง ๆ ขึ้นทุกวัน

บางความเห็นให้ถือเอาระยะสายตาซึ่งเมื่ออยู่บนฝั่งแลไปในทะเลจะสุดสายตาเพียงใดก็ให้ถือเอาเพียงนั้นแต่การกำหนดด้วยวิธีเช่นก็ไม่แน่นอน เพราะบุคคลย่อมมีสายตาต่างกัน บางคนสายตาสั้นบางคนสายตายาว

เพราะฉะนั้นวิธีที่นิยมกันในเวลานี้ ก็คือกำหนดเป็นเขตต์ตามมาตราวัดทางยาว แต่เขตต์นั้นยังมีความเห็นแตกต่างกันอยู่ในบางเรื่องถือเขตต์ ๑๐ ไมล์ ตามร่างประมวลกฎหมายระหว่างประเทศของสภากฎหมายระหว่างประเทศแนะนำให้ถือกำหนด ๖ ไมล์ แต่เขตต์ ๓ ไมล์ นั้นเป็นเขตต์ที่นานาประเทศได้นิยมเป็นส่วนมาก ดังเช่นสัญญาว่าด้วยการตรวจจรวดซึ่งสหปาลีรัฐอเมริกาได้ทำไว้ให้กับประเทศอังกฤษ, เยอรมันนี, ฮอลันดา

ในเขตต์น่านน้ำ ถ้าเด็กเกิดขึ้นถือว่าเกิดในประเทศ แต่ถ้าเกิดในเรือซึ่งแล่นอยู่ในเขตต์น่านน้ำจะต้องแยกพิจารณา

ก. ถ้าเป็นเรือรบ นักปราชญ์กฎหมายได้ลงความเห็นว่าเป็นเรือรบของประเทศหนึ่งซึ่งแม้จะไปยังอีกประเทศหนึ่ง ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งเป็นส่วนแห่งอาณาเขตต์ของประเทศที่เป็นเจ้าของเรือรบนั้น เพราะฉะนั้นเรือรบที่แล่นอยู่ในเขตต์น่านน้ำจึงเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาเขตต์ของประเทศที่เป็นเจ้าของเรือรบนั้น

ข. ถ้าเป็นเรืออื่นนอกจากเรือรบ เช่นเรือพาณิชย์ ความเห็นยังแตกต่างกันอยู่บ้าง สัญญาระหว่างรัฐต่าง ๆ ในทวีปอเมริกาซึ่งได้ทำกันที่กรุง Montevideo (ประเทศอูรุกเว) ค.ศ. ๑๘๘๙ ให้ถือว่ากรณีใด ๆ ที่เกิดขึ้นในเรือซึ่งมิใช่เรือรบซึ่งแล่นอยู่ในเขตต์น่านน้ำนั้น ต้องพิจารณาและขึ้นต่อศาลของประเทศชายฝั่ง

ส่วนลัทธิฝรั่งเศส และความเห็นของศาสตราจารย์เยอรมันชื่อ Struppe ถือว่าเรือรบหรือเรือพาณิชย์ก็ตามมีสิทธิเดินสะดวกในเขตต์น่านน้ำ เพราะฉะนั้นถ้ากรณีเกิดขึ้นในเรือพาณิชย์เช่นนั้นก็ถือว่ากล่าวตามกฎหมายซึ่งเรือพาณิชย์นั้นมีสัญชาติ (ให้ดูความเห็นของพระยาศรวิสารวาจาซึ่งได้เคยสอนไว้ที่โรงเรียนกฎหมายนี้อันเป็นความเห็นที่ตรงกับลัทธิฝรั่งเศส)

(๓) อ่าว

ต้องแยกพิจารณาว่าอ่าวจดชายฝั่งของประเทศเดียว หรืออ่าวจดชายฝั่งของหลายประเทศ

(ก) อ่าวจดชายฝั่งของประเทศเดียว

บางความเห็นให้ถือว่า ถ้าจากฝั่งยื่นไปถึงเส้นศูนย์กลางของปากอ่าวนั้นเป็นใหญ่ไปถึงแล้วก็ให้ถืออ่าวนั้นทั้งหมดเป็นเขตต์น่านน้ำของประเทศชายฝั่ง แต่ตามความเห็นนี้ได้นิยมกันเอาการยิงด้วยปืนใหญ่ซึ่งระยะไม่แน่นอนดังกล่าวมาแล้วในเรื่องทะเลอันเป็นเขตต์น่านน้ำ

สภากฎหมายระหว่างประเทศซึ่งได้ร่างสัญญาว่าด้วยประเทศเป็นกลางในระหว่างสงครามแนะนำให้ถือเอา ๑๒ ไมล์

แต่ความเห็นของศาสตราจารย์ไฟซิล (ฝรั่งเศส) และของ Struppe (เยอรมัน) แสดงว่าความเห็นที่นิยมกันโดยมากถือว่าถ้าปากอ่าววัดได้ ๑๐ ไมล์แล้ว อ่าวนั้นทั้งหมดเป็นเขตต์น่านน้ำของประเทศชายฝั่ง

(ข) อ่าวจดชายฝั่งของหลายประเทศ

บางความเห็นกล่าวว่า ถ้าปากอ่าววัดได้ ๑๐ ไมล์ ประเทศชายฝั่งเท่านั้นเป็นผู้มีสิทธิในอ่าวตามส่วน แต่ถ้าปากอ่าววัดได้เกิน ๑๐ ไมล์ ก็จะต้องถือหลักตั้งเช่นทะเลธรรมดา กล่าวคืออาณาเขตต์เพียงใดจะเป็นเขตต์น่านน้ำก็ให้ถือหลักในเรื่องทะเลที่เป็นเขตต์น่านน้ำตามที่ได้อธิบายมาแล้ว

บางความเห็นกล่าวว่าอ่าวเช่นนี้ต้องถือหลักเหมือนในเรื่องทะเลกล่าวคือเขตต์เพียงใดจะถือเอาว่าเป็นเขตต์น่านน้ำนั้นก็ต้องพิจารณาตามหลักกฎหมายที่ว่าด้วยทะเลอันเป็นเขตต์น่านน้ำจะถือตามหลักซึ่งว่าด้วยอ่าวที่จดชายฝั่งของประเทศเดียวไม่ได้

รวมความว่าในเรื่องอ่าวนั้น ไม่ว่าจะเป็อ่าวที่ จดชายฝั่งของประเทศเดียวหรือของหลายประเทศ ย่อมมีหลักเกณฑ์เป็นพิเศษต่างหากจากทะเลที่เป็นเขตต์น่านน้ำ

(๔) เกาะ

เกาะภายในเขตต์น่านน้ำของประเทศใดก็ย่อมเป็นเกาะของประเทศนั้น ส่วนเกาะที่อยู่นอกเขตต์น่านน้ำ ก็จะต้องถือหลักว่าประเทศใดได้ใช้อำนาจสูงสุดในเกาะนั้น

(๕) ช่องแคบอันเป็นทางเข้าไปทะเลภายใน

ตามธรรมชาติถ้าช่องแคบจดฝั่งของประเทศเดียว ประเทศนั้นก็มิลหิตที่จะห้ามหรือหวงกันไม่ให้ประเทศอื่นเข้าไปภายในได้ แต่ถ้าจดชายฝั่งหลายประเทศ ๆ ชายฝั่งก็ย่อมมีสิทธิตามส่วน

แต่ช่องแคบอันอยู่ระหว่างทะเลกับทะเลนั้น ตามหลักที่นิยมกันก็คือประเทศชายฝั่งไม่มีอำนาจปิดช่องแคบนั้น คือต้องเปิดให้นานาประเทศสัญจรไปมาได้โดยสะดวก

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ช่องแคบบางแห่งมีฐานะพิเศษตามสัญญาระหว่างประเทศ เช่นช่องแคบ ดาดานเนลในแคว้นตุรกี

(๖) แม่น้ำคลอง

ถ้าแม่น้ำลำคลองอยู่ภายในอาณาเขตต์ของประเทศใดก็ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาเขตต์ประเทศนั้นตามที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องแดนดิน

แต่มีแม่น้ำบางส่วนที่เป็นแม่น้ำระหว่างประเทศ เช่นแม่น้ำดานูป และมีคลองระหว่างประเทศเช่น คลองสุเอซ ทั้งนี้ต้องดูข้อตกลงเป็นเรื่อง ๆ ไป

สำหรับประเทศสยามมีแม่น้ำโขงซึ่งเป็นปัญหาในระหว่างประเทศ

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำระหว่างเขตต์แดนสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศสตามอนุสัญญา พ.ศ. ๒๔๖๙ ยอมให้ประเทศชายฝั่งทั้งสองมีอาณาเขตต์ยื่นเข้าไปในลำแม่น้ำโดยถือแนวร่องน้ำ หรือแนวอื่น ๆ ตามที่ได้ระบุไว้ในข้อ ๓ แห่งอนุสัญญานั้น แต่ประเทศชายฝั่งทั้งสองย่อมมีสิทธิที่จะเค็รเรือตลอดลำแม่น้ำ

เพราะฉะนั้นปัญหาจึงอาจเกิดขึ้นได้ว่า แม่น้ำโขงนี้จะถือว่าเป็นแม่น้ำภายในประเทศหรือถือเสมือนหนึ่งเป็นเขตต์น่านน้ำประจุกในเรื่องทะเลอันเป็นน่านน้ำ ในเรื่องจะต้องพิจารณากันต่อไปตามข้อตกลงระหว่างประเทศสยามกับฝรั่งเศส ซึ่งอาจมีได้ในภายหน้า

ค. แดนอากาศ

ปัญหาในเรื่องแดนอากาศมีอยู่ว่า อากาศจะถือเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาเขตต์ของประเทศใดได้บ้างหรือไม่?

เมื่อก่อนมหาสงครามมีความเห็นอยู่ ๓ ทางที่จะวินิจฉัยปัญหาข้อนี้

ความเห็นที่ ๑ กล่าวว่าประเทศยอมเป็นเจ้าของในแดนอากาศซึ่งอยู่เหนืออาณาเขตต์ของตน

ความเห็นที่ ๒ กล่าวว่าอากาศยอมเป็นของกลาง ผู้ใดจะถือกรรมสิทธิไม่ได้ เปรียบประจุกทะเลที่ไม่

เป็นเขตต์น่านน้ำ

ความเห็นที่ ๓ กล่าวว่าแดนอากาศย่อมเป็นอุปกรณแห่งอาณาเขตต์ของประเทศ เพราะฉะนั้นจึงพอเทียบได้กับทะเลอันเป็นเขตต์น่านน้ำ

ในระหว่างมหาสงครามนานาประเทศได้นิยมไปตามความเห็นที่ ๑

ต่อมาในภายหลังมหาสงครามได้มีอนุสัญญาระหว่างประเทศลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๙ และประเทศสยามได้เป็นอัครภาคีแห่งอนุสัญญานั้นด้วย และได้ให้สัตยาบันแล้วตามประกาศลงวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๒ ตามอนุสัญญานี้เกี่ยวกับการเดินอากาศในระหว่างสันติภาพ และถือเป็นหลักว่าประเทศย่อมมีอำนาจในอากาศซึ่งอยู่เหนือในอาณาเขตต์ของตน แต่ประเทศอื่นย่อมมิเสรีภาพที่จะเดินเข้าไปในแดนอากาศนั้นได้ เว้นไว้แต่เรือบินทหาร การตำรวจ ฯลฯ ซึ่งจะต้องขออนุญาตพิเศษ และประเทศที่เป็นเจ้าของแดนอากาศมีสิทธิที่จะกะทางให้บิน หรือห้ามไม่ให้บินเหนืออาณาเขตต์บางส่วน แต่ต้องเป็นข้อกำหนดสำหรับเรือบินทั่ว ๆ ไปรวมทั้งเรือบินที่มีสัญชาติของประเทศอันเป็นเจ้าของแดนอากาศนั้นด้วยให้ดูพระราชบัญญัติการเดินอากาศ พ.ศ. ๒๔๖๔

ง. ข้อยกเว้นจากหลักที่กล่าวในข้อ ก.ข.ค.

ตามที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นว่าบุคคลเกิดในพระราชอาณาจักรสยามย่อมเป็นคนไทยนั้น อาจมีข้อยกเว้นสำหรับบุคคลบางจำพวกซึ่งมีสิทธิพิเศษตามนับแห่งกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมืองกล่าวคือว่า ถึงแม้บุคคลเหล่านั้นเกิดในประเทศสยามก็คงไม่เป็นคนไทย บุคคลเหล่านั้นมีอาทิ.-

- (๑) บุตรของผู้เป็นประมุขแห่งต่างประเทศ
- (๒) บุตรของทูตและบริวารของทูต หรือผู้ซึ่งมีสิทธิพิเศษเสมือนดังทูต เช่นกงสุลฝรั่งเศสในประเศสยาม จีน เปอร์เซีย
- (๓) คณะกรรมการสโมสร สันนิบาตชาติ
- (๔) ผู้พิพากษาศาลประจำยุติธรรมระหว่างประเทศ ณ กรุงเฮก
- (๕) บุตรของนายทหารในกองทัพของประเทศหนึ่ง ซึ่งเข้าไปยึดในอีกประเทศหนึ่ง
- (๖) ผู้ซึ่งเกิดในเรือของรัฐต่างด้าวซึ่งต้องเป็นเรือรบ หรือเรือที่ใช้ในการปกครอง ไม่ใช่เรือรัฐต่างด้าวที่ใช้ในการพาณิชย์

ส่วนบุคคลซึ่งเกิดในเรือพาณิชย์ ซึ่งอยู่ในอาณาเขตต์ของอีกประเทศหนึ่งนั้น ถ้าเรือเข้าจอดในท่าแล้วไม่มีปัญหา คือถือว่าบุคคลเกิดในอาณาเขตต์ของประเทศท่าเรือ แต่ถ้าเรือกำลังแล่นอยู่ในทะเลเขตต์น่านน้ำ ปัญหายังถกกันดังที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น แต่ตามลัทธิฝรั่งเศสและตามความเห็นของพระยาศรีวิสารวาจา ถือว่าเรือพาณิชย์มีสิทธิเดินสะดวกในทะเลเขตต์น่านน้ำจึงไม่นับว่าบุคคลที่เกิดในเรือนั้นเกิดในอาณาเขตต์ของประเทศเจ้าของน่านน้ำ

บทที่ ๒

การมีสัญชาติโดยกำเนิดตามข้อตกลง

พิเศษระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศ

ณ บัดนี้ประเทศสยามได้มีข้อตกลงพิเศษเรื่องสัญชาติกับต่างประเทศดังนี้

๑. กับอังกฤษ
๒. กับฝรั่งเศส
๓. กับเดนมาร์ก

ข้อ ๑

ข้อตกลงเรื่องสัญชาติกับอังกฤษ

ตามสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับลงวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้อ ๖ มีความว่า "บทบัญญัติในความตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยามอันลงนามกันที่กรุงเทพฯ ณ วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๙๙ ดังที่ได้ขยายตามความในหนังสือลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเสนาบดีว่าการต่างประเทศของกรุงสยามได้ทรงมีไปยังอัครราชทูตอังกฤษ ณกรุงเทพฯ นั้น เป็นอันคงใช้อยู่ และต้องเป็นอันพึงใช้เพื่อประโยชน์แห่งสัญญาฉบับนี้ เว้นเสียแต่ข้อความในข้อ ๔, ๕ ของความตกลงที่ว่านั้น ซึ่งเป็นที่แย้งกันกับข้อความในหนังสือสัญญา ๒ ฉบับที่ลงนามกันวันนี้ หรือกับข้อความใน Protocol ว่าด้วยอำนาจศาลซึ่งติดท้ายหนังสือสัญญาฉบับนี้"

บทบัญญัติในความตกลงที่ว่านี้ส่วนที่ว่าด้วยบุคคลเชื้อชาติเอเชียซึ่งเกิดในประเทศราชของสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ และบุตรของคนเหล่านี้ซึ่งเกิดในกรุงสยามนั้นจะต้องขยายให้ตลอดถึงบุคคลที่ความตกลงนั้นมิได้ครอบคลุมถึง และซึ่งเป็นคนที่รับประโยชน์ความป้องกันของสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ เพราะเหตุที่เป็นพลเมืองหรือเกิดในดินแดนในอารักขาของอังกฤษ หรือในประเทศที่อังกฤษป้องกันหรือในอาณาเขตต์ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษได้รับอำนาจอธิปไตยอันนับชาติ และถึงบุตรของบุคคลเช่นว่านี้ด้วย"

เพราะฉะนั้นการจดทะเบียนคนบังคับอังกฤษในกรุงสยามจึงอาศัยข้อตกลงดังนี้

ก. ข้อตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ (พ.ศ. ๒๔๔๒ ร.ศ. ๑๑๘)

ข. หนังสือเสนาบดีว่าการต่างประเทศที่ทรงมีไปยังอัครราชทูตอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ ค.ศ. ๑๙๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕)

ค. วรรค ๒ ของข้อ ๖ แห่งสัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๔๖๘

ก. ข้อตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙

ข้อตกลงว่าด้วยการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยามนั้นมีข้อความอยู่ ๕ ข้อ แต่ข้อ ๔-๕ นั้นไม่ใช่โดยสัญญา พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็ได้ระบุไว้

ข้อ ๑ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้กำหนดบุคคลที่จะพึงจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษในกรุงสยามแบ่งเป็น ๕ จำพวก จำพวกที่ ๑ ความในข้อตกลงมีว่า บรรดาคนซึ่งเกิดตามธรรมดามาเป็นคนบังคับอังกฤษ หรืออันได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษ แต่นอกจากคนที่เป็นเชื้อสายชาวทวีปเอเชียจำพวก ๑ คำอธิบายจำพวกที่ ๑

บุคคลตามจำพวกที่ ๑ ต้องประกอบด้วยเกณฑ์ดังนี้

(๑) ไม่ใช่เชื้อสายชาวทวีปเอเชีย ทั้งนี้จะหมายความว่าเฉพาะบุคคลที่เป็น citizen อังกฤษหรือชาวยุโรป หรือพวกผิวขาวซึ่งได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับอังกฤษ คงจะไม่หมายถึงชาวอาฟริกาหรือพวกนิโกร เพราะเมื่ออ่านดูข้อตกลงทั้งหมดน่าจะสื่อให้เห็นว่าข้อตกลงนี้ไม่ได้รวมถึงชาวนิโกรด้วย อีกประการหนึ่ง ถ้าข้อตกลงนี้มีความกินไปถึงชาวอาฟริกาด้วยแล้ว ก็คงจะไม่จำเป็นนักที่จะเติมวรรค ๒ ลงในข้อ ๖ แห่งสัญญาฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๘ (นอกจากเรื่องบุคคลซึ่งมีสัญชาติของประเทศซึ่งอังกฤษได้รับอาณัติ (mandate) แทนสันนิบาตชาติอันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ของข้อตกลง ค.ศ. ๑๙๑๙)

(๒) เป็นคนในบังคับอังกฤษโดยกำเนิดหรือโดยแปลงชาติ

ปัญหาอาจมีว่าจะใช้กฎหมายไทยหรือกฎหมายอังกฤษเป็นข้อวินิจฉัยว่าบุคคลใดเป็นคนในบังคับอังกฤษโดยกำเนิดหรือได้แปลงสัญชาติมาเป็นคนในบังคับอังกฤษ นำเห็นว่าความประสงค์ของข้อตกลงนี้ดูเหมือนจะให้ถือตามกฎหมายอังกฤษ ให้ดูข้อความในข้อน้อยที่ ๒ ของข้อ ๑ แห่งข้อตกลงนี้

จำพวกที่ ๒ ของข้อตกลงมีความว่า

บรรดาลูกและหลานผู้ที่เกิดในกรุงสยามจากคนที่สมควรจดทะเบียนได้ในจำพวกที่ ๑ นั้นอันเป็นผู้ซึ่งจะเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ตามกฎหมายอังกฤษจำพวก ๑

แต่เหลนกิติ หรือลูกอันไม่ถูกต้องตามกฎหมายกิติ ของคนที่กล่าวไว้ในจำพวกที่ ๑ นั้นเป็นคนที่ไม่สมควรจะจดทะเบียนได้

คำอธิบายจำพวกที่ ๒

ข้อนี้บัญญัติถึงผู้สืบสันดานของบุคคลในบังคับอังกฤษตามจำพวกที่ ๑ ตามข้อตกลงนี้ยอมขยาสสิทธิในการจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษไปไกล จนถึงหลานของบุคคลดังกล่าวในจำพวกที่ ๑ ด้วย ซึ่งต่างกับผู้สืบสันดานของชาวเอเชีย ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษได้เพียงบุตรเท่านั้นไม่ถึงหลาน ให้ดูคำอธิบายจำพวกที่ ๔ ซึ่งจะได้อีกต่อไป

ลูกซึ่งเกิดโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมายของบุคคลที่กล่าวไว้ในจำพวกที่ ๑ นั้นไม่อาจที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ ทั้งนี้ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ซึ่งเมื่อบุตรนั้นไม่ใช่เป็นบุตรที่ถูกต้องตามกฎหมายอังกฤษแล้วจะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษอย่างไรได้

จำพวกที่ ๓ ข้อตกลงมีความว่า

บรรดาคนที่ เป็นเชื้อสายชาวเอเชียที่เกิดภายในอาณาเขตต์ของพระราชินีคีติ ที่เกิดภายในเขตต์แดนของเจ้าหรือประการใด ๆ ในอินเดียซึ่งขึ้นอยู่หรือมีสัญญาเข้ากับพระราชินีอังกฤษก็ดีหรือเป็นคนที่ได้แปลงชาติภายในกรุงอังกฤษแล้วนั้นก็ได้เหมือนกับจำพวก ๑

แต่คนชาวเมืองพม่าฝ่ายเหนือ หรือชาวเมืองเจี้ยว (พวกที่อยู่ใน Shan states) ผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยาม ก่อนวันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๐๔ ค.ศ. ๑๘๘๖ ตรงกับวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๑๑ ค่ำ ประกาศปิดศก จุลศักราช ๑๒๔๗ นั้นเป็นผู้ไม่สมควรจะจดบัญชีได้

คำอธิบายจำพวกที่ ๓

จำพวกที่ ๓ นี้เกี่ยวกับชาวเอเชีย ซึ่งควรแยกพิจารณา ๒ ประเภท

ประเภทที่ ๑ ชาวเอเชียที่เกิดในอินเดีย หรือที่แปลงชาติภายในกรุงอังกฤษ

บุคคลประเภทนี้ต้องแยกพิจารณาต่างหากจากชาวเมืองพม่าฝ่ายเหนือ หรือชาวเมืองเจี้ยว

ที่ว่าเกิดภายในอาณาเขตต์พระราชินีนั้น น่าจะหมายถึงอาณาเขตต์ที่เป็นเมืองขึ้นโดยตรงของอังกฤษ ไม่มีเจ้าซึ่งเป็นคนพื้นเมือง และที่ว่าเกิดในเขตต์แดนของเจ้าหรือประเทศใดในอินเดียซึ่งขึ้นอยู่ หรือมีสัญญาเข้ากับพระราชินีอังกฤษนั้น หมายถึงอาณาเขตต์ที่ขึ้นต่อกรุงอังกฤษนั้นเอง แต่ยังคงมีเจ้าพื้นเดิมปกครอง (ถ้าจะทราบถึงอาณาเขตต์เหล่านี้ให้ดูในภูมิศาสตร์อินเดีย)

การแปลงชาติของชาวเอเชีย นั้นให้พึงสังเกตว่า ถ้าแปลงชาตินอกกรุงอังกฤษ เช่นที่ฮ่องกงเป็นต้น ผลของการแปลงชาติอาจมีไม่พร้อมบูรณ์ก็ได้ เช่นรัฐบาลอังกฤษอาจกำหนดเขตต์แห่งผลของการแปลงชาติ ศาลฝรั่งเศสในดังกีได้เคยตัดสินว่า จีนที่แปลงชาติเป็นอังกฤษที่ฮ่องกงนั้น คงเป็นอังกฤษ ฉะเพาะที่ฮ่องกงเมื่อมาอยู่ในดังกีต้องถือเสมือนหนึ่งเป็นคนจีนขึ้นศาลฎานที่เป็นศาลพื้นเมืองไม่ใช่ศาลฝรั่งเศส ซึ่งพิจารณาคดีเกี่ยวกับฝรั่งเศสหรือชาวต่างประเทศซึ่งมีสิทธิเสมือนด้วยฝรั่งเศส

ประเภทที่ ๒ ชาวเมืองพม่าฝ่ายเหนือ หรือชาวเมืองเจี้ยว

บุคคลดังกล่าวนี้จะมีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ก็ฉะเพาะผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน

บ้านเรือนอยู่ในกรุงสยามภายหลังวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๘๖ ผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนวันนั้น คงเป็นคนในบังคับสยาม

จำพวกที่ ๔ ข้อตกลงมีความว่า

บรรดาลูกที่เกิดในกรุงสยามของคนที่ไม่สมควรจะจดบัญชีได้ตามจำพวกที่ ๓ นั้นจำพวกหนึ่งแต่หลานที่เกิดในกรุงสยามจากคนที่กล่าวไว้ในจำพวก ๓ นั้นเป็นผู้ที่ไม่สมควรจะจดบัญชีสำหรับที่จะป้องกันในกรุงสยาม

คำอธิบายจำพวกที่ ๔

จำพวกที่ ๔ นี้เกี่ยวกับผู้สืบสันดานของคนเอเชียในบังคับอังกฤษดังกล่าวไว้ในจำพวกที่ ๓

จะเห็นได้ว่าบุตรของคนเอเชียเท่านั้นซึ่งอาจจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ แต่หลานไม่มีสิทธิตั้งนั้นซึ่งต่างกับผู้สืบสันดานของคนอันเกิดตามธรรมดาเป็นคนในบังคับอังกฤษ หรือแปลงชาติมาเป็นคนในบังคับอังกฤษอันเป็นพวกผิวขาว (ให้ดูคำอธิบายจำพวกที่ ๑ และที่ ๒ ดังกล่าวข้างต้น)

จำพวกที่ ๕ ความในข้อตกลงมีว่า

ภรรยาและหญิงหม้ายของคนใดที่สมควรจะจดทะเบียนได้ในจำพวกทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จำพวกหนึ่ง

(จำพวกนี้เกี่ยวกับการมีสัญชาติโดยการสมรสและการสิ้นสัญชาติ ขอให้ดูคำอธิบายในตอนเหล่านั้น)

ข้อ ๒ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า :-

บัญชีทั้งหลายที่ได้จัดตั้งว่ามาแล้วจะต้องเปิดให้ผู้แทนรัฐบาลสยามอันได้รับอำนาจไปโดยสมควร แล้วนั้นตรวจดูในเวลาที่จะบอกล่วงหน้าให้ทราบตามสมควร

ข้อ ๓ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า :-

เมื่อมีคดีเกี่ยวกันขึ้นอย่างใด ๆ ในข้อที่เกี่ยวกับผู้ถือหนังสือสำคัญว่าจดทะเบียนอังกฤษนั้นถูกต้องชอบธรรมหรือไม่ก็ดี เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษกับสยามจะต้องพร้อมกันพิจารณาใต้สวน และตัดสินไปตามข้อความที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญาในคำพะยานที่ผู้ถือหนังสือสำคัญจะต้องนำสืบมานั้นตามธรรมเนียมที่เคยทำมาแล้ว

คำอธิบายข้อ ๒ และข้อ ๓ แห่งข้อตกลง

ตามข้อ ๒ นั้น รัฐบาลสยามมีอำนาจตรวจทะเบียนคนในบังคับอังกฤษได้และตามข้อ ๓ นั้น ถ้ารัฐบาลสยามคัดค้านก็จะต้องว่ากล่าวกันตามธรรมเนียมที่เคยทำมาแล้ว และพร้อมกันพิจารณาตัดสินกันตามข้อตกลงนี้

ทั้งนี้ยอมแสดงให้เห็นการจดทะเบียน ณ สถานกงสุลนั้น ไม่ทำให้ผู้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษเสมอไป กล่าวคือ จะต้องมีลักษณะตามที่ข้อตกลงได้บัญญัติไว้ (ขอให้ดูคำอธิบายในข้อ ๔ ซึ่งจะว่าด้วยผลแห่งการจดทะเบียน ณ สถานกงสุลต่างประเทศ)

นอกจากข้อ ๑ ข้อ ๒ และข้อ ๓ แห่งข้อตกลงดังกล่าวมาแล้วข้อตกลงนี้ยังมีข้อ ๔ และข้อ ๕ อีก แต่ยกเลิกเสียแล้วตามข้อ ๖ แห่งสัญญา พ.ศ. ๒๔๖๔ (ข้อ ๔ แห่งข้อตกลงเดิมมีใจความว่าถ้ามีคดีแพ่งหรืออาชญาค้างอยู่ในระหว่างที่กำลังพิจารณาใต้สวนตามความในข้อ ๓ แล้วให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม และฝ่ายอังกฤษตกลงกันว่า จะควรส่งคดีนั้นไปให้ศาลใดพิจารณา และข้อ ๕ แห่งข้อตกลงมีใจความว่า ถ้าผู้ที่มีปัญหาเกิดขึ้นนั้นยังมิได้จดทะเบียนไว้ แต่มีสิทธิจดทะเบียนได้ตามข้อตกลงแล้วก็ให้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ)

ข. หนังสือเสนาบติว่าการต่างประเทศที่ทรงมีไปยังอัครราชทูตอังกฤษที่กรุงเทพฯ ฯ ค.ศ.

๑๙๑๐

ข้อตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ นั้นได้ขยายความตามหนังสือเสนาบติว่าการต่างประเทศลงวันที่ ๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๑๐ คือยอมให้บุคคล ๓ จำพวก ดังจะกล่าวต่อไป จดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ตามข้อ ๑ ข้อน้อย ๒ หรือวรรค ๓ แห่งข้อตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ คือ

จำพวกที่ ๑ บรรดาคนเอเชียผู้เกิดในสหรัชมลายูอันมีนามว่ารัฐปรั๊ก ซีลังกอร์ นีกรีเซมปีแลนด์ แลปาหัง เว้นไว้แต่ผู้ที่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศสยามก่อนที่ประเทศของตนตกอยู่ในอารักขาของอังกฤษ

จำพวกที่ ๒ บรรดาคนเอเชียผู้เกิดในรัฐกลันตัน ตรังกานุ เคดา (ไทรบุรี) ปาลิส เว้นไว้แต่ผู้ที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๐

คำอธิบายจำพวกที่ ๑ และที่ ๒

จำพวกที่ ๑ นั้นถือเอาวันที่ประเทศของบุคคลจำพวกนั้นตกอยู่ในความอารักขาของอังกฤษเป็นเกณฑ์แห่งการที่จะวินิจฉัยว่าบุคคลจำพวกเหล่านั้นได้มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนหรือภายหลังวันนั้น ส่วนจำพวกที่ ๒ นั้นได้ถือเอาวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๐ เป็นเกณฑ์ที่จะวินิจฉัย ไม่ใช่วันที่บ้านเมืองของบุคคลจำพวกเหล่านั้นตกอยู่ในความอารักขาของอังกฤษ ทั้งนี้เนื่องจากสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษลงชื่อกันที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๗ และได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘ ข้อ ๓ วรรค ๒ แห่งสัญญาฉบับนั้นมีความว่าคนในบังคับฝ่ายสยามซึ่งมีสำนักอยู่ในดินแดนที่กล่าวไว้ในข้อ ๑ นั้น (คือรัฐกลันตัน ตรังกานุ ไทรบุรี ปาลิส) ถ้ามีความประสงค์จะคงเป็นคนสังกัดชาติไทยก็จะอนุญาตให้เป็นได้ แต่ต้องไปตั้งสำนักอยู่ในอาณาเขตต์สยามภายในเวลา ๖ เดือน ตั้งแต่วันที่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบัน

เขตต์ ๖ เดือนนี้ก็คือวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๐

จำพวกที่ ๓ บรรดาคนเอเชียผู้เกิดในอาณาเขตต์อื่น ๆ แห่งทวีปเอเชียอันเป็นดินแดนซึ่งอยู่ในความอารักขาของอังกฤษ เว้นแต่ผู้ที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนบ้านเมืองของตนตกอยู่ในความอารักขาของอังกฤษ

คำอธิบายจำพวกที่ ๓

ให้สังเกตว่าข้อตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ ไม่ได้ขยายสิทธิที่จะเป็นคนในบังคับอังกฤษมาถึงบุคคลผู้เกิดในส่วนอื่น ๆ แห่งทวีปเอเชีย กล่าวคือ ข้อตกลงเดิมนั้นกล่าวถึงผู้ที่เกิดในอินเดีย เพราะฉะนั้นตามหนังสือขอเสนาบติว่าการต่างประเทศฉบับนี้ยอมขยายให้สิทธิพิเศษแก่ชาวเอเชียที่เกิดในอาณาเขตต์อื่น ๆ แห่งทวีปนี้ เช่นเกิดที่ฮ่องกงหรือที่เอเดินเป็นต้น

ค. วรรค ๒ ของข้อ ๖ แห่งสัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๔๖๘

บทบัญญัติในความตกลง ค.ศ. ๑๘๙๙ นั้นได้ขยายความตามวรรค ๒ ของข้อ ๖ แห่งสัญญา พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งมีความว่า

“บทบัญญัติในความตกลงที่ว่านี้ ส่วนที่ว่าด้วยบุคคลเชื้อชาติเอเชียซึ่งเกิดในประเทศราชของ สมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ แลบุตรของคนเหล่านี้ที่เกิดในกรุงสยามนั้นจะต้องขยายใช้ตลอดถึงบุคคล ที่ความตกลงนั้นมิได้ครอบคลุมถึง และซึ่งเป็นคนได้รับประโยชน์ความป้องกันของสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษ เพราะเหตุที่ได้เป็นพลเมืองหรือเกิดในดินแดนในอารักขาของอังกฤษ หรือในประเทศที่อังกฤษป้องกัน หรือในอาณาเขตต์ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษได้รับอาณัติแทนสันนิบาตชาติ และถึงบุตรของบุคคล เช่นว่านี้ด้วย”

คำอธิบาย สัญญาฉบับใหม่นี้ได้ขยายสิทธิพิเศษแห่งการที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ เสมือนหนึ่งชาวเอเชีย คือ

จำพวกที่ ๑ พลเมืองหรือบุคคลที่เกิดในดินแดนในอารักขาของอังกฤษ หรือในประเทศที่อังกฤษ ป้องกัน ซึ่งหมายความถึงอาณาเขตต์อื่น ๆ นอกจากในทวีปเอเชีย

จำพวกที่ ๒ พลเมืองหรือบุคคลที่เกิดในอาณาเขตต์ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงอังกฤษได้รับอาณัติ แทนสันนิบาตชาติ เช่นในปาเลสไตน์ เมโสโปเตเมีย เป็นต้น

อาณัติแทนสันนิบาตชาติหมายถึงการเป็นตัวแทนของสันนิบาตชาติในการที่จะจัดการปกครอง ประเทศซึ่งสันนิบาตชาติเห็นว่ายังมีอาจที่จะปกครองตนเองได้ ประเทศเหล่านี้เป็น Colony เดิม ของเยอรมนี และเตอร์กี

ข้อ ๒ ข้อตกลงพิเศษเรื่องสัญชาติกับฝรั่งเศส

ข้อ ๒๗ แห่งสัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. ๒๔๖๖ ให้คงใช้ข้อ ๑๐ และข้อ ๑๑ แห่งอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ ว่าด้วยการดำเนินสิทธิที่จะให้อารักขาของฝรั่งเศสในกรุงสยาม

อนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ นั้น ดูเหมือนจะมุ่งแต่จะเพาะบุคคลที่เป็นเชื้อชาติชาวเอเชีย ไม่เกี่ยวกับ บุคคลที่มีสัญชาติฝรั่งเศสชนิดที่เรียกว่า Citizen

เราอาจที่จะแบ่งบุคคลซึ่งมีสิทธิที่จะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสตามอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ ออก เป็น ๒ จำพวก

จำพวกที่ ๑ บุคคลตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๑๐ แห่งอนุสัญญานั้นอันมีใจความว่า รัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยอมรับรายชื่อของคนในบังคับฝรั่งเศสเช่นกับที่มีอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ (คือขณะที่ได้ เห็นอนุสัญญานั้นตรงกับวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๐๔) ยกเว้นเสียแต่คนจำพวกที่ได้ยอมรับกันทั้ง ๒ ฝ่ายว่า ได้เข้าจดทะเบียนอยู่ในรายชื่อนั้น โดยเหตุอันมิชอบธรรม เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้ส่ง สำเนารายชื่อเหล่านี้ให้แก่เจ้าพนักงานไทย

บุตรหลานของคนอยู่ในบังคับซึ่งเข้าอยู่ในได้อำนาจศาลฝรั่งเศสเช่นนี้จะไม่มีอำนาจที่จะอ้าง

เข้าอยู่ในทะเบียนได้ ถ้าหากคนเหล่านี้ไม่ได้ตกเป็นคนอยู่ในจำพวกซึ่งได้กำหนดไว้ในข้อสัญญาต่อความข้อนี้ไปในหนังสือสัญญาฉบับนี้ (คือข้อ ๑๑)

คำอธิบายจำพวกที่ ๑

บุคคลจำพวกนี้ คือบุคคลที่ได้จดทะเบียน ณ สถานกงสุลฝรั่งเศสซึ่งต้องปรากฏอยู่ในทะเบียนนั้นขณะที่ลงนามอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ บุคคลเหล่านี้อาจมิใช่เป็นผู้ที่เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจปกครองโดยตรงของกงสุลฝรั่งเศส หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศส แต่เป็นความจำเป็นที่บุคคลเช่นนี้จะต้องมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะจดทะเบียนได้ เช่นอาจเป็นคนจีนที่ได้แปลงชาติโดยชอบธรรมมาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส บุคคลใดที่ไม่มีเหตุอันชอบธรรมที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้แล้วบุคคลเหล่านั้นมีอาจที่จะอ้างเหตุผลแห่งการจดทะเบียนเพื่อเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส (จะได้กล่าวต่อไปถึงเรื่องผลแห่งการจดทะเบียน ณ สถานกงสุลต่างประเทศในข้อ ๔)

ผู้สืบสันดานของบุคคลจำพวกนี้ไม่มีสิทธิที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ นอกจากบุคคลเช่นว่านี้จะเป็นผู้ที่เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจปกครองโดยตรงของกรุงฝรั่งเศส หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศส ดังบัญญัติไว้ในข้อ ๑๑ แห่งอนุสัญญาฉบับที่ศึกษากิ่งนี้

จำพวกที่ ๒ บุคคลดังกล่าวไว้ในข้อ ๑๑ แห่งอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ อันมีความว่า

คนกำเนิดในประเทศเอเชีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในใต้อำนาจปกครองโดยตรงของกรุงฝรั่งเศส หรือในดินแดนซึ่งอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสนั้นจะมีอำนาจที่จะรับความป้องกันของฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยามเมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนที่กำเนิดของคนเหล่านั้นได้เข้าอยู่ในอำนาจปกครองหรือความป้องกันของฝรั่งเศส

ความป้องกันฝรั่งเศสจะมีไปถึงเพียงบุตรของคนเหล่านั้น แต่จะไม่มีแผ่เผื่อต่อไปถึงหลานของคนเหล่านั้น

คำอธิบายจำพวกที่ ๒

บุคคลจำพวกที่กล่าวถึงนี้เป็นบุคคลซึ่งมีสิทธิตามสภาพธรรมดาที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส เพราะเหตุที่เกิดในดินแดนอันขึ้นอยู่ในความปกครองหรือความป้องกันของฝรั่งเศส มิใช่แต่เพียงจดทะเบียนณสถานกงสุลเท่านั้น

บุคคลเช่นที่กล่าวนี้ ถ้าว่ามีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อนที่บ้านเมืองของตนตกอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศสแล้ว บุคคลนั้นก็เป็นคนไทย เช่นบุคคลที่เกิดในเขตต์แดนหลวงพระบาง แต่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อน ค.ศ. ๑๙๐๔ หรือผู้ที่เกิดในดินแดนเมืองพระตะบอง เสียมราชู ศรีโสภณ แต่ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงสยามก่อน ค.ศ. ๑๒๖ คือก่อนวันที่ได้ใช้หนังสือสัญญาฉบับนี้ (ค.ศ. ๑๙๐๗)

ผู้สืบสันดานของบุคคลจำพวกที่ ๒ นี้จะมีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้เพียงชั้น บุตรไม่ไขหลานซึ่งต่างกับบุคคลที่ได้กล่าวไว้ในข้อ ๑๐ แห่งอนุสัญญาานั้น ซึ่งผู้สืบสันดานไม่มีสิทธิที่จะ จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้ นอกจากจะมีลักษณะเข้าอยู่ในข้อ ๑๐ แห่งอนุสัญญานี้

ข้อ ๓ ข้อตกลงพิเศษเรื่องสัญชาติกับเดนมาร์ก

ตามสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับเดนมาร์กฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๘ ข้อ ๒๔ ให้คง ใช้อนุสัญญาลงนามณวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ข้อ ๑-๒-๓ และ ๕ อันว่าด้วยเรื่องสัญชาติ อนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๕ มีข้อความอยู่ ๙ ข้อ แต่ยังคงใช้ได้เพียง ๔ ข้อเท่านั้น คือ ข้อ ๑-๒-๓ และ ๕ ข้อ ๑ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า

การจดทะเบียนคนในบังคับเดนมาร์กที่อยู่ในกรุงสยามนั้นจะต้องจดทะเบียนแต่บรรดาคนที่อยู่ใน กรุงสยาม ซึ่งสมควรเป็นคนชาติเดนมาร์กได้ตามกฎหมายกรุงเดนมาร์ก นอกจากนั้นไม่มีผู้ใดมี อำนาจที่จะอยู่ในความป้องกันอย่างหนึ่งอย่างใดของรัฐบาลเดนมาร์ก

คำอธิบาย

ข้อนี้กำหนดบุคคลที่จะพึงมีสิทธิจดทะเบียนเป็นคนในบังคับเดนมาร์ก กล่าวคือบุคคลที่ กฎหมายเดนมาร์กได้บัญญัติว่า มีสัญชาติเดนมาร์กแล้ว บุคคลนั้นก็จะมีสิทธิจดทะเบียนได้ ถึงแม้กฎหมาย ไทยจะบัญญัติข้อความเป็นอย่างอื่นก็ดี

เช่นนายแดงเป็นบุตรโดยชอบธรรม คือเป็นบุตรโดยถูกต้องตามกฎหมายของบิดาซึ่งเป็นคนใน บังคับเดนมาร์ก นายแดงเกิดในประเทศสยาม ดังนี้ ถ้าจะถือตามกฎหมายไทย นายแดงเป็น คนไทย เพราะเหตุที่เกิดในพระราชอาณาจักรสยาม (ให้ดูพระราชบัญญัติสัญชาติ มาตรา ๓ อนุมาตรา ๓ ที่ ได้อธิบายมาแล้ว)

แต่ในเรื่องนี้จะถือตามกฎหมายไทยไม่ได้ เพราะเหตุที่ข้อตกลงกับเดนมาร์กให้ใช้กฎหมาย เดนมาร์กเป็นหลักวินิจฉัย เมื่อเป็นดังนั้นนายแดงก็อาจจดทะเบียนเป็นคนในบังคับเดนมาร์กได้ เพราะ กฎหมายเดนมาร์กฉบับลงวันที่ ๑๙ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๙๘ ว่าด้วยการได้มาและการสูญเสียซึ่งการเป็น พลเมือง (สัญชาติ) มาตรา ๑ บัญญัติว่า บุคคลซึ่งเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมายของบุคคลซึ่งเป็นคนใน บังคับเดนมาร์ก บุคคลเช่นนั้นจะเกิดในกรุงเดนมาร์กก็ดี หรือเกิดในต่างประเทศก็ดี ก็ย่อมมีสิทธิเป็นคน สัญชาติเดนมาร์ก

ข้อ ๒ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า

บัญชีชื่อคนที่ได้จดทะเบียนไว้แล้ว รัฐบาลสยามจะตรวจดูได้เสมอ เมื่อแจ้งความประสงค์ ให้ทราบล่วงหน้าโดยสมควร

คำอธิบาย

ตามข้อนี้รัฐบาลสยามมีสิทธิตรวจตราบัญชีรายชื่อผู้ที่จดทะเบียนไว้ ณ สถานกงสุลเดนมาร์ก แต่ต้องบอกล่วงหน้าโดยสมควรถ้าหากมีปัญหาเกิดขึ้นว่าด้วยสิทธิของผู้ที่จดทะเบียนไว้ นั้น หรือว่าด้วยความสมบูรณ์แห่งทะเบียนก็ดี ก็จะต้องจัดการตามข้อ ๓ แห่งข้อตกลงนั้น

ข้อ ๓ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า:-

ถ้ามีความสงสัยเกิดขึ้นด้วยเรื่องอำนาจของคนที่จดทะเบียนไว้ในที่ว่าการกงสุลเดนมาร์กก็ดี หรือด้วยเรื่องความใช้ได้หรือไม่ได้ประการใดของหนังสือสำหรับตัวในการจดทะเบียนฉบับใด ซึ่งทำจากสถานกงสุลเดนมาร์กนั้นก็จะต้องมีการไต่สวนพร้อมกันทั้ง ๒ ฝ่าย คือกงสุลเดนมาร์กฝ่ายหนึ่ง และผู้แทนรัฐบาลสยามซึ่งได้รับอำนาจโดยถูกต้องอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้จะได้ฟังและตรวจพะยานและหลักฐานต่าง ๆ ซึ่งจะมีความจำเป็นในการอุดหนุนความใช้ได้ของหนังสือสำหรับตัว หรืออำนาจสมควรจดทะเบียนนั้น ๆ โดยสมควรแก่การแล้วจะได้พร้อมกันตัดสินให้เป็นการตกลงแล้วไป

ถ้าผู้แทนรัฐบาลสยามแลกงสุลเดนมาร์กไม่สามารถตกลงพร้อมกันได้แล้ว ทั้ง ๒ ฝ่ายย่อมมีอำนาจที่จะส่งสักขีพะยานในคดีนั้นไปให้คนกลางผู้หนึ่ง ซึ่งทั้ง ๒ ฝ่ายจะได้พร้อมใจกันเลือกตั้งเป็นผู้พิจารณา แลคำตัดสินของคนกลางนั้นต้องถือเอาเป็นเด็ดขาด

คำอธิบาย

ข้อนี้บัญญัติถึงวิธีพิจารณาปัญหาอันว่าด้วยสิทธิที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับเดนมาร์กหรือความสมบูรณ์แห่งใบทะเบียน ในขั้นต้นผู้แทนรัฐบาลสยามและกงสุลเดนมาร์กจะได้พร้อมกันพิจารณาตัดสิน และมีสิทธิที่จะฟังพะยานหลักฐาน ถ้าผู้แทนรัฐบาลสยามกับกงสุลเดนมาร์กไม่สามารถจะตกลงกันก็ให้เลือกผู้เป็นกลางตรวจสำนวนและตัดสินเด็ดขาด

ถ้าไต่สวนได้ความว่าบุคคลที่ต้องไต่สวนนั้นอยู่ในลักษณะสมควรจะจดทะเบียนได้ ดังกล่าวไว้ในข้อ ๑ แห่งข้อตกลงนั้น แต่ยังไม่ได้จดทะเบียนก็ให้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับเดนมาร์กได้ ถ้าผู้ต้องไต่สวนไม่มีลักษณะเช่นนั้นก็ให้ถอนชื่อออกเสียจากทะเบียน ดังปรากฏในข้อ ๕ แห่งข้อตกลง

ข้อ ๕ แห่งข้อตกลง

ข้อนี้มีความว่า

ถ้าผู้ที่ต้องไต่สวนนั้นเป็นคนอยู่ในลักษณะสมควรจะจดทะเบียนได้ดังกล่าวไว้ในข้อ ๑ แห่งสัญญา นี้ แลยังไม่ได้จดทะเบียนก็ให้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับเดนมาร์ก และรับหนังสือสำหรับตัวในการจดทะเบียนนั้นจากสถานกงสุลเดนมาร์กโดยไม่ต้องรอ ถ้าไม่เป็นคนอยู่ในลักษณะเช่นนั้น ต้องถือว่าผู้นั้นอยู่ในบังคับกฎหมายสยามแลถ้าได้จดทะเบียนที่สถานกงสุลเดนมาร์กไว้แล้วก็ให้ถอนชื่อผู้นั้นออกเสียจากทะเบียนนั้น

คำอธิบาย

ข้อนี้เป็นวิธีการเมื่อปรากฏผลของการไต่สวนตามที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๓ และข้อ ๒ ข้อ ๔ ผลของการจดทะเบียนณีสถานกงสุลต่างประเทศ

การจดทะเบียนนั้นอาจเป็นข้อสันนิษฐานในขั้นต้นว่าบุคคลนั้นมีสัญชาติแห่งประเทศที่ตนจดทะเบียน แต่ถ้าพิสูจน์ได้ความว่าบุคคลนั้นไม่มีสิทธิที่จะจดทะเบียนได้ตามกฎหมายหรือตามข้อตกลงพิเศษแล้ว บุคคลนั้นก็อาจถูกถอนชื่อออกจากทะเบียนดังจะเห็นได้จากข้อตกลงในเรื่องสัญชาติกับต่างประเทศที่ได้ศึกษามาแล้วข้างต้น

แม้บุคคลจะได้ขึ้นทะเบียนไว้ช้านานซึ่งในขณะนั้นไม่มีผู้ใดว่ากล่าวก็ตาม บุคคลนั้นจะอ้างอายุความเพื่อยกเอาสัญชาติตามที่จดทะเบียนไว้้นั้นไม่ได้ เพราะสัญชาติเป็นสิ่งประกอบสภาพบุคคลไม่ใช่เป็นทรัพย์สิน อายุความจึงไม่อาจที่จะนำมาใช้ได้เพื่อการได้มา เช่นนายแดงเป็นคนไทย โดยมีผู้บุพการีทั้งหลายเป็นคนไทยเกิดในพระราชอาณาจักรสยาม นายแดงได้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษล่วงเลยมากกว่า ๒๐ ปีตั้งนี้ นายแดงจะอ้างว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษไม่ได้

อายุความอาจจะนำมาใช้ได้แต่เฉพาะในทางอาชญา เช่นถ้าไม่ฟ้องนายแดงผู้กระทำผิดพระราชบัญญัติป้องกันการทุจริตด้วยหนังสือสำคัญ ร.ศ. ๑๒๕ จนล่วงพ้นกำหนดเวลาที่กฎหมายอาชญา กำหนดไว้สำหรับการฟ้องร้องคดีเช่นนั้น ก็จะไม่ฟ้องนายแดงเป็นจำเลยในคดีอาชญาไม่ได้

นอกจากที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ว่าการจดทะเบียนไม่ทำให้ผู้ที่มีลักษณะที่จะจดทะเบียนถือสัญชาติแห่งประเทศที่ตนจดทะเบียนแล้ว ผู้นั้นยังอาจมีผิดในทางอาชญาตามพระราชบัญญัติสำหรับป้องกันการทุจริต ร.ศ. ๑๒๕ (ดูฎีกา ๔๐๔/๒๔๖๖ คดีนั้นได้ความว่าจำเลยกับบิดาของจำเลยเป็นคนไทยเกิดที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำเลยได้กล่าวเท็จต่อสถานทูตเยอรมัน ณ กรุงเทป ฯ ว่าจำเลยเป็นแขกดุริก เกิดที่เมืองเยบตา สถานทูตเยอรมันออกหนังสือสำหรับตัวให้จำเลย ๆ ได้เอาหนังสือนั้นมาใช้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เจ้าพนักงานไต่สวนจะจับชนชาติศัตรู จำเลยจึงนำใบเสร็จเสียเงินรัชชูปการของผู้อื่นมายุทแก่ให้ตรงกับชื่อของจำเลย ศาลฎีกาตัดสินว่านอกจากกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๒๒๔-๒๒๗ แล้ว จำเลยยังมีความผิดตามพระราชบัญญัติป้องกันการทุจริตด้วยหนังสือสำคัญ ร.ศ. ๑๒๕ อีกกระทงหนึ่งด้วย)

ส่วนที่ ๒

การมีสัญชาติโดยการแปลงชาติ

การแปลงชาติคือการที่บุคคลได้สละสัญชาติเดิม โดยมีสัญชาติใหม่เพราะประเทศต่างด้ารับเอาบุคคลนั้นเข้ามาเป็นพลเมืองของตนในเมื่อบุคคลได้สมัคร

การแปลงชาติมีลักษณะคล้ายกับเป็นสัญญาขณะหนึ่งคือมีความตกลงในระหว่างผู้สมัคร

แปลงชาติกับประเทศที่รับบุคคลนั้นเข้าเป็นพลเมือง เหตุฉะนั้นการแปลงชาติจึงเป็นการบังคับให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดกระทำไม่ได้ ต้องแล้วแต่ความสมัครใจทั้งสองฝ่าย กล่าวคือจะบังคับให้บุคคลแปลงชาติไม่ได้ และจะบังคับให้ประเทศรับบุคคลต่างด้าวเข้าเป็นพลเมืองก็ไม่ได้ คนต่างด้าวที่สมัครแปลงชาตินั้น แม้จะได้ปฏิบัติครบถ้วนแล้วก็ไม่มีสิทธิเรียกร้องให้ประเทศที่ตนขอสมัครรับตนเข้าเป็นพลเมืองได้ ให้ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๔ ซึ่งมีข้อความว่า การที่จะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้แปลงชาตินั้น สุดแล้วแต่รัฐบาลจะเห็นสมควรทั้งสิ้น

ให้สังเกตว่าการแปลงชาตินั้นต่างกับการเปลี่ยนสัญชาติโดยอำนาจแห่งกฎหมาย เช่นในเรื่องที่ประเทศหรือส่วนหนึ่งของประเทศได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพไปขึ้นอยู่กับประเทศอื่น และพลเมืองในอาณาเขตต่นั้นได้เปลี่ยนสัญชาติตามประเทศของตน การเปลี่ยนสัญชาติเช่นนี้เป็นไปโดยอำนาจแห่งกฎหมาย ซึ่งเนื่องจากสัญญาทางพระราชไมตรี หรือด้วยผลแห่งการชัชชนะในการศึกสงครามการเปลี่ยนสัญชาติเช่นนี้ไม่ใช่เป็นไปโดยใจสมัครเสมอไป พลเมืองอาจเรียกร้องถือเอาสัญชาติตามอาณาเขตของตนได้ และพลเมืองที่อยู่อาณาเขตตนั้นก็จำต้องเปลี่ยนสัญชาติตามอาณาเขตตของตนแม้ตนจะไม่มีใจสมัคร (นอกจากข้อยกเว้นที่จะได้ตกลงกันไว้เป็นพิเศษให้พลเมืองเลือกสัญชาติ ภายหลังที่เขตแดนของตนได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ เช่นตามสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษอันเกี่ยวกับบุคคลซึ่งอยู่ในรัฐไทรบุรี ฯลฯ)

ผลแห่งความต่งกันนี้ในระหว่างการแปลง และการเปลี่ยนสัญชาติโดยผลแห่งกฎหมายมีเช่นต่อไปนี้

๑. การแปลงชาตินั้นเป็นกิจการของบุคคลเฉพาะคนหนึ่งและครอบครัวของเขา ส่วนการเปลี่ยนสัญชาติโดยผลแห่งกฎหมายเป็นกิจการของบุคคลหลาย ๆ คนซึ่งอยู่ในจำพวกบุคคลที่กฎหมายกำหนดไว้ เช่นพลเมืองในอาณาเขตตที่ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพนั้น

๒. การแปลงชาตินั้นกฎหมายของแทบทุกประเทศมีเงื่อนไขบังคับไว้ว่าผู้ขอแปลงชาติจะต้องอยู่ในประเทศนั้นมีกำหนดไม่ต่ำกว่าเท่านั้นปีเช่นตามกฎหมายแปลงชาติของไทยได้กำหนดไว้ ๕ ปี ส่วนการเปลี่ยนสัญชาติโดยอำนาจแห่งกฎหมายหามีกำหนดเช่นนั้นไม่

๓. การแปลงชาติต้องทำตามแบบพิธีและเสียค่าธรรมเนียมแต่การเปลี่ยนสัญชาติโดยผลแห่งกฎหมายไม่จำเป็นต้องทำดั่งนั้น

กฎหมายไทยเรื่องการแปลงชาติ มีบัญญัติอยู่ในกฎหมายแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐ การศึกษาเรื่องการแปลงชาติจะแบ่งออกเป็น ๒ บท ดังนี้

บทที่ ๑ ลักษณะคนต่างด้าวแปลงชาติเป็นคนไทย

บทที่ ๒ ลักษณะคนไทยที่แปลงชาติเป็นคนต่างด้าว

บทที่ ๑

ลักษณะคนต่างด้าวแปลงชาติเป็นคนไทย

ข้อ ๑ ข้อบังคับอันเกี่ยวแก่ตัวบุคคลซึ่งร้องขอแปลงชาติ

(๑) มาตรา ๖๐ อนุมาตรา ๑ มีความว่า ผู้ร้องขอนั้นมีอายุเต็มบริบูรณ์ตามกฎหมายไทย และกฎหมายแห่งชาติของตนด้วย

การที่กฎหมายบัญญัติไว้ดังนี้ก็เพราะการกำหนดอายุของบุคคลที่จะบรรลุนิติภาวะนั้นกฎหมายของต่างประเทศผิดแผกจากกันเช่นกฎหมายฝรั่งเศสกำหนดอายุ ๒๑ ปี ของไทยตามธรรมดา ๒๐ ปี นอกจากข้อยกเว้นเรื่องผู้เยาว์ได้ทำการสมรส

เพื่อป้องกันปัญหาในเรื่องกำหนดอายุ กฎหมายไทยจึงบัญญัติให้บุคคลมีอายุที่จะบรรลุนิติภาวะตามกฎหมายแห่งชาติของตน และตามกำหนดในกฎหมายไทย

ตามอนุมาตรานี้จะเห็นได้ว่า กฎหมายห้ามมิให้ผู้เยาว์ทำการแปลงชาติ เพราะเหตุว่าการแปลงชาติเป็นกิจการอันสำคัญที่เกี่ยวแก่สภาพบุคคล และเป็นกิจการเฉพาะตัวซึ่งบุคคลผู้ร้องขอแปลงชาติจะต้องกระทำด้วยตนเอง จะให้ผู้อื่นทำแทนไม่ได้ตุจการเป็นพะยานในศาลหรือการรับราชการทหาร ซึ่งผู้แทนโดยชอบธรรมก็มีอาจกระทำแทนได้ เกณฑ์อีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่จะรับบุคคลต่างด้าวเข้ามาเป็นพลเมืองนั้น ประเทศย่อมต้องการความจงรักภักดีโดยเฉพาะของบุคคลที่ร้องขอแปลงชาติ ซึ่งผู้อื่นจะมีความจงรักภักดีแทนไม่ได้

(๒) มาตรา ๖๐ อนุมาตรา ๒ มีความว่า

ผู้ร้องขอนั้นเป็นคนอยู่ในกรุงสยามในเวลาที่ยื่นขอนั้นด้วย

ปัญหาที่จะต้องวินิจฉัยก็คือ คำว่า "อยู่ในกรุงสยาม" นั้นหมายความว่าเพียงไร? พุดโดยทั่วไป การที่บุคคลอยู่ ณ ประเทศหนึ่งอาจเป็นโดย ๓ ประการ ดังนี้

ก. โดยมีภูมิลำเนา

ข. โดยมีถิ่นที่อยู่

ค. โดยพักอาศัย

ความมุ่งหมายของอนุมาตรานี้ น่าจะเป็นว่ากฎหมายต้องการให้คนต่างด้าวอย่างน้อยที่สุดต้องมีถิ่นที่อยู่ในกรุงสยามไม่ใช่แต่เพียงที่พักอาศัย แต่การมีภูมิลำเนาจะจำเป็นเพียงไรหรือไม่นั้นไม่อาจจะวินิจฉัยได้ เพราะไม่มีตัวบทบังคับไว้

การที่จะวินิจฉัยความมุ่งหมายของอนุมาตรา ๒ ว่าคนต่างด้าวจะต้องมีถิ่นที่อยู่นั้นก็เพราะเหตุว่าในเรื่องแปลงชาตินี้ กฎหมายก็ประสงค์ให้คนต่างด้าวที่จะแปลงชาตินั้น ได้มีความจงรักภักดีต่อประเทศ และการที่จะปล่อยให้เห็นความจงรักภักดีต่อประเทศก็จำต้องอาศัยหลักกฎหมายสัญชาติตาม

ดินแดนขึ้นประกอบด้วย การที่บุคคลมาพักอาศัยในกรุงสยามเพียงครั้งคราว เช่นนายจอร์นแต่เดิมเป็นชาติอังกฤษ ต้องการแปลงชาติเป็นคนไทย นายจอร์นเข้ามาพักอาศัยชั่วคราว ณ ไฮเติลแห่งหนึ่งขณะที่ทำค้าขาย ดังนั้นนายจอร์นจะร้องขอแปลงชาติมิได้ ถึงแม้แต่ก่อนนี้ตนได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยกว่า ๕ ปีแล้ว ตามที่บัญญัติในมาตรา ๖ อนุมาตรา ๓ ก็ตาม อีกประการหนึ่ง ถ้าจะเทียบกับกฎหมายฝรั่งเศสแล้ว กฎหมายฝรั่งเศสบัญญัติข้อความว่า คนต่างด้าวที่จะแปลงชาติจะต้องได้ยอมรับให้มีภูมิลำเนาในประเทศเสียก่อน การมีที่พักอาศัยเท่านั้นยังไม่พอ

(๓) มาตรา ๖ อนุมาตรา ๓ มีความว่า

ผู้ร้องขอนั้นเป็นคนที่ได้เคยอยู่ในกรุงสยามมาแต่ก่อนไม่น้อยกว่า ๕ ปีแล้วด้วย

ทั้งนี้เป็นข้อที่รัฐบาลพิจารณาถึงความจงรักภักดีของบุคคลที่ร้องขอแปลงชาติเพราะการมีถิ่นที่อยู่แต่เพียงชั่วเวลาอันเล็กน้อยยังถือไม่ได้ว่าบุคคลนั้นได้มีความจงรักภักดีต่อประเทศสยาม

แต่กำหนดเวลา ๕ ปีนี้จะนำมาใช้ในกรณีที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๗ ไม่ได้ คือ

๑) ถ้าผู้ร้องขอนั้นได้กระทำการมีความชอบอย่างพิเศษต่อรัฐบาลสยาม หรือ

๒) ถ้าผู้ร้องขอนั้นแต่เดิมเป็นคนบังคับสยาม ภายหลังได้ไปแปลงชาติเป็นคนต่างประเทศโดย

ได้รับอนุญาตของรัฐบาลสยามให้แปลงแล้ว แลบัดนี้มีความปรารถนาจะกลับแปลงเป็นชาติไทยตามเดิม หรือ

๓) ถ้าผู้ร้องขอนั้นเป็นบุตรของคนต่างประเทศ ผู้ที่ได้แปลงชาติมาเป็นคนในบังคับไทย

แล้ว และเมื่อเวลาที่ได้แปลงชาตินี้ผู้ร้องนี้มีอายุครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยแลกฎหมายชาติเดิมของตนด้วย

ตามมาตรา ๗ อนุมาตรา ๓ นี้ ก็คือบุตรของผู้ที่ได้แปลงชาติจะมีสิทธิถือสัญชาติไทยตามบิดาก็

แต่จะเพาะผู้ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ (ดูมาตรา ๓) เหตุฉะนั้นบุตรที่บรรลุนิติภาวะแล้วก็ยังคงถือสัญชาติเดิม ถ้าบุตรนั้นประสงค์จะถือสัญชาติใหม่ของบิดาก็จะต้องทำการแปลงชาติของตัวบุตรนั้น แต่ได้รับความผ่อนผันที่ไม่จำต้องอยู่ในกรุงสยามมาแต่ก่อนแล้วมีกำหนดไม่น้อยกว่า ๕ ปี ส่วนข้อบังคับอื่นๆ เช่นในเรื่องถิ่นที่อยู่ บุตรของผู้ที่ได้แปลงชาติจำเป็นจะต้องปฏิบัติตามด้วย

(๔) มาตรา ๖ อนุมาตรา ๔ มีความว่า

ผู้ร้องขอนั้นเป็นคนมีความประพฤติดี และมีสมบัติพอที่จะเลี้ยงตนได้ด้วย

ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าประเทศถือว่าการรับคนต่างด้าวเข้ามาเป็นพลเมืองนั้นเป็นเกียรติยศอย่าง

หนึ่ง ซึ่งคนต่างด้าวพึงได้รับจากประเทศ เหตุฉะนั้นผู้ร้องขอจึงต้องมีความประพฤติดี และอีกอย่างหนึ่งประเทศไม่ประสงค์ที่จะรับภาระเพิ่มเติมให้มากขึ้นอีก ในการที่จะรับเลี้ยงคนต่างด้าวที่ขัดสน เพราะฉะนั้นผู้ที่ร้องขอแปลงชาติจึงต้องมีสมบัติพอที่จะเลี้ยงตนได้ด้วย

ข้อ ๒ แบบพิธีการแปลงชาติ

เมื่อคนต่างด้าวมีลักษณะต้องตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ ๑ ประสงค์ที่จะทำการแปลงชาติก็จะต้องทำเรื่องรាយยื่นต่อเสนาบดีว่าการต่างประเทศ (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๕ และข้อบังคับสำหรับจัดการตามกฎหมายแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐ ข้อ ๑)

เมื่อเสนาบดีได้รับเรื่องรายนั้นแล้ว มีอำนาจที่จะสอบถามปากคำผู้ร้องขอ แลปากคำพะยานที่ผู้ร้องขออ้างมาประกอบ หรือสอบถามบุคคลใด ๆ ที่เสนาบดีเห็นว่าสามารถจะเบิกความเป็นพะยานได้ในการที่จะสืบให้เห็นว่าถ้อยคำที่ผู้ร้องขอได้กล่าวนั้นเป็นความจริงหรือไม่และทั้งเพื่อให้เห็นได้ว่าผู้ร้องขอนั้นเป็นคนมีความสมควรที่จะรับอนุญาตให้แปลงชาติเป็นคนในในบังคับสยามได้หรือไม่ (ดูข้อบังคับสำหรับจัดการตามกฎหมายแปลงชาติ ข้อ ๓)

เสนาบดีว่าการต่างประเทศมีอำนาจที่จะสั่งยกเรื่องรายนั้น โดยไม่ต้องชี้แจงเหตุผล

แต่ถ้าเสนาบดีเห็นสมควรว่าผู้ร้องมีคุณสมบัติที่จะแปลงชาติได้เสนาบดีก็นำความขึ้นกราบทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตก็ได้ เพราะการแปลงชาตินั้นจะเป็นไปได้ต่อเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วอย่างเดียว (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๕) ให้พึงสังเกตว่าการไม่รับคนต่างด้าวให้แปลงชาตินั้น อยู่ในอำนาจของเสนาบดีว่าการต่างประเทศด้วยเหมือนกัน คือ ในการที่สั่งยกคำร้องขอแปลงชาติ แต่การอนุญาตให้แปลงชาตินั้น ย่อมอยู่ในพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเดียว

ถ้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ผู้ร้องขอแปลงชาติต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานุสัย และเสนาบดีว่าการต่างประเทศจะได้จัดเป็นรายงานลงไว้ และออกประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ผู้นั้นได้แปลงชาติเป็นคนในบังคับสยามผู้หนึ่งแล้ว ประกาศที่ว่ามานี้ต้องลงพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษาเป็นสำคัญ เพราะผู้ที่ได้แปลงชาติแล้วนั้นจะมีอำนาจตามอย่างคนไทย นับแต่วันที่ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา (ดูกฎหมายแปลงชาติ มาตรา ๑๓)

ข้อ ๓ ผลแห่งการแปลงชาติของคนต่างด้าว

ก. ผลอันได้แก่บุคคลผู้แปลงชาตินั้นเอง

กฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๑ บัญญัติว่า ตั้งแต่วันที่ได้พิมพ์ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ผู้ที่ได้แปลงชาตินั้นย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมสิทธิทั้งหลาย และต้องอยู่ในกิจทั้งหลายอันจำจะต้องกระทำตามอย่างคนที่มีสังกัดอยู่ในบังคับฝ่ายสยาม

เช่นมีสิทธิในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน, รับราชการฝ่ายตุลาการ และมีหน้าที่ต้องรับราชการทหาร แต่สิทธิและหน้าที่อันพึงได้รับในฐานะเป็นพลเมืองของประเทศที่บุคคลได้แปลงชาติใหม่นั้น อาจมีเงื่อนไขเป็นข้อยกเว้นไว้ได้ ๒ ประการ คือ

๑. ในเรื่องกำหนดเวลาที่จะพึงมีสิทธิและหน้าที่บางอย่าง

๒. ในเรื่องสถานที่ซึ่งการแปลงชาติจะมีผลไปถึง

๑. ในเรื่องกำหนดเวลาที่พึงมีสิทธิและหน้าที่บางอย่าง

พูดโดยทั่วไปกฎหมายไทยไม่ได้จำกัดเวลาในการมีสิทธิและหน้าที่ แต่ในการขึ้นทะเบียนเป็นทหาร ผู้แปลงชาติได้รับความผ่อนผันตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๖๐ มาตรา ๑๙ ที่ว่าบุคคลต่างชาตครั้นแปลงชาติเป็นไทยแล้วเมื่อใด ต้องไปแสดงตนต่อนายอำเภอภายใน ๓๐ วัน เพื่อให้เขาลงบัญชีไว้ตามความในมาตรา ๑๖ ถ้าไม่ไปแสดงตนให้นับว่าหลีกเลี่ยงชดชืน เว้นเสียแต่ถ้าอายุครบ ๔๙ แล้วไม่ต้องไปแสดงตน

ในบางประเทศเช่นตามกฎหมายฝรั่งเศสได้จำกัดไว้ว่า คนต่างด้าวที่ได้แปลงชาติเป็นคนฝรั่งเศสแล้ว จะรับเลือกเป็นผู้แทนในรัฐสภายังไม่ได้ จนกว่า ๑๐ ปีจะล่วงเลยไปแล้ว นับแต่วันที่ได้แปลงชาติ

๒. ในเรื่องสถานที่ซึ่งการแปลงชาติอาจมีผลไปถึง

ตามกฎหมายไทยผลของการแปลงชาติย่อมมีตลอดอาณาเขตต์สยามและประเทศอื่น ๆ ด้วย แต่ไม่มีผลในประเทศซึ่งผู้แปลงชาติได้สังกัดอยู่เดิม เว้นไว้แต่ตามกฎหมายของประเทศนั้นถือตามหนังสือสัญญาที่ประเทศสยามได้ทำไว้กับประเทศนั้น มีความอนุญาตยอมให้ถือประโยชน์แห่งการที่เป็นคนไทย ผู้แปลงชาติจึงจะถือหรือใช้ประโยชน์นั้นได้ (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๔ วรรค ๑) ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่กฎหมายไทยป้องกันมิให้เกิดแก่งแย่งระหว่างประเทศสยามกับประเทศเดิมของผู้แปลงชาติ เช่นกฎหมายเยอรมันได้ยอมให้คนเยอรมันที่แปลงชาติเป็นคนต่างด้าวสงวนชาติเยอรมันไว้ได้

อุทาหรณ์ นาย ก. แต่เดิมเป็นคนเยอรมัน ภายหลังได้แปลงชาติเป็นคนไทย ถ้า ก. กลับไปอยู่ประเทศเยอรมัน ก. จะอ้างว่าเป็นคนในบังคับสยามในประเทศนั้นไม่ได้ นอกจากกฎหมายเยอรมันจะมีข้อบัญญัติเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น หรือได้มีข้อตกลงกับสยามเป็นอย่างอื่น แต่ถ้า ก. ออกไปอยู่ประเทศญี่ปุ่น ก. อ้างเป็นคนในบังคับสยามในประเทศนั้นได้

ในบางประเทศได้จำกัดสถานที่ไว้เฉพาะประเทศที่ได้ทำการแปลงชาตินั้นเอง ไม่ยอมให้การแปลงชาติมีผลไปถึงประเทศอื่นเช่น คนชาติอื่นที่แปลงชาติเป็นอังกฤษที่ฮ่องกง ย่อมมีสิทธิเป็นคนในบังคับอังกฤษเฉพาะที่ฮ่องกงไม่มีผลไปถึงประเทศอื่น (ดูคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ตั้งอยู่ในจังหวัดชานอย ประเทศตั้งเกี่ยววันที่ ๒๕ มกราคม ค.ศ. ๑๙๒๙ คดีระหว่างพลุง โกลีกับพวก โจทก์ หลงลุกก็กับพวกจำเลย)

ข. ผลอันได้แก่ครอบครัวของบุคคลที่แปลงชาติ

๑. ภรรยา

ภรรยาของคนที่ได้แปลงชาติแล้วนั้น ย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมเป็นคนในบังคับไทยด้วยสามี (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๒) ทั้งนี้กฎหมายไทยดำเนินตามหลักทั่วไปแห่งกฎหมายที่ว่าหน้าที่ของภรรยาจะต้องตามสามี และจะต้องมีภูมิลำเนาที่สัญชาติอันเดียวกันกับสามี ซึ่งต่างกับกฎหมายของบางประเทศที่ไม่ยอมให้หญิงต่างด้าวซึ่งแต่งงานกับคนสัญชาติของตนได้ถือสัญชาติสามี

๒. บุตรี

ก. บุตรีที่มีอายุครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยและกฎหมายชาติของตนในขณะที่บิดากระทำการแปลงชาติ บุตรีเช่นนี้ยังคงถือสัญชาติเดิมของบิดา (เทียบดูมาตรา ๗ ของมาตรา ๓ กฎหมายแปลงชาติ)

ข. บุตรีที่ยังไม่มีอายุครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยและกฎหมายชาติของตนในขณะที่บิดากระทำการแปลงชาติ บุตรีเช่นนี้ย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมเป็นคนในบังคับสยามตามบิดาด้วยแต่ว่า บุตรีเช่นนี้อาจขอกลับเป็นคนในบังคับชาติเดิมของตนได้โดยทำคำแสดงตนยื่นต่อเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ในกำหนดปีหนึ่ง ตั้งแต่เวลาที่ตนมีอายุครบบริบูรณ์แล้วว่าไม่สมัครอยู่ในบังคับไทย จะขอกลับไปเป็นคนในบังคับชาติเดิมของตนนั้น (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๓)

อุทาหรณ์

๑. ขณะที่ ก. ชาติฝรั่งเศสแปลงชาติเป็นคนไทย ข. บุตรีของ ก. มีอายุกว่า ๒๑ ปีบริบูรณ์ ดังนี้ได้ชื่อว่า ข. มีอายุครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทย (๒๐ ปี) และตามกำหนดในกฎหมายชาติเดิมของตน (๒๑ ปีตามกฎหมายฝรั่งเศส) เพราะฉะนั้น ข. คงมีสัญชาติฝรั่งเศส

๒. ตามอุทาหรณ์ ๑ สมมติว่า ข. มีอายุครบ ๑๙ ปีดังนี้ได้ชื่อว่า ข. มีอายุไม่ครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยและกฎหมายชาติของตน เพราะฉะนั้น ข. มีอำนาจอันชอบธรรมเป็นคนในบังคับสยามตาม ก.

๓. ตามอุทาหรณ์ ๑ สมมติว่า ข. มีอายุกว่า ๒๐ ปีบริบูรณ์แต่ยังไม่ถึง ๒๑ ปี ดังนี้ ข. ก็ยังไม่มีความครบเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยและกฎหมายชาติของตน เพราะฉะนั้น ข. ก็ย่อมมีสัญชาติไทยตาม ก. เหมือนกับอุทาหรณ์ ๒

บทที่ ๒

ลักษณะคนไทยที่แปลงชาติเป็นคนต่างด้าว

ข้อ ๑ หลักเกณฑ์แห่งการแปลงชาติ

การที่คนไทยสละสัญชาติไทยไปมีสัญชาติอื่นอันจะพึงถือได้ว่าเป็นการแปลงชาตินั้นต้องประกอบด้วยหลักเกณฑ์ ๔ ประการ คือ

๑. คนไทยได้มีสัญชาติต่างด้าวสำเร็จบริบูรณ์แล้ว
  ๒. คนไทยที่ได้แปลงชาตินั้นมีความสามารถตามกฎหมาย
  ๓. การแปลงชาตินั้นได้เป็นไปโดยใจสมัครของคนไทย
  ๔. คนไทยต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยาม
- หลักที่ ๑ คนไทยได้มีสัญชาติต่างด้าวสำเร็จบริบูรณ์แล้ว

ทั้งนี้หมายความว่าในระหว่างร้องขอแปลงชาติต่อรัฐบาลต่างประเทศนั้น ยังไม่ถือว่าคนไทยได้สิ้นสัญชาติไทย เช่นนายแดงได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามแล้วให้โอนเป็นคนในบังคับอังกฤษแต่ในระหว่างที่นายแดงยังร้องขอแปลงชาติต่อรัฐบาลอังกฤษนั้น นายแดงได้ตายลง ดังนั้นนายแดงยังคงเป็นคนไทย และบุตรของนายแดงก็ยังคงเป็นคนไทย (เทียบดูคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ฝรั่งเศสตั้งอยู่ ณ จังหวัดอาเมียง ลงวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๙๙)

อนึ่งการที่คนไทยได้มีสิทธิแห่งพลเมืองต่างด้าวอันเป็นสิทธิที่บางประเทศให้แก่คนต่างด้าว เพื่อรับสิทธิและหน้าที่เหมือนพลเมืองของตน (ที่เรียกตามภาษาฝรั่งเศสว่า “ดรัว เดอ บูรยัวซี”) ดังนี้ไม่ใช่เป็นการแปลงชาติโดยบริบูรณ์ คนไทยซึ่งได้รับสิทธิดังนั้นยังคงมีสัญชาติไทย

หลักที่ ๒ คนไทยที่แปลงชาตินั้นได้มีความสามารถตามกฎหมาย ผู้ที่ไม่มีความสามารถเช่นผู้เยาว์และบุคคลวิกลจริตไม่อาจจะขอรับการแปลงชาติได้ แม้จะได้รับความยินยอมจากผู้แทนโดยชอบธรรม ส่วนผู้เสมือนไร้ความสามารถและหญิงมีสามีนั้น จะต้องพิจารณาตามหลักกฎหมายแพ่งที่ว่าด้วยความสามารถ

หลักที่ ๓ การแปลงชาตินั้นได้เป็นไปโดยใจสมัครของคนไทย

ทั้งนี้หมายความว่าคนไทยได้แปลงชาติโดยใจสมัครของตนเองไม่ใช่กฎหมายบังคับ เพราะในบางประเทศการแปลงชาติอาจเป็นไปได้โดยกฎหมายบัญญัติ เช่นกฎหมายของบางประเทศในทวีปอเมริกาใต้ได้บัญญัติไว้ว่า การที่คนต่างด้าวแต่งงานกับหญิงพลเมืองของประเทศนั้น คนต่างด้าวย่อมแปลงมาถือสัญชาติของภรรยาหรือถ้าคนต่างด้าวเป็นเจ้าของอสังหาริมทรัพย์ในประเทศนั้น ๆ ก็ย่อมมีสัญชาติของประเทศนั้น ๆ

ถ้าคนไทยถูกกฎหมายบัญญัติให้แปลงชาติโดยลักษณะอาการอย่างนี้ คนไทยก็ยังมีสัญชาติไทยในความสัมพันธ์กับประเทศสยาม ทั้งนี้ขอให้ดูพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๕ ที่บัญญัติไว้ว่า การแปลงชาตินั้นต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยาม เมื่อคนไทยไม่สมัครใจแปลงชาติก็ไม่ได้ขออนุญาตต่อรัฐบาลสยามอยู่เอง ฉะนั้นจึงยังคงมีสัญชาติไทยตามเดิม

หลักที่ ๔ ต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยาม

พระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๕ บัญญัติว่า คนไทยจะสละสัญชาติไทยโดยวิธีแปลงชาติ หรือโดยวิธีอื่นใดมิได้ เว้นไว้แต่ผู้นั้นจะได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามแล้ว (นอกจากกรณีเข้าอยู่ในมาตรา ๔ ซึ่งเกี่ยวกับหญิงไทยที่ทำการสมรสกับคนต่างด้าวและในมาตรา ๑๐ ซึ่งเกี่ยวกับบุตรภรรยาของคนไทยที่ได้แปลงชาติเป็นคนต่างด้าว) ทั้งนี้เพราะเหตุว่าการแปลงชาตินั้นเป็นการทำให้ประเทศต้องเสียพลเมืองไปคนหนึ่ง จึงจำต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาล

ถ้าการแปลงชาติได้เป็นไปโดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลก็ตีหรือคนไทยที่ได้ไปแปลงชาติในเมืองต่างประเทศ เมื่อกลับมาอยู่ในกรุงสยามไม่สามารถจะถือเอาประโยชน์ที่มีสังกัดเป็นคนต่างประเทศ

ได้ เว้นไว้แต่จะได้รับอนุญาตของรัฐบาลสยามให้แปลงชาตินั้น (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๔ วรรค ๒)

นอกจากนี้ยังมีปัญหาว่า การแปลงชาตินั้นต้องเป็นไปโดยสุจริตหรือไม่ เช่นคนไทยแปลงชาติเป็นคนต่างด้าวโดยประสงค์หลีกเลี่ยงการเป็นทหาร ศาลฝรั่งเศสเคยตัดสินว่าการแปลงชาติของคนฝรั่งเศสไปเป็นคนต่างด้าวเพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นทหารนั้นใช้ไม่ได้ในประเทศฝรั่งเศส แต่คำพิพากษานี้มีผู้แย้งว่า เมื่อรัฐบาลได้อนุญาตแล้วต้องแปลว่ารัฐบาลยอมปลดปล่อยสิทธิและหน้าที่แห่งการเป็นพลเมืองให้แก่บุคคลที่ได้ร้องขออนุญาตนั้น

ข้อ ๒ แบบวิธีการแปลงชาติ

คนไทยที่ประสงค์ละสัญชาติไทยไปมีสัญชาติอื่น โดยการแปลงชาตินั้นต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามเสียก่อน ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น การขออนุญาตนั้นให้เขียนเป็นเรื่องราวยื่นต่อเสนาบดีว่าการต่างประเทศ และจะต้องระบุว่าผู้ร้องขอปรารถนาจะเข้าถึงสัญชาติใด (ดูพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๖)

การควรจะอนุญาตหรือไม่อนุญาตนั้นสุดแล้วแต่รัฐบาลจะพิจารณาเป็นเด็ดขาด กล่าวคือ การไม่อนุญาตอยู่ในอำนาจของเสนาบดีว่าการต่างประเทศ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนการอนุญาตนั้นอยู่ในพระราชอำนาจ (ดูพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๗ และกฎหมายแปลงชาติกับข้อบังคับการแปลงชาติที่ได้กล่าวมาแล้ว)

ถ้ารัฐบาลได้อนุญาตแล้ว เสนาบดีว่าการต่างประเทศจะต้องนำเนื้อความนั้นลงประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และให้ทำสำเนาประกาศนั้นลงสลักสำคัญมอบให้แก่ผู้ยื่นเรื่องราวขออนุญาตนั้น เมื่อเขามีความประสงค์ (ดูพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๘-๙)

แบบพิธีดังกล่าวมานี้มีข้อยกเว้น ถ้าคนไทยนั้นเป็นบุตรของคนต่างด้าวที่ได้แปลงชาติมาเป็นคนไทย ซึ่งขณะที่บิดาแปลงชาติตนมีอายุไม่ครบบริบูรณ์ซึ่งต้องถือสัญชาติไทยตามบิดา ตามความในกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๓ (ดูคำอธิบายในบทที่ ๑ ข้อ ๓) คนไทยเช่นว่านี้ถ้าขอลกลับไปเป็นคนในบังคับชาติเดิมของตน ก็ทำคำแสดงตนยื่นต่อเสนาบดีว่าการต่างประเทศภายในกำหนดปี ๑ ตั้งแต่เวลาที่ตนมีอายุครบบริบูรณ์แล้วว่าไม่สมัครอยู่ในบังคับไทย จะขอลกลับไปเป็นคนในบังคับชาติเดิมของตนนั้น ก็ให้เป็นได้ตั้งปรารถนา ผู้แสดงตนอย่างว่ามานี้จะต้องการหนังสือตอบรับคำแสดงนั้นไว้เป็นสำคัญก็ให้เสนาบดีว่าการต่างประเทศทำให้

ข้อ ๓ ผลแห่งการแปลงชาติ

ก. ผลอันได้แก่บุคคลผู้แปลงชาตินั้นเอง

คนไทยที่แปลงชาติเป็นคนต่างด้าวแล้ว ก็เป็นอันไม่มีอำนาจพิเศษทั้งหลายที่มีสำหรับคนในบังคับสยาม (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๕) ถ้าคนไทยไปแปลงชาติในเมืองต่างประเทศเมื่อกลับมาอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่สามารถจะถือเอาประโยชน์ที่มีสังกัดเป็นคนต่างประเทศได้ เว้นไว้แต่จะได้รับอนุญาตของรัฐบาลสยามให้แปลงชาตินั้นด้วย (ดูกฎหมายแปลงชาติมาตรา ๑๔ วรรค ๒)

ข. ผลอันได้แก่ครอบครัวของผู้แปลงชาติ

พระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๑๐ มีว่า คนไทยได้รับอนุญาตจากรัฐบาลแล้วเข้าถือเอาสัญชาติต่างประเทศใด ถ้าว่ากฎหมายของต่างประเทศนั้นมีข้อความยอมขยายตลอดถึงบุตรภรรยาผู้นั้นด้วยบุตรภรณยานั้นย่อมสละสัญชาติไทยตามกัน

จะเห็นได้ว่ากฎหมายไทยป้องกันมิให้บังเกิดบุคคลไม่มีสัญชาติจึงได้มีข้อความตามมาตรา ๑๐ นี้ไว้ ถ้ากฎหมายประเทศซึ่งคนไทยได้แปลงชาตินั้นไม่ยอมขยายผลแห่งการแปลงชาติถึงบุตรและภรรยาของผู้นั้นแล้ว เช่นกฎหมายตุรกีเมื่อครั้งก่อน ดังนี้บุตรภรรยาของคนไทยที่ได้แปลงชาติก็ยังคงสงวนสัญชาติไทยไว้ตามเดิม

ส่วนที่ ๓

การมีสัญชาติโดยการแต่งงาน

บทที่ ๑

หญิงต่างด้าวแต่งงานกับชายไทย

ตามความในพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๓ อนุมาตรา ๔ หญิงต่างชาติผู้ใดทำการสมรสกับคนไทยตามกฎหมายประเวณีย่อมมีสัญชาติไทย การแต่งงานระหว่างคนต่างด้าวกับคนไทยนั้น จะต้องกระทำตามแบบพิธีอย่างไร ให้ดูคำอธิบายในตอนที่ว่าด้วยการใช้กฎหมายในเมื่อกฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันให้สังเกตว่า การมีสัญชาติโดยการแต่งงานนี้ หญิงต่างด้าวยอมมีสัญชาติไทยโดยการแต่งงานนั่นเอง ไม่ต้องทำพิธีการแปลงชาติอีก และยอมมีผลเฉพาะตัวหญิงต่างด้าวนั้นเองไม่ใช่ผลทั่วไป

ปัญหาที่ว่า ถ้าหญิงนั้นมีบุตรซึ่งยังเป็นผู้เยาว์อยู่ในความปกครองของหญิงนั้นก่อนที่ได้ทำการสมรส บุตรนั้นจะต้องถือสัญชาติไทยตามมารดาหรือไม่ เช่นนางมารี หญิงฝรั่งเศสได้แต่งงานครั้งแรกกับชาวฝรั่งเศส มีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง ต่อมาสามีซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสได้ตายลง นางมารีจึงได้มาแต่งงานกับนายสาคนไทย ดังนี้บุตรของนางมารีซึ่งยังเป็นผู้เยาว์อยู่นั้น จะมีสัญชาติตามมารดา หรือจะยังคงสัญชาติฝรั่งเศสอยู่คงเดิม

ความเห็นในเรื่องนี้แตกต่างกัน

บางท่านเห็นว่าควรถือสัญชาติตามมารดา ทั้งนี้เพื่อมิให้บุคคลในครอบครัวหนึ่งมีสัญชาติแตกต่างกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าควรให้บุตรนั้นมีสัญชาติเดิม เพราะเหตุว่ามารดาของตนไม่ได้แปลงชาติ มารดาของตนมีสัญชาติใหม่โดยผลแห่งกฎหมายอันเป็นผลเฉพาะตัวของมารดาเท่านั้น อีกประการหนึ่งบุตรที่ติดมารดาไม่นั้นไม่ใช่บุตรโดยธรรมชาติของบิดาใหม่จึงไม่มีสิทธิที่จะถือสัญชาติของบิดาใหม่ (เทียบเรื่องบุตรบุญธรรมที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้น)

บทที่ ๒

หญิงไทยแต่งงานกับคนต่างด้าว

พระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๔ บัญญัติว่า หญิงไทยผู้ได้ทำการสมรสกับคนต่างประเทศย่อมละสัญชาติไทย แม้ว่ามีกฎหมายแห่งชาติผู้ว่าบัญญัติให้หญิงนั้นถือเอาสัญชาติของผู้ว่าได้

ทั้งนี้จะได้จากกฎหมายไทยป้องกันมิให้บังเกิดบุคคลปราศจากสัญชาติ กล่าวคือ อาจมีกฎหมายบางประเทศที่ไม่ยอมให้หญิงต่างด้าวซึ่งได้ทำการสมรสกับพลเมืองของประเทศนั้นถือสัญชาติตามสามี ในกรณีเช่นนี้ถ้าหากเป็นหญิงไทย ๆ ก็คงสงวนสัญชาติไทยอยู่ตามเดิม

ส่วนผลแห่งการแต่งงานจะพึงได้แก่ตัวหญิงนั่นเอง หรือได้ตลอดไปถึงบุตรซึ่งอยู่ในความปกครองของหญิงนั้นก่อนที่ได้กระทำการสมรสด้วย (ให้เทียบดูคำอธิบายในบทที่ ๑)

อนึ่งให้พึงสังเกตว่าหญิงไทยที่มีสัญชาติต่างด้าวตามสามีนั้น ถ้าการสมรสนั้นขาดจากกัน หญิงไทยก็ย่อมกลับคืนมาเป็นสัญชาติไทยดังเดิม (ดูพระราชบัญญัติสัญชาติ มาตรา ๑๑)

ส่วนที่ ๔

การมีสัญชาติโดยอาณาเขตต์ ประเทศเปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ

เมื่อประเทศหนึ่งหรือส่วนหนึ่งแห่งประเทศนั้นได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ พลเมืองในอาณาเขตต์นั้นก็ย่อมละสัญชาติเดิมไปมีสัญชาติใหม่ตามอาณาเขตต์ด้วย เช่นพลเมืองพระตะบองยอมเปลี่ยนสัญชาติไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสตามอาณาเขตต์นั้นด้วย

การเปลี่ยนสัญชาติโดยอาการเช่นนี้ เป็นโดยผลแห่งกฎหมายและยอมใช้ทั่วไปสำหรับพลเมืองในอาณาเขตต์นั้น หาใช่เป็นผลเฉพาะบุคคลเหมือนดังในเรื่องแปลงชาติไม่

ปัญหาที่จะต้องพิจารณามี ๓ ประการ คือ

๑. บุคคลชนิดใดเรียกว่าพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้น?
๒. การเปลี่ยนสัญชาตินั้นจะมีผลแต่เมื่อใด?
๓. มีวิธีใดซึ่งบุคคลสละการเปลี่ยนสัญชาติเช่นนั้นได้?

บทที่ ๑

บุคคลชนิดใดเรียกว่าพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้น?

ทั้งนี้หมายความว่าบุคคลชนิดใดจะเปลี่ยนสัญชาติตามอาณาเขตต์นั้น

เป็นที่รับกันอยู่ทั่วไปแล้วว่า การเปลี่ยนแปลงอิสสระภาพแห่งอาณาเขตต์หนึ่งนั้น ไม่ทำให้คนต่าง

ตัวที่มีมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้นเปลี่ยนสัญชาติไปด้วย

อนึ่งปัญหาที่มีอาจเกิดขึ้นได้ถ้าหากประเทศหนึ่งประเทศใดทั้งหมดได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ เช่นประเทศยิวที่ขึ้นอยู่กับประเทศฝรั่งเศส บุคคลที่มีสัญชาติยิวอยู่แต่เดิมก็ต้องตกไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสในอาณาเขตของตนได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ ปัญหาจะเกิดขึ้นโดยมากก็เนื่องจากการที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของอาณาเขตต้นนั้น ๆ ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ แต่ประเทศที่เป็นเจ้าของอาณาเขตเดิมยังคงดำรงอยู่ ดังเช่นประเทศสยามที่ได้เสียอาณาเขตให้แก่ประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษเป็นต้น แม้กระนั้นก็ตีถ้าหากการเปลี่ยนแปลงอิสสระภาพของอาณาเขตต้นหนึ่งแห่งประเทศหนึ่งนั้น ได้มีข้อตกลงระหว่างประเทศแล้วก็มีข้อสัญญาแสดงความหมายแห่งคำว่า “พลเมือง” ไว้ด้วยซึ่งเป็นวิธีป้องกันมิให้เกิดการโต้เถียงกันขึ้นในภายหลัง เช่นข้อตกลงระหว่างประเทศสยามกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๙ และระหว่างสยามกับฝรั่งเศสซึ่งได้ลงนามที่กรุงปารีส ร.ศ. ๑๒๒ อันเกี่ยวข้องกับเขตแดนระหว่างกรุงสยามกับกรุงกัมพูชา และระหว่างเมืองหลวงพระบาง กับ เมืองพิไชย เมืองน่าน เหตุฉะนั้น ปัญหาจะเกิดขึ้นในเมื่อส่วนหนึ่งแห่งอาณาเขตต้นได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ และไม่มีข้อตกลงกันไว้เป็นพิเศษถึงพลเมืองแห่งอาณาเขตต้นนั้น ๆ

ความเห็นในการพิจารณาปัญหาข้อนี้แตกต่างกันหลายทาง

ความเห็นที่ ๑ กล่าวว่าจะต้องถือเอาภูมิลำเนาของบุคคลเป็นใหญ่ กล่าวคือ ในขณะที่อาณาเขตต้นได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพนั้น บุคคลใดที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้น นอกจากเป็นคนต่างประเทศแล้วก็ต้องเปลี่ยนสัญชาติไปตามอาณาเขตต้นด้วยเพราะเหตุว่า

ก. ถ้าจะพิจารณาโดยอาศัยหลักเกณฑ์อื่น ๆ แล้วก็อาจเป็นการทำให้ผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้นกลายเป็นคนต่างด้าวอันอาจนำมาซึ่งความยุ่งยากให้แก่ประเทศที่ได้รับอาณาเขตต้นไว้ได้

ข. ผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้นย่อมมีถิ่นอันเป็นแหล่งสำคัญของเขา ซึ่งอาจเป็นทางส่อให้เห็นเจตนาของบุคคลนั้นว่าเขาต้องการผูกพันตัวของเขายู่กับอาณาเขตต้นนั้นเอง

ความเห็นที่ ๒ กล่าวว่าต้องถือเอาถิ่นที่เกิดของบุคคล คือถ้าบุคคลใดเกิดในอาณาเขตต้นนั้นจะคงมีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้นหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องเปลี่ยนสัญชาติไปตามอาณาเขตต้นนั้นด้วยความเห็นที่ ๒ นี้ตำหนิความเห็นที่หนึ่ง ว่าการถือหลักภูมิลำเนาเป็นความคิดโบราณที่ถือว่าเป็นทาสติดอยู่อาณาเขต แต่ในสมัยนี้ต้องพิจารณาถึงใจของคนด้วย การโอนอาณาเขตไม่แต่โอนแผ่นดินอย่างเดียวคือ โอนจิตใจของคนด้วย เพราะฉะนั้นจึงควรต้องถือเอาการเกิดของบุคคลเป็นหลัก

ความเห็นที่ ๓ กล่าวว่าควรถือถิ่นที่เกิดหรือภูมิลำเนาอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ คือบุคคลแม้เกิดในอาณาเขตต้นนั้นโดยมิได้มีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตต้นนั้นก็ดี หรือว่ามีภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตที่ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพนั้น แต่ไม่ได้เกิดในอาณาเขตต้นนั้นก็ดี บุคคลอย่างหนึ่งอย่างใดดังกล่าวนี้ ก็ย่อมเปลี่ยนสัญชาติไปตามอาณาเขตต้นด้วย ความเห็นนี้เป็นความเห็นที่ต้องการแปลโดยเอาเปรียบ และย่อมที่จะถูกตำหนิได้ว่าไม่เป็นไปตามหลักแห่งความเสมอภาค

ความเห็นที่ ๔ กล่าวว่าควรถือตามกฎหมายซึ่งบัญญัติถึงความเป็นพลเมืองแห่งอาณาเขตนั้น ซึ่งถ้าหากจะฟังมี กล่าวคือจะต้องแยกพิจารณาว่า

ก. ถ้าอาณาเขตที่ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพไปนั้นได้เคยเป็นส่วนหนึ่งแห่งประเทศที่มีการปกครองกลางรวมอยู่ ณ แห่งเดียวอันมีอำนาจทำกิจการทั้งภายนอกภายใน เช่นประเทศฝรั่งเศสมีรัฐหนึ่งเท่านั้น ถ้าอาณาเขตของประเทศฝรั่งเศสแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพไปแล้วก็ต้องพิจารณาตามความเห็นที่ ๓ คือจะถือเอาถิ่นที่เกิดหรือภูมิลำเนาก็ได้

ข. ถ้าอาณาเขตที่ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพเป็นรัฐอันหนึ่งซึ่งรวมปกครองอยู่ด้วยกันกับรัฐอื่น ๆ เช่นสหภาพสหรัฐอเมริกา สวิสเซอร์แลนด์ อาณาจักรเยอรมนี ประเทศเหล่านี้ย่อมมีกฎหมายกำหนดถึงสัญชาติของรัฐย่อยเหล่านั้น เพราะฉะนั้นการที่จะพิจารณาว่าบุคคลใดจะเปลี่ยนแปลงสัญชาติไปตามอาณาเขตด้วยก็ต้องพิจารณาตามกฎหมายแห่งอาณาเขตนั่นเองว่า กฎหมายแห่งอาณาเขตนั่นบัญญัติถึงความเป็นพลเมืองแห่งอาณาเขตนั่นไว้อย่างไร

ความเห็นที่ ๕ กล่าวว่าต้องพิจารณาร่วมกันที่ก่ตรวมทั้งภูมิลำเนาของบุคคลทั้งสองอย่างประกอบกัน กล่าวคือบุคคลต้องเกิดและทั้งต้องมีภูมิลำเนาในอาณาเขตนั่น (คือหมายความว่า มีภูมิลำเนาอยู่ในขณะที่อาณาเขตที่ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพ)

ความเห็นนี้เป็นความเห็นที่นิยมกันโดยมากว่ายุติธรรม เหตุฉะนั้นข้อตกลงระหว่างประเทศสยามกับอังกฤษและกับฝรั่งเศสในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับอังกฤษและคนในบังคับฝรั่งเศสก็มีนัยตามความเห็นที่ ๕ นี้ (ขอให้ดูคำอธิบายในเรื่องการมีสัญชาติตามข้อตกลงพิเศษระหว่างสยามกับต่างประเทศที่ได้กล่าวมาแล้ว)

บทที่ ๒

การเปลี่ยนสัญชาติแบบนี้จะมีผลตั้งแต่เมื่อใด?

การเปลี่ยนสัญชาติจะมีผลแต่วันที่อาณาเขตให้เปลี่ยนอิสสระภาพ ซึ่งถ้ามีสัญญาทางพระราชไมตรีอาจมีข้อตกลงกำหนดเวลาไว้ได้ แต่ถ้าไม่มีกำหนดเวลาไว้โดยฉะเพาะก็ต้องถือแต่วันแลกเปลี่ยนสัตยาบัน

อนึ่ง ถึงแม้ว่าสัญญาทางพระราชไมตรีจะได้กำหนดระยะเวลานับจากวันที่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันเพื่อให้พลเมืองในอาณาเขตนั่นสงวนสัญชาติเดิมไว้ ถ้าตราบิตที่พลเมืองยังมีได้กระทำให้ถูกต้องตามพิธีที่จะต้องสงวนสัญชาติเดิมตั้งที่จะกล่าวต่อไปในบทที่ ๓ แล้ว พลเมืองในอาณาเขตนั่นก็จำต้องมีสัญชาติใหม่ไปตามอาณาเขตนั่นก่อน

บทที่ ๓

วิธีที่บุคคลจะเปลี่ยนสัญชาติตามอาณาเขตต์

ตามหลักในการเปลี่ยนแปลงอิสรสภาพของอาณาเขตต์นั้น มีว่าบุคคลที่เป็นพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้นจะต้องเปลี่ยนสัญชาติไปตามอาณาเขตต์ด้วย แต่หลักในเรื่องการมีสัญชาติมีอยู่ว่า การที่จะบัญญัติให้บุคคลมีสัญชาติอื่นได้นั้นไม่ควรให้เป็นการบังคับ เหตุฉะนั้นจึงควรมีวิธีที่บุคคลจะพึงสงวนสัญชาติเดิมของตนได้ แต่วิธีนี้จะใช้ได้ก็ต่อเมื่อได้มีข้อตกลงกันไว้เป็นพิเศษ มิฉะนั้นพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้นก็จะต้องเปลี่ยนสัญชาติไปตามอาณาเขตต์ด้วย

วิธีที่ให้เลือกถือสัญชาติเดิมได้นั้นมีหลายสถาน

๑. ผู้สมัครมีสัญชาติเดิมแสดงเจตนาต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ว่าจะเลือกถือสัญชาติเดิม เช่น สัญญาระหว่างสเปนกับสหปาลีรัฐอเมริกา ค.ศ. ๑๘๙๘

๒. ผู้สมัครมีสัญชาติเดิมต้องอพยบไปจากอาณาเขตต์นั้น และต้องแสดงเจตนาต่อเจ้าหน้าที่ณะเพาะการนั้นว่าจะเลือกถือสัญชาติเดิมเช่น สัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับเยอรมนี ค.ศ. ๑๘๗๗

๓. ผู้สมัครมีสัญชาติเดิมต้องอพยบไปจากอาณาเขตต์นั้น โดยไม่ต้องแสดงเจตนาต่อเจ้าหน้าที่ว่าสละสัญชาติใหม่ เช่น สัญญาระหว่างจีนกับญี่ปุ่น ค.ศ. ๑๘๙๕ และสัญญาระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งรัฐบาลสยามยอมโอนให้แก่รัฐบาลอังกฤษบรรดาอำนาจชอบธรรมและเป็นใหญ่อยู่เหนือเมืองกลันตัน, ตรังگانู, ไทรบุรี ปาลีศและเกาะที่ใกล้เคียงกับเมืองเหล่านั้น ตามความในข้อ ๓ วรรค ๒ แห่งสัญญาฉบับนั้นเมื่ว่า “คนในบังคับฝ่ายสยามซึ่งมีสำนักอยู่ในดินแดนที่กล่าวไว้ในข้อ ๑ นั้น (คือในอาณาเขตต์ที่สยาม โอนให้แก่อังกฤษ) ถ้ามีความประสงค์จะคงเป็นคนสังกัดชาติไทยก็จะอนุญาตให้เป็นที่ได้ แต่ต้องไปตั้งสำนักอยู่ในอาณาเขตต์กรุงสยามภายในเวลา ๖ เดือน ตั้งแต่วันที่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบันสัญญาฉบับนั้น

ปัญหาเรื่องนี้อาจเกิดขึ้นได้สำหรับที่กฎหมายบังคับให้มีภูมิลำเนาอยู่ในถิ่นอันเป็นภูมิลำเนาของผู้อื่น เช่น หญิงมีสามียอมถือเอาภูมิลำเนาของสามี และภูมิลำเนาของผู้เยาว์ หรือของบุคคลไร้ความสามารถนั้นได้แก่ภูมิลำเนาของผู้แทนโดยชอบธรรม

๑. หญิงมีสามี

ปัญหาว่ามีในขณะที่ยังเมืองกลันตันได้ตกเป็นของอังกฤษ นายหมัดซึ่งเป็นคนพื้นเมืองกลันตันได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ณจังหวัดปัตตานีภายในเวลา ๖ เดือน จากวันที่ได้แลกเปลี่ยนสัตยาบัน แต่ภรรยาของนายหมัดยังคงอยู่ในเมืองกลันตัน ดังนี้ภรรยาของนายหมัดจะคงมีสัญชาติไทยหรือตกเป็นคนในบังคับอังกฤษ ความเห็นในเรื่องนี้มี ๒ ทาง

ความเห็นที่ ๑ กล่าวว่าภรรยาคงเป็นสัญชาติไทย เพราะหญิงมีสามียอมถือเอาภูมิลำเนาของสามี

ความเห็นที่ ๒ กล่าวว่าหญิงมีสามีก็อาจจะเลือกภุมิลำเนาต่างหากจากสามีได้ ซึ่งถ้าจะพิจารณาตามประมวลแพ่งฯ ของไทยก็มีข้อความว่า ถ้าสามีไปตั้งภุมิลำเนาในถิ่นต่างประเทศและหญิงนั้นมิได้ตามไปอยู่ด้วยและไม่จำเป็นต้องตามไปอยู่ด้วยไซ้หญิงนั้นย่อมมิได้ถือเอาภุมิลำเนาของสามี

เพราะฉะนั้นเห็นว่าการที่ภรรยาของนายหมัดคงอยู่ในจังหวัดกลันตันนั้น ถ้าเป็นเรื่องที่กฎหมายยอมให้ภรรยาของนายหมัดมีภุมิลำเนาต่างหากจากสามีได้แล้ว ภรรยาหมัดก็ไม่น่าจะมีสัญชาติใหม่ได้ เพราะเมื่อข้อตกลงได้บัญญัติวิธีที่ให้คุณเลือกถือสัญชาติได้แล้วก็น่าจะแปลความมุ่งหมายแห่งสัญญานั้นว่าไม่ต้องการให้คุณเปลี่ยนสัญชาติโดยเป็นการบังคับ

๒. ผู้เยาว์และผู้ไร้ความสามารถ

ปัญหาคล้ายกับเรื่องหญิงมีสามี ความเห็นในเรื่องนี้มี ๓ ทาง

ความเห็นที่ ๑ ผู้เยาว์หรือผู้ไร้ความสามารถจะเลือกถือสัญชาติต่างหากจากผู้แทนโดยชอบธรรมไม่ได้ เพราะเหตุว่าภุมิลำเนาของผู้เยาว์และของผู้ไร้ความสามารถอยู่ ณ ภุมิลำเนาของผู้แทนโดยชอบธรรม

ความเห็นที่ ๒ ผู้เยาว์หรือผู้ไร้ความสามารถจะเลือกถือสัญชาติต่างหากจากผู้แทนโดยชอบธรรมไม่ได้ แต่เมื่อบรรลุนิติภาวะหรือมีความสามารถขึ้นแล้วก็มีสิทธิที่จะเลือกถือสัญชาติเดิม และย่อมมีผลย้อนหลังไปถึงขณะที่อาณาเขตได้เปลี่ยนแปลงอัสสระภาพ

ความเห็นที่ ๓ ข้าพเจ้าเห็นว่าการมีภุมิลำเนาและการเลือกถือสัญชาติเป็นคนละเรื่อง เหตุฉะนั้นผู้เยาว์หรือผู้ไร้ความสามารถก็อาจที่จะเลือกถือสัญชาติต่างหากจากผู้แทนโดยชอบธรรมได้ อีกประการหนึ่ง ถ้าจะคอยให้ผู้เยาว์หรือผู้ไร้ความสามารถเลือกถือสัญชาติต่อเมื่อบรรลุนิติภาวะแล้วนั้นก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะสัญญาทางพระราชไมตรีได้กำหนดระยะเวลาไว้ ซึ่งเมื่อพ้นไปแล้วก็คงไม่ยอมให้บุคคลสละสัญชาติได้ (ดูสัญญาพระราชไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษ ฉบับ ร.ศ. ๑๒๗ ที่อ้างแล้วข้างต้น) เพราะฉะนั้นถ้าไม่ให้ผู้เยาว์เลือกถือสัญชาติต่างหากจากผู้แทนโดยชอบธรรมระหว่างที่ยังเป็นผู้เยาว์อยู่แล้วบุคคลเหล่านั้นก็ไม่มีโอกาสเสียเลย

แต่อย่างไรก็ตาม จะต้องสังเกตว่าการสละสัญชาตินี้ย่อมต่างกับการแปลงชาติ ปัญหายังมีต่อไปอีกว่า การที่ผู้เยาว์หรือผู้ไร้ความสามารถจะเลือกถือสัญชาติต่างหากจากผู้แทนโดยชอบธรรมนั้นจำเป็นต้องให้ผู้แทนโดยธรรมต้องให้ความยินยอมด้วยหรือไม่ หรือจะถือว่าเป็นกิจการที่ต้องทำเองเฉพาะตัว ซึ่งย่อมเป็นปัญหาเกี่ยวกับประมวลกฎหมายแพ่งฯ และปัญหายังมีต่อไปอีกว่าผู้เยาว์อายุเท่าใดจึงจะมีสิทธิเลือกถือสัญชาติต่างหากได้ อันเป็นปัญหาเกี่ยวกับผู้เยาว์รู้เพียงสาหรือไม่ เหล่านี้จะต้องวินิจฉัยในประมวลกฎหมายแพ่งฯ

ส่วนที่ ๓ การสิ้นสัญชาติ

นอกจากบุคคลจะสิ้นสัญชาติเดิมโดยมีสัญชาติใหม่เพราะการแปลงชาติ การแต่งงาน การเปลี่ยนสัญชาติตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในประเทศสยามยังคงมีอีกวิธีหนึ่ง คือการถอนสัญชาติแก่บุคคลที่ได้แปลงชาติมาแล้ว เช่นในคราวประกาศสงครามระหว่างสยามกับเยอรมนี รัฐบาลสยามได้ถอนสัญชาติไทยจากชาวเยอรมันซึ่งได้แปลงชาติมาเป็นไทยแล้ว

ส่วนในบางประเทศยังมีการสิ้นสัญชาติโดยกฎหมายบัญญัติเช่นตามกฎหมายฝรั่งเศส การที่ชาวฝรั่งเศสไปเป็นทหารในกองทัพต่างประเทศโดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลฝรั่งเศสแล้วก็อาจสูญสิ้นสัญชาติฝรั่งเศส เมื่อพ้นกำหนดระยะเวลาที่กฎหมายกำหนดไว้

หมวดที่ ๔ การกลับคืนสู่สัญชาติเดิม

บุคคลที่ได้สิ้นสัญชาติเดิมแล้ว อาจที่จะกลับคืนสู่สัญชาติเดิมได้โดยวิธีดังนี้

- ๑ การสิ้นสัญชาติเดิมนั้นได้เป็นไปโดยการแปลงชาติ บุคคลก็อาจขอเวรคืนการแปลงชาตินั้นได้
๒. ถ้าการสิ้นสัญชาติเดิมนั้นเป็นเพราะหญิงไทยทำการสมรสกับคนต่างด้าว ถ้าการสมรสขาดจากกัน หญิงไทยก็กลับคืนมาเป็นสัญชาติไทยตามเดิม (ดูพระราชบัญญัติสัญชาติมาตรา ๑๑)
๓. ถ้าการสิ้นสัญชาติได้เป็นเพราะการที่อาณาเขตต์เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพบุคคลซึ่งเป็นพลเมืองแห่งอาณาเขตต์นั้น ก็อาจเลือกถือสัญชาติเดิมภายในบังคับแห่งเงื่อนไขที่จะได้ตกลงกันได้ไว้ในสัญญาซึ่งเกี่ยวแก่การที่อาณาเขตต์ได้เปลี่ยนแปลงอิสสระภาพนั้นเช่นสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษ ร.ศ. ๑๒๗ เรื่องเมืองกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปาลิส

ภาคที่ ๓

ฐานะของคนต่างด้าว

เราได้กล่าวแล้วว่าผู้ใดเป็นคนสัญชาติ เพราะฉะนั้นนอกจากคนสัญชาติ ก็คือคนต่างด้าว ในสมัยโบราณคนต่างด้าวที่เข้ามาในอีกประเทศหนึ่ง ย่อมถูกบีบบังคับจำกัดสิทธิ แต่เดิมในประเทศอินเดียปรากฏตามคำภีร์มานาวะธรรมศาสตร์ซึ่งยังคงใช้สำหรับศาสนาพราหมณ์ในทุกวันนี้ ได้แยกบุคคลออกเป็น ๔ เหล่า คือ กษัตริย์เป็นผู้ป้องกันบ้านเมือง เหล่าหนึ่ง พราหมณ์ผู้ฝึกสอน

เหล่าหนึ่ง แพศย์ผู้ค้าขายเหล่าหนึ่ง ศูทร ผู้เป็นลูกจ้างเหล่าหนึ่ง พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์จัดเป็นผู้มีสกุล ไม่สมสู่กับพวกแพศย์หรือศูทรซึ่งอาจเป็นขเลยซึ่งจับมาได้จากต่างประเทศ หรือเป็นคนต่างด้าว (ให้ดูหนังสือ วินัยมุขเล่ม ๑ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า ๑๘๖ และคำอธิบายกฎหมาย ระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล ของศาสตราจารย์ เวส แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส หน้า ๒๑๖)

ประเทศไอยคุปต์ในครั้งโบราณไม่ยอมปะปนกับคนต่างด้าว เช่นไม่ซื้อหรือรับประทานเนื้อที่คนต่างด้าวเป็นผู้ขาย

ในสมัยกรีกก็เคยมีกฎหมายห้ามมิให้คนต่างด้าวเข้าเมืองเช่นกฎหมายของเมืองไลเคอรัส

ในสมัยโรมัน ในชั้นเดิมคนต่างด้าวถือเสมือนหนึ่งว่าเป็นสัตว์ของประเทศ แต่ในภายหลังมีคนต่างด้าวเข้ามาอยู่ในกรุงโรมมากขึ้นเนื่องจากการค้าขาย กฎหมายโรมันจึงยอมให้คนต่างด้าวพึงมีสิทธิแห่งมนุษย์ธรรมดา แต่สิทธิสำหรับพลเมืองนั้นคนต่างด้าวมิได้

ในกฎหมายเก่าของไทยก็มีบทบัญญัติที่จำกัดสิทธิของคนต่างด้าวหรือที่ห้ามมิให้คนไทยเกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว เช่น

กฎหมายเตียรบาลห้ามมิให้คนต่างด้าวเข้ามาเดินในท้ายสนม ถ้าเจ้าหน้าที่ละเลยให้คนต่างด้าวเข้ามาถึงท้ายสนมได้ โทษเจ้าหน้าที่ถึงตาย (ดูกฎหมายเตียรบาลในกฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ หน้า ๕๙)

ลักษณะอาชญาหลวงบทที่ ๑๓ ห้ามมิให้หญิงไทย มอญแต่งงานกับคนต่างด้าว ถ้าฝ่าฝืนให้ลงโทษ ๖ สกาน

ลักษณะอาชญาหลวงบทที่ ๓๗ ห้ามมิให้คนต่างด้าวซื้อขายกฤษณา ฝาง ดิบุก ถ้าคนต่างด้าวลอบลักซื้อขายของต้องห้ามเหล่านี้ให้ลงโทษคนต่างด้าวเสมือนดังโจร แลลงโทษล่าม พนักงานชาวด่าน ที่สมรู้เป็นใจด้วยผู้กระทำความผิด ระวังโทษประหารชีวิต

ลักษณะอาชญาหลวงบทที่ ๑๒๓ ป้องกันคนต่างด้าวที่หนีเข้ามาพึงอยู่ในขอบขันฑเสมา มิให้คนไทยข่มเหง ถ้าคนไทยข่มเหงให้ลงโทษเหมือนผู้ทรยศแก่บ้านเมือง

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าประเทศสยามแต่เดิมมาแม้จะมีกฎหมายที่จำกัดสิทธิคนต่างด้าว และห้ามมิให้คนไทยเกี่ยวข้องกับคนต่างด้าวก็ตามแต่ก็ยังมีบทบัญญัติอันตรงไว้ซึ่งธรรมอย่างสูงสุดที่ป้องกันมิให้คนต่างด้าวถูกข่มเหง คือ ตามลักษณะอาชญาหลวงบทที่ ๑๒๓ ซึ่งแม้ในทุกวันนี้บางประเทศก็หาได้ถือธรรมดั่งนั้นไม่

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้มีประกาศจำกัดสิทธิของคนต่างด้าวที่จะถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน ประกาศฉบับนั้นยังคงใช้แก่คนต่างด้าวในปัจจุบันนี้ นอกจากจะมีข้อตกลงเป็นพิเศษหรือคนต่างด้าวที่ประเทศสยามยอมให้มีสิทธิในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเหมือนดังคนพลเมืองซึ่งจะได้ศึกษาต่อไปในภายหน้า

ฐานะของคนต่างด้าวในปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้แม้ว่าคนต่างด้าวจะมีสิทธิเข้าไปในอาณาเขตของอีกประเทศหนึ่งก็ตาม แต่คนต่างด้าวมิสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกับพลเมืองของประเทศนั้น ๆ ไม่

อนึ่ง ฐานะของคนต่างด้าวในประเทศหนึ่งอาจต่างกับอีกประเทศหนึ่ง ทั้งนี้ต้องแล้วแต่กฎหมายของประเทศที่คนต่างด้าวเข้าไปอยู่นั้นจะได้กำหนดฐานะไว้อย่างไร นอกจากนี้จะมีสัญญาระหว่างประเทศกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น

การศึกษาฐานะของคนต่างด้าวในประเทศสยามจะได้แบ่งออก ๓ หมวด ดังนี้ คือ :-

หมวดที่ ๑ ฐานะของคนต่างด้าวโดยทั่วไป

หมวดที่ ๒ ฐานะของคนต่างด้าวตามที่สัญญาระหว่างประเทศได้กำหนดไว้

หมวดที่ ๓ ฐานะของนิติบุคคลต่างด้าว

หมวดที่ ๑

ฐานะของคนต่างด้าวโดยทั่วไป

ในที่นี้จะศึกษาถึงฐานะของคนต่างด้าวซึ่งสัญญาระหว่างประเทศมิได้กำหนดไว้เป็นอย่างอื่น คนต่างด้าวที่เข้าไปอยู่ในอีกประเทศหนึ่งนั้นไม่มีสิทธิในการเมืองเพราะเป็นสิทธิที่สงวนไว้แก่พลเมืองของประเทศโดยแท้ เหตุฉะนั้นเราจะไม่กล่าวถึงฐานะในสิทธิการเมืองต่อไปให้พิสดาร ฐานะที่เราจะศึกษาในที่นี้ก็คือ ฐานะในสิทธิมหาชน และฐานะในสิทธิเอกชน

ส่วนที่ ๑

ฐานะในสิทธิมหาชน

ตามธรรมดาคนต่างด้าวเมื่อเข้ามาอยู่ในอาณาเขตต์ของอีกประเทศหนึ่งได้แล้วก็ย่อมมีสิทธิมหาชน เหมือนพลเมือง เช่นมีเสรีภาพในร่างกาย ในการพูด ในการแสดงความเห็น ในการเลือกถือศาสนา ในการเดินทางไปมา ฯลฯ แต่คนต่างด้าวมิสิทธิมหาชนแตกต่างกับพลเมืองของประเทศสยาม โดยเหตุ ๓ ประการ คือ :-

๑. การเข้ามาในอาณาเขตต์
๒. การเนรเทศ
๓. การส่งผู้ร้ายข้ามแดน

บทที่ ๑ การเข้ามาในอาณาเขตต์

คนไทยทุกคนเป็นพลเมืองของประเทศสยาม เมื่อคนไทยออกไปจากประเทศสยามก็ย่อมมีสิทธิที่จะกลับเข้ามาในบ้านเมืองของตนโดยไม่มีข้อห้าม เว้นแต่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องในเรื่องหนังสือเดินทาง หรือใบสำคัญเพื่อแสดงว่าตนมีสัญชาติเป็นคนไทย เหตุฉะนั้นถ้าสถานทูตไทยในต่างประเทศได้ปฏิเสธไม่ออกหนังสือเดินทางให้แก่คนไทยก็ย่อมเป็นการผิดต่อหลักกฎหมายระหว่างประเทศดังกล่าวนี้ ส่วนคนต่างด้าวที่จะเข้ามาในประเทศสยามนั้นต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมือง พ.ศ. ๒๔๗๐ พระราชบัญญัตินี้ห้ามมิให้คนต่างด้าวเช่นที่จะกล่าวต่อไปนี้เข้ามาในประเทศสยาม คือ :-

๑. บุคคลซึ่งไม่มีหนังสือเดินทางหรือใบสำคัญแสดงสัญชาติอันถูกต้องที่ออกให้โดยรัฐบาลซึ่งสยามได้รับรองแล้ว เหตุฉะนั้นหนังสือเดินทางซึ่งออกให้โดยรัฐบาลโซเวียตซึ่งประเทศสยามยังไม่รับรองนั้นยังใช้ไม่ได้

บุคคลใดไม่มีหนังสือเดินทางหรือใบสำคัญแสดงสัญชาติตามที่กล่าวมาแล้ว เจ้าพนักงานจะออกใบสำคัญแสดงรูปพรรณแล้วอนุญาตให้บุคคลนั้นเข้ามาในประเทศสยามก็ได้ (ดูพระราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมืองมาตรา ๖ (๑) และวรรค ๒ ของมาตรา ๖)

ข้อยกเว้นในเรื่องหนังสือสำคัญแสดงสัญชาตินั้นมีปรากฏอยู่ในวรรค ๓ และวรรค ๔ แห่งมาตรา ๖ ซึ่งมีข้อความดังนี้ :-

บทบัญญัติแห่งอนุมาตรา ๑ ว่าด้วยหนังสือเดินทางและใบสำคัญแสดงสัญชาตินั้นมิให้ใช้แก่พนักงานทูต หรือพนักงานกงสุลต่างประเทศซึ่งอยู่ในประเทศสยาม หรือแก่ครอบครัวของบุคคลนั้น ๆ หรือแก่บุคคลซึ่งรัฐบาลต่างประเทศได้แจ้งแก่รัฐบาลสยามตามระเบียบแล้วว่าบุคคลนั้น ๆ มาในราชการของรัฐบาลต่างประเทศหรือแก่ลูกเรือของเรือต่างประเทศที่แวะเข้ามายังเมืองท่าหรืออ่าวแห่งประเทศสยาม

เสนาบดีเจ้าหน้าที่มีอำนาจที่จะยกเว้นการปฏิบัติตามความในอนุมาตรา ๑ แก่ :-

ก. คนโดยสารรถไฟหลวงถึงตัวทอดเดียวตลอด เพียงแต่ผ่านอาณาเขตต์ประเทศสยามไปนอกพระราชอาณาเขตต์เท่านั้น

ข. บุคคลซึ่งอยู่ในประเทศใกล้เคียงติดต่อกันเดินทางข้ามพรมแดนอันเป็นการผ่านไปมาชั่วคราวเท่านั้น

๒. บุคคลผู้มีโรคอย่างหนึ่งอย่างใด เช่นที่เสนาบดีจะได้ระบุและประกาศในราชกิจจานุเบกษา

๓. บุคคลซึ่งยังมีได้ปลุกผีป้องกันไข้ทรพิษ และไม่ยอมให้ปลุกผีตามที่กฎหมายบัญญัติไว้

๔. บุคคลซึ่งไม่มีรายได้พอเลี้ยงตัวเอง หรือไร้อุปการะจากผู้อื่น และเป็นบุคคลซึ่งพนักงานแพทย์ได้ตรวจลงความเห็นว่ามีร่างกายพิการ หรือจิตตสันเพื่อนไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคซึ่งทำให้บุคคลนั้นไม่สามารถที่จะประกอบการทำงานเลี้ยงชีพได้

เสนาบดีมีอำนาจที่จะออกคำสั่งกำหนดจำนวนเงินซึ่งคนต่างด้าวคนหนึ่ง ๆ ที่เข้ามาในประเทศไทยจะต้องมีประจำตัวมา คำสั่งนี้มีให้ใช้แก่เด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี มากับบิดามารดา คำสั่งที่ได้ออก ดังกล่าวนี้อาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา (ดูมาตรา ๗)

๕. บุคคลซึ่งเป็นคนอันธพาล หรือเป็นคนน่าจะก่อเหตุร้ายหรืออันตรายแก่ความปลอดภัยของประชาชน หรือพระราชอาณาจักรสยาม

อนึ่งนอกจากข้อห้ามเหล่านี้ยังมีระเบียบการอื่น ๆ อีกอันเกี่ยวกับการเข้าเมือง ขอให้ดูพระราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมืองและกฎเสนาบดี กับประกาศที่ได้ออกเนื่องจากพระราชบัญญัตินั้น

บทที่ ๒

การเนรเทศ

ตามธรรมดาคคนไทยแม้จะกระทำผิดร้ายแรงอย่างไร ก็มีอาจที่จะถูกส่งเนรเทศไปอยู่นอกพระราชอาณาจักรสยาม แต่บางประเทศได้เคยเนรเทศพลเมืองของตนออกไปนอกอาณาเขตโดยมีกำหนด เช่นประเทศฝรั่งเศส

ส่วนคนต่างด้าวนั้นกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ยอมรับกันอยู่ทั่วไปว่า ประเทศที่คนต่างด้าวได้เข้ามาอยู่นั้นอาจเนรเทศคนต่างด้าวได้ ในประเทศไทยมีกฎหมายเนรเทศ ร.ศ. ๑๓๑ ให้อำนาจเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่จะออกคำสั่งให้เนรเทศบุคคลดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. บุคคลซึ่งไม่ใช่คนในบังคับสยามตั้งแต่กำเนิด (ให้ดูมาตรา ๑)

๒. บุคคลที่ได้แปลงชาติในกรุงสยามแล้ว แต่คำสั่งเนรเทศบุคคลเช่นนี้จะต้องมีข้อความกล่าวไว้ว่าได้เลิกถอนคืนหนังสือสำคัญสำหรับการแปลงชาติของผู้นั้นด้วย แต่การเลิกถอนคืนหนังสือสำคัญ เช่นกล่าวมานี้จะต้องเป็นไปตามความที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงเป็นไปตามคำสั่งนั้น หรือไม่ให้เป็นคนแปลงชาติซึ่งเสนาบดีว่าการต่างประเทศจะได้รับพระบรมราชโองการให้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาด้วย (ดูมาตรา ๕)

คำสั่งของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยให้เนรเทศผู้ใดนั้นไม่จำเป็นต้องแสดงเหตุผล และเป็นคำสั่งทางธุรการให้สังเกตว่าการเนรเทศต่างกับการส่งผู้ร้ายข้ามแดน กล่าวคือการส่งผู้ร้ายข้ามแดนนั้น ตามปกติจะต้องให้ศาลเป็นผู้แสดงว่าผู้ที่ต้องคำขอให้ส่งข้ามแดนนั้นเป็นผู้ที่ควรส่งข้ามแดนตามกฎหมายว่าด้วยการส่งผู้ร้ายข้ามแดนหรือตามสัญญาระหว่างประเทศ เพราะมีความผิดบางชนิดซึ่งจะส่งข้ามแดนไม่ได้ เช่นความผิดในทางการเมือง และความผิดฐานหลอโกษ ซึ่งไม่มีการขอร้องให้ส่งข้าม

แดน แต่ตามกฎหมายเรื่องส่งผู้ร้ายข้ามแดนของคนไทยนั้นรัฐบาลสยามมีอำนาจที่จะวินิจฉัยการส่งผู้ร้ายข้ามแดนเสียเอง (ดูพระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน พ.ศ. ๒๔๗๒ มาตรา ๔)

ผู้ที่ถูกส่งให้เนรเทศนั้นมีวิธีที่ให้ความคุ้มครองอยู่ ๒ ประการคือ :-

๑. ถ้าผู้นั้นต่อสู่ว่าเป็นคนในบังคับสยามตั้งแต่กำเนิดก็มีสิทธิที่จะนำพะยานมาเบิกให้เห็นจริง (ดูมาตรา ๖)

๒. ผู้ซึ่งถูกส่งให้เนรเทศมีอำนาจที่จะทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายร้องทุกข์ว่าคำสั่งเนรเทศที่ได้รับนั้นเป็นผิด และไม่ชอบด้วยเหตุการณอย่างใด ๆ (ดูมาตรา ๔) การร้องฎีกาเช่นนี้ผู้ซึ่งถูกเนรเทศอาจทำได้ภายในกำหนด ๗ วัน นับแต่คำสั่งให้เนรเทศเพราะเหตุว่ามาตรา ๓ แห่งกฎหมายเนรเทศบังคับไว้ว่าคำสั่งให้เนรเทศนั้นห้ามมิให้จัดการงานตามคำสั่งจนครบ ๗ วัน นับแต่วันที่ได้ส่งคำสั่งให้ผู้ที่จะต้องเนรเทศนั้นทราบ

ถ้าผู้ซึ่งได้ถูกเนรเทศออกไปนอกพระราชอาณาจักรสยามได้กลับเข้ามาในกรุงสยามก่อนเวลาที่ได้กำหนดเนรเทศ ถ้าหากคำสั่งเนรเทศได้มีกำหนดเวลาไว้ ถ้าไม่มีกำหนดเวลาก็ต้องถือว่าผู้ซึ่งถูกเนรเทศไม่มีสิทธิเข้ามาในประเทศสยามได้อีก เมื่อคำสั่งเนรเทศนั้นยังมีได้เลิกถอน ผู้ซึ่งถูกเนรเทศจะต้องมีความผิดตามกฎหมายเนรเทศมาตรา ๗ และซึ่งจะต้องระวางโทษดังนี้ :-

๑. จำขังไม่เกิน ๑ ปี แล้วเนรเทศออกไปเมื่อจำขังครบกำหนดหรือ

๒. จำขังไม่เกิน ๑๐ ปี และเมื่อครบกำหนดแล้วไม่ต้องเนรเทศอีกต่อไป

บทที่ ๓

การส่งผู้ข้ามแดน

คนในบังคับสยามทำผิดในเมืองต่างประเทศ เมื่อกลับเข้ามาในประเทศสยามมีอาจต้องถูกส่งข้ามแดน (ดูพระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน พ.ศ. ๒๔๗๒ มาตรา ๑๓ อนุมาตรา ๔)

แต่คนต่างด้าวที่ทำผิดในต่างประเทศหนีเข้ามาในประเทศสยามอาจถูกส่งข้ามแดนได้ นอกจาก :-

๑. ความผิดนั้นไม่อยู่ในประเภทที่จะส่งข้ามแดนได้ หรือว่าเป็นความผิดอันมีลักษณะในทางการเมือง (พระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน มาตรา ๑๓ อนุมาตรา ๒)

๒. การที่ขอให้ส่งข้ามแดนนั้นความจริงเพื่อประสงค์จะเอาตัวไปลงโทษสำหรับความผิดอย่างอื่นอันมีลักษณะในทางการเมือง (พระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน มาตรา ๑๓ อนุมาตรา ๓)

พระราชบัญญัติส่งผู้ร้ายข้ามแดน พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นกฎหมายที่ใช้สำหรับการส่งผู้ร้ายข้ามแดนกับประเทศที่ไม่มีสัญญาเรื่องการส่งผู้ร้ายข้ามแดนไว้โดยเฉพาะ ดังเช่นสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษและสยามกับสหพัลลัรัฐอเมริกา

ส่วนใครมีอำนาจส่งผู้ร้ายข้ามแดนและการส่งจะต้องมีพิธีอย่างไรรั้น เกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาชญาประเทศที่ยังไม่มีการสอนแผนกนี้ก็รวมอยู่ในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง (คดีมหาชน)

ส่วนที่ ๒ ฐานะในสิทธิเอกชน

๑. สิทธิในสภาพบุคคล
๒. สิทธิในเรื่องหนี้
๓. สิทธิในทรัพย์สิน

บทที่ ๑ สิทธิในสภาพบุคคล

ทั้งนี้หมายความว่าตลอดถึงสิทธิในครอบครัวด้วย คนต่างด้าวย่อมมีสิทธิเช่นนี้เหมือนกับคนไทย เช่นสิทธิในการที่จะมีสภาพเป็นบุคคล การแต่งงาน การเป็นสามีภรรยา บิดามารดา และมีสิทธิเกิดจากการนั้น เช่นสิทธิเหนือภรรยา เหนือบุตร

บทที่ ๒ สิทธิในเรื่องหนี้

สิทธิเช่นนี้คนต่างด้าวก็มีคล้ายกับคนไทย คืออาจเป็นเจ้าของหนี้และลูกหนี้

บทที่ ๓ สิทธิในทรัพย์สิน

สิทธิในสังหาริมทรัพย์ทั้งหลายคนต่างด้าวย่อมมีได้เหมือนกับคนไทย

แต่สิทธิในที่ดินเฉพาะการถือกรรมสิทธิ์และการรับเช่านั้นคนต่างด้าวบางขณะไม่ได้มีสิทธิเต็มที กล่าวคือประกาศรัชกาลที่ ๔ ชั้น ๒ คำ เดือน ๗ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ (กฎหมายรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๑๗) เรื่องกำหนดที่ให้เช่า ให้เช่าแก่คนนอกประเทศได้จำกัดสิทธิของคนชาติผิวขาวที่เรียกว่า "ฝรั่งนอก" คำว่า "ฝรั่งนอก" ในที่นั้น จะหมายถึงชาติผิวขาวโดยทั่ว ๆ ไป คือรวมทั้งชาวอเมริกันด้วย (ให้ดูประเทศฝรั่งทำหนังสือสัญญาเวนพฤตสมบัติ แรม ๑ คำ เดือน ๗ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘) เพราะฉะนั้นคนต่างด้าวอื่น ๆ ที่มิใช่คนชาติที่มีผิวขาว เช่นพวกจีนย่อมมีสิทธิในที่ดินเหมือนกับคนไทย

ใจความในประกาศรัชกาลที่ ๔ มีว่าดังนี้ :-

“แต่กรุงเทพพระมหานคร คือ ภายในพระนครและห่างกำแพงพระนครออกไปเพียง ๒๐๐ เส้นเข้ามาโดยรอบ ในเขตต์ที่นี้ห้ามมิให้ผู้ใดขายที่ขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปีแต่จะให้เขานั้นได้ไม่ห้าม เมื่อจะให้เขานั้นให้มาทำหนังสือสัญญาว่ากล่าวกันต่อหน้ารั้วแขวงอำเภอ และเจ้าพนักงานให้รู้เห็นเป็นพะยานไว้ อย่าให้ลอบขายโดยไฉนว่าเรา คือเอาเงินลวงหน้ามากกว่ากำหนดเขาตามเดือนตามปี ถ้าร้อนรณะใครได้เงินมากจะขายที่กับคนนอกที่เดียวด้วยอยากจะได้เงินเร็ว ๆ ก็ให้กราบเรียนท่านเสนาบดีก่อน เมื่อท่านเสนาบดียอมให้ขายจึงขายได้ และที่ห่างกำแพงพระนคร ๒๐๐ เส้นออกไปภายในที่ไม่ไกลนัก เพียงเรือพายเรือแจวจะไปได้ถึงใน ๒๔ ชั่วโมงเข้านั้น เจ้าของที่จะขายที่บ้านทั้งเหย้าเรือน และที่สวนที่นาให้ขาดกับคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งก็ได้ไม่ห้าม ไม่มีโทษโปรดนุญาตแล้ว แต่ว่าห้ามมิให้ลื้อเบียดบังเอาที่และเรือนและสวนและนาของผู้อื่นที่ไม่เป็นสิทธิแก่ตัวไปขายกับคนนอกประเทศให้เป็นความยุ่งยั้งกันขึ้น เหตุนี้ถ้าใครจะขายจะให้เขาก็ให้มาบอกกล่าวกับรั้วแขวงอำเภอ ให้รำเรียนแก่เจ้าพนักงานและผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการให้รู้เห็นเป็นพะยาน ทำหนังสือซื้อขายและสัญญาเขาที่ให้แก่อนนมันคง อย่าให้มีความเกี่ยวข้องทู่เมียงกันต่อไปข้างหน้าได้ และกำหนดห่างพระนคร ๒๐๐ เส้น แต่ที่ล้อมซึ่งห้ามมิให้ขายขาดนั้น คือทิศเหนือถึงปากน้ำบางพูดซาที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อไปจนถึงกำแพงเมืองลพบุรีเลยตรงไปถึงท่าพระงาม แม่น้ำสระบุรีทิศตะวันออก แต่ท่าพระงามถึงบางตระหนาก ปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงไปถึงปากน้ำบางปะกง ต่อไปจนเกาะศรีมหาราชาทิศใต้ ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่อ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปจนถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรีต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพูดซา ประจวบที่เก่าในภายในที่เท่านี้ และที่นอกกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมงนี้ออกไปเป็นที่เปลี่ยวที่ไกล ห้ามมิให้ผู้ใดขายแก่คนนอกประเทศ และให้คนนอกประเทศเขา ดังหนึ่งทีภายในกำหนดเข้ามา แต่ในที่นอกกำหนดนั้น ถ้าคนนอกประเทศมีหนังสือเบิกด่านเดินทางไปสำหรับตัวไม่เป็นคนหนีแล้ว ราษฎรจะซื้อจะขายก็ได้ จะให้ที่เช่าพักอาศัยอยู่จนกว่าจะกลับก็ได้ แต่จะให้เช่าเป็นที่อยู่และจะขายขาดไม่ได้

รวมใจความของประกาศกำหนดที่ให้ขายให้เช่าแก่คนนอกประเทศนั้น คือ :-

๑. ที่ในกำแพงพระนครและแต่ในกำแพงพระนคร ๒๐๐ เส้น โดยรอบนั้น จะขายให้คนต่างด้าวที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปีไม่ได้ แต่เสนาบดีจะอนุญาตให้ซื้อก็ซื้อได้ ถ้าคนต่างด้าวอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วซื้อได้ ส่วนการให้เขานั้นเขาได้

๒. ที่ดินซึ่งอยู่ภายในเขตต์ต่อนั้นไป ที่จะไปด้วยเรือแจวเรือพาย ถึงได้ภายใน ๒๔ ชั่วโมงจากกรุงเทพ ฯ คนต่างด้าวมิสิทธิซื้อเป็นเจ้าของได้ ไม่ว่าจะเข้ามาอยู่ในประเทศสยามนานเท่าใด

๓. บรรดาที่ดินซึ่งอยู่ภายนอกเขตต์ที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๑-๒ คนต่างด้าวไม่มีสิทธิเป็นเจ้าของได้ แต่ผู้สอนเห็นว่าประกาศรัชกาลที่ ๔ นี้ยังคงเป็นหลักกฎหมายที่ใช้บังคับแก่คนต่างด้าว นอกจาก

ประเทศสยามจะได้ตกลงกับต่างประเทศไว้เป็นอย่างอื่นจะเพาะรายไป ถ้าประเทศใดไม่มีสัญญาพิเศษกับประเทศสยามที่จะยกเว้นแก้ไขข้อความในประกาศนั้นแล้วคนสัญชาติของประเทศนั้นที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ต้องตกอยู่ในบังคับแห่งประกาศรัชกาลที่ ๔ แต่ตามวิธีการที่ประเทศสยามได้ปฏิบัติอยู่ในเวลานี้เมื่อคนอเมริกันส่งเรื่องราวไปยังกระทรวงการต่างประเทศร้องขออนุญาตซื้อที่ดิน ประเทศสยามก็มักจะอนุญาตให้สำหรับคนที่มิใช่สัญชาติเยอรมัน สัญญาทางพระราชไมตรีการค้าขายและการเดินเรือระหว่างสยามกับรัฐเยอรมัน พ.ศ. ๒๔๗๑ ข้อ ๒ วรรค ๒ มีความว่า

“ในการตั้งปวงที่เกี่ยวข้องแก่การรุกถือเอา การจำหน่ายและการเป็นเจ้าของซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทุกประเภทนั้น พลเมืองหรือคนในบังคับของอัครภาคแห่งสัญญานี้แต่ละฝ่ายตลอดทั่วไปในอาณาเขตต์ของอีกฝ่ายหนึ่งนั้น จะต้องตกอยู่ในฐานะอย่างเดียวกันกับพลเมืองหรือคนในบังคับของชาติที่โปรดให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่ง หากเป็นที่แน่ว่าแต่ละฝ่ายถ้อยทีถ้อยยอมให้ประโยชน์เช่นนี้ซึ่งกันและกัน”

ฐานะอย่างเดียวกันกับคนในบังคับของชาติที่โปรดให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่งนั้นก็คือ คนเยอรมันอาจมีกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศสยามได้ แต่ข้อไขที่ว่า แต่ละฝ่ายต้องถ้อยทีถ้อยยอมให้ประโยชน์เช่นนี้ซึ่งกันและกันนั้น หมายความว่า คนไทยอาจจะมีการสิทธิ์ที่ดินในประเทศเยอรมนีได้ คนเยอรมันจึงจะมีสิทธิ์ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินในกรุงสยามได้ แต่ความจริงนั้นประเทศเยอรมนีเป็นอาณาจักรที่รวบรวมหลายรัฐเข้าอยู่ในความปกครองร่วมกันสำหรับความเกี่ยวพันกับต่างประเทศ การทหาร การคมนาคม แต่รัฐต่าง ๆ ยังคงมีเสรีภาพที่จะบัญญัติถึงเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทั้งนี้ย่อมมีข้อต่างกันระหว่างรัฐต่าง ๆ นั้นเอง บางรัฐไม่ยอมให้คนต่างด้าวถือกรรมสิทธิ์ที่ดินในรัฐนั้น และบางรัฐก็ยอมให้สิทธิแก่คนต่างด้าวในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทั้งนี้ต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป

หมวดที่ ๒

ฐานะของคนต่างด้าว

ตามที่สัญญาระหว่างประเทศได้กำหนดไว้

คนต่างด้าวย่อมมีสิทธิและหน้าที่โดยทั่ว ๆ ไปตามที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน แต่ประเทศสยามได้มีสัญญาตกลงไว้กับบางประเทศให้สิทธิพิเศษในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน ขอให้ดูหมวดที่ ๑ ที่ได้อธิบายมาแล้ว และให้สิทธิพิเศษในทางศาลซึ่งจะกล่าวต่อไป

แต่ก่อนประเทศสยามได้มีสัญญากับหลายประเทศ ยอมให้กงสุลของประเทศนั้นมีอำนาจชำระคดีที่คนในบังคับของประเทศนั้น ๆ กระทำผิดในกรุงสยาม

ต่อมาในบางประเทศได้ยอมลดหย่อนสิทธิพิเศษดังกล่าวนี้คือบางประเทศยอมให้คนในบังคับของตนขึ้นต่อศาลไทยธรรมดา หรือต่อศาลต่างประเทศ ศาลคดีต่างประเทศ แล้วแต่กรณี ซึ่งเป็นศาลที่มีผู้พิพากษา

ไทยนั่งพิจารณาคดีนั้น

ณ บัดนี้ประเทศสยามได้ทำสัญญาใหม่กับประเทศต่าง ๆ แต่ก็ยังคงให้สิทธิพิเศษในทางศาลอยู่อีกบ้าง เราอาจแยกคนต่างด้าวที่มีสิทธิพิเศษในทางศาลออกเป็น ๓ จำพวก

๑. คนต่างด้าวที่มีสิทธิพิเศษในทางศาล แต่ไม่ใช่คนอังกฤษหรือฝรั่งเศส
๒. คนฝรั่งเศส
๓. คนอังกฤษ

ส่วนที่ ๑

คนต่างด้าวที่มีสิทธิพิเศษในทางศาล แต่ไม่ใช่คนอังกฤษหรือฝรั่งเศส

บุคคลจำพวกนี้ คือ อเมริกัน, ญี่ปุ่น, เดนมาร์ก, โปรตุเกศ, เนเธอร์แลนด์, สเวเดน, นอร์เวย์, อิตาลี, เบลเยียมและลักเซมเบิร์ก

วิธีปฏิบัติต่อคนต่างด้าวจำพวกนี้ก็คือ คนต่างด้าวเหล่านั้นย่อมอยู่ในอำนาจศาลไทยธรรมดา แต่ยังคงมีสิทธิพิเศษดังนี้

๑. สิทธิที่กงสุลจะถอนคดีจากศาลไทยไปชำระเสียเอง แต่สิทธิถอนคดีนี้จะมีเพียงชั้นศาลอุทธรณ์ คดีระหว่างฎีกาจะถอนไม่ได้

คดีที่กงสุลถอนไปนั้น กงสุลจะต้องตัดสินตามกฎหมายของเขา แต่ถ้ามีบทกฎหมายสยามที่ได้ออกใช้ถูกต้องและแจ้งให้แก่สถานทูตนั้น ๆ ทราบแล้วก็จะต้องใช้กฎหมายสยาม แต่ข้อยกเว้นมีอยู่ตามโปรโตคอลระหว่างสยามกับเนเธอร์แลนด์ ข้อ ๒ วรรค ๒ แลกับนอร์เวย์ ข้อ ๒ วรรค ๒ ว่า “ความผิดในทางอาชญาอันกงสุลต้องพิจารณาดำเนินการตามกฎหมายอาชญาแห่งประเทศของเขา”

๒. สิทธิที่จะขอย้ายศาลพิจารณาคดีคือคดีที่เกิดในหัวเมืองขอย้ายเข้ามาชำระที่กรุงเทพ ฯ หรือโดยให้ผู้พิพากษาที่เป็นคณะศาลสำหรับพิจารณาในกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปพิจารณา ณ ที่ท้องถิ่นนั้น

๓. สิทธิที่จะทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาคัดค้านคำพิพากษาของศาลอุทธรณ์ในปัญหาข้อกฎหมาย แต่ข้อเท็จจริงจะถวายฎีกาไม่ได้

สิทธิพิเศษเหล่านี้จะหมดไปเมื่อครบกำหนด ๕ ปี ภายหลังจากที่ประเทศสยามได้เริ่มใช้ประมวลกฎหมายครอบครัว คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายลักษณะอาชญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณา กับพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

ส่วนที่ ๒ คนฝรั่งเศส

ต้องแยกพิจารณา ๓ จำพวก

๑. Citizen พลเมืองฝรั่งเศส

๒. คนชาวเอเชียในบังคับและในความอารักขาฝรั่งเศสในมณฑลอุดรและอิสาน **ไม่ว่าจะจดทะเบียนเมื่อใด** กับคนชาวเอเชียในบังคับและอารักขาฝรั่งเศสที่อยู่นอกมณฑลทั้ง ๒ แต่ได้จดทะเบียนในสถานกงสุลก่อนวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗)

๓. คนชาวเอเชียในบังคับแลในความอารักขาของฝรั่งเศสนอกมณฑลอุดร และอิสานที่ได้จดทะเบียนภายหลังวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗) กับคนในบังคับแลในอารักขาฝรั่งเศสที่ไม่ใช่ชาวเอเชีย

บทที่ ๑ Citizen พลเมืองฝรั่งเศส

เราอาจแยกสิทธิพิเศษในเรื่องอำนาจศาลของคน Citizen พลเมืองฝรั่งเศสออกเป็น ๓ ตอน คือ :-

๑. คดีชั้นต้น

๒. คดีชั้นอุทธรณ์

๓. คดีชั้นฎีกา

ข้อ ๑ คดีชั้นต้น

ข้อ ก. อำนาจศาล

๑. ศาลที่มีอำนาจคือศาลต่างประเทศ ซึ่งมีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรป ๑ นาย นั่งพิจารณาใน **ตำแหน่งผู้พิพากษา** ศาลต่างประเทศนี้จะต้องตั้งขึ้นในทำเลทุกแห่งที่ตามทางการยุติธรรมอย่างดีบังเกิดความจำเป็นขึ้น หากให้อัครราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ฯ กับเสนาบดีกระทรวงว่าการต่างประเทศสยามทำความตกลงกันเสียก่อนจึงค่อยตั้งขึ้น (ให้ดูโปรโตคอล ข้อ ๒ และ ๔) อำนาจศาลต่างประเทศครอบคลุมไปถึง :-

(ก) ในส่วนแพ่ง คดีแพ่งหรือพาณิชย์ใด ๆ ที่คนพลเมืองฝรั่งเศสเป็นคู่ความฐานเป็นโจทก์ กิติ หรือเป็นจำเลยกิติ

(ข) ในส่วนอาชญา ความผิดทางอาชญาทุกชนิดที่คนพลเมืองฝรั่งเศสเป็นผู้กระทำผิดหรือเป็นเจ้าทุกข์

๒. ในหัวเมืองมณฑลใดที่ไม่มีศาลต่างประเทศตั้งประจำอยู่ศาลไทยธรรมดาที่ได้รับอำนาจจากศาลต่างประเทศกรุงเทพฯ ฯ ให้ทำการไต่สวนนั้นจะต้องเป็นผู้พิจารณาฟังคำพยานแล้วส่งสำนวนไปยังศาล

ต่างประเทศกรุงเทพ ฯ เพื่อพิจารณาและทำคำพิพากษาพร้อมด้วยที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปนาย ๑ แต่ในคดีแพ่งที่สำคัญ หรือคดีอาญาที่ออกนอกรั้ว เมื่อกระทรวงยุติธรรมได้ตกลงกับสถานทูตฝรั่งเศสแล้วจะต้องส่งที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปไปนั่งพิจารณาคดีนั้นด้วย แล้วศาลต่างประเทศกรุงเทพ ฯ จะต้องทำคำพิพากษาพร้อมด้วยที่ปรึกษากฎหมายผู้นั้น

๓. คดีที่พลเมืองฝรั่งเศสเป็นจำเลยหรือเป็นผู้ต้องหาได้เริ่มฟ้องในมณฑลชนบทนั้น พลเมืองฝรั่งเศสมีอำนาจร้องขอให้ย้ายคดีมาพิจารณาในกรุงเทพ ฯ หรือพิจารณาในที่เดิมนั่นเอง แต่ขอให้ผู้พิพากษานะเพาะที่เป็นคณะของศาล ซึ่งจะทรงอำนาจพิจารณาคดี ณ กรุงเทพ ฯ นั้นขึ้นไปเป็นผู้พิพากษา อำนาจเช่นนี้จะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายตุลาการในท้องที่ (ดูโปรโตคอล ข้อ ๖)

๔. เมื่อประเทศสยามได้ใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้วพลเมืองฝรั่งเศสจะต้องอยู่ใต้อำนาจศาลไทยธรรมดา หากแต่มีข้อสงวนไว้ในอันที่พนักงานทูตแลพนักงานกงสุลฝรั่งเศสในกรุงสยามจะดำเนินสิทธิถอนคดีตั้งที่มีกำหนดไว้ตามข้อ ๕ แห่งโปรโตคอลชั่วคราวกำหนดเวลา ๕ ปี นับตั้งแต่วันที่ว่าเป็นต้นไป (ดูโปรโตคอล ข้อ ๑)

ตราบไต่ที่ยังไม่สิ้นเขตต์การดำเนินสิทธิถอนคดีพลเมืองฝรั่งเศสก็ยังคงมีอำนาจที่จะขอย้ายศาลพิจารณาคดีตั้งกล่าวในข้อ ๓ (ดูโปรโตคอล ข้อ ๖)

ข้อ ข. อำนาจกงสุล

กงสุลมีอำนาจเกี่ยวกับการพิจารณาคดีพลเมืองฝรั่งเศสดังนี้

๑. อำนาจที่จะเข้าไปอยู่ด้วยในเวลาพิจารณาคดีใด ๆ ที่พลเมืองฝรั่งเศสเป็นคู่ความอยู่นั้น หรือจะแต่งตั้งผู้แทนที่ได้รับอำนาจโดยถูกต้องให้เข้าไปอยู่แทนก็ได้ และมีสิทธิที่จะแสดงความเห็นทุกประการที่เห็นเป็นการสมควร เพื่อประโยชน์แก่ความยุติธรรมนั้นด้วย (ดูโปรโตคอล ข้อ ๔ วรรค ๒)

๒. อำนาจที่จะถอนคดีจากศาลต่างประเทศ หรือศาลไทยธรรมดาที่มีอำนาจไปชำระเสียเอง แต่ต้องมีคำขอเป็นลายลักษณ์อักษร อำนาจถอนคดีนี้จะสุดสิ้นไปเมื่อครบกำหนด ๕ ปี นับแต่วันที่ประเทศสยามได้เริ่มใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วน

คดีที่ถอนไปชำระในศาลกงสุลจะต้องพิจารณาแลตัดสินไปตามกฎหมายฝรั่งเศส แต่กฎหมายไทยจะต้องเป็นอันพึงใช้ในกรณีและเท่าที่ความในคดีนั้นมีบทบังคับอยู่แล้วในประมวลกฎหมายหรือกฎหมายหรือข้อบังคับสยามอันได้ประกาศแล้วตามระเบียบ และได้ลงมือใช้กับทั้งได้ส่งไปให้ ณ สถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพ ฯ ทราบโดยถูกต้องแล้วด้วย (ดูโปรโตคอล ข้อ ๕)

ข้อ ๒ คดีชั้นอุทธรณ์

การอุทธรณ์คำตัดสินของศาลต่างประเทศ จะต้องยื่นต่อศาลอุทธรณ์กรุงเทพ ฯ (ให้ดูโปรโตคอล ข้อ ๔ วรรค ๓)

คำตัดสินของศาลอุทธรณ์นั้น จะต้องมีการปรึกษาหารือด้วยชาวยุโรป ๒ นาย นั่งและลงนามในคำ

พิพากษา (ดูโปรโตคอลระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๗)

ข้อ ข. อำนาจกงสุล

ในชั้นอุทธรณ์ กงสุลไม่มีอำนาจเกี่ยวข้อง และไม่มีอำนาจถอนคดี เพราะโปรโตคอลว่าด้วยอำนาจ

ข้อ ๔ ได้กล่าวแต่เฉพาะศาลชั้นต้นเท่านั้น

ข้อ ๓ คดีชั้นฎีกา

ข้อ ก. อำนาจฎีกา

พลเมืองของฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้เฉพาะในปัญหาข้อกฎหมาย (ดู

โปรโตคอล ข้อ ๔)

การตัดสินใจคดีในชั้นศาลฎีกา จะต้องเป็นผู้พิพากษาชาวยุโรป ๒ นายนั่งและลงนามในคำพิพากษา
อย่างเช่นได้เคยทำมาแล้ว

ข้อ ข. อำนาจกงสุล

กงสุลไม่มีอำนาจเกี่ยวข้องในคดีชั้นฎีกากับทั้งไม่มีอำนาจที่จะถอนคดี

บทที่ ๒

คนชาวเอเชียในบังคับและในความอารักขา ฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในมณฑลอุดรแลอีสานไม่ว่า
จะจดทะเบียนเมื่อใด กับคนชาวเอเชียในบังคับและอารักขาฝรั่งเศสที่อยู่นอกมณฑลทั้ง ๒ แต่
ได้จดทะเบียน ณ สถานกงสุลก่อนวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗)

ข้อ ๑ คดีชั้นต้น

ข้อ ก. อำนาจศาล

ศาลที่มีอำนาจในเวลานี้คือศาลต่างประเทศ เมื่อประเทศสยามได้ออกใช้ประมวลกฎหมายครบ
ถ้วน บุคคลจำพวกที่กล่าวนี้จะต้องตกอยู่ใต้อำนาจศาลไทยธรรมดา

บุคคลดังกล่าวนี้อาจร้องขอให้ย้ายคดีที่เกิดขึ้นในหัวเมืองเข้ามาพิจารณาในศาลที่กรุงเทพฯ ฯ หรือ
ให้ส่งผู้พิพากษาซึ่งมีอำนาจพิจารณา ณ ศาลกรุงเทพฯ ฯ ออกไปนั่งพิจารณา ณ ศาลประจำท้องถิ่น (ดู
โปรโตคอล ว่าด้วยอำนาจศาล)

ข้อ ข. อำนาจกงสุล

๑. กงสุลมีอำนาจเข้าไปนั่งฟังการพิจารณา

๒. กงสุลมีสิทธิถอนคดี แต่สิทธิเช่นนี้จะป็นอันระงับไปในวันที่ประเทศสยามได้ใช้ประมวล
กฎหมายครบถ้วน

ข้อ ๒ คดีชั้นอุทธรณ์ และชั้นฎีกา

คดีอุทธรณ์จากศาลต่างประเทศศาลอุทธรณ์กรุงเทพ ฯ และคดีนั้นจะทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาได้ก็เฉพาะแต่ในปัญหาข้อกฎหมายเท่านั้น ศาลทั้ง ๒ นี้จะต้องมีผู้พิพากษาชาวยุโรปนั่งและลงนามในคำพิพากษา ๒ นายอย่างเช่นที่ได้เคยทำมาแล้ว

บทที่ ๓

คนชาวเอเชียในบังคับและในความอารักขาฝรั่งเศสนอกมณฑลอุดรและอีสานที่ได้จดทะเบียนภายหลังวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ค.ศ. ๑๙๐๗) กับคนในบังคับและในอารักขาฝรั่งเศสที่ไม่ใช่ชาวเอเชีย

ข้อ ๑ อำนาจศาล

บุคคลจำพวกนี้ตกอยู่ในอำนาจศาลไทยธรรมดา

แต่ถ้าบุคคลจำพวกนี้เป็นจำเลยหรือเป็นผู้ต้องหาในคดีได้เริ่มฟ้องในมณฑลชนบทนั้น บุคคลจำพวกนี้อาจร้องขอให้ย้ายคดีมาพิจารณา ณ กรุงเทพ ฯ หรือ ณ ที่เดิมนั้นเองโดยให้ผู้พิพากษาเฉพาะคนที่เป็นคณะของศาล ซึ่งจะทรงอำนาจพิจารณาคดี ณ กรุงเทพ ฯ นั้นเป็นผู้พิพากษา การร้องขอเช่นนี้เจ้าหน้าที่ฝ่ายตุลาการในท้องที่ได้ยอมอนุมัติให้แล้วจึงจะเป็นไปได้ตามคำร้องขอ (ดูโปรโตคอลว่าด้วยอำนาจศาล ข้อ ๖)

ข้อ ๒ อำนาจกงสุล

กงสุลไม่มีสิทธิจะขอถอนคดีได้

ส่วนที่ ๓

คนอังกฤษ

ตามสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๘ คดีทั้งปวงที่เกี่ยวข้องด้วยบุคคลในบังคับอังกฤษ และบุคคลทั้งปวงที่อยู่ในความอารักขาของอังกฤษไม่ว่าจะเป็นโดยสถานที่เมื่อเกิดขึ้นภายหลังวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้ว จะต้องขึ้นอยู่กับอำนาจศาลไทยธรรมดาทั้งสิ้น

แต่ไม่มีข้อตกลงให้สิทธิพิเศษแก่คนอังกฤษไปจนถึงเวลา ๕ ปีนับแต่วันที่ประเทศไทยได้ใช้ประมวลกฎหมายครอบครัว สหสิทธิพิเศษเหล่านี้ คือ :-

๑. สิทธิที่กงสุลจะขอถอนคดีทั้งในชั้นศาลเดิมและศาลอุทธรณ์
๒. สิทธิที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาคัดค้านคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ในปัญหาข้อกฎหมาย
๓. สิทธิที่จะขอย้ายศาลพิจารณาคดี

ภายหลังที่ประมวลกฎหมายทั้งหลายได้ออกใช้ครบกำหนดเวลา ๕ ปีดังกล่าวแล้ว สิทธิที่จะขอถอนคดีก็เป็นอันสิ้นไป และคนในบังคับอังกฤษจะได้รับผลปฏิบัติในฐานะที่เป็นคนสัญชาติ หรือเป็นคนของชาติที่โปรดให้ได้ประโยชน์อย่างยิ่ง รวมทั้งสิทธิที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกากับที่จะขอย้ายศาลพิจารณาคดีด้วย

แต่รัฐบาลสยามเห็นเป็นการสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องป้องกันมิให้การถอนคดีเกิดขึ้นได้ จึงได้ปฏิบัติต่อคนในบังคับอังกฤษให้ได้รับความสะดวกเป็นพิเศษในเรื่องศาล ความสะดวกพิเศษเช่นว่านี้ย่อมรวมทั้งการให้มีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปนั่งฟังคดี กับที่จะต้องแจ้งความไปให้เจ้าพนักงานกงสุลทราบด้วย

วิธีที่ประเทศไทยปฏิบัติต่อคนอังกฤษในเรื่องสิทธิพิเศษในทางศาล

บทที่ ๑ คดีชั้นต้น

ข้อ ๑ อำนาจศาล

ข้อ ก. เหตุอำนาจศาล

๑. ในกรุงเทพฯ ฯ

(ก) ศาลคดีต่างประเทศมีอำนาจชำระบรรดาคดีทั้งปวงที่เกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษอันเกิดขึ้นภายในเขตต์มณฑลกรุงเทพฯ ฯ, นครไชยศรี, ราชบุรี, อยุธยา, นครสวรรค์, พิษณุโลก, นครราชสีมา, อุตรดิตถ์, จันทบุรี

(ข) ศาลไปริสภาที่ ๑ ภายในขอบอำนาจของศาลนั้น มีอำนาจครอบงำตลอดอาณาเขตต์ของศาลไปริสภาทั้ง ๓ ศาล

๒. ในหัวเมืองต่าง ๆ

ก) ศาลในมณฑลพายัพที่จังหวัดเชียงใหม่ มีอำนาจตลอดเขตต์มณฑลพายัพ

ข) ศาลมณฑลนครศรีธรรมราชที่จังหวัดสงขลา มีอำนาจตลอดเขตต์มณฑลนครศรีธรรมราชและปัตตานี

ค) ศาลมณฑลภูเก็ต มีอำนาจตลอดเขตต์มณฑลภูเก็ต

ในคดีทั้งปวงที่คนในบังคับอังกฤษเกี่ยวข้องหรือเข้ามาพัวพันไม่ว่าคดีจะเกิดขึ้น ณ ที่ใด ๆ จะ

ต้องรายงานมาให้ศาลซึ่งมีหน้าที่ประจำท้องถิ่นตั้งระบุชื่อมาข้างต้นนั้นโดยทันที และเมื่อศาลที่มีอำนาจได้รับรายงานนั้นแล้วจะทำคำสั่งอย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้ คือ :-

(ก) ให้ส่งคดีมาพิจารณาและพิพากษาคดีที่ศาลอันมีอำนาจนั้นเอง

(ข) ให้ศาลจังหวัดพิจารณาและพิพากษาคดีเรื่องนั้นไป (เมื่อจำเป็นก็ให้มีที่ปรึกษากฎหมายนั่งด้วยตามที่จะได้กล่าวต่อไปในข้อ ข.)

(ค) ให้ศาลจังหวัดดำเนินการพิจารณาคดี และทำความเข้าใจเสนอไปยังศาลที่มีหน้าที่

(ง) ส่งที่ปรึกษากฎหมายไปนั่งในการพิจารณาคดี และสั่งให้ศาลจังหวัดทำความเข้าใจเสนอมายังศาลซึ่งมีหน้าที่ ศาลซึ่งมีหน้าที่จะได้พิพากษาพร้อมด้วยที่ปรึกษากฎหมายผู้หนึ่ง

ข้อ ข. ที่ปรึกษา

ในคดีทั้งปวงซึ่งคนในบังคับอังกฤษที่ไม่ใช่เชื้อสายชาวเอเชียหรือองค์คณะบริษัทหรือสมาคมอังกฤษอันได้รวบรวม หรือจัดตั้งขึ้นตามกฎหมายอังกฤษตามข้อความในหนังสือสัญญาพระราชไมตรีว่าด้วยการค้าขายข้อ ๒๐ เป็นคู่ความ หรือในคดีซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย หรือผู้ต้องหานั้นจะต้องมีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรป ๑ นายนั่งฟังการพิจารณาและทำบันทึกความเห็นไว้ด้วย

ข้อ ค. ลิทธิขอย้ายศาลพิจารณาคดี

ในระหว่างเวลา ๕ ปีนับแต่วันที่ประมวลกฎหมายทั้งหลายได้ออกใช้ครบถ้วนแล้ว คนในบังคับอังกฤษซึ่งเป็นจำเลยหรือผู้ต้องหาในคดีเรื่องใดที่เกิดขึ้นในจังหวัดจะขอให้ย้ายศาลไปพิจารณาคดีเรื่องนั้นก็ได้ และถ้าศาลที่มีหน้าที่ประจำท้องถิ่นที่คดีนั้นเกิดขึ้นเห็นเป็นการสมควรเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมที่จะให้ย้ายแล้วก็ให้ออกคำสั่งให้ยกคดีเรื่องนั้นมาพิจารณาที่กรุงเทพฯ ฯ หรือต่อหน้าผู้พิพากษาของศาลที่จะพิจารณาคดีนั้นในกรุงเทพฯ ฯ

ข้อ ง. คดีที่ศาลคดีต่างประเทศมีอำนาจพิจารณา

ศาลคดีต่างประเทศหรือศาลไทย มีอำนาจพิจารณาคดีทั้งหลาย เว้นแต่คดีที่เกี่ยวกับทรัพย์สินมรดกซึ่งกงสุลยังคงมีอำนาจในการที่จะตั้งผู้จัดการและจัดการมรดกของคนในบังคับอังกฤษจดทะเบียนก่อนสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๙ ซึ่งจะได้อีกต่อไปในเรื่องอำนาจกงสุล

ส่วนคดีที่เกี่ยวกับทรัพย์สินมรดกของคนในบังคับอังกฤษที่ไม่จดทะเบียนก็ดี หรือจดทะเบียนภายหลังสัญญานั้นก็ดี (ค.ศ. ๑๙๐๙) ศาลไทยมีอำนาจเต็มบริบูรณ์ที่จะตั้งผู้จัดการมรดกที่ไม่มีพินัยกรรมพิจารณาคดีมีพินัยกรรม และตัดสินข้อปัญหาใด ๆ อันเกี่ยวแก่กองมรดกนั้นได้ แต่กงสุลก็ยังคงมีอำนาจเกี่ยวข้องอยู่บ้างดังจะได้อีกต่อไปในเรื่องอำนาจกงสุล

ข้อ ๒ อำนาจกงสุล

ข้อ ก. อำนาจเกี่ยวแก่การจัดการทรัพย์สินมรดก

ระเบียบอำนาจศาลกงสุลว่าด้วยการจัดการทรัพย์สินมรดก (Consular Probate Jurisdiction)

ซึ่งไม่มีข้อพิพาทอันเกี่ยวข้องกับมรดกของคนในบังคับอังกฤษ จดทะเบียนก่อนวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๙) กับวิธีการตามที่จัดทำอยู่ในปัตยูบัน ซึ่งเจ้าพนักงานกงสุลได้ปฏิบัติในเรื่องที่ไม่มีข้อพิพาทอันเกี่ยวข้องกับมรดกของคนในบังคับอังกฤษจดทะเบียนภายหลังวันซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างบน (ตามหนังสือสัญญาพระราชไมตรีฉบับ ค.ศ. ๑๘๕๖ ข้อ ๓) ยังคงใช้อยู่ต่อไป เมื่อใดประเทศสยามได้ใช้กฎหมายว่าด้วยเรื่องสืบมรดกและพินัยกรรมแล้ว อำนาจศาลกงสุลอังกฤษที่จะจัดในเรื่องมรดกและพินัยกรรมเป็นอันสิ้นสุดลงโดยเด็ดขาด และตั้งแต่นั้นสืบไปศาลไทยย่อมมีอำนาจลึทธิขาดในเรื่องนี้แต่ฝ่ายเดียว

วิธีปฏิบัติในเรื่องมรดกคนในบังคับอังกฤษซึ่งทำอยู่ณบัดนี้จะต้องแยกพิจารณา

๑. คนในบังคับอังกฤษจดทะเบียนก่อนสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๙

๒. คนในบังคับอังกฤษที่ไม่ได้จดทะเบียน หรือจดทะเบียนภายหลังสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๙

(๑) คนในบังคับอังกฤษจดทะเบียนก่อนสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๙

กงสุลมีอำนาจเต็มบริบูรณ์ที่จะตั้งผู้จัดการมรดกทั้งที่มีและไม่มีพินัยกรรมสำหรับจัดการมรดกของบุคคลจำพวกนี้ แต่อำนาจอันนี้จะใช้ได้ต่อเมื่อได้ปิดประกาศแจ้งความตามธรรมเนียม ถ้ามีผู้ไต่ยื่นคำร้องคัดค้านแล้ว กงสุลจะสั่งให้ผู้นั้นนำคดีขึ้นฟ้องร้องต่อศาลไทยภายในเวลาที่กำหนดให้

ถ้าผู้นั้นไต่ยื่นฟ้องต่อศาลไทยแล้ว อำนาจของกงสุลในเรื่องนี้ก็เป็อันสิ้นสุด ศาลไทยจะได้จัดตั้งบุคคลผู้สมควรเป็นผู้จัดการมรดก และเมื่อได้ใช้อำนาจอันนี้แล้ว ศาลนั้นย่อมมีอำนาจลึทธิขาดที่จะสั่งจัดการตลอดไปแต่ฝ่ายเดียว

ถ้าภายหลังเมื่อกงสุลได้ตั้งผู้จัดการมรดกตามพินัยกรรมหรือมีคำสั่งให้จัดการมรดกที่ไม่มีพินัยกรรมแล้ว อาจมีข้อพิพาทเกิดขึ้นเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนหนึ่งส่วนใด ซึ่งมีผู้อ้างว่าเป็นของกงมรดกก็ดี หรือมีปัญหาใด ๆ อันเกี่ยวกับการจัดการมรดกก็ดีข้อพิพาทเหล่านี้จะต้องชำระในศาลไทยทั้งสิ้น ส่วนของมรดกนั้นคงอยู่ในอำนาจจัดการของกงสุลตลอดมา แต่เมื่อศาลไทยได้ตัดสินในข้อพิพาทนั้น ๆ เป็นประการใดแล้ว กงสุลต้องปฏิบัติตามนั้น

(๒) คนในบังคับอังกฤษที่ไม่ได้จดทะเบียน หรือจดทะเบียนภายหลังสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๙

กงสุลเป็นผู้รวบรวมทรัพย์สินมรดกของบุคคลจำพวกนี้ฉันทเป็นตัวแทน และเพื่อความสะดวกแก่ทายาทหรือผู้ซึ่งมีสิทธิจะได้รับมรดกตามพินัยกรรมเท่านั้น

กงสุลไม่มีอำนาจที่จะตั้งผู้จัดการมรดกที่ไม่มีพินัยกรรม หรือชำระข้อพิพาทใด ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้หนี้หรือการรับใช้หนี้

ข้อ ข. สิทธิที่จะเข้าไปนั่งฟังการพิจารณา

ในคดีทั้งปวงที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย หรือผู้ต้องหาศาลที่จะทำการพิจารณาคดีนั้น ๆ จะต้องแจ้งวันกำหนดพิจารณาไปให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลอังกฤษซึ่งอยู่ใกล้ที่สุดทราบทุกเรื่องไป และในคดี

เช่นนั้นพึงอนุญาตให้เจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลอังกฤษเข้าไปนั่งฟังการพิจารณา

ข้อ ค. ลิทธิชของดอนคดี

ในระหว่างเวลา ๕ ปี นับแต่วันที่ประมวลกฎหมายทั้งหมดได้ออกใช้ครบถ้วนแล้ว เมื่อเจ้าพนักงานทูตหรือกงสุลอังกฤษในกรุงสยามเห็นเป็นการสมควรเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมก็มีสิทธิที่จะขอถอนคดีได้ทุกเมื่อ ในคดีซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย หรือผู้ต้องหาโดยมีคำขอเป็นลายลักษณ์อักษรไปยังผู้พิพากษาของศาลซึ่งคดีนั้น ๆ ค้างพิจารณาอยู่

บทที่ ๒ คดีชั้นอุทธรณ์

ข้อ ๑ อำนาจศาล

ศาลที่มีอำนาจคือศาลอุทธรณ์ แต่ต้องมีที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรป ๒ นาย นั่งพิจารณาและทำบันทึกความเห็นติดไว้ในคดีทั้งปวงที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลยหรือผู้ต้องหาหรือที่คนในบังคับอังกฤษซึ่งไม่ใช่เชื้อสายชาวเอเชีย องค์กระบริษัทหรือสมาคมอังกฤษเป็นคู่ความมาตั้งแต่ศาลชั้นต้น

ข้อ ๓ อำนาจกงสุล

ในระหว่างเวลา ๕ ปี นับแต่วันที่ประมวลกฎหมายทั้งหมดได้ออกใช้ครบถ้วนแล้ว กงสุลมีอำนาจขอถอนคดีซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย หรือผู้ต้องหาในชั้นศาลอุทธรณ์ได้เหมือนกับในศาลชั้นต้น ตราบใดที่ลิทธิชของดอนคดียังคงมีอยู่ ศาลอุทธรณ์จะต้องแจ้งกำหนดวันนัดอ่าน หรือวันส่งคำพิพากษาออกจากศาลในคดีทั้งปวงซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย หรือผู้ต้องหาตั้งแต่ศาลชั้นอุทธรณ์ไปให้เจ้าพนักงานทูต หรือกงสุลอังกฤษทราบล่วงหน้าก่อนกำหนดนั้นอย่างน้อย ๕ วัน

บทที่ ๓ คดีชั้นฎีกา

ในระหว่างเวลา ๕ ปี นับแต่วันที่ได้ออกใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้ว คู่ความย่อมจะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาอุทธรณ์คำพิพากษาศาลอุทธรณ์ได้แต่จะเพาะในปัญหาข้อกฎหมายเท่านั้น

หมวดที่ ๓

ฐานะของนิติบุคคลต่างด้าว

ตามนัยแห่งกฎหมายระหว่างประเทศเราอาจแยกนิติบุคคลต่างด้าวออกเป็น ๒ ประเภท

๑. ประเทศเอกราช

๒. คณะบุคคลและกองทรัพย์สินอื่น ๆ

ส่วนที่ ๑

ประเทศเอกราช

ประเทศเอกราชย่อมเป็นนิติบุคคลตามนัยแห่งกฎหมายระหว่างประเทศ กล่าวคือย่อมมีสิทธิและหน้าที่เป็นเจ้าของกองทรัพย์สินเหมือนบุคคลธรรมดา แต่ประเทศเอกราชจะใช้สิทธิของตนในฐานะเป็นนิติบุคคลในอีกประเทศหนึ่งได้ก็จำต้องได้มีการรับรองสภาพจากประเทศนั้น ๆ (การรับรองอาจเป็นโดยตรงหรือโดยปริยาย ในเรื่องนี้ให้ศึกษาทางกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง)

ปัญหาในเรื่องสิทธิและหน้าที่ของประเทศเอกราชนั้น อาจเกิดขึ้นได้ว่า ถ้าประเทศเอกราชได้ถูกฟ้องเป็นจำเลยในศาลอีกประเทศหนึ่ง ประเทศเอกราชจะไม่ยอมเป็นจำเลยได้หรือไม่?

ความเห็นในเรื่องนี้ยังแตกต่างกันอยู่ บางประเทศเห็นว่าเอกชนอาจฟ้องรัฐได้ และในบางประเทศไม่ยอมรับวินิจฉัยให้

ในประเทศทิศตะวันออกใต้เคยมีคดีเรื่องหนึ่ง เกิดขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ในประเทศจีน และศาลชั่วคราวจีนได้พิพากษามีวันที่ ๓๐ กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๗ ว่าประเทศเอกราชไม่ต้องยอมเป็นจำเลยได้คือคดีระหว่างชิซาเปและพี่น้องโจทก์ พาณิชยนิเวทแห่งรัฐไซเวียตจำเลย คดีเรื่องนี้โจทก์ได้ฟ้องจำเลยขอเรียกค่าสินไหมทดแทนในการที่ไม่ส่งมอบสินค้าซึ่งโจทก์ได้จ้างให้จำเลยขนส่งไปยังจังหวัดวลาดีวอสต็อก สัญญาขนส่งนั้นได้ทำกันแต่เดิมในระหว่างชิซาเปและพี่น้องฝ่ายหนึ่ง และพาณิชยนิเวทอาสาธุเซียอีกฝ่ายหนึ่งต่อมาพาณิชยนิเวทอาสาธุเซียได้ตกลงมาเป็นของพาณิชยนิเวทแห่งรัฐไซเวียต โจทก์ได้ฟ้องคดีนี้เป็นครั้งแรกต่อศาลผสมจังหวัดเชียงใหม่ ศาลผสมจังหวัดเชียงใหม่ได้รับฟ้องของโจทก์ไว้ด้วยเห็นว่าศาลผสมมีอำนาจชำระแต่คดียังไม่ถึงที่สุดศาลผสมก็ถูกล้มเลิกประเทศจีนได้ตั้งศาลชั่วคราวขึ้นแทน คดีเรื่องนี้จึงโอนมาชำระในศาลชั่วคราว และจำเลยได้ร้องขอให้ศาลวินิจฉัย ถึงอำนาจศาลว่าจะชำระคดีซึ่งรัฐเป็นจำเลยได้หรือไม่? ศาลชั่วคราวได้ตัดสินให้ยกฟ้องโจทก์โดยอ้างว่าจำเลยเป็นรัฐ แม้จะเป็นรัฐต่างดาว ศาลในประเทศก็ไม่มีอำนาจชำระคำพิพากษานี้ได้ อ้างประเพณีระหว่างประเทศ คำพิพากษาและตำรากฎหมายเยอรมัน ฝรั่งเศส อังกฤษ

ในเรื่องที่พิพาทกันเกี่ยวกับพาณิชยนิเวทของรัฐต่างดาวนั้นถ้าเอกชนจะฟ้องรัฐต่างดาวไม่ได้ ก็จะต้องพิจารณาตามหลักกฎหมายทะเลว่าเรือเดินทะเลมีลักษณะเสมือนนิติบุคคลหรือไม่ และนายเรือจะต้องรับผิดชอบอย่างไร ทั้งนี้จะต้องอาศัยธรรมเนียมประเพณีหรือบทกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายทะเลนั้น

ส่วนที่ ๒

คณะบุคคลและกองทรัพย์สินอื่น ๆ

คณะบุคคลกองทรัพย์สินอื่น ๆ อาจตั้งขึ้นเป็นนิติบุคคล เช่น สมาคม มูลนิธิ ห้างหุ้นส่วนและบริษัท

ประเทศสยามได้มีสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศยอมรับสภาพแห่งนิติบุคคลที่ได้เกิดขึ้นตามกฎหมายของประเทศที่มีสัญญาทางพระราชไมตรีนั้น

แต่นิติบุคคลต่างตัวอื่น ๆ ที่มีได้สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศสยามกับประเทศนั้น ๆ จะมีสิทธิและหน้าที่ในประเทศสยามอย่างใดบ้างอาจเป็นปัญหา

ในเรื่องสัญชาติของนิติบุคคลนั้น ในบางประเทศอาจทำให้เกิดปัญหา เพราะเหตุที่ไม่มีบทกฎหมายบังคับไว้เหมือนดังประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์สยาม มาตรา ๖๘ ว่า นิติบุคคลจะมีขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยอำนาจแห่งบทบัญญัติของกฎหมาย จะเกิดขึ้นโดยการรวบรวมกันเองก็ได้ เหตุฉะนั้นถ้าคณะบุคคลหรือกองทรัพย์สินได้มีเสรีภาพเป็นบุคคลขึ้นตามกฎหมายของประเทศได้แล้ว นิติบุคคลก็ย่อมมีสัญชาติของประเทศนั้น

ภาคที่ ๔

การใช้กฎหมายเนื่องแต่

กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน

เราได้ทราบแล้วว่าในทุกวันนี้ประเทศต่าง ๆ ได้ยอมให้คนต่างด้าวเข้ามาประกอบกิจการในประเทศนั้น ๆ ได้ ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าจะใช้กฎหมายอันใดมาบังคับความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างด้าว และในระหว่างคนต่างด้าวและพลเมือง

ปัญหาเรื่องการใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันย่อมต่างกับในเรื่องอำนาจศาลที่จะพิจารณาคดีเอกชนระหว่างประเทศซึ่งจะกล่าวในภาคที่ ๕ ในภาคนี้เป็นปัญหาที่จะทราบว่าเมื่อศาลของอีกประเทศหนึ่งได้ยอมรับคดีของเอกชนระหว่างประเทศขึ้นพิจารณาแล้ว ศาลนั้นจะต้องใช้กฎหมายอันใดขึ้นบังคับคดี แต่อำนาจศาลซึ่งจะกล่าวในภาคที่ ๕ นั้น เป็นปัญหาที่จะทราบว่าศาลในประเทศจะมีอำนาจพิจารณาคดีเอกชนระหว่างประเทศชนิดใดบ้าง

ปัญหาในเรื่องกฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันจะไม่เกิดขึ้นถ้าหากประเทศทั้งหลายได้นิยมถือหลักอย่างเดียวกัน หรือได้มีประมวลกฎหมายระหว่างประเทศบัญญัติขึ้นไว้ และทุก ๆ ประเทศได้ถือตาม แต่ในทุกวันนี้ก็หาได้เป็นไปดั่งนั้นไม่ กล่าวคือประเทศหนึ่งก็ถือลัทธิอีกอย่างหนึ่ง และอีกประเทศหนึ่งก็ถือลัทธิอีกอย่างหนึ่ง เรื่องจึงเป็นว่า ถ้าคดีตกอยู่ในศาลใด ศาลนั้นใช้ลัทธิอันใดขึ้นพิพากษาแล้ว คดีก็ย่อมเป็นที่สุดไปโดยลัทธิที่ศาลใช้นั้นเอง

นานาประเทศได้พยายามที่จะป้องกันมิให้เกิดกฎหมายขัดกันขึ้นกล่าวคือได้เคยมีอนุสัญญาที่กรุงเฮกในปลายศตวรรษที่ ๑๙ แห่งปีคริสตศักราช แต่ประเทศต่าง ๆ ในโลกก็มีได้เป็นอัครภาคแห่ง

อนุสัญญา นั้นทั้งหมด

ต่อมาสันนิบาตชาติได้คิดให้มีประมวลกฎหมายระหว่างประเทศขึ้น และได้เริ่มมีร่างอนุสัญญาว่าด้วยกฎหมายขัดกันในเรื่องสัญชาติและได้ลงนามที่กรุงเฮกเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๓๐ แต่กฎหมายขัดกันในเรื่องอื่น ๆ ก็ยังหาได้ทำสำเร็จไปไม่

นอกจากนี้ในบางทวีป เช่นในทวีปอเมริกาใต้ต่าง ๆ ที่อยู่ในทวีปนั้นได้พยายามจัดทำประมวลกฎหมายระหว่างประเทศอเมริกาขึ้น แต่เป็นประมวลกฎหมายเฉพาะทวีป

ในบางประเทศได้มีกฎหมายที่ชัดเจน บัญญัติถึงหลักซึ่งประเทศนั้นจะปฏิบัติในเรื่องการใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน เช่นในประเทศฝรั่งเศส อิตาลี มีบทบัญญัติอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่ง ในประเทศเยอรมนีมีบทบัญญัติอยู่ในกฎหมายนำประมวลกฎหมายแพ่ง

ในประเทศสยาม เวลานี้ยังไม่มียกกฎหมายที่ชัดเจนไว้จะเฉพาะเจาะจงในเรื่องการใช้กฎหมาย เมื่อกฎหมายระหว่างประเทศขัดกันจึงจำต้องอาศัยจารีตประเพณี กฎหมายที่ใกล้เคียง หลักกฎหมายทั่วไปตามประมวลแพ่ง ๆ มาตรา ๔ แต่ในภายหน้าอาจจะมีบทกฎหมายที่กล่าวถึงเรื่องนี้โดยเฉพาะเจาะจงก็ได้

พงศาวดารการใช้กฎหมาย เนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน

ในศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งขณะนั้นประเทศอิตาลีได้แบ่งแยกออกเป็นหลายประเทศ และมีจารีตประเพณีแตกต่างกัน พลเมืองของประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นได้เดินทางไปมาค้าขายสับสนกันมากมายประเทศเหล่านั้นจึงยอมให้คนต่างด้าวปฏิบัติตามกฎหมายแห่งประเทศของตนโดยอ้างหลักกฎหมายโรมัน แต่กฎหมายแห่งประเทศของคนต่างด้าวนี้ย่อมหมายถึงประเทศที่คนต่างด้าวมูลำเนา ไม่ใช่ประเทศที่คนต่างด้าวมูลำเนา ลัทธิอิตาลีนี้ได้แยกพิจารณาว่าถ้าเกี่ยวข้องกับความสามารถของบุคคลก็ต้องใช้กฎหมายที่บุคคลนั้นมีมูลำเนา ถ้าเกี่ยวข้องกับแบบแห่งนิติกรรมก็ใช้กฎหมายของประเทศที่นิติกรรมนั้นได้เกิดขึ้นเป็นอาทิ ฯลฯ

ต่อมาในศตวรรษที่ ๑๖ ได้มีนักปราชญ์กฎหมายฝรั่งเศสชื่อ Dumoulin ได้ให้ความเห็นดำเนินไปตามนัยแห่งลัทธิอิตาลี แต่ได้ผันแปรออกไปบ้าง คือในเรื่องสัญชาตินั้นเจตนาของคู่กรณีย่อมเป็นข้อสำคัญ จึงต้องนำเอากฎหมายซึ่งคู่กรณีมีเจตนาจะใช้บังคับความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีนั้นขึ้นบังคับ

และในศตวรรษที่ ๑๖ นั้นเอง ก็ได้มีขุนนางฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อ D' Argentré ได้ให้ความคิดดำเนินตามนัยแห่งการปกครองสมัยนั้นว่าบุคคลย่อมเป็นอุปกรณแห่งที่ดิน เพราะฉะนั้นคนต่างด้าวไปอยู่ในประเทศใดก็จะต้องอยู่บังคับของกฎหมายแห่งประเทศนั้น กฎหมายส่วนตัวจะใช้ได้ก็แต่เป็นข้อยกเว้นในบางเรื่อง กล่าวโดยเฉพาะก็คือในเรื่องที่เกี่ยวกับสภาพและความสามารถของบุคคลในเรื่องที่เกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์

ในศตวรรษที่ ๑๗ ได้เกิดลัทธิฮอลันดาซึ่งถือหลักนิยมว่าประเทศเอกราชย่อมเป็นอิสระ เพราะฉะนั้นประเทศหนึ่ง ๆ จะยอมใช้กฎหมายของอีกประเทศหนึ่งก็ต่อเมื่ออีกประเทศหนึ่งได้ยินยอมเช่นนั้นเหมือนกัน ซึ่งย่อมเกี่ยวกับความอริยาสัยไมตรีต่อกันแลกันในระหว่างประเทศ หากใช่เป็นหลักบังคับประเทศไม่

แต่เด่นั้นมาก็ได้เกิดความเห็นและลัทธิต่าง ๆ ขึ้นอีก จนกระทั่งในทุกวันนี้ความแตกต่างกันในลัทธิต่าง ๆ ก็ยังมีอีกมากมาย แต่พอที่จะจัดออกได้เป็น ๒ หมู่ที่สำคัญ ๆ

หมู่ที่ ๑ ลัทธินิยมใช้ในประเทศ Anglo-Saxon มีอังกฤษและบางประเทศในอเมริกา

หมู่ที่ ๒ ประเทศใน Continent ยุโรปโดยมาก เช่นฝรั่งเศส, เยอรมนี, อิตาลี, สเปนและประเทศอื่น ๆ ที่ใช้ประมวลกฎหมายเช่น ประเทศญี่ปุ่น

สำหรับประเทศสยามก็จำต้องพิจารณาถือเอาเหตุผลเป็นของสำคัญยิ่ง จะถือหรือคล้อยตามความเห็นหมู่หนึ่งหมู่ใดก็ไม่เป็นการสมควรนัก

ข้อที่ลงรอยในระหว่างลัทธิต่าง ๆ

ข้อที่ลงรอยในระหว่างลัทธิต่าง ๆ มีอยู่ว่า คนต่างด้าวที่เข้าไปอยู่หรือเข้าไปกระทำการในอีกประเทศหนึ่งนั้น ย่อมอยู่ใต้บังคับของรัฐธรรมนูญ ๒ รัฐชาติปัตติด้วยกัน คือรัฐธรรมนูญส่วนบุคคลของคนต่างด้าวนั้นเอง และอยู่ในบังคับแห่งรัฐธรรมนูญแห่งประเทศที่เข้าไปอยู่ จึงได้ยอมรับกันอยู่ว่า ในบางกรณีคนต่างด้าวอาจปฏิบัติตามกฎหมายส่วนบุคคลของเขา

ปัญหาในเรื่องกฎหมายขัดกันจึงมีเงื่อนไขอยู่ว่าจะใช้กฎหมายส่วนบุคคลหรือกฎหมายท้องถิ่น แต่ปัญหาที่ยุ่งยากกันกว่ากฎหมายส่วนบุคคลนั้นได้แก่กฎหมายอะไรและกฎหมายท้องถิ่นได้แก่กฎหมายอะไรบ้าง

อนึ่งการที่ประเทศหนึ่งยอมให้ใช้กฎหมายของต่างประเทศได้นั้นก็ต้องถือว่าเป็นการละอำนาจรัฐธรรมนูญอย่างหนึ่ง เหตุฉะนั้นประเทศทั้งหลายจึงมีความเห็นลงรอยกันว่า กฎหมายของต่างประเทศที่จะนำมาใช้นั้นจะต้องอยู่ในข้อจำกัด

ส่วนข้อจำกัดมีอย่างไรบ้างปัญหาอาจเกิดขึ้นได้

ชนิดต่าง ๆ ของกฎหมายเอกชนที่ขัดกัน

เราได้กล่าวแล้วว่าปัญหาที่ยุ่งยากกันอยู่ที่ว่าจะใช้กฎหมายส่วนบุคคล หรือกฎหมายท้องถิ่นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งแม้จะวินิจฉัยข้อแรกเด็ดขาดลงไปแล้วว่าจะใช้กฎหมายประเทศใดก็ยังคงยุ่งยากกันขึ้นอีกว่าในประเทศนั้น ๆ จะต้องใช้กฎหมายชนิดใด

ประเภท ๑

กฎหมายส่วนบุคคล Loi Personnelle

อาจแยกออกดังนี้

ก) กฎหมายตามสัญชาติ (Loi Nationale) คือกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ

ข) กฎหมายตามภูมิลำเนา (Lex Domicilii) คือกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีภูมิลำเนา

อุทาหรณ์ ก. อายุ ๒๐ ปีเต็ม แต่ยังไม่ถึง ๒๑ ปี ก. เป็นชาติญี่ปุ่นมีภูมิลำเนาในประเทศฝรั่งเศส
 ก. เข้ามาทำนิติกรรมในประเทศไทย มีปัญหาว่าความสามารถของ ก. นั้นจะต้องวินิจฉัย
 ตามกฎหมายของประเทศใด ดังนี้แม้จะวินิจฉัยลงรอยกันว่าจะต้องถือตามกฎหมายส่วนบุคคล
 ของ ก. ไม่ใช่กฎหมายสยามอันเป็นกฎหมายท้องถิ่นที่ทำนิติกรรมนั้นก็ตาม แต่ก็ยังเถียงกันว่ากฎหมาย
 ส่วนบุคคลนั้นจะได้แก่กฎหมายประเทศญี่ปุ่นที่ ก. มีสัญชาติ หรือกฎหมายประเทศฝรั่งเศสที่ ก.
 มีภูมิลำเนา

ประเภท ๒

กฎหมายท้องถิ่น (Loi Territoriale)

อาจแยกออกดังนี้

ก. กฎหมายของประเทศที่บุคคลได้ทำนิติกรรม (Lex loci actus) หรือกฎหมายที่บุคคลได้ทำสัญญา
 (Lex loci contractus) ซึ่งพระยานิติศาสตร์ไพศาล (นายวัน จามรมาน) เคยเรียกว่า “กฎหมายมูลประเทศ”

ข. กฎหมายของประเทศที่บุคคลจะประพฤตินิติกรรม (Lex loci solutionis)

ค. กฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินตั้งอยู่ (Lex situs)

ง. กฎหมายของประเทศที่ศาลตั้งอยู่ (Lex fori)

อุทาหรณ์ ก. ชาติฝรั่งเศสทำสัญญาในประเทศเปอร์เซียขายที่ดินซึ่ง ก. มีอยู่ในประเทศจีนให้
 แก่ ค. ชาติเดนมาร์ก ข. จะต้องชำระราคาซื้อขายให้แก่ ก. ในประเทศญี่ปุ่น ข. เข้ามาในกรุงเทพฯ
 ก. พ้อง ข. ต่อศาลสยามขอเรียกราคาตามสัญญาซื้อขาย ข. ต่อสู้ไม่ชำระราคาโดยอ้างเหตุว่าตนไม่ต้อง
 มีความผูกพันตามสัญญานั้น ดังนี้แม้จะวินิจฉัยลงรอยกันว่าจะต้องถือตามกฎหมายท้องถิ่น ไม่ใช่
 กฎหมายส่วนบุคคลของ ข. ก็ตาม ปัญหาที่ยังกันว่ากฎหมายท้องถิ่นนี้จะได้แก่กฎหมายประเทศเปอร์เซียที่
 ได้ทำสัญญานั้นขึ้นหรือกฎหมายของประเทศจีนซึ่งที่ดินนั้นตั้งอยู่ หรือกฎหมายของประเทศญี่ปุ่นที่จะ
 ปฏิบัติการชำระราคา หรือกฎหมายของประเทศสยามซึ่งเป็นประเทศที่ศาลพิจารณาคดีระหว่าง
 ก. ข. นี้ตั้งอยู่

ข้อจำกัดแห่งการใช้กฎหมายต่างด้าว

ตามที่กล่าวมาแล้วกฎหมายต่างด้าวจะนำมาใช้ในอีกประเทศหนึ่งได้ก็ต้องอยู่ในข้อจำกัดบางอย่าง ข้อจำกัดเหล่านี้อาจมีแตกต่างกันในระหว่างลัทธิต่าง ๆ แต่มีข้อจำกัดอันหนึ่งซึ่งดูเหมือนจะลงรอยกันได้ก็คือ กฎหมายต่างด้าวนั้นจะต้องไม่ขัดต่อศีลธรรมหรือความสงบเรียบร้อยของประเทศ เช่นจะต้องไม่ขัดต่อกฎหมายลักษณะอาชญา เพราะกฎหมายอาชญาเป็นกฎหมายท้องถิ่น (เทียบดูกฎหมายลักษณะอาชญาสยาม มาตรา ๗)

อนึ่งตามตำราเรื่องกฎหมายขัดกันของไดซี (อังกฤษ) ตามหลักที่ ๑ กล่าวเป็นใจความไว้ว่า สิทธิของบุคคลซึ่งได้มาโดยอาศัยกฎหมายของประเทศลิวีลียส์ ศาลอังกฤษย่อมรับรู้ เหตุฉะนั้นกฎหมายของประเทศที่ไม่ลิวีลียส์จึงจะนำมาใช้ในประเทศอังกฤษไม่ได้ อย่างไรก็ตามว่าประเทศลิวีลียส์นั้น ตามตำราของอังกฤษนี้ถือเอาว่า ถ้าประเทศใดถือศาสนาคริสต์นิกายหรืออยู่ในอาณาจักรของประเทศคริสต์นิกาย หรือมีกฎหมายใช้คล้ายกับประเทศคริสต์นิกายเช่นนี้เป็นต้น แต่ผู้สอนเห็นว่าการที่จะถือเอาศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นเครื่องวัดว่าประเทศลิวีลียส์หรือไม่นั้น ยังไม่ถูกต้องที่นิยมกันในโลกปัจจุบันนี้ กล่าวคือ ทุก ๆ คนมีเสรีภาพในการเลือกถือศาสนาควรถือเอาแต่เพียงว่าถ้าประเทศใดได้รับรองโดยประเทศอื่น ๆ ให้เข้าอยู่ในคณะระหว่างประเทศแล้วก็ควรยอมรับให้ใช้กฎหมายของประเทศนั้นในประเทศอื่น ๆ ได้ในกฎหมายขัดกันนี้ เพราะเหตุว่าบางประเทศแม้จะถือศาสนาคริสต์นิกาย คณะระหว่างประเทศก็ยังไม่สู้พอใจนักในการที่จะรับเข้าเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ เช่นประเทศเอธิโอเปีย หรืออาบิสินีในแอฟริกากลาง

อนึ่งตามหลักที่ ๒ ของไดซี (อังกฤษ) มีใจความว่า ศาลอังกฤษจะไม่รับรู้สิทธิที่ได้มาโดยอาศัยกฎหมายของต่างประเทศดังนี้

ก. การบังคับสิทธินั้นขัดต่อกฎหมายของรัฐบาลฯ ซึ่งประสงค์ให้มีผลใช้ได้นอกประเทศอังกฤษด้วย เช่นพระราชบัญญัติการแต่งงานต่างประเทศ ค.ศ. ๑๘๗๒ ได้บัญญัติวิธีแต่งงานไว้ และยอมรับว่าวิธีนั้น ถ้าได้กระทำในเมืองต่างประเทศ และผู้หรือเมียฝ่ายหนึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษแล้ว การแต่งงานตามวิธีนั้นแม้จะขัดต่อพิธีแห่งกฎหมายในเมืองต่างประเทศนั้นก็ตาม การแต่งงานนั้นก็ยังคงใช้ได้ในประเทศอังกฤษ กล่าวคือกฎหมายของต่างประเทศในเรื่องพิธีแต่งงาน ซึ่งในบางเรื่องอาจนำไปใช้ในอีกประเทศหนึ่งนั้นก็จะต้องนำมาใช้ไม่ได้โดยยกเหตุที่ขัดกับความประสงค์ของรัฐบาลนั้น

ข. ขัดต่อรัฐธรรมนูญประศาสน์บาย ศีลธรรม ฯลฯ (เหมือนกับข้อลงรอยดังกล่าวข้างต้น)

ค. ขัดต่ออำนาจของรัฐบาลอธิปัตย์ต่างด้าวในประเทศเช่นในเรื่องอสังหาริมทรัพย์ (ให้ดูการใช้กฎหมาย เนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกัน เรื่องประเภทของทรัพย์สิน ทรัพย์สินสิทธิของบุคคลสิทธิอันเกี่ยวเนื่องในอสังหาริมทรัพย์)

ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงการใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันเป็นเรื่อง ๆ ไป โดยดำเนินตามโครงการแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์แห่งสยาม

บรรพ ๑

ลักษณะ ๑

บทเปิดเสร็จทั่วไป

ในลักษณะนี้มีลักษณะทั่วไปซึ่งเกี่ยวกับการใช้กฎหมาย ความสุจริตในการใช้สิทธิและในการชำระหนี้ อัตราดอกเบี้ย คำวิเคราะห์ศัพท์เหตุสุดวิสัย การลงลายมือในเอกสาร การแปลเอกสารเหล่านั้นย่อมเกี่ยวกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์สยามเท่านั้นกล่าวคือเมื่อวินิจฉัยว่ากรณีใดต้องใช้กฎหมายแพ่งและพาณิชย์สยามแล้ว กรณีนั้นก็ต้องอาศัยบทเปิดเสร็จทั่วไปนี้ด้วย (ในเรื่องการใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันนั้น เมื่อวินิจฉัยเด็ดขาดแล้วว่าจะต้องใช้กฎหมายของประเทศใดซึ่งในตอนนั้นจัดได้ว่าเป็นข้อกฎหมาย ส่วนกฎหมายของต่างประเทศที่จะใช้นั้นมีความว่าอะไรในตอนนี้เป็นปัญหาข้อเท็จจริงซึ่งจะต้องมีการสืบพยานไม่ใช่เป็นข้อที่ศาลต้องรู้เอง)

ลักษณะ ๒

บุคคล

หมวด ๑

บุคคลธรรมดา

ส่วนที่ ๑

สภาพบุคคล

การศึกษาเรื่องสภาพบุคคลซึ่งมีความหมายถึง

ก. การเป็นบุคคล และการสิ้นบุคคล

ข. ฐานะของบุคคลในครอบครัว เช่นผู้เยาว์ บิดากับบุตร (ในเรื่องนี้จะยกไปกล่าวในบรรพ ๕ ว่าด้วยครอบครัว)

ค. ฐานะบุคคลในบ้านเมือง มีอาทิ สัญชาติ ลักษณะแห่งการเป็นพลเมือง (Citizen) จะกล่าวถึงกฎหมายขัดกันเรื่องสัญชาติในส่วนสุดท้ายของหมวด ๑

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงการเป็นบุคคล และการสิ้นบุคคลโดยการตาย ส่วนการสาปสูญจะได้กล่าวในส่วนที่ ๔

การใช้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันในเรื่องสภาพบุคคลนั้นเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปอยู่ข้อ ๑ ว่า สภาพบุคคลนั้นย่อมต้องวินิจฉัยตามกฎหมายส่วนบุคคลนั้นเอง แต่ปัญหาเถียงกันว่ากฎหมายส่วนบุคคลในที่นี้จะเป็กฎหมายตามภูมิลำเนากฎหมายสัญชาติ

(ก) ลัทธิที่ถือกฎหมายตามภูมิลำเนา

ปรากฏตามคำอธิบายของท่านเอสเลก ศาสตราจารย์กฎหมายอังกฤษในหนังสือพิมพ์กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลของฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๘๘๑ หน้า ๓๑๒ ว่า "ตามลัทธิอังกฤษนั้น ถ้าเกี่ยวข้องกับสภาพบุคคลแล้วก็ต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บุคคลมีภูมิลำเนา"

ในประเทศฝรั่งเศสเองก็เคยมีบางความเห็นที่ต้องการให้ใช้กฎหมายตามภูมิลำเนาในเรื่องสภาพบุคคลโดยอ้างเหตุว่าเป็นประเพณีที่ใช้กันมานานมาแล้ว ตั้งแต่เริ่มมีลัทธิที่ยอมให้ใช้กฎหมายต่างด้าวในอีกประเทศหนึ่งได้ กล่าวคือ ตามลัทธิอิตาเลียนในศตวรรษที่ ๑๓

(ข) ลัทธิที่ถือกฎหมายสัญชาติ

ประเทศที่ใช้ประมวลกฎหมายโดยมากได้นิยมไปในทางที่ว่าการวินิจฉัยปัญหาในเรื่องสภาพบุคคลนี้จะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ เพราะเหตุว่าภูมิลำเนาของบุคคลอาจแยกย้ายและสับเปลี่ยนไปได้ง่ายกว่าในเรื่องสัญชาติ เหตุฉะนั้นกฎหมายสัญชาติจึงเป็นกฎหมายที่แน่นอนกว่า (ดูประมวลกฎหมายแพ่งอิตาเลียนมาตรา ๖ สเปนมาตรา ๙ เยอรมันตุกฎหมายนำประมวลกฎหมายแพ่งมาตรา ๗ (ก่อนใช้ประมวลกฎหมายประเทศเยอรมนีถือลัทธิกฎหมายภูมิลำเนา) ญี่ปุ่นให้ตุกฎหมายลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๙๖ จีนให้ตุกฎหมายลงวันที่ ๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ ดำเนินตามกฎหมายญี่ปุ่น นอกจากนี้ให้ดูตำรากฎหมายฝรั่งเศส)

เมื่อได้วินิจฉัยแล้วว่าจะใช้กฎหมายตามภูมิลำเนาหรือกฎหมายสัญชาติ ปัญหายังมีต่อไปอีกว่ากฎหมายชนิดนั้น ๆ จะใช้ได้โดยเต็มที่หรือจะอยู่ในข้อจำกัดอย่างไรก็บ้าง นอกจากข้อจำกัดดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นในตอนที่ว่าด้วยข้อความทั่วไป

ข้อจำกัดในเรื่องใช้กฎหมายต่างด้าวสำหรับสภาพบุคคลนั้นมีข้อที่พอจะลงรอยกันได้อยู่อย่างหนึ่ง คือการเป็นบุคคลหรือการสิ้นบุคคลต่างด้าว ซึ่งกฎหมายในประเทศที่จะใช้กฎหมายต่างด้าวนั้นไม่รับรู้ให้มีขึ้นเช่นนี้แล้วก็จะใช้กฎหมายต่างด้าวไม่ได้เช่นในประเทศฝรั่งเศสแต่ก่อนได้เคยมีการสิ้นสภาพบุคคล เพราะเหตุที่บุคคลนั้นต้องโทษจำคุกทำการหนักตามที่กฎหมายกำหนดไว้การตายโดยอาการเช่นนี้ไม่ไปเป็นไปตามธรรมดา ถ้ากฎหมายประเทศใดไม่ยอมรับให้มีแล้ว กฎหมายฝรั่งเศสนั้นก็ไม่นำไป

ใช้ไม่ได้ในประเทศที่ไม่รับรู้การลั่นสภาพบุคคลโดยอาการเช่นนั้น

อุทาหรณ์อีกอย่างหนึ่งในบางประเทศ เช่นประเทศอาบิสลิเนียในทวีปแอฟริกายังคงมีทาส เพราะฉะนั้นกฎหมายของประเทศอาบิสลิเนียอันเกี่ยวข้องกับเรื่องทาสนั้นก็จะมีนำมาใช้ในประเทศสยามไม่ได้

ส่วนที่ ๒

ความสามารถ

กฎหมายขัดกันขึ้นดังเช่นในเรื่องสภาพบุคคล และมี ๒ ลัทธิ ดำเนินเหตุผลเช่นเดียวกันกับในเรื่องสภาพบุคคลดังได้กล่าวมาแล้ว

ส่วนข้อจำกัดในการใช้กฎหมายต่างด้าวนั้นก็มีคล้ายกับในเรื่องสภาพบุคคล เช่นความไม่สามารถใดซึ่งกฎหมายของอีกประเทศหนึ่งไม่ยอมรับแล้ว กฎหมายต่างด้าวนั้นว่าด้วยความไม่สมารถนั้นก็จะมีนำมาใช้ในประเทศที่ไม่รับรู้ไม่ได้ เช่นกฎหมายเฮาส์เดรียซึ่งบัญญัติว่าพระของศาสนาคาโรลิกจะมีภรรยาไม่ได้ ดังนั้นกฎหมายเฮาส์เดรียซึ่งบัญญัติความไม่สามารถอันเกี่ยวแก่ศาสนาก็จะนำมาใช้ในประเทศที่ไม่มีความสามารถเช่นนั้นในกฎหมายไม่ได้

นอกจากนี้ยังมีความเห็นอีกว่า กฎหมายต่างด้าวจึงจะนำมาใช้ในประเทศหนึ่งนั้น จะต้องไม่เป็นการทำให้พลเมืองของประเทศได้รับความเสียหาย เช่นในเรื่องการบรรลุนิติภาวะกฎหมายฝรั่งเศสบัญญัติว่า บุคคลบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุครบ ๒๑ ปี สมมติว่า ก. คนในบังคับฝรั่งเศสอายุเพียง ๒๐ ปีบริบูรณ์เข้าทำสัญญากับ ข. คนไทย ต่อมา ก. ขอเพิกถอนสัญญานั้นโดยอ้างว่าเป็นโมฆะ ดังนั้นขณะที่ ข. ทำสัญญากับ ก. ข. อาจหลงไปได้ว่ากฎหมายของ ก. ก็คงจะบัญญัติเหมือนดังกับกฎหมายไทย คือ ก. บรรลุนิติภาวะแล้ว

ตามความเห็นนี้ควรจะต้องระลึกถึงว่า การที่จะใช้กฎหมายของประเทศใดนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อกฎหมายดังได้กล่าวมาแล้วถ้าให้ใช้กฎหมายต่างด้าว กฎหมายต่างด้าวมักจะมีความว่าอะไรในเรื่องนี้เป็นปัญหาข้อเท็จจริง ดังนั้นจึงควรวินิจฉัยโดยอาศัยเทียบเคียงกับหลักที่กล่าวแล้ว

ส่วนที่ ๓

ภูมิลำเนา

กฎหมายอาจเกิดขัดกันขึ้นในการที่จะใช้กฎหมายอันใดวินิจฉัยว่าบุคคลมีภูมิลำเนาแห่งใด เพราะภูมิลำเนาตามกฎหมายของประเทศหนึ่ง ย่อมมีผลต่างกับอีกประเทศหนึ่ง

ความเห็นในเรื่องนี้มี ๓ ทาง :-

ทางที่ ๑ ให้ถือเอาเจตนาของบุคคลเป็นใหญ่ว่า ต้องการจะมีภูมิลำเนาที่ไหน เพราะภูมิลำเนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนบุคคล

แต่ตามความเห็นนี้มีผู้คัดค้านว่า

ก. เจตนาของบุคคลอย่างเดียว ในการกำหนดภูมิลำเนานั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ ในบางเรื่องภูมิลำเนาของบุคคลต้องเป็นไปตามกฎหมาย (ให้เทียบดูเรื่องภูมิลำเนาของข้าราชการ)

ข. ถ้าหากเจตนาของบุคคลมิได้แสดงออกให้ปรากฏ ก็ย่อมเป็นการยากที่จะวินิจฉัยให้เที่ยงแท้ลงไปได้ ทางที่ ๒ ให้ใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ เพราะเหตุว่าภูมิลำเนาย่อมเกี่ยวแก่บุคคลโดยแท้ เรื่องใดที่เกี่ยวแก่บุคคลแล้วก็ต้องถือตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ

แต่มีผู้คัดค้านความเห็นนี้ว่า :-

ก. ภูมิลำเนาไม่ใช่เกี่ยวแก่บุคคลโดยแท้ กล่าวคือในบางเรื่องภูมิลำเนาของบุคคลต้องเป็นไปตามกฎหมายบัญญัติ และอาจถือได้ว่าภูมิลำเนาเป็นเครื่องผูกพันระหว่างประเทศกับบุคคล

ข. ความเห็นนี้จะใช้ไม่ได้ทั้งหมด เช่นในประเทศที่สภาพของบุคคลจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายภูมิลำเนา กล่าวคือในประเทศที่ไม่รู้จักลัทธิกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ ดังเช่นในประเทศอังกฤษ

ทางที่ ๓ ให้ใช้กฎหมายของศาลที่พิจารณาคดี เพราะเหตุว่าภูมิลำเนาย่อมเกี่ยวแก่ประเทศด้วย และอีกประการหนึ่งกฎหมายเรื่องภูมิลำเนาย่อมต่าง ๆ กัน และอาจเปลี่ยนแปลงไปได้เหตุฉะนั้นเพื่อความสะดวกแก่คดี จึงควรให้ศาลที่พิจารณาคดีเรื่องภูมิลำเนาใช้กฎหมายของประเทศที่ศาลนั้นตั้งอยู่ ความเห็นทางที่ ๑ หรือทางที่ ๒ นั้นไม่ควรนำมาใช้ เพราะเหตุผลดังปรากฏในข้อคัดค้านที่กล่าวมาแล้ว ความเห็นตามทางที่ ๓ นี้ได้มีประเทศที่สำคัญ ๆ ดำเนินตาม เช่นประเทศฝรั่งเศส (ดูคำพิพากษาศาลสูงสุด ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๘) เยอรมัน (ดูคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ตั้งอยู่ณจังหวัดเซล วันที่ ๑๕ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๒๕ ซึ่งวินิจฉัยว่า ภูมิลำเนาของคนนอร์เวย์ซึ่งพิพาทกันในศาลเยอรมันต้องวินิจฉัยตามกฎหมายเยอรมัน) และอังกฤษก็ดูเหมือนจะดำเนินตามความเห็นที่ ๓ นี้

ส่วนที่ ๔

สาปสูญ

กฎหมายขัดกันในเรื่องสาปสูญอาจเกิดขึ้นในครั้งแรกว่า ศาลใดจะมีอำนาจพิจารณาคดีเรื่องสาปสูญ และคำพิพากษาของศาลที่แสดงการสาปสูญในอีกประการหนึ่ง จะส่งผลไปในประเทศอื่นอย่างไรบ้างเหล่านี้ย่อมเกี่ยวแก่วิธีพิจารณาคดีเอกชนระหว่างประเทศซึ่งจะกล่าวในภาคที่ ๕

ณ ที่นี้จะกล่าวถึงปัญหาอันอาจเกิดขึ้นเมื่อศาลของประเทศได้มีอำนาจพิจารณาคดีเรื่องแสดงการสาปสูญแล้ว

ปัญหาอาจเกิดขึ้นในขั้นนี้ ๒ ประการ :-

๑. ลักษณะและเงื่อนไขซึ่งจะแสดงการสาปสูญ

๒. ผลแห่งการสาปสูญ

๑. ลักษณะของบุคคล และเงื่อนไขแห่งการแสดงความสามารถ

ในเรื่องนี้กฎหมายขัดกันขึ้นก็แต่เฉพาะในระหว่างประเทศที่รู้จักสภาพของบุคคลในการสาปสูญ ส่วนประเทศที่ไม่รู้จักการสาปสูญนั้น ปัญหาเรื่องกฎหมายขัดกันก็มิอาจเกิดขึ้นได้

ในระหว่างประเทศที่รู้จักกฎหมายเรื่องสาปสูญนั้น เวลานั้นมีความเห็นเป็นส่วนมากที่ลงรอยกันว่า จะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ เช่นระยะเวลาที่บุคคลได้หายไปจากที่อยู่โดยไม่มีใครทราบว่ายตายหรือร้ายดีประการใดนั้น จะต้องถือตามกำหนดในกฎหมายของประเทศที่บุคคลนั้นมีสัญชาติ

๒. ผลแห่งการสาปสูญ

ก. ทรัพย์สินของผู้สาปสูญ

ลัทธิที่ ๑ ให้ใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ เว้นไว้แต่จะขัดความสงบเรียบร้อยของประชาชน มิฉะนั้นทรัพย์สินของผู้สาปสูญซึ่งอาจแยกย้ายอยู่ในประเทศต่าง ๆ ก็จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายต่าง ๆ กันซึ่งเป็นการไม่สมควร

ลัทธิที่ ๒ ควรเทียบกับในเรื่องมฤตก กล่าวคือ ถ้าเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ก็ใช้กฎหมายของประเทศที่ทรัพย์นั้นตั้งอยู่ ถ้าเกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์ก็ใช้กฎหมายส่วนบุคคลของผู้ตาย

ผู้สอนเห็นว่าในเรื่องนี้จะต้องวินิจฉัยว่าการสาปสูญนั้นมีลักษณะเป็นการตายโดยกฎหมายได้หรือไม่? ถ้ากฎหมายถือว่าเป็นการตายแล้ว ก็ต้องเทียบกับในเรื่องมฤตก

ข. ครอบครัวของผู้สาปสูญ

ครอบครัวเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับบุคคล เพราะฉะนั้นจึงมีความเห็นลงรอยกันในเบื้องต้นว่าจะต้องใช้กฎหมายส่วนบุคคล แต่กฎหมายส่วนบุคคลนี้จะเป็นกฎหมายสัญชาติหรือกฎหมายตามกฎหมายมิลานาก็สุดแท้แต่จะวินิจฉัย และถือตามลัทธิใด (ให้ดูในเรื่องสภาพบุคคลที่ได้กล่าวมาแล้ว)

ถ้าถือตามลัทธิกฎหมายของประเทศที่ผู้สาปสูญมีสัญชาติปัญหาอาจเกิดขึ้นในเรื่องสามีภริยาว่า สามีภริยาคู่นั้นมีสัญชาติต่างกัน จะใช้กฎหมายของประเทศของผู้มีสัญชาติใด ในเรื่องนี้มีผู้ลงความเห็นว่าจะควรใช้กฎหมายของสามีหรือภริยาผู้ที่ยังอยู่

ส่วนสุดท้าย (เพิ่มเติม)

สัญชาติ

กฎหมายอาจเกิดขัดกันในการที่จะวินิจฉัยว่า จะใช้กฎหมายอันใดขึ้นมาพิเคราะห์ว่าบุคคลมีสัญชาติ

ของประเทศใด เพราะเหตุที่บุคคลคนเดียวอาจถูกกฎหมายของประเทศต่าง ๆ บัญญัติว่ามีสัญชาติของประเทศนั้น เช่น

ก. เกิดในประเทศสยามมีบิดาเป็นสัญชาติตุรกี ดังนี้ ก.อาจเป็นได้ทั้งคนไทยตามกฎหมายไทย เพราะเกิดในประเทศสยามและอาจเป็นคนสัญชาติตุรกีก็ได้ตามกฎหมายตุรกี เพราะบิดาเป็นคนมีสัญชาติตุรกี

ประเทศสยามได้มีสัญญาให้สิทธิพิเศษแก่คนต่างด้าวบางจำพวกในการที่จะมีสัญชาติโดยทบบัญญัติแห่งข้อตกลงในสัญญานั้นอันเป็นข้อยกเว้นจากพระราชบัญญัติสัญชาติ (ดูสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษ สยามกับฝรั่งเศส สยามกับเบนเนมาร์ก ที่ได้กล่าวมาแล้วในภาคที่ ๒ ในกรณีเหล่านี้กฎหมายมีอาจเกิดขัดกันขึ้นได้เพราะเหตุว่าเราจะต้องปฏิบัติตามสัญญานั้น ปัญหาจะเกิดขัดกันขึ้นก็ต่อเมื่อไม่ได้มีสัญญาข้อตกลงกันไว้เป็นพิเศษ)

สันนิบาตชาติได้จัดให้มีอนุสัญญาขึ้น และหลายประเทศได้ลงนามแล้วที่กรุงเฮกแต่วันที่ ๑๒ เมษายน ค.ศ. ๑๙๓๐

มาตรา ๒ แห่งอนุสัญญานั้นบัญญัติว่า ให้ใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลอ้างว่ามีสัญชาติหรือถูกอ้างว่ามีสัญชาติของประเทศนั้น เช่นตามอนุหาทรณข้างต้นสมมติว่า ก.อ้างตนว่ามีสัญชาติไทย ดังนี้ ก็ต้องใช้กฎหมายไทยเรื่องสัญชาติขึ้นวินิจฉัยหรือถ้า ก.ถูกบุคคลอื่นอ้างว่ามีสัญชาติไทย ก็ต้องใช้กฎหมายไทยเรื่องสัญชาติขึ้นวินิจฉัยดุจเดียวกัน เหตุฉะนั้นบุคคลจึงอาจมีหลายสัญชาติได้

แต่ตามอนุมาตรา ๔ แห่งสัญญานั้น ยอมให้ประเทศที่บุคคลมีสัญชาติแต่ละประเทศให้ความปกครองบุคคลนั้น ๆ ได้ แต่จะให้เป็นทีที่เสื่อมเสียต่อประเทศอื่น ๆ ซึ่งบุคคลนั้นมีสัญชาติไม่ได้

สำหรับประเภทที่ ๓ ซึ่งบุคคลนั้นมีได้มีสัญชาติของประเทศนั้น มาตรา ๕ แห่งอนุสัญญายอมให้เลือกถือเอาได้ว่าบุคคลนั้นมีสัญชาติใด

(อนุสัญญานี้ประเทศสยามยังมีได้ลงนามหรือให้สัตยาบัน)

หมวด ๒

นิติบุคคล

ตามประมวลกฎหมายแพ่งฯ สยามแบ่งหมวดที่ว่าด้วยนิติบุคคลออกเป็น ๒ ส่วน ๆ ที่ ๑ ว่าด้วยข้อความทั่วไป ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยมูลนิธิสำหรับการศึกษา ณ ที่นี้ไม่มีเหตุผลพิเศษที่ควรแยกส่วนดังนั้น เพราะฉะนั้นจะกล่าวถึงนิติบุคคลโดยทั่วไป และแยกหัวข้อออกดังนี้

๑. สภาพของนิติบุคคล

๒. ความสามารถของนิติบุคคล

๑. สภาพของนิติบุคคล

คณะบุคคลหรือกองทรัพย์สินต่างด้าวใดจะมีสภาพเป็นนิติบุคคลในอีกประเทศหนึ่งได้ ก็ต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่นิติบุคคลนั้นเกิดขึ้น เช่นตามกฎหมายฝรั่งเศสบุคคล ๒ คนเข้าหุ้นกันทำกิจการค้าขายอาจตั้งเป็นห้างจำกัดทุนของทั้ง ๒ คนได้ ซึ่งห้างขณะนั้นไม่มีในประเทศสยาม แต่ห้างเช่นนั้นอาจมีสภาพเป็นนิติบุคคลในประเทศสยามได้ เมื่อตั้งขึ้นถูกต้องตามกฎหมายฝรั่งเศส

๒. ความสามารถของนิติบุคคลมีความสามารถเหมือนดังบุคคลธรรมดา เว้นไว้แต่สิทธิและหน้าที่บางอย่างซึ่งจะพึงมีพึงได้แก่บุคคลธรรมดาเท่านั้น

แต่ความสามารถของนิติบุคคลต่างด้าวนั้น อาจถูกจำกัดลงได้โดยเหตุ ๓ ประการ

- (๑) โดยตราสารจัดตั้งของนิติบุคคลนั้นเอง
- (๒) โดยกฎหมายของประเทศที่นิติบุคคลนั้นได้เกิดขึ้น
- (๓) โดยกฎหมายของประเทศที่นิติบุคคลนั้นประกอบกิจการหรือใช้ความสามารถของตน

ลักษณะ ๓

ทรัพย์สิน

ในลักษณะนี้เกี่ยวกับการแบ่งแยกประเภททรัพย์สิน ส่วนทรัพย์สินที่จะได้กล่าวในบรรพ ๔ อนึ่งการได้มาซึ่งทรัพย์สินนั้นมีหลายวิธี และยังแยกย้ายกันอยู่ในบรรพต่าง ๆ การได้มาโดยทางมรดกจะได้กล่าวในบรรพ ๖ การได้มาโดยอายุความจะได้กล่าวในบรรพ ๔ นอกจากนี้ยังมีการได้มาโดยนิติกรรม เช่น ซื้อขาย ให้ปัน แลกเปลี่ยน เช่า จำนอง ฯลฯ จะกล่าวในบรรพ ๓

ณ ที่นี้จะได้กล่าวถึงการใช้กฎหมายในเรื่องการแบ่งแยกประเภททรัพย์สินและหลักทั่วไปในเรื่องทรัพย์สิน

หลักทั่วไปในเรื่องการแบ่งแยกประเภทแห่งทรัพย์สินว่าจะอะไรเป็นอสังหาริมทรัพย์และสังหาริมทรัพย์นั้นได้นิยมกันโดยมากว่าจะต้องพิจารณาตามกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ เช่นรวงผึ้งที่ชาวานาเลี้ยงไว้ติดกับที่ดินนั้น ตามประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสบัญญัติว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์ แต่กฎหมายแพ่งสยามถือว่าเป็นสังหาริมทรัพย์ เพราะติดที่ดินเพียงชั่วคราว ดังนั้นถ้ารวงผึ้งนั้นอยู่ในประเทศฝรั่งเศสก็ต้องวินิจฉัยว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์ถ้าอยู่ในประเทศสยามก็ต้องวินิจฉัยว่าเป็นสังหาริมทรัพย์

หลักนี้ไม่มีข้อยุ่งยากสำหรับที่ดิน เพราะตั้งอยู่กับที่ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ ๔๒ ยังมีข้อความสนับสนุนอยู่ตอน ๑ ว่า “ที่ในแวนแคว้นกรุงเทพพระนครศรีอยุธยา มหาตลกภพนพรัตน์ ราชธานี บุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้เป็นที่ราษฎรอยู่หาได้” เมื่อที่ดินเป็นของพระเจ้าอยู่หัวดังนั้นก็ต้องให้กฎหมายของพระเจ้าอยู่หัวบังคับ จะเอากฎหมายต่างด้าวมาใช้ไม่ได้

แต่ความยุ่งยากอาจเกิดขึ้นในเรื่องสังหาริมทรัพย์ เพราะเหตุว่าอาจเปลี่ยนที่ไปได้ ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าอย่างไรเรียกว่าที่ ๆ สังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่ เหตุฉะนั้นจึงควรแยกพิจารณาสังหาริมทรัพย์ออกเป็น ๓ ประการ

๑. สังหาริมทรัพย์อะเพาะสิ่ง
๒. สังหาริมทรัพย์อันเป็นกองทรัพย์สินซึ่งไม่แยกออก
๓. เรือเดินทะเล

ข้อ ๑. สังหาริมทรัพย์อะเพาะสิ่ง

ทรัพย์สินชนิดนี้เช่น ข้าว, มัน, โค, กระบือ, ตัวเงิน, ใบกุ่ม, สิทธิเรียกร้อง

ถ้าหากว่าสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นวัตถุมีรูปร่าง เช่น ข้าว, โค, เหล้านี้ คดีไม่มีปัญหาเพราะย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่าวัตถุนั้นอยู่ ณ ที่ใด

แต่ถ้าเป็นวัตถุอันไม่มีรูปร่าง เช่นสิทธิเรียกร้องเหล่านี้ปัญหาอาจเกิดขึ้นว่า สังหาริมทรัพย์เช่นนั้นตั้งอยู่ ณ ที่ไหน

การวินิจฉัยปัญหาเช่นนี้มีทางที่ควรคิดได้หลายทาง

ทางที่ ๑ สังหาริมทรัพย์เช่นนั้นนำอยู่ที่ภูมิลำเนาของเจ้าหนี้ เช่น นายแดงชาติไทยมีภูมิลำเนาในประเทศไทย เป็นเจ้าหนี้ของนายอัชฌลาชาติตุรกี มีภูมิลำเนาในประเทศตุรกี ดังนี้สิทธิในเรื่องหนี้ของนายแดงที่ตั้งอยู่ในกรุงสยาม คือ ภูมิลำเนาของนายแดงผู้เป็นเจ้าหนี้ นั้น เพราะเหตุว่าสิทธิเช่นนั้นเป็นส่วนหนึ่งของทรัพย์สินของนายแดงแล้ว สมดังภาษิตละตินที่มีว่า “สิทธิในเรื่องนี้ย่อมติดอยู่กับกระดุก” (โนมินาออลสลิบูสอินเทเลนส์)

ทางที่ ๒ สังหาริมทรัพย์เช่นนั้นนำอยู่ที่ภูมิลำเนาของลูกหนี้เพราะเหตุว่าการที่จะบังคับเรียกร้องหรือแยกวัตถุอันไม่มีรูปร่างจะหม่นลงเป็นราคาเงินได้ ก็ตามฐานะของเศรษฐกิจและรัฐประศาสน์ บาย ณ ห้องถิ่นที่ลูกหนี้ได้มีภูมิลำเนาอยู่นั้น

แต่ตามความเห็นของศาสตราจารย์บ๊วย แห่งมหาวิทยาลัยกัลสเบอร์ก เห็นว่าควรใช้กฎหมายของประเทศที่ศาลตั้งอยู่เช่นศาลฝรั่งเศสเคยตัดสินตามคำพิพากษาศาลสูงสุดลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๖๒ ที่ว่าเครื่องอิสริยาภรณ์ของกรุงเนเปิลซึ่งพระเจ้ากรุงเนเปิลบัญญัติว่าเป็นอสังหาริมทรัพย์นั้น ศาลฝรั่งเศสไม่ยอมวินิจฉัยให้

ให้ดูคำพิพากษาศาลสูงสุดฝรั่งเศสลงวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๘๕ ซึ่งตัดสินว่าเงินเลี้ยงชีพที่ใช้สืบเนื่องและต่อ ๆ กันไปหลายชั่วคนตามกฎหมายอังกฤษ เมื่อคดีเกิดขึ้นในประเทศฝรั่งเศสศาลฝรั่งเศสใช้กฎหมายฝรั่งเศสขึ้นพิจารณา และไม่ยอมวินิจฉัยให้ตามที่ได้ตกลงในเรื่องเงินเลี้ยงชีพนั้น

ความเห็นในประเทศต่าง ๆ

๑. เยอรมัน

ศาลอาญาจักรเยอรมันตัดสินเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๘๑ ให้ถือตามกฎหมายมูลำเนาของลูกหนี้ (ดูหนังสือคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศเรียงตามอักษรของศาสตราจารย์ลาบาเตนเล่ม ๒ หน้า ๔๒๑ ข้อ ๘๑)

๒. สหภาพรัฐอเมริกา

ศาลสูงสุดแห่งรัฐลุยเซียนาได้ตัดสินเมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๖ ให้ถือตามกฎหมายมูลำเนาของลูกหนี้ (ดูหนังสือคำอธิบายที่อ้างข้างต้นเล่ม ๒ หน้า ๔๒๑ ข้อ ๘๖)

๓. อังกฤษ

ให้ดูหลัก ๔๔ อุทากรณี ๑ ของท่านไดซี เช่นตัวแลกเงินออกในประเทศอังกฤษ และมีการรับรองในประเทศนอร์เวย์ ตัวแลกเงินนั้นจึงอาจออกให้ผู้ถือตามกฎหมายมูลำเนาของลูกหนี้ คือประเทศนอร์เวย์ (ดูหนังสือคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศที่อ้างข้างต้น เล่ม ๒ หน้า ๔๒๒ ข้อ ๙๒)

ข้อ ๒ สัจหาริมทรัพย์อันเป็นกองทรัพย์สินซึ่งยังไม่ได้แยกออก

ทั้งนี้หมายความว่าเรื่องกองทรัพย์สิน เช่นในเรื่องกองมรดกที่ย่อมมีสังหาริมทรัพย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ด้วย การศึกษาถึงเรื่องนี้จะได้กล่าวต่อไปในบรรพ ๖ ว่าด้วยมรดก

ข้อ ๓ เรือเดินทะเล

เรือเดินทะเลแม้แต่เป็นทรัพย์เคลื่อนที่ได้ แต่มีลักษณะพิเศษคล้าย ๆ กับสังหาริมทรัพย์ เพราะเหตุว่าเรือเดินทะเลนั้นถือว่าเป็นส่วน ๑ ของอาณาเขตต์ของประเทศเรือนั้นมีสัญชาติ เพราะฉะนั้นเมื่อเรือเดินทะเลจดทะเบียน ณ เมืองท่าของประเทศใด ก็ควรต้องถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศนั้น และถ้ามีข้อพิพาทเกิดขึ้นในเรื่องการแบ่งแยกประเภทสังหาริมทรัพย์ กรรมสิทธิ์และสิทธิ์อื่น ๆ ก็ควรต้องพิจารณาตามกฎหมายของประเทศที่เรือนั้นได้จดทะเบียนมีสัญชาติไว้

ลักษณะ ๔

นิติกรรม

ในลักษณะนี้จะกล่าวถึงหลักแห่งการให้กฎหมายเนื่องแต่กฎหมายเอกชนระหว่างประเทศขัดกันเรื่องนี้นิติกรรมโดยทั่ว ๆ ไป ส่วนหลักเกณฑ์พิเศษสำหรับสัญญาอันเป็นนิติกรรมอีกชนิดหนึ่งนั้นจะได้กล่าวต่อไปในส่วนที่ว่าด้วยสัญญา

หมวด ๑ บทเปิดเสร็จทั่วไป

ในหมวดนี้มีข้อความที่เกี่ยวกับ

๑. วัตถุประสงค์แห่งนิติกรรม
๒. แบบแห่งนิติกรรม
๓. ความสามารถของบุคคลที่ทำนิติกรรม

ได้กล่าวเรื่องความสามารถของบุคคลแล้วในลักษณะ ๒ หมวด ๑ ส่วนที่ ๒ ณ ที่นี้จะกล่าวถึงวัตถุประสงค์และแบบแห่งนิติกรรม

บทที่ ๑ วัตถุประสงค์แห่งนิติกรรม

นิติกรรมย่อมเป็นการกระทำด้วยใจสมัครของบุคคล เหตุฉะนั้นบุคคลย่อมมีเสรีภาพที่จะสมัครใจทำให้ตนต้องผูกมัดอย่างไรก็ได้ถ้าการนั้นไม่ขัดต่อบทกฎหมายที่ห้ามไว้ชัดแจ้ง หรือขัดต่อศีลธรรมอันดี ความสงบเรียบร้อยของประชาชน เสรีภาพของบุคคลเช่นนี้เรียกตามภาษาฝรั่งเศสว่า *L' autonomie de la volonté*

ในเรื่องกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลก็ควรยอมให้ผู้ทำนิติกรรมมีสิทธิที่จะเลือกใช้กฎหมายของประเทศใดบังคับนิติกรรมของตนได้ ถ้าการกระทำนั้นมีวัตถุประสงค์ไม่ขัดต่อบทบังคับแห่งกฎหมาย ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เช่นในเรื่องการกำหนดค่าเสียหาย ในเรื่องค่าธรรมเนียมในการซื้อขาย ในการเช่า เช่นกฎหมายของประเทศหนึ่งบัญญัติว่าค่าธรรมเนียมในการซื้อขายตกเป็นหน้าที่ของผู้ขาย ผู้ทำนิติกรรมอาจเลือกใช้กฎหมายของประเทศที่บัญญัติว่า ค่าธรรมเนียมในการซื้อขายตกเป็นของผู้ซื้อก็ได้

ถ้าผู้ทำนิติกรรมบ่งไว้ชัดว่าจะใช้กฎหมายของประเทศใด ปัญหาก็ก็น่าจะเกิดขึ้น แต่ถ้าไม่ได้บ่งไว้ก็มิใช่ออกความเห็นวางหลักในการสันนิษฐานไว้มากมาย แต่ทั้งนี้ย่อมเกี่ยวแก่ข้อเท็จจริงในการที่จะแปลเจตนาของคู่กรณี อีกประการหนึ่งในเรื่องที่มีบทกฎหมายบัญญัติไว้ แม้บทกฎหมายนั้นจะไม่เป็นบทบังคับก็ตาม ถ้าบุคคลมิได้แสดงออกโดยแน่ชัดที่จะถือตามกฎหมายของประเทศอื่นแล้วก็ควรต้องใช้บทกฎหมายนั้น คือ บทกฎหมายของประเทศที่ได้ทำนิติกรรมขึ้น

อนึ่ง ถ้าวัตถุประสงค์ของนิติกรรมเป็นการขัดต่อบทกฎหมายที่ห้ามไว้โดยชัดแจ้ง หรือขัดต่อศีลธรรมอันดี หรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน ถ้านิติกรรมนั้นได้ทำขึ้นในประเทศหนึ่งและปฏิบัติตามนิติกรรมในประเทศนั้นเอง และฟ้องร้องกันในศาลของประเทศนั้นเองแล้ว ปัญหาก็ก็น่าจะเกิดขึ้นคือต้องใช้กฎหมายของประเทศที่ทำนิติกรรมนั้นขึ้นวินิจฉัย ว่าอย่างไรเป็นการขัดต่อบทกฎหมายโดยชัดแจ้ง ต่อศีลธรรมอันดี หรือต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชน

แต่ถ้านิติกรรมทำในประเทศหนึ่ง จะปฏิบัติตามนิติกรรมในอีกประเทศหนึ่ง และจะฟ้องต่อศาลในอีกประเทศหนึ่ง ดังนั้นปัญหาอาจเกิดขึ้น และมีผู้ออกความเห็นหลายประการ ผู้สอนเห็นว่านิติกรรมเช่นนี้ถ้ามีวัตถุประสงค์ขัดต่อกฎหมายของประเทศใดประเทศหนึ่ง นิติกรรมนั้นก็อาจจะใช้ได้ เช่น ขัดต่อกฎหมายของประเทศที่ทำนิติกรรม นิติกรรมนั้นก็ใช้ได้มาแต่กำเนิดถ้าขัดต่อกฎหมายของประเทศที่ศาลตั้งอยู่ก็จะนำเอานิติกรรมนั้นมาฟ้องร้องกันไม่ได้ ถ้าขัดต่อกฎหมายของประเทศที่จะปฏิบัติตามนิติกรรม นิติกรรมนั้นก็ปฏิบัติกันไม่ได้

บทที่ ๒

แบบแห่งนิติกรรม

หลักในเรื่องแบบแห่งนิติกรรมมีอยู่ว่า นิติกรรมทำที่ใดก็ต้องใช้แบบที่นั้น *Locus regit actum*

ในเรื่องนี้ควรแยกพิจารณาลักษณะของแบบเป็นเรื่อง ๆ ไปเพราะเหตุที่ข้อยกเว้นอาจเกิดขึ้นได้

ข้อ ๑ ชนิดต่าง ๆ ของแบบแห่งนิติกรรม

แบบแห่งนิติกรรมอาจแยกพิจารณาได้ ๒ สถาน

สถานที่ ๑ ถ้าจะพิจารณาตามวิธีแห่งการกระทำนิติกรรมนั่นเอง เราอาจแยกแบบออกเป็น ๒ ชนิด คือ ๑) กรรมธรรม์อย่าง ๑) นิติกรรมธรรมดา อีกอย่าง ๑

สถานที่ ๒ ถ้าจะพิจารณาถึงผลแห่งแบบอันจะทำให้เกิดแก่นิติกรรม เราอาจแยกแบบออกได้เป็น ๒ ชนิด คือแบบที่ต้องมีเพื่อเป็นการพิสูจน์ *Ad probationem* เช่น ตามกฎหมายไทย การกู้ยืมเงินตั้งแต่ ๕๐ บาทขึ้นไปต้องทำเป็นหนังสือลงลายมือชื่อฝ่ายที่ต้องรับผิด อีกอย่างหนึ่งแบบซึ่งมีเพื่อความสมบูรณ์แห่งนิติกรรมนั้น *Ad solenitatem* ถ้าไม่มีแบบเช่นนั้นแล้ว นิติกรรมไม่อาจสมบูรณ์กล่าวคือเป็นโมฆะ เช่นการซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ ถ้ามิได้ทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ ท่านว่าเป็นโมฆะ

ก. กรรมธรรม์

นิติกรรมที่จะต้องทำตามแบบเป็นกรรมธรรม์นั้น ผู้ทำนิติกรรมมีความจำเป็นอยู่เองที่จะต้องอาศัยเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ในท้องถิ่นที่ทำนิติกรรมนั้น เพราะฉะนั้นจึงจำต้องทำตามแบบของประเทศที่ได้ทำนิติกรรมขึ้น

ข. นิติกรรมธรรมดา

บางท่านเห็นควรให้ใช้กฎหมายของประเทศที่ผู้ทำนิติกรรมมีสัญชาติโดยอ้างเหตุว่านิติกรรมเช่นนี้อาจทำได้โดยไม่ต้องอาศัยพนักงานเจ้าหน้าที่แห่งท้องถิ่น ความจำเป็นดังเช่นการทำกรรมธรรม์ที่กล่าวข้างต้นนั้นจึงไม่มี แต่ความเห็นนี้ได้มีผู้นิยมน้อยในประเทศฝรั่งเศส เพราะเหตุว่าผู้ถ้าทำนิติกรรมมีสัญชาติต่างกันก็จะ

ทำให้เกิดเป็นปัญหาว่าจะใช้กฎหมายของประเทศไหน

ศาลสูงในประเทศฝรั่งเศสเคยตัดสินว่า นิติกรรมธรรมดาควรทำตามแบบแห่งท้องถิ่นที่นิติกรรมนั้นเกิดขึ้น เช่น ตัวเงินในประเทศอังกฤษ เมื่อตัวนั้นทำตามแบบถูกต้องตามกฎหมายอังกฤษแล้วก็ใช้ได้ ในประเทศฝรั่งเศส (ดูคำพิพากษาศาลสูงฝรั่งเศส ฉบับลงวันที่ ๑๘ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๐)

ค. แบบที่ต้องมีเพื่อพิสูจน์

แบบชนิดนี้ก็จำเป็นต้องใช้ตามแบบแห่งท้องถิ่นที่นิติกรรมนั้นเกิดขึ้น เพราะเหตุว่าเราจะต้องอาศัยกฎหมายแห่งท้องถิ่นนั้นเองมาเป็นข้อพิจารณาในเหตุผลเหล่านี้

(๑) นั้นมีมูลค่าเท่าใดจึงจะต้องเป็นหนังสือ หรือเป็นแบบเพื่อการพิสูจน์ เช่น การยืมเงินตามกฎหมายไทยกำหนด ๕๐ บาท แต่ประเทศอื่น ๆ อาจกำหนดแตกต่างกันออกไป

(๒) แบบนั้นจะต้องทำอย่างไร ถ้าทำเป็นหนังสือจะต้องมีข้อความอย่างไร ทั้งนี้ประเทศต่าง ๆ อาจกำหนดไว้ต่างกัน

(๓) ใครเป็นผู้มีหน้าที่ต้องพิสูจน์หากล้าง

ข้อสำคัญเหล่านี้เราจำต้องอาศัยกฎหมายของประเทศที่นิติกรรมนั้นเกิดขึ้นเพื่อเป็นหลักแห่งการวินิจฉัย

ง. แบบที่ต้องมีเพื่อความสมบูรณ์

บางท่านเห็นควรให้ใช้กฎหมายแห่งผู้ทำนิติกรรมมีสัญชาติโดยอ้างเหตุว่าแบบพิธีเช่นนี้กฎหมายบังคับให้มีก็เพื่อความประสงค์ที่จะป้องกันบุคคลที่จะกระทำการสำคัญ เพราะบุคคลอาจไตร่ตรองไม่รอบคอบ เพื่อให้ได้ผลตามที่มุ่งหมายนี้ก็ควรให้ทำตามแบบแห่งประเทศที่ผู้ทำมีสัญชาติซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ทำนิติกรรมได้มีความซนมากกว่าแบบในกฎหมายอื่น ๆ

แต่ความเห็นนี้ก็มักคัดค้านในข้อที่ว่าใช้ไม่ได้ในกรณีที่ผู้ทำนิติกรรมสัญชาติต่างกัน เหตุฉะนั้นจึงควรทำตามแบบของประเทศที่ได้ทำนิติกรรมนั้นขึ้น

ข้อ ๒ ข้อยกเว้นจากหลักที่ว่านิติกรรมทำที่ไหนก็ต้องใช้แบบที่นั่น

การที่จะพิจารณาว่าหลักที่เราศึกษาอยู่นี้จะมีข้อยกเว้นหรือไม่เราก็จำต้องวินิจฉัยว่าแบบแห่งนิติกรรมทั้งหลายจะเป็นแบบที่เกี่ยวข้องบังคับโดยชัดแจ้งแห่งกฎหมาย หรือศีลธรรม ความสงบเรียบร้อยของประชาชน ถ้าหากแบบใดไม่เข้าอยู่ในลักษณะดังกล่าวนี้ บุคคลก็อาจจะเลือกใช้แบบแห่งกฎหมายประเทศอื่นนอกจากประเทศที่ทำนิติกรรมนั้นได้

มีผู้ออกความเห็นเห็นว่าหลักในเรื่องแบบแห่งนิติกรรมตามที่ได้กล่าวมาแล้วอาจมีข้อยกเว้นได้ เช่น

(๑) นิติกรรมฝ่ายเดียว เช่น พิณัยกรรม ผู้ทำพิณัยกรรมซึ่งเป็นคนต่างตัวอาจทำพิณัยกรรมตามแบบในกฎหมายแห่งประเทศที่ตนมีสัญชาติได้ เป็นต้นว่าคนฝรั่งเศสในเมืองไทยอาจทำพิณัยกรรมตามแบบ

ในกฎหมายฝรั่งเศสได้

(๒) นิติกรรมหลายฝ่ายซึ่งถ้าคู่กรณีเป็นคนมีสัญชาติเดียวกันคู่กรณีയാจตกลงทำนิติกรรมตามแบบในกฎหมายแห่งประเทศที่คู่กรณีเหล่านั้นมีสัญชาติ เพราะเหตุว่ากฎหมายของประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติอาจนำมาใช้ในต่างประเทศได้ ถ้าแม้ไม่ขัดกับความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประเทศนั้น แต่ตามความเห็นนี้ แม้จะมีส่วนที่ควรรับไว้วินิจฉัยบ้างก็ตามถ้าเกี่ยวกับแบบแห่งอสังหาริมทรัพย์ หรือทรัพย์สินที่เกี่ยวเนื่องกันนั้นก็จำเป็นต้องถือตามแบบในกฎหมายแห่งประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่

หมวด ๒

แสดงเจตนา

ในหมวดนี้มีข้อความที่เกี่ยวกับเหตุกระทำให้เจตนาของบุคคลไม่บริสุทธิ์ เช่น ความเข้าใจผิด, ข่มขู่, กลฉ้อฉล อันเป็นเหตุที่ทำให้นิติกรรมเป็นโมฆะ หรือโมฆียะ แล้วแต่เรื่อง ปัญหาที่ว่าจะใช้กฎหมายของประเทศใดขึ้นเป็นหลักวินิจฉัยความไม่บริสุทธิ์แห่งเจตนา ตามที่ได้ตกลงกันโดยมาก คือจะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่ได้ทำนิติกรรมนั้นขึ้น เพราะนิติกรรมย่อมเกิดจากใจสมัครหรือเจตนาของบุคคล (เทียบดูคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลของศาสตราจารย์เวส หน้า ๕๕๖)

หมวด ๓

โมฆะและโมฆียะ

ในหมวดนี้มีข้อความที่เกี่ยวกับผลแห่งนิติกรรมที่ไม่สมบูรณ์และนิติกรรมที่บกพร่อง อันสืบเนื่องมาจากเหตุต่าง ๆ เช่น นิติกรรมที่ทำผิดแบบ ผู้ทำนิติกรรมไม่มีความสามารถ หรือการแสดงเจตนาไม่บริสุทธิ์ ผลแห่งความไม่สมบูรณ์หรือความบกพร่องนี้ ก็จำเป็นต้องวินิจฉัยเป็นเรื่อง ๆ ไปตามมูลเหตุที่ทำให้นิติกรรมไม่สมบูรณ์หรือบกพร่องนั้น

หมวด ๔

เงื่อนไขและเงื่อนไข เริ่มต้นหรือเวลาสิ้นสุด

ข้อที่ตกลงกันโดยมากก็คือต้องใช้กฎหมายของประเทศที่ทำนิติกรรมวินิจฉัยเงื่อนไขและเงื่อนไข เพราะเหตุว่า เงื่อนไขและเงื่อนไขย่อมติดต่อกับนิติกรรมนั่นเอง (เทียบดูคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลของศาสตราจารย์เวส หน้า ๕๕๖)

ลักษณะ ๕

ระยะเวลา

เราทราบแล้วว่าข้อกำหนดนับระยะเวลาทั้งปวงนั้น กฎหมายได้บัญญัติขึ้นไว้เพื่อสันนิษฐานเจตนาของคู่กรณี ถ้าหากมีกฎหมายหรือกฎข้อบังคับโดยคำสั่งศาล หรือโดยนิติกรรมกล่าวไว้เป็นอย่างอื่นแล้วก็จะต้องถือตามนั้น

เพราะฉะนั้นปัญหาในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลอันเกี่ยวกับระยะเวลานั้นย่อมเป็นปัญหาในการแปลเจตนาของคู่กรณี

ถ้าคู่กรณีมิได้แสดงเจตนาไว้เป็นประการอื่น ก็น่าจะต้องถือตามกฎหมายของประเทศที่ได้ทำนิติกรรมอันนั้นขึ้น

แต่ถ้าเกี่ยวกับในเรื่องคำสั่งศาล เป็นต้นว่าในเรื่องหมายบังคับ หรือกำหนดวันให้ปฏิบัติตามคำสั่ง คำพิพากษาอย่างใด ๆ ศาลก็มีอำนาจที่จะกำหนดตามกฎหมายของประเทศที่ศาลนั้นตั้งอยู่

ถ้าหากมีกฎหมายหรือกฎข้อบังคับบัญญัติไว้เป็นพิเศษสำหรับกิจการบางอย่าง เช่น ในเรื่องเปิดโรงงานเหล่านี้ ถ้ามีข้อพิพาทเกิดขึ้นก็น่าจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมาย หรือข้อบังคับอันเป็นพิเศษเฉพาะการนั้น

ลักษณะ ๖

อายุความ

การที่จะใช้กฎหมายของประเทศใดขึ้นวินิจฉัยเรื่องอายุความแห่งสิทธิเรียกร้องนั้นมีความเห็นแตกต่าง ๕ ทาง

ความเห็นที่ ๑ ควรใช้กฎหมายที่เจ้าหนี้มีภูมิลำเนา เพราะเกี่ยวกับสิทธิเรียกร้องของเจ้าหนี้ แต่มีผู้ค้านว่าอายุไม่ใช่แต่เพียงเป็นผลแห่งสิทธิเรียกร้องของเจ้าหนี้อย่างเดียว กล่าวคือยังเป็นทางที่จะให้ลูกหนี้ปลดปล่อยความรับผิดชอบได้ด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรถือตามกฎหมายที่เจ้าหนี้มีภูมิลำเนา

ความเห็นที่ ๒ ควรใช้กฎหมายที่ลูกหนี้มีภูมิลำเนา เพราะเหตุว่าอายุความนั้นกฎหมายได้บัญญัติขึ้นไว้เพื่อคุ้มครองลูกหนี้

แต่ผู้ค้านว่าอายุความไม่ใช่คุ้มครองลูกหนี้อย่างเดียว คือเป็นผลต่อเนื่องกับสิทธิเรียกร้องของเจ้าหนี้ด้วย อีกประการหนึ่งอายุความไม่ใช่มีขึ้นไว้เพื่อประโยชน์เอกชนอย่างเดียว คืออายุความย่อมมีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชน และเพื่อห้ามมิให้ฟ้องกันซ้ำเกินไป

ความเห็นที่ ๓ ควรใช้กฎหมายที่คู่กรณีประสงค์จะชำระหนี้เพราะเหตุว่าอายุความมีขึ้นไว้โดยกฎหมายสันนิษฐานว่า ได้มีการชำระหนี้กันแล้ว กับอีกประการหนึ่ง การฟ้องร้องถ้าหากจำเลยมิได้ยกอายุความขึ้นข้อต่อสู้ เป็นศาลจะยกเอาเหตุที่ขาดอายุความขึ้นตัดสินเสียเองไม่ได้ อนึ่งอายุความจะยกขึ้นอ้างก็ในขณะที่จะชำระหนี้หรือที่เรียกร้องให้ชำระหนี้

แต่มีผู้ค้านว่าอายุความไม่ได้ตั้งขึ้นโดยที่กฎหมายสันนิษฐานว่าลูกหนี้ได้ชำระหนี้แล้วแต่อย่างเดียวเท่านั้น คือยังมีเหตุอื่น ๆ ที่กฎหมายพึงเล็งถึงด้วย เช่นในเรื่องวิธีให้พิจารณาคดีเป็นต้น

ความเห็นที่ ๔ ควรใช้กฎหมายของประเทศที่ศาลซึ่งพิจารณาคดีนั้นตั้งอยู่ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าอายุความเป็นวิธีพิจารณา และเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชน

แต่มีผู้ค้านว่าอายุความเป็นกฎหมายสาระบัญญัติไม่ใช่วิธีบัญญัติให้สังเกตว่า อายุความอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่ง ไม่ใช่วิธีพิจารณา

ความเห็นที่ ๕ ควรใช้กฎหมายของประเทศซึ่งนิติกรรมได้บังเกิดขึ้นเพราะเหตุว่าอายุความเป็นกำหนดเวลาชนิดหนึ่ง ซึ่งคล้ายกับเงื่อนไขเวลาสุดสิ้น กล่าวคือเมื่อสิ้นกำหนดเวลาที่กฎหมายบัญญัติไว้เพื่อสิทธิเรียกร้องนั้นแล้ว สิทธิเรียกร้องนั้นก็หมดไปหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ อายุความเป็นผลอันเนื่องแต่นิติกรรมหรือสัญญาหรือผลแห่งมูลหนี้โดยแท้ ความเห็นนี้เป็นความเห็นของศาสตราจารย์วอล ซึ่งผู้สอนเห็นควรดำเนินตาม

บรรพ ๒

หนี้

ลักษณะ ๑

บทเบ็ดเสร็จทั่วไป

หมวด ๑

วัตถุแห่งหนี้

ถ้าจะกล่าวถึงวัตถุแห่งหนี้แล้ว ปัญหาที่จะเกี่ยวกับเรื่องชนิดของวัตถุแห่งหนี้ก็แทบจะไม่เกิดขึ้นได้เพราะเหตุว่ากฎหมายของนานาประเทศย่อมมีข้อที่เหมือนกันอยู่ว่า วัตถุแห่งหนี้คือการโอนทรัพย์สิน, ภาระทำการ, งดเว้นภาระทำการ แต่ปัญหาอาจเกิดขึ้นในข้อที่จะต้องวินิจฉัยว่า หนี้สินอันเกิดขึ้นจากบ่อเกิดอย่าง ๑ เช่น เกิดจากสัญญาหรือเกิดจากจะเกิดมีวัตถุอย่างใดบ้าง ในเรื่องนี้ก็จำเป็นต้องพิจารณาตามบ่อเกิดแห่งหนี้ชนิดนั้น ๆ ว่าจะต้องใช้กฎหมายอย่างไร

อนึ่งในหมวดที่ว่าด้วยวัตถุแห่งหนี้ยังมีข้อความที่เกี่ยวกับหนี้ที่มีวัตถุหลายอย่าง แต่จะต้องชำระแต่อย่างเดียว เรื่องเช่นนี้มักเกิดขึ้นก็เนื่องมาแต่นิติกรรมหรือสัญญาเป็นส่วนมากเพราะฉะนั้นจึงควรที่จะวินิจฉัยตามบ่อเกิดของหนี้ชนิดนั้น ๆ

อีกประการ ๑ ในหมวดที่ ๑ นี้ยังมีข้อความที่เกี่ยวกับการชำระหนี้เงิน ซึ่งได้กำหนดกันไว้เป็นเงินตราต่างประเทศ ตามนัยแห่งกฎหมายไทย ดูเหมือนจะถือว่าการชำระหนี้ชนิดนั้นจะปฏิบัติกันในประเทศใด ก็อาจจะชำระเป็นเงินตราของประเทศที่จะชำระหนี้กันนั้นได้

หมวด ๒ ผลแห่งหนี้

ส่วนที่ ๑ การไม่ชำระหนี้

ในข้อนี้มีข้อความที่เกี่ยวกับการที่จะขอให้ลูกหนี้ปฏิบัติการชำระหนี้อันนับว่าเป็นผลอย่าง ๑ ของหนี้ ในกรณีเช่นนี้จำเป็นต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่หนี้นั้นจะพึงปฏิบัติ

อนึ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับความเสียหายเพราะการไม่ชำระหนี้ถ้าหากหนี้เกิดจากสัญญาหลักตามที่กล่าวในตอนต้น ก็อาจจะมีข้อยกเว้นหรือแก้ไข เมื่อคู่กรณีได้แสดงเจตนากันไว้เป็นอย่างอื่นเพราะเหตุว่าการกำหนดค่าเสียหายย่อมเกี่ยวกับส่วนตัวบุคคลของคู่กรณี

ส่วนที่ ๒ รับช่วงสิทธิ

การรับช่วงสิทธิย่อมเกิดขึ้นโดยผลแห่งกฎหมาย เมื่อบุคคลได้กระทำการอันใดอัน ๑ ขึ้น ดังเช่นผู้ค้าประกันที่ได้ชำระหนี้ให้แก่เจ้าหนี้ ย่อมได้รับช่วงสิทธิของเจ้าหนี้ ปัญหาในเรื่องนี้อาจเกิดขัดกันขึ้นว่าจะถือตามกฎหมายที่หนี้ได้เกิดขึ้น หรือที่จะปฏิบัติการชำระหนี้ แต่มีทางที่น่าคิดอยู่อย่างหนึ่งว่า ช่วงสิทธินั้นเมื่อเกิดขึ้นโดยผลแห่งกฎหมายของประเทศใด ก็น่าจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายนั้น

ส่วนที่ ๓ และ ๔ การใช้สิทธิเรียกร้องของลูกหนี้ เพิกถอนการฉ้อฉล

ในเวลานี้ยังวินิจฉัยไม่ได้ว่า จะใช้กฎหมายของประเทศใด แต่มีทางที่น่าคิดอยู่ว่า สิทธิทั้ง ๒ นี้ย่อมสืบเนื่องมาจากกองทรัพย์สินของลูกหนี้อันเป็นประกันหนี้ของเจ้าหนี้ แต่กฎหมายอาจเกิดขัดกันขึ้นว่าจะใช้กฎหมายของประเทศที่ลูกหนี้มีภูมิลำเนาอันเป็นแหล่งสำคัญแห่งกองทรัพย์สินหรือของศาลที่รับพิจารณานี้ หรือภูมิลำเนาของบุคคลภายนอกที่ถูกใช้สิทธิเรียกร้อง หรือเพิกถอนการฉ้อฉล

ส่วนที่ ๕

สิทธิยัดห่วง

สิทธิเชนินนี้มีอยู่เหนือทรัพย์สิน น่าจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ และถ้าเป็นวัตถุที่มีรูปร่างก็ย่อมเห็นได้ชัดเช่น นายแดงได้ข้อมรยมนตรีให้แก่นักท่องเที่ยวที่ผ่านมาในประเทศไทย ถ้านักท่องเที่ยวยังไม่ชำระค่าจ้างให้แก่ นายแดง ๆ ก็คงมีสิทธิยัดห่วงยึดรถคันนั้นไว้ได้ตามกฎหมายไทย

ส่วนที่ ๖

บุริมสิทธิ

ปัญหาที่จะวินิจฉัยในเบื้องต้นว่า บุริมสิทธิจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่หนี้สินนั้น ๆ ได้เกิดขึ้น แต่ถ้าจะวินิจฉัยว่าบุริมสิทธิจะปฏิบัติกันได้อย่างไรนั้น ก็จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายต่างประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ เช่น นายแดงเป็นเจ้าของหนี้ขายอาหารประจำวัน นายดำมีอสังหาริมทรัพย์อยู่ในประเทศอื่น เช่น ประเทศญี่ปุ่น เราก็จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายญี่ปุ่นประกอบด้วยว่า บุริมสิทธิของนายแดงจะพึงใช้ในประเทศญี่ปุ่นได้อย่างไร

หมวด ๓

ลูกหนี้เจ้าหนี้หลายคน

ในเรื่องนี้มีข้อที่จะต้องแยกพิจารณาหลายประการ เช่น ในเรื่องบ่อเกิดแห่งลูกหนี้เจ้าหนี้หลายคน และในเรื่องผลแห่งหนี้ที่ร่วมกันอยู่ เพราะฉะนั้นจึงควรที่จะวินิจฉัยเป็นเรื่อง ๆ ไป ตามบ่อเกิดแห่งหนี้บ้างและตามหลักที่ว่าด้วยผลแห่งหนี้บ้าง

หมวด ๔

โอนสิทธิเรียกร้อง

ให้ดูเรื่องนิติกรรมที่ได้กล่าวมาแล้ว และเรื่องสัญญาที่จะกล่าวต่อไป

หมวด ๕

ความระงับหนี้

ในเรื่องความระงับหนี้กฎหมายอาจเกิดขัดกันขึ้นได้ ๒ ประการ

ประการที่ ๑ เหตุอันทำให้หนึ่งระงับไปว่ามีอยู่ที่ชนิด และเราจะต้องใช้กฎหมายของประเทศใดขึ้นวินิจฉัยว่า เหตุนั้น ๆ ทำให้หนึ่งระงับหรือไม่

ประการที่ ๒ เมื่อวินิจฉัยแล้วว่าเหตุอันหนึ่งอันใดได้ทำให้หนึ่งระงับไปแล้วจะต้องวินิจฉัยต่อไปอีกว่า จะใช้กฎหมายของประเทศใดเป็นหลักในการพิจารณาว่าการกระทำอันเป็นเหตุเช่นนั้นสมบูรณ์หรือไม่ เช่นการชำระหนี้ย่อมรับกันอยู่ทั่วไปว่าเป็นเหตุทำให้หนึ่งระงับแต่การชำระหนี้จะสมบูรณ์หรือไม่นั้น เป็นปัญหาที่ยังจะต้องพิจารณาว่าเราจะใช้กฎหมายของประเทศใดขึ้นวินิจฉัย

ในตอนนี้จะได้กล่าวถึงปัญหาประการที่ ๑ ส่วนปัญหาประการที่ ๒ จะได้แยกวินิจฉัยตามส่วนต่าง ๆ ตามตำราอังกฤษของ “ไดซี” ไม่ได้กล่าวถึงความระงับหนี้โดยฉะเพาะ แต่มีกล่าวไว้ในเรื่องระงับสัญญา ซึ่งได้ถือตามกฎหมายแห่งสัญญา อย่างไรเรียกว่ากฎหมายแห่งสัญญานั้น ต้องวินิจฉัยตามเจตนาของคู่กรณี ถ้าเจตนาของคู่กรณีไม่แสดงออกให้แยกพิจารณาว่า ถ้าสัญญาจะปฏิบัติกันในประเทศที่ได้ทำสัญญานั้นเองก็ใช้กฎหมายของประเทศนั้น ถ้าสัญญาจะปฏิบัติในประเทศอื่นนอกจากประเทศที่ทำสัญญาก็จะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่สัญญาจะพึงปฏิบัติกัน (ดูหลัก ๑๔๒ ของไดซี)

เพราะฉะนั้นถ้าหนึ่งเกิดจากสัญญาความระงับหนี้เช่นนั้น ก็จำเป็นต้องเทียบกับหลักที่ได้กล่าวข้างต้นตามลัทธิฝรั่งเศสของศาสตราจารย์ Pillet ถือว่า กฎหมายแห่งสัญญาย่อมใช้มาถึงผลแห่งสัญญา เช่น การระงับหนี้ด้วย

ถ้าจะพิจารณาถึงเหตุก็มีทางที่นึกคอยู่ว่า เมื่อหนึ่งได้ก่อให้เกิดขึ้นโดยอาศัยกฎหมายของประเทศใด เมื่อหนึ่งนั้นจะระงับก็ควรต้องใช้กฎหมายของประเทศที่หนึ่งได้ก่อขึ้น แต่ทั้งนี้ไม่หมายรวมถึงความระงับหนี้ซึ่งคู่กรณีได้ตกลง หรือแสดงเจตนาไว้ให้ใช้กฎหมายของประเทศอื่น ศาสตราจารย์ Pillet

จึงได้วางข้อยกเว้นว่า ถ้าความระงับหนี้เกิดจากผลแห่งความตกลงของคู่กรณีแล้วก็ต้องใช้กฎหมายที่คู่กรณีมีความประสงค์ เช่น เรื่องปลดหนี้แปลงหนี้ใหม่ การรับช่วงสิทธิโดยสัญญา (คือเป็นการชำระหนี้อย่างหนึ่ง) ถ้าเกี่ยวกับเรื่องรับช่วงสิทธิโดยผลแห่งกฎหมายต้องถือตามกฎหมายที่บังคับเรื่องหนึ่งของคู่กรณีเพราะรับช่วงสิทธิชนิดนี้ กฎหมายให้ผลแต่เพียงบุคคลบางคน

ส่วนที่ ๑ การชำระหนี้

ในเรื่องแบบแห่งการชำระหนี้ก็น่าจะต้องถือตามหลักในเรื่องแบบโดยทั่วไปว่า การชำระหนี้ทำที่ไหนก็ต้องทำตามแบบของประเทศนั้นส่วนองค์สมบูรณ์แห่งการชำระหนี้อื่น ๆ อันเกี่ยวกับเจตนาของคู่กรณีก็จะต้องใช้หลักในเรื่องการแสดงเจตนาและความตกลงของคู่กรณี

ส่วนที่ ๒ ปลดหนี้

ให้เทียบกับส่วนที่ ๑ การชำระหนี้

ส่วนที่ ๓ หักกลบลบหนี้

ในเรื่องนี้ควรแยกวินิจฉัยว่า หนี้ทั้งสองซึ่งจะพึงหักกลบลบกันนั้นได้อยู่ในบังคับแห่งกฎหมายอันเดียวกันหรือไม่

ถ้าอยู่ในบังคับกฎหมายอันเดียวกันก็วินิจฉัยตามกฎหมายนั้นเอง

ถ้าอยู่ในบังคับกฎหมายต่างกัน ก็ควรถือตามกฎหมายของทั้งสองประเทศนั้น เมื่อกฎหมายของทั้งสองประเทศบัญญัติให้หักกลบลบหนี้กันได้ การหักกลบลบหนี้ก็พึงมีได้ (ดูคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลของศาสตราจารย์ Pillet หน้า ๒๑๕-๒๑๖)

ส่วนที่ ๔ แปลงหนี้ใหม่

การแปลงหนี้ใหม่ซึ่งหนี้เดิมได้มีอุปกรณ์ เช่นในเรื่องสิทธิ จำนำ, จำนอง, ค้ำประกัน ซึ่งอาจอยู่ในบังคับแห่งกฎหมายต่างกันได้ในกรณีเช่นนี้ ศาสตราจารย์ Pillet กล่าวว่า เพื่อสงวนสิทธิของคนภายนอก ควรวินิจฉัยเทียบเคียงกับเรื่องหักกลบลบหนี้

ส่วนที่ ๕ หนี้เคลื่อนที่เคลื่อนกัน

ในเรื่องนี้ย่อมเกิดขึ้นโดยแห่งกฎหมาย เพราะฉะนั้นนำวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่หนี้จะตั้งอยู่ภายในบังคับ

ลักษณะ ๒ สัญญา

หลักสำคัญในเรื่องสัญญาก็คือเจตนาของคู่กรณีเป็นสิ่งสำคัญคู่กรณีประสงค์จะให้ใช้กฎหมายอันใด ถ้ากิจการนั้นไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีแล้วก็จะต้องวินิจฉัยตามเจตนาของคู่กรณีนั้น

หมวด ๑ ก่อให้เกิดสัญญา

ปัญหาในกฎหมายระหว่างประเทศอาจเกิดขึ้นได้เมื่อคำเสนอและคำสนองได้กระทำในระหว่างบุคคลที่อยู่ต่างประเทศกัน ถ้าจะถือตามหลักแห่งประมวลกฎหมายสยามมาตรา ๓๖๑ แล้ว หลักสำคัญก็มีอยู่ว่า สัญญาย่อมเกิดขึ้นแต่เวลาเมื่อคำบอกกล่าวสนองไปถึงผู้เสนอเพราะฉะนั้นเมื่อผู้เสนอยู่ในประเทศใด คำสนองได้ไปถึงณที่นั้นก็ถือว่าสัญญาได้เกิดขึ้นณที่นั้น

หมวด ๒ ผลของสัญญา

หมวด ๓ มัดจำและกำหนดเบี้ยปรับ

หมวด ๔ เลิกสัญญา

ตามความเห็นของศาสตราจารย์ Pillet กฎหมายที่ใช้บังคับสัญญาย่อมใช้บังคับถึงผลอันสืบต่อเนื่องจากสัญญานั้นด้วย

ลักษณะ ๓ จัดการงานนอกสั่ง

ลักษณะ ๔ ลาภมิควรได้

ทั้ง ๒ ลักษณะนี้จัดเข้าอยู่ในประเภทที่เรียกว่าคล้ายสัญญา

ในเรื่องนี้น่าจะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่การคล้ายสัญญานั้นได้เกิดขึ้น

ตามหลัก ๗๙ ของโตซี และอุทาหรณ์ ๖ แสดงให้เห็นว่า ตามลัทธิอังกฤษ แม้คล้ายสัญญาที่เกิดขึ้นโดยถูกต้องตามกฎหมายของต่างประเทศ และประเทศอังกฤษไม่รู้จัดการคล้ายสัญญานั้นก็ตามคู่กรณีก็อาจฟ้องต่อศาลอังกฤษได้

ลักษณะ ๕

ละเมิด

บางความเห็นให้วินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่ละเมิดเกิดขึ้นแต่อย่างเดียว

แต่ลัทธิอังกฤษให้วินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่ละเมิดเกิดขึ้นและกฎหมายของประเทศที่

พิจารณาคดี (ให้ดูหลัก ๑๗๗, ๑๗๘, ๑๗๙ ของโคซี)

บรรพ ๓

เอกเทศสัญญา

ข้อความทั่วไป

เอกเทศสัญญาเป็น สัญญาประเภทที่กฎหมายระบุนามไว้ และมีลักษณะเฉพาะประเภทสัญญานั้น เช่น ซื้อขาย, ให้ปัน, แลกเปลี่ยน ฯลฯ แต่เอกเทศสัญญาจำต้องอาศัยหลักทั่วไปในเรื่องสัญญาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

อนึ่งมีข้อที่ควรสังเกตถึงลักษณะพิเศษของเอกเทศสัญญาที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ และสังหาริมทรัพย์

๑. เอกเทศสัญญาอันเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์

ตามหลักทั่วไปสิทธิทั้งหลายอันมีอยู่เหนืออสังหาริมทรัพย์ย่อมต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่อสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่

แต่หลักที่กล่าวนี้อาจมีข้อยกเว้นได้ ตามคำราของท่านโคซีหลัก ๑๕๔ กล่าวไว้ว่าผลแห่งสัญญาอันเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บังคับสัญญานั้นเอง แต่ทั้งนี้จะต้องอยู่ในข้อจำกัด ๓ ประการ คือ

(๑) ไม่เกี่ยวกับการโอนอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งในกรณีเช่นนี้ต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์ตั้งอยู่

(๒) การบังคับตามกฎหมายนั้นจะต้องเป็นไปได้ตามกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่

(๓) คู่กรณีจะต้องไม่มีความประสงค์ที่จะใช้กฎหมายของประเทศอสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่บังคับความเกี่ยวพันของตน

ตามอุทาหรณ์ที่ท่านโคซีได้ให้ไว้ประกอบหลัก ๑๕๔ ที่กล่าวแล้วมีเป็นใจความว่า ก.ข. ทำสัญญากันในประเทศสกอตแลนด์เพื่อถอนการจำนองที่ดินในอีกประเทศ ๑ โดยออกตัวใช้เงินในประเทศสกอตแลนด์นั้น

เองต้องถือว่าสัญญาที่ได้ทำกันนั้นเป็นสัญญาสกอตแลนด์แม้จะเกี่ยวกับที่ดินในประเทศอื่น แต่สัญญาทำและปฏิบัติกันในประเทศสกอตแลนด์จึงต้องอยู่ภายในบังคับ และต้องแปลตามกฎหมายสกอต

ตามหลักและอุทธรณ์ที่ได้กล่าวข้างต้นนี้เป็นการยากที่จะวางหลักลงไปว่า สัญญาชนิดใดเกี่ยวข้องกับอสังหาริมทรัพย์อย่างไร จึงจะใช้กฎหมายที่บังคับสัญญานั้น

ถ้าจะถือตามความเห็นส่วนตัวของผู้สอนที่มี ควรแยกสัญญาอันเกี่ยวกับทรัพย์สินในอสังหาริมทรัพย์กับสัญญาที่เกี่ยวกับสิทธิในเรื่องอื่นเป็นบุคคลสิทธิ สัญญาตามที่ได้กล่าวในตอนต้นน่าจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่ และสัญญาชนิดที่กล่าวในตอนหลังน่าจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บังคับสัญญานั้นเอง แต่ความเห็นของผู้สอนนี้ก็อาจเกิดขัดกันขึ้นกับอุทธรณ์ของโดซี เพราะเหตุว่าการถอนจำนองก็ตี ย่อมเป็นสัญญาอันเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขทรัพย์สินอันมีอยู่เหนืออสังหาริมทรัพย์ซึ่งน่าจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่

๒. เอกเทศสัญญาอันเกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์

ตามหลัก ๑๕๔ ของโดซีให้แยกพิจารณากิจการที่เกี่ยวกับสัญญาโดยตรง และการโอนสังหาริมทรัพย์ กิจการที่เกี่ยวกับสัญญาโดยตรงต้องใช้กฎหมายของสัญญา ส่วนกิจการที่เกี่ยวกับการโอนสังหาริมทรัพย์จะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่สังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่ อุทธรณ์ซึ่งท่านโดซีได้ให้ไว้ได้หลัก ๑๕๔ นั้นมีเป็นใจความว่าห้างอังกฤษห้างหนึ่งในกรุงลอนดอนทำสัญญาในกรุงลอนดอนขายสินค้าซึ่งอยู่ในหัวเมืองขึ้นฝรั่งเศสให้แก่พ่อค้าในกรุงลอนดอน การชำระราคาจะกระทำกันในกรุงลอนดอน แต่สินค้านั้นจะต้องบรรทุกมาโดยเรือฝรั่งเศสจากที่ซึ่งสินค้านั้นได้เก็บไว้ ห้างผู้ขายไม่สามารถส่งมอบได้โดยเหตุเกิดการกบฏในหัวเมืองขึ้นฝรั่งเศส และการบรรทุกสินค้านั้นเป็นอันกระทำไม่ได้ ดังนั้นต้องวินิจฉัยตามหลักกฎหมายฝรั่งเศส การที่ผู้ขายไม่สามารถส่งมอบได้นั้นก็อาจถือได้ว่าเป็นเหตุสุดวิสัย แต่สำหรับคดีที่กล่าวข้างต้นศาลในประเทศอังกฤษวินิจฉัยตามกฎหมายอังกฤษซึ่งเป็นประเทศที่ทำสัญญากันนั้นซึ่งไม่ถือว่าเป็นเหตุสุดวิสัยผู้ขายต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้ซื้อในการที่ส่งมอบไม่ได้

ความเห็นของผู้สอนในเรื่องที่เกี่ยวกับเอกเทศสัญญาชนิดที่เกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์นี้ก็คล้ายกันกับในเรื่องเอกเทศสัญญาที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ คือน่าจะแยกวินิจฉัยถึงสัญญาที่ก่อให้เกิดบุคคลสิทธิอย่างหนึ่ง กับที่ก่อให้เกิดทรัพย์สินสิทธิอีกอย่างหนึ่ง สัญญาที่ก่อให้เกิดบุคคลสิทธินั้นจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บังคับสัญญานั้นเอง แต่สัญญาที่ก่อให้เกิดทรัพย์สินสิทธิก็จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่สังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่

ลักษณะ ๑ ข้อบทย

ลักษณะ ๒ แลกเปลี่ยน

ลักษณะ ๓ ให้

ลักษณะ ๔ เช่าทรัพย์สิน

ลักษณะ ๕ เช่าซื้อ

ให้เทียบดูในหลักทั่วไปว่าด้วยเอกเทศสัญญาเช่นนี้เกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์หรือสังหาริมทรัพย์และก่อให้เกิดบุคคลสิทธิหรือทรัพย์สินสิทธิ

ในเรื่องอื่น ๆ เช่นแบบ ความสามารถ ฯลฯ ให้เทียบดูในเรื่องนิติกรรม และสัญญาที่ได้กล่าวมาแล้ว

ลักษณะ ๖ จ้างแรงงาน

ลักษณะ ๗ จ้างทำของ

ให้เทียบดูในเรื่องนิติกรรมและสัญญา

ลักษณะ ๘ รับขน

ปัญหาอันเกี่ยวกับเรื่องรับขนอาจเกิดขึ้นเมื่อการรับขนได้มีในระหว่างประเทศ เช่นการโดยสารรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปปิ่นัง

ความรับผิดของผู้รับขนจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศใดนั้น ตามหลัก ๑๕๘ ของโตซีว่า บางทีต้องใช้กฎหมายของประเทศที่ความรับผิดได้เกิดขึ้น

ลักษณะ ๙   ลักษณะ ๙

ยืม

ในเรื่องนี้ปัญหาอาจเกิดขึ้นเกี่ยวกับอัตราดอกเบี้ยตามสัญญาซึ่งบางประเทศไม่ได้กำหนดไว้เลย และแม้จะได้กำหนดไว้อัตราที่ยังน้อยกว่ากันข้อที่จะวินิจฉัยถึงมีว่า อัตราดอกเบี้ยที่กฎหมายกำหนดไว้จะพึงถือได้หรือไม่ว่า เป็นบทบัญญัติที่เกี่ยวกับศีลธรรมความสงบเรียบร้อยของประชาชน ขอให้วินิจฉัยตามหลักที่ว่าด้วยศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยของประชาชนตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

ลักษณะ ๑๐

ฝากทรัพย์

ลักษณะ ๑๑

ค้ำประกัน

ให้เทียบดูหลักเรื่องนิติกรรมและสัญญา

ลักษณะ ๑๒

จำนอง

จำนองเป็นสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ เหตุฉะนั้นจึงน่าที่จะต้องใช้กฎหมายของประเทศที่อสังหาริมทรัพย์นั้นตั้งอยู่บังคับ แต่ตามหลักอังกฤษบางที่จะมีข้อยกเว้นในเรื่องการถอนจำนอง (ดูคำอธิบายหลักทั่วไปข้อ ๑)

ลักษณะ ๑๓

จำนำ

จำนำเป็นสิทธิที่มีอยู่เหนืออสังหาริมทรัพย์ (ให้เทียบดูตามหลักทั่วไปข้อ ๒ ซึ่งได้กล่าวข้างต้น)

ลักษณะ ๑๔

เก็บของในคลังสินค้า

การเก็บของในคลังสินค้ามีกิจการที่ต้องแยกพิจารณา ๒ ประการคือ การเก็บของอย่างหนึ่ง ซึ่งควรเทียบดูในเรื่องสัญญาฝาก และในเรื่องตราสารอีกอย่างหนึ่งซึ่งควรเทียบดูในเรื่องตัวเงินและจำนำ

ลักษณะ ๑๕

ตัวแทน

การตั้งตัวแทนอาจกระทำในประเทศหนึ่ง แต่กิจการซึ่งตัวแทนจะกระทำกับบุคคลที่ ๓ นั้นอาจเป็นในอีกประเทศหนึ่ง เหตุฉะนั้นความเกี่ยวพันในระหว่างตัวการกับตัวแทนก็ต้องใช้กฎหมายของประเทศที่สัญญาตัวแทนได้เกิดขึ้น ส่วนความเกี่ยวพันระหว่างตัวการกับบุคคลที่ ๓ นั้น ก็จะต้องใช้ตามกฎหมายของประเทศที่สัญญาอันตัวแทนได้กระทำไปนั้นได้เกิดขึ้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้โดยอาศัยหลักในเรื่องการใช้หลักกฎหมาย เมื่อข้อพิพาทในทางคดีบุคคลระหว่างประเทศได้เกิดขึ้นอันเกี่ยวข้องกับเรื่องสัญญา (ให้เทียบดูหลัก ๑๗๐, ๑๗๑ ของโคซี)

ลักษณะ ๑๖

นายหน้า

ลักษณะ ๑๗

ปรานีประνομมยอความ

ให้เทียบดูหลักเรื่องนิติกรรมและสัญญา

ลักษณะ ๑๘

การพนันและขันต่อ

ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นเสมอเกี่ยวกับตัวสลากกินแบ่งซึ่งได้ออกในประเทศหนึ่งและส่งมาขายในอีกประเทศหนึ่ง ตัวสลากกินแบ่งเป็นการพนันและขันต่อชนิดหนึ่ง จะต้องพิจารณาตามกฎหมายของประเทศที่ได้ออกว่ากฎหมายของประเทศนั้นได้ยอมให้อนุญาต และให้มีผลถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่ (เทียบดูบัญญัติหมาย ๒ ข้อ ๒๐ ซึ่งติดท้ายพระราชบัญญัติการพนัน พ.ศ. ๒๔๗๓)

อีกประการหนึ่งจะต้องพิจารณาตามกฎหมายของประเทศซึ่งสลากกินนั้นได้จำหน่าย (เทียบดูพระราชบัญญัติการพนัน พ.ศ. ๒๔๗๓ มาตรา ๘ และประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๘๕๔)

ลักษณะ ๑๙
บัญชีเดินสะพัด

ในเรื่องนี้ควรเทียบหลักในเรื่องนิติกรรมและสัญญาอย่างหนึ่งกับหลักในเรื่องการหักกลบลบหนี้ อีกอย่างหนึ่ง

ลักษณะ ๒๐
ประกันภัย

เทียบนิติกรรมและสัญญากับในเรื่องตัวเงิน (แบบและการโอน)

ลักษณะ ๒๑
ตัวเงิน

ในปลายสทวรรษที่แล้วมาได้เคยมีร่างอนุสัญญาที่กรุงเฮกเพื่อให้ประเทศที่เป็นอัครภาคีออกบทบัญญัติเหมือนกันในเรื่องตัวเงินทั้งนี้เพื่อเป็นการบำบัดกฎหมายขัดกันเรื่องตัวเงินให้หมดไป ในระหว่างนี้สันนิบาตชาติก็กำลังพิจารณาปรึกษากันถึงเรื่องอนุสัญญาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ถ้าหากได้กระทำสำเร็จไปได้ ปัญหาขัดกันในเรื่องตัวเงินก็คงจะไม่เกิดขึ้นในระหว่างประเทศที่เป็นอัครภาคีแห่งอนุสัญญานั้น

แต่ในเวลานี้หลักกฎหมายในเรื่องตัวเงินยังคงขัดกันอยู่ได้ในระหว่างประเทศ

ข้อวินิจฉัยในเรื่องกฎหมาย ขัดกันจะเพาะตัวเงินนี้ควรปฏิบัติตามหลักในเรื่องความสามารถ เรื่องแบบที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นแต่มีเหตุผลพิเศษที่ควรกล่าวไว้อีกดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ความสามารถ

ตามความเห็นเป็นส่วนมากในประเทศฝรั่งเศสเห็นควรถือตามกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติ แต่ศาลในประเทศฝรั่งเศสไม่รับรู้ข้อจำกัดความสามารถที่ขัดต่อศีลธรรมหรือความสงบเรียบร้อย เช่นพระราชกฤษฎีกาของพระเจ้ากรุงเนเปิล ลงวันที่ ๘ เมษายน ค.ศ. ๑๘๒๙ ที่ห้ามไม่ให้พระบรมวงศานุวงศ์กระทำการผูกพันตนด้วยตัวเงิน

ข้อ ๒ แบบ

ควรถือตามหลักทั่วไปว่า กิจการตามตัวเงินนั้นทำที่ไหนก็ต้องใช้แบบของกฎหมายที่นั้น

ข้อ ๓ ผล

การสงวนสิทธิตามตัวเงินนั้นอาจแตกต่างกันในระหว่างตัวเงินภายในประเทศ กับตัวเงินภายนอกประเทศ (ดูประมวลแพ่งฯ มาตรา ๙๐๕ และมาตรา ๙๘๕ วรรค ๒ และ ๙๘๙ วรรค ๒)

ลักษณะ ๒๒

หุ้นส่วนและบริษัท

ลักษณะ ๒๓

สมาคม

ให้เทียบดูตามหลักเรื่องนิติกรรมและสัญญา กับในเรื่องนิติบุคคลตามที่ได้กล่าวมาแล้ว และดูประมวลแพ่งฯ มาตรา ๑๐๑๗ อัน เกี่ยวด้วยข้อความที่จะจดทะเบียนหรือประกาศโฆษณาอันเกิดขึ้นในต่างประเทศ

บรรพ ๔

ทรัพย์สิน

ใจความในกฎหมายลักษณะนี้ ย่อมเกี่ยวข้องกับชนิดของทรัพย์สินที่ว่าจะพึงมีได้อย่างไรบ้าง และการได้มาซึ่งทรัพย์สินอันอาจมีเหตุพิเศษนอกจากที่ได้กล่าวไว้ในเอกเทศสัญญา มีอาทิการได้มาโดยอายุความ หรือโดยยึดถือปกครอง หรือโดยนิติกรรมซึ่งจำจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องในเรื่องการจดทะเบียน ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

ปัญหาอันเกี่ยวกับชนิดแห่งทรัพย์สินที่มีอยู่อย่างไรนั้น จำต้องวินิจฉัยตามกฎหมายซึ่งทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่

ส่วนการได้มาซึ่งทรัพย์สินโดยอายุความ หรือโดยการยึดถือปกครอง, จับจอง เช่นนี้ก็จำต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศ ซึ่งทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ (การได้มาโดยทางมรดกจะได้กล่าวในบรรพ ๖)

ส่วนการได้มาโดยนิติกรรม อาจมีเหตุพิเศษออกไปจากที่กล่าวไว้ในเรื่องเอกเทศสัญญาซึ่งจะได้อธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ความสามารถ

มีความเห็นแตกต่างกัน ๒ ทาง

ทางที่ ๑ เห็นว่าจะต้องพิจารณาตามกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ เพราะเหตุที่ความสามารถในการได้มา ซึ่งทรัพย์สินนั้นอาจเกี่ยวกับศีลธรรมหรือความสงบเรียบร้อยของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ได้

ทางที่ ๒ ควรถือตามหลักกฎหมายที่ว่าด้วยความสามารถของบุคคลโดยทั่ว ๆ ไป

ข้อ ๒ แบบ

แบบแห่งการได้มาซึ่งทรัพย์สินนั้น ถ้าเกี่ยวกับบอสังหาริมทรัพย์แล้ว บางทีมีกฎหมายบัญญัติไว้ว่าการได้มานั้นจะต้องทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ เหตุฉะนั้นควรแยกกิจการ ๒ อย่างนี้ออกพิจารณา

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่นั้น เราจำต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่เป็นธรรมดาอยู่เอง

แต่การทำเป็นหนังสือนั้นน่าจะต้องแยกพิจารณาว่ากฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ได้บัญญัติให้ไปทำหนังสือต่อหน้าพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่หรือไม่ ถ้าบัญญัติไว้เช่นนั้นแบบแห่งการทำเป็นหนังสือนี้ก็จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศนั้นตั้งอยู่ ถ้ามิได้บัญญัติไว้เช่นนั้นน่าจะคิดว่าความต้องการทำเป็นหนังสือนี้ก็จะต้องวินิจฉัยตามหลักกฎหมายในเรื่องแบบแห่งนิติกรรมและสัญญาโดยทั่ว ๆ ไป (ดูประมวลแพ่งฯ มาตรา ๔๕๖ เรื่องซื้อขาย ฯลฯ)

ส่วนเกณฑ์อื่น ๆ แห่งนิติกรรมอันทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินนั้นเช่นในเรื่องการแสดงเจตนา (ให้เทียบดูหลักเรื่องนิติกรรมและสัญญาที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น)

บรรพ ๕

ครอบครัว

ลักษณะ ๑

ผู้เมีย

หมวด ๑

สัญญาแต่งงาน

ส่วนที่ ๑

ความตกลง

ปัญหาในเรื่องนี้อาจเกิดขึ้นในการที่จะวินิจฉัยว่า เหตุอันกระทำให้เจตนาเป็นโมฆะและเป็นโมฆียะนั้น จะต้องพิจารณาไปตามกฎหมายของประเทศใด เพราะอาจมีเหตุบางอย่าง เช่น ความสำคัญผิดในคุณสมบัติ บุคคลหลักซึ่งตามหลักนิติกรรมโดยทั่ว ๆ ไปแล้วเป็นเหตุให้นิติกรรมนั้นเป็นโมฆียะได้ แต่ถ้าเกี่ยวกับสัญญาแต่งงานกฎหมายบางประเทศไม่ถือว่า ความสำคัญผิดในคุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุให้สัญญาแต่งงานเป็นโมฆียะ

ความเห็นในเรื่องนี้อาจมีแตกต่างกันได้หลายทาง แต่เห็นควรอนุโลมตามหลักในเรื่องการแสดงเจตนาในนิติกรรมและความตกลงในสัญญาที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

ส่วนที่ ๒

ความสามารถ

บทที่ ๑

การกำหนดอายุ

ในเรื่องกำหนดอายุว่า บุคคลที่จะพึงกระทำการสมรสได้นั้นตามธรรมดาจะต้องถือตามหลักในเรื่องความสามารถว่าให้ใช้กฎหมายของประเทศไหน

แต่ให้สังเกตว่าการกำหนดอายุในการสมรสนั้น ไม่ใช่เป็นบทบัญญัติที่เกี่ยวกับการได้เสียของเอกชนเท่านั้นเอง คือยังเกี่ยวกับศีลธรรม ความสงบเรียบร้อยของประเทศด้วย เช่นกฎหมายลักษณะอาชญาที่ลงโทษผู้กระทำชำเราเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี เพราะฉะนั้นจึงน่าคิดว่า การกำหนดอายุนี้นอกจากจะวินิจฉัยตามกฎหมายที่ได้กล่าวในเรื่องความสามารถแล้ว ยังจะวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่สัญญาแต่งงานนั้นได้เกิดขึ้นด้วย เช่นพวกที่ถือศาสนาอะหะมัดซึ่งอยู่ในประเทศแอฟริกา ฝ่ายหญิงมีอายุเพียง ๗ ปี เข้ามากระทำการสมรสกันในประเทศสยามดังนี้ แม้อกฎหมายที่บัญญัติในเรื่องความสามารถของบุคคลนั้นจะยอมให้กระทำการสมรสได้ก็ตามแต่เมื่อขัดต่อกฎหมายสยามอันเป็นประเทศที่สัญญาแต่งงานนั้นเกิดขึ้นแล้ว การสมรสนั้นก็ไม่น่าจะสมบูรณ์ได้

บทที่ ๒

ข้อขีดขั้นในการสมรส

นอกจากเรื่องกำหนดอายุดังกล่าวข้างต้น หรือแม้แต่บุคคลจะมีอายุครบตามกำหนดดังกล่าวข้างต้น

แล้วก็ตาม ยังมีข้อขัดข้องในการสมรสซึ่งควรพิจารณาดังต่อไปนี้

๑. ข้อขัดข้องระหว่างญาติที่สนิท

ในบางประเทศได้มีกฎหมายห้ามมิให้ญาติที่สนิททำการสมรสเป็นสามีภรรยา กัน แต่ในบางประเทศ ข้อขัดข้องเช่นนี้ไม่มี ปัญหาจึงมีว่า ถ้าคนต่างด้าวที่เป็นญาติสนิทได้เข้าไปทำการสมรสในอีกประเทศหนึ่งซึ่งไม่มี ข้อขัดข้อง หรือประเทศของคนต่างด้าวไม่มีข้อขัดข้อง แต่ประเทศที่จะทำการสมรสมีข้อขัดข้อง การสมรสนั้น จะเป็นไปได้หรือไม่?

ปัญหาเรื่องนี้คงอยู่ที่ว่าข้อขัดข้องเช่นนี้เกี่ยวกับศีลธรรมอันดีหรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน หรือไม่ ข้อขัดข้องเช่นนี้จะถือตามกฎหมายของคนต่างด้าว หรือของประเทศที่จะทำการสมรส

ในข้อที่ว่าข้อขัดข้องเช่นนี้จะเกี่ยวกับศีลธรรมอันดีหรือความสงบเรียบร้อยของประชาชนบ้างหรือไม่ นั้น ความเห็นยังแตกต่างกันอยู่

ตามความเห็นที่ ๑ กล่าวว่าในเรื่องนี้เกี่ยวกับครอบครัวของคนต่างด้าว หาได้เกี่ยวข้องกับครอบครัว ของพลเมืองในประเทศไม่ แม้ข้อขัดข้องเช่นนี้จะเกี่ยวกับศีลธรรมอันดี ก็ควรยอมผ่อนผันให้ได้

ตามความเห็นที่ ๒ กล่าวว่า ข้อขัดข้องเช่นนี้เกี่ยวกับศีลธรรมอันดี และเกี่ยวกับการที่กฎหมายประ สงค์คุ้มครองบุตรที่จะเกิดขึ้นให้เป็นพลเมืองที่แข็งแรงแม้จะเกี่ยวกับครอบครัวของคนต่างด้าว บุคคลทุกคน ก็ต้องเคารพตาม

ส่วนการที่จะวินิจฉัยว่าจะต้องถือตามกฎหมายของประเทศใดขึ้นพิจารณาว่ามีข้อขัดข้องเช่นนี้หรือไม่ นั้น เห็นว่าข้อขัดข้องเช่นนี้แม้จะมีอยู่ในกฎหมายของคนต่างด้าว หรือของประเทศที่ทำการสมรส แต่ประเทศใดประเทศหนึ่งก็ดี ถ้าฟังว่าข้อขัดข้องเช่นนี้เกี่ยวกับศีลธรรมอันดีฝืนต่อข้อขัดข้องที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ย่อม ไม่สมบูรณ

๒. ข้อขัดข้องในการมีภรรยาหรือสามีหลายคนในคราวเดียวกัน

ข้อขัดข้องที่ห้ามมิให้หญิงมีสามีหลายคนในคราวเดียวกันนั้น ปัญหาในทางกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคลแทบจะไม่เกิดขึ้น เพราะประเทศต่าง ๆ ที่เป็นสมาชิกเข้าร่วมคณะระหว่างประเทศแล้วได้มีข้อ ห้ามไว้เช่นเดียวกัน

ปัญหาจะเกิดขึ้นเกี่ยวกับข้อขัดข้องที่ห้ามมิให้ชายมีภรรยาหลายคนในคราวเดียวกัน เพราะบาง ประเทศอนุญาตให้ชายทำเช่นนั้นได้ เช่นในประเทศสยาม ส่วนประเทศยุโรปมีอาทิประเทศฝรั่งเศส อังกฤษได้ห้าม ไว้ และอาจได้รับโทษในทางอาญา ย่อมถือได้ว่าในประเทศที่มีข้อห้ามเช่นนี้ ข้อขัดข้องในการมีภรรยาหลายคน จึงเกี่ยวกับศีลธรรมอันดี หรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน

การวินิจฉัยปัญหาข้ออื่น ๆ ให้เทียบตามข้อขัดข้องเรื่องญาติที่สนิททำการสมรสกัน

๓. ข้อขัดข้องในการแต่งงานกับหญิงหม้ายและหญิงที่หย่ากับสามี

ในบางประเทศเช่นประเทศฝรั่งเศสได้มีข้อกำหนดว่าหญิงหม้ายและหญิงที่หย่ากับสามีจะยังทำ

การสมรสไม่ได้ จนกว่าระยะเวลาจะล่วงพ้นไปแล้ว ๓๐๐ วัน นับแต่วันที่สามีตายหรือได้หย่ากัน ข้อขัดแย้งทั้งนี้ มีขึ้นเพื่อป้องกันมิให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องบิดาของเด็กซึ่งจะเกิดในระหว่างนั้น เพราะยังเป็นระยะเวลา ที่ชานาคาบเกี่ยวกับอยู่ ข้อขัดแย้งทั้งนี้ย่อมเกี่ยวกับศีลธรรมอันดีของประชาชน

การวินิจฉัยปัญหาอื่น ๆ ให้เทียบตามข้อขัดแย้ง ๑ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

๔. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับศาสนา

ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับศาสนาอาจเกิดขึ้น ๒ ประการ คือ

ประการ ๑ บางประเทศห้ามมิได้บุคคลที่ถือศาสนาต่างกันทำการสมรสกัน เช่น กฎหมายเฮ้าส เตรียห้ามการสมรสระหว่างผู้ถือกับไม่ถือคริสตศาสนา กฎหมายมะหะมัดห้ามมิให้ผู้ถือกับไม่ถือศาสนามะหะมัด ทำการสมรสกัน

ประการที่ ๒ ข้อขัดแย้งอันเกิดขึ้นโดยฐานะของผู้เป็นบรรพชิต เช่นตามศาสนาคาโธลิก พระ บาทหลวงทำการสมรสไม่ได้ หรือตามกฎหมายไทย พระภิกษุสามเณรทำการสมรสไม่ได้

ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับศาสนานั้น ตามอนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๙๐๒ ยอมให้บุคคลซึ่งถูกกฎหมายแห่ง ชาติของตนห้ามการสมรสอันเนื่องจากศาสนาไปทำการสมรสในประเทศที่ไม่มีข้อขัดแย้งนั้นได้ และ การสมรสนั้นย่อมสมบูรณ์ในประเทศที่ทำการสมรส แต่ไม่สมบูรณ์ในประเทศของตน

ข้อขัดแย้งอันเกี่ยวกับศาสนาจะมีวงเขตต่อยุ่ก็แต่ในประเทศที่ได้ตั้งข้อขัดแย้งนั้นขึ้นไว้ไม่ขยายไปถึง ประเทศอื่น ๆ ด้วย เช่นชาวออสเตรียประสงค์ทำการสมรสกับหญิงไทยในประเทศสยาม การสมรสนั้นย่อม สมบูรณ์ในประเทศสยามได้ แม้จะเกี่ยวกับความสามารถของบรรพชิต ศาสตราจารย์เวสแห่งมหาวิทยาลัยกรุง ปารีสได้อธิบายไว้ว่าการสมรสแห่งบรรพชิตต่างด้าวในประเทศฝรั่งเศสนั้นย่อมสมบูรณ์ เพราะเหตุที่ประเทศ ฝรั่งเศสไม่รับรู้ศาสนาใด ๆ ทั้งหมดในทางรัฐบาล เหตุฉะนั้นศาสนาจึงไม่เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยหรือศีล ธรรมอันดีของประชาชนในประเทศฝรั่งเศส ในเรื่องนี้ถ้าพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป ในประเทศใดศาสนาเกี่ยว กับศีลธรรมหรือความสงบเรียบร้อย ถ้าไม่เกี่ยว การสมรสของบรรพชิตต่างด้าวในประเทศนั้นก็อาจสมบูรณ์ ได้ ถ้าจะถือเอาความเห็นของอนุสัญญากรุงเฮก ค.ศ. ๑๙๐๒

อนึ่งควรสังเกตว่า การที่กฎหมายบางประเทศได้บัญญัติข้อขัดแย้งอันเกี่ยวกับศาสนาไว้อาจจะ เป็น แต่เฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่ข้อขัดแย้งของทุก ๆ ศาสนาเสมอไป

๕. ข้อขัดแย้งระหว่างผู้ที่มีผิวต่างกัน

กฎหมายบางรัฐในสหปาลีรัฐอเมริกาได้มีข้อห้ามมิให้คนผิวขาวแต่งงานกับชาวนิโกร ข้อขัดแย้งเช่น นี้ อาจจะเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชนก็แต่เฉพาะในรัฐที่มีกฎหมายเช่นนั้น แต่ไม่ใช่เป็นศีล ธรรมอันดีในประเทศอื่น ๆ เหตุฉะนั้นการสมรสระหว่างคนอเมริกัน ผิวขาวกับผิวดำในประเทศสยามอาจ สมบูรณ์ได้

ส่วนที่ ๓ แบบพิธีการสมรส

การสมรสอาจกระทำตามแบบพิธีของประเทศที่การสมรสนั้นจะเกิดขึ้น หรือจะทำต่อหน้าทูตต่อหน้ากงสุลแห่งชาติของตนก็ได้

หมวด ๒

ผลของการสมรส ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวบุคคลสามีภรรยา

ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวบุคคลสามีภรรยา เช่นอำนาจของสามีเหนือภรรยา หรือหน้าที่ของภรรยาอันจะมีต่อสามีนั้น ตามหลักก็จะต้องถือตามกฎหมายแห่งสัญชาติของสามีภรณานั้น นอกจากจะเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน (เทียบดูความคิดตามอนุสัญญากรุงเฮก ฉบับลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๕) ถ้าหากสามีภรณามีสัญชาติต่างก็นำถือตามกฎหมายสัญชาติของสามี ตัวอย่างที่ศาลในประเทศฝรั่งเศสเคยตัดสิน คือหญิงอิตาเลียนได้รับอำนาจจากสามีให้กระทำการใด ๆ ได้ทั่วไปนั้น หญิงอิตาเลียนย่อมมีอำนาจเช่นนั้นในประเทศฝรั่งเศสด้วย แม้ว่ากฎหมายฝรั่งเศสจะมีข้อจำกัดชัดชั้นในเรื่องความสามารถของหญิงสามีก็ตาม แต่ข้อขัดชั้นนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ตัวบุคคลของสามีภรรยา ไม่เกี่ยวกับศีลธรรมอันดี หรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน

หมวด ๓

ผลของการสมรส ในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

การสมรสนั้นย่อมมีผลถึงทรัพย์สินสมบัติระหว่างสามีภรรยาด้วย ในเรื่องทรัพย์สินสมบัตินั้นย่อมต่างกับตัวบุคคล เพราะตามปกติผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติย่อมมีเสรีภาพที่จะตกลงทำการผูกพันทรัพย์สินสมบัติของตนได้ หรือจะทำให้ทรัพย์สินสมบัติของตนตกอยู่ในบังคับแห่งความเกี่ยวพันชนิดใด เหตุฉะนั้นในเรื่องทรัพย์สินระหว่างสามีภรณาก็อาจเป็นไปตามเจตนาของสามีภรรยาว่าจะเลือกถือตามกฎหมายประเทศใด แต่ถ้าสามีภรณามีได้แสดงเจตนาไว้โดยชัดแจ้งเช่นนี้ ก็จะต้องแปลเจตนาของสามีภรณาว่าจะถือสิทธิใดหรือกฎหมายใด การแปลเจตนาที่ความเห็นยังแตกต่างกันอยู่

ความเห็นที่ ๑ ควรใช้กฎหมายของประเทศซึ่งการสมรสได้กระทำขึ้น

ความเห็นที่ ๒ ควรใช้กฎหมายแห่งสัญชาติของสามี

ความเห็นที่ ๓ ควรใช้กฎหมายแห่งสัญชาติเดิมของภรรยาเพราะในเรื่องนี้ย่อมเกี่ยวแก่การควบคุมหรือปกครองทรัพย์สินของภรรยาส่วนทรัพย์สินของสามีนั้นสามีย่อมมีอิสระ

ตามแนวความคิดแห่งอนุสัญญากรุงเฮกฉบับ ลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ.๑๙๐๕ มาตรา ๒ วรรค ๑ ได้บัญญัติไว้ว่าผลแห่งการสมรสอันเกี่ยวกับทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา ไม่ว่าจะเป็นอย่างฮาริมทรัพย์สินหรือสังหาริมทรัพย์สินย่อมต้องเป็นไปตามกฎหมายของประเทศซึ่งสามีได้มีสัญชาติในขณะที่ทำการสมรส นั้น อนุสัญญากรุงเฮกฉบับนี้ได้บัญญัติการแปลเจตนาของสามีภรรยาไว้ดังนั้นก็เพราะเหตุว่าตามปกติภรรยาย่อมถือสัญชาติตามสามี

ถ้าถือตามความเห็นนี้ แม้สามีภรรยาได้เปลี่ยนสัญชาติไปทั้งคู่หรือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดได้เปลี่ยนสัญชาติก็ดี การเปลี่ยนสัญชาตินี้ย่อมไม่เปลี่ยนแปลงความเกี่ยวพันในเรื่องทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาคุณั้น เพราะเหตุในเรื่อง ความเกี่ยวพันอันเกี่ยวแก่ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา เราย่อมถือเอาเจตนาของคู่กรณีเป็นใหญ่ ไม่ใช่ถือตามกฎหมายของประเทศที่คู่กรณีมีสัญชาติ เหตุฉะนั้นแม้ภายหลังสามีภรรยาจะเปลี่ยนสัญชาติ ความเกี่ยวพันในเรื่องทรัพย์สินก็ยังคงเป็นอยู่ตามเดิม

หมวด ๔

การหย่าและร้าง

การหย่า คือการขาดจากสามีภรรยา และตัดความเกี่ยวพันอย่างใด ๆ ทั้งหมด

การร้าง คือการพรากจากการอยู่ร่วมกันไม่ถึงกับเป็นการขาดจากสามีภรรยา

การที่กฎหมายขัดกันขึ้นในเรื่องนี้ก็เพราะกฎหมายบางประเทศยอมให้มีแต่หย่า บางประเทศมีแต่การร้าง กับทั้งเหตุแห่งการที่จะหย่าหรือร้างในประเทศหนึ่งต่างกับในอีกประเทศหนึ่ง

ในชั้นแรกเราควรทราบพอเป็นเค้าถึงหลักกฎหมายในเรื่องหย่าและร้างของนานาประเทศ เราอาจแยกออกได้ดังนี้ :

- ก. ประเทศที่หย่าและร้างกันได้ เช่นฝรั่งเศส, เบลเยียม, ฮอลันดา ส่วนประเทศเฮาสเตรียยอมให้หย่าได้สำหรับผู้ไม่ถือศาสนาออลิค ถ้าเป็นผู้ถือศาสนาออลิคยอมให้ร้างกันได้แต่หย่าไม่ได้
- ข. ประเทศที่มีการหย่าอย่างเดียว เช่นประเทศเยอรมัน, สเวเดน, นอร์เวย์
- ค. ประเทศที่ร้างกันได้อย่างเดียวไม่มีการหย่า เช่นประเทศอิตาลี, สเปน

เหตุแห่งการหย่าและร้างกันนั้น ตามเค้าความคิดแห่งอนุสัญญากรุงเฮก ฉบับลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๐๒ ให้นับจลี่ยตาม กฎหมายของประเทศที่สามีภรรยา มีสัญชาติกับประเทศที่การร้องขอหย่า หรือร้างนั้น ได้มีขึ้น ถ้าเหตุที่ร้องขอไม่ตรงกันในระหว่างกฎหมาย ๒ ประเทศนี้ การหย่าหรือร้างก็มิอาจจะมีขึ้นได้

ลักษณะ ๒ บุตรกับบิดามารดา

หมวด ๑ การเป็นบุตรของบิดามารดา ส่วนที่ ๑ บุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย

ถ้าปัญหาเกิดขึ้นว่าบุคคลหนึ่งจะเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมายของอีกบุคคลหรือไม่นั้น ถ้าหากผู้อ้างกับผู้ถูกอ้างมีสัญชาติเดียวกัน มีภูมิลำเนาในประเทศเดียวกัน และคดีก็เกิดในศาลที่บุคคลทั้ง ๒ มีภูมิลำเนา เช่นนี้ปัญหาไม่อาจเกิดขึ้นปัญหาจะเกิดขึ้นเมื่อกรณีเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ได้แยกย้ายกัน เช่นมีสัญชาติต่างกันหรือมีภูมิลำเนาต่างกันเป็นต้น การวินิจฉัยปัญหาอันพึงจะเกิดขึ้นนั้นต้องแยกพิจารณา :

บทที่ ๑ วิธีบอกร้องให้แสดงว่าเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย

วิธีเช่นนี้น่าจะต้องเป็นไปตามกฎหมายของศาลที่พิจารณาคดีนั้นเพราะเหตุว่าเกี่ยวกับวิธีพิจารณา

บทที่ ๒ เหตุแห่งการที่จะยอมรับให้พิสูจน์

การร้องขอให้แสดงว่าเป็นบุตรโดยชอบด้วยกฎหมายนั้น กฎหมายหลายประเทศมักจะกำหนดกรณีที่จะพึงยอมให้พิสูจน์ได้ เหตุเหล่านี้จะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศใด ความเห็นยังแตกต่างกันอยู่

ความเห็นที่ ๑ กล่าวว่าต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บังคับสภาพบุคคลของเด็ก เพราะเป็นปัญหาเกี่ยวกับเด็ก

ความเห็นที่ ๒ กล่าวว่าต้องวินิจฉัยตามกฎหมายที่บังคับถึงสภาพบุคคลของบิดา เพราะเนื่องมาแต่ผลแห่งการสมรส ซึ่งแม้แต่ในกรณีที่เกี่ยวกับภรรยาก็ยังควรให้วินิจฉัยตามกฎหมายของสามีในเรื่องบุตร อันเกิดแต่การสมรส ก็ควรอนุโลมเช่นเดียวกัน

ปัญหายังมีต่อไปอีก ถ้าฝ่ายบุตรหรือฝ่ายบิดาได้อินสัญชาติในภายหลัง กรณีเช่นนี้ถ้าวินิจฉัยในเบื้องต้นว่าให้ใช้กฎหมายที่บังคับสภาพบุคคลของฝ่ายใดก็ตาม ถ้ากฎหมายนั้นเป็นกฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติตั้งนี้แล้ว ความยุ่งยากก็จะเกิดขึ้นว่าจะใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติเดิมหรือสัญชาติในขณะที่ยังบอกร้อง มีผู้ออกความเห็นว่าจะควรใช้กฎหมายของประเทศที่บุคคลมีสัญชาติในขณะที่ยังบอกร้อง

ส่วนที่ ๒

บุตรโดยไม้ออบด้วยกฎหมาย

บุตรจำพวกนี้มีหลายประเภท คือบุตรอันเกิดแต่การที่บิดามารดาได้เสียกันเองแต่ไม่ใช่เป็นเพราะการชู้อย่างหนึ่ง บุตรอันเกิดแต่การเป็นชู้อย่างหนึ่ง และบุตรอันเกิดแต่ญาติสนิทได้เสียกันเองอย่างหนึ่ง บุตรชนิดแรกบางประเทศยอมให้มีการรับรองได้ บุตรชนิดอื่น ๆ กฎหมายหลายประเทศไม่ยอมให้มีการรับรองเพราะเหตุถือว่าเป็นการผิดศีลธรรมอันดี

ในกรณีที่มีการรับรองพึงมิได้ ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นได้เหมือนส่วนที่ ๑ ให้เทียบดูข้อความในส่วนที่ ๑

ส่วนที่ ๓

บุตรบุญธรรม

บุตรบุญธรรมในบางประเทศยอมให้มีได้ และมีสภาพดุจบุตรโดยชอบด้วยกฎหมาย การรับบุคคลเป็นบุตรบุญธรรมนั้นย่อมเกิดจากนิติกรรมของบุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย ปัญหาในเรื่องนี้เกิดขึ้นโดยมากเกี่ยวกับความสามารถซึ่งจะต้องวินิจฉัยตามกฎหมายของบิดาเลี้ยงอย่างหนึ่ง กับกฎหมายของบุตรบุญธรรมอีกอย่างหนึ่ง ถ้าฝ่ายใดไม่มีความสามารถ การเป็นบุตรบุญธรรมก็ใช้ไม่ได้ ความสามารถในที่นี้หมายถึงความสามารถในการเป็นบุตรบุญธรรม และการเป็นบิดาเลี้ยง ซึ่งอาจมีกำหนดแตกต่างกับในความสามารถในการทำนิติกรรม

กฎหมายที่บัญญัติความสามารถในเรื่องนี้ต้องไม่ขัดต่อศีลธรรมความสงบเรียบร้อย เช่นข้อขัดกันในเรื่องบรรพชิตที่จะมีบุตรบุญธรรมไม่ได้ตามกฎหมายของบางประเทศนั้น ศาลในประเทศฝรั่งเศสไม่ยอมรับรู้ หรือข้อขัดกันของบางประเทศที่บัญญัติว่าพระบรมวงศานุวงศ์จะมีบุตรบุญธรรมไม่ได้ นอกจากจะได้รับการพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าแผ่นดินประเทศนั้น ก็ให้ใช้ไม่ได้ในประเทศฝรั่งเศส

หมวด ๒

อำนาจและหน้าที่ของบิดามารดาอันเกี่ยวข้องกับบุตร

ปัญหาในเรื่องนี้มีว่า จะใช้กฎหมายใดบังคับสิทธิและหน้าที่เช่นนี้ก็จะต้องวินิจฉัยเสียก่อนว่า อำนาจและหน้าที่เช่นนี้ได้บัญญัติไว้เพื่อประโยชน์ของใคร ศาสตราจารย์เวสกล่าวไว้ว่า ทั้งนี้เพื่อประโยชน์

ของบุตร เหตุฉะนั้นจึงควรรักษากฎหมายของบุตร แต่ศาลสูงประเทศฝรั่งเศสเคยตัดสินตรงกันข้าม คือให้ใช้กฎหมายของผู้มีอำนาจเหนือบุตร เช่นมารดามีสัญชาติฝรั่งเศสมีอำนาจเหนือบุตรที่เป็นคนต่างด้าว มารดาอาจเรียกร้องเอาสิทธิเก็บกินตามกฎหมายฝรั่งเศสจากทรัพย์สินของบุตรได้ แม้กฎหมายของบุตรจะไม่ยอมให้สิทธิเก็บกินนั้น

ลักษณะ ๓

การคุ้มครองของผู้ที่ไม่มีความสามารถเต็มภูมิ

หมวด ๑

ผู้เยาว์

หลักทั่วไปในเรื่องนี้ คือการตั้งผู้แทนโดยชอบธรรมของผู้เยาว์ อำนาจและหน้าที่ของผู้แทนโดยชอบธรรมจะต้องเป็นไปตามกฎหมายของผู้เยาว์

แต่ถ้าผู้เยาว์ไม่มีถิ่นที่อยู่ในต่างประเทศ ทูตหรือกงสุลของผู้เยาว์อาจมีอำนาจจัดตั้งผู้แทนโดยชอบธรรมได้ แล้วแต่กฎหมายของผู้เยาว์จะบัญญัติไว้ หรือมีสัญญาตกลงกันเป็นอย่างอื่น

หมวด ๒

ผู้ไร้ความสามารถและเสมือนไร้ความสามารถ

อนุสัญญากรุงเฮกฉบับ ลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๙๐๕ ได้บัญญัติหลักทั่วไปคล้ายกับในเรื่องผู้เยาว์ แต่มีข้อยกเว้นในวิธีการผู้พิทักษ์และผู้อนุบาล กับมีปัญหาเกี่ยวกับผลแห่งคำสั่งซึ่งแสดงว่าคุณเป็นผู้ไร้ความสามารถหรือเสมือนไร้ความสามารถตามแนวแห่งอนุสัญญานั้นยอมมีผลตลอดไปถึงประเทศทั้งหลายที่เป็นอัครภาคีแห่งอนุสัญญานั้น

บรรพ ๖

มฤตก

ลักษณะ ๑

มฤตกไม่มีพินัยกรรม

ปัญหาโดยตรงอันเนื่องแต่กฎหมายขัดกันในเรื่องนี้มีอยู่ว่าการที่มฤตกของคนต่างด้าวจะตกทอด

ไปยังผู้ใดนั้น จะต้องใช้กฎหมายของประเทศใดบังคับ

ความเห็นในเรื่องนี้มีอยู่ ๓ ทาง

ทางที่ ๑ ควรใช้กฎหมายของประเทศที่ผู้ตายได้มีสัญชาติไม่ว่ามฤตกนั้นจะเป็นสังหาริมทรัพย์ หรืออสังหาริมทรัพย์ เพราะเหตุว่า

ก. กองมฤตกเกี่ยวกับครอบครัวกับสภาพบุคคลจึงควรเป็นไปตามกฎหมายที่บังคับสภาพบุคคล

ข. ในเรื่องมฤตกไม่มีพินัยกรรม กฎหมายบัญญัติให้ตกทอดไปยังทายาทใด ๆ นั้น ก็เพราะกฎหมายสันนิษฐานเจตนาของผู้ตายว่าถ้าหากบุคคลนั้นปลงใจให้ก็คงจะเป็นบุคคลที่จัดว่าเป็นทายาท ตามธรรมดาบุคคลเราย่อมรู้จักกฎหมายของตนดีกว่ากฎหมายของประเทศอื่น เหตุนั้นถ้าผู้ตายมีสัญชาติใดก็น่าสันนิษฐานตามกฎหมายของประเทศนั้น

ค. ความเห็นนี้ยังมีประโยชน์ในทางปฏิบัติ คือรวมกองทรัพย์สินของผู้ตายให้อยู่ในได้กฎหมายอันเดียวกัน ไม่แยกย้ายว่าอสังหาริมทรัพย์อยู่ได้กฎหมายอย่างหนึ่ง อสังหาริมทรัพย์อยู่ได้กฎหมายอีกอย่างหนึ่ง

ทางที่ ๒ กฎหมายมฤตกเกี่ยวแก่วิธีได้ทรัพย์สินต้องเป็นไปตามกฎหมายที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่ในขณะที่บุคคลตาย เพราะเหตุว่ามฤตกอาจเกี่ยวแก่รัฐประชาสโนบายของประเทศ เช่นประเทศฝรั่งเศสในเวลานี้ไม่ยอมรับวิธีสิทธิของบุตรชายคนโตที่จะได้รับทรัพย์สินมฤตกแต่ผู้เดียวเหตุฉะนั้นจึงควรวินิจฉัยให้เป็นไปตามกฎหมายของประเทศที่ทรัพย์สินนั้นตั้งอยู่

ทางที่ ๓ ความเห็นคล้ายทางที่ ๒ ต่างกันแต่ว่าถ้าเกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์ให้วินิจฉัยตามกฎหมายของประเทศที่ผู้ตายมีภูมิลำเนาในขณะที่ตาย ศาลในประเทศฝรั่งเศสได้ถือตามความเห็นทางที่ ๓ กฎหมายของนานาประเทศไม่ลงรอยกัน

ประเทศที่มีความเห็นตามทางที่ ๑ เช่น อิตาลี, สเปน, เยอรมัน, กรีซ, บราซิล, ญี่ปุ่น

ประเทศที่มีความเห็นตามทางที่ ๒ หรือที่ ๓ เช่นประเทศฝรั่งเศส, อังกฤษ, เบลเยียม, เนเดร

แลนด์

ร่างอนุสัญญากรุงเฮกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๔ ได้ดำเนินไปตามความเห็นทางที่ ๑

ลักษณะ ๒

มฤตกพินัยกรรม

ในเรื่องความสามารถจะยกทรัพย์สินให้ตามพินัยกรรม และที่จะรับทรัพย์สินตามพินัยกรรมและในเรื่องแบบแห่งพินัยกรรม ให้เทียบดูที่ได้ศึกษามาแล้ว

ปัญหาในเรื่องนี้อาจเกิดขึ้นเนื่องแก่การที่กฎหมายของบางประเทศได้มีบทบัญญัติว่า บุคคลจะยกให้

โดยมีชีวิตที่ดี หรือโดยพินัยกรรมที่ดีซึ่งทรัพย์สินของตนทั้งหมดไม่ได้ คือกฎหมายได้กันส่วนไว้สำหรับทายาท ซึ่งจะพึงได้รับตามกฎหมายและส่วนนอกจากนั้นบุคคลจึงจะมีสิทธิยกให้โดยพินัยกรรมได้ ซึ่งฝรั่งเศส เรียกว่า Quotité disponible

สมมติว่าบุคคลที่มีสัญชาติ และตามกฎหมายสัญชาติได้มีบทบัญญัติเช่นนี้ไว้ บุคคลนั้นได้ไปทำพินัยกรรมในประเทศอื่น โดยฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติแห่งกฎหมายของประเทศที่ตนมีสัญชาติ ดังนั้นพินัยกรรมนั้นจะมีผลอย่างไร ปัญหาในเรื่องนี้ก็เกี่ยวแก่การที่จะต้องวินิจฉัยว่า บทบัญญัติเช่นนั้นเกี่ยวแก่ศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยหรือไม่ ให้เทียบดูในเรื่องศีลธรรมและความสงบเรียบร้อยในเรื่องนิติกรรมและสัญญา

ข้อความต่อท้ายสำหรับภาค ๔

ลักษณะ ๑

ล้มละลาย

ปัญหาอันเกี่ยวกับการล้มละลายในทางระหว่างประเทศนั้นมิได้หลายสถาน แต่ไม่มีเวลาพอที่จะอธิบายให้ได้ทั้งหมด จึงจะกล่าวแต่เพียงปัญหาที่มีว่า การล้มละลายจะมีได้แต่แห่งเดียวหรือหลายแห่ง เช่นบุคคลหนึ่ง ถูกศาลประเทศหนึ่ง พิพากษาให้เป็นคนล้มละลาย บุคคลนั้นจะเป็นคนล้มละลาย แต่ในประเทศที่ศาลนั้นได้ตั้งอยู่หรือเป็นคนล้มละลายในประเทศอื่น ๆ ด้วย

ความเห็นในเรื่องนี้มี ๒ ทาง

ทางที่ ๑ การล้มละลายควรมีแต่แห่งเดียว กล่าวคือเมื่อศาลในประเทศหนึ่งสั่งให้บุคคลหนึ่งล้มละลายแล้ว บุคคลนั้นก็ควรเป็นบุคคลล้มละลายในประเทศอื่น ๆ ด้วย เหตุทั้งนี้คือ :-

ก. กองทรัพย์สินของบุคคลจะแยกออกไม่ได้

ข. การล้มละลายเกี่ยวแก่ความสามารถ คือผู้ล้มละลายไม่มีสิทธิทำกิจการบางอย่าง เหตุฉะนั้นจึงเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่สภาพบุคคล และย่อมติดตัวบุคคลไปด้วยในประเทศอื่น ๆ

ค. ถ้าจะพูดตามทางตรรกวิทยา บุคคลคนเดียวจะเป็นผู้สามารถชำระหนี้ในประเทศหนึ่งและไม่สามารถชำระหนี้ในอีกประเทศหนึ่งกล่าวคือ ล้มละลายในประเทศหนึ่ง และไม่ล้มละลายในอีกประเทศหนึ่ง ดูเป็นการการขัดกัน

ง. ตามความเห็นนี้ยังมีประโยชน์ที่จะรักษาทรัพย์สินของลูกหนี้โดยเจ้าพนักงานคนเดียว และมีศูนย์กลางอยู่ในที่แห่งเดียว

จ. เจ้าหนี้ในเมืองต่างประเทศก็อาจเข้ามาพิสูจนหนี้ในที่แห่งเดียวกัน สดวกแก่การจัดการทรัพย์สินของผู้ล้มละลาย

ทางที่ ๒ ล้มละลายควรมีได้หลายแห่ง กล่าวคือเมื่อศาลในประเทศใดสั่งให้บุคคลใดล้ม

ละลาย บุคคลนั้นก็เป็นคนล้มละลายแต่ในประเทศนั้น เพราะเหตุว่ากฎหมายล้มละลายย่อมเกี่ยวแก่ความสงบเรียบร้อยเฉพาะประเทศหนึ่งเท่านั้น กับทั้งมีหลักเกณฑ์วางไว้ต่าง ๆ กัน อีกประการหนึ่งกฎหมายล้มละลายย่อมเกี่ยวแก่ทรัพย์สิน และตามทางความเห็นที่ ๑ ซึ่งกล่าวว่ากฎหมายล้มละลายเกี่ยวกับความสามารถด้วยนั้น ให้สังเกตว่าความสามารถในที่นี้กฎหมายบัญญัติไว้เพื่อคุ้มครองเจ้าหนี้ และเพื่อจะจัดการทรัพย์สินของลูกหนี้ให้เรียบร้อย ซึ่งต่างกับความสามารถของผู้เยาว์ ของผู้ไร้ หรือเสมือนไร้ความสามารถซึ่งในเรื่องนี้กฎหมายบัญญัติไว้เพื่อประโยชน์ของผู้ไม่มีความสามารถเต็มภูมินั่นเอง

ศาลในประเทศฝรั่งเศสได้ถือตามความเห็นในทางที่ ๒

ส่วนคำพิพากษาของศาลต่างด้าวที่สั่งให้บุคคลใดล้มละลายนั้นจะมีผลในอีกประเทศหนึ่งได้อย่างไร และจะมีผลได้อย่างไรก็อาจเป็นเครื่องสนับสนุนในการวินิจฉัย ให้เทียบดูเรื่องผลแห่งคำพิพากษาต่างด้าว ซึ่งจะกล่าวในภาคที่ ๕ ต่อไป

ลักษณะ ๒

กรรมสิทธิ์หนังสือ ยี่ห้อการค้าขาย เปเตนท์

ในเรื่องนี้นานาประเทศได้มีสัญญาตกลงกันไว้เพื่อคุ้มครองสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้ แต่ในบางประเทศก็ยังไม่พร้อมบริบูรณ์

ในประเทศสยาม จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายสยามว่าด้วยลิขสิทธิ์

สิทธิอื่น ๆ จะมีผลได้รับความคุ้มครองอย่างไรจะต้องคอยพิจารณาสัญญาระหว่างประเทศ และกฎหมายซึ่งจะพึงออกตามสัญญาระหว่างประเทศนั้น

ภาค ๕

วิธีพิจารณาแผนกเอกชนระหว่างประเทศ

เราได้ทราบแล้วว่าวิธีพิจารณาแผนกเอกชนระหว่างประเทศย่อมรวมปัญหาเหล่านี้ คือ:

๑. อำนาจศาล
๒. วิธีดำเนินคดีจนถึงการพิพากษา
๓. วิธีปฏิบัติตามคำพิพากษาหรือผลแห่งคำพิพากษาของศาลต่างด้าว

หมวด ๑ อำนาจศาล

ปัญหาในเบื้องต้นมีอยู่ว่าศาลในประเทศไทยซึ่งเป็นศาลไทยธรรมดาก็ดี ศาลต่างประเทศหรือคดีต่างประเทศก็ดี จะมีอำนาจพิจารณาคดีที่เกิดขึ้นในต่างประเทศได้หรือไม่ ในเรื่องนี้ขอให้ศึกษาวิธีพิจารณาคดีความแพ่งมาตรา ๖-๑๓ ประกอบด้วย ส่วนหลักกฎหมายของต่างประเทศยังขัดกันและมีลัทธิต่าง ๆ กัน ถ้าวินิจฉัยปัญหาข้อแรกเสร็จแล้วว่าศาลในประเทศไทยมีอำนาจพิจารณาคดีนั้น ๆ แต่ศาลในประเทศไทยจะได้แก่ศาลใด ทั้งนี้เป็นปัญหาที่ได้วินิจฉัยมาแล้วในภาค ๓ ว่าด้วยฐานะคนต่างด้าว

หมวด ๒ วิธีดำเนินคดีจนถึงการพิพากษา

คดีจะควรฟ้องอย่างไร ศาลควรจะปฏิบัติอย่างไร และการส่งประเด็นไปสืบยังต่างประเทศจะควรทำอย่างไร และจะพิพากษาอย่างไร เหล่านี้ย่อมเกี่ยวกับการศึกษาวิธีพิจารณาและลักษณะพยาน ขอให้ดูคำอธิบายลักษณะวิธีพิจารณาความแพ่งและลักษณะพยานของพระยาจินดาภิรมย์ และคำอธิบายของพระสุทธิอรรัตนมุนต์ซึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้

ข้อความสำคัญซึ่งจะขอกกล่าวซ้ำในที่นี้ ก็คือเรื่องเงินที่วางประกันในศาล เมื่อโจทก์เป็นผู้ยื่นนอกอำนาจศาลตามพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๕๘

คำว่า “ผู้ยื่นนอกอำนาจศาล” ย่อมหมายถึงบุคคลซึ่งอยู่นอกพระราชอาณาเขตต์ หรือนัยหนึ่งคนต่างด้าวที่ไม่มีหลักฐานบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยาม (นอกจากทรัพย์สินที่พิพาท) หรือที่มีสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นพิเศษให้คนต่างด้าวอยู่ในศาลกงสุลแห่งชาติของเขา ศาลอาจสั่งให้โจทก์วางเงินไว้ในศาลเพื่อเป็นประกัน ค่าฤชาธรรมเนียมได้ ให้ดูคดีที่ปรากฏในฎีกาที่ ๑๕๗๗/๒๔๖๒

แต่เมื่อประเทศไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีฉบับใหม่กับนานาประเทศ ซึ่งคนสัญชาติเหล่านั้นขึ้นศาลไทย ในสัญญาใหม่ก็ได้มีข้อยกเว้นในเรื่องเงินวางประกันค่าฤชาธรรมเนียมนี้ แต่ก็ควรจะหมายถึงผู้ซึ่งมีหลักฐานบ้านเรือนอยู่ในกรุงสยาม

หมวด ๓ วิธีปฏิบัติตามคำพิพากษา หรือผลแห่งคำพิพากษาของศาลต่างด้าว

คำพิพากษาในคดีเอกชนของศาลต่างด้าวก็เป็นแต่คำตัดสินหรือคำสั่งของผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจในทาง

ตุลาการในประเทศหนึ่ง เพราะฉะนั้นตามธรรมดาคำพิพากษาศาลต่างด้าวก็ย่อมมีผลในประเทศที่ศาลนั้นมีอำนาจพิพากษา

แต่คำพิพากษาเช่นนี้จะมีผลไปในต่างประเทศอย่างไรนั้น ลัทธิที่นานาประเทศถือตามยังแตกต่างกัน ซึ่งเราอาจแบ่งออกได้เป็น ๔ จำพวก

จำพวกที่ ๑ คำพิพากษาของศาลต่างด้าวย่อมมีผลในอีกประเทศหนึ่ง เหมือนดังคำพิพากษาของศาลในประเทศนั้นเอง และศาลในประเทศย่อมออกหมายบังคับให้ปฏิบัติตามคำพิพากษาของศาลต่างด้าวได้ โดยไม่ต้องรื้อฟื้นขึ้นพิจารณาใหม่ เช่นลัทธิอิตาลี โปรตุเกส เป็นต้น

จำพวกที่ ๒ คำพิพากษาของศาลต่างด้าวย่อมมีผลเหมือนคำพิพากษาของศาลในอีกประเทศหนึ่ง แต่ศาลในอีกประเทศหนึ่งนั้นไม่จำเป็นต้องยอมบังคับตามเสมอไป คืออาจรื้อฟื้นขึ้นมาพิจารณาใหม่ก็ได้ ในเมื่อเห็นว่าคำพิพากษานั้นได้ตัดสินไปโดยไม่สุจริตหรือโดยผิดต่อกฎหมาย เช่นลัทธิหนึ่งในประเทศฝรั่งเศส

จำพวกที่ ๓ ศาลในอีกประเทศหนึ่งจะยอมออกหมายบังคับตามคำพิพากษาของศาลต่างด้าวได้ โดยอัยาศัยไมตรีระหว่างประเทศกล่าวคือ ถ้อยทีถ้อยยอมผ่อนผันต่อกันและกัน เช่น ลัทธิเยอรมัน

จำพวกที่ ๔ คำพิพากษาของศาลต่างด้าวมีผลในอีกประเทศหนึ่งแต่เพียงเป็นหลักฐานแห่งกำเนิดของหนี้ ถ้าจะใช้บังคับในอีกประเทศหนึ่ง ก็ต้องฟ้องเป็นคดีใหม่ แต่อ้างพิพากษาของศาลต่างด้าวเป็นหลักฐานได้ ประดุจว่าหนี้เกิดขึ้นเพราะคำพิพากษาของศาลต่างด้าว นั้น ดูคำพิพากษามูฎิก้า ๕๘๕/๒๔๖๑

คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม

โดย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

(ปรีดี พนมยงค์)

ซึ่งได้แสดงที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

สงพิมพ์อักษรนิติ

พิมพ์แจก

ในการมาปนกิจศพ นายเสียง พนมยงค์

ณวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙

คำนำ

โรงพิมพ์อักษรนิติได้ แสดงความประสงค์ต่อข้าพเจ้าว่าในการมาปกนิจศพ นายเสียง พนมยงค์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ นี้ ทางโรงพิมพ์ใคร่จะขอมีส่วนช่วยเหลือด้วยการพิมพ์หนังสือแจกเป็นของชำร่วย และขอให้มหาวิทยาลัยเป็นผู้กำหนดหนังสือ อันเหมาะแก่ที่ควรจะพิมพ์ขึ้น ข้าพเจ้าได้พิจารณาเห็นว่า การพิมพ์หนังสือแจกเป็นชำร่วยในงานเช่นนี้ ไม่มีอะไรดีไปกว่าที่จะเป็นไปในการทำนองให้มีการสนองคุณผู้บุพพการีประกอบไปด้วย โดยเลือกเอางานของผู้เป็นบุตรที่ได้สร้างไว้ พิมพ์แจก เช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยได้ปฏิบัติไปแล้ว ในการเลือกเอาคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคลซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้แสดงไว้ที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ จัดพิมพ์ขึ้น ดังนี้ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงเลือกเอาคำอธิบายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนและบริษัท ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้แสดงไว้ที่โรงเรียนกฎหมายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ มอบและอนุญาตให้โรงพิมพ์อักษรนิติไปจัดการตามประสงค์ ให้ได้คู่กับคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

คำอธิบาย กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทนี้ก็เช่นเดียวกับคำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดี บุคคล หลวงประดิษฐมนูธรรมได้แสดงไว้เป็นเวลาหลายปีมาแล้ว เป็นธรรมดาอยู่เอง ในระหว่างเวลาที่ล่วงเลยมานั้น พระราชกำหนด กฎหมายและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกฎหมายลักษณะนี้ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวถึงหลักใหญ่และหัวข้อสำคัญของวิชาแล้ว คงดำรงอยู่และใช้ได้เป็นอย่างดี ด้วยความประสงค์ที่จะรักษาต้นฉบับเดิมของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งได้เขียนไว้ในครั้งกระนั้นให้คงอยู่ทุกส่วนประการหนึ่ง และโดยที่หลักใหญ่อันเป็นสาระสำคัญมิได้เปลี่ยนแปลงไปอีกประการหนึ่ง จึงมิได้ทำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขต้นฉบับนั้นแต่ประการใด เช่นเดียวกับที่ได้ปฏิบัติไปแล้วในการพิมพ์คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล

ในที่สุดข้าพเจ้าขอชมเชยเจตนาดีของโรงพิมพ์อักษรนิติในการขอมีส่วนช่วยเหลือพิมพ์หนังสือขึ้นแจกเป็นของชำร่วยในงานนี้ และขอให้ผลงานสงสืได้ดลบันดาลให้วิญญาน นายเสียง พนมยงค์ ได้รับความสงบสุข เพราะคุณงามความดีของหลวงประดิษฐมนูธรรมผู้บุตรได้สร้างสมไว้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างยากที่จะหาสิ่งใดเปรียบปานได้ เทอญ.

นายเดือน บุณนาค

เลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

๒/๘/๗๙

สารบัญ

คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม

ภาค ๑ ข้อความทั่วไป

	หน้า
หมวดที่ ๑ ห้างหุ้นส่วนบริษัทและสมาคมคืออะไร?	๔๔๒
ส่วนที่ ๑ ลักษณะของห้างหุ้นส่วนบริษัท	๔๔๒
บทที่ ๑ ต้องมีสัญญาในระหว่างบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป	๔๔๒
บทที่ ๒ ต้องมีการเข้าหุ้นกัน	๔๔๓
บทที่ ๓ ต้องมีการกระทำการกิจการร่วมกัน	๔๔๔
บทที่ ๔ ต้องมีความประสงค์ที่จะแบ่งกำไรอันจะพึงได้แต่กิจการที่ทำ	๔๔๕
บทที่ ๕ ชนิดต่างๆของห้างหุ้นส่วนและบริษัท (มาตรา ๑๐๑๓)	๔๔๖
ส่วนที่ ๒ ลักษณะของสมาคม	๔๔๗
หมวดที่ ๒ ประวัติของบทกฎหมายห้างหุ้นส่วนบริษัทสมาคม	๔๔๘
ส่วนที่ ๑ ประวัติของบทกฎหมายห้างหุ้นส่วนบริษัท	๔๔๘
บทที่ ๑ ก่อนพระราชบัญญัติ ร.ศ. ๑๓๐	๔๔๘
บทที่ ๒ พระราชบัญญัติห้างหุ้นส่วน ร.ศ. ๑๓๐	๔๔๘
บทที่ ๓ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓	๔๔๘
บทที่ ๔ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓	๔๔๙
(ฉบับที่ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒)	
ส่วนที่ ๒ ประวัติของบทกฎหมายสมาคม	๔๔๙
บทที่ ๑ ก่อนพระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗	๔๔๙
บทที่ ๒ พระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗	๔๔๙
บทที่ ๓ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓	๔๔๙
(ฉบับที่ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔)	
บทที่ ๔ ประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓ (ซึ่งให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ.	

	๒๔๗๒)	๔๕๐
หมวดที่ ๓	การเปรียบเทียบห้างหุ้นส่วนบริษัทสมาคมกับกองทัพ และ สัญญาอื่น ๆ	
ส่วนที่ ๑	ระหว่างห้างหุ้นส่วนบริษัทฝ่ายหนึ่งกับกองทัพที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันฝ่ายหนึ่ง	
บทที่ ๑	ความคล้ายกัน	๔๕๐
บทที่ ๒	ความต่างกัน	๔๕๐
ส่วนที่ ๒	ระหว่างห้างหุ้นส่วนบริษัทฝ่ายหนึ่งกับสัญญาจ้างแรงงานซึ่งนายจ้างยอมให้ลูกจ้างได้รับ ส่วนกำไรอีกฝ่ายหนึ่ง	๔๕๒
บทที่ ๑	ความคล้ายกัน	๔๕๒
บทที่ ๒	ความต่างกัน	๔๕๒
ส่วนที่ ๓	ระหว่างสมาคมฝ่ายหนึ่งกับมูลนิธิอีกฝ่ายหนึ่ง	๔๕๒
บทที่ ๑	ความคล้ายกัน	๔๕๒
บทที่ ๒	ความต่างกัน	๔๕๒
หมวดที่ ๔	ข้อความทั่วไปว่าด้วยการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนและบริษัท	๔๕๓
บทที่ ๑	ผลแห่งการจดทะเบียน	๔๕๓
บทที่ ๒	จดทะเบียนที่ไหน?	๔๕๕
บทที่ ๓	รายการที่ต้องจดทะเบียน	๔๕๖
บทที่ ๔	การนับกำหนดเวลา	๔๕๗
บทที่ ๕	สิทธิของคนภายนอกในการขอตรวจลออกคัดการจดทะเบียน	๔๕๗
บทที่ ๖	การโฆษณา	๔๕๗
บทที่ ๗	การจดทะเบียน จะมีผลต่อคนภายนอกเมื่อไร	๔๕๗
หมวดที่ ๕	เอกสารของห้างหุ้นส่วนและบริษัทโดยทั่วไป	๔๕๘

ภาค ๒

ว่าด้วยห้างหุ้นส่วนสามัญ

หมวดที่ ๑	ลักษณะสำคัญของห้างหุ้นส่วนสามัญ	๔๕๙
ส่วนที่ ๑	ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกัน	๔๕๙
บทที่ ๑	การวินิจฉัยปัญหาข้อ ๑	๔๕๙
บทที่ ๒	การวินิจฉัยปัญหาข้อ ๒	๔๖๐
ส่วนที่ ๒	ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบใช้หนี้สินทั้งปวงของห้างโดยไม่จำกัด	๔๖๑
ส่วนที่ ๓	คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นหุ้นส่วนเป็นข้อสาระสำคัญ	๔๖๑

หมวดที่ ๒ การตั้งหุ้นส่วนสามัญ	๔๖๒
ส่วนที่ ๑ ต้องมีสัญญา	๔๖๒
ส่วนที่ ๑ การจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนสามัญ	๔๖๓
บทที่ ๑ ผลของการจดทะเบียน	๔๖๓
บทที่ ๒ รายการที่ต้องจดทะเบียน	๔๖๓
หมวดที่ ๓ วิธีดำเนินการของห้างหุ้นส่วน	๔๖๔
ส่วนที่ ๑ ฐานะในการจัดการโดยตรง	๔๖๕
บทที่ ๑ บุคคลซึ่งมีหน้าที่	๔๖๕
บทที่ ๒ อำนาจผู้จัดการ	๔๖๕
บทที่ ๓ หน้าที่ของผู้จัดการ	๔๖๖
ส่วนที่ ๒ การดูแลครอบงำผู้จัดการ	๔๖๖
บทที่ ๑ การตรวจ	๔๖๗
บทที่ ๒ การหักทวง	๔๖๗
บทที่ ๓ การออกเสียง	๔๖๗
หมวดที่ ๔ การเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยตนเอง	๔๖๘
บทที่ ๑ การลงทุน	๔๖๘
บทที่ ๒ ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องไม่ทำการแข่งขันกับห้าง	๔๗๐
บทที่ ๓ ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิที่จะเรียกเอาส่วนของตนจากหุ้นส่วนอื่น ๆ	๔๗๒
แม้ในการก้าวขายอันใด ซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตน	
บทที่ ๔ สิทธิของผู้หุ้นส่วนซึ่งออกไปจากห้างในอันที่จะเรียกร้องให้ห้างคืนใช้ชื่อของตน	
หมวดที่ ๕ ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับบุคคลภายนอก	๔๗๓
ส่วนที่ ๑ สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งจะพึงมีต่อบุคคลภายนอก	๔๗๓
บทที่ ๑ ห้างที่ไม่จดทะเบียน	๔๗๓
บทที่ ๒ ห้างที่จดทะเบียน	๔๗๓
ส่วนที่ ๒ ความรับผิดชอบของผู้เป็นหุ้นส่วนต่อบุคคลภายนอก	๔๗๔
บทที่ ๑ บุคคลที่จะต้องรับผิดชอบในฐานะเป็นหุ้นส่วน	๔๗๔
บทที่ ๒ กิจการซึ่งบุคคลดังกล่าวมาในบทที่ ๑ จะต้องรับผิดชอบ	๔๗๔
หมวดที่ ๖ การเข้าเป็นหุ้นส่วนภายหลังการตั้งห้าง	๔๗๕
ส่วนที่ ๑ การโอนหุ้น	

บทที่ ๑ พิธิโอนหุ้น	๔๗๕
บทที่ ๒ การโอนผิดพิธิตั้งกล่าวในบทที่ ๑	๔๗๕
ส่วนที่ ๒ การเข้าสมทบเป็นหุ้นส่วน	๔๗๕
หมวดที่ ๗ ทรัพย์สินของห้างหุ้นส่วนสามัญ	๔๗๖
ส่วนที่ ๑ ทุน	๔๗๖
ส่วนที่ ๒ กำไร	๔๗๖
ส่วนที่ ๓ เงินสำรอง	๔๗๗
หมวดที่ ๘ การเลิกห้างหุ้นส่วนสามัญ	๔๗๗
ส่วนที่ ๑ โดยผลแห่งกฎหมาย	๔๗๘
ส่วนที่ ๒ โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนนอกจากที่ตกลงกันไว้ในสัญญา	๔๗๘
บทที่ ๑ โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่ง	๔๗๘
บทที่ ๒ โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่ง	๔๗๙
ส่วนที่ ๓ โดยคำสั่งของศาล	๔๘๐
หมวดที่ ๙ การออกจากห้างหุ้นส่วนโดยไม่ต้องเลิกห้าง	๔๘๑
ส่วนที่ ๑ โดยไม่มีข้อสัญญาตกลงให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดลาออก	๔๘๑
ส่วนที่ ๒ โดยคำสั่งของศาล	๔๘๑
ส่วนที่ ๓ ในกรณีที่ห้างทำกิจการต่อไปเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งตายหรือล้มละลายหรือตกเป็นผู้ไร้ความสามารถ	๔๘๒
หมวดที่ ๑๐ การชำระบัญชี	๔๘๒
ส่วนที่ ๑ การชำระบัญชีจะกระทำเมื่อใด	๔๘๒
ส่วนที่ ๒ ใครเป็นผู้ชำระบัญชี	๔๘๓
ส่วนที่ ๓ ลำดับแห่งการชำระบัญชี	๔๘๓
หมวดที่ ๑๑ การควบห้างหุ้นส่วนจดทะเบียนเข้ากัน	๔๘๓

ภาค ๓

ห้างหุ้นส่วนจำกัด

หมวดที่ ๑ ลักษณะของห้างหุ้นส่วนจำกัด	๔๘๕
ส่วนที่ ๑ ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด	๔๘๕
ส่วนที่ ๒ ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด	๔๘๕
ส่วนที่ ๓ ความต่างกันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด ๒ จำพวก	๔๘๖

ส่วนที่ ๔	ความต่างกันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดกับผู้ให้ยืม	๔๘๖
ส่วนที่ ๕	ความต่างกันระหว่างห้างหุ้นส่วนสามัญกับห้างหุ้นส่วนจำกัด	๔๘๗
ส่วนที่ ๖	บทกฎหมายที่จะใช้สำหรับห้างหุ้นส่วนจำกัด	๔๘๗
หมวดที่ ๒	การตั้งห้างหุ้นส่วนจำกัด	๔๘๗
หมวดที่ ๓	วิธีดำเนินการห้าง	๔๘๙
ส่วนที่ ๑	ฐานะในการจัดการโดยตรง	๔๘๙
ส่วนที่ ๒	ฐานะในการดูแลครอบงำห้าง	๔๙๑
หมวดที่ ๔	ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับบุคคลภายนอก	๔๙๑
ส่วนที่ ๑	สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนจะพึงมีต่อบุคคลภายนอก	๔๙๑
ส่วนที่ ๒	ความรับผิดชอบของผู้เป็นหุ้นส่วนต่อบุคคลภายนอก	๔๙๑
บทที่ ๑	หุ้นส่วนไม่จำกัด	๔๙๑
บทที่ ๒	หุ้นส่วนจำกัดจำกัดความรับผิด	๔๙๒
หมวด ๕	ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเองและกับห้างหุ้นส่วน	๔๙๒

ภาค ๔

บริษัทจำกัด

หมวดที่ ๑	บริษัทจำกัดคืออะไร	๔๙๓
หมวดที่ ๒	การตั้งบริษัทจำกัด	๔๙๓
ส่วนที่ ๑	คำหนังสือบริคณห์สนธิ	๔๙๔
บทที่ ๑	ผู้เริ่มก่อการ	๔๙๔
บทที่ ๒	หนังสือบริคณห์สนธิคืออะไร	๔๙๔
บทที่ ๓	การจดทะเบียนหนังสือบริคณห์สนธิ	๔๙๔
ส่วนที่ ๒	หุ้นของบริษัทต้องมีผู้เข้าซื้อชื่อจจนครบ	๔๙๕
บทที่ ๑	การโฆษณาชักชวนให้เข้าซื้อชื่อหุ้น	๔๙๕
บทที่ ๒	ราคาหุ้นที่ชักชวนให้คนเข้าซื้อชื่อ	๔๙๖
บทที่ ๓	หน้าที่ของผู้เข้าซื้อชื่อหุ้น	๔๙๖
ส่วนที่ ๓	ผู้เข้าซื้อชื่อหุ้นต้องมาประชุมเรียกว่าตั้งบริษัท	๔๙๖
บทที่ ๑	หน้าที่ของผู้เริ่มก่อการในการนัดประชุมตั้งบริษัท	๔๙๖
บทที่ ๒	การลงมติในที่ประชุมตั้งบริษัท	๔๙๗
บทที่ ๓	กิจการอันจะพึงทำในที่ประชุมตั้งบริษัท	๔๙๗

ส่วนที่ ๔	ผู้เริ่มก่อนการมอบกิจการให้กรรมการชุดแรกของบริษัท	๔๙๘
ส่วนที่ ๕	การชำระราคาหุ้น	๔๙๘
ส่วนที่ ๖	การจดทะเบียน	๔๙๘
	บทที่ ๑ ข้อบังคับของการจดทะเบียน	๔๙๘
	บทที่ ๒ ผลของการจดทะเบียน	๕๐๐
หมวดที่ ๓	หุ้นและผู้ถือหุ้น	๕๐๐
ส่วนที่ ๑	ลักษณะของหุ้น	๕๐๐
ส่วนที่ ๒	การชำระราคาหุ้น	๕๐๑
	บทที่ ๑ การเรียกให้ชำระราคาหุ้น	๕๐๑
	บทที่ ๒ ผลที่ได้รับในการที่ไม่ปฏิบัติตามคำเรียกร้องของกรรมการ	๕๐๑
	บทที่ ๓ วิธีปฏิบัติในการรับหุ้น	๕๐๒
ส่วนที่ ๓	ใบสำคัญสำหรับหุ้น	๕๐๒
	บทที่ ๑ หุ้นซึ่งออกโดยระบุชื่อผู้ถือ	๕๐๓
	บทที่ ๒ หุ้นออกให้แก่ผู้ถือ	๕๐๓
ส่วนที่ ๔	การโอนหุ้น	๕๐๓
	บทที่ ๑ การโอนหุ้นขณะติดระบุชื่อผู้ถือ	๕๐๓
	บทที่ ๒ การโอนหุ้นขณะติดออกให้แก่ผู้ถือ	๕๐๕
ส่วนที่ ๕	สมุดทะเบียนผู้ถือหุ้น	๕๐๕
หมวดที่ ๔	หุ้นกู้	๕๐๖
ส่วนที่ ๑	ลักษณะสำคัญของหุ้นกู้	๕๐๖
ส่วนที่ ๒	การออกหุ้นกู้	๕๐๖
ส่วนที่ ๓	วิธีชักชวนให้มหาชนซื้อหุ้นกู้	๕๐๗
ส่วนที่ ๔	บทบัญญัติสำหรับหุ้นกู้	๕๐๘
หมวดที่ ๕	วิธีดำเนินการบริษัท	๕๐๘
ส่วนที่ ๑	ฐานะในการจัดการโดยตรง	๕๐๘
	บทที่ ๑ บุคคลผู้เป็นกรรมการ	๕๑๐
	บทที่ ๒ สภากรรณการ	๕๑๑
	บทที่ ๓ ความเกี่ยวพันระหว่างบริษัทกับคนภายนอกในกิจการซึ่งกรรมการได้ทำ	๕๑๒
	บทที่ ๔ ความเกี่ยวพันระหว่างกรรมการกับบริษัท	๕๑๓
ส่วนที่ ๒	ฐานะในการดูแลครอบงำบริษัท	๕๑๓

บทที่ ๑ ที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้น

๕๑๗

บทที่ ๒ ผู้ตรวจ

๕๑๘

บทที่ ๓ ผู้สอบบัญชี

๕๑๙

หมวดที่ ๖ สุ่มและบัญชีของบริษัท

๕๒๐

หมวดที่ ๗ บัญชีงบดุล

๕๒๑

หมวดที่ ๘ เงินปันผลและเงินสำรอง

๕๒๑

ส่วนที่ ๑ เงินปันผล

๕๒๑

บทที่ ๑ หลักของการจ่ายเงินปันผล

๕๒๓

บทที่ ๒ ผลของการจ่ายเงินปันผลโดยฝ่าฝืนหลักดังกล่าวแล้ว

๕๒๓

บทที่ ๓ เงินปันผลที่ค้างอยู่กับบริษัท

๕๒๓

ส่วนที่ ๒ เงินสำรอง

๕๒๔

หมวดที่ ๙ การเพิ่มทุนและลดทุน

๕๒๔

บทที่ ๑ การเพิ่มทุน

๕๒๕

บทที่ ๒ การลดทุน

๕๒๖

หมวดที่ ๑๐ วิธีใช้ทุนคืน

๕๒๖

หมวดที่ ๑๑ วิธีส่งหนังสือบอกกล่าว

๕๒๗

หมวดที่ ๑๒ การเลิกบริษัทจำกัด

๕๒๗

บทที่ ๑ เลิกโดยไม่จำเป็นต้องได้รับคำสั่งจากศาล

๕๒๗

บทที่ ๒ เลิกโดยคำสั่งของศาล

๕๒๗

หมวดที่ ๑๓ การควบบริษัทจำกัดเข้ากัน

๕๒๘

หมวดที่ ๑๔ การถอนทะเบียนบริษัทร้าง

๕๒๘

บทที่ ๑ ในกรณีที่บริษัทไม่ทำการค้าขายหรือประกอบกิจการงาน

๕๒๙

บทที่ ๒ ในกรณีที่บริษัทกำลังชำระสะสางบัญชีเพื่อเลิกบริษัท

๕๓๐

บทที่ ๓ สิทธิของบริษัท ผู้ถือหุ้น เจ้าหนี้ของบริษัทในการที่จะ
คัดค้านการถอนทะเบียนบริษัทร้าง

ภาคที่ ๕

ว่าด้วยสมาคม

๕๓๑

หมวดที่ ๑ การก่อตั้งสมาคม

๕๓๑

บทที่ ๑ ข้อบังคับ

๕๓๑

บทที่ ๒ การจดทะเบียน

๕๓๑

รายการจดทะเบียน

หมวดที่ ๒	วิธีดำเนินการสมาคม	๕๓๒
	บทที่ ๑ ฐานะในการจัดการโดยตรง	๕๓๒
	บทที่ ๒ ฐานะในการดูแลครอบงำ	๕๓๒
หมวดที่ ๓	ความเกี่ยวพันระหว่างสมาคมกับบุคคลภายนอก	๕๓๓
หมวดที่ ๔	ความเกี่ยวพันระหว่างสมาชิกกับสมาคม	๕๓๓
หมวดที่ ๕	การเลิกสมาคม	๕๓๓
	บทที่ ๑ *การเลิกสมาคมไม่จำเป็นต้องได้รับคำสั่งของศาล	๕๓๓
	บทที่ ๒ เลิกโดยคำสั่งของศาลในเมื่อพนักงานอัยการหรือผู้มีส่วนได้เสียขอร้อง	๕๓๔
หมวดที่ ๖	การชำระบัญชีสมาคม	๕๓๔

ภาคที่ ๖

การชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนจดทะเบียน ๕๓๕
 ห้างหุ้นส่วนจำกัด และบริษัทจำกัด

หมวดที่ ๑	ผู้ชำระบัญชี	๕๓๕
	บทที่ ๑ การตั้งและถอดผู้ชำระบัญชี	๕๓๕
	บทที่ ๒ หน้าที่ของผู้ชำระบัญชี	๕๓๖
	บทที่ ๓ อำนาจของผู้ชำระบัญชี	๕๓๘
หมวดที่ ๒	ผู้ซึ่งมีหน้าที่ดูแลครอบงำผู้ชำระบัญชี	๕๓๘
	บทที่ ๑ ที่ประชุมใหญ่	๕๓๘
	บทที่ ๒ ผู้สอบบัญชี	๕๓๙
หมวดที่ ๓	วิธีจ่ายเงินชำระหนี้	๕๓๙
หมวดที่ ๔	อายุความ	๕๔๐

คำอธิบาย
ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม

โดย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

(ปรีดี พนมยงค์)

ซึ่งได้แสดงที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

ประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๐๑๒ ถึงมาตรา ๑๒๙๗ นี้เป็นบทบัญญัติว่าด้วย
หุ้นส่วน บริษัท สมาคม

การอธิบาย จะได้แบ่งออกเป็น ๖ ภาค

ภาค ๑ ว่าด้วยข้อความทั่วไป

ภาค ๒ ว่าด้วยห้างหุ้นส่วนสามัญ

ภาค ๓ ว่าด้วยห้างหุ้นส่วนจำกัด

ภาค ๔ ว่าด้วยบริษัทจำกัด

ภาค ๕ ว่าด้วยสมาคม

ภาค ๖ ว่าด้วยการชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนสมาคม

ภาค ๑

ข้อความทั่วไป

หมวดที่ ๑

ห้างหุ้นส่วนบริษัทและสมาคมคืออะไร?

ส่วนที่ ๑

ลักษณะของห้างหุ้นส่วนบริษัท

ประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๑๐๑๒ ให้คำนิยามศัพท์ "ห้างหุ้นส่วนและบริษัท" ไว้ดังนี้ คือ เป็นสัญญาซึ่งบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ตกลงเข้ากันเพื่อทำกิจการร่วมกัน ด้วยประสงค์จะแบ่งกำไรอันจะพึงแบ่งได้จากกิจการนั้น

เพราะฉะนั้น ห้างหุ้นส่วนบริษัท จึงต้องประกอบด้วยหลักเกณฑ์ ๔ ประการ

- ๑) ต้องมีสัญญาในระหว่างบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป
- ๒) ต้องมีการเข้าหุ้นกัน
- ๓) ต้องกระทำการกิจการร่วมกัน
- ๔) ต้องมีความประสงค์จะแบ่งกำไรอันจะพึงได้จากกิจการที่ทำนั้น

บทที่ ๑

ต้องมีสัญญาในระหว่างบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป

ห้างหุ้นส่วนบริษัท ก็คือสัญญาชนิดหนึ่ง หลักเกณฑ์ของสัญญาชนิดนี้ก็คล้ายกับสัญญาธรรมดา แต่มีเหตุบางอย่างซึ่งเป็นพิเศษสำหรับห้างหุ้นส่วนบริษัท ดังต่อไปนี้

๑) ความตกลง ตามนัยแห่ง ป.พ.พ. มาตรา ๑๒๐ การแสดงเจตนาอันก่อให้เกิดความตกลงในการทำสัญญานั้น ถ้าแม้ทำด้วยสำคัญผิดในคุณสมบัติของบุคคล ซึ่งตามปกติย่อมนับว่าเป็นสาระสำคัญแล้ว การแสดงเจตนาเช่นนั้นเป็นโมฆียะ สัญญาธรรมดาหลายชนิด ตามปกติคุณสมบัติของบุคคลไม่เป็นสาระสำคัญ เช่น

ข้าพเจ้ามีหนังสือ ๑ เล่ม ต้องการจะขาย บุคคลใดจะเป็นผู้ซื้อก็ตาม คุณสมบัติของบุคคลในสัญญาเช่นนี้ ไม่เป็นข้อสาระสำคัญแต่สัญญาตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ และห้างหุ้นส่วนจำกัด (ฉะเพาะผู้เป็นหุ้นส่วนรับผิดชอบไม่จำกัด) ฐานะแห่งความเชื่อถือหรือแห่งคุณสมบัติของผู้ที่เป็นหุ้นส่วนเป็นสาระสำคัญที่จะชักจูงให้มีสัญญา เพราะฉะนั้นถ้าคู่สัญญาฝ่ายใดเข้าใจผิดในคุณสมบัติของคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว สัญญาตั้งห้างหุ้นส่วนนั้นก็เป็โมฆียะ

๒) ความสามารถ ผู้ใดมีความสามารถหรือไม่นั้น คงทราบแล้วจากการศึกษา ป.พ.พ.บรรพ ๑

เหตุพิเศษสำหรับสัญญาเช่าหุ้นส่วนบริษัทไม่มีแตกต่างออกไปมากนัก (คือในเรื่องนี้ปัญหาอาจเกิดขึ้นก็เนื่องจากสัญญาธรรมดานั่นเอง เช่นเรื่องหญิงมีสามีเช่าหุ้นส่วนบริษัทกับผัวได้หรือไม่ ซึ่งเอาสินส่วนตัวมาเช่าหุ้นส่วน)

๓) วัตถุประสงค์ของห้างหุ้นส่วนบริษัท ต้องไม่เป็นการขัดต่อกฎหมาย หรือเป็นการขัดขวางต่อความสงบเรียบร้อย หรือต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน ให้ดู ป.พ.พ. มาตรา ๑๑๓

อนึ่งตามฐานะของกฎหมาย ซึ่งยังคงใช้อยู่เวลานี้ บุคคลจะตั้งห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทขึ้นเพื่อทำการค้าในการรถไฟ ประกันภัย หรือการที่ดิน และจำนอง ฯลฯ ก็ตั้งได้เหมือนห้างหุ้นส่วนบริษัทธรรมดาโดยไม่จำเป็นต้องขอพระบรมราชานุญาตพิเศษในการตั้ง แต่จะประกอบกิจการอย่างนั้น หรือกิจการค้าขาย อันกระทบกระทั่งถึงความปลอดภัย หรือผลสุขแห่งสาธารณชนยังไม่ได้ จนกว่าจะได้รับพระบรมราชานุญาตหรือสัมประทาน ให้ดูพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขาย ฯลฯ พ.ศ. ๒๔๘๑

(ในเรื่องวัตถุประสงค์ตามกฎหมายเราต้องทำการค้า ไม่ใช่การค้าขายเพราะกฎหมายเราไม่ได้แยกห้างหุ้นส่วนในทางแพ่งและพาณิชย์จะนั้นคำว่า “ค้า” นี้ไม่ใช่ทางพาณิชย์เท่านั้นหมายถึงแพ่งด้วย)

๔) แบบของการตั้งห้างหุ้นส่วนบริษัทมีหลายชนิด และตามประเภทของห้างหุ้นส่วนบริษัทซึ่งจะได้กล่าวในภาคต่อไป

บทที่ ๒

ต้องมีการเข้าหุ้นกัน

การเข้าหุ้นกัน เป็นหลักสำคัญอันหนึ่งของการเข้าหุ้นส่วนบริษัท ถ้าผู้ใดไม่ลงทุน คอยแต่จะได้รับการประโยชน์อย่างใด ก็เท่ากับเป็นผู้เป็นหุ้นส่วนที่ลงทุนได้อุทิศประโยชน์ให้แก่ผู้ที่ไม่ลงทุน ซึ่งเท่ากับเป็นสัญญาให้ หาใช่เป็นสัญญาเช่าหุ้นส่วนบริษัทไม่ อนึ่งการลงทุนนี้ต้องกระทำกันอย่างจริงจัง ถ้าแม้ผู้เป็นหุ้นส่วนคิดสมมติหุ้นกันขึ้นแล้ว ก็มีอาจเป็นห้างหรือบริษัทได้

ชนิดของสิ่งที่จะนำมาลงทุน

ทุนที่ลงทุนนั้น อาจจะเป็นดังนี้ คือ

ก) เงิน

ข) ทรัพย์สินอื่นนอกจากเงิน คือสังหาริมทรัพย์ และสังหาริมทรัพย์ รวมทั้งวัตถุที่ไม่มีรูปร่างซึ่งอาจมีราคาและถือเอาได้ เช่นเครื่องหมายการค้าขาย ชื่อเสียงของบุคคล หรือทรัพย์สินมรดกที่ยังไม่ได้แบ่ง แต่ถ้าเป็นสิทธิซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนได้มีโดยพระบรมราชานุญาตพิเศษ เช่นสิทธิจำหน่ายแสงไฟทำการรถไฟ เช่นนั้นเป็นต้นแล้ว สิทธิเช่นนี้ตามธรรมดาถือว่าเป็นส่วนตัวของผู้นั้น และถ้าจะนำมาลงทุนก็ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตอีกครั้งหนึ่ง

ค) แรงงาน คือกำลังกายหรือความคิด ความรู้พิเศษช้อยกเว้นมีแต่ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดในห้าง

หุ้นส่วนจำกัด จะนำเอาแรงมาลงทุนไม่ได้ (ให้ดู ป.พ.พ. มาตรา ๑๐๘๓)

บทที่ ๓

ต้องมีการกระทำกิจการร่วมกัน

ผู้ที่เป็นหุ้นส่วน จำต้องมีส่วนเข้าร่วมกันกระทำกิจการ มุ่งไปยังที่หมาย ซึ่งทุกคนมีส่วนได้เสียด้วยกัน

การกระทำกิจการร่วมกันนี้จะเห็นได้ชัด สำหรับห้างหุ้นส่วนสามัญ เพราะตามธรรมดาผู้เป็นหุ้นส่วนย่อมมีอำนาจจัดทำได้ทุกคน

แต่สำหรับห้างหุ้นส่วนจำกัดเฉพาะผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด และบริษัทจำกัดนั้น การกระทำกิจการร่วมกันอาจเห็นได้ยาก กล่าวคือผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดไม่มีอำนาจจัดการ และบริษัทจำกัดก็มีสภากรรมการอีกคณะหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด และผู้ถือหุ้นก็ยังมีส่วนร่วมทำการอยู่ด้วย เช่น มีสิทธิในการออกเสียงลงมติในการงานของห้างและบริษัทเป็นต้น

การที่จะพิจารณาว่า อย่างไรจะเรียกว่า มีการกระทำกิจการร่วมกันนั้น มีหลักที่ควรวิเคราะห์ดังนี้

- ๑) ร่วมในกิจการอันเดียวกัน ซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นมีประโยชน์ได้เสียด้วยกัน
- ๒) ร่วมในวิธีดำเนินการของกิจการอันเดียวกันนั้น
- ๓) ร่วมในส่วนกำไรและขาดทุนของกิจการอันเดียวกันนั้น

ข้อ (๑) ร่วมในกิจการอันเดียวกัน คือกิจการที่กระทำร่วมกัน ผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคน ต้องมีส่วนได้เสียร่วมกันอยู่ ดังตัวอย่างผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายได้เป็นเจ้าของแห่งกิจการนั้น

แต่ต้องสังเกตว่า ห้างหุ้นส่วนและบริษัท ต่างกับกองทรัพย์ที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวมกัน กองทรัพย์สินเช่นนี้เกิดขึ้นได้โดยมากก็เนื่องจากผลแห่งกฎหมาย เช่น กองมรดกเป็นต้น ผู้เป็นเจ้าของในกองมรดก เมื่อพูดตามธรรมดาแล้วยังถือได้ว่าประกอบกิจการร่วมกัน เพราะต่างฝ่ายก็อยากได้ส่วนแบ่งของตนไปโดยเร็วแต่ถ้ากองทรัพย์ที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวมกัน เกิดขึ้นโดยสัญญาแล้ว ก็ย่อมมีลักษณะคล้ายกับห้างหุ้นส่วนมาก

การวินิจฉัยความแตกต่างจำต้องอาศัยข้อเท็จจริง

ตัวอย่างที่พอจะเห็นได้ว่ากองทรัพย์เช่นนี้ไม่เป็นห้างหุ้นส่วนนั้น เช่น นายแดงกับนายดำเข้าหุ้นกันซื้อโรงสี ๑ โรง และตกลงกันว่า จะผลัดกันทำประโยชน์คนละ ๖ เดือนสลับกันไปเช่นนี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่ากิจการของนายแดงและนายดำในการสีเข้านั้นหาได้ร่วมกันไม่

ข้อ (๒) ร่วมในวิธีดำเนินการแห่งกิจการอันเดียวกัน

ให้พึงสังเกตว่า กิจการของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทนั้นย่อมมีอยู่ ๒ ชนิด คือ วิธีดำเนินการ หรือนัยหนึ่งก็จตุระ ในการดูแลครอบงำในการจัดวางระเบียบปรึกษาหารือชี้ขาดในข้อสาระสำคัญแห่งความเป็นอยู่ หรือการดำเนินของห้างหรือบริษัทอย่างหนึ่งและวิธีปฏิบัติการ คือที่จะรักษาการให้เป็นไปตาม

วิธีดำเนินการอีกอย่างหนึ่ง หรือจะเรียกว่าธุรกรรมก็ได้ วิธีปฏิบัติการณ์ ถึงแม้บุคคลอื่นที่มีได้เป็นหุ้นส่วนก็มีสิทธิที่จะเกี่ยวข้องด้วยได้ เช่น ลูกจ้าง แต่ผู้เป็นหุ้นส่วนนั้น จะต้องได้ร่วมในวิธีดำเนินการจะร่วมในวิธีปฏิบัติการด้วยหรือไม่นั้นไม่เป็นข้อสำคัญ บุคคลที่ร่วมแต่วิธีปฏิบัติการอย่างเดียวไม่นับว่าเป็นหุ้นส่วน เช่น ลูกจ้างหรือกรรมกรในโรงงานแห่งหนึ่ง

ข้อ (๓) ร่วมกันในส่วนกำไรและขาดทุน

เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนได้ทำการร่วมกันก็ต้องมีส่วนได้เสียร่วมกันเมื่อถึงคราวห้างหรือบริษัทได้กำไรก็ดี หรือขาดทุนก็ดี ก็จะต้องเฉลี่ยในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วน ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งจะกันเอากำไรไว้เสียทั้งหมด หรือจะยอมรับขาดทุนคนเดียวไว้ทั้งหมดเช่นนี้เรียกว่ากระทำการร่วมกันไม่ได้ (ขอให้ดูต่อไปในบทที่ ๔)

การร่วมกันในส่วนกำไรและขาดทุนเช่นนี้ บางทีมีประโยชน์ในการที่จะเป็นหลักวินิจฉัยว่า บุคคลหลายคนที่ชื่อทรัพย์สินร่วมกันจะเป็นหุ้นส่วนหรือไม่ ศาลในประเทศฝรั่งเศสเคยตัดสินว่า ในเมื่อข้อเท็จจริงอย่างอื่นยังไม่ปรากฏโดยชัด ก็ต้องอาศัยการร่วมกันในส่วนกำไรและขาดทุนเป็นหลักในการวินิจฉัย เช่น ๒ คนซื้อที่ดิน ๑ แปลงรวมกันเพื่อขายเอากำไรเช่นนี้ ศาลในประเทศฝรั่งเศสถือว่าเป็นหุ้นส่วน ไม่ใช่กองทรัพย์สินมีหลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันตามธรรมดา อนึ่งบุคคลที่เป็นลูกจ้าง ถึงแม้จะมีสัญญาให้ได้รับส่วนในผลกำไรด้วยก็ตาม ลูกจ้างก็มีอาจจะกลายเป็นหุ้นส่วนได้ คือตนไม่มีสิทธิเช่นต่อไปนี้

ก) ไม่มีสิทธิในการที่จะได้รับทุนคืน เมื่อห้างเลิกจากกันซึ่งต่างกับผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งได้ลงแรง

ข) ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน

ค) ไม่มีสิทธิที่จะขออุทธรณ์ในฐานะเป็นหุ้นส่วน

บทที่ ๔

ต้องมีความประสงค์ที่จะแบ่งกำไร

อันจะพึงได้แต่กิจการที่ทำ

ความประสงค์ที่จะแบ่งกำไร หมายความว่าความประสงค์ที่จะแบ่งประโยชน์ที่เป็นเงินเป็นทอง ไม่ใช่ประสงค์ในการบำเพ็ญทานการศาสนา หรือเพื่อสาธารณประโยชน์อื่น ๆ

เหตุฉะนั้นจึงต่างกับความประสงค์ของสมาคม ซึ่งไม่หวังในการแบ่งกำไร

แต่ประโยชน์อันเป็นเงินที่จะแบ่งกันนี้ ถ้าจะทำให้ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นมีกรรมสิทธิ์เด็ดขาดแล้ว จะต้องเป็นกำไรจริงกล่าวคือ เงินรายรับของห้างและบริษัทเมื่อคิดหักรายจ่ายยังคงเหลืออยู่เท่าใดจึงเรียกว่ากำไรจริง ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนไม่แบ่งกันตามหลักที่กล่าวนี้แล้ว เช่น ชักเอาเงินทุนมาแบ่งเฉลี่ยกัน เช่นนี้เรียกว่ากำไรสมมติผู้เป็นหุ้นส่วนหากรรมสิทธิ์เด็ดขาดไม่ได้ จึงจะได้ศึกษาต่อไป

อนึ่งผลของกิจการที่ห้างหรือบริษัทกระทำนั้น ไม่จำเป็นเสมอไปว่า จะต้องคอยให้ห้างหรือบริษัทเลิกจากกันเสียก่อนจึงจะคิดกำไร กล่าวคือกำไรอันแท้จริงนั้น อาจทราบได้จากบัญชีตามปกติ เช่น

ในรอบ ๑ ปีหรือตามกำหนดระยะเวลาอื่น ๆ ซึ่งจะได้ตกลงกัน

อนึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคน เมื่อมีสิทธิได้รับส่วนกำไรแล้วก็มีหน้าที่ช่วยกันรับผิดชอบเมื่อห้างขาดทุน ถ้าในสัญญาตั้งห้างหุ้นส่วนมีข้อความว่า ผลกำไรทั้งหมดจะให้แก่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่ง หรือยกเว้นไม่ให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดต้องรับผิดชอบในการขาดทุนก็ดี หรือถึงกับยอมให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งได้กำไรทั้งหมดโดยไม่ต้องช่วยขาดทุนก็ดี ข้อสัญญาเช่นนี้ผิดหลักของการเข้าหุ้นส่วน แต่ข้อห้ามทั้งนี้ไม่หมายความว่าถึง

๑. สัญญาที่ยอมให้ผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งลงแรง หรือให้ใช้ทรัพย์สินไม่ต้องออกเงินช่วยขาดทุนอีก สัญญาเช่นนี้ใช้ได้ เพราะผู้เป็นหุ้นส่วนนั้นได้ขาดทุนไปในตัวแล้วในการที่ทำงานให้ห้าง หรือให้ห้างใช้ทรัพย์สินโดยไม่ได้อะไรตอบแทน

๒. สัญญาที่ยอมให้ผู้เป็นหุ้นส่วนบางคนได้รับส่วนแบ่งจากผลกำไรจริง ตามข้อกำหนดซึ่งไม่ใช่เป็นการยกเว้นความรับผิดชอบในการขาดทุน เช่นกำหนดไว้ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ลงเงินจะได้รับกำไรอย่างน้อยร้อยละ ๑๐ จากผลกำไรจริงก่อนผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ (ขอให้เทียบดูเรื่องหุ้นบุริมสิทธิในบริษัทจำกัด)

แต่อย่างไรก็ตาม ข้อสัญญาที่กำหนดส่วนกำไรและขาดทุนของผู้ของเป็นหุ้นส่วนให้อยู่หย่อนกว่ากันนั้น ก็ใช้ได้ ในระหว่างคู่สัญญาแต่ถ้าเกี่ยวกับบุคคลภายนอก ก็ต้องพิจารณาตามลักษณะของห้างหรือบริษัท เช่น ถ้าเป็นห้างหุ้นส่วนสามัญ หลักมีว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องช่วยกันใช้หนี้ของห้างโดยไม่จำกัด เหตุฉะนั้น ข้อสัญญาที่ลดความรับผิดชอบของผู้เป็นหุ้นส่วนจะเข้ายื่นต่อบุคคลภายนอกไม่ได้ (มาตรา ๑๐๑๒)

บทที่ ๕

ชนิดต่าง ๆ ของห้างหุ้นส่วนและบริษัท (มาตรา ๑๐๑๓)

ห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทนั้น มี ๓ ประเภทคือ

๑. ห้างหุ้นส่วนสามัญ คือเป็นห้างหุ้นส่วนซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนหมดทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อหนี้สินทั้งปวงของห้างโดยไม่จำกัด (ให้ดูมาตรา ๑๐๒๕)

ห้างหุ้นส่วนสามัญนี้แบ่งแยกออกได้เป็น ๒ ชนิด คือห้างที่จดทะเบียนอย่างหนึ่ง และที่ไม่จดทะเบียนอีกอย่างหนึ่ง

๒. ห้างหุ้นส่วนจำกัด คือห้างหุ้นส่วนประเภทซึ่งมีผู้เป็นหุ้นส่วน ๒ จำพวกตั้งนี้ จำพวกที่ ๑ ผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียว หรือหลายคนซึ่งจำกัดความรับผิดชอบเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนรับจะลงหุ้นในห้างหุ้นส่วนนั้น

จำพวกที่ ๒ ผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียวหรือหลายคนซึ่งต้องรับผิดชอบร่วมกันในบรรดาหนี้ของห้างโดยไม่จำกัดจำนวนเสมือนตั้งเป็นหุ้นส่วนในห้างหุ้นส่วนสามัญ (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๗)

๓. บริษัทจำกัด คือประเภทซึ่งตั้งขึ้นโดยแบ่งทุนเป็นหุ้น มีมูลค่าเท่ากัน ผู้ถือหุ้นต่างรับผิดชอบจำกัดเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนยังส่งใช้ไม่ครบมูลค่าของหุ้นที่ตนถือ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๖)

ส่วนที่ ๒

ลักษณะของสมาคม

ประมวลแพ่งฯ วิเคราะห์ศัพท์สัญญาตั้งสมาคมไว้ว่า เป็นสัญญาซึ่งบุคคลหลายคนตกลงเข้ากัน เพื่อทำการอันใดอันหนึ่งร่วมกันอันมิใช่เป็นการหาผลกำไรแบ่งปันกัน

เพราะฉะนั้นสัญญาตั้งสมาคมจึงต้องประกอบด้วยหลัก ๔ ประการ คือ

๑. ต้องมีสัญญาระหว่างบุคคลหลายคน ซึ่งอย่างน้อยที่สุดก็ต้อง ๓ คน (ขอให้เทียบดูมาตรา ๑๒๗๗) ซึ่งบังคับไว้ว่าการขอจดทะเบียนตั้งสมาคมนั้นต้องทำเป็นหนังสือ และต้องมีสมาชิกของสมาคมลงลายมือไม่น้อยกว่า ๓ คน)

๒. ต้องมีการเข้าหุ้นกันซึ่งอาจจะเป็นเงิน หรือทรัพย์สิน หรือแรงงาน ตามที่ปฏิบัติกันเป็นส่วนมากนั้น คือเงินค่าบำรุง

๓. ต้องกระทำการกิจการร่วมกัน ขอให้เทียบดูเรื่องหุ้นส่วนและบริษัท

๔. ความประสงค์ของสมาคม ต้องไม่ใช่เป็นการหาผลกำไรมาแบ่งปันในระหว่างสมาชิก และเพื่อจะป้องกันมิให้สมาคม มีความประสงค์จะทำการโดยทางอ้อม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๒๙๕ ซึ่งได้บัญญัติไว้ว่า เมื่อสมาคมได้เลิกและชำระบัญชีกันแล้ว ถ้ามีสินทรัพย์เหลืออยู่เท่าใด จะแบ่งให้แก่สมาชิกของสมาคมนั้นไม่ได้ สินทรัพย์ทั้งหมดนั้น จะต้องโอนให้แก่บุคคลอื่นตามที่ได้ระบุไว้ในข้อบังคับของสมาคม หรือถ้ามิได้ระบุไว้ก็แต่สมาคมจะตกลงในที่ประชุมใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม สมาคมอาจจะได้รับเงินอุดหนุน หรือเงินค่าบำรุง ข้อสำคัญมีอยู่ว่าสมาคมจะแบ่งเงินเหล่านี้ให้แก่สมาชิกไม่ได้

อนึ่งคำว่า ‘ผลกำไร’ ในที่นี้หมายความว่า ผลกำไรอันจะได้มาจากบุคคลภายนอก ถ้าหากว่าทำไรอันจะแบ่งปันกันในระหว่างสมาชิกตามส่วนราคาแห่งการกู้ยืม และค่าขายอันมีขึ้นจากการที่สมาชิกได้กระทำกับสมาคมแล้ว ก็เข้าอยู่ในรูปของสหกรณ์และตามกฎหมายไทยถือว่าสหกรณ์เป็นสมาคม ขอให้ดูพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ มาตรา ๕ และให้เทียบดูพระราชปรารภในพระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๕๙

หมวดที่ ๒

ประวัติของบทกฎหมายห้างหุ้นส่วนบริษัทสมาคม

ส่วนที่ ๑

ประวัติของบทกฎหมายห้างหุ้นส่วนบริษัท

บทที่ ๑

ก่อนพระราชบัญญัติ ร.ศ. ๑๓๐

ก) ห้างหุ้นส่วนสามัญ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ มาตรา ๑๐๒ และ ๑๐๓

ข) บริษัทจำกัด ไม่มีบทกฎหมาย มีแต่พระบรมราชานุญาตพิเศษ ให้แก่บริษัทเป็นราย ๆ ไป เช่น บริษัทชุดคลองคูนาสยาม

บทที่ ๒

พระราชบัญญัติห้างหุ้นส่วน ร.ศ. ๑๓๐

พระราชบัญญัตินี้ แบ่งห้างหุ้นส่วนและบริษัทออกเป็น ๓ ประเภทคือ

ก) ห้างหุ้นส่วนสามัญ

ข) ห้างหุ้นส่วนจำกัดลินไช้

ค) บริษัทจำกัดลินไช้

พระราชบัญญัตินี้ แบ่งบทบัญญัติไว้เป็น ๒ ชนิด เป็นหลักมาตราอย่างหนึ่ง และมาตราอย่างหนึ่ง ข้อความที่อยู่ในหลักมาตรานั้น คู่สัญญาจะยกเว้นแก้ไขไม่ได้ แต่ข้อความที่อยู่ในมาตรานั้น ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจปราณีประนอมยกเว้นหรือแก้ไขได้

บทที่ ๓

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓

ซึ่งให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ตามนัยแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๓ กฎหมายเก่าในเรื่องห้างหุ้นส่วนและบริษัทซึ่งมีข้อความแย้ง หรือซ้ำกับข้อความในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ต้องยกเลิก

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ จะบังคับกล่าวถึงนี้ ได้แบ่งห้างหุ้นส่วนและบริษัทเป็น ๓ ประเภท คล้ายกับห้างหุ้นส่วนและบริษัท ร.ศ. ๑๓๐ แต่ไม่มีคำว่าลินไช้ต่อท้ายคำว่าห้างหุ้นส่วนและบริษัทจำกัด

อีกประการหนึ่งประมวลกฎหมายฉบับนี้ มิได้บ่งไว้ว่าข้อความในที่ใดเป็นมาตรานและหลัก

มาตรา แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายอันว่าด้วยห้างหุ้นส่วนและบริษัทนั้น เป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายเศรษฐกิจ เอกชน ซึ่งเป็นสาขากฎหมายเอกชน ย่อมจะมีบทกฎหมายอันจะนับว่าเป็นบทสันนิษฐานความตกลงของคู่สัญญา ซึ่งตรงกับมาตราของพระราชบัญญัติเดิม เพราะทางเศรษฐกิจในเรื่องเช่นนี้ต้องการความเร็วมากกว่าในทางแพ่งธรรมดา จึงต้องมีบทสันนิษฐานความตกลงของคู่สัญญา ในเมื่อคู่สัญญามิได้ตกลงเป็นอย่างอื่น บทสันนิษฐานนี้ คู่สัญญาจะตกลงเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ขอให้ดู ป.พ.พ.มาตรา ๑๑๔ ที่บัญญัติไว้ว่าการแก้ไขยกเว้นบทบัญญัติได้อันมีเหตุด้วยความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน การยกเว้นหรือแก้ไขนั้นก็ไม่มีโทษ แต่อย่างไรจะเรียกว่ากฎหมายอันไม่เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ก็จะต้องพิจารณาเป็นเรื่องๆไป มีวิธีอันหนึ่งซึ่งอาจจะช่วยเหลือให้สะดวกในการวินิจฉัย คือเทียบกับพระราชบัญญัติเดิมว่า บทบัญญัติใน ป.พ.พ. ตรงกับมาตราหรือหลักมาตราแห่งพระราชบัญญัติเดิมนั้น เช่น ป.พ.พ. มาตรา ๑๐๕๕ อนุมาตรา ๕ บัญญัติว่า ห้างหุ้นส่วนสามัญย่อมเลิกจากกันเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย บทบัญญัตินี้ตรงกับพระราชบัญญัติเดิมมาตรา ๔๕ ข้อ ๔ ซึ่งไม่ใช่หลักมาตรา โดยเหตุนี้ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจจะทำสัญญาตกลงกันว่า เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ก็ให้ห้างหุ้นส่วนนั้นคงทำการต่อไป ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือกับทายาทของผู้ตาย

บทที่ ๔

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓

(จะบังคับให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒)

ประมวลกฎหมายฉบับนี้ โดยมากมีข้อความที่ฉบับที่ให้ยกเลิกไปเสีย นั้น ข้อความที่แก้ไขอันสำคัญ ก็คือฉบับใหม่นี้ไม่มีบทบัญญัติเหมือนดังมาตรา ๑๐๑๔ แห่งฉบับเดิม เพราะเหตุว่ามาตรา ๑๐๑๔ แห่งฉบับเดิม ได้ถูกยกเลิกเสียแล้ว โดยพระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขาย พ.ศ. ๒๔๗๑

ส่วนที่ ๒

ประวัติของบทกฎหมายสมาคม

บทที่ ๑

ก่อนพระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

บุคคล มีสิทธิตั้งสมาคมโดยไม่ต้องจดทะเบียน แต่สมาคมนั้นต้องไม่ทำการผิดต่อกฎหมาย และไม่ปิดบังวิธีการอันจะเป็นผิดต่อกฎหมายลักษณะอาชญา

บทที่ ๒

พระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

การตั้งสมาคมต้องจดทะเบียน มิฉะนั้นมีผิดตามมาตรา ๓๑ ถึง ๓๔ แห่งพระราชบัญญัตินั้น

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๕๙ ซึ่งว่าด้วยสหกรณ์

บทที่ ๓

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓

(ฉบับที่ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘)

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฉบับนี้มีข้อความทับพระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ในส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องด้วยความผิดในทางอาชญา แต่ยังไม่มีความทับพระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๕๙ จนถึงวันประกาศใช้พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๑

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความผิดในทางอาชยานั้น กฎหมายลักษณะอาชญาส่วนที่ ๑๑ ได้มีข้อความทับพระราชบัญญัติสมาคม

บทที่ ๔

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓

(ซึ่งให้ใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒)

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฉบับนี้มีข้อความทับหรือแก้ไขฉบับที่ได้ยกเลิกไปเสียนั้น และซึ่งเราจะได้ศึกษาต่อไป

หมวดที่ ๓

**การเปรียบเทียบห้างหุ้นส่วนบริษัท สมาคม
กับกองทรัพย์และสัญญาอื่น ๆ**

ส่วนที่ ๑

**ระหว่างห้างหุ้นส่วนบริษัทฝ่ายหนึ่ง กับกองทรัพย์
ที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวมกันฝ่ายหนึ่ง**

บทที่ ๑

ความคล้ายกัน

- ๑. มีกองทรัพย์อันเดียว
- ๒. มีหลายบุคคลเป็นเจ้าของ

บทที่ ๒

ความต่างกัน

- ๑. ห้างหุ้นส่วนและบริษัทนั้น ต้องเกิดโดยสัญญา แต่กองทรัพย์ที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวม

กัน ไม่จำเป็นต้องเกิดจากสัญญา กล่าวคืออาจจะเกิดโดยผลแห่งกฎหมาย เช่น กองมฤตก

๒. ห้างหุ้นส่วนและบริษัทอาจเป็นนิติบุคคล เมื่อได้จดทะเบียนตามกฎหมายแล้ว แต่กองทรัพย์สินที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวมกันนั้นไม่อาจจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ในฐานะกองทรัพย์สินนั้นเอง นอกจากจะเปลี่ยนรูปมาเป็นนิติบุคคลชนิดอื่น เช่น ห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทสมาคม มูลนิธิ

๓. ตามหลักกฎหมายทั่วไป เจ้าของในกองทรัพย์สินคนใดคนหนึ่งตามธรรมดาอาจจะขอแบ่งแยกส่วนของตนเมื่อใดก็ได้ แต่ผู้เป็นหุ้นส่วนนั้น ตามธรรมดาจะขอออกจากหุ้นส่วนก่อนกำหนดเวลาที่ได้ตกลงกันไว้ไม่ได้

อนึ่งเจ้าของในกองทรัพย์สินอาจจะตกลงกันว่า จะคงรวมกันอยู่โดยไม่แบ่งแยกก็ได้ แต่ระยะเวลาที่จะคงอยู่รวมกันนั้น ตามกฎหมายของประเทศที่ใช้ประมวลได้บัญญัติกำหนดเวลาไว้สั้นมากเช่นประมวลสวิสส์บัญญัติไว้เพียง ๑๐ ปี แต่ในเรื่องห้างหุ้นส่วนนั้นเราอาจจะตกลงกำหนดเวลาที่ยาวขึ้นไปกว่ากำหนดในเรื่องกองทรัพย์สินก็ได้

๔. ห้างหุ้นส่วนและบริษัทที่เป็นนิติบุคคลนั้น เสียของผู้เป็นหุ้นส่วนข้างมากย่อมใช้บังคับตลอดไปถึงฝ่ายข้างน้อยด้วย แต่ในเรื่องกองทรัพย์สินที่หลายเจ้าของมีกรรมสิทธิ์รวมกันนั้น ในบางเรื่องกฎหมายของหลายประเทศที่ใช้ประมวลได้บัญญัติว่า การตกลงในข้อสาระสำคัญแห่งกองทรัพย์สินจะต้องได้รับเสียงของเจ้าของทุก ๆ คน

๕. ในเรื่องห้างหุ้นส่วนสามัญนั้น มีบทกฎหมายสันนิษฐานว่าผู้เป็นหุ้นส่วนเป็นตัวการตัวแทนซึ่งกันและกัน ให้ดูมาตรา ๑๐๓๓ กับ ๑๐๕๐ แต่ในกองทรัพย์สินนั้นไม่มีบทกฎหมายสันนิษฐานว่าเจ้าของเป็นตัวการตัวแทนซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้นถ้าไม่ใช่ในเรื่องสงวนสิทธิแล้ว การกระทำของเจ้าของคนหนึ่งก็อาจจะไม่ผูกพันถึงเจ้าของอื่น ๆ ด้วย

๖. ห้างหุ้นส่วนและบริษัทนั้น คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นฝ่ายแห่งสัญญาเป็นข้อสาระสำคัญ และซึ่งมากที่สุดแห่งหุ้นส่วนสามัญและห้างหุ้นส่วนจำกัด ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งรับผิดชอบไม่จำกัด เพราะฉะนั้นผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างเช่นว่านี้ จะโอนหุ้นของตนโดยไม่ได้รับความยินยอมจากผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายอื่น และผู้รับมฤตกของผู้เป็นหุ้นส่วน จะเข้ามาแทนผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งได้ตายไปแล้วนั้นไม่ได้ นอกจากจะได้ตกลงกันเป็นอย่างอื่น (ให้ดูในมาตรา ๑๐๔๐) แต่ในเรื่องกองทรัพย์สินนั้น เจ้าของจะ

โอนกรรมสิทธิ์ส่วนของตนให้แก่ผู้ใดได้ตามความพอใจ และถ้าเจ้าของตาย ผู้รับมฤตกก็มีสิทธิที่จะเข้ามาเป็นเจ้าของแทน

๗. ห้างหุ้นส่วนและบริษัทมีความประสงค์หากำไร แต่กองทรัพย์สินนั้นเจ้าของอาจมีความประสงค์ที่จะไม่หากำไรก็ได้ ให้พึงสังเกตว่า ถ้าการใดมีความประสงค์หากำไรแล้ว โดยมากก็มีการกระทำร่วมกันอันเข้าเป็นลักษณะห้างหุ้นส่วน นอกจากกองทรัพย์สินบางชนิดซึ่งถึงแม้จะมีความประสงค์หากำไร และมีหลักเกณฑ์อื่นอันเข้าอยู่ในห้างหุ้นส่วนก็ดี กฎหมายพิเศษดังเช่นกฎหมายทะเลได้บัญญัติลักษณะไว้ต่างกันหาก

ส่วนที่ ๒

ระหว่างหุ้นส่วนบริษัทฝ่ายหนึ่งกับสัญญาจ้างแรงงาน ซึ่งนายจ้างยอมให้ลูกจ้างได้รับส่วนกำไรอีกฝ่ายหนึ่ง

บทที่ ๑

ความคล้ายกัน

๑. ทั้ง ๒ นั้นเกิดจากสัญญา
๒. มีการทำงานร่วมกัน
๓. มีความประสงค์ที่จะแบ่งกำไร

บทที่ ๒

ความต่างกัน

๑. ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิร่วมกันในวิธีดำเนินการ แต่ลูกจ้างร่วมกับนายจ้างในวิธีปฏิบัติการ (ดูที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในบทที่ว่าด้วยการร่วมกัน)
๒. ผู้เป็นส่วนร่วมกันทั้งกำไรและขาดทุนด้วย กล่าวคือต้องช่วยกันรับผิดชอบ ในเมื่อห้างหรือบริษัทขาดทุน แต่ลูกจ้างไม่ต้องรับผิดชอบในเมื่อนายจ้างขาดทุน

ส่วนที่ ๓

ระหว่างสมาคมฝ่ายหนึ่งกับมูลนิธิอีกฝ่ายหนึ่ง

บทที่ ๑

ความคล้ายกัน

ทั้งสองนั้นมีความประสงค์ที่จะไม่แบ่งหรือหากำไร (ให้ดูมาตรา ๘๑และมาตรา ๑๒๗๔)

บทที่ ๒

ความต่างกัน

- ๑) สมาคมเป็นการรวมบุคคล มูลนิธิเป็นการรวมทรัพย์สิน ผลจึงมีว่า
ก. การตั้งสมาคมต้องมีบุคคลหลายคน คืออย่างน้อยก็ต้อง ๓ คน (ดูมาตรา ๑๒๗๔ ตอนต้น และมาตรา ๑๒๗๗)

ส่วนการตั้งมูลนิธินั้นอาจจะมีบุคคลธรรมดาคนเดียวก็ได้ (ให้เทียบมาตรา ๘๐ กับมาตรา ๘๓)

- ข. การเป็นสมาชิกในสมาคมนั้น ไม่มีบทกฎหมายบังคับว่า ต้องมีทรัพย์สินซึ่งหมุ่ลงได้เป็นราคาเงินมาลงทุน เพราะฉะนั้นสมาชิกอาจจะได้รับความยกเว้น ไม่ต้องลงทรัพย์สินในสมาคมก็ได้ เช่นสมาชิกพิเศษ หรือกิตติมศักดิ์

แต่ผู้ตั้งมูลนิธินั้นต้องลงทรัพย์สินในมูลนิธิ ให้คู่มาตรา ๘๑ ตอนต้น

๒) การตั้งสมาคมต้องจดทะเบียน มิฉะนั้นไม่เป็นนิติบุคคลและมีผิดตามกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๓๖๗ นอกจากจะได้รับความยกเว้น

แต่การตั้งมูลนิธิไม่ต้องจดทะเบียน และไม่มีผิดในทางอาชญาเพราะเหตุนั้น ถ้าจะให้มูลนิธิเป็นนิติบุคคล ก็ต้องยื่นเรื่องราวขออำนาจรัฐบาล ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๘๕ และกฎเสนาบดี กระทรวงมหาดไทยลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งไม่เป็นการจดทะเบียนดังเช่นสมาคม

หมวดที่ ๔

ข้อความทั่วไปว่าด้วยการจดทะเบียน

ห้างหุ้นส่วนและบริษัท

บทที่ ๑

ผลแห่งการจดทะเบียน

ห้างหุ้นส่วนจำกัดและบริษัทจำกัดนั้นต้องจดทะเบียน แต่ห้างหุ้นส่วนสามัญไม่มีกฎหมายบังคับว่าจะต้องจดทะเบียน เพราะฉะนั้นจะไม่จดทะเบียนก็ได้ แต่ถ้าได้จดทะเบียนแล้วก็จะได้รับผลดังจะได้กล่าวต่อไป

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๐๑๕ บัญญัติว่าห้างหุ้นส่วนหรือบริษัท เมื่อได้จดทะเบียนตามบัญญัติแห่งลักษณะนี้แล้วท่านจัดว่าเป็นนิติบุคคลต่างหากจากผู้เป็นหุ้นส่วน หรือผู้ถือหุ้นทั้งหลายซึ่งรวมเข้ากันเป็นห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทนั้น

ผลแห่งการเป็นนิติบุคคลนั้นก็คือว่า

ทรัพย์สิน, กำลังกาย, ความคิด ที่บุคคลธรรมดาได้นำมารวมเข้าไว้วันนั้น เกิดมีสภาพเหมือนดังบุคคลธรรมดา (ให้ดูมาตรา ๖๕ และมาตรา ๗๑)

เราอาจจำแนกผลต่างๆออกเป็นดังนี้คือ

(๑) มีสิทธิและหน้าที่โดยไม่ปะปนกับสิทธิและหน้าที่ของผู้ที่ได้รวมกันเข้านั้น เพราะฉะนั้นทรัพย์สินของห้างและบริษัท หรือนิติบุคคลย่อมเป็นประกันแก่เจ้าหนี้ของห้าง หรือบริษัท หรือนิติบุคคลเท่านั้นเอง กล่าวคือ เจ้าหนี้ของห้างหรือบริษัทเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งบุริมสิทธิ ในการที่จะได้รับชำระหนี้อันค้างชำระแก่ตน จากทรัพย์สินของห้าง หรือบริษัทก่อนเจ้าหนี้ส่วนตัวของผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้น โดยเหตุนี้เจ้าหนี้ส่วนตัวของผู้เป็นหุ้นส่วน จะขอหักกลบลบหนี้ในการที่ตนเป็นลูกหนี้ห้างหรือบริษัทนั้นไม่ได้ ให้เทียบ มาตรา ๑๐๗๒

(๒) มีภูมิลำเนา ที่จะใช้ในทางอรรถคดี ขอให้ดูประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๗๑

(๓) มีสัญญาสิทธิของห้างหุ้นส่วนและบริษัทนั้นได้มีผู้ออกความเห็นมากมายว่าจะถือตามสัญญาสิทธิของประเทศที่ได้ทำสัญญาดังห้างบริษัท การจดทะเบียนบริษัทสำนักงานแห่งใหญ่ของห้างของบริษัทหรือประเทศที่ห้างหรือบริษัทได้ทำการค้าขายเป็นส่วนใหญ่ หรือจะถือเอาสัญญาสิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วน หรือเป็นผู้ถือหุ้นอันเป็นฝ่ายข้างมาก

ปัญหาเหล่านี้ เกิดขึ้นในต่างประเทศ ดังเช่นประเทศฝรั่งเศสเป็นอาทิ เพราะไม่มีตัวบทบังคับสำหรับกฎหมายไทยนั้น ผู้สอนเห็นว่า ห้างหุ้นส่วนบริษัทจดทะเบียนในประเทศไหน ก็ต้องถือตามสัญญาสิทธิของประเทศนั้นโดยไม่ต้องพิจารณาถึงว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นข้างมากถือสัญญาสิทธิอันใด เพราะประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๖๘ บัญญัติไว้ว่า นิติบุคคลจะมีขึ้นได้ก็แต่ด้วยอาศัยอำนาจแห่งบทบัญญัติของกฎหมายหรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ห้างหรือบริษัทเป็นนิติบุคคลก็เพราะการจดทะเบียน และเมื่อการจดทะเบียนได้กระทำการตามกฎหมายไทย ก็เท่ากับกฎหมายไทยได้ประสิทธิประสาทให้ห้างและบริษัทนั้นเป็นนิติบุคคลขึ้น เพราะฉะนั้นนิติบุคคลจดทะเบียนในเมืองไทยจะต้องมีสัญชาติไทย

อนึ่งในทางกรณนั้น ปัญหาเรื่องสัญชาติไม่น่าเกิดขึ้นเลย เพราะเหตุว่า ตามแบบคำขอจดทะเบียนของกระทรวงพาณิชย์ก็มีความบังคับไว้ว่า ห้างหรือบริษัทที่จะจดทะเบียนนั้นยอมถือสัญชาติไทยอยู่ได้กฎหมายสยาม

แต่ผลร้ายอาจจะมิชั่งได้ ดังเช่นในคราวสงคราม ขนชาติศัตรูมาตั้งห้างหรือบริษัทจดทะเบียนตามกฎหมายไทย อาจจะทำเอาเอาสัญชาติไทยของห้างหรือบริษัท เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ต้องถูกยึดทรัพย์ แต่ในเรื่องนี้เป็นหน้าที่ของกฎหมายเกี่ยวกับการสงครามที่จะบัญญัติทางแก้ขึ้นไว้ ไม่ควรให้เป็นหน้าที่ของกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

เหตุฉะนั้นทุกประเทศได้มีกฎหมายห้ามมิให้ทำการค้าขายกับชนชาติศัตรู สำหรับประเทศสยามได้มีพระราชบัญญัติห้ามการค้าขายกับชนชาติศัตรู พ.ศ. ๒๔๖๐ ในมาตรา ๘ บัญญัติไว้ว่า เลนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีอำนาจออกคำสั่งให้อายัด และจัดเลิกห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทซึ่งมีสมาชิกทุกคน หรือบางคนเป็นชนชาติศัตรูแต่อย่างไรก็ดี ห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทอาจไม่จำเป็นต้องเลิกจากกันเพราะเหตุดังกล่าวแล้วก็ได้ กล่าวคือ ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งมิใช่เป็นชนชาติศัตรู รับซื้อหุ้นไว้ ให้เทียบประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๐๖๐

สำหรับบริษัทจำกัดนั้น ถ้ามีผู้อื่นซึ่งมิใช่ชนชาติศัตรูรับซื้อหุ้นไว้บริษัทนั้นก็ไม่ต้องเลิก

๔) มีสิทธิใช้นามสมญาของห้างหรือบริษัทเป็นโจทก์จำเลย โดยไม่ต้องใช้นามของผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคน

ทั้งนี้เพื่อสะดวกในทางอรรถคดี แต่สำหรับห้างหุ้นส่วนสามัญซึ่งไม่จดทะเบียนนั้น เรามีบทบัญญัติอยู่ในมาตรา ๑๐๔๙ ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจะถือเอาสิทธิใดๆแก่บุคคลภายนอก ในกิจการค้าขายซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตนนั้นหาได้ไม่

ปัญหาจึงอาจเกิดขึ้นได้ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนขายทรัพย์สินอย่างหนึ่งในนามของห้างโดยบุคคลภายนอกยังไม่ชำระราคา ดังนั้นผู้เป็นหุ้นส่วนจะฟ้องร้องบุคคลภายนอกได้อย่างไร?

ฐานะแห่งหลักกฎหมายซึ่งศาลฎีกาได้เคยดำเนินอยู่ก่อน ใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีดังนี้คือ

(ก) ผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างที่ไม่จดทะเบียนนั้น อาจใช้ชื่อของตนฟ้องร้อง ตามสัญญาที่ได้ทำในนามของห้างหุ้นส่วนได้ เพราะเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติกันมาเช่นนี้ แต่ก่อนพระราชบัญญัติหุ้นส่วนและบริษัท ร.ศ. ๑๐๓

กฎหมายใหม่หาได้ลบล้างจารีตประเพณีดังนั้นไม่ กล่าวคือกฎหมายใหม่ห้ามแต่ไม่ให้ห้างที่ไม่ได้จดทะเบียนใช้นามสมญาของตนขึ้นฟ้องร้อง ขอให้ดูฎีกา ๑๐๔/๒๔๖๓

(ข) การคัดค้านอำนาจฟ้องร้องในเรื่องนี้ ต้องกระทำเสียแต่แรก ก่อนเริ่มลงมือสืบพยาน มิฉะนั้นศาลไม่ยอมฟังข้อคัดค้าน (ให้ดูฎีกาที่ ๑๐๔๒/๒๔๖๖ และให้ดูคำอธิบายของกรมหลวงราชบุรีในหนังสือกฎหมายและคำสั่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ กับคำอธิบายกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องที่ดินรวบรวมพิมพ์โดยคำสั่งกระทรวงเกษตรราธิการ พศ. ๒๔๖๔ หน้า ๑๓๐ - ๑๓๒)

แต่ตามฐานะของกฎหมายในปัจจุบันนี้ ผู้สอนเห็นว่ากฎหมายใหม่คงไม่มุ่งประสงค์จะให้บุคคลภายนอกซึ่งซื้อทรัพย์สินโดยไม่ชำระราคาจากห้างที่ไม่จดทะเบียนได้เปรียบกันไป เพราะฉะนั้นเราควรวิเคราะห์ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจะมีสิทธิฟ้องร้องโดยอาศัยหลักกฎหมายอันใดบ้าง หลักกฎหมายที่ห้างพิจารณาสนับสนุนสิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนเช่นนี้ก็คือ

ก) นิติกรรมอำพราง ทั้งนี้หมายความว่า ถ้าบุคคลภายนอกรู้อยู่ว่า ห้างไม่ได้จดทะเบียนและยังขึ้นทำสัญญาโดยรู้ว่าใครเป็นหุ้นส่วนดังนี้ บุคคลภายนอกก็ต้องรับสนองตามสัญญาเพราะนิติกรรมที่ได้ทำไปนั้นได้ชื่อว่าเป็นนิติกรรมอำพราง ประเภทอำพรางซึ่งตามหลักคู่กรณีย่อมขอให้ศาลวินิจฉัยตามความจริงที่คู่กรณีได้รู้และตกลงกันไว้ ให้ดูมาตรา ๑๑๘ การลวงก็ย่อมเป็นโมฆะตกไป.

ข) ถ้าบุคคลภายนอกไม่รู้ ก็เท่ากับตนทำสัญญาโดยสำคัญผิดในบุคคล หรือในคุณสมบัติของบุคคลแล้วแต่เรื่อง ถ้าหากเป็นในเรื่องคุณสมบัติของบุคคล การนั้นก็เป็นที่เพียงโมฆะถ้าบุคคลภายนอกไม่ปฏิเสธ ก็ถือว่าเป็นนิติกรรมที่ติ ถ้าหากตนปฏิเสธก็ต้องกลับคืนสู่ฐานะเดิม

อนึ่งแม้แต่กรณีจะเป็นโมฆะกรรม ก็ต้องถือว่านิติกรรมนั้นมิได้เกิดขึ้น สิ่งที่ได้รับไว้ก็ต้องกลับคืนสู่ฐานะเดิม เหตุฉะนั้นจึงเห็นว่าผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างที่ไม่จดทะเบียน ย่อมมีหนทางที่จะเรียกร้องบุคคลภายนอกได้ โดยมีต้องให้บุคคลภายนอกได้เอาทรัพย์สินที่รับไว้ไปเปล่า ๆ

บทที่ ๒

จดทะเบียนที่ไหน?

ห้างหุ้นส่วนบริษัทตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ทำกิจการตำบลใด ในพระราชอาณาจักกรีให้จด

หอบีเยน ณ หอหะเบียน ณ มณฑลนั้น ให้ดูมาตรา ๑๐๑๖ วรรค ๑

บรรดาสำนักรงานสำหรับจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนและบริษัททั้งหลายนั้น เสนาบดีเจ้ากระทรวงซึ่งบัญชาการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนและบริษัทเป็นผู้ออกข้อบังคับและจัดตั้งขึ้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๑๔)

แต่เดิมเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นผู้บัญชาการนี้ แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติหุ้นส่วนบริษัท ร.ศ. ๑๓๐ ได้โอนหอบีเยนหุ้นส่วนบริษัท ซึ่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมได้ตั้งไว้แล้ว ไปขึ้นกระทรวงพาณิชย์

ณบัดนี้หอบีเยนที่กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ที่กระทรวงพาณิชย์ สำหรับหัวเมืองยังคงตั้งอยู่ที่ศาลมณฑล

บทที่ ๓

รายการที่ต้องจดทะเบียน

ถือรายการตามที่กฎหมายบังคับไว้ เช่นตามมาตรา ๑๐๖๔ สำหรับห้างหุ้นส่วนสามัญ ตามมาตรา ๑๐๗๘ สำหรับห้างหุ้นส่วนจำกัด ตามมาตรา ๑๐๙๘, ๑๑๑๑ สำหรับบริษัทจำกัด ฯลฯ

การแก้ไขข้อความที่ได้จดทะเบียนไว้แล้ว ก็ต้องจด ณ หอหะเบียนแห่งเดียวกันนั้น ให้ดูมาตรา ๑๐๑๖ วรรค ๒

การจดทะเบียนต้องเสียค่าธรรมเนียมตามกฎหมายข้อบังคับซึ่งเสนาบดีตั้งไว้ ให้ดูมาตรา ๑๐๑๘ รายการที่จะจดทะเบียนนั้นต้องเข้าอยู่ในข้อบังคับดังนี้

ก) ต้องมีรายการบริบูรณ์ตามที่กฎหมายบังคับไว้

ข) ต้องไม่ขัดกับกฎหมาย ให้ดูมาตรา ๑๐๑๙

ถ้ารายการใดขาดตกบกพร่องผิดจากหลักที่ได้กล่าวข้างต้นหรือถ้าเอกสารใดซึ่งกำหนดว่าให้ส่งด้วยกันกับคำขอจดทะเบียนยังขาดอยู่มิได้ส่งให้ครบก็ตี หรือถ้าไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขข้ออื่นซึ่งกฎหมายบังคับไว้ มาตรา ๑๐๑๙ บัญญัติว่า นายทะเบียนจะไม่ยอมรับจดทะเบียนก็ได้ เมื่ออ่านมาตรานี้แล้ว ชวนให้คิดไปว่านายทะเบียนจะยอมรับจดทะเบียนก็ได้ คืออยู่ในอำนาจของนายทะเบียนที่จะยอมรับหรือปฏิเสธ

ปัญหาจึงมีว่า ถ้านายทะเบียนยอมรับจดทะเบียน ห้างหรือบริษัทที่มีรายการไม่บริบูรณ์นั้นจะมีผลเป็นนิติบุคคลหรือไม่

การวินิจฉัยปัญหาข้อนี้ ขอยกตัวอย่างในห้างหุ้นส่วนสามัญคือรายการที่ต้องจดทะเบียนนั้น มีบังคับไว้ในมาตรา ๑๐๖๔ และซึ่งถ้าจะเทียบกับพระราชบัญญัติเดิมแล้ว จะเห็นได้ว่าตรงกับหลักมาตรา ๕๒ เมื่อเป็นเช่นนี้ มาตรา ๑๐๖๔ ซึ่งเป็นบทบังคับคือเป็นบทซึ่งตั้งขึ้น เพื่อประโยชน์ต่อสาธารณชนทั่วไปที่จะทำการเกี่ยวข้องกับห้างนั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่า ถึงแม้ว่านายทะเบียนจะยอมรับจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนสามัญ โดยรายการยังไม่ครบครัน ห้างหุ้นส่วนนั้นก็หาเป็นนิติบุคคลไม่

บทที่ ๔

การนับกำหนดเวลา

สำหรับการจดทะเบียนมาตรา ๑๐๑๗ บัญญัติว่า ถ้าข้อความที่จะจดทะเบียนหรือประกาศโฆษณาเกิดขึ้นในต่างประเทศไซ้ร้ทำนให้นับกำหนดเวลาสำหรับจดทะเบียน หรือประกาศโฆษณาข้อความนั้นตั้งแต่เวลาเมื่อคำบอกกล่าวการนั้นมาถึงตำบลที่จะจดทะเบียน หรือตำบลที่จะประกาศโฆษณานั้นเป็นต้นไป

การที่จะพิจารณาว่ามาตรานี้มีประโยชน์ที่จะใช้บังคับกรณีอย่างใดบ้างแล้ว ก็ควรพิจารณาตามหลักดังนี้

- ก) ต้องพิจารณาว่า การจดทะเบียนนั้น กฎหมายบังคับให้จดทะเบียนในกำหนดเวลาอย่างใดบ้าง
  - ข) ข้อความที่จดทะเบียนหรือประกาศโฆษณานั้น มีอย่างใดบ้างซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในเมืองต่างประเทศ
- ขอให้ดูมาตรา ๑๐๑๒ และมาตรา ๑๒๕๓

บทที่ ๕

สิทธิของคนภายนอก

ในการขอตรวจออกกััด การจดทะเบียน

มาตรา ๑๐๒๐ บัญญัติว่า “บุคคลทุกคน เมื่อได้เสียค่าธรรมเนียมตามที่กำหนดในกฎข้อบังคับของเสนาบดีเจ้ากระทรวงแล้วขอที่จะตรวจเอกสารซึ่งนายทะเบียนเก็บรักษาไว้ได้ หรือจะขอให้นายทะเบียนทำใบสำคัญแสดงการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทใด ๆ ให้ก็ได้ หรือจะขอให้คัดสำเนาหรือเนื้อความในเอกสารฉบับใด ๆ พร้อมด้วยคำรับรองว่าถูกต้องมอบให้ก็ได้”

บทที่ ๖

การโฆษณา

มาตรา ๑๐๒๑ บัญญัติว่า “นายทะเบียนทุกคนจะต้องแต่งย่อรายการ ซึ่งได้ลงทะเบียนส่งไปลงพิมพ์โฆษณาในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นคราว ๆ ตามแบบซึ่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงจะได้กำหนดให้”

บทที่ ๗

การจดทะเบียนจะมีผลต่อคนภายนอกเมื่อไร

ก) สิทธิซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้น จะมีต่อคนภายนอกนั้นก็ต่อเมื่อการจดทะเบียนได้โฆษณาในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ดูมาตรา ๑๐๒๒ และ ๑๐๒๓ วรรค ๑ ตอนต้น

แต่มีข้อยกเว้นอยู่ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนได้รับชำระหนี้ก่อนโฆษณาก็ไม่จำเป็นต้องคืนให้แก่ผู้ชำระ ให้ดูมาตรา ๑๐๒๓ วรรค ๒ ให้ฟังสังเกตว่า การจดทะเบียนมีผลก่อนการโฆษณาในข้อนี้

ข) สิทธิที่คนภายนอกจะพึงมีต่อผู้เป็นหุ้นส่วน หรือผู้ถือหุ้นก็คือเมื่อจดทะเบียนแล้ว ถึงแม้จะยังไม่มีการโฆษณาในราชกิจจานุเบกษา ให้ดูมาตรา ๑๐๒๓ วรรค ๑ ตอนสุดท้าย

หมวดที่ ๕
เอกสารของห้างหุ้นส่วนและบริษัทโดยทั่วไป

กฎหมายไม่บังคับว่าห้างหุ้นส่วนสามัญ และห้างหุ้นส่วนจำกัดจะต้องมีเอกสารอย่างใดบ้าง แต่บริษัทจำกัดนั้น มีตัวบทบังคับไว้ เช่นในมาตรา ๑๒๐๖

ถ้าหุ้นส่วนและบริษัทมีเอกสารแล้ว ก็ย่อมมีผลดังนี้

๑) ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันก็ดี หรือในระหว่างผู้ถือหุ้นด้วยกันก็ดี หรือในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับห้างหุ้นส่วนก็ดี หรือในระหว่างผู้ถือหุ้นกับบริษัทก็ดี กฎหมายสันนิษฐานว่า บรรดาสมุดบัญชีเอกสารของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัท ย่อมเป็นพะยานเอกสารอันถูกต้อง ตามข้อความที่ได้บันทึกไว้ในนั้นทุกประการ

ทั้งนี้หมายความว่า ถ้าผู้ใดคัดค้าน ก็มีหน้าที่ต้องนำสืบก่อน

๒) ในระหว่างห้างหรือบริษัทกับบุคคลภายนอกนั้น เห็นว่าเอกสารเหล่านี้ จะใช้ยื่นบุคคลภายนอกไม่ได้ แต่บุคคลภายนอกอาจอ้างขึ้นเป็นข้อต่อสู้ห้างหรือบริษัทได้

ให้ดูมาตรา ๑๐๒๔

ภาค ๒ ว่าด้วยห้างหุ้นส่วนสามัญ

หมวดที่ ๑

ลักษณะสำคัญของห้างหุ้นส่วนสามัญ

ห้างหุ้นส่วนสามัญนั้น คือห้างหุ้นส่วนประเภทซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนหมดทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อหนี้สินทั้งปวงของห้างโดยไม่มีจำกัด ให้ดูมาตรา ๑๐๒๕

ห้างหุ้นส่วนสามัญนี้อาจตั้งขึ้นโดยไม่ต้องจดทะเบียนต่อเจ้าพนักงาน แต่ถ้าได้จดทะเบียนแล้วก็มีผลมากขึ้นดังจะกล่าวต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ห้างหุ้นส่วนสามัญที่จดทะเบียนก็ดี และไม่จดทะเบียนก็ดีย่อมมีลักษณะสำคัญดังนี้

๑. ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกัน (ดูมาตรา ๑๐๕๐, ๒๕๑)
๒. ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบใช้หนี้สินทั้งปวงของห้างโดยไม่มีจำกัด
๓. คุณสมบัติของบุคคลที่เป็นหุ้นส่วนเป็นข้อสาระสำคัญ

ส่วนที่ ๑

ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกัน

ที่ว่าผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกันนั้น คือผู้เป็นหุ้นส่วนจะขอแบ่งแยกความรับผิดชอบในหนี้สินของห้างให้เป็นรายบุคคลไม่ได้ (ดูมาตรา ๑๐๕๐เทียบกับมาตรา ๒๕๑)

เช่น นายดำกับนายแดง นายเขียว ๓ คนด้วยกัน เข้าทุนกันตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ ห้างขาดทุนเป็นลูกหนี้นายขาว ๓๐๐๐ บาท นายขาวมีสิทธิฟ้องเรียกเงินจากนายดำคนเดียวเต็ม ๓๐๐๐ ได้ โดยไม่ต้องฟ้องนายแดงนายเขียวด้วย และเป็นหน้าที่นายดำจะไปไล่เบี้ยจากเพื่อนหุ้นส่วนอื่นตามข้อสัญญาที่ได้ตกลงกันหรือตามส่วนในกฎหมาย

ในเรื่องความรับผิดชอบร่วมกันนี้ มีปัญหาอยู่ ๒ ข้อ คือ

- ๑) ถ้าเจ้าหนี้ฟ้องผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่ง แต่ยังมีได้รับชำระหนี้เต็มเจ้าหนี้จะมีอำนาจฟ้องผู้เป็นหุ้นส่วนคนอื่น ๆ ได้อีกหรือไม่
- ๒) ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องรับผิดชอบกันเฉพาะแต่คนภายนอกหรือในระวางกันเองด้วย

บทที่ ๑

การวินิจฉัยปัญหาข้อ ๑

ปัญหานี้เนื่องมาจากวิพิจารณาความแพ่ง ร.ศ.๑๒๗ มาตรา ๓ ซึ่งบัญญัติไว้ว่า คดีที่ศาลได้

พิพากษาเสร็จเด็ดขาดแล้ว จะร้องขึ้นฟ้องร้องอีกไม่ได้

แต่หลักอันนี้มีข้อยกเว้นอยู่ในมาตรา ๒๙๑ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ซึ่งมีข้อความว่า เจ้าหนี้จะเรียกชำระหนี้จากลูกหนี้คนใดคนหนึ่งสิ้นเชิงหรือแต่โดยส่วนก็ได้ตามแต่จะเลือก แต่ลูกหนี้ทั้งปวง (ในที่นี้คือผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น) ก็ยังคงต้องถูกผูกพันต่อเจ้าหนี้ทั่วทุกคน จนกว่าหนี้นั้นจะได้ชำระเสร็จสิ้น

เพราะฉะนั้นตราบิตที่เจ้าหนี้ยังมีได้รับชำระหนี้เต็ม เจ้าหนี้ก็ยังมีอำนาจที่จะฟ้องร้องเจ้าหนี้เป็นผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ อีกได้ ให้ดูคำอธิบายของเจ้าคุณจินดาภิรมย์ในบทบัญญัติเล่ม ๔ หน้า ๑๖๕ ซึ่งท่านอธิบายไว้ว่า มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในระหว่างกฎหมายอังกฤษและกฎหมายที่เป็นประมวล คือตามกฎหมายอังกฤษแล้วศาลเคยตัดสินว่าเจ้าหนี้จะฟ้องร้องไม่ได้ แต่ตามกฎหมายที่เป็นประมวลของหลายประเทศ ยอมรับว่าฟ้องได้

บทที่ ๒

การวินิจฉัยปัญหาข้อ ๒

ตามอุทธรณ์ข้างต้นนั้น ถ้านายดำได้ชำระหนี้ให้แก่นายขาวไปครบ ๓๐๐๐ บาทแล้ว ถ้าวางหุ้นส่วนนั้นมีผู้เป็นหุ้นส่วนอีก ๒ คน คือนายแดงกับนายเขียว ดังนี้ ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังไม่ได้ชำระหนี้ จะต้องรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อใช้หนี้ให้แก่นายดำหรือไม่

ความเห็นในเรื่องนี้อาจแตกต่างกันได้

๑. ถ้าจะวินิจฉัยตามบทกฎหมายที่ว่าด้วยช่วงสิทธิแล้ว นายดำก็ย่อมมีสิทธิเหมือนดังเจ้าหนี้คนอื่น กล่าวคือ มาตรา ๒๒๖ บัญญัติไว้ว่า บุคคลผู้รับช่วงสิทธิของเจ้าหนี้ ชอบที่จะใช้สิทธิทั้งหลายบรรดาที่เจ้าหนี้มีอยู่โดยมูลหนี้รวมทั้งประกันแห่งหนี้นั้นได้ในนามของตนเอง และมาตรา ๒๒๙ อนุมาตรา ๓ มีข้อความว่า การรับช่วงสิทธิย่อมมีขึ้นด้วยอำนาจกฎหมาย และย่อมสำเร็จเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้มีความผูกพันร่วมกับผู้อื่น หรือเพื่อผู้อื่นในอันจะต้องใช้หนี้มีส่วนได้เสียด้วยในการใช้หนี้ นั้น และรับใช้หนี้นั้นซึ่งในที่นี้ก็คือนายดำ

๒. แต่การเข้าหุ้นส่วนสามมัญนั้น มีบทกฎหมายเป็นพิเศษซึ่งอาจทำให้คิดไปได้เป็นอย่างอื่น กล่าวคือ มาตรา ๑๐๕๐ ที่บังคับให้ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องรับผิดชอบร่วมกันนั้น เป็นบทบัญญัติที่รับผิดชอบในส่วนที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับคนภายนอก

แต่ในความเกี่ยวพันระหว่างกันเองนั้น คงมีมาตรา ๑๐๔๔ ซึ่งอยู่ในส่วนที่ ๒ อนุบัญญัติข้อความไว้ว่า อันส่วนกำไรกิต ส่วนขาดทุนกิตของผู้เป็นหุ้นส่วนทุก ๆ คนนั้น ย่อมเป็นไปตามส่วนที่ลงทุน

อนึ่งระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง หลักมีอยู่อย่างหนึ่งว่าผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลาย จะต้องมีความเสมอภาค นอกจากจะได้มีข้อตกลงแบ่งส่วนกำไรหรือขาดทุนกันเป็นอย่างอื่น ขอให้เทียบดูมาตรา

อาศัยเหตุนี้จึงทำให้เกิดมีความเห็นกันว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายอาจที่จะไม่ต้องรับผิดชอบกันต่อผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง (ดูคำพิพากษาศาลสูงสุดในประเทศฝรั่งเศสลงวันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๘๗ และลงวันที่ ๑๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๘๓)

แต่ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่ง ได้เป็นเจ้าหนี้ห้างในฐานะที่เป็นคนภายนอก เช่น เป็นผู้ขายทรัพย์สินให้แก่ห้าง ผู้เป็นหุ้นส่วนคนนั้นก็ย่อมมีสิทธิตามมาตรา ๒๙๑ ในฐานะที่เป็นคนภายนอก

ส่วนที่ ๒

ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบหนี้สิน ทั้งปวงของห้างโดยไม่จำกัด

ทั้งนี้ก็คือ ถ้าทรัพย์สินสมบัติของห้างมีไม่พอใช้หนี้ เจ้าหนี้อาจฟ้องร้องเรียกจากผู้เป็นหุ้นส่วนอีกได้ นอกจากหุ้นที่ผู้เป็นหุ้นส่วนได้นำมาลงในห้าง เช่น นายแดงกับนายดำได้ลงทุนคนละ ๑๐๐๐ บาท ตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญขึ้นห้างหนึ่ง ห้างเป็นลูกหนี้คนภายนอก ๕๐๐๐ บาท ดังนี้ เจ้าหนี้อาจฟ้องร้องเรียกเงิน ๕๐๐๐ บาทจากนายดำกับนายแดงได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงว่า นายดำกับนายแดงได้ลงทุนคนละเท่าใด

ส่วนที่ ๓

คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นหุ้นส่วน เป็นข้อสาระสำคัญ

ในห้างหุ้นส่วนสามัญนั้น ความรับผิดชอบของผู้เป็นหุ้นส่วนย่อมมีมาก กล่าวคือ จะต้องรับผิดชอบร่วมกันในหนี้สินอันผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งได้จัดทำไปในทางที่เป็นธรรมดาการค้าขายของห้างหุ้นส่วนนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๒๕ กับ ๑๐๔๐)

เพราะฉะนั้นการตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายจำต้องเลือกพิจารณาคุณสมบัติของเพื่อนหุ้นส่วน มีอาทิความไว้นิ่งเชื่อใจ ชื่อเสียง คุณวุฒิพิเศษ โดยเหตุนี้จึงมีข้อสันนิษฐานของกฎหมายบัญญัติไว้ในขั้นต้นว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจะโอนหุ้นให้แก่บุคคลอื่นไม่ได้ เว้นไว้แต่จะได้รับความยินยอมจากผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ ด้วยไม่เหมือนกับการโอนสิทธิตามธรรมดา (ดูมาตรา ๑๐๔๐ และ ๑๐๔๑)

อนึ่งกฎหมายยังสันนิษฐานอีกว่า ห้างหุ้นส่วนสามัญต้องเลิกจากกัน ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย หรือล้มละลาย หรือตกเป็นผู้ไร้ความสามารถ ให้ดูมาตรา ๑๐๕๕ อนุมาตรา ๕ ทั้งนี้ก็เนื่องจากคุณสมบัติของผู้เป็นหุ้นส่วนนั่นเอง

หมวดที่ ๒
การตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ
ส่วนที่ ๑
ต้องมีสัญญา

สัญญาตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญไม่จำเป็นต้องทำเป็นกรรมธรรมหรือลายลักษณ์อักษร จะทำกันปากเปล่าก็ได้ แต่ถ้าเป็นหุ้นส่วนภาคีอากร ต้องทำต่อหน้าเจ้าพนักงานตามพระราชบัญญัติการภาษีอากร ร.ศ. ๑๑๑ มาตรา ๓๐

กฎหมายไม่ได้บังคับโดยตรงว่าสัญญาเข้าหุ้นส่วนสามัญจะต้องมีข้อความอย่างไรบ้าง? แต่เมื่อระลึกถึงหลักแห่งสัญญาธรรมดาก็จะเห็นได้ว่า นอกจากความตกลงและความสามารถของบุคคลแล้ว ความประสงค์ที่จะประกอบกิจการของห้าง หรือในวัตถุประสงค์ซึ่งควรกล่าวไว้ในสัญญา

อนึ่งสัญญาเข้าหุ้นส่วน จะกล่าวความแต่เพียงเท่านั้นก็ได้เพราะกฎหมายลักษณะห้างหุ้นส่วนและบริษัทมีบทบัญญัติสันนิษฐานาน (*ไม่ใช้บทบังคับ*) ความตกลงของห้างหุ้นส่วนพอบังคับคดีอยู่แล้ว เช่นในเรื่องการลงทุน วิธีจัดการห้าง การโอนหุ้น การเลิกจากกัน และการชำระบัญชี เหล่านี้เป็นต้น

แต่ถ้าห้างหุ้นส่วนนั้นจะต้องจดทะเบียนด้วยแล้ว ผู้เป็นหุ้นส่วนก็จำต้องตกลงกันตามรายการที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๐๖๔ คือ

๑. ชื่อของห้างหุ้นส่วน แต่สำหรับห้างที่ไม่ได้จดทะเบียนนั้นชื่อของห้างไม่มีผล เพราะเหตุว่าห้างที่ไม่จดทะเบียนไม่เป็นนิติบุคคล ชื่อของห้างชนิดนั้นจึงมีลักษณะไปในทางยี่ห้อ หรือเป็นทรัพย์สินชนิดหนึ่งอันมิใช่เป็นสิ่งประกอบสภาพบุคคล

อนึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างที่ไม่จดทะเบียน จะถือเอาสิทธิใดๆ แก่บุคคลภายนอกในกิจการซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตนนั้นไม่ได้ ให้ดูมาตรา ๑๐๔๙ และให้ดูคำอธิบายการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนและบริษัทในตอนต้น

๒. วัตถุประสงค์ของห้างหุ้นส่วน

๓. ที่ตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ และสาขาทั้งปวง

๔. ชื่อและที่สำนักกับทั้งอาชีพของผู้เป็นหุ้นส่วนทุก ๆ คนกับผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดมีชื่อยี่ห้อ ก็ให้ลงทะเบียนชื่อยี่ห้อให้หมด

๕. ชื่อหุ้นส่วนผู้จัดการในเมื่อได้แต่งตั้งผู้จัดการแต่เพียงบางคน มิฉะนั้นกฎหมายถือว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนยอมจัดการห้างได้ทุกคน ให้ดูมาตรา ๑๐๓๓

๖. ข้อจำกัดอำนาจของหุ้นส่วนผู้จัดการ

๗. ตราซึ่งใช้เป็นสำคัญของห้าง

นอกจากข้อความดังกล่าวแล้ว ผู้เป็นหุ้นส่วนจะตกลงแก้ไขข้อความในบทบัญญัติอันมิใช่บทบังคับก็อาจจะกระทำได้

ส่วนที่ ๒ การจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนสามัญ บทที่ ๑

ผลของการจดทะเบียน

ตามธรรมดาห้างหุ้นส่วนสามัญ อาจตั้งขึ้นได้โดยไม่ต้องจดทะเบียน แต่ถ้าได้จดทะเบียนแล้วก็จะผลมากขึ้นกว่านี้

๑. ห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนแล้ว เป็นนิติบุคคล (ให้ดูมาตรา ๑๐๑๖)

๒. ตามมาตรา ๑๐๖๕ ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจถือเอาประโยชน์แก่บุคคลภายนอกในบรรดาสหิทธิอันห้างหุ้นส่วนจดทะเบียนนั้นได้มาแม้ในกิจการไม่ปรากฏชื่อของตน

แต่ถ้าจะถือตามหลักกฎหมายโดยเฉียบขาดแล้ว ห้างที่เป็นนิติบุคคลก็ย่อมมีสิทธิและหน้าที่แยกออกจากหากจากผู้เป็นหุ้นส่วนเพราะฉะนั้นถ้าห้างเป็นเจ้าหนี้ผู้ใดก็ชอบที่จะให้ห้างนั้นเอาเข้าเป็นโจทก์ฟ้องร้องผู้เป็นหุ้นส่วน จะตรงมาฟ้องลูกหนี้ของห้างไม่ได้

๓. ในกรณีที่ห้างผิดนัดชำระหนี้ ผู้เป็นหุ้นส่วนมีฐานะต้องรับผิดชอบคล้ายผู้ค้าประกันไม่ใช้ลูกหนี้ร่วมกับห้าง กล่าวคือ

ก) เมื่อห้างผิดนัดชำระหนี้ เจ้าหนี้มีสิทธิที่จะเรียกให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งชำระก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๐ เทียบกับมาตรา ๖๘๖)

ข) ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ถูกฟ้องมีสิทธิที่จะโต้แย้งขอให้เอาทรัพย์สินของห้างชำระหนี้เสียก่อนโดยเหตุอันนี้

(๑) สินทรัพย์ของห้างหุ้นส่วนยังมีพอที่จะชำระหนี้ได้ทั้งหมด หรือแต่บางส่วน และ

(๒) การที่จะบังคับเอาแก่ห้างหุ้นส่วนนั้นไม่เป็นการยากให้ดูมาตรา ๑๐๗๑ เทียบกับมาตรา ๖๘๘, ๖๘๙, ๖๙๐"

๔. การฟ้องร้องผู้เป็นหุ้นส่วนให้รับผิดชอบอันเกี่ยวกับหนี้สินซึ่งห้างหุ้นส่วนได้ก่อให้เกิดขึ้นก่อนที่ตนได้ออกจากห้างหุ้นส่วนนั้นย่อมมีจำกัดเพียง ๒ ปี นับแต่เมื่อออกจากหุ้นส่วน ให้ดูมาตรา ๑๐๖๘ (อายุความแห่งสิทธิเรียกร้องนั้น ตามธรรมดามีกำหนด ๑๐ ปี)

บทที่ ๒

รายการที่ต้องจดทะเบียน

ห้างหุ้นส่วนสามัญซึ่งจดทะเบียนนั้น จะต้องรายการตามมาตรา ๑๐๖๔ ดังนี้

“มาตรา ๑๐๖๔ อันห้างหุ้นส่วนสามัญนั้น จะจดทะเบียนก็ได้” การลงทะเบียนนั้น ท่านบังคับให้มีรายการดังนี้ คือ

- (๑) ชื่อห้างหุ้นส่วน
- (๒) วัตถุประสงค์ของห้างหุ้นส่วน
- (๓) ที่ตั้งสำนักงานใหญ่และสาขาทั้งปวง
- (๔) ชื่อและที่สำนักกับทั้งอาชีพของผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคน ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดมีชื่อย่อ ก็ให้ลงทะเบียนทั้งชื่อและย่อด้วย
- (๕) ชื่อหุ้นส่วนและผู้จัดการในเมื่อได้แต่งตั้งให้เป็นผู้จัดการแต่เพียงบางคน
- (๖) ถ้ามีข้อจำกัดอำนาจของหุ้นส่วนผู้จัดการประการใดให้ลงไว้ด้วย
- (๗) ตราซึ่งเป็นสำคัญของห้างหุ้นส่วน

ข้อความซึ่งลงทะเบียนนั้น จะลงรายการอื่น ๆ อีกอันคู่สัญญาเห็นสมควรจะให้ประชาชนทราบด้วยก็ได้

การลงทะเบียนนั้น ต้องลงลายมือชื่อของหุ้นส่วนทุกคน และต้องประทับตราของห้างหุ้นส่วนนั้นด้วย ให้พนักงานทะเบียนทำใบสำคัญแสดงการจดทะเบียนส่งมอบให้แก่ห้างหุ้นส่วนนั้นฉบับหนึ่ง”

ในเรื่องชื่อของห้างหุ้นส่วนนั้น ให้พึงสังเกตว่าต่างกับยี่ห้อ เพราะเหตุว่า

ชื่อเป็นสิ่งที่ประกอบสภาพบุคคล แต่ยี่ห้อเป็นทรัพย์สินชนิดหนึ่งเรียกว่าวัตถุอันไม่มี

รูปร่าง ผลแห่งความต่างกันอาจมีเช่นดังต่อไปนี้

๑. ชื่ออันเป็นสิ่งที่ประกอบสภาพบุคคล มีอาจโอนให้กันได้ด้วยการซื้อขาย นอกจากด้วยอำนาจแห่งกฎหมาย นอกจากชื่อนั้นจะมีลักษณะเป็นยี่ห้ออยู่ด้วย แต่ยี่ห้อเป็นทรัพย์สินจึงอาจโอนให้กันได้เหมือนทรัพย์สินตามธรรมดา

๒. ชื่อมีอาจสูญไปได้โดยการละทิ้ง แต่ยี่ห้ออาจสูญไปได้โดยการละทิ้ง จะเป็นกำหนดทำได้ ต้องพิจารณาตามลักษณะที่ว่าด้วยการละทิ้งสังหาริมทรัพย์ เช่นในเรื่องสังหาริมทรัพย์ที่สูญหายหรือกลายเป็นทรัพย์สินแผ่นดิน

หมวดที่ ๓

วิธีดำเนินการของห้างหุ้นส่วน

วิธีดำเนินการของห้างนั้นมีฐานะอยู่ ๒ ชนิด คือ

๑. ฐานะในการจัดการโดยตรง
๒. ฐานะในการดูแลครอบงำการจัดการ

ส่วนที่ ๑
ฐานะในการจัดการโดยตรง
 บทที่ ๑
บุคคลซึ่งมีหน้าที่

คือผู้จัดการ ผู้จัดการเป็นผู้ซึ่งเป็นตัวแทนของหุ้นส่วน และเป็นผู้ปฏิบัติการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

ข้อ ๑. ตั้งผู้จัดการ

ผู้จัดการอาจตั้งโดยสัญญาเข้าหุ้นส่วน จะมีคนเดียวหรือหลายคนก็ได้ ถ้าสัญญาเข้าหุ้นส่วนไม่ได้ตั้งไว้ กฎหมายสันนิษฐานว่าผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคนเป็นผู้จัดการ (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๓)

ข้อ ๒ ออกจากตำแหน่งผู้จัดการ

ในเรื่องนี้ต้องพิจารณาตามลักษณะตัวแทน ให้ดูมาตรา ๑๐๓๖, ๘๒๖ ถึง ๘๓๒ เช่น

ก) เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายยินยอมพร้อมกัน หรือโดยเสียงข้างมากตามแต่จะได้ตกลงกันได้ ให้ผู้จัดการคนใดออกจากตำแหน่ง (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๖)

ข) เมื่อผู้จัดการบอกเลิก ให้ดูมาตรา ๘๒๖ วรรค ๑ ตอนสุดท้าย

ค) เมื่อผู้จัดการตายหรือล้มละลาย หรือกลายเป็นผู้ไร้ความสามารถ (ให้ดูมาตรา ๘๖๒ วรรค ๒)

บทที่ ๒
อำนาจผู้จัดการ

ตามธรรมดาผู้จัดการมีอำนาจทำการใด ๆ ซึ่งเป็นกิจธรรมดาของห้างหุ้นส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๐ เทียบกับมาตรา ๘๐๗)

แต่สัญญาเข้าหุ้นส่วนอาจจะจำกัดอำนาจไว้ก็ได้ ถ้าหากได้นำไปจดทะเบียนแล้ว ก็อาจมีผลต่อคนภายนอก แต่ถ้าห้างไม่จดทะเบียนแม้ข้อกำหนดเช่นนั้นก็ไม่มีผลต่อคนภายนอก ให้ดูมาตรา ๑๐๕๓ แต่ถ้าคนภายนอกได้ทราบข้อกำหนดอำนาจ เห็นว่า ข้อกำหนดนั้นอาจมีผลถึงบุคคลภายนอกได้

๑) ผลแห่งกิจการซึ่งผู้จัดการได้ทำไปในขอบอำนาจ

ก) ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับคนภายนอกเท่านั้น ผู้เป็นหุ้นส่วนหมดทุกคนต้องรับผิดชอบ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๐)

ข) ในระหว่างผู้จัดการกับผู้เป็นหุ้นส่วน ต้องพิจารณาตามกฎหมายว่าด้วยตัวแทน (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๒)

๒) ผลแห่งกิจการซึ่งผู้จัดการได้ทำไปนอกขอบอำนาจ

ในเรื่องความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับคนภายนอกนั้น ถ้าห้างหุ้นส่วนจดทะเบียนแล้ว ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่ต้องรับผิดชอบ แต่ยังไม่จดทะเบียน ก็ควรพิจารณาตามมาตรา ๘๒๒ คือ ถ้าผู้จัดการทำการใดซึ่งทำให้บุคคลภายนอกมีมูลเหตุอันสมควรจะเชื่อว่าการอันนั้นอยู่ภายในขอบอำนาจของผู้จัดการแล้ว ผู้เป็นหุ้นส่วนก็ต้องรับผิดชอบ

ในเรื่องความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับผู้จัดการนั้นต้องพิจารณาตามลักษณะกฎหมายที่ว่าด้วยจัดการงานนอกสั่ง (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๓)

บทที่ 3

หน้าที่ของผู้จัดการ

ข้อ ๑ หน้าที่ต่อบุคคลภายนอก

ผู้จัดการจะต้องไม่ละเมิดสิทธิของบุคคลภายนอก ถ้าผู้จัดการแก่งทำให้คนภายนอกเสียหาย ผู้จัดการจะอ้างอำนาจของตัวการ คือห้างหรือผู้เป็นหุ้นส่วน มาต่อสู้บุคคลภายนอกไม่ได้ ตนอาจที่จะต้องรับผิดชอบ เป็นส่วนตัวด้วยแล้วแต่กรณี ในบางคราวอาจต้องรับผิดชอบในฐานะเป็นผู้อดหนุนอุปการะผู้กระทำความผิดในทางแพ่ง

ข้อ ๒ หน้าที่ต่อห้างหรือต่อผู้เป็นหุ้นส่วน

ก) ผู้จัดการต้องใช้ความระมัดระวังให้มากเหมือนกับจัดการงานของตนเอง ให้ดูมาตรา ๑๐๓๙ และถ้ามีความเสียหายเกิดขึ้นเพราะความประมาทเลินเล่อของผู้จัดการ ผู้จัดการจะต้องรับผิดชอบ

ข) ตามธรรมดาผู้จัดการต้องจัดการด้วยตนเอง (ให้ดูมาตรา ๘๐๘)

ค) ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนต้องการทราบกิจการของห้าง ผู้จัดการต้องแจ้งให้ทราบ (ให้ดูมาตรา ๘๐๕)

ง) ผู้จัดการต้องส่งทรัพย์สินที่ได้มาให้แก่ห้าง ให้ดูมาตรา ๘๔๐

จ) ถ้าผู้จัดการเอาเงินซึ่งควรจะส่งแก่ห้างไปใช้สอยเป็นประโยชน์ตน ผู้จัดการต้องเสียดอกเบี้ยในเงินนั้น นับแต่วันที่เขาไปใช้ (ให้ดูมาตรา ๘๑๑)

ส่วนที่ ๒

การดูแลครอบงำวิธีจัดการ

บุคคลที่มีอำนาจเช่นนี้ ก็คือผู้ที่เป็นหุ้นส่วน ถึงแม้จะไม่ใช่เป็นผู้จัดการ แต่ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ไม่ใช่ผู้จัดการนั้น จะเอื้อมมือเข้ามาจัดการโดยตรงไม่ได้ ผลของการที่เอื้อมมือเข้าไปจัดการตั้งนั้นต้องพิจารณาตามบทบัญญัติ ว่าด้วยจัดการงานนอกสั่ง (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๒)

อำนาจในการดูแลครอบงำอาจแยกออกได้เป็นข้อสำคัญดังนี้

- ๑) การตรวจ
- ๒) การหักท้วง
- ๓) การออกเสียง

บทที่ ๑

การตรวจ

ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิที่จะตรวจและคัดสำเนาสมุดบัญชี และเอกสารใด ๆ ของห้างหุ้นส่วนได้ และมีสิทธิที่จะไต่ถามถึงกิจการของห้างหุ้นส่วนที่ได้จัดอยู่นั้นได้ทุกเมื่อ (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๓)

บทที่ ๒

การหักท้วง

ถ้าห้างหุ้นส่วนนั้นไม่ได้ตกลงกันไว้ว่าจะให้ผู้ใดเป็นผู้จัดการในกรณีเช่นนั้นผู้เป็นหุ้นส่วนย่อมจัดการห้างได้ทุกคน และต่างคนก็มีอำนาจดูแลครอบงำในการที่จะหักท้วงมิให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนอื่นเข้าทำสัญญา ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งได้เข้าทำสัญญาอันใดซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนอีกคนหนึ่งหักท้วง การนั้นย่อมใช้ไม่ได้ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกัน (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๓)

บทที่ ๓

การออกเสียง

ผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการปรึกษาหารือ และให้ความยินยอมแห่งกิจการของห้าง ในการนี้ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิออกเสียงลงคะแนน กล่าวคือ ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งย่อมมีเสียงเป็นคะแนนหนึ่ง โดยไม่ต้องคำนึงถึงจำนวนที่ลงหุ้นมากหรือน้อย (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๔)

ในบางเรื่องมติของผู้เป็นหุ้นส่วน จะสมบูรณ์ต่อเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนออกความเห็นเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และในบางเรื่องความเห็นฝ่ายข้างมากใช้บังคับได้ เพราะฉะนั้นต้องแยกพิจารณา ดังนี้

- ๑) การงานของห้างตามธรรมดา
- ก) สำหรับห้างที่ไม่ได้จดทะเบียน เห็นจะต้องได้รับความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมด นอกจากจะมีสัญญากันไว้เป็นอย่างอื่น ให้เทียบมาตรา ๑๐๓๔
- ข) สำหรับห้างที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลแล้ว ไม่มีบทบัญญัติโดยตรงว่าจะใช้เสียงข้างมาก บังคับได้หรือไม่ และถ้าจะเทียบมาตรา ๗๗ แล้ว น่าจะทำให้คิดว่า ตามธรรมดาเสียงของผู้เป็นหุ้นส่วนฝ่ายข้างมากย่อมใช้บังคับฝ่ายข้างน้อย

๒) กิจการที่กฎหมายบังคับว่าต้องตกลงเห็นชอบเป็นเสียงเดียวกัน คือ

- ก) เปลี่ยนแปลงข้อสัญญาเดิมของห้าง (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๒)

- ข) ชำไลหุ้นส่วนออกจากห้าง ตามมาตรา ๑๐๓๑
- ค) การโอนหุ้น ให้เทียบมาตรา ๑๐๔๐
- ง) การชักนำเอาบุคคลภายนอกมาเข้าเป็นหุ้นส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๐)
- จ) ตั้งและถอดถอนผู้จัดการ ให้ดูที่อธิบายมาแล้ว
- ฉ) อนุญาตให้หุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งทำการแข่งขันกับห้าง (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๖ และมาตรา ๑๐๖๖)

ข) การตกลงให้เลิกห้าง นอกจากเหตุที่ได้กล่าวไว้ในสัญญาซึ่งทำกับเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาเดิม

ข) สมทบห้างหุ้นส่วนตั้งแต่ ๒ ห้างขึ้นไปรวมเป็นห้างเดียวกัน (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๓)

กิจการเหล่านี้ ห้างที่จัดและไม่จดทะเบียน จะพึงทำได้เมื่อได้รับความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมด นอกจากจะตกลงกันไว้เป็นอย่างอื่น

หมวดที่ ๔

ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง

ผู้เป็นหุ้นส่วนต่างก็มีความผูกพันด้วยกัน ดังต่อไปนี้

- ๑) ผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคนต้องนำทุนมาลง จะเป็นเงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ หรือลงแรงก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๒๐)
- ๒) ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกันในอันที่จะไม่ประกอบการอย่างหนึ่งอย่างใดแข่งขันกับกิจการของห้างหุ้นส่วนนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๘ และมาตรา ๑๐๖๖)
- ๓) ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิที่จะเรียกเอาส่วนของตนจากหุ้นส่วนอื่น ๆ แม้ในกิจการค้าขายอันใดซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตน (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๘)
- ๔) ถ้าชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งออกจากห้างไปแล้ว ยังคงใช้เรียกขานเป็นชื่อห้างหุ้นส่วนอยู่ผู้เป็นหุ้นส่วนนั้นจะเรียกให้งดใช้ชื่อของตนก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๗ และเทียบดูมาตรา ๑๘)

บทที่ ๑

การลงทุน

ให้ดูที่ได้อธิบายมาแล้ว ในที่นี้จะกล่าวถึงการตราค่าหุ้นและหลักกฎหมายซึ่งจะใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างห้างหุ้นส่วนกับผู้ที่น่าทรัพย์สินและแรงงานนอกจากตัวเงินมาลงหุ้น

ข้อ ๑ การตราค่าหุ้นอย่างอื่นนอกจากเงิน

สัญญาเข้าหุ้นส่วนอาจกำหนดไว้ได้ว่า ทรัพย์สินที่ผู้เป็นหุ้นส่วนได้นำมาลงหุ้นนั้น จะตราค่าเป็นจำนวนเงินเท่าใด ในกรณีเช่นนั้นก็ต้องบังคับตามสัญญา แต่ถ้าสัญญาเข้าหุ้นส่วนมิได้กำหนดตรา

คาทรัพย์สินนั้นไว้ และศาลก็มีอาจที่จะหยั่งให้ทราบถึงเจตนาโดยแน่นอนของผู้ทำสัญญา กล่าวคือ เมื่อกรณีเป็นที่สงสัย กฎหมายจึงได้บัญญัติข้อสันนิษฐานไว้ดังต่อไปนี้

๑) ในเบื้องต้นให้สันนิษฐานว่า สิ่งซึ่งนำมาลงหุ้นด้วยกันนั้นมีค่าเท่ากัน (ให้ดูมาตรา ๑๐๒๗)

เช่น นายแดง นายเขียวและนายขาว ได้เข้าหุ้นกันตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ โดยนายแดงได้เอาเรือมาลงทุน ๑ ลำ นายเขียวที่นา ๕ ไร่ นายขาวรถยนต์ ๑ คัน ถ้ามีอาจทราบได้ว่า ผู้เข้าหุ้นส่วนจะตราคาทรัพย์สินนั้นเป็นจำนวนเงินเท่าใดแล้ว กฎหมายสันนิษฐานว่า เขาทั้งสามได้ลงหุ้นคนละ ๑ ส่วนเท่า ๆ กัน

๒) ถ้าในสัญญาเข้าหุ้นส่วนมิได้ตราค่าแรงไว้ กฎหมายให้คำนวณส่วนกำไรของผู้ที่เป็นหุ้นส่วนด้วยลงแรงงานเสมอด้วยส่วนถัวเฉลี่ยของผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งได้ลงเงิน หรือได้ลงทรัพย์สินเข้าหุ้นในกรณีนั้น เช่น นายแดงลงเงิน ๑๐๐๐ บาท นายเขียวลงที่นา ๕ ไร่ ตราค่า ๕๐๐ บาท นายขาวลงแรงงาน แต่ยังไม่ได้ตราค่าแรงงาน ดังนั้นต้องถือว่า การลงแรงงานนั้น ๗๕๐ บาท

ข้อ ๒ หลักกฎหมายที่จะใช้บังคับความเกี่ยวพันระหว่างห้างหุ้นส่วนกับผู้ที่น่าทรัพย์สินหรือแรงงานนอกจากตัวเงินมาลงหุ้น

(ก) ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนให้กรรมสิทธิ์โดยเด็ดขาดเป็นการลงหุ้นแล้วประมวลกฎหมายแพ่งและ

พาณิชย์มาตรา ๑๐๓๐ ให้ใช้บทบัญญัติว่าด้วยซื้อขาย ในเรื่องส่งมอบและซ่อมแซม ความรับผิดเพื่อชำระดอกเบี้ย ความรับผิดเพื่อการรอนสิทธิ ข้อยกเว้นความรับผิดคดี ในกรณีเช่นนี้ห้างก็กลายเป็นเจ้าของทรัพย์สินนั้นโดยเด็ดขาด แต่ให้ฟังเข้าใจว่า ผู้ที่เป็นหุ้นส่วนนั้นต่างกับผู้ขายทรัพย์ตามธรรมดาเพราะเหตุว่าการนำทรัพย์สินมาลงหุ้นไม่มีลักษณะเป็นสัญญาซื้อขายโดยแท้ กล่าวคือ เป็นแต่สิทธิและหน้าที่ของสัญญาเข้าหุ้นส่วนโดยเฉพะ ทั้งนี้ขอให้สังเกตว่า มาตรา ๑๐๓๐ ระบุกรณีไว้ในบางเรื่อง ที่จะฟังใช้กฎหมายในเรื่องซื้อขายบังคับได้ ส่วนความเกี่ยวพันอื่น ๆ ในระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย เช่น บุริมสิทธิพิเศษของผู้ขายอสังหาริมทรัพย์จะนำมาใช้ในที่นี่ไม่ได้ เพราะไม่เข้าอยู่ในความหมายแห่งมาตรา ๑๐๓๐ เช่น นายแดงกับนายดำทำสัญญาตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ โดยนายแดงเอารถยนต์มาลงหุ้นในห้าง ๑ คัน ตราค่า ๒๐๐๐ บาท นายดำลงเงิน ๒๐๐๐ บาท ต่อมาห้างเลิกจากกัน เมื่อชำระบัญชีแล้วเงินเหลือ ๓๐๐๐ บาท นี้ต้องเฉลี่ยในระหว่างนายแดงกับนายดำคนละ ๑๕๐๐ บาท (ให้เทียบมาตรา ๑๐๖๓)

ความต่างกันระหว่างลงหุ้นกับการขายทรัพย์สินตามธรรมดานั้นย่อมสำคัญมาก ศาลในประเทศฝรั่งเศสเคยตัดสินว่า บุคคลที่เอาที่ดินอันตนซื้อไว้โดยตนยังไม่ได้ชำระราคามาลงเป็นทุนในห้าง และให้ห้างใช้ราคาที่ดินนั้นแทน บุคคลนั้นย่อมถือเสมือนผู้ขายทรัพย์ หากใช่เป็นหุ้นส่วนไม่ เพราะเท่ากับบุคคลผู้นั้นไม่ได้มีอะไรมาลงหุ้นเลยทุนของเขาเท่ากับเป็นทุนสมมติ ไม่ใช่แท้จริง ผิดหลักในเรื่องลงหุ้น

(ข) ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนเพียงแต่เอาทรัพย์สินมาให้ห้างใช่เป็นการลงหุ้น ป.พ.พ. มาตรา ๑๐๒๙ ให้

ใช้กฎหมายว่าด้วยเช่าทรัพย์ในเรื่องส่งมอบและซ่อมแซม ความรับผิดเพื่อชำระดอกเบี้ยความรับผิดเพื่อการรอนสิทธิ ข้อยกเว้นความรับผิด

ความเกี่ยวพันในเรื่องนี้ก็คล้ายกับเรื่องข้างต้น กล่าวคือผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งเอาทรัพย์สินมาให้ใช้ แต่ยังคงกรรมสิทธิ์ไว้เช่นนั้นไม่เป็นผู้ให้เขาโดยแท้ เพราะฉะนั้นถ้าสิ่งที่นำมาให้ใช้เป็นอสังหาริมทรัพย์ ผู้ที่เป็นหุ้นส่วนคงจะไม่มีบุริมสิทธิในมูลค่าเช่าอสังหาริมทรัพย์

อนึ่งควรสังเกตว่า เขาทรัพย์สินนั้นย่อมมีวัตถุประสงค์เป็นอสังหาริมทรัพย์เพราะผู้เช่าจำต้องคืนตัวทรัพย์สินที่เขาให้แก่เจ้าของ แต่ในการเข้าหุ้นส่วนนั้น ผู้ที่เป็นหุ้นส่วนอาจนำสังหาริมทรัพย์มาให้ห้างใช้ก็ได้ เช่น นายแดงผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างส่วนสามัญห้างหนึ่งได้เอาข้าวเปลือกมาลงทุนเพื่อให้ห้างใช้ ๑ เกวียน เมื่อห้างเลิกจากกันห้างไม่จำต้องคืนข้าวแกวียนที่นายแดงได้ลงทุน กล่าวคือห้างอาจคืนข้าวเปลือกที่มีชนิดประเภทปริมาณเท่ากันได้ เพราะฉะนั้นบทบัญญัติในเรื่องเขาทรัพย์สินดังกล่าวข้างต้นจึงไม่ควรที่จะใช้สำหรับสังหาริมทรัพย์ เหตุฉะนั้นเราควรวินิจฉัยความเกี่ยวพันในระหว่างนายแดงกับห้างหุ้นส่วนนั้นตามลักษณะสัญญาใช้สินเปลือง โดยอนุโลม (กล่าวคือ ไม่ขัดกับเรื่องนี้)

(ค) ถ้าผู้ที่เป็นหุ้นส่วนที่ลงแรงงาน กฎหมายไม่กล่าวว่าจะให้ใช้บทบัญญัติอันใดบังคับ เพราะฉะนั้นเราจึงอาจอนุโลมใช้บทบัญญัติในเรื่องข้างขึ้นเทียบเคียง

บทที่ ๒

ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องไม่ทำการแข่งขันกับห้าง

ข้อ ๑ ห้างที่ไม่ได้จดทะเบียน มาตรา ๑๐๓๔ ห้ามมิให้ผู้เป็นหุ้นส่วนประกอบกิจการอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งมีสภาพดุจเดียวกันและเป็นการแข่งขันกับกิจการของห้างหุ้นส่วนนั้น ไม่ว่าทำเพื่อประโยชน์หรือเพื่อประโยชน์ผู้อื่น โดยมีได้ความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ

เช่น นายแดงกับนายดำเข้าหุ้นกันตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ โดยไม่จดทะเบียน เดินเรือรับส่งคนโดยสารจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดนนทบุรีตั้งที่นายแดงหรือนายดำจะเดินเรือของตนเอง หรือเป็นตัวแทนของบุคคลอื่น เดินรับส่งคนโดยสารจากจังหวัดนนทบุรีถึงกรุงเทพฯ ไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น

เหตุฉะนั้นต้องสังเกตว่า การเข้าหุ้นส่วนนั้นทำให้เกิดเป็นสัญญาห้ามการค้าขายในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง ผลจึงมีต่อไปว่าการพิจารณาความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วน เรื่องนี้จะต้องอนุโลมตามหลักกฎหมายในเรื่องสัญญาห้ามการค้าขาย

หลักแห่งสัญญาห้ามการค้าขายมีอยู่ว่า การห้ามนั้นจะต้องมีกำหนดโดยสถานที่และเวลา แต่ในเรื่องห้างหุ้นส่วน การกำหนดเวลาที่ต้องถือตามความเป็นอยู่ของห้าง คือเมื่อห้างหุ้นส่วนตั้งอยู่ตราบดี ผู้เป็นหุ้นส่วนก็ไม่มีสิทธิทำการแข่งขัน แต่สำหรับสถานที่นั้นอาจที่จะนำมาใช้ได้ เพราะเหตุว่าสัญญาเข้าหุ้นส่วนอาจจะกำหนดถึงสถานที่ซึ่งห้างหุ้นส่วนนั้นจะประกอบกิจการหรืออาจจะพึงเห็นได้จากสภาพแห่งกิจการของห้างหุ้นส่วนนั้นเองเช่นตามอุทาหรณ์ข้างต้น สถานที่ซึ่งห้างหุ้นส่วนจะประกอบกิจการนั้นก็คือระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี เหตุฉะนั้นนายแดงหรือนายดำก็มีสิทธิที่จะนำเรือเดินรับส่งคนโดยสารใน

ท้องถิ่นอื่น ๆ

ผลแห่งการที่ผู้เป็นหุ้นส่วนฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติมาตรา ๑๐๘๓ นี้ ก็คือผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ มีสิทธิที่จะเรียกเอาผลกำไรซึ่งผู้ฝ่าฝืนหาได้ทั้งหมด หรือเรียกเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อหักหุ้นส่วนได้รับเสียหาย เพราะเหตุนั้น เช่น ตามอุทหาทรณ์ข้างต้นสมมติว่านายแดงได้เดินเรือรับส่งคนโดยสารแข่งขันกับห้าง นายแดงมีกำไร ๑๐๐๐ บาท ดังนั้นนายดำมีสิทธิที่จะเรียกเอาผลกำไร ๑๐๐๐ บาทจากนายแดงได้ แต่ถ้าการแข่งขันนั้น นายแดงไม่มีกำไร กล่าวคือต่างฝ่ายก็ขาดทุน หรือได้รับความเสียหายตั้งนี้ผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ก็มีสิทธิที่จะเรียกร้องจากนายแดงเอาค่าสินไหมทดแทน เพื่อการที่หักหุ้นส่วนนั้นได้รับการเสียหาย เพราะเหตุที่นายแดงได้ทำการแข่งขัน

อายุความ ในการฟ้องร้องผู้เป็นหุ้นส่วนที่ฝ่าฝืนต่อข้อห้ามนี้มีกำหนด ๑ ปี นับแต่วันทำการฝ่าฝืน ปัญหาจึงมีว่า ถ้าการฝ่าฝืนนั้นได้ทำต่อเนื่องกันทุกวัน ตั้งนี้อายุความจะนับตั้งแต่วันต้นหรือวันที่หยุดทำการฝ่าฝืน ในเรื่องนี้เห็นว่า อายุความจะนับตั้งแต่วันใดวันหนึ่งที่กำหนดการฝ่าฝืนก็ได้แต่เราก็ต้องวินิจฉัยได้เป็นอย่างอื่นเหมือนกันว่า ควรนับตั้งแต่วันแรกที่ทำการฝ่าฝืน เพราะต่อจากนั้นมาการที่ผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นไม่ฟ้องร้อง ก็เท่ากับเป็นการยินยอมโดยปริยาย

ข้อ ๒ หักหุ้นส่วนที่จดทะเบียน

มาตรา ๑๐๖๖ วรรค ๑ ได้บัญญัติข้อห้าม เหมือนดังมาตรา ๑๐๓๔ วรรค ๑

แต่มีข้อยกเว้นตามวรรค ๒ ว่า ถ้าหากผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายได้รู้อยู่แล้วในเวลาที่เมื่อลงทะเบียน หักหุ้นส่วนนั้น ว่าผู้เป็นหุ้นส่วนคน ๑ ได้ทำกิจการหรือเข้าเป็นหุ้นส่วนอยู่ในห้างหุ้นส่วนอื่นอันมีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน และในสัญญาเข้าหุ้นส่วนที่ทำได้ต่อกันนั้นก็ได้บังคับให้ถอนตัวออกเช่นนั้นแล้ว ผู้เป็นหุ้นส่วนคนนั้นก็ยังคงทำกิจการของตนต่อไปได้ตามเดิม เช่น ตามอุทหาทรณ์ข้างต้น สมมติว่านายแดงได้เดินเรือรับส่งคนโดยสารจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดนนทบุรีมาตั้งแต่ก่อนเข้าหุ้นกับนายดำ และและในขณะที่นายดำกับนายแดงไปจดทะเบียนหักหุ้นส่วนนั้น นายดำก็ทราบอยู่ดีแล้วว่านายแดงได้ประกอบกิจการเช่นนั้นมาก่อน และในสัญญาเข้าหุ้นส่วนก็ได้บังคับให้นายแดงเลิกกิจการส่วนของตนตั้งนี้แล้ว นายแดงก็คงทำการเดินเรือส่วนของตนนั้นต่อไปได้

สำหรับหักหุ้นส่วนที่ไม่ได้จดทะเบียนนั้น มาตรา ๑๐๓๔ ไม่ได้บัญญัติข้อยกเว้นเช่นนี้ไว้ จึงทำให้คิดว่า สำหรับหักหุ้นส่วนที่ไม่จดทะเบียน ถึงแม้ว่าผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นได้ทราบในขณะที่เข้าทำหุ้นส่วนนั้นว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดได้ประกอบกิจการประเภทเดียวกับห้างอยู่ก่อนแล้วก็ดี ผู้เป็นหุ้นส่วนนั้นก็จำต้องเลิกไม่ประกอบกิจการอันเป็นการแข่งขันกับห้าง

ผลแห่งการที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งกระทำการฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติมาตรา ๑๐๖๖ นั้นก็คือ หักหุ้นส่วนซึ่งจดทะเบียนชอบที่จะเรียกเอาผลกำไรอันผู้ฝ่าฝืนหาได้ทั้งหมด หรือเรียกเอาค่าสินไหมทดแทน เพื่อความเสียหายซึ่งหักหุ้นส่วนได้รับเพราะเหตุนี้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๖ และระเบียบมาตรา ๑๐๓๔ วรรค ๒)

อายุความแห่งการที่ห้างหุ้นส่วนจะฟ้องร้องผู้ฝ่าฝืนตามที่กล่าวมาแล้วนั้น มีกำหนด ๑ ปี (ให้ดู มาตรา ๑๐๖๗ วรรค ๒)

ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นสิทธิของห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียน ในฐานะเป็นนิติบุคคลต่างหากจากบุคคล ที่รวมกันตั้งเป็นห้างหุ้นส่วน

ส่วนสิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลาย นอกจากผู้ที่จะเมิตนั้นก็คือสิทธิที่จะเลิกห้างหุ้นส่วน (ให้ ดู มาตรา ๑๐๖๗ วรรค ๓)

บทที่ ๓

**ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิที่จะเรียกเอาส่วนของตนจาก
หุ้นส่วนอื่น ๆ แม้ในการค้าขายอันใดซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตน**

ในเรื่องนี้มีบทบัญญัติ คือ มาตรา ๑๐๔๘ หลักคัมภีร์ว่าในความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วน ด้วยกันเองนั้น กฎหมายถือเอาข้อความจริงในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนนั้นเป็นสำคัญ (ขอให้เทียบดูในเรื่องนี้ ตีกรรมอำพราง)

อนึ่งหลักในเรื่องตัวแทนเมื่ออยู่ตามมาตรา ๘๑๐ ว่า “เงินและทรัพย์สินอย่างอื่น บรรดาที่ตัวแทนได้รับไว้ เกี่ยวด้วยการเป็นตัวแทนนั้น ท่านว่าตัวแทนต้องส่งให้แก่ตัวการจริงสิ้น

อนึ่ง สิทธิทั้งหลายซึ่งตัวแทนขนขวายได้มาในนามของตนเองแต่โดยฐานที่ทำการแทนตัวการ นั้น ตัวแทนก็ต้องโอนให้แก่ตัวการจริงสิ้น”

มาตรา ๑๐๔๘ ก็คัมภีร์เช่นเดียวกันกับมาตรา ๘๑๐ กล่าวคือกิจการซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่ง ได้มานั้น ผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ จะมีสิทธิเรียกร้องเอาส่วนของตน ก็ต่อเมื่อกิจการซึ่งเพื่อนหุ้นส่วนได้มานั้น โดยฐานที่ทำการแทนเพื่อนหุ้นส่วน หรือได้มาเพื่อห้างหุ้นส่วน เช่น ก.ข.ค. ได้ลงทุนคนละ ๑๐๐๐ บาท ตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญ โดยไม่จดทะเบียนมีวัตถุประสงค์ เพื่อซื้อขายข้าวสารต่อมา ก. ผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียว ได้ไปซื้อข้าวสารของ ง. มา ๑๐ กระสอบ การซื้อขายนั้นไม่ปรากฏชื่อ ข.ค. ดังนั้นถ้าพิสูจน์ไม่ได้ว่า ก. ได้ซื้อมาในฐานะทำการแทนผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ หรือเพื่อผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ ด้วยแล้ว ก็ต้องฟังว่า ก. ซื้อข้าวสารเพื่อประโยชน์ส่วนตัวในเรื่องนี้ย่อมแล้วแต่ข้อเท็จจริงซึ่งคู่กรณีจะต้องนำสืบเป็นเรื่อง ๆ ไป

บทที่ ๔

**สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งออกไปจากห้าง
ในอันที่จะเรียกร้องให้ห้างคใช้ชื่อของตน**

ตามมาตรา ๑๐๕๔ บุคคลที่นิยมให้บุคคลอื่นใช้ชื่อของเป็นชื่อห้างหุ้นส่วนกิติ หรือรู้แล้วไม่คัดค้านปล่อยให้เขาแสดงคนว่าเป็นหุ้นส่วนกิติ บุคคลที่ยินยอมเช่นนั้นจะต้องรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอก ในบรรดาหนี้ของห้างหุ้นส่วนเสมือนเป็นหุ้นส่วน

เพราะเหตุนี้เอง กฎหมายจึงให้โอกาสผู้เป็นหุ้นส่วนที่ออกไปจากห้างแล้ว แต่ชื่อของผู้นั้นยังคงใช้เรียกแทนเป็นชื่อห้างหุ้นส่วนอยู่ ผู้เป็นหุ้นส่วนนั้นมีสิทธิที่จะเรียกห้างดใช้ชื่อของตนเสียได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๗) สิทธิเช่นนี้มีบัญญัติไว้อีกแห่งหนึ่งแล้ว คือมาตรา ๑๘ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

หมวดที่ ๕

ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับบุคคลภายนอก

ส่วนที่ ๑

สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งจะพึงมีต่อบุคคลภายนอก

บทที่ ๑

ห้างที่ไม่จดทะเบียน

มาตรา ๑๐๔๙ บัญญัติไว้ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจะถือเอาสิทธิใดๆ แก่บุคคลภายนอกในกิจการค้าขาย ซึ่งไม่ปรากฏชื่อของตนนั้นหาได้ไม่

ความหมายของมาตรานี้มีเพียงไร ได้ศึกษามาแล้วในเรื่องการจดทะเบียนห้างหุ้นส่วนบริษัท

บทที่ ๒

ห้างที่จดทะเบียน

มาตรา ๑๐๖๕ บัญญัติว่าผู้เป็นหุ้นส่วนอาจถือเอาประโยชน์ต่อบุคคลภายนอกในบรรดาสหกิจอันห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนนั้นได้มาแม้ในกิจการที่ไม่ปรากฏชื่อของตน

มาตรานี้ทำให้เกิดปัญหาว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนจะถือเอาประโยชน์นั้นโดยตรง จากบุคคลภายนอกได้หรือไม่ เช่นบุคคลภายนอกเป็นลูกหนี้ห้างอยู่ ๑๐๐๐ บาทดังนี้ ผู้เป็นหุ้นส่วนจะฟ้องคนภายนอกนั้นโดยตรงได้หรือไม่

ความเห็นในเรื่องนี้มีอยู่ ๒ ทาง คือ

ทางที่ ๑ ถ้าจะพิจารณาตามตัวอักษรก็น่าจะวินิจฉัยว่า ผู้ที่เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิที่จะฟ้องคนภายนอกได้โดยตรงทีเดียว

ทางที่ ๒ ถ้าจะพิจารณาตามหลักในเรื่องนิติบุคคลแล้ว ก็น่าจะวินิจฉัยว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนก็ไม่น่าจะมีสิทธิฟ้องบุคคลภายนอกโดยตรง เพราะเหตุว่า

(๑) ห้างหุ้นส่วนสามัญที่จดทะเบียนนั้น มีสิทธิและหน้าที่แยกออกต่างหากจากผู้เป็นหุ้นส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๑๕) เพราะฉะนั้นถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนฟ้องบุคคลภายนอกได้โดยตรงแล้ว ก็จะเป็นว่าสิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนได้ระคนปนอยู่กับสิทธิของห้าง ซึ่งไม่ตรงกับหลักดังกล่าว มาแล้ว

(๒) มาตรา ๑๐๖๕ นี้ ได้บัญญัติขึ้นไว้ใช้สำหรับหรือถ้อยคำให้เป็นการตรงกันข้ามกับมาตรา

๑๐๔๙ ในเรื่องห้างหุ้นส่วนสามัญไม่จดทะเบียน แต่ความหมายคงมีอยู่แต่เพียงว่า ถึงแม้ห้างหุ้นส่วนนั้นจะ ได้สิทธิในนามของห้างหุ้นส่วน ในฐานะที่เป็นนิติบุคคลนั่นเอง โดยไม่ปรากฏนามของผู้เป็นหุ้นส่วนด้วย เช่นนั้นก็ตาม ผู้เป็นหุ้นส่วนก็ยังมีสิทธิในกิจการที่ห้างนั้นได้มา แต่จะฟ้องร้องบุคคลภายนอกโดยตรงหา ได้ไม่

ส่วนที่ ๒

ความรับผิดของผู้เป็นหุ้นส่วนต่อบุคคลภายนอก

บทที่ ๑

บุคคลที่จะต้องรับผิดในฐานะเป็นหุ้นส่วน

๑. ผู้ซึ่งเป็นหุ้นส่วนมาแต่เดิม และยังไม่ออกจากห้าง
 ๒. ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ออกจากห้างไปแล้ว ยังคงต้องรับผิดในหนี้ซึ่งห้างได้ก่อให้เกิดขึ้นก่อนที่ตน ได้ออกจากห้าง แต่ถ้าเป็นห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียน ผู้เป็นหุ้นส่วนจะรับผิดในหนี้ที่ก่อให้เกิดขึ้นก่อน ตนออกจากห้างหุ้นส่วน แต่เพียงภายในกำหนด ๒ ปี นับแต่วันที่ตนออกจากหุ้นส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๑ และ ๑๐๖๘) ให้สังเกตว่าสำหรับห้างที่ไม่จดทะเบียนนั้น ผู้เป็นหุ้นส่วนจะหมดความรับผิดตามอายุ ความธรรมดาแห่งหนี้ที่เกิดขึ้น

๓. ผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งเข้าไปในห้าง ก็ต้องรับผิดในหนี้ซึ่งห้างได้ก่อให้เกิดขึ้น ก่อนที่ตนได้เข้ามาเป็น ห้างหุ้นส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๒)

๔. บุคคลที่แสดงด้วยวาจา ลายลักษณ์อักษร หรือด้วยกิริยาใด ๆ ว่าตนเป็นหุ้นส่วน เช่น ยินยอมให้เขาใช้ชื่อตน เป็นชื่อห้างหุ้นส่วน และเมื่อตนรู้แล้วไม่คัดค้าน ก็ต้องรับผิดต่อบุคคลภายนอก เหมือนผู้เป็นหุ้นส่วน แต่มีข้อยกเว้นอยู่ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งตายไปแล้ว และห้างหุ้นส่วนนั้นยังคงดำเนินไป ในชื่อเดิมของห้าง เหตุเพียงแต่ใช้ชื่อเดิมนั้น หรือใช้ชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนผู้ตายควบอยู่ด้วย หากทำให้ความรับผิดมีแก่กองทรัพย์มรดกของผู้ตายเพื่อหนี้ใด ๆ อันห้างหุ้นส่วนได้ก่อขึ้น ภายหลังความตาย นั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๔)

บทที่ ๒

กิจการซึ่งบุคคลดังกล่าวมาในบทที่ ๑ จะต้องรับผิด

คือกิจการใด ๆ ซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่ง หรือผู้จัดการได้ทำไปในทางที่เป็นธรรมดาการค้าของห้างหุ้นส่วนนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๐)

อะไรเรียกว่าธรรมดาการค้า จะต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป

หมวดที่ ๖

การเข้าเป็นหุ้นส่วนภายหลังการตั้งห้าง

บุคคลอาจเข้าเป็นหุ้นส่วนโดยประการเช่นนี้ได้ โดยเหตุดังนี้

- ๑) รับโอนหุ้นจากหุ้นส่วนคนเก่า
- ๒) เข้าสมทบเป็นหุ้นส่วนโดยมิได้รับโอนหุ้น

ส่วนที่ ๑

การโอนหุ้น

บทที่ ๑

พิธีโอนหุ้น

การโอนที่ทำให้ผู้รับโอนมีฐานะเป็นหุ้นส่วนในห้างนั้น จะต้องอยู่ในข้อบังคับดังนี้

๑. ได้มีข้อตกลงกันไว้ในสัญญา ว่าให้ผู้เป็นหุ้นส่วนมีสิทธิโอนหุ้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าจะให้การโอนใช้ได้ต่อบุคคลภายนอกก็จำต้องจดทะเบียน สำหรับห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียน เพราะเหตุว่าการมีหุ้นส่วนคนใหม่นั้น ก็เท่ากับเปลี่ยนแปลงประกันของเจ้าหนี้ หรือของคนภายนอก หรือ
๒. ถ้าไม่มีข้อตกลงกันไว้ในสัญญา การโอนหุ้นก็ต้องได้รับความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายอื่น (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๐ และ ๑๐๔๑)

บทที่ ๒

การโอนผิดพิธีดังกล่าวในบทที่ ๑

ผู้เป็นหุ้นส่วนนี้มีสิทธิที่จะโอนหุ้นให้แก่ใครก็ได้ ถึงแม้จะไม่ได้รับความยินยอมจากผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น แต่สัญญาโอนนั้นจะใช้ได้ระหว่างผู้โอนกับผู้รับโอนเท่านั้น ส่วนระหว่างผู้รับโอนกับห้างสัญญาโอนนั้นไม่ทำให้ผู้รับโอนมีฐานะเป็นหุ้นส่วน เช่นผู้รับโอนไม่มีสิทธิที่จะฟ้องร้องห้างโดยตรงได้ แต่อย่างไรก็ตามผู้รับโอนอาจฟ้องร้องห้างโดยตรงได้ ในกรณีต่อไปนี้

๑. ผู้รับโอนหรือเจ้าหนี้ใช้สิทธิเรียกร้องของผู้โอนหรือลูกหนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๒๓๓ แต่ผู้รับโอนไม่มีสิทธิที่จะเอื้อนเข้าไปจัดการดูแลครอบงำกิจการของห้าง เพราะการเช่นนี้ถือว่าเป็นการฉ้อโกงของลูกหนี้ (ให้ดูมาตรา ๒๓๓ ตอนท้าย)
๒. เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นให้สัตยาบันแก่การโอนนั้น ผู้รับโอนก็อาจมีฐานะเป็นหุ้นส่วน

ส่วนที่ ๒

การเข้าสมทบเป็นหุ้นส่วน

บุคคลอาจเข้าสมทบเป็นหุ้นส่วนของห้างที่ตั้งอยู่ก่อนแล้วโดยมิได้รับโอนหุ้นมาจากผู้ใด

ซึ่งคล้ายกับการเพิ่มทุน และเพิ่มประกันของห้างนั่นเอง

การเข้ามาเป็นหุ้นส่วนเช่นนี้ ต้องได้รับความยินยอมจากผู้เป็นหุ้นส่วนหมดด้วยกันทุกคน
เว้นแต่จะได้ตกลงกันไว้เป็นอย่างอื่น (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๐)

หมวดที่ ๗

ทรัพย์สินของห้างหุ้นส่วนสามัญ

ทรัพย์สินที่สำคัญ ก็คือ ทุน กำไร เงินสำรอง ซึ่งนับว่าสำคัญสำหรับห้างที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล
เพราะเหตุที่ทรัพย์สินของห้าง แยกออกต่างหากจากทรัพย์สินส่วนตัวของผู้เป็นหุ้นส่วน
แต่สำหรับห้างที่ไม่เป็นนิติบุคคลนั้น ทรัพย์สินของห้างแยกออกจากทรัพย์สินส่วนตัวของผู้เป็น
หุ้นส่วนไม่ได้ เพราะฉะนั้นการศึกษาในหมวดนี้ จะได้กล่าวสำหรับห้างที่ได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล

ส่วนที่ ๑

ทุน

ทุนคือทรัพย์สินซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนได้นำมาลงหุ้น ให้ดูมาตรา ๑๐๒๖ และได้ศึกษามาแล้ว
ในตอนต้น

หลักสำคัญในเรื่องทุนเมื่ออยู่ว่า ทุนต้องแน่นอน ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ต่อคนภายนอก เพราะทุนของ
ห้างย่อมเป็นประกันแก่เจ้าหน้าที่ของห้างนั่นเอง การเพิ่มทุนก็ดี หรือการลดทุนก็ดี จะทำตามลำพังใจของผู้
เป็นหุ้นส่วนไม่ได้ ถ้าประสงค์จะให้ใช้ต่อคนภายนอกด้วยแล้ว ก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามลักษณะของ
การจดทะเบียนเปลี่ยนแปลงสัญญาของห้าง

ส่วนที่ ๒

กำไร

กำไรนั้น คือ เมื่อรายได้ของห้างมากกว่ารายจ่าย เงินที่หักจากรายจ่ายแล้ว ยังคงเหลืออยู่เท่าใด
เงินจำนวนนั้นเป็นกำไรที่แท้จริง การที่จะคิดว่าห้างจะมีกำไรหรือไม่นั้น ต้องคิดตามระยะที่ได้ตกลงกัน
ไว้ เช่น ๖ เดือนต่อหนึ่งครั้งหรือปีละ ๑ ครั้ง ถ้าไม่ได้ตกลงกันไว้ในสัญญา ก็ต้องคิดตามวิธีที่ได้ปฏิบัติกัน
เป็นปกติในทางห้างหุ้นส่วนสามัญ ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนได้รับเงินกำไรที่แท้จริงไปแล้ว ก็ได้กรรมสิทธิ์เด็ด
ขาด ตกอยู่ในกองทรัพย์สินส่วนตัวของผู้เป็นหุ้นส่วนนั่นเอง เจ้าหน้าที่ของห้างจะเรียกเรื่องเอามาชำระหนี้
ก่อนทรัพย์สินของห้างไม่ได้ แต่นอกจากกำไรที่แท้จริงแล้วยังมีกำไรอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งอาจเสียกว่ากำไร
สมมติ

กำไรสมมติอาจเกิดขึ้นได้ โดยเหตุ ๒ ประการดังนี้

๑. ทำบัญชีผิด

๒. ผู้เป็นหุ้นส่วนได้ตกลงกันไว้แต่เดิมว่า ในคราวหนึ่งหรือในปีหนึ่ง ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องได้กำไรเสมอไป ตามส่วนที่ตนได้ลงทุนถึงแม้ห้างจะไม่มีกำไรที่แท้จริงก็ตาม การตกลงเช่นนี้มีลักษณะคล้ายกับการให้ยืมเงินโดยมีดอกเบี้ย

กำไรสมมตินี้ก็เท่ากับเป็นส่วนหนึ่งของทุนคิมนั่นเอง เพราะฉะนั้นถ้าได้มอบกำไรสมมติให้ผู้เป็นหุ้นส่วน ซึ่งมีไซเป็นผู้ให้ยืมแล้วก็น่าจะลงความเห็นว่าเป็นหุ้นส่วนเหล่านั้นหากมีกรรมสิทธิ์เด็ดขาดในจำนวนเงินนั้นไม่ เจ้าหนี้ของห้างย่อมมีสิทธิที่จะเรียกร้องเอามาชำระหนี้ประจำทรัพย์สินของห้าง

ส่วนที่ ๓

เงินสำรอง

ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจตกลงกันว่าถ้าห้างมีกำไร และแทนที่จะแบ่งกำไรกันทั้งหมดให้แก่ผู้เป็นหุ้นส่วนแล้วต้องกันเงินจำนวนนั้นไว้เพื่อเป็นสำรองในการที่จะขาดทุนคราวหน้า และเพื่อจะชำระหนี้ให้แก่เจ้าหนี้ โดยไม่ต้องขอเพิ่มทุน

ปัญหาจึงมีว่า เงินสำรองนี้จะเรียกว่าทุนหรือกำไร?

ประโยชน์แห่งการที่จะวินิจฉัยปัญหานี้ ก็มีอยู่ในเรื่องที่ห้างหุ้นส่วนต้องทำกิจการต่อไปในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังมีชีวิตอยู่ในเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตายลงไป คือแทนที่ห้างหุ้นส่วนจะต้องเลิกจากกัน ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจตกลงกันไว้เช่นนั้นได้ (ขอให้คุณพิจารณาเลิกห้างหุ้นส่วนสามัญซึ่งจะกล่าวต่อไป)

ปัญหาจึงมีว่า การแบ่งส่วนของผู้ตายให้แก่ทายาทนั้น จะต้องแบ่งเงินสำรองนี้ให้ทันทีหรือไม่?

ผู้สอนเห็นเป็นส่วนตัวว่า เงินสำรองนี้จะเรียกว่าทุนก็ไม่ถนัดนักเพราะเหตุว่าเงินสำรองก็ได้กันไว้จากกำไรนั่นเอง แต่จะเรียกว่าเงินกำไรโดยตรงก็ยังไม่ได้ เพราะเงินจำนวนนี้ได้กันเอาไว้เป็นสมบัติของห้าง มิได้แบ่งปันให้ผู้เป็นหุ้นส่วนในทันที จึงควรจัดว่าเงินสำรองนั้นเป็นเงินอีกประเภทหนึ่ง

ลักษณะสำคัญก็คือมิไว้เพื่อเป็นสำรองในคราวขาดทุน และเป็นประกันแก่เจ้าหนี้ด้วย เพราะฉะนั้นการที่จะแบ่งเงินสำรองให้แก่ผู้รับมรดกของหุ้นส่วนผู้ตายโดยทันที ก็อาจจะทำให้คนภายนอกเสียหาย แต่ถ้าแม้สัญญาเข้าหุ้นส่วนได้มีข้อความตกลงกันเป็นอย่างอื่นก็จำต้องวินิจฉัยตามลักษณะนั้น

หมวดที่ ๘

การเลิกห้างหุ้นส่วนสามัญ

เหตุซึ่งห้างหุ้นส่วนจะต้องเลิกจากกันนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ประการ

๑. โดยผลแห่งกฎหมาย
๒. โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วน นอกจากที่ได้ตกลงกันไว้ในสัญญา
๓. โดยคำสั่งของศาล

ส่วนที่ ๑

โดยผลแห่งกฎหมาย

๑. ถ้าในสัญญาทำไว้มีกำหนดกรณีอันใดเป็นเหตุที่จะเลิกกันเมื่อมีกรณีนั้นเกิดขึ้นแล้ว ห้างก็ต้องเลิก

เช่นในสัญญาเข้าหุ้นส่วนกำหนดไว้ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนผู้จัดการคนหนึ่งต้องไปอยู่ในเมืองต่างประเทศแล้ว ห้างนั้นจะต้องเลิกจากกัน (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๕ อนุมาตรา ๑)

๒. เมื่อสิ้นกาลที่ได้กำหนดไว้ในสัญญา เช่นกำหนดกันไว้ว่าห้างต้องเลิกจากกันเมื่อครบกำหนด ๒๐ ปี (ให้ดูมาตรา ๑๐๒๕ อนุมาตรา ๒)

แต่ข้อยกเว้นมีอยู่ว่า ถ้าเมื่อสิ้นกำหนดกาลซึ่งได้ตกลงกันไว้และผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลาย หรือผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งเคยได้จัดการอยู่ในระหว่างนั้น ยังคงดำเนินการค้าของห้างหุ้นส่วนอยู่ต่อไปโดยมิได้ชำระบัญชี หรือชำระเงินกันให้เสร็จไปแล้ว ท่านให้ถือว่าผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งปวงได้ตกลงคงทำการเป็นหุ้นส่วนกันสืบไปโดยไม่มีกำหนดกาล (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๕)

๓. เมื่อเสร็จการงานซึ่งเป็นความประสงค์ของการเข้าหุ้นส่วนนั้น

เช่นนายแดงกับนายดำเข้าหุ้นตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญเพื่อขายข้าวสาร ๑๐๐ เกวียน ซึ่งได้ซื้อมาจากนายเขียว ดังนี้ถ้าขายข้าวนั้นหมดไปแล้วห้างนั้นก็ย่อมเลิกไป (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๕ อนุมาตรา ๓)

๔. เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย หรือล้มละลาย หรือตกเป็นผู้ไร้ความสามารถ (ให้ดูมาตรา ๑๐๔๕ อนุมาตรา ๕)

แต่ข้อยกเว้นมีอยู่ว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่รับซื้อหุ้นของผู้ที่ประสบเหตุดังกล่าวแล้ว ห้างหุ้นส่วนนั้นก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไป ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่

ส่วนที่ ๒

โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วน นอกจากที่ได้ตกลงกันไว้ในสัญญา

บทที่ ๑

โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่ง

ห้างหุ้นส่วนที่ได้ตั้งขึ้นโดยมีกำหนดกาลจะเงื่อนไข หรือไม่มีกำหนดกาลจะเงื่อนไขอย่างไรก็ตาม ก็อาจที่จะเลิกจากกันได้ ไม่ว่าในเหตุใด โดยความตกลงของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดซึ่งเป็นหลักธรรมดา

บทที่ ๒

โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่ง

จะเพาะห้างหุ้นส่วน ประเภทซึ่งตั้งขึ้นโดยไม่มีกำหนดกาลเวลานั้นอาจที่จะถูกเลิก โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วนแม่แต่คนใดคนหนึ่ง (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๕ อุณหมาตรา ๔ กับ มาตรา ๑๐๕๖)

ข้อ ๑. ข้อบังคับของการเลิกห้าง

ก. ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ประสงค์จะเลิกห้างต้องบอกความจำนงไปยังผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นทั้งหมด

ข. ต้องบอกกล่าวล่วงหน้าไม่น้อยกว่า ๖ เดือน

ค. ต้องเลิกเมื่อสิ้นรอบปีในทางบัญชี เช่น รอบปีในทางบัญชีเป็นวันที่ ๑ มกราคม ก็ต้องเลิกเมื่อถึงวันนั้นจะเลิกก่อนไม่ได้

ง. ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องใช้สิทธินี้ด้วยความสุจริต (ให้ดูประมวลกฎหมายแพ่งฯ มาตรา ๕) เช่น นายดำนายแดงนายขาว เข้าหุ้นกันตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญเพื่อขายอาหารในตำบลหนึ่ง กิจการของห้างได้ดำเนินมาโดยดีและมีกำไรสมมา นายแดงจึงประสงค์ที่จะตั้งร้านขายอาหารขึ้นบ้างในตำบลนั้น เพื่อแย่งเอาผลกำไรเสียคนเดียวจึงบอกเลิกห้าง เพื่อตนจะได้มีอิสระ ไม่ติดขัดตามมาตรา ๑๐๓๑ หรือมาตรา ๑๐๖๖ ถ้าคิดได้ความตั้งนี้ก็อาจถือได้ว่า นายแดงได้ใช้สิทธิโดยไม่สุจริต

จ. ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องใช้สิทธินี้ในโอกาสอันสมควร ไม่ทำให้เสียหายแก่ห้าง หรือผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น เช่น นายเขียว นายขาว นายดำ เข้าหุ้นส่วนกันเพื่อทำการเลื่อยไม้ ห้างได้ซื้อเครื่องจักรมาประกอบขึ้นแล้ว ยังมีทุนได้กระทำการ นายเขียวก็ขอเลิกห้าง โดยไม่มีเหตุอย่างใดที่จะโทษกิจการของห้างนั้นได้เลย ถึงแม้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนนั้นจะมีความสุจริตก็ตาม การบอกเลิกห้างเช่นนี้ อาจถือว่าใช้สิทธิในโอกาสอันไม่สมควร

ข้อ ๒ เหตุใดกฎหมายจึงยอมให้ห้างเลิกกัน โดยความประสงค์ของผู้เป็นหุ้นส่วน คนใดคนหนึ่ง ความเห็นมีอยู่ ๒ ทาง

ก. บางท่านเห็นว่าเหตุนี้เนื่องมาจากการที่กฎหมายประสงค์จะป้องกันความทุจริต หรือ การบิดพลิ้ว ซึ่งอาจมีขึ้นได้เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่ง ไม่สมัครที่จะเป็นหุ้นส่วน เพราะการเข้าหุ้นส่วนสามัญนั้น คุณสมบัติของบุคคลย่อมเป็นข้อสาระสำคัญ

ข. บางท่านเห็นว่าการทำสัญญาเข้าหุ้นส่วนโดยไม่มีกำหนดกาลเวลานั้น อาจเทียบได้กับเหตุแห่งหลักกฎหมายทั่วไป และในกฎหมายไทยเราอาจพบได้ในเรื่องสัญญาจ้างแรงงาน ซึ่งถ้าไม่มีกำหนดกาลแล้ว ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจบอกเลิกได้ (ให้ดูมาตรา ๕๘๒) ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากเหตุที่ว่า บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการที่จะประกอบกิจการระหว่างกัน เช่น ในทางพาณิชย์ หรือการอาชีพอื่น ๆ ถ้าหากจะบังคับให้บุคคลต้องผูกพัน ทำกิจการให้ผู้อื่นผู้ใดจนตลอดชีวิตแล้ว ก็เท่ากับเอาคนลงเป็นทาสได้อย่างหนึ่ง ซึ่งในสมัยนี้ ไม่นิยมกันเสียแล้ว สัญญาเข้าหุ้นส่วนมีลักษณะคล้ายกับสัญญาจ้างแรงงานในข้อที่ว่า เมื่อบุคคลเข้าเป็น

หุ้นส่วนก็ถูกตัดความอิสระสภาพในการประกอบอาชีพบางอย่าง ตามนัยแห่งมาตรา ๑๐๓๘ และมาตรา ๑๐๖๖ การตัดความอิสระสภาพของบุคคล ดังเช่นในเรื่องสัญญาห้ามการค้าขาย หลักก็มีอยู่ว่าจะต้องมีกำหนดกาล เหตุฉะนั้นถ้าหุ้นส่วนตั้งขึ้นโดยไม่มีกำหนดกาล ก็ควรที่จะให้โอกาสผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดบอกเลิกเสียได้

ข้อ ๓ อย่างไรก็ตามหุ้นส่วน ซึ่งตั้งขึ้นโดยไม่มีกำหนดกาล?

ถ้าจะถือตามความเห็นที่ ๑ ก็อาจตอบได้ทันทีว่า หุ้นส่วนซึ่งตั้งขึ้นโดยไม่มีกำหนดกาลละนั้นก็คือหุ้นส่วนซึ่งไม่ได้กำหนดเวลาลงไว้ว่าเลิกกันเมื่อใด ถึงแม้ว่าหุ้นได้มีกำหนดเวลานานเกินกว่าชีวิตของมนุษย์ตามปกติ เช่น ๕๐๐ ปี ดังนั้นก็ถือได้แล้วว่าเป็นหุ้นที่มีกำหนดกาล เพราะฉะนั้นเมื่อยังไม่ถึงกำหนด ๕๐๐ ปี ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดจะบอกเลิกไม่ได้

แต่ถ้าจะถือตามความเห็นที่ ๒ การที่หุ้นตั้งขึ้นมีกำหนดเวลาเกินสมควรกว่าชีวิตมนุษย์ตามธรรมดา เช่นกำหนดกันไว้ ๕๐๐ ปี ดังนั้นก็ต้องถือว่าเป็นหุ้นหุ้นส่วนที่ตั้งขึ้นโดยไม่มีกำหนดเวลา เพราะเป็นการตัดเสรีภาพของบุคคล ดังกล่าวมาแล้ว

ข้อ ๔ วิธีที่จะไม่เลิกหุ้น เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนใช้สิทธิดังกล่าวแล้ว

ก. ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่ รับซื้อหุ้นของผู้ที่บอกเลิก (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๐)

ข. ถ้าผู้บอกเลิกไม่ยอมขาย ผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นอาจร้องขอต่อศาล ให้สั่งกำจัดผู้บอกเลิกออกเสียจากหุ้น ในเมื่อมีเหตุสมควรเข้าในบทบัญญัติแห่งมาตรา ๑๐๕๗, ๑๐๕๘ เช่น หุ้นนั้นยังสามารถทำกิจการได้ต่อไป แต่การบอกเลิกของผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดคนหนึ่งนั้น ทำให้เห็นว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนคนนั้นไม่สมัครที่จะรวมกับหุ้น หลักสำคัญในเรื่องคุณสมบัติของบุคคล เช่น ความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกันอาจจะหมดไปได้ ทั้งนี้ก็เท่ากับว่าเห็นเหตุอันหนึ่งที่จะทำให้หุ้นนั้นดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ โดยการแสดงเจตนาของผู้บอกเลิกนั่นเอง

ส่วนที่ ๓

โดยคำสั่งของศาล

ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดอาจร้องขอให้ศาลสั่งเลิกหุ้นส่วนได้โดยเหตุดังนี้

๑. เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใด นอกจากผู้ฟ้องร้องแล้วละเมิดบทบังคับใด ๆ อันเป็นข้อสาระสำคัญ ซึ่งสัญญาเข้าหุ้นส่วนกำหนดไว้แก่ตน โดยจงใจหรือเลินเล่อ เช่นผู้หุ้นส่วนคนหนึ่งทำการแข่งกับหุ้นผิดมาตรา ๑๐๓๘, ๑๐๖๖

๒. เมื่อกิจการของหุ้นส่วนจะทำไปก็มีแต่ขาดทุน โดยไม่มีหวังว่าจะกลับฟื้นตัวขึ้นอีก

๓. เมื่อมีเหตุอื่นใด ๆ ทำให้หุ้นส่วนนั้นไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ต่อไปได้

ใน (๒) และ (๓) นี้ เป็นข้อเท็จจริงซึ่งต้องพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป

ช้อยกเว้น ถ้ากิจการอันใดอันหนึ่งซึ่งจะทำให้ห้างต้องเลิกจากกันตั้งได้กล่าวมาแล้วนั้น เกิดขึ้นจากหรือเกี่ยวข้องกับหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งแล้ว ศาลอาจสั่งให้กำจัดหุ้นส่วนผู้นั้นออกเสียจากห้างหุ้นส่วน แทนสั่งให้เลิกห้างหุ้นส่วนก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๗ กับมาตรา ๑๐๕๘)

เหตุพิเศษสำหรับห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียน

นอกจากเหตุต่างๆ ซึ่งห้างหุ้นส่วนสามัญจะต้องเลิกจากกันตั้งได้กล่าวมาแล้ว ห้างหุ้นส่วนสามัญที่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลอาจที่จะต้องเลิกจากกันเมื่อห้างหุ้นส่วนนั้นล้มละลาย (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๕)

หมวดที่ ๕

การออกจากห้างหุ้นส่วนโดยไม่ต้องเลิกห้าง

๑. โดยมีข้อสัญญาตกลงให้ผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งลาออก
๒. โดยคำสั่งของศาล
๓. ในกรณีที่ห้างทำกิจการต่อไป เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ล้มละลายหรือตกเป็นผู้

ไร้ความสามารถ

ส่วนที่ ๑

โดยมีข้อสัญญาตกลงให้ผู้เป็นหุ้นส่วน คนหนึ่งคนใดลาออก

ข้อสัญญาเช่นนี้ย่อมเป็นการใช้ได้ แต่ปัญหายังคงมีอยู่ว่าสัญญาที่ยอมให้กำจัดหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกจากห้าง โดยผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายได้ลงมติเสียงฝ่ายข้างมาก ซึ่งมีใ้ขการลาออกจะใช้ได้หรือไม่?

การแบ่งทรัพย์สินให้แก่ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ออกไปนั้น อาจตกลงกันไว้ว่าให้ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่ รับซื้อหุ้นของผู้ที่ออก ในกรณีเช่นนั้น ทุนของห้างก็ยังคงมีจำนวนเท่าเดิม แต่ถ้าไม่ได้ตกลงกันไว้ดังกล่าวแล้ว ก็ต้องแบ่งอาทรัพย์สินของห้างให้แก่ผู้ที่ออกซึ่งทางที่สะดวกก็ควรตกลงกันเอง ติราคาทรัพย์สินของห้างโดยไม่ต้องทำการชำระบัญชีกันยุ่งยาก ในกรณีเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการลดทุนของห้างได้อย่างหนึ่ง

ส่วนที่ ๒

โดยคำสั่งของศาล

ให้ดูมาตรา ๑๐๕๗ และมาตรา ๑๐๕๘ ที่ได้ศึกษามาแล้ว

การแบ่งทรัพย์สินให้แก่ผู้เป็นหุ้นส่วน ซึ่งถูกกำจัดนั้นมาตรา ๑๕๐๘ วรรค ๒ ได้บัญญัติไว้ว่า ให้

ติราคาทรัพย์สินของห้างหุ้นส่วนตามราคาที่เป็นอยู่ ในเวลาแรกยื่นคำร้องขอให้กำจัด ดังนั้นก็เท่ากับเป็น

การลดทุนของห้างนั้นด้วย

ส่วนที่ ๓

ในกรณีที่ห้างทำกิจการต่อไป เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนใด

คนหนึ่งตายหรือล้มละลาย หรือตกเป็นผู้ไร้ความสามารถ

เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งต้องประสบเหตุ ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๐๕๕ อนุมาตรา ๕ ห้างต้องเลิกจากกัน แต่ในบางคราวห้างอาจทำกิจการต่อไปได้ ซึ่งมีผลเท่ากับกำจัดผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งต้องประสบเหตุนั้นออกจากห้าง

๑) สัญญาเข้าหุ้นส่วนอาจมีข้อความกล่าวไว้ว่า ให้ห้างหุ้นส่วนรับทายาทของผู้ตาย หรือผู้อนาบาลของผู้ไร้ความสามารถหรือผู้รับซื้อหุ้นของผู้ล้มละลาย

สัญญาอาจตกลงกันไว้ว่า ให้ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่รับซื้อหุ้นของผู้ที่ออก หรือแบ่งทรัพย์สินของห้างให้แก่ผู้ที่ต้องออกโดยทำกิจการห้างต่อไปในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่

เหล่านี้เป็นวิธีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจตกลงกันได้

๒) ถ้าสัญญาเข้าหุ้นส่วนไม่ได้มีข้อความเหล่านี้ไว้ ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังอยู่ ก็คงมีสิทธิที่จะรับซื้อหุ้นของผู้ที่ออกตามมาตรา ๑๐๖๐

หมวดที่ ๑๐

การชำระบัญชี

การชำระบัญชี คือ การเก็บรวบรวมทรัพย์สินของห้าง ชำระหนี้ให้แก่เจ้าหนี้ แล้วแบ่งทรัพย์สินที่เหลือให้แก่ผู้เป็นหุ้นส่วน หรือเรียกทรัพย์สินจากผู้เป็นหุ้นส่วนมาชำระหนี้ในคราวขาดทุน

การชำระบัญชีซึ่งจะกล่าวต่อไปในที่นี้ จะกล่าวถึงการชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนที่มีได้จดทะเบียน ส่วนการชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนแล้วจะได้กล่าวไปในภาคที่ ๖

ส่วนที่ ๑

การชำระบัญชีจะกระทำเมื่อใด

เมื่อห้างหุ้นส่วนเลิกจากกันต้องจัดการชำระบัญชี แต่ช้อยกเว้นมีอยู่ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนอาจตกลงในระหว่างกันเองให้จัดการทรัพย์สินโดยวิธีอื่น หรือถ้าห้างหุ้นส่วนนั้น ศาลได้พิพากษาให้ล้มละลายก็ต้องจัดการชำระบัญชี ตามกฎหมายลักษณะล้มละลาย

ถ้าการเลิกห้างหุ้นส่วนนั้น ได้เป็นไปโดยที่เจ้าหนี้เฉพาะตัวของผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งได้ให้คำบอกกล่าว หรือโดยที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งล้มละลาย การงดชำระบัญชีอาจกระทำได้เมื่อเจ้าหนี้คนนั้นหรือเจ้าพนักงานรักษาทรัพย์นั้นยินยอมด้วย (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๑ วรรค ๑ และ ๒)

เพราะฉะนั้นหลักจึงมีอยู่ว่า เมื่อห้างเลิกจากกันก็ต้องชำระบัญชี ส่วนวิธีอื่น ๆ เป็นข้อยกเว้น ซึ่งอาจจะกระทำได้ในบางเรื่อง

ส่วนที่ ๒

ใครเป็นผู้ชำระบัญชี

ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายอาจเป็นผู้ชำระบัญชี(ให้ดูมาตรา ๑๐๖๑ วรรค ๓) แต่ผู้เป็นหุ้นส่วน อาจตกลงกันตั้งให้ผู้อื่นเป็นผู้ชำระบัญชีหรือขอให้ศาลตั้งก็ได้

ส่วนที่ ๓

ลำดับแห่งการชำระบัญชี

การชำระบัญชีต้องทำโดยลำดับดังนี้ คือ

๑. ชำระหนี้ทั้งหลายที่ค้างชำระแก่บุคคลภายนอก ซึ่งต้องเข้าใจว่าเจ้าหน้าที่ของห้างก็ย่อมมีฐานะเช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่ส่วนตัวของผู้เป็นหุ้นส่วน เพราะเหตุที่ห้างไม่จดทะเบียนไม่เป็นนิติบุคคล
๒. ชดใช้เงินตรองและค่าใช้จ่ายซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนได้ออกของตนไป เพื่อจัดการค้าของห้าง
๓. คืนทุนทรัพย์ซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนแต่ละคนได้นำมาลงเป็นหุ้น
๔. ถ้ายังมีทรัพย์เหลืออยู่อีกเท่าใด เรียกว่ากำไร ซึ่งต้องเฉลี่ยแจกให้ผู้เป็นหุ้นส่วน
๕. แต่ถ้าเงินหรือทรัพย์สินไม่มีพอชำระแก่บุคคลภายนอกและชดใช้เงินตรองและค่าใช้จ่ายแล้ว ส่วนที่ขาดนี้เรียกว่าขาดทุน ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องช่วยเฉลี่ยกันขาดทุนตามส่วน (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๒ และ ๑๐๖๓)

หมวดที่ ๑๑

การควบห้างหุ้นส่วนจดทะเบียนเข้ากัน

การควบห้างหุ้นส่วนเข้ากันตามกฎหมายนั้น คือ การรวมสิทธิและหน้าที่ ของห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนแล้ว ตั้งแต่ ๒ ห้างขึ้นไปตั้งเป็นห้างหุ้นส่วนขึ้นใหม่

การควบจะต้องประกอบด้วยหลักและพิธีดังนี้

๑. ต้องได้รับความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมด เว้นแต่สัญญาเข้าหุ้นส่วนจะได้ตกลงกันไว้เป็นอย่างอื่น (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๓)
๒. ต้องโฆษณาความประสงค์ที่จะควบเข้ากันนั้น ในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่นั้น ๒ ครั้งเป็นอย่างน้อย

๓. ต้องส่งคำบอกกล่าวความประสงค์ที่จะควบเข้ากันแก่บรรดาผู้ซึ่งรู้ว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของห้าง และแจ้งความไปว่า ถ้าเจ้าหน้าที่มีเหตุรังเกียจหรือมีข้อคัดค้านอย่างหนึ่งอย่างใดในการที่จะกระทำนั้น

ก็ขอให้ส่งคำคัดค้าน ภายในกำหนด ๓ เดือน นับแต่วันบอกกล่าว

๔. ถ้าไม่มีใครคัดค้านภายในกำหนดเวลานั้น การควบกันก็อาจจะทำได้ แต่ถ้ามีใครคัดค้าน การที่ควบเข้ากันนั้นจะทำได้ต่อเมื่อได้ใช้หนี้ที่เจ้าหนี้เรียกร้องหรือให้หลักทรัพย์ หรือให้ประกันเพื่อหนี้ นั้น เพราะเหตุว่าการควบกันอาจทำให้เจ้าหนี้เสียหาย (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๔)

๕. เมื่อห้างหุ้นส่วนควบเข้ากันแล้ว ต่างห้างก็ต่างมีหน้าที่จะต้งนำความนั้นไปจดทะเบียน ว่าได้ควบเข้ากันเป็นห้างหุ้นส่วนขึ้นใหม่

๖. ห้างหุ้นส่วนใหม่นี้ ย่อมได้ไปทั้งสิทธิ ทั้งต้องอยู่ในความรับผิดชอบของห้างหุ้นส่วนเดิมที่ได้ควบเข้ากันทั้งสิ้น

ภาค ๓

ห้างหุ้นส่วนจำกัด

หมวดที่ ๑

ลักษณะของห้างหุ้นส่วนจำกัด

ห้างหุ้นส่วนจำกัดเป็นห้างหุ้นส่วน ซึ่งมีผู้เป็นหุ้นส่วน ๒ จำพวก คือ

- ๑) ผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียวหรือหลายคน ซึ่งมีจำกัดความรับผิดเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนรับจะลงหุ้นในห้างหุ้นส่วนนั้น
- ๒) ผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียวหรือหลายคนซึ่งต้องรับผิด ร่วมกันในบรรดาหนี้ของห้างโดยไม่มีจำกัดจำนวน

ให้ดูมาตรา ๑๐๗๗

ส่วนที่ ๑

ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด

ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดนั้น มีลักษณะคล้ายกับผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างหุ้นส่วนสามัญ กล่าวคือ

- ๑) ต้องรับผิดในบรรดาหนี้สินของห้างโดยไม่มีจำกัด
- ๒) ในระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดต้องรับผิดร่วมกัน
- ๓) คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นหุ้นส่วนเป็นข้อสาระสำคัญ เช่นห้างหุ้นส่วนต้องเลิกจากกันถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนจำพวกไม่จำกัดความรับผิดคนหนึ่งตาย (ให้เทียบมาตรา ๑๐๕๒ โดยตรงกันข้าม)

ส่วนที่ ๒

ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด

มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

- (๑) รับผิดแต่เพียงจำนวนเงินที่ได้ลงหุ้นไว้แล้ว หรือรับว่าจะลงหุ้นนั้นให้
- (๒) เพราะเหตุว่าที่จะต้องรับผิดจำกัด ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดจึงไม่ต้องรับผิดร่วมกัน
- (๓) คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นหุ้นส่วนไม่เป็นข้อสาระสำคัญ เช่น ผู้เป็นหุ้นส่วนจะโอนหุ้นให้แก่ใครก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๑) และห้างหุ้นส่วนไม่ต้องเลิก เพราะผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดคนหนึ่งคนใดตาย (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๒)

ส่วนที่ ๓

ความต่างกันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วน ๒ จำพวก

เราอาจที่จะแยกความต่างกันระหว่างผู้เป็นหุ้น ๒ จำพวกให้ละเอียดต่อไปได้ดังนี้

- ๑) ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดต้องลงเงินหรือทรัพย์สินอื่นเป็นการลงหุ้น จะลงแรงเหมือนผู้เป็นหุ้นส่วนสามัญไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๓)
- ๒) ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดจำพวกเดียวกันนั้น มีสิทธิเป็นผู้จัดการ ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดจะสอดเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้ นอกจากจะเป็นธุระในการดูแลครอบงำ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๗ กับมาตรา ๑๐๘๘)
- ๓) ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดจะโอนหุ้นของตน ปรากฏจากความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนอื่น ๆ ก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๑) แต่ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด ไม่มีสิทธิที่จะโอน
- ๔) เหตุอันเกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคล ดังได้กล่าวมาแล้วในส่วนที่ ๑ แล ที่ ๒
- ๕) ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดอาจทำงาน ที่มีสภาพเช่นเดียวกับการค้าของห้างได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๐)
- ๖) จะเอาชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดมาเรียกขานระคนเป็นชื่อห้างไม่ได้ ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดคนใดยอมให้ชื่อของตนระคนเป็นชื่อห้าง ตนจะต้องรับผิดชอบบุคคลภายนอก เหมือนหุ้นส่วนไม่จำกัด (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๑-๑๐๘๒)

ส่วนที่ ๔

ความต่างกันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดกับผู้ให้ยืม

ผู้ให้ยืมนั้นเป็นเจ้าของ แต่หุ้นส่วนจำกัดไม่ใช่เจ้าของ ผลจึงมีว่า

- ๑) ผู้ให้ยืมมีสิทธิได้ดอกเบี้ยตามที่ได้ตกลงกันไว้หรือตามกฎหมาย คือ ถึงแม้ว่าห้างหุ้นส่วนจะไม่มีกำไร แต่หุ้นส่วนจำกัดจะมีสิทธิได้ส่วนกำไรก็ต่อเมื่อก่อนนั้นทำมาค้าได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๔)
- ๒) ผู้ให้ยืมคงมีสิทธิเหนือลูกหนี้อยู่เสมอ ในการที่จะได้รับใช้ทุนคืนถึงแม้ห้างหุ้นส่วนซึ่งเป็นลูกหนี้จะไม่มีสินทรัพย์แล้วก็ตาม เมื่อห้างเลิกจากกัน ผู้ให้ยืมก็ยังมีสิทธิอยู่เหนือผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดในการที่จะเรียกร้องเอาหนี้สินของตนได้ แต่หุ้นส่วนจำกัดจะได้รับใช้หุ้นก็แต่เท่าที่ห้างมีเงินเหลือจากการใช้จ่าย (ให้ดูมาตรา ๑๐๖๒)
- ๓) การชำระบัญชีนั้น ผู้ให้ยืมมีสิทธิได้รับชำระหนี้สินก่อนผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด (ให้เทียบดูมาตรา ๑๐๖๒)
- ๔) ผู้ให้ยืมไม่มีสิทธิที่จะดูแล ครอบงำกิจการของห้างหุ้นส่วน แต่หุ้นส่วนจำกัดมีสิทธิเช่นนั้น

ส่วนที่ ๕

ความต่างกันระหว่างห้างหุ้นส่วนสามัญ กับห้างหุ้นส่วนจำกัด

๑. ห้างหุ้นส่วนจำกัดมีหุ้นส่วน ๒ จำพวก รับผิดชอบต่างกันตั้งได้กล่าวมาแล้ว
๒. ห้างหุ้นส่วนจำกัดไม่ต้องเลิกจากกัน เพราะเหตุอันเกี่ยวแก่ตัวบุคคลของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด

(ให้ดูมาตรา ๑๐๕๒)

๓. ห้างหุ้นส่วนจำกัดต้องจดทะเบียน (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๘ กับ ๑๐๗๕)
แต่ห้างหุ้นส่วนสามัญนั้นจะจดทะเบียนหรือไม่ก็ได้

อนึ่งต้องสังเกตว่า ความรับผิดชอบของห้างทั้ง ๒ ประเภทนี้ย่อมเหมือนกัน คือต่างก็ต้องรับผิดชอบต่อบุคคลภายนอกในบรรดาหนี้ของห้างโดยไม่จำกัด

ส่วนที่ ๖

บทกฎหมายที่จะใช้สำหรับห้างหุ้นส่วนจำกัด

บทบัญญัติว่าด้วยห้างหุ้นส่วนสามัญข้อใด ๆ หากมิได้ยกเว้นหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปโดยบทบัญญัติแห่งหมวด ๓ นี้ ท่านให้นำมาใช้บังคับหมวด ๓ ซึ่งว่าด้วยห้างหุ้นส่วนจำกัดคือตั้งแต่มาตรา ๑๐๗๗ ถึง ๑๐๙๕ ท่านให้นำมาใช้บังคับแก่ห้างหุ้นส่วนจำกัดด้วย ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดมีอยู่หลายคน ความเกี่ยวพันระหว่างคนเหล่านั้นด้วยกันเองหรือกับห้างหุ้นส่วน ต้องบังคับตามบทบัญญัติสำหรับห้างหุ้นส่วนสามัญ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๐)

หมวดที่ ๒

การตั้งห้างหุ้นส่วนจำกัด

- การตั้งห้างหุ้นส่วนจำกัดนั้น ต้องกระทำดังนี้
๑. ต้องมีสัญญา (ให้เทียบดูในเรื่องห้างหุ้นส่วนสามัญ)

๒. ต้องจดทะเบียน

มาตรา ๑๐๗๘ บังคับว่าต้องจดทะเบียน และมาตรา ๑๐๗๙ บัญญัติว่า ถ้าห้างหุ้นส่วนยังมีได้จดทะเบียนอยู่ตราใด กฎหมายก็ย้งถือว่าเป็นห้างหุ้นส่วนสามัญ ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกันในบรรดาหนี้ของห้างโดยไม่จำกัดจำนวน

การลงทะเบียนต้องมีรายการตามมาตรา ๑๐๗๘

๑. ชื่อห้างหุ้นส่วน ห้างหุ้นส่วนจะเอาชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดมาเรียกขานระคนปนชื่อห้างไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๑)

แต่ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดยินยอมโดยตรงหรือโดยปริยาย ให้อำนาจชื่อของตนเป็นชื่อห้าง ตนก็ต้องรับผิดชอบค่านอกเหนือผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๒)

๒. ข้อแถลงความว่าเป็นห้างหุ้นส่วนจำกัด และวัตถุประสงค์ของห้างหุ้นส่วนนั้น เฉพาะในเรื่องข้อแถลงความว่าเป็นห้างหุ้นส่วนจำกัดนั้น ทำให้เกิดปัญหาว่าห้างหุ้นส่วนจำกัดจะใช้คำว่าจำกัดอยู่ท้ายชื่อได้หรือไม่ เช่น “ห้างดำแดงจำกัด” ดังนี้เป็นต้น

ปัญหานี้มีเนื่องมาจากกฎหมายอาชญามาตรา ๓๔๖ ซึ่งมีความว่า “ผู้ใดประกอบการค้าหรือทำการค้าขายใช้ชื่อยี่ห้อ ซึ่งมีคำว่าจำกัดอยู่ข้างท้าย โดยมีได้ตั้งขึ้นเป็นบริษัทจำกัดโดยชอบไซร์ ท่านว่ามีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท”

ตามกฎหมายลักษณะอาชญาที่กล่าวแล้ว ผลจึงมีว่า กฎหมายอนุญาตให้บริษัทจำกัดเท่านั้นที่จะใช้คำว่าจำกัดข้างท้ายชื่อ (ขอให้เทียบมาตรา ๑๐๘๕ อนุมาตรา ๑) เพราะฉะนั้นห้างหุ้นส่วนจำกัดจะใช้คำว่าจำกัดข้างท้ายชื่อไม่ได้ แต่จำต้องมีข้อความอย่างอื่นแถลงว่าเป็นห้างหุ้นส่วนจำกัด เช่น ใช้ชื่อว่า “ห้างหุ้นส่วนส่วนจำกัดดำแดง” ดังนี้เป็นต้น

๓. ที่ตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ และสำนักงานสาขาทั้งปวง (มาตรา ๑๐๗๘ อนุมาตรา ๓)

๔. ชื่อ ยี่ห้อ สำนัก และอาชีพของผู้เป็นหุ้นส่วนจำพวกจำกัด ความรับผิดชอบ และจำนวนเงินซึ่งเขาเหล่านั้นได้ลงทุนด้วยในห้างหุ้นส่วน (มาตรา ๑๐๗๘ อนุมาตรา ๔)

๕. ชื่อยี่ห้อสำนักและอาชีพของผู้เป็นหุ้นส่วนจำพวกไม่จำกัดความรับผิดชอบ (มาตรา ๑๐๗๘ อนุมาตรา ๕)

๖. ชื่อหุ้นส่วนผู้จัดการ (มาตรา ๑๐๗๘ อนุมาตรา ๖)

๗. ถ้ามีข้อจำกัดอำนาจหุ้นส่วนผู้จัดการอันจะผูกพันห้างหุ้นส่วนนั้นประการใดให้ลงไว้ด้วย (มาตรา ๑๐๗๘ อนุมาตรา ๗)

ข้อความซึ่งลงทะเบียนนั้นจะลงรายการอื่น ๆ อีกอันคู่สัญญาเห็นสมควรจะให้ประชาชนทราบด้วยก็ได้

การลงทะเบียนนั้นต้องลายมือชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคนและต้องประทับตราของห้างหุ้นส่วนนั้นด้วย

ให้พนักงานทะเบียนทำใบสำคัญแสดงการจดทะเบียนส่งมอบให้แก่ห้างหุ้นส่วนนั้นฉบับหนึ่ง

หมวดที่ ๓

วิธีดำเนินการห้าง

ส่วนที่ ๑

ฐานะในการจัดการโดยตรง

ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดจำนวนมีอำนาจจัดการ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๖)

ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดสอดเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการงานของห้างผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน ในหนี้

สินของห้างโดยไม่จำกัดจำนวน (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๘)

ปัญหาอาจเกิดขึ้นได้ ๒ ประการดังนี้

๑. อย่างไรเรียกว่าสอดเข้ามาเกี่ยวข้องจัดการงานของห้าง
๒. ผลของการสอดเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการงานของห้างมีเพียงไร

ปัญหาที่ ๑

อย่างไรเรียกว่าสอดเข้าเกี่ยวข้องจัดการงานของห้าง

ทั้งนี้หมายความว่า การสอดเข้าเกี่ยวข้อง จะต้องเป็นการกระทำที่บุคคลภายนอกอาจเห็นได้

เช่น ผู้เป็นหุ้นส่วนได้ลงนามในสัญญาซื้อทรัพย์สินจากบุคคลภายนอก ประเด็นเป็นผู้จัดการ คือว่าการสอดเข้าเกี่ยวข้องจะมีความหมายตลอดไปถึงการกระทำอันคนภายนอกไม่อาจเห็นได้ อย่างที่เรียกตามภาษานิติศาสตร์ว่า จัดการอยู่หลังฉาก เช่นผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดปัญหาการตั้งปวงของห้าง แต่ถ้าจะเกิดมีการทำสัญญากับคนภายนอกแล้ว ก็ให้ผู้จัดการเป็นผู้ทำ

การที่จะวินิจฉัยปัญหาข้อนี้จำต้องทราบถึงเหตุแห่งการที่กฎหมายบัญญัติห้ามไว้ตามมาตรา ๑๐๘๘ เสียก่อน

ความเห็นในเรื่องนี้มี ๒ ทาง คือ

ทางที่ ๑ เห็นว่ากฎหมายประสงค์จะคุ้มครองบุคคลภายนอกซึ่งอาจหลงไปได้ว่า ผู้จัดการนั้นเป็นหุ้นส่วนจำพวกไม่จำกัดความรับผิด เหตุฉะนั้นบุคคลภายนอกจึงอาจเสียเปรียบได้

ถ้าจะถือตามความเห็นนี้ กิจการใดซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดกระทำอยู่หลังฉากโดยไม่ปรากฏแก่คนภายนอก ก็ไม่เรียกว่าเป็นการสอดเข้าไปเกี่ยวข้องกับการงานของห้าง

ทางที่ ๒ เห็นว่านอกจากการที่กฎหมายประสงค์คุ้มครองบุคคลภายนอกแล้ว กฎหมายยังประสงค์จะป้องกันผลประโยชน์ของผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง กล่าวคือผู้เป็นหุ้นส่วนซึ่งจำกัดความรับผิดอาจจะกระทำการเสี่ยงโชค อันเกี่ยวข้องการได้เสียของห้างโดยใช้ความระมัดระวังน้อยกว่าผู้เป็นหุ้นส่วนจำพวกไม่จำกัดความรับผิดเพราะถ้าห้างล้มจมผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดก็ไม่ต้องรับผิดชอบไปกว่าจำนวนที่ตนลงหุ้น หรือรับว่าจะลงหุ้น

ตามความเห็นที่ ๒ นี้ การสอดเข้ามาจัดการจะเป็นโดยทางเปิดเผยหรือทางลับก็ตาม ย่อมเป็นผิดต่อมาตรา ๑๐๘๘

แต่ผู้เขียนเห็นว่ากรณีจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อคนภายนอกได้ฟ้องร้องว่ากล่าว เพราะในระหว่างกันเองถ้าเพื่อนหุ้นส่วนไม่ยินยอมให้ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดสอดเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ห้างก็ไม่ต้องรับผิดชอบการกระทำของผู้เป็นหุ้นส่วนคนนั้น เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้จึงน่าจะวินิจฉัยว่ากฎหมายได้บัญญัติข้อห้ามไว้เพื่อประโยชน์คนภายนอก

ปัญหาที่ ๒

ผลของการสอดเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการงานของห้างมีเพียงไร

ก. ผลต่อบุคคลภายนอกตามตัวอักษรที่กล่าวไว้ในมาตรา ๑๐๘๘ มีความว่า ถ้าผู้เป็นหุ้นส่วนจำพวกจำกัดความรับผิด ผู้ใดสอดเข้าไปเกี่ยวข้องจัดการงานของห้างหุ้นส่วน ท่านว่าผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบกันในบรรดาหนี้ทั้งหลายของห้างหุ้นส่วนนั้น โดยไม่จำกัดจำนวน

ปัญหาที่จะต้องวินิจฉัยจึงมีว่า การที่ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดจะต้องรับผิดชอบในบรรดาหนี้ทั้งหลายมีความหมายเพียงไร

การตอบปัญหาข้อนี้อาจมีได้ ๓ ประการ

- ๑) บรรดาหนี้ทั้งหลายต้องหมายความถึงหนี้สินทั้งหมดของห้างจะเป็นแต่ก่อนหรือภายหลังการสอดเข้าจัดการก็ดี
- ๒) บรรดาหนี้ทั้งหลายต้องหมายความแต่เพียงหนี้ที่เกิดขึ้นภายหลังการสอดเข้าจัดการ
- ๓) บรรดาหนี้ทั้งหลายหมายความว่าหนี้ที่เกิดขึ้นและเพาะการกระทำอันเกิดขึ้นเป็นเรื่องราวไป

การตอบปัญหาข้อนี้ สำหรับผู้เขียนเห็นว่าจะต้องเอาหลักแห่งความสุจริต ตามมาตรา ๕ ขึ้นมาวินิจฉัยประกอบ คล้ายกับประมวลกฎหมายพาณิชย์ญี่ปุ่นมาตรา ๑๖๖ และประมวลพาณิชย์ฝรั่งเศสมาตรา ๒๘ ที่แก้ไขใหม่กล่าวคือ บุคคลภายนอกจะใช้สิทธิเรียกร้องให้ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดต้องรับผิดชอบนั้น บุคคลภายนอกจำต้องใช้สิทธิโดยสุจริต เหตุฉะนั้นหนี้สินของห้างหุ้นส่วนซึ่งได้เกิดก่อนการสอดเข้าจัดการ ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดจึงไม่ต้องรับผิด เพราะว่าการสอดเข้าจัดการนั้น ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดเป็นผู้จัดการส่วนหนึ่งของห้างซึ่งเกิดขึ้นภายหลังการสอดเข้าจัดการนั้น ก็จะต้องแยกวินิจฉัยเป็นเรื่องๆ ไปว่า หนี้สินใดที่เกิดขึ้นเพราะการกระทำของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดหรือไม่ และการที่ก่อให้เกิดหนี้สินนั้นคนภายนอกหลงไปได้หรือไม่

อุทาหรณ์ นายแดงกับนายดำ เข้าทุนกันตั้งห้างหุ้นส่วนจำกัดโดยนายแดงเป็นหุ้นส่วนจำกัดและนายดำเป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒ นายแดงได้สอดเข้าจัดการโดยซื้อจากนายขาวให้แก่ห้าง แต่ยังมีชำระราคา ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๒ เมษายน นายขาวทราบว่านายแดงเป็นหุ้นส่วนจำกัดแต่ก็ยังขายของซื้อให้แก่นายแดงไป จึงมีนายแดงไม่ต้องรับผิดชอบนายขาวในหนี้สินซึ่งเกิด

ขึ้นก่อนวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๗๒ และหนี้ซึ่งเกิดขึ้น ณ วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๗๒ เพราะหนี้ในระหว่างนั้นได้เกิดขึ้น โดยที่นายชวามีอาจหลงไปได้ส่วนหนึ่งในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๗๒ นั้นนายแดงต้องรับผิดชอบต่อนายชวา

ข. ผลในระหว่างกันเอง

ถ้าถือตามเหตุที่ว่ากฎหมายบัญญัติข้อห้ามไว้เพื่อประโยชน์บุคคลภายนอกแล้ว ในระหว่างกันเอง ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดที่สอดเข้ามาจัดการก็คงมีฐานะเป็นหุ้นส่วนจำกัดอยู่ตามเดิม

ถ้าถือตามเหตุทางที่ ๒ ที่ว่ากฎหมายบัญญัติข้อห้ามเพื่อคุ้มครองผู้เป็นหุ้นส่วนในระหว่างกันเองด้วย ดังนั้นก็ต้องแยกพิจารณาว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นใคร้เห็นเป็นใจด้วย ในการที่ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดคนหนึ่งสอดเข้ามาจัดการนั้นหรือไม่ ผู้ที่ไม่รู้เห็นด้วยก็มีสิทธิถือว่า ผู้ที่สอดเข้ามาจัดการเป็นหุ้นส่วนจำกัดหากไม่จำกัดความรับผิด แต่ถ้ารู้เห็นเป็นใจด้วยก็จะถือเช่นนั้นไม่ได้

แต่ผู้เขียนเห็นว่าในระหว่างกันเองนั้นต้องถือข้อความเดิมเป็นใหญ่เพราะในระหว่างกันเองไม่อาจที่จะเสียเปรียบในการสอดเข้ามาจัดการและผู้ที่ไม่เห็นยินยอมด้วย ก็อาจจะฟ้องร้องผู้จัดการซึ่งถ้าเกิดความเสียหายอย่างไร ๆ ขึ้นในการที่ปล่อยให้ผู้สอดเข้ามาจัดการ

ส่วนที่ ๒

ฐานะในการดูแลครอบงำห้าง

ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายรวมทั้งผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด ย่อมมีอำนาจในการดูแลครอบงำ เช่นการออกความเห็นแนะนำซึ่งไม่เป็นการสอดและมีสิทธิที่จะออกเสียงเป็นคะแนนนับ ในการตั้งและถอดถอนผู้จัดการ (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๘ วรรค ๒)

หมวดที่ ๔

ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนกับบุคคลภายนอก

ส่วนที่ ๑

สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนจะพึงมีต่อบุคคลภายนอก
ให้เทียบห้างหุ้นส่วนสามัญที่จดทะเบียน

ส่วนที่ ๒

ความรับผิดของผู้เป็นหุ้นส่วนต่อบุคคลภายนอก

บทที่ ๑

หุ้นส่วนไม่จำกัด

มีฐานะเหมือนกับผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างหุ้นส่วนสามัญ

บทที่ ๒

หุ้นส่วนจำกัดความรับผิดชอบ

ข้อ ๑ เมื่อห้างยังมีได้เลิกกัน เจ้าหนี้ของห้างไม่มีสิทธิจะฟ้องร้องผู้เป็นหุ้นส่วนเช่นนี้โดยตรง ต่อเมื่อห้างเลิกจากกันแล้วจึงจะฟ้องร้องให้รับผิดชอบได้เพียงจำนวนเงินดังนี้

- ๑) จำนวนลงหุ้นที่ยังค้างส่งแก่ห้าง
- ๒) จำนวนลงหุ้นที่ได้ถอนไปจากทรัพย์สินของห้าง
- ๓) จำนวนเงินปันผลที่ได้รับไปโดยทุจริต และฝ่าฝืนต่อมาตรา ๑๐๘๔ (ให้ดูมาตรา ๑๐๕๕)

ข้อ ๒ ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดความรับผิดชอบจะต้องรับผิดชอบเกินกว่าจำนวนเงินที่ตนรับลงหุ้นในห้างดังต่อไปนี้

- ๑) เมื่อก่อนที่ห้างได้จดทะเบียน (ให้ดูมาตรา ๑๐๗๕)
- ๒) ยินยอมให้ใช้ชื่อของตนระคนกับชื่อห้าง (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๒)
- ๓) แสดงว่าลงทุนด้วยจดหมายหรือใบแจ้งความหรือด้วยวิธีอย่างอื่นให้บุคคลภายนอกทราบมากกว่าจำนวนที่ได้จดทะเบียนเพียงไร ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดต้องรับผิดชอบเท่าถึงจำนวนเพียงนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๕)
- ๔) เมื่อสอดเข้ามาจัดการงานของห้าง (ให้ดูมาตรา ๑๐๘๘ วรรค ๑) และที่ได้อธิบายมาแล้วในหมวดว่าด้วยวิธีดำเนินการ

หมวดที่ ๕

ความเกี่ยวพันระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนด้วยกันเอง และกับห้างหุ้นส่วน

๑. ระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนสามัญด้วยกันเอง และระหว่างหุ้นส่วนสามัญกับห้างต้องบังคับตาม มาตรา ๑๐๘๐

๒. ระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดกับผู้เป็นหุ้นส่วนอื่นและกับห้างหุ้นส่วนนั้น (ให้เทียบดูตอนต้นซึ่งได้อธิบายมาแล้ว

ภาค ๔

บริษัทจำกัด

หมวดที่ ๑

บริษัทจำกัดคืออะไร ?

มาตรา ๑๐๙๖ ให้คำวิเคราะห์ศัพท์ว่า เป็นบริษัทประเภทซึ่งตั้งขึ้นด้วยแบ่งทุนเป็นหุ้นมีมูลค่าเท่า ๆ กัน ผู้ถือหุ้นต่างรับผิดชอบจำกัดเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนยังส่งใช้ไม่ครบมูลค่าของหุ้นที่ตนถือ เพราะฉะนั้นเราจึงอาจแยกลักษณะสำคัญของบริษัทจำกัดได้ดังนี้

๑. ทุนแบ่งออกเป็นหุ้นมีมูลค่าเท่ากัน ซึ่งในหุ้นหนึ่งต้องมีมูลค่ามิให้ต่ำกว่า 50 บาท (ให้ดู มาตรา ๑๑๑๗)

ในเรื่องนี้หุ้นในบริษัทจำกัดต่างกับหุ้นในห้างหุ้นส่วนซึ่งอาจมีมูลค่าต่างกัน

๒. ผู้ถือหุ้นต่างรับผิดชอบเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนยังส่งใช้ไม่ครบมูลค่าของหุ้นที่ตนถือ

๓. เนื่องจากเหตุดังกล่าวแล้ว คุณสมบัติของบุคคลผู้ถือหุ้นจึงไม่เป็นข้อสำคัญนัก กล่าวคือบริษัทจำกัดไม่ต้องเลิกจากกันเพราะผู้ถือหุ้นคนหนึ่งคนใดตาย ล้มละลาย หรือกลายเป็นผู้ไร้ความสามารถ และหุ้นนั้นอาจโอนหรือรับมรดกกันได้ โดยไม่จำเป็นต้องได้รับความยินยอมของผู้ถือหุ้นทั้งหลายอื่น

หมวดที่ ๒

การตั้งบริษัทจำกัด

วิธีปฏิบัติตั้งแต่เริ่มก่อการจนถึงการจดทะเบียนบริษัทนั้น ต้องกระทำเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. ทำหนังสือบริคณห์สนธิ
๒. หุ้นของบริษัทต้องมีผู้เข้าชื่อซื้อจนครบ
๓. ผู้เข้าชื่อซื้อหุ้นต้องประชุมกัน เรียกว่าประชุมตั้งบริษัท
๔. ผู้เริ่มก่อการมอบกิจการให้กรรมการชุดแรกของบริษัท
๕. ผู้เข้าชื่อซื้อหุ้น ต้องชำระราคาหุ้นอย่างน้อยร้อยละ ๒๕
๖. จดทะเบียนบริษัท

ส่วนที่ ๑ ทำหนังสือบริคณห์สนธิ

บทที่ ๑

ผู้เริ่มก่อการ

การตั้งบริษัทจำกัดต้องมีบุคคลตั้งแต่เจ็ดคนขึ้นไป เป็นผู้เริ่มก่อการ ซึ่งมีหน้าที่ทำหนังสือบริคณห์สนธิ และทำกิจการอย่างอื่น ๆ จนกว่าจะได้มอบกิจการนั้น ให้กรรมการชุดแรกของบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๐๕ ๗ และคำอธิบายในส่วนที่ ๔ ต่อไป)

บทที่ ๒

หนังสือบริคณห์สนธิคืออะไร ?

หนังสือบริคณห์สนธิคือหนังสือซึ่งผู้เริ่มก่อการ แสดงความประสงค์ว่าจะตั้งบริษัท และได้นำไปจดทะเบียน

หนังสือบริคณห์สนธิต้องทำเป็นต้นฉบับ ไม่น้อยกว่า ๒ ฉบับ และต้องมีพยานลงชื่อรับรอง ๒ คน (ให้ดูมาตรา ๑๐๕ ๘)

รายการของหนังสือบริคณห์สนธิต้องมีดังนี้

- ๑) ชื่อบริษัทอันคิดจะตั้งขึ้น ซึ่งต้องมีคำว่าจำกัดไว้ ปลายชื่อนั้นด้วย
- ๒) ที่สำนักงานของบริษัทซึ่งบอกทะเบียนนั้น จะตั้งอยู่ที่ใดในพระราชอาณาเขตใด เหตุฉะนั้นบริษัทซึ่งมิได้มีสำนักงานในประเทศไทย จะจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลในประเทศไทยไม่ได้
- ๓) วัตถุประสงค์ทั้งหลายของบริษัท
- ๔) ถ้อยคำสำแดงว่าความรับผิดชอบของผู้ถือหุ้นจะมีจำกัด แต่บุคคลซึ่งเป็นกรรมการของบริษัทจำกัด จะรับผิดชอบไม่จำกัดก็ได้ถ้ากรณีเป็นเช่นนั้น

ชื่อชื่อไว้คนละเท่าใด ซึ่งอย่างน้อยผู้เริ่มก่อการก็ต้องลงชื่อชื่อไว้ ๑ หุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๐)

๕) จำนวนหุ้นลงหุ้นซึ่งบริษัทคิดกำหนดจะจดทะเบียนแบ่งออกเป็นหุ้นมีมูลค่ากำหนดหุ้นละเท่าใด

๖) ชื่อสำนักอาชิวะและลายมือชื่อของบรรดาผู้เริ่มก่อการทั้งจำนวนหุ้นซึ่งผู้เริ่มก่อการต่างเข้า

ชื่อชื่อไว้คนละเท่าใด ซึ่งอย่างน้อยผู้เริ่มก่อการก็ต้องลงชื่อชื่อไว้ ๑ หุ้น ให้ดูมาตรา ๑๑๐๐

นอกจากรายการที่กล่าวแล้ว ผู้เริ่มก่อการอาจทำสัญญาอย่างอื่นไว้อีกก็ได้ แต่จะเป็นการตัดขาดก็ต่อเมื่อที่ประชุมตั้งบริษัทให้อนุญาต

บทที่ ๓

การจดทะเบียนหนังสือบริคณห์สนธิ

หนังสือบริคณห์สนธิซึ่งได้ทำไว้แล้ว ท่านให้น่าฉบับ ๑ ไปจดทะเบียนและมอบไว้คนละเท่าใด

ในพระราชอาณาเขตต์ ซึ่งบริษัทได้ตั้งสำนักงานอยู่ในเขตต์ของหอบะเบียน (ให้ดูมาตรา ๑๐๕ วรรค ๒)

ส่วนที่ ๒

หุ้นของบริษัทต้องมีผู้เข้าซื้อชอจนครบ

เมื่อได้จดทะเบียนหนังสือบริคณห์สนธิแล้ว ผู้เริ่มก่อการจะกระทำการในลำดับ ๓ ต่อไป ได้ ต่อเมื่อจำนวนหุ้นทั้งหมด ซึ่งบริษัทคิดจะจดทะเบียนนั้น มีผู้เข้าซื้อซื้อหรือออกให้กันเสร็จ (ให้ดู มาตรา ๑๑๐๔ และ ๑๑๐๗)

ถ้าผู้เริ่มก่อการเข้าซื้อซื้อหุ้นเองเสียทั้งหมด ก็ไม่จำต้องโฆษณาชักชวนให้ผู้อื่นเข้าซื้อซื้อหุ้น ถ้าผู้เริ่มก่อการไม่สามารถที่จะซื้อหุ้นของบริษัททั้งหมดได้ ก็จะต้องโฆษณาชักชวนให้ผู้อื่นเข้าซื้อซื้อหุ้น

บทที่ ๑

การโฆษณาชักชวนให้เข้าซื้อซื้อหุ้น

การโฆษณาเช่นนี้ ต้องลงวันและลายมือชื่อของบรรดาผู้เริ่มก่อการตั้งบริษัท และต้องนำไปจดทะเบียนเสียก่อน หนังสือชี้ชวนและหนังสือบอกกล่าวป่าวร้อง จะต้องแถลงข้อความตามมาตรา ๑๑๐๓ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) ข้อความในหนังสือบริคณห์สนธิ

๒) จำนวนเงินที่จะต้องใช้ในหุ้นหนึ่ง ๆ ก่อนบริษัทจดทะเบียน

๓) จำนวนและมูลค่าแห่งหุ้นบุริมสิทธิ ถ้าหากจะมีหุ้นเช่นนั้นในบริษัท ให้บอกสภาพและบุริมสิทธิซึ่งจะพึงได้แก่หุ้นนั้นสถานใดเพียงใดและเพราะเหตุใด จึงได้คิดจะให้หุ้นบุริมสิทธิเช่นนั้น

๔) จำนวนและมูลค่าแห่งหุ้นสามัญ หรือหุ้นบุริมสิทธิซึ่งจะออกให้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้เต็มค่าแล้วหรือได้ใช้แต่บางส่วนแล้วเพราะใช้ให้ด้วยอย่างอื่นนอกจากตัวเงิน ถ้าหากจะมีหุ้นเช่นนั้นในบริษัท ให้แถลงว่าจะถือเอาเป็นอันได้ใช้เต็มแล้วเพียงใดและคิดจะออกหุ้นเช่นนั้นให้เพื่อแทนคุณแรงงานหรือตอบแทนทรัพย์สินอย่างไร

๕) จำนวนเงินใช้จ่ายหรือประมาณว่าจะใช้จ่ายในขั้นแรก

๖) ถ้ามีเจตนาจะให้สิทธิแก่ผู้ก่อการคนใดคนหนึ่งให้รับจำนวนเงินนั้นแทนได้และจะให้เพราะเหตุใด

๗) ผู้เริ่มก่อการได้ขออนุญาตเป็นข้อสำคัญไว้ประการใดบ้างทำในนามของตนเองหรือในนามของบริษัทก็ดี อันเนื่องในกิจการหรือจัดการบริษัทนั้น หรือเนื่องในการค้าขายของบริษัทนั้นในภายหน้า ให้แถลงรายการและผล สหทั้งกำหนดแห่งสัญญาอันจะตั้งผูกพันประการ

บทที่ ๒

ราคาหุ้นที่ชักชวนให้คนเข้าซื้อซื้อ

ตามธรรมดาราคาหุ้นที่ตั้งไว้เท่าใด ผู้เริ่มก่อการก็ต้องบอกขายเท่านั้น จะขายต่ำกว่าราคาที่ตั้งไว้ไม่ได้ แต่อาจขายโดยราคาสูงกว่าราคามูลค่าที่ตั้งไว้ได้ เช่นหุ้นมีราคาซื้อขาย ๕๐ บาทไม่ได้ แต่อาจบอกขายเป็นราคา ๑๕๐ บาทได้

การออกหุ้นโดยราคาสูงกว่ามูลค่าที่ตั้งไว้ นั้น จำต้องกล่าวไว้ในหนังสือบริคณห์สนธิ และผู้เข้าซื้อหุ้นต้องส่งใช้จำนวนที่ล้ำมูลค่าพร้อมกันไปกับการส่งใช้คราวแรก เช่น หุ้นราคาซื้อขายบอกขายเป็นราคา ๑๕๐ บาท ตามธรรมดาผู้เข้าซื้อซื้อหุ้น ต้องส่งใช้ราคาคราวแรกร้อยละ ๒๕ เพราะฉะนั้นผู้เข้าซื้อหุ้นชนิดที่กล่าวมานี้ ต้องส่งใช้จำนวนเงินที่ล้ำ คือ ๕๐ บาทพร้อมกันไปกับจำนวนเงิน ๒๕ บาท ซึ่งต้องส่งใช้คราวแรก (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๕)

ในเรื่องนี้ต้องสังเกตว่า ถ้าบริษัทได้จดทะเบียนตั้งขึ้นเป็นนิติบุคคลแล้ว ผู้ถือหุ้นจะขายหุ้นของตนต่ำกว่าราคาที่ตั้งไว้ก็ได้

หนึ่งในเรื่องหุ้นกันนั้น บริษัทอาจออกหุ้นกู้โดยราคาต่ำกว่ามูลค่าของหุ้นกึ่งที่ตั้งไว้ก็ได้ เพราะเหตุว่า หุ้นกึ่งเป็นการกู้ยืมซึ่งต่างกับหุ้นอันเป็นทุนของบริษัท (ให้ดูคำอธิบายในเรื่องความต่างกันระหว่างหุ้นกับหุ้นกึ่งซึ่งจะได้อธิบายต่อไป)

บทที่ ๓

หน้าที่ของผู้เข้าซื้อซื้อหุ้น

การที่เข้าซื้อซื้อหุ้นนั้น ย่อมผูกพันผู้เข้าซื้อโดยเงื่อนไขว่าถ้าบริษัทได้ตั้งขึ้นแล้ว จะใช้จำนวนเงินค่าหุ้นนั้น ๆ ให้แก่บริษัทตามหนังสือชี้ชวนและข้อบังคับของบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๖)

เงินส่งใช้ค่าหุ้นคราวแรกนั้น ต้องมีให้น้อยกว่าร้อยละ ๒๕ แห่งมูลค่าของหุ้นที่ตั้งไว้

ส่วนที่ ๓

ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นต้องมาประชุมกัน เรียกว่าประชุมตั้งบริษัท

เมื่อหุ้นชนิดซึ่งจะต้องลงเงินนั้น ได้มีผู้เข้าซื้อซื้อหมดแล้วผู้เริ่มก่อการต้องนัดบรรดาผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นมาประชุมกันเป็นการประชุมใหญ่โดยไม่ชักช้า ประชุมอันนี้เรียกว่าประชุมตั้งบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๗ วรรค ๑)

บทที่ ๑

หน้าที่ของผู้เริ่มก่อการในการนัดประชุมตั้งบริษัท

ผู้เริ่มก่อการมีหน้าที่นัดบรรดาผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นต่าง ๆ กันแล้วให้มาประชุม การนัดนั้นผู้เริ่มก่อการจะต้องส่งรายงานการตั้งบริษัทมีคำรับรองของตนว่าถูกต้อง และมีข้อความที่เกี่ยวกับกิจการอันจะพึงกระทำ

ในที่ประชุมตั้งบริษัททุก ๆ ข้อ ตามความในมาตรา ๑๑๐๘ ไปยังผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นทุกคนอย่างน้อย ๑ วัน ก่อนวันนัดประชุม สำเนารายงานตั้งบริษัท ผู้เริ่มก่อการต้องจัดส่งไปยังนายทะเบียนบริษัทโดยทันที

บทที่ ๒

การลงมติในที่ประชุมตั้งบริษัท

ตามธรรมดาผู้เข้าซื้อซื้อหุ้น คือรวมทั้งผู้เริ่มก่อการด้วยมีสิทธิที่จะออกเสียงลงคะแนนคนละ ๑ เสียง แต่จะออกเสียงลงคะแนนในปัญหาซึ่งตนมีส่วนได้เสียเป็นพิเศษไม่ได้ เช่น ในที่ประชุมได้ปรึกษากันถึงเรื่องการกำหนดเงินรางวัลที่จะให้แก่ผู้เริ่มก่อการ ดังนั้นผู้เริ่มก่อการก็ไม่มีสิทธิลงมติในปัญหาข้อนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๘ วรรค ๑)

มติของที่ประชุมตั้งบริษัทจะสมบูรณ์ต่อเมื่อที่ประชุมได้ลงมติโดยเสียงข้างมาก อันประกอบด้วยลักษณะดังนี้ คือ

๑. จำนวนบุคคล ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นรวมกันไม่น้อยกว่ากึ่งจำนวนผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นทั้งหมด
๒. จำนวนหุ้น ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นซึ่งออกเสียงลงคะแนนไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นนั้น จะต้องมีหุ้นรวมได้ไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนหุ้นทั้งหมด (ให้ดูมาตรา ๑๑๐๘ วรรค ๒)

บทที่ ๓

กิจการอันจะพึงทำในที่ประชุมตั้งบริษัท

- ๑) ทำความตกลงตั้งข้อบังคับต่าง ๆ ของบริษัท
- ๒) ให้สัตยาบันแก่บรรดาสัญญา ซึ่งผู้เริ่มก่อการได้ทำไว้และค่าใช้จ่ายอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งเขาต้องออกไปในการเริ่มก่อบริษัท

การที่ต้องให้สัตยาบันนั้นก็เพราะเหตุว่า เมื่อบริษัทยังมีได้จดทะเบียน ก็ยังไม่เป็นนิติบุคคล สัญญาที่ผู้เริ่มก่อการได้ทำไว้ก็ยังไม่ผูกพันบริษัท ถ้าประสงค์จะให้กิจการซึ่งผู้เริ่มก่อการได้ทำไปเป็นกิจการของบริษัทแล้ว ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นทั้งหลายจึงจำต้องให้สัตยาบัน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้เริ่มก่อการก็ยังไม่พ้นจากความรับผิดชอบจนกว่าจะได้จดทะเบียนบริษัทนั้นแล้ว (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๓)

- ๓) วางกำหนดจำนวนเงินรางวัลซึ่งจะให้แก่ผู้เริ่มก่อการถ้าหากมีเจตนาว่าจะให้
- ๔) วางกำหนดจำนวนหุ้นบุริมสิทธิ ทั้งกำหนดสภาพและบุริมสิทธิแห่งหุ้นนั้น ๆ ว่าเป็นสถานใดเพียงใด ถ้าหากจะมีหุ้นเช่นนั้นในบริษัท
- ๕) วางกำหนดจำนวนหุ้นสามัญ หรือหุ้นบุริมสิทธิซึ่งออกให้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้เต็มค่าแล้วหรือได้ใช้แต่บางส่วนแล้ว เพราะใช้ให้ด้วยอย่างอื่นนอกจากตัวเงิน และกำหนดว่าเพียงใดซึ่งจะถือเอาเป็นว่าได้ใช้เงินแล้ว ถ้าหากจะมีหุ้นเช่นนั้นในบริษัท

ให้ตกลงในที่ประชุมโดยฉะเพาะว่า ซึ่งจะออกหุ้นสามัญหรือหุ้นบุริมสิทธิให้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้

เงินแล้วช่นนั้น เพื่อแทนคุณแรงงานหรือตอบแทนทรัพย์สินอย่างใด ให้พรรณนางจชัดเจนทุกประการ

๖) เลือกตั้งกรรมการและพนักงานสอบบัญชีอันเป็นชุดแรกของบริษัท และวางกำหนดอำนาจของคนเหล่านี้ด้วย

ส่วนที่ ๔

ผู้เริ่มก่อการมอบกิจการให้กรรมการชุดแรกของบริษัท

เมื่อได้ประชุมตั้งบริษัทแล้ว บริษัทก็ย่อมมีกรรมการ อันเป็นชุดแรกของบริษัทตามที่ได้ตกลงกัน ดังปรากฏในมาตรา ๑๑๐๘ อนุมาตรา (๖)

ผู้เริ่มก่อการ จำต้องมอบกิจการทั้งปวงซึ่งตนได้กระทำมาแล้วให้แก่กรรมการของบริษัท เมื่อผู้เริ่มก่อการได้มอบกิจการนั้นแล้วก็พ้นจากความรับผิดชอบในกิจการซึ่งจะเกิดขึ้นในภายหน้า ส่วนกิจการที่ได้ทำมาแล้วก็คงต้องรับผิดชอบร่วมกันในระหว่างผู้เริ่มก่อการโดยไม่มีจำกัด แม้ถึงวันที่ประชุมตั้งบริษัทจะได้อนุมัติแล้วก็ดีผู้เริ่มก่อการก็ยังต้องรับผิดชอบจนกว่าจะได้จัดทะเบียนบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๓)

หน้าที่อันสำคัญของกรรมการชุดแรก ก็คือ

๑. เรียกให้ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นชำระราคาหุ้น
๒. จัดทะเบียนบริษัท

ดังจะกล่าวในส่วนที่ ๕ และส่วนที่ ๖ ต่อไป

ส่วนที่ ๕

การชำระราคาหุ้น

ผู้เข้าซื้อหุ้นรวมทั้งผู้เริ่มก่อการ (ซึ่งต้องซื้อหุ้นอย่างน้อย ๑ หุ้น) ต้องชำระราคาหุ้นอย่างน้อยร้อยละ ๒๕ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๐ วรรค ๒)

ส่วนที่ ๖

การจัดทะเบียน

บทที่ ๑

ข้อบังคับของการจัดทะเบียน

๑. ผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นต้องชำระราคาหุ้น ดังบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๑๐ วรรค ๒ แล้ว
๒. ต้องจัดทะเบียนภายในกำหนด ๓ เดือน นับตั้งแต่ประชุมตั้งบริษัท ถ้ามิได้กระทำภายในกำหนดดังกล่าวนี้ บริษัทเป็นอันไม่ได้ตั้งขึ้น กรรมการของบริษัทจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน ใช้นเงินที่ได้รับไว้จากผู้เข้าซื้อซื้อหุ้นจนเต็มจำนวน พร้อมทั้งดอกเบี้ย นับตั้งแต่วันสิ้นกำหนด ๓ เดือน ภายหลังจากประชุมตั้งบริษัท แต่ถ้ากรรมการคนใดพิสูจน์ได้ว่า การที่เงินขาดหรือที่ใช้คืนเข้าไป มิได้เป็นเพราะความผิดของตน

กรรมการคนนั้นก็ไม่ต้องรับผิดชอบในการใช้เงินหรือดอกเบี้ย (ดูมาตรา ๑๑๑๒)

๓. เมื่อจำนวนเงินซึ่งว่าไว้ในมาตรา ๑๑๑๐ ได้ใช้เสร็จแล้วกรรมการต้องไปขอจดทะเบียนบริษัทนั้น คำขอและข้อความที่ลงในทะเบียนนั้น ให้ระบุรายการตามที่ได้ตกลงกันในที่ประชุมตั้งบริษัทดังต่อไปนี้คือ

(๑) จำนวนหุ้นทั้งสิ้นซึ่งได้มีผู้เข้าซื้อชื่อ หรือได้จัดออกให้แล้ว แยกให้ปรากฏว่าเป็นชนิดหุ้นสามัญเท่าใด หุ้นบุริมสิทธิเท่าใด

(๒) จำนวนหุ้นสามัญหรือหุ้นบุริมสิทธิ ซึ่งออกให้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้เต็มค่าแล้วหรือได้ใช้แต่บางส่วนแล้ว นอกจากที่ใช้เป็นตัวเงินและหุ้นที่ได้ใช้แต่บางส่วนนั้น ให้บอกว่าได้ใช้แล้วเพียงใด

(๓) จำนวนเงินที่ใช้แล้วหุ้นละเท่าใด

(๔) จำนวนเงินที่ได้รับไว้เป็นค่าหุ้นรวมทั้งสิ้นเท่าใด

(๕) ชื่อ อาชีพ และที่สำนักของกรรมการทุกคน

(๖) ถ้าให้กรรมการต่างมีอำนาจอำนาจจัดการของบริษัทได้โดยลำพังตัว ให้แสดงอำนาจของกรรมการนั้น ๆ ว่าคนใดมีเพียงใดและบอกจำนวนหรือชื่อกรรมการซึ่งจะลงชื่อเป็นสำคัญผูกพันบริษัทได้นั้นด้วย

(๗) ถ้าตั้งบริษัทขึ้นชั่วคราวกำหนดอันหนึ่ง ให้บอกกำหนดอันนั้นด้วย

(๘) ที่ตั้งสำนักงานแห่งใหญ่และสาขาทั้งปวง

การลงทะเบียนจะมีรายการอย่างอื่นซึ่งกรรมการเห็นสมควรจะให้ทราบแก่ประชาชนก็ลงได้ในการขอจดทะเบียนนั้น ถ้าได้ทำข้อบังคับของบริษัทไว้ประการใดบ้าง ต้องส่งสำเนาข้อบังคับนั้น ๆ ไปด้วย กับทั้งสำเนารายงานการประชุมตั้งบริษัท หนังสือทั้งสองนี้กรรมการต้องลงลายมือชื่อรับรองคนหนึ่งเป็นอย่างน้อย

ในเวลาเดียวกันนั้น กรรมการต้องนำฉะบับตีพิมพ์แห่งหนังสือบริคณห์สนธิและข้อบังคับ ถ้าหากมี มอบไว้แก่ทะเบียนอย่างละเอียดฉบับ

ให้พนักงานทะเบียนทำใบสำคัญแสดงการจดทะเบียนส่งมอบให้แก่บริษัทฉะบับหนึ่ง

ฉะเพาะอนุมาตรา ๘ ให้ดูมาตรา ๑๑๔๘ ประกอบ และกฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๓๕๒ ซึ่งบัญญัติว่าปรับไม่เกินวันละ ๒๐ บาทเรียงรายวันไป ตลอดเวลาที่บริษัทดำเนินการผิดจากที่บังคับไว้ในวันประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๑๔๘

มาตรา ๑๑๔๘ นี้ มีข้อความอยู่ ๒ วรรค คือวรรค ๑ เกี่ยวด้วยการบอกทะเบียนสำนักงาน ซึ่งรัฐการติดต่อและคำบอกกล่าวทั้งปวงได้ส่งถึงบริษัทได้ทันทีนั้น และในวรรค ๒ บัญญัติถึงการย้ายสถานที่ตั้งกล่าวในวรรค ๑

เห็นว่าโอกาสที่จะใช้กฎหมายลักษณะอาชญา มาตรา ๓๕๒ จะมีได้ในเรื่องเปลี่ยนย้ายสถานที่

ส่วนการบอกทะเบียนสำนักงานอันตมั้นั้น จะมีโอกาสใช้น้อยที่สุด เพราะเหตุว่าการจดทะเบียนบริษัทก็ต้องบอกทะเบียนสำนักงานแห่งใหญ่และสาขาทั้งปวงมิฉะนั้นเจ้าพนักงานคงไม่รับจดทะเบียน

บทที่ ๒

ผลของการจดทะเบียน

- (๑) บริษัทเป็นนิติบุคคล ให้ผลของการจดทะเบียนโดยทั่วไปที่ได้ศึกษามาแล้ว
- (๒) ผู้เริ่มก่อการ พ้นจากความรับผิด ในกิจการซึ่งที่ประชุมตั้งบริษัทได้อนุมัติ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๓)
- (๓) ผู้เข้าซื้อหุ้นจะร้องฟ้องขอให้ศาลเพิกถอนการที่ตนได้เข้าซื้อชื่อ โดยยกเหตุว่าสำคัญผิด หรือต้องข่มขู่ หรือถูกลวงโดยกมลฉ้อฉล เหล่านี้หาได้ไม่ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๔) แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าซื้อชื่อมีสิทธิฟ้องผู้หลอกลวง ข่มขู่ให้ใช้ค่าเสียหายแก่ตนได้

หมวดที่ ๓

หุ้นและผู้ถือหุ้น

ส่วนที่ ๑

ลักษณะของหุ้น

- (๑) มูลค่าของหุ้นหนึ่งต้องไม่ต่ำกว่า ๕๐ บาท (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๗)
- (๒) หุ้นทุก ๆ หุ้นต้องมีมูลค่าเท่ากัน จะออกให้สูงบ้างต่ำบ้างดังเช่นในเรื่องห้างหุ้นส่วนไม่ได้ เช่น ถ้ามูลค่าของหุ้นกำหนดไว้หุ้นละร้อยบาท ทุก ๆ หุ้นก็จะต้องมีมูลค่าตามกำหนดดังกล่าวแล้ว ถ้าผู้ใดประสงค์ลงทุนมาก จะซื้อหุ้นไว้เป็นจำนวนมากก็ได้ แต่ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่า เมื่อบริษัทตั้งขึ้นแล้ว ผู้ถือหุ้นจะขายหรือโอนหุ้นให้แก่ผู้ใดโดยราคาสูงต่ำตามกาลจะเหอะก็ได้ไม่ถูกห้ามตามมาตรา ๑๑๐๔
- (๓) หุ้นนั้นเป็นทรัพย์สินแบ่งไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๘ และ ๑๑๐๕)

ถ้าบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปมีหุ้นเดียวรวมกัน การใช้สิทธิฐานเป็นผู้ถือหุ้น จำต้องตั้งให้คนหนึ่งคนใดในจำนวนนั้นแต่คนเดียวเป็นผู้ใช้สิทธิ เช่นในการเข้าประชุม ในการเรียกร้องส่วนกำไรจากหุ้นทุกคน ถึงแม้จะไม่ใช่เป็นผู้ได้รับตั้งให้ซึ่งมูลค่าของหุ้นนั้น เจ้าของหุ้นทุกคน ถึงแม้จะไม่ใช่เป็นผู้ได้รับตั้งให้ใช้สิทธิในฐานะเป็นผู้ถือหุ้นก็ดี ก็รับผิดชอบร่วมกันตามที่กล่าวไว้ในมาตรา ๒๙๑ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๘ วรรค ๒ และ ๓)
- (๔) ตามธรรมดาหุ้นต้องใช้เป็นเงิน แต่ที่ประชุมตั้งบริษัทอาจยกเว้นการชำระค่าหุ้นด้วยเงิน เพื่อเป็นการตอบแทนทรัพย์สินอย่างอื่นก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๑๕, ๑๑๐๘ อนุมาตรา ๕)
- (๕) หุ้นต้องมิใช่สำคัญ ให้ดูมาตรา ๑๑๒๗ ซึ่งต่างกับหุ้นส่วนในห้างหุ้นส่วนสามัญซึ่งไม่จำกัด

ต้องมีใบสำคัญ คือเพียงที่ปรากฏในสัญญาว่า ผู้ได้ออกทุนคนละเท่าใดก็เป็นการเพียงพอ

(๖) หุ้่นอาจโอนกันได้ โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากผู้ถือหุ้นอื่น ๆ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๕ กับ ๑๑๓๕)

(๗) ตามธรรมดาผู้ถือหุ้นย่อมมีสิทธิเท่ากัน แต่กฎหมายยอมให้บริษัทออกหุ้นชนิดพิเศษ เรียกว่าหุ้นบุริมสิทธิ กล่าวคือผู้ถือหุ้นชนิดนี้อาจมีสิทธิพิเศษ

ก. ในส่วนเงินกำไร เช่นเงินกำไรต้องไซ้ให้ผู้ถือหุ้นชนิดนี้ก่อนเฉลี่ยให้แก่ผู้ถือหุ้นอื่น ๆ หรือ

ข. ในส่วนเงินทุน เช่นในคราวชำระบัญชีที่จะต้องไซ้เงินทุนคืนให้แก่ผู้ถือหุ้นนั้น ผู้ถือหุ้นบุริมสิทธิ ชนิดนี้จะได้รับชำระก่อนผู้ถือหุ้นอื่น ๆ หรือ

ค. ในส่วนเงินทุนและกำไรทั้ง ๒ อย่างก็ได้ สุดแต่บริษัทจะเห็นสมควร แต่ข้อสำคัญมีว่า ผู้ถือหุ้นจะเป็นชนิดใดก็ตาม ไม่มีสิทธิที่จะได้รับชำระเงินทุนก่อนเจ้าหนี้อื่น ๆ หรือผู้ถือหุ้นกู้

ส่วนที่ ๒

การชำระราคาหุ้น

บทที่ ๑

การเรียกให้ชำระราคาหุ้น

เงินค่าหุ้นซึ่งจะต้องส่งอีกนั้น ที่ประชุมใหญ่อาจจะกำหนดเงื่อนไขไว้อย่างใดก็ได้ และกรรมการจะมีสิทธิเรียกให้ผู้ถือหุ้นชำระค่าหุ้น ก็แต่โดยเงื่อนไขซึ่งที่ประชุมใหญ่ได้กำหนดไว้เท่านั้นแต่ถ้าที่ประชุมใหญ่มิได้วางกำหนดเงื่อนไขไว้อย่างใดแล้ว กรรมการมีสิทธิที่จะเรียกให้ผู้ถือหุ้นชำระค่าหุ้นเมื่อใดก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๐)

วิธีเรียกให้ชำระค่าหุ้นนั้น กรรมการต้องส่งคำบอกกล่าวล่วงหน้าไม่ต่ำกว่า ๒๑ วัน ด้วยจดหมายลงทะเบียนส่งทางไปรษณีย์และต้องกำหนดสถานที่เวลาและผู้รับชำระ หน้าที่ของผู้ถือหุ้นก็ต้องชำระเงินตามจำนวนที่เรียกนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๑)

บทที่ ๒

ผลที่ได้รับในการที่ไม่ปฏิบัติตามคำเรียกร้องของกรรมการ

๑. ผู้ถือหุ้นจำต้องเสียดอกเบี้ย นับแต่วันที่กำหนดให้ส่งใช้จนถึงวันที่ได้ส่งเสร็จ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๒)

๒. ถ้าผู้ถือหุ้นไม่ส่งใช้เงินที่เรียก กรรมการมีสิทธิส่งคำบอกกล่าว ด้วยจดหมายลงทะเบียนไปรษณีย์ ไปยังผู้ถือหุ้นคนนั้น ให้ส่งใช้เงินที่เรียกกับทั้งดอกเบี้ย ในคำบอกกล่าวให้กำหนดเวลาไปพอสมควร

ควรเพื่อให้ใช้เงินที่เรียกกับทั้งดอกเบี้ยและต้องบอกไปด้วยว่าให้ส่งใช้ณสถานที่ใด และจะแจ้งไปด้วยว่า ถ้าไม่ใช้เงินตามเรียก หุ้นนั้นจะถูกริบ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๓)

๓. ถ้าในคำบอกกล่าวมีข้อแฉงความ ถึงการริบหุ้นด้วยแม้หากเงินค่าหุ้นที่เรียกกับทั้งดอกเบี้ยยังคงค้างชำระอยู่ กรรมการจะบอกริบหุ้นนั้น ๆ เมื่อใดก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๔)

บทที่ ๓

วิธีปฏิบัติในการริบหุ้น

หุ้นที่ริบมาได้นั้นบริษัทต้องขายทอดตลาด จะเอาไว้เป็นของตนเสียเลยไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๔๓) หรือบริษัทจะทำลายหุ้นที่ริบนั้นก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะเท่ากับเป็นการลดทุนชนิดหนึ่ง ซึ่งถ้าหากจะพึงมี ก็จะต้องทำให้ถูกต้องตามวิธี ว่าด้วยการลดทุน ดังจะได้กล่าวต่อไป เพราะฉะนั้นหุ้นที่ริบมาได้บริษัทจำต้องเอาออกขายทอดตลาดโดยไม่ชักช้า ได้จำนวนเงินเท่าใดให้เอาหักใช้ค่าหุ้นที่เรียกกับดอกเบี้ยซึ่งค้างชำระ ถ้ายังมีเงินเหลือเท่าใดต้องส่งคืนให้แก่ผู้ถือหุ้นนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๕) ถ้าเงินยังขาดอยู่ เข้าใจว่าบริษัทมีสิทธิจะเรียกร้องเอาจากผู้ถือหุ้นได้อีก เพราะเหตุว่าการริบหุ้นนั้น ไม่ใช่การระงับหนี้คงเป็นวิธีซึ่งบริษัทปฏิบัติเมื่อผู้ถือหุ้นไม่ชำระหนี้

ถ้าบริษัทได้ฝ่าฝืนต่อมาตรา ๑๑๒๕ นี้ จะต้องรับโทษตามมาตรา ๓๔๑ แห่งกฎหมายลักษณะอาชญา กล่าวคือโทษปรับไม่เกิน ๑๐ บาทเรียงทุก ๆ หุ้นที่ได้รับมา และเก็บรักษาไว้โดยมิชอบนั้น

แต่วิธีการริบหุ้นนี้แม้จะไม่ถูกต้องด้วยระเบียบกติก ท่านว่าหากเป็นเหตุให้สิทธิของผู้ถือหุ้นซึ่งรับนั้น เสื่อมเสียไปอย่างไรไม่ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๖) เช่น บริษัทได้ริบหุ้นโดยผิดจากวิธีที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๒๓ และมาตรา ๑๑๒๔ แล้วได้เอาหุ้นริบนั้นออกขายทอดตลาด ผู้ซึ่งซื้อหุ้นนั้นไว้ก็ยังมีสิทธิในหุ้นนั้น

ส่วนที่ ๓

ใบสำคัญสำหรับหุ้น

มาตรา ๑๑๒๗ บังคับไว้ว่า ให้บริษัททำใบหุ้น คือใบสำคัญสำหรับหุ้นใบหนึ่งหรือหลายใบ มอบให้เป็นเครื่องมือแก่ผู้ถือหุ้นทุกคน และเมื่อมอบใบหุ้นนั้น บริษัทจะเรียกค่าธรรมเนียมก็ได้สุดแต่กรรมการจะกำหนด แต่ไม่ให้เกิน ๕๐ สตางค์

แบบของใบหุ้นมีอยู่ ๒ ชนิด คือ

๑. หุ้นซึ่งออกโดยระบุชื่อผู้ถือ
๒. หุ้นซึ่งออกให้แก่ผู้ถือ

บทที่ ๑

หุ้นซึ่งออกโดยระบุชื่อผู้ถือ

หุ้นชนิดนี้ต้องออกให้แก่ผู้ลงทุนในบริษัท ถึงแม้จะชำระค่าหุ้นยังไม่เสร็จก็ตีใบหุ้นทุก ๆ ใบกรรมการต้องลงลายมือชื่อคนหนึ่งเป็นอย่างน้อยและประทับตราของบริษัทรายการในใบหุ้นนั้น ต้องมีข้อความดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๒๔ คือ

- ๑) ชื่อบริษัท
- ๒) เลขหมายหุ้นที่กล่าวถึงในใบหุ้นนั้น
- ๓) มูลค่าหุ้นหนึ่งเป็นเงินเท่าใด
- ๔) ถ้าและเป็นหุ้นที่ยังไม่ได้ใช้เงินเสร็จ ให้จดลงว่าได้ใช้เงินค่าหุ้นแล้ว หุ้นจะเท่าใด
- ๕) ชื่อผู้ถือหุ้น

บทที่ ๒

หุ้นออกให้แก่ผู้ถือ

หุ้นชนิดนี้จะออกได้โดยมีข้อบังคับดังนี้

๑. หุ้นนั้นต้องได้ใช้เงินเต็มค่าแล้ว เช่น ค่าของหุ้น ๑๐๐ บาท ผู้ถือหุ้นจะต้องชำระเต็ม ๑๐๐ บาท

๒. ข้อบังคับของบริษัทอนุญาตไว้

ทั้งนี้ให้ดูมาตรา ๑๑๓๔

รายการในใบหุ้นชนิดนี้ คงมีคล้ายรายการในใบหุ้นที่ออกให้โดยระบุชื่อผู้ถือ คงต่างกันแต่ว่าหุ้นชนิดนี้ไม่ปรากฏนามผู้ถือโดยมีคำแถลงว่า ได้ออกใบหุ้นนั้นให้แก่ผู้ถือ

ผู้ทรงใบหุ้นชนิดระบุชื่อ ย่อมมีสิทธิจะได้รับใบหุ้นชนิดออกให้แก่ผู้ถือ เมื่อเวรคืนใบหุ้นชนิดระบุชื่อนั้นให้ขาดเสีย (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๕)

อนึ่งผู้ทรงใบหุ้นชนิดออกให้แก่ผู้ถือ ก็มีสิทธิที่จะมาขอเปลี่ยนเอาใบหุ้นชนิดที่ระบุชื่อผู้ถือได้เมื่อเวรคืนใบหุ้นฉบับออกให้แก่ผู้ถือนั้น ให้ขาดเสีย (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๖)

ส่วนที่ ๔

การโอนหุ้น

บทที่ ๑

การโอนหุ้นชนิดระบุชื่อผู้ถือ

ข้อ ๑ วิธีโอนหุ้น

การโอนหุ้นชนิดนี้ต้องทำเป็นหนังสือ และลงลายมือชื่อของผู้โอนกับผู้รับโอน เป็นพยานคนหนึ่ง

เป็นอย่างน้อย ลงชื่อรับรองลายมือนั้น และในหนังสือตราสารอันนั้น ต้องแถลงเลขหมายของหุ้นซึ่งโอนกันนั้นด้วย ถ้าทำผิดวิธีดังกล่าวนี้การโอนนั้นเป็นโมฆะ (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๕ วรรค ๒)

แต่การโอนเช่นนี้จะนำมาใช้แก่บริษัทหรือบุคคลภายนอกยังไม่ได้จนกว่าจะได้นำเนื้อความที่โอนทั้งชื่อและที่อยู่ของผู้รับโอนนั้นไปลงทะเบียนผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๕ วรรค ๓)

ข้อ ๒ สิทธิและหน้าที่ของบริษัท เมื่อมีผู้มาขอจดทะเบียนการโอนหุ้น

เมื่อมีผู้มาขอจดทะเบียนการโอนหุ้น อันได้กระทำถูกต้องตามวิธีดังที่กล่าวในข้อ ๑ แล้ว บริษัทก็มีหน้าที่รับจดทะเบียนการโอนนั้นเพราะเหตุว่าการโอนหุ้น ย่อมทำได้โดยมิต้องได้รับความยินยอมของบริษัท เว้นแต่ข้อบังคับของบริษัทจะกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น (ให้ดูมาตรา ๑๑๒๕ วรรค ๑)

อนึ่งในเหตุบางอย่าง เช่นผู้ถือหุ้นตายหรือล้มละลาย อันเป็นเหตุให้บุคคลอื่นมีสิทธิจะได้หุ้นขึ้นนั้น ถึงแม้จะไม่ได้มีพิธีจะโอนหุ้นดังกล่าวในข้อ ๑ ก็ตาม แต่ถ้าบุคคลผู้มีสิทธิจะได้หุ้นนั้น เช่น ผู้รับมรดก หรือผู้รับซื้อในการขายทอดตลาดทรัพย์สินสมบัติของผู้ล้มละลาย ได้นำใบหุ้นมาแปรคืน เมื่อเป็นวิสัยจะทำได้ ทั้งได้นำหลักฐานอันสมควรมาแสดงด้วยแล้ว บริษัทก็ต้องรับบุคคลนั้นลงทะเบียนเป็นผู้ถือหุ้นสืบไป (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๒)

แต่บริษัทมีสิทธิที่จะไม่ยอมรับจดทะเบียนการโอนได้ ในกรณีดังนี้ คือ

ก) หุ้นซึ่งโอนกันนั้น เงินที่เรียกค่าหุ้นยังค้างชำระอยู่ (ดูมาตรา ๑๑๓๐)

ข) ในระหว่าง ๑๔ วันก่อนการประชุมใหญ่สามัญ บริษัทจะปิดสมุดทะเบียนพักการโอนหุ้นเสียก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๑)

ข้อ ๓ ผลแห่งการโอนโดยถูกต้องต่อพิธี

การโอนหุ้นเมื่อได้ทำถูกต้องพิธีดังกล่าวแล้ว ผู้รับโอนก็เข้าเป็นผู้ถือหุ้นแทนผู้โอนต่อไป แต่ผู้โอนยังคงต้องรับผิดชอบในจำนวนเงินที่ยังมิได้ส่งใช้ ถ้าหุ้นได้เป็นดังจำนวน เช่น หุ้นราคา ๑๐๐ บาทได้ชำระไปแล้ว ๒๕ บาท เพราะฉะนั้นผู้โอนยังคงต้องรับผิดชอบในจำนวนเงินอีก ๗๕ บาท ซึ่งยังส่งใช้ไม่ครบ

แต่ผู้โอนไม่ต้องรับผิดชอบในกรณีต่อไปนี้

ก) หนี้ของบริษัทที่กล่าวหานั้นเกิดขึ้นภายหลังการโอน เช่นในขณะที่โอนหุ้น บริษัทมิได้เป็นลูกหนี้ผู้ใดเลย แต่เมื่อได้โอนหุ้นแล้ว บริษัทได้เป็นลูกหนี้คนภายนอก ดังนี้จะเรียกร้องให้ผู้โอนออกเงินค่าหุ้นซึ่งยังมีส่งใช้ให้ครบ เพื่อชำระหนี้ของบริษัทไม่ได้

ข) ถ้าปรากฏว่า บรรดาผู้ถือหุ้นของบริษัทในขณะที่จะต้องชำระหนี้นั้น ยังสามารถที่ออกส่วนใช้หนี้ กล่าวคือ ฐานะของผู้โอนคล้ายกับผู้ค้าประกัน

ค) เมื่อการโอนนั้นได้ล่วงพ้นอายุความ ซึ่งมีกำหนด ๒ ปีนับแต่เวลาซึ่งได้จดทะเบียนการโอนนั้น ลงในทะเบียนผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๓, ๑๒๗/๒)

บทที่ ๒

การโอนหุ้นชนิดออกให้แก่ผู้ถือ

ข้อ ๑ พิธีโอน

หุ้นชนิดที่กล่าวถึงนี้ ไม่ปรากฏนามว่าใครเป็นผู้ถือ เพราะฉะนั้นจึงอาจโอนกันได้ โดยวิธีส่งมอบใบหุ้นแก่กัน (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๕)

ข้อ ๒ ผลของการโอนถูกต้องตามพิธี

ผู้รับโอนซึ่งได้รับมอบใบหุ้น ก็เข้าเป็นผู้ถือหุ้นแทนผู้โอนและเข้าใจว่าหน้าที่ของผู้โอน ตามมาตรา ๑๑๓๓ นั้น จะนำมาใช้สำหรับหุ้นออกให้แก่ผู้ถือหุ้นไม่ได้ เพราะเหตุว่าหุ้นชนิดนี้จะพึงออกให้ได้ ก็แต่เฉพาะหุ้นซึ่งได้ใช้เงินเต็มค่าแล้ว

ส่วนที่ ๕

สมุดทะเบียนผู้ถือหุ้น

ข้อ ๑ บริษัทจำกัดต้องมีสมุดทะเบียนผู้ถือหุ้นไว้เป็นสำคัญเพื่อลงรายการตามมาตรา ๑๑๓๔ คือ

(๑) ชื่อและสำนักกบอชิวะ ถ้าว่ามี ของผู้ถือหุ้น ข้อแถลงเรื่องหุ้นของผู้ถือหุ้นคนหนึ่ง ๆ แยกหุ้นออกตามเลขหมายและจำนวนเงินที่ได้ใช้แล้ว หรือที่ได้ตกลงกันให้ถือว่าเป็นอันได้ใช้แล้วในหุ้นของผู้ถือหุ้นคนหนึ่ง ๆ

(๒) วันเดือนปีซึ่งได้ลงทะเบียนบุคคลผู้หนึ่ง ๆ เป็นผู้ถือหุ้น

(๓) วันเดือนปีซึ่งบุคคลคนใดคนหนึ่งขาดจากเป็นผู้ถือหุ้น

(๔) เลขหมายใบหุ้นและวันที่ลงในใบหุ้นชนิดออกให้แก่ผู้ถือ และเลขหมายของหุ้นซึ่งลงไว้ในใบหุ้นนั้น ๆ

(๕) วันที่ได้ขีดฆ่าใบหุ้นชนิดระบุชื่อ หรือชนิดออกให้แก่ผู้ถือ

ข้อ ๒ สมุดทะเบียนนี้ ต้องรักษาไว้ ณ สำนักงานของบริษัทแห่งที่ได้บอกทะเบียน ผู้ถือหุ้นทั้งหมดอาจขอดูได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม (ให้ดูมาตรา ๑๑๓๕ ข้างต้น)

ข้อ ๓ กรรมการต้องส่งสำเนาบัญชีรายชื่อผู้ถือหุ้น ตามที่บังคับไว้ตามมาตรา ๑๑๓๙ วรรค ๒ ไปยังนายทะเบียน อย่างน้อยปีละครั้ง และมีให้ช้ากว่าวันที่ ๑๔ นับแต่การประชุมสามัญ

ข้อ ๔ จะเพาะผู้ถือหุ้นเท่านั้น มีสิทธิที่จะเรียกให้ส่งมอบสำเนาทะเบียนชื่อนั้น หรือแต่คนหนึ่งตอนใดแก่ตนได้ เมื่อเสียค่าคัดสำเนา ๕๐ สตางค์ต่อ ๑๐๐ คำ (ให้ดูมาตรา ๑๑๔๐)

ข้อ ๕ สมุดทะเบียนผู้ถือหุ้นนั้น กฎหมายสันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นพะยานหลักฐานอันถูกต้องในข้อกะทงความ บรรดาที่กฎหมายบังคับหรือให้อำนาจ ให้เอาธรรมในทะเบียนนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๔๑)

หมวดที่ ๔

หุ้นกู้

หุ้นกู้ คือ การยืมเงินของบริษัทต่อมหาชน โดยแบ่งการยืมออกเป็นส่วน ๆ มีมูลค่าเท่ากัน

ส่วนที่ ๑

ลักษณะสำคัญของหุ้นกู้

หุ้นกุ่มีลักษณะคล้ายหุ้นหลายประการ เช่น มูลค่าหุ้นกู้ใบหนึ่งต้องเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า ๕๐ บาท (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๑)

และแบบของหุ้นกูก็เป็นหนังสือตราสารซึ่งอาจโอนกันได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๔)

แต่ต้องสังเกตว่าลักษณะสำคัญของหุ้นกู้ คือ

การยืมเงิน

เพราะฉะนั้นจึงต่างกับหุ้นในข้อสำคัญดังนี้

- (๑) ผู้ถือหุ้นจะมีสิทธิได้กำไรต่อเมื่อบริษัททำมาค้าได้จริง ๆ ส่วนผู้ถือหุ้นที่มีสิทธิได้ดอกเบี้ยเสมอ
- (๒) ผู้ถือหุ้นไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนนในบริษัท แต่ผู้ถือหุ้นที่ไม่มีสิทธิดังนั้น
- (๓) ผู้ถือหุ้นกู้อาจได้รับใช้หุ้นเสมอ

ส่วนผู้ถือหุ้นจะได้รับใช้หุ้นคืนก็ต่อเมื่อมีเงินเหลือจากการใช้หนี้คนภายนอกในเมื่อบริษัทเลิกจากกัน

- (๔) การชำระบัญชีบริษัทนั้น ต้องดำเนินตามลำดับดังนี้ต้องชำระเงินที่ค้างแก่ผู้ถือหุ้นก่อนผู้ถือหุ้น ความแตกต่างกันมีดังนี้ พระราชบัญญัติเดิมจึงเรียกหุ้นกู่่ากรมธรรม์กู้ ซึ่งไม้อาจทำให้เข้าใจผิดไปได้ว่าเป็นหุ้น

ส่วนที่ ๒

การออกหุ้นกู้

การออกหุ้นกู่่นั้น ตกอยู่ในข้อบังคับดังนี้

- ๑) ต้องมีมติพิเศษ ของที่ประชุมผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๕)

อย่างไรเรียกว่ามติพิเศษ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๔)

- ๒) จำนวนเงินที่จะออกหุ้นกู่่นั้น ต้องไม่เกินกว่าจำนวนเงินอันได้ส่งใช้เข้าในทุนของบริษัทแล้ว ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าบัญชีงบดุลยหลังที่สุดแสดงจำนวนสินทรัพย์ว่าลดน้อยลงไปกว่าจำนวนเงินอันได้ส่งใช้เข้าในทุนของบริษัทแล้ว กฎหมายห้ามไม่ให้กำหนดจำนวนเงินที่จะออกหุ้นกู่ให้เกินไปกว่าจำนวนราคาทรัพย์สินนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๐) เช่นทุนของบริษัทหนึ่งเป็นจำนวนล้านบาท เรียกค่าหุ้นแล้ว ๔ แสนบาท แต่ตามบัญชีงบดุลยครั้งที่สุดปรากฏว่าทรัพย์สินของบริษัทมีเพียงแสนบาท ดังนี้บริษัทก็ออก

หุ้นกู้ได้เป็นจำนวนเงินไม่เกินแสนบาท

๓) ก่อนที่จะออกหุ้นกู้ บริษัทจำเป็นต้องนำข้อความตามที่ปรากฏในมาตรา ๑๒๓๒ ไปจดทะเบียน คือ

๑. ยอดจำนวนเงินจะกู้ เช่นแสนบาท

๒. ยอดจำนวนหุ้นกู้ เช่น ๒,๐๐๐ หุ้น

๓. มูลค่าหุ้นกู้ หุ้นหนึ่งเท่าใด เช่น ๕๐ บาท

๔. อัตราดอกเบี้ย เช่นร้อยละ ๑๐ ต่อปี

๕. วิธีไถ่คืนหุ้นกู้ และกำหนดเวลาที่จะต้องไถ่คืน เช่นวิธีไถ่คืนโดยออกสลากกินแบ่ง เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว

๖. ถ้าบริษัทได้ออกหุ้นกู้ไว้ก่อนแล้ว ต้องแสดงจำนวนเงินที่บริษัทยังเป็นหนี้ เพราะหุ้นกู้เท่านั้น

๗. กำหนดราคาที่จะออกหุ้นกู้ ในเรื่องนี้บริษัทอาจจะเป็นราคาสูง หรือต่ำกว่าราคาที่ได้เช่นมูลค่าของหุ้นกู้ ๕๐ บาท แต่ราคาที่จะขายเพียง ๔๕ บาท เช่นนี้กฎหมายไม่ห้าม ต้องสังเกตว่า ราคาหุ้นกู้กับราคาของหุ้น ซึ่งได้บอกขายนั้นต่างกัน กล่าวคือมาตรา ๑๑๐๕ ได้ห้ามเฉพาะหุ้นเท่านั้น ว่ามิให้ขายโดยราคาต่ำไปกว่ามูลค่าของหุ้นที่ตั้งไว้ แต่สำหรับหุ้นกู้มิได้อยู่ในข้อบังคับตั้งนั้น

๘. วิธีส่งเงินใช้ค่าหุ้นกู้และกำหนดเวลาที่จะต้องส่งใช้เช่นส่งใช้ครั้งแรก ๒๐ บาท อีก ๖ เดือนหลัง ๓๐ บาท

๙. เงินทุนเรือนหุ้นของบริษัทที่ได้ออกเป็นหุ้นและยอดเงินที่ได้ส่งใช้เข้าทุนแล้ว

๑๐. ราคาสินทรัพย์ของบริษัทที่ตั้งได้แสดงไว้ในงบดุลยครั้งที่สุด

ส่วนที่ ๓

วิธีชักชวนให้มหาชนซื้อหุ้นกู้

หนังสือชักชวนหรือหนังสืออย่างอื่นซึ่งชวนให้เข้าซื้อซื้อหุ้นกู้นั้นกรรมการต้องลงลายมือชื่อลงวันและจดทะเบียนเสียก่อนแล้วจึงโฆษณา และต้องมีข้อความตามรายการที่ระบุไว้ในมาตรา ๑๒๓๒

ส่วนที่ ๔

บทบัญญัติสำหรับหุ้นกู้

มาตรา ๑๒๓๔ ให้นำบทบัญญัติมาตรา ๑๑๑๔ ว่าด้วยหุ้นและบทบัญญัติแต่มาตรา ๑๑๒๗ ถึง ๑๑๓๐ กับมาตรา ๑๑๓๒ ถึงมาตรา ๑๑๓๖ ว่าด้วยใบหุ้นมาใช้บังคับแก่หุ้นกู้ด้วยโดยอนุโลม

อนึ่งในสำคัญสำหรับหุ้นกู้ทุก ๆ อย่างต้องมีข้อความตามรายการที่ไว้ในอนุมาตรา ๑ ถึง ๕ แห่งมาตรา ๑๒๓๒ (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๔)

หมวดที่ ๕ วิธีดำเนินการบริษัท ส่วนที่ ๑

ฐานะในการจัดการโดยตรง

คือฐานะในการที่จะจัดการตามข้อบังคับของบริษัท หรือตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้ เช่นเป็นผู้แทนของบริษัท ทำบัญชีงบดุลย์จ่ายเงินปันผลและดอกเบี้ย ทำการจดทะเบียน และแจ้งความต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งจะได้ศึกษาในหมวดต่อ ๆ ไป

ผู้ซึ่งมีหน้าที่เหล่านี้ คือกรรมการคนเดียวหรือหลายคน ซึ่งรวมกันเรียกว่า สภากรรมการเพราะเหตุว่าผู้เป็นกรรมการในบริษัทจะมีจำนวนมากน้อยเท่าใดก็ได้ ให้ดูมาตรา ๑๑๕๐ แต่ตามปกติที่เป็นอยู่เสมอ จำนวนกรรมการย่อมจะมีตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป

บทที่ ๑

บุคคลผู้เป็นกรรมการ

ข้อ ๑ ใครอาจเป็นกรรมการได้

ผู้ซึ่งเป็นกรรมการได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑. ต้องเป็นผู้ถือหุ้นในบริษัท ผู้ถือหุ้นที่ไม่มีสิทธิที่จะเป็นกรรมการ และบุคคลภายนอกจะเป็นกรรมการก็ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า

ก) หลักในเรื่องหุ้นส่วนบริษัทมีอยู่ว่า ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นจะต้องกระทำการร่วมกัน เพราะฉะนั้น จะให้คนภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องกับวิธีดำเนินการของบริษัทไม่ได้ เพราะคนภายนอกไม่ได้ร่วมในส่วนได้เสีย การจัดการของเขาอาจเป็นผลร้ายแก่บริษัทได้

ข) กรรมการของบริษัท ไม่ใช่เป็นตัวแทนของบริษัทตามธรรมดา คือตามนัยแห่งกฎหมาย ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งความเป็นอยู่ของบริษัทที่เป็นนิติบุคคล และตามภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า Organe หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นหลักของนิติบุคคล

เหตุฉะนั้นบุคคลภายนอกหรือผู้ถือหุ้นก็จึงมีอาจที่จะเข้าร่วมเป็นกรรมการได้

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ไม่หมายความว่า คนภายนอกมีอาจจะเข้ามาทำกิจการในบริษัทในฐานะอย่างอื่นได้ กล่าวคือบริษัทต้องจ้างคนภายนอกมาเป็นที่ปรึกษา หรือผู้แจ้งเหตุการณ์พิเศษหรือเป็นลูกจ้างของบริษัท และอาจเป็นตัวแทนของบริษัทได้แต่ไม่ใช่ในฐานะที่เป็นกรรมการ ดังนั้นคนนอกจึงไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนนในสภากรรมการ

ในกฎหมายฝรั่งเศสมีบทบัญญัติไว้โดยตรงว่ากรรมการต้องเป็นผู้ถือหุ้น

๒. ต้องมีจำนวนหุ้นตามที่ข้อบังคับของบริษัทได้กำหนดไว้ถ้าหากจะพึงมีเช่นนั้น และในกรณี

เช่นนี้ หุ่นของผู้ซึ่งจะเป็นกรรมการ จะต้องเป็นหุ่นขณะนิตรบุชื่อให้ดูมาตรา ๑๑๓๗ ทั้งนี้เพื่อที่จะป้องกันมิให้ หุ่นของผู้เป็นกรรมการนั้น โอนกันได้ง่าย

อนึ่งเข้าใจว่าข้อบังคับของบริษัทอาจจะบัญญัติไว้ว่าหุ่นของผู้เป็นกรรมการจะต้องมอบไว้ให้ กับกรรมการ และเก็บรักษาไว้ในสำนักงานของบริษัท

แต่ถ้าข้อบังคับของบริษัทนั้นไม่ได้กำหนดไว้ว่า ผู้จะเป็นกรรมการจะต้องมีหุ้นเป็นจำนวนเท่าใด แล้ว ผู้ถือหุ้นแม้แต่หุ้นเดียวก็มีสิทธิเป็นกรรมการได้

ข้อ ๒ ใครเป็นผู้ตั้งกรรมการ

ที่ประชุมใหญ่เท่านั้นอาจตั้งกรรมการได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๑ แต่อนุกรรมการหรือเจ้าหน้าที่อื่น ๆ นั้น สภากรรมการอาจตั้งเองได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๔)

แต่ข้อยกเว้นอยู่ว่า ถ้าตำแหน่งว่างลงในสภากรรมการเพราะเหตุอื่น นอกจากถึงคราวออกตาม เวรใช้กรรมการจะเลือกผู้อื่นตั้งขึ้นใหม่ให้เต็มที่ว่างก็ได้ แต่บุคคลที่ได้เป็นกรรมการใหม่ เช่นนั้นจะมีเวลา อยู่ในตำแหน่งได้ ก็แต่เพียงเท่ากำหนดเวลาที่กรรมการผู้ออกไปนั้นชอบที่จะอยู่ได้

เช่นบริษัทามี ก. ข. ค. เป็นกรรมการ ซึ่งมีอำนาจที่จะอยู่ในตำแหน่งได้คนละ ๓ ปี สมมติว่า เมื่อ ก. ได้เป็นกรรมการมา ๖ เดือนแล้ว ก.ตายดังนี้ ข. ค. อาจเลือก ง. ขึ้นเป็นกรรมการแทนตำแหน่ง ของ ก.ที่ว่างนั้นได้

ข้อ ๓ การออกจากตำแหน่งกรรมการ

๑. ออกตามวรมื่อครบกำหนดเวลาตามข้อบังคับ หรือซึ่งที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้นได้กำหนดไว้ เช่นข้อบังคับของบริษัทได้กำหนดไว้ว่า ผู้เป็นกรรมการจะต้องอยู่ในตำแหน่ง ๓ ปี กรรมการต้องออก เมื่อครบกำหนดที่กล่าวนี้ แต่ข้อยกเว้นมีอยู่ว่าในเมื่อมีการประชุมสามัญครั้งแรก ภายหลังจากการจดทะเบียนบริษัทและเมื่อมีการประชุมสามัญครั้งแรกในปีทุก ๆ ปี ต่อไปผู้เป็นกรรมการต้องออกจากตำแหน่ง โดยจำนวนหนึ่งใน ๓ เป็นอัตรา ถ้าจำนวนกรรมการ จะแบ่งออกให้เป็นส่วน ๓ ไม่ได้ก็ให้ออกโดยจำนวน ใกล้ที่สุดกับส่วน ๑ ใน ๓ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๒) เช่นจำนวนกรรมการมี ๕ คนเพราะฉะนั้นต้องออกใน ครั้งแรก ๒ คน ครั้งที่ ๒ สองคนครั้งที่ ๓ หนึ่งคน แต่ทางดีที่สุดนั้น ข้อบังคับของบริษัทควรกำหนด จำนวนกรรมการให้แบ่งได้ตรงตามส่วนที่กล่าวแล้ว เพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหาต่อไป

ตัวกรรมการที่จะต้องออกจากตำแหน่งในปีแรกและปีที่ ๒ ภายหลังจากจดทะเบียนบริษัทนั้นอาจจะ แก่งแย่งและตกลงกันไม่ได้ว่าใครจะเป็นผู้ออก เพราะฉะนั้นกฎหมายจึงบัญญัติว่า ถ้าไม่มีวิธีอื่นที่จะปรองดอง กันได้แล้วก็ให้จับสลากกัน ส่วนปีหลัง ๆ ต่อ ๆ ไปก็ให้กรรมการคนที่อยู่ในตำแหน่งนานที่สุดนั้น เป็นผู้ต้องออก (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๓ วรรค ๑)

กรรมการผู้ออกไปนั้นจะเลือกเข้ารับตำแหน่งอีกก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๓ วรรค ๒)

๒. ออกโดยที่ประชุมใหญ่ถอน (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๑ กับมาตรา ๑๑๕๖)

๓. ออกโดยลาจากตำแหน่งให้เทียบในเรื่องตัวแทน

๔. ออกโดยเหตุที่กรรมการผู้หนึ่งผู้ใดล้มละลายหรือตกเป็นผู้ไร้ความสามารถ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๔)

๕. ออกโดยกรรมการผู้หนึ่งผู้ใดตายให้เทียบในเรื่องตัวแทน

เหตุอันที่ ๔ และที่ ๕ นั้นก็เพราะตำแหน่งกรรมการ เป็นกิจเฉพาะตัว คุณสมบัติของบุคคลเป็นข้อสาระสำคัญซึ่งจะโอนตำแหน่งให้ผู้อื่นไม่ได้

บทที่ ๒

สภากรรมการ

ตามธรรมนูญจำกัดย่อมมีกรรมการหลายคน ในกรณีเช่นนี้ การบังคับบัญชาการงานจึงต้องได้รับอนุมัติจากกรรมการทั้งหลายซึ่งรวมเรียกว่า สภากรรมการ

ข้อ ๑. องค์ประชุม

ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ฉบับเดิม ไม่ได้กำหนดไว้ว่าจะต้องมีกรรมการมาประชุมเป็นจำนวนกี่ส่วนของกรรมการทั้งหมดจึงจะนับว่าเป็นองค์ประชุมของสภากรรมการโดยชอบ

แต่ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๓ ที่ได้ตรวจแก้ไขใหม่นี้ได้บัญญัติไว้ว่า ถ้ากรรมการมิได้วางกำหนดไว้ว่าจำนวนกรรมการเข้าประชุมกี่คนจึงจะเป็นองค์ประชุมทำการได้แล้วเมื่อจำนวนกรรมการเกินกว่า ๓ คน กฎหมายบังคับว่าต้องมีกรรมการเข้าประชุม ๓ คน จึงจะเป็นองค์ประชุมได้ เช่นจำนวนกรรมการมี ๕ คน กรรมการจะตกลงกันได้ว่าต้องมีกรรมการเป็นจำนวน ๔ คนจึงจะเป็นองค์ประชุม แต่ถ้าไม่ได้กำหนดไว้เช่นนั้นก็ต้องมีกรรมการเข้าประชุม ๓ คนจึงจะเป็นองค์ประชุมได้

ข้อ ๒. ประธานสภากรรมการ

กรรมการทั้งหลาย จะเลือกเพื่อนกรรมการคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานในที่ประชุม และจะกำหนดเวลาให้อยู่ในตำแหน่งเพียงใดก็ได้ แต่ถ้ามิได้เลือกกันไว้ หรือผู้เป็นประธานไม่มาประชุมตามเวลาที่ได้นัดหมายไว้ กรรมการที่มาประชุมจะเลือกกันคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานในการเป็นประชุมเช่นนั้นก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๓)

ข้อ ๓. การลงมติข้อปรึกษา

ข้อปรึกษาซึ่งเกิดเป็นปัญหาในประชุมกรรมการนั้น ให้ชี้ขาดตัดสินเอาตามเสียงข้างมากเป็นใหญ่ ถ้าคะแนนเสียงเท่ากันให้ผู้เป็นประธานออกเสียงชี้ขาด (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๑)

ข้อ ๔. อำนาจกรรมการที่ยังมีตัวอยู่ในเมื่อตำแหน่งว่างในสภากรรมการ
ในกรณีตำแหน่งกรรมการได้ว่างลงไปนั้น จะต้องแยกพิจารณาดังนี้

(ก) ถ้ากรรมการที่มีตัวอยู่เป็นจำนวนน้อยกว่าจำนวนอันจำเป็นที่จะเป็นองค์ประชุมได้ กรรม

การที่มีตัวอยู่ยอมทำกิจการได้เฉพาะแต่ในเรื่องที่จะเพิ่มกรรมการขึ้นให้ครบจำนวนหรือนัดเรียกประชุมใหญ่ของบริษัทเท่านั้น เช่นจำนวนกรรมการมี ๕ คนและตามข้อบังคับนั้น กรรมการ ๓ คนรวมกันจึงจะเป็นองค์ประชุมได้ สมมติว่ากรรมการ ๓ คนได้ตายลงไปแล้วกรรมการอีก ๒ คนซึ่งยังมีตัวอยู่จะมีอำนาจก็แต่ในเรื่องที่จะตั้งผู้ถือหุ้นขึ้นแทนกรรมการเป็นกรรมการที่ได้ตายไปนั้น หรือนัดเรียกประชุมใหญ่เพื่อให้วินิจฉัยกิจการในทางดำเนินการของบริษัท

(ข) ถ้ากรรมการที่มีตัวอยู่รวมกันเป็นองค์ประชุมได้แล้วกรรมการที่มีตัวอยู่ก็ยอมทำกิจการในทางดำเนินการของบริษัทได้เช่น กรรมการมี ๕ คนได้ตายลงเพียง ๒ คน กรรมการที่มีตัวอยู่ ๓ คนซึ่งรวมกันเป็นองค์ประชุมได้นั้น ย่อมมีอำนาจทำกิจการของบริษัทได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๕)

ข้อ ๕. การแบ่งหน้าที่

สภากรรมการจะมอบอำนาจอย่างหนึ่งอย่างใดให้แก่ผู้จัดการหรือให้แก่อนุกรรมการ ซึ่งต้องตั้งจากกรรมการด้วยกันจะตั้งเอาจากคนอื่นไม่ได้ เพราะเหตุที่กรรมการก็ต่ออนุกรรมการก็ไม่ใช่เป็นตัวแทนของบริษัทตามธรรมดา (ให้ดูที่ได้อธิบายมาแล้ว)

ในการที่ผู้จัดการหรืออนุกรรมการจะพึงใช้อำนาจนั้น ผู้จัดการและอนุกรรมการต้องกระทำตามคำสั่งหรือข้อบังคับ ซึ่งกรรมการทั้งหลายได้กำหนดให้ทุกอย่าง (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๔)

ส่วนกิจการซึ่งจะเกิดเป็นปัญหาขึ้นในที่ประชุมอนุกรรมการนั้นสภากรรมการ ซึ่งเป็นผู้มอบอำนาจกำหนดวิธีชี้ขาดในข้อปัญหานั้น แต่ถ้ามิได้กำหนดไว้ก็ต้องตัดสินเอาเสียงข้างมากเป็นใหญ่ในระหว่างอนุกรรมการถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน ก็ให้ผู้เป็นประธานชี้ขาด (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๕)

บทที่ ๓

ความเกี่ยวพันระหว่างบริษัทกับคนภายนอก

ในกิจการซึ่งกรรมการได้ทำ

ความเกี่ยวพันตั้งแต่วันนี้ ต้องพิจารณาตามลักษณะตัวแทน (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๗) แต่มีข้อยกเว้นอยู่ว่าบรรดาการซึ่งกรรมการผู้หนึ่งได้ทำไปนั้น แม้ในภายหลังความปรากฏว่าการตั้งแต่งกรรมการคนนั้นมิชอบหรืออยู่บ้าง หรือเป็นผู้บกพร่องด้วยองค์คุณแก่ตำแหน่งกรรมการ เช่นข้อบังคับของบริษัทได้กำหนดไว้ว่า ผู้ซึ่งจะเป็นกรรมการจำกัดถือหุ้นอย่างน้อย ๑๐ หุ้น แต่บริษัทเลือกตั้งผู้ซึ่งจะมีแต่เพียง ๙ หุ้นให้เป็นกรรมการ ถ้าผู้ซึ่งได้ถูกตั้งนี้ได้ทำสัญญากับบุคคลภายนอกหรือกระทำการเกี่ยวข้อใด ๆ ภายใต้อำนาจที่ได้อำนาจนั้นย่อมสมบูรณ์เหมือนดังบุคคลผู้นั้นได้รับการแต่งตั้งโดยถูกต้องให้ดูมาตรา ๑๑๖๖ แต่บุคคล ภายนอกจำต้องใช้สิทธิเช่นนั้น ด้วยความสุจริตตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๕

บทที่ ๔

ความเกี่ยวพันระหว่างกรรมการกับบริษัท

ข้อ ๑. หลักกฎหมายที่จะใช้บังคับความเกี่ยวพัน

ในเรื่องนี้มาตรา ๑๑๖๗ (ให้อุทธรณ์ในข้อบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยตัวแทน)

ข้อ ๒. หน้าที่ของกรรมการ

ก) กรรมการต้องใช้ความเอื้อเฟื้อเพื่อสอดส่อง อย่างบุคคลค้าขายผู้ประกอบด้วยความระมัดระวัง กล่าวคือถ้ากิจการของบริษัทมีวัตถุที่ประสงค์ประกอบนั้นเป็นกิจการชนิดใด กรรมการของบริษัทก็จำเป็นต้องใช้ความระมัดระวัง และใช้ฝีมือเท่าที่เป็นธรรมดาจะต้องใช้และสมควรจะต้องใช้ในกิจการค้าขายหรืออาชีพอย่างนั้น (ให้เทียบดูหน้าที่ของผู้รับฝากตามมาตรา ๖๕๕ วรรค ๓)

ข) กรรมการต้องรับผิดชอบร่วมกันในประการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

๑. การใช้เงินค่าหุ้นนั้นได้ใช้กันจริง

๒. จัดให้มีและรักษาไว้ซึ่งบรรดาสถมุดบัญชี และเอกสารที่กฎหมายกำหนดไว้

๓. การแจกเงินปันผลหรือดอกเบียให้เป็นที่ไปโดยถูกต้องตามที่กฎหมายกำหนดไว้

๔. บังคับการให้เป็นที่ไปโดยถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของที่ประชุมใหญ่

ค) กรรมการจะต้องไม่ประกอบการค้าขายใด ๆ อันมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน และเป็นการแข่งขันกับการค้าขายของบริษัทนั้นไม่ว่าทำเพื่อประโยชน์ตนหรือเพื่อประโยชน์ผู้อื่น หรือไปเข้าหุ้นส่วนไม่จำกัดในห้างค้าขายอื่น ซึ่งประกอบกิจการมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน และแข่งขันกับกิจการของบริษัทโดยมิได้รับความยินยอมของที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้น (ข้อห้ามทั้งนี้ให้ใช้บังคับตลอดถึงบุคคลซึ่งเป็นผู้แทนของกรรมการด้วย)

ทั้งนี้หมายความว่า กรรมการอาจซื้อหุ้นในบริษัทอื่นหรือเข้าเป็นหุ้นส่วนจำกัดความรับผิดในห้างหุ้นส่วนจำกัดก็ได้ แม้ว่าบริษัทและห้างนั้นจะประกอบการค้าขาย อันมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันกับบริษัทซึ่งกรรมการได้เป็นอยู่นั้น (ให้ดูข้อความในเรื่องห้างหุ้นส่วนสามัญที่ได้ศึกษามาแล้วในข้อห้ามเช่นเดียวกันนี้)

ข้อ ๓. อำนาจฟ้องร้องกรรมการ

กรรมการซึ่งทำให้เกิดเสียหายแก่บริษัท โดยเหตุที่ทำให้ผิดต่อหน้าที่กรรมการจะต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่บริษัท บุคคลซึ่งมีสิทธิฟ้องร้องกรรมการนั้นก็คือ

ก) บริษัทผู้ซึ่งได้รับความเสียหายนั้นโดยตรง

ข) ในกรณีที่บริษัทไม่ยอมฟ้องร้อง ผู้ถือหุ้นคนหนึ่งคนใดจะเอาคดีนั้นขึ้นนาก็ได้

ค) เจ้าหนี้ของบริษัทจะเป็นผู้เรียกบังคับให้กรรมการต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่บริษัทก็ได้เท่าที่

เจ้าหนี้ยังคงมีสิทธิเรียกร้องแก่บริษัทอยู่ ให้เทียบดูในเรื่องการใช้สิทธิเรียกร้องของลูกหนี้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๒ (ให้ดูมาตรา ๑๑๖๕)

แต่กรรมการอาจพ้นจากความรับผิดชอบ เมื่อที่ประชุมใหญ่ได้ให้อนุมัติแก่กิจการที่ได้ทำลงไป แต่อย่างไรก็ตามผู้ถือหุ้นซึ่งมิได้ให้อนุมัติ คงมีสิทธิฟ้องกรรมการได้ภายในกำหนด ๖ เดือน นับแต่วันที่ที่ประชุมใหญ่ให้อนุมัติแก่การเช่นว่านี้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๐)

ส่วนที่ ๒

ฐานะในการดูแลครอบงำบริษัท

กิจการที่จัดเข้าอยู่ในฐานะอันนี้ มีอาทิการให้สัตยาบันหรือปฏิเสธกิจการซึ่งกรรมการได้ทำมาแล้ว ทำความตกลงในกิจการซึ่งกรรมการจะเข้าไปโดยลำพังไม่ได้ เปลี่ยนแปลงข้อบังคับตลอดจนกรรมการเหล่านั้น เป็นต้น ผู้ซึ่งมีหน้าที่ดังกล่าวนี้ก็คือที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้นซึ่งมีเสียงเด็ดขาด นอกจากนี้มีผู้ช่วยซึ่งไม่มีเสียงเด็ดขาดในกิจการของบริษัท คือผู้สอบบัญชีและผู้ตรวจซึ่งจะได้อธิบายต่อไปเป็นลำดับ

บทที่ ๑

ที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้น

ข้อ ๑. ษะนิตต่างๆของที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้นมี ๒ ษะนิตคือ

ก) ประชุมสามัญ คือการประชุมตามกำหนดที่ได้ตกลงกันได้ตามข้อบังคับหรือตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ กล่าวคือภายใน ๖ เดือน นับแต่วันที่ได้จดทะเบียนบริษัทจะต้องมีการประชุมผู้ถือหุ้นครั้งหนึ่ง และต่อนั้นก็จำเป็นต้องมีครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อยทุกระยะเวลา ๑๒ เดือน (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๑ วรรค ๑-๒)

ข) ประชุมวิสามัญ คือการประชุมนอกจากกำหนดตั้งได้กล่าวแล้ว (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๑ วรรค ๓)

การประชุมวิสามัญอาจมีได้โดยเหตุ ๓ ประการ

(๑) เมื่อกรรมการเห็นสมควร (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๒)

(๒) ถ้าบริษัทขาดทุนลงถึงถึงจำนวนต้นทุน กรรมการต้องเรียกประชุมวิสามัญทันทีเพื่อแจ้งให้ผู้ถือหุ้นทราบการที่ขาดทุนนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๔)

(๓) เมื่อผู้ถือหุ้นมีจำนวนหุ้นรวมกันไม่น้อยกว่า ๑ ใน ๕ แห่งจำนวนหุ้นของบริษัทได้เข้าชื่อกันทำหนังสือร้องขอให้กรรมการเรียกประชุมในหนังสือร้องขอ นั้นต้องระบุว่าจะประสงค์ให้เรียกประชุมเพื่อการใด ให้ดูมาตรา ๑๑๗๓ และกรรมการต้องจัดการเรียกประชุมโดยพลัน ถ้าไม่เรียกประชุมภายในกำหนด ๓๐ วันผู้ถือหุ้นทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ร้องหรือผู้ถือหุ้นคนอื่น ๆ รวมกันได้ จำนวนหุ้นตามที่บังคับไว้ นั้น จะเรียกประชุมเองก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๒ วรรค ๒)

ข้อ ๒. วิธีเรียกประชุมใหญ่

วิธีเรียกประชุมใหญ่นำโดยคำบอกกล่าวและคำบอกกล่าวนั้นอาจทำได้โดยลงพิมพ์โฆษณาอย่างน้อย ๒ ครั้งในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่ฉบับหนึ่งก่อนวันนัดประชุมไม่น้อยกว่า ๗ วัน หรือส่งทางไปรษณีย์ไปยังผู้ถือหุ้นทุกคนบรรดามีชื่อในทะเบียนของบริษัทก่อนวันนัดประชุมไม่น้อยกว่า ๗ วัน ในคำบอกกล่าวนั้น ให้ระบุสถานที่ วัน เวลา และสภาพแห่งกิจการที่จะได้ประชุมปรึกษากันนั้นด้วย (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๕)

ข้อ ๓. องค์ประชุม

(ก) การเรียกประชุมครั้งแรก

การบอกกล่าวเรียกประชุมครั้งแรก ถ้าไม่มีผู้ถือหุ้นมาเข้าประชุมรวมกันแทนหุ้นได้ถึงจำนวน ๑ ใน ๔ แห่งหุ้นของบริษัทเป็นอย่างน้อยแล้ว ที่ประชุมใหญ่นั้นก็ขาดองค์ประชุม จะปรึกษากิจการอันใดไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๘) เช่นหุ้นของบริษัทมีจำนวน ๑ แสนบาทผู้ถือหุ้นที่มาเข้าประชุมจะต้องมีจำนวนหุ้นได้ถึง ๒ หมื่น ๕ พันบาทจึงจะเป็นการครบองค์ประชุม

(ข) การเรียกประชุมครั้งที่ ๒

การเรียกประชุมใหญ่ตามกำหนดนัดในครั้งแรกนั้น เมื่อล่วงเวลานัดไปแล้วถึงชั่วโมงหนึ่งจำนวนผู้ถือหุ้นซึ่งมาเข้าประชุมยังไม่ครบถ้วนเป็นองค์ประชุม ดังบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๗๘ หากว่าการประชุมใหญ่นั้นได้เรียกนัดเพราะผู้ถือหุ้นร้องขอ การประชุมก็เป็นอันต้องเลิกไม่ต้องนัดประชุมใหม่ แต่ถ้าการประชุมใหญ่นั้นไม่ใช่ชนิดซึ่งเรียกนัดเพราะผู้ถือหุ้นร้องขอ กรรมการต้องเรียกนัดใหม่อีกคราวหนึ่งภายใน ๑๔ วัน และการประชุมครั้งหลังนี้กฎหมายไม่บังคับว่าจำต้องครบองค์ประชุม (ให้ดูมาตรา ๑๑๗๕) แต่ข้อบังคับของบริษัทอาจกำหนดองค์ประชุมให้มีจำนวนผู้ถือหุ้นลดน้อยลงมาก็ได้

ข้อ ๔. สิทธิของผู้ถือหุ้นในการลงมติ

ผู้ถือหุ้นจะมีสิทธิลงมติในที่ประชุมใหญ่ได้ เมื่อมีลักษณะเข้าอยู่ในข้อบังคับดังนี้

(ก) มีจำนวนหุ้นตามที่ข้อบังคับของบริษัท จะได้กำหนดไว้เช่น ข้อบังคับของบริษัทอาจกำหนดว่าผู้ถือหุ้นจะต้องมีหุ้น ๑๐ หุ้นจึงจะออกเสียงลงคะแนนได้ ผู้ถือหุ้นทั้งหลายซึ่งไม่มีหุ้นถึงจำนวนนั้นมีสิทธิที่จะเข้าร่วมกันให้ได้จำนวนหุ้นดังกล่าวแล้ว และตั้งคนหนึ่งในพวกของตน ให้เป็นผู้รับมอบฉันทะออกเสียงแทนในการประชุมใหญ่ (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๓)

แต่ถ้าข้อบังคับของบริษัทไม่ได้กำหนดไว้ผู้ถือหุ้นทุก ๆ คนก็ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงคะแนน ๑ เสียงต่อหุ้นหนึ่งที่ตนถือ (ให้เทียบดูมาตรา ๑๑๘๒)

(ข) ผู้ถือหุ้นต้องชำระค่าหุ้นซึ่งบริษัทได้เรียกเอาแก่ตนให้เสร็จสิ้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๔)

(ค) ผู้ถือหุ้นต้องไม่ได้มีส่วนได้เสียเป็นพิเศษ ในข้อซึ่งที่ประชุมจะลงมติ (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๕) เช่นข้อซึ่งจะลงมตินั้นเกี่ยวกับเรื่องเงินรางวัลที่จะให้ผู้ถือหุ้นคนหนึ่งในการที่ได้ทำประโยชน์ให้แก่บริษัท

ดังนั้นผู้ถือหุ้นซึ่งจะได้รับเงินรางวัลก็ไม่มีสิทธิที่จะออกเสียงลงคะแนนในข้อนี้

(จ) ผู้ถือหุ้นต้องมิหุ้นขณะนัดระบุชื่อผู้ถือ แต่ผู้ทรงใบหุ้นขณะนัดออกให้แก่ผู้ถือโดยไม่ระบุชื่อนั้นก็อาจลงมติได้ ถ้านำใบหุ้นของตนมาวางไว้แก่บริษัทก่อนเวลาประชุม (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๖)

ข้อ ๕. การมอบฉันทะในการออกเสียงลงมติ

ผู้ถือหุ้นซึ่งไม่สามารถมาประชุมมีสิทธิที่จะมอบฉันทะให้ผู้อื่นมาออกเสียงแทนตนได้ การมอบฉันทะนั้นต้องอยู่ในข้อบังคับดังนี้

(ก) คุณสมบัติของผู้รับมอบฉันทะ

ในเรื่องนี้ต้องเทียบตามลักษณะตัวแทน อนึ่งตาม ป.พ. ฉบับที่ได้ตรวจชำระใหม่นี้ ไม่ได้บัญญัติไว้เหมือนดังฉบับเดิมว่าผู้รับมอบฉันทะจะต้องเป็นผู้ถือหุ้นอยู่ด้วย (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๗)

(ข) แบบแห่งการมอบฉันทะ

การมอบฉันทะต้องทำเป็นหนังสือ (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๗) ตอนท้าย และหนังสือตั้งผู้รับมอบฉันทะนั้น ต้องลงวันและลายมือชื่อผู้ถือหุ้น และมีรายการดังต่อไปนี้ คือ

๑. จำนวนหุ้นซึ่งผู้มอบนั้นถืออยู่

๒. ชื่อผู้รับฉันทะ

๓. ตั้งผู้รับฉันทะนั้นเพื่อการประชุมครั้งคราวใด หรือตั้งไว้ชั่วคราวระยะเวลาเพียงใด (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๘)

(ค) วิธีแสดงตนเป็นผู้รับฉันทะต่อที่ประชุม

ผู้รับฉันทะประสงค์จะออกเสียงในการประชุมครั้งใด ต้องนำหนังสือตั้งผู้รับฉันทะนั้นไปวางต่อผู้เป็นประธาน แต่เมื่อเริ่มหรือก่อนเริ่มประชุมครั้งนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๘๙)

ข้อ ๖. ประธานที่ประชุม

ผู้เป็นประธานในสภากรรณการย่อมจำเป็นประธานในที่ประชุมใหญ่ด้วย ทั้งนี้หมายความว่าประธานในสภากรรณการซึ่งได้แต่งตั้งกันขึ้นไว้ก่อนแล้ว

ถ้าประธานในสภากรรณการไม่ได้แต่งตั้งกันขึ้นไว้ก่อนหรือไม่ด้วยเหตุใดก็ตาม หรือถึงแม้ว่ามีตัวแต่ไม่มาเข้าประชุมจนล่วงเวลานัดไปแล้ว ๑๕ นาทีก็ดี ผู้ถือหุ้นทั้งหลายซึ่งมาประชุมอยู่ในที่นั้นจะต้องเลือกผู้ถือหุ้นคนหนึ่ง ในจำนวนซึ่งมาประชุมคนหนึ่งเป็นประธาน (ให้ดูมาตรา ๑๑๙๐)

ข้อ ๗. ชนิดของมติแห่งที่ประชุมใหญ่

มติแห่งที่ประชุมใหญ่มี ๒ ชนิด คือ

มติสามัญ และมติพิเศษ

(ก) มติสามัญ

คือการตกลงในที่ประชุมใหญ่สำหรับกิจการตามธรรมดา ซึ่งกฎหมายไม่ได้บังคับ ตกลงกันเป็นมติ

พิเศษ

การลงมตินี้ ย่อมเป็นไปตามเสียงข้างมาก ถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน ผู้เป็นประธานในที่ประชุมใหญ่มีคะแนนเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๓)

(ข) มติพิเศษ

คือการตกลงสำหรับกิจการบางชนิดที่กฎหมายบังคับให้ตกลงกันเป็นมติพิเศษ เช่นการออกหุ้นกู้ การเพิ่มทุน ลดทุน ฯลฯ

การลงมติพิเศษนั้นต้องกระทำโดยลงมติเป็นลำดับกัน ๒ ครั้งประชุม และโดยวิธีการดังนี้

(๑) ต้องเรียกประชุมครั้งแรกจัดข้อความที่จะลงมติในคำบอกกล่าวนัดประชุมเพื่อให้ผู้ถือหุ้นทราบ ผู้ถือหุ้นต้องมาประชุมในครั้งแรก และการลงมติครั้งนี้ต้องถือตามคะแนนเสียงข้างมากไม่ต่ำกว่า ๓ ใน ๔ ของจำนวนเสียงทั้งหมด เช่นจำนวนเสียงทั้งหมด ๖๐ การลงมติครั้งนี้จะต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า ๔๕ มิฉะนั้นกิจการซึ่งได้เสนอให้ที่ประชุมใหญ่วินิจฉัยนั้นก็เป็นอันว่าจะทำไม่ได้ และไม่จำเป็นต้องเรียกประชุมครั้งที่ ๒

(๒) ถ้าในคราวประชุมครั้งแรกได้คะแนนเสียงข้างมากไม่ต่ำกว่า ๓ ใน ๔ ส่วนของจำนวนเสียงทั้งหมด กรรมการก็ต้องนัดเรียกประชุมใหญ่ครั้งที่ ๒ และต้องได้ประชุมกันในเวลาไม่น้อยกว่า ๑๔ วัน และไม่มากกว่า ๖ สัปดาห์ภายหลังจากการประชุมครั้งแรก ข้อความอันที่ประชุมครั้งแรกได้ลงมติ นั้น ต้องจดลงไว้เป็นสำนวนในคำบอกกล่าวนัดประชุมครั้งหลังด้วย

ที่ประชุมครั้งหลังจะต้องได้ลงมติยืนตามมติของที่ประชุมครั้งแรกโดยคะแนนเสียงข้างมากนับได้ไม่น้อยกว่า ๒ ใน ๓ ส่วนของจำนวนเสียงทั้งหมด กิจการอันขอเสนอให้ที่ประชุมใหญ่วินิจฉัยเป็นมติพิเศษนั้น จึงจะเป็นการสมบูรณ์ เช่นจำนวนเสียงทั้งหมด ในครั้งหลังนี้ ๖๐ ต้องมีคะแนนเสียงข้างมากนับได้ไม่น้อยกว่า ๔๐ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๔)

ข้อ ๘ วิธีลงมติ

การลงมตินั้นอาจกระทำได้ ๒ วิธีดังต่อไปนี้ คือวิธีชুমืออย่างหนึ่งและวิธีลงคะแนนลับอีกอย่างหนึ่ง

(ก) วิธีชুমือ

วิธีชুমือเป็นวิธีการตามปกติ

ในการประชุมใหญ่ใด ๆ เมื่อได้มีการลงมติโดยวิธีชুমือแล้วและเมื่อประธานแห่งที่ประชุมได้จัดคะแนนลงไว้ในสมุดรายงานประชุมของบริษัท ถึงจำนวนคะแนนแห่งการลงมตินั้นแล้ว ข้อความที่ได้จดลงไว้ นั้น กฎหมายให้ถือเป็นหลักฐานเพียงพอที่จะฟังได้ตามนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๑ วรรค ๑)

(ข) วิธีลงคะแนนลับ

การลงคะแนนลับนั้นอาจมีได้ เมื่อผู้ถือหุ้น ๒ คนเป็นอย่างน้อยได้ร้องขอแต่ก่อนหรือในเวลา

แสดงผลแห่งการชื้อมือนั้น จะร้องขอในภายหลังเมื่อการลงมติโดยวิธีชื้อมือนั้นได้เสร็จสิ้นกันไปแล้วไม่ได้ การลงคะแนนลับนั้นความประสงค์อันสำคัญก็เพื่อที่จะมิให้ทราบนามของผู้ที่ได้ลงคะแนน การลงคะแนนเช่นนั้นจะทำให้ด้วยวิธีใดก็สุดแล้วแต่ผู้เป็นประธานจะสั่ง เพื่อให้ถูกกับความประสงค์แห่ง การลงคะแนนลับ

เมื่อมีผู้ร้องขอให้ลงคะแนนลับ ผลแห่งคะแนนลับนั้นก็ย่อมเป็นมติของที่ประชุม (ให้ดู มาตรา ๑๑๕ ๑ วรรค ๒)

ข้อ ๙. อายุความในการขอให้เพิกถอนมติ

ถ้ามติซึ่งที่ประชุมใหญ่ได้ลงไว้ นั้น เป็นการฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติในเรื่องลงมติ หรือฝ่าฝืนข้อบังคับ ของบริษัทหรือการประชุมใหญ่นั้นเองได้นั้นเรียกหรือได้ประชุมกันฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติแห่งกฎหมายหรือฝ่าฝืน ต่อข้อบังคับของบริษัท กรรมการหรือผู้ถือหุ้นคนหนึ่งคนใดมีสิทธิที่จะร้องขอให้เพิกถอนมติของที่ประชุม ใหญ่อันผิดระเบียบนั้นเสียได้ แต่ต้องร้องขอภายในกำหนดเดือนหนึ่ง นับแต่วันลงมติ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕ ๕)

บทที่ ๒

ผู้ตรวจ

ข้อ ๑ ใครมีสิทธิเป็นผู้ตรวจ

บุคคลอันทรงความสามารถอาจถูกตั้งเป็นผู้ตรวจ แต่อย่างไรก็ตาม เราพอเทียบมาตรา ๑๒๐๘ และวินิจฉัยได้ว่า บุคคลซึ่งมีส่วนได้เสียในการทำงานของบริษัท หรือกรรมการและตัวแทนอื่น ๆ ของบริษัทไม่มีสิทธิเป็นผู้ตรวจ

ข้อ ๒ ใครเป็นผู้ตั้ง

ผู้ซึ่งมีอำนาจตั้งผู้ตรวจคือเสนาบดีเจ้าหน้าที่ซึ่งในเวลานั้นก็คือเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เสนาบดีเจ้าหน้าที่อาจตั้งผู้ตรวจได้โดยเหตุดังนี้

(ก) เมื่อเสนาบดีเห็นสมควรโดยลำพังตนเอง ถึงแม้จะไม่มีผู้ใดร้องขอ (ให้ดูมาตรา ๑๒๑๕)

(ข) เมื่อผู้ถือหุ้นในบริษัทมีจำนวนรวมกันไม่น้อยกว่า ๑ ใน ๕ ของจำนวนหุ้นทั้งหมดได้ยื่นเรื่องราวร้องขอ (ให้ดูมาตรา ๑๒๑๕ ตอนต้น)

ในกรณีที่ผู้ถือหุ้นได้ร้องขอให้ตั้งผู้ตรวจนั้นผู้ถือหุ้นซึ่งเป็นผู้ยื่นเรื่องราวขอให้ตรวจจะต้องออกค่าใช้จ่ายในการตรวจวันแต่ถ้าบริษัทได้ตกลงในคราวประชุมใหญ่ครั้งแรก เมื่อตรวจสำเร็จแล้วว่ายินยอมออกค่าใช้จ่ายเอาจากสินทรัพย์ของบริษัทนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๐๑๘)

เพราะเหตุที่ผู้ยื่นเรื่องราวมีหน้าที่จะต้องออกค่าใช้จ่ายในการตรวจ เสนาบดีเจ้าหน้าที่จึงมีอำนาจที่จะบังคับให้ผู้ยื่นเรื่องราววางประกันเพื่อรับออกค่าใช้จ่ายในการตรวจนั้นก่อนที่จะตั้งผู้ตรวจ (ให้ดู มาตรา ๑๒๑๕ วรรค ๒)

ข้อ ๓ สิทธิและหน้าที่ของผู้ตรวจ

ผู้ตรวจมีสิทธิตรวจกิจการทั้งหมดของบริษัท หรือแต่บางส่วนตามที่เสนอบัญญา โดยเหตุนี้ ผู้ตรวจจึงมีสิทธิ

ก) ที่จะเรียกให้กรรมการลูกจ้างและตัวแทนของบริษัท ส่งสรรพสมุดและเอกสารทั้งปวง ซึ่งตนเก็บรักษาหรืออยู่ในอำนาจแห่งตนนั้นให้แก่ผู้ตรวจ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๖ วรรค ๑)

ข) ผู้ตรวจมีอำนาจให้บุคคลดังกล่าวแล้ว สอบถามและสอบถามคำให้การ ในเรื่องอันเนื่องด้วยการงานของบริษัทนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๖ วรรค ๒)

เมื่อผู้ตรวจได้ตรวจแล้วต้องทำรายงานให้เสนอบทและส่งไปยังสำนักงานบริษัท ซึ่งได้จดทะเบียนไว้ กับทั้งส่งแก่ผู้ถือหุ้นซึ่งยื่นเรื่องราวขอให้ตรวจนั้นด้วย รายงานนั้นจะเขียนหรือตีพิมพ์สุดแต่เสนอบทเจ้าหน้าที่จะบัญชา (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๗)

บทที่ ๓

ผู้สอบบัญชี

ข้อ ๑ ใครมีสิทธิเป็นผู้สอบบัญชี

ผู้สอบบัญชีอาจตั้งจากบุคคลภายนอกซึ่งไม่ใช่เป็นผู้ถือหุ้นก็ได้

บุคคลผู้มีส่วนได้เสียในการงานที่บริษัททำโดยสถานอื่นอย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากเป็นแต่ผู้ถือหุ้นในบริษัทเท่านั้นแล้ว จะเลือกเอามาเป็นตำแหน่งผู้สอบบัญชีไม่ได้ กรรมการหรือตัวแทนหรือลูกจ้างของบริษัทในระหว่างเวลาที่ยังอยู่ในตำแหน่งนั้น ก็ย่อมได้ชื่อว่ามีมีส่วนได้เสียอยู่ด้วย เหตุฉะนั้นจะเลือกเอามาเป็นผู้สอบบัญชีของบริษัทไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๘)

ข้อ ๒ ใครเป็นผู้ตั้ง

ผู้สอบบัญชีนั้น ที่ประชุมสามัญของบริษัทเป็นผู้ตั้ง (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๘ วรรค ๑)

ถ้าตำแหน่งว่างในจำนวนผู้สอบบัญชี ที่ประชุมวิสามัญเป็นผู้เลือกตั้งให้ครบจำนวน (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๙)

ถ้ามิได้เลือกตั้งผู้สอบบัญชีโดยวิธีดังกล่าวแล้ว ผู้ถือหุ้นไม่น้อยกว่า ๕ คนมีสิทธิที่จะร้องขอให้ศาลตั้งผู้สอบบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๙)

ข้อ ๓ การออกจากตำแหน่งผู้สอบบัญชี

ผู้สอบบัญชีต้องออกจากตำแหน่งเมื่อครบรอบหนึ่งปี เพราะเหตุว่ามาตรา ๑๒๐๙ ได้บัญญัติไว้ว่าที่ประชุมสามัญต้องเลือกตั้งผู้สอบบัญชีทุกปี แต่ผู้สอบบัญชีคนซึ่งออกไปนั้น จะเลือกกลับเข้ารับตำแหน่งอีกก็ได้

นอกจากนี้ผู้สอบบัญชีอาจออกจากตำแหน่งได้เมื่อตนเป็นบุคคลไร้ความสามารถ ล้มละลาย หรือตาย หรือได้ถูกถอนโดยผู้แต่งตั้งหรือเมื่อผู้สอบบัญชีขอลาออก (ให้เทียบมาตรา ๘๒๖)

ข้อ ๔ สินจ้างของผู้สอบบัญชี

ผู้สอบบัญชีมีสิทธิที่จะได้รับสินจ้าง โดยที่ประชุมใหญ่เป็นผู้กำหนด ถ้าหากการแต่งตั้งนั้น ผู้ถือหุ้นได้ร้องขอให้ศาลตั้งศาลเป็นผู้กำหนดสินจ้าง (ให้ดูมาตรา ๑๒๑๐ และ ๑๒๑๒)

ข้อ ๕ หน้าที่ของผู้สอบบัญชี

ก) ตรวจสอบสมุดบัญชีของบริษัทในเวลาอันสมควร และในการนี้ ผู้สอบบัญชีมีสิทธิที่จะได้ถามสอบสวนกรรมการหรือผู้อื่นซึ่งเป็นตัวแทน หรือลูกจ้างของบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๒๑๓)

ข) ทำรายงานว่าด้วยบุคคลย์ และบัญชีของบริษัทยื่นต่อที่ประชุมสามัญ ในรายงานนั้น ผู้สอบบัญชีต้องแถลงว่า งบดุลย์ได้ทำโดยถูกต้องตรงกับรายงานของบริษัทที่เป็นอยู่ตามจริงหรือไม่ (ให้ดูมาตรา ๑๒๑๔)

ข้อ ๖ ความรับผิดชอบของผู้สอบบัญชี

ถ้าผู้สอบบัญชีทำให้ผู้ถือหุ้นเสียหาย เช่นที่ประชุมแห่งผู้ถือหุ้นได้หลงเชื่อให้อนุมัติกิจการของบริษัทไปตามรายงานเท็จของผู้สอบบัญชี ผู้สอบบัญชีก็จำต้องรับผิดชอบ ถึงแม้จะเป็นเพราะความประมาทเลินเล่อก็ดี ให้เทียบ ป.พ.พ. ลักษณะละเมิด

แต่ผู้สอบบัญชีไม่จำต้องรับผิดชอบในกิจการของกรรมการที่ได้กระทำลงไปโดยไม่เกี่ยวข้องแก่หน้าที่ของผู้สอบบัญชีโดยตรง

ข้อ ๗ ลักษณะอันแท้จริงของผู้สอบบัญชี

ผู้สอบบัญชีไม่ใช่เป็นตัวแทนของบริษัท เป็นแต่เพียงตัวแทนของที่ประชุมแห่งผู้ถือหุ้นในการดูแลครอบงำบริษัท ฉะเพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับบัญชี แต่ผู้สอบบัญชีไม่มีเสียงเด็ดขาด กล่าวคือรายงานของผู้สอบบัญชีต้องนำเสนอที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้น และการงานของบริษัทจะได้รับอนุมัติหรือไม่ ก็สุดแล้วแต่ที่ประชุมใหญ่ของผู้ถือหุ้น

หมวดที่ ๖

สมุดและบัญชีของบริษัท

กรรมการต้องจัดให้ถือสมุดและบัญชี ดังต่อไปนี้ให้ถูกต้อง คือ

ก) บัญชีตามมาตรา ๑๒๐๖ ซึ่งจะต้องแสดงถึง

(๑) จำนวนเงินที่บริษัทได้รับและได้จ่าย และรายการอันเป็นเหตุให้รับหรือจ่ายเงินทุกราย

(๒) สินทรัพย์และหนี้สินของบริษัท

ข) สมุดสำหรับจัดบันทึกรายงานการประชุมตามมาตรา ๑๒๐๗ กล่าวคือ กรรมการต้องจัดบันทึก รายงานการประชุม และข้อมติทั้งหมดของที่ประชุมแห่งผู้ถือหุ้น และของที่ประชุมกรรมการลงในสมุด

ทุกครั้ง บันทึกเช่นนั้นเมื่อได้ลงลายมือชื่อของผู้เป็นประธานแห่งการประชุมซึ่งได้ลงมติหรือซึ่งได้ดำเนินการประชุม หรือได้ลงลายมือชื่อของผู้เป็นประธานแห่งการประชุมถัดจากครั้งนั้นตามกฎหมายสันนิษฐานว่า การลงมติและการดำเนินของที่ประชุมอันได้จับบันทึกไว้ในสมุดนั้นเป็นหลักฐานอันถูกต้อง (ให้ดูในเรื่องการลงมติที่ได้อธิบายมาแล้ว)

หมวดที่ ๗

บัญชีบุคคลย์

บัญชีบุคคลย์ คือ รายการย่อแสดงจำนวนสินทรัพย์และหนี้สินกับทั้งบัญชีกำไรและขาดทุนของบริษัท บัญชีบุคคลย์ต้องทำอย่างน้อยครั้ง ๑ ทุกรอบ ๑๒ เดือน คือเมื่อเวลาสุตรอบ ๑๒ เดือนอันจัดว่าเป็นชวปีในทางบัญชีเงินของบริษัท (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๖)

ข้อ ๑. บุคคลซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับบัญชีบุคคลย์

ก) กรรมการของบริษัทเป็นผู้จัดทำ

ข) ผู้สอบบัญชีเป็นผู้ตรวจสอบ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๗)

ค) ที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้นเป็นผู้ให้อนุมัติ กล่าวคือบัญชีบุคคลย์นั้น เมื่อผู้สอบบัญชีได้ตรวจสอบแล้ว ต้องนำเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ภายใน ๔ เดือน นับแต่วันที่ตั้งในงบดุลย์นั้น

ก่อนที่จะเสนอที่ประชุมใหญ่ กรรมการต้องส่งสำเนาบัญชีบุคคลย์นั้นไปยังผู้ถือหุ้นขณะนิตรระบุชื่อผู้ถือ ก่อนวันนัดประชุมอย่างน้อย ๓ วัน และเปิดเผยไว้ ณ สำนักงานตามกำหนดที่กล่าวแล้วเพื่อให้ผู้ทรงใบหุ้นขณะนิตรออกให้แก่ผู้ถือนั้นตรวจสอบได้ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๗)

อนึ่งกรรมการจำต้องเสนอรายงานแสดงด้วยว่าภายในรอบปีนั้น การงานของบริษัทได้จัดทำไปประการใดให้ดูมาตรา ๑๑๕๘ รายงานนี้เท่ากับเป็นข้อแถลงประกอบบัญชีบุคคลย์ และไม่ต้องส่งให้สอบบัญชีตรวจสอบ

ปัญหาอาจมีว่า ถ้าผู้สอบบัญชีไม่ลงเนื้อเห็นด้วยกับกรรมการในบัญชีบุคคลย์นั้น กรรมการจะเอาบัญชีบุคคลย์เสนอต่อที่ประชุมใหญ่ได้หรือไม่? เรื่องนี้คาดว่ากรรมการจะมีสิทธิเอาบัญชีบุคคลย์เช่นที่กล่าวนั้นเสนอต่อที่ประชุม เพราะเหตุว่า

๑) ผู้สอบบัญชีไม่มีเสียงเด็ดขาดในการจัดการ หรือการดูแลรอบงำบริษัท

๒) กฎหมายบังคับว่าบัญชีบุคคลย์นั้นต้องเสนอที่ประชุมใหญ่ภายใน ๔ เดือน นับแต่วันที่ตั้งในงบดุลย์ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๗ วรรค ๑ ตอนปลาย) ซึ่งอาจส่อให้เห็นว่าเป็นหน้าที่ของกรรมการซึ่งจะต้องทำตามกฎหมาย

๓) ผู้สอบบัญชีมีสิทธิที่จะแถลงในรายงานของตนอยู่แล้วว่าบัญชีบุคคลย์นั้นถูกต้องตามจริงหรือไม่ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๔) กฎหมายไม่ได้บังคับว่า ผู้สอบบัญชีต้องแถลงรายงานว่างงบดุลย์นั้นเป็น

จริง จึงจะนำเสนอที่ประชุมใหญ่ได้

เพราะฉะนั้นที่ประชุมใหญ่จะลงความเห็น ว่า บัญชีงบดุลซึ่งกรรมการได้ทำนั้นเป็นการถูกต้อง หรือจะถือตามความเห็นของผู้สอบบัญชี ก็เป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจของที่ประชุมใหญ่แก่ผู้ถือหุ้นซึ่งมีเสียงเด็ดขาดในการดูแลครอบงำของบริษัท

ข้อ ๒ ผลของการเสนอต่อที่ประชุมใหญ่

ก) ถ้าที่ประชุมใหญ่ให้อนุมัติงบดุลนั้นก็เป็นการถูกต้องในระหว่างผู้ถือหุ้นด้วยกันเอง และกรรมการต้องส่งสำเนาบัญชีงบดุลนั้นไปยังนายทะเบียนไม่ช้ากว่าเดือนหนึ่ง นับแต่วันงบดุลได้รับอนุมัติในที่ประชุมใหญ่ (ให้ดูมาตรา ๑๑๕๕ วรรค ๒)

ข) ถ้าที่ประชุมใหญ่ไม่อนุมัติ กรรมการต้องทำบัญชีงบดุลเสียใหม่ให้ถูกต้อง

หมวดที่ ๘

เงินปันผลและเงินสำรอง

ส่วนที่ ๑

เงินปันผล

เงินปันผล คือส่วนกำไรซึ่งบริษัทจ่ายให้แก่ผู้ถือหุ้น

บทที่ ๑

หลักของการจ่ายเงินปันผล

ข้อ ๑ ต้องจ่ายจากผลกำไรอันแท้จริงที่บริษัททำมาค้าได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๑ วรรค ๓)

ก) กำไรของบริษัทจะทราบได้เมื่อไร?

ตามปกติ บัญชีกำไรขาดทุนของบริษัทต้องทำอย่างน้อย ครั้ง ๑ ทุกรอบ ๑๒ เดือน ซึ่งต้องปรากฏในบัญชีงบดุล (ให้ดูมาตรา ๑๑๕ ๖)

แต่ข้อบังคับของบริษัทจะกำหนดไว้เป็นอย่างอื่นก็ได้

เพราะฉะนั้นการคิดกำไรที่จะจ่ายเป็นเงินปันผล ให้แก่ผู้ถือหุ้นนั้นต้องถือตามบัญชีกำไรขาดทุน ซึ่งต้องกระทำดังกล่าวมาแล้วและไม่ต้องรอคอยจนบริษัทเลิกจากกัน

อนึ่งกรรมการอาจจ่ายเงินปันผลระหว่างกาลให้แก่ผู้ถือหุ้นได้เป็นครั้งเป็นคราว ในเมื่อปรากฏแก่กรรมการว่า บริษัทมีกำไร สมควรพอที่จะทำเช่นนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๑ วรรค ๒) ในเรื่องนี้จะต้องพิจารณา มาตรา ๑๒๐๓ ประกอบไปด้วย

ข) กำไรที่จะแบ่งให้แก่ผู้ถือหุ้นจะต้องเป็นทรัพย์สินซึ่งบริษัทได้มีกรรมสิทธิ์อยู่แล้วหรือไม่?

อุทาหรณ์ บริษัทแดงได้ตั้งขึ้นเพื่อทำการลงเช่าหรือเปี่ยหายมีทุนหมื่นบาทบริษัทเป็นจำหนัคนภายนอกแสนบาท เป็นลูกหนัคนภายนอก ๒ หมื่นบาท แต่เงินที่บริษัทเก็บมาได้จากลูกหนัของตนเพียง ๒ พันบาท ดังนั้นน่าจะคิดว่าบริษัทจะจ่ายเงินปันผลไม่ได้

ตามมาตรา ๑๒๐๑ วรรค ๓ มีข้อความที่ทำให้คิดว่า กฎหมายไทยประสงค์ให้แบ่งจากเงินหรือทรัพย์สินซึ่งบริษัทได้เก็บมาได้นั้นมีฉะนั้นนี้อาจเกิดการทุจริตได้ เช่นบริษัทที่ยังเรียกเงินค่าหุ้นไม่ครบ เมื่อเห็นทางที่บริษัทจะล้มละลายจึงฉวยโอกาสแบ่งทรัพย์สินที่บริษัทมีอยู่ให้แก่ผู้ถือหุ้น โดยถือเอาหนี้สินของบริษัทมาคำนวณเป็นกำไร

ข้อ ๓. ถ้าบริษัทขาดทุนในปีก่อน ๆ หรือในรอบการทำงานชุดใดในปีก่อน ๆ ถึงแม้ในรอบหลังต่อมาจะได้กำไรก็ตาม บริษัทก็จำต้องแก้ไขให้หายขาดทุนเสียก่อน เหลือเท่าใดจึงจะแบ่งเป็นกำไรได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๑ วรรค ๓)

อุทาหรณ์ บริษัทแดงมีทุนหมื่นบาท ทำการมา ๕ ปี ขาดทุนปีละ ๑,๐๐๐ บาทรวม ๕,๐๐๐ บาท ครั้นปีที่ ๖ บริษัทได้กำไร ๒ พันบาทดังนั้นจะแบ่งเงินปันผลไม่ได้ เพราะบริษัทยังคงขาดทุนอยู่อีก ๓ พันบาท แต่ถ้าปีที่ ๖ นี้ บริษัทได้กำไร ๖ พันบาท บริษัทต้องหักเงิน ๕ พันบาทไว้ให้ทุนที่ขาดเหลือ อีกพันบาทจึงจะแบ่งเป็นกำไรได้

ข้อ ๓ เมื่อถึงคราวที่กำไรของบริษัทจะแจกเป็นเงินปันผลได้เงินกำไรนั้นบริษัทต้องจัดสรรไว้เป็นทุนสำรองอย่างน้อย ๑ ใน ๒๐ ส่วนของจำนวนผลกำไร จนกว่าทุนสำรองนั้นจะมีจำนวนถึง ๑ ใน ๑๐ แห่งจำนวนทุนของบริษัท เช่นทุนของบริษัทแสนบาทบริษัทได้กำไร ๒ พันบาท บริษัทต้องชักำไรไปร้อยละยี่สิบเป็นเงินสำรอง และต้องชักำไรในคราวที่จะแจกเงินปันผลต่อไปอีกจนทุนสำรองนั้นมีจำนวนไม่น้อยกว่าหมื่นบาท ทั้งนี้เป็นทุนสำรองตามกฎหมาย แต่ข้อบังคับของบริษัทอาจจะกำหนดทุนสำรองยิ่งไปกว่านั้นอีกก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๒ วรรค ๑ และคำอธิบายเรื่องทุนสำรองในส่วนที่ ๒ ต่อไป)

ข้อ ๔. ต้องคิดตามส่วนที่ผู้ถือหุ้นได้ส่งเงินแล้ว เว้นแต่หุ้นที่มีบุริมสิทธิ ซึ่งอาจตกลงกันให้ประโยชน์เป็นพิเศษแก่ผู้ถือหุ้นชนิดนั้น ๆ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๐)

อุทาหรณ์ บริษัทแดงมีทุนหมื่นบาทแบ่งออกเป็นสิบหุ้น หุ้นละพันบาทมีผู้ถือหุ้น ๑๐ คน ผู้ถือหุ้น ๙ คน ใช้เงินค่าหุ้นคนละพันบาท แต่นายดำผู้ถือหุ้นอีกคนหนึ่งได้ใช้แล้วแต่เพียง ๕๐๐ บาทถ้าบริษัทมีกำไร ๑,๙๐๐ บาท ดังนั้นต้องแบ่งให้ผู้ถือหุ้น ๙ คน ๆ ละ ๒ ส่วน นายดำ ๑ ส่วน เพราะส่งเงินแต่เพียงครึ่งหนึ่ง

ข้อ ๕. การประกาศอนุญาตเงินปันผล จะทำได้โดยมติของที่ประชุมใหญ่ แล้วจะต้องโฆษณาบอกกล่าวว่าจะปันผลอย่างไร (ในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่ณะฉบับหนึ่ง ๒ ครั้งอย่างน้อย) ตามความในมาตรา ๑๒๐๑ กับมาตรา ๑๒๐๔

บทที่ ๒

ผลของการจ่ายเงินปันผลโดยฝ่าฝืนหลักดังกล่าวแล้ว

เงินปันผลที่ได้รับไปโดยฝ่าฝืนต่อหลักดังกล่าวในบทที่ ๑ เจ้าหนี้ของบริษัทมีสิทธิเรียกคืนมาได้ นอกจากจะได้รับไปโดยสุจริต (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๓)

บทที่ ๓

เงินปันผลที่ค้างอยู่กับบริษัท

ถ้าผู้ถือหุ้นไม่รับไป จะถือว่าบริษัทผิดนัดและจะเรียกดอกเบี้ยไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๐๔) แต่ถ้าเรียกแล้วกรรมการไม่จ่ายก็คงมีสิทธิเรียกเสียหายจากผู้ที่ปฏิเสธโดยไม่มีอำนาจ

ส่วนที่ ๒

เงินสำรอง

เงินสำรองหรือทุนสำรองนั้นมีขึ้นได้โดยเหตุ ๒ ประการ

๑. โดยกฎหมายบังคับ
  ๒. โดยข้อบังคับของบริษัท
- ข้อ ๑ โดยกฎหมายบังคับ

กฎหมายบังคับให้บริษัทจำกัดจัดสรรเงินเหล่านี้ไว้เป็นทุนสำรองคือ

ก) ทุกคราวที่แจกเงินปันผล บริษัทต้องจัดสรรชั้กเอาเงินกำไรของบริษัท อย่างน้อย ๑ ใน ๒๐ ส่วนมาไว้เป็นทุนสำรองและต้องชั้กกำไรในคราวแจกเงินปันผลในคราวต่อไป จนกว่าทุนสำรองนั้นจะมีจำนวนถึง ๑ ใน ๑๐ แห่งจำนวนทุนของบริษัท หรือมากกว่านั้น (ให้ดูอุทาหรณ์ใน ส่วนที่ ๑ บทที่ ๑ ข้อ ๓)

ข) ถ้าบริษัทได้ออกหุ้นโดยคิดเอาราคาเกินกว่าที่ปรากฏในใบหุ้นเท่าใด ตามอำนาจที่ให้ไว้ในมาตรา ๑๑๐๕ วรรค ๒ จำนวนที่คิดเกินนี้ต้องทบเข้าในทุนสำรอง จนกว่าทุนสำรองจะมีจำนวนถึง ๑ ใน ๑๐ ของจำนวนทุนของบริษัท

ข้อ ๒ โดยข้อบังคับของบริษัท

ข้อบังคับอาจจะกำหนดเรื่องทุนสำรองให้มากกว่าที่กฎหมายได้บังคับก็ได้

ปัญหาที่จะต้องพิจารณามีว่าทุนสำรองของบริษัทจำกัด จะมีลักษณะเป็นชนิดใด ?

ในเรื่องนี้ถ้าทุนสำรองนั้นได้มีขึ้นโดยกฎหมายบังคับ ทุนสำรองนั้นก็ย่อมเป็นประกันแก่เจ้าหนี้ของบริษัทนั้น และผู้ถือหุ้นมีอาจที่จะเอามาแบ่งกันได้ ถ้าบริษัทยังไม่ได้เลิกจากกัน

แต่ถ้าทุนสำรองนั้นได้มีขึ้นโดยข้อบังคับของบริษัท แม้มีผู้ออกความเห็นว่าเป็นส่วนแห่งทุนสำรองนั้น

อาจที่จะเอามาخذใช้ในการที่บริษัทได้ขาดทุน และผู้ถือหุ้นก็อาจที่จะเอามาแบ่งปันกันได้ตามแต่จะ
ได้ตกลงกัน ถึงแม้ว่าบริษัทยังไม่เลิกจากกันก็ดี

ทุนสำรองนั้นอาจเป็นทรัพย์สินอย่างอื่น นอกจากตัวเงินก็ได้แต่ข้อสำคัญควมว่าทรัพย์สินที่ได้กั
วันนั้น ต้องเข้าอยู่ในลักษณะมาตรา ๑๒๐๒

หมวดที่ ๕
การเพิ่มทุนและลดทุน
บทที่ ๑
การเพิ่มทุน

ถ้าบริษัทประสงค์จะหาเงินประกอบกิจการเพิ่มขึ้นจากทุนที่มีอยู่ก็อาจทำได้โดย ๒ วิธี คือ
ออกหุ้นกู้ดั่งที่ได้อธิบายมาแล้วอย่างหนึ่งหรือออกหุ้นใหม่ซึ่งเป็นการเพิ่มทุนโดยตรงอีกอย่างหนึ่ง

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงการออกหุ้นใหม่เท่านั้น

ข้อ ๑ ข้อบังคับของการออกหุ้นใหม่

(ก) ต้องมีมติพิเศษของที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๐)

(ข) ตามธรรมดาต้องออกหุ้นที่ใช้ด้วยเงินถ้าจะออกหุ้นที่ใช้ด้วยทรัพย์สินอย่างอื่น หรือแรงงาน
แทนตัวเงินแล้ว จำต้องมีมติพิเศษของที่ประชุมใหญ่แห่งผู้ถือหุ้นและเพาการนั้นอีก (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๑)

(ค) ต้องจดทะเบียนมติพิเศษ ซึ่งอนุญาตให้เพิ่มทุนนั้นภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันที่ได้ลงมติ
(ให้ดูมาตรา ๑๒๒๘)

ข้อ ๒ วิธีเข้าซื้อซื้อหุ้นใหม่

(ก) ตามธรรมดาหุ้นที่จะออกใหม่ ต้องเสนอไปยังผู้ถือหุ้นเดิม ตามส่วนจำนวนหุ้นที่เขาถืออยู่
เพื่อให้เข้าซื้อซื้อหุ้นใหม่ก่อนคนภายนอกเว้นไว้แต่ที่ประชุมใหญ่จะได้วินิจฉัยเป็นอย่างอื่น คำเสนอเช่นนี้
ต้องกระทำตามมาตรา ๑๒๒๓

(ข) เมื่อเสนอต่อผู้ถือหุ้นเดิมแล้ว หุ้นใหม่จำหน่ายไม่หมดก็ต้องจัดการเสนอต่อคนภายนอก
(ให้ดูมาตรา ๑๒๒๒ วรรค ๓)

การเสนอต่อคนภายนอกต้องกระทำพิธิตามมาตรา ๑๒๒๓ คือบรรดาหนังสือชี้ชวน หนังสือ
บอกกล่าวป่าวร้อง หรือหนังสืออย่างอื่นซึ่งชวนให้บุคคลภายนอกเข้าซื้อซื้อหุ้นใหม่นั้น กรรมการต้อง
ลงลายมือชื่อและลงวันแล้วนำไปจดทะเบียนก่อนแล้วจึงโฆษณา

หนังสือเช่นกล่าวมานั้น ต้องมีรายการเหล่านี้ คือ

(๑) ชื่อ อาชีวะ และสำนัก ทั้งของกรรมการและของผู้สอบบัญชีทั้งหลาย

(๒) ข้อความในหนังสือบริคณห์สนธิ

(๓) ทุนของบริษัทที่ได้จดทะเบียนแล้ว จำแนกให้ปรากฏจำนวนหุ้นสามัญและหุ้นบุริมสิทธิ และหุ้นที่ไ้ค่าแล้วด้วยอย่างอื่นนอกจากที่ใช้เป็นตัวเงิน

(๔) ยอดจำนวนที่ได้ใช้ตัวเงินเข้าในทุน

(๕) ใจความของงบดุลระยะบับหลังที่สุด แสดงสินทรัพย์และหนี้สินของบริษัท

(๖) จำนวนหุ้นซึ่งจะออกใหม่อย่างน้อยเท่าใด เป็นจำนวนเงินเท่าใด และวัตถุประสงค์ซึ่งออกหุ้นใหม่นั้นเพื่อการอันใด

(๗) เงินค่าหุ้นซึ่งจะต้องสงใช้เมื่อขอซื้อหุ้นละเท่าใด อนึ่งเงินจำนวนซึ่งจะต้องใช้เช่นนี้ทำมิให้กำหนดน้อยกว่าร้อยละยี่สิบห้าแห่งมูลค่าของหุ้นที่ตั้งไว้

(๘) ถ้าหุ้นใหม่นั้นเป็นหุ้นบุริมสิทธิทั้งหมด หรือแต่บางส่วนต้องแสดงว่าบุริมสิทธิจะมีแก่หุ้นชนนี้สถานใด

(๙) ถ้ามีหุ้นใหม่ซึ่งออกให้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้เต็มค่าแล้วหรือได้ใช้แต่บางส่วนด้วยอย่างอื่นนอกจากใช้เป็นตัวเงิน ต้องแสดงให้ปรากฏว่ามีจำนวนหุ้น และเป็นมูลค่าเท่าใด และหุ้นเหล่านั้นได้จัดไว้เหมือนหนึ่งว่าได้ใช้เงินแล้วเพียงใด เพื่อแทนคุณแรงงานหรือตอบแทนทรัพย์สินอย่างใด

บทที่ ๒

การลดทุน

การลดทุนอาจทำได้โดย ๒ วิธีดังนี้

(๑) ลดมูลค่าแต่ละหุ้นให้ต่ำลง เช่น บริษัทแดงมีทุน ๑๐,๐๐๐ บาท แบ่งหุ้นออกเป็น ๑๐๐ หุ้น มูลค่าหุ้นละ ๑๐๐ บาท บริษัทอาจลดมูลค่าหุ้น ซึ่งแต่เดิม ๑๐๐ บาท ให้คงเหลือ ๗๕ บาทก็ได้

(๒) ลดจำนวนหุ้นให้น้อยลงเช่น ตามอุทาหรณ์ข้างต้นแต่แทนที่บริษัทจะลดมูลค่าหุ้น บริษัทอาจลดจำนวนหุ้นให้คงเหลือแต่เพียง ๗๕ หุ้น ส่วนมูลค่าคงเป็นหุ้นละ ๑๐๐ บาทตามเดิม

ข้อ ๑ ข้อบังคับของการลดหุ้น

(ก) ต้องมีมติพิเศษของที่ประชุมใหญ่แก่ผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๔)

(ข) จะลดทุนลงให้ถึงต่ำกว่าจำนวน ๑ ใน ๔ ของทุนทั้งหมดไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๔)

(ค) ต้องจดทะเบียนมติพิเศษนั้นภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันที่ได้ลงมติพิเศษ

(ให้ดูมาตรา ๑๒๒๔)

(ง) ต้องโฆษณาความประสงค์นั้นในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่ ๗ ครั้งเป็นอย่างน้อย และต้องมีหนังสือบอกกล่าวไปยังบรรดาผู้ซึ่งบริษัทรู้ว่าเป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัท บอกให้ทราบรายการซึ่งประสงค์จะลดหุ้น และขอให้เจ้าหน้าที่ผู้มีข้อคัดค้านอย่างหนึ่งอย่างใดในการลดทุนนั้น ส่งคำคัดค้านไปภายใน ๓ เดือน นับแต่วันที่ได้บอกกล่าวนั้นถ้าไม่มีใครคัดค้านภายในกำหนดดังกล่าวแล้ว ก็ให้พึงถือว่าไม่มีคัดค้าน แต่ถ้าหากมีเจ้าหน้าที่คัดค้าน บริษัทจะจัดการลดทุนยังไม่ได้จนกว่าจะได้ใช้หนี้ หรือให้ประกันเพื่อหนี้

รายนัน

ข้อ ๒ หน้าที่ของผู้ถือหุ้นซึ่งได้รับเงินคืนไปแล้ว

ภายในเวลา ๒ ปี นับแต่วันลงทะเบียนการลดทุน ผู้ถือหุ้นดังกล่าวนี้ยังคงต้องรับผิดชอบต่อเจ้าหนี้ซึ่งมิได้ตัดค้ำภายในกำหนดที่กล่าวในมาตรา ๑๒๒๖ แต่หลักสำคัญมีว่า เจ้าหนี้จำต้องพิสูจน์ว่าการที่ตนไม่ตัดค้ำนั้น เป็นเพราะตนไม่ทราบการโฆษณาหรือการบอกกล่าว และการที่ไม่ทราบนั้นไม่ใช่เป็นเพราะความผิดของตน กล่าวคือ เจ้าหนี้จะต้องกระทำไปโดยสุจริต และปราศจากความเลินเล่อ (ให้ดูมาตรา ๑๒๒๖)

หมวดที่ ๑๐ วิธีใช้ทุนคืน

วิธีใช้ทุนคืนมี ๒ ชนิด คือ

๑. โดยวิธีลดทุน ดังได้อธิบายมาแล้ว

๒. โดยวิธีไม่ลดทุน

ต่อไปนี้จะพูดโดยวิธีไม่ลดทุนเท่านั้น

การใช้ทุนคืนเช่นนี้ บริษัทชกชกเอาจากเงินสำรองซึ่งได้มีขึ้น นอกจากที่กฎหมายได้บังคับไว้ การใช้ทุนคืนเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการแบ่งผลกำไรที่ได้สะสมกันมาหลายปี โดยไม่ต้องลดทุนของบริษัท การใช้ทุนคืนเช่นนี้ต่างกับการใช้ทุนคืนหุ้นกู้ คือ

๑. หุ้นกู้ต้องไ้คืนเสมอแม้แต่บริษัทขาดทุน ส่วนหุ้นนั้นจะไ้คืนโดยวิธีนี้ได้ ก็ต่อเมื่อบริษัทมีทุนสำรองเกินจากที่กฎหมายบังคับไว้

๒. หุ้นกู้เมื่อไ้คืนแล้ว สิทธิของผู้ถือหุ้นกู้เป็นอันระงับไป แต่หุ้นนั้นถึงแม้ไ้เงินแล้ว สิทธิของผู้ถือหุ้นก็ยังคงมีอยู่

หมวดที่ ๑๑

วิธีส่งหนังสือบอกกล่าว

วิธีที่กฎหมายถือว่า หนังสือบอกกล่าวซึ่งบริษัทส่งไปยังผู้ถือหุ้นได้ถึงตัวผู้ถือหุ้นแล้วดังนี้ คือ

(๑) เมื่อได้ส่งมอบให้ถึงตัวผู้ถือหุ้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๔ ตอนต้น)

(๒) ส่งทางไปรษณีย์สลักหลังถึงสำนักอาศัยของผู้ถือหุ้นดังที่ปรากฏในทะเบียนของบริษัท กฎหมายถือว่าส่งถึงมือผู้รับในเวลาที่หนังสือนั้นจะควรไปถึงได้ตามทางการปกติแห่งไปรษณีย์ (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๔ ตอน ๒ กับมาตรา ๑๒๔๕)

หมวดที่ ๑๒

การเลิกบริษัทจำกัด

บทที่ ๑

เลิกโดยไม่ต้องได้รับคำสั่งจากศาล

ทั้งนี้ตามเหตุที่บัญญัติไว้ตามมาตรา ๑๒๓๖ คือ อันบริษัทจำกัดย่อมเลิกกันด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

- (๑) ถ้าในข้อบังคับของบริษัทมีกำหนดกรณีอันใดเป็นเหตุที่จะเลิกกัน เมื่อมีกรณีนั้น
- (๒) ถ้าบริษัทได้ตั้งขึ้นไว้เฉพาะกำหนดกาลใด เมื่อสิ้นกำหนดกาลนั้น
- (๓) ถ้าบริษัทได้ตั้งขึ้นเฉพาะเพื่อทำกิจการอย่างหนึ่งอย่างใดแต่อย่างเดียว เมื่อเสร็จการนั้น
- (๔) เมื่อมีมติพิเศษให้เลิก
- (๕) เมื่อบริษัทล้มละลาย

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า เหตุอันเกี่ยวแก่คุณสมบัติของบุคคลผู้ถือหุ้นไม่เป็นสาระสำคัญในการที่จะทำ
ให้บริษัทต้องเลิกจากกัน ให้เทียบดูในเรื่องหุ้นส่วนสามัญ กับหุ้นส่วนจำกัดที่ได้อธิบายมาแล้ว

บทที่ ๒

เลิกโดยคำสั่งของศาล

ทั้งนี้ตามเหตุที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๒๓๗ คือ นอกจากนั้นศาลอาจสั่งให้เลิกบริษัทจำกัดด้วยเหตุ
ต่อไปนี้คือ

- (๑) ถ้าทำผิดในการยื่นรายงานประชุมตั้งบริษัท หรือทำผิดในการประชุมตั้งบริษัท
- (๒) ถ้าบริษัทไม่เริ่มทำการภายในปีหนึ่งนับแต่วันจดทะเบียนหรือหยุดทำการถึงปีหนึ่งเต็ม
- (๓) ถ้าการค้าขายของบริษัททำไปก็มีแต่ขาดทุนอย่างเดียวและไม่มีทางหวังว่าจะกลับฟื้นตัวได้
- (๔) ถ้าจำนวนผู้ถือหุ้นลดน้อยลงจนเหลือไม่ถึงเจ็ดคน

แต่อย่างไรก็ดีในกรณีทำผิดในการยื่นรายงานประชุมตั้งบริษัทหรือทำผิดในการประชุมตั้ง
บริษัท ศาลจะสั่งให้ยื่นรายงานประชุมตั้งบริษัท หรือให้มีการประชุมตั้งบริษัทแทนสั่งให้เลิกบริษัทก็ได้แล้วแต่
จะเห็นควร

แต่ปัญหาอาจมีได้ว่า การที่จะขอให้ศาลสั่งเลิกบริษัทจำกัดนั้น จะต้องทำเป็นแบบคำร้องหรือ
แบบฟ้อง แต่ดูเหมือนว่าวิธีที่ปฏิบัติในเวลานี้ ผู้ขอให้ศาลสั่งเลิกบริษัทจำกัด ทำตามแบบคำร้องยื่นต่อ
ศาล แต่กิจการเหล่านี้เกี่ยวกับวิธีพิจารณา

หมวดที่ ๑๓

การควบบริษัทจำกัดเข้ากัน

การควบบริษัทจำกัดจะต้องอยู่ในข้อบังคับดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) ต้องมีมติพิเศษ (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๘)
- ๒) ต้องจดทะเบียนพิเศษนี้ ภายในกำหนด ๑๔ วัน นับแต่วันลงมติ (ให้ดูมาตรา ๑๒๓๙)
- ๓) ต้องโฆษณาความประสงค์นั้นในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่ ๗ ครั้งเป็นอย่างน้อย และแจ้ง

ไปยังผู้ซึ่งบริษัทรู้ว่าเป็นเจ้าหนี้ของบริษัทด้วยจดหมายลงทะเบียนไปรษณีย์ เพื่อขอให้เจ้าหนี้ของบริษัทผู้มีข้อคัดค้านส่งคำคัดค้านไปภายในกำหนด ๖ เดือน นับแต่วันที่บอกกล่าว เมื่อพ้นกำหนดดังกล่าวนี้ไม่มีใครคัดค้าน ก็ให้พึงถือว่าไม่มีใครคัดค้าน แต่ถ้าเจ้าหนี้ใดคัดค้าน บริษัทจะยังคงควบกันไม่ได้ นอกจากจะได้ชำระหนี้ หรือให้ประกันเพื่อหนี้รายนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๐)

(๔) เมื่อได้ควบกันแล้ว ต่างบริษัทต้องนำความไปจดทะเบียนภายใน ๑๔ วัน และจำต้องจดทะเบียนเป็นบริษัทใหม่ (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๑)

(๕) จำนวนทุนของบริษัทที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น ต้องเท่ากับทุนของบริษัทเดิมที่ได้ควบเข้ากัน (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๒)

ผลของการที่ควบบริษัทเข้ากัน

ผลของการที่ควบบริษัทในทางกฎหมาย ก็คือบริษัทที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นรับ โอนสิทธิและหน้าที่ทั้งสิ้นของบริษัทเดิมที่ได้ควบเข้ากันนั้น

หมวดที่ ๑๔

การถอนทะเบียนบริษัทร้าง

บทที่ ๑

ในกรณีที่บริษัทไม่ทำการค้าขายหรือประกอบกิจการงาน

เมื่อมีเหตุอันสมควรจะเชื่อว่า บริษัทใดมิได้ทำการค้าขายหรือประกอบกิจการงานแล้ว บริษัทนั้นอาจถอนออกจากทะเบียนได้ แต่นายทะเบียนจะต้องกระทำพิธี ตามมาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๑, ๒, ๓ ดังจะกล่าวต่อไปนี้เสียก่อน คือ

(๑) เมื่อใดนายทะเบียนบริษัทมีมูลเหตุอันสมควรจะเชื่อว่าบริษัทใดมิได้กำหนดค้าขายหรือประกอบกิจการงานแล้วท่านให้นายทะเบียนมีจดหมายส่งทางไปรษณีย์ไปยังบริษัทนั้น เพื่อให้ถามว่ายังทำการค้าขายหรือประกอบกิจการงานอยู่ประการใด หรือหาไม่

(๒) ถ้านายทะเบียนส่งจดหมายไปแล้วมิได้รับตอบภายในเวลาเดือนหนึ่งไซ้ เมื่อสิ้นเวลาเดือนหนึ่งนั้นแล้วภายในสิบสี่วันนับค่านั้นไปให้นายทะเบียนมีจดหมายอีกฉบับหนึ่งส่งจดทะเบียนไป

ษณีย์ไปยังบริษัท อ้างทำความถึงจดหมายฉบับแรกและแถลงว่ายังมีได้รับตอบหนังสือนั้นก็ว่าถ้ามิได้รับตอบจดหมายฉบับที่สองนี้ภายในเดือนหนึ่งนับแต่วันที่อยู่ในจดหมายนั้นแล้ว จะได้ออกแจ้งความโฆษณาเพื่อการชดชื้อบริษัทนั้นออกเสียจากทะเบียน

(๓) ถ้านายทะเบียนได้รับตอบจากบริษัทว่า บริษัทมิได้ทำการค้าขายหรือประกอบการงานแล้ว กิติ หรือมิได้รับตอบจดหมายฉบับที่สองนั้นเป็นประการหนึ่งประการใดภายในเดือนหนึ่งนับแต่วันที่ส่งไปกิติ นายทะเบียนจะโฆษณาในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่ และให้คำบอกกล่าวเป็นหนังสือจดทะเบียนไปรษณีย์ไปยังบริษัทก็ได้ว่าเมื่อล่วงเวลาสามเดือนนับแต่วันบอกกล่าวบริษัทนั้นจะถูกชดชื้อออกจากทะเบียน และจะต้องเลิก เว้นแต่จะแสดงเหตุให้เห็นเป็นอย่างอื่น

บทที่ ๒

ในกรณีบริษัทกำลังชำระสะสางบัญชีเพื่อเลิกบริษัท

เมื่อมีมูลเหตุอันสมควรจะเชื่อว่า ไม่มีตัวผู้ชำระบัญชีอยู่ทำการ หรือการงานของบริษัทได้ชำระสะสางสิ้นแล้ว แต่ผู้ชำระบัญชีไม่ทำการงานยื่นตามระเบียบ นายทะเบียนอาจที่จะชดชื้อบริษัทออกจากทะเบียนก็ได้ แต่ต้องทำตามพิธีดังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๔ และอนุมาตรา ๕

(๔) ถ้าในกรณีที่กำลังชำระสะสางบัญชีเลิกบริษัท นายทะเบียนมีมูลเหตุอันสมควรจะเชื่อว่าไม่มีตัวผู้ชำระบัญชีทำการอยู่กิติ หรือการงานของบริษัทได้ชำระสะสางตลอดแล้วแต่รายงานแถลงบัญชีอันทานบังคับไว้ว่าผู้ชำระบัญชีจะพึงต้องทำนั้น ยังมีได้ทำขึ้นสำหรับระยะเวลาหกเดือนอันนับแต่วันนายทะเบียนทำคำบอกกล่าวเรียกเอารายงานบัญชีและส่งทางไปรษณีย์ไปยังบริษัท หรือส่งไปยังผู้ชำระบัญชีณสถานที่อันปรากฏเป็นสำนักงานชั้นที่สุดของเขานั้นกิติ ทานว่านายทะเบียนจะโฆษณาในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่และส่งคำบอกกล่าวไปยังบริษัทเช่นอย่างที่ได้กล่าวมาในอนุมาตราก่อนนี้ได้

(๕) เมื่อสิ้นกำหนดเวลาดังจดแจ้งไปในคำบอกกล่าวนั้นแล้วถ้าบริษัทมิได้แสดงผลเหตุมาเป็นอย่างอื่นก่อนนั้น ทานว่านายทะเบียนจะชดชื้อบริษัทออกจากทะเบียนก็ได้ และในการนี้ให้ออกแจ้งความโฆษณาในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และบริษัทนั้นกิติ ให้เป็นอันเลิกกันตั้งแต่เมื่อโฆษณาแจ้งความในหนังสือราชกิจจานุเบกษานั้น แต่ว่าความรับผิดชอบของกรรมการ ของผู้จัดการและของผู้ถือหุ้นทุก ๆ คนมีอยู่เท่าไร ก็ให้คงมีอยู่อย่างนั้นและพึงเรียกบังคับได้เสมือนตั้งว่าบริษัทยังมีได้เลิก

การที่ต้องมีการชดชื้อบริษัทซึ่งกำลังชำระบัญชีออกจากทะเบียนนั้น ก็เพราะเหตุว่าแม้บริษัทจะเลิกจากกันแล้วก็ตาม แต่กฎหมายถือว่า บริษัทยังคงตั้งอยู่ตราบเท่าเวลาที่จำเป็นเพื่อการชำระบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๕)

อนึ่งให้สังเกตตามความในมาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๕ ว่าในกรณีที่บริษัทซึ่งกำลังชำระสะสางบัญชีต้องถูกชดชื้อออกจากทะเบียนนั้น ความรับผิดชอบของกรรมการของผู้จัดการ และของผู้ถือหุ้นทุก ๆ

คน มีอยู่เท่าไร ก็คงมีอยู่อย่างนั้น และพึงเรียกบังคับเอาได้เสมือนดังว่าบริษัทยังมีได้เล็ก

บทที่ ๓

สิทธิของบริษัท ผู้ถือหุ้น เจ้าหนี้ของบริษัท

ในการที่จะคัดค้าน การถอนทะเบียนบริษัทร้าง

ถ้าบริษัทหรือผู้ถือหุ้น หรือเจ้าหนี้ใด ๆ ของบริษัทรู้สึกว่าจะต้องเสียหายมิเป็นธรรมดา เพราะการที่บริษัทถูกขีตชื่อออกจากทะเบียนนั้นไซ้ร้ เมื่อบริษัทหรือผู้ถือหุ้นหรือเจ้าหนี้ยื่นคำร้องต่อศาลและศาลพิจารณาได้ความเป็นที่พอแก่ใจว่า ในขณะที่ขีตชื่อบริษัทจากทะเบียนนั้นบริษัทยังทำการค้าขายหรือยังประกอบกิจการงานอยู่ก็ดีหรือมิฉะนั้นเห็นเป็นการยุติธรรมในการที่จะให้บริษัทนั้นได้กลับคืนขึ้นทะเบียนก็ดี ท่านว่าศาลจะสั่งให้กลับขีตชื่อบริษัทคืนเข้าสู่ทะเบียนก็ได้ และถ้าเช่นนั้นท่านให้ถือว่าบริษัทนั้นได้คงตั้งยืนยงตลอดมาเสมือนดังว่ามีได้มีการขีตชื่อออกเลย อนึ่งด้วยคำสั่งอันนั้น ศาลจะสั่งและวางข้อกำหนดไว้เป็นประการใด ๆ ตามที่เห็นเป็นยุติธรรมด้วยก็ได้ เพื่อจัดให้บริษัทและบรรดาบุคคลอื่น ๆ เข้าสู่ฐานอันใกล้ที่สุดกับฐานเดิมเสมือนดังว่าบริษัทนั้นมิได้ถูกขีตชื่อออกจากทะเบียนเลย (มาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๖)

ภาคที่ ๕

ว่าด้วยสมาคม

ลักษณะของสมาคมมีอย่างไร (ให้ดูคำอธิบายในภาค ๑)

หมวดที่ ๑

การก่อตั้งสมาคม

มาตรา ๑๒๗๕ บัญญัติว่า บรรดาสมาคมต้องมีข้อบังคับและต้องจดทะเบียน

บทที่ ๑

ข้อบังคับ

ข้อบังคับของสมาคมอย่างน้อยต้องระบุข้อความตามมาตรา ๑๒๗๖ คือ

- (๑) ชื่อสมาคม
- (๒) วัตถุประสงค์ของสมาคม
- (๓) ที่ตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ของสมาคม
- (๔) ระเบียบวิธีรับสมาชิกเข้าสมาคม และระเบียบวิธีกำจัดสมาชิกออกจากสมาคม
- (๕) ระเบียบวิธีจัดการสมาคม โดยมีกรรมสัมปาทิกหรือกรรมการ หรือวิธีอื่นอย่างใด

บทที่ ๒

การจดทะเบียน

การตั้งสมาคมจำต้องจดทะเบียน มิฉะนั้น นอกจากจะไม่เป็นนิติบุคคล ผู้ซึ่งเข้าเป็นสมาชิก หรือได้รับหมายให้จัดการงานอาจมีผิดตามกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา ๓๖๗

แต่มีข้อที่ควรสังเกตว่า การประชุมของบุคคลใด ๆ ซึ่งไม่มีความประสงค์ติดต่อกฎหมาย ก็คงจะไม่ต้องจดทะเบียน เพราะการประชุมซึ่งเป็นแต่ชั่วคราว ต่างกับสมาคม คือการตั้งสมาคมเป็นกิจการที่ต้องทำเสมอไป

ข้อ ๑ การขอจดทะเบียน

ต้องทำเป็นหนังสือ มีสมาชิกของสมาคมลงลายมือชื่อไม่น้อยกว่า ๓ คน และต้องแสดงข้อความตามมาตรา ๑๒๗๕ และต้องส่งข้อบังคับประกอบไปด้วย ๓ ฉบับ (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๖ และ ๑๒๘๐)

ข้อ ๒ หอทะเบียน

สมาคมตั้งสำนักงานแห่งใหญ่ทำกิจการอยู่ที่ใดในพระราชอาณาเขตต์ ต้องจดทะเบียนณหอ

ทะเบียนสำหรับท้องถิ่นนั้น ตลอดจนการแก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือเพิ่มเติมข้อบังคับ หรือข้อความที่กฎหมาย บังคับให้จดทะเบียน (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๘)

ข้อ ๓ การรับจดทะเบียน

เมื่อปรากฏว่าบุคคลซึ่งได้รับมอบหมายเป็นผู้จัดการของสมาคมเป็นคนมีหลักฐานสมควรแก่วัตถุประสงค์ และฐานะของสมาคมกับทั้งได้ปฏิบัติการในเรื่องของจดทะเบียนตามมาตรา ๑๒๗๖ และ มาตรา ๑๒๗๙ เจ้าพนักงานจะต้องจดทะเบียนให้

รายการจดทะเบียน

ต้องมีข้อความตามมาตรา ๑๒๗๙ นายทะเบียนต้องทำใบสำคัญแสดงการจดทะเบียนส่งมอบ ให้สมาคมนั้นณะบับหนึ่ง (ให้ดูมาตรา ๑๒๘๒ วรรค ๒)

บุคคลใด ๆ จะตรวจดูเอกสารของสมาคมที่นายทะเบียนเก็บรักษาไว้ หรือต้องการสำเนาใบ สำคัญ ก็อาจตรวจและขอได้เมื่อเสียค่าธรรมเนียม (ให้ดูมาตรา ๑๒๘๑)

ข้อ ๔ การยกเว้นไม่ต้องจดทะเบียน หรือยกเว้นไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม

ตามมาตรา ๑๒๘๗ วรรค ๒ ณะบับเดิม (ป.พ.พ. ฉะบับยกเลิก) เสนาบดีเจ้ากระทรวงการปกครองท้องที่มีอำนาจที่จะอนุญาตยกเว้นการจดทะเบียน หรือยกเว้นค่าธรรมเนียมการจดทะเบียนแก่สมาคม ใด ๆ เมื่อปรากฏว่าเป็นสมาคมตั้งขึ้นเพื่อสาธารณประโยชน์

แต่ตาม ป.พ.พ. ณะบับที่ได้แก้ไขใหม่ เสนาบดีไม่มีอำนาจที่จะยกเว้นการจดทะเบียนแก่สมาคม คงมีอำนาจที่จะอนุญาตยกเว้นค่าธรรมเนียมการจดทะเบียนเท่านั้น

หมวดที่ ๒

วิธีดำเนินการสมาคม

บทที่ ๑

ฐานะในการจัดการโดยตรง

ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจและหน้าที่นี้ก็คือ ผู้ที่จะได้รับมอบหมายเป็นผู้จัดการสมาคม บุคคลเหล่านี้เป็นผู้แทนของสมาคมในกิจการอันเกี่ยวกับบุคคลภายนอก (ให้ดูมาตรา ๑๒๘๕)

การเปลี่ยนบุคคลผู้ซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดการ จะต้องจดทะเบียนภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันที่ได้เปลี่ยน นายทะเบียนมีอำนาจที่จะไม่ยอมรับจดทะเบียนก็ได้ถ้าผู้จัดการใหม่เป็นบุคคลที่ไม่มี หลักฐานสมควรตามมาตรา ๑๒๘๐ (ให้ดูมาตรา ๑๒๘๕)

บทที่ ๒

ฐานะในการดูแลครอบงำ

สมาชิกในสมาคม อาจมีอำนาจที่จะไต่ถามการทำงาน และมีอำนาจที่จะเข้าประชุมลงมติ

การลงมติโดยฝ่าฝืนต่อข้อบังคับของสมาคมหรือต่อกฎหมายนั้น ศาลอาจเพิกถอนเสียได้ เมื่อพนักงานอัยการหรือสมาชิกคนหนึ่งคนใดร้องขอ แต่ต้องร้องขอให้เน้นเข้าเกินกว่า ๑ เดือน นับแต่วันที่ ได้ลงมตินั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๑)

หมวดที่ ๓

ความเกี่ยวพันระหว่างสมาคมกับบุคคลภายนอก

ต้องใช้บังคับตามบทบัญญัติแห่งลักษณะตัวแทน (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๔, ๑๒๔๖) มีอาทิการรับผิดชอบในกิจการซึ่งผู้จัดการได้กระทำลงไป

หมวดที่ ๔

ความเกี่ยวพันระหว่างสมาชิกกับสมาคม

ตามธรรมดาสมาชิก ย่อมรับผิดชอบจำกัดเพียงจำนวนเงินค่าบำรุงที่ค้างชำระ เว้นไว้แต่จะมีข้อบังคับบัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๐)

เงินค่าบำรุงนั้น ถ้ามีระเบียบการชำระเป็นระยะเวลาอย่างไรก็ตามสมาชิกต้องชำระเมื่อเริ่มต้นระยะเวลา นั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๘)

อนึ่งสมาชิกทุกคนมีสิทธิที่จะลาออกจากสมาคม แต่ต้องใช้เงินค่าบำรุงที่ตนค้างชำระอยู่ในขณะ นั้นให้เสร็จ (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๘)

หมวดที่ ๕

การเลิกสมาคม

บทที่ ๑

การเลิกสมาคมไม่จำเป็นต้องได้รับคำสั่งของศาล

๕. ถ้ามีข้อบังคับของสมาคมกำหนดไว้ให้เลิกในกรณีอันใดเมื่อมีกรณีตั้งนั้น
๖. ถ้าตั้งสมาคมขึ้นโดยมีกำหนดกาลอันใด เมื่อสิ้นกำหนดกาลอันนั้น
๓. ถ้าสมาคมได้ตั้งขึ้นเพื่อทำการอันหนึ่งอันเดียว เมื่อการอันนั้นสำเร็จแล้ว
๔. เมื่อที่ประชุมใหญ่แห่งสมาคมได้ลงมติให้เลิก
๕. เมื่อสมาคมต้องล้มละลาย (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๒ อนุมาตรา ๑ ถึง ๕)

บทที่ ๒

เลิกโดยคำสั่งของศาลในเมื่อพนักงานอัยการ
หรือผู้มีส่วนได้เสียร้องขอ

นอกจากเหตุดังกล่าวแล้วในบทที่ ๑ สมาคมอาจเลิกโดยศาลสั่ง (ให้ดูมาตรา ๑๒๕ ๒
อนุมาตรา ๖) และตามเหตุที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๒๕๓

- (๑) ถ้าวัตถุประสงค์ของสมาคมผิดต่อกฎหมาย หรือกลายเป็นผิดต่อกฎหมาย
- (๒) ถ้าจะจัดการสมาคมนั้นต่อไปอีกไม่ได้ ไม่ว่าจะเพราะเหตุใด ๆ
- (๓) ถ้าปรากฏว่าผู้ซึ่งจัดการสมาคมนั้น เป็นบุคคลอื่นมิใช่ผู้จัดการที่ได้จดทะเบียนไว้
- (๔) ถ้าปรากฏว่าสมาคมนั้นเป็นภัยอันตรายต่อสันติภาพของประชาชน หรืออาจจะกลายเป็น

ภัยอันตรายเช่นนั้น

หมวดที่ ๖

การชำระบัญชีสมาคม

ต้องอนุโลมใช้บทบัญญัติอันว่าด้วยการชำระบัญชีเลิกห้างหุ้นส่วนบริษัท ให้ดูมาตรา ๑๒๕๔
แต่มีเหตุพิเศษอยู่ว่า เมื่อได้ชำระบัญชีแล้ว ถ้ามีสินทรัพย์เหลืออยู่เท่าใด จะแบ่งให้แก่สมาชิกของสมาคมนั้น
ไม่ได้ มิฉะนั้นสมาคมก็อาจจะกลายเป็นความประสงค์เพื่อหากำไรเหตุนี้ทรัพย์สินที่เหลือต้องโอนให้แก่บุคคล
อื่นตามที่ระบุไว้ในข้อบังคับ ถ้าไม่ได้ระบุไว้ก็แต่สมาคมจะตกลงในที่ประชุมใหญ่แต่บุคคลนี้จะ
ต้องอยู่ในประเภทซึ่งไม่มีความประสงค์กำไร ถ้าที่ประชุมใหญ่มิได้ระบุไว้ว่า จะให้ใครเป็นผู้รับทรัพย์สินที่
เหลือนั้นแล้ว สินทรัพย์ที่เหลือนั้นก็ต้องส่งเป็นของแผ่นดิน (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๕ กับ ๑๒๕๖)

ภาคที่ ๖

การชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนจดทะเบียน ห้างหุ้นส่วนจำกัด และบริษัทจำกัด

เมื่อห้างหรือบริษัทเลิกจากกันแล้วก็ต้องมีการชำระบัญชี คือการสะสางการงานที่ค้างให้สำเร็จ ไป ถึงแม้ว่าห้างหรือบริษัทจะได้เลิกจากกันตามกรณีต่างๆที่ได้อธิบายมาแล้วก็ดี กฎหมายก็ยังถือว่าห้างคือบริษัทนั้นยังคงตั้งอยู่ตราบเท่าเวลาที่จำเป็น เพื่อการชำระบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๕) ทั้งนี้คือว่าในระหว่างชำระบัญชีห้างหรือบริษัทยังคงเป็นนิติบุคคล มีอำนาจทำกิจการที่ยังค้างอยู่ และสะสางการงานที่จำเป็น ห้างหรือบริษัทจะทำกิจการขึ้นใหม่ไม่ได้

ถ้าห้างหรือบริษัทมีการชำระบัญชี นิติบุคคลห้างหรือบริษัทจะถึงที่สุดต่อเมื่อ

๑. ได้มีการจดทะเบียนเมื่อห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทได้คิดบัญชีเสร็จภายใน ๑๔ วันนับแต่วันประชุม (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๐)

๒. เมื่อก่อนทะเบียนเป็นบริษัทร้านตามมาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๔ และ ๕ แต่วิธีนี้ห้างและบริษัทยังไม่เลิกกันเด็ดขาดทีเดียว กล่าวคือความรับผิดชอบของกรรมการ ของผู้จัดการ และของผู้ถือหุ้นทุกคนมีอยู่เท่าใด ก็ยังคงมีอยู่อย่างนั้น และพึงเรียกบังคับได้เสมือนดังว่าบริษัทยังมีได้เล็ก

การชำระบัญชีห้างหุ้นส่วนบริษัทซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ จะกล่าวถึงการชำระบัญชีโดยทั่วไป ส่วนการชำระบัญชีห้างหรือบริษัทซึ่งล้มละลายนั้นจะต้องจัดทำไปตามบทกฎหมายลักษณะล้มละลายที่คงใช้อยู่ตามแต่จะทำได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๔๗)

หมวดที่ ๑

ผู้ชำระบัญชี

บทที่ ๑

การตั้งและถอดผู้ชำระบัญชี

ข้อ ๑ การตั้งผู้ชำระบัญชี

การตั้งผู้ชำระบัญชีอาจเป็นได้ดังต่อไปนี้

ก) ถ้าห้างหรือบริษัทมีตัวผู้จัดการหรือกรรมการอยู่ในขณะที่เลิกจากกันผู้จัดการหรือกรรมการย่อมเข้าเป็นผู้ชำระบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๑ วรรค ๑ ตอนต้น)

ข) แม้ว่าผู้จัดการหรือกรรมการของห้างหรือบริษัทได้มีตัวอยู่ในขณะที่เลิกจากกันก็ดี แต่ข้อสัญญาของห้างหรือข้อบังคับของบริษัทจะกำหนดไว้เป็นอื่นก็ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๑ วรรค ๑ ตอน ๒)

ค) ถ้าไม่มีตัวผู้ชำระบัญชีดังกล่าวแล้ว พนักงานอัยการหรือบุคคลผู้มีส่วนได้เสียอาจร้องขอให้

ศาลตั้งผู้ชำระบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๑ วรรค ๒)

ข้อ ๒ การถอดถอนผู้ชำระบัญชีออกจากตำแหน่ง

ผู้ชำระบัญชีอาจถูกถอนถอนได้ โดยเหตุดังนี้

ก) ผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหลายได้ออกเสียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันหรือที่ประชุมใหญ่ของบริษัท
อาจลงมติถอดถอนผู้ชำระบัญชีประเภทซึ่งมิได้ถูกตั้งโดยคำสั่งของศาล (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๗ ตอนต้น)

ข) ศาลมีอำนาจสั่งถอดถอนผู้ชำระบัญชีที่ได้ถูกตั้งโดยคำสั่งของศาล หรือมิใช่ศาลตั้ง ในเมื่อมี
คำร้องขอของผู้เป็นหุ้นส่วนในห้างคนใดคนหนึ่ง หรือของผู้ถือหุ้นในบริษัทที่มีหุ้นรวมกันนับได้ถึง ๑
ใน ๒๐ แห่งทุนของบริษัทโดยจำนวนที่ส่งใช้เงินเท่าทุนแล้วนั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๗ ตอนปลาย)

บทที่ ๒

หน้าที่ของผู้ชำระบัญชี

กิจการอันเป็นหน้าที่ของผู้ชำระบัญชีซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ ให้พึงเข้าใจว่าถ้าผู้ชำระบัญชีมีหลาย
คนผู้กระทำบัญชีทั้งหลายต้องกระทำหน้าที่ร่วมกัน มิฉะนั้นการกระทำย่อมไม่เป็นอันสมบูรณ์เว้นแต่ที่
ประชุมใหญ่ หรือศาลจะได้กำหนดอำนาจไว้เป็นอย่างอื่นในเวลาตั้งผู้ชำระบัญชี(ให้ดูมาตรา ๑๒๖๐)

ถ้ามีมติของที่ประชุมใหญ่หรือคำสั่งของศาลให้อำนาจผู้ชำระบัญชีให้ทำการแยกกัน
ได้ มติหรือคำสั่งนั้นต้องจดทะเบียนภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันลงมติหรือออกคำสั่งนั้น

อนึ่งต้องสังเกตว่า การมีผู้ชำระบัญชีหลายคนต่างกับการมีผู้จัดการในห้างหุ้นส่วนหลายคน
ในข้อที่ว่าห้างหุ้นส่วนหนึ่งมีผู้จัดการหลายคนแล้ว ผู้จัดการคนหนึ่งคนใดจะจัดการห้างหุ้นส่วนนั้นก็
ได้ เว้นแต่กิจการซึ่งผู้จัดการอีกคนหนึ่งทักท้วง (ให้ดูมาตรา ๑๐๓๕)

หน้าที่สำคัญของผู้ชำระบัญชี มีดังต่อไปนี้

(๑) การจดทะเบียน

ก. การจดทะเบียนเลิกห้างหรือบริษัท

ผู้ชำระบัญชีต้องจดทะเบียนเลิกห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทนั้นภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันที่เลิก
และต้องระบุชื่อผู้ชำระบัญชีในการจดทะเบียนนั้นด้วย (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๔)

ข. การจดทะเบียนเกี่ยวแก้วผู้ชำระบัญชี

การเปลี่ยนตัวผู้ชำระบัญชีต้องนำความไปจดทะเบียนภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันได้เปลี่ยน
(ให้ดูมาตรา ๑๒๕๔)

อนึ่งถ้าผู้ชำระบัญชีหลายคน มีอำนาจทำการแยกกันได้โดยมติของที่ประชุมใหญ่หรือคำสั่ง
ของศาล ก็ต้องนำมติหรือคำสั่งไปจดทะเบียนตาม มาตรา ๑๒๖๒

(๒) การโฆษณา

ภายใน ๑๔ วันนับแต่วันที่ได้เลิกห้างหรือบริษัท หรือถ้าศาลได้ตั้งผู้ชำระบัญชีนับแต่วันศาล

ตั้ง ผู้ชำระบัญชีมีหน้าที่เกี่ยวแก่การโฆษณาบอกกล่าวตามมาตรา ๑๒๕๓

(๑) บอกกล่าวแก่ประชาชนโดยประกาศโฆษณาในหนังสือพิมพ์แห่งท้องที่สองครั้งเป็นอย่างน้อย ว่าห้างหุ้นส่วนนั้น หรือบริษัทนั้นได้เลิกกันแล้ว และให้ผู้เป็นเจ้าหนี้ทั้งหลายยื่นคำทวงหนี้แก่ผู้ชำระบัญชี

(๒) ส่งคำบอกกล่าวอย่างเดียวกันเป็นจดหมายลงทะเบียนไปรษณีย์ไปยังเจ้าหนี้ทั้งหลายทุกคน บรรดามีชื่อปรากฏในสมุดบัญชี หรือเอกสารของห้างหรือบริษัทนั้น

(๓) การทำบัญชีงบดุลย์

มาตรา ๑๒๕๕ บังคับไว้ว่า ผู้ชำระบัญชีต้องทำงบดุลย์ขึ้นโดยเร็วที่สุดที่เป็นวิสัยจะทำได้ แล้วส่งให้ผู้สอบบัญชีตรวจ เพื่อลงสำคัญว่าถูกต้อง แล้วต้องเรียกประชุมใหญ่เพื่อสนองงบดุลย์นั้น ตามความในมาตรา ๑๒๕๖

(๔) การร้องต่อศาล ขอให้ออกคำสั่งว่า ห้างหรือบริษัทล้มละลาย

ทั้งนี้ในกรณีที่ผู้ชำระบัญชีพิจารณาเห็นว่า สินทรัพย์ของห้างหรือบริษัทรวมทั้งเงินลงทุน หรือเงินค่าหุ้นซึ่งจะต้องใช้จนครบ และซึ่งได้ส่งใช้แล้วนั้นไม่พอกับหนี้สิน (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๖)

(๕) การทำรายงานยื่นต่อหอทะเบียน

ผู้ชำระบัญชีต้องทำรายงานยื่นต่อหอทะเบียนทุกระยะ ๓ เดือน เพื่อแสดงกิจการที่ได้ทำไปแล้ว และความเป็นไปของบัญชีที่ชำระอยู่นั้น (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๗)

(๖) การทำรายงานยื่นที่ประชุม

(ก) ถ้าการชำระบัญชียังคงทำอยู่โดยกาลกว่าปีหนึ่งขึ้นไปผู้ชำระบัญชีต้องเรียกประชุมใหญ่ในเวลาลิ้นปีทุกปี นับแต่เริ่มทำการชำระบัญชี ในกรณีนี้ผู้ชำระบัญชีต้องทำรายงานยื่นที่ประชุมว่าได้จัดการไปอย่างไรบ้าง ทั้งแถลงให้ทราบความเป็นไปแห่งบัญชีโดยละเอียด (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๘)

(ข) เมื่อการชำระบัญชี กิจการของห้างหุ้นส่วน หรือบริษัทสำเร็จลง ผู้ชำระบัญชีต้องทำรายงานการชำระบัญชี แสดงว่าการชำระบัญชีนั้นได้ดำเนินไปอย่างไร และได้จัดการทรัพย์สินของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทนั้นไปเป็นประการใด แล้วเรียกประชุมใหญ่เพื่อเสนอรายงานนั้น และชี้แจงกิจการต่อที่ประชุม (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๙ วรรค ๑)

(๗) วิธีปฏิบัติในการเลิกชำระบัญชี

เมื่อที่ประชุมให้อนุมัติรายงานการชำระบัญชีที่ได้สำเร็จลงนั้น ตามมาตรา ๑๒๗๐ วรรค ๑ แล้ว ผู้ชำระบัญชีต้องนำข้อความที่ได้ประชุมกันนั้นไปจดทะเบียนภายใน ๑๔ วัน นับแต่วันประชุม เมื่อได้จดทะเบียนแล้วตั้งนี้ กฎหมายถือว่าเป็นที่สุดแห่งการชำระบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๐ วรรค ๒)

ผู้ชำระบัญชีต้องส่งมอบบรรดาสมุดและบัญชี และเอกสารทั้งหลายของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทซึ่ง

ได้ชำระบัญชีนั้นไว้แก่นายทะเบียนภายใน ๑๔ วัน ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๒๗๐ และนายทะเบียนต้องรักษาสมุดและบัญชีและเอกสารเหล่านั้นไว้ ๑๐ ปีนับแต่วันชำระบัญชีเสร็จ สมุดและบัญชีและเอกสารบุคคลผู้มีส่วนได้เสียอาจตรวจดูได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๑)

บทที่ ๓

อำนาจของผู้ชำระบัญชี

ผู้ชำระบัญชีย่อมมีอำนาจดังต่อไปนี้ คือ

(๑) แก่ต่างว่าต่างในนามของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทในอรรถคดีพิพาทอันเป็นแพ่งหรืออาชญาทั้งปวง และทำปธานิประนอมยอมความ

(๒) ดำเนินกิจการของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทตามแต่จำเป็นเพื่อการชำระสะสางกิจการให้เสร็จไปด้วยดี

(๓) ขายทรัพย์สินของห้างหุ้นส่วน หรือบริษัท

(๔) ทำการอย่างอื่น ๆ ตามแต่จำเป็น เพื่อชำระบัญชีให้เสร็จไปด้วยดี

(๕) ผู้ชำระบัญชีมีอำนาจเรียกให้ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นส่งใช้เงินลงหุ้นที่ยังค้างชำระถึงแม้ว่าสัญญาเข้าหุ้นส่วนจะมีเงื่อนไขว่าจะเรียกได้ต่อภายหลังก็ดี เมื่อห้างหรือบริษัทต้องเลิกและมีการชำระบัญชี ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือหุ้นก็อาจที่จะต้องถูกเรียกให้ส่งทันที (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๕)

ข้อจำกัดอำนาจของผู้ชำระบัญชีอย่างใด ๆ จะอ้างเป็นสมบูรณต่อบุคคลภายนอกไม่ได้ (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๐)

หมวดที่ ๒

ผู้ซึ่งมีหน้าที่ดูแลครอบงำผู้ชำระบัญชี

บทที่ ๑

ที่ประชุมใหญ่

ข้อ ๑ ประเภทต่างๆของที่ประชุมใหญ่

ที่ประชุมใหญ่ในการชำระบัญชีมี ๒ ประเภทด้วยกันตามชนิดของห้าง หรือบริษัทดังนี้

(ก) ถ้าเกี่ยวกับห้างหุ้นส่วนจดทะเบียน หรือห้างหุ้นส่วนจำกัดก็คือที่ประชุมผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งปวงในห้างนั้น การวินิจฉัยอย่างใดต้องถือเอาเสียงข้างมาก (ให้ดูมาตรา ๑๒๕๘ อนุมาตรา ๑)

(ข) ถ้าเกี่ยวกับบริษัทจำกัด ก็คือที่ประชุมใหญ่ตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๑๗๑ ผู้ถือหุ้นมีจำนวนเท่าใดจึงจะเป็นองค์คณะและการวินิจฉัย จะถือเอาคะแนนเสียงอย่างไร ก็ต้องอนุโลมตามบทบัญญัติแห่งมาตรา ๑๑๗๒ ถึงมาตรา ๑๑๙๓ กับมาตรา ๑๑๙๕, มาตรา ๑๒๐๗ (ให้ดูมาตรา ๑๒๗๓)

ข้อ ๒ อุดมการณ์ของที่ประชุมใหญ่

ก) ภายหลังจากการที่ห้างหรือบริษัทได้เลิกกัน และก่อนชำระสะสางบัญชีเสร็จ

ในระหว่างนี้ที่ประชุมใหญ่มีฐานะการอันจะพึงทำ คือ

(๑) รับรองให้หุ้นส่วนผู้จัดการหรือกรรมการของบริษัทเป็นผู้ชำระบัญชีต่อไป หรือเลือกตั้งผู้

ชำระบัญชีใหม่ขึ้นแทนที่

(๒) อนุมัติบัญชีงบดุลย์

(๓) สั่งให้ผู้ชำระบัญชีตีราคาทรัพย์สินหรือทำการใด ๆ ก็ได้สุดแต่ที่ประชุมเห็นสมควร

เพื่อชำระสะสางกิจการของห้างหุ้นส่วนหรือบริษัทให้เสร็จไป

นอกจากนี้ประชุมใหญ่อาจถูกผู้ชำระบัญชีเรียกให้มีการประชุมเพื่อรับรายงาน และรับแถลง
ความเป็นไปแห่งบัญชี (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๘)

ข) เมื่อการชำระสะสางบัญชีได้สำเร็จลง

ที่ประชุมใหญ่ก็จะต้องมีการประชุม เพื่อให้อนุมัติแก่การชำระบัญชีอันถูกต้อง ซึ่งผู้ชำระบัญชี
ได้กระทำไปแล้วนั้น เพื่อจะได้เปิดโอกาสให้ผู้ชำระบัญช้นำข้อความไปจดทะเบียน (ให้ดูมาตรา
๑๒๖๙)

บทที่ ๒

ผู้สอบบัญชี

การชำระบัญชียี่งก็จะมีผู้สอบบัญชี คือในชั้นเดิมก็คงเป็นผู้สอบบัญชีของห้างหรือบริษัทนั้นเองที่
จะตรวจสอบงบดุลย์ ซึ่งผู้ชำระบัญชีต้องกระทำตามมาตรา๑๒๕๕ ต่อจากนั้นมาเข้าใจว่าที่ประชุม
ใหญ่ก็คงมีอำนาจที่จะรับรองให้ผู้สอบบัญชียี่งนั้นคงทำการต่อไปหรือเลือกตั้งผู้สอบบัญชีใหม่เข้าแทนที่

หมวดที่ ๓

วิธีจ่ายเงินชำระหนี้

ทรัพย์สินที่รวบรวมมาได้นั้นเมื่อได้จัดการขายแล้ว การชำระหนี้ก็ต้องกระทำโดยลำดับดังนี้

๑. ค่าธรรมเนียม ค่าภาระติดพัน และค่าใช้จ่ายซึ่งต้องเสียโดยควรในการชำระบัญชี (ให้ดู

มาตรา ๑๒๖๓)

๒. ชำระหนี้ให้แก่เจ้าหนี้ผู้ซึ่งได้ทวงถามให้ใช้หนี้ แต่ถ้าปรากฏว่า ห้างหรือบริษัทมีเจ้าหนี้
แต่เจ้าหนี้ไม่ทวงถามให้ใช้หนี้ ผู้ชำระบัญชีก็ต้องจัดการวางทรัพย์สินแทนชำระหนี้ (ให้ดูมาตรา
๑๒๖๔)

๓. ทรัพย์สินที่เหลือจากการชำระหนี้ หรือเหลือจากการเก็บเอาใช้ชำระหนี้ ผู้เป็นหุ้นส่วนหรือผู้ถือ
หุ้นมีสิทธิได้รับส่วนแบ่ง (ให้ดูมาตรา ๑๒๖๕)

หมวดที่ ๔

อายุความ

ในเรื่องนี้มีอายุความเป็นพิเศษคือ ในคดีฟ้องเรียกหนี้สินซึ่งค้างหุ้นส่วนหรือบริษัท หรือผู้เป็นหุ้นส่วน หรือผู้ถือหุ้น หรือผู้ชำระบัญชี เป็นลูกหนี้อยู่ในฐานะเช่นนั้น มาตรา ๑๒๗๒ ห้ามมิให้ฟ้องเมื่อพ้นกำหนด ๒ ปี นับแต่วันถึงที่สุดแห่งการชำระบัญชี

แต่ทั้งนี้ ถ้าหากบริษัทถูกถอนทะเบียนตามบทบัญญัติ ว่าด้วยการถอนทะเบียนบริษัทร่างนั้นแล้ว มาตรา ๑๒๔๖ อนุมาตรา ๕ ตอนท้ายบัญญัติว่า ความรับผิดของกรรมการ ของผู้จัดการและของผู้ถือหุ้นทุก ๆ คนมีอยู่เท่าไร ก็ให้คงมีอยู่เท่านั้นและพึงเรียกบังคับได้เสมือนดังว่า บริษัทยังมีได้เล็ก

Pridi BANOMYONG

Docteur en droit
Membre du Barreau de Siam

DU SORT
DES
Sociétés de Personnes
en cas de Décès d'un Associé
(Etude de droit français et de droit comparé)

PARIS
LIBRAIRIE DE JURISPRUDENCE ANCIENNE ET MODERNE
EDOUARD DUCHEMIN
L. CHAUNY ET L. QUINSAC, Successeure
18, Rue Soufflot (V^e)
1927

A MES PARENTS
A MES PROFESSEURS
ET
A M. EUGÈNE LAYDEKER
Conseiller Judiciaire au Ministère
de la Justice du Siam.

Hommages respectueux et reconnaissants.

INTRODUCTION

I

Depuis environ le milieu du xixe siècle, la vie économique du monde s'est développée dans des proportions considérables; et parmi les agents de ce développement, les plus actifs et peut-être même les plus nombreux figurent les sociétés de commerce. Or, en droit français, la matière des sociétés est réglementée dans une large mesure par des textes qui datent du commencement du xixe siècle et qui, de plus, s'inspirent de principes remontant à une haute antiquité. On peut donc légitimement se demander si cette réglementation correspond aux besoins actuels. Aussi nous a-t-il semblé intéressant d'étudier de ce point de vue particulier la règle posée par l'article 1975, 8, civ .

II

Cette règle est la suivante: "*La société finit par le décès d'un associé*". Elle vient du droit romain.

Ulpien, dans son premier livre sur l'édit (D.XVII, *pro socio*, 1. 63, 10) s'exprime en ces termes:

"*Societas solvitur ex personis...*", la société est dissoute pour des causes tenant aux personnes des associés.

Modestin, dans le 3e livre de ses Règles (D.XVII, *Pro socio*, 4) où il énumère les causes de dissolution des sociétés, déclare: "*Dissociamur... morte...*": "Nous cessons d'être associés par... la mort..."

Paul, dans son 32e livre sur l'édit (DXVII, *Prosocio*, 65, 9), écrit: "*Morte unius societas dissolvitur, et si consensu omnium coita sit, plures vero dupersint*": la société se dissout par la mort d'un seul, quoiqu'elle ait été contractée du consentement de tous et qu'il survive encore plusieurs associés.

Pothier a reproduit la règle du droit romain dans son article 144 du Traité du contrat de société, et c'est de là qu'elle est passée dans le code civil.

III

En fait, ladite règle constitue une exception au principe suivant lequel on contracte en général pour soi et pour ses héritiers (art. 1122 c. civ.)

La raison de cette exception est indiquée par Justinien dans ses Institutes (L. III, XV, 5) : “*quia qui societatem contrahit certam personam sibi eligit*” : parce que la société est contractée entre certaines personnes qui se choisissent.

Cette situation tenait à ce qu’à Rome la considération personnelle, “*Intuitus personae*”, était le principal mobile qui déterminait les associés à entrer dans une société.

Quand les Romains voulaient s’associer, ils se basaient donc le plus souvent, sinon toujours sur l’amitié, la confiance réciproque ou sur toute autre considération personnelle du même genre. Il était, par suite, logique que la société fut dissoute par la mort de l’un de ses membres (1).

IV

Mais, à la différence du droit romain, la principale division des sociétés du droit français actuel consiste dans la distinction entre les sociétés civiles et les sociétés de commerce. En ce qui concerne les sociétés civiles, elles correspondent au caractère des sociétés de droit romain, car elles sont régies par la notion d’*Intuitus personae*. En effet, d’une part, elles fonctionnent généralement sans se manifester aux tiers et ne donnent alors lieu qu’à des rapports de comptes entre ceux qui les ont conclues. D’autre part, l’administrateur peut engager ses co-associés, car s’il agit en leur nom comme au sien, ils deviennent responsables, chacun pour sa part, envers les créanciers. Dans ces conditions, il est bien évident que la confiance réciproque, c’est-à-dire la considération par chaque associé de la personne de ses coassociés (*Intuitus personae*) est à la base de la constitution d’une pareille société. Les sociétés civiles sont donc des sociétés de personnes; il s’ensuit qu’elles sont soumises au principe de la dissolution par la mort de l’un des associés, c’est ce que stipule expressément l’article 1865, 3° du code civil.

V

Mais à côté des sociétés civiles, il existe des sociétés de commerce, ainsi dénommées parce qu’elles ont généralement pour objet le commerce, soit par nature, soit par la déclaration de la loi (exploitation minière), ou en raison de leur forme malgré le caractère civil de leurs opérations.

Les sociétés de commerce forment chacune un organisme qui a une vie indépendante de la vie des membres qui la composent, ou, en d’autres termes, une personne

---

(1) Exception était faite toutefois pour les sociétés de publicains. Sur cette exception et sur les raisons qui l’avaient fait admettre, voir plus bas.....

morale. Chacune a un patrimoine à elle, sur lequel elle s'engage par l'intermédiaire de ses administrateurs ou gérants.

Ces sociétés seront-elles soumises au principe posé par l'article 1865, 8, du code civil, c'est-à-dire seront-elles dissoutes par la mort d'un des associés ? C'est ce que le code civil ne déclare pas expressément, mais règle simplement par renvoi.

Le code civil, dans ses dispositions sur le contrat de société, a fait une place aux sociétés de commerce. En effet l'article 1873 s'exprime en ces termes : "*Les dispositions du présent titre (Titre neuvième du contrat de société) ne s'appliquent aux sociétés de commerce que dans les points qui n'ont rien de contraire aux lois et usages du commerce*". Quant au code de commerce, il ne fait que répéter, sous une autre forme, la disposition de l'article 1873. En effet, l'article 22 de ce code édicte que "*le contrat de société se règle par le droit civil. par les lois particulières au commerce et par les conventions des parties*".

Il résulte de la combinaison de ces deux textes que les sociétés de commerce ne seront soumises au principe de l'article 1865, 3, que si elles sont basées sur l'*intuitus personae* comme les sociétés civiles, exception faite toutefois des cas où les lois particulières au commerce ou les conventions des parties en décident autrement.

Or, les sociétés commerciales sont de différentes formes. L'article 19 du Code de Commerce en reconnaît trois espèces : la société en nom collectif, la société en commandite et la société anonyme. Mais la commandite se dédouble et constitue tantôt une commandite simple, tantôt une commandite par actions. A cette énumération il faut ajouter la société à responsabilité limitée, institution de la personne; quelques-unes y sont complètement étrangères et ne tiennent compte que des capitaux; d'autres ont un caractère mixte, se rapprochant tantôt des premières, tantôt des secondes. Ainsi, nous pouvons classer les sociétés de commerce en trois groupes :

- 1° Sociétés de personnes (pures);
- 2° Sociétés de capitaux (pures);
- 3° Sociétés mixtes.

1° Sociétés de personnes (pures). - Elles comprennent la société en nom collectif et la société en commandite simple ou par intérêt.

La société en nom collectif est celle que contractent deux ou plusieurs personnes; elle a pour objet de faire le commerce sous une raison sociale (art 2, c. com.) et tous les membres répondent personnellement et solidairement de tout le passif de la société (art. 22, c. com.).

Puisque les associés sont ainsi solidairement et personnellement tenus de tous les engagements de la société, même de ceux qui sont signés sous la raison sociale

par l'un des associés, on comprend facilement que les associés doivent avoir confiance les uns dans les autres; c'est donc la considération personnelle (*intuitus personae*) qui est la raison de leur association, ce que prouve d'ailleurs l'incessibilité des parts d'intérêts.

La société en commandite simple ou par intérêts est celle qui comprend deux catégories de membres; d'une part, un ou plusieurs associés appelés "commandités", qui sont responsables du passif social, indéfiniment et solidairement entre eux; d'autre part, un ou plusieurs associés appelés "commanditaires", qui n'en sont tenus que jusqu'à concurrence de leur apport.

Du côté des commandités, *l'intuitus personae* est certainement pris en considération; du côté des commanditaires, il pourrait y avoir doute, en raison de leur responsabilité limitée. Mais cette limitation de la responsabilité n'a ici qu'un caractère accessoire. Elle n'empêche pas que le commanditaire n'entre dans la société qu'en considération de la personne des commandités et des autres commanditaires et inversement.

La preuve en est que les droits sociaux des commanditaires sont représentés par des parts d'intérêts, comme celles des commandités, et que ces parts ne sont pas librement cessibles (Reg. 23 juin 1913; D. 13, 1513). L'article 1861 du Code civil le déclare formellement, et il n'y a ni loi ni usage particuliers au commerce que en décident autrement. Il s'ensuit que lesdites parts sont intransmissibles à cause de mort.

On doit donc conclure que les sociétés en nom collectif et en commandite simple obéissent au principe de la dissolution en cas de décès d'un associé.

2° Sociétés de capitaux (pures). - Ce sont les sociétés anonymes. Ces sociétés sont composées d'associés à responsabilité limitée, dont les parts sociales sont représentées par des actions qui sont librement cessibles. Là, il importe peu que les associés se connaissent, ou qu'ils aient confiance les uns dans les autres; il suffit qu'ils apportent leur apport. "La société de capitaux, disait M. Thaller (2), doit son crédit non pas aux personnalités qui en font partie, mais à l'importance des capitaux qu'elle met en valeur."

Ainsi *l'intuitus personae* n'existe pas; l'action peut être transmise à cause de mort aussi bien qu'entre vifs; la société continue malgré le décès d'un actionnaire.

3° Sociétés mixtes, se rapprochant par certains côtés des sociétés de personnes, par d'autres des sociétés de capitaux. - Elle comprennent:

- a) Les sociétés en commandite par actions;
- b) Les sociétés à responsabilité limitée.

La société en commandite par actions est composée de deux catégories de

---

(2) Thaller et Percerou, Traité de Droit Commercial, 6e éd. n° 261.

membres, comme la société en commandite simple ou par intirêt, mais avec cette différence que la part sociale du commanditaire est représentée par l'action qui, comme celle d'une société anonyme, est librement cessible et négociable.

Du côté du commandité, rien n'est changé à la commandite simple ou par intérêts; l'intuitus personae existe; si l'un des commandités vient à mourir, la société sera dissoute en vertu de l'article 1865, 3, du code civil. Mais la mort d'un commanditaire ne dissout pas la société, qui continue de plein droit avec ses héritiers.

La société à responsabilité limitée (3). — La loi du 7 mars 1925 permet de constituer entre deux ou plusieurs personnes une société dans laquelle les membres ne sont tenus des dettes sociales que jusqu'à concurrence de leur apport, sans que, pour cela, cette société soit une société de capitaux pure. En effet, la société ne comporte pas d'actions. Les droits sociaux sont représentés par des parts d'intérêts, qui ne sont pas librement cessibles par leur titulaire. (Voir art. 21, 22, 23 et 24 de la présente loi.) Bien que la société soit ainsi fondée sur la considération de la personne, la mort d'un associé ne constitue pas une cause de dissolution de la société (sauf stipulation contraire dans les statuts). L'article 36 de cette loi le déclare expressément. Il y a ici une loi particulière au commerce, qui a apporté une dérogation au droit commun.

En résumé, parmi les sociétés de commerce, sont seules soumises au principe de l'article 1865, 3° du code civil :

- 1) La société en nom collectif, dans tous les cas;
- 2) La société en commandite simple, dans tous les cas;
- 3) La société en commandite par actions, dans le cas de décès d'un commandité.

En principe donc, la règle du droit romain et des codes français trouve son application pour les trois sortes de sociétés ci-dessus énumérées ; dans les cas spécifiés, ces sociétés sont donc dissoutes par la mort d'un associé.

VI

Mais cette règle n'est pas absolue. Elle est, en effet, fondée sur une présomption de volonté qui doit disparaître devant la stipulation contraire et, au besoin, devant les dispositions contraires de la loi.

(3) Sur la société à responsabilité limitée, voir:

a) Drouets : *La société à responsabilité limitée* (Commentaire de la loi du 7 mars 1925), 1 vol. 1925;

b) Lépargneur : *La loi nouvelle sur les sociétés à responsabilité limitée*, 1 vol. 1925.

b) Pic et Baratin : *Commentaire de la loi sur les Sociétés à responsabilité limitée*, 1 vol. 1926.

C'est ce que les Romains avaient déjà reconnu.

Paul, dans son 32e livre sur l'Edit (D, XVII, 2, 65, 9) s'exprime ainsi : *“Morte unius socie societas dissolvitur..... nisi in coeundâ societate aliter convenerit.....”* : la société se dissout par la mort d'un seul..... à moins qu'il n'y ait eu dans le contrat une convention expresse du contraire.

Il en est de même pour les sociétés de publicains, qui se continuaient malgré la mort d'un associé (5).

Cette règle est passée dans l'ancien droit français (voir n° 146 de Pothier). Et le code civil a adopté ce principe en lui donnant une portée encore plus large. En effet l'article 1868 s'exprime en ces termes :

“S'il a été stipulé qu'en cas de mort de l'un des associés, la société continuerait avec son héritier, ou seulement entre les associés survivants, ces dispositions seront suivies, au second cas, l'héritier du décédé n'a droit qu'au partage de la société, eu égard à la situation de cette société lors du décès, et ne participe aux droits ultérieurs qu'autant qu'ils sont une suite nécessaire de ce qui s'est fait avant la mort.”

En résumé, la question du sort des sociétés de commerce en cas de décès d'un associé est entièrement dominée par la distinction entre les sociétés de capitaux et les sociétés de personnes. En ce qui concerne les sociétés de capitaux, la règle de la dissolution par le décès ne s'applique pas et, en conséquence, il n'y a pas lieu de s'occuper de cette face de la question dans le présent travail. Au contraire, en ce qui concerne les sociétés de personnes, le décès d'un associé entraîne en principe la dissolution de la société. Mais cette règle n'est pas impérative et il peut y être dérogé par la convention contraire ou par une disposition de la loi fondée sur l'ordre public.

VII

De tous les développements qui précèdent, il résulte que la question envisagée consiste essentiellement à déterminer :

1° Le sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société entre les associés survivants à l'exclusion des héritiers de l'associé du prédécédé;

2° Le sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société avec les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé.

3° Le sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société en dehors de ceux prévus par l'article 1868, c. civ.

---

(4) Voir Institutes de Justinien 3, 24, de Societate, 5, qui reproduit les mêmes dispositions que le texte que nous venons de rapporter.

(5) Voir plus bas.

4° Le sort des sociétés de commerce dans les cas comportant la dissolution de la société.

D'où la division de cette étude en 4 chapitres, correspondant à chacun de ces points.

Enfin, en raison de la complexité des rapports internationaux, il n'est pas possible de faire abstraction du droit des pays étrangers ; un cinquième chapitre sera donc consacré à l'étude du droit comparé.

CHAPITRE PREMIER

DU SORT DES SOCIÉTÉS DE PERSONNES DANS LES CAS
COMPORTANT LA CONTINUATION DE LA SOCIÉTÉ
ENTRE LES SEULS ASSOCIÉS SURVIVANTS
A L'EXCLUSION DES HÉRITIERS DE
L'ASSOCIÉ DU PRÉDÉCÉDÉ

SECTION PREMIERE

*Caractères de la clause de continuation de la Société
entre les seuls associés survivants.*

Comment doit-on analyser la clause de continuation de la Société entre les seuls associés survivants?

D'après M. Thaller cette clause doit s'analyser "en une cession conditionnelle de part sociale. Chacun des associés y consent au profit de l'ensemble des autres, au cas où il mourrait avant eux, et pour valoir à la date du décès. Cette cession est faite à titre de vente: les survivants devront donc indemniser en argent les héritiers d'après la valeur de la part sociale estimée au moment du décès." (1)

Cette solution est conforme au principe de la fixité du capital social, mais le principe lui-même n'est pas absolu, car les parties peuvent par un commun accord rendu public, modifier le capital primitif, et M. Thaller nous a précisément donné comme exemple le cas où les associés conviennent de réduire le capital lorsqu'il y a retraite d'un associé (2). La part de cet associé, disait notre regretté maître, sera alors remboursée en la calculant à sa valeur au moment de cette retraite.

---

(1) Thaller et Percerou, Traité, 6e édition, n° 436.

(2) Thaller et Percerou, Traité, 6e édition, n° 377 et suiv.

II

Or, dans l'hypothèse envisagée, la situation créée par le décès d'un associé doit être réglée comme s'il s'agissait de la retraite de cet associé et non point de la cession conditionnelle de la part sociale.

La question présente un grand intérêt surtout au point de vue fiscal et au point de vue de l'obligation de garantie.

III

Au point de vue fiscal, si l'on considère notre clause comme une cession de la part sociale du défunt aux associés survivants, cette cession doit être assujettie au droit sur la vente des valeurs mobilières, qui est de 0.08% (L. 1926) et les héritiers du prémourant doivent en outre payer au fisc le droit de succession sur la valeur de la dite part sociale.

Si, au contraire, le décès d'un associé était assimilé à une retraite, la part sociale du défunt serait directement dévolue à ses héritiers, et le fisc ne pourrait percevoir des droits successoraux, car le droit de mutation n'est pas dû sur les attributions que reçoit un associé des apports qu'il a faits (3).

IV

Au point de vue l'obligation de garantie : Si l'on considère notre clause comme une cession de la part sociale du défunt aux associés survivants, cette cession est une véritable vente de fonds de commerce et elle engendre l'obligation de garantie, qui, à défaut de stipulation expresse à cet effet, comporte principalement défense au cédant, aussi bien qu'à ses ayants-droit, de troubler l'acquéreur dans la jouissance de la chose vendue; les héritiers de l'associé précédé n'auront donc pas le droit d'ouvrir une maison susceptible de faire concurrence à la Société continuée. Si la mort d'un associé est considérée au contraire comme une sorte de retraite, les héritiers du précédé seront libres de toute obligation de garantie. C'est ce qui résulte des dispositions de l'article 1868, qui déclare que : "S'il a été stipulé qu'en cas de mort de l'un des associés, la Société continuera.....entre les survivants : au second cas "l'héritier du décédé n'a droit *qu'au partage* de la Société.....".

V

Or, le partage n'est qu'un acte juridique qui a pour fonction de diviser une chose commune (Exemple le capital social) en parts ou lots, qui seront attribués aux

---

(3) Wahl, *Traité de droit fiscal*, n° 551-1.

co-propriétaires, M. Planiol a fait remarquer qu'il n'y a pas de partage dans le cas où l'un des indivisaires vend ou donne à un autre sa part dans la chose commune, malgré l'identité de résultat avec celui que l'on peut obtenir d'un partage (4).

Nous croyons donc que, pour se conformer à l'article 1868, on doit assimiler la liquidation de la part sociale de l'associé décédé non point à une cession, mais à un partage.

VI

Il est toutefois une difficulté que soulève la solution proposée; c'est celle de savoir si l'on doit liquider réellement la Société, ou s'il suffit de procéder à une opération fictive de partage, puisqu'il y a partage et non cession.

A notre avis, la liquidation fictive suffit, car ce qu'ont voulu les associés en contractant, c'est éviter le partage en nature susceptible d'arrêter la marche de l'entreprise. (Cette question sera étudiée d'une façon plus détaillée dans la section suivante).

---

(4) Voir Planiol, Traité élémentaire de droit civil, t. I, n° 2498.

SECTION II

DROITS ET DEVOIRS RESPECTIFS DES ASSOCIES SURVIVANTS ET DES HERITIERS DE L'ASSOCIE PREDECEDE

Il résulte de l'article 1868 C. civ. qu'en principe l'héritier du prédécédé peut réclamer immédiatement la part sociale du défunt, et que cette part sera calculée d'après la situation de la Société lors du décès; l'héritier ne participe aux droits ultérieurs qu'autant qu'ils sont une suite nécessaire de ce qui s'est fait avant la mort de l'associé auquel il succède. Les autres opérations qui seront passées après le décès lui demeureront étrangères.

En ce qui concerne le mode de règlement, la loi laisse les parties libres de le fixer comme elles l'entendent. Ainsi, pour faciliter le règlement des comptes ou pour toute autre raison, les contractants peuvent, au lieu de suivre la règle de l'article 1868, prévoir l'attribution immédiate de la part du défunt à ses héritiers au moyen d'une annuité répartie sur plusieurs exercices.

Cette stipulation a le grand avantage de faciliter la liquidation de la situation en évitant à la Société des paiements immédiats trop considérables et susceptibles de nuire à son fonctionnement. Elle est d'ailleurs de règle en droit anglais pour les Sociétés dites "Partnership" (5).

II

Mais, à défaut de stipulation précise, comment va-t-on procéder au règlement de comptes entre les associés survivants et l'héritier du prédécédé ? C'est là une question célèbre qui a donné lieu à des divergences d'opinions.

D'après une première opinion, on doit procéder à une liquidation effective de la Société afin de répartir l'actif social au prorata des droits et devoirs de ses

---

(5) Voir plus bas : chapitre v, Section IV.

membres. S'il existe des biens en nature, on doit les vendre pour les convertir en argent, sauf aux survivants à se porter acquéreurs des dits biens, s'ils veulent les conserver. Les partisans de cette opinion s'appuient sur l'article 1868, aux termes duquel l'héritier de l'associé décédé a droit au partage de la Société; ils estiment qu'il ne saurait y avoir de partage sans liquidation réelle, et ils exigent cette dernière.

III

Cette solution, bien que conforme à la lettre du texte, nous semble inadmissible, car elle conduirait à des résultats contraires à la volonté des parties. Ce que les contractants ont voulu, c'est la continuation de l'entreprise, tandis que la liquidation arrêterait sa marche, peut-être en pleine prospérité. Et comme, en pareille matière, l'intérêt général, qui veut la continuation des sociétés, coïncide avec la volonté des parties, il est difficile de ne pas écarter cette première opinion pour se rallier à l'opinion dominante, dont nous allons exposer les traits principaux :

IV

La liquidation, d'après cette seconde opinion, ne peut être que fictive, c'est-à-dire que, pour déterminer la part du défunt, il suffit d'évaluer les éléments de l'actif et du passif de la Société, en tenant compte des résultats, bons ou mauvais, produits par les opérations en cours jusqu'au décès, en tant qu'elles se rattachent d'une manière indivisible aux opérations antérieures au décès (6).

Cette évaluation sera normalement faite à l'amiable.

Mais elle sera judiciaire dans les cas suivants:

- 1° Désaccord entre les intéressés (7).
- 2° Absent parmi les intéressés (8).
- 3° Incapable parmi les intéressés (9).

V

Afin de simplifier le règlement, les contractants insèrent souvent une clause portant qu'il sera procédé à cette évaluation d'après le dernier inventaire social antérieur au décès. La validité d'une telle clause est hors de doute.

Cette clause doit être considérée comme un forfait en vertu duquel les héritiers de l'associé ne pourront demander leur part des bénéfices réalisés entre l'inventaire et le décès.

---

(6) Thaller et Pic, *Traité des sociétés*, t. I, n° 598.

(7) (8) (9) Art. 819 Code Civ.

En effet, étendre au jour du décès les droits de l'associé décédé serait rendre possibles des contestations et donner ouverture à des difficultés, alors que, dans une pensée de prévoyance, les membres de la Société veulent précisément éviter des contestations et des difficultés.

Trois questions se posent au sujet de ce mode d'évaluation.

VI

1° Tout d'abord, quel est le sens des mots "dernier inventaire"? Ces mots ne doivent s'entendre que de l'inventaire dressé du vivant de l'associé décédé et signé par lui, ce qui exclut non seulement l'inventaire simplement commencé avant le décès, et dont l'achèvement n'a lieu qu'à une date postérieure, mais même l'inventaire terminé conformément aux statuts, mais non encore signé, car, pour être opposable aux tiers, il faut que l'inventaire puisse être considéré comme accepté par le défunt et c'est de l'apposition de sa signature sur l'inventaire que l'on peut déduire son acceptation.

VII

2° La clause portant que l'inventaire sera dressé à l'amiable, est-elle valable lorsqu'il y a des mineurs parmi les héritiers ? Le doute provient de l'article 451 Code civil d'après lequel un inventaire notarié est exigé à l'ouverture de la succession lorsqu'il y a des héritiers mineurs.

La jurisprudence estime avec raison qu'il ne faut pas confondre l'inventaire de la succession dressé en la forme authentique, pour protéger efficacement le mineur contre les abus de pouvoir du tuteur, et l'inventaire de la Société pour lequel la forme S.S.p. est d'usage.

En effet, les convention régulièrement intervenues entre les associés constituent, en cas de décès de l'un d'eux, des charges de sa succession et doivent être exécutées par ses héritiers, quels qu'ils soient, majeurs ou mineurs. L'article 1122 ne fait pas de distinction entre les héritiers majeurs ou mineurs.

Sans doute la part d'actif social de l'associé décédé formera un des éléments de l'actif de sa succession et devra être partagée entre les ayants droit, suivant leur qualité, dans les formes et avec les garanties prescrites par la loi civile pour les partages intéressant des mineurs, mais il ne s'ensuit pas que cet élément d'actif ne puisse être déterminé conformément aux prescriptions de la convention sociale, convention que les besoins du commerce ont sanctionnée et que la loi n'a pas défendue (10).

---

(10) Cass. 30 Nov. 1892, D. P. 94.1.83.

VIII

3° Les héritiers du défunt peuvent-ils exiger le partage relativement aux valeurs constituant le fonds de réserve?

Il n'y a évidemment pas de difficulté dans le cas où les statuts règlent expressément le sort du fonds de réserve dans l'hypothèse envisagée. Il n'en est pas de même dans les cas de silence des statuts, et les opinions sont partagées.

D'après un premier système, le fonds de réserve ne peut représenter que les bénéfices accumulés; ou bien une partie du fonds social. Il s'ensuit que, dans un cas comme dans l'autre, les héritiers ont le droit d'en réclamer le partage immédiat (11).

D'après un second système, le fonds de réserve une fois constitué a pris un caractère spécial. Il a pour but de protéger les associés contre les pertes futures. On ne peut donc l'assimiler ni aux bénéfices ni au fonds social. C'est une masse *sui generis* et, par conséquent, les héritiers de l'associé prédécédé ne peuvent réclamer le partage immédiat du fonds de réserve. La cour de Dijon a rendu, le 22 janvier 1877, un arrêt en ce sens (11 bis). Mais malheureusement cet arrêt ne vise que l'interprétation des statuts d'une société. Ces statuts déclaraient que les héritiers de l'associé décédé auraient le droit de *retirer sa mise de fonds*, ainsi que sa part des bénéfices constatés par le dernier inventaire précédent le décès. Mais le fonds de réserve n'avait pas figuré dans l'inventaire précédent, et, quant aux termes "*Retirer sa mise de fonds*", ils signifient simplement : *retirer son apport social*. La cour a donc décidé que les statuts n'attribuaient aux héritiers aucun droit sur le fonds de réserve.

Nous croyons que ce système est le meilleur, étant donné le caractère spécial du fonds de réserve que les associés ont entendu conserver aussi longtemps que l'aléa subsiste, c'est-à-dire jusqu'à la fin de la société. Le décès de l'une des associés ne peut priver les survivants de la garantie qu'ils tiennent d'une convention à laquelle le défunt était partie, et l'article 1868 oblige les héritiers du prédécédé la respecter.

Remarquons, d'autre part, que, tant que dure la société, on ne peut savoir ce que sera le sort ultérieur du fonds de réserve. Or, si ce fonds était absorbé (comme dans l'espèce sur laquelle a statué l'arrêt de la Cour de Dijon) et que l'on ait attribué prématurément une part de ce fonds aux héritiers en question, ceux-ci ne supporteraient pas cette absorption. Il y aurait donc inégalité entre associés ce qui est interdit par le principe même de la société.

D'autre part, le fonds de réserve, une fois constitué, sert de garantie aux créanciers sociaux. On ne saurait donc attribuer une part de cette garantie aux héritiers du défunt au détriment de créanciers sociaux.

Toutefois les héritiers ont bien un droit sur la réserve, mais ce droit est en suspens jusqu'au terme convenu ou, à défaut de stipulation expresse, jusqu'à fin de la société. A partir de ce moment le droit des héritiers est devenu exigible et ils pourront prendre leur part proportionnellement dans la réserve.

Nous reconnaissons que la solution, qui s'impose aux héritiers, consistant à attendre le partage du fonds de réserve jusqu'à la fin de la société en cas de défaut de stipulation expresse du terme convenu, est défectueuse. Mais on ne peut pas décider autrement sans disposition expresse de la loi, c'est pourquoi nous proposons, dans notre conclusion, que la loi fixe à cet égard une limite le temps pour suppléer à la volonté des parties.

CHAPITRE II

DU SORT DES SOCIÉTÉS DE PERSONNES DANS LES CAS COMPORTANT LA CONTINUATION DE LA SOCIÉTÉ ENTRE LES ASSOCIÉS SURVIVANTS ET LES REPRESENTANTS DE L'ASSOCIÉ PRÉDÉCÉDÉ.

En droit romain, la clause prévoyant la continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé n'était pas admise (1), sauf dans le cas où il s'agissait des sociétés de publicains, dont la continuation et la régularité de fonctionnement étaient exigées par la nécessité publique. La raison de cette prohibition provient du caractère personnel de la société romaine, caractère que nous avons montré au début de notre étude. Or, les héritiers pouvaient être, lors du contrat, des personnes incertaines et inconnues (2), qu'il paraissait dangereux d'associer aux survivants.

II

Dans l'ancien droit français, la question était discutée, Pothier et Masuer étaient tous deux d'avis qu'on pouvait stipuler valablement la continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé décédé (3). Depeisse était d'une opinion contraire (4).

III

Le code civil a suivi l'opinion de Pothier et de Masuer.

Treilhard a, dans l'exposé des motifs, fait la déclaration suivante. "Nous ne trouvons rien qui blesse la bonne foi, les convenances, ni moeurs dans la clause qui admet l'héritier de l'associé; si telle a été la volonté des parties, pourquoi ne serait-elle pas exécutée ?" (5).

---

(1) Dig. Pro socio, L. 35, 459.

(2) Dig. Pro socio, L. 59; Pothier : *Du contrat de société*, n° 145.

(3) Pothier : *Du contrat de société*, n° 145, Masuer : *La pratique; Des associations*, titre XXVIII, n° 35.

(4) *Des contrats*. Part. I, titre III, Sect. III, n° 4.

(5) Exposé des motifs au Corps législatif, Fenet, tome XIV, p. 403.

On pourrait, sans doute, objecter que cette clause va à l'encontre même de la notion d'*intuitus personnae* qui constitue le principal mobile des associés d'entrer dans la société; mais cette objection ne nous paraît pas décisive.

M. Guillouard estime avec raison que "les associés savent mieux que personne si la nature de leur société peut comporter l'admission d'un inconnu dans leurs rangs et, s'ils stipulent que l'héritier prendra la place de son auteur, c'est qu'ils savent que leur société n'en souffrira pas. D'un autre côté il est possible qu'ils connaissent l'héritier de l'associé, que cet héritier doive même prendre part, du vivant de son auteur, aux opérations de la société et il n'y a rien de plus naturel alors que de le voir élevé au rang d'associé" (6).

Enfin, c'est surtout l'intérêt privé des associés qui est en jeu, il est donc normal que la loi leur laisse le soin d'y veiller comme bon leur semble.

Dès lors, pour les mêmes raisons, on doit admettre aussi que les associés peuvent stipuler la continuation de la société non seulement entre les survivants et les héritiers du prédécédé, mais aussi entre les survivants et les représentants du prémourant.

---

(6) *Du contrat de société*, n° 296.

SECTION PREMIÈRE

*Continuation entre les associés survivants
et les héritiers de l'associé prédécédé.*

§ 1. Sens du mot "héritiers"

I

Si l'acte constitutif porte que la société continuera avec les héritiers du décédé, plusieurs auteurs admettent que l'expression "héritiers" doit s'entendre aussi bien des héritiers testamentaires que des héritiers *ab intestat*, des héritiers légitimes que des successeurs irréguliers, comme le conjoint (7).

On n'aperçoit pas, dit M. Duvergier, de motif pour établir une distinction entre les diverses classes d'héritiers.

Selon nous, l'expression "héritiers", ne doit pas être étendue à toutes les catégories de personnes qui succèdent à l'associé décédé. Tout d'abord, il est bien évident que l'extension de l'application du mot "héritier" à des successeurs irréguliers comme l'Etat, ou à des légataires particuliers, est inconciliable avec la notion d'*intuitus personae* qui domine la création et le fonctionnement des sociétés envisagées. D'autre part, la clause portant que la société continuera avec les représentants du prémourant est valable. Pourquoi donc les associés qui veulent donner une large portée à la clause ne le déclarent-ils pas expressément, au lieu de se contenter de l'expression "héritiers" ?

Nous estimons donc que, si les associés se servent de cette expression, c'est qu'ils ont voulu adopter le sens naturel que la loi a donné au mot "héritiers" c'est-à-dire viser exclusivement ceux qui succèdent en principe à tout l'actif et à tout le passif du défunt. Ces personnes sont les parents légitimes et naturels.

II

En ce qui concerne les successeurs irréguliers, notamment l'Etat, ils ne sont tenus des dettes du défunt que jusqu'à concurrence de l'actif héréditaire. Ils doivent donc être considérés comme successeurs aux biens et non comme héritiers.

---

(7) Toullier, t. 20, n° 440. Pont : *Du contrat de société*, n° 715. Guillouard, *idem*, n° 300. Tribonien, *idem*, n° 952.

III

Quant aux légataires universels et à titre universel, leur situation dépend de l'étendue de l'obligation aux dettes qu'on leur impose. Cette question est très discutée dans le droit civil, auquel nous renvoyons pour l'étude plus approfondie de la question (8).

Mais en la matière, nous admettons que s'ils sont tenus des dettes *ultra vires*, ils sont inclus dans le mot "héritiers" et inversement.

§ 2.— *Caractères de la clause de continuation de la Société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé décédé.*

En ce qui concerne les caractères de cette clause, nous avons deux questions à examiner; tout d'abord, cette clause doit-elle être obligatoirement exécutée? Et ensuite, est-elle exclusivement personnelle?

1.— *Cette clause doit-elle être obligatoirement exécutée?*

I

A l'égard des associés survivants, tout le monde est d'accord pour admettre que la clause est obligatoire, car elle est une clause statutaire à laquelle tous les associés ont adhéré par avance; mais, à l'égard des héritiers de l'associé prédécédé, la question est très discutée.

II

D'après le premier système, la clause est purement facultative : les héritiers peuvent tout en acceptant la succession, refuser de faire partie de la société. M. Pont, qui a soutenu ce système, invoque l'opinion de Domat, dont voici les termes :

"S'il avait été convenu entre les associé que la Société serait continuée entre les héritiers, cette convention renfermerait la condition que les héritiers seraient agréés, et qu'eux aussi agréeraient les autres. Et elle n'aurait pas cet effet que les personnes qui ne pourraient s'associer fussent, contre leur gré, liées en société." (9).

M. Pont cite en outre un arrêt de la cour de Caen du 19 novembre 1857, dans lequel on lit le considérant suivant:

---

(8) V. J. Perceron : *La liquidation du passif héréditaire*,. Paris, 1906 (Extrait de la Revue trimestrielle de Droit Civil, 1905).

(9) *Les lois civiles*, I, titre VIII, section II, Aubry et Rau IV, 384, par. 4, note 8, page 569.

“Considérant... que cette stipulation à laquelle il (l’héritier) n’avait point participé, ne pouvait lui imposer une obligation et ne formait à son respect aucun lien de droit; — qu’il ne pouvait, d’ailleurs être tenu d’exécuter cette disposition des statuts comme héritier de son père, parce que ce n’était pas en cette qualité qu’il devait remplacer son père de plein droit comme sociétaire, mais par suite *d’une désignation spéciale* qui ne devait profiter qu’à lui seul et non à la succession....., son co-héritier ne devant point faire partie de la société.....”

III

La formule générale du premier système a été critiquée par certains auteurs, qui estiment qu’une distinction doit être faite entre le cas où l’associé prédécédé a désigné spécialement un de ses héritiers pour le remplacer dans la société et le cas où les statuts portent que la société continuera avec les héritiers du prédécédé. Dans le premier cas, l’héritier pourrait refuser l’offre qui lui est faite, car il s’agit à son égard, d’une stipulation qui ne deviendra obligatoire que si le bénéficiaire l’accepte. — Mais, dans le second cas, la clause n’est pas une stipulation pour autrui; elle est une charge de la succession, charge à laquelle les héritiers ne peuvent se soustraire qu’en renonçant à la succession. C’est la solution qui paraît être admise par la Cour de Caen (Voir le considérant précité).

IV

Ainsi, dans ce second système comme dans le premier, on admet que la clause n’a pas un caractère obligatoire lorsqu’elle ne vise qu’un héritier.

Il y a au contraire désaccord entre les deux systèmes lorsque la clause vise plusieurs héritiers. D’après le premier système, elle demeurera facultative, tandis que, d’après le second, elle deviendra obligatoire; — Nous pensons que les partisans du second système confondent la succession et les héritiers eux-mêmes. Peut-être cette confusion est-elle due à la règle édictée par l’article 1122 du Code Civil d’après laquelle “on est censé avoir stipulé pour soi et pour ses héritiers” (10).

Mais cet adage a été imaginé pour expliquer la transmission des droits et obligations du défunt à ses successeurs à titre universel, car les droits et obligations sont contractés au nom personnel du défunt.

L’hypothèse à laquelle se réfère l’art 1122 c. civ. est donc différente de celle dans laquelle l’associé décédé a stipulé qu’en cas de décès ses héritiers le remplaceraient dans la société.

---

(10) Article 1122, Code Civ.

A notre avis, la situation de cet associé équivaut à celle d'un porte-fort qui s'engage à faire adhérer ses héritiers à la société.

Or, en pareil cas, ceux-ci sont protégés par la règle "*nemo alienum factum promittere potest* : on ne peut s'engager que pour soi-même (art. 1119, c. civ.)". Et il faut en conclure que la clause ne peut être obligatoire.

D'autre part, la solution du second système donnerait lieu à des difficultés lorsqu'il y a des mineurs parmi les héritiers, car ils seraient liés par le caractère obligatoire de la clause, contrairement aux principes, qui requièrent la capacité de commerçant (Voir le paragraphe 4 du présent chapitre).

Nous estimons donc que la clause consentie par le défunt ne doit pas être obligatoire, même dans le cas où il s'agit de tous les héritiers, et que ceux-ci sont dans la même situation que celle du bénéficiaire d'une stipulation pour autrui (11).

En d'autres termes, le second système doit être écarté et c'est le premier qui doit être considéré comme le meilleur.

VI

Si nous envisageons le côté de la succession, la question change d'aspect: l'associé prédécédé, avons-nous dit, est considéré comme un porte-fort qui a promis le fait de ses héritiers; si ceux-ci refusent d'entrer dans la société, le porte-fort manque à son obligation, et il sera par conséquent condamné à des dommages-intérêts, s'il y a lieu. Ces dommages-intérêts seront payés par la succession et suivant les règles du droit commun. Si donc les héritiers ne sont pas obligatoirement tenus d'exécuter la clause, ils ne sont néanmoins pas libres de causer à la société un dommage.

II. — Cette clause est-elle personnelle?

Elle doit être personnelle, car, d'une part, on ne peut pas étendre son application par analogie. Si, étant convenu que la société continuera malgré la mort de tel associé, c'est un autre qui vient à mourir; la société sera dissoute. Admettre la solution contraire serait violer la règle suivant laquelle les modifications de la constitution ne peuvent résulter que d'actes dûment rendus publics.

---

(11) Toutefois, en droit, il y a une disposition expresse de la loi qui déclare que : " si la société comprend expressément les héritiers, ceux-ci, s'ils ont accepté la succession, sont tenus d'observer la volonté du défunt. " (Art. 1208 C. Comm. Aulr.). Cette disposition ne doit être considérée que comme une dérogation au principe du droit commun, principe que nous avons étudié plus haut.

Si l'héritier désigné vient à mourir à son tour, la société ne pourra continuer entre les associés survivants et les héritiers de cet héritier (à moins qu'une nouvelle convention entre l'héritier et les associés ne soit intervenue à cet effet). Car d'abord une telle continuation serait contraire à l'esprit du droit, qui ne veut pas organiser une cause *perpetua successionis*. Ensuite elle aboutirait à une véritable substitution prohibée⁽¹²⁾.

§ 3. *Manière dont l'héritier succède à la part du défunt.*

I

Nous avons dit précédemment que l'expression "héritiers" doit s'entendre de ceux qui succèdent en principe à tout l'actif et à tout le passif du défunt. Par conséquent, la première condition essentielle à remplir par les parents à l'effet de remplacer le défunt dans la société, est d'accepter la succession pour acquérir la qualité d'héritiers. Il faut ensuite-deuxième condition-qu'ils acceptent la stipulation faite par leur auteur.

Si les héritiers majeurs et maîtres de leurs droits acceptent purement et simplement la succession, il n'y aura aucune difficulté, ces héritiers entreront dans la société aux lieu et place du défunt.

II

Les difficultés se produisent lorsqu'il se trouve des mineurs parmi les héritiers.

En effet, les mineurs ne peuvent accepter la succession que sous bénéfice d'inventaire (art. 461 C. Civ.). Comment mettre en harmonie la règle d'après laquelle l'héritier bénéficiaire n'est tenu des dettes qu'*intra vires successionis* avec celle qui impose à l'associé en nom de répondre des dettes sociales au delà de son apport ?

D'autre part, l'associé en nom est commerçant. Or, un mineur ne peut être commerçant qu'après avoir atteint l'âge de 18 ans et avoir été émancipé (art. 2 C. Com.).

III

Ce sont là deux sources de difficultés qui ont divisé la doctrine et la jurisprudence. Nous écartons tout d'abord les points sur lesquels tout le monde est d'accord. Il en est ainsi lorsqu'il s'agit de la succession à une part de commanditaire, succession dont l'effet est toujours compatible avec la qualité d'héritier bénéficiaire. De même, il n'y aura aucune difficulté, si les statuts stipulent que la société se transformera en commandite à l'égard des héritiers.

---

(12) Art. 896 C. Civ.

C'est lorsqu'il s'agit de la transmission de la part d'un associé en nom, avec son véritable caractère, à l'héritier mineur ou à l'héritier majeur qui accepte bénéficiairement la succession, que les difficultés surgissent.

IV

D'après la jurisprudence et une fraction de la doctrine, la continuation de la société doit avoir lieu, alors même que l'héritier serait mineur et qu'il n'aurait pas l'âge exigé par la loi pour exercer le commerce (1).

Cette opinion s'appuie sur deux arguments: la tradition historique et le principe "*contractus legem ex conventione accipiunt*": les contrats reçoivent leur loi de la convention (art. 1101 C. Civ.).

En ce qui concerne la *tradition historique*, M. Tropiong rappelle que, dans l'ancien droit, les sociétés taisebles (2) se continuaient sans difficultés avec les héritiers mineurs de l'associé précédé, et rien n'indique que le droit nouveau ait voulu déroger sur ce point à la tradition historique.

En ce qui concerne le *Principe "Contractus legem ex conventione accipiunt"*, - M. Tropiong estime que la solution contraire conduirait à des résultats désastreux pour les sociétés qui seraient dissoutes pour cause de minorité de l'héritier d'un associé prémourant. Ce serait les priver du bénéfice d'un pacte nécessaire à leur prospérité. Il conclut ainsi: "La continuation de la société ne saurait être jugée du "même oeil que la constitution de la société. Celle-ci est une oeuvre de volonté; celle-là est la charge de l'héritage. C'est un pacte légalement formé qui se transmet avec la succession, *Tam haeredibus nostris quam nobis metipsis caremus.*"

V

Les deux arguments invoqués pour donner appui à la solution du premier système ne reposent pas sur une base bien solide. En effet, il s'agit ici non pas d'une simple interprétation de volonté, mais d'une question de capacité, qui échappe au principe de la liberté des conventions. Quant à la tradition historique, si l'on se place au point de vue individuel des mineurs, sa modification résulterait suffisamment de ce que le droit nouveau exige une certaine capacité pour exercer le commerce.

L'opinion contraire compte des partisans autorisés.

"On n'a pas ici, disent MM. Thaller et Percerou, la ressource de dire, comme nous l'avons fait pour un commerce individuel dévolu au mineur, que le titre et

(1) Voici les décisions de la jurisprudence à ce sujet: Cass. 10 nov. 1847. D. 47.1.353.

Aix, 16 déc. 1868. D. 71.2.70.

Riom, 21 mai 1884, D. 85.2.86.

Req. 2 mars 1885, D. 85.1.444.

(2) Sur les sociétés taisebles, voir: Chartier, thèse, Paris, 1912.

la responsabilité du commerçant passeront à la personne investie de l'usufruit légal, ou qu'on donnera le fonds de commerce en location jusqu'à la majorité de l'héritier de l'associé décédé. Car l'attribution de la part sociale en jouissance à un usufruitier ou à un locataire blesse elle-même un principe essentiel, à savoir que l'intérêt est incessible. Il n'y a point trace dans l'acte constitutif que la société puisse devenir, par l'effet d'un décès, l'objet de l'ingérence d'un tuteur ou d'un preneur étranger (3)''.

De deux choses l'une, par conséquent : ou bien le mineur est parvenu à l'âge légal, c'est-à-dire dix-huit ans, et il pourra, s'il veut profiter de la clause de continuation, se faire habilitier dans les formes légales (4) , ou il n'a pas encore atteint cet âge, et, dans ce cas, la clause sera sans application possible (5) .

Cette solution est conforme non seulement aux principes généraux qui régissent les successions et la société, mais encore à la règle spéciale à la matière et suivant laquelle la clause de continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé n'est pas obligatoire.

Le mineur, qui n'est pas habilité pour faire le commerce, ne peut donc être lié par cette clause.

En résumé, si l'héritier unique ou si tous les héritiers sont incapables, la Société sera dissoute, à condition, bien entendu, qu'il n'y ait pas de clause autorisant la continuation de la société entre les associés survivants seuls.

Si l'un d'eux est capable de faire le commerce, la société continuera avec celui-ci, à l'exclusion des héritiers incapables.

VI

On pourrait objecter à ce second système que l'article 1868 C. Civ., qui permet de continuer la société avec les héritiers de l'associé prédécédé, ne fait pas de distinction entre les héritiers majeurs et mineurs, et ce devrait donc être la succession elle-même qui continue à faire partie de la société, et non les héritiers pris individuellement. — Cette objection doit être écartée, car elle aboutirait à la fiction de la survie indéfinie de la succession. Or, l'article 815 C. Civ. proclame que nul ne peut être contraint à demeurer dans l'indivision. D'autre part, étant donné que la clause équivaut à une stipulation pour autrui, et non à une charge de la succession, les héritiers doivent être considérés individuellement.

---

(3) Thaller et Percerou, *Traité* n° 438.

(4) Code de Commerce, articles 2 et 3.

(5) Thaller et Pic, n° 603; Delange, t. 2, n° 652. Duvergier, t. XX, n° 441; Lyon Caen et Renault, *Traité des Sociétés*, t. II, n° 319. Arthuys, *Traité des Sociétés*, t. II, n° 728.

VII

On pourrait aussi objecter à ce second système qu'il confère à chacun des héritiers une voix dans la société, puisque ce n'est pas la succession qui fait partie de la société, mais les héritiers pris individuellement; et qu'il y a là une iniquité. En effet, l'associé prédécédé, de son vivant, n'avait qu'une seule voix; ses héritiers ne devraient pas avoir plus d'avantages que lui. Mais cette objection est mal fondée, car, si les héritiers ont chacun une voix, c'est qu'ils sont chacun tenus indéfiniment et solidairement des obligations sociales. C'est là une situation qui justifie leur droit de vote.

SECTION DEUXIÈME

CONTINUATION DE LA SOCIÉTÉ ENTRE LES ASSOCIÉS
SURVIVANTS ET LES “ REPRÉSENTANTS ” DE L’ASSOCIÉ
PRÉDÉCÉDÉ

Les représentants de l’associé prédécédé peuvent être : ou bien des personnes n’ayant aucun lien de parenté ni d’alliance avec le défunt, ou bien le conjoint survivant (1).

§ 1. — *Représentants en général*

Quand les statuts portent que la société continuera avec les représentants du défunt, on doit entendre par “représentants” tous les ayants droit de l’associé prédécédé, même celui qui acquiert, sur la poursuite des créanciers de ce dernier, les droits du défunt (Paris, 13 août 1834. S. 1834. 2674). Ces représentants peuvent ou bien entrer dans la société ou bien refuser de le faire, car leur situation est analogue à celle du bénéficiaire d’une stipulation pour autrui.

§ 2. — *Conjoint survivant.*

Au sujet du conjoint survivant, nous avons trois questions à examiner. Tout d’abord la clause portant que la société continue avec le conjoint survivant de l’associé prédécédé, ne serait-elle pas nulle, en vertu des articles 1097 et 1099 du code civil ? Sinon, est-elle obligatoire à l’égard de ce conjoint ? Enfin, quels sont les rapports de celui-ci avec la succession ?

1° *La clause est-elle considérée comme nulle ?*

Il faut se demander, tout d’abord, si pareille clause ne serait pas nulle. En effet, les articles 1097 et 1099 du C. Civ. interdisent la donation entre les époux pendant le mariage. Or ne pourrai-t on pas considérer la clause comme une donation déguisée que le conjoint décédé aurait faite au survivant ? Mais, en réalité, il ne peut y avoir donation que lorsqu’il y a volonté de gratifier; or, la clause n’implique pas que le conjoint survivant en tirera un bénéfice, parce qu’il est difficile de prévoir dans quel état

---

(1) C’est ce qui résulte de la place qu’on lui a donnée dans le code, à l’article 767, sous la rubrique “ Des successions irrégulières ”.

seront les affaires de la société au moment du décès; à cette date, la part de l'associé peut être nulle.

La clause ne tombe donc pas sous le coup des articles 1097 et 1099 C. Civ. (2). Mais à la dissolution de la société, s'il résulte de cette dissolution un avantage pour le conjoint survivant, il y aura lieu à récompense à la succession du conjoint décédé, suivant les règles du droit commun.

2° *La clause est-elle obligatoire à l'égard du conjoint survivant?*

S'il s'agit d'une stipulation faite par le mari au profit de la femme survivante, le caractère obligatoire ou facultatif de la clause dépendra du régime matrimonial que les époux ont adopté.

Dans le régime de la communauté légale, le mari, en sa qualité de chef de la communauté, a le droit d'aliéner les biens de la communauté; il pourra *a fortiori* insérer dans les contrats de société passés entre la communauté et des tiers toute clause susceptible de maintenir l'existence du pacte social et d'éviter, au moment de la dissolution de la communauté, une liquidation inopportune et précipitée, pouvant entraîner la ruine de la société. La femme commune en biens qui accepte la communauté est obligée d'entrer dans la société aux lieu et place de son mari (3). Mais si elle renonce à la communauté, elle ne sera pas liée par la convention conclue par son mari, qui ne vaut que comme une stipulation pour autrui.

Dans les autres régimes matrimoniaux, le mari peut stipuler la continuation de la société avec la femme en ce qui concerne les biens tombant sous son pouvoir de disposition ou même d'administration. Cette stipulation sera obligatoire pour la femme (sauf en cas de renonciation possible et permise par la loi), car elle ne saurait être considérée que comme un acte d'administration. Ainsi le mari dotal peut valablement consentir la continuation, avec la femme survivante, de la société à laquelle il a versé, pour son apport, les meubles dotaux de la femme (4). Mais le mari, sous le régime de la séparation de biens, n'a pas en principe ce pouvoir (sauf dans certains cas exceptionnels) (5).

Quand il s'agit d'une stipulation faite par la femme au profit du mari survivant, cette stipulation ne vaudra que comme une stipulation pour autrui et, par conséquent, elle ne sera pas obligatoire pour le mari.

(2) Voir Paris 24 Janvier 85, D. 88 I 401.

(3) Paris, 24 Janvier 85, sous req. 6 fév. 1888 D. 88 I.401.

(4) Comp. Art 1549 C. Civ.

(5) Exemple : lorsqu'il y a mandat de la femme art. 1577 C. civ.

3° *Quels sont les rapports entre le conjoint survivant et la succession de l'associé décédé?*

Si les statuts de la société contiennent une clause portant qu'au cas de décès de l'un des associés, l'époux survivant succédera à la part de son conjoint décédé dans la société, à charge pour le conjoint survivant de rembourser aux héritiers du prémourant le montant de leurs droits dans la Société. M. Houpin estime avec raison qu'il s'agit là d'une cession de droits sociaux, d'une vente par l'époux prémourant au survivant, qui, bien que ne devant produire son effet définitif qu'au décès, résulte du contrat de société et se lie intimement avec lui.

Cette clause doit tomber sous l'application de l'art. 1595 C. Civ., lequel prohibe la vente entre époux, si ce n'est dans les trois cas qu'il détermine.

La société sera donc dissoute.

Si l'époux associé veut assurer à son conjoint survivant le droit de conserver sa part dans la société, à charge de payer une certaine somme d'argent aux héritiers, il ne peut atteindre ce but, en l'absence d'une stipulation dans le contrat de mariage, qu'au moyen d'une disposition de dernière volonté (6).

Il résulte, *a contrario*, de l'argument précité, que si la clause porte que la société continuera avec le conjoint survivant, sans imposer à celui-ci aucune charge, elle ne permet pas aux héritiers du conjoint prédécédé de réclamer au survivant la valeur de la part de leur auteur; car une pareille allégation impliquerait une vente entre époux qui entraînerait la dissolution de la société, ce qui est contraire à l'intention des associés.

---

(6) V. Houpin. *Journal des Sociétés Civiles et Commerciales*, année 1894, p. 89-90.

CHAPITRE III

LE SORT DES SOCIÉTÉS DE PERSONNES DANS LES CAS COMPORTANT LA CONTINUATION DE LA SOCIÉTÉ EN DEHORS DE CEUX PRÉVUS PAR L'ARTICLE 1868 DU CODE CIVIL.

Nous avons étudié, dans les chapitres précédents, les deux modes de continuation de la société prévus par l'article 1868. Ces deux modes, comme nous l'avons constaté, peuvent donner lieu à des difficultés susceptibles de s'opposer à la réalisation des projets formés par les associés, soit en raison de l'incapacité soit en raison de la décision prise par cette personne, lorsqu'elle est libre de l'accepter ou de refuser le bénéfice de la continuation de la société, d'opter pour la deuxième solution.

Afin d'éviter ces difficultés, la sagesse commande aux associés de prendre l'une des trois précautions suivantes : ou bien insérer dans les statuts une clause expresse portant que la société sera transformée en commandite à l'égard des héritiers; - ou bien insérer une clause portant que la société continuera avec les seuls survivants, mais à charge de payer à l'héritier ou au représentant de l'associé prédécédé une annuité basée sur la valeur de la part de ce dernier; - ou bien insérer la clause dite de *triple option*, conférant aux associés survivants le droit d'opter entre trois partis : la dissolution de la société, la continuation avec les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé, ou la continuation entre les seuls associés survivants à l'exclusion des héritiers.

SECTION PREMIERE

La Société est transformée en une société commandite où les héritiers ne sont que commanditaires.

La validité d'une telle clause n'est pas douteuse, car, en notre matière, la convention fait la loi des parties. En droit allemand d'ailleurs l'héritier peut introduire une requête en vue d'être admis dans la société comme commanditaire, même en cas de silence des statuts (1).

Cette modification du type social assure des avantages tant aux héritiers de l'associé prédécédé qu'aux survivants.

1° Aux survivants :

Elle assure l'avantage de n'être point exposés d'abord à une dissolution de la société dans le cas où le décès de l'associé stipulant se produirait pendant que ses héritiers ou représentants seraient encore mineurs, et ensuite à une immixtion des dits héritiers ou représentants dans la gestion de la société.

2° Aux héritiers du prédécédé :

Elle assure l'avantage de ne pas être exclus de la société si le décès de l'associé stipulant se produit, alors qu'ils ont moins de 18 ans et ensuite de n'être tenus des dettes sociales qu'à concurrence de l'actif héréditaire.

---

(1) C. de Comm. all. art. 139.

Cosack : *Traité de commerce*, traduit par Mis, T.3, Dr. 36, p. 243.

SECTION II

La société continue entre les seuls associés survivants à charge par eux de payer aux héritiers ou représentants de l'associé prédécédé une annuité basée sur la valeur de la part dudit prédécédé.

Il est loisible aux contractants de convenir qu'une annuité basée sur la valeur de la part du prédécédé sera payée aux héritiers ou représentants de ce dernier, au lieu que cette part leur soit immédiatement attribuée en capital. Mais, s'il n'y a pas là une cession de part sociale, du moins s'agit-il d'un prêt *sui générís* que l'on ne saura it assimiler à un règlement en partage. Il y a donc lieu, dans ce cas spécial, à la perception de deux droits au profit du Trésor: le droit de succession sur la part sociale du défunt et, sur ce prêt le droit relatif aux valeurs mobilières.

Toutefois, il ne semble pas que ce prêt puisse astreindre les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé à l'obligation de garantie.

Ce mode de continuation est avantageux aussi bien pour les associés survivants que pour les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé. Comme dans le cas précédent, ils évitent le danger d'une dissolution de la société et les dangers de l'immixtion des héritiers ou représentants de l'associé prédécédé dans la gestion de la société; et ils évitent en même temps les difficultés financières auxquelles pourraient être exposés les associés survivants par suite de l'obligation de verser immédiatement la part sociale du prédécédé.

SECTION 111

Clause de triple option

Le caractère non impératif de l'article 1868 C. Civ. amène quelquefois les associés à insérer dans leur contrat une clause dite *de triple option*, donnant aux associés survivants le droit d'opter entre trois partes :

1° Dissoudre et liquider la société;

2° Continuer la société entre eux à l'exclusion des héritiers ou représentants de l'associé prédécédé.

3° Continuer la société avec les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé;

On a contesté la validité de cette clause, sous le prétexte qu'elle serait une obligation subordonnée à une condition purement potestative de la part des associés survivants, et que, dès lors, cette clause devrait tomber sous l'application des articles 1170 et 1174 du C. Civ., lesquels prohibent la condition qui fait dépendre l'exécution de la convention d'un événement qu'il est au pouvoir de l'une ou de l'autre des parties contractantes de faire arriver ou d'empêcher.

Mais, il semble bien que la condition dont il s'agit n'est pas purement potestative, dans le sens de l'article 1174. En effet, ce que les rédacteurs du code ont voulu prohiber par cet article, c'est l'obligation dans laquelle le débiteur ne peut devenir tel que par le seul effet de sa propre volonté, et sans y être contraint par un lien juridique quelconque.

Pothier caractérisait la nullité de cette obligation en ces termes: "Il est contraire à l'essence de l'obligation qu'elle dépende de la pure et seule volonté de celui qu' on supposerait l'avoir contractée...., comme si je promettais de donner quelque chose à quelqu'un si cela me plaisait, *si voluero*" (2).

Ici l'option laissée aux survivants ne peut être exercée que si l'un des associés vient à décéder pendant la durée de la société. Or le décès ne dépend pas de la volonté des survivants.

La clause de triple option n'est autre chose qu'une obligation alternative permise par l'article 1189 C. Civ., et subordonnée à une condition simplement casuelle (3).

Il faut noter que cette clause donne satisfaction aux associés survivants, mais non à l'associé prédécédé, puisque les héritiers ou représentants de ce dernier peuvent être exclus de la société par la décision des seuls associés survivants.

---

(2) *Des obligations*, N° 205. Compar. sur la condition potestative en général. Aubry et Rau, Tome IV et 302 ; Larombière, *Des obligations*, I art. 1174.

(3) Voir Req. 20 Juin 1887 S. 90.1.515, sur la prorogation des délais d'option accordée aux survivants par le fait de la guerre. V. Trib. Comm. Lyon 8 Mai 1919, J.S. 01-26.

APPENDICE AUX CHAPITRES 1, 2 ET 3

La clause de continuation de la société doit-elle être expresse ?

Si la clause de continuation figure dans les statuts, ou dans un acte portant modification des statuts sur ce point particulier et dûment publié conformément à la loi, il ne s'élève aucune difficulté. Mais, si la continuation de la société n'a point fait l'objet d'une stipulation expresse dans les statuts ou par voie de modification aux statuts, il n'en est pas de même.

D'après l'opinion de M. Laurent, le grand jurisconsulte belge (4), la clause de continuation de société belge constitue une dérogation au droit commun et, à ce titre, elle doit être expresse.

D'après une seconde opinion, soutenue par plusieurs juristes français (5), on déclare que la clause de continuation n'a pas besoin d'être expresse, et qu'il appartient aux juges du fond, par une interprétation rationnelle de la volonté des parties, de décider, dans chaque espèce si le décès d'un associé a ou non pour conséquence d'entraîner la dissolution de la société. Mais les partisans de cette seconde opinion ne donnent pas de motif pour combattre la thèse de M. Laurent.

Quant à nous, nous sommes d'accord avec M. Laurent pour déclarer que la clause de continuation doit être expresse, car, en matière de société de commerce, la loi exige que l'acte constitutif, ainsi que les actes et délibérations ayant pour objet la modification des statuts, soient constatés par écrit (articles 39 et 41 C. Comm. art. 55 de la loi du 24 juillet 1867, art. 1834 C. Civ.). L'article 41 C. Comm. déclare qu'aucune preuve par témoins ne peut être admise contre et outre le contenu aux actes de société, ni sur ce qui serait allégué avoir été dit avant l'acte, ou depuis. Or, prouver un accord tacite en vue de la continuation de la société, n'est pas prouver contre l'écrit dressé pour faire foi de l'acte constitutif.

II

Mais il convient de nous demander quel est le véritable sens de l'expression - "*clause expresse* "; la clause de continuation a-t-elle besoin d'être formelle dans le contrat?

A notre avis, "*Clause expresse*" ne veut pas dire que cette clause doit être exprimée

---

(4) T. 26, N° 381.

(5) Guillaouard, N° 297 ; Houpin, *Traité des Sociétés*, T. I, N° 138 ; Baudry-Lacautinerie et Wahl, *Traité des Sociétés*, N° 391 ; Arthuys, T. II, N° 727.

formellement dans le contrat; ce que la loi exige, au sujet d'une dérogation à un principe du droit commun, c'est que l'intention des parties à cet effet soit extérieurement manifestée, et aussi sans équivoque. Or, il y a bien des cas où cette intention est manifestée par le but, par la nature, ou par l'objet du contrat de société lui-même. Il n'y a là rien qui blesse les intérêts des tiers, car, du moment que le contrat de société est rendu public, les tiers sont avertis des conséquences qui résulteront du but, de la nature ou de l'objet du contrat. Il y a donc ainsi une *clause expresse* publiée.

Par exemple: 1° une société, qui traite avec une ville pour la fourniture du gaz de son usine pendant un temps déterminé, ne prend pas fin par le décès de l'un des associés survenu avant l'expiration de ce temps (Cass. 24 déc. 1877, S. 78.1.34; Amiens 18 fév. 1878, S.78. 2. 97; Trib. Comm. Seine 18 avril 1889. La Loi, 8 mai 1889). On voit très bien que l'intention des parties de continuer la société après le décès de l'un des associés, est manifestée par *le but de fournir le gaz à la ville pendant un temps déterminé*. La solution contraire devrait être admise s'il n'y avait pas de délai fixé dans le contrat.

2° La mort de l'un des associés d'une association en participation ne met pas fin à la société, quoique la continuation ne soit pas exprimée littéralement dans le contrat. Car l'intention des parties est manifestée par la nature même du contrat de ce genre de société. (Cass. 23 1906. D.P. 1907, 1. 43).

3° Une société a été fondée pour créer une force hydraulique, qui, aux termes du contrat, ne devra pas être exploitée par les associés eux-mêmes, mais qui devra être cédée à une autre société à fonder par l'un d'eux ou vendue aux tiers. Si la mort de l'un des associés est survenue avant que le but prévu ne soit atteint, la société peut donc se continuer (Chambéry 23 mars 1914. D. P. 1915.2.35). Jugé également par cet arrêt, que, lorsque, à la mort de l'un des membres de la société citée plus haut, les deux associés survivants, au lieu de liquider la société, ont continué les opérations en vue du résultat prévu, et que l'un d'eux a obtenu à son profit la concession du droit d'établir un barrage et a acheté en son nom les immeubles nécessaires à la mise en valeur de la chute, il doit être présumé avoir agi, non pour son compte personnel, mais pour celui de la société.

Ici encore l'intention des associés est manifestée extérieurement par l'objet de la société, *Intuitû rei* et on ne saurait donc l'assimiler à l'intention tacite.

Tous ces exemples montrent que l'intention des parties de continuer la société est certaine et non équivoque.

III

Mais, pour quelques auteurs, la clause qui porte que chacun des associés peut céder librement sa part sociale, constitue une clause de continuation (1). Nous pensons, au contraire, que cette clause ne manifeste pas suffisamment l'intention des parties de continuer la société.

Car, si la faculté de céder librement la part sociale devait être considérée en quelque sorte comme une stipulation de continuation de la société avec les héritiers de l'associé prédécédé, cela entraînerait des conséquences excessives. Le fait qu'un associé est autorisé par les statuts à céder sa part ne saurait entraîner "*ipso jure*" cette cession à ses héritiers, en l'absence de toute expression de volonté, et obliger l'associé, s'il voulait éviter ce résultat, à en faire la déclaration expresse. De plus et cela serait encore plus paradoxal: un associé, ayant adhéré aux statuts prévoyant le droit pour lui de céder sa part, pourrait être considéré comme s'étant porté fort pour ses héritiers qu'ils entreraient dans la société à sa mort, de sorte que si ceux-ci s'y refusaient, ils auraient à payer les dommages-intérêts du chef de leur auteur.

D'autre part, la faculté de céder librement sa part sociale ne constitue pas une obligation pour l'associé; mais elle lui confère simplement un droit, qu'on ne peut pas l'obliger à exercer contre son gré.

Or, la continuation de la société fait naître une obligation de porte-fort en la personne de la succession de l'associé prédécédé. Donc, si cet associé veut céder ou transmettre sa part à ses héritiers, il faut qu'il le déclare expressément. S'il garde le silence, c'est qu'il ne veut pas exercer son droit. La société sera donc dissoute, et on ne peut faire condamner la succession à des dommages-intérêts par le fait que le défunt n'a pas exercé le droit qui lui était conféré par les statuts.

IV

Mais une autre question se pose, c'est celle de savoir si notre solution s'applique dans le cas où il y a des mineurs parmi les héritiers ? La jurisprudence française a décidé que, pour cela, la clause doit être formelle; les mineurs ne peuvent, à défaut d'une stipulation formelle faite par leurs auteurs, être engagés dans la suite et les conséquences d'une société commerciale. (Cass, 16 Nov. 1874, D.P. 47/1/353; 10 Janv, 1870, D.P. 70.1.60.)

(1) a) Guillouard, *Traité de contrat de Société*, page 374, N° 297.

".....ou bien les associés ont stipulé qu'ils pourraient librement céder leurs droits, et que le cessionnaire prendrait dans la société la place du cédant ; n'y a-t-il pas lieu de décider, avec M. Duvergier, que l'héritier entrera alors dans la Société, car il ne peut y avoir de différence entre la cession à titre ordinaire et la transmission des droits à titre héréditaire ? Pour notre part, nous le croyons tout à fait.

b) Duvergier du contrat de Société N° 434.

Selon nous, s'il s'agit d'obliger les héritiers de l'associé prédécédé à entrer dans la société, les motifs de la Cour de cassation sont justifiés. Mais nous avons vu, dans le chapitre II, que la clause de continuation de la Société ne constitue nullement une obligation pour les héritiers d'entrer dans la société de ce chef. Aussi n'est-il pas besoin que cette clause soit formelle, même dans le cas où il y a des mineurs parmi les héritiers.

Nous admettons donc, dans tous les cas, que la clause de continuation a lieu toutes les fois que l'intention des parties est manifestée extérieurement aux tiers.

(Sur la question de savoir s'il y a non continuation de la société par le fait que les associés survivants et les héritiers de l'associé continuent ensemble les opérations de la société sans liquider: Voir chapitre IV.)

CHAPITRE IV

DU SORT DES SOCIÉTÉS DE PERSONNES DANS LES CAS OÙ LE DÉCÈS D'UN ASSOCIÉ EMPORTE DISSOLUTION DE LA SOCIÉTÉ

I

Les développements qui précèdent ne concernent que la continuation de la Société qui a été primitivement constituée entre ses membres. La preuve est donc exigée d'une façon expresse et non équivoque. En effet, nous n'admettons pas la clause tacite de continuation; toutefois l'expression *clause expresse* doit être entendue dans son sens large, "*lato sensu*" c'est-à-dire il suffit que l'intention des parties soit manifestée extérieurement aux tiers, soit par le but, soit par l'objet ou par la nature du contrat de société; mais notre exigence de clause expresse ne met pas obstacle au désir des survivants et des héritiers du prédécédé de continuer à s'associer ensemble, car il leur est loisible de contracter, suivant les formes légales du commerce, une nouvelle société. Mais la liquidation de l'ancienne soit suivre son cours normal et cette liquidation pourrait entraîner une rupture économique. C'est pourquoi la sagesse conseille de prévenir cette conséquence dès la conclusion de l'ancienne société.

II

Il pourrait arriver parfois que les survivants et les héritiers du prédécédé continuent ensemble l'opération de l'entreprise sans liquider ni accomplir les formalités pour une nouvelle société de commerce. Cette manière de procéder donne lieu à une société de fait (1), qui ne peut être considérée comme une société de commerce et qui doit être assimilée aux sociétés civiles, car la mort d'un associé dissout "*ipso facto*" la société, sans que la mort soit rendue publique (2). Les associés, bien qu'ayant pu éviter la dissolution de la société par cette méthode de continuation trouvent leur crédit amoindri, car ils ne peuvent profiter des privilèges que leur confère une société de commerce (3).

(1) Sur les sociétés de fait, Voir :

Hémarid : *Théorie et pratique des nullités de société et des sociétés de fait*. Etude de jurisprudence et de droit comparé, 2e édition 1926, Nos 174 à 182.

(2) Cass. 22 mars 1843, 5, 44 1.759 ; 10 Nov. 1847 S. 481.5.

(3) Voici quelques principales infériorités de la société civile.

1° dans certaines catégories de commerce (en ce qui concerne les sociétés de personnes), la limitation de responsabilité à la mise sociale est permise. EX : la part commanditaire.

2° Le régime de l'obligation conjointe de la société civile est remplacé par l'obligation solidaire. Les créanciers s'adressent au plus solvable des associés et lui réclameront le tout. Par là, le crédit de la société de commerce est singulièrement fortifié. (Voir Thaller et Percerou, *Traité*, Nos 240-254).

Mais le défaut de publicité de cette société qui existe en fait ne saurait être opposé aux tiers par les associés. La loi a entendu conférer à ceux-ci une faculté leur permettant d'opter suivant leur intérêt entre le maintien pur et simple du caractère commercial de la société ou l'annulation du caractère commercial de la société avec toutes les conséquences qui en découlent (4).

Si les créanciers sociaux optent pour la nonannulation de la société, celle-ci sera considérée comme une société de commerce et, à ce titre, elle pourra être mise en faillite (5).

(Sur les sanctions du défaut de publicité, voir notamment Thaller et Percerou, n° 363 et s.; Thaller et Pic, *Traité des Sociétés*, n° 282 et s.)

III

De longs développements sur la liquidation seraient ici superflus, car cette matière a déjà été traitée par plusieurs auteurs. Nous nous contentons simplement de rappeler la définition du savant auteur, le regretté M. Thaller, en renvoyant, pour les développements détaillés, aux ouvrages qui concernent la liquidation de la Société (6).

“la liquidation, écrit M. Thaller, est la période de durée variable que la société traverse à partir de sa dissolution jusqu'à la distribution aux associés du solde disponible et à l'apurement définitif des comptes: période dans laquelle un ou plusieurs liquidateurs administreront les opérations anciennes, en feront au besoin de nouvelles, rembourseront les créances et transformeront l'actif social en argent ” (7).

IV

Mais, pendant la période de la liquidation, la société continue-t-elle d'exister? C'est là une question qui donne lieu à des divergences d'opinion.

D'après une première opinion, la dissolution d'une société aurait pour conséquence l'extinction de la personne morale, l'ensemble des biens sociaux se transformant en une simple masse indivise. C'est ainsi que M. Delangle a écrit:

“Le premier effet de la liquidation est de changer la nature des rapports sociaux et il ne reste plus qu'une simple communauté” (8).

M. Pardessus enseigne que:

(4) Cassation 12 Nov. 1894, 3 août 1895, 5 Juillet 1900, S. 1904. 1.190 ;—Thaller et Pic, Tome premier, N° 291 ;—Lyon Caen et Renault, T. 2, N° 223.

(5) Cassation 22 Mars 1843, S. 44 1.759;—26 Juillet 1843. S. 43 1.881;—24 Déc. 1877, S. 78 ; 1.321;—16 Janvier 1884, D. 84, 1.122.

(6) Sur La liquidation de la société voir Thaller et Percerou, Nos 440 et s.
Thaller et Pic, Nos 610 et s.

(7) Thaller N° 441.

(8) De la société de commerce, N° 681.

“Par sa dissolution, la société cesse d’être un individu distinct des associés qui la composent; chacun d’eux devient co-proprétaire du fonds social, comme les héritiers le sont des biens de leur auteur (9).

MM. Jourdain et Malepeyre se rallient à cette doctrine (10). Et on peut citer un arrêt ancien de la Cour de cassation (11) qui est conçu en ces termes :

“Le liquidateur d’une société dissoute ne peut être considéré, et n’est en effet, que le simple mandataire des anciens membres de cette société.”

D’après ces auteurs, la personnalité morale est une fiction imaginée pour la période du fonctionnement de la société. Elle ne doit pas être appliquée au delà de cette limite.

Dès lors, étant donné que l’ensemble des biens sociaux se transformera en une masse indivise, les créanciers sociaux perdraient leur droit de gage exclusif sur le patrimoine de la société, et ils seraient exposés au concours des créanciers personnels des associés ; or, c’est là une conséquence contraire à l’esprit de la loi.

Cette doctrine aurait pour conséquence de réduire le crédit de la société.

D’après la seconde opinion, il y a une société nouvelle qui succède à la société ancienne pour les besoins de la liquidation.

M. Alauzet écrit notamment (12) :

“Il se forme une nouvelle société, distincte des associés comme de l’ancienne société qu’ils avaient créée ; c’est la société de liquidation, dont le liquidateur est le gérant, le représentant complet.”

M. Lévi (13) a donné comme raison à cette doctrine que c’est la publicité qui revêt la société de la personnalité morale ; or, la dissolution de la société est accompagnée de publicité sont la cause déterminante de la personnalité des sociétés pendant leur existence, il faut reconnaître que ces mêmes formalités doivent être une cause déterminante de leur personnalité pendant la liquidation.

Cette doctrine ne nous paraît pas satisfaisante. Comment, en effet, pourrait-on exciper, à l’encontre de la société nouvelle, des vices dont la société ancienne pouvait être entachée ?

Dès lors qu’il est impossible de fonder la construction juridique de la liquidation sur l’hypothèse d’une simple masse indivise, aussi bien que sur la présomption d’une société nouvelle qui succéderait à la première, admettons donc, avec la jurisprudence et la grande majorité de la doctrine, la survie de la société ancienne pour toute la

(9) Traité de Droit Commercial, N° 1084.

(10) De la société de commerce, p. 340.

(11) Cass. 15 Janvier 1812, S. 1812-1-113.

(12) *Commentaire des sociétés civiles et commerciales*, N° 613.

(13) De la liquidation des sociétés commerciales, thèse, Paris, 1882, p. 17.

durée de la liquidation. C'est "la même société qui se prolonge d'une vie désormais éphémère, et difficilement discutée". (Thaller, n° 445) (14).

V

Ainsi, la thèse à laquelle nous nous rallions répond aux conséquences pratiques voulues pour la liquidation juridique :

1° Le siège social, déterminé par l'acte constitutif, demeure attributif de la compétence pour tous procès entre associés ;

2° Le liquidateur, comme le gérant auquel il succède, représente la société dans les opérations liquidatives ;

3° Les créanciers sociaux ont un droit de gage exclusif sur le patrimoine social ;

4° Le patrimoine social continue à appartenir à la société et non point aux associés indivisément. Par conséquent, les immeubles sociaux sont affranchis de toute hypothèque provenant du chef personnel d'un associé, etc. Mais on devra traiter, au point de vue de la composition de la communauté légale, l'intérêt de l'associé dans la société, à partir de la dissolution, comme étant de nature immobilière, dans la mesure où le capital se compose d'immeubles. Les époux qui se marient sous ce régime ne mettent donc pas en commun les droits qu'ils peuvent avoir à cette date dans une société déjà dissoute. (Thaller, n° 447.)

---

(14) M. Houpin, N° 950, explique le maintien de la personnalité sociale pendant la liquidation sans faire intervenir aucune fiction légale. La société continuerait à vivre d'une vie juridique réelle jusqu'à l'achèvement de la liquidation, ses mandataires, au lieu de poursuivre le développement des affaires sociales, auraient pour mission d'en mobiliser les valeurs actives et d'en provoquer le partage.

CHAPITRE V

DROIT COMPARÉ

Section 1re

DROIT ITALIEN

Le droit italien, comme le droit français, distingue les sociétés en deux grandes catégories : civiles et commerciales. Et parmi les sociétés commerciales, il distingue : la *società in nome collettivo* (société en nom collectif), la *società in accomandita semplice* (société en commandite simple), la *società in accomandita per azioni* (société en commandite par actions) et la *società anonima* (société anonyme) (1). Ces diverses formes de sociétés correspondent à celles que nous trouvons en droit français.

Les sociétés commerciales italiennes qui sont dissoutes par la mort de l'un des associés sont les suivantes (2) :

1° La *società in nome collettivo*, dans tous les cas.

2° La *società in accomandita semplice, et per azioni*, dans les cas où il s'agit des associés commandités.

Pourtant l'article 191, 1^{er}alinéa in fine, permet la convention contraire. Les associés peuvent donc stipuler la continuation de la société, soit entre les seuls survivants, soit entre ceux-ci et les héritiers de l'associé prédécédé.

Nous rencontrons, en droit italien comme en droit français, la fameuse question de savoir si la clause de continuation doit être expresse. Nous pouvons constater que la jurisprudence italienne, comme celle du droit français, a évolué vers la même tendance pour déclarer que la clause peut résulter tacitement du but de la société. C'est ainsi que la Cour d'appel de Turin a été appelée à statuer sur l'espèce d'une société stipulée pour 90 ans en vue de la construction d'un chemin de fer, le décès d'un associé venant à se produire avant l'expiration du délai. La Cour a rendu son arrêt le 2 août 1861, et elle a statué en ces termes : "La continuation de la société peut aussi ressortir tacitement du but de la société, quand on ne peut atteindre ce but qu'à la fin de la durée primitivement convenue" (3).

(1) C. Com. Italien, art. 76, 77 et 8.

(2) Code de commerce italien, art. 191.

(3) Voir les arrêts apportés par Vivante, " *Tratté du droit commercial italien* ", traduction Escarra, p. 631, Note 30.

Nous diviserons donc l'étude du sort des sociétés de commerce italiennes en trois paragraphes :

Paragraphe 1er - Continuation de la société entre les seuls associés survivants.

Paragraphe 2. - Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.

Paragraphe 3. - Du sort des sociétés de commerce en cas de dissolution de la société.

Paragraphe 1er

Continuation de la Société entre les seuls associés survivants.

Nous avons deux questions à examiner : quelle est la nature de la clause de continuation et quels sont les droits des héritiers sur le fonds de réserve dans la société ; mais nous ne trouvons pas en droit italien de solutions contraires à celles que nous avons adoptées en droit français. Il nous suffit donc de rappeler ici que la liquidation de la part du défunt doit être assimilée à un partage ; cette part ne saurait, dès lors, être attribuée aux associés survivants à titre de vente. D'autre part, les héritiers du défunt ne peuvent réclamer le partage sur le fonds de réserve qu'à l'arrivée du terme convenu, ou, à défaut, ils doivent attendre jusqu'à la fin de la société.

Paragraphe 2

Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.

D'après M. Cesare Vivante, le savant auteur italien, la clause de continuation de la société constitue un droit comme une charge pour l'héritier ; celui-ci ne pourra donc s'y soustraire qu'en renonçant à la succession, dont cette charge est inséparable.

En adoptant cette solution, M. Vivante et la jurisprudence italienne sont d'accord pour admettre que l'héritier bénéficiaire ou l'héritier mineur ne peut être tenu des dettes sociales que jusqu'à concurrence de l'actif total qu'il recueille dans la succession (4).

Mais, selon nous, la clause de continuation ne saurait être considérée comme obligatoire pour les héritiers, car ceux-ci sont protégés en droit italien, comme en droit français, par la règle "*nemo alienum factum promittere potest*" : on ne peut s'engager que pour soi-même (5).

Donc notre solution est de nature à éviter les difficultés qui peuvent se produire en cas de présence de mineurs parmi les héritiers. Toutefois les héritiers sont tenus de respecter l'obligation de porte-fort par laquelle leur auteur s'est engagé envers les associés survivants (6).

---

(4) Voir : vivante, N° 739, Note 31.

(5) Code Civil italien, article.

(6) Supra, chapitre II.

Paragraphe 3

Dissolution de la société par le décès d'un associé

Le décès d'un associé ne dissout pas "*ipso facto*" la société. Il donne simplement le droit aux héritiers de déposer l'acte du décès au Tribunal de Commerce en déclarant qu'ils veulent la dissolution de la société (art. 96). Sans ce dépôt, la société continue à fonctionner, et les héritiers ne pourront pas se soustraire aux conséquences des actes de l'administrateur. Cette solution résulte de l'article 97, qui déclare que la mort d'un associé n'enlève pas aux administrateurs le pouvoir d'accomplir de nouvelles opérations. D'autre part, l'article 100 porte que la modification des statuts ne produit pas d'effet à l'égard des associés et des tiers sans publicité. Il faut donc admettre que ce sont les associés survivants et les tiers seuls qui peuvent se prévaloir du défaut de dépôt de l'acte de décès, et non les héritiers de l'associé prédécédé.

Ainsi il n'y a donc pas lieu d'examiner quelles seront les conséquences des actes passés après le décès d'un associé et avant le dépôt de l'acte de décès, puisque la société est présumée existante.

Mais la société ne disparaît pas tout d'un coup par le dépôt de l'acte de décès. Elle conserve encore sa personnalité jusqu'à la liquidation complète. En effet, pendant la période de liquidation, le patrimoine social demeure le gage exclusif des créanciers sociaux ; la société conserve son nom, son domicile, sa comptabilité (art. 206).

Section 2

DROIT ALLEMAND

On distingue, en droit allemand comme en droit français, deux catégories de sociétés : les sociétés civiles et les sociétés commerciales. Les premières sont celles qui font des opérations purement civiles et qui ne sont revêtues d'aucune des formes en usage pour les sociétés de commerce ; telles sont, notamment, les sociétés agricoles non enregistrées. Les sociétés commerciales sont celles qui ont pour objet de faire le commerce ou qui sont constituées suivant la forme d'une société de commerce, bien que leurs opérations aient un caractère civil.

Les sociétés de commerce allemandes sont :

- 1° La société en nom collectif (*offene Handelsgesellschaft*).
- 2° La société en commandite simple (*einfache Kommanditgesellschaft*).
- 3° La société en commandite par actions (*Kommanditgesellschaft auf Aktien*).
- 4° La société par actions (*Aktiengesellschaft*).
- 5° La société à responsabilité limitée (*Gesellschaft mit beschränkte Haftung*).

1° *Société en nom collectif* (*offene Handelsgesellschaft*). - C'est celle qui a pour objet de faire le commerce sous une raison sociale commune, de telle sorte que la responsabilité de ses associés dans le passif social est sans limite (art. 105 du Code de Commerce de 1897). Cette société est fondée sur la considération de la personne de ses membres et, comme la société en nom collectif du droit français, elle est dissoute, en principe, par la mort de l'un des associés (art. 131, 4°, C. com. allemand de 1897).

2° *Société en commandite simple* (*Einfache Kommanditgesellschaft*). - C'est celle qui a pour objet de faire le commerce et qui se compose de deux catégories de membres : d'une part (*Kommanditisten*) les commanditaires, qui ne sont responsables des dettes sociales que jusqu'à concurrence du montant de leurs apports respectifs; d'autre part, les commandités (*persönlich haftende Reellschaster*), qui ne sont responsables qu'*intra vires societatis* (art. 161 du C. com. 1897), à la différence du droit français (du moins d'après notre opinion, voir plus haut). Le Code de commerce allemand de 1897 déclare, dans son article 177, que la société en commandite simple n'est pas dissoute par la mort d'un commanditaire.

3° *Aktiengesellschaft* (société par actions). - C'est une entité corporative, qui se consacre à une entreprise d'une nature quelconque. Elle est composée d'associés qui participent par des apports au capital social de la société, divisé en actions : sans être tenus personnellement des obligations de la société (art. 178 du C. comm. allemand de 1897 et Cosack, T. 3, n°114-1).

Cette société est donc une société de capitaux comme la société anonyme du droit français ; elle n'est pas dissoute par la mort d'un associé.

4° *Kommanditgesellschaft auf aktien* (société en commandite par actions). - C'est une variété de la société en commandite simple. Elle se compose, d'une part d'un ou plusieurs associés personnellement responsables, et, d'autre part, d'un ou plusieurs associés qui ne sont tenus des dettes sociales que jusqu'à concurrence de son ou de leurs apports divisés en actions ; elle est toujours une société commerciale, même si l'objet de son entreprise n'est pas une exploitation commerciale (7).

Du côté du commandité, aucune différence n'existe entre la société en commandite simple et la société en commandite par actions. Mais, en ce qui concerne les commanditaires, on peut relever plusieurs différences entre ces deux catégories de sociétés.

D'abord les commanditaires par actions constituent un corps pourvu de personnalité juridique. En cette qualité, cette collectivité des commanditaires peut ester en justies à titre autonome. (Cosack, T. 3. n° 123-1 (8).

Comme la société en commandite simple, cette société n'est pas dissoute par la mort d'un commanditaire.

5° *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* (société à responsabilité limitée), régie par la loi d'Empire du 20 avril 1892, modifiée par la loi d'introduction au Code de commerce nouveau, article 2. C'est une société entre deux ou plusieurs personnes, dans laquelle la responsabilité de chacune est limitée à son apport au capital social de la société divisé en parts. Cette part est en principe inaliénable entre vifs, mais la société n'est pas dissoute par la mort d'un associé.

A côté des sociétés commerciales proprement dites et très voisines d'elles, doivent être citées :

6° *L'Eingetragene Genossenschaft* (association enregistrée), qui correspond à la société coopérative du droit français. Cette société est régie par la loi d'Empire du 1er mai 1889, modifiée par la loi d'Empire du 12 août 1896 et par la loi d'introduction du Code de commerce nouveau (art. 10).

(7) C. de comm. Nouv., p. 284 à 286, art. 320, alin. 3; 210, alin. 2.

(8) C. de comm., p. 284 à 286, art. 320, alin. 3e; 210, alin. 2.

Cette association ne peut faire qu'une exploitation commune ayant pour but de faciliter à ses membres des acquisitions ou une exploitation économique. Elle possède toujours un caractère commercial, même lorsqu'elle n'exerce aucune profession commerciale (art. 17 de la loi d'Empire du 1er mai 1889). L'association doit être inscrite sur un registre des associations et non sur le registre du commerce, comme la société par actions(9).

Cette association a sa personnalité juridique propre. La qualité personnelle des membres n'est pas prise en considération. L'association inscrite n'est pas dissoute par la volonté de l'un de ses membres.

7° L'Ergenseitigkeitsvereine (société mutuelle), est une société dont l'exploitation principale est celle de l'assurance mutuelle. Cette société doit être inscrite au registre de commerce en vertu d'une déclaration de la direction et du comité de surveillance. Contrairement à ce qui a lieu pour la société par actions, la société d'assurances mutuelles est valablement constituée, non pas seulement lors de l'inscription au registre du commerce, mais dès la décision de l'autorité de contrôle qui l'autorise à fonctionner (10). On dit en ce cas que l'inscription de l'assurance mutuelle au registre du commerce est déclarative et non créatrice de droit.

La société d'assurances mutuelles constitue une personne morale et est considérée comme un commerçant (11). La société n'est pas dissoute par le décès d'un associé.

Il résulte de ce qui précède que les sociétés commerciales qui sont dissoutes par la mort d'un associé sont les sociétés qui sont dominées par le principe de considération de la personne, à savoir :

1° L'*Offene Handelsgesellschaft* (société en nom collectif) ;

2° Les sociétés en commandite simple et par actions - en ce qui concerne les commandités.

Mais le principe de la dissolution de la société par la mort d'un associé n'est pas absolu, car le Code de commerce allemand permet de stipuler des clauses contraires, notamment la continuation de la société (art. 131, 4° *in fine*). La continuation peut être stipulée ou bien entre les survivants seuls, ou bien avec les héritiers de l'associé prédécédé. Nous allons diviser l'étude de ce chapitre en trois paragraphes, comme dans le chapitre précédent.

(9) Différence avec la société par actions.

(10) Cosack, T. 3; N° 131-II-3° et 4°.

(11) L. Ass. art. 15, 16.

Paragraphe 1er

Continuation de la société entre les seuls associés survivants

En ce qui concerne cette façon de continuer la société, nous avons deux questions principales à examiner : d'abord la nature de la clause de continuation, et ensuite le droit des héritiers sur le fonds de réserve.

1° *La nature de la clause de continuation.*-Il résulte clairement de l'article 738 du Code civil allemand que la part de l'associé prédécédé dans le patrimoine social va, par accroissement, aux autres associés. Il y a là une cession conditionnelle de part sociale, chacun des associés y consent au profit de l'ensemble des autres, au cas où il mourrait avant eux et ses coassociés pourront s'en prévaloir à la date du décès. Cette cession doit être considérée comme faite à titre de vente. C'est là une différence entre la solution du droit français (d'après notre opinion) et celle du droit allemand en ce qui concerne la nature de la part du défunt.

2° Quelles sont les droits des héritiers de l'associé prédécédé sur le fonds de réserve ?

- L'article 738 du Code civil allemand édicte que les associés survivants sont obligés, envers l'associé sortant ou l'associé prédécédé, *de lui payer ce qu'il aurait obtenu dans la liquidation si la société avait été dissoute au moment de sa sortie.*

Or, le fonds de réserve, bien qu'il ait un caractère spécial, et qu'il soit abandonné à la libre volonté des associés pendant la marche de la société, doit être néanmoins partagé au moment de la dissolution. La question de son exigibilité, lorsque la société continue entre les associés survivants, ne se pose donc pas en droit allemand, puisque les dispositions de l'article 738 l'ont tranchée clairement.

Paragraphe 2

Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé

En ce qui concerne cette façon de continuer la société, nous ne trouvons pas en droit allemand toutes les difficultés qu'on rencontre en droit français.

D'abord la clause n'est pas obligatoire pour les héritiers (voir art. 139 C. comm. nouv.).

D'autre part, la présence de mineurs parmi les héritiers ne donne pas lieu à des divergences d'opinion sur la question de savoir si les héritiers mineurs seront tenus des dettes sociales en qualité d'héritiers bénéficiaires, c'est-à-dire dans les limites des forces de la succession, ou bien aussi personnellement de leur propre chef, c'est-à-dire sans limites, sur l'ensemble de leur patrimoine. En effet la loi répond à cette question dans ce dernier sens, mais avec un tempérament très important. Or, voici les dispositions de l'article 139 du C. comm. all. nouv.

“Lorsque le contrat de société stipule qu’en cas de mort d’un associé, la société doit être continuée avec les héritiers, chaque héritier qui veut rester dans la société peut poser comme condition, qu’il soit admis comme commanditaire, qu’on lui laisse en même temps ce qui lui revient dans les bénéfices réalisés et que la part lui revenant dans les apports du défunt soit reconnue comme son apport personnel dans la commandite.

“Dans le cas où les autres associés n’accepteraient pas une demande semblable de l’héritier, ce dernier serait en droit de déclarer qu’il sort de la société, sans être tenu à l’observation d’aucun délai de dénonciation.

“L’héritier ne pourra faire valoir les droits susmentionnés que pendant un délai de trois mois à dater du moment où il aura eu connaissance de la succession qui lui est échue. Les dispositions relatives à ce délai sont réglées par l’article 206 du Code civil relatif à la prescription, Lorsqu’à l’expiration du délai de trois mois le droit de renoncer à la succession ne se trouve pas prescrit, le délai ne prend pas fin avant l’expiration du délai pour la renonciation.

“Lorsque, dans le délai prévu par l’alinéa 3, l’héritier se retire de la société, ou que la société est dissoute dans ce délai, ou que l’héritier est admis comme commanditaire, il n’est tenu des engagements antérieurs de la société que dans les limites fixées par les dispositions du droit civil sur la responsabilité des héritiers à raison des obligations de la succession.....”

Ainsi l’héritier mineur, aussi bien que majeur, qui est tenu des dettes de la succession “*Intra vires*”, peut opter entre les deux solutions suivantes :

1° Il peut, dans le délai de trois mois à dater du moment où il aura eu connaissance de la succession qui lui est échue, introduire une requête en vue d’être admis comme simple commanditaire, et non pas comme associé responsable sans limites.

Si les associés survivants font droit à cette requête, la société en nom collectif se transformera donc en société en commandite. Par là tous les inconvénients de la dissolution de la société seront évités, en même temps que les droits des héritiers mineurs seront sauvegardés. Il en sera de même pour la part de l’un des commandités prédécédé qui se transformera en part commanditaire. Sauf, bien entendu, dans le cas où une société en commandite comporte comme commandité un associé unique et où c’est précisément cet associé commandité qui est prédécédé, laissant des héritiers mineurs ou des héritiers majeurs qui acceptent la succession sous bénéfice d’inventaires. On ne peut pas alors transformer cette part commanditée en part commanditaire, car la société perdrait son élément commandité, et il ne peut pas y avoir une société en commandite sans cet élément important. La continuation de la société est, dans ce dernier cas, impossible.

2° L'héritier peut se retirer, de son côté, de la société au cas où les autres associés n'admettent pas sa requête. Dans ce cas, la société sera continuée entre les seuls associés survivants. Et, par cette option, la question de savoir si la clause est obligatoire pour les héritiers du défunt est tranchée par la loi dans le sens de la négative.

Paragraphe 3

Dissolution de la société par le décès d'un associé

Lorsqu'il y a lieu d'admettre que la mort d'un associé ou la retraite de cet associé prédécédé a eu pour conséquence la dissolution de la société, les associés sont tenus de déclarer l'un de ces deux résultats au tribunal pour être inscrit sur le registre de commerce. Cette inscription pourra se faire aussi sans le concours des héritiers; si ce concours est entravé par des empêchements particuliers. (1)

Cette inscription a un effet "Confirmatif" de droit (*Rechtsbestärkend*) (2), en ce sens que, tant qu'elle n'a pas été prise, la société est considérée comme existante au profit des tiers. (3)

Du fait de la dissolution, la société n'est pas à proprement parler disparue. La survie (*Wachleben*) de la société continue jusqu'à la terminaison de la liquidation, c'est-à-dire jusqu'à la déclaration de la fin de la liquidation, déclaration faite par les liquidateurs au tribunal de commerce, pour être inscrite sur le registre du commerce (4).

(1) C. Com. Nov. art. 143, élin. 1,2,3,4.

(2) Cosack, T. 3, paragr. 109, II. 1 .

(3) C. Comm. Nov., atr. 143, alin. 1 *in fine*.

(4) C. Comm. Nouv., art. 157, alin. i. Cosack, T. 3, paragr 199.

Section 3°

DROIT SIAMOIS

I

Le droit siamois n'a pas accepté la distinction entre les sociétés civiles et sociétés de commerce. En effet, les sociétés de commerce et les commerçants sont soumis aux mêmes lois et à la même juridiction que les non commerçants.

Le code civil et commercial siamois (1) connaît trois sortes de sociétés :

- 1° Les “ Ordinary partnerships ”,
- 2° Les “ limited partnerships ”,
- 3° Les “ Limited Companies ”.

1° Les “ *Ordinary Partnerships* ”. - Comme la société en nom collectif du droit français, c'est une société dont tous les membres sont solidairement et indéfiniment responsables des dettes sociales (Art. 1025).

Une “ Ordinary Partnership ” peut se constituer sans aucune inscription sur le registre des sociétés, mais dans ce cas, elle jouit de moins d'avantages qu'une “ordinary Partnership” inscrite (2) (Voir article 1064 et S.).

Toute “ordinary Partnership” (inscrite ou non) est dissoute par la mort de l'un des associés (articles 1055 et S). Elle est donc une société de personnes.

2° La “ *Limited partnership* ”, comme la société en commandite du droit français, comprend 2 catégories de membres : les commanditaires et les commandités. (art. 1077, 1 et 2). Cette société est dissoute par le décès de l'un des commandités. Si l'un des commanditaires est mort, la loi admet que la société continue avec les héritiers du commanditaire prédécédé, sauf convention contraire (article 1093).

(1) Le “ Code Civil et commercial du Siam ” est ainsi dénommé, parce qu'on a réuni dans un seul code les dispositions Civiles et commerciales; c'est le principe de l'unité des lois et de la juridiction qui s'applique au Siam. Les trois premiers livres de ce Code sont en vigueur depuis le premier janvier de l'année Bouddhiste 2468 (1925). Le livre I concerne les “ Dispositions Générales et les Personnes ” ; le livre II “ Les obligations ” et le Livre III “ Les contrats particuliers ”. Nous attendons encore les dispositions concernant les régimes matrimoniaux et les successions.

(2) Une Ordinary Partnership inscrite est une véritable personne morale : l'Acte accompli au nom de la Société engage tous les associés, bien que les noms de ceux-ci ne figurent pas dans l'acte (art. 1065). Le patrimoine social constitue le gage exclusif des créanciers sociaux (art. 1072).

Les associés ne peuvent se livrer à une occupation concurrençant la société (art. 1066).

L'action contre un associé sortant se prescrit par 2 ans à dater du jour où cet associé a cessé d'être membre de la société (1068).

3 La “ *Limited Company* ” est une société qui se forme avec un capital divisé en actions; les titulaires des actions ne sont tenus des dettes sociales que jusqu’à concurrence du montant de leurs actions (art. 1096). La *Limited Company* n’est pas dissoute par le décès d’un associé (Art. 1236 *a fortiori*).

En conséquence les sociétés du droit siamois qui sont dissoutes par le décès de l’un des associés sont :

- 1° Les “ *Ordinary Partnerships* ”
- 2° Les “ *Limited Partnerships* ” dans le cas où il s’agit d’un commandité.

II

Mais ce principe est-il ou non absolu, étant donné que le nouveau code ne contient pas de disposition expresse permettant de déroger à ce principe ?

Pour répondre à cette question, il nous faut rappeler l’ancienne loi siamoise, sur les sociétés, de l’année Bouddhiste 2454 (1910). Cette loi contient deux catégories de dispositions : Les unes inscrites dans les articles dits “ *Lak Matra* ” (*Lak* = fondamental, *Matra* = article, *Lak Matra* : article fondamental); et les autres inscrites dans les articles dits “ *Matra* ” ou articles ordinaires. Les premières dispositions doivent être respectées comme telles par les parties contractantes. Mais les secondes peuvent être modifiées par les associés (3). Or l’article 45 de cette loi, qui prononçait la dissolution de la société par la mort d’un associé, était un article dit “ *Matra* ”. Par conséquent, sous l’empire de cette loi, les associés pouvaient stipuler une clause de continuation de la société dans leur contrat.

Lorsque le nouveau code civil et commercial de Siam est entré en vigueur à la place de l’ancienne loi sur les sociétés, le législateur n’a pas cru devoir mettre la mention “ *Lak* ” avant les articles qui contiennent des dispositions impératives. Mais l’article 1055 du nouveau code, qui détermine les causes de la dissolution; est la reproduction intégrale de l’article 45 de l’ancienne loi: Nous pensons donc que le législateur a entendu conserver le caractère interprétatif des dispositions de l’article 1055, d’autant plus que cet article est fondé sur une présomption de volonté des parties. En effet la notion d’ “ *Intuitus personae* ” joue un rôle aussi prépondérant dans les sociétés de personnes en droit siamois que dans celles du droit français. Cette notion se manifeste notamment par l’obligation solidaire et *in infinitum* des associés ou “ *ordinary partners* ” (article 1025), et par le fait qu’un acte accompli par l’un des associés dans les affaires ordinaires de la société engage tous les associés (art. 1656).

Donc, en droit siamois, les associés peuvent insérer dans leur contrat une clause de continuation de la société en cas de décès d’un associé.

---

(3) Art. 3 de la loi siamoise sur les sociétés de l’année Bouddhiste 2454.

Pourtant le code siamois ne prévoit pas de solution pour trancher les difficultés qui peuvent se produire en cas de continuation de la société. Devant un tel silence de la loi nous nous permettons d'adopter les solutions qui nous paraissent logiques : solutions qui ont été admises par nous en droit français, à savoir :

Paragraphe 1. - *En cas de continuation de la société entre les seuls associés survivants :*

La liquidation de la part du défunt doit être assimilée à un partage et non à une cession conditionnelle; en outre les héritiers de l'associé prédécédé ne pourront réclamer le partage immédiat des fonds de réserve; ils doivent, à cet effet, attendre l'arrivée du terme convenu ou la fin de la société.

Paragraphe 2: - *En cas de continuation entre les survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.*

La clause n'est pas obligatoire pour les héritiers, car ceux-ci sont protégés par la règle d'après laquelle " *on ne peut s'engager que pour soi-même* "; mais les héritiers sont tenus d'exécuter l'engagement de leur auteur, qui est considéré comme porte-fort envers les associés survivants.

En cas d'acceptation des héritiers d'entrer dans la société, les difficultés ne se produiront pas, même s'il y a présence de mineurs, car ceux-ci peuvent être suppléés dans la société par leur représentant légal. D'après l'article 46 du Code Civil et commercial du Siam, l'engagement pris par un mineur sans l'intermédiaire de son représentant légal est annulable au gré du mineur (4). Donc, au contraire, les actes faits par le représentant légal du mineur sont valables et engagent le mineur.

De plus le mineur siamois peut être autorisé par son représentant légal, ou, en cas de refus de celui-ci, par le tribunal, à faire le commerce. Dans ce cas, le mineur a la même capacité qu'un majeur (art. 50); il peut donc être associé en nom.

Paragraphe 3

Dissolution de la société par le décès d'un associé

Par le décès d'un associé, la société ne disparaît pas tout d'un coup, elle survit encore pour les besoins de sa liquidation. Cette survie de la société est manifestée par le fait que le patrimoine social reste le gage exclusif des créanciers sociaux (art 1062). La société conserve encore son nom et son domicile.

Cependant la loi a prévu le cas dans lequel, nonobstant le décès d'un associé, les opérations sociales sont continuées sous l'ancienne raison sociale ou avec le nom de l'associé décédé, sans qu'il y ait liquidation de la société. La loi a décidé, dans l'article

---

(4) Sauf dans les cas cités dans les articles 47, 48, 49.

1054, alinéa 2, que, dans ce cas, la succession de l'associé prédécédé ne serait pas responsable des dettes contractées par la société après le décès.

Donc la mort entraîne *ipso facto* la dissolution de l'ancienne société.

Section 4°

DROIT ANGLAIS

Dispositions générales

I

La législation anglaise sur les Sociétés se différencie dans une large mesure de la législation française.

Aussi est-il intéressant de donner tout d'abord quelques notions préliminaires des sociétés du droit anglais, avant d'entrer dans l'examen des questions qui constituent le sujet de cette thèse:

En droit anglais, la division en sociétés civiles et sociétés de commerce n'offre pas la même importance qu'en droit Français. En effet; il n'existé pas de juridiction spéciale pour les Sociétés de commerce, et les preuves sont administrées de la même manière pour les deux catégories de sociétés. Ce que les Anglais considèrent comme important dans une société, ce n'est pas son object, mais la forme, dite "Corporation", dont cette société est revêtue.

Il faut se garder de confondre tout d'abord la corporation et la société, car une société implique toujours l'idée d'un certain nombre d'individus, mais une corporation peut ne comprendre qu'un seul individu, c'est ce que l'on appelle une corporation sole. Par exemple un maire anglais est une corporation sole. Nous écarterons donc cette dernière et nous ne parlerons que de la corporation agrégate, dont la composition ressemble à celle d'une société française en ce sens que ces deux organismes supposent l'existence d'un groupement d'individus.

Le mot " corporation " ne peut mieux se traduire en français que par le mot "*Personne morale*", parce que la corporation a sa personnalité propre et distincte de celle des membres qui la composent. (Cela veut dire que la corporation a le droit d'ester en justice sans que les noms de ses membres figurent dans la demande ou dans l'assignation). D'autre part, parce que les créanciers de la corporation sont payés sur les biens de celle-ci à l'exclusion des créanciers personnels des membres de la corporation. En outre, la corporation a l'avantage de *n'être pas dissoute par la mort de l'un de ses membres.*

En droit anglais, quand plusieurs personnes veulent poursuivre une entreprise, ils peuvent choisir: ou bien former une corporation ou bien renoncer à former une personne morale. C'est par cette distinction entre les sociétés incorporées et les sociétés non incorporées que l'acte du 21 décembre 1908 a établi, dans son article premier, la division principale des sociétés dans le Royaume Uni.

II

A.- Sociétés incorporées

Pour qu'une société soit incorporée, et bénéficie de la continuation de la société, il faut à l'origine, 7 fondateurs; ce sont eux qui établissent l'acte de fondation que l'on appelle le memorandum de fondation.

Parmi les sociétés auxquelles s'applique la loi de 1908, on distingue les "*public companies*" et les "*private companies*", cette dernière étant de beaucoup la moins importante. On désigne en effet sous le nom de private companies les sociétés analogues à celles qui sont reconnues par la loi française du 8 mars 1925 sous le nom de sociétés à responsabilité limitée. Ces sociétés sont soumises à un régime un peu spécial : elles ne doivent pas avoir plus de 50 associés; mais, exceptionnellement, elles peuvent avoir moins de sept associés. Les actions de ces sociétés ne peuvent être transmises qu'avec le consentement du conseil d'administration. La constitution de cette société n'est soumise qu'à un minimum de formalités. D'autre part la société n'est pas obligée de publier son bilan.

Si l'on met à part les private companies, on peut constater que la loi de 1908 s'applique finalement aux catégories de sociétés qui sont les suivantes:

A) *Les sociétés à responsabilité illimitée sans actions.* C'est un type excessivement rare. En pareil cas l'on constitue plutôt les partnerships. La caractéristique de ces sociétés, c'est que la Société bénéficie du régime de la personnalité morale, ce qui ne se produirait pas si l'on se trouvait en présence de partner-ships.

B) *Les Sociétés à responsabilité illimitée avec actions.* Il y a responsabilité et, par là même, les actions doivent être nominatives, mais elles peuvent être cédées.

C) *Les Sociétés à responsabilité limitée avec actions.* Ce sont des Sociétés anonymes analogues à celles de la loi française de 1867. On les appelle encore en anglais, sociétés *by shares*.

D) *Les Sociétés à responsabilité limitée à garantie (by guaranty).* Ce genre n'existe pas en France. Cela signifie qu'au delà de l'action, il y a un excédent qui peut être appelé, mais dans l'intérêt des créanciers seulement.

E) *Sociétés à responsabilité limitée à garantie sans actions.* C'est la même que la précédente, mais la part n'est pas cessible. Cette société s'emploie surtout en matière de contrat d'assurances, parce qu'elle donne une sécurité particulière aux assurés.

III

B. - Sociétés non incorporées

Les Sociétés non incorporées sont les “ *partnerships* ”

La “ Partnership, porte l'article premier, alinéa 1 du Partnership act 1890 (1), est le lien juridique existant entre des personnes engagées dans une entreprise commune, en vue d'en tirer un profit. ”

Il y a deux sortes de Partnerships, les “ordinary partnerships” et les “limited partnerships ”

Dans les sociétés dites “ Ordinary partnerships ”, les associés sont solidairement et indéfiniment responsables des dettes sociales; chaque membèr est gérant et engage ses coassociés par les actes qu'il accomplit et qui rentrent dans l'objet de la société; d'autre part, la partnership est dissoute par la mort de l'un de ses membres (Art. 33 du P.A. 1890) (2). Les *Ordinary partnership* ressemblent donc aux sociétés civiles et aux sociétés en nom collectif du droit français.

Les “ Limited partnerships ” ont été introduites par le “ Limited partnership ” act de 1907 (3).

On y rencontre, comme dans les sociétés en commandite du droit français, deux catégories d'associés : les “general partners” et les “limited ou sleeping partners” Les “general partners” (les commandités) gèrent les affaires de la société, mais ils sont tenus des dettes sociales sans limite. Tandis que les “ limited ou sleeping partners ” (commanditaires) ne sont tenus des dettes sociales que jusqu'à concurrence de leur apport, mais, par contre, ils ne peuvent s'immiscer dans la gestion de la Société; et ils n'ont qu'un droit de contrôle et de délibération.

Toute “ limited partnership ” doit être enregistrée comme telle. Ainsi qu'il est prévu dans l'Act, à défaut d'enregistrement, elle est réputée “ ordinary partnership” et chacun des “ limited ou sleeping partners ” est réputé gérant (art. 5 L. P. A. 1907) (4). A la différence de l' “ ordinary partnership ”, la “ limited partnership ” n'est pas dissoute par la mort d'un sleeping partner.

Il résulte de ce qui précède qu'en droit anglais la *personal confidence* ou *dilectus personorum* (5) joue un rôle important dans le mobile des associés d'entrer dans une ordinary partnership. Au contraire la Company se compose généralement d'un

(1) a) *Partnership Act*. 1890, 53 et 54 vict. C. 39.

b) *Annuaire de législation comparée*, année 1890, p. 74.

(2) *Annuaire de législation comparée*, année 1890, p. 80.

(3) *Limited Partnership act*. 1907, 7 Edw VII C. 24, et *Annuaire de législation comparée*, ann. 1907, 2e série, p.28.32.

(4) A. L. C. 1907, 2e série, p. 27.

(5) Cela correspond à l'*Intuitus personae*.

grand nombre de membres qui ne se connaissent pas; et il suffit simplement que ses membres effectuent leur apport, sans considération de personne.

IV

Ainsi la solution du droit anglais, en cette matière, correspond à la distinction française des sociétés en sociétés de personnes et sociétés de capitaux. Nous ne nous occuperons ici que du sort des sociétés de personnes, c'est-à-dire des Ordinary partnerships et des limited partnerships, sociétés dont le sort pourrait changer par suite de la mort d'un associé.

L'article 33 du partnership Act. 1890 a fait une place prépondérante à l'autonomie de la volonté. Il déclare en effet que " sauf autres conventions, la partnership est dissoute à l'égard de tous ses membres par la mort..." Ainsi les parties peuvent, comme en droit français, stipuler dans leur contrat de société, la continuation entre les seuls survivants; ou la continuation entre ces derniers et les héritiers ou représentants de l'associé prédécédé.

Nous consacrerons un paragraphe à chacune de ces deux façons de continuer la société, et, dans un troisième paragraphe nous traiterons du sort de la société anglaise pendant la période de liquidation.

Paragraphe 1er

Continuation de la société entre les seuls associés survivants.

Nous allons examiner 2 questions :

1° Quelle est d'abord la nature de la clause de continuation, c'est-à-dire la part de l'associé prédécédé sera-t-elle dévolue aux associés survivants ou devra-t-elle être attribuée aux héritiers de l'associé prédécédé ?

En ce qui concerne cette question, il convient de reproduire les dispositions suivantes du Partnership act, de 1890 :

Art. 42. - " Lorsqu'un associé est mort ou a cessé pour une raison quelconque de faire partie de la Société et que celle-ci a continué, cet associé (ou ses ayants-cause qui le peuvent à son défaut) peut demander tel dividende que les Tribunaux jugeront convenable d'attribuer à sa part dans la Société, ou l'intérêt de 5 % l'an du montant de ce qu'il peut prétendre sur le capital social. A moins, toutefois, que les statuts n'aient réservé aux sociétaires survivants ou continuant le droit de racheter la part du défunt ou du sortant et qu'ils aient usé de ce droit.

Art. 43. - " A moins de convention contraire, la part de l'associé sorti ou décédé est une dette qui prend date du jour de la dissolution ou de la mort.

Art. 2. Al. 2.- “ Le fait de prendre part aux bénéfices d’une entreprise est *prima facie* une présomption de participation dans une partnership.

“Il en est toutefois autrement lorsqu’il s’agit de sommes payées en l’acquit d’une dette, ou bien d’une part dans les bénéfices promis à des ouvriers ou employés. Le fait par eux de toucher cette part des profits ne les rend pas membres d’une partnership.

“ De même la veuve ou les enfants d’un partner décédé, qui continuent de recevoir sa part des profits de l’entreprise, ne sont pas pour cela membres de la part nership ni soumis à la responsabilité que cette qualité comporte.”

Il résulte de ce qui précède que les héritiers de l’associé prédécédé ne peuvent réclamer que le dividende de la part du défunt, mais non la part elle-même. Il faut donc conclure que la part de l’associé prédécédé est dévolue aux associés survivants, et que les héritiers de cette part doivent subir les conséquences qui découlent de cette cession.

2°-Quels sont les droits que les héritiers de l’associé prédécédé peuvent avoir dans la Société ? L’article 42 du Partnership act. de 1890 in fine laisse aux statuts le soin de régler ce point comme ils l’entendent. Mais, à défaut de stipulation expresse à cet effet, les héritiers de l’associé prédécédé peuvent opter entre les deux solutions suivantes :

1° Demander tel dividende que les Tribunaux jugeront convenable d’attribuer à la part de l’associé prédécédé.

2° Demander l’intérêt de 5 % l’an du montant auquel il peut prétendre dans le capital social.

Mais devra-t-on faire entrer en ligne de compte les fonds de réserve pour déterminer la base du calcul de ce dividende ou de cet intérêt ?

La loi est muette sur ce point. Et nous nous retrouvons ici en présence des difficultés que nous avons rencontrées en droit français. Cependant le caractère du fonds de réserve est le même dans ces deux législations, c’est-à-dire qu’il a pour but de protéger les associés contre les pertes futures; il est en même temps un gage complémentaire du capital, et il constitue par suite un élément de crédit pour la Société. La réponse à la question que nous avons posée plus haut sera donc la même qu’en droit français. Nous renvoyons par suite aux développements donnés dans le chapitre I, Section 2.

Paragraphe 2

Continuation de la société entre les survivants et les héritiers de l’associé prédécédé.

Cette clause n’est pas obligatoire pour les héritiers, elle leur confère simplement une option, celle d’entrer dans la société aux lieu et place du défunt ou de refuser d’y entrer. Si les héritiers optent pour ce dernier parti, la succession de l’associé prédécédé

ne sera pas tenue de payer des dommages-intérêts aux survivants (1). S'ils optent pour le premier parti et que tous soient majeurs et maîtres de leur droit, ils peuvent entrer dans la société de leur propre chef et, dans ce cas, ils deviennent associés responsables *ad infinitum*.

Mais un héritier mineur peut-il entrer dans la société?

Le mineur peut passer un contrat de société, mais tout le contrat est annulable au gré du mineur en ce sens que, pendant toute sa minorité et dans un temps raisonnable (reasonable time) qui suit sa majorité, le mineur peut demander l'annulation du contrat (Jenk's 598) (2). Cependant le mineur ne peut exiger seulement le bénéfice et refuser en même temps de supporter sa part de pertes dans la Société.

Paragraphe 3

Dissolution de la Société par le décès d'un associé

La mort de l'un des associés ne met pas fin, à proprement parler, à la Société. Celle-ci continue à survivre jusqu'à la liquidation complète de ses affaires. Le Partnership act se borne, dans son article 38, à mentionner la possibilité de prolongation des pouvoirs des associés dans la mesure où cela est nécessaire pour terminer les affaires en cours au moment de la dissolution.

D'autre part, les tiers qui ont traité avec la société sans avoir connaissance du décès d'un associé, peuvent se prévaloir de l'existence de cette société (Art 33 *a contrario*).

---

(1) Voir Lindley, p. 498, Cf. s.

(2) Pour tout ce qui concerne la capacité du mineur en matière de partnership, V. fère, Thèse, Paris 1923.

CONCLUSION

I

Après avoir exposé les différentes solutions, dans le droit français, et dans le droit des pays étrangers, du problème si complexe et si intéressant du sort des sociétés de personnes en cas de décès d'un des associés, nous sommes amenés à constater que ces diverses législations, tout en maintenant la vieille règle d'après laquelle "la société est dissoute par la mort d'une des associés" éprouvent pourtant le désir de protéger l'entreprise sociale contre le danger qui résulterait de la stricte application de "principe.

Mais ce désir de la loi n'est pas souvent efficace, en raison de l'insuffisance des mesures prises pour en assurer la réalisation. De là sont nées des controverses et des divergences d'opinion qui augmentent encore la difficulté du problème. Notre dernière tâche sera donc de rechercher les mesures qui sont susceptibles de mettre en harmonie les diverses solutions possibles du problème que nous avons étudié et entre lesquelles le législateur de l'avenir sera appelé à choisir

II

Avant d'aller plus loin, il convient de nous demander si la règle "*Dissociamur morte*", en raison de son origine reculée et de sa date relativement ancienne, est encore conforme aux besoins des temps modernes. Ce qui revient à se demander non seulement si les sociétés de personnes jouent encore un rôle important dans l'économie, mais en outre si, dans ces sociétés, *l'intuitus personae* offre une importance aussi considérable que par le passé ? Il est bien évident, en effet, que, si la réponse à cette double question devait être négative, il faudrait peut-être admettre que le principe de la dissolution de la société par suite de la mort d'un associé est exagérée, et favoriser l'interprétation de la loi et son évolution dans un sens qui ferait la règle de l'exception que constitue la continuation de la société en dépit de la mort d'un associé.

Il convient en effet de ne pas oublier que les entreprises commerciales et industrielles jouent un rôle considérable dans la vie actuelle des nations; la production, comme le commerce, sont pour une très large part dans leurs mains, car non seulement elles comportent un capital énorme, mais elles font vivre aussi une masse d'ouvriers. La disparition d'une entreprise peut causer à la communauté un préjudice considérable: perte de capitaux, ou tout au moins non rémunération par dispersion de ces capitaux, chômage des ouvriers et employés, perturbation dans les approvisionnements,

et, d'une manière plus générale, dans tout le fonctionnement du marché. Par conséquent l'application de la règle qui exige la dissolution d'une société de commerce par suite de la mort d'un associé peut être dommageable et, pour qu'elle soit maintenue, il faudrait qu'elle soit légitimée, c'est-à-dire qu'il soit démontré que, sans "*intuitus personnae*", nombre de sociétés ne se seraient pas formées et que l'économie du pays en souffrirait encore davantage.

III

Nous concluons que la règle "*Dissociamur morte*" ne correspond plus aux besoins de la vie économique actuelle; son fondement, qui repose sur la présomption de volonté, ne trouvant plus de base aussi solide que dans le passé. Il semble donc qu'il vaudrait mieux, même dans les sociétés de personnes des temps modernes, interpréter la volonté des associés comme ne comportant pas, sauf convention contraire, la dissolution de la société, en cas de mort de l'un d'eux.

A notre avis, pour se conformer à l'exigence de la vie économique actuelle, le législateur futur devra opter entre les 2 solutions suivantes:

A. - La règle d'après laquelle "la société est dissoute par la mort d'un associé" pourrait être remplacée par celle d'après laquelle :

"La société n'est pas dissoute par la mort d'un associé, sauf convention contraire".

C'est d'ailleurs la solution adoptée par l'article 36 de la loi française de 1925 sur la société à responsabilité limitée.

B.- Si l'on conserve la règle "*Dissociamur morte*", du moins faudrait-il établir des mesures suffisantes pour protéger l'entreprise sociale contre le danger qui résulte de l'application trop stricte de cette règle.

Mais dans quel sens ces mesures devront-elles être établies ?

C'est là une question qui ne peut être résolue qu'en conciliant les intérêts économiques, juridiques et politiques de chaque nation et qu'en comparant aussi les institutions semblables des pays étrangers afin de cueillir ce qui est le meilleur; c'est d'ailleurs la méthode que nous avons suivie au cours de notre étude. Nous nous permettons donc de répondre à la question posée ci-dessus par les solutions suivantes:

1° La clause de continuation doit être expresse, mais elle n'a pas besoin d'être formelle, à condition toutefois que l'intention des parties soit manifestée extérieurement par la nature, par le but ou par l'objet du contrat de société.

2° En cas de continuation de la société entre les seuls survivants:

a) La clause ne doit pas être assimilée à une cession conditionnelle, en ce sens que les héritiers de l'associé, prédécédé ne doivent pas être tenus de l'obligation de garantie.

b) Les héritiers du défunt ne doivent pas pouvoir demander le partage immédiat du fonds de réserve, mais ils doivent l'attendre jusqu'à l'arrivée du terme convenu dans le contrat, ou à défaut, jusqu'à une limite qui doit être créée par la loi à cet effet.

3° En cas de continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé:

a) La clause ne doit pas être obligatoire pour les héritiers de ce chef.

b) La loi doit prévoir les moyens qui permettront l'accès des héritiers mineurs ou bénéficiaires dans la société. Elle doit établir, comme en droit allemand, une option pour les héritiers: ou bien d'être admis, par les associés survivants, comme associés commanditaires, ou bien de se retirer de la société.

4° En cas de dissolution de la société, la société doit survivre jusqu'à la liquidation complète et conserver encore son nom, son domicile, son patrimoine distinct de celui de ses membres pour demeurer ainsi le gage exclusif des créanciers sociaux.

BIBLIOGRAPHIE

I.- DROIT FRANÇAIS

- ARTHUYS.- *Traité des sociétés commerciales*, 3e éd., 3 vol. 1916-1917.
- AUBRY et RAU.- *Cours de droit civil français*, t. 6, 5e éd. revue par E. Bartin, 1920.
- BAUDRY-LACANTINIERE. - *Traité théorique et pratique de droit civil*, t. XXIII, avec la collaboration de Wahl, 3 éd., 1907.
- BUGNET.- *Oeuvres de Pothier*, t. 4. 1847.
- COLIN et CAPITAN.- *Cours élémentaire de droit civil français*, 3e éd., 3vol. 1921-1922.
- CUQ.- *Manuel des institutions juridiques des Romains*, 1 vol., 1917.
- DALLOZ.- *Répertoire pratique de législation, de doctrine, et de jurisprudence. Ve Société.*
- DROUETS.- *Traité théorique et pratique des sociétés à responsabilité limitée*, 1 vol., 1925.
- GIRARD.- *Manuel élémentaire du droit romain*, 7 éd., 1924.
- GUILLOUARD.- *Traité de contrat de société*, 1 vol., 1891.
- HÉMARD.- *Théorie et pratique des nullités de société et des sociétés de fait*, 2e éd., 1926.
- LAURENT.- *Principes de droit civil*, t. 26, 3e éd., 1877.
- LACOUR et BOUTERON.- *Précis de droit commercial*, 2 vol., 1921.
- LEPARGNEUR.- *La loi nouvelle sur les sociétés à responsabilité limitée*, 1 vol., 1925.
- LYON-CAEN et RENAULT.- *Traité de droit commercial*, 7 vol., 1914-1923.
- MAY.- *Eléments de droit romain*, 15e éd., 1 vol., 1923.
- PLANIOL.- *Traité élémentaire de droit civil*, 10e éd. avec la collaboration de Ripert, 3 vol., 1925.
- RIGAL.- *De la dissolution et de la liquidation de la société*, thèse, Paris, 1875
- ROY.- *De la liquidation des sociétés de commerce*, thèse, Paris, 1906.
- THALLER et PERCEROU.- *Traité élémentaire de droit commercial*, 7e ed., 1 vol., 1925.
- THALLER et PIC.- *Traité théorique et pratique des sociétés commerciales*: 2e éd., 3 vol., 1925.
- TROP LONG.- *Traité des sociétés civiles et commerciales*, 2 vol., 1910.
- WAHL.- *Précis théorique et pratique de droit commercial*. 1 vol., 1922.

II.- DROIT COMPARE

- Annuaire de Législation étrangère, année 1890, V. Grande-Bretagne et Partnership Act. 1890.
- BRAESCO.- *Des caractères généraux de la société dite Partnership en Angleterre*, thèse, Paris, 1923.
- CODES ÉTRANGERS.- *Allemagne a) Code civil allemand*, traduction de l'Office de législation étrangère, 1 vol., 1923.
- b) *Code de commerce de l'Empire allemand*, texte allemand avec traduction française, publié par A. Ritleug et J. Gruber, 1 vol., 1899.
- Italie : *Codice di Commercio*, Milano, 1 vol., 1899.
- Siam : *Translation of the civil and commercial Code* B.E. 2467, Bangkok, 1 vol., 1924.
- Collection d'Etudes théoriques et pratiques de Droit Etranger, de Droit Comparé et de Droit International sous la Direction de M.H. Levy-Ullmann.
- COSACK (C).- *Traité de droit commercial allemand*, trad. de la 6e éd. allemande, par L. Mis, 3 vol., 1904-1907.

- DROUETS.- La Compagnie privée et la société à responsabilité limitée. Etude de droit comparé et du projet de loi française. Thèse, Paris, 1922.
- FÈRE.- Le mineur, sa condition générale et sa capacité contractuelle dans le droit anglais, Thèse, Paris, 1923
- JENK'S.- A digest of English Civil Law, 2e éd., 2 vol., 1921, trad. par T. Baumann et P. Goulé, 2 vol., 1923.
- LEVY-ULLMANN.-1) Comment un Français d'aujourd'hui, peut-il aborder utilement l'étude du droit anglais et du droit anglo-américain? (Extrait du *Bulletin de la Société de Législation comparée*, 1919), Paris, 1919.
- 2) De l'utilité des études comparatives (extrait de la *Revue du droit* 1923, Québec).
- LINDLEY.- A Treatise on the Law of Partnership, 1 vol., 1912.
- PICARD, Maurice.- Les biens, vol. 3 du traité de Droit civil de MM. Planiol et G. Ripert, Paris 1926
- UNDERHILL.- The Law of Partnership, 1 vol., 1899.
- VIVANTE (C).- Traité de droit commercial italien, trad, par Escarra sur la 3e éd. italienne, 4vol., 1910-1912.

TABLE DES MATIERES

INTRODUCTION.....	- 545
CHAPITRE PREMIER. — <i>Du sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société entre les seuls associés survivants, à l'exclusion des héritiers de l'associé prédécédé</i>	- 552
SECTION PREMIÈRE. — Caractères de la clause de continuation de la société entre les seuls associés survivants	- 552
SECTION II. — Droits et devoirs respectifs des associés survivants et des héritiers de l'associé prédécédé.	- 555
CHAPITRE II. — <i>Du sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société entre les associés survivants et les représentants de l'associé prédécédé</i>	- 560
SECTION PREMIÈRE. — Continuation entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.	- 562
§ 1. — Sens du mot “néritiers”	- 562
§ 2. — Caractères de la clause de continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé décédé.....	- 563
§ 3. — Manière dont l'héritier succède à la part du défunt.....	- 566
SECTION II. — Continuation de la société entre les associés survivants et les représentants de l'associé prédécédé.	- 570
§ 1. — Représentants en général	- 570
§ 2. — Conjoint survivant.....	- 570
CHAPITRE III. — <i>Le sort des sociétés de personnes dans les cas comportant la continuation de la société en dehors de ceux prévus par l'article 1868 C. civ.</i> —	- 573
SECTION PREMIÈRE. — La société est transformée en une société en commandite où les héritiers ne sont que commanditaires	- 574
SECTION II. — La société continue entre les seuls associés sutvivants à charge par eux de payer aux héritiers ou représentants de l'associé prédécédé une annuité basée sur la valeur de la part dudit prédécédé	- 575
SECTION III. — Clause de triple option	- 576
APPENDICE aux chapitres I ^{er} , II et III: La clause de continuation de la société doit-elle être expresse?.....	- 577
CHAPITRE IV. — <i>Du sort des sociétés de personnes dans les cas où le décès d'un associé emporte dissolution de la société</i>	- 581
CHAPITRE V. — <i>Droit comparé</i>	- 585
SECTION PREMIÈRE. — Droit italien	- 585
§ 1. — Continuation de la société entre les seuls associés survivants.....	- 586

§ 2.— Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé	- 586
§ 3.— Dissolution de la société par le décès d'un associé.....	- 587
SECTION II.— Droit allemand.....	- 588
§ 1.— Continuation de la société entre les seuls associés survivants.....	- 591
§ 2.— Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.	- 591
§ 3.— Dissolution de la société par le décès d'un associé.....	- 593
SECTION III.— Droit siamois.....	- 594
§ 1.— En cas de continuation de la société entre les seuls associés survivants.....	- 596
§ 2.— En cas de continuation entre les survivants et les héritiers de l'associé prédécédé	- 596
§ 3.— Dissolution de la société par le décès d'un associé.....	- 596
SECTION IV.— Droit anglais.....	- 598
§ 1.— Continuation de la société entre les seuls associés survivants.....	- 601
§ 2.— Continuation de la société entre les associés survivants et les héritiers de l'associé prédécédé.	- 603
§ 3.— Dissolution de la société par la décès d'un associé.....	- 603
CONCLUSION.....	- 604
BIBLIOGRAPHIE.....	- 607

คำแปลเฉพาะบทนำจากวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศส

“ภาวะของไซซิเอต์ เดอ แปร็ซอน
ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย”
(ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ)*

*พิรุณา ดิงศรัทิตย์ : ผู้แปล

บทนำ

I

นับตั้งแต่ประมาณกลางศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของโลกได้พัฒนาไปอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าหุ้นส่วนบริษัทพาณิชย์ (sociétés de commerce) เป็นสิ่งซึ่งมีบทบาทที่สำคัญที่สุด และอาจเป็นตัวกระทำที่มีจำนวนมากที่สุดในการเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ในกฎหมายฝรั่งเศสถูกข้อยกบังคับที่ใช้กำกับและควบคุมหุ้นส่วนบริษัทส่วนใหญ่ใช้มาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากหลักการซึ่งสืบสาวได้ถึงสมัยโบราณ ฉะนั้น เราอาจตั้งคำถามได้อย่างชอบธรรมว่า กฎเกณฑ์ที่ใช้อยู่นี้สอดคล้องกับความต้องการในปัจจุบันหรือไม่ ด้วยเหตุนี้เอง ควรจะได้มีการศึกษากฎเกณฑ์ที่ได้บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๘๖๕ อนุมาตรา ๘ จากแง่มุมดังกล่าวข้างต้น

II

กฎนี้ก็คือ “หุ้นส่วนบริษัทย่อมเลิกกันเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย” กฎนี้มาจากกฎหมายโรมัน

ULPIEN ในบรรพแรกของโครงการที่ DXVII, pro socio I-6๓, ๑๐ กล่าวไว้ว่า “Societas solvitur ex personis” : หุ้นส่วนบริษัทย่อมเลิกกันด้วยเหตุที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลของผู้เป็นหุ้นส่วน

MODESTIN ในกฎที่ DXVII pro socio, ๔ บรรพ ๓ ได้แจกแจงเหตุที่หุ้นส่วนบริษัทเลิกจากกันดังนี้ “Dissociamur.....morte” : ผู้เป็นหุ้นส่วนเลิกจากกันเนื่องจากตาย

PAUL ในโครงการที่ DXVII, pro socio, ๖๙, ๙ บรรพ ๓๒ กล่าวไว้ว่า : “Morte unius societas dissolvitur, et si consensu omnium coita sit, plures vero supersint” : หุ้นส่วนบริษัทเลิกจากกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ถึงแม้ว่าสัญญาเข้าหุ้นส่วนเกิดจากความยินยอมของผู้เป็นหุ้นส่วนทุกคน และถึงแม้ว่าผู้เป็นหุ้นส่วนหลายคนยังมีชีวิตอยู่

POTHIER ได้นำหลักกฎหมายโรมันมาใส่ไว้ในคำอธิบายสัญญาตั้งหุ้นส่วนบริษัท บทที่ ๑๔๔ และจากนั้นมาได้มีการบัญญัติหลักกฎหมายนี้ไว้ในประมวลกฎหมายแพ่ง

III

อันที่จริงแล้ว กฎดังกล่าวนี้เป็นข้อยกเว้นต่อหลักการที่ว่าคนเราทำสัญญากันก็เพื่อตัวเองและทายาท (ประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๑๒๒)

JUSTINIEN ให้เหตุผลของข้อยกเว้นนี้ไว้ใน Institutes (L. III, XV, ๕) ว่า “quia qui societatem contrahit certam personam sibi éligit” : เพราะว่าหุ้นส่วนบริษัทเป็นสัญญาซึ่งกระทำระหว่างบุคคลบางคนซึ่งเลือกเฟ้นที่จะเป็นหุ้นส่วน

ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากที่กรุงโรมันนั้น คุณสมบัติของบุคคล “intuitus personae” ถือเป็นมูลเหตุจูงใจหลักในการที่ผู้เป็นหุ้นส่วนจะมารวมกันเป็นหุ้นส่วนบริษัท

โดยส่วนใหญ่แล้ว หรือไม่เช่นนั้นก็ในทุกกรณีไปเมื่อชาวโรมันมีความประสงค์ที่จะร่วมหุ้นกัน ชาวโรมันจะยึดถือมิตรภาพความไว้วางใจซึ่งกันและกัน หรือคุณสมบัติส่วนบุคคลอื่น ๆ ในลักษณะนี้เป็นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้จึงสมควรแล้วที่หุ้นส่วนบริษัทจะเลิกกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งตาย (๑)

IV

แต่กฎหมายฝรั่งเศสต่างกับกฎหมายโรมัน การจำแนกชนิดของหุ้นส่วนบริษัทในกฎหมายฝรั่งเศสปัจจุบันแบ่งออกเป็นหุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่ง และหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ หุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่งมีลักษณะตรงกับหุ้นส่วนบริษัทในกฎหมายโรมัน เนื่องจากถือหลัก intuitus personae เป็นสำคัญเช่นเดียวกัน กล่าวคือในประการแรก หุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่งโดยทั่วไปทำการโดยไม่แสดงตัวกับบุคคลภายนอก และรายงานบัญชีและเอกสารใด ๆ ของห้างจะใช้เฉพาะระหว่างผู้ทำสัญญาด้วยกันเองเท่านั้น ประการที่สอง ผู้จัดการสามารถให้ผู้เป็นหุ้นส่วนรับผิดชอบคนภายนอกได้ เพราะตัวผู้จัดการทำการใดในชื่อของผู้เป็นหุ้นส่วนเหมือนกับจัดการงานของตนเอง ผู้เป็นหุ้นส่วนต้องรับผิดชอบต่อเจ้าหนี้ทั้งปวงในส่วนหุ้นของตน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่แน่ชัดว่า ความไว้นื้อเชื่อซึ่งกันและกัน นั่นคือคุณสมบัติของบุคคล(intuitus personae) เป็นหลักสำคัญในการตั้งหุ้นส่วนบริษัท ดังนั้นหุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่งจึงเป็นหุ้นส่วนบริษัทที่เรียกในภาษาฝรั่งเศสว่า โซซิเอเต้ เดอ แปร็ซอนน์ (Sociétés de personnes)* และด้วยเหตุนี้เองจึงอยู่ภายใต้หลักการที่ว่าหุ้นส่วนบริษัทเลิกจากกันเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ตามที่ประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๘๖๕ ตรีบัญญัติไว้อย่างชัดเจน

(๑) มีข้อยกเว้นในกรณีของ société de publicains เหตุผลของข้อยกเว้นนี้ ดูถัดไป

(หมายเหตุ : Société de publicains ในสมัยโรมัน หมายถึงหุ้นส่วนบริษัทที่มีภลสิทธิ์ผูกขาดทางการค้าทางทะเล - ผู้แปล)

V

แต่นอกเหนือจากหุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่งแล้ว ยังมีหุ้นส่วนบริษัทอีกประเภทหนึ่งคือหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ ที่เรียกเช่นนี้ก็เพราะว่าวัตถุประสงค์ (objet) ของหุ้นส่วนบริษัทคือทำการค้า ทั้งนี้โดยลักษณะของห้าง หรือโดยการบัญญัติเป็นพิเศษตามกฎหมายหรือโดยรูปแบบของหุ้นส่วนบริษัท ถึงแม้ว่าการประกอบกิจการของห้างจะมีลักษณะทางแพ่งก็ตาม

หุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ จัดว่าเป็นนิติบุคคลแยกออกจากผู้เป็นหุ้นส่วน ซึ่งรวมเข้ากันเป็นหุ้นส่วนบริษัทนั้น แต่ละหุ้นส่วนบริษัทมีกองทรัพย์สินเฉพาะของห้าง ผู้จัดการ (administrateurs) หรือผู้ดูแลครอบงำของห้าง (gérants) เป็นผู้รับผิดชอบ

หุ้นส่วนบริษัทประเภทนี้ อยู่ภายใต้หลักกฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๔๖๕, ๘ หรือไม่ กล่าวคือ หุ้นส่วนบริษัทต้องเลิกกันหรือไม่ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตายประมวลกฎหมายแพ่งไม่ได้ระบุไว้อย่างชัดเจน เพียงแต่แก้ปัญหาโดยการโอนคดี*

ประมวลกฎหมายแพ่งกล่าวถึงหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ไว้ในบทบัญญัติว่าด้วยสัญญาเข้าหุ้นส่วนบริษัท มาตรา ๑๔๗๓ บัญญัติไว้ว่า “บทบัญญัติลักษณะนี้ (ลักษณะ ๙ ว่าด้วยสัญญาเข้าหุ้นส่วนบริษัท) ใช้บังคับหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ในส่วนที่ไม่ขัดต่อกฎหมายและธรรมเนียมทางการค้าเท่านั้น” ส่วนประมวลกฎหมายพาณิชย์นั้นมีเพียงข้อความที่ตามมาตรา ๑๔๗๓ ในอีกถ้อยคำหนึ่งประมวลกฎหมายพาณิชย์ มาตรา ๒๒ บัญญัติไว้ว่า “สัญญาตั้งหุ้นส่วนบริษัทใช้บังคับโดยประมวลกฎหมายแพ่ง กฎหมายเฉพาะที่เกี่ยวกับการค้า และข้อสัญญาที่ภาคีตกลงกันไว้”

หากพิจารณาบทบัญญัติทั้งสองที่กล่าวมารวมกัน จะมีผลดังนี้คือ หุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์จะอยู่ภายใต้หลักกฎหมายตามมาตรา ๑๔๖๕ ตรีกก็ต่อเมื่อหุ้นส่วนบริษัทถือ *intuitus personae* เป็นรากฐานสำคัญ เช่นเดียวกับหุ้นส่วนบริษัทในทางแพ่ง ยกเว้นในกรณีที่กฎหมายเฉพาะที่เกี่ยวกับการค้า หรือข้อสัญญากำหนดไว้เป็นอย่างอื่น

หมายเหตุ

**Société de personnes* ในกฎหมายฝรั่งเศสกล่าวย่อ ๆ คือ หุ้นส่วนบริษัทซึ่งเกิดจากสัญญาเข้าหุ้นส่วน ซึ่งในสัญญานี้คุณสมบัติส่วนบุคคลมีความสำคัญมากเนื่องจากสัญญากระทำโดยถือ *intuitus personae* เป็นสำคัญ ผู้เป็นหุ้นส่วนแต่ละคนถือหุ้น ซึ่งในภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า *intérêt* ตามหลักแล้วหุ้นนี้ไม่สามารถสละหรือโอนได้ เนื่องจากเราไม่สามารถเปลี่ยนตัวบุคคลผู้เป็นหุ้นส่วนได้โดยการกระทำเช่นนี้ไม่มีผลต่อสัญญาเข้าหุ้นส่วนบริษัท - ผู้แปล

* หมายเหตุ - ในระบบกฎหมายฝรั่งเศสมีทั้งศาลแพ่ง และศาลพาณิชย์ - ผู้แปล

อนึ่ง หุ้นส่วนบริษัทในทางพานิชย์มีหลายรูปแบบ ซึ่งประมวลกฎหมายพาณิชย์ มาตรา ๑๙ รับรองไว้ ๓ ประเภท ดังนี้คือ ๑) โซซิเอเต้ ออง นอง คอลเล็คตีฟ (Société en nom collectif) ๒) โซซิเอเต้ ออง คอมมอดิต (Société en commandite) และ ๓) โซซิเอเต้ อาโนนิยม (Société anonyme) แต่ Société en commandite แบ่งออกเป็น ๒ จำพวกคือ คอมมอดิต แซมปลี (Commandite simple) และปาร์ อักชันยี่ (par actions) นอกจากนี้ยังมี โซซิเอเต้ อา เร็ลปองซาบิลิเต้ ลิมิเต้ (Société à responsabilité limitée หรือที่เรียกย่อ ๆ ว่า S.A.R.L.) ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย ฉบับวันที่ ๗ มีนาคม ๑๙๒๕ หุ้นส่วนบริษัทจำพวกนี้ไม่ถือคุณสมบัติส่วนตัวเป็นรากฐานเสมอไป บางจำพวกจะไม่ถือเป็นสาระสำคัญเลย เพียงแต่ถือการเข้าหุ้นกันเป็นหลักสำคัญเท่านั้น บางจำพวกมี ลักษณะผสม และในบางครั้งจะคล้ายกับหุ้นส่วนบริษัทชนิดแรก หรือชนิดที่สองแล้วแต่กรณี ดังนั้นเราสามารถจำแนกหุ้นส่วนบริษัททางพานิชย์ออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- ๑) โซซิเอเต้ เดอ แปร็ซอนน์ โดยแท้ (Sociétés de personnes (pures))
- ๒) โซซิเอเต้ เดอ คาปีโตซ์ โดยแท้ (Sociétés de capitaux (pures))
- ๓) โซซิเอเต้ มิกซ์ท์ (Sociétés mixtes)

๑) **Sociétés de personnes** (โดยแท้) ประกอบด้วย Société en nom collectif และ Société en commandite simple หรือ Société en commandite par intérêt

Société en nom collectif คือหุ้นส่วนบริษัทซึ่งเกิดจากสัญญาระหว่างบุคคล ๒ คน หรือหลายคน มีวัตถุประสงค์ทำการค้าในนามสมญาของห้าง (ดูประมวลกฎหมายพาณิชย์ มาตรา ๒) และผู้เป็นหุ้นส่วนทั้งหมดต้องรับผิดชอบร่วมกันและเป็นรายบุคคลเมื่อห้างขาดทุน (ดูประมวลกฎหมายพาณิชย์ มาตรา ๒๒)

เนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนต้องรับผิดชอบร่วมกัน และเป็นรายบุคคลในภาระตั้งปวงของห้าง รวมทั้งภาระซึ่งห้างได้ก่อให้เกิดขึ้นในชื่อของห้างดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจได้ง่ายว่าผู้เป็นหุ้นส่วนจำต้องมีความไว้นใจเชื่อใจซึ่งกันและกัน และในจุดนี้การสละส่วนได้ส่วนเสียไม่ได้ก็เป็นข้อพิสูจน์ว่าคุณสมบัติของบุคคลที่เป็นหุ้นส่วน (intuitus personae) คือรากฐานสำคัญในการเข้าร่วมกัน

Société en commandite simple หรือ par intérêt คือหุ้นส่วนบริษัทที่ประกอบด้วยผู้เป็นหุ้นส่วน ๒ จำพวก จำพวกแรกคือ ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด (commandités) หมายถึงผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียวหรือหลายคนซึ่งต้องรับผิดชอบในระหว่างกันเองในบรรดาหนี้สินตั้งปวงของห้างโดยไม่จำกัด อีกจำพวกคือ ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด (Commanditaires) หมายถึงผู้เป็นหุ้นส่วนคนเดียวหรือหลายคนซึ่งรับผิดชอบไม่เกินจำนวนเงินที่ตนรับจะลงทุนในห้างหุ้นส่วนนั้น

*หุ้นส่วนบริษัทประเภทต่าง ๆ นี้ไม่มีในกฎหมายไทย ดังนั้นผู้แปลจึงใช้ทับศัพท์ - ผู้แปล

ในแง่ของผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด เป็นที่แน่นอนว่าถือ *intuitus personae* เป็นข้อสาระสำคัญ แต่ประเด็นนี้อาจจะไม่ค่อยชัดในแง่ของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด เพราะผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดพวกหลังนี้รับผิดชอบจำกัด แต่การจำกัดความรับผิดชอบนี้ไม่ค่อยสำคัญ เพราะอย่างไรก็ดี ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด ที่เข้าร่วมกิจการย่อมพิจารณาตัวบุคคลของผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด และผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดผู้อื่น และในทางกลับกัน

ประเด็นนี้พิสูจนได้โดยข้อที่ว่าสิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดเป็นไปตามส่วนของผลประโยชน์ของตนเหมือนผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด และเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดไม่สามารถสละผลประโยชน์ในส่วนของตนได้อย่างเสรีโดยไม่ได้รับความยินยอมจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนอื่น ๆ (ดูคำฟ้องวันที่ ๒๓ มิถุนายน ๑๙๑๓, D - ๑๓, I - ๕๑๓) ประมวลกฎหมายแพ่งได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจน ในมาตรา ๑๘๖๑ และไม่มีกฎหมายใด หรือธรรมเนียมเฉพาะทางการค้าใดกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นการสละส่วนแบ่งผลกำไรในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนตายจึงเป็นไปได้

ดังนั้น เราจึงสรุปได้ว่า *Sociétés en nom collectif* และ *Sociétés en commandite simple* อยู่ภายใต้หลักการที่ว่าหุ้นส่วนบริษัทเล็กกันเมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย

๒) *Sociétés de capitaux* (โดยแท้) คือ *Sociétés anonymes* ประกอบด้วยผู้ถือหุ้นซึ่งรับผิดชอบจำกัดทุนซึ่งผู้ถือหุ้นนำมาลง (*parts sociales*) คือหุ้นซึ่งผู้ถือหุ้นสามารถสละได้โดยเสรี ในกรณีนี้ไม่จำเป็นว่าผู้เป็นหุ้นส่วนต้องรู้จักกันหรือไว้น้ำใจกัน ผู้เป็นหุ้นส่วนเพียงแต่นำทุนมาลงก็พอแล้ว Thaller^(๒) กล่าวไว้ว่า “ความเชื่อถือได้ของ *Société de capitaux* ไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลของห้าง แต่ขึ้นอยู่กับความสำคัญของทุนซึ่งห้างนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์”

ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว คุณสมบัติส่วนบุคคลของผู้ถือหุ้นจึงไม่เป็นหลักสำคัญ หุ้นนั้นอาจโอนได้เมื่อผู้ถือหุ้นคนหนึ่งคนใดตาย และระหว่างมีชีวิตอยู่ ห้างยังดำเนินกิจการต่อไป ถึงแม้ว่าผู้ถือหุ้นคนหนึ่งคนใดตาย

๓) *Sociétés mixtes* คือ หุ้นส่วนบริษัทลักษณะผสมซึ่งมีคุณลักษณะบางประการใกล้เคียงกับ *Société de personnes* แต่บางประการก็ใกล้เคียงกับ *Société de capitaux* หุ้นส่วนบริษัทประเภทนี้จำแนกได้เป็น ก) *Sociétés en commandite par actions* และ ข) *Sociétés à responsabilité limitée*

ก) *Société en commandite par actions* ประกอบด้วยสมาชิก ๒ จำพวกเช่นเดียวกับ *Société en commandite simple* หรือ *par intérêt* ต่างกันอยู่ที่ว่าทุนของผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด (*commanditaire*) คือหุ้นซึ่งผู้ถือหุ้นสละได้โดยเสรี และในราคาที่ตั้งลงกันได้

ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัด (*commandités*) มีฐานะไม่ต่างไปจาก *commandite simple*

(๒) ดู Thaller et Percerou ใน *Traité de Droit commercial*, ๖^e édition N° ๒๖๑

หรือ par intérêt กล่าวคือถือ intuitus personae เป็นหลักสำคัญ ในกรณีและผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดคนหนึ่งคนใดตาย ห้างย่อมเลิกกันตามประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๘๖๕ ตริ แต่การที่ผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัดตาย ไม่มีผลให้ห้างเลิกกัน ห้างทำกิจการต่อไปโดยทายาทของผู้ตาย

ข) Société à responsabilité (S.A.R.L.)^(๓) กฎหมายฉบับวันที่ ๗ มีนาคม ๑๙๒๕ อนุญาตให้บุคคล ๒ คนหรือหลายคนขึ้นไปตั้งหุ้นส่วนบริษัทซึ่งผู้เป็นหุ้นส่วนรับผิดชอบในบรรดาหนี้สินทั้งปวงของห้างเพียงไม่เกินจำนวนเงินที่ตนลงทุนไว้ โดยที่การนี้มีได้ทำให้หุ้นส่วนบริษัทจำพวกนี้จัดอยู่ในประเภท sociétés de capitaux โดยแท้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่าหุ้นส่วนบริษัทจำพวกแรกมิได้ออกหุ้น สิทธิของผู้เป็นหุ้นส่วนเป็นไปตามส่วนแบ่งผลประโยชน์ซึ่งผู้ถือไม่สามารถสละได้อย่างเสรี (ดูกฎหมายฉบับนี้ มาตรา ๒๑, ๒๒, ๒๓ และ ๒๔) ถึงแม้ว่าห้างนี้จะตั้งขึ้นมาโดยถือคุณสมบัติของบุคคลเป็นรากฐานสำคัญ มาตรา ๓๖ ของกฎหมายฉบับนี้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่า การที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ไม่ถือเป็นสาเหตุของการเลิกห้าง (ยกเว้นในกรณีที่หนังสือบริคณห์สนธิ ของห้างกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น) ในประเด็นนี้ เห็นได้ว่า กฎหมายเฉพาะทางการค้ามีผลยกเลิกข้อบัญญัติของกฎหมายทั่วไป

กล่าวโดยสรุป ในบรรดาหุ้นส่วนบริษัทประเภทต่าง ๆ มีอยู่ ๓ จำพวกซึ่งอยู่ภายใต้หลักกฎหมายตามประมวลกฎหมายแพ่ง มาตรา ๑๘๖๕ ตริ คือ

- ๑) Société en nom collectif ในทุกกรณี
  - ๒) Société en commandite simple ในทุกกรณี
  - ๓) Société en commandite par action ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนไม่จำกัดคนหนึ่งคนใดตาย
- ดังนั้น ในหลักการแล้ว หลักกฎหมายโรมันและประมวลกฎหมายแพ่งตลอดจนประมวลกฎหมายพาณิชย์ของฝรั่งเศส ใช้บังคับหุ้นส่วนบริษัททั้ง ๓ จำพวกตามที่ได้จำแนกไว้ข้างต้น ในกรณีเฉพาะที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ หุ้นส่วนบริษัทจำพวกนี้เลิกกัน เนื่องจากผู้เข้าร่วมกันคนหนึ่งคนใดตาย

VI

อย่างไรก็ตาม หลักกฎหมายนี้ไม่ใช้บังคับอย่างเด็ดขาดด้วยเหตุที่ว่า รากฐานของกฎนี้ คือ การสันนิษฐานเจตนาซึ่งต้องไม่ใช้บังคับในกรณีที่มีการกำหนดเจตนาไว้เป็นอีกอย่างหนึ่ง และถ้าจำเป็นในกรณีที่กฎหมายบัญญัติไว้เป็นอีกอย่างหนึ่ง

ทั้งหมดนี้ ชาวโรมันเองก็ได้ยอมรับไว้แล้ว

(๓) ดู a) Drouets : La SARL (commentaire de la loi du ๗/๓/๑๙๒๕ ๑๔, vol. I, ๑๙๒๔

b) Lépargneur : La loi nouvelle sur les S.A.R.L., vol. I ๑๙๒๔

c) Pic et Baratin : Commentaire de la loi sur les SARL, vol. I ๑๙๒๖

Paul ในโครงการที่ *D, XVII, 2, 65, 9* บรรพที่ ๓๒ ได้กล่าวไว้ว่า “*Morte unius socie societas dissolvitur.....risi in coeundâ societate aliter convenerit.....*”

หุ้นส่วนบริษัทเลิกกันเนื่องจากคนหนึ่งคนใดตาย.....ยกเว้นในกรณีที่สัญญาระบุไว้
อย่างชัดเจนให้เป็นอย่างอื่น^(๔)

ในกรณีของ *société de publicains* ก็เช่นเดียวกันทั้งทำกิจการต่อไปถึงแม้ว่าเป็นหุ้นส่วน
คนหนึ่งคนใดตาย^(๕)

หลักกฎหมายนี้ถูกนำมาใช้ในกฎหมายฝรั่งเศส (ดู Pothier NQ ๑๔๖) และประมวลกฎหมาย
แพ่งได้รับมาโดยขยายขอบเขตในการใช้บังคับให้กว้างขึ้น มาตรา ๑๔๖๖ บัญญัติไว้ว่า

“ถ้าได้ตกลงกันไว้ว่าในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ห้างทำกิจการต่อไปโดย
ทายาทของผู้ตาย หรือระหว่างผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังคงอยู่ด้วยตนเอง ข้อบัญญัตินี้ยังใช้บังคับต่อไป
และกรณีหลังนี้ทายาทของผู้ตายมีสิทธิเพียงได้รับส่วนแบ่งของห้าง โดยต้องคำนึงถึงสถานะของห้าง
ในขณะที่ผู้เป็นหุ้นส่วนผู้นั้นตาย และทายาทมีสิทธิเข้าร่วมกิจการตราบเท่าที่จำเป็นเนื่องจากผู้ตาย
ทิ้งภาระไว้ก่อนตาย”

กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญหาภาวะของหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วน
คนหนึ่งคนใดตายขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างหุ้นส่วนบริษัทประเภท *Société de capitaux* และ
หุ้นส่วนบริษัทประเภท *Société de personnes* ในส่วนที่เกี่ยวกับ *Société de capitaux* นั้น งานชิ้นนี้จะ
ไม่กล่าวถึง เนื่องจากกฎที่หุ้นส่วนบริษัทต้องเลิกกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตายไม่ใช่
บังคับ ในทางตรงกันข้าม ในเรื่องของ *Société de personnes* ความตายของผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใด
มีผลให้ห้างต้องเลิกกัน แต่หลักกฎหมายนี้หาใช้บังคับอย่างเด็ดขาดไม่ และต้องเลิกไปหากมีข้อตกลงที่ขัดกัน
หรือในกรณีที่มิบทกฎหมายซึ่งถือความสงบเรียบร้อยของประชาชนเป็นหลัก

VII

จากที่ได้กล่าวมาแล้ว ปัญหาสำคัญมีอยู่ ๔ ประเด็น ดังนี้

๑) ภาวะของ *Société de personnes* ในกรณีที่หุ้นส่วนบริษัททำกิจการต่อไประหว่างผู้ถือหุ้น
ที่ยังคงอยู่ด้วยตนเอง โดยไม่รวมทายาทของผู้เป็นหุ้นส่วนที่ตาย

๒) ภาวะของ *Société de personnes* ในกรณีที่หุ้นส่วนบริษัททำกิจการต่อไป โดยรวม
ทายาทหรือตัวแทนของผู้เป็นหุ้นส่วนที่ตาย

(๔) ดู Justinien ใน *Institutes* ๓, ๒๔, และ *Societate* ๕ ซึ่งนำเอาบทบัญญัติเดียวกันมาใส่ไว้ในข้อความที่เพิ่งอ้างถึง

(๕) ดูถัดไป

๓) ภาวะของ Société de personnes ในกรณีที่หุ้นส่วนบริษัททำกิจการต่อไป โดยที่บุคคลที่อ้างไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งมาตรา ๑๘๖๘ ไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย

๔) ภาวะของหุ้นส่วนบริษัทในทางพาณิชย์ ในกรณีที่ห้างต้องเลิกกัน

ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้จะแบ่งออกเป็น ๔ บท ด้วยกัน โดยในแต่ละบทจะศึกษาปัญหาทั้ง ๔ นี้บทละประเด็น

ท้ายที่สุด เนื่องจากความสลับซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เราจึงไม่อาจจะเลยการศึกษาทบทวนนิติของกฎหมายในต่างประเทศที่เกี่ยวกับปัญหานี้ ดังนั้น บทที่ ๕ จะเป็นการศึกษากฎหมายในเชิงเปรียบเทียบ

บทสรุป

I

หลังจากที่ได้แสดงให้เห็นว่ากฎหมายฝรั่งเศส และกฎหมายในต่างประเทศมีวิธีต่าง ๆ ที่จะแก้ไข ปัญหาซึ่งซับซ้อนและน่าสนใจมากเกี่ยวกับภาวะของ sociétés de personnes เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วน คนหนึ่งคนใดตาย เราจำเป็นต้องยอมรับว่ากฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้คงไว้ซึ่งหลักโบราณที่ว่า “หุ้นส่วน บริษัทต้องเลิกกัน เพราะผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย” แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็มีความประสงค์ที่จะ ปกป้องวิสาหกิจจากอันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้หากมีการใช้หลักการนี้อย่างเคร่งครัด

อย่างไรก็ดี ความประสงค์ของกฎหมายมิใช่ว่าจะมีประสิทธิภาพเสมอไป เนื่องจากมาตรการที่ นำมาใช้เพื่อทำให้กฎหมายใช้บังคับได้ไม่เพียงพอ และนี่คือบ่อเกิดของข้อโต้แย้งและความเห็น อันหลากหลายแตกต่างกันมากมาย ซึ่งทำให้ปัญหานี้ซับซ้อนยุ่งยากขึ้นอีก ดังนั้น ในตอนท้ายนี้ เราจะ พยายามแสวงหามาตรการที่จะประสานข้อเสนอต่าง ๆ ทั้งหลายเข้าด้วยกันในอันที่จะแก้ไขปัญหาที่เราได้ ทำการศึกษามา

II

แต่ก่อนอื่น เราควรจะต้องคำถามว่ากฎที่ว่า “Dissociamur morte” สามารถตอบสนองความ ต้องการของโลกสมัยใหม่ได้หรือไม่ เนื่องจากกฎนี้มีบ่อเกิดในสมัยโบราณ นั่นก็คือคำถามที่ว่า sociétés de personnes ยังมีบทบาทสำคัญในเศรษฐกิจหรือไม่ และอีกประการหนึ่ง intuitus personae ซึ่งปรากฏในหุ้นส่วนบริษัทเหล่านี้ ยังมีความสำคัญเท่ากับในอดีตหรือไม่

เป็นที่แน่นอนว่า หากคำตอบต่อคำถามทั้งสองประเด็นนี้คือไม่ เราอาจจะต้องยอมรับว่าหลัก การที่ว่าห้างต้องเลิกกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนผู้หนึ่งผู้ใดตายนั้นเคร่งครัดเกินไป และควรจะสนับสนุน ให้มีการตีความกฎหมาย ตลอดจนปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกฎหมายนั้นในทิศทางที่ว่า เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วน คนหนึ่งคนใดตายห้างยังคงทำกิจการต่อไปได้ ซึ่งเดิมเคยเป็นข้อยกเว้นนั้นกลายเป็นกฎหลักแทน

ในความเป็นจริงแล้ว เราไม่ควรลืมน่าวิสาหกิจพานิชย์และอุตสาหกรรมมีบทบาทสำคัญยิ่งในชีวิตของประชาชาติในปัจจุบัน วิสาหกิจเหล่านี้กุมการผลิต และการพาณิชย์ส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เพราะนอกจากวิสาหกิจดังกล่าวครอบครองทุนมหาศาลแล้ว ยังทำให้มวลกรรมกรอีกมากมายดำรงชีวิตอยู่ได้ การที่วิสาหกิจแห่งใดแห่งหนึ่งต้องเลิกไปอาจนำความเสียหายให้แก่ชุมชนเป็นอย่างมาก อาทิ การสูญเสียทุน หรืออย่างน้อยผลอันพึงได้ เนื่องจากทุนดังกล่าวต้องกระจัดกระจายไป กรรมกรและลูกจ้างต้องว่างงาน ความวุ่นวายในการจัดหาสินค้าไว้บริการ และในการทำงานของกลไกตลาดโดยทั่ว ๆ ไป เพราะฉะนั้นหากมีการใช้กฎที่กำหนดให้หุ้นส่วนบริษัทพานิชย์ต้องเลิกไป เมื่อผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตายนั้นอย่างเคร่งครัดแล้ว อาจจะเป็นผลเสียหาย และหากจะรักษากฎนี้ไว้ต่อไป ก็จะต้องมีเหตุผลชอบธรรม หรืออีกนัยหนึ่ง จะต้องพิสูจน์ชี้ชัดได้ว่า หากปราศจากซึ่งหลัก “intuitus personae” เสียแล้ววิสาหกิจจำนวนไม่น้อยอาจจะไม่ได้จัดตั้งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลร้ายแก่เศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นกว่า

III

ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า กฎ “Dissociamur morte” ไม่สอดคล้องกับความต้องการของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจปัจจุบันอีกต่อไปแล้ว มูลฐานของกฎนี้ซึ่งตั้งอยู่บนการสันนิษฐานเจตนา หาได้หนักแน่นดังเช่นในอดีตไม่ ฉะนั้นจึงเป็นการสมควรกว่าที่จะตีความเจตนาของผู้เป็นหุ้นส่วนเสมือนว่าไม่เลิกลำบากกันแม้ในกรณีที่ผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ยกเว้นแต่จะมีข้อตกลงเป็นอย่างอื่น ทั้งนี้พึงรวมกรณีของ Société de personnes ในการตีความดังกล่าวด้วย

ในความเห็นของผู้เขียน เพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจปัจจุบัน เราจำต้องเลือกระหว่างวิธีแก้ปัญหาคือ ๒ วิธี ดังนี้

ก) กฎที่ว่า “ห่างเลิกกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย” อาจจะแทนที่ได้ด้วยกฎอีกกฎหนึ่งว่า

“ห่างไม่เลิกกันเนื่องจากผู้เป็นหุ้นส่วนคนหนึ่งคนใดตาย ยกเว้นแต่จะมีข้อตกลงไว้เป็นอย่างอื่น” กฎนี้เองที่กฎหมายฝรั่งเศสนำมาใช้ในกฎหมายฉบับปี ๑๙๒๕ มาตรา ๓๖ ว่าด้วย Société à responsabilité limitée

ข) หากเรารักษาวินัยซึ่งกฎ “Dissociamur morte” อย่างน้อยที่สุด ควรจะมีมาตรการที่พอเพียง เพื่อปกป้องห่างจากอันตรายที่เกิดจากการบังคับใช้กฎนี้อย่างเคร่งครัดเกินไป

แต่มาตรการเหล่านี้ควรจะเป็นไปในทิศทางใด

คำถามนี้จะตอบได้ก็โดยการประนีประนอมระหว่างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทางกฎหมาย และทางการเมืองของแต่ละชาติ ตลอดจนเปรียบเทียบสถาบันซึ่งคล้ายคลึงกันของต่างประเทศ เพื่อที่จะเลือกเฟ้นรับเอาสิ่งที่ดีที่สุดมา นี่ก็คือวิธีที่ผู้เขียนใช้ในการศึกษาครั้งนั้นนั่นเอง ฉะนั้นผู้เขียนขอตอบปัญหาซึ่งยกมาข้างต้น ดังนี้

๑) ข้อสัญญาที่ให้ห้างดำรงอยู่ต่อไปต้องชัดเจน และไม่จำเป็นต้องสมบูรณ์แบบ แต่ในเงื่อนไขว่าความประสงค์ของคู่สัญญาต้องแสดงออกมาในลักษณะ ในจุดมุ่งหมาย หรือในวัตถุประสงค์ของสัญญาหุ้นส่วนบริษัท

๒) ในกรณีที่ห้างทำการต่อไประหว่างผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยกันเอง

ก) ข้อสัญญาจะต้องไม่เหมือนกับหลักการเลิกห้างโดยมีเงื่อนไขในความหมายที่ว่า ทายาทของผู้เป็นหุ้นส่วนที่ตายไม่ต้องใช้หนี้ที่มีลักษณะเป็นการค้าประกัน

ข) ทายาทของผู้ตายไม่สามารถเรียกร้องส่วนแบ่งของเงินสำรองได้ทันที แต่ต้องรอจนกว่าจะถึงเวลาที่ตกลงกันไว้ในสัญญา หรือถ้าสัญญามีได้กำหนดไว้ ภายในเวลาที่กฎหมายกำหนดไว้เพื่อเหตุนี้

๓) ในกรณีที่ห้างทำการต่อไประหว่างผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ และทายาทของผู้ตาย

ก) ข้อสัญญาจะต้องไม่เป็นการบังคับต่อทายาท

ข) กฎหมายต้องมีวิธีที่จะให้ทายาทที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะหรือผู้ได้รับผลประโยชน์สามารถเข้าร่วมกิจการของห้างได้ เหมือนอย่างกฎหมายเยอรมัน กฎหมายต้องบัญญัติทางเลือกไว้สำหรับทายาท คือ ผู้เป็นหุ้นส่วนที่ยังมีชีวิตอยู่รับทายาทให้เป็นผู้เป็นหุ้นส่วนจำกัด หรือไม่ก็ให้ทายาทออกจากห้าง

๔) ในกรณีที่หุ้นส่วนบริษัทเลิกกัน ห้างต้องดำรงอยู่จนกว่าการชำระบัญชีจะสิ้นสุดลง และต้องคงไว้ซึ่งสัญญาห้าง ที่ตั้งสำนักงาน และกองทรัพย์สินต่างหากจากกองทรัพย์สินของผู้เป็นหุ้นส่วน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นหลักประกันต่อเจ้าหนี้ของห้าง

นายปรีดี พนมยงค์
ทนายความคดี “พลาติลย์”
คำพิพากศาลฎีกาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓

โดย

ปรีชา สุวรรณทัต

นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี “พลาตีสัย”

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓

โดย
ปรีชา สุวรรณทัต

กิตติศัพท์ที่กล่าวถึงประวัติและงานของนายปรีดี พนมยงค์ นั้น มักจะยกย่องถึงท่านในฐานะผู้อุทิศตนรับราชการโดย ผู้นำขบวนการกู้ชาติเสรีไทย ผู้ประสานนิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัฐบุรุษอาวุโส ฯลฯ ซึ่งบทบาทดังกล่าวของนายปรีดี พนมยงค์ ล้วนเป็นบทบาทภายหลังพ.ศ. ๒๔๖๙ ที่ได้สำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส และได้กลับมารับราชการในประเทศไทยแล้ว

แต่ อาชีวปฏิญาณในทางกฎหมาย ของนายปรีดี พนมยงค์ได้เริ่มปรากฏแล้วตั้งแต่สมัยที่กำลังศึกษาวิชากฎหมาย ณ โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ก่อนที่นายปรีดี พนมยงค์ จะสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตสยาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ กล่าวคือ การเป็นทนายความ เมื่อมีอายุเพียง ๑๙ ปี และยังไม่สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตสยาม

มูลเหตุที่ทำให้นายปรีดี พนมยงค์เริ่มมีชื่อเสียงในวงวิชาชีพกฎหมาย เมื่อมีอายุเพียง ๑๙ ปี ก็คือ ได้เกิดมติดีที่เรียกชื่อกันในสมัยนั้นว่า “คดีประทุษร้ายส่วนแพ่ง” กล่าวคือเมื่อพ.ศ. ๒๔๖๑ อัยการสมุทรปราการเป็นโจทก์ฟ้องนายล้มชุ่มหงวน เป็นจำเลยในคดีประทุษร้ายส่วนแพ่ง ว่าเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๖๑ เวลากลางวัน เรือโป๊ะ ชื่อตงหลี่ นำเบอร์ ๓๘ ของจำเลย ซึ่งจอดอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ ได้โดนพลับพลา สถานที่ของรัฐบาล ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำเสียหายไปเป็นราคา ๖๐๐ บาท โดยความประมาทของจำเลย จึงขอให้จำเลยใช้ค่าเสียหายเป็นเงิน ๖๐๐ บาท

นายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมาย ได้ขอรับอาสาว่าความเป็นทนายแก่ต่างให้นายล้มชุ่มหงวน จำเลยโดยขออนุญาตเป็นพิเศษต่อผู้พิพากษาเจ้าของคดี ทั้งนี้เพราะ นายปรีดี พนมยงค์ ยังไม่จบกฎหมายและยังไม่บรรลุนิติภาวะ

มีผู้กล่าวกันว่า การที่นายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมายที่ยังเรียนไม่จบและทั้งยังไม่เคยว่าความมาเลยในชีวิต ขอรับอาสาว่าความคดีนี้ ได้ทำให้พวกทนายอาวุโสทั้งหลายในสมัย

นั้น ได้พากันอ้อมเยาะวิพากษ์วิจารณ์นายหน้าใหม่ที่ไม่มีใครรู้จักและยังไม่เคยว่าความมาเลยในชีวิต เพราะตามรูปคดีนี้แล้วมีความรู้สึกกันว่า เมื่อเรือสำเภาของนายลิ่มซุ่นหงวนจำเลยได้ไปชนพลับพลาที่ประทับของในหลวงจนเสียหาย คดีนี้ จึงหาหนายความที่จะหาญเข้าไปแก้ต่างให้จำเลยได้ยาก

แต่นักเรียนกฎหมายปริติ พนมยงค์ เมื่อได้ศึกษารูปคดี ข้อบทกฎหมายตามพระบาลีในพระธรรมศาสตร์และตามคดีอันโบราณราชกษัตริย์ จัดเป็นบทมาตราปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จเห็นว่า จำเลยไม่ใช่ผู้ผิด จึงรับว่าต่างเป็นนายให้แก่ผู้บริสุทธิ์

ผลของการเข้าเป็นนายของนายปริติ พนมยงค์ ปรากฏว่า ในชั้นศาลชั้นต้น อัยการโจทก์เป็นผู้ชนะคดี แต่ภายหลังจากที่นายปริติ พนมยงค์ทนายฝ่ายจำเลยได้ยกข้อกฎหมายและข้อเท็จจริงอุทธรณ์คำพิพากษาศาลชั้นต้น ทั้งศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาก็พิพากษา ต้องกันให้ฝ่ายจำเลยเป็นผู้ชนะคดีในที่สุด

ต่อไปนี้ เป็นคำพิพากษาของกรมการศาลฎีกาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓ อันเป็นผลจากการเป็นนายของนายปริติ พนมยงค์ ที่ลงพิมพ์ในหนังสือธรรมสารเล่ม ๔ หน้า ๑๒๘ พ.ศ. ๒๔๖๓

คำพิพากษาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓

ประทุษร้ายส่วนแพ่ง พลาติสัย

จำเลยไม่ต้องรับสำนวนต่อผลแห่งการเสียหาย ซึ่งเกิดขึ้นจากภัยนอกอำนาจ ฯ
 ได้ความว่าเรือโปะของจำเลยจอดอยู่ห่างฝั่ง ๒ เส้นเศษ ได้เกิดมีพายุพัดเอาเรือซึ่งทอดสมอนั้นไปกระแทกพลับพลาหักพังไป ซึ่งเป็นการเล็ดวิสัยของพวกที่อยู่ในเรือโปะจะป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นได้ ฯ

ฎีกาตัดสินว่า การที่เรือโปะไปโดยพลับพลาหักพังนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะความแก่งงากความประมาทของคนเรือโปะ การเสียหายที่เกิดขึ้นแก่โจทก์นับว่าเป็ภัยนอกอำนาจ จำเลยไม่ต้องรับผิดชอบให้ยกฟ้องโจทก์เสีย ฯ

คำพิพากษาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้กรรมการตรวจฎีกาโจทก์อุทธรณ์คำพิพากษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพ ฯ

อัยการสมุทปราการ

โจทก์

คดีระหว่าง

นายลิ่มขุนทงวน

จำเลย

คดีนี้โจทก์ฟ้องว่าเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เวลากลางวันเรือโป๊ะชื่อตงหลินนำเบอร์ ๓๘ ของจำเลยซึ่งจอดอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการได้โดนพลับพลาสถานที่ของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำเสียหายไปเป็นราคา ๖๐๐ บาท โดยความประมาทของผู้เดินเรือ จำเลย จึงขอให้จำเลยใช้ค่าเสียหายเป็นเงิน ๖๐๐ บาท ฯ

จำเลยให้การต่อสู้ว่า การที่เรือตงหลินโดนพลับพลานั้น ด้วยถูกลมพายุใหญ่พัดมา ทาไซเป็นเหตุเพราะมีความประมาทไม่ ฯ

ศาลจังหวัดสมุทรปราการพิจารณาแล้ว ลงความเห็นเห็นว่าเหตุที่ตงหลินของจำเลยโดนสถานที่ของรัฐบาลนั้น ได้ความว่าโดนเพราะเหตุจำเปนนับเกิดขึ้นเป็นการเหลือวิสัยที่จำเลยฤพวาทของจำเลยจะป้องกันไม่ให้เกิดเป็นขึ้นได้ เพราะเกิดโดยลมพายุพัดจัดพร้อมทั้งฝนตกด้วย เรือก็ได้ทอดสมออยู่ก่อนมีลมพายุพัดมา แลที่ตรงนั้นก็เป็นที่จำเปนนจะต้องจอดเรือให้เจ้าพนักงานด่านตรวจทั้งเรือก็จอดห่างตลิ่งถึง ๒ เส้นเศษ เป็นการสมควรอยู่เวลาพายุหามาคคนเรือของจำเลยก็ได้ส่งสมออีกตัวหนึ่ง แต่ไม่อยู่สมอ ๒ ตัวทนแรงพายุห่าได้ไม่ สมอได้เเกะเข้ามาทางท้ายเรือตงหลินจึงได้กระแทกถูกสถานที่ของรัฐบาลหักพังไป คดีไม่มีทางที่จะเห็นได้ว่าคนของจำเลยได้กระทำไปโดยความประมาท เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็สมควรที่จะกรุณา แลผ่อนผันค่าเสียหายกับจำเลยให้น้อยลงอีกบ้าง จึงพิพากษาให้จำเลยใช้ค่าเสียหายให้โจทก์เป็นเงิน ๒๐๐ บาท ฯ

จำเลยอุทธรณ์ ศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ พิจารณาแล้วเห็นว่าการที่เรือของจำเลยโดนพลับพลานั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากความแกล้งๆ ความเลินเล่อของจำเลยเลย ตามกฎหมายจำเลยไม่มีความผิดแลไม่ต้องรับผิดชอบใช้ค่าเสียหายให้แก่โจทก์ จึงกลับคำพิพากษาศาลเดิมแลให้ยกฟ้องโจทก์เสีย ฯ

โจทก์ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาฯ

กรรมการศาลฎีกาได้ตรวจสำนวนแลปลูกษาคดีนี้ ซึ่งศาลล่างทั้ง ๒ ชี้ขาดว่า กิริยาที่เรือตงหลินโดนพลับพลานั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากความแกล้งๆ ความประมาทแห่งคนเดินเรือของจำเลยนั้น ชอบด้วยรูปความแล้ว แต่ที่ศาลเดิมบังคับให้จำเลยใช้ค่าเสียหายแม้แต่เพียงเล็กน้อยก็ยังไม่ชอบด้วยทำนองคลองวินิจฉัย เพราะจำเลยหาความผิดมิได้ ด้วยการเสียหายที่เกิดขึ้นแก่โจทก์นับว่าเป็นภัยนอกอำนาจ ด้วยเกิดจากลมพายุผิดธรรมดาซึ่งพ้นวิสัยคิดว่าจะมีขึ้นส่วนพวกคนเรือของจำเลยก็ได้ช่วยแก้ไขจนเต็มความสามารถแล้วมิได้มีกิริยาที่จะเห็นว่าแกล้งๆ ประมาทแต่อย่างใดอีกเลย ตามกฎหมายจำเลยจึงไม่มีความผิดอันต้องรับผิดชอบแห่งผลที่เกิดเสียหายขึ้น ซึ่งศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ พิจารณาให้ยกฟ้องโจทก์นั้น ศาลฎีกาเห็นชอบด้วย จึงพิพากษายืนตามศาลอุทธรณ์ ให้โจทก์เสียค่าฤชาธรรมเนียมแทนจำ

เลย แลค่าทนายแทนจำเลยรวม ๓ ศาลเป็นเงิน ๑๐๐ บาท ด้วยอีก ๑

วันที่ ๑๙ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

พระยาศรีสังกร

พระยาพิพากษาธิบดียธิปตัย

พระยาเทพวิฑูร

นิติทัศน์บางประการของคำพิพากษาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓

๑. ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้พูดถึงคดีนี้ในเวลาต่อมาว่า

“ผมในฐานะทนายต่อสู้ว่าเป็นภายนอกอำนาจ เวลานั้นยังไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ศัพท์ใหม่ว่า “เหตุสุดวิสัย” ผมจึงต้องใช้ศัพท์เก่า ที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จอ้างคดีตัวอย่างสมัยพระเอกาทศรถ ในคดีเงินงูเงินก่งเลี้ยงที่ผู้เช่าสำเนาไปค้าขายและถูกพายุลูกพัดปลิวกลางทะเลเจ้าของเรือได้ฟ้องเรียกค่าเสียหาย คดีว่ากันถึงฎีกาต่อพระเอกาทศรถซึ่งทรงวินิจฉัยว่าเป็น ภายนอกอำนาจ ผู้เช่าเรือไม่ต้องใช้ค่าเสียหาย”

๒. กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ที่ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้อ้างถึง ได้แก่ มูลคดีวิวาทตามพระบาท ในพระธรรมนูญศาลอันโบราณราชกระษัตริย์จัดเป็นบทมาตราสืบมา ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ บทที่ ๗๔ ดังนี้

“ศุภมัศดุ ๑๕๖๕ ศกกกฎะสังวัจณระเชษฐมาศศุภขบักษทัคมัตถิจันทวารพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลจลิตยอยู่ ณพระที่นั่งบันลังก์รัตนมหาปราสาท โดยบูรพาทิมุขพระเกษมราชสุภาวดีศรีมณฑลสุลาภราช กราบบังคมทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ด้วยลูกค้านิชเข้าขอบขันธเสมา แลนา ๆ ประเทศสขไสมยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งบ้านเรือนอยู่ค้าขาย ณกรุงเทพมหานครนครบวรทวารวดีศรีอยุธยามหาดิลกพนพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ และเงินงูเงินก่งเลี้ยงวิวาทแก่กันว่า เงินงูเช่าสำเนาเงินก่งเลี้ยงไปค้าขาย สำเนาต้องพยุหอุปปาง เงินก่งเลี้ยงเจ้าสำเนาจะคิดเอาค่าสำเนาแก่เงินงูเข้าพระพุทเจ้า มีรู้ที่จะเรียกให้ฉนใด ขอพระพุทเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการพิพากษา จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรดำรัสแก่พระมหาราชครูพระครูปะโรหิตาจารย์ ราชสุภาวดีศรีบรมหงษ์องค์บุรุโสดมพราหมณ พฤฒาจารย์ แลเจ้าพระยาศรีธรรมราชเดชะชาติอำมาตยานุชิตพิพิธรัตนราชโกษาธิบดีอโยทยิรยประรากรมพาทู ให้ตราเปนพระราชกฤษฎีกาไว้ แต่นี้สืบไปเมื่อนำถ้ำลูกค้านิชต่างประเทศสขไสมย เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งเรือนอยู่เปนเข้าขอบขันธเสมาก็ดี แลเข้ามาค้าขายตามกำหนดมรสุมก็ดี แลเช่าสำเนานาวาแก่กันไปค้าขายยังประเทศอันใด อันสุดหล้าฟ้าเขียวแลสำเนาต้อง

พยุห และเสากระโอดหัก และจังกูตครีตครี แลอบปางแตกเสียวกิติ แลไปกลางทเลสลัดตีเอาไปกิติ ถ้าแลใช้ใบไปตลอดทอดท่าแล้วตักศึกกิติ และอะสุนิตกตองสำเภากิติ แลเพลิงไหม้หอบลามมาไหม้สำเภาสีวกิติ ท่านว่าเป็นกาลกำหนดอายุสำเภานั้น ต้องด้วยราชไทย โจรไทย อัคคีไทย อุทกะไทย และเอาค่าเช่าสำเภากันมิได้ เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่าถึงกาลวิบัติแห่งสำเภาร.....”
วัน ๒ ขึ้น ๑๐ เดือน ๗ ปีระกา ศักราช ๑๔๖๕
ให้คู่ลักษณเบ็ดเสร็จบทที่ ๗๕

๓. ในคำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของนายปรีดี พนมยงค์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ท่านผู้เขียนได้อธิบายคำว่าเหตุสุดวิสัย และได้อ้างถึงคำพิพากษาของกรมการศาลฎีกาที่ ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๖๓ ซึ่งเป็นคดีที่ท่านได้เป็นทนายให้จำเลยดังกล่าวแล้ว ปรากฏคำอธิบายดังนี้ “มาตรา ๘ คำว่า เหตุสุดวิสัย หมายความว่า เหตุใด ๆ อันจะเกิดขึ้นก็ตี จะให้ผลพิบัติกิติ ไม่มีใครจะอาจป้องกันได้แม้ทั้งบุคคลผู้ต้องประสพฎาใกล้จะต้องประสพเหตุ นั้น จะได้จัดการระมัดระวังตามสมควร อันพึงคาดหมายได้จากบุคคลนั้นในฐานะเช่นนั้น

คำอธิบาย

เหตุสุดวิสัย เป็นข้อแก้ตัวของลูกหนี้มิให้ต้องรับผิดชอบ ให้คู่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๒๑๙ และ ๔๓๗ ฯลฯ เว้นแต่มีสัญญาบ่งไว้ว่าลูกหนี้จะต้องรับผิดชอบถึงแม้เหตุสุดวิสัยเกิดขึ้น หรือในกรณีเหตุสุดวิสัยนั้นเกิดขึ้นในระหว่างที่ลูกหนี้ผิดนัด หรือเป็นเพราะความผิดของลูกหนี้ ฯลฯ ให้คู่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๒๑๗, ๒๑๘, ๒๐๒, ๓๗๒, ๖๑๖ เพราะฉะนั้นคำว่า เหตุสุดวิสัย ก็ตรงกับคำว่า ภัยนอกอำนาจ หรือภัย ๔ ประการ ตามกฎหมายลักษณเบ็ดเสร็จ บทที่ ๗๔ คือ ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ซึ่งมีความหมายรวมไปถึงภัยอื่น ๆ อันบุคคลไม่สามารถป้องกันให้เกิดขึ้น เช่น พายุ (ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๑๕/๒๔๖๓ (ธรรมสารเล่ม ๔ หน้า ๑๒๘)

การที่จะเป็นเหตุสุดวิสัยได้ต้องประกอบด้วยเหตุ ๒ ประการ

๑. เหตุนั้นต้องเกิดขึ้นโดยมิใช่การกระทำของผู้ต้องประสพ มีอาทิ น้ำท่วม แผ่นดินไหว หรือไฟไหม้ แต่ถ้าไฟนั้นเป็นเพราะลูกหนี้ได้จุดขึ้นเองแล้ว ไม่เป็นเหตุสุดวิสัย

๒. ผู้ประสพหรือใกล้จะต้องประสพเหตุ นั้นไม่อาจจะป้องกันมิให้เกิดขึ้นได้ เมื่อใช้ความระมัดระวังตามสมควร เช่นนายแดงจอดเรืออยู่กลางแม่น้ำโดยเอาสมอลงหนึ่งตัวซึ่งเป็นการเพียงพอดตามธรรมดา ครั้นเห็นพายุพัดจัดมานายแดงก็จัดการป้องกันเอาสมอลงอีกตัวหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถต้านทานพายุนั้นได้ เรือจึงหลุดลอยมาโดนบ้านริมแม่น้ำเสียหาย ดังนั้นเรียกได้ว่า นายแดงได้ใช้ความระมัดระวังตามสมควรแล้ว (ฎีกาที่ ๑๑๕/๒๔๖๓ ที่อ้างข้างบน)

มีคดีเรื่องหนึ่งในประเทศฝรั่งเศส คือ

ก. ทำสัญญาจะขายข้าวในนาให้ ข. ก่อนถึงกำหนด ค. เจ้าหนี้ของ ก. นำยัดข้าวในนา นั้น ครั้นถึงกำหนดสัญญาระหว่าง ก. กับ ข. ก. แก้วตัวว่าตนไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าว กล่าวคือข้าวได้ ถูก ค. เจ้าหนี้ยึด ดังนั้นศาลวินิจฉัยว่า เหตุที่เจ้าหนี้ยึดไม่เป็นเหตุสุดวิสัย เพราะ ก. สามารถที่จะป้องกัน มิให้เหตุนั้นเกิดขึ้นได้ คือชำระหนี้แก่ ค. เจ้าหนี้เสีย เจ้าหนี้ก็คงจะได้ถอนการยึด

(ดูคำพิพากษาศาลสูงฝรั่งเศสส่วนแพ่ง ลงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๕๕)

๔. มีข้อสังเกตว่าเหตุ “พลาดิสัย”* เป็นคำกฎหมายก่อนที่จะบัญญัติศัพท์คำว่า “เหตุสุดวิสัย” ขึ้นในมาตรา ๔ ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คำแปลภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Force majeure” หรือ “Cas fortuit” ซึ่งเป็นคำที่ใช้อยู่ในกฎหมายฝรั่งเศสและมีความหมายกว้างถึงทุกเหตุการณ์ (tout événement) ไม่ว่าจะเป็นเหตุธรรมชาติ (force de la nature) การกระทำของรัฐ (fait du prince) หรือเกิดจากการกระทำของบุคคลที่สาม fait d'un tiers ความสำคัญขึ้นอยู่กับที่ไม่มีใครอาจป้องกันได้ จึงจะปลดเปลื้องจากความรับผิดชอบ (la force majeure est exonératoire)

ส่วนคำในกฎหมายอังกฤษใช้ว่า Act of God มีความหมายแคบกว่าคำว่า “Fore majeure” ของคำในกฎหมายฝรั่งเศส เพราะจำกัดเฉพาะเหตุการณ์ตามธรรมชาติไม่รวมถึงการกระทำของมนุษย์ (Act of man) ถ้าเทียบตามกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ ๗๔ ที่อ้างไว้ในข้อ ๒ ก็ไม่ครอบคลุมถึง ราชภัย และ โจรภัย อันเป็นการกระทำของมนุษย์แต่อย่างไรก็ดี คำเก่าที่ธรรมศาสตร์จารย์ใช้กันมาว่า “ภัยนอกอำนาจ” ก็ยังมีความหมายที่แหลมลึกและใกล้เคียงกับคำว่า Force majeure มากกว่าคำว่า “เหตุสุดวิสัย”

* คำว่า “พลาดิสัย” หรือ “พลาดิสัย” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายว่า “มีกำลังยิ่ง”

ภาคผนวก

บรรณานุกรม

ข้อเสนอแนะจากคลังข้อมูลศูนย์สนเทศเพื่อการวิจัยไทยคดีศึกษา
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กรกฎาคม ๒๕๒๖

คำนำ

บรรณานุกรมงานเขียนของท่านปรีดี พนมยงค์และงานเขียนเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์นี้ รวบรวมมาจากคลังข้อมูล (Data Bank) ของศูนย์สนเทศเพื่อการวิจัยไทยคดีศึกษา สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในการนี้ได้รับความเอื้อเฟื้อร่วมมือจาก “โครงการปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย” ซึ่งได้กรุณาจัดส่งบรรณานุกรมงานเขียนของท่านปรีดี ที่โครงการฯ ได้รวบรวมไว้ชุดต้นครั้งหนึ่งแล้วมาสมทบ ทำให้ข้อสนเทศเพื่อการจัดทำบรรณานุกรมครั้งนี้สมบูรณ์ขึ้น สถาบันไทยคดีศึกษาขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

การเรียงลำดับ เฉพาะตอนที่ ๑ บรรณานุกรมงานเขียนของท่านปรีดี พนมยงค์นั้น จัดเรียงตามลำดับปีที่จัดพิมพ์โดยแบ่งเป็น ๔ ช่วง คือ ก่อน ๒๔๗๕ ; ๒๔๗๕-๒๔๘๔-๒๔๙๐ ; และ หลัง ๒๔๙๐ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเชิงชีวประวัติของท่านปรีดี พนมยงค์ด้วย สำหรับตอนที่ ๒ ซึ่งเป็นงานเขียนเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์นั้น ได้จัดเรียงตามลำดับอักษรชื่อผู้แต่งครั้งหนึ่ง และตามลำดับหัวเรื่องอีกครั้งหนึ่ง ในท้ายบรรณานุกรมแต่ละรายการจะมีอักษรย่อแจ้งแหล่งที่มีสนทศรายการนั้น ๆ พร้อมทั้งเลขเรียกหนังสือ (Call Number) ของแต่ละแหล่ง เพื่อความสะดวกสำหรับผู้ที่ประสงค์จะติดตามหาอ่าน หรือศึกษาค้นคว้าต่อไป

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๔ กรกฎาคม ๒๕๒๖

อักษรย่อที่ใช้

จก	—	ห้องสมุดวิทยาลัยครูจันทระเกษม
จพ	—	สำนักหอสมุด สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ชพ	—	ห้องสมุดประชาชน ซอยพระนาง
ธศ	—	ห้องสมุดประชาชนธนาคารศรีนคร - เพชรบุรีตัดใหม่ - สวนมะลิ
บข	—	ห้องสมุดประชาชนบางเขน
บน	—	ห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร
บบ	—	ห้องสมุดวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
ปท	—	ห้องสมุดประชาชนปทุมวัน
มก	—	สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มข	—	หอสมุดกลาง สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มจร	—	ห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มช	—	สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มธ	—	สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มร	—	สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง
มศก	—	หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
มศว	—	สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
วส	—	ห้องสมุดประชาชนวัดสังข์กระจาย
วอ	—	ห้องสมุดประชาชนวัดอนงค์าราม
คน	—	ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์
ควท	—	ศูนย์สนเทศเพื่อการวิจัยไทยคดีศึกษา สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์
สคก	—	ห้องสมุดสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
สต	—	ห้องสมุดสำนักงานส่งเสริมงานตุลาการ กระทรวงยุติธรรม
สพบ	—	สำนักบรรณสารการพัฒนา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
สล	—	ห้องสมุดประชาชนสวนลุมพินี
สส	—	ห้องสมุดสยามสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์
หช	—	หอสมุดแห่งชาติ

ตอนที่ ๑

งานเขียนของปรีดี พนมยงค์
เรียงตามลำดับปีที่พิมพ์

ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

ปรีดี พนมยงค์. “คำนำ” ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศส และสมัยไปเยือนโมนาปาร์ต

โดย พระองค์เจ้า อาทิตยทิพอาภา. พระนคร : โรงพิมพ์เจตนาผล, ๒๔๗๗. ๒ เล่ม.

(มธ / DC ๑๔๕ ๐๖)

- _____ . คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, หน้าไม่เรียงลำดับ. (มธ / ศ HF ๑๓๘๒.๖ ก๖ ๑๒๔)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย พ.ศ. ๒๔๗๓ รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น. (จพ / K TH ๐๔๕ ๑๒๗๑๑๒ ๕๐๕ หน้า ; ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒ ๒๒๖ หน้า ; สพบ / K ๑๒๗๔ ๒๔๗๓ R ๒๒๖ หน้า)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๕. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น. ๒๔๗๑ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๗ โดยหลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๑๕๑๖ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาคเพิ่มเติม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น. ๕๐๕ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๓ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น. ก, ๕๖๗-๑๒๔๔ หน้า. (จพ / K TH ๕๕๐ ๑๒๗๑๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑๑ รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑-๑๒ รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. โรงพิมพ์นิติสาส์น. ๑๒ เล่ม. (สปบ / K ๑๒๗๔)
- _____ . สารบัญประชุมกฎหมายไทย เรียงตามปี โดยหลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น. ๓๒๕ หน้า. (สปบ / K ๑๒๗๔)

Pridi Banomyong. *Political and military tasks of the Free-Thai movement to regain national sovereignty and independence*. Bangkok : Amarin Press, n.d. 78 p.

๒๔๖๘-๒๔๗๔

- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๖๘. ๒๔๕๓ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๑๑๑๒)
- _____ . “ระเบียบการเรียนกฎหมายในประเทศฝรั่งเศส,” บทบัญญัติ เล่มที่ ๔ ตอนที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๖๘. หน้า ๖๖๐-๖๗๗. (สค)

- _____ . “การเรียนกฎหมายในประเทศฝรั่งเศสโดยย่อ เรียบเรียงตามกฎหมายประธานาธิบดีและกฎหมายนิติ” บทบัญญัติ เล่มที่ ๔ ตอนที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔. ๑๘ หน้า. (สต)
- Pridi Banomyong. *Du sort des Sociétés de Personnes en cas des Décès d'un Associé/Pridi Banomyong.* Paris : Librairie de Jurisprudence Ancienne et moderne, 1927.128 p. (สต / RARE 340.0944 P947 d)
- ปรีดี พนมยงค์. “เกร็ดประมวลกฎหมายเรื่อง พระเจ้าโนโปเลออง (โนโปเลียน) กับประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส,” บทบัญญัติ เล่ม ๕ ตอนที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑. ๑๒ หน้า. (สต)
- _____ . ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑ บันทึกข้อความสำคัญประกอบด้วยอุทธรณ์และคำแนะนำ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๑. ๔๓๔ หน้า. (สพบ / G๕๒ ๒๑๗๔)
- _____ . ปฐมเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๑. ๔๗ หน้า. (สพบ / H ๕๒ ๒๑๗๔)
- _____ . “คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. นิติสาส์น. เล่ม ๒ (๒๔๗๒) หน้า ๑-๑๖, ๖๒-๘๕, ๑๑๕-๑๓๒, ๑๖๑-๑๗๗, ๒๑๐-๒๒๒, ๒๕๒-๒๘๐, ๓๑๕-๓๓๘, ๓๗๕-๔๑๒, ๔๕๓-๔๘๓, ๕๑๐-๕๓๗, ๕๗๔-๖๐๗, ๖๓๖-๖๖๗. (สกก)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑๒ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๒. ๒๖๘๘ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๒๑๑๔๒)
- _____ . ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๒. ๒ เล่ม. “บันทึกข้อความสำคัญประกอบด้วยอุทธรณ์และคำแนะนำ” (มธ / ส HF ๑๓๘๒.๖ ๓๗๒๔)
- _____ . บันทึกข้อความสำคัญประกอบด้วยอุทธรณ์และคำแนะนำแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒ (ตอนที่ ๑-) โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๒-๗๓. ๒ เล่ม. (หข-ห้องค้นคว้า ๓๑๒/๓๔๖.๐๒๐๒๔๓๔ ๒๔๗๑๒)
- _____ . “คดีปกครองในประเทศฝรั่งเศส” บทบัญญัติ เล่ม ๖ ตอนที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๗๓. ๖ หน้า. (สต)
- _____ . “คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. นิติสาส์น. เล่ม ๓ (๒๔๗๓) หน้า ๑-๔๑, ๘๓-๑๐๔, ๑๓๕-๑๕๔, ๑๘๐-๒๒๕, ๒๖๑-๓๐๕, ๓๓๐-๓๘๗, ๓๕๓-๔๑๒, ๔๖๗-๕๐๐, ๖๑๓-๖๔๕, ๖๕๓-๗๐๕, ๗๖๕-๗๘๘. (สกก)
- _____ . ฐานะของชาวรัสเซียผู้ถูกถอนสัญชาติ (เฉพาะที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องความสามารถของบุคคลในกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล) โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. บทบัญญัติ เล่ม ๖ ตอนที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓. ๖ หน้า. (สต)
- _____ . บันทึกข้อความสำคัญประกอบด้วยอุทธรณ์และคำแนะนำแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒ (ตอนที่ ๒). พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๓. ๒๗๓ หน้า. (ศน / ๓๔๖ ๒๔๗๑๒)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๓. ๑๗ เล่ม. (มธ / ก ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๒๔ ก., น., ศ.)
- _____ . ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑- รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๓-๗๔. ๑๒ เล่ม. “ฉบับพิมพ์โดยวิธีถ่ายภาพเป็นบล็อก” (หข.ห้องค้นคว้า ๓๑๒ / ก ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ๒๑๑๔๔)

- ..... ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๒ รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์
นิติสาส์น, ๒๔๗๓. ๕๖๖ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓ ก๑๑๔ป)
- ..... "สังเขปหัวเรื่องสิทธิพิเศษในการมีสัญชาติของบุคคลซึ่งเกิดในกรุงสยาม อันเป็นบุตรของพลเมือง
ในอาณาเขตต์อำดีแทนสันนิบาตชาติ," โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. บทบัญญัติ เล่ม ๖ ตอนที่ ๔
พฤศจิกายน ๒๔๗๓. ๑๒ หน้า. (สค)
- ..... "คำพิพากษาฎีกา อาชญา รุกฉ้อทางหลวง ความผิดที่ต่อเนื่องเรื่อยไป วิธีพิจารณาอาชญา
ฟ้องซ้ำ คดีอาชญาปนแฟง คำอุทธรณ์, ธรรมเนียม," โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. บทบัญญัติ
เล่ม ๖ ตอนที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๗๔. ๖ หน้า. (สค)
- ..... "คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓." โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม.
นิติสาส์น (แผนกสามัญ), (๒๔๗๔) หน้า ๒-๒๓, ๗๖-๕๓, ๑๕๗-๑๖๕, ๒๕๓-๒๖๓, ๓๓๓-๓๔๗,
๔๑๒-๔๒๖, ๔๗๗-๔๘๒, ๕๕๖-๕๗๑, ๖๒๗-๖๔๒, ๖๕๗-๗๑๓. (สกก)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๔.
๕ เล่ม "เล่ม ๕ สารบัญเรียงตามปีและตามตัวอักษร." (จพ / อ ๓๔๕.๕๕๓ ป๑๗๑๑ป)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์ นิติสาส์น, ๒๔๗๔.
๔ เล่ม. (สค / ๓๔๕.๕๕๓)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร, ๒๔ __. ๗ เล่ม, ภาพประกอบ.
(สค / RARE ๓๔๐.๐๕๕๕๓)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย พ.ศ. ๒๔๗๓ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น,
๒๔๗๔. ๕๐๕ หน้า. (สค / ๓๔๕.๕๕๓ ป)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย พ.ศ. ๒๔๗๓ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น,
๒๔๗๔. (ธ), ๒๒๖ หน้า. ตาราง, แผนที่. (หข / ก ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ป๕๑๗๑๒ป)
- ..... ประชุมกฎหมายไทย : กฎหมายตรา ๓ ดวง โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์
นิติสาส์น, ๒๔๗๔. ๑๖๖ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๒ ก๑๑๔ป ; สพบ / K ป๑๗๑๔ค)
- ..... "สิทธิของรัฐในทรัพย์สินมรดกตามกฎหมายไซเวียด โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. บทบัญญัติ
เล่ม ๖ ตอนที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๔. ๕ หน้า. (สค)

๒๔๗๕ - ๒๔๗๔

- ปรีดี พนมยงค์. คำอธิบายกฎหมายปกครอง โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม และ พระสารสาส์นประพันธ์. พระนคร :
๒๔๗๕. ๑๕๖ หน้า. (มธ / JQ ๑๗๔๕ ก๖ป๔๒)
- ..... คำอธิบายกฎหมายปกครอง โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงเรียนกฎหมาย
กระทรวงยุติธรรม, ๒๔๗๕. ๑๐๗ หน้า. (สพบ / K ป๑๗๑ค)
- ..... "คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓ มาตรา ๕๑๒. โดย หลวงประดิษฐ
มนูธรรม. นิติสาส์น (แผนกสามัญ), ๕ : ๒ (พฤษภาคม ๒๔๗๕) หน้า ๑๐๖-๑๑๖. (สกก)

- ..... “บันทึกเรื่องพะยานรับรองลายพิมพ์นิ้วมือ” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. บทบัตถิย์ เล่ม ๗ ตอนที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕. ๒ หน้า. (สค)
- ..... ประชุมกฎหมายไทยเรียงตามตัวอักษร โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕. ๔๕๔, ๓๒๕ หน้า. (สค / ๓๔๕.๕๕๓)
- ..... ประชุมกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๕ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕ ๒๓๕ หน้า. (สค / ๓๔๕.๕๕๓ ป)
- ..... สารบัญประชุมกฎหมายไทยเรียงตามตัวอักษร รวบรวมโดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕. ๔๕๔ หน้า. (หข-ห้องกันคว่ำ ๓๑๒ / ก ๓๔๕.๕๕๓๐๑๖ ๒๔๗๕๑๑ ; สพบ / K ๒๑๗๔๑ ; จพ / K TH ๑๐๐ ๒๑๗๑๑๕ R)
- ..... สารบัญประชุมกฎหมายไทยเรียงตามตัวอักษร โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕. ๕๕๕ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๑๖ ๒๔๗๑๑๕)
- ..... สารบัญประชุมกฎหมายไทยเรียงตามปี. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕. ๓๒๕ หน้า. (ศน / ๓๔๕.๕๕๓๐๑๖ ๒๔๗๑๑๕ ; หข-ห้องกันคว่ำ ๓๑๒ / ก ๓๔๕.๕๕๓๐๑๖ ๒๔๗๑๑๕ ป ; จพ นิติศาสตร์ / K TH ๐๔๕ ๒๑๗๑๑๕ R)
- ..... “คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล.” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. นิติสาส์น (แผนกสามัญ), ๖ : ๘ (พฤศจิกายน ๒๔๗๖) หน้า ๗๐๕-๗๒๗. (สคก)
- ..... “คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม.” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. นิติสาส์น (แผนกสามัญ), ๖ : ๗ (ตุลาคม ๒๔๗๖) หน้า ๕๗๒-๖๕๗ ; ๖ : ๘ (พฤศจิกายน ๒๔๗๖) หน้า ๖๕๘-๖๗๔. (สคก)
- ..... “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. ใน รวมปาฐกถา ซึ่งแสดงที่สามกัยจารย์สมาคม ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕. พระนคร. โรงพิมพ์บำรุงนุกถกิจ, ๒๔๗๖. (มธ / SPL ๔๒๐๕ ร ๔)
- ..... ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายปกครอง (ข้อความทั่วไปในวิชากฎหมายปกครอง) พระนคร : พิมพ์แจกในงานพระกฐิน พระราชทานแก่จังหวัดพระนคร ณ วัดสังเวชวิศยาราม, ๒๔๗๕. ๒๕ หน้า.
- ..... ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายปกครอง : ข้อความทั่วไปในวิชากฎหมายปกครองและปาฐกถาเรื่องพระราชบัญญัติว่าด้วยเรื่องระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกถกิจ, ๒๔๗๕. ๘๔ หน้า. พิมพ์แจกในงานพระกฐินพระราชทานแก่สภาจังหวัดพระนคร วัดสังเวชวิศยาราม พ.ศ. ๒๔๗๕ (จพ-นิติศาสตร์ / K TH ๕๓๐ ๒๑๗๑๑๕ ๒๔๗๕ R)
- ..... คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์นิติสาส์น, ๒๔๗๕. ๒๑๕ หน้า.
- ..... คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๕. ๒๐๔ หน้า. (สพบ / T ๓ ๑๐๓ ๒๑๗๑๔ ; สค / ๓๔๖.๐๗ ป ; มธ / HF ๑๓๘๒.๖ ๗๗๒๔)
- ..... คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๕. ๒๑๒ หน้า. (สพบ/JK ๔๒๗๐ ๒๑๗)

- _____ . คำอธิบายกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๕. ๒๓๒ หน้า. พิมพ์แจกในการณาปนกิจศพ นายเสียง พนมยงค์ (หข-ห้องค้นคว้า ๓๑๒, ๔๐๑ / ๓๔๐.๕ ป๔๗๑ก)
- _____ . ปาฐกถาเรื่องพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖. พระนคร. พิมพ์แจกในงานพระศพคุณพระราชนานแก่สภาจังหวัดพระนคร ณ วัดสังฆวิศยาราม, ๒๔๗๕. ๔๒ หน้า.

๒๔๗๔ - ๒๔๘๐

Pridi Banomyong. *The King of the White Elephant*. Bangkok : The University. of Moral & Political Science Printing Press. 1941. 154 p. (สต / RARE 895.91 B)

ปรีดี พนมยงค์. “ค่าน้ำ” ใน เศรษฐศาสตร์ ของทองเปลว ชลภูมิ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๗. ๔ หน้า.

- _____ . “ค่าน้ำ” (อุทิศแต่ท่านช่า ณ ป้อมเพชร) ใน คำอธิบายอาชญวิทยา (ตอนที่ว่าด้วยทัณชาวิทยาทั่วไป) พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๗. ๒ หน้า.
- _____ . คำปราศรัยของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กล่าวต่อนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีเมื่อ ๘ สิงหาคม ๒๔๗๗ และคำกล่าวรับของนายควง อภัยวงศ์. กรมโฆษณาการ, ๒๔๗๗. ๖ หน้า. (จพ / ๘๕๕.๕๐๕ ป๑๗๓ก)

หลัง ๒๔๘๐

- ปรีดี พนมยงค์. ปาฐกถาเรื่อง “พุทธศาสนาในต่างประเทศ” โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๘๗. ๒, ๑๕๓ หน้า. พิมพ์แจกเนื่องในการถวายอาหารเพล ณ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (บบ / ๒๕๔.๓๐๔ ป๒๖๖ป)
- _____ . แก์โครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม และ พระบรมราชวินิจฉัย (รวบรวมโดย สักดิ์ ศิลปานนท์) พระนคร : ศ. ศิลปานนท์, ๒๔๘๕. ๒๑๔ หน้า. (สพบ / HD ๘๕ ป๑๗)
- _____ . คำอธิบายกฎหมายปกครอง โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๐๓. ๑๕๕ หน้า. (มธ - กลาง, นิติศาสตร์ / JQ ๑๗๔๕ ก๖ป๔ ๒๕๒๓)
- _____ . ความเป็นอนิจจังของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๓. ๕๐ หน้า. (สพบ / HN ๗๕๐.๕ ป๑๗๔ ; สต / ๓๐๑ ป ; มก / B ๖๓ ป๑๗๓ ๒๕๑๓ ; หข / ๓๐๑.๑ ป๕๑๗๓ก ;

มสก / ๓๐๐.๑ ๒๑๗๔ก ; มจร / ๓๐๑.๒ ป-ก ; ศน / ๓๐๕.๑๕๕๓ ๒๔๗๑กบ ; มธ / HX ๔๒๘.๘
๕๒๔ ๒๕๑๓)

_____ คำอธิบายกฎหมายปกครอง โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๓.
๑๑๖, ๑๕๕, ๑ หน้า. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.ต. พัดมณี นิลวัฒนานนท์ กัดจากหนังสือ
นิติสารสิน พ.ศ. ๒๔๗๔ (มห / ๓๔๒.๕๕๓๐๖ ๒๔๗๑กพ ; มธ / ๑๗๔๕ ก๖๒๔ ๒๕๑๓ ; จพ /
๓๔๐.๕ ๒๕๗ก ; จพ นิติศาสตร์ / K TH ๕๓๐ ๒๑๗๓ก ๒๕๑๓ ; มร / KT ๒๘๓๒.๒ ๒๑๗๑ก ; ม
จร / ๓๔๒.๕๕๓๐๓ ป-ก ; สพบ / K ๒๑๗ก)

_____ “คำอุทธรณ์ของนายปรีดี พนมยงค์ แด่ พลตำรวจตรี พัดมณี นิลวัฒนานนท์” ในคำอธิบายกฎหมาย
ปกครอง. พระนคร, ๒๕๑๓. ๓ หน้า. พิมพ์ในโอกาสพิธีพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจตรี พัดมณี
นิลวัฒนานนท์

_____ ปรัชญาคืออะไร? โดย หลวงประดิษฐมนูธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช,
๒๕๑๓. ๔๑ หน้า. (สพบ / B ๕๕ T๓ ๒๑๗๓ ; สด / ๑๐๐ ป ; มห / ๑๐๑ ๒๔๗๑ปร ๒๕๑๓ ;
มสก / ๑๐๐ ๒๑๗๔ป ; จพ / ๑๐๐ ๒๑๗ป ; มก / B ๕๕ ๒๑๔ป ๒๕๑๓ ; มธ / BD ๒๘ ๒๔)

_____ สำเนาคำฟ้องเรื่องละเมิดสิทธิมนุษยชน และหมิ่นประมาท โดยใส่ความทำให้โจทก์เสียหาย.
ความแห่งระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ โดย วิชา กันตมาระผู้รับมอบอำนาจโจทก์ กับ บริษัทสยามรัฐ
จำกัด จำนวนที่ ๑ และ ม.ร.ว. กีกฤทธิ ปราโมช และคนอื่นๆ รวบรวมโดย นายเปื้อง ศิริภักดิ์.
พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๔. ๔๗ หน้า.

Pridi Banomyong. Ma vie mouvementée et mes 21 ans d'exil en Chine populaire. France : Tous droits de
traduction et d'adaptation réservés pour tous pays, 1972. 320 p. (สด / 323.1 B)

ปรีดี พนมยงค์. ความเป็นไปบางประการ ภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์. ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระ
บรมวงศานุวงศ์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒. นครหลวงฯ ; โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๕. ๑๐๘
หน้า. ภาพประกอบ. (มธ / ส DS ๕๘๔ บ๖)

_____ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช,
๒๕๑๕. ๕๕ หน้า. (มธ / ๓๒๒.๔๒ ๒๔๗๑บ ; มก / JQ ๑๗๔๓.A๕ ๒๑๗บ)

_____ “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเอกภาพของชาติและประชาธิปไตย,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์,
๑๑, ๑.๘ (สิงหาคม, ๒๕๑๖)

_____ คำแถลงการณ์ของนายปรีดี พนมยงค์ และ คำเตือนสติผู้รักชาติ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์,
๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (มธ / ๘๕๕.๕๑๕ ๒๔๗๑ด)

_____ คำโครงการเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ และ พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว กัดจากหนังสือโลกพระศรีอริย์ของนายปรีดี พนมยงค์ โดย ฟิสติเย (แปลจาก Sous-
Développement et Utopie au Siam) แปลโดย ไมตรี เต็มอุดม. กรุงเทพฯ ; กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๑๖.
๑๓๗ หน้า.

_____ จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติ
เวช ๒๕๑๖. ๓๘ หน้า. คำขวัญและบทความของนายปรีดี พนมยงค์ ในงานสังสรรค์ข้าราชการ
ศาสตร์ในราชอาณาจักร (อังกฤษ) ปี ๒๕๑๖ (มสก / ๓๒๑.๘๐๕๕๓ ๒๑๗๔จ ; บบ / ๕๒๓.๕๘
๒๔ ; สด / ๕๕๕.๓๗ ป)

จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ ของวิรชน ๑๔ ตุลาคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๔ หน้า. (มธ / ๘๕๕.๕๑๔ ป๔๗๑จ)

_____ จะมีทางได้ประชาธิปไตยโดยวิธีสันติหรือไม่ - ปาฐกถาแสดงในงานประชุมประจำปี นักเรียนไทยในสหพันธรัฐเยอรมัน ๓๐ สิงหาคม ๒๕๑๖. จัดพิมพ์โดย ปราโมทย์ ฟิ่งสุนทร. ๒๕๑๖. ๒๓ หน้า. (สศ / ๓๒๐.๕๕๕๕ป)

_____ . บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย. จัดพิมพ์โดยปราโมทย์ ฟิ่งสุนทร. ๒๕๑๖. ๕๕ หน้า. (สศ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ป)

_____ . วารสาร อ.ม.ธ. ฉบับ ๑๐ ธันวาคม รวมปาฐกถา บทความ และข้อสังเกต ของนายปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : องค์การบริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖. ๑๕๕ หน้า. ภาพประกอบ. (มศก / ๓๑๑.๘๐๘ ป๑๗๔ว)

_____ . สานั้จากท่านปรีดีฯ ถึง ๗๗๗. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สศ / ๕๒๑ ป ; ปท / ๕๒๑ ป ; ขพ / ๕๒๑ ป ; ศน / ๘๕๕.๕๑๖ ป๔๗๑ต)

_____ . สำเนาจดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ตอบบรรณาธิการสามัคคีสาร (วารสารของนักเรียนไทยในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ)) เรื่องขอทราบความเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ ๑๔-๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๖ และ "สังคมนิยม" อันศักดิ์สิทธิ์ แห่งรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : นิติวอร์ช, ๒๕๑๖. ๑๔ หน้า. (มศก / ๓๒๕.๕๕๕๓ ป๑๗๔ต ; สศ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ป)

_____ . อนาคตของประเทศไทยควรดำเนินไปในรูปแบบใด ปาฐกถาแสดงในการชุมนุมสนทนาที่สามัคคีสมาคม สมาคมนักเขียนไทยในอังกฤษ เสาร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติวอร์ช, ๒๕๑๖. ๒๕ หน้า.

_____ . "การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นและเสรีไทย" หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท. อู๊ด นิตยสุทธิ, ๒๕๑๗.

_____ . ความเป็นมาของชื่อ "ประเทศสยาม" กับ "ประเทศไทย" เรียบเรียงจากคำความบางตอนในต้นฉบับของหนังสือ "MA VIE MOUVEMENTÉE" และ ปัญหาสงครามในยุคปรมาณู. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๖ หน้า. "ชื่อเรื่องปกนอก สยามกับปัญหาสงครามในยุคปรมาณู" . (หข ห้องค้นคว้ ๓๑๒ / ๔๕๕.๕๑๘๑ ป๔๗๑ค ; มธ - กลาง, วารสารศาสตร์ / DS ๕๑๒ ป๔)

_____ . ความเป็นเอกภาพของชาติกับปัญหาสามจังหวัดภาคใต้ โดย ปรีดี พนมยงค์และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ : สหพันธ์นิสิตนักศึกษาชาวบักษีได้แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗. ๕๘ หน้า. (มศก / ๓๒๓.๑๑๕๕ ๒๐๕๕๓ ป๑๗๓ค)

_____ . "ความเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ ๑๔-๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๖ และ "สังคมนิยม" อันศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย" กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

_____ . คำตอบของปรีดี พนมยงค์ ต่อคำสัมภาษณ์ของ คลอเดีย รอสส์. กรุงเทพฯ ; ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๕ หน้า. (สศ / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

_____ . "คำปราศรัยของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อธรรมศาสตร์บัณฑิต เนติบัณฑิต นักสันติภาพที่ได้มาเยี่ยม ณ บ้านพักชานกรุงปารีส ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๔" ใน คำปราศรัยสุนทรพจน์ บางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย. กรุงเทพฯ. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท. อู๊ด นิตยสุทธิ, ๒๕๑๗. ๓ หน้า.

_____ . คำปราศรัยสุนทรพจน์บางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์ และบางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย. กรุงเทพฯ : สหประชาชาติ, ๒๕๑๗. ๒๒๖ หน้า. มีเรื่องภาษาอังกฤษประกอบ ; อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท. อู๊ด นิตยสุทธิ ๒๐ เม.ย. ๒๕๑๗. (มสท / ๓๒๐.๕๕๕๓๐๘ ๒๑๗๔๕ ; มก / PN ๔๑๕๕ ๒๑๗๓ ; จพ / ๕๕๕.๓๐๗ ๒๑๗๓)

_____ . “คำสัมภาษณ์พิเศษของนายปรีดี พนมยงค์ ให้แก่สำนักข่าว เอ.เอฟ.พี. ที่กรุงปารีส เมื่อ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๔,” ในคำปราศรัย สุนทรพจน์ บางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย. กรุงเทพฯ : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท. อู๊ด นิตยสุทธิ, ๒๕๑๗.

_____ . คำโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๘๓ หน้า. (มสท / ๓๓๘.๕๕๕๓๐๗ ๒๑๗๔๕ ; มธ / HC ๔๕๗ ทศป๔๖ ๒๕๑๗ (๕๔ หน้า) ; สพบ / HD๘๕ ๒๑๗ ๒๕๑๗)

_____ . “จดหมายจากปารีสถึงผู้จัดทำหิตดาสร,” ใน คำปราศรัย สุนทรพจน์ บางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย. กรุงเทพฯ : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท. อู๊ด นิตยสุทธิ, ๒๕๑๗. ๕ หน้า.

_____ . ท่านปรีดีชี้แนวทางประชาธิปไตย กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๐ หน้า.

_____ . ท่านปรีดีฯ พูดถึงกรณีสวรรคต. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๔๐ หน้า. (สส / ๕๒๑ ป ; ปท / ๕๒๑ ป ; ซพ / ๕๒๑ ป)

_____ . ท่านปรีดีให้สัมภาษณ์ คลอดิย รอสส์ และจดหมายนักเรียนไทยในอังกฤษ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๒ หน้า. (ซพ / ๕๒๑ ป ; ปท / ๕๒๑ ป ; สส / ๕๒๑ ป)

_____ . ที่เขาเรียกว่า “ลัทธิแก้” นั้นคืออย่างไร และความเป็นมาของลัทธิ “วิวัชนนิสรม” กรุงเทพฯ : สมาคมเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๗.

_____ . บื้องหลังการก่อตั้งขบวนการเสรีไทย: คำให้การของปรีดี พนมยงค์ ในฐานะพยาน พ.ท. พระสารสาสน์พลขันธ์ จำเลย คดีอาชญาสงคราม. กรุงเทพฯ : สันติธรรม, ๒๕๑๗. ๗๒ หน้า. (มธ / DS ๕๘๓ ๒๔๖ ; สพบ / D ๗๕๔.T๓ ๒๑๗)

_____ . ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๗. ๔๕ หน้า. (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์ JQ ๑๗๔๒ ๒๔)

_____ . ปรีดี พนมยงค์ วิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๑๗. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๓๕ หน้า. (มธ / JQ ๑๗๔๓ ก๔๒๔)

_____ . ปัญหาสงครามในยุครบราญ (นิวเคลียร์). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, ๒๕๑๗.

_____ . “ผู้เกินกว่าราชา” (Ultra Royalist) ใน ลานโพธิ์. ลอนดอน : หนังสือชุมนุมชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร, ๒๕๑๗. ๑๗ หน้า.

_____ . ระลึกถึงคุณเจียม อัมพูนันท์. กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานศพคุณเจียม อัมพูนันท์ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๗. ๒๕ หน้า.

_____ . เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร. กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๗. ๕๖ หน้า. (สส / ๓๒๓ ป)

_____ . เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร? ป่าภูถ่านและบทความของท่านปรีดี พนมยงค์ ในงานชุมนุมฤดูร้อนของสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส ที่เมืองตูร์ส์. กรุงเทพฯ : องค์การบริหาร องค์การนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๗. ๕๖ หน้า. (มธ / PL ๔๒๑๕ ๒๔)

.....“เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร” (อุทิศแด่ผู้รักชาติ รักประชาธิปไตยทุกคน) เอกสารอัดสำเนา
.....**วิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๑๗.** กรุงเทพฯ : หจก.จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๓๘ หน้า. (มจร / ๓๔๒.๕๕๓ ป๑๗๓ร ; คณะบรรณาธิการหนังสือพิมพ์มหาสารคาม. ๒๕๑๗. สพบ / JQ ๑๗๔๓ A ๕ ป๑๗ป)

.....**สัมภาษณ์ท่านปรีดี** โดย เทห์ จงคดีกิจ (บรรณาธิการใหญ่ของบางกอกโพสต์) และ ประทีป นครชัย (ส.น.ท. ป. สาร) หรือ **คำสัมภาษณ์ท่านปรีดีเกี่ยวกับปัญหาของประเทศไทย.** สัมภาษณ์ระหว่างวันที่ ๕-๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๗. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๑๗) ๒๔ หน้า.

.....**สาส์นถึงรองนายกรัฐมนตรี.** พระนคร ; ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๐ หน้า. (สน / ๘๕๕.๕๖๖ ป๔๑๗ส)

.....**สำเนาจดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ถึง ฯพณฯ รองนายกรัฐมนตรี และรัฐบาล.**กรุงเทพฯ ; ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๐ หน้า. (สส / ๓๒๐.๕๕๕๓ ป)

.....“สุนทรพจน์ของนายปรีดี พนมยงค์ แสดงในสภาผู้แทนราษฎร เมื่อ ๔ กรกฎาคม ๒๔๘๕”
.....**ใน คำปราศรัย สุนทรพจน์ บางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.อุ๊ต นิคยสุทธิ, ๒๕๑๗. ๓ หน้า.

.....**ข้อเขียนทางปรัชญา.** กรุงเทพฯ : สถาบันสยามเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๑๘. ๑๕๑ หน้า. (สพบ / POP ๒๑๔ ป๑๗ ; สส / ๑๐๐ ป ; จก / ๑๐๐ ป๑๗๖ ; มศก / B ๒๕ ป๔๘ ; จพ-ครุศาสตร์, นิเทศศาสตร์ / ๓๐๑ ป๑๗๓๖ ; มธ / HX ๔๒๕.๘ ๕๕๒๔)

.....“ชาติคงมีอยู่” (บทความที่เคยตีพิมพ์ในนิตยสาร **เพื่อนไทย** ของสมาคมนักเรียนไทยในสหพันธรัฐเยอรมัน ฉบับ กันยายน ๒๕๑๘) กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๘. ๒๐ หน้า.

.....**ทางรอดของประเทศไทย** (บทความเขียนให้คณะกรรมการนิสิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๑๘)

.....**ปรีดี พนมยงค์ วิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๑๗.** กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๘. ๑๓๕ หน้า. (มธ / JQ ๑๗๔๓ ก๔ป๔)

.....**รวมบทความบางเรื่องของ นายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยและการร่างรัฐธรรมนูญ** โดย สุพจน์ ต้านตระกูล. กรุงเทพฯ : สันติธรรม ๒๕๑๘. ๔๕๔ หน้า. (สพบ / JQ ๑๗๔๕.A๕ ป๑๗ร ; ขพ / ๓๔๒.๕๕๓ ป ; ปท / ๓๔๒.๕๕๓ ป ; สล / ๓๔๒.๕๕๓ ป ; วอ / ๓๔๒.๕๕๓ ป ; มศก / ๑๗๔๒ ป๔ ; จพ / ๓๒๑.๘ ป๑๗๓ร ; มธ / JQ ๑๗๔๓.A๔ ป๑๗๓ร)

.....**ระบบสังคมนิยม และระบบคอมมิวนิสต์ จะเหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์ฉนศ, ๒๕๑๘. (มธ - กลาง, วิทยาศาสตร์ / HX ๒๑๒๔)

.....“ระบบสังคมนิยมและระบบคอมมิวนิสต์จะเหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่” คำปราศรัยในที่ประชุมสามัคคีสมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษ สกอตแลนด์, ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๘. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๘.

.....**รัฐธรรมนูญฉบับกะหล่ำกับผู้กินกว่าชา.** กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๘. ๒๔ หน้า. (มศก / ๓๔๒.๕๕๓ ป๑๗๔ร)

.....**เรื่องควรจะแก้ไขเมืองไทยอย่างไร** คำตอบ ภาคที่ ๑ เกี่ยวกับระบบสังคมนิยมและระบบคอมมิวนิสต์จะเหมาะสมแก่เมืองไทยหรือไม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์ฉนศ, ๒๕๑๘. ๕๕ หน้า. (สน / ๓๒๕ ป๔๑๗ร)

“สาส์นจาก ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ไนวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรม-
ศาสตร์ ครอบรอบปีที่ ๔๑,๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๘” ฉบับอัดสำเนา. ๑๖ มิ.ย. ๒๕๑๘

. อนาคตของเมืองไทยกับสถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้าน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ม.ป.ท., สถาบันสยาม
เพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๑๘. ๔๕ หน้า. ปาฐกถาของนายปรีดี พนมยงค์
ในงานชุมนุมนักเรียนไทยที่เมืองปัวดิเอร์ (ฝรั่งเศส) เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๘ (มธ / PL
๔๒๐๘.๕ ๒๔๓; มศว ประสานมิตร / ๓๒๐.๘ ๒๑๓๑)

. อนาคตของเมืองไทยกับสถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้าน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สถาบัน
สยามเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๑๘. ๔๕ หน้า. (สส / ๓๒๓ ๒)

. “คำปราศรัยของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อชาวธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๘” ฉบับอัดสำเนา.
๒๗ มิ.ย. ๒๕๑๘.

. บทความเรื่องความเป็นมาของศัพท์ไทย “ปฏิบัติ, รัฐประหาร, วิวัฒน์, อภิวัฒน์” กรุงเทพฯ : สถาบัน
สยามเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๑๘. ๓๘ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / อ
JA๖๔ ๒๔; จพ - รัฐศาสตร์ / ๓๒๐.๐๓ ๒๑๓๓๓; สน / ๓๒๐.๐๓ ๒๔๗๑๖; สล / ๓๒๐.๔
๒; สส / ๔๕๕.๕๓๓ ๒; วอ / ๓๒๐.๔ ๒; ขพ / ๓๒๐.๔ ๒; ปท / ๓๒๐.๔ ๒)

. บันทึกข้อสังเกตและตอบคำถามนิสิตนักศึกษาที่ประสงค์เรียบเรียงวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับรัฐบาลมาง
สมัยของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘. ๔๒ หน้า. (มธ /
๗๐๕ / ๒๓; จพ - รัฐศาสตร์ / ๓๕๔.๕๕๓ ปรบ; ฐศ - สวนมะลิ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๒๑๓๑๖)

. ปรีดี พนมยงค์ แนววิधिพิจารณาทางรอดของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันเพื่อการศึกษาวิทยา
ศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๑๘. ๒๔ หน้า. (มศก / HN ๗๐๖.๗ ๒๔๗; วอ / ๓๐๑ ๒; สล / ๓๐๑
๒; ปท / ๓๐๑ ๒; ขพ / ๓๐๑ ๒; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / PL ๔๒๐๘ ๒๔๗)

. สัมภาษณ์ ปรีดี พนมยงค์ โดย ปีเตอร์ ลิมเคโก แพลโดย “เอี่ยมใจงาม” ใน สามัคคีสาร. (ส.น.ท.ป.
สาร) ธันวาคม ๒๕๒๑. ๖ หน้า.

. สำเนาคำฟ้อง นายชาติ เอี่ยมกระสินธุ์. คดีหมายเลขคำที่ ๘๖๑๒/๒๕๒๑.

. สำเนาคำฟ้อง นายรอง สยามานนท์. คดีหมายเลขคำที่ ๔๒๒๖/๒๕๒๑.

. หลักฐานสำคัญบางประการเกี่ยวกับสถานะสงครามของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๒๑ - (มศก / D ๗๕๔.๓๓ ๒๑๗; สพบ / D ๗๕๔.๓๓ ๒๑๗; มธ /
D ๗๖๗.๔๗ ๒๔ ล.๑)

. หลักฐานสำคัญบางประการเกี่ยวกับสถานะสงครามของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒
ภาค ๑. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๒๑. ๔๕ หน้า. (จพ - รัฐศาสตร์ / ๕๕๕.๓๐๘๑ ๒ ๗๓๗;
มธ / DS ๕๘๓ ๒๑๓๑๗)

Pridi Banomyong. *Political and military tasks of the Free-Thai movement to regain national sovereignty
and independence*/ Pridi Banomyong in his letter to Phra Bisal-Sukhumvit. Bangkok : American,
1979. 78 p. (สส / 959.3 P947P)

ปรีดี พนมยงค์. จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึง พระพิศาลสุขุมวิท เรื่อง หนังสือจดหมายของเสรีไทย
เกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดี นิวเคลอซี และสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๒.
๑๔๔ หน้า. (มธ / D ๗๔๓ ๒๑๓๓๓; จพ / ๕๕๔๐.๕๔๘๖ ๒๑๓๓๓; หข / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๒๔๗๑๖;
มธ / D ๗๖๗.๔๗ ๒๑๓๓; มธ / D ๗๔๓; มศก / D ๗๔๓ ๒๑๓๓๓)

- _____ : “คำขวัญของนายปรีดี พนมยงค์ ให้แก่บัณฑิต ๒๓ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” หนังสืออนุสรณ์บัณฑิต ๒๓ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๒๓.
- _____ . สัมภาษณ์พิเศษในโอกาสครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่เมืองอองโดนี ซานกรุปาวิส โดย ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.เกษมการพิมพ์, (๒๕๒๓). ๒๐ หน้า. (มธ / DS ๕๘๓ ๒๔๘ ; มธ / DS ๕๘๓).
- _____ . จดหมายจากปารีสได้นักบิดเบือนประวัติศาสตร์ ลงวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๒๔. นิตยสารวิเคราะห์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ (๑๕-๒๕ ก.ค. ๒๕) ๖ หน้า.
- _____ . รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ชี้ทางรอดของไทย. กรุงเทพฯ : นิตยสาร, ๒๕๒๔. ๑๓๒ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / PL ๔๒๒๒ ๖๖ ; สส / ๓๒๐.๕ ๒๔๖)
- _____ . รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ชี้ทางรอดของไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทเคสดีไทย จำกัด, ๒๕๒๔. ๑๓๒ หน้า. (จพ / ๓๒๐.๕๕๕ ๓ ๒๑๗๖)
- Pridi Banomyong. *The King of the White Elephant*. (Cassette tape) Siam Society, 1982. Introduced for the film “The King of the White Elephant” on June 24, 1982. (สส / CT.50)
- ปรีดี พนมยงค์. *ชีวประวัติย่อของ นายปรีดี พนมยงค์*. พิมพ์ครั้งแรกที่ปารีส, ๒๕๒๕.
- _____ . นายปรีดี พนมยงค์ ตอบคำถาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕. (มธ / JQ ๑๗๔๑ ๒๑๗๓)
- _____ . *มหาราชและรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : โครงการ “ปรีดี พนมยงค์ กับ สังคมไทย,” ๒๕๒๕. ๕๒ หน้า. (จก / ๕๒๓.๑๕๕๓ ๒๑๗๓ ; มธ / PL ๔๒๐๕ ๒๔๘๖๕ ; จพ / ๘๐๘.๘๖ ๒๑๗๓)
- _____ . *สังคมปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕. ๓๘๘ หน้า. มี ๔ ภาค : ภาคที่ ๑ ข้อสังเกตทั่วไป ภาคที่ ๒ ความเป็นอนิจจังของสังคม ภาคที่ ๓ การถ่ายทอดคัพทวิทยา ศาสตร์สังคมจากภาษาต่างประเทศมาเป็นศัพท์ไทยสยามและความเป็นมาของศัพท์ไทย ปฎิวัติ, รัฐประหาร, วิวัฒน์, อภิวัฒน์ ภาคที่ ๔ การพิทักษ์เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ของชาติไทยได้ในยุคปาล พนมยงค์ ;... ศพนายปาล พนมยงค์. (มธ / HX ๔๒๕.๖ ๒๔)
- _____ . *ตำนานคำฟ้องกระทรวงศึกษาธิการ ห้างหุ้นส่วนจำกัดบรรณกิจเทรคดิง ดคีคำหมายเลข ๘๕๘๖/๒๕๒๓* ศาลแพ่ง วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๓
- _____ . *สุนทรพจน์ของนายปรีดี พนมยงค์ เรื่อง “คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประชาธิปไตย ๒๔ มิถุนายน”* เอกสารงานสัมมนา “กึ่งศตวรรษประชาธิปไตย” ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๕.
- _____ . *อนุสรณ์นายปาล พนมยงค์*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕. ๓๘๘ หน้า. (ธศ - สวนมะลิ / ๑๐๐ ๒๑๗๓)
- ปรีดี พนมยงค์ และคนอื่น ๆ. *กึ่งศตวรรษประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ : โครงการกึ่งศตวรรษประชาธิปไตย, ๒๕๒๕.
- _____ . “บันทึกฉบับ ๕ มีนาคม ๒๕๒๖ ของนายปรีดี พนมยงค์ เรื่อง ตอบคำถามบางประการของ นิสิตนักศึกษา” ฉบับอัดสำเนา. ๑๑ หน้า.
- _____ . *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ : อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สัมภาษณ์ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕*. กรุงเทพฯ : นพิตการพิมพ์, ๒๕๒๖. ๕๕ หน้า.

ตอนที่ ๒
งานเขียนเกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์

เรียงตามลำดับอักษรชื่อผู้แต่ง

- “กระทรวงมหาดไทยอีก จัดงานศพ ‘ปรีดี’,” มติชน, ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
 กระอร (นามแฝง). “คนดีเมืองไทยไม่ต้องการ,” บ้านเมือง, (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
 กลุ่มสัจจะประชาธิปไตย. “๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖ อีกวันหนึ่งที่สัจจะในสังคมไทยฉายแสงที่ปารีส,” ไทยแลนด์,
 ๒ (๓-๕ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๓-๑๘. (ศวท)
 กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. “ตามรอยอดีตท่านปรีดีที่กรุงเก่า,” ศิลปวัฒนธรรม, ๔ : ๘ (มิถุนายน
 ๒๕๒๖) หน้า ๓๐-๓๖. (มธ ; ศวท)
 กองบรรณาธิการสยามใหม่. “ปรีดี พนมยงค์ ยั่งยืน,” สยามใหม่, ๒ : ๑๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖ หน้า ๑.
 (ศวท)
 “การฟื้นเกียรติภูมิรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
 หน้า ๘. (มธ ; ศวท)
 “ถึงวาลสุดท้ายของปรีดี พนมยงค์,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖, ๗. (มธ ;
 ศวท)
 “เกร็ดประวัติประชาธิปไตยอัมพวา ๓๖ ปี,” ใน ผาด พรหมบุตร. ตื่นเกิดชาวไทย, ประชาธิปไตย. พระนคร :
 ไทยพาณิชย์การ, ๒๕๑๑. หน้า ๘-๘๘. (มธ/DS ๕๘๒.๗ ผด)
 เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. ปฏิวัติ ๒๔๗๕ พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๔. ๓๐๗ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์,
 วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๕ ก๘ ; สส / ๕๕๕.๓๗ ก)
 กุหลาบ สายประดิษฐ์. มื้อหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บูรพาแดง, ๒๕๑๘.
 ๑๕๐ หน้า. (สส / ๕๕๕.๓๖ ก)
 โกสุม หักทองขวาง. “อดีตแห่งปัจจุบัน ชีวิตร่วมทุกข์และสุขของ ‘พูนสุข-ปรีดี’ แบบฉบับของ นักสู้,”
 มติชน, ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖. (มธ)
 ชรรค์ชัย บุนปาน. “แต่ท่านปรีดี,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ ;
 ศวท)
 ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลจาก Crawford papers โดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ :
 กรมศิลปากร, ๒๕๑๕. ๒๖๗ หน้า. ตาราง (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์ / DS๕๗๕.๐๖ก๔)
 คลื่นลูกเดิม (นามแฝง). “จงสืบทอดอุดมการณ์รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์,” (บทบรรณาธิการ) ไทยแลนด์,
 ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖๔. (มธ ; ศวท)
 “คำของหลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน บุญรอด โมราเรือง. หลุมศพสยาม โดย นิรันดรชัย และ คทาคำ (นามแฝง).
 พระนคร : โอเดียนการพิมพ์, ๒๕๐๘. หน้า ๕๗๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ บ๗)
 “คำชี้แจงเกี่ยวกับพรรคสหชีพของนายปรีดี พนมยงค์,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม
 ๒๕๒๖) หน้า ๒๐, ๒๑. (มธ)
 คำตัดสินใหม่กรณีสวรรคต ร.๘ โดย คำพิพากษาศาลแพ่งคดีหมายเลขแดงที่ ๕๘๑๐ / ๒๕๒๒ (วันที่ ๑๔
 มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๒) กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๓. ๒๑๐ หน้า. (มธ / DS ๕๗๐.๓
 ๐๖ก๖)
 คำพิพากษา คดีดำ ๑๗๘/๘๘ คดีแดง ๑๕๒/๘๐ คำพิพากษาคดีเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 พิมพ์, ๒๕๒๒.

โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (จุลสาร) ศวท

โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย. “งานของปรีดี พนมยงค์,” ถนนหนังสือ, ฉบับปฐมฤกษ์ ๒๕๒๖.
หน้า ๗๓-๗๖.

“โครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, ม.ร.ว. 4 ยุค 4 สมัยของการปฏิวัติ.
กรุงเทพฯ : พิศายาการ, ๒๕๑๗. หน้า ๑๓๒-๒๓๘. (มธ / DS ๕๗๕ ๗๓)

จตุชัย สุรภูมิ. “แต่รัฐบุรุษอาวุโส,” มหาชัย, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๓. (มธ)

“รัฐบุรุษอาวุโสอีกครั้ง,” มหาชัย, ๒ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

จรัส โยบรยงค์. “ผลงานที่ทรงคุณค่าในอดีตของ ดร.ปรีดี พนมยงค์,” (บทความพิเศษ) สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์.
๒๘ : ๔๘ (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๖-๒๗. (มธ ; ศวท)

“จากหยดน้ำตาที่ปรีดีถึงความอาลัยหาของปิตุภูมิ,” ไทยแลนด์, ๒ (๓-๘ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๕-๒๐
(มธ ; ศวท)

“จารุบุตรไว้อาลัยวัน ‘ปรีดี,’ บ้านเมือง. (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“จีรรัฐบาลทำศพ ‘ปรีดี’ อจ.-นศ. ธรรมศาสตร์จัดงานรำลึกพระองค์คุณอย่างสมเกียรติ,” แนวหน้า, ๔ (๕ พฤษภาคม
หน้า ๑, ๒. (มธ)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “รำลึกถึงท่านอาจารย์ปรีดีกับการแก้ปัญหาชนบทของคณะราษฎร,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๕
(๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๐-๓๑. (มธ ; ศวท)

เฉลิมเกียรติ ศิวานวล. ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ที่เป็นประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์. ปาฐกถาเนื่องใน
โอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๕
มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ)

เงินชัน (นามแฝง). “อาลัยอาจารย์ปรีดี,” ใน จุลสาร อาลัยพ่อแดนโดม ปรีดี พนมยงค์ ของพรรคแสงธรรม
อมธ. ๒๕๒๖.

ชน ไทยยิ่ง. “การวะท่านปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๐(๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕๗. (ศวท)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. โตที่ท่านปรีดี. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศ, ๒๕๑๗. ๑๗๖ หน้า. (สส / ๓๔๒.๕๕๓ ๗ ; สส /
๓๔๒.๕๕๓ ๗)

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี
พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ)

ชาติ เอี่ยมกระสุนีย์. “บ้านที่กลับไปให้หลวงประดิษฐมนูธรรมไปเจ้าเฝ้า,” ใน ชาติ เอี่ยมกระสุนีย์. เมืองหลังพระ
ปกเกล้าฯ สละราชสมบัติ. กรุงเทพฯ : ประมวลสาส์น, ๒๕๑๖. หน้า ๑๖. (มธ / DS ๕๘๒.๗ ๗๖)

“ชาว มธ. รำลึกถึงปรีดี พนมยงค์,” เดลินิวส์. (๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖. (มธ)

ชีวประวัติปรีดี พนมยงค์. (จุลสาร) (ศวท)

“เชษฐบุรุษ” ใน ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. บุรุษเหล็กแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : เขมมบรรณกิจ, ๒๔๘๖.
หน้า ๒๖-๘๒. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๒๓๗)

โชค ชัยวี. “จุดยืนต่างกัน ภาพ ‘รัฐบุรุษที่ต่างกัน,’” มาตุภูมิ, ๘ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

- ไชยยันต์ รัชชกุล. **ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย**. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสถาปนาวันรำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ)
- “ฉาปนกิจศพ ‘ปรีดี’ วันนี้ เนะรัฐสร้างอนุสาวรีย์” **มาตุภูมิ**, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒.
- “ด่วน ! ปรีดี พนมยงค์ ดาบ ญาคิมิตรเสี้ยนโรศพ,” **มาตุภูมิ**, ๘ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “ด่วนปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส” ถึงแก่อสัญกรรม,” **มติชน**, ๖ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” **มหาชัย**, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘, ๘. (มธ)
- คำวิหะ ปัทมะศิริ. **ในหลวงอานันทฯ กับปรีดี**. พระนคร: รัชดาภิเษก, ๒๕๕๓. (มธ/DS ๕๓๐.๓ ๐๖๑๖)
- ดิเรก ชัยนาม. **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๓. ๖๔๓ หน้า.
- ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, นิติศาสตร์, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๔ ๑๖ ๒๕๑๓)
- เด่น บ้านดอน (นามแฝง). “ดร.ปรีดี พนมยงค์,” **มหาชัย**, ๒, (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓, ๘. (มธ)
- _____ . “อนุสรณ์ปรีดี พนมยงค์” **มหาชัย**, ๒ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)
- “แต่ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์**, ๒๕ : ๔๗ (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๗-๒๘. (สวท)
- “แต่...รัฐบุรุษอาวุโส,” **คุรุปริทัศน์**, ๘ (พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑. (สวท)
- เดือน บุญนาค. **ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก**. พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๐. ๔๗๖ หน้า. ภาพประกอบ. (มจร/๓๓๐.๕๕๕๓ ๑-๓ ; มธ / DS ๕๓๐.๖ ๑๕๖๑๘ ; สล/๕๒๑)
- _____ . **ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : สามัคคีธรรม, ๒๕๑๓. ๔๑๐ หน้า. (จพ - คุรุศาสตร์ / ๕๒ ๑๗๓๓ ; ชพ / ๕๒๑ ๑ ; บช / ๕๒๑ ๑ ; ปท / ๕๒๑ ๑ ; มศก / DS ๕๓๐.๖ ๑๕๖๑๘ ; สล / ๕๒๑ ๑ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๑)
- แถมสุข นุ่มนนท์. **ฟื้นอดีต**. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒. ๒๑๖ หน้า. ภาพประกอบ (มธ / DS ๕๘๒.๕ ๑๘)
- ทหารเก่า (นามแฝง). “พงศาวดารการเมือง ฉบับทหารเก่า,” **สยามรัฐ**, ๓๓ (๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๖. (มธ)
- “ทำไมปรีดี พนมยงค์ ไม่ฉวยโอกาสจากขบวนการเสรีไทย,” **มติชนฉบับสุดสัปดาห์**, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๐, ๓๘. (มธ)
- ธรรมเกียรติ กันอริ. “คนรุ่นหลังกับการศึกษาเรื่องท่านปรีดี,” **ไทยแลนด์**, ๒ : ๕๓๔ (๖-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓-๕. (สวท)
- _____ . “เอกสารสำคัญ : โครงการ ‘ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย’,” **ไทยแลนด์**, ๒ : ๕๓๗ (๒๗ พฤษภาคม - ๒ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๕๖-๕๗. (สวท)
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. **สถาบันไทยคดีศึกษา. กลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์**. ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๕๒๖ ใน **ธรรมศาสตร์ ๕๕**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖. ๒๗๕ หน้า
- _____ . **ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๕๒๖ ศิลปวัฒนธรรม**, ๔ : ๘ (มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๒๔-๒๕. (สวท)

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. องค์การนักศึกษา. “รำลึก ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประกาศนการมหาวิทยาลัยวิชาธรรม-
ศาสตร์และการเมือง,” ใน รัฐีกแห่งยุคสมัย. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๒๖. หน้า ๔-๑๓. (ศวท)
ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. องค์การนักศึกษา. พรรคสังขธรรม. **แต่พ่อปรีดี...รัฐบุรุษผู้ถูกทอดทิ้ง.** ๒๕๒๖.
(เอกสารแผ่นปลิว) (ศวท)

- _____ . **อาลัยพ่อแห่งแดนโคม ปรีดี พนมยงค์.** ๒๕๒๖. (จุลสาร) (ศวท)
- “ธรรมศาสตร์ส่งตัวแทนร่วมเผา ‘ปรีดี’ ที่ฝรั่งเศส,” **มาตุภูมิ.** ๘ (๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
นรนิติ เศรษฐบุตร. “รัฐบาลนายปรีดี,” ใน นรนิติ เศรษฐบุตร และ โกสินทร์ วงศ์สุวรรณ. **เมืองไทยในระบบ
รัฐสภา.** กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, ๒๕๑๓. หน้า ๑๑๑-๑๔๐. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๕
น๓)
- นเรศ นโรปกรณ์. **พบกับงจักรปีศาจ - ความเห็นแย้งคำพิพากษากรณีสวรรคต.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์แอส,
๒๕๑๗. ๒๐๗ หน้า. ภาพประกอบ, แผ่นฝัง (มธ / DS ๕๗๐.๓ ๖๖๖๔)
- “นศ. เข้าพบจากรูปครั้งนี้ เสนอจัด ‘รัฐพิธี’ ศพปรีดี,” **มาตุภูมิ.** ๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
“นักศึกษา ๑ สถาบัน เสนอขอให้รับจัดงานศพ ‘ปรีดี,’” **มหาชน.** ๒ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒.
(มธ)
- “นศ. ๑ สถาบัน ให้รัฐสร้างอนุสาวรีย์ปรีดีจัดงานศพให้สมเกียรติ; บ้านเมือง. (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า
๑, ๒. (มธ)
- “นักศึกษาเตรียมเคลื่อนไหวก่อตั้งอนุสาวรีย์ ‘ปรีดี,’” **สยามรัฐ.** ๓๓ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒.
(มธ)
- “นศ. ร้องเปรมตั้งอนุสาวรีย์ปรีดี,” **มติชน.** ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “นศ. ร้องรัฐบาลตั้งอนุสาวรีย์ปรีดี,” **มติชนฉบับสุดสัปดาห์.** ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- “นศ. หุ่นจัด ‘ประชาพิธี’ ศพ ปรีดี,” **มาตุภูมิ.** ๘ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “นายกผู้เฒ่าเข้า มธ. ร่วมงานศพ ‘ปรีดี,’” **มาตุภูมิ.** ๘ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- “นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑ นายปรีดี พนมยงค์,” ใน บุญทรง สรวุฑ. **๑๕ นายกรัฐมนตรีไทยในระบอบการปกครอง
ประชาธิปไตย.** กรุงเทพฯ : สหพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๑. หน้า ๒๐๒-๒๒๑. (มธ / DS ๕๗๐.๕
๖๖ ; สศ / ๕๒๓.๒๕๕๓ น)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน ถวิล เกิดเปรมเวส. **เกียรติศักดิ์ผู้นำของไทย.** พระนคร : ทีวีกิจการพิมพ์, ๒๕๐๘.
หน้า ๑๗๑-๑๗๗. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๖๕)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน บุญทัน ดอกไม้สง. **การเปลี่ยนแปลงทางการบริหารและการเมืองไทย.** กรุงเทพฯ :
โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐. หน้า ๓-๑๔ (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๕๓ ๖๖๔)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน สมบูรณ์ กอนฉลาด. **๑๐๐ รัฐมนตรี โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) และ คณะกองบรรณา-
ธิการ นสพ.พิทักษ์ไทยหลังข่าว.** กรุงเทพฯ : การพิมพ์ไชยวัฒน์, ม.ป.ป. หน้า ๒๐๘-๒๓๕ (มธ /
DS ๕๗๐.๕ ๗๓๗)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เระจรูจิ. **๑๐ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง).** พระนคร : แพร์พิทยา,
๒๕๐๒. หน้า ๕๕๕-๖๖๖. (มธ / DS ๕๗๐-๕ ๗๖๖)

- “นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑,” ใน สงบ สุริยินทร์. ประวัติ นายกรัฐมนตรี พระนคร : ประจักษ์
การพิมพ์, ๒๕๑๔. หน้า ๒๐๘. (มธ - กลาง, นิติศาสตร์, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๗๒ ๒๕๑๔ ;
สต / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๗๒)
- “นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑,” ใน สงบ สุริยินทร์. ประวัติ ๑๑ นายกรัฐมนตรี. พระนคร : ประจักษ์
วิทยา, ๒๕๑๓. หน้า ๔๕๔-๖๒๘. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๗๒)
- “นายปรีดี พนมยงค์ ยังมีความห่วงใยประเทศไทยตลอดเวลา,” บ้านเมือง, (๔พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑,๒
(มธ)
- นักข่าวแห่งประเทศไทย, สยามคม. เรื่องแรกประชาธิปไตย...บันทึกความทรงจำของผู้أنอยู่ในเหตุการณ์สมัย
พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐. พระนคร : ๒๕๑๖. ๕๘๐ หน้า. (สส / ๕๕๕.๓๗ น)
- “นิคุ ถนุ เท นิกทหาร,” มติชน, ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- นุ้ย บางขุนเทียน (นามแฝง). “ชตากรรมนักการเมืองเดือนสติให้คิด,” บ้านเมือง, (๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
หน้า ๔. (มธ)
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. “อ้ายปรีดี พนมยงค์ คนดีกรุงศรีอยุธยา,” โลกหนังสือ, ๖ (๕ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๑. (สวท)
- “บทสัมภาษณ์ยาวครั้งสุดท้ายในชีวิตปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔(๖-๑๒ พฤษภาคม
๒๕๒๖) หน้า ๘-๑๕ (สวท)
- “บันทึกชีวิตสมณะ ปังฉิมวัยที่กรุงปารีส ปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๔๒-๔๕. (สวท)
- “บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจ ของหลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน เปรมจิตร วัชรวง
กูร. พระปกเกล้ากับชาติไทย. พระนคร : การพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๔๘๘. หน้า ๕๒-๕๕. (มธ / DS
๕๘๒.๗๒๗ “บำเพ็ญกุศลวันปรีดี รุ่ร่วมสดุดีกับทั้ง,” มติชน, (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- บุญชู โรจนเสถียร. คำปราศรัยเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านผู้ประศาสน์การ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เนื่องในงานวัน
สถาปนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
“ปฏิกิริยาต่อสัญกรรมของปรีดี พนมยงค์,” มาตุภูมิ, ๘ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)
- ประกอบ โชประการ. ปฏิวัติสามสมัย โดย ประกอบ โชประการ สมบูรณ์ คนฉลาด และประยุทธ์ สิทธิพันธ์.
นนทบุรี : รวมการพิมพ์, ๒๕๒๒. ๑๕๒ หน้า. ภาพประกอบ.
- ประจิต วราภรณ์. “ปรีดี ๘๓,” หลักไท, ๒ : ๖๘ (๒ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๔๗-๔๘. (สวท)
- “ประมาทหนุนสร้างอนุสาวรีย์ “ปรีดี”,” มติชน, ๖ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- ประยูร ภมรมนตรี, พลโท. ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๑๘. ๕๕๒ หน้า. ภาพประกอบ
(มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๓)
- _____ บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมายการปฏิวัติ
ความสำเร็จ และความผิดพลาด. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพื่ออักษร, ๒๕๑๗. ๑๑๖ หน้า. ภาพประกอบ.
(มธ - กลาง, นิติศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๒๔๕)
- “ประวัติย้อนนายปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ก. (สวท)

ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. “อาจารย์ปรีดี อุปสรรคของความสำเร็จของการปฏิวัติประชาธิปไตยในประเทศไทย,”
 หลักไท, ๒ : ๖๖ (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๔-๒๐ ; ๒ : ๖๗ (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
 หน้า ๑๕-๒๑.

ปราโมทย์ ทุ่งสุนทร. บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒. จัดพิมพ์โดย ปรา-
 โมทย์ ทุ่งสุนทร และ เปรื่อง ศิริภัทร์. นครหลวงฯ : นิติวาณิช, ๒๕๑๕. ๑๐๘ หน้า. ภาพประกอบ.
 (มก / PS ๕๘๕ ป๑๗ ; สพบ / DS ๕๘๓ ป๑๗บ)

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. แนวคิดทางเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี
 พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๖.

ปรีชา พงศ์ภมร. ชีวิตและผลงานการต่อสู้ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน, ม.ป.ป.
 ๓๕๒ หน้า. (ซพ / ๕๒๑ ป ; บข / ๕๒๑ ป ; ปท / ๕๒๑ ป ; มธ / DS ๕๗๐.๖ ป๔๖ป๔)

ปรีชา วัชรางกูร. พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร ๒๕๒๐. ๔๑๔ หน้า.
 ภาพประกอบ. (สส / ๕๒๓.๑๕๕๓ ป)

“ปรีดีกลับสยาม,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ยุทธราชย์ โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) พระนคร : ประชาคม,
 ๒๕๐๑. หน้า ๔๒๓-๔๓๒. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓.๓ ๕๔)

“ปรีดีกับคนที่ยังอยู่,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕-๑๑. (สวท)

“ปรีดี พนมยงค์,” หลักไท, ๒ : ๖๕ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖ หน้า ๔๕

“ปรีดี พนมยงค์,” ใน ประยูร พิศนาคะ. ๑๒ นายกรัฐมนตรี โดย ประยูร พิศนาคะ และ เกรียงศักดิ์ พิศนาคะ.
 พระนคร : หอสมุดกลาง ๐๕, ๒๕๑๒. หน้า ๒๕๕-๒๖๖. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ป๔๓)

“ปรีดี พนมยงค์,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ยุทธกัมพิ โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). พระนคร : ประชาคม, ๒๕๐๓
 หน้า ๗๕๓-๗๖๒. (มธ / DS ๕๘๓ ๕๔๓)

“ปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เรชะรุจิ. ๑๒ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง). กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา,
 ๒๕๑๗ หน้า ๑๔๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๕๖๗)

“ปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เรชะรุจิ. ๑๑ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง): พระนคร : ก้าวหน้า,
 ๒๕๑๐. หน้า ๑๖๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๕๖๘)

ปรีดี พนมยงค์ ตอบคำถาม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕. ๘๗ หน้า.

“ปรีดี พนมยงค์ ไบไบที่ร่วงโรยอีกใบหนึ่ง,” หลักไท, ๒ : ๖๕ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๗-๑๘.
 (มธ)

“ปรีดี พนมยงค์ ผู้เปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์,” ผู้ออกต. ๓ : ๑๑๓(๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖). หน้า ๑๑-๑๓.
 (มธ)

“ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษผู้ไร้แผ่นดิน,” สยามใหม่, ๒ : ๗๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๗-๓๒.
 (สวท)

“ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” มาตุภูมิ, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘-๕. (สวท)

“ปรีดี พนมยงค์ ให้การเป็นพยานโจทก์ในคดีพระสารสาสน์พลขันธ์เป็นอาชญากรสงคราม,” ไทยใหม่, (๑๔
 กุมภาพันธ์ ๒๕๘๕)

“ปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสถึงแก่อสัญกรรมแล้ว,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)

“ปรีดีสั่งให้เผาศพคนที่ปรีดีแต่เอากระดูกกลับเมืองไทย,” สยามรัฐ, ๓๓ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“‘ปรีดี’ อสังกรรม ‘ก๊กฤทธิ์’ เสียหาย ‘เปรม’ เสียใจด้วย,” แนวหน้า, ๔ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๕. (มธ)

“ปัญหาสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดอิสระรวมบทความทางการเมืองระหว่างปี ๒๕๑๑-๒๕๑๖. กรุงเทพฯ: พิจเนศ, ๒๕๑๗. หน้า ๒๒๕-๒๗๗. (มธ / DS ๕๗๕ ๖๖)

“ผลงานที่ก่อให้เกิดสังคมสยาม,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖-๗. (ศวท)
ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. สัมภาษณ์พิเศษ ๗พฤษภาคม ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่เมืองอองโคนี ซานกรุงปารีส
“ผู้บุกเบิกประชาธิปไตย รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔(๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔-๕. (ศวท)

“เผชิญหน้ากับรัฐ,” ใน เนตร เขมะโยธิน. งานใต้ดินของพันเอกโยธี. พระนคร : บริษัทธนการพิมพ์, ๒๕๐๐. หน้า ๘๗-๑๐๔. (มธ / DS ๕๗๐.๖ น๗๑)

“เผยแพร่ชานให้น่ากระดุกกลับไทย ส.ส. ให้รัฐบาลเป็นเจ้าภาพจัดงานศพ ‘ปรีดี พนมยงค์’,” มติชน, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“เผาศพ ‘ปรีดี’ ที่ปารีสแล้ว นศ.๗ สถาบัน ร้องให้ ‘เปรม’ สร้างอนุสาวรีย์,” แนวหน้า ๔ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒, ๑๕. (มธ)

“พบหัวหน้าเสรีไทย หลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน ทวี จุลทรัพย์, พล.อ.อ. ขาดิอยู่เหนือสิ่งใด (บันทึกความจำ) กรุงเทพฯ : วรุฒิกการพิมพ์, ๒๕๑๗. หน้า ๑๖๕-๑๖๘. (มธ/DS ๕๘๔ ๗๕)

“พระเจ้าช้างเผือก ล้างอธรรมด้วยสงคราม,” สยามใหม่, ๒ : ๒๖ (๘ กรกฎาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๓-๓๖.

“พระปัญญานันทภิกขุเป็นประธานเผา ‘ปรีดี’,” มติชน, ๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๒. (มธ)

พระปัญญานันทมุนี. ปาฐกถาธรรมและเล่าถึงพิธีศพท่านผู้ประศาสน์การ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ณ กรุงปารีส เนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖.

พระพิมลธรรม. รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กับหลักธรรมในการสร้างชาติ. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๖.

พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ. มรณะอุปายะ โดย พระอาจารย์จีนธรรมคณาธิการ และคำพิพากษาคดีเรื่องเสรีไทย โดย พุ่ง ศรีวิจารณ์. พระนคร : การพิมพ์ไชยวัฒน์, ๒๕๑๓. ๑๕๓ หน้า. (มธ / ๒๔๕.๕๕๓๕ พ๗๔๑)

“พ่อชำนมระบือชื่อปรีดี คนดีเมืองไทยไม่ต้องการ,” สยามใหม่, ๒ : ๗๕ (๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๕-๓๗. (ศวท)

พิทยา ว่องกุล. “ชีวิตประชาธิปไตย,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๕ (๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖๔. (ศวท)

“พิธีเผาัฐบุรุษอาวุโสที่ ‘คอมมูนปารีส’ วันนี้,” มาตุภูมิ, ๘ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

พิศาล สุขุมวิท, พระ (ประสพ สุขุม). จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดี นิวมเดลี และสหรัฐอเมริกา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเจมม, ๒๕๒๒. ๔๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๔ พ๖)

“ฟังสำนึกคุณูปการท่านปรีดี,” สยามใหม่, ๒ : ๗๕ (๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (สวท)
พูนศักดิ์ ศักดานุวัฒน์. ขบวนการเสรีไทย. พระนคร : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๖. ๒๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (วอ / ๕๕๕.๓ พ)

“พูนสุข พนมยงค์ คู่ทุกข์ท่านปรีดี,” สยามใหม่, ๒ : ๘๑ (๓ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓๔-๓๖. (สวท)

โพธิ์ แฉมลำเจียก. สามนักการเมืองเรื่องนามของไทย. นครหลวงฯ : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๕. ๕๑๑ หน้า. (มธ / DS ๕๗๐.๕ พ๘)

ไพศาล ตระกูลลี. วีรบุรุษนิรันดรม. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๑. ๒๑๕ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ พ๘)

ฟรีเพรสส์ (นามแฝง). นักการเมืองสามก๊ก. พระนคร : สหกิจ, ๒๔๕๓. ๔ เล่ม. (มธ / DS ๕๘๓ พ๔)

“ฟามันคงส่งสารอาลัยท่านปรีดี,” บ้านเมือง, (๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

ฟิสติเย, พี. โลกพระศรีอริย์ของปรีดี พนมยงค์. แปลจาก Sous Développement et Utopie au Siam by P. Fistié โดยไมตรี เต็มอุดม. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดกราฟฟิคอาร์ท, ๒๕๑๖. ๓๘๔ หน้า. (มสก / ๓๓๕.๕๕๕๓ พ๒๓๘๒ ; มศว - ประสานมิตร / ๓๓๕.๕๕๕๓ พ๒๓๘๒ ; สส / ๓๓๐.๕๕๕๓ พ) ภิญญา ศรีจำลอง. “แต่...ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๕๖. (สวท)

“ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่ปรึกษาพรรคประชาธิปไตย,” (สัมภาษณ์) ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๖-๑๗. (สวท)

มดิชน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แก่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๕ หน้า. (สวท)

มาลัย ชูพินิจ. เอ็กซ์ โอ กรุ๊ป (X.O. Group) เรื่องภายในขบวนการเสรีไทย โดย นายฉันทนา (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๗. ๕๖๐ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ม๖ ; สส ๕๕๕.๓๗ ม)

“มธ. ไร้อภัยรัฐบุรุษอาวุโส,” มดิชน, ๖ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“มองโลก,” แนวหน้า, ๔ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

“เมื่อ ส.ธรรมยศ ราชสีห์แห่งการเขียน วิจาร์ณ ดร.ปรีดี พนมยงค์,” ถนนหนังสือ. ฉบับปฐมฤกษ์ ๒๕๒๖. หน้า ๗๗-๘๐.

“ร่วมรำลึก ๘๓ ปี ‘ปรีดี’ คับคั่ง ร้องกระหึ่มรัฐบาล ‘ใส่ใจ,’ มาตุภูมิ. ๘ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐. ๔๓๕ หน้า. (มธ / DS ๕๘๓ ร๕)

“รัฐบาลชุดนายปรีดี พนมยงค์,” ใน เกื้อ ฉนกร. ประวัติศาสตร์การเมืองสยามสมัยประชาธิปไตย. ม.ป.ท. ๒๕๑๕. หน้า ๑๑๘. (มธ / DS ๕๘๓ ก๘๒)

- “รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. *ประวัติการเมืองไทย*. ธนบุรี : นครชน, ๒๕๑๑. หน้า ๕๓๓-๕๓๖. (มธ / DS ๕๘๓ ป๔)
- “รัฐบาลไม่สนใจ ‘ปรีดี’ ญาติเก็บอัฐที่ฝรั่งเศส,” *มาตุภูมิ*, ๘ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “รัฐบุรุษ ‘ปรีดี’ อสังกรรม,” *เคลิมิเรอร์*, ๕, (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)
- “รัฐบุรุษแห่งรัฐบุรุษ,” *มติชน*, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- “รัฐบุรุษอาวุโสจากไปแล้ว,” *เคลนิวิสต์*, (๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)
- “รัฐบุรุษอาวุโสถึงแก่อสังกรรม,” *สายกลาง*, (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “รัฐบุรุษอาวุโสปรีดีถึงแก่อสังกรรมแล้ว,” *ไทยรัฐ*, ๒๖ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)
- “รำลึกถึงปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสจากไปแล้ว,” *มติชน*, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒. (มธ)
- “รำลึกถึงรัฐบุรุษ,” *ไทยรัฐ*, (๓ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓.
- “รัฐกับนายทหารอเมริกัน,” ใน เนตร เชมะโยธิน. *งานใต้ดินของพันเอกโยธี*. พระนคร : บริษัทธนาคารพิมพ์, ๒๕๐๐. หน้า ๕๒๕-๕๔๘. (มธ / DS ๕๗๐.๖ น๗๑๑)
- “ถ่าลายเซ็น ส.ส. เสนอปรมาให้จัดพิธีต้อนรับอัฐิปรีดี,” *สยามรัฐ* ๓๓ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)
- “เลื่อนณาปนกิจศพปรีดี มธ.จัดงานสคดียิ่งใหญ่,” *มาตุภูมิ*, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- วชิราภรณ์ แสงประทุม. “ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” *มาตุภูมิ*, ๘ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- วิชัย บำรุงฤทธิ์, ผู้รวบรวม. *บันทึกนักปฏิวัติไทยเมื่อวันโคลนล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕* โดย พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี และ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๘๓ หน้า. (ซพ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; บข / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; ปท / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๖๖) ; มศก / DS ๕๘๒.๗ ๖๖๓)
- วินัย คุณอุดม, ผู้รวบรวม. *สำเนาคำให้การ พล.ร.ต. พระยาศรยุทธเสนี*. พระนคร : วิทยาศาสตร์ในสงคราม, ๒๕๑๓. ๖๕ หน้า. (มธ / ก DS ๕๗๐.๓ ๐๖๖๖)
- วิสา คัญทัพ. “บทกวีไว้อาลัยรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์,” *มาตุภูมิ*, ๘ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)
- วีณา โมทิโมภย์. *ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร*. ปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๐.
- ศรัทธา ลือชัย. “ดอกไม้แห่งหลุมฝังศพ,” *สยามใหม่*, 2 : ๘๐ (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕๖. (ศวท)
- ศรันยา บำรุงพงศ์. *ชีวประวัติทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์*. แปลและเรียบเรียงจาก Pridi Banomyong : A Political Biography by David Morell and Richard Donor. เอกสารประกอบการงานสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๑ - ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖.
- สศ กุระโรหิต. *จดหมายเปิดผนึกเรื่องสังคมนิยมหรือสหกรณ์จากสศ กุระโรหิต ถึงท่านนายกรัฐมนตรีสัญญาธรรมศักดิ์ สอบความคิดของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชมม, ๒๕๑๗. ๖๒ หน้า. (จพ / ๓๓๔ ๕๑๘๖ ; สส / ๓๓๔ ๕)
- สภาไว้อาลัย ‘ปรีดี’ ส.ส. เสนอเป็นญัตติ ‘ประมาณ’ เห็นดีด้วย ควรสร้างอนุสาวรีย์,” *แนวหน้า*, (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

สมควร เผ่าเทพ. “ควรรสร้างอนุสาวรีย์ปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๕ (๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
หน้า ๒. (ศวท)

สมบัติ พลายน้อย. “สาระเพิ่มเติม เรื่อง ปรีดี พนมยงค์,” โดย ส. พลายน้อย ศิลปวัฒนธรรม, ๔ : ๕ (กรกฎาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖๐-๖๑.

สมบูรณ์ คนฉลาด. ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) พระนคร :
ผ่านฟ้าพิทยา, ๒๕๑๑. ๒ เล่ม. ภาพประกอบ. (มธ / DS ๕๘๓ ๕๔๔)

_____ .ชีวิตและการต่อสู้ของ ๕๐ รัฐมนตรี โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). พระนคร : โรงพิมพ์มิตรเจริญ,
๒๕๐๖.

“สมัคร สุนทรเวช เสนอแนะไปถึงรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดงานศพรัฐบุรุษอาวุโส ดร.ปรีดี พนมยงค์,” สู่นาคท.
๓ : ๑๑๔ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘.

สมุทร สุริยกะกะ. ๒๖ การปฏิวัติและรัฐประหารในประเทศไทย. พระนคร : โรงพิมพ์สื่อการพิมพ์, ๒๕๐๗.
สว่าง ลานเหลือ. ๓๗ ปี แห่งการปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔. ๕๖๒
หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๔๗)

สังคีต พิธีขรรค์. “รำลึกท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส.” มาตุภูมิ, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า
๕. (มธ)

“สัมภรณ์พิเศษ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช,” สยามใหม่, ๒ : ๘๒ (๑๐ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓๖-๓๘. (ศวท)

“สาส์นพรรคคอมฯ อาลัยปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๘. (ศวท)

“สิทธิขานรับสร้างอนุสาวรีย์ ‘ปรีดี’,” มติชน, ๖ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

สิริ เปรมจิตต์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย ๓๐ ปี. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๐๕. ๕๕๖
หน้า. (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ / DS ๕๖๕ ๕๖)

_____ .พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้ง “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ของนายปรีดี พนมยงค์.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสาวภาค, ๒๕๑๖. ๒๑๖ หน้า. (บช / ๓๓๐.๕๕๕๓ ๕ ; ปท / ๓๓๐.๕๕๕๓
๕ ; มก / HC ๔๕๗ T ๓๕ ๕๒๓๗ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์, สังคมสงเคราะห์-
ศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๖ ; มร / HC ๔๕๗ T๔ ๕๒๓๗ ; มศว - ประสานมิตร / ๓๓๐.๑๒๔ ๕
๒๓๗ ; สด / ๓๓๐.๕๕๕๓ ๕ ; สส / ๓๓๘.๕๕๕๓ ๕)

สิริรัตน์ จันทรพิน. ประวัติศาสตร์การเมืองตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน กรุงเทพฯ
: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐. ๒๓๐ หน้า. (มธ /
JQ ๑๗๔๕ ๑๑๖)

สุชาติ เลียงสีบาติ. คำปราศรัย และจดหมายของปรีดี พนมยงค์ ประมวลเรื่องราวและที่มาหน่วยงานเสรีไทยที่
ร่วมทำงานกับ ดร.ทวี ตะเวทีกุล. ๒๕๑๒. ๒๔ หน้า (บน / ๕๒๓.๘ ๘๗)

สุชิน คันติกุล. รัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๕. ๑๕๖ หน้า.
(มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๖๕ ๒๕๑๕)

- สุพจน์ ด้านตระกูล. การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๐ หน้า. (มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๗๔ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๒๒๗ หน้า. ภาพประกอบ. (สส / ๕๒๓.๑๕๕๓ ๑๖๖)
- _____. ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. หน้าไม่เรียงลำดับ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๗๔ ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๖ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. คำขวัญและบทความของนายปรีดี พนมยงค์ ในงานสังสรรค์ชาวธรรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ประจำปี ๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๔ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. กุญแจกับท่านปรีดีฯ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕. ๓๕ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๔. ๓๖๕ หน้า. ภาพประกอบ. (มก / CT ๒๐๕ ๕๔๖ ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓๕ ; มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๗๔๗ ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๖ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป) พิมพ์ครั้งที่ ๒. ๕๗๕ หน้า. (ซพ / ๕๒๑ ส ; บข / ๕๒๑ ส ; ปท / ๕๒๑ ส ; มธ - กลาง, นิติศาสตร์, รัฐศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๖๗๒ / ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑ ; สด / ๕๒๓.๒ ๒๔๕๕ ; สล / ๕๒๑ ส) พิมพ์ครั้งที่ ๓. ๓๕๐ หน้า. (มก / CT ๒๐๕ ๕๔๖ ๒๕๑๖ ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓๕ ; มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๗๔๗ ๒๕๑๖ ; วอ / ๕๒๕.๔ ส ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๖ ๒๕๑๖)
- _____. แดงการณ์เรื่องความบริสุทธิ์ของนายปรีดี พนมยงค์ ในกรณีสวรรคตของ ร.๘. กรุงเทพฯ : ไทย-แลนด์การพิมพ์, ๒๕๒๒. ๒๘๘ หน้า. ภาพประกอบ. (ธศ - เพชรบุรีตีดีใหม่ / ๕๒๓.๑๕๕๓ ๕๒๔๖๖ ; สพบ / DS ๕๘๕ ๕๔๖๖)
- _____. ท่านปรีดีฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๔๖ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ท่านปรีดีฯ กับราชบัลลังก์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕. ๓๗ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป) ๒๕๑๗. ๓๖ หน้า. (มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๗๔๗) สันติธรรม, ม.ป.ป. ๓๗ หน้า. (มช / ๕๒๓.๒๕๕๓)
- _____. ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ตอนเผชิญวิกฤตการณ์ทางการเมือง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. (มช / ๕๒๓.๒๕๕๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ตอนจากปารีสถึงกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สน / ๕๒๓.๒๕๕๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ปรีดีปริทรรศน์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์และสุวรรณภูมิ, ๒๕๑๖-๒๕๑๗. หน้าไม่เรียงลำดับ. (มสก / JQ ๑๗๔๔ ๑๒๕๗๒ ; วอ ๓๒๐ ส)

- _____. ปรีดี พนมยงค์ พุทธิจักรณีสวรรคตและปัญหาของชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๒๑.
๑๕๖ หน้า. (สพบ / POP ๕๘๖ ๕๔๖)
- _____. ปาฐกถาบางเรื่องของท่านปรีดีฯ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๔ หน้า. (ศน / ๘๕๕.
๘๑๔)
- _____. พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พุทธิจักรณีสวรรคตทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล
ป.พิบูลสงคราม. กรุงเทพฯ : ศิริพรการพิมพ์, ๒๕๒๒. ๒๔๐ หน้า. (มธ / ๓๑๐.๕๕๕๓)
- _____. เมื่อรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ สักยัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๔๙๐ นครหลวงฯ : ประจักษ์การพิมพ์,
๒๕๑๕. ๓๒ หน้า (๘๘ / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____. ๒๔ มิถุนายนมหาศรีสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ. ม.ป.ป.
- _____. ร.อ. วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.น. กับคดีลอบปลงพระชนม์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ,
๒๕๒๒. ๑๗๖ หน้า. (มธ / DS ๕๗๐.๓ ๐๖๕๗๖)
- _____. รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. หน้าไม่เรียงลำดับ.
ภาพประกอบ. (จพ-กรุศาสตร์ / ๕๒ ๑๗๗๖; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๑๗๗๖; ๘๘ / ๕๒๓.๒๕๕๓ป)
- _____. ศิษย์อาจารย์. พระนคร : ต้นติธรรม, ๒๕๑๔. ๑๐ หน้า. ภาพประกอบ (๘๘ / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
สุภา ศิริมานนท์. “รัฐบุรุษผู้กษัตริศคนแห่งชาติและราษฎรโดยไม่เห็นแก่ตัวในทุกกาลและในทุกสถาน,” ไทยแลนด์.
๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ง-จ. (สวท)
- _____. สุลักษณ์ ศิวรักษ์. “เกียรติของนายปรีดี พนมยงค์ คือเกียรติของประเทศไทย,” มติชน, ๖ (๕ พฤษภาคม
๒๕๒๖) หน้า ๕ (มธ)
- _____. “นายปรีดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๒๕ พฤษภาคม - ๔ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๑๖-๑๘, ๓๘ ; ๖ (๕-๑๑ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๖-๑๘ ; ๖ (๑๒-๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๒๖-๒๘ ; ๖ (๑๙-๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๒๖-๒๘. (มธ)
- _____. “นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” ไทยแลนด์. ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
หน้า ข-ค. (สวท)
- _____. “ปรีดี พนมยงค์ กับกรณีสวรรคต,” สยามใหม่. ๒ : ๘๐ (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๒-
๑๕. (สวท)
- _____. เสน่ห์ จามริก. ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนากองเมืองไทย. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี
พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๖.
- _____. วิจารณ์เรื่อง “โลกพระศรีอริย์ของปรีดี พนมยงค์” โดย ไมตรี เด่นอุดม แปลและเรียบเรียงจาก
Sous Développement et Utopie au Siam by P. Fistié. วารสารธรรมศาสตร์. ๓ : ๑ (มิถุนายน -
ตุลาคม ๒๕๑๖) หน้า ๒๐๓-๒๐๕. (มธ)
- _____. “เสนอรัฐจัดพิธี ‘รำลึก’ รัฐบุรุษปรีดี,” มหาชัย. ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- _____. เสลา เรชะรุจิ. ประสพการณ์ ๒๔ ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย โดย ไทยน้อย (นามแฝง) พระนคร : แพร์พิทยา,
๒๕๑๐. ๖๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๘๑)
- _____. มันร้อยของประชาธิปไตย ๔๒ ปี โดย ไทยน้อย (นามแฝง). กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, ๒๕๑๗.
๓ เล่ม (มธ / DS ๕๘๓ ๘๑๒)

“เสียงสะท้อนมติชน อัญกรรมรัฐบุรุษ,” สยามใหม่, ๒ : ๗๕ (๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๘-๓๙. (มธ)
 ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖. ๙๓๗ หน้า. ภาพประกอบ.

ดร.ปรีดี พนมยงค์ กับการปฏิวัติ. พระนคร : สิริธรรมนคร, ม.ป.ป. (มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๖๘๙)

“หลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่,” ใน สมบูรณ์ คณฉลาด. ยุทธราชย์ โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). พระนคร : ประชาคม, ๒๕๐๑. หน้า ๔๓๓-๕๒๓. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๓.๓๗๕)

“ให้รัฐบาลจัดงานศพนายปรีดี,” ไทยรัฐ, ๒๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)

“ให้รัฐเป็นเจ้าของภาพเผา ‘ปรีดี พนมยงค์’ ถือเป็น ‘รัฐบุรุษ’,” ดาวสยาม, ๑๐ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๔. (มธ)

อ.ก. รุ่งแสง. พ. ๒๗ สายลับพระปกเกล้า. ภาค ๑-๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๒๑-๒๕๒๓. อรุณ เวชสุวรรณ. รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ บิดาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย. กรุงเทพฯ : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๖. ๒๘๕ หน้า.

“อัญกรรมของ ‘ปรีดี’, จากพานท้ายถึงปลายคาบ,” หลักไท, ๒ : ๖๕ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“อาลัย ! ท่านผู้ประศาสน์การ อ.ปรีดี พนมยงค์,” สนธิ (จุฬารัฐศาสตร์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ๒๕๒๖.

“เอเชีย : รัฐบุรุษอาวุโสคนเถียวของไทย,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๑. (มธ)

“Death of legend.” **Bangkok World**. (May 3, 1983) p.9 (TU)

“500 mark Pridi’s birthday.” **The Nation Review**. 12(May 12, 1983) p.6

“Man who put duty first.....to the end.” **Bangkok Post**. (May 10, 1983) p.1 (TU)

“Paying last respects to Pridi.” **Bangkok World**. (May 10, 1983) p.1 (TU)

“Pridi cremated.” **Bangkok Post**. (May 11, 1983) p.5 (TU)

“Pridi cremation in Paris.” **Bangkok Post**. (May 6, 1983) p.1 (TU)

“Pridi is dead.” **The Nation Review**. 12 (May 3, 1983) p.1,2 (TU)

“Pridi dies.” **Bangkok World**. (May 3, 1983) p.1 (TU)

“Pridi dies of heart failure.” **Bangkok Post**. (May 3, 1983) p.1 (TU)

“Pridi fails to fulfil his last dream.” **The Nation Review**. 12 (May 3, 1983) p.5 (TU)

“Religious rite for Pridi at TU.” **The Nation Review**. 12 (May 4, 1983) p. 1,2 (TU)

“Students, faculty attend religious riter for Pridi.” **The Nation Review**. 12 (May 5, 1983) p.6 (TU)

“Students to bring back Pridi’s ashes for rites.” **The Nation Review**. 12 (May 11, 1983) p.3 (TU)

“Students to urge govt to honour Dr. Pridi.” **The Nation Review**. 12 (May 9, 1983) p.3 (TU)

Vichitvong Na Pomphetch. **Dr. Pridi Banomyong (1900-1983) Memorial Lecture**. Siam Society. June 21, 1978.

ตอนที่ ๓
งานเขียนเกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์

เรียงตามลำดับหัวเรื่อง

การปฏิวัติ

- เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. **ปฏิวัติ ๒๔๗๕**. พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔. ๓๐๗ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๕ ก๘ ; สส / ๕๕๕.๓๗ ก)
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เบื้องหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บูรพาแดง, ๒๕๑๘. ๑๕๐ หน้า. (สส / ๕๕๕.๓๖ ก)
- ประกอบ ไชยประการ. **ปฏิวัติสามสมัย** โดยประกอบ ไชยประการ สมบูรณ์ คนฉลาด และ ประยูทธิ สิริพันธ์. นนทบุรี : รวมการพิมพ์, ๒๕๒๒. ๑๕๒ หน้า. ภาพประกอบ.
- ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. “อาจารย์ปรีดี อุปสรรคของความสำเร็จของการปฏิวัติประชาธิปไตยในประเทศไทย,” **หลักไท**, ๒ : ๖๖ (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๔-๒๐ ; ๒ : ๖๗ (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๕-๒๑.
- วิชัย บำรุงฤทธิ์, ผู้รวบรวม. **บันทึกนักปฏิวัติไทยเมื่อวันโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕** โดย พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี และ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๘๓ หน้า. (ซพ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; บข / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; ปท / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๖๖) ; มสก / DS ๕๘๒.๗ ๖๖๓)
- สมุท สุรักษะกะ. ๒๖ **การปฏิวัติและรัฐประหารในประเทศไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์สื่อการพิมพ์, ๒๕๐๗. **ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์ กับการปฏิวัติ**. พระนคร : สิทธิธรรมนคร, ม.ป.ป. (มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๖๘๘)

การเมืองและการปกครอง

- “เกร็ดประวัติประชาธิปไตยอัมพวา ๓๖ ปี,” ใน **ผาด พรหมบุตร. ตื่นเถิดชาวไทย. ประชาธิปไตย**. พระนคร : ไทยพาณิชย์การ, ๒๕๑๑. หน้า ๑-๕๘. (มธ / DS ๕๘๒.๗ ๘๓)
- เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. **ปฏิวัติ ๒๔๗๕**. พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔. ๓๐๗ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๕ ก๘ ; สส / ๕๕๕.๓๗ ก)
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เบื้องหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บูรพาแดง, ๒๕๑๘. ๑๕๐ หน้า. (สส / ๕๕๕.๓๖ ก)
- “คำของหลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน **บุญรอด โมราเรือง. หลุมศพสยาม** โดย นิรันดรชัย และ ทศาคา (นามแฝง). พระนคร : โอเดียนการพิมพ์, ๒๕๐๘. หน้า ๕๗๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๗๗)
- “คำชี้แจงเกี่ยวกับพรรคสหชีพของนายปรีดี พนมยงค์,” **มติชนฉบับสุดสัปดาห์**, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๐, ๒๑. (มธ)
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ใต้ท่านปรีดี**. กรุงเทพฯ : พิมพ์เส, ๒๕๑๗. ๑๗๖ หน้า. (สส / ๓๔๒.๕๕๓ ๗ ; สส / ๓๔๒.๕๕๓ ๗)

- ชาติ เอี่ยมกระสินธ์. “บันทึกกลับให้หลวงประดิษฐมนูธรรมไปเข้าเฝ้า,” ใน ชาติ เอี่ยมกระสินธ์. เบื้องหลังพระปกเกล้าฯ สดระชาสมมติ. กรุงเทพฯ : ประมวลสาส์น, ๒๕๑๖. หน้า ๑๖. (มธ / DS ๕๘๒.๗ ช๖)
- ทหารเก่า (นามแฝง). “พงศาวดารการเมือง ฉบับทหารเก่า,” สยามรัฐ, ๓๓ (๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๖. (มธ)
- นวนิதி เศรษฐบุตร. “รัฐบาลนายปรีดี,” ใน นวนิதி เศรษฐบุตร และ โกสินทร์ วงศ์สุววัฒน์. เมืองไทยในระบอบรัฐสภา. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, ๒๕๑๗. หน้า ๑๑๑-๑๔๐. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๕ น๓)
- “นายกรัฐมนตรีคนที่ ๗ นายปรีดี พนมยงค์,” ใน บุญทรง สราวุธ. ๑๕ นายกรัฐมนตรีไทยในระบอบการปกครองประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : สหพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๑. หน้า ๒๐๒-๒๒๑. (มธ / DS ๕๗๐.๕ บ๖ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ บ)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน บุญทัน ดอกไม้สง. การเปลี่ยนแปลงทางการบริหารและการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๐. หน้า ๓-๑๔. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ บ๖๔)
- “นายปรีดี พนมยงค์ ยังมีความห่วงใยประเทศไทยตลอดเวลา,” บ้านเมือง, (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- “บทสัมภาษณ์ยาวครั้งสุดท้ายในชีวิตปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘-๑๕. (สวท)
- ประกอบ ไชยประการ. ปฏิวัติสามสมัย โดย ประกอบ ไชยประการ สมบูรณ์ คนฉลาด และ ประยูทธิ สิทธิพันธ์. นนทบุรี : รวมการพิมพ์, ๒๕๒๒. ๑๑๕๒ หน้า. ภาพประกอบ.
- ประยูร ภมรมนตรี, พลโท. ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๑๘. ๕๕๒ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ / DS ๕๗๐.๖ ป๔๓)
- ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. “อาจารย์ปรีดี อุปสรรคของความสำเร็จของการปฏิวัติประชาธิปไตยในประเทศไทย,” หลักไท, ๒ : ๖๖ (๑๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๔-๒๐ ; ๒ : ๖๗ (๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๕-๒๑.
- ปราโมทย์ ทัพสุนทร. บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒. จัดพิมพ์โดยปราโมทย์ ทัพสุนทร และ เปื้อง ศิริภักดิ์. นครหลวงฯ : นิติวาซ, ๒๕๑๕. ๑๐๘ หน้า. ภาพประกอบ (มก / PS ๕๘๕ ป๑๖ ; สพบ / DS ๕๘๓ ป๑๗บ)
- ปรีดา วัชรางกูร. พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๐. ๔๑๔ หน้า. ภาพประกอบ. (สส / ๕๒๓.๑๕๕๓ ป)
- “ปรีดีกลับสยาม,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ยุคท้าวราชย์ โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) พระนคร : ประชาคม, ๒๕๐๑. หน้า ๔๒๓-๔๓๒. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓.๓ ส๔)
- “ปรีดี พนมยงค์,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ยุคทมิฬ โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). พระนคร : ประชาคม, ๒๕๐๓. หน้า ๗๕๓-๗๖๒. (มธ / DS ๕๘๓ ส๔๓)
- “ปรีดี พนมยงค์ ผู้เปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์,” สื่อนาคต, ๓ : ๑๑๓ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖. หน้า ๑๑-๑๓. (มธ)
- “ปรีดี พนมยงค์ ให้การเป็นพยานใจทมิฬในคดีพระสารสาส์นพลชั้นนี้เป็นอาชญากรรมสงคราม,” ไทยใหม่, (๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๘๕)

ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. สัมภาษณ์พิเศษ ๗๗๗ ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๓ ที่เมืองอองโตนี ซานกรุงปารีส “ผู้บุกเบิกประชาธิปไตย รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔-๕. (ศวท)

พระพิมลธรรม. รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ กับหลักธรรมในการสร้างชาติ. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๖. ฟรีเพรสส์ (นามแฝง). นักรการเมืองสามก๊ก. พระนคร : สทกิจ, ๒๕๕๓. ๔ เล่ม (มธ / DS ๕๘๓ ฟ้า)

มดิชาน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แกร่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๕ หน้า (ศวท)
รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐. ๔๓๕ หน้า. (มธ / DS ๕๘๓ ๖๕)

“รัฐบาลชุดนายปรีดี พนมยงค์,” ใน เกื้อ ณ นคร. ประวัติศาสตร์การเมืองสยามสมัยประชาธิปไตย. ม.ป.ท. ๒๕๑๕. หน้า ๑๑๘. (มธ / DS ๕๘๓ ๖๕๒)

“รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. ประวัติการเมืองไทย. ธนบุรี : นครชน, ๒๕๑๑. หน้า ๕๓๓-๕๓๖. (มธ / DS ๕๘๓ ๖๕)

“รำลึกถึงปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสผู้จากไป,” มดิชาน, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒. (มธ)
วิชา นโนพิโมภย์. ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร. ปรินญาณินพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๒๐.

สด กุระโรหิต. จดหมายเปิดผนึกเรื่องสังคมนิยมหรือสหกรณ์จากสด กุระโรหิต ถึงท่านนายกรัฐมนตรีสัญญาธรรมศักดิ์ สอบความคึกของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชรม, ๒๕๑๗. ๖๒ หน้า. (จพ / ๓๓๔ ๕๑๘ ; สส / ๓๓๔ ๕)

สมบูรณ์ คนฉลาด. ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, ๒๕๑๑. ๒ เล่ม. ภาพประกอบ. (มธ / DS ๕๘๓ ๕๔๔)

สว่าง ลานเหลือ. ๓๗ ปี แห่งการปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔. ๕๖๒ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๔๗)

สิริ เปรมจิตต์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย ๓๐ ปี. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๐๕. ๕๕๖ หน้า. (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ / DS ๕๘๕ ๖)

สิริรัตน์ ชันรพิน. ประวัติศาสตร์การเมืองตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐. ๒๓๐ หน้า. (มธ / JQ ๑๗๔๕ ๑๑๕๖)

สุพจน์ ด้านตระกูล. ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. หน้าไม่เรียงลำดับ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๐.๖ ๖๔๖๗ ; สทพ / DS ๕๗๐.๖ ๖๑๗ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๖)

_____. จากกรุงเทพฯ ถึงปักกิ่ง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕. ๓๕ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๖)

_____. ท่านปรีดีฯ กับราชบัลลังก์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕. ๓๗ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๖) ๒๕๑๗. ๓๖ หน้า. (มศก / DS ๕๗๐.๖ ๖๔๖๗๕) สันติธรรม, ม.ป.ป. ๓๗ หน้า. (มธ / ๕๒๓.๒๕๕๓)

- _____ .ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์ ตอนเผชิญวิกฤตการณ์ทางการเมือง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์
การพิมพ์, ๒๕๑๖. (มช / ๕๒๓.๒๕๕๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____ .ปริทัศน์บริหารคน. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์และสุวรรณภูมิ, ๒๕๑๖-๒๕๑๗. หน้าไม่เรียง
ลำดับ. (มสก / JQ ๑๗๔๑ ก๒๕๗๒ ; วอ ๓๒๐ ส)
- _____ .ปริทัศน์ พนมยงค์ พุดถึงกรณีสวรรคตและปัญหาของชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๒๑.
๑๕๖ หน้า. (สพบ / POP ๕๕๖ ๕๔๖)
- _____ .พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พุดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล
ป. พิบูลสงคราม. กรุงเทพฯ : ศิริพการพิมพ์, ๒๕๒๒. ๒๔๐ หน้า. (มช / ๓๑๐.๕๕๕๓)
- _____ .เมื่อรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหาร ๘ พ.ย. ๒๕๕๐. นครหลวงฯ : ประจักษ์การพิมพ์,
๒๕๕๕. ๓๒ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)
- _____ .๒๔ มิถุนายนมหาศรีสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ. ม.ป.ป.
สุลักษณ์ ศิวรักษ์. “เกียรติของนายปรีดี พนมยงค์ คือเกียรติของประเทศไทย,” มติชน. ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖)
หน้า ๕. (มธ)
- _____ .“นายปรีดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์. ๖ (๒๕ พฤษภาคม - ๔ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๑๖-๑๘, ๓๘ ; ๖ (๕-๑๑ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๖-๑๘ ; ๖ (๑๒-๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๒๖-๒๘ ; ๖ (๑๘-๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๒๖-๒๘. (มธ)
- _____ .เสน่ห์ จามริก. ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี
พนมยงค์ ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๖.
- _____ .เสลา เรขะรุจิ. ประสพการณ์ ๒๔ ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย โดย ไทยน้อย (นามแฝง). พระนคร : แพร์พิทยา,
๒๕๐๘. ๖๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๘๗)
- _____ .ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์ กับการปฏิวัติ. พระนคร : สิริธรรมนคร, ม.ป.ป. (มธ / DS ๕๗๐.๖
ป๔๖๘๘)
- _____ .อ.ก. รุ่งแสง. พ. ๒๗ สายลับพระปกเกล้า, ภาค ๑-๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

การสัมพันธ์กับต่างประเทศ

_____ .ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด แปลจาก Crawford papers โดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, ๒๕๑๕. ๒๖๗ หน้า. ตาราง (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์ / DS ๕๗๕.๕ ๐๖ค๔)

ขบวนการเสรีไทย

_____ .คำพิพากษา คดีดำ ๓๗๕/๘๕ คดีแดง ๓๕๒/๕๐ คำพิพากษาคดีเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ, ๒๕๒๒.

- ไชยยันต์ รัชชกุล. **ปรีดี พนมยงค์ กับขบวนการเสรีไทย**. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ)
- “ทำไมปรีดี พนมยงค์ ไม่ฉวยโอกาสจากขบวนการเสรีไทย,” **มติชนฉบับสุดสัปดาห์**, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๐, ๓๘. (มธ)
- “เผชิญหน้ากับรัฐ,” ใน เนตร เขมะโยธิน. **งานใต้ดินของพันเอกโยธี**. พระนคร : บริษัทธนาคารพิมพ์, ๒๕๐๐. หน้า ๘๗-๑๐๔. (มธ / DS ๕๗๐.๖ น๗๑๑)
- “พบหัวหน้าเสรีไทย หลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน ทวี จุลทรัพย์, พล.อ.อ. **ชาติอยู่เหนือสิ่งใด (บันทึกความจำ)** กรุงเทพฯ : วรุฒิการพิมพ์, ๒๕๑๗. หน้า ๑๖๕-๑๖๘. (มธ / DS ๕๘๔ ท๕)
- พระอาจารย์จันทรรณนาค. **มรณะอุบาย** โดย พระอาจารย์จันทรรณนาค และคำพิพากษาคดีเรื่องเสรีไทย โดย พุ่ง ศรีวิจารณ์. พระนคร : การพิมพ์ไชยวัฒน์, ๒๕๑๓. ๑๕๓ หน้า. (มธ / ๒๔๕. ๕๕๓๕ พ๗๔๑)
- พิศาลสุขุมวิท, พระ (ประสพ สุขุม). **จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดี นิวเคลอี และสหรัฐอเมริกา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเขมม, ๒๕๒๒. ๔๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๔ พ๖)
- พูนศักดิ์ ศักดานุวัฒน์. **ขบวนการเสรีไทย**. พระนคร : ชรรนบรรณาการ, ๒๕๑๖. ๒๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (วอ / ๕๕๕.๓ พ)
- ไพศาล ตรีภูมิลี. **วีรบุรุษนิรันดรม**. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๑. ๒๑๕ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ พ.๕)
- “ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่ปรึกษาพรรคประชาธิปัตย์,” (สัมภาษณ์) **ไทยแลนด์**, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๖-๑๗. (ศวท)
- มาลัย ชูพินิจ. **เอ็กซ์ โอ กรุ๊ป (X.O.Group) เรื่องภายในขบวนการเสรีไทย** โดย นายฉันทนา (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๗. ๕๖๐ หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ม๖ ; สส ๕๕๕.๓๗ ม)
- “รัฐกับนายทหารอเมริกัน,” ใน เนตร เขมะโยธิน. **งานใต้ดินของพันเอกโยธี**. พระนคร : บริษัทธนาคารพิมพ์, ๒๕๐๐. หน้า ๕๒๕-๕๔๘. (มธ / DS ๕๗๐.๖ น๗๑๑)
- สุชาติ เลียงสืบชาติ. **ลำปราศรัย และจดหมายเหตุของปรีดี พนมยงค์ ประมวลเรื่องราวและและทีมหน่วยงานเสรีไทย ที่ร่วมทำงานกับ ดร.ทวี ตะเวทีกุล**. ๒๕๑๒. ๒๔ หน้า. (บม / ๕๒๓.๘ ผ๗)

ข่าวสัญกรรม และเบ็ดเตล็ด

- “กระทรวงบาลอีก จัดงานศพ ‘ปรีดี’,” **มติชน**, ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)
- กระอระ (นามแฝง). “คนดีเมืองไทยไม่ต้องการ,” **บ้านเมือง**, (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- กลุ่มสัจจะประชาธิปไตย. “๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖ อีกวันหนึ่งที่สัจจะในสังคมไทยฉายแสงที่ปารีส,” **ไทยแลนด์**, ๒ (๓-๕ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๓-๑๘. (ศวท)
- กองบรรณาธิการสยามใหม่. “ปรีดี พนมยงค์ ยงยืน,” **สยามใหม่**, ๒ : ๗๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑. (ศวท)

“การฟื้นเถียรดิภูมิรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ ; ศวท)

กลิ่นลูกเค็ม (นามแฝง). “จงสืบทอดอุดมการณ์รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์,” (บทบรรณาธิการ) ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖๔. (มธ ; ศวท)

“จากหยดน้ำตาที่ปรีดีถึงความอาลัยหาของปีศาจ,” ไทยแลนด์, ๒ (๓-๕ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๑๕-๒๐. (มธ ; ศวท)

“จารุบุตรไว้อาลัยวัน ‘ปรีดี’, ” บ้านเมือง, (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“จี้รัฐบาลทำศพ ‘ปรีดี’ อจ.-นศ. ธรรมศาสตร์จัดงานรำลึกพระคุณอย่างสมเกียรติ,” แนวหน้า, ๔ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

เจินซัน (นามแฝง). “อาลัยอาจารย์ปรีดี,” ใน จุลสาร อาลัยพ่อแห่งแดนโคม ปรีดี พนมยงค์ ของพรรค แสงธรรม อมธ. ๒๕๒๖.

ชน ไทยยั้ง “การวะท่านปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๐ (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕๗. (ศวท)

“ชาว มธ. รำลึกถึงปรีดี พนมยงค์,” เดลินิวส์, (๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖. (มธ)

โชค ชัยรวี. “จุดยืนต่างกัน ภาพ ‘รัฐบุรุษก็ต่างกัน,’ มาตุภูมิ, ๘ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“ฉาปนกิจศพ ‘ปรีดี’ วันนี้ เนะรัฐสร้างอนุสาวรีย์,” มาตุภูมิ, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“คว่น! ปรีดี พนมยงค์ ตาย ญาติมิตรเศร้าร่ำร้องศพ,” มาตุภูมิ, ๘ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“คว่นปรีดี พนมยงค์ ‘รัฐบุรุษอาวุโส’ ถึงแก่อสัญกรรม,” มติชน, ๖ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” มหัชย, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘, ๙. (มธ)

เด่น บ้านดอน (นามแฝง) “อนุสรณ์ปรีดี พนมยงค์,” มหัชย, ๒ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

“แต่ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๓ (๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๗-๒๘. (ศวท)

“แต่...รัฐบุรุษอาวุโส,” คุรุปริทัศน์, ๘ (พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑. (ศวท)

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. องค์การนักศึกษา. พรรคแสงธรรม. แต่พ่อปรีดี...รัฐบุรุษผู้ถูกทอดทิ้ง. ๒๕๒๖. (เอกสารแผ่นปลิว) (ศวท)

.....อาลัยพ่อแห่งแดนโคม ปรีดี พนมยงค์. ๒๕๒๖. (จุลสาร) (ศวท)

“ธรรมศาสตร์ส่งตัวแทนร่วมเผา ‘ปรีดี’ ที่ฝรั่งเศส,” มาตุภูมิ, ๘ (๖ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“นศ. เข้าพบจารุบุตรวันนี้ เสนอจัด ‘รัฐพิธี’ ศพปรีดี,” มาตุภูมิ, ๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“นักศึกษา ๑ สถาบัน เสนอขอให้รับจัดงานศพ ‘ปรีดี’, ” มหัชย, ๒ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“นศ. ๗ สถาบัน ให้รัฐสร้างอนุสาวรีย์ปรีดี จัดงานศพให้สมเกียรติ,” บ้านเมือง, (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“นักศึกษาเตรียมเคลื่อนไหวก่อตั้งอนุสาวรีย์ ‘ปรีดี’, ” สยามรัฐ, ๓๓ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“นศ. ร้องปรมตั้งอนุสาวรีย์ปรีดี,” มติชน, ๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“นศ. ร้องรัฐบาลตั้งอนุสาวรีย์ปรีดี,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“นศ. หนุนจัด ‘ประชาพิธี’ ศพปรีดี,” มาตุภูมิ, ๘ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

ภิญโญ ศรีจำลอง. “แค่...ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๕๖. (ศวท)

มดิชน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แกร่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๕ หน้า. (ศวท)

“มธ. ไว้อาลัยรัฐบุรุษอาวุโส.” มดิชน, ๖ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“มองโลก,” แนวหน้า, ๔ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

“ร่วมรำลึก ๘๓ ปี ‘ปรีดี’ คับคั่ง ร้องกระหึ่มรัฐบาล ‘ใสใจ’, ” มาตุภูมิ, ๘ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“รัฐบาลไม่สนใจ ‘ปรีดี’ ญาติเก็บอัฐิที่ฝรั่งเศส,” มาตุภูมิ, ๘ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“รัฐบุรุษ ‘ปรีดี’ อสังกรรม,” เคลิมิเรอร์, ๕ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)

“รัฐบุรุษอาวุโสจากไปแล้ว,” เคลิมิวส์, (๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)

“รัฐบุรุษอาวุโสถึงแก่สังกรรม,” สายกลาง, (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“รัฐบุรุษอาวุโสปรีดีถึงแก่สังกรรมแล้ว,” ไทยรัฐ, ๒๖ (๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)

“รำลึกถึงรัฐบุรุษ,” ไทยรัฐ, (๓ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓.

“ถ่าลายเซ็น ส.ส. เสนอเปรมให้จัดพิธีต้อนรับอัฐิปรีดี,” สยามรัฐ, ๓๓ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๒. (มธ)

“เดือนฉาบปกศพปรีดี มธ.จัดงานสุดยิ่งใหญ่,” มาตุภูมิ, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

วชิราภรณ์ แสงประทุม. “ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” มาตุภูมิ, ๘ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

วิสา คัญทัพ. “บทกวีไว้อาลัยรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์,” มาตุภูมิ, ๘ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)

ศรัทธา ลือชัย. “ดอกไม้แห่งหลุมฝังศพ,” สยามใหม่, ๒ : ๘๐ (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕๖. (ศวท)

สภาไว้อาลัย ‘ปรีดี’ ส.ส. เสนอเป็นญัตติ ‘ประมาธ’ เห็นดีด้วย ควรสร้างอนุสาวรีย์,” แนวหน้า, ๔ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

สมควร เผ่าเทพ. “ควรสร้างอนุสาวรีย์ปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๕ (๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒. (ศวท)

“สมักร สุนทรเวช เสนอแนะไปถึงรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดงานศพรัฐบุรุษอาวุโส ดร.ปรีดี พนมยงค์,” สื่อนาคต, ๓ : ๑๑๔ (๑๕-๒๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘.

สังคิด พิริยะรังสรรค์. “รำลึกท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส.” มาตุภูมิ, ๘ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๕. (มธ)

“สาส์นพรรคคอมฯ อาลัยปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๘. (ศวท)

“สิทธิขานรับสร้างอนุสาวรีย์ ‘ปรีดี’, ” มดิชน, ๖ (๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“เสนอรัฐจัดพิธี ‘รำลึก’ รัฐบุรุษปรีดี,” มหัชย, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๒. (มธ)

“เสียงสะท้อนมดิชน อสังกรรมรัฐบุรุษ” สยามใหม่, ๒ : ๗๕ (๒๐ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๘-๓๙. (มธ)

“ให้รัฐบาลจัดงานศพนายปรีดี,” ไทยรัฐ, ๒๖ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๖. (มธ)

“ให้รัฐเป็นเจ้าของภาพ ‘ปรีดี พนมยงค์’ ถือเป็น ‘รัฐบุรุษ’, ” ดาวสยาม, ๑๐ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑, ๑๔. (มธ)

“อสังกรรมของ ‘ปรีดี’, ” จากพานท้ายถึงปลายดาบ,” หลักไท, ๒ : ๖๕ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“อาลัย! ท่านผู้ประศาสน์การ อ.ปรีดี พนมยงค์,” สนธิ (จุฬาราชวิทยาลัยนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

๒๕๒๖.

“เอเชีย : รัฐบุรุษอาวุโสคนเคียวของไทย,” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๑. (มธ)

“Death of a legend.” **Bangkok World.** (May 3, 1983) p.9 (TU)

“500 mark Pridi’s birthday.” **The Nation Review.** 12 (May 12, 1983) p.6 (TU)

“Man who put duty first...to the end.” **Bangkok Post.** (May 6, 1983) p.9 (TU)

“Paying last respects to Pridi.” **Bangkok World.** (May 10, 1983) p.1 (TU)

“Pridi cremated.” **Bangkok Post.** (May 11, 1983) p.5 (TU)

“Pridi cremation in Paris.” **Bangkok Post.** (May 6, 1983) p.1 (TU)

“Pridi is dead.” **The Nation Review.** 12 (May 3, 1983) p.1, 2 (TU)

“Pridi dies.” **Bangkok World.** (May 3, 1983) p.1 (TU)

“Pridi dies of heart failure.” **Bangkok Post.** (May 3, 1983) p.1 (TU)

“Pridi fails to fulfil his last dream.” **The Nation Review.** 12 (May 3, 1983) p.5 (TU)

“Religious rite for Pridi at TU.” **The Nation Review.** 12 (May 4, 1983) p. 1, 2 (TU)

“Students, faculty attend religious rites for Pridi.” **The Nation Review.** 12 (May 5, 1983) p. 6 (TU)

“Students to bring back Pridi’s ashes for rites.” **The Nation Review.** 12 (May 11, 1983) p.3 (TU)

“Students to urge govt to honour Dr. Pridi.” **The Nation Review.** 12 (May 9, 1983) p.3 (TU)

Vichitvong Na Pongphet. **Dr. Pridi Banomyong (1900-1983) Memorial Lecture.** Siam Society. June 21, 1978.

ชีวิตและงาน

“กั้วลสุดท้ายของปรีดี พนมยงค์,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖, ๗. (มธ ; ศวท)

โกสุม หักทองขวาง. “อดีตแห่งปัจจุบัน ชีวิตร่วมทุกข์และสุขของ ‘พูนสุข-ปรีดี’ แบบฉบับของนักสู้,” มติชน, ๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖. (มธ)

ขรรค์ชัย บุนปาน. “แต่ท่านปรีดี,” มติชนฉบับสุดสัปดาห์, ๖ (๘-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ ; ศวท)

โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (จุฬาราชวิทยาลัย) (ศวท)

จตุชัย สุรภูมิ. “แด่รัฐบุรุษอาวุโส,” มหาชัย, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

_____. “รัฐบุรุษอาวุโสอีกครั้ง,” มหาชัย, ๒ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓. (มธ)

จรัส โยบรรมยงค์. “ผลงานที่ทรงคุณค่าในอดีตของ ดร.ปรีดี พนมยงค์,” (บทความพิเศษ) สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ๒๕ : ๔๘ (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๖-๒๗. (มธ ; ศวท)

ชีวประวัติปรีดี พนมยงค์ (จุฬาราชวิทยาลัย) (ศวท)

“เชษฐบุรุษ” ใน ประชูปุทธ สิทธิพันธ์. บุรุษเหล็กแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : เขษมบรรณกิจ, ๒๔๘๖. หน้า ๒๖-๘๒. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ป๓๗)

เด่น บ้านดอน (นามแฝง). “ดร.ปรีดี พนมยงค์,” มหาชัย, ๒ (๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓,๕. (มธ)

- ธรรมเกียรติ กัมภีร์. “คนรุ่นใหม่หลังกับการศึกษาเรื่องท่านปรีดี,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ฉ-ข. (สวท)
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. สถาบันไทยคดีศึกษา. กลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์. ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๕๒๖ ใน ธรรมศาสตร์ ๔๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖. ๒๗๘ หน้า.
- _____ . ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๕๒๖. ศิลปวัฒนธรรม, ๔ : ๘ (มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๒๔-๒๘. (สวท)
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. องค์การนักศึกษา “รำลึก ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง,” ใน รุสีกแห่งยุคสมัย. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๒๖. หน้า ๔-๑๗ (สวท)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน ถวิล เกิดเปรมเวส. เกียรติศักดิ์ผู้นำของไทย. พระนคร : ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๐๘. หน้า ๑๗๑-๑๗๗. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๓๕)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ๑๐๐ รัฐมนตรี โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) และ คณะกองบรรณาธิการ นสพ.พิทักษ์ไทยหลังข่าว. กรุงเทพฯ : การพิมพ์ไชยวัฒน์, ม.ป.ป. หน้า ๒๐๘-๒๓๕. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๓๓๗)
- “นายปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เรชะรุจิ. ๑๐ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง) พระนคร : เพ็รพิทยา, ๒๕๐๒. หน้า ๕๕๕-๖๖๖. (มธ / DS ๕๗๐-๕ ๓๖๖)
- “นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑,” ใน สงบ สุริยินทร์. ประวัตินายกรัฐมนตรี. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๔. หน้า ๒๐๘. (มธ - กลาง, นิติศาสตร์, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๓๒ ๒๕๑๔ ; สค / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๓๒)
- “นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีคนที่ ๑,” ใน สงบ สุริยินทร์. ประวัติ ๑๑ นายกรัฐมนตรี. พระนคร : ประจักษ์วิทยา, ๒๕๑๓. หน้า ๔๕๔-๖๒๘. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๓๒)
- “บันทึกชีวิตสมณะ ปัจฉิมวัยที่กรุงปารีส ปรีดี พนมยงค์,” สยามใหม่, ๒ : ๘๓ (๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๔๒-๔๕. (สวท)
- “ประวัติย่อ นายปรีดี พนมยงค์,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ก. (สวท)
- ปรีชา พงศ์ภมร. ชีวิตและผลงานการต่อสู้ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน, ม.ป.ป. ๓๕๒ หน้า. (ชพ / ๕๒๑ ป ; บข / ๕๒๑ ป ; ปท / ๕๒๑ ป ; มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๖๒๔)
- “ปรีดี พนมยงค์,” ใน ประยูร พิษนาคะ. ๑๒ นายกรัฐมนตรี โดย ประยูร พิษนาคะ และ เกียรติศักดิ์ พิษนาคะ. พระนคร : หอสมุดกลาง ๐๘, ๒๕๑๒. หน้า ๒๕๕-๒๘๖. (มธ / DS ๕๗๐.๕ ๒๔๓)
- “ปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เรชะรุจิ. ๑๒ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง). กรุงเทพฯ : เพ็รพิทยา, ๒๕๑๗. หน้า ๑๔๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๓๖๗)
- “ปรีดี พนมยงค์,” ใน เสลา เรชะรุจิ. ๑๑ นายกรัฐมนตรี โดย ไทยน้อย (นามแฝง). พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๑๐. หน้า ๑๖๕. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๕ ๓๖๘)
- “ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษผู้ไร้แผ่นดิน,” สยามใหม่, ๒ : ๗๘ (๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒๗-๓๒. (สวท)
- “ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” มาตุภูมิ, ๘ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)
- “ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” สยามรัฐอัปเดตทวิจาร์ณ, ๒๘ : ๔๖ (๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๘-๘. (สวท)

“ผลงานที่ก่อไว้ให้แก่สังคมสยาม,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖-๗. (ศวท)
 “พูนศุข พนมยงค์ คู่ทุกข์ท่านปรีดี,” สยามใหม่, ๒ : ๘๑ (๓ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓๔-๓๖. (ศวท)
 โพธิ์ เขมรล่าเจ๊ก. สำนักรการเมืองเรื่อนนามของไทย. นครหลวงฯ : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๕. ๕๑๑ หน้า.

(มธ / DS ๕๗๐.๕ พธ)

มติชน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แก่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๕ หน้า. (ศวท)

“รัฐบุรุษแห่งรัฐบุรุษ,” มติชน, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๔. (มธ)

“รำลึกถึงปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสผู้จากไป,” มติชน, ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๒. (มธ)

ศรันยา บำรุงพงศ์. ชีวิตประวัติทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์. แปลและเรียบเรียงจาก Pridi Banomyong :

A Political Biography by David Morell and Richard Donor. เอกสารประกอบการงานสัปดาห์

รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๑-๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๖.

สมบัติ พลายน้อย. “สาระเพิ่มเติม เรื่อง ปรีดี พนมยงค์,” โดย ส. พลายน้อย ศิลปวัฒนธรรม, ๔ : ๕ (กรกฎาคม ๒๕๒๖) หน้า ๖๐-๖๑.

สมบูรณ์ คนฉลาด. ชีวิตและการต่อสู้ของ ๕๐ รัฐมนตรี โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). พระนคร : โรงพิมพ์มิตรเจริญ, ๒๕๐๖.

“สัมภาษณ์พิเศษ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช,” สยามใหม่, ๒ : ๘๒ (๑๐ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๓๖-๓๘. (ศวท)

สุพจน์ ดำนตรระกูล. การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์
 การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๐ หน้า. (มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๘๓๔ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

_____ คำขวัญและบทความของนายปรีดี พนมยงค์ ในงานสังสรรค์ข้าราชการกรมศาสตร์ในสหราชอาณาจักร
 (อังกฤษ) ประจำปี ๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๓๔ หน้า. (สส / ๕๒๓.
 ๒๕๕๓ ป)

_____ .คุยกับท่านปรีดี. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

_____ .ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๔. ๓๖๕ หน้า. ภาพประ-
 กอบ. (มก / CT ๒๐๕ ๘๔๖ ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓๘ ; มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๘๓๔๗ ;
 สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป) พิมพ์ครั้งที่ ๒. ๕๗๕ หน้า. (ขพ / ๕๒๑ ส ;
 บข / ๕๒๑ ส ; ปท / ๕๒๑ ส ; มธ-กลาง, นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ / DS ๕๗๐.๖
 ๒๔๖๘๗๒ ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑ ; สด / ๕๒๓.๒ ๒๔๕ ; สด / ๕๒๑ ส) พิมพ์ครั้งที่ ๓. ๓๕๐
 หน้า. (มก / CT ๒๐๕ ๘๔๖ ๒๕๑๖ ; มร / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓๘ ; มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘๘๓๔๗
 ๒๕๑๖ ; วอ / ๕๒๕.๔๘ ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓ ๒๕๑๖)

_____ .ท่านปรีดีฯ กับข้อหาคอมมิวนิสต์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๔๖ หน้า. (สส / ๕๒๓.
 ๒๕๕๓ ป)

_____ .ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๒ หน้า. (สส /
 ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

_____ .ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ตอนเผชิญวิกฤตการณ์ทางการเมือง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์
 การพิมพ์, ๒๕๑๖ (มข / ๕๒๓.๒๕๕๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

_____ .ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ตอนจากปารีสถึงกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์,
 ๒๕๑๖.๓๒ หน้า. (สน / ๕๒๓.๒๕๕๓ ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

..... ปาฐกถาบางเรื่องของท่านปรีดีฯ. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. ๓๔ หน้า. (สน / ๘๕๕-๕๑๔)

..... รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. หน้าไม่เรียงลำดับ. ภาพประกอบ (จพ - ครุศาสตร์ / ๕๒ ๒๑๗๓ร ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗ร ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๒)

..... ศิษย์อาจารย์. พระนคร : สันติธรรม, ๒๕๑๔. ๗๐ หน้า. ภาพประกอบ. (สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ๒)

สุภา ศิริมานนท์. “รัฐบุรุษผู้ถือศตวรรษแห่งชาติและราษฎรโดยไม่เห็นแก่ตัวในทุกกาลและในทุกสถาน,” ไทยแลนด์. ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ง-จ. (ศวท)

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. “นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส,” ไทยแลนด์. ๒ : ๕๓๔ (๖-๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ข-ค. (ศวท)

ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดี พนมยงค์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖. ๕๓๗ หน้า. ภาพประกอบ. “หลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่,” ใน สมบูรณ์ คนฉลาด. ยุคทอง โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง).

พระนคร : ประชาคม, ๒๕๐๑. หน้า ๔๓๓-๕๒๓. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๕๓.๓ ๕๔)

อรุณ เวชสุวรรณ. รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ บิดาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย. กรุงเทพฯ : เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๖. ๒๘๘ หน้า.

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ) มติชน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แกร่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๘ หน้า. (ศวท)

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ๒๔๓๖-๒๔๘๔

“บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยแก้โครงการแผนเศรษฐกิจ ของหลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน เปรมจิตร วัชรานุกร. พระปกเกล้ากับชาติไทย. พระนคร : การพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๔๘๘. หน้า ๕๒-๕๕ (มธ / DS ๕๕๒.๗ ๒๗)

สิริ เปรมจิตร. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้ง “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ของนายปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สาวภาค, ๒๕๑๖. ๒๑๖ หน้า. (บข / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; ปท / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; มก / HC ๔๕๗T๕ ๕๒๓๗ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์, สังคมสงเคราะห์-ศาสตร์ / DS ๕๕๗ ๗๖ ; มร / HC ๔๕๗T๔ ๕๒๓๗ ; มศว - ประสานมิตร / ๓๓๐.๑๒๔ ๕ ๒๓๗ ; สล / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; สส / ๓๓๘.๕๕๕๓ ส)

ประวัติศาสตร์-กรุงรัตนโกสินทร์

- แถมสุข นุ่มนนท์. ฟันอดีต. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒. ๒๑๖ หน้า. ภาพประกอบ (มธ / DS ๕๕๒.๕ ๓๘)
 นักข่าวแห่งประเทศไทย, สมาคม. เมืองแรกประชาธิปไตย...บันทึกความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์สมัย
 พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐. พระนคร : ๒๕๖๖ ๕๘๐ หน้า. (สส / ๕๕๕.๓๗ น)
- ประยูร ภมรมนตรี, พลโท. ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๑๘. ๕๕๒ หน้า. ภาพประ-
 กอบ. (มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๓)
- รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐. ๔๓๕ หน้า.
 (มธ / DS ๕๘๓ ๖๕)
- วิชัย บำรุงฤทธิ์, ผู้รวบรวม บันทึกนักปฏิวัติไทยเมื่อวันโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕
 โดย พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี และ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์
 การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๘๓ หน้า. (ซพ / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; บข / ๓๒๐.๕๕๕๓ ๖ ; ปท / ๓๒๐.๕๕๕๓
 ๖ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๖๖) ; มศก / DS ๕๘๒.๗ ๖๖๓)
- สมบูรณ์ คนฉลาด. ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย โดย วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) พระนคร : ผ่าน
 ฟ้าพิทยา, ๒๕๑๑. ๒ เล่ม. ภาพประกอบ (มธ / DS ๕๘๓ ๕๔๔)
- สว่าง ลานเหลือ. ๓๗ ปี แห่งการปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔. ๕๖๒
 หน้า. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๔๗)
- สิริ เปรมจิตต์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย ๓๐ ปี. พระนคร : เกษมบรรณกิจ, ๒๕๐๕ ๕๕๖
 หน้า. (มธ - กลาง, วารสารศาสตร์, เศรษฐศาสตร์ / DS ๕๗๕ ๕๖)
- สิริรัตน์ ชันขนิ. ประวัติศาสตร์การเมืองตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน. กทม.
 กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐. ๒๓๐ หน้า.
 (มธ / JQ ๑๗๔๕ ๓๑๕๖)
- สุชิน ดันดีกุล. รัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๘๐. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕. ๑๕๖ หน้า.
 (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์ วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๖๕ ๒๕๑๕)
- สุพจน์ ด้านตระกูล. รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๖. หน้าไม่เรียงลำดับ.
 ภาพประกอบ. (จพ - คุรุศาสตร์ / ๕๒ ๒๑๗๓ ; สพบ / DS ๕๗๐.๖ ๒๑๗๓ ; สส / ๕๒๓.
 ๒๕๕๓ ป)
- เสลา เระระจ. ประสพการณ์ ๒๔ ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย โดย ไทยน้อย (นามแฝง). พระนคร : แพร่พิทยา,
 ๒๕๐๕. ๖๖๔ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๘๓ ๕๗)
 . สันร่ายของประชาธิปไตย ๔๒ ปี โดย ไทยน้อย (นามแฝง). กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๗.
 ๓ เล่ม. (มธ / DS ๕๘๓ ๕๗๒)

ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, โครงการ

โครงการปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย. “งานของปรีดี พนมยงค์,” ถนนหนังสือ, ฉบับปฐมฤกษ์ ๒๕๒๖.
หน้า ๗๓-๗๖.

ธรรมเกียรติ กั่นอริ. “เอกสารสำคัญ : โครงการ ‘ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย,’” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๗
(๒๗ พฤษภาคม - ๒ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๕๖-๕๗. (ศวท)

พนมยงค์, วัด

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. “ตามรอยอดีตท่านปรีดีที่กรุงเทพฯ,” ศิลปวัฒนธรรม, ๔ : ๘ (มิถุนายน ๒๕๒๖)
หน้า ๓๐-๓๖. (มธ ; ศวท)

มดิชน, สำนักพิมพ์. ปรีดี พนมยงค์ แกร่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : ๒๕๒๖. ๑๑๘ หน้า. (ศวท)

พระเจ้าช้างเผือก

“พระเจ้าช้างเผือก ล้างอธรรมด้วยสงคราม,” สยามใหม่, ๒ : ๘๖ (๘ กรกฎาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๓-๓๖.

รัฐธรรมนูญ

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ได้ท่านปรีดี. กรุงเทพฯ : พิมพ์, ๒๕๑๗. ๑๗๖ หน้า. (สส / ๓๔๒.๕๕๓ ช ; สส /
๓๔๒.๕๕๓ ช)

รอง สยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐. ๔๓๘
หน้า. (มธ / DS ๕๕๓ ร๕)

รัฐประหาร

สมุท สุรักชะกะ. ๒๖ การปฏิวัติและรัฐประหารในประเทศไทย. พระนคร : โรงพิมพ์สื่อการพิมพ์, ๒๕๐๗.
สุชิน คันติกุล. รัฐประหาร พ.ศ. ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕. ๑๖๖ หน้า.
(มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์ / DS ๕๕๓ ๘๖๕ ๒๕๑๕)

เศรษฐกิจ

“โครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนท, ม.ร.ว. ๔ ยุค ๔ สมัยของการปฏิวัติ.
กรุงเทพฯ : พิทยาการ, ๒๕๑๗. หน้า ๑๓๒-๒๓๘. (มธ / DS ๕๖๕ ๗๓)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “รำลึกถึงท่านอาจารย์ปรีดีกับการแก้ปัญหาชนบทของคณะราษฎร,” ไทยแลนด์, ๒ : ๕๓๕ (๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๓๐-๓๑. (มธ ; สวท)

เดือน นุนนาค. ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก. พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๐. ๔๓๖ หน้า. ภาพประกอบ. (มจร / ๓๓๐.๕๕๕๓ ค-ท ; มธ / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๖ค๘ ; สล / ๕๒๑ ป)

_____ ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : สามีศักดิ์ธรรม, ๒๕๑๗. ๔๑๐ หน้า. (จพ - กรุศาสตร์ / ๕๒ ๒๑๓๓ท ; ซพ / ๕๒๑ ค ; บข / ๕๒๑ ค ; ปท / ๕๒๑ ค ; มสก / DS ๕๗๐.๖ ๒๔๘ค๘ ; สล / ๕๒๑ ค ; สส / ๕๒๓.๒๕๕๓ ป)

“บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการแผนเศรษฐกิจ ของหลวงประดิษฐมนูธรรม,” ใน เปรมจิตร์ วัชรางกูร. พระปกเกล้ากับชาติไทย. พระนคร : การพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๔๘๕. หน้า ๕๒-๕๕. (มธ / DS ๕๗๑.๗ ๒๗)

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. แนวคิดทางเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์. ปรากฏการณ์ในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๖.

“ปัญหาสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดอิสระ รวมบทความทางการเมืองระหว่างปี ๒๕๑๑-๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : พิมพ์, ๒๕๑๗. หน้า ๒๒๕-๒๗๗. (มธ / DS ๕๗๕ ข๖)

ฟิสตีเย, พี. โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์. แปลจาก Sous-Développement et Utopie au Siam by P. Fistic โดย ไบตรี เด็นอุตม. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดกราฟฟิคอาร์ท, ๒๕๑๖. ๓๘๔ หน้า. (มสก / ๓๓๕.๕๕๕๓ ฟ๒๓๘ ; มศว - ประสานมิตร / ๓๓๕.๕๕๕๓ ฟ๒๓๘ ; สส / ๓๓๐.๕๕๕๓ ฟ)

สิริ เปรมจิตต์. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้ง “เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ของนายปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดาวภาค, ๒๕๑๖. ๒๑๖ หน้า. (บข / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; ปท / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; มก / HC ๔๕๗T๕ ส๒๓๗ ; มธ - กลาง, รัฐศาสตร์, วารสารศาสตร์, สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ / DS ๕๗๓ ส๖ ; มธ / HC ๔๕๗T๕ ส๒๓๗ ; มศว - ประสานมิตร / ๓๓๐.๑๒๔ ส๒๓๗ ; สล / ๓๓๐.๕๕๕๓ ส ; สส / ๓๓๘.๕๕๕๓ ส)

สงครามโลก, ค.ศ. ๑๙๓๙-๑๙๔๕

ดิเรก ชัยนาม. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๓. ๖๔๓ หน้า. ภาพประกอบ. (มธ - กลาง, นิติศาสตร์, รัฐศาสตร์ / DS ๕๘๔ ๒๖ ๒๕๑๓)

สหกรณ์

สด กุระโรหิต. จุดหมายเปิดผนึกเรื่องสังคมนิยมหรือสหกรณ์จากสด กุระโรหิต ถึงท่านนายกรัฐมนตรี สัญญา ธรรมศักดิ์ สอบความคิดของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเขมม, ๒๕๑๗. ๖๒ หน้า. (จพ / ๓๓๔ ส๑๘ ; สส / ๓๓๔ ส)

สังคมนิยมวิทยาศาสตร์

เฉลิมเกียรติ ผินววล. ความคิดสังคมนิยมวิทยาศาสตร์ที่เป็นประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์. ปาฐกถาเนื่องในโอกาสสัปดาห์รำลึกปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๖. (มธ)

หนังสือ - วิจารณ์

ประจิด วราภรณ์. “ปรีดี ๙๓,” หลักไท, ๒ : ๖๘ (๒ มิถุนายน ๒๕๒๖) หน้า ๔๗-๔๘. (ศวท)
 “เมื่อ ส.ธรรมยศ ราชสีห์แห่งการเขียน วิจารณ์ ดร.ปรีดี พนมยงค์,” ถนนหนังสือ, ฉบับปฐมฤกษ์ ๒๕๒๖. หน้า ๗๗-๘๐.
 เสน่ห์ จามริก. วิจารณ์เรื่อง “โลกพระศรีอริย์ของปรีดี พนมยงค์” โดย ไมตรี เค็มอุดม แปลและเรียบเรียงจาก Sous Developpement et Utopie au Siam by P. Fistie. วารสารธรรมศาสตร์, ๓ : ๑ (มิถุนายน - ตุลาคม ๒๕๑๖) หน้า ๒๐๓-๒๐๕. (มธ)

อานันทมหิดล, พระบาทสมเด็จพระฯ ๒๔๖๘-๒๔๘๕

คำตัดสินใหม่กรณีสวรรคต ร.๘ โดย คำพิพากษาศาลแพ่งคดีหมายเลขแดงที่ ๕๘๑๐/๒๕๒๒ (วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๒๒) กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๓. ๒๑๐ หน้า. (มธ / DS ๕๗๐.๓ ๖๖๖๖)
 คำรึห์ ปัทมะศิริ. ในหลวงอานันทฯ กับปรีดี. พระนคร : รัชดาภรณ์, ๒๕๕๓ (มธ / Ds ๕๗๐.๓ ๖๖๖๖)
 นเรศ นโรปกรณ์. พบกับกบฏปีศาจ - ความเห็นแย้งคำพิพากษาศาลกรณีสวรรคต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนตส์, ๒๕๑๗. ๒๐๗ หน้า. ภาพประกอบ, แผ่นพับ (มธ / DS ๕๗๐.๓ ๖๖๖๖)
 วินัยคุณอุดม,ผู้รวบรวม. สำนักคำให้การ พล.ร.ต. พระยาศรยุทธเสนี. พระนคร : วิทยาลัยสงเคราะห์, ๒๕๑๓. ๖๕ หน้า. (มธ / ก DS ๕๗๐.๓ ๖๖๖๖)
 สุพจน์ ด้านตระกูล. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต. กรุงเทพฯ : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๗. ๒๒๗ หน้า. ภาพประกอบ. (สส / ส๒๓.๑๕๕๓ ๖๖๖)
 _____ . แอลงกรณีเรื่องความบริสุทธิ์ของนายปรีดี พนมยงค์ ในกรณีสวรรคตของ ร.๘ กรุงเทพฯ : ไทย-แลนด์การพิมพ์, ๒๕๒๒. ๒๘๘ หน้า. ภาพประกอบ. (ธส - เพชรบุรีคิดใหม่ / ส๒๓.๑๕๕๓ ส๒๔๖ ๓ ; สพบ / DS ๕๘๕ ส๔๖๓)
 _____ . ปรีดี พนมยงค์ พุดถึงกรณีสวรรคตและปัญหาองชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๒๑. ๑๕๖ หน้า. (สพบ / POP ๕๘๖ ส๔๖)
 _____ . ร.๑๐ รัชชชัย ชัยสิทธิเวช ร.น. กับคดีลอบปลงพระชนม์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๒๒. ๑๖๖ หน้า. (มธ / DS ๕๗๐.๓ ๖๖๖๖๕)
 สุกฤษณ์ ศิวรักษ์. “ปรีดี พนมยงค์ กับกรณีสวรรคต,” สยามใหม่, ๒ : ๘๐ (๒๗ พฤษภาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๒-๑๕. (ศวท)

(สำเนา)

คำสั่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ที่ ๔๓๖/๒๕๒๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์

เพื่อให้การดำเนินการอันเกี่ยวกับท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เป็นไปโดยเหมาะสม จึงแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นโดยมีรายนามดังต่อไปนี้คือ

๑. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
๒. นายบรรณิณี เศรษฐบุตร	รองประธาน
๓. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
๔. นางยุพา กาญจนกุล	กรรมการ
๕. นางฉันทลักษณ์ ณ ป้อมเพชร์	กรรมการ
๖. นายปรีชา สุวรรณทัต	กรรมการ
๗. นายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง	กรรมการ
๘. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการ
๙. ผู้แทนสมาคมธรรมศาสตร์ฯ	กรรมการ
๑๐. ผู้แทนองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	กรรมการ
๑๑. นางสาวศันสนีย์ ดันดิวิท	กรรมการและเลขานุการ

ทั้งนี้ให้คณะกรรมการมีหน้าที่ดังต่อไปนี้คือ

เสนอแนะการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการชุดต่าง ๆ ดำเนินการและ
ประสานงานร่วมกับสมาคมธรรมศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในการ

๑. จัดงานวันครบรอบ ๑๐๐ วัน ของการอสัญกรรมของท่านผู้ประศาสน์การใน
วันอังคารที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๒๖

๒. ดำเนินงานเกี่ยวกับ

ก. จัดตั้งทุนอนุสรณ์ปรีดี พนมยงค์

ข. จัดสร้างอนุสรณ์สถาน และหอสมุด

ค. จัดตั้งทุนการศึกษาและค้นคว้าทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สั่ง ณ วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๒๖

(ลงนาม) นางเยาว์ ชัยเสรี

(นางนางเยาว์ ชัยเสรี)

อธิการบดี

คำสั่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ที่ ๕๕๒/๒๕๒๖

เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์ผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์

เพื่อให้การดำเนินงานจัดงานครบรอบ ๑๐๐ วัน ของการอสัญกรรมของท่านผู้ประศาสน์การในวันอังคารที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๒๖ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเหมาะสมจึงแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. อนุกรรมการฝ่ายพิธีการและศาสนา

๑. นายกมล วิตยดี	ประธาน
๒. นายปรีชา สุวรรณทัต	รองประธาน
๓. นายสังวร พรหมเสน	”
๔. นายชูศักดิ์ ทิพย์เกษร	อนุกรรมการ
๕. นายโชวี อุบลวัตร์	”
๖. นายประโยชน์ ธรรมกรบัญญัติ	”
๗. นายบำรุง สุขพรรณ	”
๘. นายชลัช ติยะวณิช	”
๙. นายสม พัฒนแก้ว	”
๑๐. นายบุญเจียม โปธิเวชกุล	”
๑๑. นายไพรัช ภูชาณู	”
๑๒. นายปรีชา ต้นสุวรรณ	”
๑๓. นายช้อย ชันถม	”
๑๔. นายบุญยงค์ บุญเพิ่ม	”
๑๕. นายธวัชชัย ไพรินทรภา	”
๑๖. นางดวงทิพย์ โรจน์กิตติการ	”
๑๗. นายเต็มศักดิ์ บัวงาม	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๘. นางสาวชนิษฐา พัฒนแก้ว	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

2. อนุกรรมการหนังสือที่ระลึก

๑. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	ประธาน
๒. นางสาวอรุณี อินทรสุขศรี	รองประธาน
๓. นายอนันต์ วิริยะพินิจ	อนุกรรมการ
๔. นายปรีชา สุวรรณทัต	”
๕. นายนพพร ประชากุล	”
๖. นางสาวนฤมล ปราชญ์โยธิน	”
๗. นางสาวพิรุณา ดิงศภักดิ์	”
๘. นายโกมล กลิ่นรอด	”
๙. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์	”
๑๐. นายดำรง ไกรครวญ	”
๑๑. นายเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข	”
๑๒. นายปิติ โรทินีลักษ์กุล	”
๑๓. นายโกวิท สว่างวารีสกุล	”
๑๔. นางสาวสุกัญญา ว่องวงศ์ศรี	”
๑๕. นางสาวนิยะดา ชูณหวงศ์	อนุกรรมการและเลขานุการ

๓. อนุกรรมการจัดนิทรรศการ

๑. นายทรงยศ แววหงษ์	ประธาน
๒. นายนครินทร์ เมฆไตรรัตน์	รองประธาน
๓. นางสาวสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์	อนุกรรมการ
๔. นางสาวสุนทรี อาสะไวย์	”
๕. นางสาวสุวิมล รุ่งเจริญ	”
๖. นายเกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิข	”
๗. นายสมศักดิ์ จิตรบรรจงกิจ	”
๘. นายปิติ โรทินีลักษ์กุล	”
๙. นายศิริศักดิ์ สรานุกุล	”
๑๐. นายวานิช ใจศิลป์	”
๑๑. นายสุพัฒน์ เศษศรีสุธี	”

๑๒. นายพรนิต วิริยศิริ	อนุกรรมการ
๑๓. นางสาวสุกัญญา ว่องวงศ์ศรี	อนุกรรมการและเลขานุการ

4. อนุกรรมการฝ่ายการเงินและบัญชี

๑. นางวนิดา พรรณราย	ประธาน
๒. นางสุปราณี ศรีวรรณนะ	อนุกรรมการ
๓. นางสาวศิริพร อัญญาณรงค์กุล	”
๔. นางสาวเฉลิมศรี กันแดง	”
๕. นางสาวดวงดา ทุยเวียง	”
๖. นางศรีสุดา อัครเมฆินทร์	”
๗. นางอรุณศรี เดชะดำรงสิน	”
๘. นายชูเกียรติ พงทิสาริกร	”
๙. นายอุดมศักดิ์ คังคายะ	”
๑๐. นางสาวสุภาพร ปานแก้ว	อนุกรรมการและเลขานุการ

5. อนุกรรมการฝ่ายการแสดงผล

๑. นางสาวทิพย์ชนก รัตโนสถ	ประธาน
๒. นายโกวิท สว่างวารีสกุล	รองประธาน
๓. นายสุพจน์ ชีระวัฒนชัย	อนุกรรมการ
๔. นางสาวโสพิศ หมัดป้องตัว	”
๕. นายนิพนธ์ ลีอวิเศษไพบูลย์	”
๖. นายอรุณ ลอตระกุล	อนุกรรมการและเลขานุการ

6. อนุกรรมการประชาสัมพันธ์และต้อนรับ

๑. นายมานิจ สุขสมจิตร	ประธาน
๒. นายสมเจตน์ ชวนชาติ	รองประธาน
๓. นายมานิต ปางมณี	”

๔. นายชวลิต ปัญญาลักษณ์	รองประธาน
๕. นายปรีชา สุวรรณทัต	อนุกรรมการ
๖. นายชวลิต ทองปลิว	”
๗. นายสุรพันธ์ จันเจริญ	”
๘. นางแพรวพรรณ มหาวัจน์	”
๙. นางสาวประนอม โฉวินวิวัฒน์	”
๑๐. นางสาวสุธินี สุขตระกูล	”
๑๑. นายสากล ไพเราะ	”
๑๒. นางสาวบุญจิรา ถึงสุข	”
๑๓. นายคณิต พีชวณิชย์	”
๑๔. นายจำรัส จึงจิรพาณิชย์	”
๑๕. นางฉันทลักษณ์ ณ ป้อมเพชร์	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๖. นายธวัชชัย ไพรินทรภา	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๓. อนุกรรมการฝ่ายรักษาความปลอดภัยและจราจร

๑. พ.ต.อ.มงคล สุรทินค์	ที่ปรึกษา
๒. พ.ต.ท.จักรทิพย์ กุญชร ณ อยุธยา	”
๓. นายนรนิติ เศรษฐบุตร	ประธาน
๔. นายหริรักษ์ สุตะบุตร	รองประธาน
๕. นายโชวี อุบลวัตร์	อนุกรรมการ
๖. นายภัทรพงศ์ ศรีเชียรอินทร์	”
๗. นายคณิต พีชวณิชย์	”
๘. นายชัชวาล พูลบัณฑิตย์	”
๙. นายสม พัฒนแก้ว	”
๑๐. นายอัคนี อรัณยกานนท์	”
๑๑. นายเมตตา สุรสิงห์	”
๑๒. นายพิรพรด หุ่นเจริญ	”
๑๓. นายพันธุ์ศักดิ์ จันเรียง	”
๑๔. นายเจริญ กุญแจทอง	”

๑๕. นายณรงค์ เชียงเสาวิโว	อนุกรรมการ
๑๖. นายพีรพล อุ่่นจิต	”
๑๗. นายนิพนธ์ อภิธนาวิทย์	”
๑๘. นายพรวิชัย แซ่มศิริวัฒน์	”
๑๙. นายยุทธนา เพชรโพธิ์ศรี	”
๒๐. นายวัลลภ ศรีณยวณิชย์	อนุกรรมการและ เลขานุการ

๘. อนุกรรมการฝ่ายวิชาการและปาฐกถา

๑. นายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง	ประธาน
๒. นายวิสุทธี โปธิแท่น	อนุกรรมการ
๓. นายกฤษณาท ศรีเสริมโภค	”
๔. นายฉายศิลป์ เชี่ยวชาญพิพัฒน์	”
๕. นางฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์	”
๖. นายเดชา ตั้งขวรรณ	”
๗. นายบุญเรือง ชื่นสุวิมล	”
๘. นางสาวมาลี บุญศิริพันธ์	”
๙. นางระเบียบ ณ กาพลินธุ์	”
๑๐. นายวิบูลพงษ์ พูนประสิทธิ์	”
๑๑. นางศรีทัตทิมา พานิชพันธ์	”
๑๒. นายสุรพล ลีนิดไกรพจน์	”
๑๓. นางสาวสุธินี สุขตระกูล	”
๑๔. นางสาวสุดสวาท ดิศโรจน์	”
๑๕. นายเสรี วงศ์มณฑา	”
๑๖. นายกมล ฉายาวัดนะ	”
๑๗. นางชนิด บรรเทา	”
๑๘. นางสาวเน่งน้อย ใจอ่อนน้อย	อนุกรรมการและ เลขานุการ
๑๙. นางสาวประนอม โฉวินวิพัฒน์	อนุกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ

๘. อนุกรรมการฝ่ายสถานที่และแสงเสียง

๑. นายโชวี อุบลวัตร์	ประธาน
๒. นายกมล วิสัยดี	รองประธาน
๓. นายเผ่าทอง ทองเจือ	”
๔. นายนพดล เทพดินินทร์	อนุกรรมการ
๕. นายประโยชน์ ไทยถาวร	”
๖. นายสุรพล เล่ากุล	”
๗. นายบุญยงค์ บุญเพิ่ม	”
๘. นายดวงศักดิ์ วรรณแสงแก้ว	”
๙. นายชัย อัย จันถม	”
๑๐. นายคมขำ พรหมชนะ	”
๑๑. นางอรพรรณ เสริฐพรรณณี	”
๑๒. นางสาวนิษฐา พัฒนแก้ว	”
๑๓. นางสาวสัมพันธ์ ปัญญาลักษณ์	”
๑๔. นายรัชชชัย ปิยะวัฒนาพันธ์	”
๑๕. นายโกมล กลิ่นรอด	”
๑๖. นายประจวบ ถาวรศิริดิษฐ์	”
๑๗. นายพีรพล อุ่นจิต	”
๑๘. นายสมณา นทีรียไทวะ	”
๑๙. นางสาวสุพจนา มีพันธุ์	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๐. อนุกรรมการฝ่ายถ่ายทำโทรทัศน์

๑. นายชิน คล้ายปาน	ประธาน
๒. นายชรินทร์ ชมดี	อนุกรรมการ
๓. นายเกรียงศักดิ์ เหลืองประเสริฐ	”
๔. นายอุทัย หิรัณยวนิช	”
๕. นายรัตน์ ศรีสุพบ	”
๖. นางกนิษฐา ธรณีนิติญาณ	อนุกรรมการและเลขานุการ

๑๑. อนุกรรมการฝ่ายประสานงาน

๑. นางสาวคันสนีย์ ตันตวิฑ	ประธาน
๒. นายพิรพรด หุ่นเจริญ	รองประธาน
๓. นางสาวยอดบุญ เลิศฤทธิ์	อนุกรรมการ
๔. นายพงษ์เทพ วรกิจโกคาทร	”
๕. นางผกา วรมณีรัตน์	”
๖. นายประเสริฐ เฟื่องฟูรัตน์	”
๗. นางประชุมขวัญ พูลสวัสดิ์	”
๘. นายเผ่าทอง ทองเจือ	”
๙. นางสาวมาลัย โทมัส	”
๑๐. นางสาวจิระพร เกื้อกิม	”
๑๑. นางสาวระพีพร วงศ์เหรียญทอง	”
๑๒. นางยุพเรศ เอื้องไมตรีภิมย์	”
๑๓. นายเกรียงศักดิ์ ดิษฐสถาพรเจริญ	”
๑๔. นายผดุง โพนเมืองหล้า	”
๑๕. นางมณฑา นกอยู่	”
๑๖. นางสาวสุดาณี หงษ์ทรัพย์ภิญโญ	”
๑๗. นางสุภาพ ดวงใสว	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๘. นางสาววารดี มีมานัส	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ตั้ง ณ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๖

(นางนงเยาว์ ชัยเสรี)

อธิการบดี

กำหนดการ

จัดงานครบรอบ ๑๐๐ วัน ของการอัญมรรม ของท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์

วันอังคารที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๒๖

ภาคเช้า

ณ บริเวณตึกโดม

- ๘.๐๐-๑๐.๐๐ น. -ปาฐกถาธรรม โดย พระธรรมโกศาจารย์
๑๐.๐๐-๑๒.๐๐ น. -สวดมนต์ พระสงฆ์ ๑๐ รูป ฉันทเพล
พิธีกร

นายกมล วิสัยดี และ นายสังวร พรหมเสน

ภาคบ่าย

ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ๑๓.๓๐-๑๓.๔๕ น. -๑๕ นาทีกับภาพสไลด์ชีวิตท่านปรีดี พนมยงค์
๑๓.๔๕-๑๔.๓๐ น. -กล่าวรำลึกท่านปรีดี พนมยงค์
๑๔.๓๐-๑๔.๔๕ น. -๑๕ นาทีกับภาพสไลด์ชีวิตท่านปรีดี พนมยงค์
๑๔.๔๕-๑๗.๐๐ น. -ปาฐกถาทางวิชาการ โดยแบ่งเป็น
-นายไพโรจน์ ชัยนาม
หัวข้อ กฎหมายมหาชน
-นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์
หัวข้อ เศรษฐกิจการคลัง
-นายจรูญตรี เรื่องสุวรรณ
หัวข้อ เสรีไทย
-นายศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์
หัวข้อ การต่างประเทศ

ผู้กำกับเวที

นางสาวมาลี บุญศิริพันธ์

พิธีกร

นายพิชัย วาสนาส่ง และ นายชัยวัฒน์ สถาอานันท์

๑๗.๐๐-๒๐.๐๐ น.

-รายการแสดง

-ดนตรีไทย

-กวีลีลา

-ละคร

๒๐.๐๐-๒๑.๐๐ น.

-ภาพยนตร์เรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก”

ผู้กำกับเวที

นางสาวทิพย์ชนก รัตโนสถ

พิธีกร

นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์

สถานที่พิมพ์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โทรศัพท ๒๒๒๑๘๒๖

ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา : อรุณี อินทรสุขศรี พ.ศ. ๒๕๒๖

ใบแจ้งความจำนงบริจาคเงินเพื่อสมทบกองทุนอนุรักษ์ผู้ประศาสน์การ
ปรีดี พนมยงค์

ข้าพเจ้า.....
สถานที่ติดต่อ.....
โทรศัพท์.....ประสงค์จะบริจาคเงินเพื่อสมทบกองทุนอนุรักษ์ผู้ประศาสน์การ
ปรีดี พนมยงค์ จำนวน.....บาท (.....
.....)

ข้าพเจ้าได้ส่งเช็ค ชิดคร่อม ของธนาคาร.....
สาขา.....เลขที่.....จำนวน.....บาท
(.....) สั่งจ่าย "มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" มา
พร้อมนี้ด้วยแล้ว

โปรดติดต่อกับข้าพเจ้า ตามที่อยู่ข้างต้น

อื่น ๆ (ระบุ).....
.....

ลงชื่อ.....

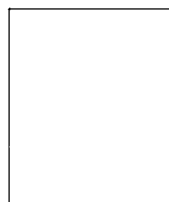
ผู้ประสงค์บริจาคทุน

วันที่...../...../.....

หมายเหตุ ๑. เงินที่ท่านบริจาคนี้สามารถไปหักในการคำนวณภาษีเงินได้ประจำปีได้
๒. โปรดส่งใบแจ้งความจำนงไปทางไปรษณีย์ ที่ ผู้อำนวยการกองคลังมหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กทม. ๑๐๒๐๐

กรุณาส่ง

ผู้อำนวยการคลัง
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กทม. ๑๐๒๐๐

โทร. ๒๒๑-๑๔๖๔, ๒๒๑-๒๘๖๐

วันเปิดศึกโตม มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

“การบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรนี้ เป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้าในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามีปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือ “บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจประตูเปิดช่องให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครองให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน และเมื่อประตูที่กีดกันอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็ต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้นเข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์มิใช่ให้นำราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลอง”

ปรีดี พนมยงค์

๑๒ มีนาคม ๒๔๗๖